IN HONOREM IOAN CIUPERCĂ

Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale

EDITORI:

LUCIAN LEUȘTEAN
PETRONEL ZAHARIUC
DAN CONSTANTIN MAȚĂ

III 297.401

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
III 297. 401

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lucian LEUŞTEAN Petronel ZAHARIUC
Dan Constantin MÂŢĂ
(editori)

In honorem Ioan Ciupercă

Studii de istorie a românilor şi a relaţiilor internaţionale

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Volumul se tipăreşte în cadrul Granturilor CNCSIS,
nr. 1197/2006 şi nr. 1404/2007

Redactor: Dana Zămosteanu

Tehnoredactor: Florentina Crucerescu

Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN 978-973-703-287-4

© Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007
700511 – Iaşi, str. Păcurari, nr. 9, tel./fax: (0232) 314947

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lucian LEUŞTEAN Petronel ZAHARIUC
Dan Constantin MÂȚĂ
(editori)

489327

In honorem Ioan Ciupercă

Studii de istorie a românilor şi a relațiilor internaționale

438014
B.C.U. IASI
ALE

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA“
IAŞI – 2007

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

Omagiu. Ciupercă, Ioan
In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor şi a relaţiilor internaţionale / editori: Lucian Leuştean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Mâţă. - Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-703-287-4

I. Leuştean, Lucian (ed.)
II. Zahariuc, Petronel (ed.)
III. Mâţă, Dan Constantin (ed.)

94(498) Ciupercă, I.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

- 3. DEC. 2008

CUPRINS

Abrevieri 7
Omagiu Magistrului, LUCIAN LEUȘTEAN 9
DAN CONSTANTIN MÂȚĂ, Un moment important în evoluția relațiilor româno-franceze: transformarea legațiilor în ambasade (17 decembrie 1963) 13
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, Marea Britanie și începuturile agresiunii sovietice în Europa (septembrie-octombrie 1939) 33
LUCIAN PODARU, Ipostaze ale ideii de Europa în gândirea oficialilor național-socialiști germani (1933-1943). Rudolf Hess și Hermann Göring 51
RADU FILIPESCU, Tratatul de la Paris (28 octombrie 1920) în dezbaterile Adunării Deputaților (1920-1927) 69
RADU CAZAC, Carta Atlantică (14 august 1941) și scopurile de război ale puterilor anglo-saxone 85
IONUȚ NISTOR, România, problema aromână și crearea statului albanez (1912-1913) 97
EMANUEL PLOPEANU, Între război și pace: Turcia și problema Strâmtorilor în analizele factorilor decizionali americani din primăvara și vara anului 1945 125
SILVIU MILOIU, How a relationship begins? The background and the initiation of the diplomatic relations between Finland and Romania 141
SORINA LOCOVEI, Aspecte ale relațiilor româno-ruse în timpul primului război mondial 167
RĂZVAN LOCOVEI, Considerații asupra deceselor în rândul prizonierilor de război aflați în captivitate germană (1917-1918) 183
BOGDAN-PETRU MALEON, Destine ale documentelor dispărute – mărturii de viață cotidiană din Moldova medievală 193
OVIDIU BURUIANĂ, Partidul Național Liberal și contestarea legitimității (1927-1928). Practică administrativă și canon politic 211
MIHAI LOSTUN, Concordatul dintre România și Vatican – ratificarea și valoarea lui în ansamblul concordatelor europene 253
PAUL NISTOR, Diplomația – profesie și dramă individuală. Personalul Legației României din Washington la începutul Războiului Rece 287
DORIN DOBRINCU, Formațiuni „minore" de rezistență anticomunistă din Oltenia (1948-1952) 303
LUCREȚIU MIHAILESCU-BÎRLIBA, Un bilan historiographique concernant la migration dans l'Antiquité – reflections sur l'historiographie de la migration en Dacie 317

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CRISTIAN PLOSCARU, Despre memoriul boierilor munteni refugiați la Brașov în 1802 și numirea lui Constantin Ipsilanti ca domn al Țării Românești 323
VASILICA SÂRBU, Woodrow Wilson și Comitetul Nobel 345
MIHAELA HENDREȘ, Instituția prezidențială în timpul lui Wilson 359
SORIN IFTIMI, Biserica „Toma Cozma" din Iași 399
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Odoare românești regăsite la Liov 433
PETRONEL ZAHARIUC, „În mijlocul străinătății". Două hrisoave de danie pentru mănăstirea Lipnic din Bulgaria 445
DAN LAZĂR, România și Iugoslavia în context sud-est-european (1919-1929) 459
GHEORGHE IUTIȘ, Manuale de istorie a românilor (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea). Perspective metodice 473
NELU ZUGRAVU, Germanicii și Roma. Noi abordări istoriografice 491
VALENTIN CIORBEA, Cu privire la evoluția frontierei dobrogene româno-bulgare 505
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, Denigrarea prin corp ca expresie a diferenței. Cazul alterității iudaice cu un exemplu românesc de transfer simbolic..... 515
MIHAI COJOCARIU, Alexandru Ioan Cuza: câteva aspecte privind alegerea și primele zece zile de domnie 529
GHEORGHE CLIVETI, De la dreptul natural și al ginților la dreptul internațional. Comentarii din perspectiva istoriei tratatelor 539
PETRE OTU, România în Pactul de la Varșovia. De la „invazia frățească" la doctrina luptei întregului popor (1968-1972) 573
GHEORGHE IACOB, Consecințele răscoalei de la 1907 asupra unei noi reforme agrare în România 593
GRIGORE ȚUGUI, Imaginea lui Ștefan cel Mare și a epocii sale în proza lui B.P.Hasdeu 611
ION AGRIGOROAIEI, Date referitoare la cultele din Basarabia 1918-1940. Starea Bisericii Ortodoxe 619
ION I. SOLCANU, I.D. Ștefănescu: repere biografice privind activitatea didactică și social-culturală 633
NICOLAE URSULESCU, Bazele neolitice ale civilizației moderne 645
MIHAI IACOBESCU, Martha Bibescu (1886-1973) 651
ION CERNAT, Câteva considerații privind categoria socială a răzeșilor bucovineni 699
YVES DENÉCHÈRE, La France, le Conseil de l'Europe et la Roumanie (1989-1993) 723
ION CERNAT, Sic erat in fatis! 739
MIHAI IACOBESCU, Colegul nostru din grupa 708 745
CARMEN COZMA, Ioan Ciupercă, universitarul suveranității de caracter 749
Opera științifică a lui Ioan Ciupercă 755

BCU IAȘI

ABREVIERI

AARMSI = Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSL = Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare
AB = Arhivele Basarabiei
ACNSAS = Arhivele Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
ADN = Arhivele Diplomatice din Nantes
AIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi
AIIC = Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi
AIO = Anuarul Institutului de Istorie Orală
AIR = Arhiva Istorică a României
AM = Arheologia Moldovei
AMAE = Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
AMI = Arhivele Ministerului de Interne
AMRB = Arhivele Militare Române, Bucureşti
AMRP = Arhivele Militare Române, Piteşti
ANB = Arhivele Naţionale, Bucureşti
ANI = Arhivele Naţionale, Iaşi
AO = Arhivele Olteniei
AP = Analele Putnei
ArhGen = Arhiva Genealogică
ASRI = Arhivele Serviciului Român de Informaţii
AŞUI = Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAR = Biblioteca Academiei Române
BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOR = Biserica Ortodoxă Română
CDM = *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat*, Bucureşti, vol. I-V.
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
CL = Convorbiri literare (ambele serii)
DIR = *Documente privind istoria României*
DGAS = Direcţia Generală a Arhivelor Statului
DJAS = Direcţia Judeţeană a Arhivelor Statului
DRH = *Documenta Romaniae Historica*
EB = Études Balkaniques
EphNap = *Ephemeris Napocensis*
GB = Glasul Bisericii
IMS = *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Belgrade
IN = „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iaşi
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MI = Magazin istoric
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
RA = Revista Arhivelor
RdI = Revista de istorie
RESEE = Revue des études Sud-Est européennes
RI = Revista istorică
RIM = Revista de istorie militară
RIR = Revista istorică română
RIS = Revista de istorie socială
RRHA = Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRH = Revue roumaine d'histoire
RSIAB = Revista Societăţii istorice şi arheologice bisericeşti, Chişinău
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCŞI = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SRdI = Studii. Revistă de istorie

BCU IASI - BIBLIOTECA UNIVERSITY LIBRARY

Omagiu Magistrului

Sunt unii profesori universitari din domeniul istoriei care consideră că atributul care ar trebui să-i definească cel mai bine este morga. Cu spatele drept şi privirea aţintită undeva spre tavan, îmbrăcaţi în costume fără nici un fel de cută, nedispuşi să renunţe în ruptul capului la cămaşa albă, singura pată de culoare rămânând, uneori, doar cravata de-o culoare dragă partidului pe care l-au slujit altădată cu atâta sârg, aceşti domni sunt întotdeauna plini de sine, sentenţioşi, principiali, inflexibili, cu adevărat încremeniţi în proiectele lor încrâncenate. Zâmbesc rar, dar într-un mod superior, nu se amestecă cu vulgul decât în caz de extremă necesitate, iar studenţii nu reprezintă pentru ei decât o gloată amorfă care trebuie diriguită, nişte minţi ce bâjbâie în întuneric şi nu aşteaptă decât luceafărul călăuzitor. Chiar dacă n-au nimic de spus, chiar dacă emit aberaţii jenante şi, mai ales, chiar dacă spun o mulţime de banalităţi, aceste personaje folosesc întotdeauna un ton grav, resping dialogul ca fiind o inutilă pierdere de vreme, iar întreaga lor atitudine parcă ar indica nişte viscere blocate. La început poţi fi păcălit de „seriozitatea" lor. Curând însă, te dumireşti că „împăratul e gol", că domnii profesori perorează pe lângă subiect, că materia le e străină, că toate astea se datorează incapacităţii lor de a face cercetare istorică, lipsindu-le uneltele meseriei. Domnul profesor Ioan Ciupercă nu aparţine acestei categorii de profesori.

Alţi dascăli în ale istoriei se vor populari, resping morga profesorală şi consideră că renunţarea la limba literară şi apelul constant la graiul regional îi fac mai simpatici. De obicei se înşeală: confundă hainele neasortate cu stilul boem, simplismul cu simplitatea, iar reminiscenţele păşuniste cu degajarea. Istoria predată de ei este una bolovănoasă, rudimentară, plină de prejudecăţi, marcată de un sămănătorism criogenizat. De multe ori, personajele respective nu sunt rău intenţionate, dar nu pot mai mult: s-au trezit participante la un joc care îi depăşeşte intelectual şi cultural, au aterizat într-o regiune ostilă şi consideră că, strâmbându-se la inamic, l-ar putea impresiona. Din păcate, ceea ce-i

BCU "M. EMINESCU" IAŞI

caracterizează este profunda lor inadecvare la mediul academic. Profesorul Ioan Ciupercă nu aparţine acestei categorii.

Un alt tip de profesor care se pretinde istoric este acela al securistului eşuat în branşă încă de pe vremea când istoria fusese împuternicită să lupte în războaie ideologice şi mai ales să caute un temei identitar pentru un partid şi o doctrină neaclimatizate deplin pe meleag românesc. Securistul de la catedră e, în primul rând, un tip descurcăreţ. Deşi submediocru intelectual şi lamentabil pregătit profesional, el găseşte întotdeauna o cale de ieşire: fie face o glumă, fie pune o întrebare când, de fapt, ar trebui să răspundă la alta. L-au iritat şi încurcat tot timpul studenţii de calitate, cei care nu vor doar să acumuleze informaţii, ci şi să înţeleagă; a preferat să-i evite, şi nu să se confrunte cu astfel de studenţi. Oricum, nu s-a simţit niciodată confortabil nici la catedră, nici la masa de lucru. Adept al băutului cu măsură, dispus să joace şi fotbal, ţinta lui primordială nu e comunicarea cu studenţii, ci obţinerea puterii pe orice palier posibil: catedră, facultate, universitate, comisii şi comitete ministeriale etc. Nu contează că n-a apucat să scrie decât nişte pagini inepte ce seamănă mai mult cu nişte lucrări modeste de licenţă (dacă nu cumva chiar asta au şi fost), ţinta lui e invariabil şefia: se simte îndreptăţit şi însărcinat să-i conducă pe ceilalţi, trebuie să le arate calea de urmat. În plus, e întotdeauna cârtitor faţă de şefii cu care nu împărtăşesc aceeaşi afiliere. Nu în ultimul rând, ne păzeşte de trădători, etichetează deviaţioniştii şi prefigurează ce se va întâmpla dacă .... Profesorul Ioan Ciupercă nu face parte din această grupare.

Există, din fericire, şi o altă categorie de profesori universitari în domeniul istoriei, oameni cu adevărat dedicaţi meseriei lor. Ei sunt, în acelaşi timp, atât profesori, cât şi cercetători. Ei îi respectă pe studenţi, respectă uneltele meseriei şi, în ultimă instanţă, se respectă pe sine. Indiferent de vârsta pe care o au – pot fi tineri, pot fi în „floarea vârstei" sau pot fi în faza deplinei maturităţi intelectuale şi ştiinţifice –, ei sunt cei care au dat şi dau calitate demersului educaţional şi ştiinţific al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Unul dintre ei este şi profesorul Ioan Ciupercă.

Nu ştiu dacă Ioan Ciupercă a visat dintotdeauna să fie dascăl. Probabil că nu, dar în mod evident a fost dăruit în acest sens şi a ştiut să valorizeze şi să potenţeze aceste daruri. Nefiind dintre cei capabili sau doritori să divagheze la nesfârşit pe orice temă, nici dintre cei care dispun doar de capacitatea de a dicta nişte informaţii preluate cu toptanul din operele altora, profesorul Ioan Ciupercă a găsit acea cale de mijloc, acea dreaptă cumpănă, care, în cazul Domniei Sale, nu e calea mediocrităţii, ci aceea a echilibrului şi profesionalismului. Cei – din păcate, nu puţini – care s-au obişnuit să aplaude deliruri verbale incontinente n-au identificat în prelegerile profesorului acele elemente care să le intersecteze

orizontul de aşteptare. Aidoma, cei care au aşteptat să audă înşiruiri de date, fapte şi evenimente n-au putut să fie decât dezamăgiţi. Ceea ce li se oferea nu era, niciodată, un material brut, ci ceva elaborat, rafinat, şlefuit, o prelegere articulată, coerentă şi sistematizată, pentru înţelegerea căreia era nevoie de îndeplinirea cumulativă a câtorva condiţii. Fără inteligenţă, o minimă cultură istorică şi niscaiva lecturi tematice, este aproape imposibil să te poţi apropia de cursurile Magistrului. Fie că este vorba de istorie universală contemporană, de istoria totalitarismelor, fie de istoria relaţiilor internaţionale în secolul al XX-lea sau de istoria ideii de Europa, toate sunt plasate în programele anilor III-IV, când se presupune că studentul în istorie ajunge să dispună de maturitatea necesară pentru a recepta produse culturale complexe. Cei care nu au izbutit să ajungă în acest stadiu se plasează într-un relativ paralelism cu prelegerile profesorului Ioan Ciupercă. Pentru ceilalţi însă, satisfacţiile nu sunt nici puţine, nici mici.

Fără morga frizând ridicolul a unora, fără populismul păşunist al altora, fără a fi cooptat în grupul securiştilor descurcăreţi, profesorul Ioan Ciupercă a reprezentat, alături de alţi colegi, acea oază de demnitate şi profesionalism fără de care renumele Facultăţii de Istorie din Iaşi n-ar fi putut exista. Atent la nuanţe – atât academice, cât şi umane –, a cultivat un amestec rafinat de sobrietate şi căldură, atât de rar, dar atât de important pentru o comunicare reală, cu dublu sens, între profesor şi student. Vorbitor elegant capabil să capteze interesul unor auditorii diverse, profesorul Ioan Ciupercă a ştiut întotdeauna şi să asculte, atât în plan academic, cât şi în cel personal. A găsit şi timpul, şi energia să asculte păsurile tuturor celor care doreau să i le împărtăşească: delicateţea sufletească a Domniei Sale a oblojit multe răni de-a lungul anilor.

Nu este întâmplător faptul că profesorul Ioan Ciupercă a coordonat un număr impresionant de lucrări de licenţă. Studenţii au simţit întotdeauna că au de la cine învăţa, că au cu cine dialoga, că primesc susţinerea promisă din partea Domniei Sale. La fel au procedat şi doctoranzii. Cu răbdare infinită, fără a pierde nici un moment din vedere finalitatea demersului, profesorul a ştiut să indice cu precizie atât paşii de urmat, cât şi obstacolele ce trebuiau depăşite. Rareori s-a înşelat, iar cine s-a lăsat îndrumat de profesorul Ciupercă n-a avut decât de câştigat. A dat de obicei mai mult decât a primit, ceea ce i-a oferit un anumit confort psihic, precum şi un anumit grad de libertate de care a ştiut să nu abuzeze.

Calitatea actului didactic realizat de profesorul Ioan Ciupercă şi-a extras seva şi s-a întemeiat pe calitatea activităţii sale ştiinţifice. Nu poţi fi, cel puţin în sfera istoriei, un profesor deosebit dacă nu eşti şi un cercetător pe măsură. Dacă te limitezi să prezinţi rezultatele cercetărilor altora sau dacă cochetezi cu infatuarea de a crede că poţi interpreta – chiar mai bine decât autorii – ceea ce

alţii au descoperit, eşecul e garantat. În pofida recrudescenţei unor mituri pe această temă, excepţiile de la această regulă nu există decât la o privire superficială, pentru că una atentă le elimină. Profesorul Ioan Ciupercă nu a căzut în capcana de a se considera îndreptăţit să utilizeze doar travaliul ştiinţific al altora, tot aşa cum nu a avut nici un motiv să uziteze de penibila scuză a unora, conform căreia ei nu pot fi cercetători pentru că sunt profesori. Cu aceeaşi onestitate ca cea a dascălului, cercetătorul Ioan Ciupercă şi-a dat măsura calităţilor sale prin cărţile şi studiile pe care le-a publicat.

Nu ne propunem să prezentăm în aceste rânduri, inevitabil puţine, opera ştiinţifică a lui Ioan Ciupercă; nici n-am putea-o face, fără a risca să simplificăm nepermis lucrurile. Ceea ce putem însă spune – şi ceea ce ni se pare fundamental în aprecierea unei prestaţii ştiinţifice – este faptul că textele scrise de Ioan Ciupercă au ajuns repere de neocolit în istoriografia anumitor teme. Altfel spus, nu se poate scrie în România, fără să te descalifici profesional, despre viaţa politică din România interbelică fără să citeşti şi să citezi ceea ce a scris profesorul Ioan Ciupercă pe această temă. La fel, în privinţa politicii externe româneşti din perioada dintre cele două războaie mondiale sau a relaţiilor internaţionale din cea mai mare parte a veacului XX, sau a analizei regimurilor totalitare, sau a evoluţiei ideii de Europa ş.a.m.d.

Îi datorez, profesional şi personal, enorm profesorului Ioan Ciupercă, de la care am învăţat cum se folosesc uneltele meseriei, atât în calitate de cercetător, cât şi ca profesor, iar omul Ioan Ciupercă a fost întotdeauna alături de mine. Aşa cum am mai precizat într-un moment important al carierei mele – susţinerea doctoratului –, multe din reuşitele mele academice i se datorează lui Ioan Ciupercă, tot aşa cum eşecurile îmi revin, în exclusivitate. A fost şi este o onoare şi o şansă să pot lucra alături de profesorul Ioan Ciupercă.

Lucian LEUŞTEAN

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DAN CONSTANTIN MÂȚĂ

Un moment important în evoluția relațiilor româno-franceze: transformarea legațiilor în ambasade (17 decembrie 1963)

Anii primului deceniu postbelic au reprezentat pentru istoria diplomației europene un puternic recul în raport cu anii perioadei dintre cele două războaie mondiale. Împărțirea lumii în două mari lagăre ideologice („lagărul imperialist și antidemocratic, de o parte, și lagărul antiimperialist și democratic, de altă parte"), după cunoscuta viziune maniheistă formulată de Jdanov în septembrie 1947[1], nu a fost de natură să încurajeze restabilirea într-un cadru normal a relațiilor diplomatice dintre statele europene după marea conflagrație. Neîncrederea reciprocă, gesturile ostile și acțiunile dușmănoase sunt elementele ce caracterizează viața diplomatică a acestei perioade.

În acest context este semnificativă dinamica relațiilor diplomatice dintre Franța și statele din Europa Centrală și Răsăriteană care desfășuraseră, în cea mai mare parte a perioadei interbelice, o consistentă politică filofranceză. Măcinată de o frustrantă criză economică și de o nocivă instabilitate guvernamentală, a IV-a Republică franceză nu a perceput ca un obiectiv primordial reluarea legăturilor privilegiate cu aceste țări. Pe de altă parte, nici fostele state prietene din Răsărit, căzute acum în sfera sovietică și nedesfășurând nici o acțiune în politica internațională fără consultarea prealabilă a Moscovei[2], nu au

---

[1] *Cf.* A. Jdanov, *Despre situația internațională*, în „Pentru pace trainică, pentru democrație populară!", an 1, nr. 1, 10 noiembrie 1947.

[2] Obligativitatea consultării Uniunii Sovietice în problemele de politică externă a fost prevăzută în mod expres în tratatele bilaterale dintre U.R.S.S. și „democrațiile populare", inclusiv în Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală încheiat cu România la data de 4 februarie 1948 (Dan Cătănuș, *Relațiile externe ale României și influența factorului sovietic asupra acestora în primele două decenii postbelice*, în SMIC, serie nouă, Volumul I, 2002, p. 213).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ezitat să privească Franța ca pe un inamic ideologic şi să distrugă, astfel, o relație tradițională.

În această atitudine, România nu doar că nu a făcut excepție, dar în anumite domenii a dat dovadă de un păgubos exces de zel. Refuzul acordării despăgubirilor pentru proprietățile franceze naționalizate în 1948, existența celor 9 deținuți politici francezi (dintre care unul va deceda în anul 1954 în închisoarea Mărgineni datorită neacordării asistenței medicale corespunzătoare)[3], tracasarea şi obstrucționarea diplomaților francezi de la Bucureşti, eliminarea tuturor urmelor politicii culturale franceze şi discursul acuzator şi agresiv la adresa Franței şi cetățenilor ei s-au conturat într-un „tratament scandalos şi traumatizant"[4].

Consecințele acestei atitudini au fost atât de natură economică, cât şi politică, determinând o izolare accentuată a regimului de la Bucureşti chiar în raport cu alte țări din blocul sovietic. Relațiile comerciale ale României cu Europa Occidentală s-au reluat timid după anul 1953, în condițiile în care până la această dată erau practic nule, dar valoarea acestor schimburi era redusă. În anul 1956, volumul comerțului exterior cu piețele occidentale, de doar 15% din întregul comerț exterior, situa România pe penultimul loc în cadrul blocului sovietic, devansând doar Bulgaria[5]. Această situație se va păstra până la sfârşitul deceniului şase, orientarea geografică a comerțului extern românesc fiind net în favoarea statelor socialiste[6]. În cadrul acestor schimburi, Franța ocupa un loc

---

[3] Ovidiu Bozgan, *Convorbiri cu liderii României în 1956. Documente diplomatice franceze inedite*, în RI, serie nouă, tom. X, nr. 3-4, mai-august 1999, p. 310, nota 4.

[4] *Ibidem*, p. 310.

[5] Pe același loc se afla România şi în anul 1938, însă atunci procentul era, în mod covârşitor, mai mare: „Volume du commerce extérieur avec l'Europe occidentale:

Pologne:	30%	en 1956	contre	92%	en 1938
Tchécoslovaquie:	22%	«	«	87,5%	«
Hongrie:	23%	«	«	87%	«
Roumanie:	15%	«	«	82%	«
Bulgarie:	14%	«	«	80%	«"

(*apud* C. Cordebas, *Les conditions des échanges entre la France et les pays de l'Est*, în „Revue économique", Année 1958, Volume 9, Numéro 3, p. 444, nota 1).

[6] De exemplu, în anul 1959, conform unui *Buletin privind aspecte ale relațiilor comerciale externe ale Republicii Populare Române* din ianuarie 1964 (ANB, Fond C.C. al P.C.R./Cancelarie, dosar nr. 109/1964, f. 4), situația volumului comerțului exterior la nivelul blocului sovietic se prezenta în felul următor:

inferior, principalii parteneri comerciali ai României din lumea capitalistă, la jumătatea anilor '50, fiind Austria și Finlanda[7]. În această perioadă, valoarea tranzacțiilor franco-române (0,68 miliarde franci în 1952; 3,59 miliarde franci în 1953; 1,84 miliarde franci în 1954; 4,97 miliarde franci în 1955; 4,03 miliarde franci în 1956; 6,56 miliarde franci în 1957) s-a situat cu mult în urma celor franco-polone (14,33 miliarde franci în 1952; 9,95 miliarde franci în 1953; 9,79 miliarde franci în 1954; 16,87 miliarde franci în 1955; 19,57 miliarde franci în 1956; 16,30 miliarde franci în 1957)[8].

Nici la nivel politic situația nu era mai bună. Consistentul dosar al problemelor litigioase româno-franceze[9] a lăsat urme adânci în cvasidialogul politic dintre București și Paris. Până la începutul anilor '60, rapoartele diplomaților francezi din capitala României conțineau referiri aspre la adresa politicii comuniștilor români, percepția generală fiind aceea că România era cel mai fidel satelit al Uniunii Sovietice[10]. Nici diplomații români prezenți la Paris nu aveau o

	Ponderea comerțului cu statele socialiste	Ponderea comerțului cu statele membre CAER	Ponderea comerțului cu statele capitaliste
R.P. România	80%	72%	20%
R.P. Bulgaria	82%	79%	18%
R.P. Ungaria	71%	63%	29%
R.D. Germană	76%	69%	24%
R.P. Polonia	63%	56%	37%
U.R.S.S.	75%	53%	25%
R.P. Cehoslovacia	72%	64%	28%

[7] Arhivele Diplomatice din Nantes (în continuare ADN), Fond Bucarest – Ambassade, carton 482, *Relations économiques extérieurs de la Roumanie, Note détaillée,* Iulie 1964, f. 3.

[8] C. Cordebas, *op. cit.*, p. 459.

[9] Pregătind audiențele ministrului Jacques Emile Paris, din primăvara anului 1958, la Chivu Stoica, președintele Consiliului de Miniștri, și Ion Gheorghe Maurer, președintele Prezidiumului Marii Adunări Naționale, Legația Franței din București a prezentat câteva dintre problemele cele mai spinoase: pretențiile financiare franceze pentru bunurile naționalizate constând într-o sumă de 30 milioane de dolari (deși se susținea că datoria reală era de 450 milioane), redeschiderea Bibliotecii Franceze din București cu posibilitatea deschiderii unei Biblioteci Românești la Paris, aprobarea vizelor de ieșire pentru unii cetățeni români ce doreau să își regăsească rudele din Franța, eliberarea unor persoane arestate, redeschiderea Capelei din București prin acceptarea de către partea română a unui nou preot (ADN., Fond Bucarest – Ambassade, carton 485, *Aide-Memoire pour une première conversation avec M. Chivu Stoica, Président du Conseil*, 9 mai 1958, ff. 1-5; idem, *Aide-Memoire pour une première conversation avec M. Ion Gheorghe Maurer, Président du Praesidium de la Grande Assemblée Nationale*, 23 mai 1958, ff. 1-2).

[10] Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 314.

imagine mai bună, Ministerul Afacerilor Externe al Franței interpretând „faptul că noi nu trimitem la legație personal diplomatic capabil care să știe limba și să ducă o intensă muncă de relații ca o atitudine deliberată din partea noastră de a nu dezvolta relațiile româno-franceze”[11]. Întâlnirile la nivel înalt au fost puține și lipsite de rezultate concrete. La 12 mai 1958, Ion Gheorghe Maurer, Președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale, din punct de vedere constituțional cea mai importantă funcție din statul român, a fost primit de către Președintele Franței, René Coty. Consecințele acestei întâlniri nu puteau fi spectaculoase, atâta vreme cât solicitările președintelui francez de redeschidere a Bibliotecii Franceze din București și de acordare a unor vize de ieșire din țară nu au primit răspuns pe motiv că I.Gh. Maurer „nu era la curent cu aceste chestiuni”[12].

Mult mai important din perspectiva arhitecturii puterii din R.P.R., Primul-Secretar al Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, s-a aflat în Franța trei zile (17-19 octombrie 1960)[13]. Însoțit de Leonte Răutu și Ștefan Voitec, acesta se întorcea de la Adunarea Generală a Națiunilor Unite, unde a condus delegația română. Sejurul lui Dej nu s-a bucurat de o atenție specială din partea autorităților franceze, deși la Viena i se va pregăti o primire oficială[14]. Presa franceză a ignorat momentul, iar singurele întâlniri pe care le-a avut liderul român au fost cu liderii Partidului Comunist Francez și cu unii parlamentari și universitari francezi[15].

Și totuși, în ciuda ecoului său scăzut, vizita a fost extrem de importantă din perspectiva recuperării unui ritm normal al relațiilor franco-române. În contextul ei se observă o semnificativă schimbare de ton a liderilor comuniști de la București, repede remarcată de diplomații francezi. Constantin Nicuță, ministrul României la Paris, i-a mărturisit lui Pierre Bouffanais, ministrul Franței la București, intenția lui Dej de a face ca Franța să beneficieze „de un tratament de favoare în politica României față de Puterile occidentale”, lucru confirmat și de Jean-Louis Vigier și Marcel Pellenc, parlamentari francezi ce participaseră la

---

[11] Așa cum reiese din relatarea discuției din data de 31 martie 1957 dintre Mircea Bălănescu, ministrul României la Paris, și dramaturgul francez Jean de Beer, un apropiat al regimului de la București (*ibidem*, p. 317, nota 11).

[12] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 485, Depeșa nr. 367/EU, Jacques Emile Paris, ministrul Franței în România, către René Pleven, ministrul Afacerilor Externe al Franței, 21 mai 1958, ff. 1-2.

[13] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 485, Depeșa nr. 621/EU, Pierre Bouffanais, ministrul Franței în România, către ministrul Afacerilor Externe al Franței, 16 noiembrie 1960, ff. 1-5.

[14] *Ibidem*, f. 3.

[15] *Ibidem*, ff. 2-3.

dineul oferit de Legaţia României[16]. În depeşa sa către Maurice Couve de Murville, şeful Legaţiei franceze subliniază remarca lui Dej, din expozeul asupra activităţii delegaţiei pe care a condus-o la New York, asupra „dorinţei de a consolida şi de a dezvolta raporturile în spiritul prieteniei tradiţionale care leagă popoarele român şi francez"[17].

Treptata desprindere de controlul total al Moscovei, începută timid încă din anul 1956 ca un refuz al destalinizării, începea să îşi producă efectele şi în sfera politicii externe. Propunerile sovietice de integrare economică a ţărilor membre C.A.E.R., pe baza principiului „diviziunii socialiste internaţionale a muncii", au găsit o „rezistenţă feroce"[18] din partea liderilor de la Bucureşti. Menţinerea României la statutul de simplu furnizor de materii prime şi de produse agricole ar fi însemnat şi o poziţie inferioară în cadrul blocului, după standardele ideologice ale lumii comuniste. Pentru modernizarea şi industrializarea rapidă a economiei româneşti, regimul de la Bucureşti a devenit tot mai interesat de piaţa occidentală, unde găsea tehnologie şi produse de calitate superioară celor de pe piaţa C.A.E.R. În raport cu perioada precedentă, volumul comerţului cu ţările capitaliste a crescut spectaculos, în anii 1962-1963 România situându-se pe locul al doilea după Polonia[19]. Franţa, prin economia sa diversificată şi în plin avânt

[16] *Ibidem*, f. 4.
[17] *Ibidem*, f. 5.
[18] Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique", Année 1968, Volume 18, Numéro 4, p. 680.
[19] Pentru anul 1962, situaţia la nivelul întregului bloc sovietic se prezenta în felul următor:

	Ponderea comerţului cu statele socialiste	Ponderea comerţului cu statele membre C.A.E.R	Ponderea comerţului cu statele capitaliste
R.P. Română	68%	65%	32%
R.P. Bulgară	83%	79%	17%
R.P. Ungară	73%	69%	27%
R.D. Germană	79%	75%	21%
R.P. Polonă	65%	60%	35%
U.R.S.S.	70%	57%	30%
R.P. Cehoslovacia	74%	70%	26%

iar pentru anul 1963:

	Ponderea comerţului cu statele socialiste	Ponderea comerţului cu statele membre C.A.E.R	Ponderea comerţului cu statele capitaliste
R.P. Română	67%	62%	33%
R.P. Bulgară	84%	81%	16%
R.P. Ungară	69%	66%	31%
R.D. Germană	79%	75%	21%

după revenirea la putere a generalului de Gaulle[20], putea oferi multe în această privinţă[21]. Chiar dacă condiţiile oferite erau mai stricte şi produsele franceze erau mai scumpe cu aproximativ 20%[22] decât produsele similare din alte ţări occidentale (precum Germania Federală, care oferea cele mai atractive preţuri şi cea mai avantajoasă politică a creditelor)[23], nevoia stringentă a economiei româneşti de înaltă tehnologie, precum şi politica concesivă a partenerului francez au determinat o evoluţie rapidă a schimburilor comerciale franco-

R.P. Polonă	64%	60%	36%
U.R.S.S.	70%	58%	30%
R.P. Cehoslovacă	75%	70%	25%

A se vedea *Buletin privind aspecte ale relaţiilor comerciale externe ale Republicii Populare Române* din ianuarie 1964 (ANB, Fond C.C. al P.C.R./Cancelarie, dosar nr. 109/1964, f. 4).

[20] Jean-Charles Asselain, *Histoire économique de la France du XVIIIe siècle à nos jours. 2. De 1919 à la fin des années 1970*, Paris, Éditions du Seuil, 1984, pp. 123-142.

[21] Interesul autorităţilor române pentru dezvoltarea relaţiilor economice cu Franţa a fost mărturisit şi de Cornel Burtică, consilier pe probleme economice al Legaţiei României din Paris, începând cu februarie 1963: „La Paris, cât am fost consilier, s-a primit dispoziţie categorică să ne axăm, în mod deosebit, pe probleme economice" (Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Cuvânt înainte de Adrian Cioroianu, Postfaţă de Dan Pavel, Note de Rodica Chelaru, Bucureşti, Curtea Veche, 2001, p. 66).

[22] Valoarea exactă a diferenţei dintre preţurile franceze şi preţurile practicate de alte state occidentale este controversată. În nota asupra relaţiilor economice externe ale României întocmit, în iulie 1964, de către „Grupul de studii prospective asupra schimburilor internaţionale" de la Paris se preconiza că preţurile franceze sunt mai mari cu 10-20% decât preţurile străine (ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 482, *Relations économiques extérieurs de la Roumanie, Note détaillée,* Iulie 1964, f. 33). Pe de altă parte, la întâlnirea cu Valery Giscard d'Estaing, din data de 27 iulie 1964, Alexandru Bîrlădeanu, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, a susţinut că preţurile franceze sunt superioare cu 40% faţă de preţurile mondiale, ceea ce a atras contraargumentul ministrului francez că „orice cifră superioară unei diferenţe de 10-15% ar exprima o subevaluare a preţurilor mondiale" (ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 464, *Fiche: Visite de Bîrlădeanu à M. Giscard d'Estaing*, 27 iulie 1964, ff. 1-2). Interesant pentru politica culturală a Franţei în Europa Orientală este faptul că şi preţul cărţilor era superior celor practicate de alte ţări occidentale. Aflat, la data de 24 mai 1963, în vizită de prezentare la Ministerul Afacerilor Externe al Franţei, Victor Dimitriu, noul ministru al României la Paris, a atras atenţia că preţul cărţii franceze este cu 20% mai mare decât al cărţii germane, ceea ce constituie un handicap pentru cultura franceză, în ciuda afinităţilor lingvistice (ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 486, Nota de audienţă a lui Victor Dimitriu la Ministerul Afacerilor Externe al Franţei, 24 mai 1963, f. 2).

[23] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 482, *Relations économiques extérieurs de la Roumanie, Note détaillée,* Iulie 1964, f. 15.

române[24]. Cu o cifră de 44 milioane de dolari, România era, în 1962, cel de-al doilea partener comercial al Franței în Europa Orientală[25].

Relațiile politice prezentau însă neajunsul desfășurării activității diplomatice la nivel de legație. Reluate în primăvara anului 1945, pe 1 martie, relațiile dintre guvernele francez și român se desfășurau la acest nivel începând cu 13 aprilie 1946[26]. Începutul Războiului Rece și căderea României sub hegemonia sovietică au făcut imposibilă orice tentativă de ridicare a gradului misiunilor diplomatice occidentale de la București. După proclamarea Republicii Populare și până la sfârșitul anului 1963, guvernul român a desfășurat relații politice la nivel de ambasadă doar cu statele din blocul sovietic și cu o serie de state africane și asiatice (Republica Democrată Vietnam, Sudan, Egipt, India, Irak, Guineea, Indonezia, Mali, Siria, Uniunea Birmană, Maroc, Algeria, Dahomey [Benin], Cambodgia, Kuweit). Singurele excepții erau reprezentate de Turcia (1946), Cipru (1960), Elveția (1962), Finlanda (1963)[27].

Eforturile României de conturare a unei politici proprii în cadrul blocului sovietic și de regăsire a unei individualități pierdute pe scena internațională au determinat insistența liderilor români în marile capitale pentru acceptarea ridicării misiunilor diplomatice la rangul de ambasadă. Fiind o măsură prin excelență politică, cu o solidă încărcătură simbolică, occidentalii au fost extrem de evazivi în a credita politic un regim ce nu se remarcase decât prin refuzul de a rezolva numeroasele probleme litigioase. În momentul în care reflexele radicale s-au estompat și discursul „coexistenței pașnice" a câștigat în consistență, puterile occidentale au început să privească diferențiat chestiunea, în funcție de interesele lor regionale.

Atitudinea Parisului este elocventă pentru încercarea de recuperare de către Franța gaullistă a unui statut privilegiat în Europa Orientală în raport cu britanicii și americanii. Extrem de reținuți la început, datorită substanțialelor probleme ce grevau relațiile franco-române, diplomații francezi și-au modificat viziunea odată cu relaxarea regimului de la București și cu sesizarea beneficiilor ce decurgeau din acest gest diplomatic.

În evoluția dosarului privind transformarea misiunilor diplomatice în ambasade se pot decela două mari etape. Prima, de la jumătatea deceniului șase până în anul 1961, când solicitările românești de ridicare a legațiilor la rangul de

---

[24] Ovidiu Bozgan, *Franța – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*, în RI, tom. XIV, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2003, pp. 61-64.

[25] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 482, *Relations économiques extérieurs de la Roumanie, Note détaillée*, Iulie 1964, f. 17; *ibidem*, carton 618, Scrisoare a lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 30 mai 1961, f. 3.

[26] Ion Calafeteanu (coordonator), *Istoria politicii externe românești în date*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 344, 348.

[27] *Ibidem*, pp. 348-387.

ambasadă au fost privite cu condescendență de către partea franceză și au primit un refuz diplomatic. A doua, cuprinsă între anii 1961 și 1963, când, provocați de deschiderea americanilor și mai ales a britanicilor față de această problemă și impresionați de relaxarea economică și culturală a politicii românești, francezii își nuanțează poziția devenind susținători fermi ai ideii existenței unor ambasade la București. În această etapă, merită a fi amintită atitudinea ministrului Franței în România, Pierre de Bouffanais, care a pledat eficient și motivat în favoarea cauzei românești.

Relativul spirit de destindere promovat în politica internațională de Conferința șefilor de guvern și miniștrilor de Externe ai celor patru puteri învingătoare desfășurată la Geneva (18-23 iulie 1955)[28] și acceptarea Republicii Populare Române în Organizația Națiunilor Unite, în decembrie 1955, au stimulat oficialitățile de la București să abordeze și chestiunea schimbării rangului misiunilor diplomatice din Statele Unite, Marea Britanie și Franța. În acest sens, la începutul lunii martie 1956, Silviu Brucan, proaspăt numit ministru al României la Washington[29], a ridicat în cursul unui dineu de adio al omologului său de la București, Thayef, problema ridicării reciproce a misiunilor diplomatice la rangul de ambasadă. Argumentația gestului lui Brucan, care a lăsat de înțeles „că el era învestit oficial cu o cerere de schimbare de Ambasadori", a avut în vedere faptul că România era deja reprezentată la Națiunile Unite de un diplomat cu rangul de ambasador[30]. Relatând evenimentul, Pierre Francfort, ministrul Franței la București, își amintește că, în urmă cu câteva luni, în octombrie 1955, felicitându-l pe Simion Bughici, ministrul de Externe al R.P.R., pentru promovarea în postul de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, acesta i-a mărturisit sentimentul de bucurie pe care îl va avea atunci când va întoarce felicitările pentru numirea ca „Ambasador în România". O propunere mai directă a fost făcută de Bughici și „câteva săptămâni mai târziu"[31].

Interesant este faptul că Pierre Francfort va informa Centrala după o perioadă destul de lungă de timp, și aceasta în contextul în care problema era deja ridicată și față de americani. Această atitudine se explică prin importanța dată solicitării românești de către diplomația franceză și de către Francfort

---

[28] Wilfried Loth, *Împărțirea lumii, Istoria războiului rece, 1941-1955*, Traducere din limba germană de Ana-Maria Iosup, București, Editura „Saeculum I. O.", 1997, pp. 290-293.

[29] Silviu Brucan, *Generația irosită, Memorii*, București, Editura Univers & Calistrat Hogaș, 1992, pp. 112-126.

[30] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 650, Depeșa nr. 248/EU, Pierre Francfort, ministrul Franței în România, către Christian Pineau, ministrul Afacerilor Externe al Franței, 5 martie 1956, f. 1.

[31] *Ibidem*, f. 2.

personal. Numit la data de 26 octombrie 1953, după scurte misiuni diplomatice la Moscova (1948-1950) şi Washington (1951-1953), în fruntea Legaţiei franceze din Bucureşti, acesta avea pentru autorităţile române „reputaţia unui anticomunist intransigent"[32]. Cert este că în această materie opinia lui Pierre Francfort a fost defavorabilă (de altfel ca şi a diplomatului american Thayer)[33], el argumentând prin lipsa libertăţilor fundamentale (de informare şi de circulaţie) şi prin poziţia guvernului român, care „malgré ses déclarations de bonne volonté et quelques initiatives pour des échanges plus libéraux sur le plan des relations artistiques, n'a pas modifié le fond de son attitude de méfiance à l'égard des pays occidentaux"[34].

Insistenţele oficialităţilor române pentru ridicarea legaţiilor la rangul de ambasadă au continuat şi la Paris odată cu numirea, la 16 aprilie 1956, a unui nou ministru plenipotenţiar în persoana lui Mircea Bălănescu[35]. Extrem de atenţi la detalii, diplomaţii francezi au remarcat eroarea dintr-un comunicat „Agerpress" din 14 iunie 1956 care făcea referire la o recepţie dată „în Ambasada R.P.R de la Paris, de către Ambasadorul Extraordinar şi Plenipotenţiar al R.P.R., M. Bălănescu"[36]. Câţiva ani mai târziu, Mircea Bălănescu îl abordează în această chestiune şi pe generalul de Gaulle. În prima vizită după învestirea acestuia ca preşedinte al Franţei, din data de 14 martie 1959[37], Mircea Bălănescu ridică şi problema transformării misiunilor diplomatice în ambasade. Mulţumit de problema lichidării arieratelor, de situaţia cetăţenilor francezi aflaţi în România şi de relativele progrese în politica culturală, Charles de Gaulle se arată însă pesimist în chestiunea ambasadei deoarece situaţia generală „este ceea ce este"[38].

Numirea lui Pierre Paul Bouffanais ca ministru al Franţei la Bucureşti, în primăvara anului 1961, poate fi considerată un moment important în evoluţia

---

[32] Ovidiu Bozgan, *Convorbiri cu liderii României în 1956. Documente diplomatice franceze inedite...*, p. 309, nota 2.

[33] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 650, Depeşa nr. 248/EU, Pierre Francfort, ministrul Franţei în România, către Christian Pineau, ministrul Afacerilor Externe al Franţei, 5 martie 1956, f. 1.

[34] *Ibidem*, f. 2.

[35] Idem, Depeşa nr. 537/EU; Pierre Francfort, ministrul Franţei în România, către Christian Pineau, ministrul Afacerilor Externe al Franţei, 16 iunie 1956, 1 f.

[36] *Ibidem*.

[37] Mircea Bălănescu a făcut două vizite generalului Charles de Gaulle şi în perioada când acesta nu deţinea nici o funcţie publică, imediat după numirea ca ministru la Paris, şi la data de 19 martie 1958 (a se vedea Nicolae Fotino, Cristian Popişteanu, *Imaginea generalului Charles de Gaulle în România*, în MI, nr. 5, 1993, p. 56; Ovidiu Bozgan, *Generalul de Gaulle faţă cu diplomaţia comunistă*, în MI, nr. 7, 1999, pp. 41-42).

[38] Ovidiu Bozgan, *op.cit.*, p. 42.

relațiilor româno-franceze din perioada postbelică. Astfel, după cum arată rapoartele sale către Ministerul Afacerilor Externe de la Paris, rolul său în flexibilizarea poziției diplomaților de la Quai d'Orsay vizavi de cererile românești de transformare a statutului misiunilor diplomatice este esențial. Încă de la începutul mandatului său, așa cum reiese din audiența la Gheorghe Apostol, prim-vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, din data de 30 mai 1961, Pierre Bouffanais şi-a mărturisit dorința „ca relațiile dintre R.P.R. şi Franța să atingă nivelul existent înainte de război"[39]. Ajuns la acest punct al discuției, Gheorghe Apostol nu a pierdut ocazia să sublinieze că „pentru aceasta se cer eforturile ambelor părți" şi că „o măsură folositoare în vederea dezvoltării pe mai departe a relațiilor dintre România şi Franța ar fi ridicarea misiunilor diplomatice ale celor două țări la rangul de ambasadă"[40].

Spre sfârşitul anului 1961, problema este din nou ridicată în mod deschis de către un membru important al conducerii de la București. Întâlnindu-se cu George Macovescu, ministrul adjunct al Afacerilor Externe, la data de 13 decembrie 1961, Pierre Bouffanais este abordat în chestiunea transformării legației în ambasadă. Răspunsul evaziv al diplomatului francez atrage replica cu țintă precisă a demnitarului român: „c'est dommage: vous devriez prendre les devants car l'opération se fera et vous suivrez les Américains"[41]. Problema era pusă, astfel, într-o nouă perspectivă, care implica orgoliul rănit al francezilor şi teama de a nu fi privați de privilegiul primordialității într-o zonă în care considerau că tradiția şi interesul le ofereau această poziție. Chiar în scrisoarea în care Pierre Bouffanais îl informa pe Jacques de Beaumarchais, director adjunct în Ministerul Afacerilor de Externe al Franței, despre remarca lui George Macovescu, şeful misiunii diplomatice de la București, atrăgând atenția asupra posibilității numirii de către Departamentul de Stat a unui ambasador în România la începutul anului 1962, îşi exprima opinia că ar trebui devansați Aliații pentru a nu face „figură de satelit"[42].

Pe parcursul anului 1961, mai multe scrisori ale lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais au pus discuția în jurul oportunității gestului de a accepta existența ambasadei în termenii pericolului unei acțiuni comune anglo-americane care i-ar dezavantaja pe francezi[43]. La 30 mai 1961, el relata despre o

---

[39] ANB, Fond C.C. al P.C.R./Cancelarie, dosar nr. 90/1961, f. 5.

[40] *Ibidem.*

[41] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 618, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 13 decembrie 1961, f 3.

[42] *Ibidem.*

[43] Discuțiile anglo-americane cu privire la planificarea unui gest comun erau urmărite şi de Legațiile Franței din celelalte state comuniste. În acest sens, ministrul Franței la Budapesta, Paul Boncour, făcea referire la „des recents echanges de vues entre Washington et Londres

discuție avută cu Scott-Fox, ministrul Marii Britanii la București, în care a fost informat că „Foreign Office adusese la cunoștința Departamentului de Stat că el era de acord pentru ridicarea la rangul de Ambasadă a Legației sale în România"[44]. Pe de altă parte, Statele Unite erau dispuse „să uite trecutul" (după expresia lui Merrill, însărcinatul cu afaceri al Legației americane din București)[45], să treacă peste incidentul din 19 aprilie 1961 (când imobilul misiunii americane a fost atacat ca urmare a încercării de invadare a Cubei) și să continue negocierile propunând chiar încheierea unei convenții consulare[46]. Într-o scrisoare datată 26 iulie 1961, Bouffanais informa că, deși Foreign Office a cerut agrementul pentru Dalton Murray în calitate de ministru al Marii Britanii la București, însărcinatul cu afaceri al Legației i-a mărturisit că „Guvernul său s-ar alinia celui din Washington dacă americanii, a căror poziție nu este încă finalizată, decideau numirea unui Ambasador în România"[47].

În toate aceste scrisori, atitudinea șefului misiunii diplomatice franceze din București este fără echivoc. Declinându-și de la bun început orice interes personal („je ne suis pas attaché aux titres et j'aime mieux être Ministre à Bucarest qu'Ambassadeur à...")[48], Pierre Bouffanais subliniază progresele în materie economică și culturală, unde „raporturile franco-române sunt în plină expansiune", legăturile tradiționale dintre Franța și România, „sora sau vara sa latină"[49], și încearcă să nuanțeze poziția României în unele probleme sensibile precum „afacerea algeriană"[50]. Argumentația lui Bouffanais pledează pentru

---

en vue de transformer en Ambassades les Legations anglo-saxones de Bucarest et Sofia" (idem, Telegrama nr. 255-256, Budapesta-Paris, 1 f.).

[44] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 30 mai 1961, f. 1.

[45] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 9 iunie 1961, f. 2.

[46] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 30 mai 1961, f. 2, 4; Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 9 iunie 1961, f. 2.

[47] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 26 iulie 1961, ff. 1-2.

[48] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 30 mai 1961, f. 2.

[49] *Ibidem*, ff. 3-4.

[50] „En ce qui concerne l'affaire algérienne, il n'est pas exact de dire que l'attitude de la Roumanie est particulièrement hostile; comme je l'ai signalé à diverses reprises, on est beaucoup moins venimeux à Bucarest qu'à Prague ou à Varsovie; on est, en tout cas, beaucoup plus sévère pour l'impérialisme américain et aussi dur pour le colonialisme britannique" (*ibidem*, ff. 2-3). Atitudinea ostilă a statelor din blocul sovietic față de „problema algeriană" a întârziat un răspuns favorabil din partea Franței cu privire la posibilitatea transformării în ambasade a legațiilor din România, Bulgaria și Ungaria. În anul 1961, când atât americanii, cât și britanicii erau dispuși să accepte schimbarea statutului misiunilor diplomatice, consensul nu s-a putut realiza „parce que le gouvernement français avait émis des réserves en raison de l'appui apporté au FLN par les satellites, dans l'affaire d'Algérie" (idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Franței, *Eventuelle élévation au rang d'Ambassade des Légations Occidentales à Bucarest, Sofia et Budapest*, 7

înțelegerea realităților lumii anilor postbelici, în care semnificația distincției dintre legație și ambasadă s-a diluat[51], și pentru apărarea interesului superior al Franței de „a nu rămâne în urmă" (citându-l, în acest sens, pe generalul de Gaulle)[52] în raport cu acțiunile Washingtonului și ale Londrei.

Optimismul și bunele intenții ale diplomatului francez aveau corespondent în interesul autorităților române pentru ameliorarea rapidă a relațiilor româno-franceze. Progresele din sfera politicii culturale, pentru care Franța a avut din totdeauna „o slăbiciune particulară"[53], au devenit vizibile la începutul deceniului șapte. Dacă după anul 1948, „cazul românesc" a devenit un exemplu tipic pentru „expulzarea cea mai timpurie și cea mai rapidă a instrumentelor influenței intelectuale și culturale franceze"[54], iar în deceniul șase relațiile culturale erau reduse doar la simple manifestări ideologice ce gravitau în jurul Asociației

---

octombrie 1963, f. 3). Pentru atitudinea plină de echivocuri și interese a statelor comuniste față de recunoașterea Guvernului Provizoriu al Republicii Algeriene, în special a Uniunii Sovietice și a Poloniei, care și-au condiționat politica de poziția Franței cu privire la „problema germană", respectiv, recunoașterea frontierei germano-poloneze Oder-Neisse, a se vedea Evguenia Obitchkina, *L'URSS et la décolonisation de l'Algerie et de l'Afrique noire sous de Gaulle*, în Maurice Vaïsse (sous la direction de), *De Gaulle et la Russie*, Paris, CNRS Éditions, 2006, pp. 141-149.

[51] „Cette question de rang des missions diplomatiques n'est-elle pas d'ailleurs un faux problème à une époque où les plus sous-développés des Etats accèdant à l'indépendance ouvrent partout des Ambassades?" (ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 618, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 30 mai 1961, f. 4).

[52] Idem, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 26 iulie 1961, ff. 2-3.

[53] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 464, Întâlnirea între Georges Pompidou și Ion Gh. Maurer, 31 iulie 1964, f. 2. Semnificativă pentru interesul manifestat de Franța pentru dezvoltarea politicii culturale este și mărturia diplomatului român Victor Dimitriu. În întâlnirile acestuia cu Charles de Gaulle, din anii 1963 și 1964, președintele francez a vorbit „cu insistență despre cererile franceze privind redeschiderea sălilor Institutului și Bibliotecii franceze la București" și a precizat „că aceste cereri trebuie indisolubil legate de colaborarea politico-economică solicitată de partea română" (Victor Dimitriu, *Urcuș pe cascade înghețate, Din memoriile unui fost diplomat*, București, Editura Albatros, 1996, p. 171).

[54] Annie Guénard, *De la reconstruction à l'éviction. Entre 1944 et 1949, une politique culturelle française en Europe centrale et orientale confrontée à l'organisation du Bloc communiste*, în „Matériaux pour l'histoire de notre temps", Année 1994, Volume 36, Numéro 36, p. 25. La data de 19 noiembrie 1948, guvernul comunist de la București a denunțat unilateral convenția culturală franco-română din 1939, fapt care a atras și încetarea existenței Institutului Francez, creat în mai 1924 (Ovidiu Bozgan, *Biblioteca Franceză din București: preliminarii diplomatice, creare, primii ani de funcționare*, în Manuela Dobre (coordonator), *Istorie și ideologie, Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, Editura Universității din București, 2002, p. 278).

France-Roumanie[55], debutul anilor '60 va aduce o vădită relaxare. Se înmulţesc vizitele reciproce ale unor delegaţii universitare, conferinţele unor savanţi şi oameni de cultură români la Paris şi creşte interesul pentru difuzarea de filme artistice şi traduceri din opere de reală valoare literară[56]. După anul 1963, România a deţinut primul loc între ţările din zonă în privinţa procentajului elevilor şi studenţilor care studiau limba franceză şi al importului de carte din Hexagon[57].

Regimul de la Bucureşti s-a arătat mai responsabil şi în privinţa selectării personalului trimis la misiunea diplomatică din Paris. Deşi cea mai mare parte a personalului era alcătuită din agenţi ai serviciilor secrete româneşti[58], şeful

---

[55] Cu privire la activitatea acestei asociaţii (faţă de care cercurile guvernamentale franceze erau extrem de rezervate datorită implicării făţişe a Partidului Comunist Francez) şi la unele particularităţi ale promovării culturale româneşti în spaţiul francez în a doua jumătate a deceniului şase („afacerea ansamblului folcloric", încercarea de recuperare a unor personalităţi culturale române din exil şi compromiterea altora), a se vedea Ovidiu Bozgan, *Diplomaţia culturală românească: Promovare, recuperare, compromitere. Cazul franco-român, 1955-1960*, în AUB, istorie, anul XLVIII, 1999, pp. 23-60.

[56] *Ibidem*, p. 45.

[57] Suzanne Balous, *L'action culturelle de la France dans le monde*, Préface de Maurice Genevoix, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, pp. 148-150. Dorinţa, expres exprimată, a comuniştilor români, în privinţa importului de carte franceză, era ca ponderea să fie deţinută de cartea ştiinţifică şi tehnică. Ascultând, în şedinţa Biroului Politic din 11 noiembrie 1963, informarea ministrului de Externe român, Corneliu Mănescu, despre întâlnirea acestuia cu Maurice Couve de Murville, Gheorghe Gheorghiu-Dej insistă pe această problemă: „Ei vorbeau despre cultura franceză, despre cărţi franceze, însă trebuie să fim atenţi, deoarece nouă ne trebuie numai anumite cărţi. /.../ De asta ne arde nouă, să importăm cărţi? El a sesizat just că noi am tradus şi am publicat clasicii literaturii franceze, dar acei clasici care ne interesau pe noi. /.../ Desigur, noi o să stăm de vorbă şi în ce priveşte această literatură contemporană şi vom lua atâta cât ne interesează, dar în momentul de faţă ne interesează documentaţia tehnică. Sigur, în măsura în care nu apar tendinţe din acelea pe care noi trebuie să le combatem, influenţe ale ideologiei burgheze în domeniul culturii, muzicii, în măsura în care acestea nu ne deranjează, vom cumpăra" (*Stenograma şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din 11 noiembrie 1963 cu privire la vizita delegaţiei de partid şi guvernamentale conduse de Gheorghiu-Dej în Iugoslavia şi informarea lui Corneliu Mănescu despre activitatea delegaţiei române la ONU şi a vizitelor din Argentina, Brazilia şi Franţa*, în Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate, Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iaşi, Polirom, 2001, pp. 270-271).

[58] Elocventă este mărturia lui Cornel Burtică, consilier de legaţie între anii 1963-1966: „În vremea aceea, de război rece, cred că toate ambasadele aveau un mare număr de diplomaţi-securişti. În ce ne priveşte, la Paris, cred că eu eram printre puţinii civili" (Rodica Chelaru, *op. cit.*, p. 62). În acelaşi sens, şi aprecierile făcute de Victor Dimitriu, cu privire la activitatea celor mai mulţi dintre membrii ambasadei „care nu aveau nici o legătură cu cartea lor de vizită oficial diplomatică", şi la „atotputernicia absolută" a serviciilor secrete (Victor Dimitriu, *op. cit.*, pp. 134-135).

misiunii şi principalii consilieri au fost intelectuali sau specialişti români care s-au bucurat de o bună apreciere. În anul 1960, în fruntea Legației române a fost numit profesorul Constantin Nicuță. Profesor de ştiințe sociale la Universitatea din Bucureşti, acesta s-a format ca filolog în perioada interbelică, urmând şi un stagiu de specializare în Franța, în anii 1937-1939, în calitate de membru al Şcolii Române de la Fontenay aux Roses. După 1948, dezvoltă şi o carieră politică, fiind ales deputat în Marea Adunare Națională (1948-1952), iar apoi este promovat adjunct al ministrului Învățământului şi Culturii (1956-1958)[59]. La încheierea mandatului său, în primăvara anului 1963, el continuă să fie apreciat drept un personaj ce avea reputația „de a fi loial şi independent" şi un intelectual care proclamă „o mare admirație" pentru Franța[60].

Succesorul său, Victor Dimitriu[61], deşi apreciat inițial drept „un homme intelligent mais fanatique et sectaire"[62], a făcut o impresie foarte bună la Paris prin discursul său echilibrat[63] şi disponibilitatea de a contribui la facilitarea trimiterii în Franța a bursierilor şi stagiarilor români[64]. Aflat în vizită de prezentare la Quai d'Orsay, la data de 24 mai 1963, diplomatul român a atras atenția în mod plăcut prin atitudinea sa de „a pune accentul pe punctele de apropiere şi a minimaliza dezacordurile"[65]. În acest context, au fost evidențiate afirmațiile sale referitoare la „fraternitatea latină", la existența unei Europe „de

---

[59] Ovidiu Bozgan, *Traiectorii universitare: de la stânga interbelică la comunism*, în Lucian Boia (sub redacția lui), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 313, nota 6bis.

[60] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 486, Depeşa nr. 263/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 3 aprilie 1963, f. 1.

[61] Pentru prezentarea autobiografică a activității acestui diplomat la oficiile diplomatice ale României din Viena (1960-1963) şi Paris (1963-1967) a se vedea Victor Dimitriu, *op.cit.*, *passim*.

[62] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 486, Depeşa nr. 200/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 18 martie 1963, 1 f.

[63] Relatând o discuție avută cu Victor Dimitriu la Paris, la începutul lunii mai 1963, Pierre Bouffanais remarca: „Mon interlocuteur a volontiers reconnu les vices du régime policier en Roumanie et m'a confié qu'à Paris plus encore qu'à Vienne, où il représentait naguère son pays, il se rendait compte du très mauvais effet causé par les restrictions apportées aux voyages à l'étranger de ses compatriotes. Il admettait la sottise du manichéisme des dirigeants du camp socialiste divisant les pays de l'univers en bons (communistes) et mauvais (capitalistes) et reconnaissait que la France n'était pas plus capitaliste que la Roumanie n'était communiste" (idem, Depeşa nr. 339/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 15 mai 1963, f. 2).

[64] *Ibidem*, f. 3.

[65] Idem, Nota de audiență a lui Victor Dimitriu la Ministerul Afacerilor Externe al Franței, 24 mai 1963, f. 1.

la Atlantic la Urali" și la necesitatea de a asigura limbii franceze un loc privilegiat în spațiul cultural românesc[66].

Tot la începutul anului 1963, sosesc la Legația României din Paris și alți diplomați care s-au remarcat, ulterior, printr-o activitate benefică dezvoltării relațiilor româno-franceze. În februarie, Victor Florescu este înlocuit de Cornel Burtică în postul de consilier de legație. Datorită experienței sale internaționale (participant în calitate de secretar al Comitetului Central al U.T.M. sau de deputat al M.A.N. la diferite stagii și reuniuni în Franța, Tunisia, Irak, India, Indonezia și Birmania), el va fi apreciat de la început drept o persoană capabilă care „va exercita desigur funcții superioare gradului său"[67].

Pentru istoria problemei ridicării legației franceze din București și, respectiv, a celei române din Paris la rangul de ambasadă, anul 1963 a fost momentul decisiv. Cadrul general favorabil României și discuțiile franco-anglo-americane având ca temă necesitatea realizării acestui important gest diplomatic s-au materializat în luna decembrie cu apariția a două importante ambasade occidentale. Mesajele șefului misiunii diplomatice franceze de la București au rămas, și în această perioadă, favorabile. Chiar într-o depeșă în care semnala diferite „obstrucții și tracasări românești" (precum prețul chiriei, circulația automobilelor legației și procedura greoaie în cazul unui accident, controlul de către autoritățile române al coletelor primite prin poștă sau prin transportul feroviar, impunerea unor colaboratori români controlați de Securitate)[68], Pierre Bouffanais își mărturisește speranța că acestea decurg din „excese de zel anti-occidental al anumitor funcționari români"[69].

Dificultăți și probleme litigioase existau în continuare și ele nu erau puține. Într-un moment în care apariția unor ambasade britanice și americane la București părea iminentă, Legația Franței a sintetizat principalele elemente ale contenciosului franco-român. Ele se refereau la eliberarea deținuților politici de origine franceză sau care au rude apropiate cetățeni francezi, acordarea vizelor de ieșire în scopul întregirii familiilor aflate în Franța, restricțiile privitoare la libertatea de circulație a diplomaților și imixtiunile Protocolului românesc în organizarea întâlnirilor și recepțiilor, bruierea emisiunilor R.T.F.-ului și slaba

---

[66] *Ibidem*, ff. 1-2.

[67] Idem, Depeșa nr. 102/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 15 februarie 1963, ff. 1-2. Pentru o prezentare memorialistică a activității lui Cornel Burtică la Legația (ulterior Ambasada) României din Paris, a se vedea Rodica Chelaru, *op. cit.*, pp. 61-70.

[68] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 618, Depeșa nr. 261/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 21 martie 1962, ff. 1-6.

[69] *Ibidem*, f. 6.

difuzare a cărților și ziarelor franceze[70]. Deși se spera în reglementarea tuturor acestor chestiuni, ca o condiție a deschiderii unei ambasade la București, atitudinea francezilor a fost grăbită de disponibilitatea americanilor, și mai ales a britanicilor, pentru transformarea legațiilor în ambasade.

S-a prefigurat astfel pericolul unei înțelegeri peste capul francezilor, situație care ar fi pus Parisul într-o poziție nefavorabilă. Ministrul Franței la București, care a continuat să susțină insistent necesitatea unei acțiuni imediate, justificată de statutul tradițional și de imaginea Franței în regiune, nu a ezitat să vorbească despre amenințarea unei „noi Ialta" și despre „politica egoistă" și „disimularea" guvernului britanic[71]. Îngrijorările lui Pierre Bouffanais erau, într-o mare măsură, îndreptățite. Chestionați la sfârșitul anului 1962 cu privire la viziunea lor asupra perspectivei misiunilor diplomatice de la București, britanicii au negat orice negocieri cu autoritățile române, considerând problema drept „lipsită de actualitate"[72]. Cu toate acestea, la data de 1 august 1963, Ministrul Statelor Unite la București, Crawford, l-a informat pe colegul său francez că Ambasada Marii Britanii din Washington a anunțat, la data de 30 iulie, Departamentul de Stat despre hotărârea Foreign Office-ului de a transforma în ambasade, până la sfârșitul lunii august, legațiile din București, Budapesta și Sofia[73].

Poziția americanilor, considerați a avea un comportament mai loial față de Aliați[74], era și ea favorabilă modificării statutului misiunilor diplomatice din aceste capitale, dar cu anumite condiții și nuanțe. Spre deosebire de Marea Britanie, care susținea un gest necondiționat și simultan, Statele Unite doreau, în prealabil, reglementarea „problemelor în suspensie" de natură financiară sau consulară[75]. Urmărind încurajarea „tendințelor liberale" manifestate de unele

---

[70] *Ibidem*, carton 486, Depeșa nr. 579/EU, Pierre Bouffanais către Maurice Couve de Murville, 14 august 1963, ff. 1-3. De remarcat și faptul că în problema redeschiderii Institutului Francez din București și a Centrelor Culturale din Cluj și Timișoara, poziția lui Pierre Bouffanais este rezonabilă: „Dans l'état actuel des choses en R.P.R., la réouverture de nos centres serait sans profit car aucun roumain n'oserait les fréquenter" (*ibidem*, f. 3).

[71] *Ibidem*, carton 618, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Jacques de Beaumarchais, 24 iulie 1963, f. 2; *ibidem*, carton 486, Telegrama nr. 784-790, București-Paris, 1 august 1963, f. 2; *ibidem*, carton 618, Scrisoarea lui Pierre Bouffanais către Emmanuel de Margerie, 16 octombrie 1963, ff. 3-4.

[72] Idem, Telegrama nr. 4778, Londra-Paris, 10 decembrie 1962, 1 f.

[73] ADN, Fond Bucarest – Ambassade, carton 486, Telegrama nr. 784-790, București-Paris, 1 august 1963, f. 1.

[74] *Ibidem*, f. 2.

[75] *Ibidem*, carton 618, Telegrama nr. 5151-5154, Washington-Paris, 10/11 septembrie 1963, f. 2. Problemele de natură consulară ce se doreau a fi rezolvate de către Departamentul de Stat erau aceleași pe care le aveau și celelalte state occidentale: drepturile cetățenilor americani arestați și ale resortisanților, cazurile de dublă cetățenie, acordarea vizelor pentru întregirea

democrații populare, Washingtonul se pronunța pentru o politică diferențiată, în care să fie avantajată pentru început România, ulterior și Bulgaria[76].

Opiniile Franței, Statelor Unite și Marii Britanii cu privire la posibilitatea ridicării la rangul de ambasadă a legațiilor din România, Bulgaria și Ungaria au fost sintetizate în cursul unei întâlniri comune, din data de 4 octombrie 1963, a reprezentanților celor trei state[77]. Desfășurată la Paris, ca urmare a unei inițiative franco-americane[78], această consultare comună a avut scopul de a evidenția punctele divergente și de a tatona posibilitatea asigurării unei acțiuni concertate în această problemă. În esență, reprezentanții celor trei puteri occidentale s-au arătat de acord cu privire la necesitatea modificării statutului misiunilor diplomatice. Diferea însă momentul și mai cu seamă ritmul realizării acestui gest. Cei mai radicali s-au arătat a fi englezii[79]. Prin vocea primului secretar al Ambasadei Marii Britanii la Paris, Butler, ei au solicitat încetarea acestei situații considerată anacronică, în condițiile în care toate reprezentanțele diplomatice britanice, cu excepția legațiilor din cele trei capitale și a celei din Vatican, sunt ambasade. Marea Britanie nu mai avea probleme litigioase deosebite cu cele trei țări danubiene, care trebuie tratate ca „state independente", și, în consecință, a susținut un gest imediat și simultan[80].

---

familiilor (idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe a Franței, *Pourparlers entre les Etats-Unis et la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie*, [septembrie 1963], ff. 1-2).

[76] Idem, Telegrama nr. 5151-5154, Washington-Paris, 10/11 septembrie 1963, f. 2. Reținerea față de Ungaria era determinată de atitudinea regimului Kadar față de cardinalul Mindzenty (idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Franței, *Pourparlers entre les Etats-Unis et la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie*, [septembrie 1963], f. 2).

[77] Idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Franței, *Eventuelle élévation au rang d'Ambassade des Légations Occidentales à Bucarest, Sofia et Budapest*, 7 octombrie 1963, ff. 1-7.

[78] Propunerea lui Gleysteen, primul-secretar al Ambasadei S.U.A. la Paris, referitoare la posibilitatea unei „confruntări între legații la București", a fost acceptată de către partea franceză, dar s-a considerat mai oportună organizarea acestei întâlniri în capitala Franței. Motivația este rezonabilă: „il lui a été répondu que cela paraissait à première vue comporter un inconvénient vis-à-vis du Gouvernement roumain qui l'apprendrait rapidement et que cela risquait aussi de causer certaines susceptibilités parmi des missions diplomatiques qui n'y participeraient" (idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Franței, *Pourparlers entre les Etats-Unis et la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie*, [septembrie 1963], f. 3).

[79] Idem, Notă a Sub-Direcției Europa Orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Franței, *Eventuelle élévation au rang d'Ambassade des Légations Occidentales à Bucarest, Sofia et Budapest*, 7 octombrie 1963, ff. 2-4.

[80] „M. Butler a ajouté que le gouvernement britannique souhaiterait prendre sa décisions au même moment pour les trois pays; il donnerait en effet pour argument la nécessité de mettre fin à

Americanii, reprezentați de primul secretar al Ambasadei S.U.A. la Paris, Gleysteen, au evidențiat cele două criterii pe care le urmăresc pentru a-și justifica poziția[81]: „progresele realizate în reglementarea problemelor bilaterale" și „gradul de independență mai mare față de Moscova". În raport cu aceste două criterii (dintre care primul solicită clarificări suplimentare în materia dublei cetățenii, a familiilor separate, a reședinței diplomaților și a convențiilor consulare), Departamentul de Stat avantaja România și Bulgaria, față de Ungaria arătându-se rezervat. Decizia urma a fi luată „la momentul potrivit", apreciat în cazul României la aproximativ șase luni sau un an de zile.

Diplomații francezi au susținut o atitudine diferențiată față de cele trei țări („nous considérions que le cas de chacun des trois satellites devait être jugé selon ses mérites propres")[82], în cadrul căreia să fie avantajată România. Motivele expuse pentru justificarea acestei poziții reflectă atât situația de fapt, cât și influența rapoartelor și scrisorilor lui Pierre Bouffanais: „les raisons historiques, le désir manifesté par le gouvernement roumain de voir prendre la mesure, les efforts de Bucarest depuis quelques temps pour adopter une politique plus conforme à l'intérêt roumain"[83]. Referitor la oportunitatea gestului, francezii au susținut că în cazul României acesta trebuia să se realizeze „foarte rapid", față de Bulgaria – după reglarea afacerii avionului El Al, iar în cazul Ungariei – la o dată nedeterminată deoarece „les souvenirs de 1956 étaient encore récents"[84].

Deși atât britanicii, cât și francezii au agreat recomandarea americană, că indiferent de data transformării legațiilor în ambasade, aceasta trebuie sa fie un gest simultan pentru a oferi impresia de unitate față de Europa Orientală și Uniunea Sovietică[85], interesele regionale ale fiecărei puteri au primat. Cum era de așteptat prin insistența lor, primii au fost britanicii (1 decembrie 1963), urmați imediat de francezi (17 decembrie) și la aproape o jumătate de an și de americani (1 iunie 1964)[86]. La data de 18 decembrie 1963, „Scânteia" anunța printr-un

---

une anomalie; il était difficile, en bonne logique, d'expliquer pourquoi une décision prise en vertu de ce critère s'appliquerait à une capitale et pas à une autre" (*ibidem*, f. 6).

[81] *Ibidem*, ff. 1-2.

[82] *Ibidem*, f. 4.

[83] *Ibidem*.

[84] *Ibidem*, ff. 4-5.

[85] *Ibidem*, f. 6.

[86] Ion Calafeteanu (coordonator), *op. cit.*, pp. 387-389. În această perioadă și alte importante state își transformă în ambasade legațiile de la București: Belgia (3 decembrie 1963), Islanda (13 decembrie 1963), Suedia (31 ianuarie 1964), Italia (10 martie 1964), Japonia (1 iunie 1964), Norvegia (14 noiembrie 1964), Danemarca (24 noiembrie 1964).

scurt comunicat *Ridicarea legațiilor de la Paris și București la rang de ambasadă*: „Guvernul Republicii Populare Române și guvernul Republicii Franceze au convenit să ridice la rangul de ambasadă legațiile lor respective de la Paris și București"[87]. Nimic din termenii seci ai acestui text nu dezvăluiau încărcătura de dificultăți și interese care s-au conturat în acțiunea finalizată în acest mod.

Cum era de așteptat, schimbarea statutului misiunilor diplomatice de la Paris și București a generat o rapidă modificare a ritmului relațiilor franco-române. În mod cert, la aceasta a contribuit și gestul de independență al României în cadrul blocului sovietic, concretizat în „Declarația din aprilie 1964", care a produs o bună impresie în mediile politice și diplomatice pariziene[88]. În acest context, nu este lipsit de semnificație faptul că în iulie 1964, România a fost primul stat satelit al Moscovei care a trimis în Franța un oficial de rang înalt, în persoana președintelui Consiliului de Miniștri, Ion Gheorghe Maurer[89]. A fost o vizită cu largi ecouri care, împreună cu vizita președintelui Charles de Gaulle la București (mai 1968), jalonează cea mai prolifică perioadă a relațiilor franco-române din perioada Războiului Rece.

---

[87] „Scânteia", anul XXXIII, nr. 6110, Miercuri, 18 decembrie 1963.

[88] La întâlnirea cu activul de partid din Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Comerțului Exterior (mai 1964), Victor Dimitriu, ambasadorul României la Paris, relata că: „marile ziare din Franța au publicat mari extrase din *Declarație*, posturile de radio au făcut rezumate și comentarii, iar televiziunea franceză a prezentat comentarii însoțite de fotografia lui Dej și ziariști, parlamentari, ne-au cerut textul integral al *Declarației* în limba franceză" (Alexandru Oșca, Vasile Popa, *O fereastră în Cortina de fier: România. Declarația de independență din aprilie 1964*, Focșani, Editura Vrantop, 1997, p. 194). Un diplomat francez, bun cunoscător al realităților din statele comuniste, Pierre Charpantier, ambasadorul Franței la Varșovia, nu ezita să declare: „am savurat pur și simplu *Declarația*. E formidabilă ca document și, dacă nu i-ar lua puțin în răspăr pe capitaliști, ar merita să fie editată în Occident într-un tiraj mai mare. Consider că fiecare cuvânt din acest document are o greutate deosebită" (*ibidem*, pp. 207-208).

[89] Ovidiu Bozgan, *Opțiunea occidentală a României în 1964 – Franța, Privind dincolo de „Cortina de fier"*, în „Dosarele istoriei", an VIII, nr. 8, 2003, pp. 28-36. În legătură cu această vizită, de remarcat și susținerea ministrului de Externe al României din acea perioadă: „Primirea lui Maurer de către de Gaulle reprezenta reușita intențiilor de a deschide relațiile cu Vestul" (Lavinia Betea, *op.cit.*, p. 159).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

Marea Britanie şi începuturile agresiunii sovietice în Europa (septembrie-octombrie 1939)

Dacă până la sfârşitul lunii august 1939, diplomaţia britanică a considerat potrivit să încurajeze statele din nordul Europei şi pe acelea din zona baltică în direcţia unei linii politice care să le ţină departe de Germania şi, eventual, să le apropie de Uniunea Sovietică, pentru ca astfel Londra să-şi consolideze poziţia în regiune, încheierea pactului de neagresiune sovieto-german a pus aceste state într-o situaţie extrem de delicată, ele gravitând, în primul rând, între interesele Moscovei şi ale *Reich*-ului. Mai mult, apropierea dintre Germania şi Uniunea Sovietică eliminase orice posibilitate a puterilor occidentale de a colabora cu U.R.S.S. pentru garantarea frontierelor statelor baltice şi ale Finlandei, protocolul adiţional secret al pactului Ribbentrop-Molotov stabilind faptul că ele urmau să facă parte din sfera de influenţă sovietică[1].

Cu toate acestea, unii diplomaţi britanici erau de părere că pactul sovieto-german nu punea în pericol neutralitatea Finlandei ori a statelor baltice, ci dimpotrivă. Prin înţelegerea cu Moscova şi deci fără a apela la instrumentul rigid al garanţiilor, Berlinul părea să-şi fi atins unul dintre deziderateleimportante ale politicii sale din regiunea Mării Baltice, şi anume menţinerea liniştii şi a păcii, iar singura care avea, în mod evident, de pierdut era Polonia[2].

---

[1] Craig Gerrard, *The Foreign Office and Finland 1938-1940. Diplomatic sideshow*, London, New York, Frank Cass, 2005, p. 84.

[2] *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print* (în continuare B.D.F.A.), General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt and Michael Partridge, Part II: *From the First to the Second World War*, Series F, *Europe, 1919-1939*, Volume 67, *Scandinavia and Baltic States, January 1939 – December 1939*, Editors: John Hiden and Patrick Salmon, University Publications of America, 1996, doc. nr. 213, p. 197. Circulau, totuşi, în mediile diplomatice, zvonuri legate de faptul că Germania ar fi

Odată izbucnit războiul însă, prioritățile Marii Britanii şi mijloacele ei de acțiune s-au schimbat. Blocarea influenței germane în Europa a devenit o necesitate stringentă[3], iar Londra a căutat, de la bun început, să elimine avantajul obținut de Berlin în urma pactului încheiat cu sovieticii. Atingerea acestui obiectiv implica două direcții. Pe de o parte, Marea Britanie şi Franța trebuiau să limiteze capacitatea sovieticilor de a oferi *Reich*-ului asistență şi materii prime, iar pe de altă parte, puterile occidentale trebuiau să împiedice chiar expansiunea teritorială a U.R.S.S. în Europa. Însă dacă scopul era clar, punerea în practică a unei asemenea politici era o chestiune extrem de delicată, deoarece nici Marea Britanie şi nici Franța nu doreau să compromită iremediabil perspectiva, chiar îndepărtată, a unei alianțe cu Uniunea Sovietică[4].

Deocamdată însă, toți ochii erau ațintiți asupra evenimentelor din Polonia, iar acolo situația se deteriora cu repeziciune[5]. Dacă la începutul lunii septembrie 1939, britanicii estimau că Polonia va rezista măcar două sau trei luni[6], la mijlocul aceleiaşi luni speranțele se risipiseră aproape complet. Exista încă o vagă posibilitate ca Uniunea Sovietică să acorde un oarecare ajutor statului polonez, deoarece britanicii aveau deja, la 12 septembrie 1939, informații că numeroase unități ale Armatei Roşii se aflau concentrate la granița sovieto-polonă, deci în măsură să ofere asistență Varşoviei, dacă Moscova ar fi dorit acest lucru. Londra se îndoia însă de bunele intenții ale sovieticilor. Dimpotrivă, concentrările respective de trupe erau, cel mai probabil, un indicator al faptului că U.R.S.S. dorea să participe la o nouă împărțire a Poloniei[7].

---

acceptat, în secret, ca Finlanda să revină Uniunii Sovietice, însă la sfârşitul lui august şi începutul lui septembrie 1939 occidentalii nu le dădeau crezare încă. Vezi *ibidem*.

[3] În fond, Marea Britanie se afla, de la 3 septembrie 1939, în stare de război cu Germania, aşa încât orice câştig teritorial sovietic, cel puțin în zona baltică, era privit deocamdată ca o pierdere pentru germani. Vezi Patrick Salmon, *Great Britain, the Soviet Union, and Finland*, în volumul *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, Edited by John Hiden and Thomas Lane, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sidney, Cambridge University Press, 1992, p. 106.

[4] Jukka Nevakivi, *The Appeal that was never made. The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War 1939-1940*, London, C. Hurst & Company, 1976, p. 21.

[5] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 5*, 6 septembrie 1939, f. 34.

[6] *Ibidem*, *War Cabinet 2*, 4 septembrie 1939, f. 21.

[7] *Ibidem*, *War Cabinet 13*, 12 septembrie 1939, f. 77.

Aşadar, invadarea de către sovietici, la 17 septembrie 1939[8], a regiunilor de răsărit ale Poloniei nu i-a luat prin surprindere pe britanici. Era acum evident că acţiunea Moscovei fusese cel mai probabil convenită cu Germania, la 23 august 1939, iar acest lucru a tulburat mediile diplomatice londoneze. Existenţa unor înţelegeri secrete între Uniunea Sovietică şi Germania ridica serioase semne de întrebare nu doar asupra Poloniei, ci şi a securităţii tuturor statelor de la graniţa de vest a U.R.S.S. Sovieticii îşi argumentaseră însă acţiunea prin cu totul alte considerente. Din punctul lor de vedere, în Polonia nu mai exista un guvern cu care Moscova să poată intra în contact, astfel încât, fără a abandona poziţia lor neutră, sovieticii se simţeau datori să protejeze minoritatea ucraineană şi bielorusă din statul polonez[9]. Mai mult decât atât, la 17 septembrie 1939, Molotov transmitea diplomaţilor străini acreditaţi în capitala sovietică declaraţia de neutralitate a Uniunii Sovietice, alături de nota remisă ambasadorului polonez de către guvernul sovietic, în care intervenţia Armatei Roşii în Polonia era justificată prin necesitatea protejării vieţii şi bunurilor populaţiei din Ucraina şi Bielorusia occidentală[10].

Pe de altă parte, britanicii aşteptau desfăşurarea evenimentelor pentru a-şi putea face o idee mai clară asupra adevăratelor intenţii ale sovieticilor. Era evident faptul că agresiunea Moscovei nu putea decât să grăbească prăbuşirea militară a Poloniei, mai ales dacă trupele Armatei Roşii ar fi înaintat spre sud-estul ţării şi, astfel, ar fi tăiat legăturile şi comunicaţiile cu România. Dacă însă sovieticii ar fi ocupat doar partea de nord-est a Poloniei, locuită în majoritate de bieloruşi şi ucraineni, consecinţele nu ar fi fost semnificative, iar germanii ar fi fost obligaţi să lupte în continuare cu unităţile împrăştiate ale armatei poloneze din restul teritoriului. Cu toate acestea, britanicii se aşteptau ca înaintarea

---

[8] În aceeaşi zi luau sfârşit şi ostilităţile din Mongolia, dintre forţele Armatei Roşii şi trupele imperiale japoneze, prin încheierea unui armistiţiu. Vezi Patrick Salmon, *Great Britain, the Soviet Union, and Finland*, în *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, Edited by John Hiden and Thomas Lane, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sidney, Cambridge University Press, 1992, p. 101.

[9] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 18*, 17 septembrie 1939, ff. 103-104.

[10] Ministère des Affaires Étrangères de Finlande, *Documents sur les relations Finno-Soviéthiques – automne 1939 –*, Paris, Flammarion, 1940, pp. 75-76. În nota remisă *Foreign Office*-ului de către Ivan Maiski, ambasadorul sovietic de la Londra, guvernul de la Moscova preciza faptul că U.R.S.S. urmăreşte în continuare o politică de neutralitate faţă de statele cu care întreţine relaţii diplomatice. Vezi ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 19*, 18 septembrie 1939, f. 111.

sovieticilor să se desfăşoare într-un ritm destul de lent, iar în acest caz, dacă Armata Roşie pătrundea spre sud-vest, spre Carpaţi, pe lângă dezavantajul major al tăierii legăturilor poloneze cu România, era posibil să-i împiedice pe germani să-şi continue avansul şi să invadeze şi această ţară. Ipoteza părea destul de plauzibilă la 17 septembrie, deoarece germanii aveau în sud-estul Poloniei doar o divizie mecanizată şi una de infanterie, iar comunicaţiile şi liniile lor de aprovizionare ar fi trebuit să treacă prin zona Lemberg [actualmente Lvov], o regiune pe care trupele sovietice puteau să o controleze într-un interval de timp destul de scurt dacă ar fi avansat spre sud-vest. În aceste condiţii Germania ar fi fost obligată să renunţe la un eventual atac împotriva României prin culoarul polonez[11].

În pofida tuturor aşteptărilor, înaintarea sovieticilor în teritoriul polonez s-a făcut cu mare rapiditate. Nu numai puterile occidentale au fost luate prin surprindere de viteza cu care avansau unităţile Armatei Roşii, ci chiar şi germanii, în cercurile diplomatice din capitala *Reich*-ului circulând informaţii despre nemulţumirea guvernului de la Berlin legată de faptul că trupele sovietice nu numai că blocaseră accesul *Wehrmacht*-ului spre România, dar ocupaseră deja Vilna, precum şi o serie de oraşe care anterior făcuseră parte din Imperiul Austro-Ungar[12].

În ceea ce-i priveşte pe britanici, prima lor reacţie faţă de comunicatul sovietic a fost respingerea punctului de vedere al Moscovei, conform căruia guvernul polonez încetase să mai existe. Londra afirma, din contră, că recunoştea guvernul polonez ca guvern al Poloniei[13]. A fost însă singurul protest oficial al Marii Britanii faţă de agresiunea sovietică. Halifax discutase cu ambasadorul Franţei de la Londra despre funcţionalitatea garanţiilor occidentale pentru Polonia în cazul atacului dinspre răsărit, iar concluzia unanimă a fost că acestea nu erau operabile împotriva unei invazii a Poloniei de către U.R.S.S. Era adevărat că acordul semnat de Marea Britanie şi Polonia, la 25 august 1939, sublinia angajamentul Londrei de a oferi sprijin Varşoviei în cazul unei agresiuni din partea unei puteri europene, dar ulterior cele două guverne conveniseră asupra faptului că puterea europeană în chestiune era numai Germania. Or, în

---

[11] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 18*, 17 septembrie 1939, ff. 103-104.

[12] B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 224, p. 205.

[13] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 19*, 18 septembrie 1939, f. 110.

virtutea acestei interpretări, Marea Britanie nu avea de ce să declare război Uniunii Sovietice ca efect al agresiunii acesteia împotriva Poloniei[14].

Cu toate acestea, atât ambasadorul polonez de la Londra, cât şi guvernul francez au cerut asocierea cabinetului britanic la redactarea unui protest oficial faţă de acţiunea Moscovei. Britanicii erau însă rezervaţi în această privinţă. Din punctul lor de vedere, singurul efect al unui astfel de gest ar fi fost acela de a-i irita pe sovietici. Dacă însă Franţa ar fi insistat ca Londra să se ralieze cel puţin unui protest formal, Marea Britanie intenţiona să comunice Moscovei doar faptul că îşi exprima cele mai profunde rezerve faţă de acţiunile trupelor sovietice, acţiuni care încălcau chiar litera tratatelor încheiate de Uniunea Sovietică[15].

Reticenţele britanicilor erau cât se poate de justificate. Se aflau în război cu Germania, un război care, fără sprijin sovietic, nu avea să se termine prea curând. Puterile occidentale erau încrezătoare în 1939 că puteau menţine frontul de vest contra *Reich*-ului, dar dacă Uniunea Sovietică rămânea neutră şi continua să furnizeze Germaniei materiile prime de care aceasta avea nevoie pentru susţinerea efortului de război, însemna practic că efectele blocadei aliate erau reduse aproape la zero, iar perspectiva victoriei, dacă ar mai fi existat, ar fi fost destul de redusă, chiar şi pe termen lung. În aceste condiţii, Marea Britanie nu numai că refuza să ia în considerare orice element care să o aducă în stare de război cu U.R.S.S., dar căuta să valorifice orice oportunitate de îmbunătăţire a relaţiilor cu Moscova. Plecând de la aceste considerente, cabinetul britanic a decis, la mijlocul lunii septembrie, să încerce o reluare a relaţiilor comerciale cu Sovietele. Marea Britanie se confrunta în acel moment cu un deficit considerabil de cherestea – şi în general de material lemnos –, astfel încât guvernul de la Londra a considerat pretextul potrivit pentru a încerca să acopere aceste lipsuri prin importuri din Uniunea Sovietică. Avantajul ar fi fost că o eventuală înţelegere ar fi trebuit perfectată într-un timp destul de scurt, deoarece porturile sovietice de la Marea Albă se închideau la mijlocul lunii octombrie. Britanicii s-au decis aşadar să sondeze disponibilitatea părţii sovietice în această direcţie şi, eventual, să obţină acordul Moscovei pentru îndeplinirea, fie şi parţială, a unui acord comercial bilateral mai vechi, în valoare de zece milioane de lire. Londra era dispusă să ofere sovieticilor, la schimb, maşini şi echipamente industriale[16].

---

[14] *Ibidem*, ff. 104-105.
[15] *Ibidem*, f. 110.
[16] *Ibidem*, *War Cabinet 16*, 15 septembrie 1939, f. 95.

Mai mult decât atât, Marea Britanie a căutat să utilizeze instrumentul relațiilor comerciale pentru a-şi menține influența politică şi în regiunea Mării Baltice. Existau toate motivele pentru o asemenea abordare, deoarece, odată izbucnit războiul cu Germania, Marea Britanie a asistat la un declin accentuat al comerțului său cu statele baltice şi scandinave. În consecință, alături de francezi, britanicii au încercat să contrabalanseze şi în această direcție acțiunile Berlinului, care, de exemplu, trimisese în Finlanda un emisar special, însărcinat cu asigurarea bunei desfăşurări a relațiilor comerciale dintre cele două țări. Or, în acest context britanicii erau hotărâți să profite de situația acum ingrată a statelor din regiune şi de interesul crescând al acestora, în primul rând, față de onorarea comenzilor de armament efectuate în Franța şi Marea Britanie[17].

Pe de altă parte, diplomația britanică era convinsă de faptul că unul dintre rezultatele concrete ale pactului Ribbentrop-Molotov era tocmai reglementarea raporturilor dintre cele două puteri în regiunea baltică. Interesul Moscovei în această direcție era bine cunoscut la Paris şi Londra. Sovieticii ceruseră chiar, la sfârşitul lunii august 1939, delegațiilor franco-britanice, care negociaseră la Moscova clauzele unui eventual acord tripartit, acceptul de a dispune de un număr însemnat de baze navale în zonă. Erau semne clare ale faptului că situația statelor nu trebuia privită în nici un caz cu prea mult optimism. Dacă sovieticii puseseră asemenea condiții Marii Britanii şi Franței, era de aşteptat să formuleze pretenții cel puțin similare şi față de germani. Era aşadar un fapt îndoielnic ca Moscova să mai accepte mult timp poziția neutră a Finlandei sau a țărilor baltice[18]. Mai mult, imediat după izbucnirea ostilităților, la începutul lunii septembrie, ataşații navali francezi şi britanici, acreditați în capitalele statelor din regiune, raportau Parisului şi Londrei despre planurile sovieticilor ca Leningradul să devină principalul şantier naval şi cea mai importantă bază a Flotei Roşii la Marea Baltică[19].

Britanicii au comunicat toate aceste probleme reprezentanților statelor vizate, dar mai mult de atât nu au făcut. Abia la 21 septembrie 1939, atunci când ministrul Finlandei din capitala britanică, G.A. Gripenberg, îngrijorat de ritmul extrem de lent în care erau onorate comenzile de armament făcute în Marea Britanie de guvernul de la Helsinki, s-a plâns *Foreign Office*-ului de această situație, oficialii britanici au dat asigurări ferme că era în continuare în interesul

[17] Jukka Nevakivi, *op. cit.*, p. 22.
[18] B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 226, p. 225.
[19] Jukka Nevakivi, *op. cit.*, p. 23.

Londrei ca Finlanda să reziste oricăror presiuni din exterior. Diplomatul finlandez s-a interesat dacă acesta este și punctul de vedere al Amiralității, iar răspunsul a fost unul afirmativ. Mai mult decât atât, britanicii își exprimau speranța că, și pe viitor, Finlanda va continua să achiziționeze armament din Marea Britanie, eventualele comenzi urmând să fie onorate fără nici o dificultate[20]. Aceste asigurări au fost aproape imediat transpuse în practică, chiar dacă nu întru totul[21].

Astfel, la 26 septembrie 1939, *Foreign Office*-ul a emis o circulară către diversele agenții de resort, prin care se cerea urgentarea onorării tuturor comenzilor de armament ale Finlandei, deoarece era în interesul Marii Britanii ca Finlanda să nu fie forțată să dea curs unor solicitări extreme din partea vreunei puteri[22]. Documentul avea însă la bază un proiect mult mai vast, redactat, la 21 septembrie, de Lawrence Collier, șeful Departamentului Nordic de la *Foreign Office*. Acesta cerea superiorilor săi să ia în considerare posibilitatea ca Finlanda, împreună cu Estonia și eventual cu alte țări baltice să fie încurajate și sprijinite eficient pentru a rezista împotriva Uniunii Sovietice și Germaniei. Acest lucru se putea realiza prin obținerea acordului de tranzit din partea Suediei sau prin portul Petsamo, pe care finlandezii voiau să-l lege de localitatea Rovaniemi printr-o nouă cale ferată[23].

A existat, în paralel, și un proiect al Amiralității britanice, realizat în urma unui studiu al unei echipe de rang înalt, supervizată de proaspătul Prim Lord al acesteia, Winston Churchill. Botezat *Catherine Plan*, acesta lua în considerare perspectiva ca *Royal Navy* să forțeze intrarea în Marea Baltică și să sprijine Finlanda și țările baltice împotriva unei agresiuni[24].

Erau primele confirmări ale interesului pe care Marea Britanie îl exprimase față de păstrarea și, la nevoie, chiar apărarea neutralității statelor mici din regiunea Mării Baltice, iar disponibilitatea punerii lor în practică a fost testată aproape imediat. Înfrângerea militară a Poloniei și dispariția sa ca entitate politică au făcut necesară încheierea unei noi înțelegeri între Germania și

---

[20] G.A. Gripenberg, *Finland and the Great Powers. Memoirs of a Diplomat*, Lincoln, University of Nebraska University Press, 1965, p. 76.

[21] Marea Britanie s-a opus, de exemplu, ca Finlanda să primească patruzeci de tunuri antiaeriene pe care Londra le comandase firmei suedeze Bofors și care urmau să fie livrate eventual unui „potențial aliat". Din punctul de vedere al britanicilor acest „potențial aliat" putea fi, de exemplu, Turcia, nicidecum Finlanda. Vezi *ibidem*.

[22] *Ibidem*.

[23] Jukka Nevakivi, *op. cit.*, p. 24.

[24] *Ibidem*, p. 25.

Uniunea Sovietică. Frontiera dintre cele două mari puteri a fost delimitată prin tratatul încheiat la 28 septembrie 1939, în urma unei a doua vizite a lui Ribbentrop la Moscova[25]. Aceasta a fost ocazia folosită de sovietici pentru a obține Lituania în schimbul regiunilor Varşoviei şi Lublinului, care au fost cedate Germaniei[26]. Se pare că de această dată Stalin s-a simțit satisfăcut de noile câştiguri teritoriale, declarându-i chiar lui Hruşciov că Uniunii Sovietice îi revin *de facto* țările baltice şi Finlanda[27]. O dovadă în plus că aşa stăteau lucrurile o constituie *Acordul asupra transferului cetățenilor letoni de origine germană în Germania*, încheiat la 30 octombrie 1939, între Germania şi Letonia şi prin care 49.885 de cetățeni letoni de origine germană au fost „repatriați" în Germania[28].

Pe de altă parte, la 28 septembrie 1939, sovieticii trecuseră deja la aplicarea unei noi linii politice față de cele trei state baltice. Pretextul l-a constituit „evadarea" din portul Tallin a submarinului polonez *Orzel*, internat de către autoritățile estoniene conform legislației internaționale. Moscova a declarat imediat că securitatea îi este amenințată datorită situației din porturile baltice, la 19 septembrie fiind ordonată o blocadă navală asupra Estoniei. Totodată, forțe considerabile ale Armatei Roşii au fost concentrate de-a lungul frontierei cu micul stat baltic[29].

În aceste condiții, ministrul estonian al afacerilor externe, Karl Selter, a fost invitat la Moscova, la 24 septembrie 1939, pentru a semna un tratat comercial. În locul unui asemenea document, sovieticii i-au cerut însă acceptarea unor baze militare – terestre, navale şi aeriene – ale Armatei şi Flotei Roşii pe teritoriul

---

[25] Emilian I. Bold, *Războiul de iarnă sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939-12 martie 1940)*, Iaşi, Universitas XXI, 2001, p. 59.

[26] *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941, Documents from the Archives of the German Foreign Office* (în continuare *Nazi-Soviet Relations, 1939*-1941) Edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Washington, Department of State, Department of State Publication 3023, 1948, p. 107.

[27] *Cf.* Emilian I. Bold, *op. cit.*, p. 60.

[28] Mai târziu, un acord asupra aceluiaşi subiect a fost încheiat de germani cu ocupantul sovietic, la 10 ianuarie 1940. Vezi textul acordului din 1939 la adresa de internet http://www.letton.ch/lvrapatr.htm O procedură similară s-a înregistrat un an mai târziu şi în cazul etnicilor germani din România, însă situația țării noastre era, în momentul respectiv, diferită de aceea a Letoniei în toamna anului 1939.

[29] Edgar Anderson, *The Pact of Mutual Assistance between the U.S.S.R. and the Baltic States*, în volumul *Baltic History*, Editors Arvids Ziedonis Jr., William L. Winter, Mardi Valgemäe, Association for the Advancement of Baltic Studies, Inc., Columbus, Ohio, The Ohio State University, 1974, p. 241.

Estoniei şi încheierea unui pact de asistenţă mutuală[30]. Reprezentanţii guvernului de la Moscova i-au precizat ministrului estonian de externe faptul că *status-quo*-ul existent în acel moment în regiunea baltică fusese stabilit într-o perioadă în care Uniunea Sovietică era slăbită şi nu putea reacţiona. Însă în toamna anului 1939, Moscova nu putea să mai tolereze această situaţie, care trebuia modificată în consonanţă cu dreptul şi statutul Uniunii Sovietice de mare putere la Marea Baltică[31].

În plus, sovieticii susţineau faptul că securitatea propriilor ape teritoriale le era ameninţată de activitatea unor submarine necunoscute. Ei ceruseră chiar explicaţii autorităţilor estoniene cu privire la submarinul polonez care dispăruse din portul Tallin. Estonienii au replicat, subliniind faptul că respectivul submarin polonez intrase în apele teritoriale ale statului baltic cu maşinile avariate, astfel încât se putea deplasa doar cu mare dificultate. Sovieticii au respins aceste argumente. Dacă submarinul ar fi fost grav avariat, atunci cum de fusese posibil să părăsească nedetectat portul Tallin? Din punctul lor de vedere, submarinul fusese cel mai probabil reparat şi realimentat, autorităţile estoniene permiţându-i apoi cu bună ştiinţă să plece. În plus, un comunicat TASS din 26 septembrie, reluat a doua zi şi de presa scrisă sovietică, semnala rapoartele militare venite de Leningrad, care menţionau detectarea a două periscoape în largul golfului Luga. Conform surselor sovietice, unităţi anti-submarin fuseseră trimise la faţa locului, dar era vorba, cel mai probabil, despre nişte submarine necunoscute, ce operau de la o bază situată în apropierea apelor teritoriale ale Estoniei[32].

Estonia a negat cu vehemenţă atât faptul că ar fi permis unor submarine ostile accesul în apele sale teritoriale, cât şi rapoartele apărute în presa sovietică conform cărora submarinul polonez *Orzel* ar fi fost reparat şi realimentat în portul Tallin. Cu toate acestea, la 27 septembrie, agenţiile sovietice de ştiri relatau faptul că în seara precedentă o navă a Flotei Roşii fusese torpilată în largul bazei de la Narva, pierzând douăzeci şi şapte de marinari. Paza de coastă estoniană a declarat însă oficial că în seara respectivă nu fusese auzită nici o explozie şi nu fusese recepţionat nici un semnal S.O.S. Incidentul a determinat însă autorităţile de la Tallin să întrebe Berlinul, Parisul şi Londra dacă aveau submarine în Marea Baltică, ce ar fi putut opera în zona respectivă în ziua de 26 septembrie[33].

---

[30] *Ibidem.*
[31] B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 271, p. 241.
[32] *Ibidem*, doc. nr. 229, p. 208.
[33] *Ibidem*, doc. nr. 230, pp. 208-209.

În ceea ce-i priveşte pe britanici, ei nu s-au grăbit să răspundă, însă chestiunea submarinelor poloneze a fost prezentă pe agenda Cabinetului de Război din data de 29 septembrie 1939. Guvernul britanic era conştient de faptul că sovieticii foloseau pretextul pericolului submarinelor poloneze pentru a-şi justifica cererile faţă de Estonia, cu atât mai mult cu cât deţineau informaţii mult mai precise referitoare la situaţia acestora. Astfel, şeful Statului Major al Forţelor Navale, amiralul Sir Dudley Pound, informa guvernul britanic despre faptul că dintre cele cinci submarine pe care le deţinea Polonia, trei se aflau internate în Suedia, al patrulea, *Wilk*, se afla în baza de la Scapa Flow, iar al cincilea, *Orzel*, se afla încă în larg. Amiralul britanic afirma însă că era foarte posibil ca sovieticii să cunoască locaţia acestui din urmă submarin şi să atribuie scufundarea acelei nave, în largul Narvei, submarinului *Wilk*, ignorând faptul că acesta reuşise să iasă din Marea Baltică. Britanicii considerau însă că era inutil să mai transmită aceste informaţii guvernului estonian, deoarece la acea dată guvernul de la Tallin dăduse deja curs cererilor formulate de Moscova[34], încheind, la 28 septembrie 1939, un pact de asistenţă mutuală pe zece ani cu Uniunea Sovietică, completat de un protocol secret[35].

Odată cu încheierea acestui document, sovieticii păreau să fi depăşit un prag psihologic în politica lor faţă de vecinii occidentali[36]. Exemplul estonian vorbeşte de la sine. Uniunea Sovietică era pregătită să ameninţe şi să recurgă la forţă pentru a impune „protecţia" şi „asistenţa" sa. Pactele de asistenţă mutuală încheiate ulterior cu Letonia, la 5 octombrie 1939, şi cu Lituania, la 10 octombrie, au fost obţinute fără a se face apel la forţă[37]. Aceste tratate conţineau, în linii mari, prevederi similare şi stipulau, în mod cât se poate de clar, faptul că

---

[34] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 31*, 29 septembrie 1939, ff. 169-170.

[35] Textul complet al tratatului se regăseşte în B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 233, pp. 210-211. În ceea ce priveşte protocolul secret, acesta cuprindea cinci prevederi, şi anume: forţele terestre şi aeriene sovietice din Estonia urmau să fie dislocate în garnizoane şi nu trebuiau să depăşească 25.000 de militari; timp de cel mult doi ani, navele sovietice urmau să beneficieze de combustibil, provizii etc. în portul Tallin; dacă una dintre părţi intra în război, cealaltă putea rămâne neutră dacă acest lucru era convenit de comun acord şi, în fine, ultimul articol sublinia faptul că acest document urma să fie o anexă secretă a pactului încheiat de Estonia şi Uniunea Sovietică la 28 septembrie 1939. Vezi *ibidem*, doc. nr. 267, p. 238.

[36] Saulius Sužiedėlis, *The Molotov-Ribbentrop Pact and the Baltic States: An Introduction and Interpretations*, în „Lituanus", Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, Volume 35, No. 1, Spring 1989, (ediţia electronică) la adresa de internet http://www.lituanus.org/1989/89_1_02.htm

[37] *Ibidem.*

suveranitatea celor trei state baltice nu va fi ştirbită, iar sistemele lor politice şi economice nu vor suferi modificări[38].

Ne putem pune întrebarea de ce a ales Moscova această modalitate, aparent subtilă, de a-şi proiecta influenţa în exterior. În primul rând, probabil, pentru a demonstra câştigul – în termeni de securitate, dar nu numai – ce putea fi obţinut de către statele care acceptau „asistenţa" sovietică. Se crea astfel posibilitatea ca un asemenea „model" să atragă şi alte state, precum Finlanda, Bulgaria sau România sau, de ce nu, chiar Italia[39]. Este foarte probabil ca acesta să fi fost şi înţelesul conferit de sovietici *Declaraţiei comune a guvernelor german şi sovietic*, cuprinsă în tratatul încheiat la 28 septembrie 1939 şi care exprima încrederea părţilor că stabilirea definitivă a păcii în estul Europei putea contribui la încheierea ostilităţilor dintre puterile occidentale şi Germania, acestui scop putându-i-se ralia şi alte „puteri amice" din zonă[40].

Practic, imediat după ce Uniunea Sovietică a încheiat primul din seria celor trei pacte de asistenţă mutuală cu statele baltice, respectiv cel cu Estonia, la 28 septembrie 1939, Serviciul de Presă de la Londra sublinia faptul că existau anumite informaţii, sosite de la Moscova, conform cărora sovieticii solicitaseră Turciei să exercite anumite presiuni pe lângă guvernul României pentru ca acesta să accepte încheierea unui pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S., similar cu cel semnat de Estonia. Prin intermediul acestuia se afirma că Moscova dorea să obţină din partea României o bază navală la Constanţa şi dreptul de liberă trecere pe teritoriul ţării pentru forţele Armatei Roşii, către statele balcanice[41]. Ştirea a fost confirmată în zilele următoare de către agenţia *Reuter*, care, citându-l pe corespondentul de la Berlin al unui ziar danez, sublinia faptul că Uniunea Sovietică aştepta să încheie seria tratatelor de asistenţă mutuală cu ţările baltice pentru a propune României o înţelegere asemănătoare, prin care să obţină, aşa cum fusese menţionat anterior, o bază navală la Constanţa şi liberul tranzit al forţelor necesare pentru a securiza bazinul Mării Negre şi Strâmtorile împotriva unor eventuale escadre navale străine[42].

---

[38] Edgar Anderson, *op. cit.*, p. 242.

[39] *Ibidem*, p. 246.

[40] *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, p. 108.

[41] Deşi oficialităţile române s-au arătat circumspecte faţă de aceste ştiri, ele păreau să fie confirmate ca fiind exacte de către mai multe agenţii de presă şi ziare londoneze. Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond 71, Anglia, Vol. 40, f. 348.

[42] *Ibidem*, f. 355.

Mai mult decât atât, la doar două zile de la încheierea pactului de asistență mutuală dintre Uniunea Sovietică și Lituania, la 12 octombrie 1939, ministrul Bulgariei la Berlin informa Ministerul de Externe german despre propunerea făcută deja de Molotov autorităților bulgare, vizând încheierea unui pact de asistență mutuală, propunere respinsă inițial de Sofia, apoi condiționată de prezentarea unor propuneri mai concrete de către partea sovietică[43].

În Occident, opinia publică a condamnat în termeni categorici cedarea de către germani a spațiului baltic în favoarea sovieticilor, calificând-o drept „dezastru istoric și moral"[44], poate cu atât mai grav cu cât însuși Hitler subliniase în *Mein Kampf* faptul că zona baltică reprezenta un spațiu în care influența Reich-ului trebuia să predomine[45]. În aceste condiții, pactele de asistență mutuală încheiate de sovietici erau considerate a fi doar mijloace de impunere a unui protectorat, ce putea pune capăt independenței celor trei state baltice[46]. Mai mult decât atât, cel puțin în presa franceză, existau deja speculații în privința unei posibile anexări a celor trei state baltice de către Uniunea Sovietică[47]. Faptele vorbeau de la sine. Estonia cedase Uniunii Sovietice bazele maritime și militare din insulele Saaremaa (Ösel) și Hiiumaa (Dagö), ca și pe acelea din Baltischport (Paldiski), la care se adăugau unele baze aeriene[48]. Letonia, la rândul său, renunțase în favoarea sovieticilor la bazele militare din porturile Libau (Liepaja), Vindau (Ventspils) și la zona de coastă dintre aceste porturi și Pitrags[49], în timp ce Lituania acceptase desfășurarea trupelor sovietice în puncte strategice de pe teritoriul său, sub pretextul realizării în comun a apărării frontierei de stat lituaniene[50]. Practic acest lucru însemna că trupele Armatei Roșii se aflau chiar în fața Prusiei Orientale, dominând un spațiu în care influența germană, preponderentă, urma a fi înlocuită cu cea sovietică[51]. Opinia

---

[43] *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, p. 124. În același context, sovieticii au cerut Turciei să-și declare neutralitatea față de Bulgaria. Vezi A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 49*, 16 octombrie 1939, f. 267.

[44] Renè Pinon, *Chronique de la Quinzaine*, în „Revue des deux mondes", CIX[e] année, [1939], Tom 54, Livraison du 15 octobre, p. 733.

[45] *Cf. ibidem*, Livraison du 1er novembre, p. 132.

[46] *Ibidem*, Livraison du 15 octobre, p. 733.

[47] Gabriel-Louis Jaray, *Les États de la Baltique et l'accord germano-russe*(sic!), în „Revue des deux mondes", CIX[e] année, [1939], Tom 54, Livraison du 1er novembre, p. 32.

[48] Vezi B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 233, pp. 210-211.

[49] *Ibidem*, doc. nr. 263, pp. 235-236.

[50] *Ibidem*, doc. nr. 250, pp. 224-225. Vezi și Gabriel-Louis Jaray, *op. cit.*, pp. 31-32.

[51] Liderii politici din statele baltice erau convinși de faptul că prețul pe care Germania fusese nevoită să-l plătească pentru prietenia și neutralitatea Moscovei a fost să dea sovieticilor mână liberă în zona baltică. Vezi B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 271, p. 241.

publică occidentală echivala această situaţie cu o veritabilă „reintrare a Sovietelor în Europa", capabilă să determine o recrudescenţă a panslavismului şi o reaşezare a situaţiei politice şi în zona Balcanilor sau chiar a Mediteranei[52].

Unul dintre primii care au încercat să atenueze aceste temeri a fost Ivan Maiski, ambasadorul sovietic de la Londra. Acesta s-a întâlnit cu Halifax, la 28 septembrie 1939, şi i-a declarat, în mod oficial, că politica Uniunii Sovietice nu se schimbase faţă de aceea urmărită, de exemplu, în primăvara aceluiaşi an. Diferenţa era că relaţiile Moscovei cu Berlinul erau guvernate acum de prevederile pactului de neagresiune, încheiat la 23 august. Cât priveşte linia de demarcaţie dintre teritoriile poloneze ocupate de Germania şi Uniunea Sovietică, aceasta era una provizorie, deoarece politica Moscovei faţă de Polonia era în acel moment complicată de numeroşi factori, astfel încât guvernul sovietic se afla în imposibilitatea de a-şi preciza, deocamdată, poziţia definitivă. Halifax l-a întrebat însă pe Maiski dacă guvernul său ia în calcul restabilirea independenţei statului polonez, dar diplomatul sovietic a refuzat să răspundă. A menţionat însă măsurile administrative luate de sovietici în teritoriile poloneze ocupate şi faptul că înaintarea Armatei Roşii în aceste regiuni reprezenta un mare act de eliberare (sic!). În rest, Moscova se declara în continuare neutră faţă de conflictul din vestul Europei – cu atât mai mult cu cât, din punctul de vedere al sovieticilor, puterile occidentale nu făcuseră nimic pentru a-l evita –, înţelegând să păstreze aceeaşi atitudine şi faţă de România. Estonia, pe de altă parte, nu avea a se teme cu nimic de Uniunea Sovietică, atât timp cât îşi menţinea în mod corect neutralitatea şi se abţinea de la orice act agresiv faţă de U.R.S.S. Ultima remarcă a ambasadorului sovietic a fost legată de intenţia britanicilor de a demara negocieri bilaterale asupra unor chestiuni comerciale. Moscova îşi exprima disponibilitatea în această privinţă, dar Maiski preciza faptul că era de aşteptat ca tratativele să ridice dificultăţi şi deci să se ajungă la inerente întârzieri[53].

Nu doar sovieticii erau preocupaţi de reacţia Londrei faţă de evenimentele recente din zona baltică, ci şi guvernele de la Riga, Tallin şi Kaunas. Astfel, consulul şi însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii de la Tallin, Wilfred Hansford Gallienne, sublinia, la 30 septembrie 1939, într-o telegramă adresată vicontelui Halifax, faptul că majoritatea populaţiei din Estonia era uluită de încheierea pactului de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. Puţini erau cei care-şi făceau iluzii legate de faptul că acesta va rămâne în vigoare prea mult

---

[52] *Presa franceză şi „reintrarea Sovietelor în Europa"* în „Universul", Bucureşti, Anul al 56-lea [1939], Nr. 265, Miercuri, 27 Septembrie, p. 8.

[53] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 31*, 29 septembrie 1939, f. 164.

timp şi aproape toată lumea se aştepta ca, în doar câteva săptămâni, Armata Roşie să mărşăluiască prin Tallin[54]. În contrast, atitudinea oficială a guvernului estonian era una mult mai optimistă. Exista convingerea că independenţa micului stat baltic nu va avea de suferit şi că, oricum, bolşevicii din 1939 erau nişte „băieţi mai buni" decât bolşevicii din 1919-1920, iar Stalin avea să proclame destul de curând reintroducerea dreptului la proprietate asupra pământului în Uniunea Sovietică, ca un prim pas către renunţarea la comunism (sic!)[55]. Gallienne îşi exprima, totuşi, temerea că Estonia avea să cadă, iremediabil, sub dominaţia sovietică, dacă nu cumva acest lucru se petrecuse deja, dar transmitea Londrei şi un mesaj confidenţial, primit din partea unui oficial al Ministerului de Externe al Estoniei, prin care guvernul de la Tallin ruga (sic!) cabinetul britanic să înţeleagă faptul că micul stat baltic nu a avut altă soluţie decât să accepte cererile Moscovei şi îşi exprima speranţa că Marea Britanie nu va privi cu ostilitate gestul Estoniei[56].

În realitate, britanicii nu erau dispuşi să le recunoască sovieticilor *de jure* încorporarea unei părţi din Polonia sau, eventual, a statelor baltice, fiind bine cunoscută afirmaţia făcută în Camera Comunelor de Winston Churchill, la 5 septembrie 1939, legată de faptul că Marea Britanie nu avea să recunoască nici o modificare teritorială realizată pe parcursul conflictului, fără liberul consimţământ al părţilor implicate. Cu toate acestea, paşii făcuţi de sovietici în direcţia anexării statelor baltice nu au preocupat prea mult cabinetul de la Londra. Regiunea era una îndepărtată geografic de insulele britanice şi, în plus, juca doar un rol marginal în cadrul intereselor strategice sau economice ale Londrei. Pe de altă parte, Marea Britanie avea toate motivele să evite compromiterea totală a relaţiilor bilaterale cu Uniunea Sovietică sau „alunecarea" iremediabilă a Moscovei alături de Germania, cu atât mai mult cu cât guvernele celor trei mici state baltice acceptaseră cererile sovietice[57]. Londra spera doar ca schimburile comerciale cu Estonia, Letonia şi Lituania să poată continua, într-o formă sau alta, deşi conştientiza faptul că dimensiunea acestora depindea acum în mod direct de bunăvoinţa şi, evident, de presiunile Moscovei[58].

---

[54] B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 240, pp. 216-217.
[55] *Ibidem*, doc. nr. 284, p. 252.
[56] *Ibidem*, doc. nr. 240, pp. 216-217.
[57] Silviu Miloiu, *Building the Eastern Front? The British Policy toward Romania, Finland and Estonia (March 1939-March 1940): A Comparative Approach*, la adresa de internet http://www.roemb.co.uk/Events/125ukro_miloiu.pdf, p. 9.
[58] B.D.F.A, Part II, Series F, Volume 67, doc. nr. 243, p. 219.

Britanicii erau mai preocupaţi, de fapt, de urgentarea negocierilor şi de încheierea cât mai rapidă a unui acord comercial cu Uniunea Sovietică decât de pactele de asistenţă mutuală pe care Moscova le încheiase cu cele trei state baltice. Marea Britanie dorea să achiziţioneze cât mai repede din U.R.S.S. cantităţi considerabile de cereale, fiind dispusă să ofere, la schimb, maşini-unelte şi cupru[59]. Sovieticii, la rândul lor, au acceptat tratativele comerciale cu Marea Britanie, dar erau dispuşi să ofere doar cherestea, cerând, în contrapartidă, cauciuc şi cositor[60]. În cele din urmă, acordul final avea să fie încheiat, la 10 octombrie 1939, în termenii propuşi de Moscova[61].

În aceste condiţii, Londra nu şi-a permis o reacţie mai energică faţă de politica sovietică din regiunea baltică[62]. Există destule elemente care vin în sprijinul poziţiei adoptate de britanici. Pe de o parte, Marea Britanie abia reuşise o reluare a relaţiilor bilaterale cu Uniunea Sovietică, chiar dacă sub forma unui acord comercial cu o importanţă – în termeni strict economici – destul de puţin semnificativă. Era însă un prim pas către o potenţială apropiere, iar Londra intenţiona să menţină cu orice preţ această legătură. Pe de altă parte, pactele de asistenţă mutuală pe care sovieticii le încheiaseră cu cele trei ţări baltice reprezentau deja un fapt împlinit. O reacţie a puterilor occidentale, în speţă a Marii Britanii, nu era deci numai tardivă sau extrem de dificil de pus în practică, ci şi inutilă. În plus, diplomaţia britanică miza oarecum şi pe faptul că extinderea dominaţiei sovietice în zona baltică putea deranja Berlinul, chiar dacă liderii celui de-al treilea *Reich* acceptaseră, iniţial, ca statele baltice să facă parte din sfera de interes a U.R.S.S. Poate că o ruptură între Moscova şi Berlin nu avea să se producă în viitorul apropiat, dar era foarte posibil ca elemente precum aceste

---

[59] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 32*, 30 septembrie 1939, f. 178.

[60] *Ibidem*, *War Cabinet 38*, 5 octombrie 1939, f. 212.

[61] *Ibidem*, *War Cabinet 43*, 10 octombrie 1939, f. 236.

[62] Guvernul britanic a refuzat publicarea documentelor privitoare la negocierile tripartite într-o *Carte Albastră* – aşa cum se ceruse, la 11 octombrie 1939, în Camera Comunelor – şi a încercat, în continuare, să încheie unele acorduri comerciale bilaterale cu Uniunea Sovietică. Vezi *Raporturile dintre Anglia şi Rusia Sovietică. Încheierea unui acord comercial*, în „Universul", Nr. 281, [1939] Vineri 13 Octombrie, p. 8. Mai mult decât atât, autorităţile britanice au refuzat, în toamna anului 1939, să mai livreze Letoniei armamentul pe care micul stat baltic îl comandase şi îl achitase deja. Vezi *Négociations France – Grande Bretagne – URSS en été 1939: le sort promis aux Etats baltes*, la adresa de internet http://www.letton.ch/lvfr_gb_sov.ht.

pacte de asistență mutuală sau reluarea relațiilor comerciale dintre U.R.S.S. și Marea Britanie să determine la un moment dat o reacție a Germaniei[63].

În cele din urmă, voit sau nu, această atitudine a Londrei față de acțiunile agresive ale Uniunii Sovietice îndreptate contra Poloniei și statelor baltice a creat un precedent periculos pentru situația celorlalți vecini occidentali ai U.R.S.S., România și Finlanda. Ambele state și-au declarat neutralitatea la începutul lunii septembrie 1939, însă chiar și în aceste condiții așteptările lor în direcția unui sprijin francez și/sau britanic consistent nu se diminuaseră.

Acest lucru era valabil în primul rând pentru România, stat care primise, la 13 aprilie 1939, garanții din partea Marii Britanii și Franței, în aceiași termeni în care le primise și Polonia, la 31 martie 1939[64]. În condițiile izbucnirii războiului și, mai apoi, a încheierii de către puterile occidentale a tratatului tripartit cu Turcia, la 28 septembrie 1939, România avea toate motivele să nutrească speranțe mari față de valabilitatea și funcționarea acestei garanții. Existau însă și anumite temeri. Fiind unilaterale, garanțiile franco-britanice puteau fi retrase în orice moment, astfel încât eventuala angajare a Turciei ar fi devenit caducă. Pe de altă parte, ceea ce doreau autoritățile de la București era ca aceste garanții să funcționeze și în cazul unei agresiuni sovietice împotriva României, ținându-se cont de precedentul creat recent în urma acțiunilor agresive ale Moscovei față de Polonia. În consecință, la 27 septembrie 1939, Virgil Viorel Tilea, ministrul României la Londra, vorbind – din nou, la fel ca și în luna martie a aceluiași an – în nume personal și fără a fi primit instrucțiuni în acest sens din partea guvernului de la București, îl întreba pe Sir Alexander Cadogan dacă garanția britanică oferită în aprilie României – referitor la care ministrul român recunoștea, în termeni generali, că a fost menită să acopere doar posibilitatea unei agresiuni germane – se aplica și în cazul unui atac sovietic[65].

Două zile mai târziu, la 29 septembrie, Cabinetul de Război al Marii Britanii a luat în discuție problema ridicată de ministrul român de la Londra, iar cu acest prilej vicontele Halifax a propus colegilor săi ca înainte de formularea oricărui punct de vedere oficial să fie consultat mai întâi guvernul francez. Șeful diplo-

---

[63] *The Occupation and Annexation of Latvia 1939-1940. Documents and Materials*, Riga, 1995, doc. nr. 146, *Excerpt from a British Report on the Baltic Incorporation into Soviet Union*, pp. 324-325.

[64] *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Edited by E.L. Woodward, M.A., F.B.A., and Rohan Butler, M.A., Third Series, Volume V, *1938-1939*, London, His Majesty's Stationary Office, 1953, *Note to Chapters I and II*, p. 197.

[65] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 31*, 29 septembrie 1939, f. 170.

maţiei britanice era totuşi de părere că dacă sovieticii invadau doar Basarabia, Marea Britanie nu ar fi avut nici un motiv întemeiat să declare Moscovei război, aşa cum nu existaseră suficiente argumente în această direcţie nici atunci când U.R.S.S. invadase Polonia, la 17 septembrie 1939. De altfel, fără a mai aştepta un răspuns direct din partea Parisului, vicontele Halifax discutase întreaga chestiune cu ambasadorul francez de la Londra, încredinţându-se că şi Franţa avea să adopte probabil acelaşi punct de vedere[66].

Abia după o săptămână guvernul francez a oferit britanicilor un răspuns oficial asupra acestei probleme. Aşa cum anticipase şi Edward Halifax, Parisul se declara categoric în favoarea ideii că garanţia oferită în aprilie României se referea exclusiv la cazul unei agresiuni din partea Germaniei şi se opunea ferm la orice extindere a respectivei garanţii astfel încât să acopere şi posibilitatea ca statul român să cadă victimă unei invazii sovietice. În consecinţă, cel puţin din punct de vedere britanic, singura problemă asupra căreia Parisul şi Londra trebuiau să mai cadă de acord ţinea strict de modalitatea în care această precizare urma să fie transmisă guvernului de la Bucureşti[67].

La fel ca Virgil Viorel Tilea, şi ministrul Finlandei la Londra, G.A. Gripenberg, a încercat să obţină sprijinul Marii Britanii pentru ţara sa. El a înaintat *Foreign Office*-ului, la 9 octombrie 1939, un memorandum prin care dorea să atragă atenţia diplomaţiei britanice faţă de aspiraţiile Moscovei, aspiraţii care, din punctul său de vedere, ameninţau securitatea întregii Europe Nordice, deoarece era de aşteptat ca sovieticii să nu se oprească în Finlanda, ci să încerce să domine întreaga peninsulă scandinavă[68]. Reacţia oficialilor britanici şi în special a lui Halifax a fost şi de această dată una descurajantă. Şeful diplomaţiei britanice era de părere că un atac sovietic asupra Finlandei era în acel moment prea puţin probabil. Dacă însă ar fi avut loc, Halifax se îndoia de capacitatea şi, într-o anumită măsură, chiar de hotărârea Finlandei de a rezista. Îi preciza însă fără echivoc reprezentantului finlandez faptul că guvernul de la Helsinki nu poate spera la nici o acţiune diplomatică a Marii Britanii în favoarea

---

[66] *Ibidem*. Vezi şi Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană faţă de România 1938-1947*, Traducere de Gheorghe Onişoru, Iaşi, Centrul de Studii Româneşti, Fundaţia Culturală Română, 1995, pp. 52-53.

[67] ANB, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 8, *War Cabinet 39*, 6 octombrie 1939, f. 217.

[68] *Ibidem*. Există în rândul unor istorici – printre care şi Jukka Nevakivi – convingerea că sovieticii nu intenţionau să ocupe Scandinavia, ci numai Finlanda, ţară care, prin litera protocolului secret din 23 august 1939, revenea sferei de influenţă a Moscovei. Cu toate acestea, Uniunea Sovietică dovedise deja că era capabilă să „ajusteze", în interes propriu, prevederile respectivului protocol – vezi cazul Lituaniei –, astfel încât această aserţiune rămâne, credem noi, una cel puţin discutabilă.

sa, deoarece trecuse de mult vremea când Moscova lua în considerare poziția Londrei[69].

Mai mult decât atât, șefii Departamentului Nordic de la *Foreign Office* considerau prelungirea crizei sovieto-finlandeze ca fiind în interesul Marii Britanii, nu doar pentru că putea, pe termen mediu sau lung, să genereze fricțiuni între Berlin și Moscova, ci și datorită faptului că putea atrage forțe și resurse importante din partea Uniunii Sovietice și/sau Germaniei, într-o zonă care nu afecta interesele britanice. Un război sovieto-finlandez, deși s-ar fi soldat cel mai probabil cu urmări funeste pentru Finlanda, ar fi absorbit astfel cantități apreciabile de petrol, alimente și echipamente militare ale Uniunii Sovietice, care altfel ar fi putut fi foarte bine livrate Germaniei. Mai mult, un asemenea conflict ar fi determinat profunde sentimente antisovietice în Statele Unite și poate chiar hotărârea Washingtonului de a intra în război împotriva Germaniei, ceea ce ar fi oferit Marii Britanii certitudinea victoriei. În concluzie, era în interesul Londrei ca Finlanda să lupte până la capăt[70]. Până atunci însă, atât timp cât guvernul de la Helsinki purta negocieri cu sovieticii, Marea Britanie nu era datoare să facă pentru Finlanda decât ceea ce era și în interesul ei propriu[71]. Dar dacă totuși Londra se hotăra să contribuie la înarmarea Finlandei, atunci trebuia să o facă din motive strict militare și nu politice, deoarece astfel creșteau șansele unei rezistențe prelungite a Finlandei în fața Armatei Roșii[72]. Mai mult, chiar și atunci când Uniunea Sovietică a atacat, în mod neprovocat, Finlanda, la 30 noiembrie 1939, Marea Britanie a refuzat să se implice, hotărând că o prelungire a conflictului nu putea fi decât în interesul ei, deoarece putea determina fricțiuni între Moscova și Berlin.

Ca o concluzie totuși, trebuie subliniat faptul că poziția adoptată de britanici față de acțiunile agresive ale Moscovei în răsăritul Europei, din toamna anului 1939, cu greu poate fi condamnată. Marea Britanie se afla în conflict cu Germania, într-o epocă a războiului total, iar aceste rațiuni au determinat Londra să refuze transformarea Uniunii Sovietice într-un nou adversar și, evident, într-o aliată fățișă a Germaniei lui Hitler. O asemenea perspectivă elimină, cu certitudine, spectrul victoriei, într-un context în care un eventual sprijin american părea utopic.

---

[69] G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 79.
[70] Craig, Gerrard, *op. cit.*, pp. 88-89.
[71] Jukka Nevakivi, *op. cit.*, p. 32.
[72] Craig, Gerrard, *op. cit.*, p. 91.

LUCIAN PODARU

Ipostaze ale ideii de Europa în gândirea oficialilor național-socialişti germani (1933-1943). Rudolf Hess şi Hermann Göring

Printre noțiunile din limbajul comun al lumii contemporane, apărute în decursul secolului al XX-lea, se numără şi cea care poartă numele unei entități politice supranaționale la nivelul continentului european, *Uniunea Europeană*. Mai puțin cunoscut este însă faptul că, între anii 1939 şi 1945, o contribuție deosebită în definirea acestei noțiuni a venit din partea Germaniei național-socialiste. Ea a propus, în dezbaterea privind modul de organizare a spațiului european după război, unul dintre cele mai complexe proiecte din epocă[1]. În propaganda nazistă oficială din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, se face adesea referire la *Noua Ordine*, *Noua Europă* sau *Noua Ordine Europeană*. Însă semnificațiile reale ale termenilor, care stârneau deopotrivă teama şi curiozitatea tuturor națiunilor europene ce se aflau, sub o formă sau alta, în perioada războiului, sub dominația germană, nu erau dezvăluite public de Hitler şi nici de către ceilalți oficiali germani. Interesul Germaniei naziste era de a face precizările în privința unității europene după obținerea victoriei[2]. Precizarea intențiilor privind viitoarea organizare a Europei depindea foarte mult de evoluțiile militare de pe fronturi şi, de aceea, pe parcursul războiului, statul german a amânat constant o clarificare a semnificațiilor *Noii Europe* sub conducerea germană[3].

---

[1] Jean-Baptiste Duroselle, *L'idee d'Europe dans l'histoire*, Paris, Denoel, 1965, pp. 293-294.

[2] Walter Lipgens, *Documents on the History of European Integration* (în continuare *D.H.E.I.*), Berlin-New York, Walter de Gruyer, 1985, p. 11.

[3] I. Ciupercă, *Planuri de organizare ale Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial*, în AŞUI, tom XLII-XLIII, Supliment 1996/1997, p. 460.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Proiectul propus de Germania cu privire la organizarea postbelică a Europei nu poate fi desluşit fără a se ţine cont de natura totalitară a statului german între 1933 şi 1945. Astfel *ideea de Europa*[4] se defineşte, în viziunea germană, pornind în mod necesar de la analiza semnificaţiilor termenului *Europa*, aşa cum transpare din discursurile publice şi opera scrisă a lui Adolf Hitler, dar, mai ales, de la expunerea planurilor sale grandioase asupra continentului european, surprinse în discuţiile private pe care acesta le-a avut cu o serie de apropiaţi de-ai săi pe parcursul războiului[5].

Însă în ciuda unei bogate literaturi istoriografice despre Adolf Hitler, istoricul care ar dori să pătrundă în mintea dictatorului, pentru a descoperi resorturile ascunse ale gândirii lui, se găseşte, de la început, în faţa unui impas serios. Una din personalităţile marcante ale secolului al XX-lea, Adolf Hitler nu a lăsat posterităţii decât foarte puţin din concepţiile şi gândurile sale intime. Nu este un caz singular în istoria acestui veac. O explicaţie a acestei situaţii nefericite, din punctul de vedere al cercetării istoriografice, provine din grija cu care Hitler însuşi, susţinut de imensa maşină de propagandă a Partidului Naţional Socialist German, s-a aplecat asupra făuririi imaginii sale de lider salvator al naţiunii germane. Celibatul său, pe care Joseph Goebbels, însărcinat cu propaganda partidului, l-a portretizat ca pe un sacrificiu personal pentru bunăstarea naţiunii, indică grija cu care Hitler şi-a construit imaginea de conducător, atent la detalii ce i-ar fi afectat sprijinul maselor[6]. Secretomania din jurul *Führer*-ului şi al vieţii sale private s-a răsfrânt şi asupra atitudinii faţă de limbaj, scris sau rostit. Dezvăluirea în scris a gândurilor intime ar fi putut să-i

---

[4] Prin *ideea de Europa* am presupus semnificaţiile termenului de *Europa* în limbajul factorilor de decizie din Germania naţional-socialistă, precum şi atitudinile acestora faţă de soarta Europei ca spaţiu geopolitic unitar.

[5] Este vorba de *Conversaţiile libere (Tieschgesprache)* ale lui Adolf Hitler, care există în numeroase ediţii. Prima dintre ele este a stenografului Henry Picker (Bonn, 1961). Această ediţie a fost aranjată tematic. O ediţie ulterioară, adnotată, a fost mult mai extensivă şi bine aranjată cronologic. Picker a surprins multe din conversaţiile de după cină ale lui Hitler din perioada 11 martie-2 august 1942. Mult mai pe larg sunt înregistrările lui Heinrich Heim în *Adolf Hitler: Monologe im Führerhauptquartier 1941-1944* (Hamburg, Werner Jochmann, 1980). Majoritatea discursurilor sunt din perioada 21 iulie 1941- martie 1942. Mai există alte două manuscrise, unul atribuit lui Werner Koeppen, asistentul lui Alfred Rosenberg, înregistrând conversaţiile dintre iunie-noiembrie 1941, şi celălalt lui Hewel, folosit mai ales de către istoricul David Irving. Notiţele lui Bormann, aparent autentice, surprind gândurile din ultimii ani de viaţă ai *Führer*-ului, însă sunt tratate circumspect de majoritatea istoricilor, având o poveste sinuoasă. Pe larg, în John Lukacs, *The Hitler of History*, New York, Vintage Books, 1998, p. 47.

[6] Ian Kershaw, *The Hitler's Myth*, Oxford, Clarendon Press, 1987, p. 3.

prejudicieze mitul oferit poporului pe care îl conducea. De nenumărate ori, martorii oculari[7] au semnalat că această grijă pentru cuvântul scris era obsesivă, chiar şi atunci când dicta secretarelor[8].

Pentru a suplini lipsa informaţiilor directe privind viziunea *Führer*-ului asupra destinului Europei, contribuţiile subordonaţilor direcţi ai lui Hitler în ierarhia celui de-al Treilea *Reich*, pe această temă, pot clarifica anumite aspecte ale proiectului german privind organizarea europeană postbelică. Este adevărat că modul în care apropiaţii lui Hitler descriau *Noua Ordine* din Europa variază în funcţie de măsura în care aceştia s-au bucurat, la un moment dat, de favorurile *Führer*-ului. Făcând parte din cercul restrâns de intimi ai liderului Germaniei naţional-socialiste, aceşti colaboratori au avut ocazia de a participa direct la discuţiile privind soarta postbelică a continentului european. Unii dintre ei au putut să contribuie nemijlocit la schiţarea unor proiecte asupra viitorului Europei, din poziţiile pe care le ocupau în aparatul decizional de stat.

Demersul de faţă se va opri doar asupra a două figuri importante: Rudolf Hess şi Hermann Göring, ambii aflaţi, la un moment dat, în postura de a fi consideraţi „numărul doi" în ierarhia statului nazist.

Rudolf Hess a fost unul dintre cele mai controversate personaje din elita Partidului Naţional Socialist din Germania, mai ales prin prisma incidentului aviatic din 1941, dar şi a morţii sale, în închisoarea de la Spandau, în 1973. Condamnat în cadrul procesului de la Nürnberg la toate cele patru capete de acuzare, Rudolf Hess a primit condamnarea pe viaţă, datorită lipsei unor dovezi suficiente în privinţa gradului de implicare în marile decizii ale celui de-al Treilea *Reich*[9]. Cu toate acestea, Rudolf Hess nu era un om lipsit de importanţă în structurile de partid ale naţional-socialismului. Născut în 1894, într-o familie

---

[7] Albert Speer aminteşte că „prin 1938, la Hotelul Deutscher Hof din Nürnberg, Hitler vorbea despre datoria fiecăruia de a nu spune decât lucruri pe înţelesul tuturor. Printre cei prezenţi se găseau şi Reichsleiterul Philip Bouhler cu tânăra lui soţie. Aceasta a intervenit spunând că, desigur, asemenea restricţii nu-şi au locul în cercul nostru, pentru că printre noi nu e nimeni care să nu fie în stare să păstreze un secret încredinţat de Führer. Hitler i-a răspuns râzând şi arătând spre mine: «Nimeni de-aici nu ştie să tacă, afară de unul»". Albert Speer, *În umbra lui Hitler, Memorii,* Bucureşti, Editura Nemira, 1997, vol. I, p. 148. Un episod similar este surprins de Joachim Fest, care îl descrie pe Hitler ca fiind foarte atent cu cuvintele, mergând până la rigiditate, şi îl citează pe Hitler: „Pentru un *Führer*, este extraordinar de important ca nimic din ce se discută să nu fie surprins în scris. Prea mult este scris..., iar câte ceva totdeauna poate să devină o mare problemă". Joachim C. Fest, *Hitler, Biographie,* Frankfurt, Ullstein, 1987, p. 710.

[8] John Lukacs, *op. cit.*, p. 48.

[9] Drexel A. Sprecher, *Inside The Nurenberg Trial*, Lanham, Maryland, University Press of America Inc., 1999, vol. III, p. 1437, 1443.

autoritară, Hess a participat ca voluntar în Primul Război Mondial, unde s-a remarcat ca aviator talentat, chiar dacă nu de talia lui Hermann Göring. După război, Hess a devenit preocupat de mişcările de stradă din München, arătându-se un sprijinitor fervent al ideilor naţionaliste din Bavaria anului 1918. Deşi cu o formaţie intelectuală destul de solidă, Hess a renunţat la o posibilă carieră de fizician pentru a-l urma pe Adolf Hitler, care i-a schimbat cursul vieţii în 1920, la o întrunire de partid a uneia din multele facţiuni naţionaliste bavareze ale vremii[10].

La scurt timp, Rudolf Hess a devenit omul de bază al lui Hitler, pe care l-a urmat în zilele Puciului din München (1923) şi apoi la închisoare, unde, în calitate de secretar personal al *Führer*-ului, a redactat *Mein Kampf*. În 1933, după venirea la putere a naţional-socialiştilor, Hess a devenit lider adjunct al Partidului (*Stellvertreter des Führers*) şi ministru fără portofoliu al *Reich*-ului (*Reichsminister ohne GeschäftsbeReich*), funcţii pe care le-a păstrat până în 1941[11]. Poziţia sa de om de încredere al *Führer*-ului[12] i-a adus însă, pe termen lung, prejudicii în raport cu ceilalţi membri de seamă ai ierarhiei naziste. Antipatia lui Hermann Göring faţă de el era binecunoscută în cercul de apropiaţi ai lui Hitler. Göring, la rândul său aviator şi erou al primului război mondial, se manifesta disprețuitor faţă de intelectuali precum Hess[13]. Heinrich Himmler ascundea, în spatele aparenţelor unui personaj anost, o ambiţie nemărginită, alimentată de rolul în creştere al S.S.-ului, garda pretoriană a lui Hitler. Deşi subordonat lui Hess în ierarhia de partid, Himmler l-a surclasat pe acesta după 1938-1939, pe fondul creşterii importanţei ideii de *Waffen S.S.*, armata ideologică a *Reich*-ului[14]. Joachim von Ribbentrop, un demnitar de rang secund al regimului până în 1937, la rândul său subaltern al lui Hess, devine principalul expert al lui Hitler în relaţiile anglo-germane în preajma celui de-al doilea război mondial[15]. Aceeaşi competiţie strânsă pentru putere şi favoruri – cele două mergând mână în mână şi în statul naţional-socialist – l-a transformat în victimă a puterii pe Hess şi în relaţiile sale cu Joseph Goebbels. Deşi plin de admiraţie faţă de Hess în 1926, acesta se distanţează de el, din dorinţa de a obţine un loc

---

[10] Alan Bullock, *Adolf Hitler*, Iaşi, Editura Elit, 1998, p. 56.

[11] Peter Longerich, *Hitler's Deputy: The Role of Rudolf Hess in the Nazi Regime*, în *Flight from Reality, Rudolf Hess and his Mission to Scotland, 1941* (Editor David Stafford), London, Random House, 2002, pp. 104-108.

[12] Singurul care îşi permitea sa se adreseze lui Hitler cu apelativul „Tu". *Ibidem*, p. 1.

[13] James Douglas Hamilton, *Motive for a Mission. The Story Behind Hess's Flight to Britain*, London, MacMillan, 1971, p. 25.

[14] James McGovern, *Martin Bormann*, London, Arthur Baker Ltd, 1968, p. 50.

[15] James Douglas Hamilton, *Hess and the Haushofers*, în *Flight from Reality...*, p. 80.

cât mai apropiat de planurile lui Hitler[16]. Ultimul mare adversar şi principalul beneficiar al declinului lui Hess a fost propriul său secretar, Martin Bormann, cel care va deveni eminenţa cenuşie a regimului nazist în ultimii ani ai acestuia[17].

Principala calitate a lui Rudolf Hess era obedienţa oarbă faţă de cuvântul lui Hitler, care l-a propulsat pe locul doi în ierarhia Germaniei naziste până la 1938. Lipsa de iniţiativă politică şi interesul scăzut pentru luptele de culise l-au distanţat de Hitler. Dincolo de această aparenţă de „om de paie" al lui Hitler, se ascundea însă un caracter format în aceleaşi convingeri politice ca şi omul pe care îl venera. Rudolf Hess, cel care a prins în scris monologurile interminabile ale lui Hitler sub forma lucrării *Mein Kampf*[18], sugerând indirect multe dintre ideile *Führer*-ului, din 1925, se pregătise intelectual sub influenţa uneia dintre autorităţile incontestabile ale geopoliticii germane de după 1918, Karl Haushofer[19]. Fostul student Hess, auditor al conferinţelor şi cursurilor lui Haushofer la Universitatea din München, a devenit în deceniile interbelice un apropiat al familiei profesorului şi a patronat cercetările acestuia în diverse institute sponsorizate de Partidul nazist[20].

Cel care îi va influenţa decisiv concepţiile de politică externă va fi însă fiul profesorului Karl Haushofer, Albrecht, la rândul său un important om de ştiinţă, adept al unei geopolitici ştiinţifice, neinfluenţate politic. Albrecht Haushofer va deveni, după 1933, funcţionar al Ministerului de Externe al Germaniei, intrând sub umbrela protectoare a lui Rudolf Hess. În urma vizitelor sale în Rusia şi Anglia, Albrecht s-a distanţat de ideile tatălui său în preferinţa sa pentru o înţele-

---

[16] Idem, *Motive for a Mission. The Story Behind Hess's Flight to Britain*, London, MacMillan, 1971, p. 25.

[17] Jochen von Lang, *Bormann, the Man that Manipulated Hitler*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1979, p. 8.

[18] Vezi Marian Podkowinski, *Hitler şi clanul său*, Bucureşti, Editura Colosseum, 1991, p. 154.

[19] Karl Haushofer (1869-1946) a instituit, în 1919, o nouă disciplină la Universitatea din München, *Geopolitica*, o geografie politică din perspectiva statului german. Această disciplină era o formă de imperialism geografic ce urmărea o reaşezare mai adecvată a graniţelor din perspectiva naţionaliştilor germani. Nu trebuie ignorat faptul că Haushofer este format în plină epocă a naţionalismului bismarkian. Multe dintre ideile sale veneau de la Ratzel şi Mackinder, mai ales în considerarea statului ca un organism viu, care creşte sau se contractă în funcţie de rezultatele luptei pentru spaţiu vital. Pentru a deveni cu adevărat independentă, Germania trebuie să devină autarhică şi să obţină *lebensraum* – de aceea ideile sale au devenit linii diriguitoare ale doctrinei naţional-socialiste (James Douglas Hamilton, *op. cit.*, p. 22).

[20] Karl Haushofer a activat în cadrul *Ligii Germanilor de peste Hotare* (*Verein fiir das Deutschtum im Ausland*) şi a prezidat *Consiliul Volksdeutsche* (*Volksdeutsche Rat*) în cadrul Partidului Nazist, ambele coordonând legăturile naţional-socialiştilor germani cu minorităţile germane din Europa (*ibidem*, p. 26).

gere anglo-germană, privită ca element fundamental în prezervarea păcii europene[21]. Viitorul Germaniei consta, după el, în rolul ei de putere coordonatoare a politicii din centrul, răsăritul şi sud-estul Europei, aria cuprinsă între Marea Baltică şi cea Adriatică, incluzând statele baltice, Polonia, Ungaria, Cehoslovacia şi statele balcanice. Această regiune, considera Albrecht, stătea de secole sub influenţa germanilor şi a Rusiei, şi cum tot aici se găseau numeroase enclave de minorităţi germane, ele puteau deveni un instrument în aducerea statelor din zonă în sfera de influenţă economică a Germaniei[22].

Deşi opozant al ideilor naţional-socialiste şi reprezentant al intelectualităţii germane, care s-a opus războiului, Albrecht Haushofer a încercat să se folosească de prietenia lui Hess pentru a-şi promova ideile[23]. În timpul crizei declanşate de atacul Germaniei asupra Norvegiei şi Danemarcei, din aprilie 1940, el a încercat să schiţeze, într-un timp relativ scurt, oferta unei păci de compromis între Franţa, Anglia şi Germania, bazată pe recunoaşterea de către Aliaţi a dreptului Germaniei asupra Alsaciei-Lorena, pentru care Germania s-ar fi retras din toate cuceririle sale din Vestul şi Nordul Europei. Totodată, Germania ar fi garantat dominaţia maritimă a Marii Britanii şi interesele acesteia peste mări. În schimbul recunoaşterii influenţei Angliei asupra Mediteranei de Est şi a Orientului Mijlociu, Germaniei i s-ar fi garantat interesele asupra Europei de Sud-Est. Graniţa răsăriteană germană ar fi fost obiectul unei conferinţe internaţionale, la care urmau să participe toate ţările implicate. Interesantă este menţionarea ideii „unei pieţe comune europene, pusă sub controlul unui Consiliu Economic, cu reprezentanţi ai tuturor statelor europene. Fiecare naţiune europeană îşi va declara dispoziţia de a participa la crearea unei forţe poliţieneşti europene care să îndeplinească misiunile militare şi de

---

[21] Idem, *Hess and the Haushofers*, în *Flight from Reality...*, pp. 78-80.

[22] Idem, *Motive for a Mission. The Story Behind Hess's Flight to Britain*, London, MacMillan, 1971, p. 33.

[23] Albrecht Haushofer făcea parte dintr-un mic grup al rezistenţei germane de orientare conservatoare, care îşi trăgea ideile din tradiţiile geopoliticii germane. Pornind de la poziţia centrală a Germaniei în Europa, adepţii acestui grup de rezistenţă germană împotriva lui Hitler susţineau efortul Reich-ului în obţinerea hegemoniei continentale şi a puterii globale prin dobândirea de colonii. Aceşti oameni şi-au pus la un moment dat speranţele în Rudolf Hess, adept al geopoliticii. Singurul teoretician a fost însă Albrecht Haushofer, consilierul politic al lui Rudolf Hess. El a murit în închisoare în 1945, sub torturile naziştilor care l-au acuzat de implicare în *Afacerea Hess*. Vezi Peter Steinbach, *The Conservative Resistance* în *Contending with Hitler. Varieties of German Resistance in the Third Reich* (Editor David Clay Large), New York, Cambridge University Press, 1991, pp. 94-95.

securitate în comun". Marea Britanie ar fi îmbiată de această oferă de pace prin aceea că flota germană ar fi pusă sub comanda ei[24].

Trebuie precizat faptul că Albrecht lucra, din 1940, atât pentru rezistența germană[25], cât şi pentru Ministerul de Externe. Dar îndeplinea totodată şi sarcini pentru Hess, în calitate de consultant personal. Rudolf Hess era din ce în ce mai agitat, pe măsură ce planurile pentru un eventual război împotriva Uniunii Sovietice deveneau din ce în ce mai mult o realitate. Încă din 24 iunie 1940, îşi dezvăluise o parte dintre ideile sale privind viitorul Europei într-o discuție privată. După el, pacea europeană nu se putea baza pe o cooperare franco-germană, ci doar pe una anglo-germană[26].

La 15 septembrie 1940, Hess i-a cerut lui Albrecht Haushofer un memorandum care să analizeze posibilitatea unei oferte de pace între Anglia şi Germania. Actul solicitat constata că, la acel moment, o pace anglo-germană era greu de realizat. „Englezii ar prefera acum să-şi transfere, bucată cu bucată, întregul lor imperiu către Statele Unite decât să semneze o pace cu Germania nazistă, care ar face din ultima stăpâna Europei". Pornind de la istoria recentă, care demonstrase deja valoarea cuvântului Germaniei în respectarea tratatelor, Haushofer sugerează concesii reale, care ar putea atrage Marea Britanie într-o înțelegere cu Germania asupra Europei. O astfel de ofertă ar fi *federalizarea Europei* (s.n.). „Actualul război a demonstrat că Europa a devenit prea mică pentru forma sa anterioară anarhică de existență. Doar printr-o cooperare strânsă anglo-germană se poate atinge o reală ordine federativă, care să nu se bazeze doar pe forța unei puteri şi care să-şi mențină o parte a poziției sale internaționale, protejată de Rusia Sovietică în partea sa eurasiatică". Chiar învingătoare pe continent, Germania era vulnerabilă, căci nu deținea controlul litoralului Europei. La fel, Marea Britanie devenise vulnerabilă în fața forței aviatice germane (*Luftwaffe*). De aceea, în viitoarea Europă „nu trebuie să mai fie flotă maritimă britanică şi flotă aeriană germană. [...] Există doar o singură rezolvare a acestei dileme: prietenie intensificată spre unitate, cu o flotă comună, o forță aeriană comună şi apărarea în comun a posesiunilor de pe glob, ceea ce englezii sunt pe cale să realizeze prin apropierea anglo-americană"[27]. Acelaşi memorandum indica în încheiere, după cum ceruse Hess, care ar fi cele mai indicate per-

[24] James Douglas Hamilton, *op. cit.*, p. 115.

[25] Vezi nota 23 de mai sus. Rezistența germană rămâne o sintagmă foarte volatilă şi încă controversată. Pentru analiza centrelor de rezistență împotriva regimului național-socialist, vezi lucrarea lui Maurice Baumont, *Marea Conjurație împotriva lui Hitler*, Bucureşti, Editura Științifică şi Enciclopedică, 1977.

[26] James Douglas Hamilton, *op. cit.*, p. 131.

[27] *Ibidem*, p. 135.

soane din partea britanică receptive la un compromis anglo-german. Haushofer menționează oligarhia britanică, iar ca persoană de contact, un prieten de familie, tânărul Duce de Hamilton.

La 10 mai 1941, Rudolf Hess se urca la bordul unui avion Messerschmidt 110 modificat pentru un zbor la mare distanță. Câteva ore mai târziu, un străin se paraşuta deasupra Scoției. Prins de autorități, acesta cerea insistent să-l întâlnească pe ducele Hamilton. Străinul era Rudolf Hess[28].

La Nürnberg, în 1946, a fost prezentată o schiță a unui plan, pe care Hess îl trimisese lordului cancelar al Angliei, Lordul Simon. În acest plan, Hess propunea o bază de discuție în patru puncte pentru realizarea păcii: în primul rând, lumea să fie împărțită în două sfere de influență, *Europa* ca *domeniu al Axei şi al aliaților săi* (s.n.), iar Imperiul Britanic, ca domeniu al Marii Britanii; în al doilea rând, Marea Britanie să restituie Germaniei fostele sale colonii; în al treilea rând, cetățenii germani şi englezi, care suferiseră prejudicii în timpul războiului sau înainte de război, să primească despăgubiri; şi, în al patrulea rând, Italia să fie inclusă şi ea în armistițiu şi apoi în pacea dintre Germania şi Marea Britanie. Hess mai declara că Marea Britanie era responsabilă de izbucnirea războiului, prin decizia de a ajuta Polonia, şi că Hitler nu era un personaj răbdător. Hess insista că Hitler nu avea planuri pentru a ataca Rusia, de vreme ce era considerată parte a Asiei, iar Germania avea interese *numai în Europa* (s.n.). Mai susținea că Germania nu avea planuri împotriva Americii, care e adevăratul dușman al Angliei în privința coloniilor, dar că *Reich*-ul este pregătit şi de o confruntare cu Statele Unite. Această propunere, scrisă pe spatele unui plic, ar putea fi privită ca o simplă invitație la discuție, una nu prea subtilă, dar cel puțin un preludiu care cerea o continuare, în spatele ei aflându-se o concepție mai vastă, privind o posibilă co-dominație anglo-germană, concepție asemănătoare celei care se putea întâlni în Anglia şi în Germania înainte de sfârşitul secolului al XIX-lea[29].

Este greu de crezut că planul lui Hess avea şanse de izbândă. El ar fi scos Anglia din război, dar, din punctul de vedere al englezilor, planul lăsa Germania stăpână pe întreaga Europă continentală. Iar tocmai acest pericol, care se prefigurase încă din 1939, determinase Marea Britanie să se pregătească de război. Planul nu aducea altceva decât o considerabilă micşorare a influenței britanice pe continentul european, şi nu numai. Puterea Imperiului Britanic ar fi fost din plin restrânsă în eventualitatea în care fostele colonii germane, aflate

---

[28] Len Deighton, *Hess the Aviator*, în *Flight from Reality...*, p. 121.

[29] Peter Calvocoressi, *Rupeți rândurile. Al doilea război mondial şi configurația Europei postbelice*, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 37.

acum sub dominaţia Franţei şi Angliei, ar fi fost retrocedate Germaniei. Aceasta din urmă ar fi beneficiat de pe urma poziţiei sale dominante în Europa, forţând Franţa, Belgia şi alte state europene să cedeze Germaniei un anume grad de control asupra propriilor colonii, ceea ce mărea raza de acţiune a puterii germane.

Escapada lui Hess din mai 1941 a fost privită de mulţi istorici ca o încercare de a pune capăt războiului dintre Germania şi Marea Britanie prin negocieri[30]. Această ipoteză are un grad destul de înalt de probabilitate, din variate motive, care ţin atât de personalitatea lui Hess, cât şi de situaţia geostrategică a Germaniei în primăvara lui 1941. Germanii dominau vestul Europei şi campania din Balcani indica clar că în curând, cu excepţia Marii Britanii, continentul european va concerta sub bagheta germană. Mai mult, Hitler însuşi „curtase" Anglia în două rânduri, în toamna lui 1939 şi în vara lui 1940. Pe de altă parte, faptul că Hess se ocupase tot timpul cu planuri vizând reconcilierea anglo-germană, începând cu 1938, odată cu intrarea lui într-un con de umbră în anturajul lui Hitler, ne poate indica o persistenţă în ideile sale privind viitorul Germaniei în Europa. La fel de plauzibilă este şi ipoteza că, în eventualitatea unei reuşite, în viziunea sa, fapta lui neobişnuită de a zbura în Anglia pentru a prezenta un proiect de pace privind Europa i-ar fi readus poziţia de favorit al lui Hitler, poziţie subminată de către lideri precum Göring, Goebbels, Ribbentrop, Bormann şi Himmler.

Trecând de explicaţiile gestului său, se poate observa că multe dintre ideile neschimbate ale lui Hess despre importanţa alianţei anglo-germane asupra Europei se datorau cercului intelectualist al familiei Haushofer. O similitudine între ideile sale şi insistenţa asupra alianţei cu Anglia, pe care Hitler o dezvoltase atât în *Mein Kampf*, în a doua sa carte nepublicată (*Hitlers Zweites Buch*), cât şi în majoritatea discursurilor sale din 1933-1941, este şi ea pregnantă. Dar în acelaşi timp, nu se poate trece cu vederea faptul că aceleaşi idei semănau cu indicaţiile sugerate de Albrecht Haushofer în anii 1939-1940. Aceste constatări ne îndreptăţesc să observăm că proiectul lui Hess nu este decât o copie a viziunii *Führer*-ului dusă, prin gestul său din primăvara lui 1941, la limite anglofile extreme, îngemănată cu ideile geopolitice ale lui Albrecht Haushofer. Deşi unul dintre cele mai vagi proiecte ale unui demnitar nazist de prim rang privind Europa din anii 1939-1945, planul lui Hess este important prin altceva. El aduce

---

[30] Istoricul Ian Kershaw susţine recent că iniţiativa lui Hess a fost o lovitură puternică pentru Hitler, care s-a simţit trădat. Hess nu era străin de teoriile lui Haushofer şi prin fapta sa a căutat să obţină o pace în termenii unei înţelegeri de putere între Germania şi Marea Britanie. Vezi *Flight from Reality...*, p. 6, Peter Calvocoressi, *op. cit.*, p. 44.

în discuție problema păcii anglo-germane, de care se lega indisolubil problema păcii europene şi a hărții politice a continentului, la o dată la care decizia de a ataca Uniunea Sovietică şi de a prelungi războiul în Europa era încă ascunsă multora.

Cel de-al doilea demnitar ce a ocupat locul secund în ierarhia nazistă după 1939, Hermann Göring, una dintre cele mai cunoscute figuri ale elitei celui de-al Treilea *Reich*, s-a născut la 12 ianuarie 1893, într-o familie cu un trecut aristocratic. În primul război mondial s-a remarcat drept unul dintre cei mai de seamă eroi de război, în celebrul escadron Richthofen[31], fiind decorat cu distincțiile „Pour le Merite" şi „Crucea de fier". Căsătoria cu baroneasa Karin von Fock-Kantzow şi legăturile sale cu cercurile înalte din Germania l-au făcut candidatul perfect pentru un loc în micul Partid Național Socialist al Muncitorilor din Germania, care începea să se facă remarcat în Bavaria, începând cu 1922[32].

Göring a descoperit în activismul politic al nazismului un mijloc de a-şi satisface ambițiile unei vieți pasionante. A devenit chiar din 1922 o figură centrală în conducerea partidului, încredințându-i-se comanda trupelor S.A. După eşecul Puciului din 1923, Göring s-a refugiat în Suedia, revenind în 1927 în rândurile Partidului Național Socialist, ca deputat în Reischstag. Göring s-a aflat şi în spatele victoriei naziste din 1933, fiind răsplătit de noul cancelar al Germaniei cu numeroase funcții: ministru de interne al Prusiei, Comandant-Şef al Poliției prusace şi al Gestapo, comisar pentru Aviație, preşedinte al *Reichstag*-ului. Cumulul de funcții şi responsabilități în cel de-al Treilea *Reich* a crescut în anii următori: Comandant Suprem al Forțelor aeriene (1935), Plenipotențiar cu implementarea *Planului de patru ani* (1936), Preşedinte al Consiliului *Reich*-ului pentru Apărarea Națională (1939). Toate acestea au culminat cu numirea sa ca succesor al *Führer*-ului, la 1 septembrie 1939, ceea ce l-a transformat în al doilea om ca importanță în Germania nazistă. Göring a căutat să-şi extindă influența peste tot în structurile Germaniei național-socialiste. În problema lagărelor de concentrare destinate persoanelor indezirabile din *Reich* a fost, alături de Himmler şi Heydrich, creatorul poliției secrete naziste[33].

Göring înțelegea puterea într-un mod aparte față de ceilalți acoliți ai lui Hitler. Semnalul viziunii proprii a fost dat, în 1937, de crearea Uzinelor *Hermann Göring*[34], un colos industrial cu peste 700 de mii de lucrători şi cu un capital de aproximativ 400 de milioane de mărci germane, ce i-au adus o avere

---

[31] Escadronul „Baronului Roşu", o legendă a piloților primului război mondial.
[32] Alan Bullock, *op. cit.*, p. 56.
[33] James McGovern, *op. cit.*, pp. 44-46.
[34] „Hermann Göring *Werke*" (în continuare, H.G.W.).

uriaşă[35]. Pentru el, puterea se confunda cu bogăţia şi controlul economic, ambele la dispoziţia sa. Apropierea de politica externă şi implicarea sa în conturarea unor planuri de viitor ale Germaniei în Europa au venit tocmai pe această filieră economică.

Hermann Göring şi-a început cariera în politica externă a Germaniei naţional-socialiste a început în 1933 ca ministru de externe alternativ al lui Hitler. Misiunile sale din 1933-1934 în Italia nu s-au soldat cu rezultatele dorite de Hitler în privinţa chestiunii austriece[36], fapt care l-a determinat pe acesta să-l schimbe cu Rudolf Hess. Îndepărtat din afacerea austriacă, Göring s-a îndreptat spre Europa de Est şi de Sud-Est, unde va înregistra succese politice remarcabile în anii următori. Cu toate acestea, campania diplomatică, din mai 1934, în ţările din Balcani, deşi un succes prin câştigarea încrederii acestora în partea germană, a produs efecte negative asupra relaţiilor germano-italiene. Poziţia Germaniei de „nou protector" în Balcani, pe care o prezenta Göring, contravenea intereselor zonale ale Italiei, dar, mai mult, îl deranja pe Hitler în încercările lui de a ralia Italia la cauza sa[37].

Înainte de 1939, Hermann Göring nu avea o viziune prea diferită faţă de cea a *Führer*-ului în privinţa planurilor europene ale Germaniei. În ianuarie 1935, Göring a plecat în Polonia, la invitaţia lui Pilsudski, cu următoarele instrucţiuni din partea lui Hitler: „Germania este dispusă să recunoască prin tratat că problema coridorului polonez al Danzigului nu era un motiv de dispută între cele două ţări. Germania se poate extinde, împreună cu Polonia, către est: Polonia ar avea ca sferă de influenţă Ucraina, iar Germania nord-estul". Scopul întâlnirii era ca Göring să curteze Polonia pentru a o aduce în sfera de influenţă a Germaniei[38]. Prilejul vizitei era oferit de sărbătorirea unui an de la acordul germano-polonez din ianuarie 1934, un succes diplomatic al Germaniei regimului naţional-socialist. Totuşi, un ofiţer din anturajul lui Göring aminteşte o întâlnire din clădirea Ministerului Aviaţiei din Berlin, în care Hitler confirma, pe o hartă a Europei Centrale, intenţiile sale de a se extinde spre est, în Galiţia şi Ucraina, pentru anul 1938. „Trebuie să devenim puternici până atunci", mai ales

---

[35] David Irving, *Göring, A Biographie*, London, Focal Point, 1998, 2002, p. 254.

[36] Göring l-a asigurat pe Mussolini, în vizita sa din Italia, dintre 6-7 noiembrie 1933, că Germania poate garanta în scris că nu manifestă dorinţe de a anexa Austria. R.J.B. Bosworth, *Mussolini*, New York, Oxford University Press, 2002, p. 331. Mussolini a mers de aici mai departe şi, în martie 1934, a semnat Protocolul de la Roma cu Austria şi Ungaria prin care garanta practic independenţa Austriei, fapt care nu-l mulţumea pe Hitler. Francis Bertin, *L'Europe de Hitler*, Conde-sur-Noireau, Librairie Française, vol. III, p. 178.

[37] David Irving, *op. cit.*, p. 198.

[38] Alan Bullock, *op. cit*, p. 277.

în privința superiorității aeriene, „pentru ca nimeni să nu ni se poată opune. Vom încheia socotelile cu Marea Britanie, care ne va da mână liberă în est, iar în schimb vom renunța la pretențiile noastre pentru fostele colonii". Ofițerul își amintește că Hitler, susținut de Göring, arătând peste țările din nordul Mării Negre, ar fi continuat: „Rusia s-ar dezintegra şi apoi vom moşteni toate acestea, de asemenea"[39].

Insistența față de o alianță cu Anglia şi expansiunea către est fac parte din convingerile politice ale lui Göring[40]. În acelaşi an 1934, Göring mărturisea ataşatului militar al Angliei în Germania, căpitanul Frank Don, că Anglia şi Germania vor lupta în curând cot la cot pentru apărarea Europei în fața bolşevismului"[41]. La 20 iulie 1937, în timpul vizitei ambasadorului Angliei la reşedința personală a lui Göring din Carinhall, proaspăt renovată şi extinsă, gazda confirma acestuia bunele intenții în relațiile anglo-germane. „Germania a fost plasată de Soartă în mijlocul Europei. Ea trebuie să devină puternică militar, şi acum că am abandonat toate ideile de a ne extinde spre vest, trebuie să ne uităm spre est"[42].

Carinhall s-a transformat într-un centru de putere paralel cu cel din Berchtesgaden al lui Hitler. Aici Göring îşi fermeca invitații, mărturisindu-le, într-o atmosferă aristocratică, țelurile Germaniei, pe care toți cei care se îndreptau către Carinhall doreau să le ştie. Ambasadorul Neville Henderson, invitat la vânătoare, în 3-4 octombrie 1937, afla de la Göring că Germania dorea nimic mai mult decât Austria, regiunea sudetă din Cehoslovacia, Danzigul, Memelul şi coridorul polonez. Totodată, Göring îi reitera viziunea sa asupra unei largi cooperări anglo-germane prin care Anglia ar garanta hegemonia continentală europeană a Germaniei[43].

Göring a jucat un rol decisiv în Anschluss, în 1938[44]. Însă războiul, care devenea din ce în ce mai greu de evitat, l-a determinat să insiste asupra căutării unor soluții de a evita o confruntare dintre Germania şi Anglia. Insistența lui Göring pentru pace este puternic ilustrată de contactele pe care le-a menținut, pe cale neoficială, prin diverşi industriaşi europeni, cu cercurile de putere din Anglia. Mesajul său pacifist se pronunța pentru o cooperare economică între

---

[39] David Irving, *op. cit.*, pp. 218-219.

[40] Vezi poziția sa în timpul Conferinței Hossbach în Ian Kershaw, *Hitler*, London, Allen Lane Penguin Press, 2000, vol. II, *Nemesis*, p. 50.

[41] David Irving, *op. cit.*, p. 218.

[42] *Ibidem*, pp. 256-257.

[43] *Ibidem*, p. 274.

[44] Jacques de Launay, *Histoire contemporaine de la Diplomatie secrète 1914-1945*, Lausanne, Rencontre, 1965, pp. 266-274.

Anglia şi Germania, condiţionată de recunoaşterea intereselor germane în Sudul şi Sud-Estul Europei[45]. Insistenţa lui Göring faţă de oprirea conflictului mondial ce lua amploare se explică prin interesele sale economice; nu era interesat de război şi dorea doar să exploateze potenţialul economic al sud-estului Europei. Această viziune proprie, marcată de interese economice nu-i putea aduce, pe termen lung, decât o răcire a relaţiilor cu Hitler. După 1939, Göring trece treptat în tabăra moderaţilor[46].

Principala armă în consolidarea puterii personale, dar şi instrument al planurilor sale europene, a fost grupul industrial „Hermann Göring" în continuă creştere după 1938. H.G.W. era principala preocupare a lui Göring; nu se afla sub controlul nici unui minister, iar poziţia lui Hermann Göring de *plenipotenţiar al Planului de patru ani* nu putea decât să sporească influenţa grupului industrial pe care îl coordona. Acesta a crescut pe baza confiscărilor pe care le-a făcut statul german, pe seama proprietăţilor cetăţenilor evrei, după decretele antisemite din 1938. În 1938, H.G.W. a preluat câmpurile cu minereu de fier din Austria, precum şi combinatul siderurgic din Linz, fabricile prelucrătoare de cărbune şi calcar din Regensburg, pentru care a obţinut şi contracte preferenţiale cu industriaşii germani din Ruhr. În Germania, concernul lui Göring a devenit acţionar majoritar în fabrici de prelucrare a ţiţeiului şi în industria constructoare de maşini, iar prin preluarea Ersten Donaudampfschiffahrt A.G., şi-a deschis calea către monopolizarea transportului pe Dunăre spre ţările balcanice. În Cehoslovacia, grupul „Hermann Göring" va cumpăra controlul asupra unor mari conglomerate industriale precum Skoda, Brno, Poldi, şi Witkowitz. Scopul tuturor acestor preluări forţate era de a transforma în timp H.G.W. în cel mai mare grup industrial european, ceea ce putea să-i aducă o mare influenţă asupra firmelor germane cu sediu la New York, după cum avertiza directorul FBI, J. Edgar Hoover, în 1940[47].

Şi în privinţa evreilor, Göring era mult mai pragmatic, spre deosebire de Himmler sau chiar de Hitler. El ar fi vrut să-i folosească pe cei strânşi în Guvernământul General, ca forţă de muncă ieftină, iar teritoriile estice să fie

---

[45] Este vorba de Helmuth Wohlthat, care a condus negocierile privitoare la aurul cehoslovac din Anglia, apropiat de secretarii prim-ministrului britanic Neville Chamberlain. Un alt personaj a fost James D. Mooney, preşedintele General Motors Berlin. David Irving, *op. cit.*, p. 404.

[46] *Ibidem,* p. 555. Jacques de Launay consideră că totuşi Göring era un fals moderat. El trecea drept un artizan al păcii la Paris şi Londra, dar era doar un executant al ordinelor lui Hitler. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 289-290.

[47] *Cf.* David Irving, *op. cit.*, p. 357.

organizate cât mai curând, pentru o mai bună exploatare economică[48]. Însă nu trebuie să ne facem iluzii privind modul în care vedea Göring tratamentul celor ocupați, fie ei evrei, polonezi sau occidentali. La 6 august 1942, reproșa gauleiterilor însărcinați cu organizarea teritoriilor ocupate, care se plângeau de lipsa resurselor, că „am cucerit cele mai fertile pământuri între Don și Caucaz și poporul german încă suferă de foame". În vest, recoltele fuseseră strânse, totuși nimic nu ajunsese în Germania. „Domnilor", încheia Göring, „aceste popoare cucerite ne urăsc și nu ne vom apropia nici unul dintre ele prin măsuri încâlcite. Se comportă exemplar acum, pentru că nu au de ales. Așteptați până vor veni britanicii și veți vedea cum se vor transforma în dușmanii noștri". Săturat de această stare de lucruri, Göring întreba retoric unde este profitul victoriilor germane, solicitând jefuirea sistematică a teritoriilor ocupate[49].

În calitatea sa de ministru însărcinat cu îndeplinirea *Planului de patru ani*, Göring s-a arătat interesat de viitorul continentului european, încă din 1940. Ce însemna acest interes, este ușor de descoperit din ordinul dat, la 22 iunie 1940, chiar în ziua semnării armistițiului cu Franța, ordin ce privea organizarea economiei germane după încheierea ostilităților. După ce, cu doar două zile înainte, descria apropiaților săi destinul politic al țărilor apusene care se prăbușiseră sub forța *Wehrmacht*-ului[50], la 22 iunie 1940 el solicita de urgență „coordonarea teritoriilor noi încorporate în *Reich* și a celor ocupate în cadrul Marii Economii Germane; așezarea raporturilor economice cu statele inamice și reorganizarea economiei continentale sub conducerea Germaniei și a relațiilor sale cu economia mondială"[51].

Această grabă a lui Göring în dirijarea resurselor economice europene spre Germania se datorează nu doar necesităților impuse de funcția sa, ci mai cu seamă viziunii proprii asupra a ceea ce însemna *Europa* clădită sub auspiciile armatelor germane. Deși în discuțiile avute cu mareșalul Petain, în 3 decembrie 1941, Göring se arăta un mesager al *Führer*-ului, dornic de a stabili trainice relații de colaborare cu Franța, care urma să primească „un loc binemeritat în

---

[48] Leonard Mosley, *The Reich Marshall. A Biographie of Hermann Göring*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1974, pp. 288-289.

[49] *Nuremberg Trial Proceedings, vol. 9,* la http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/03-21-46.htm#Göring8.

[50] Astfel, Olanda trebuia tratată cu atenție, permițându-i-se o oarecare autonomie, economia ei fiind însă integrată celei a Reich-ului. Franța pierdea Alsacia-Lorena, se prevedea crearea unui stat breton, iar Luxemburgul era anexat. Soarta Norvegiei și a Belgiei rămâneau suspendate și se avea în vedere crearea unui stat burgund, bineînțeles având germana drept limbă oficială (*D.H.E.I.*, vol. I, p. 56).

[51] *Ibidem*, p. 57.

Noua Europă", acest fapt nu-l va împiedica să aprobe, un an mai târziu, creşterea cheltuielilor de ocupaţie a Franţei de la 15 la 25 de milioane de mărci, o cifră cu mult peste capacităţile de plată ale acesteia[52]. Tot în cadrul discuţiilor cu mareşalul Petain, Göring prezentase versiunea sa oficială asupra *Noii Europe*, în care „Germania va juca rolul predominant, nu datorită faptului că va câştiga războiul, ci mai degrabă datorită puterii pe care o reprezintă masa de 100 milioane de germani care excelează în talent organizatoric, curaj şi inteligenţă, şi care sunt pe deplin uniţi sub egida naţional-socialismului"[53].

Însă ce se ascundea dincolo de frazele frumoase, care descriau *Noua Ordine* făurită de poporul german, ne indică o convorbire între Ciano şi Göring, care a avut loc la scurt timp după prelungirea Pactului Anticomintern, în toamna lui 1941. În raportul său către Mussolini, Ciano arată că reacţia lui Göring, în urma discuţiei despre Grecia şi despre posibilitatea apariţiei foametei în această ţară, a fost de un cinism neaşteptat. „Nu trebuie să ne neliniştim de pomană doar fiindcă grecilor le este foame... Este o nenorocire care va lovi încă multe alte popoare. În lagărele lor, prizonierii ruşi încep să se mănânce unii pe alţi. În acest an, între douăzeci şi treizeci de milioane de persoane vor muri de foame în Rusia. Este poate mai bine să fie aşa, întrucât unele naţiuni trebuie să fie decimate. Dar, chiar şi în caz contrar, nimeni n-ar putea face nimic. Este evident că dacă omenirea ar fi condamnată să moară de foame, ultimele care ar muri ar fi cele două popoare ale noastre"[54]. Nu este de mirare că unul din capetele de acuzaţie îndreptate împotriva lui Göring la Procesul de la Nürnberg a fost legat de jefuirea sistematică a teritoriilor aflate sub ocupaţia germană, activitate patronată de el ca ministru însărcinat cu îndeplinirea *Planului de patru ani*[55].

După Bătălia de la Stalingrad (februarie 1943), influenţa lui Göring scade în ochii *Führer*-ului. Nu este vorba doar de acuzele de incompetenţă în eşecurile succesive ale mareşalului de a obţine victorii decisive prin utilizarea *Luftwaffe*, ci şi de lupta de putere dintre vârfurile ierarhiei naziste. Cei mai redutabili duşmani ai săi deveniseră Himmler şi Bormann. Un alt duşman, dar şi el în declin, era Ribbentrop, cel care insistase, în 1939-1941, asupra unei politici externe orientate spre Est, spre alianţa cu Uniunea Sovietică, spre deosebire de Göring, care dorea o împăcare cu Anglia[56]. Efectul acestei noi stări de fapte a fost retragerea treptată a lui Göring din cercul intimilor lui Hitler către Carinhall,

---

[52] ***, *Procesul de la Nürnberg. Expunerile introductive ale acuzatorilor principali*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, p. 72.
[53] *D.H.E.I.*, vol. I, p. 96.
[54] *Apud* Alan Bullock, *op. cit.*, p. 559.
[55] Drexel A. Sprecher, *op. cit.*, vol. I, p. 494.
[56] Leonard Mosley, *op. cit.*, p. 233.

unde mareşalul căuta să obţină noi succese externe, prin discuţiile cu diplomaţii care îi călcau pragul.

Într-o astfel de discuţie cu Roberto Farinacci, consilierul lui Mussolini în relaţia cu Germania, *Reichsmarschall*-ul Göring formula următoarele condiţii ale Axei pentru încheierea păcii: îndepărtarea englezilor şi a americanilor din Europa, din Orientul Mijlociu şi din Africa; repartizarea echitabilă a rezervelor de aur şi a tuturor resurselor economice la nivel global. În schimb, continua Göring, Germania se arăta dezinteresată de problemele ce vizau lumea anglo-saxonă, aceasta însemnând atât Anglia, cât şi *Commonwealth*-ul său; mai mult, era încurajată crearea unui bloc anglo-saxon, la care să participe şi Statele Unite. În ceea ce privea Europa, Göring imagina un organism supranaţional unic la nivelul întregului continent. În cadrul acestuia, fiecare membru se bucura de o oarecare autonomie, dat fiind faptul că graniţele urmau să fie desfiinţate. Numai astfel se puteau pune bazele unei sinteze politice europene, iar cheia era *unitatea economică a Europei* (s.n.). Prin exercitarea unui control centralizat asupra diverselor economii naţionale, se avea în vedere evitarea concurenţei dintre industriile diverselor state şi a pericolului supraproducţiei. Urma un alt pas, mult mai important: organizarea politică a Europei, care ar fi cuprins, pe baze federative, şapte grupe principale de state: 1. Portugalia şi Spania; 2. Franţa şi Belgia; 3. Germania, Danemarca, Polonia, Ţările Baltice, Slovacia, Cehia şi Elveţia; 4. Italia, Croaţia, Albania, Serbia şi Grecia; 5. Insulele Britanice; 6. Suedia şi Norvegia, Finlanda şi Islanda; şi 7. Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Crimeea şi Bielorusia. Cel de-al treilea pas al procesului de unificare europeană ar fi redus cele şapte federaţii la doar trei, complementare: *grupul latin* (Franţa, Belgia, Italia, ţările din partea occidentală a Balcanilor, Grecia, Peninsula Iberică, la care se adăugau şi Insulele Britanice); *grupul germanic* (Germania, ţările scandinave şi ţările baltice) şi *grupul slav şi oriental.* Problema Uniunii Sovietice era soluţionată prin trasarea graniţelor ei apusene pe Nipru, având libertatea să desfăşoare comerţ internaţional pe teritoriul său. Ajuns la acest stadiu, continentul va fi capabil să creeze o uniune politică, prin menţinerea autonomiilor regionale şi să realizeze un plan comun de cooperare în Africa. „După părerea mea, chiar dacă pierdem războiul, spunea Göring, nimic nu va împiedica evoluţia Europei în acest sens”[57]. Nu putem să nu semnalăm lipsa, voită sau accidentală, a menţionării României în expunerea planului lui Göring. Teoretic, ar fi trebuit să fie inclusă în grupul latin, însă absenţa ei poate să avertizeze asupra faptului că ţara noastră nu reprezenta un factor destul de

[57]Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, vol. I, p. 233.

relevant pentru configuraţia economică a viitoarei Europe, în viziunea mareşalului.

Aceste idei veneau în momentul în care situaţia generală a armatei germane pe toate fronturile începea să se înrăutăţească. Ele sunt semnul că unii dintre demnitarii celui de-al Treilea *Reich* căutau să găsească o formulă prin care să încheie războiul cu maximum de avantaje pentru Germania. Göring se număra printre cei care se arătau circumspecţi privind o victorie germană hotărâtoare în est, fapt surprins de Speer în însemnările sale[58]. Însă chiar dacă această propunere de pace din 1943 reprezintă cel mai detaliat proiect, viziunea sa asupra Europei nu era una îmbucurătoare pentru naţiunile cucerite, în eventualitatea victoriei germane. Pacea era o mască pentru propriile interese economice, grupate în jurul conglomeratului industrial H.G.W. *Europa* lui Göring este un spaţiu al exploatării economice în favoarea poporului german, cu prea puţină consideraţie pentru soarta celorlalţi, reduşi la statutul de sclavi ai *Reich*-ului.

Observăm că nici ideile sale nu au ieşit cu mult din litera directivelor şi viziunilor *Führer*-ului. Asemenea lui Hess, Göring a insistat foarte mult asupra unui condominium mondial anglo-german, cu Germania în poziţie de putere hegemonică în Europa[59]. Diferenţa la Göring este dată de sensul economic mult mai pronunţat al hegemoniei germane. Chiar şi Răsăritul câştigat de armata germană era doar un alt spaţiu al exploatării industriei germane[60]. Căci dacă se poate extrage o caracteristică a proiectului imaginat de Göring pentru Europa de după război, din perşpectiva victoriei germane, aceasta ar fi spolierea sistematică a resurselor ţărilor europene, care ar fi fost dirijate spre Germania şi ar fi încăput în mâna unor trusturi economice precum cel dirijat de Göring în persoană[61].

Cei doi înalţi demnitari nazişti, asupra cărora am focalizat analiza, s-au dovedit deci incapabili să iasă din tiparul ideologizat impus de *Führer* pentru Europa. Din servilism sau teamă, din dorinţa de beneficii personale sau mânaţi de putere, ei nu au ieşit din dogma oficială. Fiecare dintre aceste personalităţi a

---

[58] Albert Speer, *op. cit.*, vol. I, p. 342.

[59] Pentru viziunea lui Hitler asupra relaţiilor anglo-germane în privinţa Europei vezi Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Bucureşti, Editura Beladi, 1994, vol. II, pp. 257-258, *Hitlers Zweites Buch*, Stuttgart Deutsche Verlags-Anstalt, 1961, pp. 164-175 şi *Adolf Hitler: Monologe im Führerhauptquartier 1941-1944* (Editor Heinrich Heim), Hamburg, Werner Jochmann, 1980, p. 110, p. 244.

[60] Pentru viziunea lui Hitler asupra exploatării Rusiei şi a Europei de Est, vezi Capitolul XIV din Adolf Hitler, *op. cit.*, vol. II, intitulat sugestiv *Orientarea către Est sau politica Estului*, şi *Adolf Hitler: Monologe...*, p. 110.

[61] Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 254.

căutat doar să se cantoneze în viziunea celui care îi domina. Göring s-a arătat adeptul unei integrări europene pornind de la principiul unității economice a continentului, Hess a fost purtat de principiul menținerii păcii pe baza sferelor de influență. Ideile lui Rudolf Hess și ale lui Hermann Göring în privința Europei nu puteau să se depărteze prea mult de viziunea lui Hitler și pentru simplul fapt că cei doi se formaseră în mediul ideologic național-socialist dominat de către *Führer*.

Devine evident că modelul viitoarei Europe se construia doar în tiparele ideologiei naziste. Aceasta avea o serie de principii, ce fuseseră enunțate încă din anii 1920, de fondatorul Partidului Național Socialist și principalul ideolog al mișcării, Adolf Hitler. De aceea, pare greu de crezut că, în perspectiva unei victorii a Germaniei în cel de-al doilea război mondial, configurația continentului european ar fi arătat altfel decât în concordanță cu ideologia creată de acesta.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RADU FILIPESCU

Tratatul de la Paris (28 octombrie 1920) în dezbaterile Adunării Deputaților (1920-1927)

La sfârșitul Primului Război Mondial, în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, un aspect inedit l-a constituit problema Basarabiei. Este cunoscut faptul că Antanta a făcut României promisiuni teritoriale, reflectate în Tratatul din 1916. Dar aceste promisiuni nu cuprindeau decât teritoriile locuite de românii din Imperiul Austro-Ungar.

În aceste condiții, diplomația de la București s-a confruntat cu o serie de greutăți în procesul de recunoaștere a apartenenței Basarabiei la România. Alexandru Vaida-Voevod remarca diferențele dintre Tratatul din 4/16 august 1916 și granițele postbelice ale României. Inițial, aliații au pus sub semnul întrebării apartenența Basarabiei la statul român[1]. Alexandru Vaida-Voevod, în calitate de prim-ministru, a arătat greutatea cu care puterile occidentale au acceptat acest Tratat, deoarece, în concepția lor, „nu se putea face o cesiune teritorială fără de consentimentul" guvernului de la Moscova[2]. În proiectul inițial era stipulat dreptul de apel al guvernului rus, după recunoașterea acestuia pe plan internațional.

La Conferința de Pace, Rusia nu a fost prezentă în mod oficial. Cu toate acestea, în privința Basarabiei, exista o poziție unitară, împărtășită atât de guvernul

---

[1] Alexandru Vaida-Voevod amintea că, la Paris, puterile învingătoare considerau că României îi fuseseră recunoscute „aproape pe de-a întregul" revendicările din Tratatul încheiat cu Antanta în 1916. Mai mult, delegației române i se amintea de faptul că a „dobândit întreaga Bucovină" și că, „pe deasupra [a] ridicat postulat asupra întregii Basarabii". Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.), ședința din 12 august 1920, în „Monitorul Oficial" (în continuare M. Of.), nr. 47, din 24 august 1920, p. 1018.

[2] D.A.D., ședința de sâmbătă, 24 iulie 1920, în M. Of., nr. 28, din 28 iulie 1920, p. 487.

BCU "ȘTEFAN GHEORGHIU" UNIVERSITY LIBRARY

de la Moscova, cât şi de către oponenţii acestuia[3]. Diplomaţia românească a întâmpinat ostilitatea statului sovietic şi a întregii emigraţii ruse deopotrivă[4]. Aceasta a stârnit dezamăgire la Bucureşti şi a reprezentat unul dintre motivele pentru care statul român a păstrat o neutralitate exemplară în timpul războiului civil rus[5] şi a tratat cu răceală contactele cu oponenţii ruşi din exil ai Uniunii Sovietice[6].

În capitala Franţei se afla o influentă emigraţie rusă, ostilă unirii Basarabiei cu România[7]. Pentru aceasta, nici o parte din Rusia nu putea fi înstrăinată fără consimţământul ei[8]. Acţiunea sa era susţinută şi de oameni politici basarabeni[9],

---

[3] Considerăm pline de tâlc afirmaţiile bolşevicului Karl Radek, reproduse de Virgil Madgearu, care dorea astfel să avertizeze diplomaţia românească asupra pericolului izolării Rusiei Sovietice. Liderul comunist afirma că „nici un fel de Rusie, fie ţaristă, albă, roşie, verde sau de orice fel, nu va putea face altceva decât să lupte, în caz[ul] când va fi provocată într-un fel sau altul". Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante (în continuare D.A.N.C.D.), şedinţa din 22 noiembrie 1923, în M. Of., nr.16, din 4 decembrie 1923, p. 193.

[4] Nicolae Iorga preciza că a întâlnit la Paris, în 1920, numeroşi propagandişti, unguri, bulgari, dar şi „misionari ai Rusiei ţariste, misionari ai lui Wranghel, misionari ai Rusiei bolşeviste", cu toţii ostili intereselor României. Acesta era unul din motivele înfiinţării Şcolii Române din capitala Franţei. D.A.D., şedinţa din 10 februarie 1921, în M.Of., nr. 35, din 12 februarie 1921, p. 761.

[5] Voicu Niţescu, fost conducător al Corpului voluntarilor români din Siberia, l-a cunoscut personal pe Kolceag. Liderul occidental al curentului antibolşevic, Franţa, a încercat un compromis: recunoaşterea unirii Basarabiei în schimbul susţinerii armatei amiralului de către trupele române. Dar conducătorul rus a lăsat în seama viitoarei Adunări Constituante decizia privind „chestiunea basarabeană". În aceste condiţii, impresia făcută deputatului român a fost una de nostalgic al vechiului imperiu. „Noi nu înţelegeam ca prin sângele nostru să se ridice din nou, la hotarul Nistrului, Rusia de altădată, care să ne ameninţe interesele şi viaţa", a motivat deputatul Partidului Naţional reticenţa faţă de o posibilă înfrângere a bolşevicilor. D.A.D., şedinţa din 13 iulie 1920, în M. Of., nr. 19, din 16 iulie 1920, pp. 311-312.

[6] Take Ionescu a refuzat să-l întâlnească la Londra, în 1919, pe unul dintre liderii marcanţi ai opoziţiei ruse, Pavel Miliukov, din cauza opoziţiei acestuia faţă de unirea Basarabiei cu România. D.A.D. şedinţa din 19 martie 1921, în M. Of. nr. 67, din 25 martie 1921, p. 1347.

[7] Deputatul N. Georgescu amintea cu indignare de campania ostilă României dusă de emigraţia de la Paris. D.A.D., şedinţa din 9 februarie 1920, în M. Of., nr. 33, din 11 februarie 1920, p. 453.

[8] Încă din ziua de 2 iulie 1919, Maklakov declarase la Paris că Sfatul Ţării nu reprezintă provincia Basarabia, ai cărei locuitori nu doresc, în majoritate, unirea cu România (Viorel Virgil Tilea, *Chestiunea Basarabiei în Basarabia. Recurs la identitate*, Iaşi, Editura Agora, 2000, pp. 120-121).

[9] Este vorba despre Alexandru Nicolaevici Krupenski şi Alexandru Karlovici Schmidt. Rusofilia acestor mari proprietari s-ar fi datorat reformei agrare din Basarabia. D.A.D., şedinţa din 10 iulie 1920, în M Of, nr. 18, din 15 iulie 1920, p. 294. Ion Pelivan a amintit refuzul

autointitulaţi reprezentanţi ai respectivei provincii la Conferinţa de Pace[10]. În aceste condiţii, percepţia realităţilor basarabene era importantă, atâta vreme cât putea afecta demersurile diplomaţiei române. Prezentarea aspectelor negative ale administraţiei din noua provincie stârnea animozităţi în Adunarea Deputaţilor, atât timp „cât nu e[ra] hotărâtă chestia Basarabiei la Conferinţa de Pace"[11]. Acest lucru a fost înţeles de către politicienii basarabeni, care au dorit să îşi arate fidelitatea faţă de România[12]. Mai mult, la Paris, delegaţia basarabenilor unionişti a căutat să contracareze activitatea emigraţiei ruse. Deputatul Ion Pelivan a amintit activitatea sa din capitala Franţei, unde a prezentat dorinţa basarabenilor de unire cu România, justeţea acestui act politic[13]. Ion Inculeţ sublinia ulterior că votul Sfatului Ţării a fost o „liberă expresie" şi nu un act de cucerire, fapt care a contat la Conferinţa Păcii[14].

Statele cu putere de decizie prezente la Conferinţa Păcii au condiţionat recunoaşterea graniţei de pe Nistru de retragerea trupelor române din Ungaria[15] şi de acceptarea frontierelor României cu vecinii slavi din sud-vest şi nord[16]. Această cedare a constituit un moment dificil pentru diplomaţia românească.

---

reprezentanţilor „boierimii" române basarabene de a apăra interesele guvernului român la Paris (*ibidem*, p. 280).

[10] Ca adversar al intereselor româneşti la Paris era amintit şi fostul membru al Sfatului Ţării, Ţiganko, care a contestat actul de unire a Basarabiei cu România (*ibidem*, p. 280).

[11] În decembrie 1919, preşedintele Adunării Deputaţilor, Nicolae Iorga, aprecia că, datorită unor „cazuri excepţionale", este „defăimată" întreaga administraţie românească de peste Prut, fapt ce poate avea urmări negative. D.A.D., şedinţa din 13 decembrie 1919, în M. Of., nr. 12, din 16 decembrie 1919, p. 115.

[12] Deputatul V. Bârcă a afirmat ulterior că basarabenii au răbdat abuzurile jandarmeriei, siguranţei, percepţiei, tocmai pentru a nu se cunoaşte „în străinătate lucrurile care se petrec în Basarabia". D.A.D., şedinţa din 14 iulie 1920, în M. Of., nr. 20, din 17 iulie 1920, p. 347. Alt basarabean, V. Tanţu, prezenta cazul unui anume Diedor, din comuna Ruşcin, judeţul Hotin. Acesta fusese desemnat de Congresul Ţărănesc ca delegat al ţărănimii la Conferinţa de Pace de la Paris, „ca să apere unirea Basarabiei în numele ţărănimii" din judeţul respectiv. Înainte de plecare a fost arestat şi nu s-a mai ştiut nimic de el (*ibidem*, p. 315).

[13] El compara Basarabia cu o „Terra incognita" pentru opinia publică din străinătate, pentru delegaţiile străine prezente la Conferinţă şi „chiar pentru delegaţia noastră românească de acolo". D.A.D., şedinţa din 10 iulie 1920, în M. Of., nr. 18, din 15 iulie 1920, p. 280. Ion Pelivan a fost autorul mai multor broşuri de popularizare a problemei basarabene, scrise cu „temeinică cunoştinţă de cauză" (Viorel Virgil Tilea, *op. cit.*, p. 120).

[14] D.A.D., şedinţa din 7 martie 1921, în M. Of., nr. 55, din 11 martie 1921, p. 1093.

[15] Afirmaţia lui Alexandru Vaida-Voevod (D.A.D., şedinţa din 12 august 1920, în M. Of., nr. 47, din 24 august 1920, p. 1017).

[16] Aceasta implica renunţarea oficială de către România la vestul Banatului şi la Maramureşul de Nord (Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iaşi, Editura Junimea, 1991, p. 88).

Alexandru Vaida-Voevod a explicat avantajele retragerii, în condițiile în care „chestiunea Basarabiei" putea rămâne „în aer"[17]. În condițiile acceptării condițiilor impuse de Conferință, Tratatul de la Paris a fost semnat de patru din cele cinci puteri mondiale ale momentului. Era un act prin care se recunoștea hotărârea Sfatului Țării din 1918 și se contesta dreptul de apel al oricărui guvern rus asupra frontierelor Basarabiei și asupra suveranității României[18].

La 3 martie 1920, la Paris, primul-ministru Alexandru Vaida-Voevod primea „Hotărârea Consiliului Suprem asupra Basarabiei". Membrii acestuia, cu excepția Statelor Unite ale Americii, se pronunțau în favoarea unirii respectivului teritoriu cu România și își exprimau dorința de a încheia un tratat cu privire la această recunoaștere[19]. Din motive de politică internă, această știre a fost ascunsă o vreme opiniei publice românești[20]. Totuși, o telegramă particulară a lui Ion Pelivan din Paris, trimisă Parlamentului român, a ajuns la destinație[21], dar a fost recepționată foarte discret[22]. Sentimentul general era de ușurare, deoarece amânarea deciziei Conferinței cauzase neliniști, mai ales în Basarabia[23].

Deși Tratatul de la Paris stipula faptul că Rusia nu mai poate contesta apartenența Basarabiei la România, deputații de la București au înțeles că acest act nu putea înlocui un acord cu Uniunea Sovietică. Atât majoritatea guvernamentală, cât și opoziția erau conștiente de fragilitatea acestui act politic, care nu garanta, ci doar recunoștea noua frontieră estică a României. În repetate rânduri, în Camera Deputaților s-a subliniat faptul că Tratatului din 1920 îi lipsește o semnătură, poate cea mai importantă, a statului sovietic[24]. În ziua de 28 iulie 1920, deputatul Alexandru Vaida-Voevod îl considera un gest prin care puterile semnatare au dorit să întărească poziția României în cadrul viitoarelor negocieri

---

[17] Vaida se referea la ultimatumul marilor puteri, care nu excludeau nici ruperea relațiilor diplomatice (D.A.D., ședința din 12 august 1920, în M.Of., nr. 47, din 24 august 1920, p. 1019).

[18] Inițial „dreptul de apel al rușilor era sacrosant", cel puțin pentru britanici. Intervenția diplomației românești a schimbat acest punct de vedere, dreptul de apel devenind lipsit de conținut (vezi N. Titulescu, *Basarabia, pământ românesc*, București, Editura Rum-Irina, 1992, p. 61).

[19] Vezi Viorel Virgil Tilea, *op.cit.*, pp. 140-141.

[20] Este opinia lui Viorel Tilea (*ibidem*, p. 143).

[21] *Ibidem.*

[22] În Senat, preotul V. Tăureanu amintea de „această îmbucurătoare veste [...] că chestiunea Basarabiei s-a luminat definitiv". Dezbaterile Senatului, ședința din 6 martie 1920, în M. Of. nr. 41, din 12 martie 1920, p. 517.

[23] Această stare de spirit era constatată de T. Ioncu, deputat al Partidului Țărănesc din Basarabia (D.A.D., ședința din 24 decembrie 1919, în M. Of., nr. 20, din 16 ianuarie 1920, p. 253).

[24] Nicolae Titulescu a afirmat clar că acest tratat „nu ne poate da Basarabia" (Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 64).

cu sovieticii[25]. De altfel, au existat speculaţii legate de o iminentă ratificare a Tratatului de către Franţa în preajma Conferinţei de la Genova[26]. Actul politic francez a avut loc, doi ani mai târziu, înaintea Conferinţei româno-sovietice de la Viena, şi a fost perceput la Bucureşti ca un gest menit a întări poziţia ţării noastre în cadrul acelor tratative[27].

Pentru unii deputaţi şi oficiali români, încă din momentul semnării Tratatului de la Paris, „marile puteri" au recunoscut efectiv unirea Basarabiei cu România. În Parlament unii deputaţi au făcut afirmaţii potrivit cărora noua provincie „ne e recunoscută de marii noştri aliaţi"[28]. Şi unii membri ai guvernului considerau că problema Basarabiei aparţine „dreptului internaţional", un avantaj împotriva oricărei revendicări[29]. Membrii guvernului asigurau de fiecare dată că „puterile care au făcut războiul mondial contra acelora cari vorbeau de peticele de hârtie [nu] au să tăgăduiască faţă de România iscălitura pe care au pus-o pe tratatul Basarabiei"[30].

Tratatul semnat în 1920 trebuia ratificat de guvernele celor cinci ţări semnatare, după dezbaterea sa de către Parlamente. Prima ţară care a făcut acest gest a fost Marea Britanie. Ratificarea britanică nu a avut un impact deosebit asupra opiniei publice româneşti[31]. Ratificarea românească a survenit ulterior

---

[25] Fără semnarea Tratatului de la Paris, diplomaţia română ar fi fost „în situaţie imposibilă de a putea sta cu Ruşii de vorbă", aprecia acelaşi deputat (D.A.D., şedinţa de sâmbătă, 24 iulie 1920, în M. Of., nr. 28, 28 iulie 1920, p. 487).

[26] Dumitru Hîncu, 1919. *Basarabia în arhive diplomatice germane şi austriece*, în MI, august 1994, p. 45.

[27] Nicolae Iorga observa că aceste tratative, „cari nici într-un caz nu pot atinge chestiunea Basarabiei [...], se deschid în lumina pe care o aruncă votul Camerei Franceze" (D.A.N.C.D., şedinţa din 13 martie 1924, în M. Of., nr. 67, din 20 martie 1924, p. 1084).

[28] Afirmaţiile deputatului M. Vlădescu, din decembrie 1921. Totuşi, el observa că Basarabia „nu ne este recunoscută [...] de ruşi şi se pare nici de americani" şi că regimul sovietic nu era recunoscut de nimeni în acel moment. Acest provizorat ar fi trebuit, în viziunea lui, să ducă la o politică externă prudentă (D.A.D., şedinţa din 9 decembrie 1921, în M. Of., nr.11, din 14 decembrie 1921, p. 67).

[29] „Această unire a fost recunoscută de Marile Puteri – declara ministrul de externe Take Ionescu într-o telegramă către un subaltern, în octombrie 1921 –, aşa că atunci când un nou guvern rusesc recunoscut de Marile Puteri ar voi să ridice chestiunea, el se va găsi în drept în faţa unui act deplin al dreptului internaţional" (Relaţiile româno-sovietice. Documente [în continuare *Relaţiile* ...], vol. I, 1917-1934, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, pp. 154-156.

[30] D.A.N.C.D., şedinţa de joi, 19 iunie 1924, în M. Of. nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 3001.

[31] În opinia publică românească, ratificarea britanică „nu s-a bucurat de o mare publicitate" (Dumitru Hîncu, *op. cit.*, p. 46). Nu am găsit luări de cuvânt legate de acest act politic în Parlament.

datorită unei „neglijențe" a guvernelor de la București, care au omis să ceară acest lucru Parlamentului[32].

Franța a amânat dezbaterea în Parlamentul său a „unirii Basarabiei"[33]. Ratificarea a avut loc în 1924 și a avut un ecou favorabil în Adunarea Deputaților de la București[34]. Deputați ai diferitelor partide politice și-au exprimat satisfacția[35]. S-au făcut auzite cuvântări elogioase, unele concepute într-un stil pur festivist. „Sora noastră mai mare" era lăudată pentru gestul ei, „isvorât din ideea de justiție, de libertate și din ide[e]a de autodeterminare a popoarelor", după cum declara D.R. Ioanițescu, deputat al Partidului Poporului[36]. Se pare că printre motivele ratificării s-au aflat totuși și unele calcule politice franceze[37]. Rămâne de văzut dacă este vorba numai de interesul românesc de a se prezenta la Viena cu un atu, sau Franța ar fi dorit, la rândul ei, o normalizare a relațiilor cu U.R.S.S. în condițiile păstrării sistemului de alianțe din Europa de Est[38].

Clasa politică românească a fost solidară în ceea ce privea interesele majore ale politicii externe. Cu toate divergențele interne, „proiectul de lege al ratificării unirii noastre cu Basarabia" a fost aprobat prin „aclamațiile unanime ale Camerei"[39]. Și cu ocazia ratificării de către Franța a Tratatului din 1920, Nicolae Iorga declara că nu a luat cuvântul în calitate de membru de partid, deoarece sunt „chestiuni care se ridică cu mult peste marginile înguste și poate trecătoare ale partidelor noastre"[40]. Divergențele apăreau atunci când se punea problema viabilității acestui Tratat. În perioada la care ne referim, opoziția parlamentară,

---

[32] Ziarele din România au observat că „noi cei dintâi eram în drept și obligați să îndeplinim forma legală pentru alipirea Basarabiei" (*apud ibidem*, p. 45).

[33] Amânarea *sine die* a ratificării Tratatului de către Franța, în 1922, a produs nemulțumiri în sânul opiniei publice românești (*ibidem*, p. 45).

[34] Deși Tratatul urma să fie discutat și în Senatul Franței, valoarea politică a poziției franceze era marcată, la 11 martie 1924, prin votul Camerei de la Paris (I. Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 1994, p. 142, nota 39).

[35] Este vorba de țărănistul Ion Buzdugan, de Ștefan Ciceo-Pop – Partidul Național, D.R. Ioanițescu – P. Poporului, N. Iorga – P. Naționalist Democrat, precum și reprezentanții guvernului, Vintilă Brătianu – ministru de finanțe și M.G. Orleanu – președintele Adunării Deputaților (D.A.N.C.D., ședința de joi, 13 martie 1924, în M. Of. nr. 67, din 20 martie 1924, p. 1084).

[36] *Ibidem*.

[37] I. Ciupercă, *op.cit*, pp. 125-127.

[38] Analiza gestului politic francez la *ibidem*, p. 125.

[39] Aceasta s-a făcut la cererea ministrului de externe, I.G. Duca, care îndemna deputații să urmeze exemplul Senatului (D.A.N.C.D., ședința din 6 aprilie 1922, în M. Of., nr. 18, din 28 aprilie 1922, p. 288).

[40] D.A.N.C.D., ședința din 13 martie 1924, în M. Of., nr. 67, din 20 martie 1924, p. 1084.

mai ales reprezentanți ai Partidului Țărănesc, și ulterior Național-Țărănesc, au amintit permanent guvernului că problema Basarabiei este încă în litigiu din punctul de vedere al dreptului internațional[41]. Doctorul Nicolae Lupu îl avertiza pe ministrul de externe, I.G. Duca, că privește prea optimist problema Basarabiei din perspectiva Tratatului de la Paris[42]. La rândul lor, membrii guvernului recunoșteau că problema Basarabiei „are să fie litigioasă până în ziua când Rusia are să recunoască drepturile noastre" asupra acestui teritoriu[43].

Anul 1924 aducea nu doar ratificarea Franței, ci și reluarea relațiilor diplomatice dintre U.R.S.S. și trei dintre semnatarele Tratatului de la Paris. Deputații opoziției, naționali și țărăniști, avertizau că România se afla într-o situație foarte fragilă. Daniel Ciugureanu avertiza asupra faptului că „formula de recunoaștere a Rusiei" de către guvernele britanic și francez era „aproape identică" și concepută într-un mod care putea genera interpretări[44]. Deputatul țărănist observa „oarecari începuturi de revizuire a tratatului de la Versailles" și considera că și alte tratate recente puteau suferi modificări importante, aluzie clară la Tratatele prin care erau recunoscute pe plan internațional granițele postbelice ale statului român[45]. În opinia deputaților români, în caz de conflict armat cu vecinul de la răsărit, nici Londra și nici Parisul nu ar fi ajutat România. Motivul nu era doar lipsa unor asemenea stipulații în Tratatul din 1920[46], ci și faptul că un asemenea

---

[41] În iunie 1924, doctorul Nicolae Lupu afirma că, dacă din punctul de vedere „al drepturilor noastre istorice și etnografice" problema a fost rezolvată, „din punct de vedere al dreptului internațional, chestiunea Basarabiei este încă în litigiu" (D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, în M. Of., nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 3002).

[42] Ministrul era acuzat de „lipsă de documentare"; afirmația sa recentă, conform căreia Tratatul a fost ratificat „de vreo trei-patru puteri" era considerată de deputatul țărănist lipsită de profesionalism diplomatic (*ibidem*).

[43] Replica lui I.G. Duca (*ibidem*, p. 3003).

[44] Marea Britanie și Franța recunoscuseră suveranitatea guvernului sovietic asupra acelor teritorii „ai căror locuitori îi recunosc autoritatea". Deputatul țărănist ar fi dorit o recunoaștere „în hotarele stabilite prin ultimele tratate internaționale" (D.A.N.C.D., ședința din 25 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1924, p. 295).

[45] Era amintit Tratatul de la Sevres, „uitat" de statele europene „care l-au iscălit", care suferise modificări substanțiale la Lausanne (*ibidem*).

[46] Doctorul Nicolae Lupu cita o telegramă recentă a unei agenții de presă. Conform acesteia, în Camera Comunelor, primul-ministru britanic a fost interpelat în legătură cu obligațiile guvernului său în legătură cu „anexarea Basarabiei de către România". Ramsay MacDonald ar fi declarat că tratatul nu este încă în vigoare, deoarece acesta nu a fost încă ratificat de guvernele Italiei și Japoniei, și că acesta nu implică „obligațiuni militare" (D.A.N.C.D., ședința de joi, 19 iunie 1924, în M. Of., nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 2993).

război ar fi fost nepopular în cele două țări[47]. În plus, relațiile politico-economice ale acestor puteri europene cu U.R.S.S. riscau să fie deteriorate de problema basarabeană[48].

Deputații opoziției profitau de aceste discuții pentru a critica deficiențele propagandei românești peste hotare. În viziunea lui Nicolae Lupu, imaginea României era foarte defavorabilă în Apus[49], în ciuda afirmațiilor că Franța și Anglia sunt marii noștri aliați și a „imensul[ui] ajutor moral și material pe care ni l-a dat Franța pentru realizarea unității naționale"[50]. Într-adevăr, în anii 1924-1927 abia se puneau bazele propagandei românești externe[51].

În aceste condiții, realitățile din Basarabia au reprezentat un punct sensibil al dezbaterilor Adunării Deputaților de la București. Opoziția, în special țărăniștii, acuzau frecvent guvernul că, sub pretextul combaterii mișcărilor subversive, lovesc în civili nevinovați. La rândul lor, membrii guvernului și deputați ai majorității recunoșteau „că vor fi abuzuri, că administrația va fi lăsat de dorit", dar considerau că „iadul" descris de adversarii politici este o

---

[47] „Pot să vă spun că nu numai d. MacDonald, dar [și] Baldwin, dar orice Thory din veacul al XVI-lea, dacă ar reînvia azi, nimeni nu ar îndrăzni să trimită un soldat, și să facă războiu nici măcar pentru Anglia, necum pentru Basarabia", avertiza Lupu. Iar în Franța, politica era „comandată de clasele puternice de muncitori", opina deputatul țărănist, iar printre principalele puncte din programul guvernului francez se afla și „strângerea legăturilor cu Rusia Sovietică" (*ibidem*, p. 2996).

[48] După cum arăta Nicolae Lupu, printre principalele puncte din programul guvernului francez se afla și „strângerea legăturilor cu Rusia Sovietică" (*ibidem*). De asemenea, în timpul unei conferințe anglo-sovietice din 1924, un subsecretar de stat la Foreign Office anunța că Anglia nu este legată de tratatul din 28 octombrie 1920, deoarece aceasta nu a fost ratificat de toți semnatarii (I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 141, nota 38).

[49] Doctorul Nicolae Lupu relata mărturia unui prieten întors „de curând din Anglia unde stătuse zece ani", care i-a spus că „România este considerată moralmente mai prejos decât Portugalia", în condițiile în care statul portughez se „bucura" de o foarte proastă imagine în Marea Britanie (D.A.N.C.D., ședința din 28 noiembrie 1923, în M. Of., nr. 21, din 15 decembrie 1923, p. 318). În ceea ce privea Franța, cu excepția ziarului „Le Temps", plătit „gras" de legația noastră, presa era dacă nu ostilă, cel puțin distantă față de România (*ibidem*, pp. 320-321).

[50] Discursul era un prilej de a critica activitatea ministrului Victor Antonescu, considerat „un afacerist lipsit de cultură", ministru în „cea mai rafinată, cultural, țară din lume" (*ibidem*, pp. 320-331).

[51] Până în anul 1927 nu exista o coordonare la nivel guvernamental a propagandei românești; diferite ministere aveau câte un astfel de departament. Abia la 1 ianuarie 1927 se înființa Direcția Specială a Presei și Propagandei, care unifica toate aceste departamente (Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României Mari*, București, Editura Alternative, 1998, pp. 20 și urm.).

exagerare[52]. Întocmai ca şi în timpul Conferinţei de la Paris, prezentarea anumitor abuzuri ale administraţiei a fost considerată de către majoritatea guvernamentală o pată de imagine. Deputaţii opoziţiei erau sfătuiţi să îşi tempereze criticile, deoarece acestea făceau o imagine foarte defavorabilă României în străinătate. În acest sens, în 1924, G.G. Mârzescu amintea că ministrul român de la Roma – în condiţiile în care Italia nu ratificase încă Tratatul Basarabiei – a fost nevoit să combată astfel de zvonuri[53]. Pentru politicianul liberal, prezentarea exagerată a realităţilor basarabene era speculată şi de către propaganda sovietică[54]. Ulterior, Gheorghe Tătărăscu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, se întreba ce interese se slujesc când „se scriu asemenea cuvinte"[55].

După ratificarea de către Franţa a Tratatului Basarabiei, atenţia deputaţilor a fost atrasă de Italia. La Bucureşti erau tolerate încercările acestui stat de a căpăta statutul de mare putere europeană, uneori în contradicţie cu interesele altor aliaţi din timpul războiului[56]. Deputatul Nicolae Iorga observa, în noiembrie 1923, faptul că lipsesc contactele „sufleteşti" între români şi italieni, socotite normale în contextul „culturii latine" şi absolut necesare, fără de care „iscălitura pusă pe acel tratat" este lipsită de valoare[57]. Alţi deputaţi atrăgeau atenţia asupra factorului economic, socotit mai important decât cel spiritual. Doctorul Lupu avertiza că „interesele mari ale unui popor domină şi [...] că fraternitatea latină

---

[52] Cuvintele îi aparţineau lui Victor Iamandi (D.A.N.C.D., şedinţa din 29 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 26, din 18 decembrie 1924, p. 390).

[53] Ministrul de Justiţie cita aceste informaţii dintr-o telegramă a Agenţiei Rador, apărută recent. Reprezentantul diplomatic în capitala Italiei, Gheorghe Lahovary, afirma că „toată suflarea românească afirmă în mod energic drepturile României asupra Basarabiei" şi era nevoit să nuanţeze faptul că criticile oamenilor politici din România împotriva administraţiei române din Basarabia au „un caracter intern" (D.A.N.C.D., şedinţa din 3 decembrie 1924, în M. Of., nr. 30, din 30 decembrie 1924, p. 505).

[54] Aceste zvonuri erau „alarmiste şi tendenţioase[,] din care ruşii fac o armă în contra României" (*ibidem*). În acelaşi spirit, Victor Iamandi declarase că atitudinea contestatară a ţărăniştilor „este speculată împotriva intereselor noastre de vecinii de la răsărit" (D.A.N.C.D., şedinţa din 29 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 26, din 18 decembrie 1924, p. 390).

[55] El cita un articol din ziarul Partidului Ţărănesc din Bălţi, care considera că „pricina răscoalei de la Tatar-Bunar este reaua, ticăloasa, lacoma şi hoţească administraţie a tuturor guvernelor româneşti şi mai ales a guvernului liberal". Ziarul respectiv, „Secera", îl avea ca director pe deputatul ţărănist Costache Leancă (D.A.N.C.D., şedinţa din 2 mai 1925, în M. Of., nr. 106, din 27 iunie 1925, p. 3010).

[56] În noiembrie 1923, Virgil Madgearu afirma că „Italia îşi are azi politica pe care tradiţia i-o dictează şi pe care noi trebuie să o înţelegem şi nu avem de ce s-o criticăm" (D.A.N.C.D., şedinţa de joi, 22 noiembrie 1923, în M. Of., nr. 16, din 4 decembrie 1923, p. 193).

[57] D.A.N.C.D., şedinţa din 29 noiembrie 1923, în M. Of., nr. 22, din 18 decembrie 1923, p. 348.

va cântări foarte puțin în balanță".[...] Nici un ajutor nu vom avea"[58]. El înfățișa excelentele relații italo-sovietice[59]. Alt deputat țărănist, Daniel Ciugureanu, cataloga atitudinea Italiei, „această soră a noastră cea mare" drept „hotărât ostilă nouă", în condițiile în care marile ei interese financiare și economice domină „toate celelalte interese de ordin sentimental"[60].

În aceste condiții, explicațiile unui oficios al guvernului italian potrivit cărora Italia nu dorește să semneze tratatul din 1920 deoarece se teme de un iminent atac sovietic asupra României erau considerate drept „ridicole"[61].

Aceste afirmații au fost întărite de o conferință de presă a unui oficial sovietic. Acesta avertiza Italia și Japonia să aleagă între ratificarea Tratatului din 1920 privitor la Basarabia și interesele lor economice și politice[62]. Ion Inculeț observa încă din 1924 că „chestiunea Basarabiei este un obiect, un gaj, aș putea spune, prea comod pentru dânșii, în diferitele discuțiuni cu diferitele state"[63]. La rândul lor, oficialii de la Roma considerau relațiile cu U.R.S.S. „utile pentru comerțul și industria italiană"[64]. Tot cu acest prilej se vorbea de o ocazie

---

[58] Deputatul român considera Italia „o peninsulă stâncoasă și săracă", ale cărei venituri provin din turism și emigrație. În condițiile închiderii debușeului american, nu ar fi existat alt „debușeu mai bun pentru ea și pentru mărfurile ei decât marea republică sovietică a Rusiei" (D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, în M. Of., nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 2994).

[59] Italia „a fost cea dintâi care a întins o mână Rusiei [sic!], cea dintâi care a făcut legătură cu Rusia, este cea dintâi care a primit în vizită pe președintele Sovietelor ruseşti, pe d. Rykov", afirma Nicolae Lupu (*ibidem*).

[60] Cunoscutul om politic basarabean nu credea că Italia ar putea ratifica tratatul din 1920, în condițiile în care acest stat „a obținut de la Ruși mine de cărbuni în cel mai mare basin din sudul Rusiei, basinul Donetz, [...] dreptul de cabotaj în toate porturile Mării Negre [și] dreptul de a trimite acolo [în U.R.S.S., n.n.] lucrători pentru a scăpa de criza internă de care era amenințată" (D.A.N.C.D., ședința din 25 noiembrie 1924, marți, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1924, p. 295).

[61] *Ibidem.*

[62] În ziua de 8 aprilie 1924, la Moscova, Maxim Litvinov, în calitate de adjunct al Comisarului Poporului pentru Afaceri Străine al U.R.S.S., a declarat presei poziția țării sale față de Basarabia. Declarația dovedea iritarea statului sovietic față de Tratatul de la Paris. Cinic, diplomatul sovietic își arăta convingerea că Italia „nu va dori, de dragul României [...], să pună sub semnul întrebării rezultatele acordului comercial abia încheiat". De asemenea, Japonia era avertizată că o eventuală semnare a Tratatului din 1920 ar îngreuna tratativele cu Moscova, dorite de partea niponă (*Relațiile...*, p. 257).

[63] D.A.N.C.D., ședința din 3 decembrie 1924, în M. Of., nr. 30, din 30 decembrie 1924, pp. 487-488.

[64] Afirmațiile lui Raffaele Guargiglia, șeful Direcției pentru Europa și Levant din Ministerul de Externe italian (Ioan Chiper, *Italia și ratificarea Tratatului din 28 octombrie 1920*, în *Revista Română de Studii Internaționale*, nr. 2 (martie-aprilie) /1992, pp. 74-75).

pierdută în trecut, datorită „încăpățânării" guvernului român, care nu a rezolvat litigii economice avute cu Italia[65].

Opoziția continua să amintească guvernului național-liberal că singura soluție rămânea aceea a tratativelor directe cu Rusia Sovietică. Nicolae Lupu avertiza, în ziua de 19 iunie 1924, că „tratatul internațional privitor la Basarabia nu este încă în vigoare, neavând asentimentul Japoniei și Italiei și [...] asentimentul mult mai important pe lângă acestea, al Rusiei"[66]. În viziunea lui, o reușită a acestor tratative directe ar fi dus la rezolvarea problemei și atunci, atât Italia cât și Japonia, „din motive de a fi bine cu Rusia", ar ratifica tratatul Basarabiei[67]. Tratativele româno-sovietice au fost considerate inițial și de către Benito Mussolini drept singura rezolvare a litigiului teritorial dintre cele două țări. În februarie 1926, acesta aprecia că ratificarea de către Italia a Tratatului de la Paris ar fi fost un „gest steril, poate chiar dăunător"[68]. Aceasta a fost și opinia unor diplomați români, care s-au pronunțat pentru o mediere italiană între România și U.R.S.S.[69]

Mai mult, Daniel Ciugureanu afirma că neratificarea tratatului creează probleme nu doar politicii externe românești, ci și statutului juridic al basarabenilor. Aceasta în condițiile în care, conform articolului 5 al Tratatului de la Paris, locuitorii basarabeni aveau un termen de doi ani pentru a-și alege cetățenia, de la data intrării în vigoare a Tratatului. Daniel Ciugureanu se întreba

---

[65] Unele dintre motivele invocate în întârzierea ratificării era acela că „n-au fost aranjate definitiv bonuri, n-au fost plătiți diverți negocianți și așa mai departe". Exista un zvon, aflat de la un diplomat, potrivit căruia un cetățean italian nu a primit despăgubiri în aur de la guvernul Brătianu pentru pământul expropriat acolo, spre deosebire de francezii și britanicii aflați în aceeași situație. Diplomatul l-ar fi asigurat pe Daniel Ciugureanu că „îndată ce se va plăti această sumă în aur, Italia va ratifica Tratatul despre Basarabia" în cel mult 2-3 săptămâni (D.A.N.C.D., ședința din 25 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1924, pp. 294-295).

[66] D.A.N.C.D., ședința de joi, 19 iunie 1924, în M. Of., nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 2993.

[67] *Ibidem*, p. 2994.

[68] Italia se angaja să încerce o mediere diplomatică între România și vecinul de la Răsărit. Ioan Chiper, op. cit., p. 83. Anterior, la București, un oficial italian ar fi afirmat că ratificarea italiană nu ar avea „nici o valoare practică" (*ibidem*, p. 82).

[69] Constantin Langa-Rascanu, cel care condusese delegația României la discuțiile de la Viena din 1924, propunea această abordare, la 20 mai 1926. El considera că „ratificarea italiană ar aduce [...] o răcire și mai adâncă a relațiilor cu Rusia Sovietelor și ar provoca greutăți chiar în raporturile cu Italia. „Mussolini e singurul [sic, n.n.] care poate interveni spre a găsi soluțiunea grație căreia raporturile ruso-române să poată fi reluate", aprecia diplomatul român (Ion Bulei, Roma, 1924-1927. *O ofensivă diplomatică întârziată și dificilă*, în M.I., 3/1998, p.16).

ironic dacă „din punct de vedere legal, astăzi, locuitorii Basarabiei [sunt sau] nu sunt încă cetățeni români”[70].

O altă acuză a opoziției era legată de anumite puncte slabe ale guvernului, considerate unele dintre cauzele amânării ratificării Tratatului din 1920 de către Italia. Deşi autoritățile italiene au cerut „cel mai strict secret” din partea guvernului român[71], Virgil Madgearu ironiza declarația unui ministru roman „guraliv”[72] prin care se anunța o iminentă ratificare a Tratatului de către Italia. Această declarație a generat o „polemică de presă” în Italia, în urma căreia s-a stabilit că „guvernul Mussolini, care a recunoscut Sovietele, nu ratifică acel act”[73]. Şi I. Giurculescu amintea de faptul că „unul dintre membrii guvernului se grăbise să anunțe prin ziare şi comunicate quasi oficioase” (sic!) un eveniment care nu a mai avut loc. El amintea că deşi presa italiană s-a împărțit în „două tabere”, agenția oficială Stefani a dezmințit iminența ratificării[74]. Daniel Ciugureanu considera ironic aceasta drept o dovadă de „desorientare” a diplomației româneşti[75]. Deputații opoziției au acuzat în anii 1924-1926 Italia şi Japonia că „boicotează” Tratatul din 1920[76]. Membrii guvernului calificau aceste critici drept „vorbe de gazetă”, menite a deturna discutarea problemelor de politică internă[77].

Ratificarea tratatului de către Italia, în 1927, a produs multă satisfacție în Parlament. La şapte ani după semnarea Tratatului de la Paris, gestul Italiei era un

---

[70] D.A.N.C.D., şedința de marți, 25 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1924, p. 294.

[71] Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 81.

[72] Politicianul ironizat era Alexandru Constantinescu, ministrul agriculturii şi domeniilor, care vizitase Italia (D.A.N.C.D., şedința de luni, 1 decembrie 1924, în M. Of., nr. 27, din 20 decembrie 1924, p. 430).

[73] Afirmațiile ministrului român au fost dezmințite prin comunicatul oficial al Agenției Stefani (D.A.N.C.D., şedința de luni, 1 decembrie 1924, în M. Of., nr. 27, din 20 decembrie 1924, p. 430). Vezi Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 81.

[74] D.A.N.C.D., şedința de luni, 1 decembrie 1924, în M. Of., nr.27, din 20 decembrie 1924, p. 420. Despre polemica dintre ziarele italiene, vezi Ioan Bulei, *op. cit.*, p. 14.

[75] D.A.N.C.D., şedința de marți, 25 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1924, p. 294.

[76] Afirmația deputatului I. Giurculescu. D.A.N.C.D., şedința de luni, 1 decembrie 1924, în M. Of., nr. 27, din 20 decembrie 1924, p. 421. Amânarea vizitei familiei regale a României în Italia a fost percepută la București ca un semn al răcirii relațiilor bilaterale (D.A.N.C.D., şedința de vineri, 5 iunie 1925, în M.Of. nr. 150, din 22 septembrie 1925, p. 4003). Vizita a fost amânată la cererea Italiei, datorită nerezolvării problemelor de ordin financiar dintre cele două state (Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 79).

[77] Cu ocazia unei dezbateri privind Banca Națională s-a adus în discuție problema ratificării Tratatului de către Italia (D.A.N.C.D., şedința de vineri, 5 iunie 1925, în M. Of., nr. 150, din 22 septembrie 1925, p. 4003).

gest „întârziat"[78], ceea ce nu a diminuat sentimentul de satisfacție generală. Reprezentanții tuturor partidelor, ai minorităților naționale[79] au salutat acest act. În starea de optimism general, unii deputați considerau că ratificarea de către Italia a Tratatului de la Paris „pecetluiește definitiv o cauză dreaptă și sfântă pentru toată suflarea românească"[80], că a fost sancționat „dreptul nostru definitiv asupra provinciei românești dintre Prut și Nistru"[81]. Cu acest prilej se nuanța încă o dată că este vorba doar de o confirmare internațională a unui act politic românesc, în condițiile în care „Convenția de la Paris, din 28 octombrie 1920 nu a fost decât recunoașterea dreptului nostru istoric"[82]. În acest sens, ministrul de externe, Ion Mitilineu, reafirma că „din punct de vedere românesc, chestiunea Basarabiei este de ani de zile rezolvată"[83].

După acest moment, Ion Mitilineu sintetiza realitatea politică, faptul că semnatarele europene ale Tratatului din 1920 „au stabilit și hotărât că, din punct de vedere internațional, orice contestațiune în privința drepturilor noastre de suveranitate asupra Basarabiei este definitiv exclusă"[84]. Speranța diplomației românești era aceea că Japonia, „această mare și inimoasă națiune, cu care vom căuta să strângem din ce în ce mai mult raporturile noastre", va ratifica, la rândul ei, tratatul[85]. Aceasta, în condițiile în care guvernul de la Tokyo declarase că problema Basarabiei este una „exclusiv europeană" și promitea să acționeze după toate celelalte puteri semnatare[86]. Acest fapt a fost observat în Parlamentul de la București, considerându-se că ratificarea niponă era condiționată de trei ratificări, ale semnatarelor vest-europene[87]. Deputatul I. Giurculescu întreba

---

[78] Titlul articolului lui Ion Bulei este edificator (vezi nota 68).

[79] D.A.D., ședința de miercuri, 9 martie 1927, în M. Of., nr. 63, din 7 aprilie 1927.

[80] Cuvintele lui Ion Buzdugan. Politicianul basarabean considera că „s-a încheiat pentru totdeauna cu epoca de agitațiune stearpă a acelora cari aveau interesul veșnic să fluture chestiunea Basarabiei în fața lumii, arătând-o ca pe o chestiune de nesiguranță a păcii și [...] a ordinei internaționale, stabilită prin tratatele de pace" (*ibidem*, p. 1782).

[81] Afirmația lui D.V. Țoni, deputat al Partidului Național-Democrat (*ibidem*, p. 1783).

[82] A.C. Cuza amintea că „realipirea Basarabiei la România s-a făcut în virtutea dreptului ei național, indestructibil prin liber consimțământ" și că „ratificarea acestei convenții de către Italia vine să desăvârșească recunoașterea acestui drept". Și D.V. Țoni amintea că provincia de la Nistru a fost „realipită prin libera sa voie, la 27 martie 1918 de patria mamă" (*ibidem*).

[83] *Ibidem*, p. 1779.

[84] Grefierii au notat după aceste cuvinte „aplause prelungite, unanime" (*ibidem*, p. 1779).

[85] *Ibidem*.

[86] Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 74.

[87] Doctorul Daniel Ciugureanu afirma că realipirea Basarabiei nu este ratificată decât de două state [se făcea referire la Marea Britanie și Franța, n.n.], „iar dreptul internațional cere să fie

guvernul „care va fi a treia putere semnatară [care să ratifice Tratatul, n.n.] pentru ca acest[a] să intre în vigoare spre a-şi găsi liniştea populaţia românească atât de frământată, din provincia de peste Prut"[88].

Pentru deputaţii opoziţiei, ratificarea japoneză era dificil de realizat. Vizita prinţului Higashi Kuni[89], din martie 1924, aducea speranţe la Bucureşti. Trei luni mai târziu, doctorul Lupu a comentat vizita „unui prinţ din casa domnitoare a Japoniei", subliniind faptul că acesta nu era moştenitor al tronului[90]. Prinţul – aprecia Lupu – a fost foarte curtenitor, a ţinut discursuri foarte frumoase, dar ratificarea pe care o aşteptaţi nu a venit şi nu va veni"[91].

În perioada interbelică, Uniunea Sovietică a ştiut să cointereseze eficient Japonia pentru a o determina să nu semneze Tratatul din 1920[92]. Principalul motiv al reticenţei nipone a fost legat de interesele economice. Deputaţii percepeau un conflict de interese americano-japonez, care a generat o apropiere a statului asiatic de U.R.S.S.[93] În aceste condiţii, Virgil Madgearu afirma că, deşi „a trecut un an şi mai bine" (sic!) de la vizita prinţului nipon în România, Japonia „nu se gândeşte" la ratificare. Ca şi în cazul Italiei, deputatul ţărănist aprecia că „perspectiva conflictului [...] cu Statele Unite este mai importantă pentru ea decât recunoaşterea unirii Basarabiei cu România, [...] care ar pune-o

---

ratificat de trei state pentru ca [actul] să intre în vigoare" (D.A.N.C.D., şedinţa din 25 noiembrie 1924, în M. Of., nr. 22, din 10 decembrie 1922, p. 294). Ulterior, Virgil Madgearu afirma că „patru State [cu excepţia României, n.n.] au semnat [în 1920, n.n.] convenţia pentru recunoaşterea unirii Basarabiei şi că trebuie cel puţin trei state să o ratifice" (D.A.N.C.D., şedinţa din 1 decembrie 1924, în M. Of., nr. 27, din 20 decembrie 1924, p.430).

[88] *Ibidem*, p. 421. În acel moment Tratatul de la Paris era ratificat deja de trei state, Marea Britanie, Franţa şi România. Era clar că pentru deputatul român „al treilea stat" ar fi fost Italia sau eventual Japonia.

[89] Numele prinţului nu a fost rostit în Parlament (Constantin Buşe, Zorin Zamfir, *op.cit.*, p. 10).

[90] Considerăm că se dorea diminuarea importanţei acestei vizite, dar şi o corectare a oficialităţilor române. În Cameră era prezentat un proiect de lege prin care se cerea un credit extraordinar de 2 milioane de lei „pentru acoperirea cheltuielilor ocazionate de vizita A.S. Imperiale, Principele Moştenitor al Japoniei" (D.A.N.C.D., şedinţa din 26 iunie 1924, în M. Of., nr. 116, din 22 august 1924, p. 3297).

[91] D.A.N.C.D., şedinţa din 19 iunie 1924, în M. Of., nr.108, din 24 iulie 1924, p.2994.

[92] Fapt observat de Ion Bulei, *op. cit.*, p. 17

[93] Nicolae Lupu observa că „poporul japonez, strâns într-un conflict cu poporul american din cauza opririi imigraţiei japoneze, nu are interesul să se strice cu republica sovietică rusă, de la care mai are concesii de aşteptat şi nu de hatârul României se va strica ea cu republica sovietică rusă" (D.A.N.C.D., şedinţa din 19 iunie 1924, în M. Of., nr.108, din 24 iulie 1924, p. 2994).

într-o situație de antipatie față de Rusia, care ar putea să-i fie de ajutor în conflictul cu Statele Unite"[94].

În același timp, era criticată inerția politicii externe românești. Într-adevăr, în spațiul asiatic, diplomația românească „s-a mișcat greu și cu mare întârziere"[95]. Este cunoscut faptul că datorită diverselor probleme, legația României de la Tokyo a funcționat cu intermitențe, din 1920 până în 1922[96]. În aceste condiții apar criticile aduse guvernului de către deputații opoziției, legate de servirea intereselor României peste hotare de către „diplomați străini și diplomați de decor"[97]. Reînființarea, în ziua de 1 aprilie 1927, a legației românești la Tokyo era considerată de către ministrul de externe un gest menit să grăbească ratificarea Tratatului de la Paris de către statul nipon[98].

Așadar, pentru deputații de la București, Tratatul de la Paris a fost considerat un simbol prin care puterile învingătoare în Primul Război Mondial au acceptat noua graniță orientală a României. Au fost unele afirmații optimiste, care au considerat că semnarea Tratatului echivalează cu rezolvarea definitivă a „problemei Basarabiei". Dar cei mai mulți deputați au conștientizat dificultatea cu care Tratatul urma să fie ratificat de statele semnatare. În același timp, atât pentru parlamentari, cât și pentru membrii guvernului era limpede că o rezolvare a problemei Basarabiei nu putea avea loc decât în urma unui acord direct româno-sovietic.

În aceste condiții, deși recunoștea că România se află într-o situație delicată, opoziția critica diplomația românească atât pentru lipsa unui acord româno-sovietic, cât și pentru încetineala cu care semnatarele Tratatului din 1920 ratificau acest act. Membrii guvernului, ai majorității parlamentare, asigurau că Franța și Italia vor face acest gest. Mai mult, ei apelau la solidaritate, cerând opoziției să nu mai expună diversele probleme interne ale Basarabiei, aceasta riscând să compromită imaginea țării noastre în exterior. Exista un pesimism mai ales în rândul deputaților țărăniști, legat de interesele economice ale țărilor occidentale în U.R.S.S.. Dar, în momentele ratificărilor Tratatului, din 1924 și

---

[94] D.A.N.C.D., ședința din 1 decembrie 1924, în M. Of., nr.27, din 20 decembrie 1924, p. 430.

[95] Ion Bulei, *op. cit.*, p. 17.

[96] Vezi lucrarea lui Constantin Bușe, Zorin Zamfir, *Japonia, un secol de istorie (1853-1945)*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 10.

[97] Era oferit exemplul ministrului plenipotențiar de la Tokyo, „care este străin de origină, un prinț sau baron, Fay, de origină maghiară" (D.A.N.C.D., ședința din 1 decembrie 1924, în M. Of., nr. 27, din 20 decembrie 1924, p.421).

[98] D.A.D., ședința din 9 martie 1927, în M. Of., nr. 63, din 7 aprilie 1927, p. 1779.

1926, toate partidele parlamentare şi-au exprimat satisfacţia, iar ratificarea italiană a provocat un optimism debordant în Adunarea Deputaţilor de la Bucureşti.

Tratatul de la Paris nu a mai fost ratificat de Japonia şi nu a intrat niciodată în vigoare. În aceste condiţii, nu a mai fost amintit în dezbaterile parlamentare. Cu toate acestea, între anii 1920 şi 1927 el a generat discuţii interesante, polemice uneori, care au atins diverse probleme ale politicii interne şi externe.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RADU CAZAC

Carta Atlantică (14 august 1941) şi scopurile de război ale puterilor anglo-saxone

Deşi încheierea Primului Război Mondial plasează Statele Unite ale Americii într-o poziţie de superioritate economică şi militară ce nu a putut fi contestată în perioada interbelică, experimentul eşuat al Ligii Naţiunilor şi capriciile unui public american conştient de securitatea oferită de poziţia continentală a ţării şi prea puţin interesat de problemele restului lumii au zădărnicit participarea americană în proiectul wilsonian al securităţii colective. Iniţial, preşedintele Franklin D. Roosevelt a dorit evitarea implicării militare în război; când a devenit clar că acest deziderat nu putea fi împlinit şi S.U.A. vor participa, mai devreme sau mai târziu, la conflict, au revenit în actualitate amintirile neplăcute ale păcii de la Versailles. Roosevelt a dorit evitarea atragerii Americii în jocul politic corupt al Europei, iar calea aleasă a fost o declaraţie privind scopurile de război ale aliaţilor, formulată *înainte* ca armata americană să tragă primul foc de armă. Este incert dacă preşedintele american a venit la Conferinţa Atlantică având deja formulate principiile Cartei Atlantice; istoriografia perioadei nu a ajuns la un punct de vedere comun în această privinţă. Dar este cert faptul că Roosevelt era hotărât asupra unui aspect foarte clar: Statele Unite nu puteau şi nu trebuiau să cadă în capcana tratatelor secrete şi a promisiunilor teritoriale, aşa cum se întâmplase în Primul Război Mondial.

Ascendentul dobândit de Statele Unite asupra Marii Britanii, în urma Primul Război Mondial, a însemnat pentru cea din urmă, probabil, şi o complacere în umbra şi sub aripa protectoare a unui fost mare duşman. Între Franţa câştigătoare a unei istovitoare victorii şi Germania hotărâtă să răstoarne, mai devreme sau mai târziu, ordinea izvorâtă din această victorie, alături de alţi conspiratori, ca Japonia, Italia sau Uniunea Sovietică, S.U.A. şi Marea Britanie păreau să fi găsit calea de mijloc pe o scenă internaţională tot mai agitată. Unite de originea anglo-

saxonă, de comunitatea de interese comerciale, dar şi de o viziune comună asupra lumii postbelice, cele două mari puteri au păstrat o relaţie constantă care a constituit un catalizator pentru viitoarea colaborare din preajma şi din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Aspectul asupra căruia ideile celor două puteri erau convergente se referea la Tratatul de la Versailles. Erau de acord că nu aveau nimic de câştigat din a sprijini pacea de la Versailles, cu atât mai mult să facă sacrificii pentru ea; credeau că pacea era punitivă economic, vindicativă politic, şi nu făcea decât să alimenteze dorinţa de revanşă a Germaniei, iar o spoliere economică a acesteia era compromiţătoare pentru interesele comerciale ale întregului continent, nu doar pentru cele britanice şi americane, direct interesate în prosperitatea europeană. Una din expresiile-cheie care poate defini unicitatea relaţiei dintre cele două ţări este aceea de „puteri prietene", conştiente de modul în care se completau reciproc, dar şi de vasta influenţă pe care o puteau exercita în sprijinul unei cauze sau alianţe. Din punct de vedere politic, cele două ţări împărtăşesc o viziune comună, neschimbată în timp de pace sau război, care le-a permis să adopte atitudini similare faţă de problemele majore cu care s-a confruntat lumea în secolul al XX-lea: nevoia de a avea o economie mondială sănătoasă, stabilă şi liberă; o moralitate politică bazată pe teoria drepturilor individuale, o guvernare cu drepturi limitate şi responsabilitatea în faţa opiniei publice.

În ciuda unui trecut marcat de relaţii mai mult sau mai puţin tensionate, secolul al XX-lea este unul al prieteniei şi descoperirii unui număr tot mai mare de puncte comune pentru cele două ţări: limba şi cultura, relaţiile economice, valorile politice comune, legăturile etnice, liniile de strategie militară şi politică, preocupările comune vizând intenţiile Germaniei şi Japoniei şi riscurile pe care le implicau acestea. Existau şi motive de tensiune, dar nu atât de pregnante încât să conducă la o înrăutăţire bruscă a relaţiilor: rivalitatea economică, sentimentele ostile faţă de Marea Britanie din partea unor grupuri etnice din S.U.A., respingerea imperialismului britanic şi a societăţii britanice elitiste, opusă societăţii americane în care prima egalitatea de şanse, disputele privind drepturile ţărilor neutre în caz de război sau potenţialul pentru începerea unei curse a înarmărilor navale. Izolaţionismul american şi britanic din secolul al XIX-lea, deşi nuanţat în funcţie de specificul politic al celor două ţări, le-a condus către un numitor comun: ambele ţări îşi conştientizau vulnerabilitatea în creştere. Puterea în ascensiune a Germaniei şi Japoniei, care viza nu doar cultivarea militarismului, ci şi aspecte economice, cum ar fi predilecţia pentru controlul exclusiv al pieţelor de desfacere, provoca îngrijorare. Diplomaţiile britanică şi americană îşi împrumutau reciproc elemente caracteristice: Marea

Britanie accepta tot mai mult elemente idealiste, moralizatoare, în discursul politicii externe, în timp ce Statele Unite abordau într-un mod mai realist şi pragmatic interesele americane din emisfera vestică şi Pacific[1].

În timpul consultărilor privind agenda conferinţei, Roosevelt trimitea un memoriu premierului britanic, Winston Churchill, care cuprindea două prevederi importante din punctul de vedere al politicii americane: evitarea acordurilor cu caracter economic sau teritorial şi evitarea discuţiilor privind implicarea S.U.A. în război. Dacă cea de a doua condiţie este rezultatul dorinţei lui Roosevelt de a evita furtuna politică din propria ţară declanşată de orice promisiuni intervenţioniste, prima solicitare dezvăluie preocuparea americană pentru predilecţia nu atât britanică, cât europeană, pentru tratate secrete. La 14 iulie 1941, un mesaj către Churchill, din partea lui Roosevelt, aducea în discuţie un proiect britanic de a atribui zona Trieste Iugoslaviei, după terminarea războiului (acestui proiect i se adăugau negocierile secrete purtate cu preşedintele polonez în exil, generalul Sikorski, acordul de principiu al *Foreign Office*-ului pentru recunoaşterea anexării ţărilor baltice şi declaraţia lui Anthony Eden care promitea independenţa Siriei). Îngrijorarea americană faţă de acest proiect, exprimată de către secretarul asistent de stat Adolf Berle, fusese provocată de posibilitatea exploatării propagandistice de către germani a promisiunilor britanice şi de atribuirea unui pretins acord al părţii americane la ceea ce părea fi o promisiune vizând ordinea postbelică; orice întârziere în afirmarea punctului de vedere american ar fi provocat repetarea frustrărilor lui Woodrow Wilson la Versailles sau ale politicienilor americani în perioada postbelică[2]. Amintindu-i lui Churchill problemele cauzate la Conferinţa de la Versailles de promisiunile făcute Italiei, în 1915, Roosevelt doreşte asumarea de către prim-ministrul britanic a responsabilităţii de a nu încheia acorduri privind situaţia politică şi economică postbelică, printr-o declaraţie pe care preşedintele urma să o aprobe în „termeni foarte categorici"[3]. Un punct de vedere american era că, dacă se accepta un singur set de concesii teritoriale încă din timpul războiului, precedentul ar fi permis tuturor beligeranţilor să se simtă îndreptăţiţi în a solicita asemenea avantaje, acest lucru reducând capacitatea lor combativă. Reticenţa americană mai era motivată şi de cunoaşterea propriei situaţii militare

---

[1] Alan P. Dobson, *Anglo-American Relations in the Twentieth Century: Of Friendship, Conflict, and the Rise and Decline of Superpowers*, Routledge, New York, 1995, pp. 42-43.

[2] Berle către Roosevelt, 8 iulie 1941, *Berle Papers*, State Department Subject File, cont. 54, Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, New York.

[3] *Foreign Relations of the United States. Diplomatic papers. 1941* (*FRUS*), vol.I, U.S. Government Printing Office, Washington, 1958, p. 342.

nefavorabile din acel moment, care reclama un efort susținut de instruire și înarmare. Incapabile să se implice hotărâtor pe teatrul de luptă, iar momentul intrării în război fiind oricum greu de prevăzut, Statelor Unite le lipseau un argument moral hotărâtor ce putea fi opus unei Uniuni Sovietice care ducea de una singură greul luptei cu Germania. Se credea că, dacă U.R.S.S. ar fi considerat că efortul său individual împotriva Germaniei o îndreptățea să înainteze cereri de reglementări teritoriale „rezonabile", din punctul ei de vedere, și aceste cereri nu erau aprobate, sovieticii puteau să ia în considerare, tot mai serios, o pace separată cu Germania[4].

Întâlnirea așteptată a celor doi lideri anglo-saxoni a început la 9 august 1941, în golful Placentia din Insula canadiană Terra Nova. Chiar din cursul primei întrevederi, în seara acelei zile, Roosevelt a propus adoptarea unor principii generale care să caracterizeze politica comună urmărită de cele două democrații. Primul-ministru a acceptat entuziast această propunere, care putea însemna o șansă ca politicile celor două națiuni să se poată identifica reciproc[5]. Într-o discuție privată între Sumner Welles, asistent al secretarului de stat Cordell Hull, și Anthony Cadogan, subsecretar de stat la *Foreign Office*, oficialul american i-a amintit omologului său că nu fusese primit un răspuns la mesajul lui Roosevelt din 14 iulie; Cadogan a negat orice intenții ale guvernului său de a decide configurația postbelică a Balcanilor și a prezentat inițiativele britanice amintite în mesajul din 14 iulie ca niște simple declarații de principii. Remarca de încheiere a discuției referitoare la acest aspect a lui Welles se referea la necesitatea elaborării unei declarații oficiale britanice în acest sens[6].

Sumner Welles a avut principalul rol în elaborarea proiectului viitoarei Carte Atlantice. El prevedea renunțarea la măriri teritoriale ale propriilor țări sau ale altor state, contrar voinței declarate a națiunilor în cauză, angajamentul de a permite oricărui stat să își aleagă propria formă de guvernământ, acces echitabil la resursele de materii prime ale lumii și crearea de condiții pentru stabilirea unei păci care să înlăture tirania nazistă, înființarea unei organizații internaționale care să asigure securitatea tuturor statelor și navigația liberă pe mări. Varianta propusă a fost examinată de Roosevelt, care a adus propriile modificări și completări; cea mai importantă a fost eliminarea referirii la organizația internațională postbelică, Welles redactând un al treilea proiect, supus din nou

---

[4] *The Fate of East Central Europe: Hopes and Failures of American Foreign Policy*, Stephen D. Kertesz ed., University of Notre Dame Press, 1956, p. 53.

[5] Constantin Buşe, Nicolae Dascălu, *Diplomație în vreme de război. De la Carta Atlanticului la Carta O.N.U.*, Editura Universității București, 1995, p. 17.

[6] *FRUS, 1941*, vol. 1, 1958, p. 352.

negocierii dintre Roosevelt şi Churchill. În timpul discutării acestei variante, Churchill a propus din nou revenirea la discuţiile privind o organizaţie internaţională postbelică. Propunerea sa a fost din nou respinsă de Roosevelt. Preşedintele american, care pierduse postul de vicepreşedinte la alegerile din 1920 apărând o platformă electorală construită pe ideea unei organizaţii internaţionale, avea propriile concepţii despre alcătuirea acestui organism. Justificarea imediată a refuzului era legată de cadrul politic intern nefavorabil promovării unei noi organizaţii similare Ligii Naţiunilor, eşecul acesteia fiind încă proaspăt în memoria americanilor. Mai mult decât atât, momentul discutării unei organizaţii internaţionale era prematur deoarece trebuia să existe o perioadă în care să funcţioneze o „forţă de poliţie internaţională", compusă din Statele Unite şi Marea Britanie[7]. Este una din primele articulări ale conceptului „celor patru poliţişti" care prefigurează înfiinţarea Organizaţiei Naţiunilor Unite. Rolul viitoarei organizaţii internaţionale, în viziunea lui Roosevelt, însemna şi abandonarea unor noţiuni ca sfere de influenţă şi echilibru regional al puterii. El spera, asemenea lui Cordell Hull, ca după înfiinţarea acestei organizaţii „să dispară nevoia de sfere de influenţă, de alianţe, de echilibru al puterii şi de orice fel de acorduri prin care, într-un trecut nefericit, naţiunile încercau să-şi protejeze securitatea şi să-şi promoveze interesele"[8].

Rezultatul cel mai important al Conferinţei Atlantice a fost declaraţia comună privind scopurile de război ale puterilor aliate, numită Carta Atlantică. Cele opt principii ale acesteia erau: 1. Neacceptarea măririlor teritoriale de orice natură; 2. Respingerea modificărilor teritoriale care contraveneau voinţei liber exprimate a naţiunilor în cauză; 3. Respectarea dreptului naţiunilor de a-şi alege propria formă de guvernământ şi dreptul de autoguvernare; 4. Accesul tuturor statelor, în condiţii de egalitate, la comerţ şi la sursele de materii prime; 5. Colaborarea economică între naţiuni pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, progres economic şi securitate socială; 6. Încheierea unei păci durabile care să asigure securitatea statelor, să permită tuturor o existenţă eliberată de teamă şi lipsuri (o reactualizare a discursului celor Patru Libertăţi din 6 ianuarie 1941); 7. Libertatea de circulaţie deplină pe mări şi oceane; 8. Abandonarea utilizării forţei prin crearea unui sistem permanent de securitate şi dezarmare (s-a evitat termenul de „organizaţie internaţională") şi dezarmarea generală şi a agresorilor[9].

---

[7] *FRUS, 1941*, vol. 1, 1958, p. 363.
[8] William Henry Chamberlain, *America's Second Crusade*, Regnery Publishing, Chicago, 1950, p. 203.
[9] *FRUS, 1941*, vol. 1, 1958, p. 368.

În mesajul de informare din fața Congresului, din 21 august 1941, Roosevelt caracteriza Carta Atlantică drept un scop ce merita urmărit de întreaga lume civilizată; formularea a fost făcută astfel încât orice respingere, a oricărei prevederi, ar fi însemnat un compromis cu nazismul care, dacă nu era înfrânat, ar fi cuprins toată Europa şi Asia, scopul final fiind extinderea până în emisfera vestică. În fața Congresului, Roosevelt completează Carta Atlantică cu două noțiuni care lipsesc dintre cele opt principii: libertatea credinței şi dreptul la informare[10]. Această omisiune (mai ales cea privitoare la libertatea credinței) avea, probabil, scopul de a nu ofensa convingerile ateiste ale Uniunii Sovietice.

Secretarul de Stat, Cordell Hull, aprecia într-un discurs din 14 august 1941 că declarația era o afirmare a unor principii şi idei fundamentale, de valoare universală prin aplicabilitatea lor. Principiile expuse fuseseră acceptate de către toate națiunile civilizate până în momentul când o serie de state agresoare au declanşat distrugerea relațiilor civilizate între națiuni, şi constituiau idei de bază ale lumii civilizate, care trebuia să le sprijine până la completa lor reinstaurare[11]. La 24 august 1941, Churchill declara pentru presa engleză că reuniunea avea o valoare de simbol: semnifica unitatea de gândire a lumii anglo-saxone, comuniunea forțelor binelui împotriva răului, iar scopul declarației a fost enunțarea obiectivelor urmărite de S.U.A. şi Marea Britanie. Churchill a considerat o victorie faptul că S.U.A., încă neutre, se refereau la „distrugerea finală a tiraniei naziste", ceea ce însemna încă un pas pe calea implicării americane în război, un obiectiv fundamental al diplomației britanice[12].

Ecoul celor opt puncte ale Cartei Atlantice a fost mai mare decât al celor 14 puncte ale preşedintelui Woodrow Wilson, în 1918, deoarece declarația anglo-americană asocia clar S.U.A. la reglementarea postbelică, inclusiv în Europa. Există o asemănare sesizabilă între cele două documente; în ciuda diferențelor de formulare, cele opt articole ale Cartei reproduceau esența punctelor lui Wilson. Dintre acestea din urmă, cele cu valoare generală erau următoarele: discutarea publică a condițiilor păcii, libertatea absolută a navigației pe mare, suprimarea barierelor economice, reducerea înarmării până la un nivel compatibil cu securitatea internă, soluționarea problemelor coloniale, dreptul la autodeterminare, crearea unei asociații generale de națiuni care să ofere garanții pentru independența politică şi integritatea teritorială a tuturor statelor. În timp ce unele dintre punctele formulate de Wilson se referă la situații concrete de la

[10] *Peace and War. United States Foreign Policy. 1931-1941* (în continuare, *Peace and War*), U.S. Government Printing Office, Washington, 1943, p. 719.
[11] Cordell Hull, *The Memoirs,* MacMillan Company, New York, 1948, p. 975.
[12] Winston Churchill, *Al doilea război mondial,* vol. 2, Ed. Saeculum, Bucureşti, 1997, p. 23.

sfârşitul Primului Război Mondial, Carta Atlantică este concepută doar sub forma unor principii abstracte. Experienţa acumulată în cei 23 de ani trecuţi de la elaborarea programului wilsonian a permis o formulare mai bună a principiilor economice, dar şi evitarea referirii la crearea unei organizaţii internaţionale. Dar concepţia fundamentală a documentului din 1941 este asemănătoare celei din 1918[13].

Una dintre dimensiunile cele mai controversate ale Conferinţei Atlantice a fost decolonizarea, reflectată atât în discuţiile dintre cei doi lideri, cât şi în forma finală a Cartei Atlantice, în al treilea punct. Atacul lui Roosevelt asupra colonialismului a început chiar în primele zile ale conferinţei, el spunându-i lui Churchill: „Nu pot să cred că putem lupta împotriva sclaviei fasciste, dar în acelaşi timp nu facem nimic pentru a elibera lumea de o politică colonială înapoiată. Pacea nu poate include continuarea despotismului". Astfel, în redactarea celui de-al treilea punct al Cartei, prin cuvintele „doresc să vadă restaurate drepturile suverane şi de autoguvernare ale celor care au fost lipsite de ele în mod brutal", Roosevelt se gândea nu doar la ţările ocupate din Europa, ci şi la popoarele din coloniile europene, începând cu cele ale Marii Britanii[14].

Rădăcinile anticolonialismului american sunt ancorate adânc în istoria Statelor Unite. Încă din 1776, de la Declaraţia de Independenţă, americanii au nutrit prejudecăţi profunde împotriva colonialismului, considerând că independenţa care le-a adus atâtea beneficii va avea aceleaşi efecte asupra vieţilor celor oprimaţi, de pretutindeni. Fără a analiza cu atenţie cazurile particulare, americanii au considerat că eliberarea şi autoguvernarea popoarelor colonizate, şi mai ales a celor aflate sub dominaţie britanică, erau un panaceu pentru rezolvarea problemelor zonelor înapoiate. Această credinţă, perpetuată de-a lungul anilor, nu a însemnat o slăbire a conştiinţei comuniunii de tradiţie democrată, moştenire culturală şi unitate de limbă care legau Statele Unite de Marea Britanie. În 1940, când britanicii se aflau în pericol de a fi anihilaţi de un imperialism mult mai distrugător, cel nazist, ajutorul american a fost prompt, sincer şi generos, izvorât şi din conştientizarea ideii că Marea Britanie era ultimul bastion necucerit al democraţiei şi civilizaţiei europene. Roosevelt, hotărât să apere acest bastion, era la fel de hotărât ca ajutorul american să nu fie folosit pentru a menţine imperiul britanic. El a văzut, în lumea subjugată de război, oportunitatea de a răspândi în toată lumea colonială preceptele revoluţiei

[13] Constantin Buşe, Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 20.
[14] Elliot Roosevelt, *Aşa a văzut-o el*, Bucureşti, Editura Forum, 1946, p. 52.

americane din 1776[15]. Mai mult decât atât, decolonizarea însemna şi evitarea viitoarelor conflicte cauzate de lupta inerentă pentru independenţă a popoarelor subjugate, care ar fi urmat mai devreme sau mai târziu: „Sistemul colonial înseamnă război", îi spunea Roosevelt fiului său, Elliott[16]. Această opinie este continuată de Cordell Hull: „Se putea spune că viitorul Imperiului Britanic nu era treaba noastră; dar noi credeam că, dacă popoarele colonizate nu erau ajutate în drumul lor spre autoguvernare şi dacă nu li se dădea atunci când erau demne şi pregătite pentru el, se puteau tranforma în viitoare surse de conflict".

A existat o deosebire între discursul american şi cel britanic în privinţa decolonizării: în timp ce declaraţiile americane dădeau de înţeles că autodeterminarea era dezirabilă în întreaga lume, Churchill insista, în declaraţiile sale publice, că acest concept era aplicabil doar ţărilor eliberate de sub ocupaţia nazistă[17]. Roosevelt considera autodeterminarea ca pe un drept de la sine înţeles al fiecărei naţionalităţi – dreptul de a-şi decide singură viitorul. El sublinia această idee în relaţie cu ţările mici: „Dacă civilizaţia trebuie să supravieţuiască, dreptul la independenţă, integritate şi autoguvernare al naţiunilor mici trebuie respectat de către vecinii mai „puternici", spunea preşedintele în 1940, după ocuparea Danemarcei şi Norvegiei. De asemenea, respingea noţiunea de rasă sau naţiune superioară, ca un drept natural de a conduce naţiunile mai slabe. Şi acestea sunt idei pe care a fost construit fundamentul Cartei Atlantice, idei care au fost ilustrate prin formularea de principii. Aceste principii erau aplicabile în oricare parte a lumii (chiar dacă discursul lui Churchill excludea *Commonwealth*-ul).

Natura relaţiilor interaliate, desfăşurarea războiului, controversele privind aria de aplicare a autodeterminării au generat, mai târziu, neînţelegeri şi deziluzii atât de partea promotorilor acestui concept, cât şi a receptorilor lui[18]. În mod firesc, s-a căutat o cale de mijloc prin care atât dezideratele americane, cât şi reticenţa britanică să poată fi împăcate. Această cale s-a materializat prin propunerea lui Roosevelt de a plasa coloniile sub un sistem de custodii al viitoarei Organizaţii a Naţiunilor Unite, cadru în care, cu asistenţa O.N.U., şi chiar a metropolei, colonia se pregătea pentru obţinerea independenţei[19].

---

[15] *The Roosevelt Diplomacy and World War II,* Rober Dallek ed., Robert Krieger Publishing Comp, Malabar, Florida, 1970, p. 73.

[16] Elliott Roosevelt, *op. cit.,* p. 51.

[17] Cordell Hull, *op. cit.,* p. 1478.

[18] Thomas Greer, *What Roosevelt Thought. The Social and Political Ideas of Franklin D. Roosevelt,* Michigan State University Press, 1958, p. 165.

[19] Cordell Hull, *op. cit.,* p. 1235.

Deoarece Marea Britanie şi Franţa refuzau să negocieze decolonizarea, sistemul custodiilor le dădea iluzia că pot controla şi impune ritmul acestui proces. Britanicii acceptau că epoca imperiilor coloniale se afla la sfârşit şi strategia colonială britanică trebuia nuanţată ţinând seama de această realitate, dar nu puteau accepta ca Statele Unite şi Roosevelt să stabilească termenii noii colaborări dintre metropolă şi colonii. Liderii britanici au conştientizat declinul propriei ţări în faţa Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice, dar sperau să-şi păstreze un loc privilegiat în relaţiile internaţionale postbelice, iar o soluţie onorabilă în privinţa coloniilor era un pas necesar pentru îndeplinirea acestui scop. Nu independenţa, ci interdependenţa era această soluţie de compromis, iar resorturile care decideau această interdependenţă trebuiau controlate de *Foreign Office*, nu de către Departamentul de Stat. Oricare ar fi fost diferenţele de stil, personalitate sau opinie politică între Charles de Gaulle şi Churchill, această atitudine era împărtăşită şi de Franţa. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cei doi au colaborat pentru a zădărnici iniţiativele lui Roosevelt de a negocia o decolonizare paşnică. Această alianţă l-a determinat pe preşedintele american să-şi impună ideile în paşi mici, prudenţi, pentru a evita răcirea relaţiilor interaliate[20].

Un exemplu al acestor neînţelegeri şi deziluzii îl constituie Europa de Est. Scopurile politicii americane în această parte a lumii erau, pe de o parte, de a obţine autodeterminare, dar de a păstra bunele relaţii cu U.R.S.S, pe de altă parte. Aceste două scopuri se anulau reciproc deoarece Stalin anunţase încă din 1941 că nu va tolera state „ostile" la graniţa sovietică, după terminarea războiului. Calificativul de „ostil", după cum se ştie, era folosit în discursul sovietic pentru a caracteriza orice regim care nu se afla pe placul U.R.S.S, un regim care trebuia să fie obedient şi, preferabil, unul comunist sau controlat de comunişti. Era clar că americanii trebuiau să aleagă doar unul din cele două obiective, dar a fost o dilemă pe care Roosevelt a sperat că nu va trebui să o tranşeze decisiv în timpul războiului sau la conferinţa de pace. El a încercat, permanent, să-i convingă pe est-europeni că nu trebuiau să se teamă de sovietici, iar lui Stalin i-a împărtăşit faptul că menţinerea unităţii aliaţilor şi pacificarea Germaniei ar fi garantat securitatea Uniunii Sovietice mai mult decât sferele de influenţă şi acapararea de zone-tampon în Europa de Est[21]. Dar, începând cu 1943, Roosevelt realizează tot mai mult că pretenţiile sovietice în Europa de Est

---

[20] Warren F. Kimball, *The Juggler. Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*, Princeton University Press, 1991, pp. 152-153.

[21] Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton University Press, 1957, p. 22.

vor fi foarte greu, dacă nu imposibil, de controlat sau stăvilit. Dispus să accepte unele ingerințe în viața politică postbelică a țărilor ocupate de sovietici, în numele unui fapt împlinit imposibil de anulat, Roosevelt a făcut aceste compromisuri sperând să păstreze relații bune, constante, cu U.R.S.S., în interesul menținerii păcii postbelice. Din cauza imposibilității de a face această renunțare la principiile Cartei Atlantice acceptabilă pentru publicul american, și convinși tot mai mult de retorica rooseveltiană că autodeterminarea era un ideal aplicabil oriunde, intransigența sovietică față de vecinii săi a făcut ca ideea colaborării postbelice cu Uniunea Sovietică să devină tot mai greu de acceptat în Statele Unite[22].

Roosevelt mai credea că lumea se putea bucura de o viață normală și în condițiile în care beneficia de o viață economică sănătoasă, deziderat recunoscut în punctele 4 și 5 ale Cartei. Această credință izvora din recunoașterea aspirațiilor pentru un standard de viață mai bun, dar și din înțelegerea faptului că sărăcia și starea precară a unei economii, oriunde în lume, însemnau un teren fertil pentru un viitor conflict deoarece slăbiciunea unora atrăgea lăcomia celor mai puternici. Asia și Africa erau zonele care aveau cea mai mare nevoie de asistență, iar țările dezvoltate ar fi trebuit să o ofere: „...putem ajuta acele țări – și, cu o administrare responsabilă, ne putem chiar recupera și banii – dacă nu ne întoarcem la politica struțului, ca în anii '20", spunea Roosevelt în 1943, după Conferința de la Teheran[23]. Cordell Hull nu privea în termeni la fel de favorabili aceste puncte. Rezerva din punctul 4, care permitea aplicarea acestuia cu „respectul cuvenit pentru obligațiile existente" era considerată a fi o concesie americană prea evidentă făcută britanicilor[24]. Într-un mesaj „văzut și aprobat de președinte", Hull îl instruiește pe ambasadorul american de la Londra să nu perpetueze ideea greșită că fraza „cu respectul cuvenit pentru obligațiile internaționale existente" ar fi însemnat continuarea promovării intereselor coloniale britanice. Hull formulează o „explicație" care, credea el, putea nuanța starea de lucruri: „...Respectarea obligațiilor internaționale este cheia de boltă a politicii externe americane și britanice... Cuvintele citate mai sus arată că cele două guverne, în aplicarea noilor politici și în revizuirea celor vechi, vor respecta cu scrupulozitate toate obligațiile internaționale, atât timp cât ele rămân

---

[22] John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, Columbia University Press, 1972, p. 134.

[23] Thomas H. Greer, *What Roosevelt Thought. The Social and Political Ideas of Franklin D. Roosevelt,* Michigan State University Press, 1958, p. 167.

[24] S. Everett Gleason, William L. Langer, *The Undeclared War, 1940-1941*, Harper & Brothers Publishers, 1953, p. 689.

valabile. Al patrulea punct al declarației (...) este o afirmare a intenției guvernelor britanic și american, acum și după război, de a facilita accesul tuturor statelor (...) la comerțul și materiile prime ale lumii". Prin această formulare, Hull sugerează că acele cuvinte „citate mai sus" (privitoare la fraza menționată, amintită în mesajul său) se referă la o respectare mai abstractă, generală a obligațiilor internaționale și minimalizează interpretarea britanică ce se referea la păstrarea privilegiilor coloniale[25]. Atât Hull, cât și Roosevelt, în acest caz, fac eforturi de a-și urmări adevăratele obiective, așa cum fuseseră ele formulate în Carta Atlantică, fără a uita că fraza amintită fusese introdusă la insistențele exprese ale unui Churchill îngrijorat de efectul punctului 4 în Marea Britanie.

Dar Carta Atlantică a reprezentat și un angajament al Statelor Unite de a ajuta Marea Britanie prin orice mijloace, cu excepția războiului. Roosevelt nu putea angaja America în război prematur, dar Carta în sine, prietenia dintre Roosevelt și Churchill, planurile strategice anglo-americane discutate au constituit corzi sensibile a căror atingere a avut ecou în toată perioada războiului. Carta a devenit un instrument de propagandă împotriva Axei, deoarece fiecare din cele opt puncte viza practicile ei. La 24 septembrie 1942, într-o întâlnire interaliată ce a avut loc la Londra, a reprezentanților țărilor opuse Germaniei (Belgia, Olanda, Cehoslovacia, Grecia, Luxemburg, Olanda, Norvegia, Polonia, Iugoslavia și Uniunea Sovietică), s-a aderat oficial la principiile comune ale Cartei Atlantice, deschizându-se calea pentru semnarea Declarației Națiunilor Unite, care prevedea cooperarea pentru îndeplinirea scopurilor Cartei Atlantice[26].

Din punctul de vedere al intereselor aliate în al Doilea Război Mondial, trebuie să amintim că, în momentul convocării Conferinței Atlantice, era mai importantă situația imediată a anului 1941 decât obiectivele pe termen lung ale aliaților. Din discuțiile care au urmat, Roosevelt a obținut asigurări că Marea Britanie nu se va implica în acorduri teritoriale sau politice secrete, au fost îndepărtate orice idei de încheiere a unei păci separate cu Hitler și s-au afirmat bazele cooperării cu Uniunea Sovietică. Dincolo de aceste considerații se află avantajele rezultate din contactele personale, încrederea crescândă între Roosevelt și Churchill și cooperarea dintre autoritățile în plan militar din cele două țări. Nu a existat un acord deplin, nu s-au făcut angajamente reciproce, dar Conferința Atlantică este prima temelie așezată la baza Organizației Națiunilor Unite, prin formularea unor obiective, fie ele prea vagi sau idealiste, care au

[25] *FRUS, 1941*, vol. 1, 1958, p. 370.
[26] *Ibidem*, p. 378.

constituit o bază de colaborare până la sfârşitul războiului. În privinţa aplicării Cartei, cei „Trei Mari" au avut opinii diferite: Churchill a insistat permanent, în faţa propriei opinii publice, că prevederile ei se referă doar la ţările aflate sub dominaţia nazistă; Stalin, când i-au fost respinse solicitările de teritorii poloneze, a replicat: „Credeam că această Cartă Atlantică era îndreptată împotriva celor care doreau dominaţie mondială. Acum se pare că ea este îndreptată împotriva Uniunii Sovietice!"[27]. Roosevelt vedea prevederile Cartei ca un set de linii directoare necesare desfăşurării războiului şi păcii postbelice; oricât de mult ar fi crezut în ele, era dispus să le amâne aplicarea în faţa unor priorităţi militare sau diplomatice imediate, dar nu pe un termen nedefinit. „Am visuri, dar sunt, în acelaşi timp, şi o persoană practică", spunea el[28]. Comportamentul lui Roosevelt în al Doilea Război Mondial este cel al unui preşedinte care „anticipează" şi forţează procesul democratic. Roosevelt accepta că scopul suprem al securităţii naţionale este de a păstra integritatea economică, teritorială şi politică a unei ţări, dar a crezut că această securitate nu poate fi lăsată la discreţia proceselor decizionale ale unor mecanisme democratice insuficient informate, ci pe seama unor lideri politici şi militari suficient de responsabili pentru a sesiza toate capcanele politice în vreme de război.

---

[27] Thomas G. Paterson, *American Foreign Policy. A History since 1900,* DC Heath & Co., Lexington, Massachusetts, 1983, p. 376.

[28] James MacGregor Burns, *Roosevelt, the Soldier of Freedom,* Harcourt Brace, New York, 1970, p. 550.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

IONUȚ NISTOR

România, problema aromână și crearea statului albanez (1912-1913)

Începutul de secol XX a însemnat o perioadă de profunde transformări în spațiul balcanic, transformări atât la nivelul politicii promovate de statele din zonă, de poziționările și repoziționările unora față de altele, cât și la nivelul comunităților care trăiau în partea europeană a Turciei. Statele din Peninsulă se aflau într-o permanentă dispută pentru supremație, mereu în căutare de noi aliați din rândul micilor sau marilor puteri, dar și într-o necurmată dispută pentru adjudecarea teritoriilor muribundului Imperiu Otoman. La rândul lor, cabinetele europene încercau să-și pună în aplicare programele politice, a căror finalitate era atragerea unor parteneri diplomatici din zonă, supremația în bazinul oriental al Mediteranei și controlul unor teritorii din Turcia, „baze" care le puteau asigura atât dezvoltarea economică, cât și consolidarea atuurilor strategice în această parte a Europei.

În acest tablou complex, în care disputele pentru autonomie ale etniilor din Turcia, sprijinite de „statele-matcă", își aveau locul lor bine stabilit, aromânii și albanezii susținuți de România păreau a constitui, prin acțiune și discurs, un centru de convergență a unor idealuri politice și naționale, atât de diferite la o primă analiză. Statul român avea interese în Balcani, ce țineau de asigurarea echilibrului și *statu-quo*-ului politic, cu scopul de a nu permite vreunui stat să-și mărească teritoriul, dar și de promovarea intereselor aromânilor. Aceștia continuau să lupte, la începutul secolului XX, pentru punerea în aplicare a drepturilor lor culturale și politice, pentru construirea de școli și biserici în care să folosească limba maternă și pentru autonomie culturală, ce implica și o structură ecleziastică proprie.

Obiective similare aveau și albanezii, care doreau, în plus, constituirea unui stat independent pentru a se pune la adăpost de tendințele expansioniste ale

puterilor din zonă. În contextul războaielor balcanice, liderii albanezilor au intensificat acțiunile pentru realizarea programului lor național și au căutat să găsească parteneri diplomatici care să le promoveze interesele și să îi „reprezinte" în tratativele cu cabinetele europene. Și cum vecinătatea directă cu Bulgaria, Serbia și Grecia constituia o adevărată problemă deoarece fiecare revendica o parte din teritoriile albaneze, liderii acestei comunități s-au orientat spre România. Se contura așadar, un parteneriat politic între autoritățile de la București, aromâni și albanezi, parteneriat care a avut un traseu interesant pe toată durata începutului de secol XX și care și-a consumat punctul culminat în timpul războaielor balcanice.

Încă din 15/28 decembrie 1912, trimisul român la Conferința de la Londra, N. Mișu, a primit instrucțiuni clare cu privire la poziția pe care trebuia să o adopte față de „chestiunea aromână" și implicit față de destinul albanezilor. Lui i s-a transmis ca, în cazul participării la conferință, să apere „înainte de toate interesele aromânilor. În acest sens, poate fi vorba de o Macedonie sau o Albanie autonomă, eventual o Macedonie cât mai mare. Statele balcanice și îndeosebi Grecia să respecte școalele și bisericile aromânilor și să nu se opună înființării unui Episcopat al lor"[1].

Diplomația română prefera integrarea aromânilor într-un singur stat, fie Macedonia, fie Albania, pentru a controla mai eficient respectarea drepturilor acestei etnii. Acestui obiectiv i se adăuga, cu siguranță, un altul, neexprimat direct, dar subînțeles din corelarea declarației de mai sus cu alte luări de poziții pe aceeași temă. Este vorba despre mult invocatul echilibru de forțe în Peninsulă, care devenise pentru România principalul obiectiv de politică externă. Menținerea echilibrului însemna nu atât *statu-quo*-ul sub forma păstrării limitelor Imperiului Otoman la stadiul anului 1912, cât împiedicarea unor state balcanice să-și mărească prea mult teritoriul. Principala vizată era Bulgaria, a cărei creștere teritorială era privită ca o amenințare directă la adresa siguranței frontierelor românești și a statutului României de cel mai important factor politic balcanic.

Pentru o viziune cât mai completă asupra situației complicate existente în Balcani în 1912-1913, dar și pentru a analiza cât mai corect poziția României și soluțiile susținute de cabinetul de la București în această perioadă, considerăm că este necesar să investigăm mai întâi situația albanezilor din Imperiul Otoman din perspectiva încercărilor lor de a-și forma un stat independent, dar și pozițiile

---

[1] Titu Maiorescu către N. Mișu, București, 15/28 dec. 1912, în *Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 20 sept. 1912 – 1 aug. 1913* (în continuare *Documente diplomatice*...), Imprimeria Statului, București, 1913, p. 14.

marilor puteri şi ale statelor din zonă vizavi de noua situaţie din Peninsulă la începutul secolului XX.

Etnicii albanezi din Imperiul Otoman, fie ei musulmani sau creştini, au început, după Congresul de la Berlin, pe fondul excluderii problemelor lor de pe agenda de discuţii a marilor puteri[2], să se organizeze în vederea obţinerii autonomiei şi a drepturilor culturale. Motivaţi şi de faptul că cererile lor erau puţin cunoscute Europei, dar şi de nevoile urgente ale unei populaţii supuse procesului de erodare a specificului etnic, albanezii au organizat, în 1878, un congres. La el au participat reprezentanţi din toate teritoriile locuite de albanezi şi s-a finalizat cu decizia de a se pune bazele Ligii de la Prizend[3]. Această organizaţie şi-a fixat ca obiective unirea ţinuturilor albaneze într-un *vilaet*, utilizarea limbii albaneze în administraţie şi şcoli, păstrarea veniturilor din taxele locale, crearea unei adunări generale a *vilaetului* şi a unei miliţii naţionale[4]. Liga a desfăşurat o activitate susţinută pentru promovarea intereselor acestei comunităţi, dar şi pentru popularizarea problemelor cu care se confrunta, utilizând atât acţiuni militare, cât şi diplomatice, prin trimiterea unor petiţii puterilor europene[5] sau organizarea unor congrese prin care cerea sultanului autonomia şi respectarea drepturilor culturale[6].

Efervescenţa reformatoare i-a cuprins nu doar pe albanezii din Turcia, ci şi pe cei din statele sud-est europene, România fiind, în acest sens, un adevărat centru de organizare şi difuzare a ideilor naţionale. Numărând în preajma anului 1878 aproape 30.000 de etnici, care locuiau în Bucureşti, Constanţa, Brăila, Ploieşti, Craiova, Iaşi şi Focşani[7], comunitatea albaneză din România a avut o bogată activitate culturală, sprijinită moral şi material de autorităţile din capitala română. Astfel, încă din 1880 a fost creată secţia Societăţii Scrierii Albaneze[8], iar în 1884, N.N. Naçio a înfiinţat Societatea „Drita" („Lumina"). Această societate, care l-a avut ca prim preşedinte pe V.A. Urechia[9], a achiziţionat o tipografie, unde au fost editate, în limba albaneză, cărţi şcolare şi opere literare

---

[2] Bismarck a declarat în 1878 că „Această naţiune nu există!", vezi Ion Teodorescu, Ştefan Popescu, *Albania de la Zogu la Enver Hoxha*, Târgovişte, 2001, p. 16.

[3] Kopi Kycyku, *Istoria Albaniei*, Bucureşti, Corint, 2002, pp. 56-58; Gelcu Maksutovici, *La solidarité du peuple roumain avec la lutte du peuple albanais pour l'indépendance (1877-1912)*, în RESEE, tom XV, nr. 4, 1977, p. 737.

[4] Ion Teodorescu, *op. cit.*, p. 17.

[5] Kopi Kycyku, *op. cit.*, p. 59.

[6] Ion Teodorescu, *op. cit.*, p. 17.

[7] Gelcu Maksutovici, *Istoria comunităţii albaneze din România*, s.l., Kriterion, s.a., p. 32.

[8] Nicolae Ciachir, Gelcu Maksutovici, *Oraşul Bucureşti, centru de sprijin al mişcării de eliberare din Balcani (1848-1912)*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", 5, 1967, p. 231.

[9] Kopi Kycyku, *op. cit.*, p. 62.

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

ale unor autori importanți cum ar fi Naum Frasheri, Sami Frasheri și Jani Vrehia[10]. Ea a făcut posibilă apariția primului text școlar în albaneză, în condițiile în care un demers similar era imposibil în Imperiul Otoman[11]. În 1886, o facțiune a „Dritei" sub conducerea lui N.N. Naçio a înființat o altă societate, cu același nume, ce a întemeiat o școală albano-română la București și a editat în albaneză și română ziarul „Shquipetari" („Albanezul")[12]. Naçio, care a devenit liderul acestei societăți, era un personaj extrem de interesant, el refugiindu-se în România în 1884, după ce l-a asasinat pe consulul grec la Mansuor, Kraqidhos, care se opunea înființării bisericii ortodoxe din Zagozik (Egipt). Statul român i-a acordat permis de ședere lui Naçio, deoarece, după cum afirma prefectul poliției capitalei Nicolae Lahovari, „între România și Grecia nu există o înțelegere de extrădare a celor fugiți"[13]. România a ajutat „Drita" nu doar prin concursul moral dat lui Naçio, ci și prin fonduri însemnate. Astfel, în 1892 au fost alocați 1.500 de lei pentru societatea albaneză din București și 4.500 de lei pentru școlile albaneze din Balcani, în 1893 – 6.000 de lei, iar în 1894 – 8.000 de lei[14]. „Drita" a cerut Parlamentului României, în 1900, dreptul de a fi persoană juridică, aducând la cunoștința legislativului român că de la înființare a avut o activitate exclusiv filantropică, susținând peste 100 de studenți la studii, a tipărit cărți didactice și a oferit hrană, îmbrăcăminte și adăpost[15].

Comitetul național albanez, înființat la Korița, în 1884, a stabilit contacte cu comitetele societăților din Istanbul și București, fixându-le ca atribuții pregătirea manualelor pentru școli și, respectiv, editarea lor la tipografia din București[16]. Tot cu fonduri din România s-au pus bazele școlii albaneze din Korița, în 1887[17].

În seria activităților culturale ale comunității albaneze din România se numără înființarea „Societății Publice" din București în 1888, ce edita în

---

[10] Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 280.

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem*, p. 232.

[13] Ismet Dermaku, *Nikolla Naçio – Conducătorul societății culturale albaneze din România „Drita"*, în *Studii și documente privitoare la istoria comunității albaneze din România* (în continuare *Studii și documente...*), vol. I, București, 2000, p. 87.

[14] Gelcu Maksutovici, *Istoria comunității...*, p. 44.

[15] Memoriul societății albaneze „Drita" înaintat deputaților Parlamentului României, 1900, în *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani* (în continuare *Poporul român și lupta...*), ed. întocmită de Ioana Burlacu, Radu Constantinescu ș.a., București, 1986, p. 550.

[16] Sava Ivanovici, *Rélations roumaino-albanaises à l'époque de la renaissance et de l'émancipation du peuple albanais*, în RESEE, tom IX, nr. 1, 1971, p. 34.

[17] Bojka Sokolova, *L'intelligentsia albanaise à l'epoque de la renaissance et la nouvelle culture albanaise*, în „Études Balkaniques", nr. 2, 1991, p. 58.

albaneză şi română[18] săptămânalul „Shqipetari" şi tipărirea ziarului literar „Albanezul-Shqipetari", organul societăţii „Dituria". Această gazetă apărea din 1895 în cinci oraşe din ţară şi în Koriţa[19]. S-au mai înfiinţat: Institutul Albano-Român şi o şcoală gratuită pentru albanezi, instituţii sprijinite şi de statul român[20], care le-a acordat 8.000 de lei în 1898[21], dar şi Societatea secretă „Jurământul", sub preşedinţia lui Hagi Mula Zeka, al cărei scop era autonomia Albaniei[22].

De altfel, activitatea intensă desfăşurată de albanezi, sprijinul autorităţilor de la Bucureşti şi mai ales permisiunea dată de guvernul român societăţilor secrete de a activa şi de a elabora programe autonomiste au nemulţumit oficialităţile de la Constantinopol. În 1902, ministrul de externe otoman se plângea guvernului român că la Bucureşti exista un puternic comitet albanez, care îl ataca violent în presă pe sultan, şi ruga partea română ca, în numele bunelor relaţii cu Turcia, să desfiinţeze comitetele. Refuzul guvernului liberal a fost argumentat pe baza principiului libertăţii presei. În toamna aceluiaşi an, însuşi sultanul s-a adresat lui Carol cerându-i măsuri urgente pentru expulzarea albanezilor din România. Ancheta începută de prefectul poliţiei capitalei a concluzionat, însă, că aceste comitete nu erau periculoase, ele urmărind doar promovarea culturii albaneze[23].

Activităţile acestei comunităţi pe teritoriul României au continuat şi în perioada următoare cu sprijinul statului; în 1905 s-a înfiinţat o şcoală la Constanţa, iar la Bucureşti s-au desfăşurat lucrările unui congres internaţional pan-albanez, sub preşedinţia lui Albert Ghica, unul dintre pretendenţii la tronul Albaniei.[24] În urma congresului, delegaţii au decis să acţioneze prin orice mijloace pentru independenţa Albaniei[25]. În 1906, a luat fiinţă societatea „Baskimi" („Unitate"), ca rezultat al fuziunii societăţilor „Drita", „Dituria" şi

---

[18] Sava Ivanovici, *op. cit.*, nr. 2, 1971, p. 226.

[19] *Ibidem*, p. 238.

[20] Cătălina Vătăşescu, *Activitatea intelectuală şi culturală a albanezilor din România. 1844-1912*, în *Intelectuali din Balcani în România (sec. XVII-XIX)*, coord. Alexandru Duţu, Bucureşti, 1984, p. 172.

[21] Sava Ivanovici, *op. cit.*, nr. 2, 1971, p. 248.

[22] Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 232.

[23] *Ibidem.*

[24] Cristina Maksutovici, Gelcu Maksutovici, *Relaţii româno-albaneze la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în „Revista română de studii internaţionale", an XXVI, nr. 3-4 (119-120), Bucureşti, mai-august 1992, p. 241.

[25] V. Moisiuc (coord.), *L'affirmation des états nationaux indépendants et unitaires du centre et du sud-est de l'Europe (1821-1923)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 188.

„Sresa", scopul urmărit de noua organizație fiind coagularea eforturilor albanezilor din România pentru a promova limba albaneză, pentru a imprima cărți didactice și a deschide noi școli[26]. În 1907, s-a constituit un Comitet Cultural Studențesc, din care făceau parte și aromâni[27], iar în 1909 lua ființă Comunitatea ortodoxă albaneză din București, care a primit dreptul de a oficia serviciul religios în limba maternă[28].

Exista, așadar, o intensă activitate culturală, desfășurată de membrii acestei comunități în România, activitate ce a primit, nu o dată, sprijinul material și moral al autorităților de la București. Ele au protejat mișcarea națională albaneză și i-au apărat drepturile culturale în condițiile unor relații albano-turce tot mai încordate. Colaborarea evidențiază și faptul că interesul României pentru soarta acestei națiuni nu era unul nou în 1912, originile lui coborând spre a doua jumătate a secolului XIX. Sprijinul dat de guvernele de la București, indiferent de culoarea politică, nu a trecut neobservat de liderii albanezilor. Astfel, N.N. Naçio (care avea să ajungă consilierul regelui Zog), declara într-un articol din „Shqipetari", din 1888: „Pe când fiii Albaniei lâncezesc în această piroteală, bărbații nobili, oamenii mari ai României cu o adevărată iubire fraternă ne îmbrățișează cu căldură, ne dau azil de mântuire, ne încurajează întreprinderea, oferindu-ne în același timp și bani spre a putea continua opera începută"[29].

Întrebarea este, însă, de ce a sprijinit România această mișcare națională, dincolo de „iubirea fraternă care anima spiritul bărbaților politici români"? O parte a răspunsului o găsim, surprinzător, tot în declarațiile fruntașului albanez, care spunea că „albano-românii sunt ca doi frați într-o tulpină" și că „asupra Macedoniei, Albaniei și Epirului, noi, albano-românii din Peninsulă, avem drept să zicem cuvântul nostru, căci viața elementului albano-român este viața Imperiului Otoman"[30]. Departe de a lua în calcul încă din anii '80 ai secolului XIX prăbușirea Imperiului Otoman, autoritățile de la București au conștientizat că destinul albanezilor și al aromânilor era, într-un fel, legat; astfel, în ipoteza în care Imperiul Otoman ar fi făcut concesii unora, trebuia să facă concesii similare și celorlalți, iar aceste două „probleme" constituiau mijloace la îndemână de implicare în Balcani, pentru a menține *statu-quo*-ul, atât de avantajos României. Liderii albanezi erau și ei conștienți de faptul că România era printre puținele state care le sprijineau mișcarea națională și că nu exista mijloc mai eficient de a

---

[26] Statutul societății culturale albaneze „Baskimi", 1906, în *Poporul român și lupta...*, p. 557.

[27] Gelcu Maksutovici, *Conlucrarea dintre aromâni și albanezi în societățile culturale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Studii și documente...*, p. 73.

[28] Articol din ziarul „Seara", București, 13/26 martie 1911, în *Poporul român și lupta...*, p. 596.

[29] Kopi Kycyku, *op. cit.*, p. 64.

[30] *Ibidem.*

ajunge „la sufletul" oamenilor politici români decât punând în discuţie similaritatea cu problema aromână. Prin asocierea „frăţească" româno-albaneză ei sperau ca România să militeze şi pentru drepturile lor, urmând, totodată, ca în cazul dezmembrării Imperiului Otoman viitoarea Albanie să cuprindă şi teritoriile aromâneşti, eventualitate în care Bucureştiul nu ar fi avut nimic de obiectat, ceea ce însemna, în mod evident, un câştig pentru albanezi.

Trebuie să ştim, însă, dacă aceste proiecte, însoţite de întreaga încărcătură a discursurilor politice mai mult sau mai puţin demagogice, se suprapuneau pe deplin peste realităţile din Peninsula Balcanică. Mărturiile de epocă susţin că nu. În călătoria sa prin „Albania"[31], Constantin Burileanu a vizitat diverse aşezări locuite de aromâni şi a observat, pe lângă traiul, portul sau graiul lor, şi relaţiile cu albanezii. Concluziile pe care le desprindem din lectura notelor sale de călătorie sunt acelea că, deşi existau zone unde aromânii conviețuiau paşnic cu albanezii, în multe localităţi relaţiile dintre cele două etnii nu erau tocmai prieteneşti şi „frăţeşti", existând de multe ori o luptă „surdă" pentru păstrarea specificului etnic. Astfel, dacă la Koriţa[32] şi Pogradeţ[33] albanezii trăiau în armonie cu aromânii, cunoscând fiecare limba şi tradiţiile celorlalţi, în Şipca, Niceea şi Lunca aromânii se îmbrăcau în straie albaneze de teama acestora[34]. Existau, deci, situaţii diverse care arată tocmai complexitatea problemelor din acea zonă şi indică faptul că nu există o trăsătură generală uniformă a relaţiilor dintre cele două comunităţi, aceste raporturi trebuind privite mai nuanţat, în funcţie de particularităţile fiecărei regiuni.

La fel de interesante şi de importante în analiza noastră sunt şi disputa pe care liderii albanezi au avut-o cu autorităţile otomane şi poziţia statelor din Balcani faţă de această problemă. Prezentarea acestor două aspecte ar putea oferi unele lămuriri asupra contribuţiei României la obţinerea independenţei Albaniei, dar şi asupra încercărilor Bulgariei, Serbiei, Muntenegrului şi Greciei de a împărţi teritoriul albanez. Soluţiile oferite de guvernele celor patru state interesau direct România, prin implicaţiile asupra destinului aromânilor şi asupra echilibrului în Peninsulă.

Sfârşitul primei decade a secolului XX a adus o schimbare de nuanţă în raporturile albano-otomane. Lupta pentru drepturi culturale s-a acutizat şi, pe fondul eşecului înregistrat de Junii Turci în încercarea de a democratiza societatea, acţiunile ce vizau obţinerea autonomiei s-au transformat în dispute

---

[31] Folosim denumirea „Albania" în expresia ei geografică, deoarece nu exista un stat albanez cu hotare definitiv fixate.

[32] Constantin C. Burileanu, *De la românii din Albania*, Bucureşti, 1906, p. 25.

[33] *Ibidem*, p. 41.

[34] *Ibidem*, p. 73.

armate pentru independență. Închiderea școlilor albaneze și restrângerea drepturilor lor culturale după 1909 au determinat o acutizare a conflictelor cu autoritățile otomane, survenind numeroase revolte, precum cele de la Peja, Gjakova și Dibra[35]. În martie 1910 a izbucnit o răscoală la Pristina, care s-a răspândit în tot *vilaetul* Kosovo[36], iar în iunie 1911 albanezii au organizat o adunare la Gerça și au elaborat un memorandum cu 12 revendicări adresate sultanului, în care cereau recunoașterea națiunii albaneze, unirea *vilaetelor* și folosirea limbii materne în școli[37]. Dizolvarea vechii Adunări a Imperiului, în ianuarie 1912, și alegerile pentru noul Parlament, alegeri marcate de fraude și violențe, au determinat un nou val de răscoale ale albanezilor, deși sultanul făcuse unele concesii în sensul respectării identității lor culturale[38]. În aprilie 1912 s-a declanșat insurecția din Munții Gjacova, în iulie toată Albania era cuprinsă de revoluție, iar în august albanezii cuceriseră Skopje[39].

Pregătirile și începutul războaielor balcanice au găsit, deci, zona într-o „fierbere" extraordinară, iar statele din Balcani nu puteau să nu-și pună problema rezolvării acestor conflicte, dar și a configurației politico-strategice, care urma să rezulte după încheierea ostilităților împotriva Turciei. În ajunul declanșării primului război balcanic liderii albanezi au fost contactați de autoritățile statelor vecine, care încercau să-i atragă într-un conflict cu turcii. În acest sens, guvernul sârb și regele Muntenegrului au făcut câteva demersuri, dar răspunsul nu a fost pe măsura așteptărilor.

Liderii albanezi vedeau în aceste propuneri nu o mână de ajutor, ci o capcană, mai ales că în timpul revoltelor din 1912, atunci când au cerut ajutorul statelor vecine, nimeni nu a vrut să-i sprijine[40]. De altfel, suspiciunile lor erau întemeiate, deoarece fiecare stat vecin avea pretenții asupra Albaniei. Încă de la sfârșitul anului 1910 au avut loc întruniri la Salonic între reprezentanții Comitetului Central al Junilor Turci și reprezentanți ai organizației sârbești „Narodna Obrana", din Imperiul Otoman. În urma discuțiilor s-a stabilit ca pentru serviciile pe care organizația le-ar face Turciei împotriva mișcării

---

[35] Kopi Kycyku, *op. cit.*, p. 68.

[36] Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor (secolul al XX-lea)*, vol. II, trad. Mihai-Eugen Avădanei, Iași, Institutul European, 2000, p. 85.

[37] Kopi Kycyku, *op. cit.*, p. 68.

[38] Este vorba despre vizita pe care sultanul a făcut-o în Kosovo, în 1911, și de „înțelegerea de la Podgoriça" (*ibidem*).

[39] Michele Rallo, *Albania (de la proclamarea independenței la instaurarea comunismului) și Kosovo*, s.l., Editura Sempre, 2004, p. 12; V. Moisiuc, *op. cit.*, p. 189.

[40] *Histoire de l'Albanie des origines à nos jours*, sous la direction de St. Pollo, Arben Puto, s.l., 1974, p. 172.

albaneze, guvernul de la Constantinopol să acorde o serie de concesii sârbilor la viitoarele alegeri parlamentare[41]. Autorităţile de la Belgrad au desfăşurat, de altfel, o intensă activitate diplomatică pe lângă guvernele statelor balcanice pentru a nu da ajutor albanezilor în timpul răscoalei din 1912, deşi aceleaşi autorităţi promiteau liderilor albanezi că sunt gata să satisfacă cererea lor de arme şi muniţii, cu condiţia de a renunţa la „visul" autonomiei administrative[42].

Tratatul defensiv semnat de Serbia şi Bulgaria în martie 1912 conţinea şi el, în cadrul anexei secrete, prevederi referitoare la Albania. Astfel, Serbia recunoştea dreptul Bulgariei la teritoriul de la est de munţii Rodopi şi de râul Struma, iar Bulgaria recunoştea drepturi similare Serbiei pentru teritoriul de la vest şi nord de munţii Shar, adică în Kosovo şi Kosmet[43]. Grecia avea şi ea pretenţii asupra sudului Albaniei, în virtutea faptului că acolo majoritatea populaţiei era ortodoxă[44], revendicări care veneau să completeze pretenţiile Muntenegrului asupra zonei Scutari[45]. Astfel, fiecare stat vecin avea câte o „felie" de luat din teritoriile locuite de albanezi şi fiecare căuta aliaţi şi formule care să-i ofere avantaje politice.

Pe acest fond de instabilitate şi de lupte pentru teritorii, liderii albanezi au decis să acţioneze mai eficient, încercând o acţiune pe cont propriu. Astfel, Ismail Kemal, şeful mişcării naţionale albaneze, a început un turneu european[46] cu scopul de a testa reacţia puterilor în eventualitatea proclamării independenţei Albaniei. Prima etapă a călătoriei sale a fost Bucureştiul, nu întâmplător, de altfel, dacă ne amintim că România a fost printre cele mai fervente susţinătoare ale mişcării albaneze. Delegaţii veniţi la Congresul de la Bucureşti au decis proclamarea independenţei Albaniei, soluţia fiind agreată şi de guvernul român. Punerea în practică a acestui obiectiv ar fi reprezentat un imens beneficiu pentru România, deoarece influenţa sa asupra noului stat şi asupra regiunii în ansamblu ar fi fost mult mai mare, fapt ce venea atât în întâmpinarea ideii menţinerii *statu-*

---

[41] Zekira Cana, *La politique du gouvernement serbe à l'egard du mouvement national albanais (1908-1912)*, în „Studia Albanica", XX, 2, 1983, p. 67.

[42] *Ibidem*, p. 75.

[43] B. Kondis, *The role of the albanian factor upon the greek-bulgarian understanding of 1912*, în „Balkan Studies", vol. 25, tom. 2, 1984, p. 381.

[44] M.B. Hayne, *Great Britain, the Albanian question and the concert of Europe 1911-1914*, în „Balkan Studies", vol. 28, nr. 2, 1987, p. 328.

[45] *Les années fatales. Souvenirs de S. Sazonov ancien ministre des Affaires Etrangères de Russie (1910-1916)* (în continuare *Les années fatales...*), Paris, Payot, 1927, p. 80.

[46] Detalii despre acest turneu european al lui Kemal la Stefanaq Pollo, *La proclamation de l'independance, grand tournant dans l'histoire de peuple albanais*, în „Studia Albanica", XIX, 2, 1982, p. 256; Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 235; V. Moisiuc, *op. cit.*, p. 189; Michele Rallo, *op. cit.*, p. 12; *Histoire de l'Albanie...*, p. 174.

quo-ului prin limitarea posibilității de extindere a Bulgariei, Greciei şi Serbiei, cât şi a garantării unui destin mai bun pentru aromâni. Beneficii însemnate erau şi de partea albanezilor, care aveau, astfel, un susținător puternic în regiune, ce nu ar fi permis modificarea prea uşoară a statutului şi a granițelor noului stat. De altfel, Ismail Kemal a punctat aceste atuuri într-un interviu acordat ziarului „Dimineața", în care spunea: „Albania întreagă are privirile ațintite asupra României. Noi, albanezii am fost în decursul timpurilor mereu atacați din toate părțile. Credem că astăzi vom putea să ne spunem şi noi cuvântul nostru. Guvernul român va avea privirile ațintite asupra noastră la viitoarea conferință internațională şi nu va lăsa să ni se facă vreo nedreptate prin ştirbirea teritoriului"[47]. De altfel, după vizita de la Bucureşti, Kemal s-a oprit şi la Viena şi Trieste, unde s-a asigurat că Austro-Ungaria şi Italia îl susțin, iar la 28 noiembrie 1912, la Vlora, a proclamat independența Albaniei.

Este interesant să analizăm în acest cadru şi poziția marilor puteri față de situația din Imperiul Otoman, cu atât mai mult cu cât deciziile lor în legătură cu destinul noului stat albanez afectau atât raportul de forțe în Balcani, cât şi situația aromânilor, două probleme față de care România nu era indiferentă. Una dintre cele mai înfocate susținătoare ale creării unui stat albanez independent şi cât mai extins teritorial în Peninsula Balcanică a fost Austro-Ungaria. Încă din 1897 dubla monarhie şi-a exprimat interesul față de reconfigurarea Balcanilor de vest. În acest sens, Goluchovsky a adresat o notă ambasadorului austro-ungar la Petersburg, prințul Lichtenstein, în care propunea ca Rusia să recunoască dreptul Vienei de a anexa la o dată ulterioară Bosnia-Herțegovina şi Sangeacul Novibazar şi ca un stat albanez independent să fie format în Peninsulă[48].

La rândul ei, Italia şi-a manifestat interesul pentru formarea Albaniei independente, mai ales după eşecul de la Adua, din 1896, care i-a oprit pentru moment pretențiile coloniale în Africa[49]. Italia urmărea prin acest proiect controlul asupra coastelor albaneze şi a portului Vlora, care îi aduceau un evident beneficiu economic şi strategic[50]. Atât Roma, cât şi Viena încercau oprirea expansiunii şi influenței Serbiei şi a Rusiei în sudul Balcanilor şi îşi propuneau subordonarea acestei zone pentru a obține ieşirea la Mediterana, prin Salonic. De altfel, Italia şi Austro-Ungaria au ajuns chiar la un acord în privința problemei albaneze, acord semnat la Monza, în 1897 şi reconfirmat în 1900 şi 1901, prin care cele două guverne au decis ca în caz de necesitate, adică de atacare a *statu-*

[47] Gelcu Maksutovici, *Istoria comunității*..., p. 59.
[48] M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, New York, Macmillan, 1966, p. 262.
[49] Agnes Gut, *La politique européenne et la fixation des frontières de l'Albanie*, în „Studia Albanica", XVII, 1, 1980, p. 191.
[50] Michele Rallo, *op. cit.*, p. 12.

quo-ului în Balcani, să realizeze autonomia Albaniei şi să-i protejeze interesele[51].

În acelaşi timp, dubla monarhie a considerat necesar să se asigure şi din partea Rusiei că proiectele sale nu vor fi sortite eşecului. Astfel, tot în 1897, cele două curţi imperiale au convenit să considere partea orientală a Peninsulei zonă rezervată influenţei ruseşti, iar restul, ce cuprindea şi Albania, trebuia să facă parte din sfera de influenţă a Austriei[52]. Diplomaţia secretă a funcţionat perfect şi în acest caz, deoarece Rusia, principala competitoare a Austro-Ungariei în Balcani, nu putea să se bazeze doar pe înţelegerea cu Viena fără să se asigure că, la nevoie, nu va fi sprijinită de Franţa, în încercarea de a opri expansiunea „germană" spre sud. În aceste condiţii, Rusia şi Franţa au stabilit în principiu să împiedice Austro-Ungaria să ajungă la Salonic, iar în caz de rupere a echilibrului, Serbia trebuia să primească toate teritoriile albaneze, în timp ce Scodra trebuia să revină Muntenegrului[53].

Această competiţie între puteri s-a prelungit până în 1912, cu aceiaşi actori politici, aflaţi de aceeaşi parte a baricadei. Elocventă, în acest sens, este declaraţia lui Tittoni făcută în Camera italiană, în 1906, în care spunea că „acordul cel mai complet există între guvernele de la Roma şi Viena asupra tuturor chestiunilor la ordinea zilei şi în special asupra Albaniei, unde interesele italiene sunt ocrotite în baza înţelegerii semnate pe vremuri, înţelegere care prevede menţinerea *statu-quo*-ului şi, când acesta nu va mai fi cu putinţă, atunci se va proceda nu la împărţirea provinciei, ci la stabilirea unei autonomii politice bazate pe principiul naţionalităţilor"[54].

Pe fondul declanşării războiului balcanic, Austro-Ungaria a realizat o dată în plus că trebuia să împiedice Serbia să obţină un port la Adriatica, cu atât mai mult cu cât portul putea fi folosit de Rusia pentru a „închide" accesul navigaţiei austro-ungare în Mediterana[55]. În aceste condiţii Berchtold s-a transformat într-un susţinător tot mai fervent al „proiectului albanez", cerând la 30 octombrie 1912 şi Germaniei să-l susţină[56]. De partea cealaltă, Rusia încerca să se opună intenţiilor Austro-Ungariei, prin sprijinirea statelor balcanice de a împărţi teritoriul albanez. Astfel, conform declaraţiilor lui Sazonov, Serbia ar fi urmat să primească nordul Albaniei cu coasta Adriaticii, de la San Giovanni di Medua la

---

[51] *Ibidem.*

[52] *Histoire de l'Albanie...*, p. 156.

[53] *Ibidem.*

[54] Rudolf Dinu, *Italia şi Balcanii: de la Tripla Alianţă la criza bosniacă (1882-1908). Aspecte diplomatice*, în AUB Istorie, 1998, p. 96.

[55] M.S. Anderson, *op. cit.*, p. 294.

[56] *Ibidem*, p. 293.

Scrumbia, Muntenegru primea Scutariul, iar Grecia – Albania meridională. „Împărțirea Albaniei între aliați [spunea Sazonov] nu putea întâlni nici o obiecție din partea noastră datorită absenței oricărui interes rus pe coasta Adriaticii"[57] (sic!). De altfel, determinarea cu care diplomația rusă acționa pentru contracararea planurilor austro-ungare de expansiune în sud reiese și dintr-o convorbire avută de generalul Dabija, ataşatul militar român la Sofia, cu ambasadorul rus Romanowski. Acesta din urmă spunea că „dacă armata sârbă învinge şi va ajunge la Adriatica şi Austro-Ungaria o atacă [...], în acest caz va vorbi slavismul, care nu va putea fi reținut de a da ajutorul său eficace fraților sârbi"[58].

Aceste dispute care puteau degenera într-un război european[59] au fost amplificate, într-o oarecare măsură, de atitudinea Franței şi a Marii Britanii. Diplomația franceză nu a dorit să se implice în conflictele din Balcani, declarând la 16 noiembrie 1912 că lasă Rusiei inițiativa în problemele din Peninsulă[60].

O poziție similară a avut inițial şi Marea Britanie, care a preferat să rămână în afara „jocului", motivând că intervenția în afacerile Turciei ar acredita ideea falimentului guvernării Junilor[61] şi a decăderii Imperiului otoman, motivații care în termeni reali ar fi însemnat, la acel moment, întreruperea tratativelor anglo-turce pentru împărțirea sferelor de influență în Golful Persic. Declarația de război a Muntenegrului, din octombrie 1912, a scos Londra din atitudinea rezervată. E. Grey a încercat să joace rolul mediatorului între Rusia şi Austro-Ungaria, reafirmându-şi speranța că Poarta va fi capabilă să aplice reforme politice şi administrative în Albania[62]. Atitudinea pacifistă şi oarecum independentă a Marii Britanii se datora faptului că dorea integritatea teritorială a Turciei şi stăbilitatea în regiune pentru a-şi proteja interesele economice. Grey nu a fost de acord cu pretențiile Serbiei, al cărei limbaj era, în opinia diplomației engleze, „infatuat şi ridicol"[63], şi, în acelaşi timp, îi declara lui Sazonov că Anglia sprijină Rusia în cazul unui conflict militar, dar că armatele britanice nu sunt la dispoziția Petersburgului în orice condiții: „Nu ni se pare rezonabil ca cea mai mare parte a Europei să fie implicată în război pentru disputa a unul-două orașe de la frontiera Albaniei"[64].

---

[57] *Les années fatales...*, p. 80.

[58] D.A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria 1910-1913*, Bucureşti, 1936, p. 225.

[59] Dabija a exclamat chiar: „Iată, deci, războiul european!", ca o concluzie a discuțiilor cu Romanowski (*ibidem*).

[60] M.S. Anderson, *op. cit.*, p. 295.

[61] M.B. Hayne, *op. cit.*, p. 332.

[62] *Ibidem*, p. 335.

[63] *Ibidem*, p. 337.

[64] *Ibidem*.

Începutul Conferinţei ambasadorilor de la Londra a stat, aşadar, sub semnul acestei dispute, în problema albaneză, între Austro-Ungaria şi Rusia, fiecare susţinută de aliatele ei. De altfel, cele două puncte principale puse în discuţia conferinţei au fost accesul Serbiei la Adriatica[65] şi destinul poporului albanez, această din urmă problemă fiind analizată din trei perspective: statutul internaţional al noului stat, organizarea lui şi stabilirea frontierelor[66].

În acest context tulbure, marcat de disensiuni şi de o pluralitate de interese, România trebuia să-şi precizeze şi ea poziţia, în calitate de factor de putere interesat în păstrarea *statu-quo*-ului şi de susţinător al cauzei macedo-românilor. Consecvent politicii sale de menţinere a echilibrului geopolitic în Balcani şi continuând un proiect mai vechi de împiedicare a extinderii teritoriale a Bulgariei şi Greciei, guvernul condus de Maiorescu s-a aflat în tabăra care susţinea formarea Albaniei independente. La întâlnirea din 19 noiembrie/2 decembrie 1912 a lui Maiorescu cu regele, premierul român i-a spus lui Carol că va insista pe lângă diplomaţii străini asupra formării Albaniei „în interesul macedo-românilor"[67]. În mod evident, nu putea exista un mijloc mai eficient de ingerinţă în aceste afaceri balcanice, ce vizau modificarea sau păstrarea *statu-quo*-ului, decât problema aromână. Maiorescu a avut, de altfel, mai multe discuţii la recepţia diplomatică din 20 noiembrie/4 decembrie cu miniştri plenipotenţiari din România despre interesul statului român pentru a crea o Albanie Mare[68]. Insistenţa autorităţilor de la Bucureşti se datora şi situaţiei deplorabile a aromânilor, care erau supuşi unor agresiuni cumplite din partea armatelor creştine în confruntările din primul război balcanic. Corespondentul ziarului „Adevărul" scria, în acest sens, că aromânii erau arestaţi, bătuţi, averile le erau prădate, bisericile şi locurile sfinte profanate, iar şcolile închise. După intrarea armatei greceşti în Grebena aromânii din împrejurimi au fost aduşi cu forţa pentru a sărbători victoria alături de trupele elene, o victorie presărată cu abuzuri şi atrocităţi tocmai împotriva acestei populaţii paşnice. Astfel, farmacistul Lagara a fost torturat şi măcelărit, iar capul aruncat în noroi, iar Dimitrie Cicma a fost tăiat de viu în bucăţi, fiecare bucată sângerândă fiind risipită pe drum, în afară de una, care a fost dusă ca trofeu mitropolitului Emilianos[69].

---

[65] *Les années fatales...*, p. 84.

[66] Detalii despre aceste puncte supuse dezbaterii conferinţei la Stefanaq Pollo, Arben Puto, *The history of Albania from its origin to the present day*, London, s.a., p. 150.

[67] Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, vol. ed. de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiaveli, 1995, p. 48.

[68] *Ibidem.*

[69] „Adevărul", XXV, nr. 8334, 22 noiembrie 1912, p. 1.

Cunoscând aceste acțiuni ale armatelor balcanice și în special ale celor grecești, România s-a văzut pusă, în acel moment, în situația de a susține cu și mai multă convingere ideea unei Albanii autonome, cu un teritoriu cât mai vast, în care să intre și zonele locuite de aromâni. De altfel, în cadrul tratativelor avute cu Danev, în timpul vizitei acestuia la București, Maiorescu a declarat deschis că dorește o „puternică și cât mai întinsă Albanie"[70], idee reluată la 15/28 decembrie 1912 în instrucțiunile trimise lui N. Mișu la Londra[71] și completată la 22 decembrie/4 ianuarie 1913, printr-un studiu cu propuneri pentru viitoarele frontiere albaneze, remis aceluiași Mișu[72].

Preocuparea diplomației românești pentru salvarea echilibrului balcanic și pentru asigurarea unui loc cât mai bun României în calitate de factor de stabilitate și de putere cu interese în afacerile peninsulare reiese nu doar din efortul pentru fixarea unor frontiere lărgite Albaniei, ci și din implicarea în organizarea noului stat. Diplomația română a susținut candidatura lui Wilhelm de Wied, nepotul reginei Elisabeta, pentru tronul Albaniei. Exista, de altfel, o întreagă listă de candidați la conducerea noului stat albanez, printre care se numărau: principii germani von Urach și Karl von Hohenzollern (alături de Wilhelm de Wied), francezul de Montpensier, englezul Arthur of Cobbaught, suedezii Wilhelm Söedermanland și Karl Westgothland, otomanii Burhan Edin, Abdul Medjid[73], Ahmed Fuad[74], dar și prințul Albert Ghica, despre care „Le Temps" scria că „pretențiile lui ar fi justificate prin descendența Ghiculeștilor, mare familie românească originară din Koprülü"[75]. Sprijinul dat de autoritățile române lui Wilhelm era justificat, deoarece se înrudea cu Elisabeta, iar legăturile de rudenie ar fi oferit posibilitatea României să joace unul dintre cele mai importante roluri în viața și dezvoltarea Albaniei și să influențeze sau poate chiar să controleze zona Balcanilor de vest.

Miza politică și geo-strategică era, așadar, importantă, România având șansa de a se transforma într-o redutabilă putere regională. Nu avem informații precise în legătură cu primele contacte dintre autoritățile române și Wilhelm sau cu apariția ideii candidaturii sale; ceea ce știm este că, la 17/30 decembrie 1912, Maiorescu a avut o întrevedere cu liderii albanezi în legătură cu eventuala

---

[70] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 50.

[71] Titu Maiorescu către N. Mișu, București, 15/28 dec. 1912, în *Documente diplomatice...*, p. 14.

[72] Gh. Zbuchea, *Relațiile României cu sud-estul european la începutul secolului al XX-lea (1900-1912)*, București, Editura Paco, 1999, p. 116.

[73] Rudolf Dinu, Ion Bulei, *Italia, România și chestiunea albaneză (1913-1914)*, în *Structuri politice în secolul XX*, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 127.

[74] „Adevărul", XXV, nr. 8353, 11 decembrie 1912, p. 3.

[75] *Ibidem*, XXV, nr. 8341, 28 noiembrie 1912, p. 2.

înscăunare a principelui de Wied[76]. O contribuţie însemnată şi o implicare efectivă în această problemă a avut-o însăşi regina Elisabeta, care a încercat să-şi convingă nepotul să accepte propunerea. A existat chiar o corespondenţă între Elisabeta şi Wilhelm din care rezultă că principele german a primit cu oarecare rezervă candidatura la tronul Albaniei[77].

Implicarea României în această problemă a fost deosebit de intensă şi a vizat impunerea soluţiei Wilhelm de Wied atât în faţa marilor puteri, cât şi a liderilor albanezi. Evident că acţiunile Bucureştiului au trebuit să ţină seama şi de diplomaţia secretă, de stabilirea unor legături cu alte state interesate de acelaşi proiect şi să menajeze susceptibilităţile puterilor rivale. În acest sens, la 19 ianuarie/1 februarie 1913, prinţul Wilhelm şi soţia sa, Sofia, au fost primiţi la palatul regal de Carol şi Maiorescu. În discuţia pe care prinţul a avut-o cu premierul român, acesta din urmă l-a asigurat că „regele îi susţine candidatura, cu condiţia să nu fie un eşec"[78]. Maiorescu s-a referit atunci la secretul care trebuia menţinut asupra tratativelor duse cu România, declarând că „regele şi noi [suntem], oficial, absolut rezervaţi"[79]. Primul-ministru i-a mai propus atunci lui Wilhelm să trimită un om de încredere al Casei Wied cu circa 10.000 de franci la Fazil Paşa şi Osler (doi fruntaşi albanezi) pentru a le cumpăra susţinerea şi încrederea.

Soluţia românească pentru ocuparea tronului albanez avea şi adeziunea Italiei, care excludea alegerea unui prinţ catolic, ce ar fi echivalat cu preponderenţa Austro-Ungariei în zonă. De altfel, aproape întreaga corespondenţă diplomatică italiană referitoare la Albania ajungea şi la Carol. Dovadă stă o scrisoare a lui San Giuliano către ambasadorii Italiei la Berlin, Viena şi către Legaţia din Bucureşti, conform căreia Berchtold l-a însărcinat pe ministrul austro-ungar la Bucureşti, Fustenberg, să sondeze confidenţial pe prinţul Wilhelm pentru a şti dacă e dispus să accepte candidatura la tronul Albaniei. „Acest sondaj se face prin intermediul lui Carol", scria ministrul de externe italian[80], confirmând astfel rolul important jucat de diplomaţia română în problema albaneză şi implicarea deosebită a factorilor de decizie de la Bucureşti. De altfel, România s-a folosit de alianţa cu Austro-Ungaria şi de interesele acesteia în Balcani, pentru a interveni în favoarea proiectului său albanez. Astfel, Blondel, ministrul francez la Bucureşti, îi scria lui Poincaré că, într-o discuţie cu Carol, acesta i-a mărturisit că România „nu poate sta impasibilă la

---

[76] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 59.
[77] *Ibidem*, p. 61.
[78] *Ibidem*, p. 73.
[79] *Ibidem.*
[80] Rudolf Dinu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 135.

dezmembrarea Albaniei şi insistă pe lângă Austro-Ungaria pentru a-i fi acordată autonomia în limitele cele mai întinse. Ianina trebuie să fie capitala sa şi frontierele septentrionale nu pot fi coborâte până la Durazzo"[81]. Acest teritoriu era locuit în majoritate de aromâni, iar România urmărea, aşa cum am mai afirmat, integrarea lor în noul stat.

Dilema este dacă într-adevăr Bucureştiul făcea presiuni în capitalele europene pentru realizarea „proiectului albanez" sau dacă statul român era doar una dintre „vocile" prin care Austro-Ungaria şi Italia se exprimau, în plan diplomatic, pentru înfăptuirea Albaniei Mari. Avea România destulă forță diplomatică pentru a-şi impune proiectul sau apăra un punct de vedere austriac, care îi aducea implicit beneficii? Considerăm că adevărul este undeva la mijloc. Nu putem nega întru totul rolul diplomației române în crearea noului stat şi dorința manifestată de aceasta încă de la începutul secolului pentru formarea unei Albanii puternice în vestul Balcanilor, stat care ar fi servit intereselor geopolitice şi naționale ale României. În acelaşi timp, autoritățile de la București s-au folosit de acțiunile diplomatice ale Vienei şi Romei, care urmăreau scopuri similare în această problemă. Cele trei state au realizat că împreună aveau şanse mai mari de reuşită, deşi fiecare urmărea prin „proiectul albanez" altceva, fiecare avea propriul „proiect albanez". Pentru a demonstra complexitatea problemei şi a pluralității unghiurilor din care ea poate fi privită, vom relua un fragment dintr-o notă adresată de Poincaré lui Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, fragment ce reliefează, dincolo de informația strictă, o anumită percepție pe care România o avea în mediile diplomatice franceze. Poincaré scria că „România are intenția de a-şi însuşi punctul de vedere austriac pe subiectul frontierelor interioare ale Albaniei şi cere ca şi cuțo-vlahii să fie pe cât posibil ataşați Albaniei şi nu Serbiei, Bulgariei sau Greciei. Ea va lua partea Austriei contra statelor balcanice şi contra Rusiei"[82]. Fragmentul prezintă destul de clar, pe lângă intenția Bucureştiului de a sprijini constituirea Albaniei Mari, şi faptul că România era percepută ca o „remorcă" a Austro-Ungariei, ce îşi însuşea mai degrabă perspectiva austriacă decât să promoveze un punct de vedere propriu.

Interesantă a fost şi poziția Rusiei, în timpul Conferinței de la Londra, față de situația din Balcani. Sazonov considera că cele mai importante probleme erau cele ale organizării Albaniei şi ale accesului Serbiei la Adriatica. În concepția sa şi a diplomației ruse, Albania trebuia să se constituie ca provincie autonomă sub

[81] Blondel către Poincaré, București, 3 decembrie 1912, în *Documents diplomatiques français (1871-1914)* (în continuare *Documents diplomatiques...*) 2 série (1901-1911), tom IV, oct. – dec. 1912, Paris, Imprimerie Nationale, 1932, p. 633.

[82] Poincaré către Paul Cambon, Paris, 7 decembrie 1912, în *Documents diplomatiques...*, tom V, dec. 1912 – martie 1913, Paris, Imprimerie Nationale, 1933, p. 24.

suzeranitate turcă, în care să staţioneze trupe ale Imperiului. Dorea, de asemenea, neutralizarea provinciei şi a ţărmului ei, Serbia urmând să aibă dreptul de a comunica liber cu Marea Adriatică, traversând teritoriul albanez prin intermediul unei căi ferate. În privinţa frontierelor, Rusia susţinea o linie ce pleca la nord de la Marea Adriatică, urmând cursul râului Drinul Alb până la lacul Ohrida, de-a lungul ţărmului vestic al acestui lac şi continuând în linie dreaptă spre sud, prin estul Koriţei şi apoi la mare[83].

La fel de interesante sunt şi instrucţiunile date de autorităţile de la Paris reprezentantului Franţei la Conferinţă. Poincaré se declara de acord cu propunerea rusă atât în ceea ce priveşte frontierele, cât şi regimul politic şi administrativ[84]. Exista, aşadar, o înţelegere între Franţa şi Rusia pentru susţinerea aceloraşi obiective, înţelegere ce se voia a fi un răspuns la încercările austro-italiene de dominaţie în Balcanii de vest.

După tratative intense, formula de compromis la care s-a ajuns la sfârşitul anului 1912 în privinţa organizării noului stat a fost următoarea: Albania urma să fie autonomă şi neutră (deşi albanezii îşi proclamaseră independenţa), cu o autonomie controlată şi garantată de cele şase puteri, sub suzeranitatea sultanului. În privinţa Serbiei, se acorda accesul comercial la Adriatica printr-un port albanez liber şi neutru, deservit de o cale ferată internaţională, sub control european şi sub paza unei forţe speciale internaţionale[85]. Poziţia Austro-Ungariei a rămas tranşantă, ambasadorul austriac insistând totuşi, în privinţa frontierelor, asupra menţinerii în Albania a oraşului Scutari şi a întregii regiuni din dreapta Drinului. După o discuţie în care au fost aduse şi argumente etnografice şi geografice, puterile i-au cerut lui Mensdorf să trimită un proiect de delimitare pe baza căruia să se poată purta tratativele[86].

Sfârşitul anului 1912 şi începutul anului 1913 au adus şi câteva schimbări de nuanţă în discursul oamenilor politici români şi în oportunităţile pe care le aveau pentru rezolvarea proiectelor lor. Pe fondul tratativelor dintre marile puteri, pe de o parte, şi statele combatante în primul război balcanic, pe de altă parte, au început acţiunile Bulgariei pentru sondarea poziţiei României în problema configurării noilor frontiere în Balcani. Cunoscând interesul Bucureştiului în problema comunităţii aromâne şi faptul că situaţia acestei etnii putea fi folosită ca monedă de schimb în tratativele cu România, Danev a făcut o propunere tentantă în timpul vizitei în capitala română. El a dat asigurări că Bulgaria va

---

[83] Nota ambasadei Rusiei, Paris, 10 decembrie 1912, în *ibidem*, pp. 51-52.
[84] Poincaré către Paul Cambon, Paris, 15 decembrie 1912, în *ibidem*, p. 83.
[85] Paul Cambon către Poincaré, Londra, 17 decembrie 1912, în *ibidem*, p. 94.
[86] Paul Cambon către Poincaré, Londra, 18 decembrie 1912, în *ibidem*, p. 102.

respecta libertatea de funcționare a școlilor și bisericilor aromânești și va admite înființarea unui Episcopat aromân în Macedonia[87]. Angajamentele luate de Danev reprezintă un pas important pentru reglementarea situației etniei aromâne, dar considerăm că trebuie să le privim ca pe un mijloc de a capta bunăvoința părții române. Ele urmăreau să asigure, pe de o parte, neintervenția armatei române în războaiele balcanice și, pe de altă parte, flexibilitatea autorităților de la București în negocierile ulterioare. Diplomația de la Sofia a fost conștientă de această sensibilitate, mai ales că una dintre aliatele României, Italia, făcea demersuri în capitala bulgară pentru a veni în întâmpinarea intereselor naționale românești[88]. Cabinetul italian sprijinea cererile guvernului Maiorescu pentru protejarea drepturilor populației aromânești, nu atât din spirit de solidaritate, cât din calcule geo-politice precise. Înglobarea într-un singur stat a românilor balcanici, de preferat în granițele unei Albanii independente, însemna câștigarea României de partea unui proiect politic a cărui finalitate avea să fie deopotrivă favorabile Bucureștiului și Romei. România reușea să mențină echilibrul în Balcani, prin împiedicarea extinderii teritoriale a Bulgariei și Greciei, iar Italia putea spera la controlul asupra statului albanez și implicit asupra țărmului estic al Adriaticii.

De altfel, soluționarea problemei aromâne nu a creat dificultăți în negocierile bipartite româno-bulgare, deoarece Sofia, după cum am constatat, s-a arătat dispusă încă de la început să dea satisfacție Bucureștiului. În protocolul semnat la Londra, în ianuarie 1913, se prevedea, chiar de la început, că Bulgaria recunoștea autonomia școlilor și bisericilor aromânilor din partea Macedoniei care urma să intre în componența statului bulgar și permitea crearea unui episcopat, oferind posibilitatea guvernului român de a subvenționa, sub supravegherea lui, instituțiile culturale[89]. Trebuie să observăm că soluția găsită de cele două părți are o dublă semnificație. Pe de o parte, statul român a obținut satisfacția în privința respectării drepturilor etniei aromâne, ba chiar i s-a permis intervenția pentru subvenționarea și controlul școlilor și bisericilor. Pe de altă parte, însă, diplomația de la București admitea ca o parte a Macedoniei să intre în componența Bulgariei, ceea ce însemna o ajustare semnificativă a programului de politică externă, al cărui obiectiv viza inițial o Macedonie autonomă sau o Albanie Mare.

Această schimbare de poziție era agreată ca soluție de moment, guvernul Maiorescu continuând să spere că „proiectul albanez" va avea sorți de izbândă.

---

[87] Titu Maiorescu către N. Mișu, București, 15/28 decembrie 1912, în *Documente diplomatice...*, p. 14.
[88] Raportat M.S. Regelui de Titu Maiorescu, București, 23 decembrie/5 ianuarie 1913, în *ibidem*, p. 19.
[89] N. Mișu către Titu Maiorescu, Londra, 16/29 ianuarie 1913, în *Documente diplomatice...*, p. 44.

Faptul reiese în mod evident din scrisoarea pe care premierul român a trimis-o ministrului de externe britanic, în martie 1913, în care preciza că: „Guvernul român vede cu satisfacţie crearea unui stat albanez independent, cu atât mai mult cu cât speră ca, prin măsurile pe care le vor lua Marile Puteri, individualitatea numeroşilor români care vor fi încorporaţi va fi respectată [...]. România este de părere că individualitatea lor naţională va fi mai bine conservată într-un stat Albanez independent sub controlul şi garanţia Marilor Puteri"[90].

Cum se raportau, însă, aceste obiective de politică externă la proiectele liderilor comunităţii aromâne? Exista o compatibilitate între dorinţele lor şi programul urmărit de guvernul României? Iată doar câteva întrebări ale căror răspunsuri pot completa imaginea asupra complexităţii „chestiunii aromâne" şi asupra eficienţei şi reprezentativităţii demersurilor diplomaţiei de la Bucureşti. Cel mai semnificativ punct de reper, în acest caz, este turneul diplomatic făcut în principalele capitale europene de o delegaţie a Societăţii de Cultură Macedo-Română, în perioada februarie-aprilie 1913. Fără a angaja răspunderea guvernului român, Nicolae Papahagi, George Murnu şi Iuliu Valaori, ultimii doi fiind membri ai comisiei specializate pentru supravegherea funcţionării şcolilor româneşti din Balcani, din cadrul Ministerului Instrucţiunii Publice şi Cultelor, au promovat interesele macedo-românilor în faţa marilor cabinete. Revendicarea principală era organizarea Macedoniei ca un stat autonom, neutru, de tip cantonal, în cadrul căruia toate naţionalităţile să se bucure de drepturi egale[91], sub deviza „Macedonia macedonenilor".

Conştientă de dificultăţile pe care avea să le întâmpine un astfel de proiect, delegaţia avea pregătită şi o variantă de „rezervă", agreată şi de România, aceea a formării unui stat albano-românesc, în care teritoriile aromânilor să fie autonome, însă ideea nu a ocupat decât un loc cu totul secundar în demersurile delegaţiei aromâneşti. Explicaţia este dată de George Murnu, care scria: „Unii au cerut să treacă în Albania în mod oarecum necondiţionat cât se poate mai multe comune aromâneşti. Eu ştiu, cu toată convingerea, că nici sub albanezi nu-i aşteaptă pe aromâni vreun viitor mai bun. Albanezii vor fi şi mai şovinişti decât ceilalţi balcanici. Răul la ei e cu atât mai mare cu cât istoria lor e deplorabilă din toate punctele de vedere. Mă bucur foarte mult că se creează o Albanie, dar nu

---

[90] *Promemoria* remis la Foreign Office în urma cererii lui Sir E. Grey, Londra, 14/27 martie 1913, în *ibidem*, p. 92.

[91] Nicolae Şerban Tanaşoca, *Realism şi idealism în „chestiunea aromânească". Un episod diplomatic din viaţa lui George Murnu în lumina corespondenţei sale inedite (1913)*, în RI, serie nouă, tom VIII, nr. 11-12, 1997, p. 772.

pentru aromâni, ci pentru albanezi, care sunt un popor cu multe calități, precum și pentru echilibrul în Balcani"[92].

Pe acest fond de criză, poziția României era tot mai dificilă, dar cuvântul său cântărea la fel de mult, în virtutea statutului său de putere cu interese în zonă. Uzând de această postură, Maiorescu i-a trimis lui Mișu indicații precise cu privire la atitudinea României în cadrul Conferinței de la Londra, față de problema albaneză. El îi solicita să ceară ca numeroasele comune macedo-române din Pind, între Samarina și Metovo, să fie încorporate Albaniei. Mișu avea însărcinarea clară să insiste pe principiul ca în toate localitățile unde aromânii erau majoritari limba administrației să fie româna, la fel ca și în toate școlile și bisericile românești, iar acest principiu general să fie înscris în constituția Albaniei[93]. La 13 martie, ministrul României în capitala britanică îi comunica premierului că la reuniunea ambasadorilor a cerut ca regiunile între Ianina, Metovo, Grebene și munții Gramos, până la Koriță, cuprinzând 36 de orașe și sate românești, cu o populație de 80.000 de locuitori să fie încorporate Albaniei. Pentru a păstra individualitatea aromânilor Mișu solicita ca marile puteri să garanteze prin documentul ce avea să înlocuiască tratatul de la Berlin și prin constituția albaneză autonomia administrativă, comunală și, pe cât posibil, politică a acestei comunități, folosirea limbii române în administrație, școli și biserici, recunoașterea unui șef spiritual și posibilitatea, pentru autoritățile de la București, de a subvenționa instituțiile de cultură românești fără vreo restricție[94].

Aceleași idei, expuse mai detaliat, s-au regăsit și într-o scrisoare trimisă la Foreign Office, la 14 martie. În text se arăta că: „limitele viitoarei Albanii trebuiau trasate de o așa manieră încât nu doar acest stat să fie la adăpost de toate dificultățile ulterioare cu vecinii săi, dar ca și populația aromână, care este foarte compactă în sud-estul Albaniei, să fie conservată intactă în interiorul statului albanez"[95]. În document se mai preciza că regiunea cuprinsă între orașele Ianina, Metovo, Grebena și munții Gramos era locuită de o populație românească majoritară. „O parte a acestei populații a fost anexată Greciei după tratatul de la Berlin", și „ar fi nedrept de a se permite o nouă separare a trunchiului compact de români și de a-i anexa altor state decât Albania. România este de părere că individualitatea lor națională va fi mai bine conservată într-un stat albanez independent, sub controlul și garanția marilor puteri, în limite fixate de o manieră posibilă pentru a evita tulburările în această țară. Guvernul român

---

[92] *Ibidem*, p. 733.

[93] Titu Maiorescu către Mișu, București, 9/22 martie 1913, în *Documente diplomatice...*, p. 90.

[94] Mișu către Titu Maiorescu, Londra, 13/26 martie 1913, în *ibidem*, p. 91.

[95] *Promemoria* remis la Foreign Office în urma cererii lui Sir E. Grey, Londra, 14/27 martie, 1913, în *ibidem*, p. 91.

consideră că cea mai bună frontieră naturală pentru Albania de sud va fi cea formată de Munţii Zagori, valea râului Inahos până la confluenţa cu râul Arta, de aici la Meţovo şi urmând frontiera actuală a Greciei până la râul Venetico şi de acolo până la confluenţa sa cu râul Bistriţa, urmând cursul Bistriţei spre Darda, Gramoşte, Koriţa, până la lacul Prespa"[96].

Trebuie să observăm, mai întâi, din documentele prezentate în rândurile de mai sus, că poziţia exprimată de România nu se limita doar la afirmarea unui principiu, acela al independenţei Albaniei în hotare cât mai mari, ci el era argumentat şi bine structurat, până la detaliu. Textele au fixat foarte clar zona pe care România o avea în atenţie, adică cea cuprinsă între oraşele Ianina, Meţovo, Grebena şi munţii Gramos, precizând totodată numărul localităţilor şi al aromânilor care trăiau în regiune. Cererile au fost argumentate mai ales pe baza dreptului natural, susţinându-se că aromânii erau majoritari în acel areal şi trăiau într-un bloc compact, care nu ar fi putut suferi mutilări. Era oferită, astfel, motivaţia pentru care România dorea includerea lor într-un singur stat. Notele diplomatice au atins apoi două probleme spinoase, care au încins spiritele reprezentanţilor marilor puteri la conferinţa de la Londra. Prima a fost cea a organizării viitoarei Albanii. Diplomaţia de la Bucureşti se pronunţa pentru crearea unui stat independent sub controlul şi garanţia marilor puteri, susţinând astfel poziţia Austro-Ungariei şi a Italiei. Această idee, vehiculată şi de Viena şi Roma, demonstra intenţia puterilor de a se ţine reciproc sub observaţie pentru a nu permite alterarea echilibrului de forţe în zonă, dar, pe de altă parte, era evident că soluţia propusă nu putea fi decât tranzitorie, experienţele trecutului demonstrând că puterile nu puteau acţiona concertat, iar zona ar fi fost transformată într-un teatru de confruntări pentru supremaţie. Evident, România lua în calcul această posibilitate, dar considera că ar fi avut un avantaj enorm prin impunerea prinţului Wilhelm de Wied pe tronul noului stat. În plus, în cadrul Albaniei independente, comunitatea aromână ar fi urmat să deţină un loc foarte important, din moment ce în localităţile în care erau majoritari limba administraţiei avea să fie română, la fel ca în toate şcolile şi bisericile din zonă. Principiul autonomiei administrative şi comunale ar fi însemnat, în termenii de azi, drepturi colective, care ar fi dus până la urmă la enclavizarea unor teritorii în statul albanez.

Organizarea de tip cantonal ar fi fost cu atât mai avantajoasă pentru aromâni, cu cât ei urmau să primească şi sprijinul direct al statului român. Diplomaţia de la Bucureşti dorea ca aceste prevederi să fie incluse în constituţia Albaniei, fapt care ar fi însemnat recunoaşterea fără echivoc a drepturilor

[96] *Ibidem.*

comunității aromâne. Proiectul conținea, în opinia noastră, pericole reale pentru integritatea statului albanez, deoarece oferea antecedente, ce puteau fi folosite și de alte naționalități pentru a-și cere dreptul la autonomie, ca prim pas spre desprinderea unor zone din Albania. Autoritățile române considerau că era necesar ca noua organizare să fie garantată și de tratatul pe care marile puteri urmau să-l semneze și care avea să înlocuiască actul final de la Berlin. Însemnătatea acestei idei este deosebită, deoarece, pe de o parte, este evident că în mediile diplomatice românești tratatul din 1878 era considerat literă moartă, iar pe de altă parte, includerea într-un nou acord între puteri a unor prevederi referitoare la existența unui canton românesc însemna recunoașterea în plan european a poziției și interesului României în Balcani și totodată făcea dificilă o schimbare rapidă și facilă a acestei organizări de vreo putere interesată.

Dacă ar fi să analizăm nu atât prevederile, cât tonul acestor note diplomatice, ajungem la concluzii interesante în legătură cu obiectivele politicii externe românești. Deși problema aromână a fost invocată ca una principală, care a generat interesul României pentru zona albaneză, considerăm că scopul real al implicării românești a fost asigurarea unei poziții privilegiate a Bucureștiului în Balcani, a unui statut de principală putere regională pentru România, pe fondul menținerii celorlalte state din regiune în limitele teritoriale din 1912. România nu avea un mijloc mai bun de intervenție în Peninsulă decât spinoasa problemă a garantării drepturilor membrilor comunității aromâne. Dacă-i reușea proiectul, atunci obținea atât poziția politică și strategică vizată, cât și avantaje pentru etnia aromână.

Preocuparea pentru destinul acestei comunități și pentru rezolvarea problemei albaneze a fost reafirmat în aprilie 1913, când Carol îi transmitea regelui Italiei că „România dorește cu ardoare ca cel mai mare număr posibil de cuțo-vlahi să fie inclus în statul albanez care se constituie”[97]. Apelul lui Carol s-a făcut într-un context tulbure în Balcani, deoarece puterile au decis ca orașul Scutari să aparțină Albaniei, dar Muntenegru refuza să-și mai retragă trupele din zonă.

Vara anului 1913 a însemnat o perioadă de frământări intense la nivelul diplomației europene pentru găsirea celei mai convenabile formule de organizare a Albaniei și de trasare a frontierelor, totul desfășurându-se în condițiile în care, în Balcani, situația era departe de a se fi calmat, vechii aliați din primul război balcanic declanșând un conflict „fratricid”. Discuții aprinse au existat în privința frontierei de sud. Italia și Austro-Ungaria au propus ca două puncte importante,

---

[97] Fascioti către San Giuliano, București, 22 aprilie 1913, în *35 de ani de relații italo-române 1879-1914. Documente diplomatice italiene*, ed. de Rudolf Dinu, Ion Bulei, București, 2001, p. 544.

canalul Corfu şi Koriţa, să revină Albaniei[98]. Marea Britanie considera că, pentru a se ajunge la o înţelegere cu Grecia, trebuia să se fixeze capul Stylos ca punct de graniţă greco-albanez la Marea Adriatică şi plecând de la acel punct, fixarea frontierei în direcţia Koriţa să fie plasată în însărcinarea unei comisii internaţionale[99]. Grecii au aprobat în principiu planul elaborat de britanici, dar încercau în acelaşi timp să impună pe agenda de discuţii o idee mai veche, aceea de a organiza în zonă un plebiscit pentru a pune comisia în faţa manifestărilor filoelene în sudul Albaniei.

Şi cum discuţiile dintre ambasadorii de la Londra păreau să nu ducă la vreun rezultat, cei şase au căzut de acord că „trebuie procedat la instituirea unei comisii internaţionale de control compusă din delegaţi ai fiecărei puteri, cu contribuţia unui element albanez. Această comisie va proceda la punerea în studiu a unei organizări progresive a ţării şi va lua măsurile necesare menţinerii ordinii. Prima dintre aceste măsuri este cea de organizare a unei jandarmerii instruită şi comandată de ofiţeri europeni ai unei puteri neutre, excluzând cele şase puteri, statele balcanice şi cele care sunt interesate direct în regiune"[100]. Interesant este faptul că ultima precizare din procesul verbal al şedinţei, aceea referitoare la statele direct interesate în regiune, a fost adăugată la cererea reprezentantului austro-ungar, ea vizând România, care ţinea să nu fie considerată stat balcanic[101].

Analizând aceste decizii ale puterilor, constatăm că problema organizării interne a Albaniei se internaţionalizase, după cum şi problemele financiare, militare şi administrative ale Imperiului otoman deveniseră subiecte de dezbatere ale diplomaţiei europene. Totodată, soluţia găsită reliefa diversitatea intereselor ce se intersectau în zonă, dar şi suspiciunile cu care se priveau marile puteri, din moment ce nu se lua în calcul o administraţie albaneză a noului stat, administraţie considerată prea vulnerabilă în faţa eventualelor presiuni venite din exterior. Astfel că decizia cea mai convenabilă era aceea ca puterile să se supravegheze reciproc, prin participarea în comun la organizarea Albaniei. În acelaşi timp, observăm că nici relaţiile Austro-Ungariei cu România nu erau foarte bune. Aceleaşi suspiciuni planau şi asupra autorităţilor de la Bucureşti, care puteau să-şi creeze un avantaj prin trimiterea ofiţerilor pentru instrucţia

---

[98] E. Grey către F. Elliot, Foreign Office, 4 iunie 1913, în *British Documents on the origins of the War (1898-1914)*, (în continuare *British Documents...*), edited by G.P. Gooch, A. Temperley, vol. IX, *The Balkan Wars*, part II, *The League and Turkey*, London, 1934, p. 830.

[99] Paul Cambon către Pichon, Londra, 5 iunie 1913, în *Documents diplomatiques...*, tom VII, mai-august 1913, Paris, Imprimerie Nationale, 1934, p. 38.

[100] *Ibidem.*

[101] *Ibidem*, p. 39.

jandarmeriei. Acest fapt demonstrează că „alianța" româno-austro-ungară în problema albaneză era marcată și ea de unele disensiuni, fiecare stat urmărind interese particulare și privind cu neîncredere spre partenerul său diplomatic.

În problema frontierelor sudice, Austro-Ungaria și Italia susțineau ca localitățile Korița și Argyrocastro să fie atribuite Albaniei, luându-se în considerație nu atât argumentele etnografice, cât unitatea geografică[102]. De altfel, ministrul grec Coromilas se temea tocmai de încăpățânarea diplomaților austrieci în susținerea acestui proiect, Austro-Ungaria având, în viziunea Atenei, interese majore pentru soarta celor 1.200 de aromâni de la Pind, pe care nu voia să-i vadă încorporați Greciei[103]. Temerea diplomației elene era parțial justificată, însă explicația interesului Vienei pentru aromâni trebuie căutată nu atât în simpatia față de cauza acestei etnii, cât în încercarea de a realiza Albania Mare din raționamente strategice.

La 3 iulie 1913, ambasadorul austriac a prezentat câteva condiții în schimbul cărora guvernul său ar accepta Comisia internațională pentru delimitarea sudului și sud-estului Albaniei: în primul rând, coasta albaneză să fie extinsă până la Thalia, în al doilea rând, Korița și teritoriul aferent să fie atribuite noului stat, iar în al treilea rând, să fie admis un reprezentant român la reuniunea care se va pronunța asupra destinului valahilor de la Pind. Marea Britanie a răspuns atunci că dacă ar accepta, în principiu, ca Thalia și Korița să fie atribuite Albaniei, atunci ar trebui să se ia în calcul ca districtele cuțo-vlahilor să fie date Greciei[104]. În problema organizării interne ambasadorul francez la Londra, Paul Cambon, declara că pentru Viena era esențial ca Albania să devină principat, dar „pe noi ne interesează mai puțin să vedem puterea executivă încredințată unui înalt comisar, unui guvernator sau unui prinț ereditar, ci ne interesează să se constituie un regim mai mult sau mai puțin ordonat, pentru a sustrage Albania de sub autoritatea pseudo-guvernului organizat de Austria"[105]. E. Grey a venit atunci cu propunerea, acceptată în unanimitate, ca puterile să facă un demers pe lângă guvernul suedez pentru a obține desemnarea unui număr de ofițeri superiori pentru organizarea și comanda jandarmeriei albaneze, ofițeri care vor pleca în Albania de îndată ce Comisia de control va fi constituită[106].

---

[102] Paul Cambon către Pichon, Londra, 13 iunie 1913, în *ibidem*, p. 189.
[103] F. Elliot către E. Grey, Atena, 17 iunie 1913, în *British Documents...*, p. 853.
[104] E. Grey către Carnegie, Foreign Office, 3 iulie 1913, în *ibidem*, p. 881.
[105] Paul Cambon către Pichon, Londra, 7 iulie 1913, în *Documents diplomatiques...*, tom VII, mai-august 1913, Paris, Imprimerie Nationale, 1934, p. 399.
[106] *Ibidem*, p. 340.

La 12 iulie, ambasadorii Italiei şi Austro-Ungariei au prezentat Conferinţei un nou proiect de organizare, în care se preciza că noul stat urma să se constituie ca principat autonom, suveran şi ereditar, în frunte cu un prinţ, desemnat de cele şase puteri. Albania urma să fie neutră, iar neutralitatea ei, garantată de marile cabinete. Controlul administraţiei civile şi al finanţelor era încredinţat unei comisii internaţionale, care funcţiona pe cinci ani şi era compusă din delegaţii puterilor şi un delegat albanez. Comisia urma să fie însărcinată cu elaborarea unui proiect de organizare a tuturor ramurilor administrative ale Albaniei. Ea va prezenta puterilor într-un timp de şase luni un raport asupra rezultatelor muncii sale, dar şi concluziile pe tema organizării administrative şi financiare a ţării. Prinţul urma să fie numit într-un termen de şase luni, cel târziu, şi până la numirea lui conducerea ţării era asigurată de sus-numita comisie. Securitatea şi ordinea publică erau asigurate de jandarmeria internaţională, a cărei organizare era încredinţată unor ofiţeri străini. Ei urmau a fi aleşi din armatele unor state europene ca Suedia, Belgia, Olanda, Elveţia, Norvegia, Spania[107]. E. Grey a susţinut atunci că acceptă ca Stylos şi Koriţa să rămână Albaniei, cu condiţia ca insulele Mării Egee să fie atribuite Greciei şi ca Serbia să fie vecină cu Grecia în Macedonia. De asemenea, puterile să fixeze un termen de şase luni pentru ca un prinţ străin să fie ales în Albania, iar până atunci ţara să fie guvernată de o Comisie internaţională de control[108]. În urma tratativelor, proiectul propus de Austro-Ungaria şi Italia a fost acceptat, cu modificarea ca prinţul să fie ales într-un an, nu în şase luni.

La 1 august 1913, „cei şase" au hotărât ca o comisie internaţională să se ocupe de delimitarea frontierei de sud, cu instrucţiunea de a lăsa Koriţa, Stylos şi insulele Sassimo Albaniei, de a neutraliza canalul Corfu şi de a accepta posesia greacă asupra insulelor locuite în majoritate de populaţie elenă[109]. La 5 august, Austro-Ungaria a venit, însă, cu noi pretenţii. Viena cerea să se insereze, în rezoluţia ce urma a fi adoptată, posibilitatea României de a proteja drepturile şi interesele cuţo-vlahilor din Epir, fixarea unei date precise pentru deschiderea şi închiderea lucrărilor comisiei frontierelor, delimitarea graniţelor pe baze etnografice, dar şi geografice şi trimiterea unei invitaţii pentru Grecia de a evacua imediat teritoriile atribuite Albaniei[110]. Dacă Germania şi Italia au

---

[107] E. Grey către E. Cartwright, Foreign Office, 12 iulie 1913, în *British Documents...*, p. 912.

[108] Paul Cambon către Pichon, Londra, 15 iulie 1913, în *Documents diplomatiques...*, tom VII, mai-august 1913, Paris, Imprimerie Nationale, 1934, p. 414.

[109] Paul Cambon către Pichon, Londra, 1 august 1913, în *ibidem*, p. 560.

[110] Paul Cambon către Pichon, Londra, 5 august 1913, în *ibidem*, p. 588.

sprijinit proiectul vienez, în schimb Grey a precizat că România şi Grecia sunt aliate şi le revine posibilitatea de a se înțelege direct asupra garanțiilor oferite aromânilor în teritoriile anexate statului elen. Totodată s-au fixat ca date de început şi sfârşit ale lucrărilor comisiei de delimitare a frontierelor 1 septembrie, respectiv 30 noiembrie 1913 şi s-a admis principiul etnografic şi geografic, care să stea la baza stabilirii graniței[111].

Pe acest fond, de instabilitate regională generată de noul război balcanic[112] şi de tergiversare a soluției în privința constituirii Albaniei, autoritățile române au abandonat, cel puțin temporar, ideea formării unui stat albanez, ale cărui granițe să cuprindă şi teritoriile locuite de aromâni. Diplomația de la Bucureşti şi-a concentrat eforturile pe negocierile cu statele din Peninsulă, în vederea obținerii de garanții pentru populația românească, în condițiile în care zonele locuite de ea urmau să fie împărțite între Serbia, Bulgaria şi Grecia. Această schimbare de perspectivă în politica externă a guvernului Maiorescu ține, în viziunea noastră, de contextul regional şi european din vara anului 1913. Statele balcanice, care obținuseră victorii importante împotriva Turciei, negociau împărțirea teritoriilor cucerite, marile puteri erau divizate, iar Italia şi Austro-Ungaria nu reuşiseră la acel moment să convingă Londra, Parisul şi Berlinul de necesitatea punerii în practică a proiectului unei Albanii Mari independente.

România nu îşi putea permite să rateze şansa de a se implica în tratativele care plecau de la ideea împărțirii Turciei europene între statele din zonă şi amânau definitivarea organizării statului albanez, doar pentru a apăra un proiect a cărui realizare nu mai era de primă importanță în iulie-august 1913[113]. Era vital pentru diplomația de la Bucureşti ca, pentru a-şi îndeplini proiectul politic, al echilibrului în Balcani, al asigurării unei poziții de „vioară întâi" în „partitura" interpretată de Bulgaria, Serbia şi Grecia şi al garantării unui destin favorabil aromânilor, să intre în jocul diplomatic de atunci şi să se abată, cel puțin pentru moment, de la planurile sale inițiale. În timpul tratativelor de la Bucureşti guvernul român a susținut ideea includerii teritoriilor locuite de aromâni în cadrul celor trei state şi a obținut garanții pentru respectarea drepturilor lor culturale. Această poziție a reprezentat o necesitate de moment, pentru a mai salva ce se mai putea salva dintr-un proiect politic care se structurase inițial pe ideea formării unei Albanii independente şi pe includerea aromânilor în acest

---

[111] *Ibidem.*

[112] Este vorba despre războiul dintre foştii aliați.

[113] În prim-plan se aflau atunci negocierile de la Bucureşti pentru încheierea păcii, ocazie cu care soarta aromânilor era pecetluită, prin împărțirea teritoriului locuit de ei între statele din zonă.

stat pe o poziţie privilegiată. Considerăm că asocierea între autorităţile române, aromâni şi albanezi s-a făcut într-un mod conjunctural, România bazându-se pe un program politic ce avea şanse de reuşită, dar nu şi de durată. Fiecare dintre părţi avea obiective specifice şi pornind de aici considerăm că statul albanez independent, în maniera în care fusese proiectat la Bucureşti, nu se putea înscrie într-o perspectivă viabilă.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EMANUEL PLOPEANU

Între război şi pace: Turcia şi problema Strâmtorilor în analizele factorilor decizionali americani din primăvara şi vara anului 1945

În timpul celei de-a doua conflagraţii mondiale, Turcia şi-a declarat şi menţinut poziţia de neutralitate, a cărei rigoare însă a variat, atât în favoarea Axei, cât şi a Naţiunilor Unite, în funcţie de imperativul unui anumit moment dat. Una peste alta, liderii de la Ankara au manevrat cu abilitate astfel încât oscilaţiile balanţei neutralităţii să nu ducă spre abandonarea ei bruscă, nedorită şi periculoasă. Turcia s-a numărat printre statele care urmau a fi invitate la conferinţa fondatoare a Naţiunilor Unite de la San Francisco (25 aprilie – 26 iunie 1945) dacă declarau război Germaniei până la 1 martie 1945, fapt împlinit la 23 februarie 1945[1]. Speranţa asigurării mult căutatei securităţi prin alăturarea de partea coaliţiei a cărei victorie se profila evident nu s-a transformat însă, pe termen scurt, într-o certitudine. Mai mult, atunci când toată lumea aştepta sau se pregătea cu înfrigurare pentru pace, Turcia a trebuit să înfrunte ostilitatea previzibilă[2], dar manifestată abrupt, a puternicului său vecin nordic, Uniunea Sovietică.

---

[1] *Allied Relations and Negotiations with Turkey*, (în continuare: *Allied Relations...*), în www. state. gov/ www/ regions/ eur/ rp, p. 11.

[2] Dacă la Conferinţa miniştrilor de Externe ai Statelor Unite, Marii Britanii şi Uniunii Sovietice de la Moscova, din 19-30 octombrie 1943, Molotov a susţinut cu virulenţă necesitatea intrării imediate a Turciei în război, la reuniunea la nivel înalt de la Teheran (28 noiembrie – 1 decembrie 1943) Stalin şi-a declarat ferm dezinteresul, dar şi utilitatea unor acţiuni punitive faţă de acest gen de state neutre: „Turcia este un aliat al Marii Britanii şi, în acelaşi timp, are relaţii de prietenie cu Statele Unite şi Uniunea Sovietică, care, ca prieteni, pot exercita presiuni asupra Turciei pentru a-şi îndeplini obligaţiile de aliată a Marii Britanii... Dacă nu era posibilă intrarea Turciei în război ca o consecinţă a prieteniei, ea nu trebuie să intre". *First Plenary Meeting*, Soviet Embassy, November 28, 1943, Combined Chiefs of Staff

Scopul demersului nostru nu îl reprezintă, însă, evoluția raporturilor bilaterale dintre cei doi mari riverani din spațiul pontic, ci modul în care diplomația americană, ce tocmai lua contact cu responsabilitățile postbelice (altele decât cele militare), a tratat situația tensionată de pe malurile Bosforului. Iar intervalul de timp luat în calcul ni s-a părut semnificativ în ceea ce privește o anumită atitudine, ce va rezulta din demersul nostru, adoptată de *policy makers* de la Washington.

În cadrul Departamentului de Stat, dar și printre militari a predominat concepția că Statele Unite nu aveau nici un interes strategic în Strâmtori și că acestea nu reprezentau un obiectiv militar, ele putând fi blocate de o forță navală din Marea Egee; iar din punct de vedere politic, situația din zonă a fost considerată de „competența" britanicilor și sovieticilor[3].

Astfel, cel puțin până la Conferința de la Yalta, planificatorii politicii americane au rămas „detașați" de problema Dardanelelor, considerând că: Statele Unite aveau interese limitate în Strâmtori, prevederile Convenției de la Montreux erau acceptabile pentru toți semnatarii și, conform principiilor promovate în perioadă războiului, orice discuție privind regimul Strâmtorilor ar trebui să aștepte instaurarea păcii[4]. Președintele însuși era hotărât să nu facă un subiect de discutat din această problemă. La sesiunea plenară, din 10 februarie 1945, Stalin a arătat că prevederile Convenției de la Montreux erau depășite. Controlul Turciei asupra Strâmtorilor era apreciat ca „nerațional", arătând că „este imposibil să accept o situație în care Turcia ține mâna pe gâtlejul Rusiei"[5].

Minutes, în *Foreign Relations of United States, Diplomatic Papers. The Conferences at Cairo and Tehran 1943* (în continuare: *F.R.U.S., Cairo and Tehran 1943...*), Washington, United States Government Printing Office, 1961, p. 508. Stalin a ținut să adauge că statele neutre îi consideră pe beligeranți drept „proști" și „este de datoria țărilor reprezentate aici să arate că neutrii sunt proști [...]; trebuie să arătăm Turciei că, dacă rămân în afara războiului, sunt într-adevăr proști" (*First Plenary Meeting,* Soviet Embassy, November 28, 1943, Bohlen Minutes, în *Ibidem,* p. 496). În schimb, cu prilejul unei întâlniri la nivelul șefilor celor trei diplomații, comisarul poporului pentru Afacerile Externe, Veaceslav Molotov, nu a ratat prilejul de a cere liderului *Foreign Office,* Anthony Eden, explicații relative la o afirmație anterioară a primului-ministru britanic, Winston Churchill, cu privire la afectarea drepturilor Turciei asupra Strâmtorilor, în situația în care această țară refuza să îndeplinească cererile Aliate (*Hopkins – Eden – Molotov Luncheon Meeting*, British Legation, November 30, 1943, în *ibidem,* p. 573).

[3] David J. Alvarez, *Bureaucracy and Cold War Diplomacy: The United States and Turkey 1943-1946,* Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1980, p. 43.

[4] *Ibidem,* p. 44.

[5] *Ibidem,* p. 45; vezi și Arthur Conte, *Yalta sau împărțirea lumii (11 februarie 1945),* București, Editura Compania, 2000, pp. 289-290.

Liderul sovietic a adus în discuţie situaţia Canalului de Suez şi a Canalului Panama, întrebând pe primul-ministru britanic şi pe preşedintele american ce reacţie ar avea dacă Egiptul şi Republica Panama ar închide cele două căi vitale de navigaţie.

Surpriza lui Roosevelt faţă de ridicarea acestui subiect a fost mare – consecinţă, în opinia noastră, tocmai a atitudinii mai sus menţionate a factorilor de analiză şi decizie civili şi militari – dar, în cele din urmă, problema a fost reportată unei viitoare conferinţe a miniştrilor de Externe, răstimp în care cele trei guverne trebuiau să informeze Turcia că revizuirea Convenţiei de la Montreux era luată în considerare[6].

Deşi la Yalta s-a ajuns la un acord procedural în ceea ce priveşte discutarea problemei revizuirii Strâmtorilor, interesul sovietic faţă de Turcia şi Strâmtori s-a manifestat rapid, fără a mai aştepta transpunerea în practică a unei înţelegeri multilaterale. „Ofensiva" sovietică împotriva Turciei a vizat, la început, bazele relaţiilor bilaterale, dar s-a extins rapid şi la delicata problemă a Strâmtorilor şi chiar a unor litigii teritoriale. Astfel, la 19 martie 1945, Uniunea Sovietică a denunţat *Tratatul de Prietenie şi Neutralitate* încheiat în 1925, ce urma să fie supus reînnoirii în noiembrie 1945[7]. În acest context, ambasadorul american de la Ankara, Laurence Steinhardt, a făcut unele consideraţii interesante cu privire la poziţia Turciei, aşa cum rezultă dintr-o telegramă trimisă secretarului de Stat, la 26 martie 1945. Slăbiciunea reală a turcilor din timpul războiului putea fi explicată prin chibzuirea resurselor pentru inevitabila confruntare cu Uniunea Sovietică. O analogie corectă se putea face, în opinia diplomatului american, cu Finlanda: „dividendele primite acum de finlandezi, pentru cei cinci ani de investiţii într-o rezistenţă fără compromisuri faţă de ameninţătoarea dominaţie sovietică, deosebindu-se de prezentele condiţii din Polonia, România şi Bulgaria, nu sunt trecute cu vederea de turci, cu o populaţie de cinci ori decât cea a Finlandei, cu numai două oraşe de o anumită importanţă, cu puţină industrie, cu

---

[6] AMAE, Fond 71/1939, Al doilea război mondial, vol. 154, Conferinţe internaţionale (1945-1947). Yalta, f. 66.

[7] Acest tratat avea o valabilitate de trei ani, cu reînnoire automată anuală şi notificarea terminării sale cu şase luni înainte de expirare (*Soviet Treaty Series: A collection of Bilateral Treaties, Agreements and Conventions, etc., Concluded between the Soviet Union and Foreign Powers*, vol. I, Leonard Shapiro (ed.), Washington D.C., Georgetown University Press, 1950, p. 313; vezi şi Al. Vianu, C. Buşe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relaţii internaţionale în acte şi documente*, vol. II *(1939-1945)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976, pp. 193-194.

o mare populație țărănească și cu mari zone montane potrivite pentru războiul de gherilă"[8].

Între timp, la Washington, în cadrul Departamentului de Stat, la 22 martie, s-a analizat decizia sovietică, considerată a premerge o solicitare pentru modificarea Convenției de la Montreux și parte a programului de aducere a Turciei într-un *cordon sannitaire* de state-tampon, sub influența Uniunii Sovietice[9]. Nici o decizie concretă nu a urmat acestei analize.

De asemenea, la Ankara, răspunsul guvernului turc a fost reținut; astfel, ministrul de Externe Hasan Saka a arătat, la 4 aprilie, că guvernul turc era pregătit pentru discutarea unei revizuiri a Convenției de la Montreux și pentru negocierea unui nou tratat cu Uniunea Sovietică, pe baza unor „modificări raționale" în regimul Strâmtorilor, dar nu va renunța niciodată la suveranitatea asupra acestora și nici nu va accepta cereri pentru teritorii sau baze în Dardanele[10]. Instrucțiunile trimise de primul-ministru turc Şükrü Saraçoğlu ambasadorului de la Moscova afirmau posibilitatea ca Turcia să accepte un aranjament prin care să refuze intrarea trupelor terestre și navale ale oricărei țări inamice Uniunii Sovietice în Strâmtori; mai mult „în cadrul stabilit de Convenția de la Montreux", se putea discuta și problema apariției în Strâmtori a unor forțe navale sovietice, în caz de război, cu condiția ca respectiva prezență să nu fie dirijată împotriva Marii Britanii[11].

În același timp, însă, presiunea sovietică se va intensifica rapid, inclusiv pe plan propagandistic, prin frecvente acuze aduse Turciei pentru „cooperarea" cu Germania, ca și pentru participarea în alianța tripartită, cu Marea Britanie și Franța[12].

În paralel, din estul Europei și Caucaz au sosit la Ankara informații despre mișcări de trupe sovietice de-a lungul frontierei turce[13]. Astfel de informații au primit și oficialii americani din România. Generalul Cortland V.R. Schuyler, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control de la București, arăta în jurnalul său, la 29 mai 1945, că la Legația turcă de aici exista o mare îngrijorare, din cauza rapoartelor referitoare la concentrările de trupe sovietice în Sudul

---

[8] Wm. Roger Louis, *The British Empire in the Middle East 1945-1951. Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism*, Oxford, Clarendon Press, 1984, p. 75.

[9] *The Diaries of Edward R. Stettinius, Jr., 1943-1946*, Thomas M. Campbell and George C. Herring (ed.), New York, New Viewpoints, 1975, p. 310.

[10] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 48.

[11] J.M. Hakov, *The Great States, Turkey and the Issue concerning the new Regime of the Straits during the First Years of World War Two*, în *Archiv Orientalni*, Praga, 54, 1986, p. 51.

[12] AMAE, Fond 71/1920-1944, Uniunea Sovietică, vol. 7, f. 135.

[13] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 48.

României şi în Bulgaria, ca şi la rechiziţiile de vagoane de marfă româneşti, turcii temându-se că acestea ar putea fi folosite pentru a transporta noi trupe şi provizii spre graniţa turco-bulgară[14]. Peste numai o lună, generalul Schuyler primea o telegramă din Bulgaria în care se raporta, din nou, concentrarea de trupe sovietice în apropierea graniţei cu Turcia şi se anunţa că, în scurt timp, Uniunea Sovietică va emite pretenţii teritoriale asupra Turciei[15]. De asemenea, generalul american Oxley, şeful delegaţiei Statelor Unite în Comisia Aliată de Control în Bulgaria, a efectuat, tot în luna iunie, o călătorie de la Sofia la Varna, ocazie cu care a constatat că subiectul conversaţiilor libere era acela al aspiraţiilor sovietice în Dardanele. Printre bulgari domnea nelămurirea în legătură cu întârzierea demobilizării armatei bulgare şi creşterea, dimpotrivă, a numărului de ofiţeri. Generalul american a rămas cu sentimentul că forţele sovietice se masau „adânc la Nord de frontiera greacă şi turcă"[16].

Sigur că, la prima vedere, toate aceste informaţii au sugerat iminenţa declanşării ostilităţilor între Uniunea Sovietică şi Turcia. Trebuie să apreciem totuşi că, deşi o astfel de eventualitate nu s-a materializat, am asistat, cu certitudine, la desfăşurarea unui *război al nervilor* ce trebuia să slăbească, prin intimidare, voinţa de rezistenţă a autorităţilor turce. Iar obiectivele sovietice ar fi fost atinse fără război şi complicaţii internaţionale. După cum vom vedea, această strategie a eşuat, provocând chiar contrariul – implicarea noului adversar, Statele Unite, într-o regiune apropiată de frontierele sovietice. Dar ultima situaţie evocată avea să aştepte mai mult de un an, detaşarea Departamentului de Stat faţă de această zonă, în această perioadă, continuând să se manifeste, chiar în ciuda tensionării evidente a raporturilor turco-sovietice. În această ultimă privinţă, momentul cel mai important îl reprezintă, evident, convorbirile din luna iunie 1945 dintre Veaceslav Molotov, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, şi ambasadorul Turciei la Moscova, Selim Sarper. Astfel, la 7 iunie 1945, Molotov a revendicat departamentele anatoliene orientale Kars, Ardahan şi Atvin, adică 6500 mile pătrate şi o populaţie de 300.000 de locuitori la frontiera cu republicile sovietice Gruzia şi Armenia. Un al doilea punct al convorbirii s-a referit la problema Strâmtorilor. Molotov a afirmat că

---

[14] Cortland V.R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 116.

[15] *Ibidem*, p. 144.

[16] *The Ambassador in Italy (Kirk) to the Secretary of State ad-interim*, Caserta, June 29, 1945, 2814, în *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945*, vol. I (în continuare: *F.R.U.S., Berlin, 1945*, vol. I), Washington, United States Government Printing Office, 1960, p. 1033.

guvernul sovietic recunoştea faptul că autorităţile de la Ankara au acţionat cu bună-credinţă în timpul războiului, şi s-au comportat satisfăcător cu privire la apărarea Strâmtorilor. Totuşi, „un popor de 200 de milioane de locuitori nu poate depinde numai de bunăvoinţa Turciei în această problemă şi trebuie, de asemenea, să luăm în considerare posibilităţile Turciei de apărare a Strâmtorilor"[17]. Ambasadorul turc a întrebat dacă această aluzie însemna că Uniunea Sovietică doreşte baze pe teritoriul Turciei, primind răspunsul afirmativ al lui Molotov[18]. În aceste condiţii ambasadorul turc a refuzat să discute o astfel de solicitare[19]. Ultimul punct al discuţiei s-a referit la Convenţia de la Montreux. În opinia ambasadorului turc, relatată la Ankara, Molotov dorea un acord prealabil între Uniunea Sovietică şi Turcia ca, la orice viitoare conferinţă internaţională dedicată revizuirii Convenţiei de la Montreux, cele două ţări să aibă aceeaşi poziţie, indiferent de părerile altor părţi. Demersul sovietic, considerat un adevărat ultimatum de unii autori[20], a fost reînnoit de ambasadorul sovietic din Turcia (ocazie cu care au fost cerute şi „anumite ajustări" ale frontierei turceşti în favoarea Greciei şi Bulgariei)[21]. Toată această desfăşurare diplomatică a creat senzaţie la Ankara[22], considerându-se că acceptarea propunerilor Moscovei va duce, în ultimă instanţă, la intrarea Turciei sub control comunist.

Din punct de vedere strategic, prezenţa unor baze sovietice în Dardanele ar fi închis Marea Neagră pentru puterile străine, dar ar fi asigurat accesul sovietic spre Marea Mediterană. În plus, cedarea Karsului şi Ardahanului ar fi încurajat tentative de lovituri de stat comuniste în Iran şi Golful Persic. Scenariul era în totalitate previzibil, dacă se lua în considerare implicarea sovietică în instaurarea unor regimuri fidele în Europa Centrală. Astfel, o eventuală cedare a Turciei ar fi

---

[17] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Acting Secretary of State,* Ankara, June 18, 1945, 817, în *ibidem*, pp. 1020-1021.

[18] *Ibidem*; vezi şi Karl W. Ryavec, *United States - Soviet Relations,* New York & London, Longmann, 1989, p. 44.

[19] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Acting Secretary of State,* Ankara, June 18, 1945, 817, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I., pp. 1020-1021.

[20] Alan R. Taylor, *The Superpowers and the Middle East,* Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1991, p. 24.

[21] Günther Nollau, Hans Jürgen Wiehe, *Russia's South Flank. Soviet Operations in Iran, Turkey and Afghanistan*, New York, London, Fraederick A. Praeger Publisher, f. a., p. 88.

[22] Pentru turci, revendicările sovietice însemnau că „vechea chestiunea orientală s-a ridicat din mormânt" (*The Cold War and the Middle East,* Yezid Sayigh and Avi Shlaim, editors, Oxford, Clarendon Press, 1997, p. 253).

putut închide, din punct de vedere ideologic, Marea Neagră, transformând-o într-un „lac sovietic".

În acest context, ministrul turc de Externe a apreciat situaţia ca „foarte gravă" iar guvernul s-a pregătit să mobilizeze 180.000 de rezervişti, în faţa informaţiilor tot mai numeroase privind mişcările de trupe sovietice de-a lungul frontierei[23].

În aceeaşi perioadă, Marea Britanie, în special, şi-a manifestat îngrijorarea faţă de noua situaţie. În cadrul *Foreign Office* a fost luată iniţiativa unor demersuri faţă de Statele Unite, în ceea ce priveşte situaţia Turciei. Departamentul de Stat a primit, din partea însărcinatului cu Afaceri al Marii Britanii, John Balfour, un *aide-memoire* în care se arăta: „[...] Acesta este un caz asemănător prin poziţia generală a principiilor enunţate de preşedintele Truman în legătură cu reglementarea problemei Venezia-Giulia – anume că principiile (sic!) fundamentale ale reglementărilor teritoriale, printr-un proces normal, trebuie susţinute împotriva forţei, intimidării sau şantajului – şi , în particular, datorită asigurărilor explicite date de mareşalul Stalin la Yalta"[24]. Obiectul demersului britanic avea să fie dezvăluit în finalul documentului: asocierea Statelor Unite în vederea unei iniţiative diplomatice la Moscova pe această problemă. Răspunsul Washingtonului a fost, însă, cât se poate de clar, chiar din momentul înmânării *aide-memoire*-ului amintit: secretarul de Stat interimar, Joseph C. Grew, a declarat că este de preferat amânarea acţiunii până la sfârşitul Conferinţei de la San Francisco[25].

În aceeaşi zi (18 iunie), ambasadorul american la Ankara, Edward C. Wilson – promotor înflăcărat al intervenţiei Statelor Unite în sprijinul Turciei, încă din această perioadă –, transmitea un raport cu privire la situaţia Turciei (însoţit de relatarea convorbirilor dintre Molotov şi Sarper din 7 iunie) după o întrevedere pe care a avut-o cu Nurullah Esat Sumer, ministru adjunct de Externe. Peste numai două zile, după o convorbire avută cu omologul său britanic, Sir Maurice Drummond Peterson, Wilson îşi exprima propria opinie:

---

[23] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 49. Despre mişcările de trupe sovietice vorbeşte şi Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare and Politics of Communism, 1941- 1945*, New York, Columbia University Press, 1975, p. 289.

[24] *Memorandum by the Acting Secretary of State of Conversation* [between] *British Chargé d'Affaires, Mr. John Balfour* [and] *Acting Secretary, Mr. Grew. Subject: Soviet-Turkish Relations,* Washington, June 18, 1945, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, p. 1018). Asupra existenţei acestora Departamentul de Stat s-a pronunţat negativ, după studierea înregistrărilor convorbirilor conferinţei din Crimeea (*The Ambassador in Turkey, Wilson, to the Acting Secretary of State,* Ankara, June 22, 1945, 844, în *ibidem*).

[25] *Ibidem.*

„Recomand cu tărie ca noi să exprimăm un interes în această problemă la Moscova. Propunerile ruseşti faţă de Turcia sunt cu totul incompatibile cu spiritul şi principiile prin care noi căutăm, cu participarea Uniunii Sovietice, să punem bazele unei noi organizaţii mondiale"[26].

La 22 iunie 1945, ambasadorul american a avut o nouă întrevedere cu Nurullah Esat Sumer, ocazie cu care acesta l-a informat despre cea de-a doua întrevedere care a avut loc între Molotov şi Selim Sarper, cu patru zile înainte; cu acest prilej, demnitarul sovietic a declarat că „guvernul sovietic ar dori să prezinte Turciei punctul de vedere al statelor balcanice referitor la anumite probleme ce afectează aceste ţări şi Turcia"[27], fără a le nominaliza. Această pretenţie era, în viziunea lui Sumer, inacceptabilă pentru Turcia, având în vedere noua situaţie în care se găseau aceste state. Un motiv foarte serios de „enervare"[28] pentru partea turcă au fost frecventele referiri ale lui Molotov la Polonia, care, în opinia diplomatului sovietic, a reparat nedreptatea tratatului bilateral „injust"[29] de după Primul Război Mondial. Sumer şi-a exprimat, faţă de ambasadorul american, părerea că „nu era deloc în concepţia guvernului plasarea Turciei în aceeaşi barcă şi pictarea în aceleaşi culori cu Polonia, Iugoslavia şi România"[30].

În urma acestor intense schimburi de opinii, Departamentul de Stat a pregătit, totuşi, un răspuns la *aide-memoire*-ul britanic din 18 iunie 1945. Acesta a fost transmis la 23 iunie. Evident, nu putem vorbi despre o schimbare radicală de vederi în această problemă. Conform documentului, „...atât cât Departamentul poate stabili, conversaţia dintre Molotov şi ambasadorul turc a avut loc *într-o atmosferă prietenoasă şi a avut un caracter explorator* (s.n.). Dacă aceasta este situaţia, Departamentul consideră prematur să protesteze faţă de ceea ce pare a fi un schimb preliminar de vederi [...]"[31]. Constatăm astfel atitudinea rezervată a Statelor Unite, ce nu percepeau încă o ameninţare directă la adresa acestui stat, în ciuda analizelor puternic impregnate de iminenţa pericolului, furnizate de ambasada Statelor Unite la Ankara.

---

[26] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Acting Secretary of State,* Ankara, June 20, 1945, 822, în *ibidem*, p. 1023.

[27] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Acting Secretary of State,* Ankara, June 22, 1945, 844, în *Ibidem*, pp. 1024-1025.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] *The Department of State to the British Embassy, Memorandum,* Washington, June 23, 1945, în *ibidem*, pp. 1027-1028.

Cu toate acestea, subiectul a continuat să figureze în convorbirile, mai mult sau mai puţin oficiale, dintre diplomaţii americani de la Moscova şi Ankara cu colegii lor turci sau sovietici, prilej pentru reprezentanţii Turciei de a insista, prin largi consideraţii, inclusiv geopolitice, asupra ameninţării ce plana asupra ţării lor. Ambasadorul Wilson a avut, la 28 iunie, o întrevedere cu colegul său sovietic, Serghei Alexandrovici Vinogradov, ocazie cu care diplomatul american a pus problema justificării cuceririi de noi teritorii, în faţa opiniei mondiale. În replică, omologul său sovietic a încercat să „explice" această situaţie, din nou (aşa cum a făcut-o şi faţă de ministrul adjunct de Externe al Turciei, cu câteva zile mai înainte) prin întinderea redusă a R.S.S. Armenia. Wilson avea să constate, încă o dată, cu prilejul acestei întrevederi, tonul critic al ambasadorului sovietic faţă de „poporul şi guvernul turc", într-un context referitor la armenii din teritoriile din estul Turciei şi la R.S.S. Armenia[32].

Diplomaţia americană nu considera, totuşi, că Uniunea Sovietică intenţiona să-şi atingă obiectivele faţă de Turcia prin forţă. Diplomaţi ca George F. Kennan, Elbridge Durbrow sau planificatori precum George A. Lincoln considerau că liderii sovietici se simţeau prea slabi pentru a se angaja într-o agresiune militară şi a risca un război general[33]. Chiar şi adepţi ai unei politici mai dure faţă de Uniunea Sovietică, cum ar fi Loy Henderson, recunoşteau că sovieticii nu au formulat revendicări formale, au acţionat cu reţinere şi au lăsat uşa deschisă negocierilor[34]. De altfel, nici J.C.S. (*Joint Chiefs of Staff*) nu identifica Uniunea Sovietică drept potenţial expansionistă, însă atrăgea atenţia că Statele Unite trebuiau să fie pregătite să-şi asigure propria securitate, fără asistenţă substanţială din partea oricărei alte naţiuni. Iar o posibilă ruptură în relaţiile dintre Marile Puteri „nu era o posibilitate îndepărtată"[35].

Către sfârşitul lunii iunie, în cadrul Departamentului de Stat a fost redactat un document în care, referitor la situaţia Turciei, se arăta că „...potenţial, Turcia este o zonă de conflict diplomatic, economic şi militar între Uniunea Sovietică şi Marea Britanie [...] Este deci important ca acest guvern, întotdeauna gata de a acorda sprijin în soluţionarea justă şi paşnică a problemelor ce implică pacea, să aibă o atitudine *detaşată* (s.n.), dar atentă, faţă de influenţa politicilor sovietice şi

---

[32] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State ad-interim,* Ankara, June 29, 1945, 876, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, p. 1032.

[33] Melvyn P. Leffler, *Strategy, Diplomacy and the Cold War...,* pp. 808-809.

[34] *Ibidem,* p. 809.

[35] John R. Oneal, *Foreign Policy Making in Times of Crisis,* Columbus, Ohio State University Press, 1982, p. 74.

britanice asupra Turciei, atât timp cât nici una din părți nu recurge la practici ce nu țin de principiile Organizației Internaționale de Securitate..."[36].

În ciuda temerilor turcești, Divizia pentru Afacerile Orientului Apropiat și Africii din cadrul Departamentului de Stat nu a perceput nici o amenințare sovietică în regiune, considerând mișcările de trupe rusești drept „zvonuri"[37]. În schimb, autoritățile de la Ankara și Londra erau considerate a fi cele care exagerau tendințele sovietice, deși rapoartele cu privire la manevre de intimidare sovietice au continuat să parvină structurilor decizionale de la Washington. Astfel, la 3 iulie 1945, ambasadorul american în Italia, Alexander C. Kirk, trimitea secretarului de Stat o relatare a viceamiralului de Aviație Stevenson, șeful delegației Marii Britanii în Comisia Aliată de Control din România, referitor la mișcări de trupe spre litoralul românesc și la pregătirea orașului Constanța și a comunei Eforie pentru a găzdui cartiere generale. Pentru omologul său din Bulgaria, generalul Oxley – a cărui opinie era, de asemenea, cuprinsă în telegrama ambasadorului Kirk –, „concentrările de trupe sovietice, în România și Bulgaria, nu aveau drept scop decât convingerea turcilor de a accepta propunerile rusești referitoare la Strâmtori"[38]. Rapoarte ale serviciilor de informații dezvăluiau și amploarea acestor concentrări. Astfel, într-un raport al M.I.D. (*Military Intelligence Division*), din cadrul Departamentului de Război, se arăta că numărul forțelor militare sovietice se ridica la 200.000 în Bulgaria, 500.000 în România și 175.000 în zona Caucazului Occidental, în apropierea Turciei[39].

Diplomația americană, concentrată asupra Poloniei, Conferinței de la San Francisco, războiului din Pacific și reconstrucției postbelice, a continuat să fie dezinteresată de problemele legate de Strâmtori, deși, după cum am arătat, ele deveneau tot mai acute.

Conform unui document al Diviziei pentru Afacerile Orientului Apropiat și Africii, din 27 iunie 1945, se arăta că Statele Unite aveau două interese în Dardanele: asigurarea libertății comerțului și un regim care să promoveze pacea și stabilitatea, iar aceste obiective erau protejate de Convenția de la Montreux. Se aprecia, totuși, că orice schimbări majore produse în regimul stabilit la

---

[36] *Briefing Book Paper: United States Policy toward Turkey,* Washington, June 29, 1945, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, pp. 1016-1017.

[37] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 51.

[38] *The Ambassador in Italy (Kirk) to the Secretary of State,* Caserta, July 5, 1945, 2866, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, pp. 1042-1043.

[39] *Apud* Liviu C. Țîrău, *Între Washington și Moscova. Politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945-1965)*, Cluj, Editura Tribuna, 2005, p. 180.

Montreux, fără consimţământul Turciei, ar prejudicia suveranitatea şi poziţia strategică a Turciei[40].

În cadrul Diviziei pentru Afacerile Orientului Apropiat şi Africii, ca şi al Departamentului de Stat au existat oficiali, cum ar fi George Allen (director adjunct), susţinut de James Clement Dunn (al doilea în ierarhia Departamentului de Stat, după secretarul de Stat interimar, Joseph C. Grew), care susţineau ideea ca navele de război sovietice să deţină drepturi de tranzit depline prin Strâmtori, nu şi baze militare, dar decizia era lăsată exclusiv pe seama sovieticilor şi a turcilor[41].

Sub influenţa celor doi, Divizia a emis un nou studiu, la 30 iunie 1945, în care erau enunţate principiile de bază ale diplomaţiei americane, în ceea ce priveşte Strâmtorile Bosfor şi Dardanele: deschiderea faţă de navigaţia tuturor navelor comerciale şi a celor de război ale statelor riverane Mării Negre, în timp de pace; impunerea unor restricţii privind numărul de nave de război neriverane prezente în Marea Neagră; în timpul unui război, în care sunt implicate una sau mai multe puteri riverane Mării Negre, nici o navă de război, a nici unei puteri neriverane, nu poate să intre în Marea Neagră fără acordul puterii sau puterilor riverane implicate în război, decât dacă ele acţionează la comanda O.N.U.; Strâmtorile să fie deschise pentru navele de război ale statelor din bazinul Mării Negre, în timp de război, cu excepţia unei decizii contrare a O.N.U.; nici unei alte puteri, cu excepţia Turciei, nu i se poate acorda dreptul de a avea fortificaţii sau baze în Dardanele fără acordul liber al Turciei; dreptul Turciei de a controla traficul, indiferent de consideraţiile de mai sus, oricând era în război sau ameninţată cu războiul, cu excepţia unei acţiuni interzise de O.N.U.[42]

Documentul este semnificativ, reprezentând o reorientare a politicii americane, în sensul acceptării revizuirii Convenţiei de la Montreux, acordarea libertăţii de tranzit[43]. Mai mult, într-o altă amplă analiză se arăta că „[...] pare să existe anumită validitate în concepţia rusească conform căreia Convenţia recunoaşte într-un grad insuficient importanţa specială a Strâmtorilor pentru puterile Mării Negre"[44].

---

[40] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 56.

[41] *Ibidem*, p. 57.

[42] *Revised Briefing Book Paper, Memorandum Regarding the Montreux Convention,* Washington, June 30, 1945, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, pp. 1014-1015.

[43] David J. Alvarez, *op. cit.*, p. 59.

[44] *Briefing Book Paper: Memorandum Regarding the Montreux Convention,* Washington, June 27, 1945, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, pp. 1012-1013.

Imaginea formată la Washington cu privire la situația din zonă era însă departe de a fi aceeași cu cea a diplomaților – cum ar fi ambasadorul Statelor Unite la Ankara, Edwin C. Wilson – aflați mai aproape de realitățile la care făceau referire. Este dificil de apreciat în ce măsură tonul rapoartelor acestora – destul de alarmist, așa cum am arătat și cum vom vedea în continuare – avea la bază informații reale sau convingeri formate în mod onest, ca urmare a cunoștințelor anterioare și a experienței prezente; ori era exagerat intenționat, pentru a sensibiliza factorii de decizie din capitala americană. Înclinăm totuși să credem în prima variantă, având în vedere viitoarele atitudini ale factorilor de analiză și decizie americani, tributare, în continuare, unei perspective idealiste în ceea ce privește noua ordine internațională. Revenind la activitatea diplomatului mai sus amintit, acesta a trimis, la 2 iulie 1945, Departamentului de Stat unele reflecții cu privire la relațiile dintre cei doi mari riverani ai Mării Negre, așa cum au rezultat în urma convorbirilor avute cu oficialități turce sau diplomați acreditați la Ankara. Astfel, recentele relatări ce au circulat în capitala Turciei privind revendicările bulgare pentru ieșire la Marea Egee, atacurile de la Radio Moscova asupra guvernului grec „fascist", protestele de la Radio Sofia și Radio Belgrad despre „persecutarea" slavilor din Macedonia semnificau faptul că „*o întreagă problemă balcanică este ridicată*"[45] (s.n.). De asemenea, Wilson atrăgea atenția că „solicitările pentru reînapoierea Karsului și Ardahanului trebuie luate foarte în serios. Este o problemă de prestigiu, pentru actualul guvern sovietic, de a recupera ceea ce a deținut fostul regim țarist. Aceste teritorii au o mare valoare strategică, fiind aproape de Nordul Iranului și Anatolia de Est"[46]. În ceea ce privește securitatea Mării Negre și revizuirea Convenției de la Montreux, Wilson aprecia că, „în cazul în care securitatea sovietică cere libertatea trecerii prin Strâmtori, este evident că o astfel de libertate nu poate fi garantată decât fie prin baze în Turcia, fie prin revizuirea Convenției. Acest război a demonstrat că Strâmtorile pot fi închise de o putere aeriană cu baza în Creta. Se poate deci aștepta ca revendicări legate de securitatea sovietică să fie extinse în Egee. Dacă aceasta va reuși, întreaga dezbatere poate fi transpusă de la Dardanele la Mediterana – Suez – Gibraltar"[47]. Concluzionând, ambasadorul american arăta că „în august 1941, Uniunea Sovietică a dat asigurări Turciei privind fidelitatea sa față de Convenția de la Montreux și respectarea integrității teritoriale a Turciei. Peste mai puțin de patru

[45] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State ad- interim,* Ankara, July 2, 1945, 893, în *ibidem*, p. 1033.
[46] *Ibidem,* pp. 1033-1034.
[47] *Ibidem,* p. 1034.

ani, Uniunea Sovietică a denunţat tratatul de prietenie cu Turcia şi a informat că un nou tratat va cere, drept condiţie prealabilă, acordul asupra revizuirii Convenţiei de la Montreux şi cedarea unor teritorii turceşti. *Această procedură a devenit prea familiară în anii de după martie 1936* (s.n.). Ar fi în interesul păcii şi cooperării, pentru Statele Unite, ca, la întâlnirea celor trei, să alunge orice îndoială a delegaţiei sovietice în ceea ce priveşte convingerea noastră că o astfel de procedură este contrară spiritului şi principiilor unei organizaţii mondiale, pe care ambele guverne s-au angajat să le sprijine"[48]. Analogiile erau evidente, în încercarea de a convinge factorii decizionali de la Washington de urgenţa deciziei. În aceeaşi zi, ambasadorul american a avut o întrevedere cu primul-ministru, Şükrü Saraçoğlu, în cadrul căreia ultimul a exprimat dezamăgirea guvernului său faţă de reacţia americană moderată cu privire la convorbirile Molotov – Sarper. Într-un raport trimis Departamentului de Stat, a doua zi, ambasadorul american arăta că „el (primul-ministru turc) nu poate înţelege speranţa noastră ca ambele părţi să desfăşoare «convorbiri viitoare cu respectarea punctului de vedere al fiecăruia», nu poate crede că noi dorim să avem convorbiri viitoare cu Uniunea Sovietică pe probleme legate de baze şi teritorii turceşti"[49].

Ferm convins că situaţia Turciei traversa o perioadă critică, ambasadorul american a revenit, la 5 iulie, cu un nou mesaj către secretarul de Stat interimar, Joseph C. Grew, în care îi reamintea acestuia de întâlnirea avută, împreună cu alţi colegi, cu preşedintele Harry S. Truman şi de atitudinea fermă a acestuia, manifestată cu acest prilej, în ceea ce priveşte sprijinirea Turciei[50]. Rememorarea acestui moment a fost văzută ca un posibil stimul pentru oarecum detaşata atitudine a Departamentului de Stat.

Era însă viziunea alarmistă a ambasadorului american suficient de bine percepută la Washington, astfel încât să reprezinte un stimul în adoptarea unei iniţiative în această direcţie? Analizele oficialilor din cadrul Departamentului de Stat – unele amintite de noi anterior – ne oferă un răspuns negativ. Pentru a întări şi mai mult această convingere, facem referire la convorbirea dintre secretarul de Stat interimar, Joseph C. Grew, şi ambasadorul Turciei la

---

[48] *Ibidem.*

[49] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State ad interim,* Ankara, July 3, 1945, 898, în *Ibidem.*

[50] *The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Under Secretary of State (Grew),* Ankara, July 5, 1945, 916, în *ibidem,* p. 1033; întâlnirea a avut loc la 25 aprilie, înainte ca ambasadorul Wilson să plece spre noul său post (Stephen G. Xydis, *The 1945 Crisis over the Turkish Straits* în *Balkan Studies*, vol. 1, 1960, p. 70).

Washington, Hüseyn Rağip Baydur, din ziua de 7 iulie 1945, la cererea ultimului. Demnitarul american, după ce a declarat interesul guvernului pe care îl reprezenta față de „orice amenințare la adresa păcii", a încercat să minimalizeze ceea ce părea o adevărată amenințare pentru Turcia, arătând că, „din câte am înțeles, discuțiile (dintre Molotov şi Selim Sarper – n.n.) au reprezentat un schimb amical de vederi şi nu au fost formulate amenințări concrete"[51]. Oarecum iritat, ambasadorul turc a replicat întrebând dacă poate fi considerată prietenoasă situația în care Uniunea Sovietică ar revendica cedarea oraşelor Boston şi San Francisco[52]. În fața virulentei afirmări a integrității teritoriale, inclusiv prin forța armelor, Joseph C. Grew a subliniat faptul că era de dorit, mai degrabă, ca problema să fie supusă discuției directe între Harry S. Truman şi Iosif V. Stalin, la viitoarea conferință de la Potsdam, decât unor demersuri oficiale la Moscova, diplomatul american urmărind, de fapt, să nu sugereze posibilitatea unui angajament al Statelor Unite[53]. Aceeaşi formulare moderată va fi regăsită şi într-o notă oficială a guvernului american, remisă autorităților turceşti de către ambasadorul Edwin C. Wilson, la 26 iulie[54]. Departamentul de Stat şi-a proclamat „neutralitatea" şi în ceea ce priveşte cererea turcilor de furnizare a unor informații asupra dispozitivelor militare sovietice în Balcani[55].

Noua situație creată de revendicările sovietice a reținut în continuare atenția structurilor analitice americane şi britanice, în preajma deschiderii Conferinței de la Potsdam. În cadrul convorbirilor preliminare care au avut loc la 14 iulie, la Berlin, între reprezentanți ai delegațiilor britanică (Sir Alexander Cadogan, Hayter, Coulson) şi americană (Averell Harriman, William Clayton, Joseph Davies, Moseley, James Clement Dunn – înlocuitorul lui George Allen în funcția de director adjunct al Diviziei pentru Afacerile Orientului Apropiat şi Africii), Dunn a apreciat că, în ceea ce priveşte revendicările sovietice, problema teritorială era cea mai importantă, urmată de cea a bazelor şi, în ultimă instanță, de cea a Strâmtorilor, care, având în vedere caracteristicile războiului modern, par să-şi fi pierdut din importanță. În opinia sa, rezolvarea nu putea fi lăsată exclusiv pe seama unor acorduri bilaterale, trebuind să fie subiect al dezbaterii

---

[51] Joseph Clark Grew, *Turbulent Era: a Diplomatic Record of Forty Years: 1904-1945*, vol. 2, Boston, Houghton Miffin, 1952, p. 1471.
[52] Harry N. Howard, *The Turkish Straits* ..., p. 43.
[53] Joseph C. Grew, *op. cit.*, p. 1473.
[54] *Apud* J. M. Hakov, *op. cit.*, p. 53.
[55] Nicolae Baciu, *Agonia României 1944-1948. Dosarele secrete acuză*, Cluj, Editura Dacia, 1990, pp. 177-178.

Naţiunilor Unite[56]. În privinţa Strâmtorilor, Dunn a redactat un lung memorandum, adresat secretarului de Stat adjunct. În acest document se aprecia că „totuşi, Canalul de Suez este deschis trecerii navelor de război, în timp de război, iar noi permitem navelor de război să treacă prin Panama în timp ce Statele Unite ale Americii sunt neutre. Dorinţa Rusiei de a a avea trecere liberă a navelor sale de război prin Dardanele tot timpul este pe deplin de înţeles, şi mi se pare că delegaţia Statelor Unite trebuie să exprime acordul său faţă de această dorinţă rusească"[57]. Oficialul american a făcut şi unele aprecieri în ceea ce priveşte problema bazelor, a căror revendicare trebuia respinsă cu toată fermitatea, în opinia Marii Britanii. Pentru Dunn „aceasta este o reîntoarcere la tradiţionala poziţie a Marii Britanii cu privire la Strâmtori şi este cât se poate de contrară acordului secret anglo-rus din 1915[58] [...] Marea Britanie doreşte, de asemenea, să precizeze că problema bazelor nu este una depinzând numai de reglementarea bilaterală între Rusia şi Turcia. Ar fi greu pentru Statele Unite să fie de acord cu poziţia Marii Britanii, în lumina negocierilor noastre bilaterale cu Brazilia, Ecuador, Portugalia [...] Cred că noi va trebui să admitem că, dacă Rusia şi Turcia sunt capabile să ajungă la un acord amical în această problemă, noi nu vom face nici o obiecţie"[59]. Rezulta aşadar că Statele Unite trebuiau să evite adoptarea unor poziţii de nesusţinut datorită unor precedente istorice care impuneau acceptarea ideii că anumite revendicări sovietice erau acceptabile, chiar în ciuda opoziţiei britanice.

La rândul său, J.C.S. a recomandat S.W.N.C.C. (*State-War-Navy-Coordinating Commitee*), la 17 iulie, ca delegaţia americană la Potsdam să încerce, din perspectiva securităţii generale pe termen lung, „să limiteze şi să amâne discutarea problemelor referitoare la Strâmtori şi la Canalul Kiel, până când convorbirile privind reglementarea păcii generale vor începe să se desfăşoare"[60]. Dacă nu se putea evita acest lucru, Statele Unite trebuiau să

---

[56] *Record of Preliminary Meeting with the United States Delegation held at Berlin on the afternoon of 14 July 1945,* Berlin, 15 July 1945, în *Documents on British Foreign Policy Overseas, The Conference at Potsdam 1945*, Rohan Butler şi M.E. Pelly (editors), series I, vol. I, *The Conference at Potsdam July-August 1945,* London, His Majesty Stationary Office, 1984, p. 287.

[57] *Memorandum, The Deputy Director of the Office of Near Eastern and African Affairs (Allen) to the Assistant Secretary of State (Dunn),* Babelsberg, July 15, 1945, în *F.R.U.S., Berlin, 1945,* vol. I, p. 1053.

[58] *Memorandum, The Deputy Director of the Office of Near Eastern and African Affairs (Allen) to the Assistant Secretary of State (Dunn),* Babelsberg, July 15, 1945, în *ibidem*, p. 1054.

[59] *Ibidem.*

[60] Stephen G. Xydis, *op. cit.*, p. 84.

sprijine demilitarizarea Strâmtorilor şi „în cazul unui eşec, să se opună oricărei propuneri de acordare, altei naţiuni decât Turcia, de baze sau alte drepturi de control militar, direct sau indirect, al Strâmtorilor"[61].

Concluzia care se impune de la sine, în opinia noastră, este aceea că diplomaţia americană nu a avut (pentru că nu a dorit şi/sau pentru că era concentrată asupra altor probleme, considerate de o urgenţă sporită) o viziune unitară asupra a ceea ce se întâmpla în spaţiul pontic în privinţa raporturilor turco-sovietice, în ciuda unor analize ample şi alarmiste, în acelaşi timp, creaţie a ambasadorului Statelor Unite la Ankara, în primul rând. Nici impetuozitatea britanică în direcţia adoptării unei poziţii ferme faţă de Uniunea Sovietică, relativ la demersurile celei din urmă către Turcia, nu a adus nici o schimbare în atitudinea decidenţilor civili şi militari americani. Abia odată cu noul preşedinte american, Harry S. Truman, şi cu poziţia acestuia din timpul Conferinţei de la Potsdam, a fost dat un semnal clar în această direcţie. Dar asimilarea lui în corpul analitic şi decizional american avea să mai aştepte.

[61] *Ibidem.*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SILVIU MILOIU

How does a relationship begin? The background and the initiation of the diplomatic relations between Finland and Romania

The aim of the research

The beginnings of the relations between Romania and Finland have very much to do with the political circumstances arising at the end of the First World War, when Finland proclaimed her independence and Romania saw the fulfillment of her national aspirations. This was a development connected to large-scale political, ideological and geopolitical changes occurring in the area. The main coordinates of these changes were the dissolution of empires such as Russia, Austria-Hungary and Turkey, the creation of smaller nation-states and the Bolshevik Revolution. When the war was over the Romanians and the Finns knew little of each other. Few were the instances when Finns, especially guised as Russian officers, traveled to Romania. Even fewer were the cases of Romanians traveling to Finland, for instance as mercenaries in the Swedish or Russian armies. The interest for Finland increased towards the end of the 19th century when Romania opened on November 17th, 1890 her first honorary consulate in Helsinki. The first to serve as Romania's vice-consul in Helsinki was Eduard Evensen whose assigned duty was to defend the interests of the Romanian subjects in this country. On January 26th, 1898 he received his appointment as a full honorary consul. Evensen's activity as Romania's consul lasted for more than a decade and a half when on April 28th,1907 he was replaced by Axel Holmström, a merchant and ship owner[1].

---

[1] See Alexandru Popescu and others, *Confluenţe româno-finlandeze. Trei secole de contacte, 85 de ani de relaţii diplomatice*, Ed. Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2005, pp. 10, 167-170, 269; Silviu Miloiu, *The preliminaries of the Romanian-Finnish relations before 1914*, in *Faravid*, 30, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi, 2006, pp. 129-145.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

The aim of this article is to study the circumstances arising at the end of the war and in the first post-war years responsible for bringing about the beginnings of the diplomatic and political bonds between the two states. Such an undertaking is motivated by the desire to better understanding the political behavior of small and middle-sized states in a world in construction and the way they understand to brick up to the foundations of a new international order. It might also contribute to perceiving not only the extent but also the limits to which a small and mid-sized power can design the world or contribute to its redesigning, at least next to their door. Finally, the story of these beginnings has been only partly narrated[2] and is instructive for the priorities of Finland and Romania at the start of the inter-war period. This article commits a sin by dedicating a too large space to the foreign policy priorities of the two states without direct relevance to the Finnish-Romanian relations. This is the result of a choice for a pyramidal structure of our contribution in which the foundation deals with the general lines of the foreign and domestic policies of the two countries and the upper part is dedicated to the establishment of the Finnish-Romanian relations. The rationality of this choice for a larger space to the setting into which this relation inserted itself has to do with the aim of this article of evaluating the relevance of this relation in the context of the general foreign policy lines of the two countries. This setting also explains the opportunities opened to this relationship and the limits within which it could evolve. For instance, the similarities in their geographical position vis-à-vis Soviet Russia would be a source of cooperation, whereas the Finnish-Hungarian kinship would be a cause of concern in Bucharest. Additionally, some domestic issues are dealt with because it is our opinion that domestic policies always play an important role in the foreign policies of a given country.

The most important contributions to the beginnings of the Romanian-Finnish relations were printed only at the beginning of this century. The most important study approaching this topic is Kalervo Hovi's *Emergence of the diplomatic relations between Finland and Romania. The Finnish point-of-view.* Hovi's contribution magisterially depicts the European and the East-Central European circumstances leading to the establishment of the diplomatic relations

---

[2] See Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic relations between Finland and Romania. The Finnish point-of-view*, in Iulian Oncescu, Silviu Miloiu (editori), *Istoria: contribuţii în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2006, pp. 293-300; Silviu Miloiu, *O istorie a Europei nordice şi baltice, De la epoca naţionalismului la Războiul Rece*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2004, p. 251.

between Romania and Finland. Additionally, he correctly sets the day when Romania recognized Finland's independence on April 8th, 1920[3]. The volume published by the Romanian Ministry for Foreign Affairs to celebrate the 85th anniversary of the Romanian-Finnish relations also contributes with interpretations, a chronology, documents and valuable appendices to clarifying the context of the establishment of the first Finnish Legation in Bucharest and the first Romanian Legation in Helsinki[4]. *The 2005 Anniversary Seminar on the occasion of 85 years of diplomatic relations between Romania and the Finland*, organized under the aegis of the Embassy of Romania in Helsinki and Finnish Ministry of Foreign Affairs on May 25th, can be also quoted to represent a significant contribution to the study of diplomatic beginnings of the Romanian-Finnish relations.

Finnish and Romanian state-building process: parallels and encounters

The acquiring of the independence of the Finnish state and the aggrandizement of Romania are both part of the same process of national construction occurring during the last phase of the World War I when some of the Central Powers were weakened by the war and gradually capitulated. However, they did not collapse before Germany practically defeated Russia and forced her concluding the Brest-Litovsk Peace Treaty of March 1918. While Germany suffered military defeat in the war, the crippling of Russia, Austria-Hungary and the Ottoman Empire were largely due to the ideological and national turmoil furthered by the war privations. Both Russia and Austria-Hungary consisted of numerous minorities whose attachment to their country was greatly undermined by the politicization of the ethnic differences taking place during the 19th century. Nationalism was not the only factor contributing to their disintegration. The politicization of the social differences in the late 1800s and beginning of 1900s split these states into rival social camps. Russia, but to a lesser extent Austria-Hungary, too, were weakened to such a degree by the war that their traditional institutions and values of cohesion and instruments of repression were unable to cope with the social pressure unleashed by nationalism, communism and anarchism.

These international circumstances made it possible the following year the independence of Finland in 1917 and the unification of the Romanians. Given the circumstances, Finland's proclamation of independence was not a difficult issue in itself. Following the Bolshevik October coup d'état, it was more the

[3] Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic...*, pp. 298-299.
[4] Alexandru Popescu *et al.*, *op.cit.*

domestic ideological cleavages which belated the solemn proclamation of a sovereign Finland. However, after a new bourgeoisie Senate, led by Pehr E. Svinhufvud, took office on November 27th, the events unfolded with great rapidity. The head of the Senate presented the legislative body, the Eduskunta, with the text of a document that came to be known as the Finnish Declaration of Independence. On December 6th, the Eduskunta approved the document. However, the ideological division was deep and this was evident from the fact that only a slight majority of 100 to 88 cast their votes in favor of the document. The Social Democrats came with their own version, which was defeated[5]. The independence of Finland was recognized, paradoxically, first by Soviet Russia after the Bolshevik capital Petrograd was visited by Svinhufvud in person. The holy figures of the Bolshevik revolution Lenin, Trotsky and Stalin put their signatures on a document issued on 18/31 December granting the official recognition to the existence of the new independent state. Soon, Sweden, France[6] (4 January 1918), Germany, Austria-Hungary, Denmark and other states granted Finland the *de jure* recognition of its independence[7]. Britain refused to recognize the independence of Finland, the Foreign Office believing that it would alienate the Russian elements sympathetic to the Allies. Besides, the British feared that they would soon have to face with requests for recognition coming from the Ukraine and other nationalities of the empire[8].

However, the question arises as what were the reasons for Russia to adopt such a positive stand towards a secessionist country when it is common knowledge no country ever accepted without bitterness loss of land and inhabitants. David Kirby probably gave one of the most convincing answers to

---

[5] D.G. Kirby (editor), *Finland and Russia 1808-1920. From Autonomy to Independence. A selection of documents*, University of London, pp. 201-202; Juhani Paasivirta, *Finland and Europe. The Period of Autonomy and International Crises 1808-1914*, C. Hurst and Company, London, 1981, p. 109.

[6] France had difficulties in convincing its allies to follow the way on which it embarked regarding Finland's independence, Great Britain refusing to believe in the likelihood that Paris' policy of turning Finland in a part of the defensive anti-German line would have any chance to produce results, see Louis Clerc, *Louis Raynaud et la reconnaissance de l'independence finlandaise, 1917-1918*, in *„Muille maille vierahille...". Kalervo Hovi ja yleinen historia*, Julkaisija Turun Historiallinen Yhdistys, Vaasa, 2002, p. 231; Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or barriere de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919*, Turku, 1975, pp. 78-81.

[7] Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi, *From Grand Duchy to a Modern State. A Political history of Finland since 1809*, Hurst & Company, London, 1999, pp. 105-106.

[8] Eino Lyytinen, *Finland in British Politics in the First World War*, Suomalainen Tiedeakademia, Helsinki, 1980, pp. 94-95.

this question. It was simply because Lenin wanted to prevent the bourgeoisie from using a Russian opposition to independence as a weapon to stir nationalism and national integration (over ideological preferences) against a social (Bolshevik) and national (Russian) enemy. Lenin's strategy had failed to achieve the long-term results. He would be deeply disappointed when the Socialist attempt to seize the power would not be successful[9]. Yet, it may well have happened that were not the Soviets take this decision, the Socialists would have never taken up arms in order to assume power. The Socialist Red Guard coup of January 28th, 1918 deprived the legal government of its power base. The power shifted to the new Red government headed by the former speaker of the Eduskunta, Kullervo Manner. The new government relied on an army of 30,000, mostly men with little military exercise. They were helped by the demoralized Russian troops quartered in Finland. However, the Finnish Socialist government did not resemble the Bolsheviks in an essential feature: the newly proclaimed Socialist Workers Republic's provisional constitution was not based on the principle of the dictatorship of the proletariat, but retained the democratic principles and maintained the Eduskunta as the supreme centre of power[10]. The question arises of how long these principles would have been upheld would the Reds have defeated their adversaries.

However, the situation turned out to be just the opposite. The Whites, a mixture of democrats, rightists and right-wingers emerged victorious from the Civil War under the leadership of the intelligent, grand signor, authoritative and very capable front commander Carl Gustav Emil Mannerheim. Similarly, on the eastern front Germany managed to achieve its goals in the winter and spring of 1918 against a weakened Russia. Born on 4 June 1867 in south-western Finland in Louhisaari, Mannerheim, who just a year before had left the Romanian front for a visit to the Tsar and holiday in Finland, had noticed with worry the growing discontent and rebellious spirit spreading in the Russian Army[11]. Following the Bolshevik successful coup he returned to his country and, a Finnish Washington, was converted into the main supporter of Finland's independence. He wanted to save his country from falling prey to the turmoil already prevalent elsewhere in Russia. His struggle at the helm of the Whites had a national and ideological meaning: Mannerheim hated Bolshevism. If in Russia the brilliant and extremely efficient politician Lenin emerged victorious,

---

[9] David Kirby, *Finland in the Twentieth Century*, C. Hurst&Company, London, 1978, p. 63.
[10] Anatole Mazour, *Finland between East and West*, D. Van Nostrand Company, Princeton, New Jersey, Toronto, London, New York, 1956, p. 49.
[11] *The Memoirs of Marshal Mannerheim*, Cassel & Company Ltd., London 1953, p. 108.

it was Mannerheim who proved the most capable man in Finland at the time and who crushingly defeated the Reds thus avenging his former emperor and revenging against the rebels. Yet, his victory was not as unilateral as he would have wanted. This is not only because the German-trained a thousand Finnish Jaegers joined the Finnish Army, this was a national duty to fulfill after all, but because a German division headed by General von der Goltz landed in Hanko and Loviisa and occupied Helsinki, thus somehow diminishing the shine of Mannerheim's Tampere victory (April 6th). With this, the Civil War ended, leaving behind no less than 30,000 victims, 25,000 from among the Reds. An exceptional tribunal sentenced 67,788 Reds to various terms in prison, with more than 500 sentenced to death penalty. Nonetheless, those punished to lighter penalties would soon be set free and, at the end of 1918, only 6,100 were still in captivity. The Civil War was exceptionally bloody with only 20-25% of the victims dying in active combat[12].

The German landing was a consequence of the requests by the Finnish circles of the right. They assessed that the only chance of safeguarding Finland's wellbeing was by laying firm in Germany's camp. This was the reason behind Finland's White government and the newly proclaimed Regent Svinhufvud decision of concluding on March 7th, 1918 a treaty, a commercial and maritime agreement and a secret agreement with Germany. The treaty obliged Finland not to give any other nation any privilege of any sort without first consulting with Berlin. The commercial and maritime agreement gave Germany a preferential treatment regarding the commercial exchange of goods. Finland assumed the obligation of granting the German Navy, upon the latter's request, the right to establish naval basis wherever on the Finnish territory[13]. Moreover, in order to draw Finland ever more in her camp, Germany obliged herself to obtain the diplomatic recognition of Finland's independence from the states which had not yet granted it. The effect was the opposite. The British, for instance, arrived to the conclusion that Finland was an occupied country. The Entente's blockage against Germany was expanded to Finland[14]. Svinhufvud and his supporters went further in their pro-German policy and wanted a member of the Hohenzollern dynasty occupy the Finnish throne. Whether agreed by the Germans, this would have related the Finnish Royal House to the Romanian

---

[12] Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi, *op.cit.*, pp. 111-112; Juhani Paasivirta, *Finland and Europe. The Period of Autonomy...*, p. 145.

[13] D.G. Kirby (editor), *Finland and Russia 1808-1920...*, pp. 235-236.

[14] Kalevi J. Holsti, *The Origins of the Finnish foreign policy, 1918-1922. Rudolf Holsti's role in the policy*, Microfilm, Stanford University, Ann Arbor University Microfilms International 1961, pp. 29-30.

Hohenzollern-Sigmaringen dynasty. However, as the things turned out, the Germans refused that Oscar, the son of the Keiser, took the crown, but accepted Friedrich Karl von Hessen who was proclaimed King of Finland on October 9th, 1918[15].

The left did not remain passive and while the Civil War raged on, they signed on March 1st an agreement with Soviet Russia. According to the provisions of this treaty, Finland gave up a portion of the Karelian Isthmus to her neighbor, guaranteed the safety of the Russian telegraphic connection with Sweden over her territory and granted the citizens of the two countries, if they so wished, the right to acquire the citizenship of the other country. However, this treaty will be in force for only two days before Germany forced Russia in the sixth article of the Brest-Litovsk Treaty of March 3rd to end the agitation and propaganda aimed at the Finnish government and public institutions. The provisions of the treaty obliged Russia to evacuate her military and naval forces from Finland and Åland[16]. Additionally, influential Germans such as General Ludendorff supported the Finnish designs to Eastern Karelia while the German Foreign Office pondered for a while the handing of Murmansk to Finland, which they subsumed to Germany's overall strategy in Eastern Baltic[17].

Finland thus evolved to becoming a field for not only the confrontations of ideologies, but also for the competition between two major powers, the Central-European Germany and the East-European Russia. Their Finnish supporters bitterly struggled with each other. It seemed that the Finnish society would never be able to heel the social breach proved and strengthened by the Civil War and its memories. Nevertheless, well informed and orientated individuals such as Mannerheim[18], Kaarlo Juho Stålberg, Väinö Tanner or Kalevi Holsti, to mention only a few names, regardless the differences between their political leanings, considered that the future of their country rested with the Entente and the Scandinavian states. Following the defeat of the Triple Alliance, Svinhufvud resigned his position to Mannerheim, the German troops withdrew from Finland

---

[15] Mauno Jokipii, *Suomi ja Saksa maamme itsenäisyyden aikana*, Snellman Instituutti, Kuopio, 1994, p. 10.

[16] D.G. Kirby (editor), *Finland and Russia 1808-1920...*, pp. 235-236; Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi, *op.cit.*, p. 117; Juhani Paasivirta, *Finland and Europe. The Period of Autonomy...*, p. 140.

[17] Holger H. Herwig, *German policy in the Eastern Baltic Sea in 1918: expansion or anti-Bolshevik crusade?*, in *Slavic Review*, p. 345.

[18] Mannerheim had been appalled following the victory in the Civil War by the German orientation of the government, laid down his command and left the country, *The Memoirs of Marshal Mannerheim...*, p. 182.

and the King abdicated his crown. By mid-December, Finland was free to build up her future as an independent state but had to deal with delicate issues such as the acquiring of the diplomatic recognition from Britain and the United States, the famine, the reconstruction of the state. The diplomatic recognition from Britain and the United States was intimately connected to the overcoming the shortage of food as its acquisition would qualify Finland to receive food relief from the Anglo-Saxon powers[19].

During the second half of the 19th century, Romania acknowledged many changes in the orientation of her foreign policy. These were synthesized in the developments acknowledged by her foreign policy during the World War I when the Romanians had proclaimed neutral in August 1914, joined two years later the Entente only to be forced to conclude the Peace Treaty of Bucharest with the Central Powers in May 1918. In a way, Romania would be on the same side of the barricade with Finland almost continuously for more than three decades starting with August 1916. While the Germans arrived in Finland as allies, they were occupiers in Romania whom they forced to conclude 'with their knees on our chest and knife in hand' the May treaty[20]. Germany and Austria-Hungary seriously explored the possibility that the forcing of the abdication of King Ferdinand I of Romania[21].

Not everyone among her allies considered Romania's alliance with the Entente profitable. A Russian officer at the time, Gustav Mannerheim felt that it was rather unfortunate that Romania, with its weak and insufficient army, joined the Entente: 'a classic example of the danger of having weak allies!' His opinion was that a neutral Romania would have served much better Russia's interests[22]. Indeed, the Romanian Army suffered defeat at the hands of the Central Powers' armies and in the autumn of 1916 was forced to retreat in Moldova leaving Walachia with the capital Bucharest and the province of Dobrudja under foreign occupation. A military disaster suffered that autumn at Turtucaia perplexed the public and left a deep imprint on the morale of the population that questioned the honesty and competence of its leadership[23].

The following winter and spring the Romanian Army recovered with the help of a French military mission and with the support of the Russian Army.

---

[19] Kalevi J. Holsti, *op.cit.*, p. 23.

[20] Ion Antonescu, *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor*, Ed. Clio, Bucureşti, 1990, p. 52.

[21] George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, pp. 92-93.

[22] *The Memoirs of Marshal Mannerheim...*, pp. 104-105.

[23] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Volumul al IV-lea, Partea a V-a (1917-1918) (edition Stelian Neagoe), Bucureşti, 1993, p. 36.

Aiding the Romanian Army's defense against the bid of the Central Powers for conquering the remaining free areas of Romania was the 12th Cavalry Division commanded by General Mannerheim. Mannerheim reported to General Alexandru Averescu, the commander of Romania's Second Army on December 20th, 1916 nearby Focşani[24]. Averescu was a sanguine Bessarabian who volunteered in the Romanian Army already during the 1877-1878 war against the Ottoman Empire. He would soon emerge from the World War I with the reputation of the most competent Romanian officer on which he built his political career during the inter-war period. He left a powerful impression on Mannerheim. This is proven by the insistence with which the Romanian envoy in Helsinki, Caius Brediceanu, asked the Romanian authorities to convince the by then Marshal Averescu into writing a telegram of congratulations to Marshal Mannerheim to be dispatched on June 4th, 1937 on his 70th anniversary. Brediceanu noticed in his report to Foreign Minister Victor Antonescu that Mannerheim kept alive a great sympathy for the Romanians and a profound respect for Averescu, which he openly professed[25]. Commenting on the significance of the celebration, Brediceanu stated that Mannerheim was Finnish 'national hero' and 'Finland's liberator', but also a friend of Romania with a good memory of this country gained during the First World War. Eventually, Brediceanu reported that that Mannerheim was moved by his former commander's gesture of sending him a telegram of congratulations[26]. At least according to Mannerheim's memoirs, the younger Finnish general did not fail to impress Averescu, too. Averescu thanked him at the end of his mission[27].

If Mannerheim and Averescu highly appreciated their military capacities, the Finn does not look to have shown a special regard to very many other Romanian officers. He found the Romanian higher command eccentric. However, he got a similar impression about the Russian generals with whom he came to work on the Romanian front. The Ninth Army commander, General Lechitsky, who expressed his appreciation for the fighting capacity Mannerheim's division had proven earlier in the year, briefed him about the low

---

[24] *The Memoirs of Marshal Mannerheim...*, p. 105.

[25] Caius Brediceanu's telegram no. 312 of 29.05.1937 to Victor Antonescu, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (hereafter, AMAE), Folder 71/1920-1944, Finland, Vol. 14, leaf 57 (a resolution on this telegram read that Marshal Averescu had decided to send a telegram of congratulations).

[26] See Averescu's telegram no. H 391 of 4.07.1937 to Mannerheim, in Kansallisarkisto (hereafter, KA), Folder Gustav Mannerheim 14-17; Brediceanu's dispatch no. 408 of 5.06.1937 to V. Antonescu, AMAE, Fond 71/1920-1944, Finlanda, Vol. 16, l. 59-61.

[27] J.E.O. Screen, *Mannerheim. The Finnish Years*, Hurst & Company, London, 2000, p. 4.

value of the Romanian Army after the defeats it suffered during the autumn.[28] Mannerheim attempted to stiffen the morale of the Romanian troops. Among other incentives, the commander resorted to inviting Romanian officers at dinner in order to encourage a closer cooperation among the Romanian and the Russian troops and to put the Russians in their places[29].

The mission assigned to Mannerheim was to command the Vrancea Group consisting of two Russian and two Romanian cavalry divisions, two Romanian infantry divisions and a Romanian infantry brigade (about 40,000 soldiers in total). Its task was to defend the approaches to Focşani and the Siret Valley. The group covered a front of 60 kilometers. The group successfully performed this task for a month and its commander was awarded after a long delay the Cross for Bravery of the Order Mihai Viteazul (Michael the Brave), 3rd class[30]. At the end of January 1917, Mannerheim left the Romanian frontline and reported to an absent-minded Tsar Nicholas II on the situation on the Romanian front[31]. In May-June 1917 Mannerheim, now General-Lieutenant, was appointed commander of the Sixth Cavalry Corps defending a sector of front west of Suceava. Later in the year, due to the revolutions and chaos prevailing in Russia, Mannerheim returned to Finland only to become the commander of the Finnish White Army.

If the Germans almost put an end to the independence of Romania, they favored or at least did not oppose to the unification of Bessarabia with Romania. This served some of their foreign policy objectives: it consolidated the position of the pro-German government of Romania under the leadership of Alexandru Marghiloman; made it easier to fulfill their economic and territorial overwhelming demands on Romania; weakened to a higher degree Russia. That so is the case, it is proven by a statement by the Romanian politician Constantin Argetoianu 'Marghiloman could only obtain the vote of the Sfatul Ţării (the

---

[28] Oliver Warner, *Marshal Mannerheim and the Finns*, The Otava Publishing Co., Helsinki, pp. 56-57.

[29] J.E.O. Screen, *Mannerheim. The years of preparation*, Hurst & Company, London, 1970, p. 112.

[30] He claims in his memoirs that the delay in him being decorated by the Romanian authorities was due to him opposing two Romanian commanders leave their post in the middle of the battle in spite of King Ferdinand's request, *The Memoirs of Marshal Mannerheim...*, pp. 106-107. It is interesting to point out that this phrase, perhaps not a very important one, was entirely omitted in the Romanian version of his memoirs, Carl Gustav Emil Mannerheim, *Memorii*, Ed. Militară, Bucureşti, 2003 (edition Dumitru Preda, Adrian Pandea), p. 51.

[31] Arvi Nopanen, *Carl Gustav Emil Mannerheim. Vuoteen 1919 Saakka*, Päijänne Kirja, Lahti, 1963, p. 31.

State Council) by using threats and bribery'[32]. This is also proven by the reports of the French consular agent in Chişinău, P. Sarret. In the last day of March, Sarret reported about the strong resistance put up by the adversaries of this solution despite the large sums spent by the Romanian Government. There was no enthusiasm on the streets about this, which prompted the French consul write that 'I am convinced that the approved unification is not desired by the majority of the population in Chişinău; or the Romanian element here is neither very numerous, nor very active'[33]. Indeed, the Russian element was very influential in the capital of Bessarabia, although elsewhere the unification was received with more approval and in the Romanian-dominated countryside was considered a natural choice.

Just as it was the case with Finland, Romania changed in the autumn of 1918 her foreign orientation and even resumed hostilities against Germany and her allies on November 9th, 1918, two days before the signing of the Compiegne truce. Concomitantly, the Romanian element from the disintegrating Austria-Hungary was pushing its cause for unification with Romania[34]. This aim was well served by the popularity which Woodrow Wilson's ideas were enjoying among most Europeans. In fact, the Romanians and the Finnish met not only in the attempt to achieve an independent and unified state at the end of the war, but also in the efforts to construct a new Europe free of oppression and violence. In the United States, the Transylvanian Romanian Vasile Stoica emerged in 1918 as the deputy chairman of *The Democratic Mid-European Union* led by Thomas Masaryk in which the Finnish Constitutional League was also represented[35]. Very active and visible at the level of American mass-media, elite and general public, the organization aimed at democratizing the in-between Europe, creating a network of close cooperation among these nations in order to consolidate

---

[32] Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 119.

[33] Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, *Documente străine despre Basarabia şi Bucovina 1918-1944*, Ed. Vremea, Bucureşti, 2003, Document 2, pp. 25-26.

[34] Urs Altermatt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa*, Ed. Polirom, Iaşi, 2000, p. 56.

[35] About Stoica's activity in the United States, see Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, Tipografia Societăţii Anonime „Universul", Bucureşti, 1926; Vasile Stoica, *O lămurire în legătura cu propaganda noastră în America. Scrisoare deschisă către domnul Anton Bibescu, Ministrul României la Washington*, Editura Adevărul, Bucureşti, 1924; Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă România şi S.U.A. 1914-1920*, Editura Albatros, Bucureşti 1992, pp. 143-144; Constantin I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în S.U.A. în sprijinul unirii (1917-1918)*, in *Acta Musei Napocensis*, vol. XXI, Cluj-Napoca, 1984, pp. 293-305.

peace and prosperity, rejecting the secret diplomacy and supporting the creation of a league of nations[36].

The state of chaos within the former Austrian-Hungarian Empire reached such a level that Romanian troops under Iuliu Maniu acted for some time as guardians of order in Vienna. The empire disintegrated at a rapid pace and signed the armistice at Villa Giusta, in the renowned Italian academic centre of Padua, already on November 3rd, 1918, even before the Entente had occupied an inch of its territory. By then the empire had suffered a total economic and military breakdown. Paradoxically, Austria was the first to show its readiness to abandon the multinational empire[37], which was already a pre-modern relic. On October 16th Count Mihály Károlyi acknowledged the loss of the war and the Hungarian ruling elite set for itself the task of winning the peace. In this scope, they seceded from Austria and proclaimed the Hungarian People's Republic on November 16th with the democratic-minded Károlyi at its helm. Oscar Jászi, the innovative and liberal-minded minister for nationality affairs attempted to preserve the multinational Hungary by offering the Romanians and other nationalities a high degree of autonomy. On November 13th, Hungary signed at Belgrade its armistice agreement with the Allies[38].

As in 1848, both the Romanians and Hungarians had a different view of whom Transylvania – a traditional multiethnic and multi-confessional province, but with a clear dominance of the Romanian element – belonged to. The difficulty was increased by the fact that even in the border regions where towns such as Oradea, Satu Mare or Arad had majorities of Hungarian population, the dominance of the Romanian element, living mainly in the countryside, was of the order of 54% to 24% Hungarians[39]. Therefore, it is no wonder that the Romanians, which for a long time had been under the domination of their Hungarian masters, did not accede to Jászi's liberal proposals. On November 18th/December 1st a Romanian General Assembly convened in Alba Iulia. The 1,228 delegates voted for the unification of Transylvania to Romania and adopted the resolution of unification greeted by a crowd of 100,000 Romanians. This document is significant not only for expressing the enthusiastic desire for unification; its third article dealt with the status of the minorities into new

---

[36] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (hereafter, ANIC), Folder Vasile Stoica, Dossier I/137, l. 1-36.

[37] Lucian Leuştean, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon 1918-1920*, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, pp. 16-17.

[38] Peter F. Sugar (general editor), *A history of Hungary*, I.B. Tauris, London, New York, 1990, pp. 295-298.

[39] Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar şi România*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1995, p. 23.

Romania, as well as with the political, social and economic freedoms to be granted to all inhabitants of this province. The article stated as a fundamental principle of the new state the granting of full national freedom to all nationalities, equality, freedom and autonomy to all confessions, full democratic regime based on equal, direct and secret scrutiny with the men and women being equally entitled to cast their votes, democratic liberties, radical agrarian reform and social rights for the workers. The first paragraph of this article read that 'each people will instruct, administer and judge in his own language, by individuals from among their ranks, and each people will receive the right to be represented in the Legislative Bodies and at the governance of the country in proportion with the number of its individuals.' In the meantime, the Romanians of Bukowina had voted on November 15th/28th for the unification with Romania. The Germans and the Jews expressed their adhesion to the new state of Romania[40].

Though a distant nation almost fully booked by the task of building its own state, the Finns paid some measure of attention to the developments in Central and South-Eastern Europe. The Finnish press inserted pieces of news and seldom commentaries on the unification of the Romanians. At the end of November, the conservative newspaper *Uusi Suometar*[41] informed about the entrance of the Romanian troops in Transylvania and elaborated on the possibility that a war would break out between Romania and Hungary[42]. A victim of a press manipulation whose source was Stockholm and Vienna, the same newspaper reported that in Romania had started a peasant revolt, responsible for the fact that many streets in Bucharest were set ablaze. The newspaper also informed that Romanian troops that assumed power in Czernowitz engaged in pogroms against the inhabitants[43]. Similar allegations regarded the behavior of the Romania troops entering Transylvania, which, according to the Finnish newspaper, had initiated pogroms and engaged together with the inhabitants against Jewish homes and business. The source of these allegations was Berlin[44]. Berlin was also the source of *Uusi Suometar*'s reports about the persecution of the Jews in Romania and Bessarabia, an action in which

---

[40] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *Minorităţile naţionale din România 1918-1925. Documente*, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1995, pp. 115-116, 119-120, 128, 162.

[41] *Uusi Suometar* was the Fennomens' mouthpiece. It started as *Suometar* in 1847 and changed its name in *Uusi Suomi* in 1919, see Olli Alho (editor-in-chief), *Finland. A cultural encyclopedia*, Finnish Literature Society, Helsinki, 1997, p. 225.

[42] Uusi Suometar of 28.11.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 13.

[43] Uusi Suometar of 1.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 14.

[44] Uusi Suometar of 3.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 15.

the Romanian troops seemingly had played a significant role. Moreover, the newspaper announced that in some areas in Bukowina were registered assaults against Jewish and German inhabitants and businesses[45]. There is no need to insist that no peasant revolts or large-scale brutalities against minorities took place in Romania at the time. Romania's enemies spread most of these allegations in order to deny the genuineness of the unification and democratization processes. The Finnish press, which during the war came to depend heavily on news emanating from the Central Powers' press, fell prey to the propaganda spread by the media of these states. In fact, the Finnish press was to such an extent subordinated to these sources that right until the armistice its readers could assume that the German Army was invincible[46].

It took some time until news arrived to Helsinki that, actually, in Romania something more profound was taking place than troop abuses or merely a military occupation of Bukowina or Transylvania. *Uusi Suometar* of December 5th informed about the general assembly of Alba Iulia and its resolution proclaiming the unification of Transylvania and the Banat with Romania[47]. The following day the conservative newspaper informed about the forming of General Coandă's government with such military personalities as General Grigorescu in charge with the Ministry for Defense and General Văitoianu with the Ministry of the Interior[48].

When the information source was western, the news in the Finnish newspapers was more favorable to Romania. Such was the case with the news whose source was *The Times* stating that the Romanians of Transylvania had decided that all the Romanian areas of Transylvania had united to the Romanian Kingdom[49]. News whose source was Copenhagen announced that in Czernowitz took place the Congress of Bukowina, a gathering where Romanian, Polish and German representatives had decided the unification of the province with Romania[50]. On December 19th, 1918 *Helsingin Sanomat*[51] reported that Ion I.C. Brătianu had returned to the helm of the Romanian government. The Finnish newspaper also informed that Take Ionescu would soon join the Government,

---

[45] Uusi Suometar of 21.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 21.
[46] Kalevi J. Holsti, *op.cit.*, p. 32.
[47] Uusi Suometar of 5.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 17.
[48] Uusi Suometar of 6.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 18.
[49] Uusi Suometar of 7.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 19.
[50] Uusi Suometar of 13.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 20.
[51] Helsingin Sanomat represented the Finnish-language Liberals. It started to appear regularly under the name of Päivälehti from 1890. In 1904 it was rebaptized *Helsingin Sanomat*, see Olli Alho, *op.cit.*, p. 225.

which turned to be a false prediction[52]. In an article called *Suur-Romania* (Greater Romania), *Uusi Suometar* reported about King Ferdinand's reception of the Romanians living 'in Hungary'. The meeting expressed the idea that the Kingdom of Romania, to which Bessarabia and Bukowina were already a part, consisted also of Transylvania, so that the Greater Romania from the Tisa to Dniester was created[53].

The Swedish language newspaper *Hufvudstadsbladet*, the first among the Finnish newspapers, acknowledged the similarities between the situations of Finland, Poland and Romania in an article called *Ryssland och randstaterna* (Russia and the Border States). The newspaper remarked that in addition to the two states that separated from Russia, Finland and Poland, the province of Bessarabia broke away from the empire and joined Romania. The newspaper analyzed the possible developments of the situation in Russia. The newspaper seems to be the first to elaborate upon the notion of Border States and to suggest that they had a common interest in opposing Russia's revisionist or revolutionary designs[54].

Finland and Romania after World War I: common opportunities and concerns

When the year 1918 turned to 1919 Romania was a territorially accomplished state. All the provinces where the Romanian element was predominant had united to form the Rounded Romania. All it had to do was to get its new territorial arrangement recognized by the Paris Peace Conference. This was not quite so regarding Finland. Winners in the Civil War, the Whites had to get the Finnish independence recognized by those powers that had not yet approved it and to settle somehow the conflict with Russia. In the first line of Finland's foreign policy stood the relationship with the winning powers of the World War I such as Britain, France, the United States and Italy. The relation with France acknowledged a sudden improvement following the departure of the German troops from Finland. Moreover, the start of this relation had already been promising with the French being willing to diminish the German influence

[52] Helsingin Sanomat of 19.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 11.

[53] Uusi Suometar of 24.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 22; Romania from Tisa to Dniester was the ideal of the Romanian national poet, Mihai Eminescu (1850-1889).

[54] Hufvudstadsbladet of 22.12.1918, ANIC, Microfilms Finland 1, 31; in fact, the Baltic states had also by then separated from Russia and the same was the case with some less successful countries such as Georgia or the Ukraine.

in this state[55]. As far as the relation with Britain is concerned, it should be pointed out that Finland came to play an increased significance in the eyes of the Foreign Office as a part of the New Europe separating Germany from Russia. Economically sounder and internally more coherent than the Baltic States, Finland encouraged the British foreign policy-makers make a positive assessment of her role at the Baltic Sea. When Britain considered useful for promoting its interests in the region, London recognized at the beginning of May 1919 Finland's independence. The British had understood even before the recognition was granted the necessity to supporting the Finns to solve the problem of alimentary deficiencies and therefore they allowed the first shipment of food to accompany the return of Mannerheim to Finland in December 1918[56]. Mannerheim's strong argument pressed in London was that Finland was a special case with no similarities to the countries which emerged to statehood following the world war because of her old and strong autonomy. Mannerheim as a regent of Finland had also been opposed to the request of Britain and the United States to conditioning the granting of independence on Finland's borders being decided by the Paris Peace Conference[57].

It was difficult to get the diplomatic recognition from the United States, a country which was only then entering into the arena of European diplomacy and whose interest in Finland was insignificant. However, the efforts of the Finnish liberal-minded diplomat and journalist Rudolf Holsti, supported by the Food Relief administrator Herbert Hoover, produced fruits. Encouraged by Hoover, on May 7th, 1919 the US granted Finland full diplomatic recognition, which was a way of solving her food shortages, too. In doing so, the US administration - similarly with the French and the British - had treated Finland in a different way than the other eastern Baltic countries[58]. Nor was the Soviet government behaving in a similar way towards Finland and the Baltic states to the advantage of the former. However, the relationship between White Finland and Red Russia was far from peaceful. In April 1919 a Finnish volunteer force of 1,000 forced its way into Eastern Karelia towards Aunus. The Russians reacted and forced the

---

[55] Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or barriere de l'est?*, pp. 78-81; Louis Clerc, *op.cit.*, pp. 235-236.

[56] Esa Sundbäck, *Finland in British Baltic policy. British political and economic interests regarding Finland in the aftermath of the First World War, 1918-1925*, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2001, pp. 183-185, 210-215; Eino Lyytinen, *op.cit.*, pp. 136-137, 194-195.

[57] *The Memoirs of Marshal Mannerheim...*, p. 199; Kalevi J. Holsti, *op.cit.*, pp. 72-73.

[58] R. Michael Berry, *American foreign policy and the Finnish exception. Ideological preferences and wartime realities*, SHS, Helsinki, 1987, pp. 56-58; Kalevi J. Holsti, *op.cit.*, pp. 74-76.

Finns withdraw their forces inside the Finnish borders. Mannerheim dispatched another force of 4,000 to help Estonia fight the Reds. The White General considered an independent Estonia a useful military base for capturing Petrograd. The Finnish regent was of the opinion that a Red government in Petrograd constituted a long-term danger to Finland. Despite the obvious common interests with General Yudenich, the commander of the White Russians in North-Western Russia, the two parties failed to reach an agreement because the Russian, a nationalist lacking authority among his own troops and not understanding that the policy is the art of the possible, did not meet Mannerheim's pretensions. Moreover, the Western Powers were not able to reaching a common viewpoint on this enterprise and the Finnish political scene was itself split on the issue. There were those who considered in the summer of 1919 the opportunity of concluding peace with Soviet Russia[59].

After acquiring a new Constitution on July 17th, 1919 and having the liberal Stålberg elected President and Rafael Erich Prime Minister, Finland started in June 1920 in the Estonian university town of Tartu peace negotiations with Russia. The discussions lasted for five months. Both the composition of the Finnish delegation and the topics arising the most heated controversies between the Finns and the Russians would be a recurrent theme in the relationship between the two states. Juha K. Paasikivi, a conservative who had an acute sense of realism in his diplomatic conduct, chaired the Finnish delegation. Finland put forward ambitious territorial demands according to which the Finnish eastern border would have started from Lake Ladoga in the south ending to the White Sea in the north via Lake Onega, the Finnish state thus integrating Eastern Karelia (for which was demanded the right of self-determination), Petsamo and the Kola Peninsula. However, the Russians rejected these claims pointing to the fact that the population in Eastern Karelia was granted autonomy within the Karelian Workers Commune founded on June 8th, 1920. It was only the secret negotiations between Tanner and the members of the Soviet delegation that led to a compromise solution encapsulated in the Tartu Peace Treaty (October 14th, 1920). The compromise meant that the Finnish border was drawn only 30 km from Petrograd, which would cause complications in the relations with Russia in the decades to come. Finland also acquired Petsamo and a corridor leading to the Arctic Ocean. However, it had to give up any pretension to Eastern Karelia or to

[59] Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi, *op.cit.*, pp. 130-131; Max Jakobson, *Finland. Myth and reality*, Otava Publishing Company, Helsinki, 1987, p. 13.

better strategic borders further east[60]. Whereas the Karelian Isthmus border worried the Russian strategic planners, the giving up of the pretensions to Eastern Karelia became for the right wing the symbol of the 'betrayal'. They would therefore caused complications in the relations between the two asymmetric neighbors[61].

The most important task of the Romanian foreign policy in 1919-1920 became the acquiring of the international recognition of her new borders[62]. In order to achieving this task, the Romanian government had to overcome the resistance of all the neighboring countries but Poland and Czechoslovakia, her new neighbors on the Northern and Northwestern boundaries. In this competition of skill, diplomacy and military strength, which was worth for Romania many disputes with the Great Western Powers and with Hungary, Bulgaria, the representatives of the Russian White and Red governments, the Romanians managed to get accepted much of their territorial claims, less so their economic and political demands. Hungary put up the most resolute opposition to Romania's agenda. In the process, the Romanian and Hungarian armies had twice clashed in spring and summer of 1919 while the Red Hungarian government and the Soviet Russia planned a common advance against Romania. Nevertheless, the Romanian Army was able to accomplish the task of defending the demarcation line east of Tisa and her counterattack resulted in the occupation of Budapest on August 4th, 1919[63]. Finally, the signing of the Trianon Peace Treaty put a temporary end to the harsh competition for Transylvania between Romania and Hungary establishing a frontier that failed to satisfy the entire Romanian program based on ethnographic, economic, strategic considerations. If Romania was generally satisfied with the new border, for Hungary the treaty

---

[60] D.G. Kirby (editor), *Finland and Russia 1808-1920...*, pp. 253-256; Paasivirta, *Finland and Europe. The Early Years of Independence 1917-1939*, SHS, Helsinki 1988 (edited and translated by Peter Herring), p. 150.

[61] Lauri Karvonen, *From White to Blue-and-Black. Finnish Fascism in the Inter-War Era*, Helsinki, 1988, p. 17.

[62] This view is emphasised by C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983 and accepted by Sherman David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference: a study of the diplomacy of Ioan I.C. Bratianu*. The Center for Romanian Studies. The Romanian Cultural Foundation. Iaşi, 1995.

[63] Valeriu Florin Dobrinescu, *Romania si sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923)*, Institutul European, Iaşi, 1993, p. 83.

came to be perceived as a national trauma[64]. Pre-war Hungary had been a mid-sized country of 325,411 square kilometers, which consisted of numerous minorities besides the Hungarians. A creation of the pre-nationalist political thinking, it could not resist to the challenge of the Great War. Her many minorities united with or formed their national states. Hungary was left with only 92,963 square kilometers. Romania alone received 103,093 square kilometers (and over 5 million inhabitants, about 1.5 of which were ethnic Hungarians[65]), approximately the total surface passed over to Czechoslovakia and Yugoslavia[66].

However, it must be said that the setting up of a Romanian-Hungarian border to reflect accurately the ethnic separation of the two nationalities was impossible to achieve because no such distinction existed. According to the census of 1930 the total figure for the Hungarians leaving in Transylvania (including Crişana and Maramureş) and Banat was 1,480,712, while the corresponding number of Romanians was 3,233,216 inhabitants[67]. This is a proof of both the fact that the difficulties in setting up the border were incommensurable and the caring way in which the Great Powers at the conference made the decisions. Moreover, in order to make sure that the minorities would be protected in the Rounded Romania, the Great Powers imposed to this country provisions for defending the rights of her minorities. They were allowed to address themselves to the League of Nations in case they felt their rights were not complied with[68]. However, the Hungarian propaganda about the mutilated Hungary soon gathered peace and registered successes. Among the countries in which this propaganda enjoyed an appreciable success was Finland, the Finno-Ugristic relatives from the north. Although Soviet Russia, too, demanded revision of the Romanian borders, especially of the eastern border of this country, its success in spreading such propaganda outside the Finnish Communist Party was marginal.

---

[64] See Katalin Miklóssy, *Manouvres of National Interest-Internationalism and nationalism in the emerging Kadarist criticism of Romania, 1968-1972*, Kikimora Publications, Helsinki, 2003, pp. 28-30.

[65] The figure is 1,378,000 according to the Romanian statistics in 1919, Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op.cit.*, p. 184.

[66] Peter Sugar, *op.cit.*, p. 314; C.A. Macartney, *Hungary. A short history*, Edinburgh University Press, 1962, p. 112.

[67] Ioan Scurtu, Ioan Dordea, *Minorităţile naţionale din România 1925-1931. Documente*, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1996, p. 464.

[68] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op.cit.*, p. 178; Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti 1994, pp. 263-269.

Indeed, the noise about the fate of Bessarabia had been almost as loud as the debate over Transylvania. The pros and cons concerning the recognition into a treaty the belonging of Bessarabia to Romania dragged on for endless months despite the favorable decision of Commission for Romanian Questions dating back to March 5th, 1919 (made public six days later), causing anxiety in Bucharest. This determined PM Alexandru Vaida-Voevod to pay special efforts to gain a positive result on this topic considered 'the most ardent issue'. In January-March 1920 the Romanian head of government visited Paris and London in order to convince the French and British governments to adopt a favorable decision[69]. This did not prevent him to directly negotiating with Russia in order to reach an agreement, just as Finland and the Baltic states were doing at the time. In this respect, in February 1920 the Romanian diplomat D.N. Ciotori negotiated in Copenhagen with Maxim M. Litvinov without being able to reach an agreement. On February 24th the chief of the Soviet diplomacy, Georgi Chicherin, wanted Romania agreeing to begin peace negotiations assuring that 'all the litigious questions between the two states can be settled by the way of peace negotiations'[70].

Yet, nothing was achieved until Vaida-Voevod's government had been replaced by General Averescu executive, which was less disposed to compromise with Soviet Russia. Nonetheless, the contacts had started over late in the summer, with Chicherin pressing a reluctant Romanian government that 'Russia wants peace with Romania and expects that the Romanian government to answer in a more substantial way'[71]. The mutual mistrust between the two parties made these offers worth of nothing. On November 28th, 1920 France, Great Britain, Italy and Japan signed with Romania the Paris Treaty recognizing the unification of Bessarabia with Romania, a process considered 'fully justified' 'from a geographical, ethnographical, historical and economic point of view'[72]. However, the treaty lacked the signatures of two Great Powers: Soviet Russia and the United States. The USA had already withdrawn from the peace system devised in the capital of France and would only approve of Bessarabia belonging

---

[69] Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, pp. 51-55.

[70] *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934*, Ed. Enciclopedică, București, 1999, pp. 43, 47.

[71] Chicherin's radiogram no. 6227 of 11.09.1920 to Take Ionescu, AMAE, Folder 71 Special Files, Romania. Relations with the USSR.

[72] Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op.cit.*, p. 224.

to Romania on July 1st, 1933[73]. On the other hand, Soviet Russia reacted to the treaty by denouncing it in a communiqué of the People's Commissariat for Foreign Affairs dated November 1st, 1920[74]. Although the contacts between Bucharest and Moscow would soon be restored, when the year 1921 turned to 1922 Romania had remained the only Soviet western neighbor whose borders were not recognized by Soviet Union, while also being the sole Soviet neighboring power whose eastern border was recognized in a special treaty by the Entente Great Powers[75].

Soviet Russia soon emerged as an important strategic and political threat to the very existence of the enlarged Romania and the new independent state of Finland. Consequently, in the two countries started to manifest a tendency of finding a solution to this security and political menace by a harmonization of the interests of the states situated on the Western belt of Soviet Russia. This met the interests of the Great Powers, especially of France, in constructing an Eastern anti-German barrier that could serve also the scope of a cordon sanitaire against the export of revolution from Bolshevik Russia[76].

Finland's foreign relations started in 1918 when Finnish representatives were sent to Stockholm, Berlin, London, Copenhagen and Oslo. In the summer of 1918, the Finns established diplomatic ties with the Ukraine, for the first time the Finnish Government being thus able to follow the developments in the Romanian areas such as Bessarabia. This relationship ended at the closing of 1919 with the Ukraine loosing its independence. In 1918 Finland established with diplomatic relations with France and Spain. This would be an important point of observation for the Finns regarding the developments in Romania. At the beginning of 1919 Finland established a legation in Madrid. Soon after the United States, England and Italy recognized at the beginning of May the Finnish independence, new legations were founded in London, Washington and Rome. Finland considered these countries, especially Britain and the US, as the powers able to support the recovery the country's recovery after the Civil War. Portugal was the last southern European country where Finland opened a diplomatic

---

[73] Ion Constantin, *România, Marile Puteri şi problema Basarabiei*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1995, p. 27.

[74] Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomaţiei sovietice (1917-1938)*, Ed. Junimea, Iaşi, 1998, p. 9.

[75] Silviu Miloiu, România şi Ţările Baltice în perioada interbelică, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2003, pp. 57-58.

[76] France's eastern policies acknowledged a series of changes in response to the international developments and took shape when France discovered that any compromise with Lenin was unattainable, see Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or Barriere de l'Est*..., pp. 62-217.

representation while Hague would be one of the first little Western European states with each Finland established diplomatic ties.

The establishment of the Romanian-Finnish diplomatic bonds

Finland showed an early interest in drawing Romania in the Border State cooperation. Already on January 11th, 1918 the chairman of the Senate addressed to the Romanian honorary consul to Helsinki, Axel Holmström, with the request for the recognition of the Finnish independence[77]. The Finnish Government handed the Romanian envoy to Paris on May 21st, 1919 a note demanding the recognition of Finland as an independent state[78]. However, the Romanian diplomacy –focused on the recognition of the unification at the peace conference – neglected to pay attention to this request that the Finnish part considered as a preliminary step towards a closer cooperation. The Finns came back to their demand in August, without being able to change the attitude of the Romanian authorities[79].

After establishing a network of foreign relations centered on the European Great Powers whose recognition had a symbolic and a practical meaning for the young state, Finland established at the end of 1919 a legation in Warsaw. This was a significant moment as Poland similarly with Finland and Romania developed an enemy picture of Soviet Russia. In the same time, Poland was badly aware of the potential threat posed by Soviet Russia both nationally and socially. Therefore, Warsaw envisaged a scheme of alliances which would give her the upper hand in a possible war against Soviet Russia. In this scheme, Romania, Finland and the Baltic States were envisaged as possible allies. In April 1919 a memorandum drawn by the Polish Foreign Minister Ignacy Paderewski clearly defined as a likely Polish foreign line the creation of a strategic axis North-South between the Baltic and Black seas able to separate by a strong dam Europe from Russia and Russia from Germany. Romania, Finland, the Baltic states, Greece and even Turkey were targeted as possible partners in this project whose driving force was to be Poland and its center the Polish-Romanian alliance[80]. The Polish started their diplomatic overtures in this respect already from mid-summer 1919 and became more insistent in late autumn 1919[81].

---

[77] Alexandru Popescu and others, *op.cit.*, pp. 171-172.

[78] Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic relations...*, p. 295.

[79] *Ibidem.*

[80] Florin Anghel, *Construirea sistemului Cordon Sanitaire. Relatii romano-polone 1919-1926*, Ed. Nereamia, Napocae, Cluj-Napoca, 2003, pp. 59-61.

[81] Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic relations...*, p. 296.

A former Russian officer quartered in Poland, Mannerheim visited at the end of 1919 Poland and met Pilsudski. The Poles, who were the most enterprising in the area, put forward a plan for a division of spheres of influence in Eastern Baltic, with the Poles controlling Lithuania and Latvia and Finland Estonia. This scheme was devised for building up an anti-Bolshevik front. The scheme failed upon the reserves of the Finnish part[82]. Regardless this attitude, Finland was interested in developing the Border State cooperation. The mouthpiece of the Finnish Ministry for Foreign Affairs, the newspaper *Helsingin Sanomat* carried on December 7th, 1919 an article in favor of the creation of a new association of states for the protection of their freedom and the development of their economic resources. The article identified Russia as the common danger to the Border States. Because these states shared common fears and common interests, the article emphasized that Finland had to chose her allies from among the states and group of states that 'can render the greater services in return'[83].

On the other hand, Poland and Romania were working on strengthening the basis of their bilateral relations by acquiring a common border and by developing a common anti-Bolshevik security policy[84]. Therefore, even more than Paris, Warsaw acted from the very beginning as a meeting point for the nations interested in establishing a structure of cooperation against Soviet Union. The geographical position of Poland as an in-between the Baltic and Black Sea countries as well as her superior force made it just natural for Poland to play a central role in the process. Indeed, Warsaw was again a meeting place for the Finns and the Romanians in 1920[85].

In January 1920 Helsinki hosted the first Baltic Conference. The states attended this conference (Finland, Poland, the Baltic States) approached the issue of their relations with Soviet Russia and the Polish demand that they should not conclude peace with their eastern neighbor. The creation of a Diagonal League up to Romania was brought into discussion. However, the Finnish demand of December 1919 that Romania recognized its independence was left un-answered. In February-March 1920 Poland, who anticipated the outbreak of a war with Russia, invited representatives of Finland, Latvia,

---

[82] See for the Polish overtures to the Finns Kalervo Hovi, *Interessensphären im Baltikum. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919-1922*, Helsinki, 1984, pp. 94-120.

[83] Lord Acton's dispatch no. 243 of 20.12.1919 from Helsinki to Earl Curzon, in *British Documents on Foreign Affaires: reports and papers from the Foreign Office confidential print, Part II: From the First to the Second World War, Series F, Europe, 1919-1939, vol. 59, Scandinavia and Baltic States, January 1919 - December 1922*, University Publications of America, 1996, pp. 17-18.

[84] Florin Anghel, *op.cit.*, pp. 58-68.

[85] Memorandum no. 1143 of 20.05.1923, KA, Folder J.H. Vennolan 1 (received letters).

Romania and the Ukraine for joint discussions in Warsaw. Although the Polish dealt separately with each delegation, this meeting occasioned the representatives of the Border States establish contacts with each other. Nevertheless, the Polish did not receive the wide support they were looking for in case a Polish-Russian war broke out. Nor were the Polish-Romanian and the Polish-Baltic relations producing the fruits Warsaw was expecting. The only success came with the Polish-Finnish treaty of March 16th, 1920. Even this treaty was left un-ratified as the Finns believed that its obligations according to the treaty of conquering Petrograd were too extensive[86].

The presence of both Romanian and Finnish delegates in Warsaw occasioned the establishment of contacts between the two governments. At the request of Foreign Minister Rudolf Holsti, the head of the Finnish delegation, Minister Erik Ehrström, approached the Romanian representatives with the demand of recognizing the Finnish independence, as a first step towards constructing the Diagonal League among the Border States. On April 8th, 1920 Alexandru Florescu, Romania's envoy to Warsaw, handed Ehrström the document granting Romania's official recognition of the Finnish independence. The day after the recognition Florescu announced – quoting Ehrström - the fact that the Finnish Ministry for Foreign Affairs had decided to nominate a professor of geography from the University of Helsinki, Väinö Tanner, as the Finnish Charge d'Affaires to Bucharest[87]. Tanner received his official nomination on May 29th, 1920. Two months later Tanner reached Bucharest and had his first appointments to Foreign Minister Take Ionescu on July 30th. About a week later, Tanner was received by King Ferdinand who expressed his worries about the difficulties the Romanian and Finnish might incur were Poland defeated in the war against Soviet Russia[88].

In September, the Romanians have announced their decision to create a legation in Helsinki. On February 3rd, 1921 Tanner reported about Take Ionescu's decision to recognize the Baltic states. Besides, Ionescu also let Tanner know that he took in the same day into discussion with the King the issue of appointing the journalist Dimitrie Plesnilă to Helsinki. Tanner also reported on the progress of the negotiations for a Polish-Romanian military convention, although some details remained to be decided. An impediment was the fact that Britain was opposed to the signing of the document. The Finnish envoy also transmitted his impression that Ionescu was decided to pursue Averescu's

---

[86] Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic relations*..., p. 297.

[87] Alexandru Forescu's dispatch no. 837 of 9.04.1920 to Ionescu, AMAE, Folder 71/1920-1944, Finland, Vol. 13, l. 1.

[88] Kalervo Hovi, *Emergence of the diplomatic relations*..., pp. 298-299.

foreign policy program regarding Soviet Union and the Border States[89]. Indeed, the very fact that the granting of the *de jure* recognition to the Baltic states, the opening of a legation in Helsinki and the final phase of the Polish-Romanian negotiations for a defense treaty coincided constituted a proof of the intentions of the Romanian Government to strengthen the ties with the other Border States.

King Ferdinand signed on February 11th, 1921 the decree regarding the creation of the Romanian Legation in Helsinki starting with February 15th. The decree appointed Dimitrie Plesnilă as the first Romanian Minister in Finland's capital[90]. Although Plesnilă was not entirely on the like of the Finnish Government who expected a more prominent personality or at least a career diplomat to be appointed to Helsinki, they decided to give their agreement on the ground that the appointee was a man who enjoyed Ionescu's confidence.

The new legation appeared, as already mentioned, at a time when the Polish-Romanian relations, overshadowed for a while by the Polish-Soviet war and by the Polish-Hungarian overtures, were heading towards an alliance. The clearing of the ground for the Romanian-Polish alliance was a result of the signature of the Polish-Bolshevik truce of October 12th, 1920, the signature of the Paris Treaty between the Great Powers and Romania recognizing the unification of Bessarabia with Romania and of the reaching of agreements on the creation of the Little Entente[91]. The signature of the Polish-Romanian Defensive Treaty against any attempt by Soviet Russia to expand towards Poland or Romania was seen as a new step towards creating a unified area of security, a Third Europe, in-between Germany and Soviet Russia. Indeed, the alliance aroused a great interest in Helsinki and seemed to open the way towards a Polish-Finnish and Romanian-Finnish agreement.

Plesnilă dispatched an important report from Helsinki on 11 April 1921 in which he approached topics such as the presentation of his credentials, the Russian question and the situation of the Bolshevik troops[92]. He would continue to focus on the military situation of Soviet Russia or other topics related to the new Bolshevik state and to the efforts of the Border States to counter the Russian threat by forming a common front[93]. The creation of a Finnish Legation in Bucharest and a Romanian Legation in Helsinki opened an important channel

---

[89] Tanner's dispatch no. 8 of 3.02.1921 to the Foreign Ministry, Sotaarkisto, Folder 1401/64.

[90] King Ferdinand's decree no. 438 of 11.02.1921, AMAE, Folder 82/1890-1945, Finland, Vol. 89, l. 1.

[91] Florin Anghel, *op.cit.*, p. 108.

[92] Plesnilă's dispatch no. 12 of 11.04.1921 to Take Ionescu, AMAE, Folder 71/1920-1944, Finland, Vol. 1, 1.

[93] Plesnilă's dispatch nos. 93 of 7.06.1921, 164 of 12.08.1921 and 169 of 30.08.1921 to Take Ionescu, AMAE Folder 71/1920-1944, Finland, Vol. 1, l. 1.

of communication between the two countries and was a preliminary and necessary step towards more cordial relations.

Conclusion

As this article demonstrates, the nation building in East-Central Europe was never an easy matter, the region being split between clashing ideological, social and especially national identities. The birth of the Finnish independent state was marked by deep ideological and social conflicts. They resulted into a Civil War and military clashes with Soviet Russia. On the other hand, the Romanian nation looked internally comparatively less divide. Her national aspirations however clashed with the Hungarian, the Bulgarian and the Soviet aspirations and resulted into a Cold War with Soviet Russia and a warm war with Hungary in the summer of 1919. Both states were looking for ways to brick up the region just freed from the domination of the empires. If Romania's clashes with Hungary had no chance to win the sympathy in Finland, Romania and Finland's views of the threat posed by Soviet Russia coincided to a remarkable degree. Consequently, both Finland and Romania started to show an interest in organizing a dam against any attempt by Soviet Russia to export her ideology or attack their territory. In both Helsinki and Bucharest Poland was seen as a natural ally in this respect. It was in Warsaw that the Finnish finally managed to sensitize the Romanian part to grant Finland the *de jure* recognition. Nothing seemed to stand in the way of a Finnish-Polish-Romanian anti-Russian alliance when Romania decided to open a legation in Helsinki (after Finland had appointed in spring 1920 a charge d'affaires in Bucharest) concomitantly with the signature of the Romanian-Polish alliance. However, the real or imagined limits of the small states in influencing the developments far from their borders were obvious in our case study, too. These designs remained unaccomplished and the Finnish-Romanian bonds gradually lost their initial significance.

BCU IAȘI/CEN LIBRARY

SORINA LOCOVEI

Aspecte ale relațiilor româno-ruse în timpul Primului Război Mondial

Participarea României la Marele Război a constituit una dintre cele mai serioase provocări pentru națiunea română. Factorii politici ai vremii au fost obligați să își cumpănească acțiunile cu grijă, să le analizeze în contextul dificil al jocurilor de interese manifestate de marile puteri, în special cele vecine țării, și să asigure independența, suveranitatea și integritatea teritorială a României; nu în ultimul rând, subliniem interesele naționale profunde care au marcat atitudinea cercurilor conducătoare românești în cursul Primului Război Mondial. Capitala României s-a aflat într-o zonă de interferență, în care ambele tabere au desfășurat acțiuni diplomatice susținute cu scopul de a dobândi participarea sau, cel puțin, o neutralitate binevoitoare românească.

În 1914, România era legată de Puterile Centrale prin tratatul secret de alianță din 1883, reînnoit ulterior. Motivele aderării statului român la Tripla Alianță au fost de ordin politic, vizând ieșirea din izolarea diplomatică de după 1878 și obținerea unei garanții de securitate în ipoteza reluării de către Rusia a acțiunilor de expansiune spre Balcani. În plus, România avea nevoie de sprijinul economic și financiar ce putea fi oferit de Germania. Opinia publică românească era ostilă însă unei asemenea alianțe, din rațiuni lesne de înțeles dacă se ține cont de tratamentul la care erau supuși românii din teritoriile aflate sub stăpânirea austro-ungară. Așa se face că, în ciuda caracterului său defensiv, tratatul nu a fost prezentat niciodată spre ratificare Parlamentului.

Ostilitatea opiniei publice românești față de Austro-Ungaria a crescut până în ajunul declanșării războiului, fapt dovedit în cursul vizitei țarului Nicolae al

II-lea la Constanța, la 14/27 iunie 1914[1]. Interesul României pentru o viitoare alianță cu Antanta l-a determinat pe ministrul de externe rus, S.D. Sazonov, să solicite guvernului român, după atentatul de la Sarajevo, să facă demersuri pe lângă cancelariile de la Viena și Belgrad, în vederea obținerii unui compromis. Misiunea, încredințată de I.I.C. Brătianu lui M. Cantacuzino (consilier de legație la Viena), nu a avut succes, dat fiind interesul Puterilor Centrale de a folosi evenimentul tragic de la Sarajevo drept pretext pentru declanșarea războiului[2].

La 13/26 iulie 1914, regelui Carol I și primului-ministru român li s-a comunicat de către Ottokar Czernin faptul că guvernul austriac dorea, în caz de război, cooperarea României în calitate de țară aliată. S-au făcut presiuni, în aceeași direcție, asupra suveranului român și prin scrisorile ce i-au fost adresate de către Franz Iosif și Wilhelm al II-lea, la 14/27, respectiv 18/31 iulie 1914, în care se punea accent pe legăturile personale dintre cei doi împărați și regele Carol I[3]. Reacția acestuia din urmă i-a surprins pe centrali: deși rămânea credincios alianței cu Puterile Centrale, el îi declara contelui Czernin că, în cazul în care Rusia ar intra în război împotriva Austro-Ungariei, aceasta din urmă nu ar fi putut conta pe sprijinul militar românesc[4].

Menținerea României în neutralitate, soluție adoptată în cadrul Consiliului de Coroană de la Sinaia din august 1914, a fost o decizie amplu comentată[5]. Aceasta s-a dovedit a fi dictată de interesele naționale românești.

În perioada 1914-1916 guvernul român a fost supus presiunilor venite atât din partea Puterilor Centrale, cât și dinspre Antanta, în vederea obținerii de resurse și de sprijin pe frontul răsăritean[6]. Pe plan intern, opinia publică era divizată, orientarea antantistă devenind, în timp, tot mai puternică. Facem aici precizarea că orientarea filo-germană nu urmărea abandonarea idealurilor naționale, ci avertiza asupra pericolului ce l-ar fi putut reprezenta, pentru România, alianța cu Rusia. Din nefericire, evoluția evenimentelor a dovedit că neîncrederea într-o posibilă înțelegere cu vecinul din Răsărit era pe deplin justificată. Printre personalitățile care se aflau în fruntea acestei orientări îi putem aminti pe P.P. Carp, Al. Marghiloman și C. Stere. Lor li se adăugau și alții, care fie făcuseră studiile în mediul german, fie erau legați sufletește de românii din Basarabia, supuși unui proces intens de deznaționalizare, fie nu

---

[1] Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus,* vol. I: *1900-1924*, București, Editura Albatros, 1999, p. 69.
[2] *Ibidem.*
[3] C. Xeni, *Take Ionescu: 1858-1922,* București, Universul, 1932, pp. 297-299.
[4] Victor G. Cădere, *Politica României în Marele Război,* București, 1929, p. 3.
[5] Ion N. Lahovari, *România și Războiul european*, București, 1929, pp. 6-21.
[6] Ion Agrigoroaiei, *Poziția marilor puteri față de România. 1914-1918*, în *Românii în istoria universală,* vol. I, Iași, 1986, pp. 448-450.

puteau să ignore atitudinea Rusiei față de români în ultimul sfert al veacului al XIX-lea.

Neîncrederea reciprocă dintre România și Rusia a făcut ca demersurile premergătoare intrării noastre în război să fie anevoioase. După ce în septembrie 1914 armata rusă a obținut o serie de succese în Galiția, opinia publică din România a exprimat o atitudine favorabilă intrării în război. A fost încheiată o convenție secretă româno-rusă, negociată aparent fără știrea lui Carol I[7]. Prin aceasta, guvernul român se angaja să păstreze o neutralitate binevoitoare față de Rusia; guvernul rus recunoștea României dreptul de a elibera teritoriile locuite de o majoritate românească din Austro-Ungaria. Momentul eventualei intrări în acțiune a României trebuia să fie ales de autoritățile de la București, în funcție de pregătirea militară și de interesele naționale românești[8].

Convenția româno-rusă reprezenta pasul angajării definitive a României alături de Antanta. Cu toate acestea, dificultățile colaborării cu Rusia au fost, de la început, evidente. Atât ministrul de externe rus, S.D. Sazonov, cât și Marele Cartier General rus nu vedeau intervenția militară românească în război de dorit[9], considerând că neutralitatea era suficientă. Franța avea nevoie însă de un nou aliat în Răsărit, astfel că negocierile în acest sens au continuat. În cursul primei jumătăți a anului 1916, tratativele guvernului român cu Antanta au intrat într-o nouă fază. Franța era dispusă să acorde României condiții vizând sprijinul militar aliat, atitudine care se lovea de obiecțiile generalului Mihail Vasilievici Alekseev, care considera că prin intrarea României în război, Rusia ar fi trebuit să acopere un front mult mai larg. Cu toate acestea, ataşatul militar rus la București, colonelul A. Tatarinov, în aprilie 1916, afirma că vina amânării intrării României în război ar fi aparținut primului-ministru român, I.I.C. Brătianu, datorită insistenței dovedite în problema obținerii de garanții solide din partea Rusiei[10].

În urma ultimatumului dat de reprezentanții Antantei, guvernul român a fost pus, în vara anului 1916, în fața necesității de a lua o decizie în privința participării militare a României la război. După ce, la 4/17 august 1916, au fost semnate convenția politică și cea militară cu Antanta, în Consiliul de Coroană din 14/27 august 1916 s-a decis intrarea imediată a României în război.

---

[7] Ion M. Oprea, *op. cit.*, pp. 71-72. Autorul este de părere că Brătianu a lucrat la convenția româno-rusă în deplin acord cu Carol I, dar acesta trebuia să aibă grijă să nu compromită șansele unor posibile inițiative de politică externă ce s-ar fi impus în viitor.

[8] C. Xeni, *op. cit.*, p. 311; Victor G. Cădere, *op. cit.*, p. 6.

[9] Victor G. Cădere, *op. cit.*, p. 5.

[10] *Ibidem*, pp. 10-12; Ion M. Oprea, *op. cit.*, pp. 82-91.

Momentul era nefavorabil din punct de vedere militar, iar sprijinul oferit de aliați (în special de ruși), prin convenția militară, s-a lăsat mult așteptat[11].

Reticența liderilor politici români, în special a lui I.I.C. Brătianu, în privința angajării României în război nu era nejustificată și nu poate fi pusă pe seama calculelor meschine. Dată fiind experiența României în relațiile politice și militare cu Rusia, era nevoie de obținerea unor garanții solide din partea acesteia în cazul angajării într-o alianță. Merită să amintim aici două elemente ce ilustrează atitudinea și interesele ruseşti reale față de statul român. Menționăm, în primul rând, încheierea unui acord secret ruso-francez, la 29 iulie/11 august 1916, în care cele două părți conveneau asupra neadmiterii statului român la viitoarea conferință de pace cu drepturi egale cu cele ale principalelor puteri ale Antantei; de asemenea, cei care trebuiau să devină aliații României, conform tratatului politic încheiat câteva zile mai târziu, la 4/17 august 1916, se înțeleseseră asupra viitoarei limitări a revendicărilor naționale românești[12].

Cel de-al doilea element pe care îl aducem în discuție este acela al modului cum înțelegeau să îi trateze ruşii pe aliații lor români. Într-o discuție purtată de țarul Nicolae al II-lea cu A.A. Mossolov, ce tocmai fusese învestit în funcția de ministru plenipotențiar al Rusiei în România, s-a făcut referire la temerile exprimate de regina Maria într-o scrisoare pe care i-a adresat-o țarului în vara anului 1916: „[...] Regina nutreşte temeri că noi îi vom trata pe români cu regimul învingătorilor față de învinși, lucru de care, să fiu sincer, mă tem și eu [țarul – n.n.], având în vedere că ministrul nostru, Poklevski, nu se bucură de destulă autoritate pe lângă comandamentul militar rus pentru a-l împiedica să

---

[11] Ofensiva Brussilov, care înregistrase o serie de succese răsunătoare în iulie-august 1916, a eşuat în toamnă, trupele austro-germane devenind astfel disponibile pentru a întări frontul cu românii. Pe de altă parte, bulgarii au atacat dinspre sud, iar ajutorul promis de ruşi în Dobrogea a întârziat. Ofensiva aliată a armatei comandate de generalul Sarrail la Salonic s-a dovedit un fiasco. Misiunea militară condusă de generalul Berthelot, trimisă în România în octombrie 1916, avea rolul de a restabili situația pe frontul răsăritean. Înainte de a ajunge la București, în întrevederea avută de ofițerii Misiunii cu generalul Alekseev, a fost dezvăluit planul ruşilor de a reduce linia frontului prin abandonarea Munteniei. Astfel, ruşii deveneau marii arbitri ai destinului României. Lipsa de coordonare a eforturilor aliate, combinată, de cele mai multe ori, cu ostilitatea comandanților ruși, a fost una dintre principalele cauze ale dramei românești din 1916 (Général Petin, *Le drame roumain. 1916-1918,* Paris, Payot, *passim*; Ion Rusu Abrudeanu, *Pacostea rusească. Note istorice, impresii, documente şi scrisori în legătură cu războiul nostru*, București, Socec & Comp., 1920, pp. 161-172; Alexandru Beldiman, *România înşelată şi jertfită*, București, Septembrie 1917, *passim.*)

[12] Mircea Babeş, Ion Calafeteanu, Cristian Stan ş.a., *Politica externă a României,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 162.

facă acest lucru"[13]. Mai târziu, temerile exprimate de țar și de regină s-au dovedit mai mult decât întemeiate.

În toamna anului 1916, armata română a fost nevoită să facă față armatelor germano-austro-ungare care fuseseră, inițial, destinate a ține piept ofensivei Brussilov, pe frontul rusesc, și ofensivei conduse de generalul Sarrail, pe frontul macedonean[14]. Marele Cartier General rus și-a îndeplinit cu întârziere și ineficient angajamentele asumate prin convenția militară, referitoare la acordarea de sprijin pe frontul românesc. Acest fapt, corelat cu o serie de disfuncționalități înregistrate în dotarea și pregătirea de război a armatei române[15], a dus la înregistrarea unor înfrângeri severe, care au impus măsura retragerii Casei Regale, a Parlamentului, a Guvernului și a armatei (inclusiv a persoanelor cu vârste apropiate recrutării) în Moldova, provincie ce va deveni, în anul următor, centrul rezistenței românești. În mod paradoxal, această rezistență nu a trebuit să se manifeste doar față de armatele inamice, ci și față de trupele rusești. Ca urmare a faptului că, pe front, trupele rusești erau intercalate cu cele române, s-au produs numeroase situații tensionate.

Ostilitatea rușilor față de români a fost vizibilă încă de la sfârșitul anului 1916, când nu puține au fost situațiile în care aceștia au avut tendința de a trata teritoriul românesc ca pe un spațiu cucerit. Un exemplu referitor la atitudinea soldaților ruși îl constituie informațiile cuprinse în raportul întocmit de șeful poliției Feteşti, G. Dobrescu, din 9/22 decembrie 1916. Dobrescu raportează că, la 25 noiembrie/8 decembrie 1916, ofițeri superiori ruși au cerut șefului gării să le pună la dispoziție trenuri cu destinația Brăila; de asemenea, rușii au aruncat în aer gara Călărași, au dat foc orașului, au rechiziționat abuziv cai, l-au bătut pe comandantul pompierilor și au jefuit populația civilă (chiar și convoaiele de refugiați)[16]. Neînțelegerile s-au agravat în anul următor, după ce revoluția și

---

[13] A.A. Mossolov, *Misiunea mea în România. Curtea Imperială a Rusiei și Curtea Regală a României în timpul războiului. Memorii,* București, Silex, Casă de Editură, Presă și Impresariat, 1997, p. 23.

[14] Vasile Bianu, *Însemnări din răsboiul României Mari,* tomul I: *Dela mobilizare până la pacea din București*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1926, p. 285.

[15] Al. Averescu a sancționat drastic erorile săvârșite de comandamentul român în 1916, printr-o serie de articole publicate în „Îndreptarea", între anii 1918 și 1919, cuprinse apoi în volumul Mareșalului Al. Averescu, *Răspunderile*, București, Editura Albatros, 1999. Având în vedere momentul primei lor publicări, ce coincide cu lansarea generalului Averescu pe scena politică, considerăm însă că reproșurile aduse elitei militare românești din acele vremuri sunt exagerate.

[16] Arhivele Militare Române, Pitești (în continuare: AMRP), fond 5417, dosar 461, fila 80. Despre fapte asemănătoare a relatat și George Georgescu, prefect al județului Caliacra, în 1916, în memoriile sale tipărite sub titlul *Fapte, împrejurări, amintiri în timpul neutralității și*

propaganda pacifistă, dezorganizarea şi dezertările masive au marcat armata rusă.

Există indicii care atestă faptul că şi în România, Puterile Centrale au aplicat acelaşi plan de subversiune ca în Rusia, având drept scop scoaterea din luptă prin provocarea de tulburări sociale şi prin propagandă defetistă.

În primăvara anului 1917, tulburările din rândul trupelor ruseşti din Moldova au pus în pericol stabilitatea regimului politic din statul român, şi aşa încercat de război. La Iaşi, Sovietul de la Nicolina a organizat acţiuni pentru eliberarea liderului socialist Cristian (Hristo) Racovski[17]. Manifestaţiile de la Iaşi, desfăşurate cu acest prilej, au fost subiect al discuţiilor dintre reprezentanţii români şi ministrul rus, Gucikov, în aprilie 1917. Acesta a dispus ca în presa rusească să se precizeze faptul că Racovski era agent german. De asemenea, comandamentul rus din România era însărcinat să aibă în vedere şi protecţia familiei regale, deoarece existau informaţii că se urmărea punerea în aplicare a unui plan de detronare a regelui Ferdinand – acţiune ce ar fi venit şi în întâmpinarea dorinţei exprimate de cercurile politice de la Berlin şi Viena, în aceeaşi perioadă – precum şi de schimbare a regimului politic din România[18].

Spre deosebire de armata rusă, armata română nu a fost afectată, în 1917, de propaganda germană defetistă. Singurul caz remarcabil a fost cel al dezertării colonelului Alexandru Sturdza[19]. Acesta i-a spus baronului Valeriu Kapri, ofiţer de origine română în armata austro-ungară, că a trecut linia frontului deoarece era nemulţumit de purtarea „intolerabilă şi duşmănoasă" a aliaţilor ruşi[20]. Intenţia sa era aceea de a organiza trecerea trupelor române de partea

---

războiului 1914-1919 în România şi Odessa, Bucureşti, Cartea Românească, 1933, pp. 29-31.

[17] Ion Iacoş, *Studiu introductiv*, în Cristian Racovski, *Scrieri social-politice (1900-1916),* Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 11; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor* de *ieri*, vol. II: *August 1916 – iunie 1917,* Bucureşti, Editura Albatros, 1993, p. 202.

[18] Arhivele Militare Române, Bucureşti (în continuare: AMRB), Fond 948/29, dosar crt. 24, fila 10. Într-un articol din „Odeskii Listok", din 11/24 iulie 1917, Rakovski era menţionat ca agent plătit al germanilor, alături de Lenin, Troţki, Kamenev ş.a. (AMRB, Fond 5417, dosar 440, f. 68).

[19] Colonelul Al. Sturdza era fiul lui D.A. Sturdza. A studiat la şcolile militare din Germania, în perioada 1889-1891, fapt care, alături de opiniile din anturajul său, explică atitudinea germanofilă pe care a avut-o (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc, oameni şi înfăptuiri,* Bucureşti, Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940, p. 820).

[20] Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, Comandantul diviziei a 8-a română. Un episod din războiul mondial 1914-1918 pe frontul român,* Oradea, Tipografia Societăţii pe Acţiuni Adolf Sonnenfeld, 1926, p. 9.

germanilor. Realizarea planului urma să fie asigurată şi cu ajutorul locotenent-colonelului Alexandru Crăiniceanu[21].

În vara anului 1917, pe frontul din Moldova, trupele române erau superioare din punct de vedere numeric celor inamice[22]. În Consiliul de război din 22 iulie/4 august 1917, convocat de regele Ferdinand, s-a decis apărarea cu orice preţ a teritoriului românesc şi s-a propus, ca soluţie extremă, retragerea familiei regale, a guvernului şi a armatei în sudul Rusiei, în cazul înrăutăţirii situaţiei de pe front[23]. Victoriile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz au oprit înaintarea germană spre sudul Rusiei şi au adus armatei române un prestigiu meritat, chiar şi în faţa inamicilor. Sprijinul acordat de Misiunea militară franceză, condusă de generalul Berthelot, a avut, în acest sens, o reală importanţă[24]. Nu s-a reuşit, totuşi, datorită situaţiei politice ruseşti, să se înlăture spectrul unei eventuale abandonări a României prin încheierea unei păci separate ruso-germane pe frontul răsăritean.

Preluarea puterii de către bolşevici, la Petrograd, a provocat o mare îngrijorare în mediul românesc. Generalul Averescu se întreba atunci: „Ce va fi? Război civil? Ce vor face germanii? Ce vom face noi?"[25]. Opţiunea bolşevică a fost exprimată prin „Decretul asupra păcii" şi prin acţiunile ulterioare de încheiere a armistiţiului şi a păcii separate cu Germania.

Situaţia de pe frontul românesc s-a agravat şi mai mult, soldaţii ruşi dezertând în număr tot mai mare şi provocând grave tulburări prin comporta-

---

[21] *Ibidem*, pp. 17-23. Alexandru Sturdza a fost considerat, de către germani, un idealist, iar planul său a fost primit cu rezervă, neîncrederea lor fiind confirmată de eşecul acţiunii. Pentru trădare (a oferit inamicilor documente referitoare la reorganizarea armatei române în 1917; AMRB, Fond 5417, dosar 473, fila 12), el a fost condamnat la moarte în contumacie. A locuit în Germania până când crima sa a fost prescrisă, reîntorcându-se în România în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, moment pe care îl considerăm a nu fi lipsit de interes (Lucian Predescu, *op. cit.*). A murit la 29 septembrie 1939, la Zürich. Locotenent-colonelul Al. Crăiniceanu a fost prins chiar în momentul când încerca să dezerteze, condamnat la moarte şi executat de către regimentul pe care îl comandase (*ibidem*, p. 231).

[22] Zorin Zamfir, Jean Banciu, *Primul război mondial*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică R.A., 1995, p. 251.

[23] George Cipăianu, *La răscruce (toamna anului 1917 – primăvara lui 1918). Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 60.

[24] Dumitru Preda, *Le général Berthelot et la reorganisation de l'armée roumaine*, în *La presence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914-1918)*, ed. G. Cipăianu, V. Vesa, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 52-53; Eugen Bantea, *Misiunea militară franceză din România şi încetarea temporară a ostilităţilor de pe frontul român (sfârşitul lui 1917 – începutul lui 1918)*, în AIIAI, XXV/2, 1988, pp. 339-344.

[25] Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din război*, vol. II: *1916-1918 (Războiul nostru*, Bucureşti, Editura Militară, p. 203).

mentul lor anarhic. Armata română s-a văzut nevoită adeseori să înlocuiască în tranşee trupele ruseşti, pentru a nu lăsa linia frontului descoperită[26].

Într-o discuţie avută de I.I.C. Brătianu, generalii Prezan şi Iancovescu cu generalul Berthelot, la 28 octombrie/10 noiembrie 1917, s-a subliniat faptul că anarhia va face ca armatele ruse să abandoneze frontul român, iar noul guvern bolşevic va încheia o pace separată, chestiuni care vor pune România în imposibilitatea de a se apăra în faţa atacurilor inamice[27]. Mai existau, de asemenea, întrebări referitoare la felul cum îi vor trata ruşii pe români, ştiut fiind faptul că, nici atunci când erau obligaţi să lupte împreună, relaţiile nu fuseseră bune.

Zvonurile lansate de serviciul de propagandă german erau de natură să învenineze şi mai mult relaţiile militare româno-ruse. Astfel, prim-ministrul român i-a cerut generalului Constantin Coandă să dezmintă la Stawka ştirile false potrivit cărora România negocia deja pace separată cu Germania, iar armata română atacase sudul Rusiei[28].

Aliaţii au propus ca soluţie de moment, pentru menţinerea frontului de răsărit, colaborarea cu Rada centrală ucraineană, în condiţiile catastrofei din Rusia[29]. Generalul Coandă se retrăsese la Kiev, după demiterea generalului Duhonin, şi a iniţiat contacte cu liderii politici ucraineni, în vederea strângerii legăturilor dintre guvernul român şi Rada[30].

După ce Lenin le-a cerut Aliaţilor să participe la încheierea imediată a armistiţiului, pe frontul rusesc fraternizările se ţineau lanţ. Ca urmare a apelului adresat soldaţilor de a încheia ei înşişi armistiţiul, au apărut informaţii despre asemenea tentative, sau despre refuzul de a deschide focul asupra liniilor germane, şi în Moldova[31]. Sovietele de pe frontul ruso-român considerau că problema cea mai urgentă care trebuia rezolvată era aceea „a introducerii în România oligarhică a binefacerilor Revoluţiei Ruse"[32]. În consecinţă, au fost puse la cale acţiuni prin care se urmăreau detronarea regelui Ferdinand, arestarea sau asasinarea membrilor guvernului şi deschiderea negocierilor de pace[33]. Generalul Berthelot, în telegramele trimise guvernului său, la sfârşitul anului

---

[26] Radu Scărişoreanu, *Fragmente din războiul 1916-1918. Istorisiri documentate,* Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1934, p. 315.

[27] General Henri Berthelot, *Jurnal şi corespondenţă. 1916-1918*, Iaşi, Cronica, 1997, p. 219.

[28] AMRB, Fond microfilme, rola P. II. 1. 780, cadrele 311 şi 313 (telegrame din 9/22 noiembrie 1917).

[29] General Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 222.

[30] AMRB, Fond microfilme, rola P. II. 1. 780, c. 312.

[31] General Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 228.

[32] D. Iancovici, *La paix de Bucarest,* Paris, Payot & Cie, 1918, p. 29.

[33] *Ibidem.*

1917, sublinia: „Trebuie ținut cont de situația tragică a României, al cărei principal dușman nu este cel din față, ci tocmai poporul aliat care o trădează pe front, o jefuiește în interior și îi taie hrana în spate"[34].

În Consiliul de război din 18 noiembrie/1 decembrie 1917, regele Ferdinand a discutat cu I.I.C. Brătianu, C. Prezan, Al. Averescu, E. Grigorescu și Henri Berthelot despre situația României ca urmare a schimbărilor petrecute în Rusia. În esență, hotărârile care s-au adoptat atunci vizau continuarea rezistenței românești și luarea unor măsuri împotriva dezordinilor provocate de ruși[35]. În privința ultimului punct, situația amenința să scape chiar și de sub controlul comandamentului rus.

Ca urmare a începerii tratativelor de armistițiu dintre Rusia și Germania, la Brest-Litovsk, pe frontul oriental s-a creat o situație nouă, complet defavorabilă românilor. Generalul Scerbacev a trimis mareșalului Mackensen și arhiducelui Joseph, la 20 noiembrie/3 decembrie 1917, propunerea deschiderii tratativelor de armistițiu pe frontul ruso-român, sugerând orașul Focșani drept loc de întâlnire a delegațiilor[36].

Aliații au protestat, cerând ca armatele române și rusești să reziste până la capăt. Așa cum era de așteptat, ei nu puteau să accepte oficial ideea armistițiului, chiar dacă recunoșteau că situația României era foarte dificilă în acel moment. Armata română, datorită dispunerii ei pe frontul care lega Marea Neagră de Bucovina, nu putea să inițieze o acțiune separată, cu atât mai mult cu cât, în ciuda spuselor reprezentanților Antantei, nu se putea baza nici pe colaborarea cu Rada ucraineană. Pentru români, armistițiul era o fatalitate impusă de situația din Rusia[37].

La 21 noiembrie/4 decembrie 1917, în ședința Consiliului de Miniștri, sub președinția regelui Ferdinand, s-a adoptat decizia aderării la propunerea de armistițiu a generalului Scerbacev. Negocierile au avut loc în perioada 24 noiembrie/7 decembrie – 26 noiembrie/9 decembrie 1917, la Focșani, comisia

---

[34] General Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 237. Aceeași idee o regăsim și în scrierile lui Charles Stiénon, *Le Mystère roumain et la defection russe*, Paris, Librairie Plon, 1918, pp. 332-333: „La Iași, Regele se afla între doi adversari: unul pe care l-a ales – Germania. [...] Pe al doilea adversar, guvernul român nu l-a căutat: rusul a pătruns, peste tot, cu răutate și în număr mare. Splendidele divizii românești, a căror rezistență a salvat Volînia, în august 1917, fără de care Leopold de Bavaria ar fi fost, de un an, la Moscova, iar Mackensen – la Odessa, s-au simțit trădate, furate, umilite de diviziile rusești pe care propaganda bolșevică intensă le-a dezorganizat în întregime".

[35] General Henri Berthelot, *op. cit.*, p.229.

[36] *Ibidem*, p. 233. Brătianu a protestat împotriva spuselor lui Scerbacev referitoare la existența unui acord ruso-român privind propunerea de armistițiu.

[37] *Ibidem*, p. 237.

română fiind condusă de generalul Al. Lupescu, subşeful Marelui Stat Major român[38].

Armistiţiul de la Focşani avea un caracter provizoriu, până în momentul în care Adunarea Constituantă a Rusiei ar fi hotărât asupra problemei păcii. În cazul reluării ostilităţilor, părţile se angajau să anunţe cu 72 de ore înainte. Vii discuţii a provocat condiţia impusă de delegaţia ruso-română privind interdicţia transportului de trupe pe alte fronturi[39].

În comunicatul oficial, din 27 noiembrie/10 decembrie 1917, se declara că ostilităţile cu Puterile Centrale au fost suspendate în ziua precedentă, începând cu orele 22.30. Armistiţiul de la Focşani a fost completat de o convenţie referitoare la operaţiunile maritime, semnată de reprezentanţii României şi ai Puterilor Centrale la Brăila, la 30 decembrie 1917/12 ianuarie 1918[40].

Din studiile făcute asupra contextului în care a fost încheiat armistiţiul, precum şi asupra prevederilor sale, reiese că acesta era mai degrabă un angajament de încetare a focului, tehnic, cu caracter provizoriu. Generat de conjunctura nefavorabilă creată de ieşirea Rusiei din luptă, într-un moment în care economia şi societatea românească erau marcate de război, armistiţiul de la Focşani a avut un caracter pur militar, fără nici o clauză politică, determinând, totuşi, în viaţa politică românească, vii controverse asupra oportunităţii lui[41].

În perioada următoare s-a înregistrat creşterea îngrijorătoare a dezordinii în armata rusă, înregistrându-se chiar şi cazuri în care ofiţeri ruşi au cerut protecţia armatei române[42].

Aliaţii occidentali erau nemulţumiţi de acţiunile guvernului român, chiar dacă admiteau că era vorba despre o situaţie fără ieşire. Punctul lor de vedere oficial era acela că România trebuia să reziste[43]. De cealaltă parte, Brătianu

---

[38] Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Oprea ş.a., *România în primul război mondial,* Bucureşti, Editura Militară, 1979, p. 319 (în continuare, *România în primul război mondial...*); Lt.col. Radu Băldescu, *Răsboiul naţional. Operaţiunile din anii 1917, 1918 şi 1919,* Sibiu, Dacia Traiană, 1934, p. 126.

[39] *România în primul război mondial...*, p. 321.

[40] *Ibidem*, p. 322. Data convenţiei de armistiţiu naval de la Brăila, în alte surse, este indicată 1/14 ianuarie 1918 (Constantin I. Stan, *Întreruperea operaţiunilor militare pe frontul românesc. Armistiţiul cu Puterile Centrale,* în „Apulum. Acta Musei Apulensis", vol. XXVI, Alba Iulia, 1989, p. 577).

[41] Constantin I. Stan, *op. cit.*, pp. 578-584.

[42] Lt.col. Radu Băldescu, *op. cit.*, p. 126.

[43] George Cipăianu, *op. cit.*, pp. 160-161; într-un document de la Foreign Office, din 8 ianuarie 1918 (stil nou), se spune: „Este clar că atât dl. Brătianu, cât şi Sir G. Barclay, speră că dacă România rezistă destul de mult timp pentru a dovedi că numai forţa majoră a obligat-o să cedeze, atunci ea poate susţine că a dus la îndeplinire spiritul tratatului din august 1916 şi că

insista să obțină acordul aliaților occidentali, să îi facă să înțeleagă situația dificilă în care se găsea statul român, redus în acel moment doar la teritoriul Moldovei, confruntat nu doar cu dificultățile inerente războiului, dar și cu un aliat transformat în inamic. El se opunea ideii de rezistență *cu orice preț*[44], argumentând că situația tulbure din Rusia nu permitea punerea în aplicare a planului de retragere în sudul acestei țări și de organizare, de acolo, a unei acțiuni militare.

Între trupele române și cele ruse bolșevizate au început să apară conflicte deschise. Bande de soldați dezertori atacau depozitele de hrană și de muniții de pe ambele maluri ale Prutului[45]. În Basarabia se semnalau, la jumătatea lunii decembrie, tulburări și jafuri provocate de aceștia[46]. Armata română a intervenit în câteva localități din sudul Basarabiei, pentru a restabili ordinea. În replică, la 16/29 decembrie 1917, comisarul poporului pentru afaceri externe, L. Troțki, a trimis Legației române de la Petrograd o notă în care protesta față de măsurile luate de guvernul român împotriva trupelor ruseşti. În partea finală a notei era formulată și o amenințare: „autoritatea sovietului nu se va da înapoi nici chiar de la cele mai severe măsuri în contra conspiratorilor contrarevoluționari români, complici ai lui Kaledin, Scerbacev și ai Radei, cu totul independent de postul pe care l-ar avea în ierarhia românească"[47]. În ziua următoare, lt. comandor Constantin Ene a îndeplinit misiunea dificilă de a-i răspunde personal lui Troțki; comunicarea nu trebuia să aibă caracter oficial, dată fiind nerecunoașterea guvernului bolșevic de către autoritățile române. Răspunsul dat, prin intermediul ofițerului menționat, arată că Diamandy avea cunoștințe despre existența unor

---

Aliații, din partea lor, sunt obligați să înfăptuiască clauza conform căreia vor asigura o imensă creștere teritorială pentru România în Transilvania, Galiția și Banat. Propun ca noi să-i facem foarte clar lui Sir G. Barclay că dacă România încheie pace, *chiar și cu consimțământul nostru* [s.a.], tratatul din 1916 va deveni, *ipso facto*, nul, arătând limpede că aceasta nu este nicidecum o amenințare față de România, ci o simplă precauțiune destinată să ne protejeze împotriva riscului de abuz de încredere." (*apud* G. Cipăianu, *op. cit.*., p. 149). Pe de altă parte, ministrul de externe al Franței, S. Pichon, declara, la 1 ianuarie 1918 (stil nou), în fața deputaților francezi, că, deși armistițiul pe frontul românesc nu a putut fi evitat, el reprezenta doar „o nenorocire trecătoare", angajamentele luate la începutul intrării României în război putând fi menținute (Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, vol. I, 1936, p. 294).

[44] Printre cei care se opuneau armistițiului și păcii separate se numărau personalități de primă mărime ale vieții politice românești: Take Ionescu, Nicolae Iorga, regina Maria etc.; de asemenea, numeroși soldați și ofițeri români, precum și prizonierii ardeleni din Rusia, se pronunțau pentru continuarea rezistenței militare (Constantin I. Stan, *op. cit.*, pp. 580-582).

[45] Vasile Bianu, *op. cit.*, pp. 294-309.

[46] Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice (1917-1938)*, Iași, Editura Junimea, 1998, p. 12; General Henri Berthelot, *op. cit.*, pp. 242-243.

[47] AMRB, Fond 5417, dosar 486, f. 375.

conflicte între unități rusești, împotriva cărora guvernul român a luat măsuri, împiedicând dezvoltarea lor. Cauza profundă a conflictelor rezida în faptul că unități întregi părăseau frontul, după armistițiul de la Brest-Litovsk, fără a mai aștepta măsurile necesare unei demobilizări (stabilirea traseului, încartiruire, aprovizionare etc.), soldații dedându-se, pe drum, la jafuri și violențe. Troțki era atenționat că, pe teritoriul său, poporul român a suferit imixtiunea trupelor rusești în afacerile interne, care încălcau drepturile recunoscute oficial chiar și de guvernul sovietic[48]. În privința relațiilor cu Ucraina și cu regiunea Caucazului, acestea au fost prezentate de către trimisul român ca fiind absolut necesare în vederea aprovizionării cu cereale atât pentru armata română și locuitorii din Moldova, cât și pentru armata rusă de pe teritoriul românesc[49].

O consecință gravă a situației create de negocierile de pace separată de la Brest-Litovsk a fost cea a arestării abuzive a personalului legației române la Petrograd. La 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918, marinari și gărzi roșii au invadat hotelul Legației române. Un secretar a reușit să fugă și să-i anunțe pe cei de la Ambasada Franței la Petrograd. Membrii corpului diplomatic de la Petrograd s-au reunit la Ambasada S.U.A. și au redactat o notă de protest împotriva tratamentului inacceptabil, care contravenea oricăror uzanțe diplomatice. Motivul invocat de Lenin pentru un act de o asemenea gravitate, echivalent cu o declarație de război, poate părea bizar: o divizie rusească, după spusele liderului bolșevic, a fost încercuită de o divizie românească, iar câțiva ofițeri austrieci, oaspeți ai rușilor, au fost făcuți prizonieri și soldații ruși au fost dezarmați[50]. Motivul real a fost cu totul altul. În întrunirea de la Brest-Litovsk, din 29 decembrie 1917/12 ianuarie 1918, generalul Hoffmann a cerut confidențial delegației ruse să îi atragă pe români, cât mai curând, la negocieri, în condițiile în care până atunci au părut că vor să amâne deschiderea tratativelor de pace. La observația făcută de Troțki, că nu dispune de nici un mijloc pentru a influența statul-major român, Hoffmann a indicat posibilitatea de a trimite agenți în armata română, precum și soluția arestării misiunii române la Petrograd.

---

[48] Una dintre cele mai grave acțiuni de imixtiune în treburile interne ale statului român a fost trimiterea de către Lenin, la Iași, în decembrie 1917, a unui grup condus de Simion Grigorievici Roșal, cu misiunea de a-l asasina pe regele Ferdinand, de a înlătura guvernul condus de I.I.C. Brătianu și de a-l destitui, aresta și executa pe generalul Scerbacev. Acesta din urmă a reușit să dejoace planurile bolșevice, arestându-l și executându-l pe Roșal (A.A. Mossolov, *op. cit.*, p. 172, nota 37; dr. Constantin I. Stan, *1917: Bolșevismul încearcă să treacă Prutul*, în RIM, nr. 6(58) din 1999, pp. 28-29, *passim.*)

[49] AMRB, fond 5417, dosar 486, ff. 376-378.

[50] Claude Anet, *op. cit.*, vol. III, pp. 226-229; *The Trotsky Papers*, vol I, edited and adnotated by Jan M. Meijer, London, The Hague, Paris, Mouton & Co., p. 15.

Troțki pare să fi receptat cererea generalului german ca pe un ordin, pe care l-a executat prompt[51]. Diamandy a fost eliberat după două zile, ca urmare a intervenției energice a corpului diplomatic acreditat în capitala Rusiei, care a amenințat cu retragerea în bloc. Mai târziu, reprezentantul român a primit ordin să părăsească Petrogradul[52]. Acțiunile de acest gen ale bolșevicilor, evident manevrați de germani, aveau rolul de a exercita presiuni asupra guvernului român în vederea încheierii cât mai rapide a păcii cu Puterile Centrale.

O adevărată stare de război s-a impus în câteva localități din Moldova[53]. Trupele ruseşti implicate în tulburări au fost dezarmate şi expediate în Rusia. În locul lor au fost instalate trupe românești, astfel că la sfârșitul lunii ianuarie nu se mai găseau soldați ruși pe frontul român[54].

Evenimentele de la Petrograd erau în strânsă legătură şi cu ceea ce se întâmpla în Basarabia. La 13/26 ianuarie 1918 trupele române, chemate de Sfatul Țării pentru a restabili ordinea, își făceau intrarea în Chișinău[55]. Liderii bolșevici au reclamat această acțiune ca fiind o încălcare a dreptului la autodeterminare, ignorând dorința populației majoritare din Basarabia. Ca urmare a stării de război instalate, *de facto*, între români şi ruşi, Lenin şi Troțki au decis, la 13/26 ianuarie 1918, ruperea relațiilor cu România şi confiscarea tezaurului român depus la Kremlin[56].

Trupele române au intrat în Basarabia ca urmare a cererii făcute guvernului român de către autoritățile Republicii Democratice Moldovenești, proclamată în decembrie 1917, de a acorda sprijin militar împotriva trupelor bolșevizate, care provocau mari dezordini pe teritoriul Basarabiei[57]. Interesul român în această problemă era legat şi de supravegherea aprovizionării cu alimente şi materiale de război aflate în depozitele din Basarabia. Ca urmare a reinstalării ordinii, la 24 ianuarie/5 februarie 1918, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat independența republicii, în mod liber, fără amestecul autorităților române de la Iaşi. Bolșevicii însă au reacționat, organizându-se militar. La Odessa s-a constiuit Organizația

---

[51] *Le complot germano-bolcheviste*, publiée par le Comitet d'Information Publique des Etats-Unis d'Amerique, tr. française, Paris, 1920, pp. 102-104.

[52] *The Trotsky Papers...*, p. 15.

[53] În cursul lunii ianuarie, ruşii au atacat oraşele Galați (9/22 ianuarie), Paşcani (13/26 ianuarie), Fălticeni (14/27 – 15/28 ianuarie). Alte lupte s-au dat la Timişeşti, Botoşani, Bacău, Roman şi Iaşi (General C. Găvănescul, *Războiul nostru pentru întregirea neamului <august 1916-aprilie 1918>*, Iaşi, Serviciul Geografic al Armatei, 1918, pp. 143-144).

[54] *Ibidem*, p. 142.

[55] Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 272.

[56] *The Trotsky Papers...*, p. 15.

[57] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, Humanitas, 1991, p. 283.

trupelor de pe frontul românesc (RUMCEROD), condusă de Cristian (Hristo) Racovski, care avea misiunea de a lupta împotriva trupelor române[58].

În privința tezaurului, cea de a doua problemă menționată în nota prin care se făcea cunoscută ruperea relațiilor diplomatice, se poate spune că a fost, alături de chestiunea Basarabiei, unul dintre cele mai serioase obstacole ridicate, de-a lungul timpului, în relațiile României cu vecinul din Răsărit. La sfârșitul anului 1916, în condițiile dificile în care se găsea România la acel moment, s-a decis mutarea tezaurului Băncii Naționale și a altor valori în Rusia. Încă de atunci s-au făcut auzite voci care avertizau asupra pericolului reprezentat de depozitarea tezaurului într-o țară cu care, chiar dacă eram aliați, nu aveam relații bazate pe încredere reciprocă și care trecea printr-o gravă instabilitate politică[59]. I.I.C. Brătianu a invocat atunci faptul că trebuie asigurată securitatea valorilor cuprinse în tezaur, ceea ce nu s-ar fi putut face în cazul unei călătorii mai lungi, precum și faptul că apelul la sprijinul rusesc în această privință ar fi fost de natură să creeze o bază pentru relații mai bune cu aliații ruși. În privința motivelor care au determinat guvernul român să trimită, în decembrie 1916, primul transport de valori în Rusia, nu ne îndoim că au fost îndelung cântărite și-au fost găsite îndreptățite. Cu prilejul inventarierii conținutului casetelor ajunse la Moscova, în ianuarie 1917, s-a constatat că valoarea lor se ridica, în acel moment, la 314.580.456,84 lei aur, la care se adăugau bijuteriile reginei Maria (în valoare de 7.000.000 lei aur)[60]. Au fost stabilite cu strictețe condițiile de depozitare, de inspectare și de pază în interiorul Palatului Armurilor din Kremlin, într-un compartiment de rezervă al sucursalei Băncii de Stat din Moscova.

Schimbările produse în Rusia, în 1917, au provocat mari neliniști în privința păstrării în condiții optime a valorilor românești. Cu toate acestea, guvernul român a fost nevoit să accepte și soluția tipăririi biletelor de bancă ale B.N.R. tot pe teritoriul rusesc, dat fiind faptul că la Iași lipseau mașinile și materialele necesare unei operațiuni de asemenea importanță.

---

[58] I. Ciupercă , *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 1996, p. 34. În condițiile dificile în care se găsea statul român, la începutul anului 1918, guvernul român a căutat să ajungă la un acord cu Racovski, acesta realizându-se prin medierea colonelului canadian Boyle. La 22 februarie/5 martie 1918 a fost semnat acordul dintre Averescu (șeful guvernului român la acel moment) și Racovski, prin care se convenea asupra rezolvării pașnice a conflictului ruso-român (*ibidem*, pp. 33-35, *passim*).

[59] Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova,* București, Editura „Saeculum I.O.", 2000, p. 24. Documentele referitoare la tezaur au fost publicate și în lucrarea coordonată de Viorica Moisuc, *Tezaurul României la Moscova. Documente (1916-1917)*, București, Editura Globus, 1993, 193 p.

[60] Mihail Gr. Romașcanu, *op. cit.*, p. 29.

Decizia trimiterii unui al doilea transport de valori, în iulie 1917, la Kremlin, era motivată, din nou, de pericolul ocupării întregului teritoriu românesc de către inamici, dar, de această dată, situația din Rusia era chiar mai nesigură și mai periculoasă decât cea din Moldova.

Tezaurul român, conținând stocul metalic de aur al B.N.R., bijuteriile reginei Maria, arhiva B.N.R., efecte, depozite, bijuterii, tablouri, obiecte vechi de cult, depuneri făcute de instituții sau de diverse persoane, valora, conform cifrei prezentate în studiul amănunțit făcut de Mihail Gr. Romașcanu, 9.416.417.177,93 lei aur, fără a se mai pune la socoteală valoarea artistică și chiar cea sentimentală a unora dintre obiectele din componența sa[61].

Situația din Rusia, după lovitura de stat din octombrie/noiembrie 1917, reprezenta o gravă amenințare pentru soarta bunurilor românești transferate la Kremlin. Acesta a fost motivul pentru care I.I.C. Brătianu i-a cerut generalului C. Coandă, la Stawka, să îl informeze cât mai repede posibil asupra situației exacte a tezaurului român[62]. Generalul a luat legătura cu consulul francez la Moscova, Guèrin, care i-a transmis că depozitele erau intacte[63]. Pentru o informare mai amănunțită, Coandă a trimis la Moscova pe oficiantul telegrafist Paplica[64], pentru a vedea în ce condiții se aflau valorile statului român depuse la Kremlin. Într-un raport detaliat, acesta povestește călătoria sa, nu lipsită de primejdii, din cauza dezordinii provocate de bolșevici și de soldații dezertori, subliniind debandada ce domnea în Rusia, în noiembrie 1917. Ajuns la Moscova, el a constatat că tezaurul era păzit, în acel moment, de soldați bolșevici care, la sosirea emisarului român, i-au declarat că sunt foarte bucuroși să apere bunurile României, vorbe care l-au îngrijorat destul de mult pe Paplica. Acesta i-a transmis lui Coandă propunerea de mutare a valorilor în S.U.A. sau în Japonia, având în vedere faptul că linia Transsiberianului nu se afla, încă, sub controlul bolșevicilor, subliniind și că orice întârziere ar putea fi fatală[65].

---

[61] *Ibidem*, p. 43.

[62] AMRB, Fond microfilme, rola P.II.I.780, c. 305.

[63] *Ibidem*, c. 306.

[64] Ne îndoim de faptul că Paplica era un simplu oficiant telegrafist, dată fiind dificultatea și caracterul sensibil al misiunii. Raportul amănunțit, în care informațiile sunt dublate de o interpretare pertinentă, exprimată într-un anumit stil, indică mai degrabă faptul că Paplica era ofițer român. Bănuielile noastre ar putea fi confirmate de descoperirea unui document militar din 1926, semnat, printre alții, și de un general de brigadă Pompiliu Paplica (document publicat în *Înzestrarea armatei române în perioada interbelică: documente*, vol. I: *1919-1930*, volum coordonat de general de corp de armată Decebal Ilina, general de divizie Ion Gâdiuță, responsabili de volum colonel dr. Dumitru Dobre, colonel Alexandru Oșca, București, Editura Academiei Tehnice Militare, 2000, p. 286.)

[65] AMRB, Fond microfilme, rola P. II. 1. 780, c. 326-332.

Mutarea tezaurului în Suedia sau în S.U.A. a mai fost discutată de autoritățile române, fără a se lua vreo decizie în timp util[66].

Lenin și Troțki au fost interesați în mod deosebit de problema bunurilor românești depozitate la Moscova[67]. Credem că pericolul confiscării tezaurului român de către bolșevici putea fi anticipat, cunoscut fiind faptul că bolșevicii nu și-au făcut niciodată prea multe scrupule în privința modului cum își procurau banii: înainte de război erau practicate așa-numitele „ex"-uri[68], în timpul războiului primiseră banii necesari de la inamici, iar tezaurul statului român putea fi folosit pentru cauza revoluției proletare.

Atitudinea soldaților ruși de pe frontul din Moldova, în 1917, armistițiul și pacea de la Brest-Litovsk, care au izolat România din punct de vedere politic, militar și economic, confiscarea tezaurului românesc și reacția de respingere, de către guvernul bolșevic, a hotărârii de unire adoptate de Sfatul Țării de la Chișinău au fost tot atâtea elemente care au influențat negativ relațiile româno-ruse/ sovietice în perioada următoare. Între cele două state vecine s-a menținut permanent o stare tensionată, influențată și de acțiunile propagandistice inițiate de Moscova, și de teama de expansiunea bolșevismului manifestată de guvernul de la București; reluarea legăturilor diplomatice și instalarea unui comportament relativ apropiat de starea de normalitate s-a făcut după îndelungi tatonări și discuții, marcate, de fiecare dată, de neîncredere și resentimente[69].

---

[66] Mihail Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 139-143.

[67] O dovadă a interesului Sovietelor față de conținutul depozitelor românești la Kremlin o constituie și telegrama trimisă de Troțki lui Lenin, de la Brest-Litovsk, din 31 ianuarie 1918, în care, pe lângă referirile făcute la expulzarea lui Diamandy, sunt și precizări în legătură cu rezerva de aur a B.N.R. (*The Trotsky Papers, 1917-1922*, vol. I, p. 13).

[68] Boris Souvarine, *Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, București, Humanitas, 1999, p. 91. În perioada dinainte de război, în special în anii 1906-1907, grupările radicale din Rusia executau așa-numitele „exproprieri" (jafuri operate în bănci, magazine, trenuri poștale etc.), în scopul procurării de fonduri pentru activitățile lor subversive.

[69] La 9 iunie 1934, printr-un schimb public de scrisori între Nicolae Titulescu, ministrul de externe român, și Maxim Litvinov, omologul său sovietic, s-a convenit restabilirea legăturilor diplomatice (*Relațiile româno-sovietice. Documente,* vol I: *1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999, pp. 428-429).

RĂZVAN LOCOVEI

Considerații asupra deceselor în rândul prizonierilor de război români aflați în captivitate germană (1917-1918)

O preocupare specială a guvernelor participante la Primul Război Mondial a fost îndreptată, după încheierea conflagrației, către elucidarea situației conaționalilor căzuți în prizonieratul inamic, în sensul identificării celor aflați în viață și al repatrierii lor, alături de lămurirea condițiilor în care ceilalți au decedat și localizarea zonelor în care aceștia sunt îngropați. Documentele studiate în Arhivele Militare de la București și Pitești indică faptul că, prin intermediul ataşaților săi militari, dar mai ales al celui aflat în Franța, statul a cercetat situația etnicilor români aflați în prizonieratul german, alături de detalii legate de moartea, în același prizonierat, a 25.674 de soldați români.

Investigația noastră a pornit de la cadrul legal, așa cum era el stabilit în epocă, prin Convenția de la Haga din anul 1907, dar și prin prevederile Tratatului de la Versailles referitoare la prizonierii de război.

În Articolul 1 al Regulamentului anexat la cea de-a doua Convenție de la Haga, din 29 iulie 1899, ulterior devenită Convenția a IV-a, din 18 octombrie 1907, privitoare la legile și obiceiurile războiului terestru, în categoria combatanților erau incluse armata, milițiile și corpurile de voluntari, ultimele două trebuind să îndeplinească patru condiții: să aibă în frunte un șef responsabil pentru acțiunile subordonaților, să poarte armele pe față, să aibă un semn distinctiv și ușor de recunoscut de la distanță și să se conformeze, în operațiunile lor, legilor și obiceiurilor războiului[1]. În Articolul 4, se prevedea că „Prizonierii de război sunt în puterea guvernului inamic și nu a indivizilor sau corpurilor care i-au capturat. *Ei trebuie tratați cu omenie* (s.n.). Tot ce le aparține personal, în afară de arme, cai și documente militare, rămâne proprietatea lor"[2]. În Articolul

[1] Dr. Ionel Cloșcă, dr. Ion Suceavă, *Dreptul Internațional Umanitar*, București, Casa de Editură „Șansa S.R.L.", 1992, pp. 92-93.

[2] Idem, *Dreptul Internațional Umanitar al Conflictelor Armate*, București, 1993, p. 25.

7, se mai specifică faptul că „Guvernul în puterea căruia se găsesc prizonierii de război este dator să-i întreţină. În lipsa unei înţelegeri speciale între beligeranţi, *prizonierii de război vor fi trataţi, în ceea ce priveşte hrana, adăpostul şi îmbrăcămintea, pe picior de egalitate cu trupele guvernului care-i va fi capturat*"[3] (s.n.). În ceea ce priveşte disciplina, conform Articolului 8, prizonierii de război erau supuşi legilor, regulamentelor şi ordinelor în vigoare în armata puterii care-i deţinea, orice act de nesupunere antrenând sancţiunile de rigoare[4]. Statul care deţinea prizonieri îi putea folosi la muncă, cu condiţia ca aceasta să nu fie prea grea *şi să nu aibă legătură cu operaţiile militare* (s.n.); erau excluşi din cauză, în acest domeniu, ofiţerii[5]. Între cele 41 de state semnatare se aflau şi Austro-Ungaria, Germania, Bulgaria, Turcia şi România, iar documentul a intrat în vigoare la 26 ianuarie 1910[6].

Tratatele de pace încheiate cu învinşii aveau prevederi speciale privitoare la prizonierii de război. În cuprinsul Tratatului de la Versailles, din 28 iunie 1919, încheiat între Puterile Aliate şi Asociate, pe de o parte, şi Germania, pe de altă parte, se stipula, în Părţile a VI-a şi a VII-a (articolele 214-226 şi 227-230)[7], dreptul beligeranţilor de a-şi elucida situaţia prizonierilor de război proprii.

Conform Articolului 222 al tratatului amintit, Germania se obliga să „permită accesul liber al comisiilor de cercetare a situaţiei dispăruţilor, să le furnizeze toate mijloacele de transport necesare, să le lase să intre în perimetrul fostelor lagăre, închisori, spitale şi în orice alte locuri, să le pună la dispoziţie toate documentele de ordin public sau privat care le-ar permite să se lămurească în cercetările lor"[8].

În cadrul legal astfel constituit, se deschidea calea unei acţiuni concrete din partea autorităţilor române. La 6 octombrie 1919, se constituia, la reşedinţa pariziană a Mariei Antonescu, soţia ministrului român în capitala Franţei, Comitetul Regional al Societăţii „Mormintele Eroilor" decedaţi în război[9].

Conducerea societăţii amintite era asigurată de un comitet de onoare, compus din personalităţi române şi franceze şi de un comitet activ, alcătuit din

---

[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem*, Articolul 6.
[6] *Ibidem*, p. 22, nota de subsol.
[7] *Politica Externă a României. 19 prelegeri organizate de Institutul Social Român*, cu o anexă de documente, Bucureşti, Cultura Naţională, f.a., pp. 470-471.
[8] *Ibidem*, p. 470.
[9] Arhivele Militare Române, Piteşti (în continuare AMRP), Fond 876, dosar 171, f. 5.

12 persoane[10]. Președinția comisiei a fost încredințată Mariei Antonescu, iar ca vicepreședinte a fost desemnat N.B. Cantacuzino[11].

Pentru asigurarea suportului financiar al acțiunii s-au alocat 100.000 de franci, din fondul alocat prizonierilor, de la Legația României din Paris, și cei 50.000 de franci aflați la Max Dolfus, reprezentantul guvernului român pentru Alsacia[12]. Deoarece suma nu părea a fi suficientă, s-au lansat liste de subscripții[13]. Prin adresa din 12 octombrie 1919, ataşatul militar român la Paris îi comunica lui Victor Antonescu alocarea sumei necesare lucrărilor[14].

În februarie 1920, se lansa, de către Comitetul regional din Franța al Asociației „Mormintele Soldaților" români căzuți în timpul războiului, un apel în care se scria că „pe teritoriul francez și-n fostele regiuni ocupate se găsesc un mare număr de morminte ale ostașilor români decedați în captivitate germană, victime ale brutalității și privațiunilor"[15]. Din cauza dificultăților ce apăreau în privința identificării și restaurării mormintelor amintite, se constituia un comitet aflat sub președinția onorifică a Reginei Maria și a Mariei Cantacuzino, iar pentru suplimentarea fondurilor se făcea apel la colonia română din Paris pentru subscripții bănești[16].

La 1 martie 1920, Legația României din Paris transmitea către *Services des Sépultures Militaires* din Ministerul de Război al Franței că „peste tot în Alsacia și Lorena se găsesc un mare număr de morminte românești", cerând departamentului respectiv să obțină terenurile în proprietate perpetuă și să procure, în contul guvernului român, sicriele necesare pentru transportul soldaților exhumați, dar pe o distanță care să nu depășească 40 de km[17]. Acțiunea era condusă de un comitet central, condus de prințesa Cantacuzino, cu două comitete regionale: unul pentru Alsacia[18] și unul pentru Lorena[19].

---

[10] Comitetul activ se compunea din Maria Antonescu, prințesa L. Cantacuzino, Hellene Văcărescu, Yvonne Cămărășescu, M. Catargi, N.B. Cantacuzino, lt. col. Ionescu Munte (ataşatul militar român la Paris), Max Dolfus, prințul B. Brâncoveanu, prințul I. Calimak, Al. Vaida-Voievod și maiorul Giurcăneanu (*ibidem*).

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

[13] Pe listele de subscripție au semnat 102 persoane, care au donat, în total, suma de 24.350 franci francezi (*ibidem*).

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*, f. 10.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*.

[18] Președintele Comitetului regional pentru Alsacia era Max Dolfus.

[19] Președintele Comitetului regional pentru Lorena era generalul Berthelot.

Cercetările autorităților române pentru identificarea locurilor de înhumare s-au materializat prin vizite la diverse cimitire aflate pe teritoriul german, datele fiind grupate mai apoi în cadrul Raportului nr. 2741, din 28.08.1919, expediat şi Secretariatului Delegației de Pace de la Paris[20]; documentul studiat de noi se afla printre documentele ataşatului militar român la Paris. Precizăm de la început că enumerarea noastră are un caracter incomplet.

Jarca Oprişan, căpitan de rezervă a vizitat fostul lagăr de prizonieri de la Lamsdorf, unde a găsit peste 8.000 de morminte, din care aproximativ 4.000 ar fi aparținut, în opinia sa, unor soldați români[21].

Leonida Georgescu a vizitat cimitirul de la Hammerstein, aflat la capătul poligonului garnizoanei cu acelaşi nume; acolo a găsit aproape 2.000 de gropi individuale, din care numai 7 aparțineau unor militari români[22]. La Tuchel, acelaşi delegat a vizitat un cimitir, aflat la sud de cel evreiesc, unde a găsit 314 gropi comune a câte 10 prizonieri, din care aproximativ 2.500 de români amestecați cu ruşi[23]. Autoritățile germane locale au declarat reprezentantului român că, deoarece Tuchel intră în teritoriul cedat Poloniei, ele îşi „declină competența"[24]; este greu de înțeles şi de acceptat o astfel de perspectivă, deoarece, în mod evident, nu autoritățile poloneze puteau fi făcute responsabile de decesul, în condiții neelucidate, al militarilor români prizonieri.

În cimitirul Lazarett Friedhoff Saspe, de la Danzig Troul (pe şoseaua Langfuhr – Brösen), Leonida Georgescu a identificat 114 morminte româneşti, cu identitatea decedaților cunoscută, alături de cele ale unor militari ruşi şi francezi[25].

N. Ioan, sublocotenent în Batalionul 1 Pionieri, a vizitat cimitirul de la Lechfeld, unde a găsit mormintele a 12 prizonieri români, cu datele personale cunoscute[26]. Acelaşi ofițer a vizitat cimitirul de la Zwickau, unde a găsit, la Hauptfriedhoff, 199 de români, iar la Friedhoff Eckersbach încă 25 de români, cu datele personale cunoscute[27]. La Cassel Niederzwehr, N. Ioan a mai descoperit, în spatele fostului lagăr, câteva mii de morminte, din care numai 20 aparțineau unor români, cu identitatea cunoscută[28].

---

[20] A.M.R.P., Fond 876, dosar 171, ff. 16-29.
[21] *Ibidem*, f. 16.
[22] *Ibidem*, f. 23.
[23] *Ibidem*, f. 22.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*, f. 24.
[26] *Ibidem*, f. 25.
[27] *Ibidem*, f. 26.
[28] *Ibidem*, f. 29.

Prin adresa din 28 iunie 1919 a Primăriei Dieuze, către Hurmuz Aznavorian, unul din membrii Comisiei Române, se făcea cunoscut că la Koetzingen (Kötzingen), în Alsacia Superioară, se află mormintele a 40 de români, morți de foame și frig, în aceeași noapte, la o zi după ce au fost aduși în acea localitate[29]. În același context, se mai comunica faptul că un profesor de liceu din Dieuze știe de la unchiul său, François Antoine Hartmann, agricultor din Koetzingen, că pe teritoriul fermei acestuia se află un câmp de morminte românești, de prin 1917[30].

Delegații trimiși din țară au încercat, după cum era și firesc, să procure informații despre împrejurările în care au decedat militarii români prizonieri. Într-o adresă a Primăriei orașului Hirson, trimisă ataşatului militar român la Paris, pe lângă lista nominală a prizonierilor decedați, primarul găsea de cuviință să adauge următoarele: *„à la honte eternelle des boches, vos malhereux compatriots sont tous morts, non de maladie, mais des mauvais traitements, de surmenage criminel, et sourtout, de misère et de faim"*[31].

Aflat în călătorie de studii cu elevii Școlii Superioare de Război, maiorul Gheorghe Potopeanu, ofițer în cadrul instituției amintite, adresa, la 23 august 1921, un raport ataşatului militar în Franța, în care relata un episod ce trebuia cercetat mai apoi de cei în drept. Pe scurt, a fost abordat de un anume Joseph Burgy, din comuna Mount Veillard (Doubs), care i-a declarat că în locul numit „Ferme Gauchemate", lângă Orschviller, se află mormintele a cca 600 de soldați români, morți în captivitate germană[32]. Conform aceleiași surse, aceștia au căzut victime unui *guardforestier* (pădurar) german însărcinat cu paza, „care-i lăsa să moară de foame; când aceștia protestau, îi punea să-și sape singuri groapa, după care îi împușca"; Burgy și-a dat adresa, declarând că și populația locală poate depune mărturie[33].

Fapte similare, încadrabile între neglijență criminală și acțiuni comise cu intenție de paznicii germani, sunt confirmate și de memorialistică. În primăvara lui 1917, în lagărul de prizonieri de la Strohen Moor, un prizonier lăsa în urmă o scrisoare justificativă pentru decizia de a evada: „prefer de mii de ori un glonț și moartea momentană, decât același rezultat care ne așteaptă de zece ori în fiecare zi"[34]. În același lagăr, I.Gr. Oprișan, autorul memoriilor, scria că „la vârsta de 25 de ani am ajuns ca niște stafii la răspântiile vieții. Numai cine a văzut acele

[29] *Ibidem*, fila 49.
[30] *Ibidem*, fila 50.
[31] *Ibidem*, fila 46.
[32] AMRB, Fond 948, microfilme, rola P II 1.769, dosar 246, f. 4.
[33] *Ibidem*.
[34] I.Gr. Oprișan, *21 de luni pe căile robiei*, cu un cuvânt înainte de N. Iorga, București, Tipografia Lupta, 1920, p. 71.

umbre purtându-şi neastâmpărul pe sala barăcii din Strohen, cu mâna reazem stomacului şi strigând în miez de noapte după pâine, numai acela a cunoscut fantoma foamei"[35]. Blocada la care erau supuse Puterile Centrale, alături de lipsa alimentelor, a fost identificată şi dintr-o altă sursă ca fiind cauza unui mare număr de decese în rândul prizonierilor de război, incluzându-i aici şi pe români. Reamintim aici însemnările colonelului N. Stavrache-Cerna, din 3 februarie 1917, aflat în lagărul german din Insula Danholm (Stralsund), care relata o discuţie cu un general german, aflat în inspecţie[36]. Din aceeaşi sursă mai aflăm de preocuparea germanilor de a ascunde marele număr de decese din rândul prizonierilor români, prin interzicerea accesului în cimitirul lagărului al altor persoane, cu excepţia preotului[37].

Dacă din relatările colonelului Stavrache-Cerna a rezultat totuşi o oarecare consideraţie din partea autorităţilor germane, fiind vorba de un ofiţer superior, în privinţa gradelor inferioare, conform mărturiilor citate de Jean Nouzille, tratamentul s-a făcut fără menajamente[38].

În privinţa stabilirii precise a numărului de militari români decedaţi în prizonieratul german, autorităţile militare române n-au cunoscut de la început amploarea dezastrului, dovadă fiind diferenţele mari în cifrele avansate de documente. În 1919, Direcţia Personalului din Ministerul de Război al României

---

[35] *Ibidem*, p. 77.

[36] „Pe la orele 10-11 vine să viziteze lagărul generalul german von Goltz, anunţat de ieri. Ne-a găsit; grupul în care eram şi eu, la şcoala de limbă engleză, în sala de mese. Generalul, căruia m-am prezentat, mi-a spus că nu poate să ne dea mai multă mâncare, pentru că nu au nici ei. Mai spune că ei hrănesc peste 4 milioane şi jumătate de soldaţi ai armatei care luptă, plus atâtea milioane de prizonieri, din care 12.000 numai ofiţeri. Apoi că având atâţia duşmani nu mai pot importa nimic, trebuind să fie avizaţi numai la propriile lor resurse de hrană. Că noi, prizonierii, în definitiv, suntem hrăniţi ca şi populaţia lor civilă, care primeşte alimentele cu cartelă [...]. Mi-a zis că supa ce ni se dă zilnic e de doi litri şi mai bine de persoană. Că el, însuşi general, se hrăneşte tot pe bază de raţionare, arătându-mi, pentru convingerea mea, cartelele sale personale, pentru pâine, carne, lapte, cartofi. Rezumându-se, m-a rugat să comunic d-nilor ofiţeri camarazi că, cu toată bunăvoinţa ce ar avea, să ne dea mai mult, nu poate" (N. Stavrache-Cerna, *Adevăruri din campania 1916-1918. Captivitatea în Ungaria de la 23 noiembrie 1916 la 24 decembrie 1916 şi în Germania de la 26 decembrie 1916 la 19 martie 1918*, Craiova, Tipografia Speranţa, 1938, vol. II, pp. 43-44).

[37] Vezi însemnările din 27 mai 1917 şi 29 mai 1917 ale aceluiaşi autor (*ibidem*, p. 102).

[38] „De la sosirea lor în Alsacia şi Lorena, slăbiciunea şi gradul de epuizare al prizonierilor români au impresionat populaţia. *De unde i-aţi adunat pe cerşetorii ăştia, pe tuberculoşii ăştia* (s.n.), care defilau prin satele Alsaciei, înainte de a ajunge la amplasamentele care le-au fost destinate. Această defilare a românilor muribunzi a impresionat populaţia. Era oare înţelept să li se ofere atâtor martori această agonie?" (Jean Nouzille, *Calvarul prizonierilor de război români în Alsacia-Lorena. 1917-1918*, Bucureşti, Editura Semne, 1997, p. 54).

se adresa ataşatului militar român la Paris, în legătură cu organizarea unui serviciu special pentru întocmirea actelor de deces pentru aproximativ 3.000 de soldați decedați şi care aparțineau, în majoritate, conform documentului, „formațiunilor secrete şi comandourilor de prizonieri care-şi aveau lagărele de origine în Germania; autoritățile acestor lagăre au eliberat, în majoritatea cazurilor, extractele de moarte [...]"[39].

O altă estimare o găsim în adresa nr. 169/ 23 iulie 1920, a ataşatului militar român de la Paris, către Statul Major Regal, Biroul Decorații, în care acesta scria despre 4.000 de români morți în spatele liniilor germane de pe frontul occidental[40]; singura explicație logică a prezenței lor acolo ar fi fost utilizarea lor la muncă forțată pentru nevoile trupelor germane.

Alte surse semnalează prizonieri români decedați în Belgia. La 25 iulie 1920, locotenentul Rădulescu-Protopopa comunica ataşatului militar român în Franța că a fost în țara amintită, unde a putut identifica 11 români (în provinciile Anvers şi Hainaut) alți 357 neputând fi identificați (în provinciile Anvers, Flandra Orientală, Hainaut, Liege, Limbourg, Luxembourg şi Namour)[41]. Cercetările urmau a fi continuate cu ajutorul Siguranței belgiene[42].

În cuprinsul unui raport al Misiunii Militare a României de Repatriere a prizonierilor de război, cu sediul la Berlin, din august 1919, am identificat datele finale în ceea ce-i priveşte pe prizonierii români deținuți de germani. Cifrele avansate se bazau pe Cartoteca Crucii Roşii Germane care aprecia, în aprilie 1917, un număr de 63.703 prizonieri români, pentru ca, în final, să se ajungă la **141.880**[43].

Situația prizonierilor români se prezenta în felul următor[44]:

„eliberați din teritoriul ocupat:	63.421,
repatriați prin Misiune:	15.520,
repatriați prin Franța:	4.000,
decedați (conform Cartotecii Crucii Roşii Germane):	25.674,
fugiți din lagărele din Germania:	261,
fugiți din lagărele din teritoriul ocupat:	371"
TOTAL:	109.247.

[39] AMRP, Fond 876, dosar 171, f. 58.
[40] AMRB, Fond 948, microfilme, rola P II 1.769, dosar 228, f. 367.
[41] Idem, dosar 231, f. 117.
[42] *Ibidem*.
[43] Idem, dosar 232, f. 59.
[44] *Ibidem*.

Operând o simplă scădere, rezultă o lipsă de 32.633 prizonieri[45], ceea ce impunea recorelarea datelor cunoscute până atunci şi efectuarea de noi cercetări.

În afara cercetărilor propriu-zise de identificare a celor decedaţi, autorităţile române au mai fost implicate în acţiuni cu valoare de simbol, care se îndreptau către cinstirea celor morţi şi recompensarea, fie ea şi simbolică, a acelor localnici din Alsacia şi Lorena care, asistând la tragedia trăită de prizonierii români, n-au rămas indiferenţi. La 6 iulie 1920, Regina Maria vizita cimitirul românesc de la Dieuze, în Lorena, unde serviciul condus de maiorul Giurcăneanu a concentrat mormintele a 800 de militari români decedaţi în captivitate germană[46].

La ceremonie participau Ghika, ministrul român la Paris, generalul Berthelot, N. Cantacuzino şi doi secretari de legaţie. După primirea oficială rezervată delegaţiei în faţa cimitirului de către oficialii francezi şi o gardă de onoare, s-au ţinut cuvântări, iar „M.S. Regina, primind florile purtate de două tinere din Lorena, le-a depus pe mormânt, aducând astfel un omagiu regesc celor care s-au sacrificat pentru întregirea neamului"[47]. La plecare, primarul din Dieuze a ţinut să prezinte Reginei un grup de femei din Lorena, care i-au ajutat pe prizonierii români, fiind condamnate pentru aceasta, de către autorităţile germane, la închisoare sau amenzi[48]. În afara mulţumirilor de rigoare, s-a mai propus decorarea unor feroviari francezi care, aflaţi la posturile lor de la Lyon, Auberville şi St. Leonard (Vosges), în timpul războiului, au ajutat cum au putut, riscând represaliile germanilor, convoaiele de prizonieri ce treceau prin gările lor, inclusiv pe români: vezi Anexa.

Din documentele studiate, avem convingerea că situaţia prizonierilor români decedaţi în captivitate germană este departe de a fi elucidată, în toate detaliile sale. Pornind de la numele localităţilor amintite de noi, se conturează un spaţiu geografic imens, de la frontierele orientale ale Imperiului German, din teritoriile poloneze şi zona Mării Baltice, trecând prin Belgia şi până în zona fostului Front de Vest, în Franţa. Acest fapt a complicat serios investigaţiile, ducând, în acelaşi timp, la conturarea unei strategii, în virtutea căreia ataşaţii militari români din Franţa, Germania şi Belgia lucrau în legătură cu comisiile de repatriere, cu ofiţeri români trimişi în misiune, dar şi cu autorităţile locale, pentru identificarea mormintelor prizonierilor decedaţi. La fel de neclară ni se pare şi disponibilitatea

---

[45] Acest efectiv l-am determinat operând o simplă scădere, din totalul de 141.880 de prizonieri români deţinuţi de germani, avansat de documentul citat mai sus, şi cei 109.247 de prizonieri, cu situaţia clarificată de document.

[46] Idem, dosar 228, f. 365.

[47] *Ibidem.*

[48] *Ibidem.*

de cooperare a unor autorități, mai ales germane, care aveau, în mod evident, ceva de ascuns în această privință. Din arhive rezultă liste nominale, locuri de înhumare, fotografiile unor locații și datele personale ale celor identificați, dar, după cum am mai arătat, atunci când se încearcă o comparare a cifrelor cu Cartoteca Crucii Roșii Germane, apar neconcordanțe ce nu pot fi ignorate.

În legătură cu cei 32.633 prizonieri români, pe lângă cei 25.674 de decedați a căror situație era clarificată, considerăm necesar să reamintim că activitatea comisiilor de repatriere, inclusiv a celor românești, de pe teritoriile fostelor state inamice avea un caracter public, larg mediatizat de presă, afișe și comunicate oficiale. Este greu de crezut că 32.633 de prizonieri români, a căror situație era atunci neclară, ar fi fost brusc cuprinși de o dorință de stabilire în străinătate, iar dacă nu s-au prezentat la apel, atunci motivațiile ar trebui căutate în altă parte; nu excludem ca o bună parte dintre ei să nu mai fi fost în viață. La fel de incertă este și situația celor 632 de prizonieri români evadați din lagărele germane, întrucât este greu de presupus că ar fi putut găsi, cu toții, adăpost și mijloace de subzistență; îngrijorător era și tratamentul la care ar fi fost supuși de germani dacă ar fi fost prinși din nou. Având în vedere cele întâmplate deja în lagărele de prizonieri, lucrurile sunt lesne de bănuit.

Avem îndoieli că autoritățile Reich-ului erau dispuse a da, atunci, imediat după încheierea războiului, relații precise în acest sens, dacă nu cumva este vorba de o tăcere vinovată. În legătură cu situația prizonierilor români, același Jean Nouzille aprecia că „tratamentul la care dușmanii României i-au supus pe prizonierii români a fost dintre cele mai inumane, pentru a mai adăuga cât se poate la suferințele acestei țări"[49]. Cercetările ulterioare, nu ne îndoim de acest lucru, vor aduce noi lămuriri.

ANEXA

Adresa ataşatului miltar român în Franța, din 2 iunie 1919, către Statul Major Regal, Biroul Decorații, privind recompensarea unor feroviari francezi

Cahen Georges, director al Serviciului General P.G.	Ordinul „Steaua României" cu spade, în grad de ofițer
Gauchet J.	Idem
Maurice Lejonne, șeful Antrepozitelor Generale de la Saint Denis Aubervilliers	Idem
Leon Humbert, șeful Gării Lyon	Idem

[49] Jean Nouzille, *op. cit*, p. 27.

Dorves Charles, şeful Gării St. Leonard, Vosges	Ordinul „Steaua României" cu spade, în grad de cavaler
Huguet Louis, şef serviciu racordare, Antrepozitele Auberville	Idem
Furtois Jules, şef de manevră la depozitele generale din Aubervilliers	Idem

(Extras din AMRB, Fond 948, microfilme, rola P II 1.769, dosar 228, fila 472)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOGDAN-PETRU MALEON

Destine ale documentelor dispărute – mărturii de viață cotidiană din Moldova medievală

Dintre multiplele surse privind viața cotidiană a locuitorilor Moldovei medievale, cele documentare au fost considerate mult mai sărace în informații, spre deosebire de izvoarele narative, iconografice sau arheologice. S-a neglijat adesea faptul că soarta actelor era strâns legată de viața oamenilor, care păstrau cu sfințenie prețioasele înscrisuri, întrucât ele le certificau drepturile de stăpânire asupra moșiilor și, prin aceasta, condiția de oameni liberi. Destinul manuscriselor a fost discutat recent din perspectiva menționării unor hrisoave dispărute, emise în cancelaria celor doi voievozi „întemeietori" sub semnul cărora stă întreg veacul al XV-lea moldovenesc[1]. Dimensiunea reală a amplorii distrugerilor suferite de toate categoriile de documente în diverse epoci nu se va cunoaște însă niciodată, aceeași incertitudine planând și în ceea ce privește ritmul emiterii acestora de către diverse instanțe, în special de cea princiară. Demersul propus aici nu urmărește o reconstituire exhaustivă de factură cantitativă a tuturor mărturiilor despre actele risipite de-a lungul timpului sau a motivelor care le-au pecetluit soarta. Această încercare are mai curând menirea de a semnala numeroasele posibilități de explorare a informațiilor care s-au păstrat despre condițiile generale de viață ale oamenilor, starea lor materială și poziția socială, precum și privind modul în care aceștia își apărau bunurile.

[1] Marius Chelcu, *Mențiuni documentare privitoare la acte emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun*, în vol. *In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie*, îngrijit de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 110-130; Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, *„Din uric de la bătrânul Ștefan voievod". Întregiri documentare*, în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, Editura Alfa, 2003, pp. 107-161.

BCU IASI - UNIVERSITY LIBRARY

În Moldova medievală domnii deţineau dreptul exclusiv de a confirma stăpânirile funciare, dintre care foarte multe datau din perioada prestatală[2], şi erau singurii care puteau acorda dreptul de a se întemeia noi aşezări[3]. Totodată, în cancelaria princiară erau alcătuite şi hrisoavele prin care suveranii dăruiau moşii sau diverse alte bunuri unor boieri credincioşi, drept răsplată pentru diverse servicii, în special de factură militară, sau entităţilor ecleziastice, în scopul de a obţine mântuirea. Existau şi multe alte situaţii de natură patrimonială când principii Moldovei dispuneau emiterea unor acte, spre exemplu atunci când drepturile de moştenire erau contestate, înstrăinarea bunurilor se făcea cu încălcarea restricţiilor cutumiare, precum dreptul de protimisis[4], sau când se realiza împărţirea moşiilor strămoşeşti. De regulă, exista un personaj care reprezenta interesele clanului[5]; acesta solicita, în numele rudelor, confirmarea drepturilor de stăpânire sau reclama diverse abuzuri. Începând din secolul al XVI-lea, dar mai ales din cel următor, reglarea unor astfel de litigii era încredinţată adesea unor grupuri de boieri, sau unor comisii boiereşti numite de domni, care ofereau o soluţie şi redactau în acest sens o scrisoare, un zapis de mărturie sau o carte de mărturie. Acest tip de înscris devenea executoriu după confirmarea dată de suveran, care era şi instanţă supremă de apel, calitate în virtutea căreia putea interveni în conţinutul hotărârilor[6].

Actele întocmite de particulari s-au multiplicat odată cu divizarea vechilor patrimonii şi intrarea părţilor care reveneau moştenitorilor în circuitul tranzacţiilor. Începând de la jumătatea veacului al XVI-lea, dar mai ales din cel următor, tot mai mulţi dintre micii stăpâni de pământ au fost copleşiţi de „bogate

---

[2] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 67; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova medievală I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 33; P.P. Panaitescu, *Problema originii clasei boiereşti*, în *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*. Ediţia a II-a. Postfaţă, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 38-39.

[3] Despre controversele legate de subiectul întemeierii satelor, vezi, Henri H. Stahl, *Contribuţii la istoria satelor devălmaşe româneşti*, Ediţia a II-a revăzută, vol. I, *Confederaţii de ocol, structuri teritoriale şi tehnici agricole*. Studiu introductiv şi ediţie de Paul H. Stahl, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1998, pp. 46-62.

[4] Vezi, în acest sens, Valentin Al. Georgescu, *Preempţiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, pp. 59-105.

[5] În ceea ce priveşte Moldova medievală, cea mai elocventă explicaţie privind sensul noţiunii de clan îi aparţine lui Ştefan S. Gorovei (*Clanuri, familii, autorităţi, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în „Arhiva Genealogică", I (VI), 1994, nr. 1-2, pp. 89-90).

[6] Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611-1831)*, vol. I (1611-1740), partea I, *Organizarea judecătorească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979.

nevoi"[7], necesitatea de a-şi onora obligaţiile către stat sau de a acoperi diverse datorii făcându-i să-şi înstrăineze ocinile[8]. Cu acest prilej erau întocmite, în prezenţa martorilor, zapisele pe baza cărora cumpărătorii urmau să obţină hrisoave de întărire din partea instanţei supreme a statului.

Actele trebuiau reînnoite atunci când erau *pierdute*, situaţie în care erau convocaţi martori dintre megieşi, pentru a confirma buna-credinţă a celor ce solicitau un nou hrisov. Înscrisurile puteau fi rătăcite din cauza neglijenţei stăpânilor de moşii sau a persoanelor în grija cărora fuseseră lăsate, mai ales dacă erau mutate dintr-un loc în altul. De multe ori pierderea documentelor era reclamată de titularii lor fără a invoca un motiv anume, dar se poate intui că ei purtau răspunderea, chiar dacă acest lucru nu era explicit precizat[9]. Deseori, însă, deţinătorii de acte îşi asumau vina, declarând în faţa Domniei că „le-au pierdut" şi solicitând un nou privilegiu care să ateste drepturile lor de stăpânire[10]. În

---

[7] *Surete şi izvoade (Documente slavo-române între 1412-1722)*, publicate de Gh. Ghibănescu, vol. XXII, Iaşi, 1929, p. 24, nr. 26. Această expresie făcea trimitere la obligaţiile fiscale, după cum rezultă dintr-un document din 12 ianuarie 1646, prin care Vasile Lupu arăta că şoltuzul şi pârgarii din târgul Piatra l-au obligat „să dea cu târgul la bogate nevoi" pe un om de la metohul mănăstirii Pângăraţi, porucind ca acesta să fie scutit de dări (*Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. XXVIII (1645-1646), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, pp. 215-516, nr. 271).

[8] Formularea „fără împresurare sau asuprire" ascunde în realitate greutăţile întâmpinate de vânzători, care adesea nu erau capabili nici măcar să-şi asigure minimele mijloace de subzistenţă (Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*, Iaşi, Editura Fundaţiei „Chemarea", 1993, p. 88). Documentele menţionează explicit că unele tranzacţii erau făcute sub presiunea foamei (*DRH*, A, Moldova, vol. XXV (1639-1640), întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, 2003, p. 156, nr. 141). Despre vânzările determinate de crizele frumentare, vezi şi Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Bucureşti, Editura Silex, 1993, pp. 85-86.

[9] *DRH*, A, Moldova, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, 1980, p. 210, nr. 105; p. 216, nr. 108; p. 218, nr. 109; *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1953, p. 121, nr. 115; veac. XVII, vol. V, 1957, p. 193, nr. 261; *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII (1635-1636), întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, 1996, p. 235, nr. 199; p. 265, nr. 226). Exemplificările propuse de acest text au menirea de a sugera coordonatele istorice ale unor fenomene, fără ca prin aceasta să se constituie într-o acumulare de factură exhaustivă.

[10] La 20 februarie şi 31 decembrie 1518, postelnicul Cozma Şarpe primea întărire pentru satul Plopeşti pe Trotuş întrucât a pierdut privilegiul de cumpărătură (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 121, nr. 115; p. 135, nr. 125). Spre sfârşitul veacului, la 30 martie 1599, Ieremia Movilă întărea lui Dumitru Huscovici satele Perebicăuţi, Hmeleiu şi Hârjavenţi,

vremuri tulburi manuscrisele urmau drumurile stăpânilor, iar prin decesul acestora se putea pierde şi urma scrisorilor[11]. Totodată, este atestat şi obiceiul ca unul din membrii clanului să depună spre păstrare într-un loc tainic scrisorile care atestau deţinerea de bunuri în comun. În această situaţie exista riscul, în cazul unei morţi fulgerătoare, ca locul de depozitare să rămână necunoscut[12]. De asemenea, se obişnuia ca deţinătorii de manuscrise să le lase unor persoane de încredere, fie că erau rude sau nu, care nu de puţine ori le pierdeau sau le lăsau să se degradeze[13]. Dincolo de aceşti factorii care ţineau de imprevizibilul vieţii,

---

deoarece acesta i-a întors banii marelui logofăt Luca Stroici. Cu acest prilej se preciza că un ispisoc pe care acesta din urmă îl avea de la Ieremia Movilă, pentru o parte din satul Hârjavenţi, „nu l-a dat în mâinile lui Dumitru Huscovici, pentru că nu a putut să-l găsească, pentru că l-a pierdut. Iar dacă se va afla vreodată, să se rupă" (vol. IV, 1952, p. 256, nr. 315). La jumătatea deceniului patru al secolului al XVII-lea Vasile Lupu poruncea lui Grigore din Cozmeşti să cerceteze cazul lui Porce şi Postolachi, pentru o moşie zălogită de unchiul lor, Coste, pe care pretindeau că au răscumpărat-o, pierzând însă înscrisul doveditor (*DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, p. 265, nr. 226). Un secol mai târziu, pe data de 18 iulie 1695, Iordache şi fiica sa Antimia adevereau că zapisul cel vechi pentru un loc de casă din Iaşi s-a pierdut din vina lor (*Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Centrală a Statului*, vol. IV, 1676-1700, Bucureşti, 1970, p. 384, nr. 1733).

[11] În februarie 1636, Vasile Lupu întărea Schivei, soţia lui Dabija mare ceaşnic, şi copiilor ei mai multe moşii cumpărate de soţul ei sau de ea împreună cu acesta, întrucât „alte drese, pe care le-a avut Dabija ceaşnic pentru aceste mai sus zise părţi de ocină, s-au pierdut când el însuşi a pierit, cu multă avere a sa, în zilele lui Ştefan Tomşa voievod, în prima lui domnie" (*DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, pp. 369-370, nr. 326).

[12] Astfel, la 11 iunie 1464, Muşa, soţia lui Pentelei şi fiica sa, Cerna, soţia lui Petru Oţel, au fost nevoite să solicite domnului întărire pentru satul Pânteleşti, aducând în sprijinul lor mărturia megieşilor, precum că au avut hrisov de la Ilie şi Ştefan voievozi, însă acesta „s-a pierdut din mâinile lui Cârstea, fiul lui Pantelei şi al paniţei lui Muşa, când Cârstea a căzut de pe cal şi a murit fără grai şi despre privilegiul nostru, al ocinei noastre drepte, nu a putut spune unde este" (*DRH*, A, Moldova, vol. II (1448-1486), întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, 1976, p. 173, nr. 121).

[13] Un astfel de episod este consemnat în traducerea de la începutul secolului al XVIII-lea a unui document din 25 septembrie 1462, prin care Ana, soţia lui Bârsan, se judeca cu vărul său Şandru Negrul pentru actul de stăpânire asupra satelor Soci şi Duşeşti. Acesta din urmă recunoştea în faţa suveranului că înscrisul respectiv s-a aflat asupra sa, însă l-a pierdut la Cetatea Albă, drept care Ştefan cel Mare întărea Anei stăpânirea asupra celor două sate (*ibidem*, p. 157, nr. 109). Tot despre neglijenţă sau poate despre rea intenţie este vorba şi în hrisovul din 3 decembrie 1462 prin care Ştefan cel Mare confirma lui Laţco, fiul lui Petru Ponici, şi soţiei sale stăpânirea asupra mai multor sate pentru care aveau acte din vremea lui Alexandru cel Bun, deoarece „acele privilegii au fost în mâinile panului Corui şi el le-a stricat şi le-a pierdut" (p. 163, nr. 113). În deceniul patru al secolului al XVII-lea, Nechifor Ţânchiu mărturisea că i-a dat lui Chicoş stolnic partea sa din satul Veşteleşti, în schimbul acoperirii pagubei pe care o înregistrase la strânsul desetinei, însă nu i-a putut înmâna şi

soarta documentelor putea fi determinată de voința celor care le păstrau. La o asemenea situație face trimitere un hrisov emis pe data de 23 iunie 1589 în care Petru Șchiopul întărea vistierului Simion Stroici o parte din satul Crivești, cu două iazuri și cu loc de moară, vânzătorul, visternicelul Zosim, declarând că uricul și privilegiul de întărire moștenite de la bunicul său hatmanul Dan „le-a luat mama lui, Dragna, când a plecat din țara noastră la Brăila"[14]. Despre o scrisoare ascunsă pentru a obține pe nedrept beneficii se vorbește într-un act din 6 noiembrie 1635, prin care Vasile Lupu întărea lui Toader Beldiman, soției și cumnatei sale o parte din satul Ruși, pe Bistrița, în urma unei judecăți cu mai mulți oameni din satul Mușătești, făcută de Tănase vornic de Poartă[15]. Unii oameni se vedeau lipsiți de înscrisurile lor în împrejurări prozaice, după cum rezultă dintr-un privilegiu de întărire emis din porunca lui Petru Șchiopul, la 30 iunie 1578, în care este invocat consumul de băutură[16].

Documentele nu erau doar pierdute, ci și *„stricate"*[17], *adică deteriorate*, situație expusă de Mitropolia de la Suceava care solicita, la 12 martie 1488, înnoirea unor hrisoave de la Alexandru cel Bun pentru o serie de sate[18]. Dacă manuscrisele deținute de instanța ecleziastică supremă nu s-au păstrat în bună stare după trecerea unei jumătăți de secol, ne putem lesne închipui cât de mult aveau de suferit cele ale particularilor. Se poate spune deci că numeroasele solicitări de refacere a documentelor erau datorate nu numai cadrului juridic specific Evului Mediu moldovenesc, ci și uzurii materiale pe care o sufereau acestea. Mențiunile conform cărora actele „au pierit"[19], fără a fi indicat contextul sau responsabilii direcți, pot conduce la ideea unor alterări prin acțiunea conjugată a unor factori dintre care cei mai importanți par să fie intensa lor manipulare și condițiile proaste de păstrare. În aceste circumstanțe, trebuie considerată firească dorința de a le plasa unor persoane de încredere, care organizau o adevărată arhivă a comunității. Mobilul acestei atitudini nu consta doar în dorința de a păstra scrisorile în bună stare, astfel încât acestea să nu se degradeze, ci și teama ca ele să nu fie mistuite de foc sau furate.

---

vechiul act, întrucât acesta se pierduse împreună cu alte înscrisuri pe când se aflau la un neam (vol. XXIII, p. 554, nr. 495).

[14] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, 1951, p. 435, nr. 253.

[15] *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, pp. 369-370, nr. 326.

[16] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 98, nr. 125.

[17] *Ibidem*, vol. I, p. 269, nr. 236; p. 388, nr. 350.

[18] *DRH*, A, Moldova, vol. III, p. 57, nr. 34 A.

[19] *Ibidem*, p. 168, nr. 84.

Incendiile constituiau o ameninţare permanentă pentru manuscrisele epocii, mai ales prin frecvenţa unor astfel de evenimente, care se declanşau cu uşurinţă într-o civilizaţie a lemnului precum cea medievală[20]. Dezastrele puteau cuprinde chiar localităţi întregi, aşa cum se arată în documentul emis din porunca lui Petru Rareş, la Vaslui, în data de 23 martie 1546, pentru a întări lui Stanciu, fraţilor şi surorii sale, copiii lui Ion Tunsul, satul lor, Tunseşti, întrucât privilegiul de cumpărătură pe care tatăl lor îl avea de la Ştefan cel Mare „a ars, când a ars tot satul"[21]. În vremurile de război, unele aşezări puteau fi în totalitate mistuite, aşa cum se arată într-un document din 2 aprilie 1605, emis în cancelaria lui Ieremia Movilă, prin care domnul întărea fiilor lui Zaharia Bârlădeanu fost mare logofăt seliştea Zelena, deoarece şi-au pierdut unele privilegii când tatăl lor a fost ucis de Aron vodă[22], „iar altele le-au pierdut când a venit Mihai voievod asupra ţării domniei mele şi atunci au ars satul aşa de tare ‹că› de atunci a rămas pustiu"[23]. Deplasările oamenilor cu prilejul tulburărilor politice puteau antrena diverse nenorociri, precum provocarea unor incendii, după cum menţionează un hrisov din 12 noiembrie 1621, emis din porunca lui Ştefan Tomşa, în care se arată că, atunci când s-au aflat în bejenie, locuitorii satelor Hălăşteni şi Buscăteni au mers în Necoreşti, ţinutul Neamţ, care aparţinea călugărilor de la mănăstirea Aron vodă, şi „le-au ars o moară şi o piuă şi câteva case din sat"[24]. Casele puteau fi mistuite şi de incendii provocate în perioade de pace, aşa cum se arată într-un hrisov din 8 martie 1582, prin care Iancu Sasul le întărea stăpânilor din Bursuceni moşiile, deoarece vechiul lor privilegiu a ars în casa lui Pantelei din Brăeşti „când a venit un sol dintre stegari în solie la domnia mea şi s-a întâmplat să înopteze în casa acestui Panteleiu şi i-a ars casa acest sol"[25]. Este vorba despre un polonez care, în drum spre voievodul ţării, a incendiat casa gazdei sale, dintr-un motiv greu de elucidat, deşi o menţionare ulterioară lasă să se întrevadă mai curând posibilitatea unui accident[26]. S-au păstrat şi mărturii despre locuinţe incendiate în urma unor adevărate reglări de conturi, după cum rezultă dintr-un hrisov emis la 7 mai 1640, prin care Vasile Lupu îl împuternicea pe Condre

---

[20] Vezi Jacques Le Goff, *Civilizaţia occidentului medieval*. Cu o prezentare de M. Berza. Traducere şi note, Maria Holban, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, pp. 172-173; 473.

[21] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 423, nr. 387.

[22] Despre acest moment, petrecut în mai 1592, vezi, Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova (a. 1324-1881) I. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, Editura Academiei, 2001, p. 757.

[23] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. I, 1952, p. 222, nr. 307.

[24] *Ibidem*, vol. V, p. 74, nr. 97.

[25] *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 186, nr. 239.

[26] *Ibidem*, veac. XVII, vol. V, p. 151, nr. 212.

hotnog să stăpânească, cu titlu de despăgubire, partea lui Ioan şi a Todosiei din satul Vertepul, întrucât cei din urmă i-au ars casa Condrei cu tot ce se afla în ea[27]. Un scenariu similar se desprinde dintr-o carte emisă la 11 decembrie 1665, prin care Duca Vodă îl împuternicea pe Nechifor să-l caute pe Ioan din Coţmăneşti, care i-a aprins casa şi bucatele[28]. Dincolo de aceste exemple, ilustrative pentru sincopele ce puteau surveni în cursul unei vieţi, de cele mai multe ori cauzele unor asemenea evenimente nu erau precizate, ceea ce duce cu gândul la motive dintre cele mai diverse, de la neglijenţa celor care lăsau vetrele nesupravegheate, până la pericolele generate de natura potrivnică în verile caniculare sau în timpul furtunilor însoţite de fulgere[29]. Un caz deosebit transpare dintr-un document din 28 iunie 1628, prin care pârcălabii de Bacău dădeau mărturie lui Puiul, fiul lui Isac, pentru părţile pe care le stăpânea în satul Măstacăn, deoarece acesta a prezentat zapisele de la tatăl său puternic deteriorate şi a susţinut că au ars „întru pungă de scăpărători"[30]. Existau şi situaţii în care manuscrisele erau aruncate în foc intenţionat de către cei care doreau să aibă câştig de cauză pe nedrept într-un litigiu patrimonial, după cum se menţionează într-un hrisov din 5 martie 1575[31].

Întrucât mulţi membri ai comunităţilor plasau actele la loc sigur, în grija unui fruntaş al locului, dacă focul punea stăpânire pe locuinţa acestuia, puteau fi afectaţi un număr însemnat de oameni[32]. Cei care reclamau că scrisorile le-au

---

[27] *DRH*, A, Moldova, vol. XXV, p. 367, nr. 352.

[28] *Surete şi izvoade*, vol. XXII, pp. 13-14, nr. 14.

[29] În această categorie generică poate fi plasat cazul sugerat de documentul emis din porunca voievozilor Ilie şi Ştefan, la Vaslui, pe data de 30 iulie 1439, prin care Oană Roşca grămătic şi fratele său, Cojea Pătru, primeau întărire pentru satele Călimăneşti, Coţmăneşti, Coleşăua şi Fântirele, precum şi pentru o selişte, un loc de moară, o prisacă şi un fânaţ „pentru că vechile lor privilegii pe care le-au avut de la părintele nostru şi de la ‹înseşi domniile› noastre au pierit şi au ars" (*DRH*, A, Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi Leon Şimanschi, 1975, p. 282, nr. 199).

[30] *Ibidem*, vol. XIX (1626-1628), întocmit de Haralambie Chircă, 1969, p. 511, nr. 367.

[31] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 43, nr. 60.

[32] Elocvent în acest sens este un document emis în cancelaria moldovenească pe data de 8 octombrie 1472 şi păstrat sub forma unei copii din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, prin care Ştefan cel Mare confirma că actele lui Petru, fiul lui Bâlco, pentru satul Floceşti, pe Tazlăul Mare, respectiv privilegiul datând din vremea lui Alexandru cel Bun şi întărirea acordată de fiii acestuia, Ilie şi Ştefan, „i-au ars în casa lui Rusul din Floceşti, atunci când a ars şi privilegiul unchiului nostru, pan Vlaicul" (*DRH*, A, Moldova, vol. II, p. 280, nr. 188). Satul Floceşti va fi cumpărat de voievod la 16 ianuarie 1491 şi dăruit mănăstirii Tazlău. Cu acest prilej era amintit şi motivul pentru care Petru a solicitat un nou hrisov care să ateste drepturile sale de stăpânire (vol. III, p. 127, nr. 86). Un alt exemplu este furnizat de o mărturie documentară din 29 februarie 1488, în care se arăta că Ştefan cel Mare întărea lui

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

fost distruse de incendii nu primeau recunoaşterea automată a prejudiciului din partea Domniei, ci trebuiau, de multe ori, să convoace martori care să le susţină versiunea[33]. Pentru a proba distrugerea se puteau înfăţişa actele deteriorate, atunci când rămăşiţele mai păstrau amintirea privilegiilor iniţiale[34].

În Moldova medievală incendiile nu afectau doar actele particularilor, ci şi pe cele ale unor aşezămintelor bisericeşti. Spre exemplu, la 14 decembrie 1585, Petru Şchiopul întărea mănăstirii Voroneţ, la cererea lui Gheorghe, episcop de Rădăuţi şi Ieremia mare vornic, satul Suhlinţi, din ţinutul Soroca, dăruit obştii de strămoşii acestora pe vremea lui Ştefan cel Mare. Cei doi depuneau mărturie că actele de donaţie şi vechile privilegii pe care le-au avut călugării au ars într-o chilie[35].

Dașco şi surorii sale, Malea, fiii lui Gostilă, nepoţii lui Puiul Ploscarul, moştenirea lor, satul Gostileşti, întrucât privilegiul pe care l-au avut de la voievozii Ilie şi Ştefan „a ars în casa lui Băloş din Budeşti, când i-a ars casa, cum ne este ştiut nouă şi boierilor noştri" (p. 47, nr. 29). Tot aşa, la 24 aprilie 1520, Ştefan al IV-lea arăta că a hotărât să întărească lui Lucan şi fratelui său, Ion Dălăban, o moşie din satul unde a fost „Radul şi Rădici", întrucât „ei ne-au mărturisit nouă că a ars în casa lui Petru de la Pârâul Lung" privilegiul lor de la Ştefan cel Mare (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 163, nr. 147). De asemenea, la 9 mai 1546, Petru Rareş întărea lui Trifan şi rudelor sale satul Românești pe Vaslui, deoarece privilegiile obţinute de bunicul lor, Roman, de la voievozii Ilie şi Ştefan, precum şi cel de întărire acordat chiar de Petru Rareş „au ars în casa lui Ilea, când i-a ars casa" (p. 495, nr. 447). O situaţie similară era invocată la 14 iunie 1596, când Ieremia Movilă întărea mai multor oameni moşia acestora din Petia Mare, întrucât uricul lor de cumpărătură „a ars în casa lui Andreian, când a ars casa lui" (vol. IV, p. 142, nr. 188). Printr-un document datat 10 mai 1601, acelaşi domn întărea lui Grozav şi rudelor sale satul Tomeşti, deoarece actele moştenite de la străbunul lor Ion Tălmaci „au ars în casa Mărcoaei postelniceasa, când a ars casa ei şi toată averea" (veac. XVII, vol. I, p. 8, nr. 8). La 5 decembrie 1616, Radu Mihnea a întărit mai multor oameni stăpânirile lor din satul Saca, deoarece ispisoacele de cumpărătură pe care le aveau de la Iancu Sasul „au ars în casa lui Anton de acolo, când i-au ars casele" (vol. IV, 1956, p. 67, nr. 94).

[33] Spre exemplu, Moise Movilă hotăra, la data de 9 ianuarie 1634, să întărească ieromonahului Silion şi rudelor sale satul Todereni, pe Sitna, ţinutul Hârlău, deoarece actele pe care le-au avut pe acel sat „ei au spus că au pierit când s-a aprins casa ieromonahului popa Silion", iar pentru a proba cele susţinute au adus în faţa Domniei mai mulţi oameni buni şi megieşi care au mărturisit „că au pierit acele drese atunci"(*DRH*, A, Moldova, vol. XXII (1934), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, 1974, p. 12, nr. 11).

[34] Astfel, la 12 iulie 1597, Ieremia Movilă cumpăra satele Horodnicul de Sus şi Horodnicul de Jos din ţinutul Sucevei şi le dăruia mănăstirii Sucevița, însă vânzătorii acestora au declarat că actele lor „au ars în casa lui Crăciun, când i-a ars casa, şi au arătat acele privilegii arse" (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 174, nr. 232).

[35] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai Ştefan Ceauşu, Gavril Irimescu, Sevastiţa Irimescu, Bucureşti, 1983, p. 76, nr. 113.

Jafurile reprezentau o altă amenințare care marca viața cotidiană din Moldova medievală, hoții luând la repezeală, împreună cu obiectele considerate de preț, și diverse documente, chiar dacă, spre deosebire de alte bunuri, acestea erau mult mai greu de valorificat ulterior[36]. Oamenii sufereau în mod diferit de pe urma unor astfel de evenimente, un caz de o gravitate extremă fiind menționat la 3 iunie 1617, când Radu Mihnea întărea Sorei, fiica lui Toader Groza, părți de ocină din Alexăști și Frânciuci, întrucât actele „li-au pierdut în vreme când s-au furat toată starea lui și averea"[37]. Uneori era menționată identitatea celor care reușeau să răpească întreaga agoniseală a unor oameni, probabil ca urmare a notorietății de care aveau parte sau după capturarea acestora[38]. Astfel au rămas cunoscuți tâlharii Guria și Țigan, despre care un privilegiu de întărire din 20 octombrie 1617 arată că, împreună cu tovarășii lor, au pus mâna pe toată averea lui Lupu, al treilea logofăt[39]. Exista însă și posibilitatea ca prejudiciile să fie recuperate de la hoți, după ce aceștia erau prinși, precum se arată într-o poruncă a lui Alexandru Iliaș, din 14 mai 1621, către Iane mare vătav de Suceava, pentru a face niște slugi pe care le avea în prinsoare să înapoieze lui Dumitrașco Șeptelici tot ce i-au luat din casa lui „păn-la un cap de a‹ță›"[40]. Compensații puteau fi obținute și pe cale indirectă, dacă, spre exemplu, răufăcătorii erau robi și cel care îi captura consimțea ca în schimbul lor să acopere paguba[41].

---

[36] Un astfel de caz este înfățișat de un document din 3 ianuarie 1459, prin care Ștefan cel Mare îi întărea stăpânirile lui Lână Rugină, deoarece privilegiul său „i l-au furat când niște răufăcători i-au prădat casa, cum ne-au mărturisit aceasta megieșii, înaintea noastră și a boierilor noștri" (*DRH*, A, Moldova, vol. II, pp. 116-117, nr. 81). La sfârșitul veacului al XVI-lea, pe 22 iunie 1598, Ieremia Movilă întărea Anghelinei Țânțăroaie și fiului ei, Ionașco diac, o parte din satul Cozmești, întrucât ispisocul lor de cumpărătură „li s-a furat din casă cu alte destule lucruri de preț" (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 231, nr. 283).

[37] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. IV, 1956, p. 184, nr. 225.

[38] Despre identificarea și pedepsirea hoților, vezi Constantin Crăescu, *Două ipostaze ale delincvenței în satul medieval românesc: furtul și crima*, în „Opțiuni istoriografice", VII$_2$, 2006, pp. 52-56.

[39] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. IV, p. 209, nr. 262.

[40] *Ibidem*, vol. V, p. 53, nr. 61.

[41] În acest sens poate fi adusă în discuție traducerea românească din secolul al XVIII-lea a unui document de la finele secolului al XVI-lea, care păstrează informația potrivit căreia Bogze logofăt a primit întărire pentru un loc de heleșteu pe Ruscioara, care se numea Țăgănești. De asemenea, obținea dreptul de a-l stăpâni pe țiganul Ștefan Hățe cu femeia și copiii săi, care au fost robi domnești, însă „au fost săpat casa unui popă și i-au luat toate ale lui". Bogza a plătit omului Bisericii tot ce i-au luat țiganii, primind de la domn stăpânirea asupra acestora (*DIR*, A, Moldova, XVI, vol. IV, p. 271, nr. 334).

A existat în Moldova medievală o adevărată teamă de răufăcătorii care, la adăpostul nopții[42], puteau pătrunde în intimitatea căminului, sustrăgând printre alte bunuri și actele ce atestau stăpânirea moșiilor. Jafurile puteau căpăta aspectul unui adevărat flagel, după cum putem afla dintr-un hrisov emis la 12 martie 1636, prin care Vasile Lupu întărea cneaghinei Melintiana și fiului ei Dumitrașco Șaidir jirebiile moștenite și cumpărate din satul Șilișăul de Sus, deoarece vechile privilegii le fuseseră furate de tâlhari „cu multă avere, când au jefuit pe Dumitru Ponici din Rugășești și pe Constantin Ciogoli și pe alți boieri din Țara de Sus"[43]. În aceste condiții, unii oamenii ai epocii au optat să ascundă înscrisurile, precum a procedat Gavril fost vornic, după cum rezultă din hrisovul pe care l-a obținut de soția sa, Marica, de la Alexandru Lăpușneanu, la 2 martie 1554, în care se spunea că privilegiul bunicului acesteia, Hărman, pentru jumătate din satul Oțelești „l-a pierdut panul ei Gavril fost vornic, când i s-au jefuit la Șipote și alte multe privilegii și ascunzătoarea i s-a jefuit"[44]. Tot aici se poate adăuga, spre exemplificare, și un document din 20 mai 1604, prin care Ieremia Movilă întărea lui Apostol și rudelor sale satul Tărcinței deoarece și-a pierdut uricul „într-o groapă"[45]. Alți oameni optau pentru a-și plasa actele în casa cea mai sigură, situată în inima așezării, unde, deși tâlharii îndrăzneau cu greu să pătrundă, focul mistuitor putea produce pagube la fel de însemnate. Emblematică în acest sens este situația preotului Tomșa din satul Derzca, cel despre care un hrisov din 2 iulie 1590 arată că, împreună cu nepoții săi, s-a prezentat cu jalbă la Domnie, invocând mărturia megieșilor, potrivit căreia privilegiul de la „bătrânul Ștefan voevod", care atesta că moșii săi au cumpărat o moșie în satul Derzca, a fost distrus într-un incendiu care mistuise casa Iurahăi, din centrul satului, unde fusese depus „de frica tâlharilor"[46]. Preotul Tomșa afirma că dezastrul a înghițit și ispisocul său de cumpărătură dat de Petru Șchiopul pentru o casă din sat, mai sus de biserică[47]. Aici trebuie precizat că jafurile erau urmate adesea de incendierea locuințelor, precum se menționează într-un act din februarie 1634, referitor la un litigiu pentru o parte din satul Leucușani. Cu acest prilej Postolache și soția sa, Sora, au invocat dispariția unui act atunci când casa fostului soț al acesteia, Trifan, a fost aprinsă de tâlhari[48].

---

[42] Maria Magdalena Székely, *Preliminarii la o istorie a nopții în Țările Române*, în SMIM, vol. XVIII, 2000, pp. 207-208.

[43] *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, p. 398, nr. 354.

[44] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. II, p. 46, nr. 46.

[45] *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 153, nr. 218.

[46] *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, pp. 461-462, nr. 565.

[47] *Ibidem*, p. 461.

[48] *DRH*, A, Moldova, vol. XXII, p. 49, nr. 45.

Actul de întărire acordat celor doi menționează că jaful respectiv a avut loc noaptea, iar în urma incendiului provocat de agresori Trifan și Sora au scăpat doar „cu trupurile"[49].

Răufăcătorii nu aveau cruțare nici pentru lăcașele de cult, luând atât prețioase obiecte de cult, cât și bani, după cum arată Galaction, egumenul mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, la 8 aprilie 1657[50]. În timpul unor astfel de incidente erau luate frecvent și înscrisurile, așa cum se arată într-un hrisov din 11 ianuarie 1603, prin care Ieremia Movilă întărea mănăstirii Probota satul Protopopeni pe Siret, ținutul Suceava, deoarece i s-a furat actul[51]. Un alt exemplu, din 10 ianuarie 1689, se referă la unele acte ale mănăstirii Secu, ce trebuiau refăcute deoarece fuseseră furate de tâlhari[52]. Chiar dacă astfel de fapte erau aspru pedepsite pe pământ și în lumea de dincolo, la începutul epocii moderne așezămintele ecleziastice au devenit o țintă predilectă pentru jefuitori.

Cei care purtau asupra lor, din diverse motive, felurite înscrisuri erau expuși tuturor *primejdiilor pe care o călătorie le implica în Evul Mediu*[53]. Dacă actele nu erau necesare pe parcursul deplasării, posesorii lor căutau o persoană de încredere căreia să i le lase în pază, altfel riscând să le vadă încăpute pe mâna hoților. Un astfel de prejudiciu este reclamat de Dragotă, fiul lui Cârstea sluger, care la 8 aprilie 1546 obținea întărire de la Petru Rareș pentru satul Coșești, dăruit tatălui său de către Ștefan cel Mare, declarând, alături de mai mulți megieși, că atunci când a călătorit în Țara Ungurească, până la Făgăraș, „niște oameni răufăcători i-au furat atunci casa și privilegiul de danie"[54].

Invaziile și războaiele au provocat numeroase distrugeri pretutindeni în Europa secolelor XV-XVII și au generat o stare de frică față de soldați și acțiunile militare[55]. Cu atât mai mult în spațiul românesc, starea belicoasă endemică a dus la instalarea unui sentiment de teamă. Astfel, în viziunea contemporanilor Moldova era o „țară creștinească stricată și călcată și năpăstuită de greutăți și nedreptăți felurite, fiind ca o turmă de oi rătăcită în pustiu, neavând

---

[49] *Ibidem*, p. 50, nr. 46.

[50] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Acte interne (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura „Dosoftei", 1999, p. 428, nr. 487.

[51] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. I, pp. 68-69, nr. 103.

[52] *CDM*, vol. IV, p. 264, nr. 1172.

[53] Paul Zumthor, *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil, 1993, pp. 167-175.

[54] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 453, nr. 412.

[55] Vezi, în acest sens, Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVII). O cetate asediată*, vol. I. Traducere, postfață și note de Modest Morariu, București, Editura Meridiane, 1986. pp. 269-273.

păstor, şi în care intră lupii hrăpăreţi să răpească şi să sfâşie fără milă"[56]. O expresie concretă a acestei stări de lucruri se găseşte într-un document din 16 august 1606, prin care Simion Movilă scutea satul Priseaca, ţinutul Suceava, aparţinînd mănăstirii Probota, de toate muncile şi dările, în afară de „birul cel mare împărătesc", deoarece „sunt la drumul cel mare şi sunt mâncaţi de toţi"[57]. Dintre numeroasele consecinţe ale tulburărilor care au afectat Moldova medievală, un loc important îl ocupă dispariţia vechilor hrisoave[58]. Menţiunile documentare despre acestea ilustrează istoria zbuciumată a statului de la est de Carpaţi, marcată de marile confruntări din vremea lui Ştefan cel Mare[59] şi distrugătoarele intervenţii străine din secolul al XVI-lea[60]. Un loc aparte în conştiinţa oamenilor l-a ocupat o serie de evenimente din ultima parte a acestui din urmă veac, precum campania împotriva lui Ion vodă[61] sau acţiunea lui Mihai

---

[56] *DRH*, A, Moldova, vol. XVIII (1623-1625), întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, 2006, p. 62, nr. 45.

[57] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. II, 1953, p. 60, nr. 64.

[58] Damian P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, în *DIR*, *Introducere*, vol. I, 1956, p. 116.

[59] O astfel de situaţie reiese dintr-un rezumat târziu al unui document din 10 august 1477, prin care Ştefan cel Mare întărea Muşei, soţia lui Vindereu, satul Vinderei deoarece vechile ispisoace de întărire fuseseră pierdute „în vremea ce au robit turcii Horincea" (*DRH*, A Moldova, vol. II, p. 317, nr. 209). Tot din vremea marelui principe datează şi alte informaţii privind distrugerea unor acte în vreme de război (Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare***, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 489), dintre informaţiile păstrate în hrisoave originale putând fi citate cele privitoare la actele lui Mircea, fiul lui Micul Orgoae, pierdute „când a venit împăratul turcesc şi a prădat ţara noastră" (*DRH*, A, Moldova, vol. II, p. 352, nr. 230), sau Mihul Buzatu, „când au venit Ali-beg şi fratele său, Schender-beg, şi cu Ţăpăluş, şi au prădat ţara noastră până sub Lunca Mare" (p. 366, nr. 240).

[60] În veacul al XVI-lea, desele agresiuni la care a fost supusă Moldova din partea puterii otomane sau a tătarilor şi-au lăsat amprenta asupra stării actelor (*DIR*, A, Moldova, XVI, vol. I, p. 131, nr. 123; pp. 197-198, nr. 174; pp. 363-364, nr. 329; p. 396, nr. 435; p. 469, nr. 424; p. 567, nr. 507; vol. II, p. 213, nr. 228; vol. IV, p. 147, nr. 196).

[61] Evenimentele care au dus la moartea lui Ioan vodă şi distrugerile suferite de ţară au fost descrise în culori vii de cronicarul Azarie (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan*. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, pp. 150-151) şi Grigore Ureche (*Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură, 1958, pp. 204-205). O însemnare aşezată pe un *Minei* pe aprilie, a cărui copiere s-a încheiat la 12 august 1574, face referire la momentul în care „au venit păgânii turci şi tătari şi au omorât pe Ion voievod şi pe toţi oştenii lui şi au prădat ţara Moldovei mai mult de jumătate" (P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 149, nr. 124). Există şi numeroase menţiuni documentare în acest sens (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 54, nr. 71; p.

Viteazul[62]. Situația s-a menținut și în primele decenii ale secolului al XVII-lea[63] și, exceptând unele domnii stabile de la jumătatea sa, violențele provocate de invadatori au ajuns să facă parte din viața cotidiană. Ilustrativă în acest sens este o mențiune conservată de privilegiile clerului de mir din Iași, care trimite însă la distrugerile suferite de oraș de-a lungul timpului[64]. La problemele generate de

---

81, nr. 98; veac, XVII, vol. II, p. 309, nr. 410; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 33, nr. 21).

[62] Izvoarele documentare relevă faptul că acțiunea întreprinsă de Mihai Viteazul a dus la pierderea unui număr impresionant de documente (*DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. I, p. 9, nr. 13; p. 46, nr. 70; vol. II, p. 197, nr. 262; p. 221, nr. 293; p. 228, nr. 304; p. 318, nr. 425; vol. III, p. 205, nr. 305, 1954.

[63] În prima jumătate a secolului al XVII-lea, multe documente fac trimitere la tulburările produse de oști polone și de cazaci care au contribuit la revenirea lui Ieremia Movilă în fruntea Moldovei și l-au susținut pe fratele său, Simion, pe tronul Țării Românești (Ștefan S. Gorovei, *Movileștii*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I *„Casa noastră Movilească"*, Sfânta Mănăstirea Sucevița, 2006, p. 17). (*DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. I, p. 78, nr. 117; p. 94, nr. 133; p. 120, nr. 174; p. 128, nr. 186; p. 137, nr. 196; vol. II, p. 263, nr. 343). O mențiune despre aceste evenimente, interesantă prin detaliile pe care le oferă, se găsește într-un document din 8 martie 1617, prin care Radu voievod întărea nepoților lui Dzeameș cel Bătrân, satul Dzemeșești, în ținutul Vaslui, arătându-se că uricul lor a ars în casa lui Marco pitărel „căci l-a aruncat într-o sobă, dinaintea unor Leși, când a trecut Cancelarul și cu Eremia voievod, din Țara Muntenească ... acolo, în acea sobă și a ars din greșeala lui Marco și astfel ei au adus înaintea noastră pecetea acelui uric stricat..." (vol. IV, p. 106, nr. 145). Pe măsura trecerii timpului, informațiile despre distrugerile de acte ca urmare a evenimentelor militare devin tot mai numeroase (*DRH*, A, Moldova, vol. XIX, p. 340, nr. 257; p. 388, nr. 286; p. 482, nr. 346; p. 590, nr. 432; p. 596, nr. 435; vol. XXIII, p. 418, nr. 370; p. 594, nr. 544; vol. XXV, p. 24, nr. 22; p. 292, nr. 297; p. 293, nr. 298; p. 459, nr. 468; 519-520; vol. XXVII, (1643-1644), întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, 2005, p. 357, nr. 370; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 258, nr. 189; p. 447, nr. 383; *CDM*, vol. III, 1653-1675, București, 1969, p. 38, nr. 71). În vremea lui Vasile Lupu, pacea internă nu a mai dat prilejul unor astfel de evenimente, ci mai curând asistăm la recuperarea unor acte pierdute, așa cum se arată într-un document din 14 februarie 1641 (*DRH*, A, Moldova, vol. XXVI (1641-1642), întocmit de I. Caproșu, 2003, p. 22, nr. 27).

[64] La 13 februarie 1585, Petru Șchiopul a acordat „tuturor (preoților și diaconilor) care trăiesc în acest târg" o scutire totală de dări și slujbe, fără să invoce existența unor precedente în acest sens (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 43, nr. 27). Această măsură a fost reluată, făcându-se trimitere la vechi acte distruse în timpul unor tulburări. Un prim exemplu provine de la Miron Barnovschi, care la 28 august 1626 scutea clerul de la toate bisericile din Iași de dările și slujbele către domnie și mitropolit, invocând faptul că o astfel de practică intrase în tradiție, iar actele date de domnii anteriori „le-au pierdut în aceste răzmeriță și din cauza răutăților ce au suferit de la leși, încât din toate acelea au avut numai un ispisoc de la domnul de demult, Petru voievod cel Bătrân" (p. 219, nr. 165). Asupra motivațiilor unei astfel de inițiative și în ceea ce privește contextul în care a fost ea luată,

dușmanii din exterior s-au adăugat disputele pentru tron care au produs grave tulburări în întreaga țară, mai ales că acestea antrenau aproape de fiecare dată și intervenții străine. Începând din a doua jumătatea veacului al XVI-lea, competitorii la tron au apelat frecvent la oști de poloni, cazaci sau transilvăneni, operațiunile militare ale acestora producând mari distrugeri pe cuprinsul întregii țări[65]. În luptele pentru putere mulți boieri s-au văzut despuiați de bunurile lor ori și-au pierdut, odată cu avutul, și viața. Aceste drame au fost invocate de urmașii stăpânilor de pământ pentru a cere refacerea manuscriselor pierdute în vremuri de restriște. Spre exemplu, la 17 iunie 1563, Despot vodă întărea lui Dragotă și fraților săi satul Zăstavna, deoarece documentele au dispărut „când a tăiat Ștefan vodă cel Tânăr capul tatălui lor Ștefuł"[66]. Aventura manuscrisului a continuat, după cum rezultă dintr-un hrisov din 9 iulie 1569, prin care Bogdan Lăpușneanu

---

vezi Bogdan-Petru Maleon, *Statutul fiscal al clerului de mir ortodox în Moldova medievală*, în vol. *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu*. Studii reunite de Bogdan-Petru Maleon și Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2004, pp. 153-154). Toate confirmările din secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui următor au reprodus, în linii generale, actul amintit, făcând apel la inițiativa din 1585 ca la un moment fondator. Datorită stării de insecuritate, invocarea unor acte mai vechi, distruse în timpul ocupațiilor din secolul al XVI-lea, părea însă un scenariu plauzibil (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 155, nr. 112; p. 180, nr. 128; p. 219, nr. 165; p. 275, nr. 202; p. 283, nr. 207; p. 300, nr. 222; p. 326, nr. 245; p. 467, nr. 405; p. 491, nr. 431; p. 521, nr. 468; vol. II, (1661-1690), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 94, nr. 95; p. 354, nr. 383; vol. III, (1691 - 1725), Iași, 2000, p. 11, nr. 16; p. 81, nr. 100; p. 117, nr. 137; p. 209, nr. 245; p. 294, nr. 325; p. 338, nr. 380; p. 354, nr. 402; p. 447, nr. 513. Despre devastările la care a fost supus orașul în cursul veacului al XVI-lea, vezi Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Ediția a II-a, revăzută, Iași, Casa Editorială Demiurg, p. 34. De la sfârșitul acestui secol suferințele așezării s-au intensificat (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 65, nr. 42; p. 435, nr. 365; p. 447, nr. 383).

[65] Poate fi citat aici cazul lui Alexandru Lăpușneanu (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 19, nr. 25; p. 20, nr. 27) sau Constantin Movilă la începutul veacului următor (veac. XVII, vol. II, p. 172, nr. 222; *DRH*, vol. XXIII, p. 418, nr. 370). Un alt exemplu sugestiv datează din 13 decembrie 1585, când nepoții lui Oancea și Ilie cereau întărire pentru satele Gocimani și Bârjoveni motivând că vechiul act „l-a pierdut tatăl lor, Sechil pârcălab, când l-au jefuit Ungurii, în războiul lui Ion Dispot voievod" (veac. XVI, vol. III, p. 297, nr. 363). Detalii interesante în această privință sunt expuse într-un document din 4 octombrie 1659, prin care Gheorghe Ghica întărea lui Savin din Mogoșești, fost cămăraș de ocnă, stăpânirea peste părțile de moșie din satul Zemiș și Săcălășești, în ținutul Trotuș, cumpărate de la Ianache Giumătate, întrucât zapisele și dresele de cumpărătură ce le-a avut Ianache au pierit toate când a fost „răscoala" lui Gheorghe Ștefan (*CDM*, vol. III, p. 113, nr. 443). Vezi Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2003, pp. 116-117 și notele 79-80.

[66] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. II, p. 166, nr. 163.

întărea același sat vechilor săi proprietari, deoarece „acel privilegiu a pierit atunci când s-a închis Despot în cetatea Sucevei și când a venit Laski a doua oară, până la Cernăuți"[67].

Numeroasele pericole care marcau viața cotidiană îi determinau pe oameni să caute diverse modalități de a-și salva înscrisurile. Spre exemplu, s-au păstrat informații depre obiceiul de a depune actele în incinta lăcașelor de cult parohiale[68]. În condițiile vitrege din a doua jumătate a veacului al XVI-lea și cel următor, oamenii s-au îndreptat mai ales spre mănăstiri, deși sfintele lăcașe cădeau adesea pradă oștilor străine[69], atunci când actele puse la adăpost aici nu

---

[67] *Ibidem*, p. 201, nr. 211.

[68] Unul dintre primele exemple de acest tip, referitor la o biserică parohială, reiese dintr-un document din 12 august 1461, care consemnează faptul că preotul rusăsc din „mahalaoa târgului", care slujea la „biserica cea dinaintea târgului" Suceava, a adus în fața Domniei șase preoți care oficiau la celelalte biserici din oraș, care au jurat „pe preoția lor" cum că acestuia i-a fost încredințat un act, care însă a fost distrus odată cu incendierea bisericii (*Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului (1388-1918)*, vol. I, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceauşu, Ioán Caproşu, Gavril Irimescu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1989, p. 126, nr. 22).

[69] Documentele medievale oferă amănunte privind amploarea distrugerilor provocate de diverși invadatori, precum un hrisov din 4 iunie 1519, emis pentru mănăstirea de la Tazlău, în care se arată că secuii „au luat toată averea mănăstirească și odăjdiile și vasele bisericești și au tăiat și au rupt privilegiile" (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 141, nr. 130). Interesant, prin detaliile pe care le dezvăluie, este un document emis la 23 martie 1659, din porunca lui Gheorghe Ghica în beneficiul mănăstirii Hlincea, care a avut de suferit de pe urma cazacilor lui Timuş Hmelnițki, întrucât „puindu-se cu tabăra cazacilor sub Codru, înprejurul sfintei mănăstiri, au prins pe călugări și i-au muncit și le-au luat toate averile și bucatele, lăsându-i numai cu trupurile, iar dresurile ce le-au avut, toate le-au rupt și le-au călcat în glod" (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 511, nr. 457). De fapt, la mijlocul veacului al XVII-lea cazacii rămân principala amenințare a lăcașelor de cult moldovenești, după cum o dovedește și o însemnare așezată pe celebrul *Tetraevanghel* dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Humor, în care se spune că Timuş Hmelnițki „a prădat și a ars bisericile și mănăstirile, a bătut și sfânta Mănăstire Humor, cu toate odoarele foarte frumoase, podoabele și odăjdiile ei și nimic n-a mai rămas din averea sfintei mănăstiri" (Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1988, p. 363). Proporțiile distrugerilor au fost catastrofale, după cum reiese din întăririle pe care călugarii le-au solicitat de-a lungul timpului (*Din tezaurul documentar sucevean*, pp. 177-178, nr. 504). Și actul de închinare al mănăstirii Galata către Patriarhia din Ierusalim vorbește despre faptul că desele „răutăți" care au afectat țara și reședința principală nu au ocolit nici lăcașul de cult (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, p. 181, nr. 129). Potrivit unei alte dovezi documentare, la 12 august 1654, Gheorghe Ștefan a întărit lui Iordache vistier stăpânirea peste jumătate din satul Senteşti, de pe Prut, în ținutul Cernăuți, întrucât dresele vechi pe care le-a avut socrul său, Gavrilaş Mateiaş mare logofăt, s-au pierdut la mănăstirea Dragomirna, când a fost prădată de cazacii lui Timuş Hmelnițchi (*CDM*, vol. III, p. 42, nr.

erau confiscate de noii domni[70]. Mai mult decât atât, aşezămintele monahale au devenit acum o ţintă predilectă pentru invadatori. De asemenea, cei care căutau refugiu din faţa oştilor străine, împreună cu bunurile lor, în sânul obştilor monahale, puteau cădea la fel de uşor victime unor jefuitori dornici de îmbogăţire rapidă[71]. Din acest motiv, până şi marile aşezăminte căutau adăpost pentru documentele lor în diverse locuri tainice unde exista însă pericolul de a se deteriora datorită condiţiilor proaste de păstrare. Spre exemplu, la 2 aprilie 1618, Radu Mihnea întărea mănăstirii Dragomirna satul Flămânzi, în ţinutul Hârlău, deoarece actul acesteia a putrezit într-o tainiţă unde fusese ascuns, împreună cu alte privilegii, iar monahii nu au mai putut arăta decât pecetea şi rămăşiţele înscrisului. Distrugerea s-a produs atunci când Alexandru, fiul lui Ieremia Movilă a venit cu oşti leşeşti în ţară[72]. De asemenea, mănăstirile căutau locuri apărate unde să-şi depoziteze manuscrisele, însă nici una dintre cetăţile Moldovei nu era inexpugnabilă[73]. Uneori erau date unor oameni de încredere, după cum reiese dintr-un document din deceniul trei al secolului al XVII-lea, din care aflăm că unul dintre egumenii mănăstirii Bisericani a încredinţat actele aşezământului unor poslușnici, pe care urmaşii acestora la înapoiau acum obştii[74].

În condiţiile de insecuritate generală ce au marcat finalul Evului Mediu moldovenesc, chiar şi cele mai bune ascunzători, săpate în pământ, nu dădeau siguranţă deplină, întrucât, o dată scăpate de furia duşmanilor, exista riscul alterării actelor[75]. Mai mult decât atât, nici plasarea scrisorilor la oameni care

---

89). Un an mai târziu, pe data de 8 octombrie 1655, Nastasia, fiica lui Cârste Brăileanul, jupâneasa răposatului Bălan, fost comis, fiind chemată la o judecată de către Solomon Bârlădeanul vistier, pentru nişte părţi de moşie din satul Hănţeşti, pe Siret, în ţinutul Suceava, mărturisea că zapisele sale i-au pierit la mănăstirea Dragomirna când a fost prădată de Timuş, găsind numai zapisul de la Vasile Lupu, „şi acela rupt" (pp. 52-53, nr. 142).

[70] În felul acesta a procedat Ştefan Tomşa cu susţinătorii Movileştilor, un act de întărire emis din porunca lui Miron Barnovschi, la 20 martie 1627, în beneficiul lui Dumitraşco Ştefan precizând că acesta a dispus să se confişte „averea boierilor pribegi de pe la mănăstiri şi de pe unde se va afla în ţară" (*DRH*, A, Moldova, vol. XIX, p. 214, nr. 168).

[71] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. II, pp. 136-137, nr. 169.

[72] *Ibidem*, vol. IV, p. 258, nr. 316.

[73] Din 29 aprilie 1691 datează un act emis de divan şi o carte de blestem a mitropolitului Sava în care se arăta că toate zapisele şi dresele mănăstirii Neamţ au fost distruse când au intrat cazacii în Cetatea Neamţ, unde erau depozitate (*CDM*, vol. IV, p. 303, nr. 1347, 1348).

[74] *DRH*, vol. XIX, p. 19, nr. 14.

[75] *DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 20, nr. 27; vol. IV, pp. 136-137, nr. 178; veac. XVII, vol. I, p. 27, nr. 40; p. 65, nr. 97; p. 88, nr. 127; vol. IV, p. 143, nr. 182; vol. V, pp. 133-134, nr. 185.

aveau posibilitatea să se retragă în locuri ce păreau ferite din calea agresorilor nu mai oferea garanția salvării lor[76].

În Moldova medievală, *cei plecați în pribegie purtau cu ei o adevărată arhivă mobilă a familiei*, această practică fiind atestată atât în cazul voievozilor, precum Petru Șchiopul, al cărui exemplu este cel mai bine cunoscut pentru secolul al XVI-lea, cât și al altor dregători și reprezentanți ai înaltului cler[77]. Cei avuți plecau peste granițe doar atunci când noua stăpânire le era potrivnică, pe când raidurile întreprinse de tătari sau cazaci determinau retragerea în locuri greu accesibile, precum pădurile, locurile mlăștinoase[78] etc. Documentele redau imaginea unor adevărate retrageri în masă din fața cotropitorilor, precum se menționează într-un act din 26 septembrie 1617, emis din porunca lui Radu Mihnea, în care se menționează nelegiuirile produse în vremuri de mare

---

[76] Poate fi invocat, în acest sens, un document din 14 iunie 1659, prin care Gheorghe Ghica hotăra ca Irimia din Coposeni, feciorul lui Andrei, și alți răzeși să-și stăpânească în pace ocina lor din Epureni, pentru care și-au pierdut uricul care „a fost pe mâna unui unchi al lor anume Nechita, când au venit Timuș cu cazacii în țară și au trimis oștile să prade bejeniile în codrul Iașilor și atunci s-au răsărit și zapisul acela" (*CDM*, vol. III, p. 106, nr. 412).

[77] Spre exemplificare, poate fi adus în discuție documentul din 12 martie 1593, prin care Aron Tiranul întărea lui Vartic, mare vornic de Țara de Jos, satele Ursăști pe Bârlad și Galbeni, pe Zeletin. Cu acest prilej se arăta că uricele de cumpărătură pe care le-a avut pentru aceste două moșii i-au fost furate la Muncaci, odată cu o „ladă cu multă avere", în care se aflau și actele de danie și cumpărare pe care le avea „de la strămoși" (*DIR*, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV, pp. 70-71, nr. 90; vezi și veac. XVII, vol. I, p. 10, nr. 15). De fapt, marele boier „a pierdut toate privilegiile sale", după cum rezultă dintr-un nou hrisov de întărire din 16 martie 1593, reușind să-l recupereze doar pe cel pentru satul Lăslăoani pe Tutova, lăsat în țară, pe care „l-a aflat tăiat și rupt și mucezit în apă și fără pecete" (veac. XVI, vol. IV, p. 72, nr. 91). Acest personaj a fost mare vornic de Țara de Sus (1583 martie 14 – mai 15), mare vornic de Țara de Jos (1583 august 6 – 1587 septembrie 6). L-a urmat pe Petru Șchiopul în 1591, dar a revenit în Moldova, primind vornicia Țării de Jos (1593 martie 12 – aprilie 20). A fost ucis „în munte" de Aron Tiranul înainte de 12 decembrie 1594 (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 335). În ceea ce privește legăturile genealogice ale lui Vartic, vezi Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2002, pp. 308-313. Pentru alte exemplificări, vezi Damian P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, p. 117.

[78] O astfel de situație transpare dintr-un act emis la 8 martie 1667, în care se arată că Miron și Gavril Plăvan din Ijdeleni au vândut lui Panaitachi, mare ușier, moșia lor din Ijdeleni, ținutul Covurlui, însă zapisele vechi nu au avut de unde să le dea „căci au căzut la robie când au prădat muntenii Gălații" și fiind părinții lor fugiți în bălți pe Grindul Scărișoarei, a ajuns oastea muntenilor și în bălți pe Grinduri și i-au prădat, luând și zapisele (*CDM*, vol. III, p. 313, nr. 1448).

tulburare, când „țara toată fugise în codri"[79]. Drumul era greu şi plin de peripeții, iar adăposturile nesigure, aşa încât trebuiau să abandoneze o parte din bunuri în mâinile jefuitorilor, prilej cu care nepreţuitele acte erau distruse. Privilegiile puteau fi pierdute în perioade de restriște, atunci când posesorii lor ajungeau în captivitate. Aşa s-a întâmplat cu un act al Maricăi, fiica lui Ivanco pârcălab, care a căzut în robie la tătari, după cum se arăta într-un hrisov din 16 aprilie 1546, prin care Bâlco şi fiii lui primeau întărire pe jumătate din satul Deteleva, vândut de Marica pentru a se răscumpăra din robie[80]. Această stare de lucruri a ajuns să fie cunoscută tuturor în secolul al XVII-lea, motiv pentru care domnii nu ezitau să confirme vechile stăpâniri.

În finalul acestor considerații se poate spune că informațiile documentare relative la actele dispărute de-a lungul Evului Mediu moldovenesc pot contribui la reconstituirea peisajului vieții cotidiene din trecut. Aceasta a cunoscut perioade de acalmie, când zestrea documentară era amenințată doar de neglijența stăpânilor, dacă le depozitau în locuri nepotrivite sau lăsau vetrele nesupravegheate, de amenințările naturii potrivnice, precum şi de adversitățile care apăreau în mod obişnuit între oameni. Dincolo de incidentele cu relevanță strict individuală sau locală care marcau existența de zi cu zi, precum incendiile sau jafurile, în conştiința contemporanilor au rămas profund întipărite evenimente de mare anvergură precum războaiele de apărare, raidurile de jaf sau acțiunile pretendenților la tron însoțiți de oşti străine. În asemenea condiții era afectat întreg spectrul social, nefiind cruțate nici lăcaşele de cult, mai ales că acestea erau preferate de exponenții elitei ca loc de refugiu, împreună cu întreaga agoniseală.

Se poate conchide că o investigație completă a tuturor mărturiilor legate de contextul în care au dispărut diverse înscrisuri poate duce la o cunoaştere mult mai nuanțată a condițiilor de trai din Moldova medievală, deşi nu se poate evalua dimensiunea reală a distrugerii documentelor, precum şi ritmul emiterii acestora. Din această perspectivă, se deschide calea spre alte orizonturi de cercetare, precum o istorie a fricii sau a violenței.

---

[79] *DIR*, A, Moldova, veac. XVII, vol. IV, p. 204, nr. 255.
[80] *Ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 465, nr. 421.

OVIDIU BURUIANĂ

Partidul Naţional Liberal şi contestarea legitimităţii (1927-1928)
Practică administrativă şi canon politic

„Orice dominaţie vrea să justifice şi o face recurgând la noţiuni capabile să treacă drept universale, adică valabile pentru noi toţi"[1].

1. Discursul liberal al puterii. Scurtă perspectivă teoretică

Reprezentat ca factor de schimbare în direcţia modernităţii, liberalismul politic depăşeşte problema teoretică a prezenţei ideilor într-o societate. El trimite la aspectul puterii, la modul în care ideea este asumată de o forţă politică şi devine bun social, în sensul acceptării ei ca atare şi al producerii de efecte în plan public. Ideile liberale au un potenţial normativ redus, liberalismul fiind mai curând un spaţiu al reflecţiei, decât o lume a militanţilor convinşi de ortodoxia ideii împărtăşite şi dispuşi, în consecinţă, să transforme societatea prin orice mijloace. Dar, din perspectiva impunerii ideilor în mediul politic, remarc în cazul liberalilor români o anumită difuzie dinspre spaţiul teoretic spre cel al presei de partid, care arată, pe de o parte, importanţa actului cotidian pentru asumarea identităţii liberale, iar pe de alta, necesitatea de a vehicula propriile principii politice ca formă de a structura societatea.

Aflat într-o continuă goană după legitimitate, imagine şi capital simbolic, omul politic subordonează propriul discurs unei strategii. Liberalii nu au făcut excepţie de la datul modernităţii politice. Construit ca partid al statului naţional, al certitudinii şi al unei elite administrative, fapt care-i conferea o dublă vocaţie, reformatoare şi guvernamentală (aprioric mai conservatoare), Partidul Naţional

[1] Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, pp. 277-278.

BCU UNIVERSITY LIBRARY

Liberal a amorsat un imens efort demonstrativ pentru a proba viabilitatea sa în noul stat de după 1918, în contextul unei contestări cvasigenerale. În prezentul demers, nu mă refer la liberalismul doctrinar, care exprimă în sine valorile asumate de partidul liberalilor români după război ca modalitate de refondare a identității liberale[2]. Îmi propun mai curând să prezint modul în care liberalii au răspuns în mod practic refuzului celorlalți, mai cu seamă al național-țărăniștilor, în anul de cumpănă pentru partid de după moartea lui Ionel Brătianu (1928). Perioadă în care partidul liberal s-a aflat la guvernare, fiind însă supus unei campanii de răsturnare de o violență fără precedent în România modernă. Nu este o cronică a ministeriatului Vintilă Brătianu, a actelor legislative şi acțiunilor sale în plan guvernamental, multe dintre ele notabile din punct de vedere social, moral, economic etc.[3] Perspectiva asumată este aceea a partidului, a modalităților diverse de a concepe categoriile politice *guvernare*, *putere* şi *opoziție* de către liderii liberali. Problema legitimității partidului în societate, legată de mecanismele instituirii şi schimbării puterii, privește astfel modul în care liberalii au discutat despre normele procedurale ce trebuiau utilizate pentru accederea la putere, despre procedurile general acceptate care trebuiau urmate în exercitarea puterii şi despre rațiunea pe baza căreia funcționa sistemul politic pentru ca acesta să atingă scopurile pe care cetățenii le așteaptă de la guvern[4].

Interesează aici, prin urmare, acțiunile inițiate de Partidul Național Liberal ca reflex la izolarea politică şi la contestarea puterii în societate. Multe dintre aceste atitudini sau reacții au fost discursive, coerente şi, retrospectiv, îmi apar ca fiind articulate în strategii, în pofida conjuncturalului luptei politice. Ele erau menite să permanentizeze sau, cel puțin, să prelungească o anumită situație politică, să legitimeze un sistem.

Într-o măsură covârşitoare, încerc să prezint un discurs al puterii, în sensul că textul liberal este dominat de o funcționalitate practică şi reprezintă un

---

[2] Care a făcut obiectul unui studiu anterior, *Liberalismul doctrinar românesc şi problema modernizării* (în Ion Agrigoroaiei, coord., Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă europeană. Studii*, Iaşi, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2005, pp. 107-170).

[3] Vezi legea din aprilie 1928 pentru protecția muncii minorilor şi femeilor şi pentru durata muncii, care fixa ziua de lucru de 8 ore; legea pentru organizarea învățământului secundar, legea pentru organizarea cultelor etc. (Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanți (1916-1938)*, București, Editura Silex, 1996, pp. 62-69).

[4] Herbert R. Winter, Thomas J. Bellows, *Conflict and Compromise. An Introduction to Politics*, New York, Harper Collins Publishers, 1992, pp. 45-46, *apud* Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Iaşi, Editura Institutului European, 1999, pp. 35-36.

instrument prin care se urmărește cucerirea puterii de către grupul de putere care îl pune în acțiune. Discursiv, liberalii au încercat să prescrie ideile în care realitatea socială trebuia gândită. Un discurs care se află într-un raport convenabil cu adevărul și cu valorile, în sensul că le stabilește, și care se caracterizează prin ambiguitatea intenționată, prin caracterul disimulat al mesajului, prin tonalitatea imperativă față de publicul receptor și care are un substrat explicit polemic[5]. El funcționează în cadrele unor constrângeri doctrinare, în sensul liberalismului românesc, dar și într-o relație directă cu auditoriul pe care vrea să-l influențeze, pentru că rațiunea acestui tip de implicare politică este determinarea unei reacții favorabile din partea celuilalt, a unui plus de legitimitate; problema credibilității discursului din partea receptorului este, prin urmare, esențială și liberalii și-au construit discursul plecând de la așteptările și spaimele societății românești. Din perspectiva analitică sugerată, a legitimității puterii, poate fi înțeleasă recurența unor teme privind unitatea societății, independența, patriotismul, „cetatea asediată" etc. în mesajul liberal al acelor ani. În același timp, discursul puterii este unul autonom, are propriile lui reguli, în condițiile în care puterea nu se localizează și este, conform lui Michel Foucault, o relație cu ceilalți. Nu există constantă universală a puterii, discursul puterii neputând face apel decât în mod excepțional la teme unice, prescrise.

Trei direcții de abordare ale partidului liberal se găsesc în fața noastră: primele două susțin, în planul discursiv, justificarea guvernării și invalidarea opoziției ca instrument de guvernare. Ultimul palier concentrează, în jurul adunării de la Alba Iulia din 6 mai 1928, organizată de Partidul Național Țărănesc, acțiuni și atitudini ce dezvăluie dimensiunile culturii politice a liberalilor din România interbelică. Elementele acestui „canon" nu aparțin exclusiv perioadei în discuție, anii 1927 și 1928. Dar acum, în condițiile violenței politice și ale contestării fără precedent, după pierderea de substanță a liberalilor prin dispariția unor membri importanți ai elitei lor, discursul cu valențe normative asupra spațiului public se structurează. Era și o reacție la imposibilitatea clasei politice românești de a găsi, după realizarea unirii de la 1918, ideea susceptibilă de a servi drept punct de raliere și de a impune o regulă generală de conduită.

Metodologic, voi apela cu precădere la *analiza de discurs*, conștient fiind că semnificația unui text nu este dată, ci se construiește, precum și de faptul că un asemenea tip de cercetare poate stabili un metalimbaj care să parafrazeze textul

[5] *Ibidem*, pp. 19-21.

studiat la infinit. Analiză de discurs în condițiile în care semnific textul liberal ca discurs, în sensul puterii. Din perspectiva științelor umane, trimiterea se face, evident, la analiza de conținut (*content analysis*), în sensul definirii acestei metode de O.R. Holsti, ca fiind „tehnica de a face interferențe în identificarea obiectivă și sistematică a caracteristicilor de care dispun mesajele"[6]; cu alte cuvinte, nu doar aspectul cantitativ, conținutul manifest al mesajelor, cu preocuparea pentru tehnica frecvenței, a valenței sau a intensității (respectiv frecvența cu care anumite cuvinte / teme în text, ulterior „încărcătura evaluativă" a textelor) interesează, ci sunt preocupat și de depășirea descriptivismului cu privire la textul liberal spre contingența termenilor, corelația dintre caracteristici într-un text fiind ea însăși semnificativă[7]. În sensul lui Lasswel, îmi propun să răspund la întrebarea „cine spune ceva, pe ce cale, cui anume și cu ce rezultat în cadrul unui text liberal; dincolo de analiza elementelor textuale, este important emitentul în sine, cu motivele și concepțiile sale, precum și recepția, „lectura" mesajului în sens general; în evaluarea liberalilor urmez, mai curând, un model instrumental decât unul reprezentațional, considerând intenția lor nu întru totul echivalentă cu conținutul mesajului, acesta depinzând și de contextul social iar mesajul fiind încadrat astfel unui proces de persuadare socială[8]. Dificultatea determinării efectelor unei idei-text este evidentă pentru perioada interbelică, în lipsa unor studii adecvate din perspectivă sociologică. În investigarea

---

[6] O.R. Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, 1969, p. 14, *apud* J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, ediția a II-a, versiune românească și studiu introductiv de Tudor Olteanu, București, Editura Humanitas, 1998, pp. 126-127. Vezi și Alex Mucchielli (coord.), *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, traducere de Veronica Suciu, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 38-48 și 83-85. Asupra analizei de discurs ca metodă în științele sociale (și pentru unele aplicări), a se vedea și Francis Balle, *Comunicarea*, în Raymond Boudon (coord.), *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, 1997, pp. 624-630; *Larousse. Dicționar de sociologie*, București, Editura Univers enciclopedic, 1996, pp. 18-19. Conceptul de *canon* este mai puțin abordat ca teorie în domeniul social, el fiind mai apropiat criticilor literari; pentru sensul în care este folosit în acest material, vezi *Dicționar de filosofia cunoașterii* (Jonathan Dancy și Ernest Sosa, eds.), vol. I, traducere din limba engleză de Gheorghe Ștefanov, Corina Ștefanov, Anabela Zagura și Dan Bărbulescu, cuvânt înainte de Mircea Flonta, București, Editura Trei, 1999, p. 166.

[7] Pentru sistematizarea acestor tehnici în secolul XX și maniera cumulată în care a evoluat metoda, vezi J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *op.cit.*, pp. 130-131. Aspectul frecvenței presupunea o concluzie de tip inductiv: dacă un autor / publicație folosește des termenul de *democrație* înseamnă că este democrat etc.

[8] H. D. Lasswell, *The Structure and Function of Communication in Society*, în L. Bryson (ed.), *The Communication of Ideas*, *apud* J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *op.cit.*, pp. 132-135.

mecanismelor performativității voi trimite, prin urmare, mai puțin la receptarea directă a mesajului liberal și mai curând la ordinea logică a construcției discursive liberale în domeniul politic, de la tipurile de argumente utilizate și la particularitățile acestora, la modul în care sunt aduse în atenția publicului fapte pentru probarea unei concluzii susținute, cu valoare de exemplu, la modul în care este întrebuințată autoritatea (sub diverse forme, tradiție, competență etc.) în construcția unui discurs, la rolul pe care îl deține analogia în text etc. De asemenea, sunt interesat și de ordinea retorică a textului liberal, chiar dacă discursul politic nu e literatură. Sloganul, existența interogațiilor retorice, exemplificările, ilustrațiile, figurile de stil[9] sunt utile pentru a determina investiția politică făcută de liberali în perioada respectivă pentru redobândirea legitimității.

Baza analizei mesajului liberal este constituită din principalul mijloc de comunicare al liberalilor români, „Viitorul", ziar care oferea, cu precădere, informații și scheme de interpretare a realității; rațiunea pentru care m-am oprit la această publicație este dată de centralitatea „Viitorului" și de faptul că el reprezintă reperul pentru presa liberală din provincie, în sensul multiplicării textului emis de conducerea partidului. Din multiple perspective, „Viitorul" era o sursă de informare, dar mai ales un îndreptar normativ pentru liberali, și nu numai. El spune cum se comportă grupul căruia îi aparține. În subsidiar, și „Democrația" îmi este utilă în creionarea unui discurs liberal, deși cei care receptează ideile emise în cadrul revistei constituie un public diferit de cel al presei cotidiene, atât prin pregătire, cât și prin așteptări. În cadrul acestor două publicații, am urmărit, cu precădere, materialele publicate pe prima pagină, cele care deschid publicațiile, articole informative și articole de opinie, ca exprimând cu fidelitate punctul de vedere al conducerii liberale și oferind șansa de a descifra natura culturii politice a liberalilor români. Recurența anumitor idei poate contura o identitate în acei ani de cumpănă și de căutări pentru sistemul politic fragil al României. Problema autorilor textelor este dificil de soluționat prin metode pur istoriografice, în lipsa unor documente relevante; prin urmare, lectura materialelor publicate rămâne singura posibilă, nu în sensul de a le apropia *tale-quale*, ci încercând să înțeleg cum s-a construit acel text, cu trimitere nu la nivelul pur al codului lingvistic, ci la provocările la care el răspundea în acea perioadă. Voi evita pe cât posibil, în pofida descriptivismului lor, citările și judecățile de valoare regăsibile în textul liberal.

[9] Constantin Sălăvăstru, *op. cit.*, pp. 27-29.

2. Justificarea guvernării. Mitul competenței liberale ca principiu al raționalității guvernării

> Liberalii reprezentau, prin tot ceea ce drenaseră în această țară, mistica unui întreg trecut de sacrificare permanentă, mistica prosperității asigurată prin bună gospodărire (Eugen Titeanu)[10].

Organizațiile umane sunt susținute, cu precădere, de imaginea pe care o impun asupra lor însele. Consecință a modernității, lărgirea spațiului public impune omologarea discursivă a realităților[11]. Liberalii au dezvoltat astfel un text care să justifice, mai ales după noiembrie 1927, deținerea puterii și să conducă la identificarea propriilor interese și reprezentări cu interesele generale ale societății românești. Nu era o atitudine ipocrită, ci una care deriva din însuși fondul liberal, din universalismul asumat. În context, ei au motivat preluarea frâielor deciziei nu atât prin mecanismul democratic al alegerilor și votului popular, cât prin capacitatea lor guvernamentală, dovedită anterior[12]. Într-un articol publicat în „Viitorul", din 8 octombrie 1927, se sublinia faptul că „opera realizată de partidul național-liberal în trecutele lui guvernări și progresele ce s-au înregistrat în situațiunea generală a Țării (....) munca rodnică și constructivă (....) sunt cea mai puternică chezășie că și de astă dată partidul național-liberal va ști să-și îndeplinească angajamentele"[13]. Reluarea „operei de o necesitate vitală pentru bunul mers și desvoltarea statului român în viitor", așa cum defineau liberalii propriul proiect politic, constituia programul prezentat noului

---

[10] Eugen Titeanu, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanați, rostit în ședința din ziua de 16 Decembrie a Adunării Deputaților*, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 16.

[11] Spre deosebire de perioada anterioară, în care ierarhiile erau adesea desemnate prin apelul la sistemul cvasireligios de gesturi și simboluri; Alexis Nous, *Modernitatea*, traducere din limba franceză de Viorica Popescu și Gheorghe Crăciun, Pitești – Brașov – Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2000, p. 31.

[12] Campania electorală a durat doar 15 zile în acele vremuri dramatice marcate de agonia Regelui Ferdinand, suficiente pentru ca aparatul administrativ să asigure majorități confortabile, după cum sublinia malițios Constantin Argetoianu, în *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol VIII, partea a VII-a *(1926-1930)*, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 151.

[13] *Opera de consolidare. Un program de muncă*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5888, sâmbătă, 8 octombrie 1927.

Legislativ la deschiderea sesiunii parlamentare în octombrie 1927. Consolidarea statului includea asanarea financiară, unificarea legilor, organizarea ministerelor și serviciilor publice la nivelul României întregite, îndrumarea muncii agricole în sensul unui nou regim agrar care să întărească roadele reformei agrare, organizarea cultelor, întărirea apărării naționale etc.[14]

Construirea identității liberale, ca partid al modernității românești, a cărui evoluție se confunda cu viața însăși a statului, ținea de experiența istorică. Aflat mai mereu în proximitatea marilor decizii din istoria românilor de după 1848, partidul și doctrinarii lui dezvoltaseră ideatic fondul *liberalismului de guvernământ*. „Vocația politico-guvernamentală" a Partidului Național Liberal, des invocată în discursul public, constituia un reflex al liberalismului clasic, profund mesianic. Pe urmele lui Guizot, marele om politic francez din secolul XIX, liberalii români considerau că „*puterea* nu se cuvenea să fie apanajul celor fără vocația ei"[15]. Arta, știința conducerii și a înțelegerii problemelor complicate și multiple ale organismului politic și social definea actul guvernării după liberali. Iar din perspectiva sugerată, partidul liberal nu putea fi decât providențial pentru România, deoarece fără opera partidului, „strălucită muncă rodnică și binefăcătoare", țara ar fi rămas în haos după război[16]. Accentuatul simț al puterii, dar și al responsabilității exercitării ei, era evidențiat și de Nicolae Iorga în analiza României contemporane. Marele istoric, dar și omul politic statornic adversar al liberalilor, considera partidul Brătienilor ca fiind animat de o concepție mesianică, în care liderii aveau vanitatea de a crede în infailibilitatea voinței lor. Mai ales Ionel Brătianu se erija el însuși, implicit și partidul, în unic depozitar al intereselor naționale[17]. Dihotomia susținea această

---

[14] *Opera ce trebue înfăptuită*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5989, sâmbătă, 15 octombrie 1927.

[15] Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 146; *Guvernul actual asigură ordinea și consolidarea țării*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5939, miercuri, 7 decembrie 1927.

[16] *Un nou crez politic: Nu credem în nimic!*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5958, vineri, 30 decembrie 1927; *Opera de organizare și de consolidare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6054, joi, 26 aprilie 1928.

[17] N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 32. Spirit conservator politic, aporpiat de partidul poporului, jurnalistul Andrei Corteanu scria că „liberalii ca printr-un instinct național în credința lor sinceră că ei rezumă și reprezintă națiunea, întocmai ca boierii veacurilor trecute, vreau să acapareze totul, să strângă totul în brațele lor și să puie deasupra comoarei flamura națională și deviza prin noi înșine". Cine nu-i ajută și cine nu-i lasă în pace să lucreze așa cum cred ei că e bine, este un vândut, un trădător" (Andrei Corteanu, *Criza Partidului Liberal*, în „Revista Vremii" din 8 aprilie 1923, *apud* Andrei Corteanu,

proiecție liberală a situației politice: într-un articol din „Viitorul", în ajunul deschiderii sesiunii parlamentare din octombrie 1927, guvernul „muncitor", „virtuos", „patriot", „emblemă a seriozității și capacității", era opus unei „opoziții anarhice", consumată de certuri interne, de ambiții și vanități, roasă de o completă inactivitate sau, dimpotrivă, de o dubioasă politică opozițională, de agitație a maselor plecând de la formulele vagi ale libertății și legalității[18].

Principalul registru asumat de partid în *discursul guvernamental* este, în genere, cel economic-administrativ, ca o modalitate de a eluda domeniul politic. Prezența șefului liberal Vintilă Brătianu, economist și finanțist, în fruntea Cabinetului, dar și identificarea problemelor din societatea românească ca fiind de natură economică au impus, pe de altă parte, această preeminență a discuției liberale. Două teme esențiale privind România Mare s-au structurat la nivelul discursului, circumscriind cuvintele liberalilor în acea perioadă: independența țării și consolidarea ei puteau fi asigurate doar prin politica partidului. „Biruința politicii financiare" a reprezentat cuvântul esențial al luărilor de poziție liberale și o miză a discuției publice. Liberalii au încercat să acrediteze ideea că „mâna de fier" a lui Vintilă Brătianu scosese țara la liman din haosul financiar provocat de războiul mondial și de greșelile celorlalți. În condițiile personalizării vieții politice românești, legitimitatea liderului conducea la credibilitatea structurii politice pe care el o reprezenta. Vintilă Brătianu apărea astfel ca o sumă de acte pozitive: cel care stopase inflația ce amenința cu anarhia și distrugerea statului, cel care, prin politica sa, făcuse posibilă reluarea producției, restabilirea balanței pozitive în comerțul extern sau reechilibrase bugetul. Temă politică majoră a momentului, stabilizarea monetară era un fapt după liberali, ea trebuind numai întărită prin cea legală. „Păşind încet şi metodic, din aproape în aproape, s-au evitat salturile periculoase, dar făcând ca fiecare zi să fie mai bună decât cea de eri", declara Vintilă Brătianu la Cameră[19]. Spre deosebire de ceilalalți competitori, liberalii se prezentau opiniei publice ca oameni ai faptelor concrete, cu înfăptuiri migăloase și nu cu teorii. Dincolo de viitoarea prosperitate, realizările economice liberale aveau consecințe în planul imediat al identității, al demnității naționale. Deveneau elemente mobilizatoare în sprijinul politicii partidului. La starea prezentă, românii se ridicaseră singuri, fără sprijin extern, afirmau liberalii. Nu făcuseră apel la Societatea Națiunilor, care discuta mai ales

---

Schițe politice și economice. Extrase din Revista Vremii, București, Colecția Actualități, Cultura Națională, f.a. [1924], p. 52).

[18] *Situația politică în ajunul deschiderii sesiunii parlamentare*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5888, sâmbătă, 8 octombrie 1927.

[19] *D-l Vintilă I. Brătianu vorbește la Cameră despre situațiunea financiară a țării*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6041, sâmbătă, 7 aprilie 1928.

cu „țările disperate", impunându-le condiții grele. Aveau nevoie de credit extern, dar „nu se îndreptaseră spre el ca paraliticii care cerșesc ajutor"[20]. O dată în plus, ei au încercat să prezinte propriul interes ca pe unul național. Incapacitatea lor de a negocia era transformată în virtute națională, în sentiment identitar. Concluzia pe care au încercat să o impună era că împrumutul extern de stabilizare completa, în fapt, opera economică a partidului liberal de după Marea Unire și putea fi realizat doar de guvernul Vintilă Brătianu, țara neputând fi lăsată pe mâna „speculanților internaționali"[21]. Prudent până atunci în declarații, ca ministru de finanțe, Vintilă Brătianu a devenit, în noua calitate deținută, de lider al liberalilor și al guvernului, purtătorul discursului care impulsiona partidul și societatea. Bugetul pe 1928 căpăta semnificația unui nou început, a unei resurecții sociale. Bugetul în discuție devenea un simbol al României întregite. El marca unificarea financiară reală după 1918, deoarece, sublinia Vintilă Brătianu, „țara era susținută încă de scheletul României Mici". În același timp, consolidarea monetară și împrumutul extern reprezentau o premisă pentru punerea în valoare a bogățiilor țării. Era depășirea primei faze, aceea a satisfacerii nevoilor curente, spre etapa de înzestrare a țării. O trecere, după cum transfigura Vintilă Brătianu situația personală, de la doctorul din trecut, pus să remedieze disfuncționalitățile de după război, la inginerul care să pună în valoare resursele noii Românii[22]. Imaginea României ca o țară de mare viitor avea o funcție legitimantă nu doar pe relația directă cu adversarii politici din interior. Liberalii doreau totodată să infirme aserțiunile antiromânești că statul întregit la 1918 era un organism artificial care nu putea să progreseze și, mai ales, nu era un factor de civilizație.

Insistența asupra aspectului financiar presupunea dimensiunea afirmativă a discursului și conotarea pozitivă a fondului guvernamental liberal: efectele politicii urmau să fie validate în viitor. Impactul mesajului privind echilibrul bugetar și binefacerile ce rezultau din unificarea financiară sau din realizarea împrumutului de stabilizare aveau o adresabilitate economică preponderent urbană și în mediul industrial. În condițiile în care percepția publică lega partidul liberal de interesele burgheziei, adversarii politici ai liberalilor (Iorga,

---

[20] *Faptele care vorbesc. Biruința politicii financiare a partidul național liberal*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5953, vineri, 23 decembrie 1927.

[21] Discuția privind bugetul pe anul 1928, în ședințele din 17, 18, 19 decembrie 1927 ale Adunării Deputaților (în „Viitorul", anul XX, numerele 5949, 5950, 5951, din 19, 20, 22 decembrie 1927).

[22] *Bugetul general al statului pe anul 1928*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5934, vineri, 2 decembrie 1927; *Politica financiară a guvernului. Discursul rostit în Adunarea deputaților de către d-l prim-ministru Vintilă I. Brătianu, cu ocaziunea discuției bugetului public pe anul 1928.*

Manoilescu, național-țărăniștii etc.) au acuzat deschis guvernul liberal că privilegia anumite medii economice, industria și comerțul, băncile, în defavoarea agriculturii. Prin urmare, împrumutul urma să asigure doar o bunăstare parțială și pentru categorii sociale precise, legate funciar de interesele liberale.

Răspunsul a fost unul mai mult sau mai puțin articulat, conținând mai ales ideea legendei indusă politic[23]. Acuza că național-țărăniștii ridică lumea rurală împotriva împrumutului făcea parte din transferarea unei responsabilități mult prea mari, dată fiind insuficiența măsurilor agrare ale partidului, evidentă în condițiile situației grele a țărănimii. Negarea faptului că Partidul Național Liberal se orientase spre domeniul industrial sau comercial întâlnea astfel numeroase dificultăți de „strategie politică". În pofida nuanțelor care caracterizau gândirea liberală, dezbaterea economică din cadrul partidului era îndreptată cu prioritate spre productivitate și rentabilitatea muncii, elemente concedate, în genere, spațiului industriei și comerțului.

Necesitatea unor politici rurale s-a impus guvernului Vintilă Brătianu în acele vremuri de intensă contestare și de reașezare politică, în sens populist și democratic, în condițiile în care 80% din populația României (țăranii) rămânea constant în afara adresabilității liberale. Deși reprezentau agricultura ca fiind „cheia de boltă a bogăției neamului", liberalii conștientizau multiplele handicapuri pe care le avea de întâmpinat orice demers în domeniu[24]. Înnoirea în acest spațiu economic fundamental, dar tradiționalist prin excelență, a luat forma *ofensivei producției*, concepută de ministrul Agriculturii și Domeniilor, C. Argetoianu, după model italian, drept „a doua parte a reformei agrare"[25].

---

[23] I.G. Duca, *Partidul Național Liberal – partid industrial (O nouă legendă)*, în „Democrația", an XIV, nr. 4, aprilie 1927.

[24] Discuția teoretică din perioadă a relevat necesitatea rentabilizării muncii agricole. Caracterizată prin divizarea excesivă a proprietăților, prin insuficiența cooperației, prin lucrul neștiințific, fără mașini, fără irigații (care să combată capriciile naturii), prin nestandardizarea produselor și neorganizarea desfacerii, agricultura trebuia să învețe de la industrie pentru a supraviețui (Ing. Dan Perieteanu, *Prețurile produselor industriale și agricole. O tendință economică rezultată din aplicarea metodelor moderne*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5902, miercuri, 26 octombrie 1927; Mitiță Constantinescu, *Standardizarea cerealelor*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5947, sâmbătă, 17 decembrie 1927). Aplicarea reformei agrare trebuia astfel însoțită de dezvoltarea învățământului agricol, de școli practice de horticultură, viticultură sau de meserii. Îndrumarea fiilor satului spre negoț și meserii constituia după liberali o condiție de ridicare a nivelului de trai al țăranului român, deoarece, aprecia și Al. Alimănișteanu, șeful liberal din Olt, în mediul rural se lucra doar o parte a anului, oricum prea puțin pentru timpurile contemporane (*Căminul de ucenici din Olt*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5998, sâmbătă, 18 februarie 1928).

[25] Politica liberală urmărea rentabilizarea muncii agricole pentru obținerea unui maximum de rodnicie. Măsura legislativă fundamentală a programului liberal a fost standardizarea

Programul agrar al guvernului a fost desemnat de altfel drept „completare a legii din 1921", încercare de a restabili armonia originii României mari, consensul în jurul acelei politici.

Efortul de organizare a statului și societății cuprindea însă cvasitotalitatea aspectelor României Mari: justiția, Codul Penal, cultele religioase, învățământul secundar, apărarea națională[26]. *Unificarea* societății era marele cuvânt al

---

cerealelor („lege-program" după liberali), un sistem de clasare și depozitare, pentru a spori calitatea produselor românești și a determina reala lor competitivitate pe piețele străine (*Ofensiva producțiunei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5988, luni, 6 februarie 1928; *Opera constructivă. A doua parte a reformei agrare. Îmbunătățirea producției agricole și a condițiilor de desfacere*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5991, joi, 9 februarie 1928; *Ofensiva producțiunei. Clasarea cerealelor*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6003, vineri, 24 februarie 1928; legea clasării cerealelor a fost susținută la Cameră de Tancred Constantinescu (raportor) și de premierul Vintilă I.C. Brătianu, în lipsa lui C. Argetoianu (absent la moment din cauza morții tatălui), în „Viitorul", anul XXI, nr. 6015, vineri, 9 martie 1928, și de titularul ministerului Agriculturii la Senat, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6031, miercuri 28 martie 1928). În acest context, liberalii au discutat și despre îndrumarea muncii agricole pentru intensificarea producției, despre educația tehnică și propaganda agricolă, despre credite ieftine pentru agricultori, despre reorganizarea Camerelor agricole, despre necesitatea unui nou cod al cooperației (Victor Slăvescu, *Codul Cooperației*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6007, miercuri, 29 februarie 1928; se avea în vedere unificarea cooperațiilor din spațiul românesc), despre corectarea cursurilor de apă (râuri, torente), replantarea râpelor sau secarea bălților etc. (*Pentru ofensiva producției. Congresul Societăților Agronomilor*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6031, miercuri, 28 martie 1928; Mitiță Constantinescu, *Intensificarea producțiunii agricole*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6207, joi, 25 octombrie 1928).

[26] *Noul proiect de Cod Penal*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6029, sâmbătă 24 martie 1928; din comisia de redactare făceau parte, printre alții, prof. Vespasian Pella, Julian Teodorescu, Ionescu-Dolj; *Legi noui. Regimul cultelor - expus în fața presei de ministrul Cultelor - Alex. Lapedatu*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6010, vineri, 2 martie 1928; vezi și *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul legei cultelor. 1928*, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, București, 2000; La discuții au luat parte mari intelectuali, precum Orest Tafrali sau Gheorghe Brătianu, la debutul său parlamentar în Cameră (13 martie 1928), și care vorbea despre necesitatea unei noi îndrumări culturale, sociale și naționale; ministrul Instrucțiunii Publice, dr. C. Angelescu, afirma că legea trebuia să se spijine pe cultul patriei, ca element de unitate (*Noui proiecte de legi. Proectul de lege pentru reforma învățământului secundar*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6013, marți, 6 martie 1928). Pentru apărarea națională vezi *Problema organizării aviației*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6017, sâmbătă, 10 martie 1928; aviația făcuse obiectul unei intervenții a generalului Paul Angelescu, ministrul de război, în Adunarea Deputaților, la 1 martie 1928; fiecare județ trebuia să înzestreze armata cu un avion, ca o formă de educație, de spirit de solidaritate socială. Finalmente, era o modalitate de mobilizare, sugerându-se măsuri similare și pentru tuberculoză, înzestrarea școlilor sau a spitalelor (*Să ne dăm nouă – dând Statului*, în „Viitorul" anul XX, nr. 6042, luni, 9 aprilie 1928).

liberalilor care subînțindea demersul de justificare a guvernării. Procesul trebuia realizat cât mai repede, chiar cu defecte, argumenta juristul Andrei Rădulescu pentru spațiul legislativ[27]. Teama de a nu evidenția felurite slăbiciuni naționale justifica centralismul și autoritarismul executivului sau forțarea unor particularisme locale.

Dificultățile societății erau însă imediate. Neputându-le eluda, liberalii au încercat, mai ales în prima parte a guvernării, să le prezinte din perspectiva ajutorului guvernamental acordat și a măsurilor legate de deținerea nemijlocită a puterii. Delegații guvernamentali și liderii locali ai partidului au mers în teritoriu pentru a gândi la fața locului soluții și facilități pentru îmbunătățirea vieții locuitorilor. O delegație compusă din miniștrii Alexandru Lapedatu, I. Nistor, L. Mrazec, subsecretarii de stat G. Cipăianu și Gh. Tătărescu, N. Chirculescu (șeful organizației liberale din județul Alba) promitea minerilor din M-ții Apuseni plata rapidă a aurului extras, crearea unei obști pentru achiziționarea cerealelor, înființarea de școli, spitale, drumuri etc.[28] De o natură similară (crearea unor bănci populare) se prezentau măsurile preconizate pentru sătenii din județele Arad, Bihor[29] etc. Scăderea prognozată a impozitelor pe veniturile agricole și pe clădiri[30] se înscria aceleiași logici populiste de atragere a simpatiei pentru guvern, prin măsuri care sugerau o anume viziune.

3. Miturile negative ale liberalilor români

Rolul constructiv, pe care liberalii și-l asumaseră discursiv și practic, nu era de natură să mobilizeze societatea. Imaginea de partid al ordinii, păstrător al rânduielilor interne și apărător al intereselor românești peste hotare a dublat, în

---

[27] Andrei Rădulescu, *În jurul unei discuții. Unificarea legislativă*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5976, duminică, 22 ianuarie 1928.

[28] *Pentru locuitorii din Munții Apuseni*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5882, sâmbătă, 1 octombrie 1927; vezi și *Zi de bucurie la Huedin*, în „Glasul Ardealului", anul I, nr. 40, 16 octombrie 1927, p. 1; Gheorghe Cipăianu, președintele organizației Turda, era prezentat de propaganda partidului drept „părintele binefăcător al moților" (*Învie țara Moților*, în „Glasul Ardealului", anul II, nr. 7, 19 februarie 1928, p. 3); după cum Alexandru Lapedatu, considerat „ocrotitorul și purtătorul de grijă al țărănimei Ardealului", era primit, în vizitele sale politice, care întruneau concomitent aspectul partinic și cel administrativ guvernamental, cu arcuri de triumf, flori și cântece (*O sărbătoare pe Câmpie*, în „Glasul Ardealului", anul II, nr. 27, duminică 8 iulie 1928, p. 1).

[29] *Ce s-a făcut pentru sătenii din județul Arad*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6074, luni, 21 mai 1928; *Ajutoarele date de guvern țărănimii dela graniță*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6115, luni, 9 iulie 1928.

[30] *Politica de degrevare și de legalizare a impozitelor*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5949, luni, 19 decembrie 1927.

discursul liberal, clamata experiență și capacitate administrativă a guvernului. Personalizarea a deținut un loc manifest în acest scenariu de mobilizare a societății, ca fundament al imaginarului politic liberal. Într-o lucrare devenită clasică, Raoul Girardet afirma că, la nivelul ideilor politice, există patru „mari ansambluri" mitologice, desemnate de el ca fiind *conspirația*, *vârsta de aur*, *salvatorul* și *unitatea*[31]. Discursul liberal a cuprins, deși nu voi contura aici un discurs autonom, teme din toate ansamblurile enunțate de cercetătorul francez, cu precădere mitul competenței liberale (Partidul Național Liberal ca *salvator* al neamului în condițiile incompetenței celorlalți), asupra căruia m-am referit anterior, dar și cel al *conspirației* și *unității*, ca forme de a-și „sensibiliza" adversarii. Imaginea „vârstei de aur", creionată pe relația cu viața politică anterioară anului 1918, avea mai ales menirea de a conferi autoritate sistemului de putere liberal în opoziție cu metodele politice ale național-țărăniștilor și cu termenii proiectul lor politic. Este mai puțin un ansamblu mitologic negativ, trimițând mai curând la încercarea de impunere a „canonului politic".

3.1. Conspirația și salvatorul. Comunistul/bolșevicul și *ungurul* au fost în postura discursivă a dușmanului tangibil, ușor de recunoscut, care complotează împotriva României Mari. Arestările periodice ale unor comuniști, prezentate ca înlăturarea unor „uneltiri senzaționale", urmăreau să situeze guvernul în postura de campion al ordinii sociale. Partidul Liberal încerca astfel să valorizeze, mai ales în noile ținuturi românești (din Banat, Transilvania etc.), propriul naționalism și imaginea de luptător pentru neam[32].

---

[31] Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, traducere de Daniel Dimitriu, prefață de Gabriela Adameșteanu, Iași, Editura Institutului European, 1997. Vezi și Roland Barthes, *Mitologii*, traducere, prefață și note de Maria Carpov, Iași, Editura Institutului European, 1997.

[32] Șt. Vlădescu, *Cazul comuniștilor din Consiliul Municipiului Timișoara*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5976, duminică, 22 ianuarie 1928; *Uneltitorii. Acțiunea comunistă a sectei „studenților în Biblie" la Cluj*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5999, duminică, 19 februarie 1928; *Uneltirorii. Senzaționalele arestări de comuniști dela Oradea Mare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6032, miercuri, 28 martie 1928 etc.; în replică la această situare a liberalilor ca apărători ai spațiului public împotriva pericolului comunist, Alexandru Vaida-Voevod ridiculiza presa liberală pentru comuniștii „găsiți" pentru a salva periodic patria: Constantinescu-Iași, Coloman-Müller (Timișoara) sau Rosvan (la Oradea); el aprecia barbatul de stat din România, și aici el îl desemna pe Ionel Brătianu, care pe lângă un sac de minte, „trebuia să dispună și de o fantezie prodigioasă" în inventarea diversiunilor (Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, pp. 78 și 97). În momentul puterii, politicianul național-țărănist recuza metodele de guvernare ale liberalilor, care s-au folosit de mișcările muncitorești spre a se face dovadă de energie; iar presa patriotardă („Universul", „Viitorul" și „Ordinea") au dat

„Primejdiei din interior" i se asocia pericolul din afară. Insistența liberalilor asupra politicii internaționale a derivat în acei ani din consensul facil obținut la nivelul clasei politice românești și al societății. Axioma că un stat precum România nu poate avea decât o singură politică externă, alături de cei care respectau tratatele internaționale semnate la sfârșitul războiului mondial[33], permitea liberalilor să detensioneze, pentru moment, situația politică internă. Figura ministrului Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, plasată central în sistemul legitimant liberal, conferea credibilitate guvernului. Vizitele lui Titulescu erau anunțate și descrise ulterior ca mari inițiative diplomatice[34]. Prin intermediul lui, guvernul ipostazia apărarea națiunii fie în procesul optanților unguri (care a cunoscut în primăvara și vara anului 1928 noi evoluții asimilate de oficiosul liberal „Viitorul" cu o întărire a situației morale a României la Societatea Națiunilor[35]), fie în raport cu acțiunile revizioniste ale Ungariei (contrabanda cu arme de la St. Gothard)[36].

Resuscitarea conștiinței naționale a constituit răspunsul așteptat pentru acțiunea de apărare a intereselor naționale. De la susținerea din Parlament pentru inițiativele lui Titulescu[37] la telegramele de omagiu pentru marele diplomat, adresate de consilii județene, primării (dominate de liberali) și inventariate de I.G. Duca, ministrul de Interne[38], sau organizarea unor mitinguri naționale contra

---

comuniștilor iluzia puterii: Koloman Mueler la Timișoara (*Comunismul în România*, în „Cronica Politică și Parlamentară", anul I, nr. 2, 8 martie 1929, pp. 8-9).

[33] Vezi poziția adoptată de Nicolae Iorga în Cameră, în ședința din 30 martie 1928, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6036, duminică 1 aprilie 1928; de asemenea, I.G. Duca, ținea luminoase și aplaudate cuvântări atunci când prezenta marile direcții de politică externă ale României (în „Viitorul", anul XXI, nr. 5989, marți, 7 februarie 1928).

[34] *Misiunea ministrului Afacerilor Străine la Berlin*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5963, joi, 5 martie 1928.

[35] *Strălucita pledoarie a d-lui Titulescu*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6018, duminică, 19 martie 1928; *Problema optanților. Situația morală a României întărită prin hotărârea de eri a Consiliului Societății Națiunilor*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6091, luni, 11 iunie 1928; factorii decizionali liberali au discutat, la un moment dat, despre chestiunea optanților ca fiind definitiv închisă, ceea ce ar fi întărit poziția în interior a guvernului, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6122, miercuri, 18 iulie 1928; „Viitorul", anul XXI, nr. 6157, luni, 27 august 1928.

[36] *Tulburătorii păcii. Politica de provocare a Ungariei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6006, duminică, 26 februarie 1928; vezi și riposta dată de Titulescu delegatului maghiar în ședința Adunării Generale a Societății Națiunilor, prezentată în „Viitorul" (anul XXI, nr. 6015, vineri, 9 martie 1928) ca o adevărată „lecție administrată Ungariei".

[37] „Viitorul", anul XXI, nr. 6020, miercuri, 14 martie 1928.

[38] *Omagiile țării către d-l Titulescu*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6025, miercuri, 21 martie 1928. Telegrame au fost trimise chiar și în luna aprilie; vezi „Viitorul", anul XXI, nr. 6049, joi, 11 aprilie 1928.

uneltirilor maghiare[39], unanimitatea opiniei publice din țară era construită în jurul guvernului liberal. În condițiile în care sociabilitatea românească a fost pusă în discuție și dinspre fostul principe moștenitor Carol, ordinea constituțională (și apărarea ei) a devenit reperul suplimentar al mobilizării liberale[40].

3.2. Unitatea. Contestarea politică a guvernării și dificultatea de a atinge prosperitatea promisă au impus manifestarea liberalilor și în alte spații ale legitimității. Gesturile simbolice, tutelate sau nu de guvern, s-au înmulțit în anul 1928, ele având menirea să acopere deficitul de autoritate resimțit de liberali în raportarea lor la societate.

Simbolicul se constituie mai ales pe relația cu trecutul, prin instituționalizarea faptelor de memorie socială. Așa cum preciza Lucien Sfez, „bolnavă de istorie", societatea contemporană este „copleșită de un trecut ritualizat, ca și cum ar rămâne împietrită de mirare în fața propriei sale evoluții..."[41]. În construcția națională, în succesiunea etapelor privind devenirea națiunii, partidul liberal deținuse un loc privilegiat, ceea ce a permis guvernului să revendice prioritatea în cadrul evenimentelor care celebrau consensul societății. „Mă duc acolo cum e firesc", afirma Nicolae Iorga întrebat despre participarea sa la aniversarea Unirii Basarabiei cu România, festivitate prezentată în spațiul public ca fiind deturnată de către guvernul liberal[42]. Fastul a caracterizat atât sărbătorirea unui deceniu de la unirea Basarabiei cu România (din aprilie), cât și semicentenarul alipirii Dobrogei (în octombrie 1928)[43], mărturie a încercărilor liberale de a acumula capital simbolic.

---

[39] *Marele meeting național la Ploești*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6030, duminică, 25 martie 1928. Vezi și ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, ds. 35 / 1928, f. 5 (cu o notă din 13 martie 1928 a Inspectoratului General al Siguranței din Cluj care raporta zvonul organizării unor manifestații de stradă ca formă de protest împotriva hotărârii Ligii Națiunilor în procesul optanților unguri și de sprijinire a lui Titulescu).

[40] *Tulburătorii țării*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5905, vineri ,28 octombrie 1927; *Parlamentul se ocupă de ultimele evenimentei*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5906, sâmbătă, 29 octombrie 1927.

[41] Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, prefață de Dan Lungu, Iași, Editura Institutului European, 2000, p. 60-61.

[42] *Pregătiri pentru serbările aniversărei Unirei Basarabiei cu patria mumă. Entuziasmul populației din Basarabia*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6055, joi, 26 aprilie 1928.

[43] *Zece ani dela Unirea Basarabiei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6043, miercuri, 11 aprilie 1928; „Viitorul" de duminică, 29 aprilie 1928, era dedicat în întregime manifestărilor („Viitorul", anul XXI, nr. 6058); vezi și „Viitorul", anul XXI, nr. 6059, marți, 1 mai 1928; I.G. Mocanu, *O comemorare. Ce se pregătește pentru semicentenarul Dobrogei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6113, sâmbătă, 7 iulie 1928;

În dorința de legitimare, evenimentele au fost adeseori „create" de guvern, celebrarea unor evenimente și personalități împletindu-se cu ctitorirea unor locuri care să amintească de românism. Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor, anunța intenția de a transfera rămășițele pământești ale lui Alexandru Ioan Cuza de la Ruginoasa la Iași[44], guvernul impunea un program edilitar pentru orașul Curtea de Argeș, desemnată drept „necropola neamului românesc"[45], avea loc inaugurarea mausoleului de la Mircești și a unui monument al eroilor la Slobozia (județul Ialomița)[46], se puneau pietrele de temelie pentru catedrala din orașul Bălți[47] și pentru palatul administrativ din Câmpulung[48], se dădea spre folosință Conservatorul din Cernăuți, Muzeul de istorie și Muzeul Ciprian Porumbescu din Suceava[49]; totodată, Bucureștii găzduiau, în septembrie 1928, Congresul Asociației foștilor luptători în războiul mondial[50].

Inducerea legitimității îmbina simbolurile trecutului cu realizările tehnice ale prezentului care înscriau societatea românească în rândul statelor civilizate. Organizarea radio-difuziunii, cu sprijinul decisiv al Băncii Naționale a României, devenea în acel context o emblemă a modernității Partidului Liberal[51]. În același plan, al modernizării, pot fi evidențiate și construcțiile de școli, prin efortul ministrului Instrucțiunii Publice, dr. C. Angelescu.

Însemne ale autorității, festivitățile și edificiile subliniau întrepătrunderea dintre evoluția Partidului Național Liberal și istoria țării în ultimii 80 de ani. Confuzia între termenii *național*, *patriotic* și *liberal*, pe care o sugerau liderii partidului, devenea astfel firesc. Pe relația cu trecutul, simbolul nu se constituie doar în raport cu memoria, ci și cu uitarea. În apropierea sărbătorilor Crăciunului

---

[44] „Viitorul", anul XX, nr. 5971, joi, 22 decembrie 1927.

[45] „Viitorul", anul XXI, nr. 5976, duminică, 22 ianuarie 1928.

[46] „Viitorul", anul XXI, nr. 6086, miercuri, 6 iunie 1928.

[47] *Vizite ministeriale. D. ministru Al. Lapedatu la Bălți*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6109, duminică, 1 iulie 1928.

[48] În prezența lui C.I.C. Brătianu și a lui N.D. Chirculescu, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6116, miercuri, 11 iulie 1928.

[49] *Mari serbări culturale la Cernăuți și Suceava*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6208, joi, 25 octombrie 1928; au participat miniștrii Al. Lapedatu și I. Nistor.

[50] *Un important Congres la București. Ce este FIDAC ?*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6174, sâmbătă, 15 septembrie 1928.

[51] Ing. L. Florin, *S-a organizat și radio-difuziunea*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5982, sâmbătă, 28 ianuarie 1928; din Consiliul de Administrație a Societății făceau parte Al. Brătescu-Voinești, D. Gusti, Al. Mavrodi (directorul cotidianului „Viitorul"), Victor Iamandi, Gheron Netta, Balasinovici, Rătescu (ultimii apropiați partidului liberal); național-țărăniștii au prezentat, de altfel, noua instituție ca pe o instituție liberală, aflată în slujba brătienismului (Gh. Oancea, *Radio-difuziunea în slujba brătienismului*, în „Dreptatea", anul II, nr. 81, duminică 22 ianuarie 1928).

anului 1927, amnistierea dezertorilor români (sau a unor infracțiuni categorisite astfel) din primul război mondial se metamorfoza în operă de împăcare socială. „Pacea în cămine" semnifica reconstituirea națiunii sub semn liberal[52].

3.3. Autoritatea salvatorului ca formă de invalidare a „celuilalt". Mesajul intermediat de simboluri este, prin excelență, unul subînțeles. El face apel la structurile memoriei sociale, greu controlabile. La nivelul anului 1928, liberalii aveau nevoie de confirmarea directă a capacității lor guvernamentale, a justeții politicii promovate, considerații care să impună respectul celorlalți competitori ai puterii. Încrederea străinătății în guvernul Vintilă Brătianu încadra, la nivelul presei din Franța sau Marea Britanie, formulele retorice liberale. Ziare precum „Le Temps", „Times", „Journal of Commerce" din New York, reviste ca „Le Capital" etc. apreciau stabilitatea guvernului liberal, capabil să valorifice elementele de prosperitate pe care le deținea țara (resurse, balanță comercială pozitivă, buget echilibrat, monedă stabilă). Interesul european pentru consolidarea operei realizate cu atâtea sacrificii (de liberali – n.n., O.B.) valoriza poziția României de „santinelă a ordinii" într-o parte a continentului dominată încă de anarhie. Din perspectiva analizelor occidentale, menționate în ziarele liberale, oamenii de stat români nu trebuiau să cedeze preocupărilor de partid și să încerce un salt în necunoscut[53]. Selectarea concluziilor favorabile sau convenabile din presa străină, publicarea lor în paginile „Viitorului", pare evidentă în condițiile în care articolele respective reproduc discursul liberal. Aserțiunea că liberalii comandau aceste articole (lansată de național-țărăniști) poate fi susținută retoric, fiind însă dificil de probat prin documente, deși raporturile între jurnaliștii străini și unii ziariști sau oameni politici liberali erau cunoscute. Aspectul este însă secundar. Analizele din străinatate constituiau un element de presiune asupra celorlalte forțe politice românești spre a se acomoda jocului politic liberal. Totodată, erau un pretext pentru reafirmarea voinței de a rămâne la putere. Vintilă Brătianu declara în Cameră, la 30 martie 1928, că „dacă situația țării va cere ca partidul liberal, oricare ar fi urmările pentru el, să rămâe în tranșeele de luptă, va rămâne și va lupta"[54].

---

[52] *Amnistia*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5948, sâmbătă, 17 decembrie 1927.

[53] *Străinătatea și situația politică din România*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5937, luni, 5 decembrie 1927 (ziarul „Times"); *Presa franceză și situația politică din România*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5944, marți, 13 decembrie 1927 (ziarul „Le Temps"); „Viitorul", anul XX, nr. 5959, sâmbătă, 31 decembrie 1927; *Rezultatele unei politici românești. Creditul țărei și agitațiile național-țărăniste*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5966, miercuri, 11 ianuarie 1928; „Viitorul", anul XXI, nr. 6042, luni, 9 aprilie 1928 („The Journal of Commerce", „Le Capital").

[54] „Viitorul", anul XXI, nr. 6036, duminică, 1 aprilie 1928.

4. Politici administrative la liberalii români în anul 1928

În mod evident, liberalii rămăseseră în „tranşee" după moartea lui Ion I.C. Brătianu. Metodele luptei au trebuit însă modificate pentru a face faţă adversităţilor numeroase. Aşa cum solicitase încă din decembrie 1927, în şedinţa majorităţilor parlamentare, noul preşedinte al partidului, Vintilă Brătianu, ei au căutat mijloace care să facă mesajul liberal mai difuzabil, formule care să compenseze deficitul de autoritate resimţit după dispariţia fizică a unor lideri marcanţi ai formaţiunii. Moartea făuritorilor României Mari (regele Ferdinand şi Ionel Brătianu) deschidea spre democraţie sistemul politic care rămăsese, în fond, cel al vechii Românii. Masele intrau cu zgomot în istorie şi au fost revendicate imediat de noile formaţiuni politice. Din această perspectivă, Partidul Naţional-Ţărănesc, noul pol de putere cristalizat la mijlocul anilor '20, s-a aflat într-o relaţie privilegiată cu masa populaţiei, predominant rurală. Lunga guvernare liberală, cu accente autoritare, şi greutăţile întâlnite în perioada dificilă de după război de societatea românească făceau ca numeroşi observatori sociali, dar şi majoritatea populaţiei, să investească speranţe şi iluzii în partidul recent constituit. „Culturalizarea maselor populare" a reprezentat deviza definitorie a acţiunii liberale de adaptare la noua situaţie politică. Era recunoaşterea insuficienţei partidului în depăşirea „olimpismului" de până atunci, situaţie în care forţa liberalilor iradia preponderent de la şefi. Samuel P. Huntington, într-o analiză a societăţilor în schimbare, afirmă că succesul unui partid este dat de capacitatea lui de a organiza, de a integra, populaţia tradiţională de la sate în complexitatea societăţii moderne[55].

Recâştigarea spaţiul public / electoral a avut drept premisă autoritatea trecutului. Ion I.C. Brătianu era cel care dădea, o dată în plus, direcţia, prin definirea în martie 1927 a noului ideal al societăţii româneşti. Programul cultural enunţat de el în faţa a 6000 de delegaţi reuniţi la Congresul Corpului Didactic prevedea realizarea unei „vieţi de civilizaţiune obştească, puternică şi armonioasă, întemeiată pe cultura masselor populare"[56], formulă care a constituit esenţa acţiunii partidului din anul 1928. Numeroase analize liberale abordaseră mutaţiile petrecute în politica românească de după marile reforme prin prisma incapacităţii culturale a majorităţii populaţiei de a participa la viaţa politică modernă. Modificarea axei publice înspre sat impunea liberalilor să se adapteze la noul spaţiu politic, dominat acum de lumea ţărănească, mai greu permeabilă

---

[55] Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 372.

[56] *Probleme mari naţionale. Organizarea muncei culturale româneşti*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6145, luni, 13 august 1928; discursul lui Ionel Brătianu şi manifestaţia de duminică 20 martie 1927 în „Liberalul", Buzău, anul IV, nr. 10, 27 martie 1927.

mesajului public al Partidului Național Liberal. Erau însă conștienți că incapacitatea masei rurale de a discerne programe și de a participa cu adevărat la viața politică adusese cu sine demagogia, violența între partide și slăbiciunea conducătorilor impuși de valul unei democrații îndoielnice. Atitudinea lor, reacția lor urma să fie mai puțin structurală, urmărind mai puțin să-și creeze organizații comunale puternice, cât una educativă, paternalistă. Satul românesc a constituit, prin urmare, obiectul preocupărilor deosebite ale partidului liberal, ca element „pe care se sprijinea nădejdile statului român" („orașele fiind străine"), la sfârșitul lui 1927 și pe parcursul anului următor[57]. Mijloacele uzitate de liberali în aducerea populației rurale la „adevărata viață cetățenească" dădeau însă natura puterii partidului în condițiile în care instituțiile oficiale reprezentau suportul practic al proiectului liberal privind culturalizarea. Aparatul administrativ urma să-și asume, inevitabil oarecum în condițiile în care la noi politicul era inextricabil legat de stat, instrumentalizarea ideilor liberale, punerea lor în practică. Incompatibilitatea ținea de finalitatea exclusiv politică a demersului, procesul fiind încadrabil într-o acțiune clară de propagandă, specifică sistemelor politice imature, unor regimuri autoritare sau semiautoritare. Statul ca atare era transformat în agent electoral liberal, pe motiv că partidul liberal inaugura o „eră de progres real"[58]. Procesul a fost atent monitorizat de conducerea centrală liberală, în special de ministrul de Interne. I.G. Duca trimitea, la 25 mai 1928, o telegramă circulară tuturor prefecților, în care cerea expres informații despre numărul conferințelor administrative ținute în județ. Adresă care l-a mobilizat pe prefectul de Iași, Eduard D. Lăzărescu: „actualmente cutreer județul în vederea campaniei de lucru", scria el în răspunsul telegrafic, aducând în discuție și faptul că în fiecare din cele 5 plase din teritoriu avuseseră loc câte 2 conferințe în luna în curs[59].

---

[57] Petre I. Ghiață, *În lumea satelor*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5957, vineri, 30 decembrie 1927; Idem, *Politica și culturalizarea masselor populare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5969, vineri, 13 ianuarie 1928; Mircea Djuvara, *Rostul funcționarilor în comunele rurale*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5954, duminică, 25 decembrie 1927.

[58] În ședința de miercuri 22 februarie 1928 a Camerei, liderul național-țărănist din Ilfov, D.R. Ioanițescu, făcea o interpelare la adresa ministrului de Interne în legătură cu numirea de către Prefectura Ilfov, prin procesul verbal nr. 112 și 120, a 12 agenți electorali liberali (cum îi numea el), cu salarii mari, pentru „propaganda culturală la sate" (în *Propagandă culturală prin agenți electorali*, în „Dreptatea", anul II, nr. 108, vineri, 24 februarie 1928); vezi și Mihail Berceanu, care afirma că „administrația publică ... trebuie să fie principalul element de educație socială" (ANIC, fond Mihai Berceanu I A, ds. 88 / f.d., f. 4).

[59] ANDJ-Iași, fond Prefectura județului Iași, ds. 25 / 1928, ff. 19-20. Așezântul Cultural Ion C. Brătianu, cerea de asemenea prin intermediul prefecților, la 20 februarie 1928, ca toți notarii să comunice dacă pe teritoriul comunei se aflau monumente, dacă necesitau reparații, cine le îngrijește etc. (ANDJ Iași, Fond Prefectura județului Iași, ds. 24 / 1928, f. 1).

Perfecționarea gospodărească a săteanului, prin băncile populare, era însoțită (după modelul haretian, continuat în bună măsură de dr. C. Angelescu sub raport școlar) de ridicarea morală realizată prin educație. Fenomenul educațional rural devenea însă mult mai complex în gândirea liberală. Petre I. Ghiață, într-o sumă de articole, teoretiza necesitatea extinderii sferei de activitate a secției pedagogice universitare, pentru a forma „noi" agenți culturali. Temeinic pregătiți, în drept constituțional și administrativ („deoarece legalismul nu trebuia să mai fie o simplă unealtă în mâinile demagogiei"), economie politică („pentru a desluși sătenilor cauzele crizei, mijloacele de îndreptare, dar și de a-i orienta înspre organizarea științifică a muncii"), sociologie (în ideea combaterii luptei de clasă și a propovăduirii armoniei sociale), pedagogie socială etc.[60], noii învățători, profesori trebuiau „să interpreteze just" curentele vieții sociale.

Conferințele administrative au susținut, în principal, efortul liberal în teritoriu. Inițiativa liberală, pornită de la ministrul de Interne, I.G. Duca, nu reprezenta întru totul o noutate, ea regăsindu-se și după 1907 în programul enunțat de Spiru Haret. Noile conferințe administrative depășeau însă demersul din urmă cu două-decenii. Inovatoare s-a dovedit multiplicarea canalelor educative în acțiunea de „limpezire a conștiinței populare". Agenții culturali cunoșteau o diversificare, funcția culturalizării maselor fiind asumată acum, alături de preot și învățător, tandemul „tradițional" al procesului de culturalizare, și de alte categorii ocupaționale. Toți factorii de răspundere locali, de la prefect, primar, pretor, notar, perceptor, inspector școlar, inginer, medic, agent sanitar etc. până la ultimul reprezentant al statului la nivelul județului, plasei sau comunei (cantonier) urmau să concureze, în viziune liberală, la statutul de „apostol al neamului"[61]. Rapoartele notarilor sau pretorilor către Prefectura Iașilor confirmă această preocupare pentru integrarea în efortul liberal a tuturor funcționarilor. La o întrunire de la sfârșitul lui ianuarie 1928, notarul din Țigănași convocase la conferința referitoare la bunul mers al gospodăriei comunale pe toți funcționarii, învățătorii, preoții, moașele, agenți sanitari, poștașii etc.[62] Apelul nominal și tabelele cu toți funcționarii și locuitorii participanți[63] la conferințe demonstrau preocuparea liberală în direcția impunerii Partidului Național Liberal în mediul rural. Funcționarul public era ipostaziat în

---

[60] Petre I. Ghiață, *Cultura poporului. Organizarea secției pedagogice universitare*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5963, joi, 5 ianuarie 1928; Idem, *Școala nouă în cadrul societății contemporane*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6005, sâmbătă, 25 februarie 1928.

[61] Al. Păun Segarcea, *În lumea satelor. Rostul conferințelor administrative*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5973, joi, 19 ianuarie 1928.

[62] ANDJ-Iași, fond Prefectura județului Iași, ds. 25 / 1928, f. 4.

[63] *Ibidem*, f. 7, f. 11, f. 34 v.; prefectul se arăta hotărât să ia măsuri ca toți funcționarii administrativi să ia parte la aceste conferințe.

categoria generică a „celui care păzește și îngrijește"[64]. Într-o adevărată emulație, și deputații partidului trebuiau să se implice activ în desfășurarea acestor conferințe, care implicau discuții cu sătenii pe teme diverse: cultivarea pământului, importanța școlii, a culturii, combaterea alcoolismului, a bolilor precum sifilisul, tuberculoza, lupta împotriva sectelor religioase etc.[65] Tot în sensul popularizării mesajului politic, N. Mârza, vicepreședintele organizației liberale din Cetatea Albă, organiza case de citire pentru săteni, biblioteci cu cărți de specialitate din domeniul agricol[66]. Apropierea de lumea satului îmbrăca și forma sărbătoririi cu fast, în prezența unor parlamentari liberali, a unor personalități locale (mai ales învățători), retrase la pensie[67]. Procesul culturalizării maselor producea inevitabil eroi.

---

[64] M. Djuvara, *art. cit.*

[65] *Conferințele administrative în Dolj*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5970, duminică, 15 ianuarie 1928; *Parlamentari doljeni în mijlocul sătenilor*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5975, sâmbătă 21 ianuarie 1928; *Conferințe administrative în Gorj*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5994, luni, 13 februarie 1928; *Conferințe administrative în județul Prahova și județul Constanța*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6015, vineri, 9 martie 1928 etc.; în mod similar, ziarele locale ale partidului prezentau activitatea depusă de prefecți în vederea culturalizării, prin mijloace diverse (societăți culturale, cinematografe etc.), a satelor; unii prefecți, precum cel de Ilfov, Ion Ghiață, erau gratulați, în respectivele ziare, cu apelativul de „prefecți culturali" (*Activitatea culturală în județul Ilfov. Ziua de 24 ianuarie 1928 în plasa Bolintin-Ilfov*, în „Liberalul", Ilfov, anul III, nr. 2, 20 februarie 1928). Pentru perspectiva istorică asupra efortului propagandistic liberal, denumit de ei drept „ofensivă culturală", enumerarea sumară a articolelor apărute în ziarul local mai sus menționat, în prima parte a anului 1928, este elocventă: *Ofensiva culturală la Ilfov*, *Manifestația culturală dela Oltenița*, *Manifestația culturală dela Măgurele*, *Cercul cultural Bolintinul din Vale*, *Serbarea școlară dela Radovan*, *Mișcarea culturală de la sate*, *Manifestația culturală dela Lipia-Bojdan*, *Sărbătoarea muncii*; toate aceste manifestări presupuneau mobilizarea preoților, învățătorilor, profesorilor, revizorilor școlari, inspectorilor, prefecturii; uneori participau și invitați guvernamentali care elogiau, desigur, activitatea depusă pentru „hrănirea morală a sufletelor"; există și articole de susținere a acestei ofensive, de elogiere a oamenilor care se implicau (George C. Nazarie, *Luminătorii satelor. Oameni și fapte*, în „Liberalul", Ilfov, anul III, nr. 8, 7 octombrie 1928, descrie momentul 27 septembrie 1928 de punere a pietrei de temelie a Asociației „Cantina școlară" din județul Ilfov, în prezența lui I. G. Duca, dr. Angelescu și Richard Franasovici, omagiind efortul depus de Petre I. Ghiață, fiul prefectului, directorul așezământului cultural „Școala Română", înființată în 1924, care avea drept scop înființarea de cantine pe lângă școlile din județ, unde elevii care locuiau departe de școală să poată lua masa la amiază și chiar seara/ cantine cu dormitor / în schimbul unei taxe minime, în bani sau în natură, după mijloacele de care dispuneau părinții elevului, și al revistei „Ideia", organ de publicitate al așezământului).

[66] *Vești din Cetatea Albă*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6011, duminică, 4 martie 1928.

[67] *O serbare culturală în județul Covurlui*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5994, luni, 13 februarie 1928.

Efectul acestor manifestări politice liberale din primăvara anului 1928 este dificil de apreciat. În pofida mobilizării administrative, succesul pare să fi fost modest. Într-un raport făcut de primarul şi notarul comunei Focuri, din judeţul Iaşi, din 3 aprilie 1928, adresat prefecturii, se menţiona faptul că la conferinţa agricolă nu luase parte nici un locuitor din această comună, deşi fuseseră anunţaţi din timp[68]. Şi alte procese-verbale evidenţiază participarea redusă şi nevoia mobilizării continue a funcţionarilor, dar şi degenerarea campaniei liberalilor în acte de corupţie şi abuzuri administrative, cazul Petre I. Ghiaţă, la Ilfov, dezvăluit peste ani, fiind semnificativ[69]. Mai ales rezultatele electorale ale anului 1928 demonstrează că impactul acestor acţiuni asupra lumii satului a fost minim, din perspectivă liberală. Aceasta şi în condiţiile în care conferinţele au fost desfăşurate mai ales în judeţele corespunzătoare Vechiului Regat, unde administraţia era mai obedientă, şi mai puţin în Transilvania sau Banat[70].

5. Canonul liberal

Evidenţierea de către o formaţiune politică a rezultatelor pozitive ale implicării în societate, valorizarea acţiunii guvernamentale în cazul liberalilor ce deţineau puterea, ţine de normalitatea sferei publice moderne. Dincolo de vastul efort argumentativ al propriei legitimităţi la guvernare, liderii liberali conştientizau însă uzura politică. Insuficienţa demersului vizând capacitatea lor managerială, care să permită prelungirea sistemului politic existent, era dovedită

---

[68] ANDJ-Iaşi, fond Prefectura Iaşi, ds. 25 / 1928, ff. 18 şi 22-23.

[69] În 1935, conflictul pentru putere în organizaţie dintre I.I. Niculescu-Dorobanţu, preşedintele organizaţiei Ilfov a partidului liberal, şi Petre I. Ghiaţă, susţinut de tatăl său, prefectul în exerciţiu al judeţului, a scos la iveală, colateral, e adevărat, anumite aspecte ale propagandei culturale. Participanţii la execuţia publică a familiei Ghiaţă arătau dimensiunile propagandei „zisă culturală" a prefectului: risipirea banului public, crearea ad-hoc a unei pleiade de propagandişti, cumpărarea la preţuri supraevaluate a unor case de la partizani, în scopul transformării lor în cămine culturale („Liberalul", Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935); Aşezământul cultural „Şcoala Română" era acuzată că deturnase o mare parte din banii judeţului („Liberalul", Ilfov, anul V, nr. 3, duminică 7 iulie 1935; vezi mai ales rapoartele anchetatorilor în *Înfierarea unor cutezători*, „Liberalul", Ilfov, anul VI, nr. 10, 21 februarie 1936).

[70] Evaluarea o realizăm după reflectarea acestor conferinţe în „Viitorul"; vezi şi nota anterioară. În Bucovina, mărturiile despre un asemenea efort din „Glasul Bucovinei" sunt mult mai reduse numeric / *Cursurile de popularizare. Conferinţa d-lui prof. univ. R. Cândea*, în „Glasul Bucovinei", anul XI, nr. 2638, miercuri, 4 aprilie 1928, p. 2; *Din Vicovul de jos. Şezătoarea cercului cultural „Dr. Iancu I. Nistor"*, în Idem.; vezi şi *Propaganda culturală la sate*, în „Glasul Bucovinei", anul XI, nr. 2784, vineri, 12 octombrie 1928, p. 1, în care se vorbeşte despre „înviorarea satelor", prin intermediul cabinetelor de lectură, caselor „de cetire" sau căminurilor culturale.

de contestarea tot mai radicală a guvernării lor, într-o realitate dominată de dificultăți economice și sociale. Reprezentarea Cabinetului Vintilă Brătianu ca fiind un guvern „tare", capabil să domine evenimentele și să poată asigura viața liniștită și normală a statului, și a Partidului Național Liberal drept singurul „instrument puternic al siguranței, liniștei și creșterii morale și materiale a statului român"[71], nu aducea acele rezultate dorite în planul imaginii publice. Nici tentativele de a atenua critica internă prin prezentarea crizei ca fiind una „de creștere", inevitabilă la un organism tânăr („țară nouă, țară de prefaceri"), și nu „evoluția patologică a unui proces de descompunere", nu găseau ecoul dorit. Sacrificiul pentru țară sugerat de liberali, întrucât – conchidea I.G. Duca într-un interviu asupra situației politice – „a guverna în vremuri grele nu e plăcere"[72], nu convingea pe nimeni. Tot mai amenințătoare pentru stabilitatea sistemului pe care liberalii îl cauționau politic, s-a adăugat problema prințului Carol, „chestiunea despre care nu se mai vorbea" și care, după C. Argetoianu, domina întreaga politică românească[73]. Nici Vintilă Brătianu și nici I.G. Duca nu păreau a fi oamenii capabili să stăvilească un curent canalizat printr-un mare partid popular, cel condus de Iuliu Maniu.

În fața contestării virulente, reacția liberalilor s-a structurat cu precădere într-un alt registru. Discuția restrânsă din societate (circumscrisă unui anumit nivel intelectual)[74] i-a determinat pe liberali să încerce impunerea unui canon interpretativ al conflictului politic, care să invalideze reprezentările concurente ale opoziției (național-țărăniste în principal) și să le confere legitimitate sporită în spațiul public. Discursul liberal avea drept sursă valorile naționale, apelul la „interesul național" și la „drepturile Statului" dorind să se substituie dezbaterii concrete asupra realităților politice.

Demersul lor pornea inevitabil de la trecut. Rolul deținut de Partidul Național Liberal în construirea României moderne, în pofida contestației

---

[71] *Sarcina guvernului actual. Un nou an politic*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5961, marți, 3 ianuarie 1928.

[72] *Situația politică. Interview-ul d-lui I. G. Duca, Ministru de Interne*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6030, duminică, 25 martie 1928.

[73] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 224.

[74] Modernitatea „întârziată", cu preluarea formulelor de organizare politică din Occident, a împiedicat (în termeni reali) o dezbatere sistematică asupra conceptelor utilizate în spațiul public. Fapt caricaturizat de altfel de Caragiale în piesa de teatru *O noapte furtunoasă*; o asemenea discuție a fost angajată sistematic după Marea Unire, în contextul deliberărilor asupra evoluției ulterioare a statului român întregit, a alcătuirii unei noi Românii; a se vedea – asupra spațiului politic (dar nu numai) – discuțiile de la Institutul Social Român asupra doctrinelor partidelor politice, asupra Constituției, politicii externe, culturii etc.

politice[75], conferea autoritate liberalilor în susținerea propriului proiect. Canonul s-a constituit în primul rând pe relația cu trecutul, privit în ipostaza mitologică „a vârstei de aur". Depozitari ai adevărului istoric, liderii liberali s-au metamorfozat în „gardieni" ai trecutului, apărătorii semnificațiilor conferite unor fapte din memoria comunității[76]. Mai multe conflicte politice au ilustrat această postură a liberalilor de apărători ai „istoriei". Un articol din revista „Cele 3 Crișuri" a lui Sever Bocu, în care acesta încerca să scadă rolul asumat de liberali în contextul Marii Uniri, considerând că românii pierduseră militar războiul (pacea separată fiind o mărturie în această direcție), a trezit reacția violentă a liberalilor, cu interpelarea în Senat a lui Iuliu Maniu. Sugestia făcută de unele figuri simbolice ale liberalilor, precum Traian Moșoiu, că omul politic național-țărănist nu respecta memoria marelui Rege Ferdinand și a eroilor căzuți era o formă de invalidare socială[77]. În aceeași grilă de lectură, considerând că „monumentul era consacrat de istorie" (Ionel Brătianu), liberalii s-au opus planurilor alcătuite de arhitectul Petre Antonescu de modificare a Arcului de Triumf, văzut ca o oroare artistică[78].

5.1. Mitul vârstei de aur. Pendularea discursivă interesată și totodată nostalgică între trecut și prezent permitea liberalilor să utilizeze în bătălia politică imagini trecute ca argumente pentru a legitima conjuncturi și scopuri diferite (problema contestării parlamentare, colaborarea politică etc.).

Sentiment dominant al elitei liberale, regretul după sociabilitatea politică dinainte de 1918 se circumscrie deprinderii de a impune o atitudine generală prin apelul la o mitică vârstă de aur a politicii, înzestrată cu toate virtuțile. Valorile și practicile care definiseră, din perspectivă liberală, vechea clasă politică (solidaritatea, parlamentarismul, „opoziția constructivă", discursuri vehemente, dar fără trivialitate, pasionate și inteligente) erau invocate drept contrapondere la „negativismul" contestării național-țărăniste. Generația „eroică și pură" a Brătienilor, Goleștilor și Rosetteștilor, cea care „trăia numai cu gândul iubirei și-al

---

[75] „Din nenorocire, patriotismul său adânc și luminat n-a fost priceput", se lamentau liberalii (*Raporturi normale între partidele politice nu se pot asigura prin ură și violență,* în „Viitorul", anul XX, nr. 5904, vineri, 28 octombrie 1927).

[76] Sociologul Petre Andrei, om politic național-țărănist, denunța această manieră a liberalilor de a respinge acțiunile adversarilor ca antipatriotice, antinaționale și ca surpând reputația Statului, în „Monitorul Oficial", nr. 15, sâmbătă 9 februarie 1928, partea a III-a, D.A.D., ședința din 19 ianuarie 1929, pp. 485-491, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Editura Ankarom, Iași, 1996, p. 41; există o tradiție liberală în această direcție; vezi cazul războiului de independență, în Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Editura Univers, 1999, pp. 19-46.

[77] *Cazul Sever Bocu la Senat*, în „Viitorul", anul XXII, nr. 6392, sâmbătă, 8 iunie 1929.

[78] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 194.

jertfei pentru ţară" şi „nu râvneau nici un folos personal, fiind apărătorii idealurilor mari, naţionale", era opusă „oamenilor noi", care aduseseră cu ei vrajba în chestiuni mari, naţionale, în folosul măruntelor beneficii de partid[79]. Instituţii ale altei vieţi politice, în care „politica rezervată a opoziţiei dădea putinţa guvernului de a se desfăşura spre binele ţării", vechile Parlamente apăreau drept locuri ale demnităţii, bunei-cuviinţe şi civilizaţiei, ale ralierii sufletelor româneşti în jurul marilor probleme de care depindea siguranţa ţării în afară şi liniştea înlăuntru[80]. I.D. Barzan, redactorul-şef al principalei reviste teoretice liberale, „Democraţia", se întreba retoric asupra cunoaşterii de către liderii naţional-ţărănişti a şedinţelor parlamentare de altădată; pentru că, în pofida marilor lupte politice, „era o sărbătoare când unul din marii oratori, fie ai guvernului, fie ai opoziţiei vorbea"[81].

În împrejurările care au urmat morţii lui Ion I.C. Brătianu, colaborarea cu celelalte forţe politice a constituit un scop pentru naţional-liberali, ca formulă de a se menţine la putere. Termenul „colaborare" era înzestrat cu toate virtuţile: forţă morală, „aşezarea dincolo de interesele mărunte de partid", „urmărirea intereselor obşteşti", propunerea unei „activităţi pozitive" în locul sterilităţii politice[82]. Neacceptarea propunerii liberale semnifica excluderea din cadrul naţiunii politice româneşti. Dacă la 15 octombrie 1927, deschiderea Parlamentului desemnat prin alegerile câştigate de liberali în iunie (acelaşi an), partidele de opoziţie „aveau datoria, în faţa unei asemenea opere mari de cari sunt legate cele mai vitale interese ale ţării, de a înţelege (...) şi de a nu îngreuna prin nici o atitudine pătimaşă şi prin nici un gest nesocotit activitatea menită să asigure consolidarea şi liniştita dezvoltare a statului român în viitor"[83], ulterior, organizarea şi consolidarea internă deveneau o chestiune care trebuia să implice toate forţele naţionale. Interesele superioare ale ţării cereau, după liberali, o acţiune naţională, „deasupra egoismului şi urei". „Uniunea sacră" din Franţa şi

---

[79] *Defăimătorii ţării în faţa Parlamentului*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5983, marţi, 31 ianuarie 1928; *Progres sau scădere a conştiinţei naţionale*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6119, sâmbătă, 14 iulie 1928.

[80] *În locul solidarităţii – distrucţie. O politică periculoasă*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6181, duminică, 23 septembrie 1928.

[81] I.D. Barzan, *Ecouri dela întrunirile Naţional-Ţărăniste*, în „Democraţia", XV, 10, Octombrie 1927, p. 30. Pentru regretul parlamentarismului de altădată (cu elocinţa tribunei şi arta subtilă a nuanţelor), distrus de sufragiul universal, vezi şi C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 129.

[82] *Politica urei în epoca consolidării ţărei*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5941, sâmbătă, 10 decembrie 1927.

[83] *Opera ce trebuie înfăptuită*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5894, sâmbătă, 15 octombrie 1927.

guvernul de coaliție din timpul războiului pentru întregire, între liberali și formațiunea lui Take Ionescu, deveneau modele de conduită politică și plasau refuzul Partidului Național-Țărănesc în zona discursivă a „imensei greșeli", a „necunoașterii nevoilor țării", a neînțelegerilor greutăților vremurilor. A nu ne dezbina pe chestiuni mărunte era o datorie a „bunilor români", după cum spunea în Senat primul-ministru[84]. Amintirea istorică a trecutului apropiat aducea cu sine „opera constructivă a unei generații pătrunse de imperioasa necesitate a sforțării și a realizării" și „care a contribuit la progres mai mult decât critica și teoriile"[85]. Exista astfel un netăgăduit folos al acțiunii rememorative, dincolo de legitimitatea pe care o revendicau liberalii ca partid al experienței guvernamentale și al creării statului. Îndemnul la imitarea luptei înaintașilor „uniți în cuget și simțiri" se circumscria propriului demers liberal de a reuși colaborarea[86]. Mijloacele de consolidare internă trebuiau să fie însă cele preconizate de Partidul Național Liberal, în virtutea tradiției și capacității: menținerea pe punctul stabilit în actul de succesiune la tron din 4 ianuarie 1926, „chezășia propășirei noastre liniștite", un parlament „spornic" în opera lui legislativă, un guvern „conștient de marile îndatoriri ale timpului de față... o muncă de normalizare, de întărire și de asigurare a muncii românești"[87].

Discursul politic clasifică pentru a stigmatiza. Ideea „bunilor români", cei care își aveau locul de muncă și de jertfe în opera de apărare, de întărire și de propășire a țării, reflectă radicalismul existent dincolo de retorica liberală a concilierii. Sintagma consacră, la nivelul culturii politice liberale, reprezentarea maniheistă a aetorilor publici și a taberelor aflate în competiție. Dispunerea duală a valorilor, *patrioți - trădători, interes național - egoism de partid, politică de ordine - politică de* ură etc., era o schematizare voită a spațiului politic, dusă

---

[84] *Discursul rostit de d-l Vintilă Brătianu, prim-ministru, în ședința Senatului dela 8 Decembrie 1927,* în „Viitorul", anul XX, nr. 5943, duminică, 11 decembrie 1927; *Guvernul actual asigură ordinea....*; „Întocmirea și așezarea țării trebuiau să fie opera țării întregi, nu a unui singur partid politic", clama Vintilă Brătianu în discursul rostit în ședința Senatului din 8 decembrie 1927 („Viitorul", anul XX, nr. 5943, duminică, 11 decembrie 1927). Vezi și *D. Poincaré a constituit un guvern de concordie*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6224, miercuri, 14 noiembrie 1928.

[85] C. Banu, *Maiorescu, Eminescu, Caragiale. Răspuns câtorva observațiuni*, în „Democrația", XV, 6 Iunie 1927, nr. festiv (*Independența*), p. 14.

[86] *O comemorare înălțătoare. Unirea istorică – unirea sufletelor românești. Expresiunea unei fatalități istorice, ea trebue continuată și consolidată*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5979, vineri, 27 ianuarie 1928; *Datoria unei generații*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5936, duminică, 4 decembrie 1927.

[87] *Guvernul actual asigură ordinea și consolidarea țării*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5939, miercuri, 7 decembrie 1927.

la extrem după insuccesul încercării de colaborare. Eșecul de a impune solidaritatea pe platforma liberală a continuității a condus la prevalența discursivă a elementelor specifice confruntării politice. Vintilă Brătianu declara în Cameră că „împrumutul (de stabilizare – n.n., O. B.) este al țării: cine îl va ajuta este bun român; cine îi va sta în cale va face act împotriva intereselor țării și țara îl va judeca"[88]. Călătoria liderilor Partidului Național-Țărănesc în Occident pentru a prezenta versiunea proprie asupra realităților românești, interviurile acordate presei de acolo, erau contrapuse de ziarele liberale imaginii idilice a „misionarilor" (Brătieni, Goleși etc.) care, în istoria începuturilor vieții moderne a României, și-au pus sufletul în serviciul idealurilor mari ale țării"[89]. Desemnată drept „crima emisarilor", „defăimarea", „calomnierea" țării, „compromiterea creditului țării"[90] etc., atitudinea fruntașilor național-țărăniști era demascată ca potrivnică intereselor României. În Parlament, unde problema a fost adusă în discuție, oamenii politici de opoziție nu puteau fi decât „strânși" în „logica de fier" a d-lui Istrate Micescu, „urmăriți pas cu pas" de d-nii I. G. Duca și dr. N. Lupu, „prinși în propriile contradicții". Dezavuați de opinia publică, ei nu puteau decât să bată în retragere[91].

5.2. „Partidul de guvernământ" a fost principalul concept asupra căruia liderii liberali au insistat discursiv, chiar dacă prin raportare la adversari, în condițiile contestării și în încercarea de a invalida Partidul Național-Țărănesc ca instrument de decizie al țării. Formulele politice ale guvernării purtau, în permanență, răspunderea efectivă pentru toate actele națiunii. Rămânerea în cadrul intereselor superioare și permanente ale țării și statului se dovedea decisivă, în viziunea liberalilor, pentru a da conținut expresiei[92]. Ipostaziind jumătate de secol de evoluție politică în *modelul partidului politic de guvernământ*, liderii Partidului Național Liberal au dat diverse mesaje adversarilor național-țărăniști cu privire la alternarea la putere în condițiile

---

[88] „Viitorul", anul XXI, nr. 5982, duminică, 29 ianuarie 1928.

[89] *Defăimătorii țării în fața Parlamentului*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5983, marți, 31 ianuarie 1928]

[90] *Calomnia pretinselor „goluri bugetare" asvârlită pe piața Londrei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5986, sâmbătă, 4 februarie 1928.

[91] *Corpurile legiuitoare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5982, duminică, 29 ianuarie 1928; utilizarea trecutului în scop legitimator este evidentă, contraargumentul oferit de Virgil Madgearu, un raport al Băncii Românești din 1921 trimis străinătății de către liberali ca armă împotriva Cabinetului Averescu, nefiind acceptat de liberali, în pofida similitudinii manifestării politice („Dreptatea", anul II, nr. 86, duminică, 29 ianuarie 1928).

[92] *Partidele de guvernământ. Cum se creiază și cum se distrug*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5970, duminică, 15 ianuarie 1928.

păstrării lor în cadrul constituțional[93]. Luările lor de poziție sugerau, de altfel, că partidul Brătienilor deținea chimia obținerii puterii. Descrierea liberală invalida simplele asociații de persoane și formațiunile improvizate, care se impuneau prin acțiuni zgomotoase sau desemnate prin decret, concordanța dintre obiectivele lor și interesele permanente ale statului constituind condiția obligatorie pentru accederea la putere[94]. Sintagma includea, de asemenea, existența unui „factor de orientare sănătoasă a opiniei publice în toate chestiunile mari care să soluționeze bunul mers al statului, consolidarea economică, culturală și morală a țării"[95]. Ea includea, de asemenea, un program de realizări, inspirat din interesele generale ale statului și nu de interese speciale de partid sau de clasă, susținut în opoziție pentru ca ulterior să poată fi îndeplinit la guvern[96].

5.3. Opoziția. Partidul de guvernământ circumscria, potrivit discursului „canonic" liberal, ideea unei *opoziții* legale, responsabile, „benefice pentru țară", o opoziție convenabilă lor, finalmente. Opoziția de continuitate (trecând peste contradicția intrinsecă unei asemenea formule) era ideea acreditată de liberali. Noțiunea includea implicit mijloacele legale de cucerire a puterii: „controlul riguros și obiectiv" al actelor guvernului, critica lor parlamentară „atunci când recunoșteau greșeli sau fapte dăunătoare țării" (care îi amenințau ordinea, siguranța, demnitatea)[97] ca direcții politice pentru a-și arăta destoinicia, seriozitatea, valoarea politică și rolul de jucat într-o eventuală guvernare. Obținerea puterii și sancționarea ei de către opinia publică erau, după I.G. Duca, consecința pregătirii pentru sarcina grea de mai târziu, a părăsirii urii, a „înțelegerii nevoilor superioare ale țării" și a constanței în opinii și în

---

[93] *Un proces în curs. Capacitatea de adaptare. Partidele noui*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5962, miercuri, 4 ianuarie 1928; vezi și alte publicații: N.D. Chirculescu, *Situația politică*, în „Parlamentul", anul I, nr. 11, miercuri 25 ianuarie 1928, p. 2.

[94] *Adevăruri ce se nesocotesc*....Mircea Djuvara, *Cultura politică și practica omului de stat*– continuare, în „Democrația", XVII, 10, Octombrie 1929, p. 11. Trimiterea la conjunctural a alcătuirii unor structuri politice era o aluzie la motivația esențială a constituirii Partidului Național-Țărănesc în 1926, aceea de a contrabalansa puterea Partidului Național Liberal. Alexandru Vaida-Voevod s-a prezentat, imediat după fuziune, la regele Ferdinand declarându-i „că ceea ce Maiestatea Sa a dorit: partide mari și omogene, iată, s-a împlinit. Țara dispune de Partidul Liberal. Și de partidul nostru", în *D-l Al. Vaida-Voevod despre noul partid*, în „Adevărul", XXXIX, nr. 13 136 din 13 octombrie 1926, *apud* I. Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 51.

[95] *Opera care se înfăptuiește. Rostul unui partid de guvernământ*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6041, sâmbătă, 7 aprilie 1928; *Adevăruri ce se nesocotesc. Dela „expresiunea electorală" la partidul de guvernământ*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5951, joi, 22 decembrie 1927.

[96] *Partidele de guvernământ*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5957, vineri, 30 decembrie 1927.

[97] *O logică nouă politică: „Vroim puterea, deci trebue să o avem !"*...

mijloace[98]. Dobândirea unei autorități reale și durabile, crearea unei forțe pozitive care să conducă la întărirea democrației și a regimului parlamentar, impuneau „lămurirea cinstită" a țării. Exploatarea dificultăților firești și inevitabile ale unei perioade dificile putea induce, după liberali, confuzii asupra intereselor adevărate ale țării[99].

Mijloacele opoziționiste față de guvernul liberal erau, așadar, încadrate luptei parlamentare și celei prin presă. „Rezistența cetățenească", „campania de răsturnare", lupta de clasă, învrăjbirea țărănimii cu pătura orășenească[100], alianța cu forțe politice considerate străine intereselor naționale (Partidul Social Democrat, minoritarii), retragerea de la dezbaterile Parlamentului, nerecunoașterea actului de la 4 ianuarie 1926 în privința succesiunii monarhice, implicarea unor instituții (armata, magistratura, Biserica) în viața publică prin acuza de proliberalism („stricate" de liberali, „puse să fure voturi" etc.) erau exorcizate în discursul public liberal ca fiind antinaționale și anarhice. Ele exprimau un josnic simțământ de adversitate politică[101]. În apelul pentru responsabilizarea opoziției, ideea continuității și conformismului, atât de necesare jocului politic al Partidului Național Liberal, reprezentau fundalul discursiv al mesajului.

La nivelul anului 1928, problema dinastică se afla și ea în centrul construcției liberale despre *buna opoziție*, într-o dispunere trecut-viitor care să scoată chestiunea de pe agenda publică. Apărarea statului și a constituționalismului făceau din tulburarea succesiunii la tron o ocazie de redeschidere a luptelor pentru domnie și, prin aceasta, amenințarea operei celor două domnii glorioase, din ultima jumătate de secol[102].

Discursul liberal nu a vizat doar incidentalul politic. Spațiul (scena, mai curând) public era invadat de formule *tari* în acei ani de sfârșit de sistem liberal. Ion Mihalache scria, de exemplu, în „Țărănismul", revistă dedicată satelor, că liberalii sunt niște „ciocoi", „fruct al lenei vițioase", „neam de streini ros de vicii, neam de siluitori, de venetici, de hoți"[103]. Un alt lider țărănist, Dem Dobrescu, afirma, la manifestația național-țărănistă de la Craiova (12 februarie 1928), că „țara nu va avea liniște până ce într-o piață publică nu va fi spânzurat

---

[98] *Situația politică. Interview-ul d-lui I.G. Duca, Ministrul de* Interne, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6030, duminică, 25 martie 1928; *O opoziție fundamental greșită. Mijloace revoluționare?*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5978, miercuri, 25 ianuarie 1928.

[99] *Care sistem trebue să înceteze*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5942, sâmbătă, 10 decembrie 1927.

[100] *D-l Mihalache, armata și magistratura*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5973, joi, 19 ianuarie 1928.

[101] *Politica anarhiei și dezordinii*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5976, duminică, 22 ianuarie 1928.

[102] *Apărarea statului și a operei constituționale*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5906, sâmbătă, 29 octombrie 1927.

[103] *„Furtuna" d-lui* Mihalache, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6017, sâmbătă, 10 martie 1928.

un ministru liberal"[104]. Deputatul Sever Bocu oprea tragerea clopotelor la un parastas pentru odihna sufletului lui Ion I.C. Brătianu la Lipova (Banat), insultându-i astfel memoria[105]. Confruntați cu excesele limbajului național-țărănist, care mărturiseau o cultură politică radicală, vizând excluderea lor din viața publică, liderii liberali au încercat să impună un model al adversității politice. Termenii erau instrumentalizați de dr. C. Angelescu la moartea lui Mihail Cantacuzino; în numele guvernului, el îl descria pe răposat ca pe un adversar statornic al Partidului Național Liberal, dar unul leal, de principii, necunoscător al resentimentelor personale, al urii, vrăjmășiei contra oponentului politic. Reprezentant al marii generații din timpul războiului, el se inspira din retorica datoriei către țară și către neam[106].

5.4. „Democrația" și „parlamentarismul" încadrau jocul politic și construcția teoretică a sociabilității liberale. Secundare în raport cu obținerea și menținerea puterii, ele erau intens utilizate discursiv de către media din Strada Independența (sediul tipografiei presei liberale, „Viitorul" și „Democrația", a diferitelor broșuri ale Partidului Național Liberal) în condițiile supralicitării populare a acelor timpuri. Revendicarea actorilor politici în societatea interbelică de la „democrația largă", după formula lui N. Iorga[107], a determinat reflecția liberală asupra conceptului, mai curând elitară decât apropiată de curentul demofil. Dacă Mircea Djuvara afirma că a ști ce este democrația avea deosebită semnificație, pe care orice cetățean conștient trebuia să și-o impună, el afirma totodată că rolul democrației nu era participarea tuturor la putere, ci crearea „elitor conștiente" și selecționarea dreaptă a personalităților. Fără această misiune îndeplinită, democrația reprezenta ceva primejdios, conchidea profesorul de drept[108]. Exercitarea suveranității poporului se oprea, după liberali, odată cu formarea guvernului, și se făcea ulterior prin opinia publică, gândită nu ca expresia celor mulți, ci ca opinia celor care aveau o concepție formată prin cunoștințe teoretice și practice asupra afacerilor țării[109]. Parlamentul era ipostaziat drept instituția fundamentală a democrației, situat, „într-o țară ca a noastră", la temelia vieții de

---

[104] *Setea de putere. Agitația anarhică și de dezordine continuă*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5995, marți, 14 februarie 1928.

[105] *Până unde merge patima politică*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6002, miercuri, 22 februarie 1928.

[106] *Funeraliile lui Mihai Cantacuzino*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6164, miercuri, 4 septembrie 1928.

[107] Vezi și Nicolae Iorga, *Originea și sensul democrației*, Vălenii de Munte, 1927; utilizarea excesivă a termenilor de către PNȚ.

[108] Mircea Djuvara, *Democrația*, în „Democrația", XVI, 6-7, Iunie - Iulie, 1928, pp. 3 și 15.

[109] Ing. Dan Perieteanu, *Presa și opinia publică. Rolul său de educator și difuzor al ideilor democratice în massele poporului*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5998, sâmbătă 18 februarie 1928.

stat. Instituția readucea în discuție trecutul, viața parlamentară dinainte de război fiind instituită, o dată în plus, ca model; forul legislativ trebuia apărat de spectacolul ce alimenta, după liberali, cronica parlamentară: obscenități, trivialități, scandaluri. Un astfel de comportament putea compromite democrația românească, națiunea finalmente, deoarece putea fi speculat de adversarii votului obștesc. Înălțarea Parlamentului la rolul de școală politică impunea renunțarea la demagogie pentru obținerea locului de parlamentar și ridicarea nivelului discuțiilor (al omului politic parlamentar inclusiv) prin alcătuirea unor agenții informative pe lângă Înalta instituție[110].

5.5. Presa națională. Urmare a gândirii reprezentativității, presa era chemată să dețină un loc important în construcția noii societăți politice. În acele vremuri de mari prefaceri, ei îi era concedată, de către liberali, funcția de orientare a spiritului public, de luminare a maselor, de întărire a solidarității sociale, a respectului autorității și legalității dinlăuntru și de o „sănătoasă propagandă de cunoaștere a realităților românești în afară"[111]. Ziaristul trebuia să fie, prin urmare, un servitor al democrației, un îndrumător și un educator politic și nu preocupat exclusiv de interese materiale. Apostolatul părea, în viziunea liberalilor, menirea jurnalismului politic. Ei au clamat o presă onestă și conștientă de răspunderile pe care le implică libertatea de expresie. Legea presei urma, în gândirea liderilor Partidului Național Liberal, să înscrie libertatea cuvântului în perimetrul „intereselor țării"[112]. După liberali, gazetarii dețineau o

---

[110] *Împotriva anarhiei. Datoria partidul național-liberal. Apărarea votului obștesc și a instituțiilor democratice*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5995, marți, 14 februarie 1928; Mircea Djuvara, *Cultura politică și practica omului de stat* – continuare, în „Democrația", XVII, 10, Octombrie 1929, p. 5 și 13. Într-o analiză a situației de după război, Petre I. Ghiață releva însă și limitele parlamentarismului liberal, lipsa rolului civic al acestei instituții. Experiența inițială a votului universal crease Camere cu un nivel intelectual coborât, fără talente oratorice sau competențe care să poată lămuri problemele esențiale ale mecanismului social. Intelectualii realmente pregătiți a dezlega chestiunile vitale nu pătrundeau în Parlament, neobținând grația populară deoarece nu recurgeau la metodele demagogiei (Petre I. Ghiață, *Politica și culturalizarea masselor populare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5969, vineri 13 ianuarie 1928). Discursul liberal prin excelență normativ, cu sens modernizator, s-a păstrat și după 1928; Mircea Djuvara susținea la Institutul Social Român conferința *Cultura politică și practica omului de stat* (imediat reprodusă în „Democrația"), care încerca să prescrie competiția politică și acțiunea dezirabilă a celui angrenat în afacerile publice, scopul politicii etc. („Democrația", an XVII, nr. 9, septembrie 1929, pp. 13-16 și Idem, an XVII, nr. 10, octombrie 1929, pp. 10-16).

[111] *Presa anti-națională și interesele generale*, în „Viitorul", anul XX, nr. 6094, vineri, 15 ianuarie 1928.

[112] *După demascarea anumitei prese. Legea presei – o necesitate*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6008, miercuri, 29 februarie 1928.

importantă vină pentru degradarea climatului social şi politic, acordând o atenţie exagerată manevrelor de partid, crimelor etc. şi „uitând" acţiunile care se integrau capitalului moral al neamului[113]. În contextul puterii / guvernării, discursul asupra presei promovat de liberali părea să reprezinte dorinţa de intimidare a presei, de reducere a independenţei ei, în fond, cu scopul scoaterii de pe agenda publică a chestiunilor politice deranjante.

*

Insistenţa liberalilor asupra principalelor concepte ale sistemului politic şi asupra vehiculelor reprezentării în spaţiul public semnifică, în optica mea, încercarea de a induce un canon al atitudinilor politice. Lungile articole explicative din ziarele şi revista teoretică a partidului, construirea campaniilor împotriva adversarilor plecând de la un solid demers teoretic ţineau mai puţin de cotidian. Orice acuzare făcea apel la un argument de ordin moral (*interesul naţional*), compunând o strategie politică de impunere discursivă în societate în condiţiile evidentului declin electoral şi ale tentativelor adversarilor de a invalida Partidul Naţional Liberal ca factor politic pozitiv în evoluţia României de după război.

Discursul liberal asupra conceptelor subîntindea o finalitate esenţialmente politică, în pofida titulaturii de *şcoală a democraţiei*, *politică de ridicare a votului obştesc*, asociată demersului. Puterea este desemnată prin posibilitatea de a structura câmpul de acţiune al celorlalţi: de a-i determina pe ceilalţi să accepte, într-o relaţie socială, o anume atitudine sau de a stabili agenda discuţiilor[114]. Liderii liberali au dorit, dincolo de propria legitimare, să îngrădească posibilităţile de manifestare ale celorlalţi actori politici. Opoziţia nu putea eluda reprezentările liberale, înzestrate cu autoritatea conferită de construcţia României moderne. „Dreptatea", ziarul oficial al Partidului Naţional Ţărănesc, acuza Partidul Naţional Liberal că timp de 10 ani a fost preocupat să împiedice, prin orice mijloace, venirea la putere a Partidului Naţional Ţărănesc[115].

---

[113] Într-o conferinţă susţinută la Institutul Social Român, prof. univ. I. Simionescu evidenţia necesitatea prezentării metodice a „firului trainic al veşniciei în viaţa neamului" (*Institutul Social*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5937, luni, 5 decembrie 1927).

[114] David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediţia românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, p. 597.

[115] *Certificate de guvernământ*, în „Dreptatea", anul II, nr. 1, duminică 1 ianuarie 1928 ; naţional-ţărăniştii afirmau că certificatele de guvernământ, într-o ţară constituţională, le dă numai Naţiunea şi Coroana.

Insinuarea că liberalii dau calificative, decretează sau împart certificate grupărilor de guvernământ era negată de oficiosul „Viitorul", pe considerentul că Partidul Național-Liberal nu aducea la putere pe cine vrea, pentru a-l alunga atunci când dorește. „Ostracizarea" național-țărăniștilor aparținea, în limbajul liberal, „opiniei publice luminate"[116]. Aserțiunea *canonului* cu privire la spațiul politic este susținută însă de numeroasele articole și formulările presei de partid care dovedesc dimensiunea pedagogică și agresivă a demersului liberal: *Partidele de guvernământ. Cum se creiază și cum se distrug*, *Ce se cere unui partid de guvernământ*, *Cum se discreditează un partid politic*, *Rostul unui partid politic*, *Cum se impune un partid ca factor de guvernământ*, *Un învățământ. Cum se pregătesc partidele pentru guvernământ*, *Popularitatea. Ce este și ce trebue să fie*[117] etc.

6. Adversarul politic: național-țărăniștii

Efortul liberalilor de a prescrie anumite noțiuni și practici presupunea latura afirmativă a discursului și autorității. La nivelul presei, impresia creată era de inițiativă în plan politic a Partidului Național Liberal. „Canonul" are însă și o altă însemnătate, deoarece conducea la stabilirea propriei identități politice. Stabilind virtuțile conceptelor și semantica discursului, liderii liberali permiteau desemnarea în oglindă a celorlalți. Caracterizarea negativă trebuia să demonstreze opiniei publice incapacitatea opoziției de a se contura ca alternativă la conducerea treburilor Statului. Pentru că, alături de Regență, opinia publică serioasă (și românească) era chemată să valideze perspectiva liberală[118]. Ostilitatea pretinsă a opiniei publice din țară față de acțiunea negativă a opoziției ducea la transportarea peste hotare a luptei opoziției, în disprețul intereselor generale ale țării[119].

---

[116] *O mistificare. „Ostracizarea" partidului național-țărănesc*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6176, marți, 18 septembrie 1928.

[117] Vezi „Viitorul", anul XXI, nr. 5970, 6007, 6029, 6041, 6062, 6070, 6195 din 15 ianuarie, 29 februarie, 4 martie, 7 aprilie, 5 mai, 16 mai și 10 octombrie 1928.

[118] „Fondul de înțelepciune, instinctul robust de conservare a vieții, eliminarea curentelor ce slăbesc opera de întărire a statului român, înfăptuită cu atâtea jertfe", explicau, după liberali, insuccesul politic al contestării (*Greșeli care se plătesc. Politica violenței și a calomniei*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5972, marți, 17 ianuarie 1928; *Explicațiile unui insucces politic. Marele Arbitru: opinia publică*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6064, marți, 8 mai 1928).

[119] *Acțiuni cari descalifică un partid politic*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5966, miercuri, 11 ianuarie 1928.

Liberalii au încercat să acrediteze, prin diverse mijloace[120], o imagine negativă a principalilor adversari politici, drept argument al imposibilității guvernării lor, sau cel puțin a menținerii sistemului puterii politice în cadrele liberale. Două registre dădeau substanță discuției liberale asupra național-țărăniștilor: incapacitatea managerială a „noilor veniți" în viața politică și, mai ales, lipsa lor de patriotism. Fiecare din cele două paliere discursive conțin, la rândul lor, mai multe propoziții: „alternativa la guvernarea liberală era nestructurată"; „Partidul Național Țărănesc era un partid al echivocului în problemele constituțional-instituționale, neoferind motivele de continuitate vitale pentru un stat tânăr"; „Partidul Național-Țărănesc reprezenta, finalmente, un partid antinațional", actele lor (denigrarea țării în exterior în chestiunea împrumutului de stabilizare, crezând că lovesc în partidul liberal; transformarea serbărilor naționale ale anului 1928, un deceniu de la Marea Unire, 50 de ani de la alipirea Dobrogei la România, într-un obiect de șantaj; furnizarea de „arme" ideologice adversarilor, prin prezentarea realităților românești în culori întunecate; retorica autonomismului; stângismul PNȚ, care-i apropia de Moscova etc.) dovedind irelevanța conștiinței publice și politice.

Popularitatea. Dincolo de imaginea negativă creionată național-țărăniștilor, liberalii erau nevoiți să recunoască popularitatea de care se bucura partidul condus de Iuliu Maniu. Ei au conferit însă popularității național-țărăniștilor o gravă precaritate morală prin relația acestora cu forțe antinaționale, prin faptul că era produsul speculării permanente și îndrăznețe a dificultăților țării. Ca replică la ceea ce desemnau drept „falsă popularitate", ei au încercat să ofere un înțeles teoretic favorabil conceptului. În versiunea lor, „popularitatea reală, utilă și creatoare de forțe era doar aceea dobândită printr-o politică înțeleaptă, prin solidarizarea continuă cu interesele cele mai mari și permanente ale țării, prin acțiunea de lămurire cinstită și de educațiune sănătoasă a maselor populare"[121]. Starea de spirit a unei națiuni și pulsul adevărat al opiniei publice nu puteau fi căutate în atmosfera înfierbântată a unor manifestații, o întrunire publică

---

[120] În 1931, Ion Rusu Abrudeanu publica o lucrare monumentală (de circa 600 de pagini), intitulată *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat. Fapte, documente și facsimile*, apărută la București, „Cartea Românească", f.a. [data prefeței este 1930], în care liderii PNȚ din Ardeal, Iuliu Maniu și Vaida-Voevod, erau acuzați direct de atitudine și de acțiune antinațională, prin faptul că au zădărnicit opera de întărire a noului stat întregit.

[121] *În lagărul opoziției. Popularitatea – ce este și ce trebue să fie*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6195, miercuri, 10 octombrie 1928; conturat drept model, Partidul Național Liberal făcea apologia votului obștesc, rezultat din „luminarea maselor și întărirea conștiinței cetățenești" (*Care sistem trebue să înceteze*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5942, sâmbătă, 10 decembrie 1927).

neputând constitui o normă după care să se gândească interesele Statului[122]. Nicolae Iorga, adversar al liberalilor, dar prin aceasta cu atât mai important din perspectiva credibilității, era chemat să depună mărturie în această direcție. În articole din „Neamul românesc", reproduse cu promptitudine de „Viitorul", marele istoric observa „abuzul cu apelul public la noi: poporul român chemat să decidă, prin aplauzele sale, asupra soartei"; el descria, de asemenea, popularitatea ca fiind „fructul unor avantagii budgetare, prezente ori așteptate, sau rodul unei propagande dominate de șarlatania cea mai sfidătoare, mistificarea celor mai curate și naive suflete de săteni... ură șoptită ori urlată prin cârciumi și pe la răspântii de drumuri..."[123].

Eșafodajul teoretic decelabil în presa liberală conferea discursului un caracter normativ prin excelență. Liberalii au sperat să prescrie normele exprimării publice/ politice și să expună imaginea negativă a principalului adversar: un partid politic lipsit de omogenitate și de concepții clare, lipsit de simțul răspunderii și de atitudini constante, preocupat numai de interesele proprii și imediate, afirmat numai prin specularea demagogică a dificultăților inerente ale unei Românii aflate în proces de însănătoșire. Neîncadrabilă canonului liberal, opoziția apărea ahtiată de putere, condiționându-și patriotismul de accederea la guvernare[124]. Ei îi era atribuită calitatea de *expresiune electorală*, destul de zgomotoasă și puternică, dar fără a putea fi și un element cu autoritatea morală necesară unei opere de guvernare; „trăind dincolo de realitățile românești", absentând de la serbările naționale, preconizând „revoluția" ca mijloc politic, Partidul Național-Țărănesc era desemnat de liberali drept o

---

[122] *În jurul campaniei de răsturnare. Întrunirile publice și conducerea statului. Cum se impune un partid ca factor de guvernare*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6062, sâmbătă, 5 mai 1928; *Restabilirea unor adevăruri. Popularitatea partidului național țărănesc*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6076, miercuri, 23 mai 1928.

[123] *Apud Situația partidului național-țărănesc se agravează*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6070, miercuri, 16 mai 1928; *Ce înseamnă popularitatea național-țărănistă*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6188, marți, 2 octombrie 1928. În anii '30, noua generație de liberali s-a regăsit în cadrul canonului. Eugen Titeanu, un tânăr deputat, în discursul la Mesaj din decembrie 1932, considera că nu mai era nevoie să amintească politica din ultimii zece ani a național-țărăniștilor: agitațiile, vechiul principiu al luptei de clasă, demagogia regionalistă, ca fiind lucruri care s-au judecat de atâtea ori, asupra cărora opinia publică și-a spus de atâtea ori verdictul; el prelua chiar și ideea de conglomerat pe care ar reprezenta-o P.N.Ț. (Eugen Titeanu, *op. cit.*, p. 3).

[124] PNȚ apărea totodată ca un partid șantajist, dispus să recunoască actul de la 4 ianuarie, dar „gata să se declare republican dacă era ținut prea mult în opoziție" (*Un șantaj politic*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5956, joi, 29 decembrie 1927; *Un nou crez politic. „Nu credem în nimic!"*, în „Viitorul", anul XX, nr. 5958, vineri, 30 decembrie 1927).

formațiune conjuncturală și incapabilă de conducerea statului. Liderii acestui partid apăreau, la rându-le, caricaturizați drept „eroii politici din carnavalul actualității"[125]: Ion Mihalache ca „procuror al umanității" (cu trimitere la simpatiile sale de stânga), sintagmă la care „aspira" și Dem Dobrescu (reprezentantul „Ligii Drepturilor Omului")[126], Constantin Stere, desemnat drept „trădător" și „omul de la «Lumina», dr. Vaida, văzut ca „Voevodul Țiganilor", D.R. Ioanițescu, considerat un personaj cervantesc, autor al formulelor „ambele trei chestiuni" și „revoluția cu căruțele", Itic Zipstein, „un nou erou național ce vrea să desrobească neamul românesc"[127], Ștefan Cicio-Pop, descris ca „cioclu sentimental"[128]. Virgil Madgearu, purtătorul de cuvânt al antiliberalismului, a constituit sursa unor pitorești caracterizări, tot mai numeroase după noiembrie 1928: desemnat ca „Virgilică Madgearu" (diminutivul arătând, după liberali, aspectul pueril al criticii sale), „umoristicul economist și financiar", „comicul secretar general", el întruchipa categoria celui care le știe pe toate, „pasionat până la vițiu", care poate însă mai curând a distruge decât a construi[129]. Cauză a eludării discuției serioase, nota ironică domină astfel discursul liberal.

În același timp, liberalii au cantonat imaginea liderilor național-țărăniști (Iuliu Maniu mai curând, dar și Ion Mihalache, cu inevitabila cămașă țărănească) în zona inefabilului, a contagiunii mentale a mulțimii. Istoricizarea mitului, așezarea lui Iuliu Maniu într-o serie istorică de popularități trecute între care se detașa mitul generalului Averescu, sugera aceeași finalitate: destrămarea mitului țărănist prin contrastul cu realizările lui palpabile, evident puține[130]. Pragmatismul tradițional și, ulterior, situarea în opoziție au determinat respingerea, după moartea lui Ion I.C. Brătianu, a carismei personalităților ca element activ în viața politică. Impactul pozitiv al acțiunii național-țărăniștilor apărea astfel ca specific marilor prefaceri, „sezonului fertil al aventurierilor". Credulitatea mulțimii, care ignoră evoluția și favorizează credința în povești, precum și așteptarea sau căutarea omului providențial construiseră mitul „salvatorului" Iuliu Maniu.

---

[125] *Bazar săptămânal*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6024, luni, 19 martie 1928.

[126] *Procesul dela Cluj. Cine apără anarhia și pe uneltitorii împotriva Siguranței Statului*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6171, joi, 13 septembrie 1928.

[127] *Bazar săptămânal*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 5988, luni, 8 februarie 1928.

[128] *Național-țărăniștii s-au retras iarăși din Parlament*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6026, miercuri, 21 martie 1928.

[129] *„Economistul român"*, în „Democrația", XVI, 2, Februarie 1928, pp. 55-57.

[130] I.D. Barzan, *Mitul țărănist se destramă*, în „Democrația", XV, 7-8, august 1927, pp. 38-39; Dan Sulfină, în „Democrația", XVI, 11, Noiembrie 1928, p. 41.

Excluderea Partidului Național-Țărănesc de la guvernare este definitorie pentru descalificarea politică pe care liberalii o operau față de adversari, ca elemente de guvernământ. Conform părerii malițioase a liberalilor, formațiunea condusă de Maniu și Mihalache nu ajunsese la putere pentru că fruntașii „făceau totul" ca partidul „să stea în opoziție îndelungată"[131]. Într-o supralicitare a analizei, Constantin Argetoianu (om politic liberal la acel moment) afirma că Iuliu Maniu „conștientiza faptul că popularitățile electorale se mistuiesc repede la guvern", iar situația de „șampion electoral", de om rezumativ al doleanțelor celor mulți și neputincioși, de stea călăuzitoare a politicienilor maltratați etc., putea fi convenabilă deoarece „putea vorbi în orice moment în numele libertății, democrației și solidarității"[132].

7. Impactul discursului liberal în societate

Evenimentele nu se desfășurau însă conform scenariului liberal. Național-țărăniștii nu erau „figuri de ceară, crispate, spasmodice", un „grup de panopticum care să se afle în antecamera judelui de instrucție, așteptând o sentință severă", așa cum îi desemnau liberalii[133]. Potrivit antropologului american David Kertzer, există simboluri fundamentale pentru a legitima un guvern: *națiunea*, *religia*, *monarhul*, *constituția*, fiecare guvern afirmându-și legitimitatea prin identificarea cu aceste simboluri. Protestatarii reușesc să răstoarne puterea pentru că se identifică public cu aceste simboluri, creând impresia că ei sunt adevărații campioni ai celor mai sacre principii ale ordinii politice; ei au subminat încercările guvernului de a-i identifica pe protestari cu diverse simboluri defăimătoare[134]. Campania antiliberală condusă de național-țărăniști a echivalat starea guvernului Vintilă Brătianu cu aceea a unei cetăți asediate, momentul culminant consumându-se cu prilejul Adunării de la Alba-Iulia din mai 1928.

Dar discursul canonic liberal nu era lipsit de impact public, receptarea lui pendulând între respingerea de către adversari a „autoritarismului sectar și demoralizant", a egocentrismului liberal, a „convingerii P.N.L. că orice eveniment

---

[131] *Explicațiuni necesare. De ce nu poate veni la putere partidul d-lui Maniu*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6056, sâmbătă, 28 aprilie 1928.

[132] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 228.

[133] *Național-țărăniștii s-au retras iarăși din Parlament*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6026, miercuri, 21 martie 1928.

[134] David Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeriu, cuvânt înainte de Radu Florescu, București, Editura Univers, 2002, p. 139.

se poate rezolva doar în sfera vederilor lui"[135], şi asumarea interesată a acestor idei. Majoritatea actorilor politici au împrumutat, din cauza jocului politic în care erau competitori la succesiune, elementele analizei liberale pentru a se raporta la PNŢ ca instrument de guvernare. Era o modalitate de a le refuza orice competenţă în materie de conducere a statului. Nicolae Iorga, aliatul transilvănenilor şi al ţărăniştilor în guvernul Blocului Parlamentar din 1919-1920, precum şi generalul Averescu au solicitat guvernarea, prezentându-se opiniei publice drept o forţă politică ce se opune radicalismelor politice, „revoluţiilor" ardelenilor sau ale ţărăniştilor din Basarabia conduşi de Constantin Stere şi bănuiţi de bolşevism.

Încercările naţional-ţărăniştilor de a refuza încadrarea liberală au dominat calea pe care partidul condus de Iuliu Maniu a ajuns la guvernare în toamna anului 1928. Prin presă, naţional-ţărăniştii şi-au structurat propria identitate în raport cu cea creionată de liberali. În ianuarie 1928, Mihail Ghelmegeanu publica în oficiosul „Dreptatea" al PNŢ articolul *Partide de guvernământ*[136], în care respingea încadrările liberalilor, considerându-le drept un sistem de putere; el afirma că partidul liberal căpătase „un obiceiu neobişnuit în practica constituţională şi primejdios ca urmări". Socotindu-se factor suprem, P.N.L. învestea unele partide de opoziţie cu dreptul de guvernare, consacrând sau excomunicând în felul acesta. După editorul „Dreptăţii", alături de regalitatea de drept, cu putere constituţională de a hotărî succesiunea guvernelor, în România se impunea astfel o „regalitate de partid". Formaţiunea liberală se transformase, după el, „dintr-un partid de guvernământ într-unul de dominaţie, care „nu numai guvernează, ci şi domneşte". El refuza fundamentele canonului liberal: ideea de *continuitate în guvernarea Ţării*, noţiunea de *partid de guvernământ* sau conceptul de *om de stat*; după liderul naţional-ţărănist, „nu este al doilea partid de guvernământ gruparea complice la opera liberală, de a transforma majorităţile numerice în minorităţi politice, prin asuprire şi coborâre morală; nu este om de stat, omul de casă al şefului liberal, sau vânătorul profesionist al portofoliului ministerial". El considera că partidul de guvernământ se impune ca putere organizată în slujba unui program de gospodărire naţională şi de rânduire a forţelor sociale, întărit prin aprobarea Ţării, stăpână pe destinele ei şi liberă de a le conduce; ţara creează partidul de guvernământ, iar monarhul îl recunoaşte; continuitatea operei de guvernământ se asigură nu prin servilism şi complicitate pentru schimburi de servicii între partide.

---

[135] Cyrus, *Demoralizarea liberală*, în „Liberalul", Buzău, anul XXXVII, nr. 15, 7 iulie 1929 (publicaţia aparţinea unui grup liberal dizident).

[136] În „Dreptatea", anul II, nr. 72, joi 12 ianuarie 1928.

Este dificil însă de discutat despre un contracanon, neputându-l certifica pe deplin la nivelul presei PNȚ și, mai ales, al percepției publice, fiind vorba mai curând de reacții față de diversele impuneri liberale în spațiul discursivității din România acelor ani. Răspunsul național-țărăniștilor, care s-a articulat mai ales în 1928, în contextul revendicării puterii de către formațiunea condusă de Iuliu Maniu, a privit majoritatea temelor canonului liberal, mai ales mitul competenței P.N.L., „dictatura competenței", așa cum o numea Ion Mihalache într-un discurs la Câmpulung[137]. Virgil Madgearu a fost intelectualul de prim-plan al contestării liberalilor. În 1928 (*prefața* autorului poartă data de 15 iulie 1928, deși articolele trimit la momente anterioare) era publicată la editura „Dreptatea" un volum care reunea luările de poziție parlamentare ale lui Virgil Madgearu sub titlul de *Turtucaia economică*[138]. Omul politic țărănist, poate cel mai important purtător de discurs al partidului condus de Iuliu Maniu, inventaria în lucrare temele liberalilor, concentrându-se firesc (prin pregătirea sa economică) asupra politicii financiare a guvernelor liberale, a lui Vintilă Brătianu în principal. În analiza sa, pe care o sintetizez în cele ce urmează, el acuza falsul naționalism economic al liberalilor care ducea România spre „Turtucaia economică", mai periculoasă, din perspectiva independenței, decât cea politică. El contesta pregătirea guvernamentală a liberalilor, din cauză că partidul liberal punea, ca întotdeauna, interesele sale de oligarhie mai presus de interesele țării. Politica lui Vintilă Brătianu era considerată drept neimportantă pentru țară, autoritatea ei izvorând din respectul tradiției de familie și forța economică pe care o stăpânea prin trustul său bancar, în realitate, „dictatorul vieții economice românești" fiind orbit de naționalismul oligarhilor. De asemenea, Virgil Madgearu observa faptul că, în scopul mobilizării, P.N.L. descoperea, în momentul puterii, conflicte cu toate statele vecine, atentate la siguranța statului etc. Monopolizând naționalismul în timpul guvernării lor, liberalii declaraseră drept „trădători ai patriei" majoritatea actorilor politici, anatemizând forțele politice care nu făceau jocul liberal. Antisemitismul era, din perspectiva lui, doar un mijloc de presiune politică. Concluzia lui Virgil Madgearu prezenta partidul liberal ca fiind singurul obstacol în calea concordiei interne, întrucât practica dictatura camuflată în forme constituționale și parlamentare. 1928 trebuia să însemne, după liderul

[137] Liderul politic țărănist recunoștea că în spațiul public, la 1922, mulți considerau că liberalii nu erau cinstiți, nu erau populari, dar erau prieceputi, iar cu legăturile lor în cercurile politice și financiare din străinătate „vor lecui țara de relele războiului"; azi, se putea constata falimentul acestei politici și, deci, al mitului („Dreptatea", anul II, nr. 65, luni, 2 ianuarie 1928).

[138] V.N. Madgearu, *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare și un cuvânt de încheiere de V.N. Madgearu, deputat*, București, Editura „Dreptatea", f.a. [1928], 158 p.

național-țărănist, nu doar falimentul politic al unui om (Vintilă Brătianu), ci prăbușirea unui sistem politic.

Acest tip de argumente, redat lapidar mai sus, a fost preluat și extins în anii următori, de alți politicieni aparținând Partidului Național-Țărănesc, ca manieră de a invalida discursul liberal și partidul ca atare[139].

8. Concluzii

Canonul este un discurs structurat de putere într-o societate, cu sens normativ, obiect de simulare și obiect de propagandă, totodată. Iar ideile-stereotipurile motivează și prescriu acțiunea actorilor politici, fiind o practică ce furnizează tradiția în interiorul sistemului. Dar, metodologic, elementele canonului liberal au reprezentat o constantă a discursului promovat de Partid în perioada interbelică, multe din luările de poziție fiind anterioare sau ulterioare anilor 1927-1928, atunci când demersul liberalilor s-a structurat tematic. Ele nu sunt o creație directă a contestării, P.N.L. ipostaziindu-se tradițional ca partidul național prin excelență, ale cărui merite din trecut nu puteau fi contestate[140]. Identificarea cu România mare, echivalarea acțiunii lor cu norma politică, cu competența administrativă sunt însă consubstanțiale liberalismului interbelic, urmare a tradiției și a mesianismului asumate, dar și a violenței politice fără precedent[141]. Liberalii au trăit în interbelic în cadrul discursului. Plecarea de la

---

[139] Aflat la primul discurs său parlamentar, Victor Eftimiu, ales deputat în 1932 pe listele Partidului Național-Țărănesc, dar ale cărui simpatii pentru comunism erau evidente, respingea asumarea de către Partidul Național Liberal a reformelor agrare și electorale, acestea fiind făcute sub impresia revoluției ruse sau având rolul de a diminua succesul conservatorilor în privința Cadrilaterului. Aceste reforme erau doar o „platformă simpatică" pentru Partidul Național Liberal (Victor Eftimiu, *Discurs la Mesaj și o comunicare*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1932, p. 29). De asemenea, în raport cu nostalgia liberală, Parlamentul de după 1918 nu mai apărea ca fiind expresia unei singure clase, elita unei elite, ci reprezenta toate colțurile țării, realitățile României, cu mentalitatea, cu preocupările, cu vocabularul provinciilor care o alcătuiesc (*ibidem*, p. 6).

[140] Într-un moment al contestării, I.G. Duca se întreba retoric: „Credeți că acest merit istoric al Partidului Național Liberal îl puteți dărâma prin patimile trecătoare și vremelnice? Sunt adevăruri istorice mai puternice decât voința și decât patimile d-tale" (*Discursul D-lui Alex. Lapedatu*, rostit în ședința din 18 august 1932 a Senatului, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932*, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 54).

[141] Ilustrativ în acest sens este raportul prezentat de Ion I.C. Brătianu parlamentului, la părăsirea puterii în martie 1926 (Ion I.C. Brătianu, *Președinția Consiliului de Miniștri. Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de*

putere din noiembrie 1928 semnifica răsturnarea lumii normale, „Țara Românească urmând să se convingă de lipsa de pricepere și nătângia celor care de zece ani au făcut tot felul de făgăduieli (...) pleșcarii satelor pot căsca până la urechi gura ca să le curgă lapte și miere. Dezertorii pot fi siguri, că vor avea pământ și dreptate; bețivanii, cari dorm prin cârciumi, vor îndrăzni să se facă primari și consilieri..."[142]. Criza economică de după 1929 a fost pusă în relație cu lipsa de experiență a guvernului național-țărănist, care a compromis stabilizarea și nu a fost capabil să ducă o politică de economii[143]. În noiembrie 1933, revenirea liberalilor la putere s-a făcut din perspectiva guvernării competente, de recuperare. Noua guvernare a Partidului Național Liberal însemna restabilirea ordinii firești, salvarea regimului politic însuși, pe baza căruia funcționau instituțiile fundamentale ale statului Partidul Național Liberal ca partid al realizărilor, ca partidul „prin excelență guvernamental", a fost metafora care a dominat discursul public[144]. Dar desemnându-i pe ceilalți ca incapabili, contestându-le meritele politice, liberalii au ratat, în anii '30,

---

seamă înfățișată de Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, București, „Cartea Românească" S.A., 1926 (publicată, dar nu pentru analiză, și în „Democrația", anul XIV, nr. 3-4, martie-aprilie 1926, pp. 3-23); vezi și N. Negulescu, *Scurtă privire asupra operei de guvernământ a partidului Național-Liberal dela 1922-1926. Conferință ținută la Cercul de Studii al P.N.L. din Constanța în ziua de 26 Noembrie 1926*, „Constanța" Institut de Editură și Arte Grafice, Constanța, f.a.; N.D. Chirculescu, *Cuvântarea D-lui N.D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepția despre un partid politic a țărăniștilor. Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țărănist (după note stenografice). Discuția Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaților*, Focșani, Atelierele Grafice „Învățătorul Român", S.A., 1923, pp. 24-35; Victor Iamandi, *Discurs. Rostit cu prilejul discuției asupra proectului de răspuns la Mesajul Tronului în ședința din 25 Noembrie 1923*, Iași, Tipografia „Versuri și proză", 1924.

[142] *Guvernul d-lui Vintilă Brătianu a demisionat*, în „Liberalul", Ilfov, anul III, nr. 10, 12 noiembrie 1928.

[143] Constant Georgescu, *Criza financiară*, în „Democrația", an XVIII, nr. 1, ianuarie 1930, pp. 10-13; Victor Slăvescu, *Economii, economii...*, în „Democrația", an XVIII, nr. 2, februarie 1930, pp. 5-7; Pavel Cuzminschi, *Democrația, Guvernul și Economiile*, în Idem, pp. 8-11;

[144] Rădulescu-Furtună, C., *Țara Românească, noile partide și marele partid național-liberal*, București, Imprimeriile „Independența", 1933. [Leon Mrejeriu], *Activitatea desfășurată în județul Neamț dela 15 noembrie 1933 până la 20 septembrie 1934. Raport adresat ministrului de Interne cu No. 13108 din 20 septembrie 1934 de Leon Mrejeriu, prefectul județului Neamț*, f.l., f.e., f.a.; Victor Iamandi (ministru secretar de stat), *Discurs rostit în numele guvernului, la discuția adresei de răspuns la Mesajul Tronului în Ședința Camerei de la 17 Decembrie 1934*, în *Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile Independența, 1935, pp. 46-48; Partidul Național-Liberal, *Către alegătorii Sectorului I Galben, Patru ani de guvernare și gospodărire național-liberală. 15 noembrie 1933-13 noembrie 1937*, București, f.a. [1937].

normalizarea vieții publice, ceea ce a constituit unul din principalele lor obiective. Violența verbală și agresiunea fizică a dominat tabloul politic și în anii '30, demonstrând imaturitatea sistemului politic democratic.

Purtătoare de experiență în perioada vizată, noțiunile liberale nu pot fi privite decât în relație cu fundamentul valoric pe baza căruia se putea justifica o acțiune. Iar *interesul național* definit prin atitudini autoritare, normative, epuiza sau chiar oculta dialogul. Interesul național nu este un fapt obiectiv, ci rezultatul unei poziționări inevitabil ideologice. Neutralitatea ideologică a conceptului este o iluzie fabricată de puterea politică, numitorul comun fiind imposibil de atins sau constituind, de multe ori, un element de persuasiune, de impunere simbolică, de putere finalmente. Așa cum remarcă Giovanni Sartori, iar afirmația sa poate fi extinsă și pentru perioada interbelică, adevărata problemă într-o societate democratică este ca sistemul instituțional, datorită caracterului său instrumental, să rămână neutru, pentru a îndeplini principiul celei mai bune guvernări posibile (funcția de căpătâi a oricărui regim politic)[145].

[145] Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, prefață de Dan Pavel, Iași, Editura Polirom, 1999, pp. 103-104.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MIHAI LOSTUN

Concordatul dintre România şi Vatican – ratificarea şi valoarea lui în ansamblul concordatelor europene

La 10 mai 1927, după 7 ani de negocieri intense, era semnat Concordatul dintre România şi Vatican, tratat ce avea drept obiect reglementarea situaţiei Bisericii Catolice din ţara noastră. În urma negocierilor finale dintre cele două părţi, Vasile Goldiş a obţinut acceptul Vaticanului pentru ca ratificarea tratatului să se producă după adoptarea de către Parlament a Legii Cultelor. De altfel, ca urmare a solicitării Secretariatului de Stat al Vaticanului, Dimitrie Pennescu l-a rugat pe generalul Averescu să-şi precizeze poziţia faţă de publicarea ştirii privind semnarea Concordatului. Diplomatul român la Vatican adăuga faptul că, potrivit unei reguli stabilite de Sfântul Scaun, textul Concordatului nu trebuia să fie publicat înainte de a fi ratificat de Parlament[1]. Printr-o telegramă trimisă Legaţiei române de la Vatican, şeful guvernului român solicita Sfântului Scaun ca, din considerente politice, să amâne publicarea textului oficial până după votarea legii cultelor, pentru a face astfel imposibilă orice fel de agitaţie pe tema acordului. De asemenea, guvernul român asigura Vaticanul că între cele două texte nu vor fi nici un fel de contradicţii care să ridice probleme la ratificarea Concordatului[2].

La doar o lună de la semnarea Concordatului, pe plan intern s-au produs modificări politice care au dus la amânarea adoptării celor două legi. În urma „uzurpării de la 4 iunie", guvernul generalului Averescu s-a dizolvat datorită manevrelor politice de culise coordonate de Ionel Brătianu. După un scurt intermezzo, guvernul condus de Barbu Ştirbey, regele l-a numit, la 21 iunie 1927, pe Ion I.C. Brătianu în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri. În

[1] AMAE, Fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relaţii cu România, vol. 19 bis (1920-1931), Telegrama nr. 193/18 mai 1927, Pennescu către M.A.S., f. 74.

[2] *Ibidem*, Telegrama nr. 29758/26 mai 1927, generalul Averescu către Legaţiunea Vatican – Roma, f. 75.

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

cabinetul format, la 22 iunie, portofoliul Cultelor şi Artelor a fost încredinţat istoricului Alexandru Lapedatu, un bun cunoscător al problemelor religioase, care deţinuse această funcţie şi în celelalte guverne liberale şi iniţiase proiectul Legii Cultelor. Referindu-se la priorităţile sale în perioada guvernării, Alexandru Lapedatu declara, la 12 august 1927: „Urmează regimul general al cultelor, după care vom aduce Concordatul. Ratificarea Concordatului se prezintă ca un corolar al legii cultelor"[3].

Deşi un text oficial al tratatului nu a fost dat publicităţii, totuşi cele mai importante prevederi ale sale au apărut în presă imediat după semnare, cu precizarea că ele au fost obţinute „mai degrabă din cercurile catolice decât de la oficialitatea noastră"[4]. În pofida publicării acestor prevederi, incertitudinea privind încheierea Concordatului cu Vaticanul continua să persiste în ţară, provocând nelinişte în rândurile ortodocşilor. O informaţie precisă o oferea ziarul „Telegraful Român" care confirma, la 8 februarie 1928, faptul că „fatala convenţie" ar fi fost semnată la 10 mai 1927[5]. În opinia autorului, Concordatul fusese încheiat în condiţii grele pentru ţară şi pentru celelalte culte, „cum nu şi-ar fi închipuit nici cea mai temerară minte omenească". Vasile Goldiş, semnatarul tratatului din partea României, era aspru criticat deoarece de ziua naţională a ţării găsise de cuviinţă „să depună la picioarele Papei suveranitatea naţională, să pălmuiască constituţia ţării şi să pironească încă o dată pe cruce dreptatea Bisericii neamului românesc". Puternice rezerve erau exprimate şi în legătură cu acceptarea lui de către guvernul liberal şi de către opinia publică[6]. O atitudine similară era exprimată şi de către Episcopul ortodox de Oradea, Roman Ciorogariu, în articolul „Un făt mort: Concordatul". Înaltul prelat îşi exprima încrederea în „patriotismul guvernanţilor noştri, care sigur vor repara o greşeală capitală săvârşită în necunoştinţă de cauză" – semnarea Concordatului cu Vaticanul. El aprecia că era imposibil ca vreun guvern român, „de dragul unor efemere succese politice", să impună ţării prevederile „jignitoare" ale Concordatului, oferind astfel Sfântului Scaun ocazia de a-şi pune la adăpost „prada ce a jecmănit-o din sufletul şi avutul neamului nostru, prin uneltirile-i «misionare» de acum două veacuri". În concluzie, prelatul ortodox considera că acordul semnat de Vasile Goldiş cu Vaticanul „este un făt născut mort"[7].

---

[3] „Naţiunea", anul I, nr. 169, 12 august 1927.

[4] „Universul", anul XLV, nr. 98, 30 aprilie 1927. „Naţiunea", anul I, nr. 88, 1 mai 1927.

[5] „Telegraful Român", anul LXXVI, nr. 12, 8 februarie 1928.

[6] *Ibidem.*

[7] Episcopul Roman Ciorogariu, *Un făt mort: Concordatul*, în „Legea Românească", 15 februarie 1928, *apud* Onisifor Ghibu, *Nulitatea Concordatului dintre România şi Sfântul Scaun*, Cluj, Institutul de arte grafice, 1935, pp. XX-XXI.

La 19 februarie 1928, într-un interviu acordat ziarului „Naţiunea", Alexandru Lapedatu preciza că ratificarea tratatului urma să se facă doar după adoptarea Legii Cultelor, lege care trebuia supusă dezbaterii Parlamentului cât mai curând[8]. În ceea ce priveşte motivaţia acestei amânări, trebuie să menţionăm faptul că prin această lege se oferea posibilitatea încheierii unui acord special cu Sfântul Scaun, ceea ce constituia o excepţie de la reglementarea constituţională. De asemenea, în Concordat existau mai multe prevederi care se regăseau şi în proiectul de lege a Cultelor şi de aici excluderea unor eventuale neconcordanţe şi complicaţii între cele două acte.

Publicarea de către Vasile Goldiş a memoriului privind desfăşurarea tratativelor finale şi încheierea Concordatului a stârnit reacţia imediată a Bisericii Ortodoxe. La 8 martie 1928, Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului adresa o interpelare ministrului cultelor şi artelor, Alexandru Lapedatu, asupra acestei chestiuni. Înaltul prelat considera că prin semnarea tratatului cu Vaticanul înainte de adoptarea Legii Cultelor, Parlamentul se găsea „în situaţiunea anormală de a face o lucrare inversă, trebuind să aducem legea cultelor în conformitate cu condiţiile Concordatului semnat; ne găsim în situaţiunea anormală de a nu ne putea mişca liber, conform cu drepturile acestui for legislativ"[9]. În opinia sa, un asemenea procedeu prejudicia grav interesele statului şi ale Bisericii Ortodoxe, în timp ce Parlamentul era pus într-o situaţie „penibilă şi extrem de jenantă", fiind nevoit ca, în discutarea unei legi fundamentale pentru statul român, să se acomodeze „condiţiilor oneroase impuse nouă de un factor extern şi acceptate cu o inexplicabilă uşurinţă prin semnătura D-lui Goldiş". Singura modalitate de a ieşi din acea situaţie „falsă şi forţată" era – în viziunea sa – denunţarea Concordatului şi sistarea, până la producerea efectelor acelei denunţări, a oricăror discuţii privind regimul general al cultelor[10].

La 3 martie 1928, proiectul de lege privind regimul general al cultelor a fost supus dezbaterii Parlamentului, pe fondul unor puternice agitaţii confesionale care se produceau în Ardeal, între ortodocşi şi greco-catolici. În aceeaşi zi, „Telegraful Român" constata că prin această manieră, de a se dezbate legea cultelor după semnarea Concordatului, s-a produs o mare anomalie: aceea de a se discuta şi vota „cu mâinile legate, între margini îngrădite prin Concordat"[11].

---

[8] „Naţiunea", anul II, nr. 37, 19 februarie 1928.

[9] ANB, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 34/1928, Comunicarea adresată de Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, ministrului Cultelor, Alexandru Lapedatu, la 8 martie 1928, f. 67.

[10] *Ibidem*, f. 68.

[11] „Telegraful Român", anul LXXVI, nr. 19, 3 martie 1928.

Articolul sublinia că prin această modalitate susținătorii papalității sperau ca ratificarea convenției cu Vaticanul să se facă fără nici o modificare deoarece aceasta ar fi fost ocrotită de însăşi legea cultelor. Pentru înlăturarea acestei „anomalii" se solicita anularea imediată a Concordatului[12].

În timpul dezbaterilor, reprezentanții Bisericii Ortodoxe din Transilvania au adus critici vehemente față de semnarea Concordatului cu Vaticanul, considerat profund jignitor pentru suveranitatea țării şi a bisericii dominante. Protopopul ortodox de Arad, Gheorghe Ciuhandu, sublinia că prin încheierea tratatului cu Sfântul Scaun se încălca însuşi articolul 22 din Constituție, creându-se o situație privilegiată Bisericii Catolice. Analizând textul acordului, senatorul găsea că numeroase prevederi evidențiau concepția exclusivistă şi integrală privind puterea papală, concepție care se regăsea în noul *Codex Juris Canonici* al Bisericii Catolice şi care ar fi lezat grav suveranitatea națională şi interesele statului român[13]. Ciuhandu aprecia că pe lângă obiectivele politice, Vaticanul urmărea şi un scop religios, acela de a-şi extinde supremația bisericească asupra Orientului creştin. În opinia sa, „drumul acesta de *Drang nach Osten* al Romei papale duce peste România. Întâia sa cucerire, de drept, asupra noastră este tocmai concordatul"[14].

Pe aceeaşi linie anticoncordatară s-a situat şi Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului. Înaltul prelat ortodox considera că prin încheierea Concordatului statul român privilegia un cult minoritar în detrimentul bisericii dominante. Invocând articolul 22 din Constituție, el sublinia că aliniatul 2 al articolului 7 din proiectul Legii Cultelor era în contradicție flagrantă cu legea fundamentală şi, în consecință, Concordatul nu avea o bază legală, fiind anticonstituțional. Semnarea acordului cu Vaticanul era apreciată ca o imposibilitate legală şi morală, Parlamentul fiind nevoit să legifereze sub regimul lui. Nicolae Bălan respingea Concordatul şi pentru prevederile sale, subliniind primejdia care exista „atunci când ai lăsat papismul să-şi puie piciorul în țara ta, mai ales printr-un Concordat", fapt ce ar fi menținut în România „o continuă agitație şi frământare"[15].

Răspunzând Mitropolitului Nicolae Bălan, Alexandru Lapedatu a prezentat încheierea Concordatului ca pe un act absolut necesar pentru țară. Pentru a arăta

---

[12] *Ibidem.*

[13] Discursul lui Gheorghe Ciuhandu la Legea Cultelor, în *Biserica noastră şi cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor*, ediția a II-a, București, Editura Albatros, 2000, p. 87.

[14] *Ibidem*, p. 90.

[15] Nicolae Bălan, *Biserica neamului şi drepturile ei*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1928, pp. 48-52.

faptul că acesta nu conţine nici o prevedere contrară legilor ţării sau că ar fi în detrimentul statului şi al Bisericii Ortodoxe, guvernul a hotărât aducerea lui în faţa Corpurilor Legiuitoare. Ministrul considera că tratatul cu Vaticanul fusese încheiat tocmai în interesul statului şi al cetăţenilor care aparţineau Bisericii Catolice[16].

Proiectul de lege a fost aprobat la 31 martie de către Senat şi la 6 aprilie de Adunarea Deputaţilor, fiind publicat, la 22 aprilie, în Monitorul Oficial. Principalele prevederi ale legii care ne interesează din perspectiva analizării Concordatului se refereau la: interzicerea constituirii de organizaţii politice pe bază confesională şi a participării clerului la viaţa politică (art.6); relaţiile dintre stat şi cultul catolic, care era singurul aflat sub jurisdicţia unei organizaţii bisericeşti din străinătate, puteau fi stabilite printr-un acord special (art.7); membrii clerului trebuiau să fie cetăţeni români şi doar în cazuri speciale guvernul putea admite numirea, pe timp limitat, a unor cetăţeni străini (art.10); cultele aveau dreptul de a-şi administra patrimoniile şi fundaţiile sub supravegherea autorităţii bisericeşti superioare (art.12); cultele puteau să înfiinţeze, administreze şi controleze instituţii culturale şi de binefacere; era garantată libertatea instrucţiei religioase a elevilor în credinţa lor, în şcolile de stat şi particulare (art.16); studierea istoriei, a limbii române şi a constituţiei României era obligatorie în şcolile teologice (art.15); statul avea dreptul de supraveghere şi de control asupra cultelor (art.25); toate instrucţiunile şi ordinele de interes general date de autorităţile bisericeşti trebuiau aduse la cunoştinţa Ministerului Cultelor (art.26); şefii cultelor nu erau recunoscuţi şi puşi în funcţie decât după aprobarea regelui şi depunerea jurământului de fidelitate faţă de rege şi de supunere faţă de legile ţării şi constituţie (art.27); statul se angaja să acorde ajutoare financiare cultelor doar în situaţia în care necesităţile lor depăşeau veniturile realizate şi în funcţie de numărul credincioşilor respectivi faţă de populaţia totală a ţării (art.31); ordinele şi congregaţiile religioase care existau în ţară erau recunoscute cu condiţia ca membrii şi superiorii lor să fie cetăţeni români şi să locuiască în ţară (art.36); instituţia patronatului era desfiinţată (art.38); averea cultelor dispărute revenea statului (art.37)[17].

Protestele vehemente ale ierarhilor ortodocşi şi presupusele dificultăţi legate de ratificarea Concordatului au determinat guvernul liberal să ceară Vaticanului declaraţii interpretative la unele articole considerate controversate. În acest sens trebuie observată vizita întreprinsă, la 30 ianuarie 1928, de către Nicolae

---

[16] Alexandru Lapedatu, *Noul regim al cultelor în România*, Bucureşti, Editura Ministerului Cultelor, 1928, p. 27. Vezi şi „Naţiunea", anul II, nr. 54, 10 martie 1928.

[17] „Monitorul Oficial" (în continuare M.Of.), partea I, nr. 1093, 22 aprilie 1928, pp. 3607-3611.

Titulescu, ministrul Afacerilor Străine, la Vatican. În raportul ministrului român, Dimitrie C. Pennescu, se sublinia importanța deosebită pe care Sfântul Scaun a acordat-o audienței private la Papa Pius al XI-lea, aceasta fiind organizată după ceremonialul obișnuit la primirea șefilor de guvern[18]. Ministrul afirma că în timpul audienței Papa avusese „cuvinte măgulitoare" pentru cei prezenți și pentru România. Vizita lui Titulescu la Vatican a fost mediatizată prin intermediul ziarului „Corriere d'Italia", care făcea o dare de seamă amănunțită asupra întâlnirilor[19].

La 20 iulie 1928, Nicolae Titulescu îi solicita Nunțiului Apostolic Dolci să intervină pe lângă Cardinalul Gasparri, secretarul de stat al Vaticanului, pentru ca „Sfântul Scaun să binevoiască a face declarațiunile interpretative următoare care ar ușura sarcina guvernului Regal", în momentul în care Concordatul urma să fie adus spre ratificare în Parlament. Declarațiile interpretative se refereau la articolele 9, 19 și 20 din textul Concordatului. Astfel, în ceea ce privește articolul 9 se solicita ca, în afara organizațiilor enumerate, Biserica Catolică să nu poată beneficia de personalitate juridică și nici să nu posede bunuri. La articolul 19 se făcea precizarea suplimentară că școlile ordinelor și congregațiilor religioase își vor putea fixa limba de predare, cu excepția celor care aveau deja limba română ca limbă de predare. Câteva revizuiri, mai mult tehnice, erau solicitate la paragrafele 4 și 6 ale articolului 20, fără însă a se modifica substanțial fondul problemei. În condițiile în care Vaticanul își dădea acordul pentru acestea, guvernul se angaja să prezinte Parlamentului spre ratificare textul Concordatului, în sesiunea ordinară din toamna anului 1928[20].

În octombrie 1928, Nicolae Titulescu a întreprins o nouă vizită la Vatican. Într-o notă trimisă la București din San Remo, Titulescu preciza că în cadrul unei întrevederi avute cu Nunțiul Apostolic Dolci, acesta îi comunicase că solicitările făcute de guvernul român, prin nota din 20 iulie, întâmpinau dificultăți din partea Sfântului Scaun, iar proiectul de răspuns pregătit de Secretariatul de Stat era „nesatisfăcător"[21]. Diplomatul român i-a explicat că în cazul în care nu se va da curs cererilor formulate de partea română, ratificarea actului era practic imposibilă. La 6 octombrie, în timpul unei întâlniri neoficiale Titulescu-Dolci, acesta din urmă i-a prezentat un proiect de răspuns apreciat de Titulescu „mai bun, dar tot nesatisfăcător." Dolci i-a declarat, în mod

---

[18] AMAE, Fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relații cu România, vol. 19 bis (1920-1931), Raportul nr. 41/31 ianuarie 1928, Dimitrie C. Pennescu către Ion Gh. Duca, f. 79.

[19] *Ibidem*, f. 80.

[20] *Ibidem*, Nota nr. 48542/20 iulie 1928, Nicolae Titulescu către Nunțiul Apostolic la București, Angelo M. Dolci, ff. 90-92, 111-112.

[21] *Apud* Onisifor Ghibu, *op.cit.*, 1935, p. XXVII.

confidenţial, că la mijloc era vorba de rezistenţa personală a Papei[22]. Două zile mai târziu, Titulescu primea din partea Mons. Dolci şi a reprezentantului român la Vatican, Dimitrie Juraşcu, confirmarea că solicitările făcute fuseseră aprobate şi că problema era rezolvată[23].

Răspunsul Vaticanului la nota din 20 iulie a fost dat de Nunţiatura Apostolică din România, la data de 22 octombrie 1928. Prin această notă Sfântul Scaun îşi dădea acordul în privinţa declaraţiilor interpretative, afirmând că „nu va ridica obiecţiuni" faţă de sensul dat de guvernul român articolelor în discuţie[24]. Amânarea răspunsului timp de mai multe luni nu era, în opinia noastră, decât un joc diplomatic din partea Vaticanului, care încerca să prezinte situaţia ca fiind una extrem de delicată şi greu de acceptat, pe când în realitate lucrurile se prezentau exact invers. Declaraţiile interpretative nu aduceau nimic nou faţă de textul iniţial, în afara înlocuirii câtorva cuvinte care nu modificau sensul articolelor în substanţa lor. Dacă Vaticanul lăsa impresia a fi făcut noi concesii „pentru a mai da o nouă dovadă a bunăvoinţei sale", iar guvernul român considera că a obţinut un nou succes, apreciem că de fapt partea română a ratat o şansă reală pentru a face unele modificări de substanţă la textul Concordatului, în timp ce abila diplomaţie papală nu a făcut nici o concesie. Declaraţiile interpretative au fost anexate la Concordat şi făceau parte integrantă din acesta. Precizarea ambiguă din articolul 9 referitoare la organizaţiile Bisericii Catolice „legal şi canonic constituite" va da naştere unei noi controverse şi va genera polemici şi negocieri care se vor finaliza cu o nouă convenţie bilaterală, Acordul de la Roma, din 30 mai 1932.

În pofida asigurărilor date Vaticanului de către Nicolae Titulescu, Concordatul nu a fost adus în dezbaterea Parlamentului nici în toamna anului 1928, din motive obiective. La 3 noiembrie 1928, Vintilă Brătianu a demisionat, iar Regenţa l-a însărcinat pe Titulescu să formeze un guvern de uniune naţională. Eşecul discuţiilor şi solicitarea imperativă a lui Iuliu Maniu de a i se încredinţa mandatul au dus la formarea primului guvern naţional-ţărănist, la 10 noiembrie 1928. Alegerile parlamentare, din 12 decembrie 1928, au dat o majoritate zdrobitoare Partidului Naţional-Ţărănesc. Faptul nu este lipsit de importanţă pentru problematica noastră deoarece numeroşi lideri ai partidului erau de confesiune greco-catolică. Alex Mihai Stoenescu aprecia că ratificarea Concordatului aştepta preluarea puterii în România de către o forţă procatolică,

---

[22] AMAE, Fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relaţii cu România, vol. 19 bis (1920-1931), Telegrama cifrată nr. 1049 înregistrată la M.A.S. sub nr. 63551/11 octombrie 1928, f. 94.

[23] *Ibidem*, f. 95.

[24] *Ibidem*, Nota de răspuns nr. 5310/22 octombrie 1928, Nunţiul Apostolic Dolci către Constantin Argetoianu, ministru ad-interim al Afacerilor Străine, f. 93, 113.

însă nu subscriem afirmației potrivit căreia dezvăluirea lui s-ar fi produs după venirea la guvernare a PNȚ[25], textul său fiind cunoscut de cel puțin un an.

Un eveniment internațional important care a contat mult în aducerea Concordatului în dezbaterea Parlamentului a fost semnarea Acordurilor de la Lateran dintre Italia și Sfântul Scaun, la 11 februarie 1929, acorduri prin care era recunoscută suveranitatea Papei și se crea statul Cetatea Vaticanului. Confirmarea acestora, prin plebiscitul din 24 martie 1929, exprima consensul celor două părți privind rezolvarea definitivă a chestiunii romane și deschidea o nouă cale de etică politică[26].

La 2 mai 1929, Ministerul Afacerilor Străine înainta Consiliului Legislativ proiectul de lege privind ratificarea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun, pentru obținerea avizului juridic. Câteva zile mai târziu, Consiliul Legislativ dispunea, cu unele observații de mică însemnătate, trimiterea proiectului spre dezbaterea parlamentară[27]. În ședința din 23 mai, Ioan Clinciu, raportorul proiectului de lege, solicita Parlamentului ratificarea Concordatului „în convingerea că acest acord va favoriza buna înțelegere între credincioșii tuturor confesiunilor din statul nostru"[28]. Raportorul sublinia că așa cum se prezenta, Concordatul era rezultatul colaborării tuturor guvernelor de după război, iar ratificarea nu mai putea fi amânată deoarece acesta era util și necesar României. Aceeași solicitare privind ratificarea era făcută și de ministrul Afacerilor Străine, Gheorghe G. Mironescu[29], în expunerea de motive. Ministrul aprecia că prin semnarea tratatului cu Vaticanul, statul își exprima „dovada bunelor sale dispoziții față de credincioșii cultului catolic din România, păstrând în același timp neștirbită suveranitatea națională"[30].

---

[25] Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România,* București, Editura „RAO", 2002, vol. 2, p. 268.

[26] Ion Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului 1939-1944*, București, Editura Garamond, ediția I, 1991, p. 15.

[27] M.Of., nr.54, 6 iulie 1929, D.S., ședința din 23 mai 1929, pp. 1815-1816.

[28] *Ibidem*, p. 1807.

[29] *Gheorghe G. Mironescu* (1874-1949), jurist, profesor universitar și om politic român, lider al P.N.Ț. Ministru al Afacerilor Străine (10 noiembrie 1928-18 aprilie 1931, 11 august-11 octombrie 1932). Președinte al Consiliului de Miniștri (7-8 iunie 1930; 10 octombrie 1930-4 aprilie 1931). Ulterior a fost ministru de Finanțe (6 iunie-10 august 1932), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (din 20 octombrie 1932) și ministru de Interne (14 ianuarie-9 noiembrie 1933), ministru de stat (10 februarie - 30 martie 1938), consilier al Coroanei (30 martie 1938). Membru al Academiei Române (1939) (*România – Vatican. Relații diplomatice* (în continuare *România – Vatican...*), vol. I (1920-1950), București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 49).

[30] M. Of., nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., ședința din 23 mai 1929, p. 1808.

Dezbaterile pentru ratificare au început la 23 mai 1929, în cadrul lucrărilor Senatului. Discuţiile au fost ample şi furtunoase datorită faptului că printre senatori se regăseau şi înalţii prelaţi ai Bisericii Ortodoxe şi Greco-Catolice, precum şi reprezentanţii minorităţilor etnice din România. Dezbaterile s-au deschis cu declaraţia făcută de Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, în numele episcopatului ortodox din România. Potrivit ziarului „Cuvântul", declaraţia fusese redactată în cadrul şedinţei Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe, întrunit la mănăstirea Antim pentru a se pronunţa în problema ratificării Concordatului[31]. Afirmaţia era dezminţită de către Aurel Vlad, ministrul Cultelor şi Artelor, în şedinţa din 25 mai 1929. Ministrul a susţinut că protestul episcopatului ortodox a fost redactat într-o şedinţă „intimă" desfăşurată după încheierea lucrărilor Sfântului Sinod, fără participarea Patriarhului Miron Cristea[32]. De altfel, după cum remarca şi Aurel Vlad, Miron Cristea, în calitatea sa de membru al Regenţei, nu putea să fie împotriva ratificării deoarece îşi dăduse semnătura pe proiectul de lege înaintat Parlamentului.

În intervenţia sa, Nicolae Bălan a reiterat teza neconstituţionalităţii încheierii Concordatului. Înaltul prelat aprecia că prin încheierea tratatului, toate guvernele româneşti care au cooperat în acest sens au aplicat un regim de favorizare a cultului catolic, punând astfel într-o stare de inferioritate Biserica Ortodoxă – biserică dominantă în stat[33]. Un lung expozeu a făcut Mitropolitul asupra organizării ecleziastice a celor două rituri catolice, evidenţiind disproporţia creată în raport cu Biserica Ortodoxă în privinţa numărului episcopiilor. El susţinea că prin organizarea dată de Concordat, Biserica Catolică din România va urmări „sub ordinele scaunului papal [...] opera de proselitism şi de turburare a conştiinţei poporului şi a liniştii statului românesc".

Nicolae Bălan a lansat o critică severă şi asupra articolului 9 din Concordat, referitor la personalitatea juridică a organizaţiilor bisericeşti catolice. El sublinia că Vaticanul a reuşit să-şi impună doctrina definită în *Codex Juris Canonici*, potrivit căreia Biserica Catolică are personalitatea sa juridică, în timp ce organizaţiile sale inferioare o primesc de la aceasta. Astfel, dacă o entitate ierarhică dispărea, bunurile sale treceau de fapt şi de drept la entitatea ierarhică superioară. În opinia sa, nici declaraţia interpretativă acceptată de către Vatican

---

[31] „Cuvântul", anul V, nr. 1468, 25 mai 1929. Vezi şi „Dimineaţa", anul XXV, nr. 3058, 25 mai 1929.

[32] M. Of., nr. 55, 9 iulie 1929, D.S., şedinţa din 25 mai 1929, p. 1850.

[33] Idem, nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., şedinţa din 23 mai 1929, p. 1816.

nu aducea nimic nou față de formularea inițială, „prin urmare nici o concesiune de principii"[34].

Referindu-se la articolul 13 din Concordat, care prevedea constituirea unui patrimoniu sacru interdiecezan pe seama cultului catolic, înaltul prelat atrăgea atenția că în cazul averilor catolice, statul român le-a considerat proprietăți ale bisericii și prin expropriere a plătit sume considerabile „confesiunii catolice". În consecință, sublinia acesta, „statul și-a expropriat bunul său, care-i aparținea cu drept de proprietate și a plătit pentru acest bun al său, preț de expropriere confesiunii catolice, care este numai uzufructuara acelor averi"[35]. Renunțarea de către stat la drepturile de patronat suprem asupra tuturor bunurilor Bisericii Catolice din Transilvania era apreciată ca o protejare a acesteia, deși obiectivele sale în epoca dualismului fuseseră maghiarizarea și catolicizarea românilor transilvăneni. Episcopatul ortodox își exprima „durerea sufletească" pentru faptul că prin ratificarea Concordatului statul confirma indirect Unirea din anul 1700. În finalul intervenției, Nicolae Bălan afirma că ierarhii ortodocși își declinau orice răspundere pentru încheierea tratatului cu Vaticanul și refuzau să voteze proiectul de lege pentru ratificarea lui[36].

Comentând intervenția Mitropolitului ortodox al Ardealului, Nae Ionescu considera că prin solidarizarea Sfântului Sinod cu protestul și prin agitațiile pregătite de clerul ortodox împotriva Concordatului, Biserica Ortodoxă înregistra de fapt „o nouă înfrângere, și încă inutilă"[37]. Dat fiind faptul că toate partidele politice care colaboraseră la încheierea lui susțineau proiectul de lege, a crede că el nu va trece însemna, în opinia sa, „o copilărie". Protestul episcopatului era apreciat ca fără rost, deoarece fiind vorba despre un act politic biserica nu putea să indice guvernului conduita de urmat. În plus, Nae Ionescu sublinia că Sfântul Sinod nu avea calitatea de a interveni în această dezbatere cetățenească. Doar ierarhii, ca specialiști, puteau să o facă „dar principial, nu mai mult decât oricare alt cetățean". Protestele și agitațiile anticoncordat ale ierarhilor ortodocși erau catalogate de Nae Ionescu ca neputând fi „nici măcar o piatră-n bulboacă!"[38].

---

[34] Nicolae Bălan, *Biserica împotriva Concordatului*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1929, pp. 24-28.

[35] *Ibidem*, p. 30.

[36] M. Of., nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., ședința din 23 mai 1929, p. 1820. Protestul a fost publicat și în BOR, an. XLVII, nr. 5, mai 1929, pp. 537-547.

[37] Nae Ionescu, *Ofensiva sinodală*, în „Cuvântul", anul V, nr. 1469, 26 mai 1929.

[38] *Ibidem*.

O atitudine contestatară similară celei a episcopatului ortodox a avut şi minoritatea maghiară, însă din raţiuni diferite. Elemer Gyárfás[39] sublinia că atitudinea catolicilor maghiari nu însemna un act de nesupunere sau de neîncredere faţă de Vatican, ci era o datorie în interesul bisericii de a arăta „toate neajunsurile reglementării proiectate şi consecinţele grave ale greşelilor comise"[40]. Senatorul considera că Sfântul Scaun, datorită unor informaţii greşite, a făcut mari concesii atât în detrimentul Bisericii Catolice, cât şi al „fiilor săi minoritari". În opinia sa, Concordatul nu cuprindea nici măcar o prevedere care să însemne vreo îmbunătăţire sau o consolidare a drepturilor pe care biserica le avea pe baza Constituţiei şi a legii Cultelor.

Gyárfás aprecia că prevederea cea mai „grea şi oneroasă" a Concordatului era includerea într-o singură organizaţie a episcopiilor de rit latin şi grec. Nemulţumirea lui pleca de la faptul că, prin Constituţie, Biserica Greco-Catolică se bucura de un tratament favorabil faţă de celelalte culte. În consecinţă, Partidul Maghiar susţinea că aranjamentul făcut prin Concordat era împotriva intereselor catolicismului şi ale Bisericii Unite şi de aceea îl dezaproba. Un protest vehement a fost susţinut şi faţă de desfiinţarea Episcopiei catolice de Oradea-Mare, prin unirea ei *„aeque principaliter"* cu Episcopia de Satu-Mare[41]. Inegalitatea existentă între romano-catolici şi greco-catolici, în privinţa acordării locurilor de senatori de drept, era considerată a fi „o mare greşală din partea Sfântului Scaun", în timp ce prevederea referitoare la numirea episcopilor după o prealabilă consultare a guvernului era apreciată ca o introducere în această problemă a punctului de vedere politic. Dreptul ordinelor şi congregaţiilor religioase de a înfiinţa case noi în România doar cu aprobarea guvernului era definit de către senatorul Gyárfás ca „iluzoriu"[42].

Partidul Maghiar îşi rezerva dreptul de a continua lupta pentru a împiedica folosirea Concordatului împotriva catolicilor maghiari şi pentru ca acesta „să nu fie o armă în mâinile bolşevismului, ateismului, sectelor şi tuturor tendinţelor distructive". Minoritatea maghiară era convinsă că va reuşi să informeze corect Vaticanul şi să arate că soluţia la care s-a ajuns nu putea fi una definitivă. Totuşi, dacă proiectul de lege se adopta de către Parlament, nu era exclusă posibilitatea producerii unei „mari pierderi pentru biserică ca şi în cazul saşilor din Ardeal

---

[39] *Elemer Gyárfás* (1884-?), jurist şi om politic, preşedintele laic al Status-ului romano-catolic din Dieceza de rit latin de Alba-Iulia şi ulterior al Consiliului diecezan romano-catolic din România. A fost în mai multe rânduri senator din partea Partidului Maghiar.

[40] M.Of., nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., şedinţa din 23 mai 1929, pp. 1820-1821.

[41] *Ibidem*, p. 1824.

[42] *Ibidem*, pp. 1825-1826.

care au părăsit Biserica Romano-Catolică"[43]. În încheierea intervenției sale, Elemer Gyárfás considera că prin Concordat catolicii maghiari nu aveau nici un „folos real", ci doar trebuiau să facă „sacrificii enorme şi umiliri dureroase". Din aceste considerente ei se pronunțau împotriva proiectului de lege şi nu-l aprobau.

Poziția exprimată de minoritatea maghiară față de Concordat, prin intermediul unuia dintre fruntaşii catolicismului ardelean, ulterior şi preşedintele laic al Statusului romano-catolic, nu concordă cu atitudinea clerului catolic din Transilvania. În şedința adunării Statusului catolic din, 14 noiembrie 1929, Carol Gustav Majlath, Episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, declara în mod surprinzător: „Datorăm, noi catolicii din Transilvania, o imensă gratitudine Sfântului Părinte care şi-a consacrat de-a lungul anilor, ore întregi să încheie Concordatul cu România, pentru a asigura libertatea şi drepturile Bisericii Catolice [...]. În acest concordat sunt înscrise principiile fundamentale ale acestei libertăți. Este acolo un ajutor nu numai pentru Biserica Catolică, dar şi pentru alți unguri, frații noştri iubiți, care n-aparțin bisericii noastre; ei pot, prin libertatea noastră să câştige o libertate mai mare, care le va rămâne câştigată. Ceea ce lipseşte încă din Concordat, poate şi trebuie să fie adăugat"[44]. Răspunzând atacurilor presei maghiare care susținea că interesele minorității nu erau apărate prin Concordat, acelaşi Majlath afirma că în cazul în care „interesele Țării lui Dumnezeu [Ungaria – n.n.] ar fi periclitate", el ar fi fost primul care ar fi trebuit să se ridice în apărarea lor, „dar de aşa ceva până acum n-a fost nevoie"[45]. De altfel, în cadrul unei discuții avute de către reprezentantul român pe lângă Vatican, Caius Brediceanu, în octombrie 1929, cu ocazia pelerinajului catolicilor din România la Roma, Episcopul Carol Gustav Majlath i-a mărturisit că opoziția ungurilor catolici la proiectul de lege privind ratificarea Concordatului s-a făcut „pentru ca românii să fie cu atât mai puțin divizați şi ca astfel Concordatul să treacă mai repede"[46].

Împotriva Concordatului s-a pronunțat şi reprezentantul grupului ucrainean, senatorul Vladimir Zaloziecki, care susținea că în forma în care fusese prezentat, acordul cu Vaticanul nu ținea cont de cererile ucrainenilor şi chiar elimina o

---

[43] „Cuvântul", anul V, nr. 1467, 24 mai 1929.

[44] Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, M.O. Imprimerie Nationale, 1934, p. 122.

[45] *Apud* Onisifor Ghibu, *Acțiunea catolicismului unguresc şi a Sfântului Scaun în România întregită*. Raport înaintat M. S. Regelui Carol II cu CLXXVII + 45 de acte şi documente, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul", 1934, p. 299.

[46] AMAE, Fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relații cu România, vol. 19 bis (1920-1931), Raportul nr. 510/12 octombrie 1929, Caius Brediceanu către M.A.S., personal lui Gh.G. Mironescu, f. 116.

serie de drepturi pe care le avuseseră în trecut. Principala nemulţumire a acestora era includerea ucrainenilor greco-catolici în cadrul unei dieceze ce urma să se înfiinţeze în nordul ţării[47].

Partidul German din România, prin vocea senatorului Gaspar Muth, apreciind că semnarea Concordatului cu Vaticanul va contribui la buna înţelegere a credincioşilor de diverse rituri creştine, declara că va vota în favoarea proiectului de lege, aducând totuşi unele amendamente privitoare la susţinerea şcolilor confesionale de către stat[48].

Poziţia Bisericii Romano-Catolice din România a fost exprimată de către Alexandru Cisar, Arhiepiscopul latin de Bucureşti. Într-o discuţie pe care a avut-o cu Nicolae Iorga, la 1 septembrie 1927, Arhiepiscopul Cisar aprecia că încheierea Concordatului era mai avantajoasă pentru statul român decât pentru Biserica Catolică „şi aşa implântată de secole aici"[49]. În intervenţia sa, a făcut un amplu expozeu privind accepţiunea termenului de „concordat" şi un istoric al concordatelor din epoca modernă, evidenţiind faptul că astfel de convenţii cu Vaticanul au fost încheiate nu doar de statele catolice, ci şi de statele cu populaţie de confesiune protestantă. Ba mai mult, Serbia, stat cu o populaţie catolică foarte redusă, încheiase, în anul 1914, un Concordat cu Sfântul Scaun în condiţii foarte favorabile Bisericii Catolice[50]. Ierarhul catolic, căutând a înlătura eventualele suspiciuni din partea credincioşilor săi, sublinia că „prin Concordat nu li se poate face nici o nedreptate, fiindcă tocmai factorul răspunzător al lor, adică Roma, are experienţă seculară în asemenea materie, şi nu-i cu putinţă să îngăduie vreo ştirbire în materie religioasă". Făcând trimitere la declaraţia lui Elemer Gyárfás, Alexandru Cisar replica subtil: „Să nu pretindă unii a fi mai catolici decât Papa!"[51]. În finalul intervenţiei, arhiepiscopul declara că va vota pentru ratificare având convingerea că tot ceea ce ratifica Sfântul Scaun nu putea fi dăunător religiei, iar ceea ce ratifica Parlamentul nu putea fi în detrimentul cetăţenilor români.

În numele episcopatului greco-catolic a vorbit Iuliu Hossu, Episcopul Gherlei, care a subliniat încă de la începutul intervenţiei sale că încheierea Concordatului constituia un mare câştig pentru statul român, şi anume rezolvarea definitivă a problemei religioase pentru cei trei milioane de credincioşi catolici ai ţării. El reamintea senatorilor că pentru negocierea şi semnarea tratatului toate

---

[47] M. Of., nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., şedinţa din 23 mai 1929, p. 1828.
[48] „Dimineaţa", anul XXV, nr. 3058, 25 mai 1929.
[49] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. V (1925-1930), *Agonia regală şi Regenţa*, Bucureşti, Editura Naţională S. Ciornei, 1931, p. 247.
[50] M. Of., nr. 54, 6 iulie 1929, D.S., şedinţa din 23 mai 1929, pp. 1828-1830.
[51] *Ibidem*, p. 1830.

partidele politice aflate la guvernare şi-au dat acordul, în pofida protestelor ortodocşilor şi ale minoritarilor maghiari. Prelatul a respins teza privind neconstituţionalitatea încheierii Concordatului, afirmând că el era un contract internaţional cu putere de lege, care putea fi aprobat sau respins de către Parlament, ţinând cont de interesele ţării, dar nu putea fi modificat. Iuliu Hossu argumenta necesitatea acestui tratat şi prin prisma interesului statului de a pune în concordanţă limitele diecezelor romano-catolice din Transilvania cu graniţele României Mari. El atrăgea atenţia că la un deceniu după realizarea unirii se menţinea încă o „anomalie" dăunătoare pentru consolidarea ţării, şi anume păstrarea unei jurisdicţii episcopale străine asupra unor părţi din diecezele romano- şi greco-catolice transilvănene, „dând impresiunea vremelniciei aşezării noastre de stat şi a hotarelor ţării"[52].

Episcopul aprecia că prin Concordat interesele, prestigiul şi demnitatea statului şi ale Bisericii Ortodoxe nu erau deloc lezate, ci, dimpotrivă, el servea „interesele superioare ale statului." Arătând importanţa tratatului, înaltul prelat sublinia că acesta cuprindea şi ratificarea frontierelor României de către Vatican, „care este întotdeauna foarte precaut, foarte încet, în a se pronunţa"[53]. Episcopul Hossu îşi încheia discursul afirmând că va vota pentru ratificare fiind convins că prin aceasta se făcea un bine ţării şi nu unei anumite confesiuni.

Poziţia Partidului Naţional Liberal a fost prezentată de istoricul Alexandru Lapedatu, care a precizat că încheierea Concordatului era „consecinţa logică şi firească" a politicii promovate de guvernele româneşti pentru rezolvarea problemei cultelor, una dintre cele mai dificile şi mai importante probleme care s-au pus după anul 1918. Referindu-se la intervenţia senatorului Elemer Gyárfás, Lapedatu considera că din punct de vedere politic aceasta fusese inutilă, „pentru că organizaţia statului român întregit nu o putem face pe tradiţiile politice ale vechii Ungarii şi ale vechiului Ardeal, răsturnate şi perimate, ci pe exigenţele propriilor noastre necesităţi politice şi religioase"[54]. Istoricul evidenţia situaţia paradoxală întâlnită în timpul dezbaterilor pentru ratificare, şi anume faptul că atât Biserica Ortodoxă, cât şi minoritatea maghiară catolică erau nemulţumite de prevederile Concordatului. Exprimând opinia P.N.L., el considera că actul politic supus spre ratificare proteja şi garanta deopotrivă interesele statului şi pe cele ale credincioşilor catolici, deoarece, în caz contrar, Vaticanul nu ar fi acceptat să sacrifice interesele Bisericii Catolice din România. Alexandru Lapedatu aprecia că minoritarii catolici care s-au manifestat împotriva ratificării

---

[52] *Ibidem*, pp. 1835 -1836.
[53] *Ibidem*, p. 1841.
[54] „Viitorul", anul XXII, nr. 6388, 3 iunie 1929.

vor trebui să accepte realităţile politice şi să nu ridice dificultăţi în aplicarea Concordatului. În finalul intervenţiei sale, istoricul declara că P.N.L., ca unul care participase la negocierile pentru încheierea tratatului, va vota pentru ratificarea lui[55]. În favoarea ratificării s-a pronunţat şi Partidul Poporului, care prin vocea preşedintelui său, generalul Alexandru Averescu, declara că datorită faptului că el a fost iniţiatorul negocierilor şi cel care a stabilit forma definitivă a Concordatului semnat la 10 mai 1927, nu putea fi decât pentru adoptarea proiectului de lege[56].

În Adunarea Deputaţilor dezbaterile nu au avut accente atât de polemice ca în Senat, duelurile oratorice lipsind aproape cu desăvârşire. În şedinţa din 29 mai, Grigore Isopescu Grecul, raportorul proiectului de lege, sublinia încă o dată importanţa ratificării Concordatului, arătând că acesta „nu însemnează mai puţin decât recunoaşterea pe vecie a delimitării frontierelor noastre [...], din partea acelei puteri mondiale, care stăpâneşte şi dispune de 400 de milioane de suflete credincioase"[57].

În intervenţia sa, deputatul liberal Ion Gh. Duca afirma că din dezbateri trebuia eliminată problema necesităţii încheierii Concordatului, deoarece toate statele care aveau cetăţeni de confesiune catolică încheiaseră astfel de tratate. În opinia sa, Concordatul românesc era cel mai bun dintre cele încheiate până în momentul respectiv cu Vaticanul şi, în consecinţă, „cred că este o datorie naţională să votăm acest concordat"[58]. Ca fost ministru al Cultelor şi al Afacerilor Străine, Ion Gh. Duca sublinia că adevăratul scop al Concordatului era evitarea tuturor dificultăţilor care puteau să apară în raporturile dintre stat şi Biserica Catolică. Mai mult, încheierea şi ratificarea acestuia urma să contribuie într-o mare măsură la consolidarea politică, „dar mai cu seamă sufletească a României întregite"[59].

Poziţia Partidului Maghiar a fost exprimată de către deputatul I. Josika, care, în dubla sa calitate, de maghiar şi catolic, aprecia că guvernul a încheiat Concordatul în defavoarea catolicilor maghiari. El a reiterat principalele nemulţumiri ale acestora faţă de prevederile tratatului: desfiinţarea Episcopiei de Oradea-Mare, subordonarea eparhiilor catolice din Ardeal faţă de Arhiepiscopia de Bucureşti „care este în suflet şi limbă străină şi fără tradiţii istorice", fixarea

---

[55] *Ibidem.*
[56] „Dimineaţa", anul XXV, nr. 3058, 25 mai 1929.
[57] M. Of., nr. 73, 26 iunie 1929, D.A.D., şedinţa din 29 mai 1929, p. 2692.
[58] „Viitorul", anul XXII, nr. 6386, 1 iunie 1929.
[59] *Ibidem.*

limbii române ca limbă de predare în şcolile călugăreşti, posibilitatea administrării în comun, de către romano- şi greco-catolici, a averilor din patrimoniul sacru, dar mai ales faptul că prin ultimul articol se prevedea modalitatea stabilirii limitelor diecezelor catolice, dispoziţie considerată a fi foarte gravă[60].

Deoarece, în opinia sa, Concordatul aşa cum fusese încheiat nu contribuia la stabilirea unei păci confesionale, ci, dimpotrivă, la periclitarea tradiţiilor seculare şi a intereselor catolicismului maghiar din România, el declara că maghiarii catolici vor vota împotriva proiectului de lege. Exagerările şi distorsionarea realităţii de către deputatul maghiar au determinat reacţia promptă a lui Pamfil Şeicaru: „Dumneavoastră sunteţi mai catolic decât Papa. Declaraţi că Papa nedreptăţeşte pe catolicii unguri"[61].

Pe lângă protestele din Parlament, catolicii maghiari au trecut la adoptarea unor acţiuni mai tranşante împotriva ratificării Concordatului. La 24 mai 1929, la reşedinţa Episcopului de Oradea, Mayer Antal, a avut loc o consfătuire în cadrul căreia s-a discutat atitudinea acestei eparhii faţă de tratat precum şi modalităţile de acţiune pentru a determina Vaticanul să nu-l ratifice. Cu acest prilej s-a hotărât trimiterea unei delegaţii la Vatican pentru a interveni pe lângă Pius al XI-lea „să renunţe la ratificarea Concordatului sub forma lui de azi, iar dacă delegaţia nu va fi satisfăcută conform celor cerute, să facă tot posibilul ca să determine Sfântul Scaun la schimbarea acestui act diplomatic[62]. Mult mai interesantă ni se pare atitudinea Episcopului Mayer, care a dat asigurări celor prezenţi că va veghea la respectarea „intereselor naţionale ale maghiarimei", deşi în calitatea sa trebuia să fie interesat doar dacă interesele catolicismului ar fi fost afectate de prevederile Concordatului, trecând dincolo de aspectele politice ale problemei.

---

[60] M. Of., nr. 73, 26 iunie 1929, D.A.D., şedinţa din 29 mai 1929, p. 2700. Această idee se regăseşte şi la autori maghiari, care consideră că prin Concordat se introduceau noi restricţii, în primul rând, prin subordonarea vechii autonomii a Bisericii Catolice din Transilvania, Arhiepiscopiei romano-catolice, al cărui scaun era la Bucureşti. În acest sens, vezi Elemer Illyes, *National Minorities in Romania. Change in Transilvania*, East European Monographs, Cambridge University Press, 1982, p. 76.

[61] *Ibidem.*

[62] AMAE, Fond 71/1920-1944, Vatican. Relaţii cu România, vol. 19 bis (1920-1931), Nota întocmită de Serviciul de Siguranţă Oradea Mare către Direcţiunea Siguranţei Generale, f. 99. Vezi şi ANB, Fond Ministerul de Interne – Direcţia Generală a Poliţiei, dosar nr. 44/1929, f. 1.

Reprezentantul Partidului German, Franz Kräuter, a reluat declaraţia făcută de colegul său în Senat, afirmând că va vota proiectul de lege, cu speranţa că guvernul va elimina, în aplicarea Concordatului, unele dispoziţii considerate „jignitoare" pentru Biserica Catolică[63].

În cadrul dezbaterilor din Adunarea Deputaţilor, o voce distinctă faţă de cele două tabere contestatare a fost istoricul Nicolae Iorga. Pentru acesta votarea proiectului de lege privind ratificarea Concordatului era o necesitate „pe care o primim cu convingerea că se face un act de cuviinţă, un act de dreptate şi un act folositor acestei ţări şi acestei naţiuni". Iorga sublinia că în ceea ce priveşte raporturile dintre statul român şi Biserica Catolică era de preferat a se trata direct cu Vaticanul decât cu acei care reprezentau credinţa catolică, sub raport naţional. Istoricul nu a omis să evidenţieze rolul pe care Biserica Greco-Catolică îl avusese în lupta românilor transilvăneni pentru emanciparea naţională şi pentru menţinerea trează a conştiinţei naţionale precum şi sprijinul pe care aceasta îl putea oferi României, prin apartenenţa sa la o biserică universală atât de puternică. Deşi era considerat un susţinător şi un apărător al ortodoxiei, Iorga îşi încheia discursul pe un ton care lasă să se întrevadă spiritul de toleranţă şi de înţelegere, clarviziunea şi deschiderea lui europeană într-o problemă atât de delicată. Finalul ni se pare semnificativ şi de aceea îl reproducem *in extenso*: „Eu, ortodoxul, cel mai strâns legat prin sentimentele sale naţionale de biserica ortodoxă [...] eu care nu votez de obicei în această Cameră, votez, înfrângând o prejudecată de care nu-mi pasă sub raport electoral, votez Concordatul cu Roma"[64].

Punctul de vedere al guvernului a fost prezentat de către Aurel Vlad, ministrul Cultelor şi Artelor. Acesta afirma că nimeni nu putea să atace şi să critice Concordatul dacă ţinea cont de interesele statului român. Răspunzând acuzaţiilor formulate de ierarhii ortodocşi privind privilegierea Bisericii Catolice în raport cu biserica dominantă în stat, ministrul susţinea că de fapt prin acest tratat nu se acordau mai multe drepturi faţă de cele garantate prin legea Cultelor. Faţă de acuzaţia că prin Concordat Biserica Greco-Catolică era pusă într-o strânsă legătură cu o „biserică minoritară", Aurel Vlad replica subliniind că „în această legătură ea a fost pusă când s-a făcut unirea şi când s-a pus sub jurisdicţiunea Papei. Atunci s-a creat această legătură, nu acum, căci Concordatul nu creează nimic nou"[65].

---

[63] M. Of., nr. 73, 26 iunie 1929, D.A.D., şedinţa din 29 mai 1929, p. 2701.
[64] *Ibidem*, p. 2704.
[65] *Ibidem*, p. 2705.

Referindu-se la plângerile minoritarilor catolici maghiari în privința subordonării episcopiilor romano-catolice din Ardeal Arhiepiscopiei de București, ministrul aprecia că motivul adevărat al nemulțumirii nu era acesta, „ci de fapt, îi doare mai mult subordonarea față de autoritatea statului român". De altfel, el observa că din momentul în care Vaticanul acceptase noua organizare a riturilor care aparțineau Bisericii Catolice, din „motive superioare, motive religioase, acceptate și recunoscute de temeinicie", maghiarii catolici protestau doar din rațiuni politice, respectiv datorită translării centrului de greutate a catolicismului spre București[66].

Răspunzând criticii aduse de reprezentanții minorității ucrainene privind înglobarea rutenilor greco-catolici în nou înființata episcopie din nordul țării, Aurel Vlad afirma că obiecția era nemotivată deoarece articolul 2 din Concordat preciza clar că greco-catolicii ruteni urmau să facă parte din această dieceză, însă cu o administrație specială. Pe de altă parte, numărul credincioșilor fiind mic, înființarea unei episcopii separate pe seama lor nu era justificată[67]. Ministrul își încheia intervenția exprimându-și convingerea că prin ratificarea Concordatului parlamentarii făceau „o operă bună" care urma să contribuie la „susținerea păcii interconfesionale și la consolidarea statului român". Referindu-se la atmosfera din timpul dezbaterilor, ziarul „Dimineața" remarca situația ciudată din jurul Concordatului: „Ortodocșii îl resping pe motiv că lezează marile interese ale statului român și ale bisericii dominante. Ungurii catolici îl resping pe motiv că lezează interesele catolicismului maghiar și chiar ale catolicismului universal. De altă parte, toate partidele românești îl aprobă, găsindu-l util pentru țară"[68].

Ratificarea Concordatului încheiat între România și Vatican s-a făcut la 25 mai 1929 în Senat și la 29 mai 1929 în Adunarea Deputaților. Semnificativ pentru întreaga discuție în jurul acestui tratat este faptul că în Senat un singur parlamentar s-a pronunțat împotrivă, iar în Adunarea Deputaților doar 9 voturi au fost pentru respingerea lui[69]. Dezbaterile aprinse din cele două camere ale Parlamentului, duelurile oratorice dintre ierarhii ortodocși și greco-catolici și reprezentanții minorității maghiare, interesul deosebit manifestat de presă pentru

---

[66] *Ibidem*, p. 2702.

[67] M. Of., nr. 55, 9 iulie 1929, D.S., ședința din 25 mai 1929, p. 1854.

[68] „Dimineața", anul XXV, nr. 3058, 25 mai 1929.

[69] M. Of., nr. 55, 9 iulie 1929, D.S., ședința din 25 mai 1929, p. 1857; idem, nr. 73, 26 iunie 1929, D.A.D., ședința din 29 mai 1929, p. 2705.

acest subiect şi rezultatul votului infirmă teza potrivit căreia ratificarea ar fi fost impusă de către Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului de Miniştri[70].

Atitudini pro sau contra încheierii Concordatului au fost exprimate nu doar de către politicieni şi de reprezentanţii cultelor religioase. Numeroşi intelectuali, jurnalişti şi specialişti în drept bisericesc şi-au expus punctele de vedere mai mult sau mai puţin argumentate. Gazetarul Pamfil Şeicaru sublinia că ideea autorităţii incontestabile a statului român străbatea întreg Concordatul şi de aceea moţiunea preoţilor ortodocşi din Bucureşti i se părea „cel puţin ciudată"[71]. Pentru el, cel mai important avantaj al tratatului era consfinţirea de către Vatican a frontierelor României din punct de vedere ecleziastic. De asemenea, înfiinţarea unei singure provincii bisericeşti romano-catolice la Bucureşti însemna că „întreaga mişcare catolică încetează de a gravita dincolo de frontieră sau mai exact spre Budapesta, depinzând de autoritatea Arhiepiscopului de Bucureşti". Faţă de protestele ortodocşilor, gazetarul aprecia că statul trebuia să ţină seama de unele necesităţi ale bisericii dominante, „dar de aici şi până a-şi condiţiona politica lui generală de aceste nevoi ale Bisericii este o mare distanţă pe care nu o poate străbate decât confuzia clerului ortodox"[72].

O atitudine favorabilă Concordatului a avut filosoful şi gazetarul Nae Ionescu. El afirma că indiferent de eventualele avantaje care ar putea rezulta pentru Sfântul Scaun şi Biserica Catolică dintr-un astfel de tratat, ortodocşii nu pot interzice guvernului să trateze cu Vaticanul. În opinia sa, aceştia identificau, în mod eronat, statul cu interesele Bisericii Ortodoxe, plecând de la presupoziţia falsă că „România ar fi un stat creştin. Ceea ce nu este exact. În aparenţă se mai păstrează încă, e drept, anumite legături între stat şi biserică în ţara noastră; dar aceste legături nu sunt organice, ci contractuale"[73]. Deoarece chestiunea Concordatului era una politică, ea nu putea fi rezolvată de către guvern decât printr-o înţelegere cu Vaticanul.

La rândul său, istoricul Nicolae Iorga remarca faptul că tratatul cu Vaticanul era criticat „fără dreptate, cu pasiune" de către clerul ortodox, deşi încheierea lui reprezenta un important avantaj pentru ţară, fiind „un zăvor tras în calea imixtiunilor iredentiste din afară"[74]. Atitudinea pe care ierarhii ortodocşi au

---

[70] Teza a fost susţinută de Valeriu Anania, *Pro memoria – acţiunea catolicismului în România întregită*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 51. Vezi şi Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 1935, p. XXIX.

[71] Pamfil Şeicaru, *Concordat, statul şi ortodoxia*, în „Cuvântul", anul III, nr. 750, 4 mai 1927.

[72] *Ibidem*.

[73] Nae Ionescu, *Către anticoncordatarii sinceri*, în „Cuvântul", anul III, nr. 753, 7 mai 1927.

[74] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase*, vol. II, ediţia I, Bucureşti, Editura Ministerului de Culte, 1930, p. 308.

adoptat-o cu ocazia ratificării Concordatului era catalogată de istoric ca fiind una „fără sens"[75].

Pe o poziție net contestatară s-a situat Onisifor Ghibu, unul dintre cei mai prolifici și mai bine informați autori în problemele confesionale transilvănene și, în mod special, în raporturile României cu Vaticanul. Inițial, Ghibu se manifestase pentru încheierea unui Concordat cu Sfântul Scaun, însă într-un cadru mult mai larg care țintea spre consolidarea relațiilor cu creștinismul occidental și realizarea „măreței idei a unirii Bisericilor", și nu a unui tratat „stereotip"[76]. Ulterior, profesorul clujean s-a lansat în acuzații dure la adresa negociatorilor și a semnatarului tratatului, Vasile Goldiș, considerat trădător pentru că sacrificase integritatea teritorială a României, prin nerecunoașterea de către Vatican a unirii Basarabiei cu România. Acuzația la adresa lui Goldiș ni se pare atât de deplasată, încât nici nu merită să fie comentată. Onisifor Ghibu aprecia că în problema confesională, Ministerul Afacerilor Străine a dus o politică de „sinucidere națională", iar istoria negocierii și încheierii Concordatului constituia „cea mai ruşinoasă și dureroasă pagină din istoria diplomației românești"[77].

Tudor Popescu, profesor la Facultatea de Teologie din București, considerând Concordatul cu Vaticanul drept „cea mai mare primejdie națională actuală a României", se lansa într-un atac dezlănțuit împotriva papalității, a Nunțiului Apostolic din România, a oamenilor politici liberali și a greco-catolicilor, văzuți ca agenți ai Sfântului Scaun în țara noastră[78]. El aprecia că tratatul reprezenta o mare primejdie și pentru Biserica Ortodoxă, împotriva căreia s-ar fi lansat o „adevărată cruciadă" coordonată de ierarhii greco-catolici, dar și de ziariști de calibru, cum ar fi Pamfil Șeicaru și Nae Ionescu.

Istoricul Viorica Moisuc considera că prin ratificarea Concordatului revizionismul maghiar înregistra o victorie nesperată, deoarece prin acesta nu erau recunoscute frontierele de atunci ale României, iar statul român nu avea dreptul de control și de supraveghere a activității clericilor și instituțiilor religioase catolice din țară. În opinia sa, consecința imediată a aplicării Concordatului a fost revigorarea acțiunii de propagandă revizionistă maghiară în România cu ajutorul sumelor mari de bani avansate de către Vatican[79]. În plus, Papa Pius al

---

[75] Idem, *Memorii*, vol. IV, p. 346.

[76] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 1934, p. LXXVI.

[77] *Ibidem*, p. XCII.

[78] Tudor Popescu, *Cea mai mare primejdie națională – Concordatul cu Papa*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1927, p. 14.

[79] Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României 1919-1940*, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 314-315.

XI-lea, „mare susţinător al politicii revizioniste maghiare", ar fi văzut în Concordat posibilitatea de a acţiona, prin intermediul Bisericii Catolice, în favoarea tezelor revizioniste maghiare.

Revenind la atmosfera din jurul ratificării Concordatului, remarcăm că şi după votul aproape unanim în favoarea lui, reprezentanţii Partidului Maghiar nu au renunţat la ideea amânării schimbului de ratificări. Conducerea partidului a întocmit, la începutul lunii iunie 1929, un memoriu semnat de mii de catolici maghiari care urma să fie înaintat Cardinalului Széredy[80], Mitropolitul primat al Ungariei, o personalitate influentă în lumea ecleziastică şi cu mare trecere la Vatican. Acesta trebuia să pledeze cauza maghiarilor, înainte de a se proceda la schimbul instrumentelor de ratificare şi de a se publica textul Concordatului în Monitorul Oficial[81]. Mai mult, încercând să forţeze adoptarea unei decizii favorabile maghiarilor, o mare parte a preoţilor catolici din eparhia de Oradea, „printre care se afirmă că s-ar afla şi vicarul apostolic Mayer", a ameninţat că în cazul ratificării Concordatului va trece la religia reformată[82].

În pofida acestor noi agitaţii anticoncordat, legea pentru ratificare a fost promulgată prin decretul regal din 11 iunie 1929. În raportul trimis, la 2 iulie 1929, de către Dimitrie Juraşcu[83] ministrului Afacerilor Străine, Gheorghe G.

---

[80] *Széredi György Jusztinian-Giustino* (1884-1945), Arhiepiscop Primat al Ungariei (25 iulie 1927-29 martie 1945). De origine slovac, maghiarizat, a fost pentru mult timp consilier din partea Ungariei pe lângă Sfântul Scaun; călugăr benedictin, specialist în dreptul canonic, a avut un rol important în realizarea *Codex juris canonici* (ultimele trei volume din opera sa); ridicat în mod excepţional la rangul de cardinal, în decembrie 1927, şi consacrat la 8 ianuarie 1928, în Capela Sixtină, a rostit cu prilejul învestiturii sale la Esztergom (29 ianuarie 1928) un discurs iredentist incendiar; conservator, adept al restauraţiei Habsburgilor în Ungaria. În timpul ocupaţiei germane s-a ridicat, în iunie 1944, împotriva deportării evreilor şi a protestat împotriva regimului Szálasi (*România – Vatican...*, vol. I, pp. 127-128).

[81] „Cuvântul", anul V, nr. 1478, 4 iunie 1929. „Biserica Ortodoxă Română", anul XLVII, nr. 6, iunie 1929, p. 565.

[82] ANB, Fond Ministerul de Interne – Direcţia Generală a Poliţiei, dosar nr. 44/1929, Nota nr. 53748/27 iunie 1929 emisă de Serviciul de Siguranţă Oradea către Direcţia Siguranţei Generale, f. 5.

[83] *Dimitrie D. Juraşcu* (1890-?), diplomat român. Absolvent al Şcolii Libere de Ştiinţe Politice şi licenţiat în drept la Paris, şi-a început cariera diplomatică în anul 1913 ca ataşat de legaţie, funcţionând la Belgrad (1913), Atena (1915) şi Petrograd (1916). A fost desemnat ca însărcinat cu afaceri la Roma (20 august 1927) şi transferat apoi la Legaţia României de pe lângă Sfântul Scaun (15 ianuarie 1928-1 ianuarie 1930). Ulterior, ministru plenipotenţiar clasa a II-a, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar la Oslo (1934-1939); director al Afacerilor Consulare (1939) şi apoi al Afacerilor Politice (1939-1941). Avansat ministru plenipotenţiar clasa I (1941), a fost trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar la Lisabona (1941-1944) (*România – Vatican...*, vol. I, p. 49).

Mironescu, reprezentantul român la Vatican afirma că în timpul audienței particulare avute cu Papa Pius al XI-lea acesta își exprimase „profunda Sa satisfacție" pentru ratificarea Concordatului[84]. Jurașcu i-a descris Suveranului Pontif atmosfera în care s-a realizat ratificarea și, în special, faptul că, exceptând elementele minoritare, toate partidele politice s-au manifestat favorabil acestui Concordat. Papa a subliniat că „un concordat este un punct de plecare în politica de stat a unei țări. Privim cu încredere că, pentru România, acest punct de plecare va fi un frumos început către un viitor de mari și nobile realizări"[85].

Odată cu ratificarea tratatului de către Parlament s-au făcut demersuri pentru numirea unui nou reprezentant al României pe lângă Sfântul Scaun. La 16 iunie 1929, ministrul Gheorghe Gh. Mironescu l-a acreditat pe Caius Sempronius Brediceanu, diplomat de confesiune greco-catolică, ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Vatican[86]. Pregătirile legate de prezentarea scrisorilor de acreditare și de schimbul de ratificări au fost puse la punct de Nunțiul Apostolic, Mons. Angelo Marie Dolci, aflat în acea perioadă la Roma. În audiența pe care Brediceanu a avut-o la Cardinalul Gasparri, secretarul de stat al Vaticanului, acesta din urmă i-a comunicat că după primirea sa de către Pius al XI-lea, la 7 iulie 1929, urma să se producă schimbul instrumentelor de ratificare[87]. Procesul-verbal privind ratificarea Concordatului a fost semnat la Palatul Pontifical al Vaticanului de către Cardinalul Pietro Gasparri, din partea Papei Pius al XI-lea, și de către ministrul român Caius Brediceanu, din partea guvernului român.

Concordatul încheiat de România cu Vaticanul cuprinde 24 de articole, un articol adițional și două scrisori interpretative anexate la textul final ca urmare a solicitării guvernului român. O analiză a acestuia se impune din două considerente: pe de o parte, pentru a observa dacă prin prevederile sale Concordatul

---

[84] AMAE, Fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relații cu România, vol. 19 bis, Raportul nr. 328/2 iulie 1929, Dimitrie C. Jurașcu către Gheorghe G. Mironescu, f. 104.

[85] *Ibidem*, f. 105.

[86] „Cuvântul", anul V, nr. 1477, 3 iunie 1929. *Caius Sempronius Brediceanu* (1879-1953), om politic și diplomat român. A fost secretar general al Consiliului Dirigent al Transilvaniei, resortul Externelor (2 dec. 1918); consilier pe lângă M.A.S. (25 ian. 1919) și membru al delegației române la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920); trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Rio de Janeiro (1 febr. 1928), de la 15 martie 1928 și la Buenos Aires; la 16 iunie 1929 era numit în calitate de reprezentant al României pe lângă Sfântul Scaun (până la 1 martie 1930); ambasador la Viena (1930-1936) și la Helsinki (1936-1938) (*România – Vatican...*, vol. I, p. 53).

[87] Raportul nr. 362/8 iulie 1929, Caius Brediceanu către Gheorghe G. Mironescu, ministrul M.A.S., în *România – Vatican. Relații diplomatice...*, p. 54.

prejudicia şi leza interesele statului şi ale bisericii dominante, aşa cum susţineau contestatarii lui, iar pe de altă parte, pentru a putea evidenţia, prin comparaţie cu tratatele similare încheiate în epocă, valoarea Concordatului românesc. Aşa cum aprecia profesorul Mario Bendiscioli, Concordatul românesc era „cel mai amplu şi complet dintre acordurile de până acum încheiate între statele succesorale ale Imperiului Austro-Ungar şi Sfântul Scaun dacă se exceptează cel austriac"[88].

Conform Concordatului, statul garanta practicarea şi exercitarea liberă a „Religiei Catolice Apostolice Romane", de toate riturile, pe întreg cuprinsul ţării. Era pentru prima dată când, într-un Concordat, confesiunea catolică primea această titulatură, deşi negociatorii români obţinuseră, în anul 1921, renunţarea la această formulă. Explicaţia acestei titulaturi pare să fi fost dorinţa Papei ca Biserica Catolică din România să nu fie pusă în rândul celorlalte culte minoritare. De altfel, în toate celelalte concordate semnate de Vatican în perioada interbelică, titulatura era „Biserica Catolică".

Una dintre cele mai importante prevederi ale tratatului se referea la organizarea instituţională a Bisericii Catolice din România. Ca şi în cazul altor concordate, Sfântul Scaun a ţinut să includă două principii fundamentale: coincidenţa teritoriului naţional cu o structură autonomă a ierarhiei ecleziastice şi o reorganizare a diecezelor ţinând cont de noile realităţi[89]. Prin reorganizarea acestora s-a creat o structură unitară la nivelul întregii ţări, constituindu-se un corpus catolic solid într-un ambient ortodox. Lăsând la o parte criticile vehemente ale clerului ortodox faţă de acest articol, trebuie să remarcăm că tratatul nu aducea noutăţi semnificative faţă de situaţia anterioară.

Pentru ritul latin se prevedea trecerea tuturor diecezelor, inclusiv a celor din Transilvania, sub jurisdicţia Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Bucureşti. Suprimarea Episcopiei catolice de Oradea, considerată un succes al negociatorilor români, nu era decât „o simplă iluzie", deoarece impunerea formulei „*aeque principaliter*" însemna păstrarea intactă a organizaţiei, cu capitlul ei, cu toţi canonicii şi funcţionarii, dispărând doar persoana episcopului[90].

Pentru ritul grec se prevedea o Provincie bisericească de Alba-Iulia şi Făgăraş, precum şi o Mitropolie la Blaj cu patru dieceze sufragane: Oradea-Mare, Lugoj, Gherla şi o nouă dieceză în nordul ţării a cărei reşedinţă urma să

---

[88] Mario Bendiscioli, *La politica della Santa Sede (Direttive – Organi – Realizzazioni) 1918-1938*, Firenze, La Nuova Italia, 1939, p. 152.

[89] Amedeo Giannini, *Il Concordato rumeno*, în „L' Europa Orientale, anno IX, no. 11-12, novembre – dicembre 1929, p. 385.

[90] Ioan Mateiu, *Valoarea Concordatului încheiat cu România*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1929, p. 14.

fie desemnată ulterior, de comun acord între guvern şi Vatican. Din această dieceză urmau să facă parte şi greco-rutenii, cu o administraţie specială. Pentru ritul armean era numit un şef spiritual aparte, cu reşedinţa la Gherla. Foarte importantă ni se pare precizarea potrivit căreia Sfântul Scaun se angaja să nu întreprindă nici o modificare a ierarhiei şi a organizării bisericeşti stabilite prin Concordat, fără un acord prealabil cu guvernul român. Unii autori au susţinut că prin această organizare Biserica Greco-Catolică a fost sustrasă din sfera prevederilor constituţionale şi transformată într-un rit oarecare al Bisericii Catolice, alături de cel latin şi armean, situaţie care nu se întâlnise nici sub regimul dualist austro-ungar[91]. În plus, s-a făcut aprecierea că prin ratificarea Concordatului „marea problemă a restabilirii unităţii religioase a tuturor românilor" a devenit imposibilă[92]. Nu putem să subscriem acestei teorii deoarece dacă greco-catolicii şi ortodocşii ar fi manifestat intenţii solide în acest sens, Concordatul nu putea să împiedice o astfel de acţiune. Or, se cunoaşte faptul că, încă din anul 1919, reprezentanţii Bisericii Greco-Catolice şi unii lideri politici importanţi de confesiune greco-catolică s-au arătat inflexibili în această problemă, punctul de despărţire fiind tocmai refuzul de a accepta ieşirea de sub jurisdicţia Sfântului Scaun.

Contestată puternic de către episcopatul ortodox, care o considera o privilegiere a cultului catolic în detrimentul bisericii dominante, organizarea instituţională aducea totuşi un avantaj important, în sensul recunoaşterii implicite a graniţelor României Mari de către Vatican. De altfel, încă înainte de încheierea tratatului, Sfântul Scaun a luat unele măsuri în sensul readaptării diecezelor catolice la noile realităţi politico-teritoriale. Astfel, la 10 mai 1919, cele 45 de parohii din episcopiile de Oradea şi Gherla, iar la 29 iunie 1919, cele 35 de parohii din Arhiepiscopia de Făgăraş şi Alba-Iulia, care fuseseră arondate, în anul 1912, nou create Episcopii greco-catolice de Hajdudorogh, au fost trecute sub jurisdicţia anterioară. În anul 1921, Iosif Somsich, ministrul Ungariei pe lângă Vatican, a revendicat din nou aceste parohii pentru Episcopia de Hajdudorogh, invocând situaţia materială precară în care se aflau acestea sub stăpânire românească. În luna mai 1924, Congregaţia specială pentru Afacerile Ecleziastice Extraordinare a Vaticanului a respins recursul înaintat de către Iosif Somsich şi a ratificat definitiva reintegrare a acestor parohii la episcopiile de origine[93].

---

[91] Valeriu Anania, *op.cit.*, p. 23. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. 3 (secolele XIX şi XX), Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, vol 3, p. 422.

[92] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 1935, p. 6.

[93] I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1991, pp. 36-39.

Articolul III al Concordatului întărea această organizare precizând că nici o parte din teritoriul ţării nu putea depinde de un episcop al cărui scaun era în afară, după cum nici o dieceză din România nu-şi putea extinde jurisdicţia dincolo de graniţe. Episcopii, clerul şi credincioşii catolici puteau comunica liber şi direct cu Vaticanul, în materie spirituală şi în toate afacerile bisericeşti (art. IV). Şi această prevedere a determinat reacţia clerului ortodox, subliniindu-se faptul că „sub firmă catolică se face şi şovinism unguresc"[94]. Protestul era şi în acest caz exagerat, deoarece prevederi similare se regăseau şi în alte concordate încheiate de Vatican în epocă. Amintim, în acest sens, tratatele încheiate cu statele germane (Bavaria, Prusia, Reich-ul german), cu Lituania, Polonia şi Italia.

Una dintre chestiunile controversate şi contestate era cea a cetăţeniei clerului. Concordatul prevedea ca episcopii şi ceilalţi clerici să fie cetăţeni români, admiţând totuşi excepţii de comun acord între Sfântul Scaun şi guvernul român (art. V, XI, XII). Prevederea a stârnit proteste deoarece la adăpostul acestor excepţii exista posibilitatea admiterii unor clerici străini, şi avem în vedere aici pe cei unguri, care erau suspectaţi că ar putea desfăşura activităţi iredentiste şi revizioniste. Referindu-se la admiterea de comun acord a unor excepţii de la regulă, Alexandru Constantinescu sublinia că, fiind prevăzut cu atâtea excepţii, „ar putea fi numit cu drept cuvânt un Concordat excepţional"[95]. În concordatele încheiate de Polonia, Letonia, Italia precum şi în acel «*modus vivendi*» cu Cehoslovacia, străinii nu erau admişi între clerici, iar în cele cu statele germane se specifica, în mod strict, obligativitatea cetăţeniei statului respectiv sau a unui alt stat german. Mai mult, în cazul Concordatului italian se menţiona faptul că titularii diecezelor şi parohiilor trebuiau să vorbească limba italiană, iar adjuncţii lor „să înţeleagă şi să vorbească şi dialectul local"[96]. Ioan Mateiu, specialist în drept bisericesc, afirma că, pe lângă încălcarea articolului 10 din Legea Cultelor, privind cetăţenia episcopilor, admiterea unei asemenea prevederi constituia o „abdicare foarte primejdioasă, mai ales când ne dăm seama de influenţa deosebită, ce o reprezintă în viaţa publică dignitatea de Episcop"[97].

Dreptul de a numi episcopii revenea exclusiv Sfântului Scaun, cu precizarea că înaintea numirii guvernul era informat despre numele candidatului propus

---

[94] Alexandru N. Constantinescu, *Concordatul cu Vaticanul*, în „Noua Revistă Bisericească", anul X, nr. 6, iunie 1928, p. 168.

[95] *Ibidem*, nr. 7-8, iulie-august 1928, p. 201.

[96] *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorita civili* (în continuare *Raccolta di Concordati*), a cura di Angelo Mercati, vol. II (1915-1954), Roma, Tipografia Poliglota Vaticana, 1954, vol. II, *passim*.

[97] I. Mateiu, *op. cit.*, p. 24.

pentru a se verifica dacă nu existau motive de ordin politic împotriva desemnării acestuia (art. V). Această modalitate de confirmare a episcopilor de către autoritatea de stat se regăseşte în toate concordatele interbelice, creându-se statului aparenţa unei concesii importante făcute de Vatican. Totuşi, în cazul celui românesc exista un element nou, în sensul că acea consultare urma să se facă „de comun acord" cu Sfântul Scaun, restrângând şi mai mult autoritatea guvernului de a se pronunţa asupra candidatului.

În ceea ce priveşte jurământul de credinţă pe care episcopii trebuiau să-l depună în faţa şefului statului înainte de numirea lor, o analiză comparativă cu textele din celelalte concordate nu indică la prima vedere diferenţe semnificative. Totuşi, textul jurământului din Concordatul românesc are o lacună gravă, şi anume faptul că episcopul nu jură şi pentru clerul său că nu va participa la activităţi ce ar putea aduce atingere ordinii publice sau integrităţii statului, formulă care se regăseşte în toate celelalte concordate, cu excepţia celui bavarez. Acelaşi Ioan Mateiu considera că dacă în statele cu o populaţie catolică s-a impus o astfel de garanţie, cu atât mai mult se impunea acest lucru în cazul României, datorită faptului că aici „cetăţenii şi clerul catolic, prin calitatea lor de minoritari, nu se confundă nici cu statul şi nici cu rasa dominantă, cum e în statele concordatare pomenite"[98].

Dreptul de a numi preoţii catolici revenea exclusiv episcopilor (art. VIII), acordul guvernului fiind solicitat doar în cazul în care era vorba de un cleric străin (art. XII). În această chestiune Concordatul românesc se afla într-o situaţie vizibilă de inferioritate faţă de tratatele similare, deoarece în majoritatea acestora numirea preoţilor nu se putea face fără o consultare prealabilă a guvernului[99]. În cazul Concordatului italian se menţiona, în plus, că dacă existau motive grave, guvernul, de comun acord cu Sfântul Scaun, putea să procedeze la înlăturarea acelor preoţi[100].

Statul recunoştea Bisericii Catolice, reprezentată de autorităţile ierarhice legitime, personalitatea juridică. Prin urmare, acestea aveau deplina proprietate a bunurilor, garantată de stat Bisericii Catolice, în conformitate cu dreptul comun şi Constituţia ţării (art. IX). Articolul a dat naştere la numeroase proteste, deoarece în enumerarea autorităţilor bisericeşti recunoscute de stat s-a adăugat

---

[98] *Ibidem*, p. 37.

[99] Concordatul polonez prevedea că autoritatea episcopală, înainte de numirea preoţilor, trebuia să înainteze ministerului de resort lista persoanelor vizate pentru a vedea dacă nu există obiecţii. Ministerul putea să prezinte obiecţiile sale în termen de 30 de zile (art. XIX). Aceeaşi prevedere se regăsea şi în concordatul lituanian (art. XVIII). Vezi *Raccolta di Concordati...*, vol. II, p. 35 şi p. 64.

[100] *Ibidem*, p. 97.

precizarea suplimentară „şi celelalte organizaţii canonic şi legal constituite", precizare ce a creat confuzii şi a dus în cele din urmă la încheierea Acordului de la Roma, din 30 mai 1932. Nici declaraţia interpretativă la acest articol dată de guvernul român şi acceptată de către Vatican nu aducea lămuririle necesare, lăsând subiectul în discuţie. Episcopii erau liberi să înfiinţeze noi parohii, să stabilească şi să fondeze biserici filiale (art. XII).

Concordatul prevedea înfiinţarea unui Patrimoniu sacru interdiecezan care se bucura de personalitate juridică. Patrimoniul avea drept scop declarat întreţinerea episcopiilor, a seminariilor teologice, a canonicilor şi a funcţionarilor din serviciile parohiei. El trebuia să fie administrat de un consiliu al episcopilor, consiliu ce avea dreptul de a administra şi veniturile rentei provenind din Fondul General de Religie şi din Fondul General Catolic de Instrucţie (art. XIII). Interesant de observat este faptul că articolul nu face nici o precizare privind vreun control din partea statului, deşi o parte a veniturilor Patrimoniului proveneau din titlurile de rentă pe care statul român trebuia să le plătească în contul terenurilor expropriate ca urmare a reformei agrare. În privinţa celor două fonduri catolice, înainte de anul 1918, ele făceau parte din patrimoniul statului maghiar, iar Biserica Catolică era doar uzufructuara lor. După anul 1918, deşi România avea dreptul, în calitatea sa de stat succesoral, de a lua în proprietatea sa aceste averi, dintr-o necunoaştere a realităţii, guvernul român nu şi-a rezervat nici un fel de participare la administrarea lor[101].

Prin acelaşi articol, statul român se angaja ca pe lângă veniturile Patrimoniului sacru să susţină financiar Biserica Catolică, în cazul în care sumele plătite în contul rentelor de expropriere nu erau suficiente. Cu alte cuvinte, dacă până la încheierea Concordatului statul plătea o rentă, după 1929 el se obliga să mai plătească o rentă în plus, situaţie care nu se regăsea nici în cazul Bisericii Ortodoxe, considerată prin Constituţie biserică dominantă. O asemenea prevedere atât de generoasă nu se regăseşte nici măcar în Concordatul italian, unde statul şi-a asigurat o serie de drepturi în privinţa regimului averilor catolice. Astfel, articolul 30 permitea statului italian să intervină în gestionarea patrimonială a beneficiilor bisericeşti „în ceea ce priveşte actele şi contractele care depăşesc limitele unei simple administraţii [...]"[102].

În opinia lui Ştefan Moldovan, specialist în dreptul concordatar, soluţia aleasă în cazul Concordatului românesc s-a datorat unei stări de fapt „creată

---

[101] Valeriu Anania, *op. cit.*, pp. 44-45; I. Mateiu, *op. cit.*, p. 58. Pentru problema fondurilor religioase catolice şi drepturile statului român asupra acestora, vezi George Plopu, *Patronat şi inspecţiune*, Oradea, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1926.

[102] *Raccolta di Concordati...*, vol. II, p. 98.

chiar de către statul român şi nu e vinovat cu nimic Vaticanul, deoarece el trebuia să-şi apere interesele credincioşilor săi"[103]. O poziţie critică faţă de această prevedere exprimă şi istoricul Mircea Păcurariu, care considera că prin Concordat Bisericii Catolice i s-au asigurat „averi imense" pe care nu le avusese nici în Austro-Ungaria. Fiind dotat cu o asemenea putere economică, catolicismul din România, în special cel maghiar, „a putut promova şi o susţinută acţiune prozelitistă şi şovinistă"[104].

Una dintre cele mai importante şi controversate prevederi ale Concordatului se referă la drepturile de patronat. Prin articolul XV, toate aceste drepturi erau şi rămâneau desfiinţate fără nici o indemnizaţie. Bunurile mobiliare şi imobiliare acordate de către patron Bisericii rămâneau în deplina proprietate a acesteia, respectiv a instituţiilor sale legitime, chiar şi dacă erau înscrise pe numele patronilor. Doar în cazul în care parohia dispărea „canonicește şi legal", fostul patron, dacă acesta era statul sau o instituţie de stat, putea dispune liber de aceste bunuri. În analiza acestei probleme considerăm că este necesară observarea atentă a concordatelor din epocă, precum şi o explicare juridică a conceptului tocmai pentru a înţelege cât mai corect semnificaţia acestui „curajos abandon", cum îl defineşte reputatul profesor de drept internaţional Amedeo Giannini[105].

Instituţia patronatului reprezenta o creaţie politică medievală cu scopul de a subordona catolicismul intereselor politice ale regatului ungar. Toate drepturile cuprinse în patronatul suprem au fost considerate drepturi ale Coroanei maghiare, care derivă din suveranitatea statului, şi nu concesii făcute de către Papă regelui Ungariei, cu titlu personal. De altfel, în februarie 1919, guvernul Berinkey a instituit o comisie de jurisconsulţi pentru a se pronunţa asupra drepturilor de patronat suprem. Comisia, formată din laici şi preoţi, a ajuns la concluzia că prerogativele regale privitoare la dreptul de patronat suprem erau trecute, în mod efectiv, asupra autorităţilor Republicii maghiare, chiar dacă forma de stat se modificase[106]. Aceste drepturi constituţionale nu erau exercitate de către rege singur, ci prin intermediul ministerelor de resort. Drepturile de patronat suprem au fost exercitate fără întrerupere, în pofida deselor încercări ale Sfântului Scaun de a le restrânge[107]. Patronatul suprem avea un caracter de drept

---

[103] Şt. Moldovan, *op. cit.*, p. 98.

[104] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, 1997, p. 423.

[105] Amedeo Giannini, *Il Concordato rumeno*, în „L'Europa Orientale", anno IX, novembre-dicembre 1929, n. 11-12, p. 391.

[106] Rita Tolomeo, *La Santa Sede e il mondo danubiano-pontico. Problemi nazionali e religiosi 1875-1921*, Roma, Editura la Fernice, 1996, pp. 103-104.

[107] Lazăr Iacob, *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Oradea, Tipografia Diecezană,, 1933, pp. 5-6.

public şi nu de drept privat, obţinut din partea Sfântului Scaun în calitatea sa de rege apostolic al Ungariei. Pe lângă acest drept, existau şi alte forme de patronat exercitate de către Fondurile Generale catolice al Religiei şi al Instrucţiunii, de episcopi, oraşe, particulari şi de diverse ministere[108].

În afara acestui drept, statul maghiar avea şi dreptul de inspecţie supremă asupra averilor bisericilor, a fundaţiilor acestora şi asupra modului de administrare a lor. Asupra acestor drepturi, la solicitarea Ministerului Cultelor, s-a pronunţat şi preşedintele Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie, George Plopu, în anul 1925. El a ajuns la concluzia că regelui Ferdinand, ca succesor de drept public al regilor Ungariei, îi revine în totalitate dreptul de patronat suprem şi de inspecţie supremă, deoarece acesta nu fusese legat de persoana regelui apostolic al Ungariei, ci aparţinea suveranităţii statului[109]. Totuşi, dintr-o gravă eroare, guvernele româneşti de după anul 1918 nu au înţeles să-şi asume aceste drepturi, lăsând practic pe seama episcopiilor romano-catolice proprietăţi imense fără ca acestea să fi fost proprietare ale lor, ci doar administratori ai unor proprietăţi de stat.

De altfel, nici în timpul negocierilor pentru Concordat reprezentanţii români nu au reuşit să obţină din partea Sfântului Scaun recunoaşterea acestor drepturi pentru regele Ferdinand, sub pretextul că ele aparţinuseră regilor maghiari, în calitatea lor de regi apostolici. Această abandonare a drepturilor a fost un eşec al negociatorilor români. Gazetarul Eugen Titeanu aprecia că prin refuzul acordării acestor drepturi, „Vaticanul nu face decât să introducă în negocierea raporturilor bisericeşti, prudenţa unei rezerve pur politice". El sublinia că adevărata semnificaţie a eşecului de la Roma era aceea că în unele centre europene „se mai crede în legenda unui provizorat românesc"[110].

În privinţa drepturilor de patronat fie ale statului, fie ale particularilor, concordatele polonez, bavarez şi lituanian prevăd, în mod explicit, păstrarea lor până la un nou acord, în timp ce în «*modus vivendi*» cu Cehoslovacia nu se regăseşte vreo prevedere în acest sens. În schimb, prin Concordatul italian erau abolite exequator-ul, placetul regal, regalia şi patronatul regal asupra tuturor beneficiilor ecleziastice[111].

---

[108] Gheorghe Ciuhandu, *Patronatul eclesiastic ungar în raport cu drepturile statului român*, Arad, Tipografia Arhidiecezană, 1928, pp. 67-110. L. Iacob, *op. cit.*, pp. 12-13. I. Mateiu, *Dreptul bisericesc de stat în România întregită. Regimul general al cultelor*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1926, pp. 56-59.

[109] George Plopu, *op. cit.*, pp. 70-71.

[110] Eugen Titeanu, *Drepturile apostolice*, în „Cuvântul", anul III, nr. 371, 1 februarie 1928.

[111] *Raccolta di Concordati...*, vol. II, *passim*.

Referitor la această problemă, demnă de reținut este și poziția regelui Carol al II-lea, exprimată în fața lui Onisifor Ghibu, la 31 august 1931, înaintea plecării acestuia la Roma: „În ce privește dreptul de patronat suprem, înțeleg să exercit asupra Bisericii catolice din Transilvania toate drepturile pe care le-au avut vechii regi ungari. Te autorizez să pui în vedere acest lucru Sfântului Scaun în mod categoric"[112]. Pretenția regelui venea mult prea târziu pentru a mai putea produce efecte la Vatican.

Un loc important în cadrul Concordatului îl ocupă problema școlară. Deși aceasta fusese reglementată prin legi speciale de stat, obligatorii pentru toți cetățenii, indiferent de etnie și religie, totuși Vaticanul a insistat ca ea să fie inclusă și în Concordat. Prin articolul XVI, Biserica Catolică și-a asigurat dreptul de a avea în fiecare dieceză câte un seminar pentru pregătirea clerului, condus și organizat de Episcop, fără nici o intervenție din partea statului. Episcopului îi revenea și dreptul de a stabili programa de studii, statul putând interveni doar la întocmirea programei de predare a limbii române și a istoriei naționale. În plus, prin articolul XIX se oferea Bisericii Catolice posibilitatea de a-și menține școlile normale și de a înființa și întreține pe propria-i cheltuială școli primare și secundare, toate urmând să fie supuse controlului episcopului. Școlile care aparțineau ordinelor și congregațiilor religioase aveau dreptul de a-și fixa limba de predare. Toate școlile care erau supuse dependenței episcopului local beneficiau de dreptul de publicitate.

În privința limbii de predare în aceste școli, guvernul român solicitase Vaticanului să accepte, printr-o declarație interpretativă, o modificare a paragrafului 3 al articolului XIX, în sensul că școlile care aveau deja ca limbă de predare româna să fie obligate să o mențină. Deși prin nota de răspuns din 22 octombrie 1928, Vaticanul își dădea acordul pentru solicitarea guvernului, situația nu a suferit modificări esențiale. Astfel, dintr-un număr de 45 de școli secundare confesionale catolice, doar școala civilă de fete din Sighet a mai păstrat româna ca limbă de predare, iar în cazul celor private nici măcar una nu studia în limba statului[113].

Referindu-se la reglementarea problemei școlare prin Concordat, Nae Ionescu susținea că aceasta „înseamnă a deplasa chestiunea, a depăși cadrul Constituției și a conferi Sfântului Scaun o nouă calitate, pe care necesitatea de fapt nu i-o cere, iar situația noastră constituțională nu i-o îngăduie"[114]. Pe aceeași

---

[112] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 1934, p. 643.
[113] I. Mateiu, *op. cit.*, 1929, p. 44.
[114] Nae Ionescu, *Concordatul*, în „Ideea Europeană", anul VI, nr. 150, 27 iulie-3 august 1924.

poziţie se situează şi Ioan Mateiu, care considera că discutarea problemei şcolare a fost o greşeală atât timp cât ea era reglementată prin legi de stat aflate în vigoare[115]. Chiar şi ministrul Cultelor şi Artelor, Aurel Vlad, observa cu ocazia dezbaterilor pentru ratificare că în această problemă „Biserica Catolică, respectiv maghiară, a câştigat poate mai mult decât a pierdut"[116]. Temerile legate de această reglementare se datorau faptului că în multe din şcolile ordinelor şi congregaţiilor religioase, pe lângă educaţia religioasă se făcea şi o educaţie şovină şi iredentistă, în special în cele maghiare.

Concordatele încheiate de către Vatican cu Letonia, Bavaria, Polonia şi Lituania ofereau Bisericii Catolice largi privilegii în problema instrucţiei şcolare. În special cele bavarez şi lituanian sunt deosebit de favorabile faţă de învăţământul religios atât în şcolile publice, cât şi în cele confesionale[117]. Prin Concordatul cu Italia, biserica obţinea un tratament net favorabil deoarece, potrivit articolului 36, învăţătura doctrinei creştine era considerată de către stat „fundament şi încoronare a instrucţiunii publice".

Prin Concordat se reglementa şi situaţia ordinelor şi congregaţiilor religioase. Statul recunoştea personalitatea juridică a celor existente, urmând ca stabilirea unor noi ordine şi congregaţii, precum şi a caselor noi, să se facă doar cu acordul guvernului român şi al Sfântului Scaun. Superiorii ordinelor şi membrii acestora trebuiau să fie cetăţeni români, domiciliaţi în ţară, fără a se mai admite vreo excepţie în privinţa cetăţenilor străini (art. XVII). Aceste prevederi nu constituiau nici o noutate în materie, toate celelalte concordate din perioada interbelică având dispoziţii similare sau mai favorabile Bisericii Catolice[118].

Bunurile bisericeşti care aparţineau unor persoane juridice religioase, care îşi aveau sediul în afara ţării, şi invers, urmau să formeze obiectul unei convenţii speciale (art. XXI). Eventualele dificultăţi ce puteau să apară cu privire la interpretarea Concordatului trebuiau rezolvate de comun acord între guvernul român şi Sfântul Scaun (art. XXII). Nu se preciza durata acordului, însă părţile

---

[115] I. Mateiu, *op. cit.*, 1929, p. 45.

[116] M. Of., nr. 73, 26 iunie 1929, D.A.D., şedinţa din 29 mai 1929, p. 2704.

[117] Pentru concordatul bavarez şi polonez vezi „L'Europe Nouvelle", annèe 7, nr. 373, 11 avril 1925, pp. 497-500, iar pentru cel lituanian „L'Europe Nouvelle", annèe 10, nr. 520, 28 janvier 1928, p. 124.

[118] Pentru o analiză comparativă a acestei prevederi, vezi Lazăr Iacob, *Ordurile şi congregaţiile religioase în concordatele mai noi*, în „Omagiu lui Ioan Lupaş", Bucureşti, 1943, pp. 352-364.

contractante îşi rezervau posibilitatea denunţării cu condiţia unui preaviz de 6 luni (art. XXIII).

Potrivit unui articol adiţional, după ratificarea Concordatului o comisie formată dintr-un delegat al Vaticanului, un delegat al guvernului şi un delegat asistent din partea Episcopatului urma să se constituie pentru a proceda la delimitarea circumscripţiilor ecleziastice şi la verificarea bunurilor care vor forma Patrimoniul sacru. Comisia concordatară extraordinară prevăzută în articolul adiţional s-a reunit în iunie 1930 şi a procedat la rezolvarea problemelor menţionate mai sus[119].

Analiza comparativă a Concordatului românesc în contextul concordatelor încheiate de către Vatican în perioada interbelică evidenţiază faptul că în nici un caz oamenii politici români, prin negociatorii lor, nu au abandonat, cu excepţia dreptului de patronat suprem al regelui, interesul naţional. Rezultat al unor intense şi îndelungate negocieri, Concordatul României cu Vaticanul se prezintă ca un tratat internaţional ale cărui prevederi reliefează concepţia de largă toleranţă a statului român faţă de minorităţile religioase, precum şi grija acestuia pentru menţinerea şi consolidarea unor relaţii cât mai strânse şi mai amiabile cu Sfântul Scaun. Din perspectiva comparativă, Concordatul românesc nu poate fi considerat nici „cea mai mare primejdie actuală a României" – aşa cum susţinea profesorul Tudor Popescu –, dar nici „cel mai bun dintre toate concordatele încheiate de Vatican" – după cum îl cataloga Ion Gh. Duca. El nu a fost un tratat internaţional perfect, ci unul perfectibil.

Semnarea şi ratificarea Concordatului cu Vaticanul au reprezentat acte politice cu o dublă semnificaţie: pe de o parte, se reglementau raporturile dintre statul român şi Biserica Catolică din România, cu respectarea reciprocă a drepturilor cuvenite celor două părţi, iar pe de altă parte, România putea pune o temelie solidă în direcţia dezvoltării unor relaţii strânse şi cordiale cu una din marile puteri ale lumii. În plus, prin acest tratat statul român spera să mai tempereze acţiunile antiromâneşti ale unor minoritari catolici aflaţi în slujba revizionismului maghiar şi să-i determine să accepte realităţile politico-teritoriale consfinţite prin sistemul tratatelor de pace de la Paris-Versailles.

Dincolo de protestele împotriva acestui act politico-diplomatic, trebuie să subliniem încă o dată consensul politic existent în rândul partidelor româneşti.

---

[119] *România – Vatican*..., pp. 67-70. Din comisie au făcut parte Mons. Angelo M. Dolci, delegatul Sfântului Scaun, prof. Alexandru Borza, delegatul guvernului român şi Mons. Valeriu T. Frenţiu, delegatul episcopatului.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Acest consens indică, în mod clar, necesitatea Concordatului şi faptul că prin acest tratat nu erau nicidecum lezate interesele statului şi ale bisericii dominante. Dacă prin Concordat suveranitatea naţională şi drepturile statului ar fi fost ştirbite, ar fi greu de înţeles un consens politic, în direcţia unui complot împotriva României. Reglementarea situaţiei Bisericii Catolice din România marca şi rezolvarea definitivă a uneia dintre cele mai dificile probleme care s-au ridicat în faţa guvernelor româneşti după anul 1918: problema cultelor.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PAUL NISTOR

Diplomația – profesie și dramă individuală. Personalul Legației României din Washington la începutul Războiului Rece

La finalul celui de-al doilea război mondial, România se afla într-o situație internațională suficient de complexă care oferea, deopotrivă, speranțe și îngrijorări pentru perioada postbelică. Într-un asemenea climat, diplomația trecea printr-o etapă de regenerare. Pe lângă obiectivul schimbărilor de personal, care căuta să se alinieze ideii de marginalizare a celor ce au cooperat cu regimul Antonescu, exista și o tendință de retrasare a strategiilor noastre externe. Înainte ca diplomația română să-și pună problema integrării în jocul unuia dintre cele două mari blocuri politice ce se conturau după 1945, eforturile sale s-au concentrat asupra Conferinței de Pace de la Paris și a obținerii unor clauze cât mai favorabile în tratatul încheiat cu învingătorii. La finalul lui octombrie 1946, textul tratatului se finalizase în cea mai mare parte, cu satisfacțiile și deziluziile sale, astfel încât Ministerul Afacerilor Străine de la București putea reveni la acțiunile de rutină, purtate pentru reorganizarea misiunilor diplomatice românești afectate atât de mult de anii războiului.

În acest context, relațiile diplomatice dintre România și Statele Unite s-au încadrat, totuși, într-o situație mai specială. Deși în anii 1945-1946 se constata o reactivare accelerată a reprezentanțelor politice românești din Europa și o acțiune masivă de transformare a lor în ambasade și legații, raporturile dintre Washington și București rămâneau tensionate. Hotărârea Administrației Truman de a nu recunoaște guvernul Petru Groza, impus de sovietici în beneficiul Partidului Comunist Român, precum și repetatele note de protest înaintate de reprezentanții politici americani la București (Roy Melbourne, Burton Berry) în legătură cu evenimentele stranii ale vieții politice din România au permanentizat

o stare de încordare[1]. În urma Conferinței Miniștrilor Afacerilor Externe ai URSS, SUA și Marii Britanii, de la Moscova (dec. 1945), SUA și Marea Britanie au recunoscut guvernul Petru Groza, iar în februarie 1946, Burton Berry și John Helier Le Rougetel au remis Ministerului Afacerilor Străine note similare prin care transmiteau că guvernele de la Washington și Londra doreau să stabilească cu guvernul român relații diplomatice la nivel de legație[2]. Numit ca ministru al României în SUA, Mihail Ralea a fost inclus în delegația ce reprezenta Bucureștiul la Conferința de Pace de la Paris; abia după finalul conferinței (octombrie 1946), el începea reorganizarea activităților diplomatice la Washington și încadrarea unui nou personal.

Conform unui raport întocmit la începutul anului 1948 de consilierul de legație Vlad Mărdărescu, Legația României din Washington a primit funcționari în trei valuri importante: 14 septembrie 1946, 12 octombrie 1946 și 15 decembrie 1946[3]. Apoi, în anii următori, s-a înregistrat o fluctuație permanentă a personalului, Bucureștiul numind și retrăgând haotic membri ai legației sau înregistrând demisii, majoritatea motivate politic sau financiar.

Se pare că data oficială a redeschiderii reprezentanței diplomatice a României la Washington a fost plasată la 14 septembrie – 1 octombrie 1946, când s-a produs preluarea atribuțiilor de la Legația Suediei. În vechile imobile a fost găsit următorul personal: Francesca Rogers (născută Andreescu) – translator interpret șef (funcționând din 1939), Tascu Tănăsescu – arhivar șef (funcționând din 1920), Pierre Marcaria – intendent (angajat din 1926), Maria Rus – femeie de serviciu (angajată din 1923) și Earl Brown – om de serviciu (angajat în 1940). Acest personal a avut în păstrare arhiva și proprietățile Legației și Consulatelor, îngrijindu-se și de lucrările curente[4]. În scurt timp, însă, legația a căpătat o înfățișare nouă, așezată după o ierarhie diplomatică standard: un ministru plenipotențiar, consilieri de legație, secretari de legație, consilier financiar, consilieri de presă, atașat comercial, consul și viceconsul pentru New York, traducători și interpreți.

În 1946, guvernul român conștientiza pe deplin rolul pe care urma să îl aibă personalul diplomatic trimis în SUA, acela de a iniția contacte cu cea mai influentă putere a lumii, apoi cu organismele recent înființatei Organizații a

---

[1] Ion Calafeteanu (coordonator), *Istoria politicii externe românești*, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 346-349.

[2] *Ibidem*, p. 347.

[3] AMAE, Fond Telegrame Washington (SUA), 1948, fila 79.

[4] *Ibidem*, fila 81.

Națiunilor Unite, și de a supraveghea cea mai mare colonie de etnici români emigrați în Vest. De aceea, la început, au fost puse la dispoziție sume considerabile și numărul membrilor legației (diplomați și personal de întreținere) a crescut până la 30.

Totuși, încă de la finalul anului 1946, activitatea Legației României nu s-a arătat a fi una ușoară. În primul rând, o importanță decisivă o avea lipsa de coeziune a personalului și suspiciunea permanentă existentă între grupurile cu interese divergente. Teoretic, s-a avut în vedere ca la Washington să ajungă diplomați care respectau guvernul Groza și, în plus, Mihail Ralea a reușit, prin influențe personale, să-și construiască o echipă alcătuită, pe bază de favoruri, din cunoștințe apropiate. Astfel, Vlad Mărdărescu, al doilea consilier de legație, și Ion Stănescu, consul general la New York, erau vechii prieteni ai lui Ralea, Olivia Meteș și Remus Lula – nepoți ai lui Petru Groza, Radu Stoichiță, secretar clasa a III-a – bun prieten al familiei Groza, iar Marcela Simionescu, numită în protocol *atașat cultural*, era amanta ministrului nostru la Washington[5].

Intervențiile lui Mihail Ralea în alcătuirea schemei de personal a legației nu au reușit totuși să înlăture impresia de mixaj politic. Diplomații noștri proveneau din diverse partide românești și înțelegeau să perpetueze și peste ocean disputele existente în țară. Mulți nu erau înregimentați politic, dar aveau simpatii care mergeau de la Carol al II-lea până spre Maniu sau comuniști. Toți membrii PCR erau numiți în rapoartele diplomatice TOVARĂȘI (Mircea Meteș, Ion și Elena Crivelescu și presupuși comuniști – Radu Stoichiță și Violeta Zubcov), spre a fi deosebiți de membrii altor partide și pentru a fi recunoscuți drept oameni de nădejde. Alții erau membri PSD (Alfons Vogel) sau PNL – Tătărescu (Mircea Vasiliu)[6].

Atmosfera în interiorul Legației noastre reflecta tensiunile politice din țară dintre guvern și opoziție. Astfel, primul-consilier Ripoșanu și consilierul financiar Jacob Rosenthal se vedeau frecvent cu oamenii lui Auschnit și Franasovici sau cu cercurile „rezistenței" românești din SUA, în special cu foștii diplomați[7]. Consilierul de presă Alfons Vogel era apropiat de oamenii lui Carol al II-lea și prin acțiunile sale lăsa impresia că o parte a legației reprezenta opoziția țărănistă și mai puțin guvernul Groza[8]. Mai mult, se pare că ei aduceau

---

[5] Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Arhiva CC al PCR, Secția Relații Externe, Dosar 10/1947, ff. 27-33.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, fila 27.
[8] *Ibidem*, fila 29.

deservicii grave autorităților române, de vreme ce în rapoartele celui care părea a fi ofițerul de informații însărcinat cu supravegherea colegilor (Alexandru Lăzăreanu) erau inserate opinii care insistau pe lipsa de siguranță a codului de cifru al telegramelor expediate între minister și legație. Astfel, consilierul de presă A. Lăzăreanu constata că cercurile opoziției române din America, dar și Partidul Național Țărănesc cunoșteau textul telegramelor cifrate doar la câteva zile după expedierea lor[9]. Nu e de mirare că în asemenea condiții, un raport din 1947 către minister, semnat Al. Buican, specifica: „În general se poate spune că legațiile noastre sunt focare de propagandă și acțiune antiguvernamentală unde dușmanii regimului au fost din nou promovați în funcții importante"[10]. Așadar, se instaura ideea divizării în grupuri distincte a personalului legației: patrioții și trădătorii, evaluatorul având tendința de a micșora permanent numărul celor fideli guvernului Groza.

Animozitățile interne erau însă construite nu doar politic, ci și personal. Astfel, primul-consilier Pamfil Ripoșanu, dorind funcția lui Ralea, își defăima ministrul și încerca să atragă de partea sa pe unii din membrii legației (Remus Lula, Radu Stoichiță, Alfons Vogel), înscenând și intrigi amoroase între amanta lui Ralea și primul-secretar Meteș[11]. Consilierul de presă Alfons Vogel se afla în concurență profesională cu Jacob Rosenthal, care trebuia să prezinte dezbaterile ONU, și cu celălalt consilier de presă, Alexandru Lăzăreanu[12]. Mihail Ralea însuși avea frecvente conflicte cu Pamfil Ripoșanu, Mircea Meteș și Remus Lula, neavând încredere în mulți dintre subordonații săi și adesea tratându-i de o manieră lipsită de politețe[13].

Cu acest personal, Legația României trebuia să acopere sarcini foarte diverse. Deficitul de încredere reciprocă și atmosfera de suspiciune și ostilitate au scăzut eficiența diplomaților noștri. Activitatea era cu atât mai dificilă cu cât România nu avea o imagine tocmai bună în America. Fost inamic de război, iar din 1945 aliat neoficial al URSS, țara noastră era privită cu precauție sporită de către oficialitățile de la Washington.

Într-o scrisoare din aprilie 1947, adresată de către Mihail Ralea lui Gheorghiu-Dej, a fost surprinsă extrem de precis natura raporturilor româno-americane la începutul Războiului Rece: „Când am venit aici acum patru luni – spunea Ralea – atitudinea Americii față de noi oscila între ostilitate și ignorare. Toate ușile erau închise. O rea voință se manifesta peste tot. Eram considerați ca

---

[9] *Ibidem*, f. 25.
[10] ANIC, Arhiva CC al PCR, Secția Relații Externe, Dosar 17/1947, f. 47.
[11] *Ibidem*, Dosar 10/1947, f. 27.
[12] *Ibidem*, f.30.
[13] *Ibidem*, ff. 26-33.

o sucursală sovietică căreia nu trebuia să i se dea nici un concurs. La Ministerul Comerțului exista o listă în care România era trecută ca o țară «inamică» căreia nu trebuia să i se dea nici un ajutor"[14]. Impresia generală se materializa și în acțiuni concrete care priveau direct reprezentanța politică a României. Astfel, Consilierul de presă Alexandru Lăzăreanu, posibilul agent al serviciilor speciale românești, indica Bucureștiului că legația lucra în condiții din cele mai grele, „supravegheată pas cu pas de zeci de agenți ai serviciului secret american, având trădători chiar în sânul ei"[15]. Cu un personal dezbinat, fără a exista o fidelitate totală față de partidul dominant de la București (PCR), legația noastră încerca să rezolve problemele ridicate de centrala Ministerului Afacerilor Străine și de conducerea guvernului. Atât timp cât ministru de externe a rămas Gheorghe Tătărescu, comuniștii nu au putut să excludă dintre membrii oficiului nostru diplomatic pe cei care nu agreau guvernul Groza, iar ideologicul nu avea încă o influență decisivă în rândul diplomaților.

Într-un raport întocmit de consilierul de presă Alexandru Lăzăreanu, în februarie 1947, și trimis Bucureștiului, descoperim o savuroasă caracterizare a tuturor membrilor Legației. Se pare că cei care coordonau din țară destinele diplomației noastre au ținut să aibă un tablou detaliat al capacităților și abilităților profesionale, dar și al viciilor sau slăbiciunilor personale ce-i caracterizau pe reprezentanții României la Washington. Astfel, fiecărui membru i se făcea o radiografie specială și minuțioasă: ce opinii și simpatii politice avea, cum arăta trecutul său, capacitățile profesionale, ambiții și idealuri, familie și prieteni etc. Totul mergea până la amănunte deosebit de picante, vicii personale și pasiuni lumești, detalii prin care puteau fi atacați sau șantajați... Evaluatorul, Alexandru Lăzăreanu, părea că alcătuiește acel text din perspectiva unei doctrine de stânga, antioccidentale, folosind ca reper și gradul de fidelitate față de guvernul Petru Groza.

Astfel, ministrul României la Washington, Mihail Ralea, „merge complet pe linia noastră", „nu are ambiția să rămână în Statele Unite" dar „vrea ca postul pe care-l deține să-i slujească drept trambulină pentru a obține un post de mai mare răspundere în țară"[16]. Conform observațiilor lui Lăzăreanu, Ralea era suficient de eficient pentru funcția respectivă, deoarece „e foarte inteligent, cult și subtil... și câștigă lesne simpatia celui cu care stă de vorbă"[17]. Slăbiciunile erau trecute și ele cu meticulozitate: „în primul rând e foarte ipohondru, se crede bolnav" și

[14] *Ibidem*, f. 64.
[15] *Ibidem*, f. 32.
[16] *Ibidem*, f. 26.
[17] *Ibidem*.

devine nervos şi impulsiv, „îi place teribil să bârfească", iar când e lipsit de serviciile amantei sale „nu mai e în stare de nimic"[18]. „Însă cea mai mare lipsă este rămăşiţa ciocoioasă în criteriul de selecţie a colaboratorilor săi. Astfel, a adus în Legaţie o serie de oameni pentru simplul motiv că-i sunt prieteni sau oameni devotaţi..."[19]

Al doilea în ierarhia legaţiei era Pamfil Ripoşanu – prim-consilier şi, în lipsa ministrului, însărcinat cu afaceri. Poate şi din cauză că nu-i simpatiza pe comunişti, Ripoşanu avea parte de o fişă personală sumbră. „E nemărginit de ambiţios... vrea cu orice preţ să ajungă ministru în locul lui Ralea... şi din cauză că îl sapă pe Ralea... între el şi Marcela Simionescu (amanta ministrului) a izbucnit o duşmănie de faţă..."[20] Ripoşanu ar fi „caracterizat printr-o îngâmfare, lăudăroşenie şi incultură rară. Se crede un om politic, un Adonis şi un Don Juan, toate la superlativ"[21]. „Nu e inteligent, dar are o doză de şiretenie rustică... Părerile lui politice sunt reacţionare şi antisovietice iar în tinereţe ar fi fost peşte..."[22] Datorită acestor trăsături, primul-consilier era văzut ca întâiul factor destabilizator în legaţie, un permanent pericol pentru interesele comuniştilor români şi un posibil trădător.

Al treilea om în ierarhia reprezentanţei noastre diplomatice era Vlad Mărdărescu – ce deţinea funcţia de consilier doi. Era fiul generalului Mărdărescu, un vechi prieten al lui Ralea. Totuşi, ministrul nostru de la Washington „nu are o părere strălucită despre capacităţile intelectuale ale lui Mărdărescu care... nu vrea şi nu poate să lucreze mai mult..."[23].

În schimb, un comunist aflat în corpul diplomatic – tovarăşul Mircea Meteş, prim-secretar de legaţie, „e foarte muncitor şi cinstit şi doar când intră în conflict cu Ralea „are scăderi serioase datorită unei stări de continuă nervozitate"[24]. Radu Stoichiţă, secretar clasa a III-a, era „un tânăr puţin zăpăcit şi nu tocmai serios" care „cu greu duce vreun lucru la bun sfârşit"[25]. Era foarte naiv şi era îndrăgostit nebuneşte de soţia lui, fată de general. Un alt secretar clasa a III-a, Mircea Vasiliu, şeful protocolului, „e tânăr, inteligent, cult, cu înclinaţii artistice şi

[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem*, f. 27.
[21] *Ibidem*, f. 26.
[22] *Ibidem*, f. 28.
[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem*, f. 32.
[25] *Ibidem*, f. 31.

foarte snob"[26]. Jacob Rosenthal, fost director al ziarelor „Adevărul" și „Dimineața", ocupa postul de consilier financiar al legației, deși avea mai mult atribuții de presă. Se pare însă că el nu era prea agreat în legație, deoarece lăsa mult de dorit în chestiunile profesionale, concluzia lui Lăzăreanu fiind una dură: „Practic nu avem de la el absolut nici un aport... N-a făcut absolut nimic"[27].

Un alt personaj interesant pare a fi celălalt consilier de presă, Alfons Vogel, într-un fel contraconcurentul lui Lăzăreanu. Fișa sa se deschidea cu o remarcă cinică: „a venit în Statele Unite cu trei gânduri: să rămână în America cu orice preț, să facă carieră în diplomație și să facă ceva afaceri"[28]. Opțiunea de stabilire în SUA putea fi legată și de faptul că el avea un băiat de 12 ani care suferea de o boală nervoasă ce nu putea fi tratată în țară. Conform caracterizării lui Lăzăreanu, Vogel „are o mare putere de muncă și caută să se distingă. [...] este extrem de lingușitor și caută să se vâre în sufletul celor care i-ar putea fi de folos..."[29]. În plus, se mai spunea despre Vogel că era necinstit, invidios, „iar lipsa de discernământ politic îl făcea să comită greșeli grave", în special cele legate de întreținerea unor relații cu emigrația română din America[30].

Ataşatul comercial, Remus Lula, deși nepot al lui Groza, un inginer „foarte serios și foarte muncitor", care s-a implicat mult în chestiuni comerciale ce interesau direct statul român, nu câștigase încrederea lui Ralea și se afla în relații tensionate cu acesta[31].

Un om important era Ion Stănescu, consul general la New York, „deschis, simpatic... prieten cu Ralea..." dar care „a realizat o avere uriașă prin speculații de devize și pe care încearcă să și-o mărească în același fel"[32]. Tot la New York se aflau tovarășul Ion Crivelescu, viceconsul, și soția sa Elena – „doi tovarăși în care sunt convins că se poate avea absolută încredere"[33].

Personalul mărunt oferea și el suficiente motive de îngrijorare lui Lăzăreanu. Astfel, Violeta Zubcov, dactilografă, era fiica unui rus alb care trăia la Paris, vorbea de rău regimul și guvernul din România și putea compromite PCR pentru că afirma că era membră de partid și, în plus, părea să se afle în foarte bune relații cu Lucrețiu Pătrășcanu[34]. Cristina Ghețu, o altă interpretă și

[26] *Ibidem*, f. 30.
[27] *Ibidem*, f. 28.
[28] *Ibidem*, f. 29.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, f. 32.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, f. 33.
[33] *Ibidem*, f. 34.
[34] *Ibidem*.

dactilografă, era văzută drept „o teribilă zăpăcită... obiectul bătăii de joc al tuturor celor din legație"[35].

Oameni importanți în jocul de putere din interiorul legației erau șoferii: tovarășul Sterică – șoferul lui Ralea și devotat PCR – și Costică Negoiță, șoferul lui Ripoșanu, „un reacționar feroce, pereche potrivită a șefului său"[36]. De asemenea, un personaj ciudat era Luca, curier de legație, fost agent, care în mod repetat era prins „scotocind prin coșuri de hârtii... și ascultând la uși", dar care întârzia mereu cu expedierea poștei, sarcina sa principală[37].

Dacă aceste caracterizări au o evidentă tentă negativă, forțându-ne să ne întrebăm care era eficiența unor diplomați cu asemenea trăsături, cu totul altfel stătea situația când era vorba de femeile din legație. Una singură, Olivia Meteș, nepoata lui Groza, soția prim-secretarului de legație și sora atașatului comercial, primea o aură negativă, fiind prezentată drept „incultă și puțin inteligentă". În rest, toate celelalte soții de diplomați se pare că dublau randamentul profesional prin impresia pe care o lăsau în societatea americană și prin simpatiile pe care le strângeau în rândul oficialităților de la Washington. Astfel, doamna Ralea era „o femeie inteligentă și cultă, cu mult bun simț", soția consilierului doi – Mărdărescu – „o femeie frumoasă și elegantă, care făcea o figură bună la recepții și reuniuni mondene", iar alte soții impresionau prin drăgălășenie și cultură[38]. Marcela Simionescu, atașata culturală și partenera de viață a lui Ralea, „e inteligentă, spirituală dar puțin actriță în viața pe care o duce"[39]. Putem afirma, așadar, că romîncele care gravitau în jurul diplomaților noștri influențau decisiv atât eficiența profesională, cât și viața cotidiană a micii comunități diplomatice a legației.

Activitatea echipei lui Mihail Ralea a fost dificilă de la începuturi. Confruntându-se cu acea întrerupere datorată războiului, Legația României revenea în tabloul politic american, dar încărcată cu un prestigiu simbolic de două ori negativ, prin alianța cu Germania și mai apoi cu Uniunea Sovietică. Pe lângă refacerea unor contacte cu autoritățile SUA și cu diplomați europeni stabiliți la Washington, trimișii guvernului român trebuiau să mai supravegheze recenta emigrație ostilă PCR, dar și o colonie românească de 140.000 de persoane răspândită în câteva orașe mari. Toate acestea, vom vedea, cu un personal redus, cu un buget de austeritate și fără a dispune de o minte limpede în coordonare.

---

[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem*, ff. 26-33.
[38] *Ibidem*, f. 33.
[39] *Ibidem.*

La doar câteva luni de la instalare, diplomații noștri prezentau un raport de activitate prin care insistau pe anumite succese profesionale. Astfel, fuseseră inițiate contacte și legături în lumea politică, diplomatică și financiară din S.U.A., care, se spera, au ajutat la o schimbare de imagine, „făcând cunoscută România ca o țară independentă și democratică"[40]. Datorită acestor conexiuni, s-au putut obține împrumuturi importante de la bănci americane, cu ajutorul cărora au fost cumpărate cereale absolut necesare în condițiile crizei alimentare din România.

Propaganda inițiată de Legație pentru a determina schimbări în opinia publică, referitoare la România, se limita la inserarea unor articole favorabile noului regim în ziare influente („Washington Post", „The New York Times", „Detroit News") și la editarea de către Alfons Vogel a unui buletin de presă, pus la dispoziția diverselor instituții. O amploare deosebită o aveau campaniile duse în rândurile românilor americani, „împotriva reacțiunii", care criticau cercurile din jurul lui Carol al II-lea și al lui Nicolae Rădescu, împotriva preoților care nu se supuneau Patriarhiei Române sau a grupului diplomaților. Ca schimbare de strategie față de vechea diplomație, „care evita contactul cu masele românești", era prezentat exemplul întăririi pozițiilor grupurilor de stânga prin „legături cu mulți români americani, fără deosebire de clasă și condiție socială, dând pildă de purtare cu adevărat democrată"[41].

Pe lângă rapoartele extrem de detaliate despre colonia românească din America, în care se precizau organizațiile și ziarele controlate de informatori ai legației, un mare efort era depus în direcția supravegherii și compromiterii nucleului de rezistență românesc care dorea să obțină de la președintele Truman promisiunea unei intervenții eliberatoare în România[42]. De asemenea, abundau analizele vieții politice, economice și sociale din America, diplomații noștri încercând predicții referitoare la viitorii președinți, la raporturile dintre republicani și democrați sau la situația muncitorimii nemulțumite din marile centre industriale. În general, acestea se realizau pe baza informațiilor obținute din presă, zilnic fiind citite 10-12 ziare mai importante sau 30-40 reviste săptămânale și lunare. O chestiune sensibilă erau noile relații care trebuiau stabilite cu diferitele grupări americane de stânga. De la senatori și congresmani democrați (Wallace, Pepper, Taylor, Marcantonio) până la avocați și ziariști,

[40] *Ibidem*, f. 23.
[41] *Ibidem*, f. 24.
[42] *Ibidem*, ff. 14 – 19.

oameni de cultură ori sindicate muncitoreşti, legaţia noastră construise o reţea demnă de luat în seamă de puncte de sprijin şi informare[43].

Ca un amănunt picant, trebuie spus că nu de puţine ori diplomaţii români primeau şi comenzi stranii din partea elitei conducătoare de la Bucureşti. Aceştia cereau să le fie trimise în ţară literatură politică sau beletristică, medicamente pentru rude, discuri cu muzică, automobile americane, filme sau diverse produse industriale. Aşadar, munca diplomaţilor presupunea o specializare din ce în ce mai sofisticată.

Aşa cum dezvăluie documentele reprezentanţei noastre de la Washington, cele mai importante obiective pentru perioada 1947-1948 au fost: extinderea contactelor politice cu oficialităţile americane şi diplomaţii străini acreditaţi în capitala Statelor Unite, ofensiva diplomatică pentru admiterea României în ONU, campaniile de compromitere a reprezentanţilor emigraţiei sau a partidelor politice româneşti – în special PNŢ şi PNL, criticile aduse foştilor suverani Carol al II-lea şi Mihai I, extinderea reţelei de informatori şi încercarea de a impune ideile de stânga coloniei româneşti din America.

Chiar dacă multe din aceste obiective nu au fost atinse, eforturile diplomaţilor români au fost remarcabile şi au existat efecte de durată în urma acestor acţiuni. Cum erau însă recompensaţi diplomaţii pentru activitatea lor? În acest sens, găsim o apreciere în raportul lui Lăzăreanu din februarie 1947: „Salariile membrilor Legaţiei sunt prea reduse pentru nivelul de trai, din mediul diplomatic, în Statele Unite. Însuşi Ralea are ca salariu şi cheltuieli de reprezentare cam jumătate din ceea ce are Franasovici la Londra deşi obligaţiile lui sunt mult mai mari şi viaţa e mai scumpă"[44]. În vara lui 1947 personalul legaţiei a primit 14164 $, detaliat după cum urmează: pentru luna iulie 1947, Mihai Ralea 3035$ inclusiv reprezentarea 1332$, Pamfil Ripoşanu 2070$ pentru Iunie şi Iulie, Mărdărescu – 1271$, Meteş – 1020$, Stoichiţă – 663$, Vasiliu – 535$, dactilografele Gheţu şi Zubcov câte 400$, şoferul Negoiţă 416$, oamenii de serviciu Iliescu şi Popa câte 140$, respectiv 130$, consulul Stănescu 1300$, viceconsulul Crivelescu 555$, ataşatul cultural Marcela Simionescu 445$[45].

Insensibil la atenţionările legaţiei, care argumenta că salariile erau prea mici pentru diplomaţi şi aproape că nu permiteau supravieţuirea în ceea ce priveşte personalul de îngrijire, Ministerul Afacerilor Străine decidea chiar reduceri cu aproape 1/3 începând cu octombrie 1947. Mai mult, consilierii de presă, plătiţi de Ministerul Informaţiilor, şi ataşaţii comerciali, plătiţi de Ministerul

---

[43] *Ibidem*, f. 54.
[44] *Ibidem*, f. 25.
[45] AMAE, Fond Telegrame Washington, iulie-august 1947, vol.7, f. 72.

Economiei, nu au primit nimic timp de un an din partea ministerelor respective, obținând doar bani cu titlul de împrumut din fondurile speciale ale legației[46]. În urma acestor reduceri generale, salariile au scăzut după cum urmează: pentru Mihail Ralea – 3035$ în octombrie 1947, 2433$ în decembrie 1947 și 2256$ în februarie 1948; pentru Mărdărescu – 1271$ în octombrie 1947, 933$ în decembrie 1947 și 797$ în februarie 1948, iar pentru omul de serviciu Dumitru Iliescu – 140$ în octombrie 1947, 103$ în decembrie 1947 și 88$ în februarie 1948[47]. Această politică salarială a Bucureștiului va declanșa o nemulțumire în masă și o „dezertare" generală de la posturi, chiar și membrii PCR ori simpatizanții guvernului Groza alegînd, din acest motiv, fie să rămână în SUA, fie să înainteze cereri de rechemare în țară.

Problemele cu care s-a confruntat comunitatea noastră diplomatică au depășit succesele, iar chestiunile financiare și de organizare au impulsionat un dialog efervescent, aproape permanent, între un corp diplomatic care soma rezolvarea neregulilor și un minister bucureștean care se dovedea insensibil la propunerile venite de peste ocean. La doar câteva luni de la instalarea personalului legației, un raport semnala expres: „părți negative, lipsuri și slăbiciuni". Pe poziția întâi erea trecută „lipsa unei atmosfere de siguranță în legație" datorată legăturilor pe care diplomații cu opinii anticomuniste le aveau cu emigrația română și cu serviciile secrete americane[48]. Apoi, urma o îngrijorare la adresa contactelor slabe cu țara. Această temere se reflecta în nesiguranța codului diplomatic folosit, lipsa ziarelor din România, lipsa fotografiilor și a filmelor de propagandă[49]. Urma plângerea referitoare la salarii și constatarea că Ralea nu reușea să organizeze bine activitatea subalternilor. Astfel, „nu există un plan de muncă", „fiecare face aproape numai ce-l taie capul" și „activitatea diferitelor sectoare... nu e coordonată"[50]. Necruțător, raportul punea la baza majorității insuccesele favorurile și nepotismele care existaseră la completarea schemei legației: „O bună parte dintre membri și funcționari nu corespund postului și au fost aleși numai pe criteriul legăturilor personale cu vreun membru al comisiei de selecție"[51].

Într-un val de telegrame către Ministerul Afacerilor Străine, Mihail Ralea argumenta permanent prin misiunile dificile încredințate de guvernul Groza Legației de la Washington, volumul de muncă uriaș și imposibilitatea de a

[46] *Ibidem*, martie-aprilie 1948, f. 86.
[47] *Ibidem*, octombrie-noiembrie-decembrie 1948, f. 134.
[48] ANIC, Arhiva CC al PCR, Secția Relații Externe, Dosar 10/1947, f. 25.
[49] *Ibidem*, f. 25.
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*, f. 26.

administra trei imobile cu trei etaje, cu bani puțini și numai cu doi servitori[52]. Cuvintele sale erau cu adevărat disperate: „mă găsesc într-o situațiune într-adevăr penibilă trebuind a protesta la fiecare două luni asupra suprimării de funcționari sau reducerii de salarii..."[53]. Ralea constata că oamenii de serviciu umblau cu haine rupte, că diplomații cereau rechemarea în țară, deoarece nu puteau trăi în SUA cu salariul respectiv, și că legația se găsea în situația înjositoare de a închide clădirea principală și a o transforma în cantină și dormitoare. De asemenea, în octombrie 1947, nu se primiseră fonduri pentru misiuni speciale de șase luni de zile. Disperat, ministrul nostru cerea ca raportul său să ajungă până la Gheorghiu-Dej și Maurer, în speranța că legația noastră va atinge o situație de normalitate comparabilă cu cea a altor legații europene[54]. Din nefericire, soluția găsită de liderii comuniști din țară – reducerea cu 1/3 a personalului – nu era de natură să îmbunătățească eficiența diplomației noastre în America, în schimb se alinia la cerințele marelui aliat din Est: diluarea la minimum a contactelor cu blocul capitalist, izolarea României față de un Occident considerat amenințător.

Totuși, cea mai mare problemă a Legației României de la Washington nu a fost legată de partea financiară ori de capacitățile profesionale ale personalului, ci avea în vedere lipsa încrederii politice la nivelul diplomaților noștri, reflectând cu acuratețe schimbarea tensionată de regim care avea loc în România anului 1947. Astfel, cei mai mulți dintre membrii legației erau suspectați că oferă informații opoziției țărăniste, că întrețin legături cu serviciile secrete americane ori cu emigrația română și că se manifestă frecvent în calitate de veritabili dușmani ai Uniunii Sovietice. Această atmosferă de nesiguranță și suspiciune a minat, din interior, orice posibilă coeziune în numele eficienței diplomatice. Era clar că, în vremurile dificile de atunci, reprezentanților oficiali ai României li se părea mai important viitorul lor și al țării, ca entitate politică, decât o muncă de rutină, adeseori percepută a fi în defavoarea adevăratelor interese naționale.

Astfel, foarte puțini dintre membrii legației erau plasați deasupra oricăror bănuieli: Ralea – deoarece se considera că dorește un post mai important în țară, Mărdărescu – al doilea consilier al legației – deoarece nu era prea dotat intelectual, Lăzăreanu – posibil ofițer al serviciilor speciale române, tovarășul Sterică – fost șofer al Anei Pauker, și tovarășii Ion și Elena Crivelescu de la consulatul din New York. În rest, toți ceilalți ori erau deja în relații ciudate cu

---

[52] AMAE, Fond Telegrame Washington, vol.9, octombrie 1947, fila 12.
[53] *Ibidem*, f. 61.
[54] *Ibidem*, f. 62.

americanii sau cu rezistența română din America, ori în situația de a defecta la inamic în orice moment.

Prim-consilierul Pamfil Ripoșanu, al doilea om al legației, părea centrul intrigilor împotriva intereselor guvernului Groza, având idei reacționare și anti-sovietice și păstrând legături ciudate cu Auschnit, Franasovici și cu cercurile opoziției. Mai mult, în mod repetat, se vedea cu reprezentanți ai Departamentului de Stat și ai serviciilor secrete americane, purtând discuții care nu se mai încadrau în atribuțiile sale de serviciu[55]. În plus, conform analizei lui Lăzăreanu, prim-consilierul de legație încerca să facă aliați și prozeliți în interiorul cercului diplomatic, de la consilierul de presă până la ataşatul comercial Lula. Alfons Vogel era și el văzut ca un infidel al regimului, întreținând legături cu cercurile carliste din America și încercând să-și găsească conexiuni pentru o eventuală stabilire peste ocean[56]. Consilierul financiar, Jacob Rosenthal, „a fost foarte activ în ceea ce privește intrigile", cultivând relația cu Franasovici și cu fostul diplomat Davilla care-i reprezenta în SUA pe Vișoianu și Cretzianu. „Din sursă sigură... primește la el acasă agenți ai serviciului secret american și oameni din rezistență"[57]. Mircea Vasiliu, secretar clasa a III-a, care prin funcția lui era obligat să facă zilnic vizite la Departamentul de Stat și în diverse cercuri americane, întrunea toate motivele să devină și el un suspect[58]. Aceeași bănuială, în cazul Violetei Zubcov, dactilografa care ar fi dorit să se mărite cu un american. Chiar și în direcția prim-secretarului de legație, comunistul Mircea Meteș, exista o neîncredere principială: „n-ar fi exclus ca mai târziu să cadă sub influența vreunui spion..."[59]. Această neîncredere generalizată a Bucureștiului în personalul legației explică, măcar în parte, opțiunea pentru reducerea numărului de membri ai reprezentanței noastre americane. Cu cei mai mulți dintre diplomați în poziția de presupuși infideli, guvernul Groza prefera diluarea semnificativă a contactelor cu oficialitățile Statelor Unite.

Deși au existat numeroase propuneri de îmbunătățire a situației în interiorul legației, propuneri ce priveau modificări de personal, alocarea de noi fonduri ori un management mai eficient, trecerea lunilor nu a făcut altceva decât să conducă la dezintegrarea micii comunități diplomatice românești. La început, Ralea, Mărdărescu sau Lăzăreanu au căutat să indice ministerului de la București posibile soluții pentru îmbunătățirea situației: un cifru sigur pentru telegrame, o fluență a transportului ziarelor și al materialelor de propagandă din țară,

[55] ANIC, Arhiva CC al PCR, Secția Relații Externe, Dosar 10/1947, fila 27.
[56] *Ibidem*, f. 29.
[57] *Ibidem*, f. 31.
[58] *Ibidem*, f. 32.
[59] *Ibidem*, f. 31.

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

angajarea de personal calificat în număr suficient, eliberarea din funcții a celor care nu prezentau siguranța politică, fonduri suplimentare pentru salarii, propagandă și misiuni speciale[60]. Se pare însă că Ralea nu primea nici măcar răspunsuri la aceste apeluri disperate și ajunsese, în octombrie 1947, să nu mai aibă nici bani pentru trimiterea în țară a celor care erau rechemați de la posturi[61]. Acest dezinteres al Ministerului Afacerilor Străine față de situația legației noastre a condus la demisii în masă.

Începând din septembrie 1947, potrivit hotărârii Comisiei ministeriale de redresare economică și stabilizare monetară, Ministerul Afacerilor Străine trebuia să treacă la comprimări de personal și mari economii. Astfel, legația a fost anunțată că trebuie să renunțe la cinci dintre membrii săi și să reducă salariile cu 28-30%[62]. În noiembrie 1947 se revenea asupra rechemărilor în țară, dar erau făcute alte propuneri de micșorare a personalului. În martie 1948, legația pierduse deja 10 oameni, fără ca ei să fie înlocuiți cu alții. Astfel, demisionaseră și rămăseseră în America: primul-consilier Pamfil Ripoșanu și consulul de la New York, Ion Stănescu; fuseseră chemați în țară: secretarul III – Radu Stoichiță, șoferul Constantin Negoiță și interpreta Cristina Ghețu. Oamenii de serviciu Maria Sterian, Constantin Ionescu și Earl Brown au fost concediați iar Violeta Zubcov – dactilograf și Gheorghe Luca – curier, deși rechemați, au preferat să rămână pe cont propriu în Statele Unite[63].

În vara anului 1947, legația primea în rândurile ei o persoană cu însărcinări speciale: domnul V.V. Pella, ministru plenipotențiar clasa I. Acesta era însărcinat să „urmărească activitatea și să țină contact cu serviciile ONU, precum și cu toate instituțiile internaționale aflate în SUA" care desfășurau activități convergente cu aceea a Națiunilor Unite[64]. Către finalul lunii august 1947, Ministrul Afacerilor Străine, Gheorghe Tătărescu, îi adresa o telegramă lui Pella în care ruga trebuia să se insiste în acțiunile diplomatice de la New York, Washington și Paris, deoarece guvernul român persevera în ideea că admiterea României în ONU trebuia să se producă în acea sesiune și nu mai târziu[65]. Pella a colaborat bine cu Ralea și, folosind relații personale, a sensibilizat mulți diplomați occidentali pentru cauza României. Totuși, după ce a fost utilizat pentru prestigiul său simbolic internațional, începând cu 1948, el a devenit deranjant pentru autoritățile române, și în octombrie 1948 consilierul de presă

[60] *Ibidem*, ff. 58-59.
[61] AMAE, Fond Telegrame Washington, oct. 1947, vol.9, f. 62.
[62] *Ibidem*, sept. 1947, vol.8, f. 13.
[63] *Ibidem*, martie-aprilie 1948, f. 82.
[64] *Ibidem*, vol.7, 1947, f. 112.
[65] *Ibidem*, f. 144.

Grigore Preoteasa întreba Bucureștiul dacă nu era mai nimerit ca Pella să fie „descărcat oficial de atribuțiuni"[66].

Dintre demisionarii din Legația României de la Washington, Pamfil Ripoșanu și Alfons Vogel au creat reale probleme colegilor rămași să apere interesele statului comunist. Astfel, după ce fostul prim-consilier Ripoșanu a demisionat, cerând și azil politic în SUA, informatorii legației îl dădeau drept „angajat direct al Serviciului de Poliție" american, deoarece fusese surprins de mai multe ori ținând sub observație sediul legației, singur sau cu alți agenți[67]. În plus, prin interviuri date unor reviste diverse, Ripoșanu a indicat ziarele sau organizațiile românilor americani care erau sponsorizate în secret de guvernul Groza. Mai mult, declarase cât se poate de clar că „Legațiunea României este condusă de Legațiunea URSS"[68].

În iulie 1948, un alt membru important al grupului diplomatic românesc, consilierul de presă Alfons Vogel, și-a prezentat demisia. Deși adusese importante servicii externe regimului comunist reușind să infiltreze informatori în diferite comunități emigrate în SUA, el a preferat să părăsească, în cele din urmă, legația. Principalele ziare americane au preluat pe prima pagină declarațiile lui Vogel care s-a autoconsiderat refugiat politic, criticând orientarea comunistă a noului stat român[69]. Pentru a contracara aceste ieșiri publice ale foștilor colegi, diplomații rămași fideli guvernului de la București au făcut mari eforturi propagandistice, rămase însă fără efect într-o Americă ce înțelegea din ce în ce mai clar schimbările reale din Europa de Est.

În fine, în septembrie 1948, chiar și un comunist, Mircea Meteș, prim-secretar de legație, și-a înaintat demisia, preferând totuși să se întoarcă în țară[70]. La fel va proceda în decembrie 1948 Alexandru Stoianovici, referent[71]. Se pare că cei care optau pentru revenirea în România aveau drept unică motivație a părăsirii Washingtonului doar nivelul prea scăzut al salarizării.

La finalul anului 1948, relațiile româno-americane intrau însă într-o nouă fază. După enormele presiuni făcute de comuniștii români asupra reprezentanților americani de la București, o tensiune critică s-a instaurat și în diplomație. Chiar de la sfârșitul lui 1948 începeau expulzările reciproce de diplomați, care vor continua câțiva ani buni, ca semn al declanșării Războiului Rece, în miniatură, pe direcția București – Washington. La 13 decembrie 1948, Vlad

---

[66] *Ibidem*, oct.-nov.-dec. 1948, f. 65.
[67] *Ibidem*, vol.10, nov.-dec. 1947, f. 41.
[68] *Ibidem*, iul.-aug.-sept. 1948, f. 96.
[69] *Ibidem*, f. 96.
[70] *Ibidem*, f. 119.
[71] *Ibidem*, oct.-nov.-dec. 1948, f. 179.

Mărdărescu, devenit Însărcinat cu Afaceri *ad-interim*, primea din partea Departamentului de Stat două note prin care se aducea la cunoştinţă că domnii Alexandru Lăzăreanu şi Grigore Preoteasa – oficial, consilieri de presă, dar foarte posibil agenţi ai serviciilor secrete române – deveneau *persona non grata* şi erau rugaţi să părăsească teritoriul Statelor Unite[72]. Gestul americanilor era un răspuns la expulzarea de către România a ataşatului militar J. Lovell şi a consilierului de legaţie H. Leverich. Aşadar, aici se încheia perioada de minimă normalitate diplomatică dintre România şi SUA de după cel de-al doilea război mondial şi începeau relaţiile subsumate principiilor oficiale ale Războiului Rece.

În concluzie, regimul comunist român postbelic s-a confruntat cu suficiente probleme în încercarea sa de a restructura diplomaţia după principii ideologice. Oameni cu experienţă au dezertat, de îndată ce nu au mai văzut sensul slujirii unui stat comunist, ori au fost expulzaţi din locul în care dovediseră profesionalism. Au fost aduşi diplomaţi noi, fideli partidului unic şi cu entuziasm ideologic, dar slab pregătiţi. Adesea, aceştia nu ştiau nici o limbă străină şi nici nu înţelegeau prea multe din fineţea activităţii diplomatice. În schimb, aplicau la scară internaţională principiile luptei proletare şi proiectau disputa internă dintre burghezi şi muncitori în sistemul global de state. În plus, slaba finanţare a Legaţiei RPR din Washington a făcut ca activitatea de acolo să fie mai mult simbolică în primii ani ai Războiului Rece. Din aceste motive se poate considera că, măcar pentru un timp, noua diplomaţie comunistă a trecut prin dificultăţile inerente formării sale. Se adăugau apoi eforturile necesare adaptării la o nouă lume unde ideologicul penetrase chiar şi cutumele diplomaţiei clasice.

[72] *Ibidem*, f. 142.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DORIN DOBRINCU

Formațiuni „minore" de rezistență anticomunistă din Oltenia (1948-1952)

Rezistența anticomunistă a fost cunoscută și în Oltenia la începuturile regimului comunist, atât în forma grupurilor înarmate, cât și a organizațiilor subversive. Unele dintre acestea sunt mai bine cunoscute, fiind tratate deja de istorici, în vreme ce altele sunt fie vag menționate în diferite lucrări, fie complet ignorate. În textul de față vom avea în vedere asemenea formațiuni „minore" de rezistență, încercând reconstituirea apariției, activității și distrugerii lor. Am pornit de la ideea că pentru conturarea întregului – în speță, a ceea ce a fost opoziția la regimul comunist în anii de început ai acestuia – este necesară recuperarea „bucăților marginale" de istorie. De asemenea, îi amintim/recuperăm și pe fugarii izolați care au activat/au fost semnalați în Oltenia în intervalul avut în vedere. Acest text este construit pe informații recuperate din documente – inedite sau nu – ale Securității, precum și pe mărturii ale supraviețuitorilor.

1. Grupul Mihai Morănescu

Din documentele Securității rezultă că Mihai Morănescu zis „Mișu" a întreținut legături cu grupul de rezistență din Munții Arnota, județul Vâlcea[1], căruia îi acordase sprijin în bani și alimente. Morănescu a fost șeful unei „organizații subversive cu caracter legionar", în raza raionului Balș, depistată în aprilie-mai 1949. Liderul organizației s-a ascuns la socrul său, de unde a reușit să scape în timpul unei intervenții a Securității. Ulterior s-a asociat cu Dumitru Trușcă, care fugise de la domiciliu cu puțin timp în urmă. Însă cei doi au fost

[1] Pentru „povestea" acestui grup vezi Dorin Dobrincu, *„Arnota" – un grup de rezistență armată anticomunistă din Oltenia montană (1949)*, în Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (eds.), *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX). Omagiu profesorului Alexandru Zub*, Iași, Editura Junimea, 2005, pp. 431-451.

BCU IASI UNIVERSITY LIBRARY

atraşi într-o capcană în magazia unui informator al Securităţii, din comuna Leoteşti (ori Bobiceşti, datele se contrazic), judeţul Olt. În dimineaţa zilei de 19 iunie 1949, un grup de ofiţeri de Securitate a înconjurat clădirea unde se găseau cei doi fugari, apoi securiştii au pătruns în interior din mai multe direcţii. Morănescu şi Truşcă nu au reuşit să utilizeze armamentul pe care-l aveau asupra lor – primul tocmai se bărbierea, iar cel de-al doilea ieşise afară –, fiind imobilizaţi de securişti[2].

2. Grupul „Izverna"

Eugen Bocârnea, student la Medicină în Bucureşti (dar originar din Turnu Severin), Ion Bocârnea, Gheorghe Eftimiu, ambii elevi de liceu, din Turnu Severin, şi Aurică Firulescu, muncitor din Turnu Severin, erau urmăriţi la începutul anului 1949, fiind acuzaţi de legionarism. Pentru a scăpa de Securitate au plecat în munţi, în martie 1949, pe o vreme nepotrivită. Firulescu a părăsit grupul pe traseu. Ceilalţi trei şi-au continuat drumul, dar lângă satul Izverna, judeţul Mehedinţi, au fost întâmpinaţi de Securitate. O luptă scurtă şi inegală s-a soldat cu uciderea tinerilor fugari[3].

3. Grupul Grigore Brâncuş

Grigore Brâncuş era originar din comuna Peştişani, judeţul Gorj, şi fusese căpitan de grăniceri în armata regală română[4]. După îndepărtarea din rândul cadrelor active, a revenit în localitatea natală, pentru ca în 1948 să stabilească legătura cu persoane care aveau idei anticomuniste. Între aceştia s-a aflat şi fostul locotenent-colonel Vintilă Ionescu, din Bucureşti, căruia i-a propus, în 1948, să constituie un grup înarmat anticomunist, ce urma să acţioneze în spatele frontului în caz de război[5].

---

[2] *„Bande, bandiţi şi eroi". Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu şi Silviu B. Moldovan, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 382, 387-388, 507-508 (document de la Arhivele Ministerului de Interne, fond „Direcţia Management Resurse Umane", inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 157-160, 169-171, 428-442; în continuare: AMI, Fond DMRU).

[3] Eugen Şahan, *„Transporturile morţii" în contextul rezistenţei naţionale (unele aspecte ale crimei politice în comunism, 1945-1964)*, în „Analele Sighet", vol. 1, 1995, p. 136; idem, *Aspecte din rezistenţa românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944-1962*, în „Analele Sighet", vol. 2, 1995, pp. 240-241.

[4] *„Bande, bandiţi şi eroi"*..., pp. 384, 391-392 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 161-164, 174-176).

[5] *Cu unanimitate de voturi. Sentinţe politice adunate şi comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, pp. 209-210.

În acţiunile sale anticomuniste, Brâncuş l-a avut alături pe Gheorghe Martău, fosta sa ordonanţă, care îi rămăsese credincios şi după deblocare. Cei doi şi-au procurat o maşină de scris, hârtie, patru pistoale şi muniţie, un aparat de emisie-recepţie şi s-au ascuns la o cabană situată într-o pădure la poalele munţilor din judeţul Gorj, proprietate a unui om de încredere. De altfel, ei erau aprovizionaţi de cunoscuţi, prieteni şi rude. Brâncuş a multiplicat în acel loc, între 1949 şi 1951, mai multe manifeste (care se pare că purtau iniţialele „D.16.R.R.", ceea ce ar fi coincis cu unitatea din care făcuse parte), „cu caracter antidemocrat [a se citi anticomunist, n.n., D.D.] şi naţionalist" pe care le distribuia prin poştă la diferite instituţii civile şi militare, la lideri PMR şi de stat, la oameni de ştiinţă, cunoscuţi etc. Manifestele erau confecţionate la maşina de scris şi erau difuzate în ţară prin intermediul unor persoane de legătură, iar pentru a nu se depista proveniența lor se schimbau localităţile de unde erau expediate. Brâncuş a încercat, în primăvara anului 1950, să organizeze nuclee subversive şi în oraşul Târgu-Jiu[6].

Securitatea a aflat, în mai 1951 (sau 1952, datele nu coincid), unde se ascundeau Brâncuş şi Martău. Pentru prinderea lor s-au constituit trei echipe, două fiind trimise la cabana din pădure, iar cealaltă într-un post capcană la gazda fugarilor, din satul Topeşti, la vest de Peştişani. În zorii zilei de 10 mai 1951 (sau 1952), cele două echipe au înconjurat cabana, reuşind să-l captureze pe Gheorghe Martău, surprins în afara cabanei. Anchetat, acesta i-a prevenit pe securişti că Grigore Brâncuş „nu se va preda decât mort". Brâncuş s-a baricadat în cabană, refuzând să se predea, ba chiar „aducând insulte şi calomnii la adresa conducătorilor de partid şi de stat, făcând propagandă naţionalistă". Confruntaţi cu refuzul ferm al rebelului, securiştii au incendiat cabana. Brâncuş a rezistat o vreme, dar când flăcările au devenit ameninţătoare a deschis brusc uşa, a tras mai multe rafale de intimidare cu pistolul automat, după care a încercat să fugă în pădure. În acel moment a fost rănit uşor în spate, dezarmat şi prins. Cum declara un securist ulterior, „consemnul primit şi scopul urmărit era să-l capturăm viu", posibil indiciu că Securitatea avea obiceiul să-şi extermine adversarii în timpul desfăşurării luptelor. În urma percheziţiei, în cabană s-au descoperit manifeste, o maşină de scris, un şapirograf etc. Brâncuş a fost judecat şi condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru „crima de uneltire contra orânduirii sociale"[7].

Au mai fost arestate şi persoanele descoperite că l-au ajutat pe Grigore Brâncuş. Spre exemplu, Alexandru V. Stoichiţescu, învăţător din comuna

---

[6] *Bande, bandiţi şi eroi* ..., pp. 384, 391-392 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 161-164, 174-176). Vezi şi *Cu unanimitate de voturi*..., p. 210.

[7] *Bande, bandiţi şi eroi* ..., p. 385 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 161-164).

Arcani, județul Gorj, a fost reținut la 15 noiembrie 1951, anchetat și judecat. Sub acuzația de „uneltire contra ordinii sociale", prin sentința nr. 257/19 mai 1952 a Tribunalului Militar Craiova a fost condamnat la 5 ani închisoare corecțională, 2 ani interdicție corecțională, 1.000 de lei amendă, confiscarea averii și plata a 300 de lei cheltuieli de judecată[8].

4. Grupul Sâmzian Popa

Sâmzian Popa a fost căutat de Miliție, în octombrie 1949, la domiciliul său (undeva în zona Corabia), întrucât existau informații că ar fi deținut armament în mod ilegal. Cu acel prilej a devenit fugar, intrând în legătură cu Dan Ciorâia, fost sergent-major de jandarmi, și cu Vintilă Ghiginescu, locotenent deblocat. Cei trei au format un grup subversiv, având drept scop distrugerea sediilor organizațiilor de bază ale PMR din comune; acțiuni punitive împotriva activiștilor și membrilor PMR; atacarea localurilor posturilor de miliție, dar și atacarea securiștilor; o activitate de agitație și propagandă în rândurile țăranilor împotriva înscrierii în Gospodăriile Agricole Colective și cultivarea neîncrederii în trăinicia regimului comunist; atragerea de noi membri în grup. Cei trei partizani și-au procurat armament (aveau pistoale, o pușcă-mitralieră și grenade) și au inițiat acțiuni anticomuniste în raza comunelor Ianca, Ștefan cel Mare și Grojdibodu, raionul Corabia (viitorul județ Olt). Ei au devastat sediul organizației de partid din comuna Ianca, distrugând documentele găsite și portretele liderilor PMR. De asemenea, au amenințat anumite persoane, inclusiv activiști ai PMR sau din administrația de stat, cum a fost cazul cu președintele Sfatului Popular al comunei Ștefan cel Mare[9].

Securitatea îi urmărea în permanență pe cei trei partizani, iar insistențele sale aveau să dea rezultate în cele din urmă. S-a aflat că rebelii se ascundeau în timpul zilei, dar și noaptea, într-un adăpost construit în interiorul grajdului unui locuitor din comuna Ștefan cel Mare. Întrucât se știa că fugarii erau decișI să facă uz de arme în cazul confruntării cu Securitatea, pentru a evita pierderile aceasta a decis arestarea lor separată. Se mai știa că Dan Ciorâia era afemeiat. Întrucât cunoșteau acest detaliu, securiștii au aranjat, printr-o combinație informativă, să i se facă legătura partizanului cu două femei de moravuri ușoare din Ianca. În toiul petrecerii, în seara zilei de 12 februarie 1951, doi securiști au

---

[8] Sentința nr. 257/19 mai 1952 a Tribunalului Militar Craiova, în *Cu unanimitate de voturi...*, pp. 209-210.

[9] *Bande, bandiți și eroi ...*, pp. 378, 393 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 155-156, 177-179).

pătruns în încăperea respectivă şi, în urma unei lupte în timpul căreia Ciorâia încercase să arunce o grenadă, au reuşit să-l imobilizeze pe partizan. Asupra lui s-au găsit un pistol automat, un pistolet şi două grenade[10].

În urma cercetării lui Ciorâia s-a stabilit cu exactitate unde se adăposteau Popa şi Ghiginescu. Cei doi securişti care îl capturaseră pe Ciorâia s-au deplasat la locul indicat, însoţiţi de patru miliţieni şi o grupă de soldaţi din trupele de grăniceri, cărora li se solicitase ajutorul, toţi fiind transportaţi cu săniile de nişte ţărani, în timpul nopţii. Vintilă Ghiginescu s-a predat în urma somaţiilor, însă Sâmzian Popa a deschis focul cu puşca-mitralieră, lupta durând aproape două ore. Profitând de întuneric şi de confuzia creată în timpul schimbului de focuri, când nu se ştia cine în cine trage, precum şi de breşa creată în cercul atacatorilor, Sâmzian a reuşit să scape din încercuire, în dimineaţa zilei de 13 februarie 1951. Înainte de aceasta, în cale i-a apărut un grănicer (Constantin Asandei) care a fost împuşcat mortal (ulterior a fost declarat erou al unităţii de grăniceri din Giurgiu, de care aparţinea)[11].

Autorităţile nu au renunţat la capturarea lui Sâmzian Popa. În seara zilei de 5 decembrie 1951, el se găsea în casa unui locuitor din comuna Ştefan cel Mare, unde a fost încercuit de Securitate. Unul dintre securişti a fost rănit în maxilar, dar şi fugarul a fost rănit uşor într-un picior. Cu toate acestea, a reuşit să scape şi de astă dată[12].

La 14 aprilie 1952, Popa se afla în trecere prin comuna Dăbuleni, judeţul Dolj, dar a fost recunoscut de unii locuitori. Miliţia din comună a fost anunţată şi a reuşit să-l captureze pe fugar, în urma unei lupte corp la corp, cu ajutorul a două femei aflate de faţă[13]. Judecat, Sâmzian a fost condamnat la moarte, sentinţă rămasă definitivă[14].

5. Grupul Cănuci

În comuna Caraula, judeţul Dolj, un grup, în frunte cu un anume Cănuci, a fost arestat şi depus la Biroul de Securitate Plenița. În toamna anului 1949 aceşti

---

[10] *Ibidem*, pp. 378-379, 393-394, 401-402, 497, 508 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 155-156, 177-179, 184-187, 428-442, 448-472).

[11] *Ibidem*, pp. 379, 394, 401-402, 497, 541 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 13-16, 155-156, 177-179, 184-187, 448-472).

[12] *Ibidem*, p. 402, 544 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 23-26, 184-187).

[13] *Ibidem*, pp. 379, 394-395, 402 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 155-156, 177-179, 184-187).

[14] *Ibidem*, pp. 379, 402 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 155-156, 184-187).

BCU CENTRALA UNIVERSITARA LIBRARY

reținuți erau cercetați pentru „acțiune de instigare, redactare de manifeste ostile regimului". Li s-au întocmit acte și au fost înaintați Parchetului Tribunalului Militar pentru a fi judecați[15]. Nu cunoaștem ce s-a întâmplat ulterior cu ei.

6. Grupul David Petrescu zis Lungană

David Petrescu zis Lungană a devenit fugar în 1945, după ce l-a împușcat mortal pe primarul comunei Brastavățu, județul Olt. El a format un grup împreună cu Constantin Lungu, fugar și el, condamnat la muncă silnică pentru participare la rebeliunea legionară. Cei doi erau dotați cu arme automate și cu grenade. Potrivit documentelor Securității, ei aveau legături cu foști legionari și cu foști moșieri din Craiova, care îi adăposteau și îi susțineau cu bani, arme și muniții[16].

Potrivit unei surse din Serviciul de Informații al Armatei (SIA), David Petrescu era liderul unui grup anticomunist în județul Romanați, membrii acestuia fiind îmbrăcați în uniforme militare și dotați cu arme și pistoale automate. În vara anului 1948, Lungană îndemna sătenii din județ să nu transporte grâul de pe câmp, pentru că „în curând se vor întâmpla evenimente mari" (probabilă trimitere la speranța izbucnirii unui război între URSS și democrațiile occidentale, nădejde foarte puternică în acel an). Rezidenții SIA făcuseră investigații în legătură cu această formațiune anticomunistă, reieșind că era „susținută de reacțiunea din țară și de peste graniță". Scopul ar fi fost lansarea zvonurilor „tendențioase" și convingerea populației să incendieze grâul pentru „a creia țării o situație economică precară"[17].

În actele Securității se afirmă că Petrescu ar fi asasinat până în 1950 trei membri ai PMR, un director de Gospodărie Agricolă Colectivă și un funcționar de Sfat Popular. La începutul lunii februarie 1950 existau informații că Petrescu se găsea la moșierul Neamțu, din Craiova. Din cercetări a reieșit că plecase pe direcția Craiova-Rojiște-Mârșani, așa încât pe urmele sale a pornit o echipă numeroasă de ofițeri de Securitate, precum și o echipă de la Miliția București, condusă de Alimănescu. David Petrescu a fost depistat în comuna Mârșani, la 8 februarie 1950, unde a fost imobilizat în urma unei lupte corp la corp, neputând

---

[15] Arhivele Serviciului Român de Informații, Fond D, dos. 9051, vol. 2, f. 67 (în continuare: ASRI).

[16] *Bande, bandiți și eroi* ..., pp. 381, 386 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 157-160, 168).

[17] ASRI, Fond D, dos. 2168, f. 454.

BCU SIBIU BIBLIOTECA

să folosească armamentul sau grenadele pe care le deţinea[18]. A fost judecat şi condamnat la moarte[19].

7. Grupul Vasile Luţă

Vasile Luţă s-a născut la 4 octombrie 1916, în comuna Floreşti, judeţul Mehedinţi, într-o familie de ţărani înstăriţi. Absolvent a „8 clase secundare", şi-a satisfăcut stagiul militar la Regimentul 5 pionieri, contingentul 1938, obţinând gradul de caporal. Deţinea 4 pogoane de pământ, nu făcuse politică şi nu fusese condamnat. În anul 1949 avea domiciliul în satul Brebina, comuna Titerleşti[20].

În februarie 1949, Vasile Luţă a decis să fugă în munţi. A luat contact cu un anume Petre Ionescu din comuna Cărămidaru, judeţul Mehedinţi, pe care l-a întrebat dacă poate să găsească un număr de oameni pentru a constitui un grup cu care să plece în munţi. Însă aceste discuţii au rămas fără rezultat, întrucât Ionescu nu a mai apărut după aceea[21]. Luţă începuse să umble prin judeţul Gorj şi prin oraşul Târgu-Jiu, unde a fost arestat de Securitate în luna aprilie 1949. La începutul lunii mai 1949 a fost pus în libertate şi s-a întors acasă. Securitatea a făcut la doar două săptămâni după aceea o percheziţie la domiciliul lui Vasile Luţă, din satul Brebina-Baia de Aramă, judeţul Mehedinţi, unde s-a găsit un pistol „Parabellum". Securitatea ştiind că avea şi armament automat şi crezând că ideea lui de a pleca în munţi era cunoscută, Vasile Luţă a reuşit să dispară în pădurea din apropiere, unde s-a înarmat cu un pistol automat Deimler şi 45 de cartuşe, precum şi cu 3 grenade Kisel, pe care le procurase încă din timpul războiului de la un german[22].

După două săptămâni petrecute în jurul satului său, timp în care a fost alimentat de o consăteancă, Luţă s-a îndreptat spre Muntele Oleanu, pentru a stabili legătura cu grupurile anticomuniste. Urmărit de autorităţi, a reuşit să-i întâlnească pe partizanii din Banat, după mai multe încercări. Era vorba de grupul de sub conducerea lui Dumitru Işfănuţ zis Sfârloagă. Ulterior, împreună cu unii membri ai acestui grup s-a dus în zona Brebina-Baia de Aramă, unde a

---

[18] *Bande, bandiţi şi eroi* ..., pp. 381, 386, 507-508 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 157-160, 168, 428-442).

[19] *Ibidem*, p. 382 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 157-160).

[20] *Ibidem*, p. 421 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264). Într-un alt document avea să se precizeze că Vasile Luţă fusese legionar (*ibidem*, p. 427, doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 265-267).

[21] *Ibidem*, p. 421 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).

[22] *Ibidem*, pp. 417, 421 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).

stabilit legătura cu maiorul deblocat Constantin Ioneşcu zis Costache. Luţă a avut iniţiativa unei lovituri asupra Băncii de Stat din Baia de Aramă, pentru a face rost de bani[23]. Vasile Luţă era rudă cu Nicolae Ciurică, din grupul Işfănuţ, ceea ce explică stabilirea legăturilor între cele două grupuri de rezistenţă[24].

Înaintea punerii în aplicare a planului de mai sus, Ion Duicu a propus împuşcarea lui Iosif Davidescu, un membru de partid din zonă, sub motivul că era „unul din cei mai mari comunişti şi l-a urmărit cu armata pe el". La această acţiune punitivă au participat Ion Duicu, Stelică Berbecaru şi Vasile Luţă[25].

Pentru atacarea Băncii din Baia de Aramă ori eventual a cooperativei s-au adunat 15 partizani: Vasile Luţă, Ion Duicu, Dumitru Işfănuţ, Nistor Duicu, Petre Duicu, Petre Românu, Ion Ciovică, Gheorghe Cristescu, Nicolae Lalescu, Gheorghe Stănescu (acesta era din nordul Olteniei), Dumitru Mutaşcu, Victor Curescu, Ioan Ene, Gheorghe Serengău şi Stelică Berbecaru. Pentru a se strecura neobservaţi, cei amintiţi s-au împărţit în trei grupuri, comandate de Vasile Luţă, Ion Duicu şi Dumitru Mutaşcu zis Fus. Punctul de întâlnire era o stână cunoscută, de unde urmau să plece cu toţii spre Baia de Aramă. O parte dintre partizani s-au răzgândit ulterior şi nu au mai vrut să participe la acţiune. În acelaşi timp, ceilalţi au aflat de la două susţinătoare că au fost denunţaţi Securităţii de către Romulus Bengescu, secretarul organizaţiei de bază a PMR din satul Brebina, şi de Gheorghe Zgândar, membru de partid din aceeaşi localitate, ambii ţărani şi vecini cu Vasile Luţă. Datorită faptului că autorităţile fuseseră alertate, acţiunea proiectată nu mai putea avea loc. Însă Vasile Luţă a decis să se răzbune. Bengescu şi Zgândar au fost ridicaţi în noaptea de 24/25 august 1949 de la domiciliu de către partizani (Vasile Luţă, Ion Duicu, Nistor Duicu, Petre Duicu, Dumitru Işfănuţ şi Gheorghe Stănescu) şi duşi în munţi. Pe parcursul drumului, în timp ce erau legaţi umăr la umăr şi încălţaţi doar la câte un picior, cu celălalt mergând prin mărăcini (pentru a-i „canuni"), au fost loviţi cu paturile armelor şi cu pumnii de către Luţă, Işfănuţ şi Serengău. Ulterior au fost „judecaţi" şi puşi să se bată între ei cu ciomagul. Lovit în cap cu arma şi fiind mai în vârstă, Bengescu a decedat pe loc. Zgândar a fost lăsat în nesimţire, dar a supravieţuit, poate şi pentru că era mai tânăr, dar şi datorită unei intervenţii medicale efectuate la timp. Potrivit declaraţiei date de Luţă în detenţie, toată

[23] *Ibidem*, pp. 418, 421-422 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).

[24] Mărturiile lui Petru Românu (Petru Partizanu), din Domaşnea, judeţul Caraş-Severin, şi Nicolae Ciurică, din Teregova, judeţul Caraş-Severin (originar din Baia de Aramă, judeţul Mehedinţi), în Miodrag Milin (coord.), *Rezistenţa anticomunistă din Munţii Banatului (Zona Domaşnea-Teregova). Interviuri şi evocări*, Timişoara, Editura Marineasa, Editura Presa Universitară Română, 1998, pp. 28, 81.

[25] *Bande, bandiţi şi eroi ...*, pp. 418, 422-423 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).

această acţiune a fost determinată de dorinţa de răzbunare, dovedindu-se de o ferocitate rar întâlnită în rândurile partizanilor din România[26]. Securitatea avea să menţioneze, într-unul din actele sale, că Bengescu şi Zgândar erau „cunoscuţi ca cei mai buni activişti [comunişti] pe tărâm obştesc în sat", pedepsirea lor de către partizani datorându-se tocmai activităţii politice desfăşurate[27]. În vederea anihilării grupului, Securitatea a iniţiat imediat operaţiuni în regiunea amintită[28].

A doua zi după episodul de mai sus, partizanii au tras asupra unei patrule de militari (sau miliţieni) în munţi, reuşind să o dezarmeze[29]. După alte câteva zile, în grup au mai rămas doar Vasile Luţă, Nicolae Lalescu, Stelică Berbecaru şi Gheorghe Stănescu, care s-au adăpostit în Muntele Gaorganuţ, la locul numit Rodari, fiind ajutaţi de diferite persoane cu alimente, îmbrăcăminte şi încălţăminte. La sfârşitul lunii septembrie 1949, Lalescu şi Stelică s-au îndreptat spre Banat, după ceilalţi tovarăşi ai lor. Considerând că se puteau aproviziona mai uşor individual, Luţă şi Stănescu s-au despărţit la 1 octombrie 1949, convenind să se reunească în primăvara următoare[30].

În noiembrie-decembrie 1949, Vasile Luţă a fost găzduit şi ajutat cu alimente, îmbrăcăminte şi bani de mai mulţi locuitori: Romică Barbu (din comuna Cloşani), Ion Dragia (comuna Dăieni), Gheorghe Delurintu, unchiul său (comuna Dealu Mare), Spiridon Modoran (comuna Racoţi)[31]. În primăvara-vara anului 1949, Vasile Luţă mai fusese ajutat, într-o formă sau alta, de câţiva locuitori din Brebeni sau din satele din jur: Maria Salapa, Ion Ciurică (rudă), învăţătorul Dumitru Predescu, Petre Tolci, Natalia Tolci, Leonica Tolci şi Lidia Kubici[32].

Toate acţiunile lui Vasile Luţă au determinat serviciile represive să iniţieze acţiuni ample pentru anihilarea sa. Cum declara un securist la aproape două decenii de la petrecerea evenimentelor: „Dată fiind gravitatea faptelor şi pericolul pe care-l prezenta acest bandit [...], organele de securitate şi miliţie de

---

[26] ASRI, Fond D, dos. 2168, ff. 408-409; *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, *August 1948-Iulie 1958*, s.l. [Bucureşti], Serviciul Român de Informaţii, 1994, p. 199; *Bande, bandiţi şi eroi ...*, pp. 361, 418, 423-424, 427, 550 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 17-22, 112-116, 253-264, 265-267).

[27] *Bande, bandiţi şi eroi ...*, p. 427 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 265-267).

[28] ASRI, Fond D, dos. 2168, ff. 408-409. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, p. 199.

[29] *Bande, bandiţi şi eroi ...*, pp. 418, 424-425 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).

[30] *Ibidem*, pp. 424-425.

[31] *Ibidem*, p. 425.

[32] *Ibidem*, pp. 421-423.

la județul Mehedinți, cu concursul celor de la regiune, au folosit sute de cadre în munca informativă și patrule"[33].

Pe 28 decembrie 1949, Securitatea a aflat întâmplător (se încerca o recrutare ca informator „pe linia PNȚ sau PNL") de la Ilie Popescu, un țăran-tâmplar ce locuia la 6-7 km de Baia de Aramă, că era vizitat acasă de Vasile Luță, urmând ca acesta să vină inclusiv în noaptea de 29 decembrie. S-a pus la punct un plan de capturare, o echipă de 5 subofițeri de la Biroul de Securitate din Baia de Aramă deplasându-se la locul indicat. Ordinul lor era să-l prindă „viu sau mort" pe Luță. Înarmat cu un pistol automat și cu două grenade, partizanul a sosit seara târziu la domiciliul lui Popescu, neștiind că i se pregătise o capcană. La un moment dat, patru securiști au intrat în camera în care se afla și au început lupta pentru a-l imobiliza pe fugar. Un securist rememora: „Luță Vasile era mult mai înalt ca noi și foarte vânjos. Toți patru ne forțam să-l punem jos și nu reușeam". În pofida faptului că era ținut de mâini, Luță a desprins cuiul grenadei și i-a dat drumul în încăpere, cu gândul de a-i ucide pe securiști, dar unul dintre aceștia a reușit să arunce pe fereastră instrumentul morții. În urma exploziei s-au spart toate geamurile clădirii și s-a stins lampa, soția gazdei fiind rănită. Un alt securist „cu pistolul căuta capul banditului să-l împuște, dar slăbindu-i mâna dreaptă și mișcându-se, două sau trei gloanțe s-au descărcat în tavan". Prin ochii securistului (cel care voise să-l împuște – n.n.), după reaprinderea lămpii situația se prezenta astfel: „Banditul în picioare, încleștat de noi, era plin de sânge pe față [...] îi dăduse câteva lovituri în cap cu tocul pistolului, dar nu mai făcea sforțări să scape – tindea să ajungă cu mâna la buzunarul drept, unde avea a doua grenadă. În această situație, [...] [un alt securist – n.n.] cu patul de lemn al unui pistol Orița l-a lovit de câteva ori la picioare, în dosul genunchilor și astfel l-am culcat. După ce i-am luat grenada din buzunar, pentru a fi mai siguri, l-am legat cu o frânghie de la umeri și până la picioare. Mi-era teamă de rana de la cap și am început discuții cu el să văd cum se prezintă. A oftat, a exprimat «m-ați prins» și că vrea să moară. Am cerut la gazdă o sticlă cu țuică și i-am turnat în cap pe rană, apoi pe sus l-am urcat pe un căruț pe două roate tras de boi [...]; toți participanții ne-am îmbrățișat [...] [iar un securist – n.n.] pe neobservate a strecurat o rafală de automat în aer"[34].

Vasile Luță a fost transportat imediat la Biroul de Securitate din Baia de Aramă, iar în cursul dimineții de 30 decembrie 1949 a fost dus la Turnu Severin. Fiind rănit, a fost internat timp de câteva zile în spital; securiștii au fost surprinși când „conducerea județului [era vorba de Securitate, nota D.D.] în loc de

---

[33] *Ibidem*, p. 418.

[34] *Ibidem*, pp. 418-420, 425, 497 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264, 448-472).

mulţumiri ne-a făcut observaţii"[35]. În timpul anchetei, Luţă avea să declare că scopul grupului din care făcuse parte fusese „terorizarea şi ameninţarea contra organelor politice", partizanii considerându-se „duşmani contra regimului comunist"[36]. Conform unei mărturii, Vasile Luţă a fost judecat, condamnat la moarte şi executat de Securitate[37].

8. Organizaţia „Tineretul Regalist Român"/ „Tineretul Revoluţionar Regalist"

Un lot din organizaţia „Tineretul Regalist Român" (sau „Tineretul Revoluţionar Regalist"), format din nouă membri, în frunte cu Ioan Gr. Niţu, se găsea, la sfârşitul lunii septembrie şi începutul lunii octombrie 1949, în ancheta Regionalei de Securitate Craiova[38]. Adrian Oprescu se afla în arest în toamna anului 1949, pentru „activitate depusă" în aceeaşi organizaţie. Cercetat, el a fost înaintat Parchetului Militar Craiova[39], dar nu ştim care a fost sentinţa şi ce s-a întâmplat cu el după proces. Într-un alt document, din decembrie 1949, tot la Securitatea Craiova mai era menţionat, însă pentru perioada anterioară, un lot din aceeaşi organizaţie, în frunte cu Adrian Patru (sau Pătru) şi compus din nouă membri[40].

9. Organizaţia „Frăţia Libertăţii"

Dintr-un „Raport asupra activităţii Direcţiei Generale a Securităţii Statului" aflăm că, în 1951, a fost lichidată în regiunea Vâlcea organizaţia „Frăţia Libertăţii", care reuşise să recruteze 162 de membri. Activitatea ei consta în „răspândirea de manifeste, împiedicarea formării GAC-urilor şi provocări de dezordini"[41]. Doar atât ştim despre această organizaţie.

10. Grupul Marin Dumitraşcu

Acest grup s-a constituit, cel mai probabil, în primăvara anului 1952 prin reunirea a trei locuitori din comuna Orodel, raionul Plenița, care până atunci fuseseră fugari izolaţi: Marin Dumitraşcu, urmărit pentru „activitate subversivă

---

[35] *Ibidem*, p. 420 (doc. de la AMI, Fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, ff. 253-264).
[36] *Ibidem*, p. 425.
[37] Mărturia lui Nicolae Ciurică, din Teregova, judeţul Caraş-Severin, originar din Baia de Aramă, judeţul Mehedinţi, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 81.
[38] ASRI, Fond D, dos. 9051, vol. 2, ff. 31, 71.
[39] *Ibidem*, f. 67.
[40] *Ibidem*, dos. 9047, vol. 3, f. 102.
[41] „Raport asupra activităţii Direcţiei Generale a Securităţii Statului", fără dată (aproximativ 1952), fragment publicat în „22 plus", nr. 18, 12 iulie 1995, p. VIII.

PNŢ", Gheorghe Dumitraşcu şi Marin Giugulin, acuzaţi de „sabotaj", infracţiune care, în mediul rural, viza preponderent refuzul sau imposibilitatea de a achita cotele sau de a efectua obligaţiile sufocante ale autorităţilor comuniste. În august 1952, liderul grupului, Marin Dumitraşcu, fusese acasă cu bicicleta pentru a se aproviziona. Anunţaţi de un informator, securiştii au sosit la faţa locului, însă partizanul a reuşit să fugă printr-o fereastră din spatele locuinţei. Ulterior s-a stabilit că grupul se ascundea în pădurile Corlate şi Vârtop, raionul Plenița[42], însă nu deţinem alte informaţii.

11. Alte grupuscule

Pe lângă formaţiunile amintite mai sus, în Oltenia au existat şi alte grupuscule anticomuniste, despre care însă deţinem informaţii extrem de restrânse. 110 persoane implicate în grupuri subversive sau de rezistenţă armată anticomunistă fuseseră arestate de Regionala de Securitate Craiova între 1 septembrie 1948 şi 7 noiembrie 1949[43]. Dintre aceste persoane, 4 făceau parte din grupul „Mistreţu"-Ivănescu, 6 din grupul „Vulturul Negru", 24 din grupul Balta şi Turnu Severin, iar 11 din grupul „Vendeta"-R. Roiban şi „Rebeliunea Redea"-Rti[44]. Alte şase persoane fuseseră reţinute între 1 septembrie 1948 şi 7 noiembrie 1949 pentru răspândire de manifeste[45]. Pentru „acţiune de răspândire de manifeste", la Regionala de Securitate Craiova se afla, în octombrie 1949, în anchetă, un lot format din trei persoane, în frunte cu Dumitru Martău[46].

12. Fugari izolaţi în Oltenia

La fel ca în alte zone ale României, nu toţi opozanţii anticomunişti s-au reunit în grupuri, unii preferând să activeze izolat. Aceştia au fost fragmentar înregistraţi în documente sau mărturii, dar toate aceste fragmente recompun un timp al terorii, al anormalului în cele din urmă.

Iorgu Dobrescu, din comuna Şovarna, judeţul Mehedinţi, era escortat în noaptea de 3 octombrie 1950 la postul de Miliţie. A reuşit să-l omoare pe sergentul-major care îl însoţea, i-a luat pistolul automat şi s-a refugiat în munţi. Însă în noaptea de 27/28 octombrie 1950 a căzut într-un post capcană al Securităţii. A avut loc o luptă corp la corp, dar şi un schimb de focuri, în urma căruia fugarul a fost împuşcat mortal, nu înainte de a răni un plutonier-major de

---

[42] ASRI, Fond D, dos. 2168, ff. 185-186, 153.
[43] *Ibidem*, dos. 9047, vol. 3, f. 101.
[44] *Ibidem*, f. 102.
[45] *Ibidem*, f. 101.
[46] ASRI, Fond D, dos. 9051, vol. 2, f. 67.

la Miliţia Turnu Severin[47]. O echipă de securişti şi miliţieni erau în urmărirea fugarului Emanoil Roibu, în toamna anului 1950. În noaptea de 12 noiembrie 1950, Roibu era împreună cu Gheorghe Dogaru şi a deschis foc de pistol mitralieră şi de grenade asupra urmăritorilor. Roibu a fost împuşcat mortal, iar Dogaru a fost prins viu. Au fost capturate: un pistol mitralieră cu două încărcătoare, un pistol „Parabellum", o armă militară cu cartuşe şi două grenade. Miliţia Vâlcea i-a prins, la 14 noiembrie 1950, pe fugarii Constantin Cubescu şi Savin Mirtescu, daţi în urmărire de mai multă vreme[48].

Regionala de Securitate Gorj raporta, în februarie 1951, existenţa pe teritoriul său a şapte fugari izolaţi. Între ei se număra şi fostul colonel de jandarmi Iulian Popovici, considerat „criminal de război"[49]. Aceeaşi regională mai urmărea, în aprilie 1951, doar cinci fugari izolaţi. Tot atunci, Regionala de Securitate Dolj avea în urmărire un singur fugar răzleţ[50].

Pe raza Regionalei de Securitate Dolj erau urmăriţi, în februarie 1952, nouă fugari, opt dintre aceştia fiind depistaţi în cursul anului anterior. În acelaşi timp, Regionala Gorj înregistra şapte fugari izolaţi, dintre care trei fuseseră depistaţi în anul 1951[51]. Regionala de Securitate Craiova urmărea, în toamna anului 1952, pe fugarii Ioan Bălcescu, din comuna Bălceşti, raionul Gilort, şi pe Grigore Pupăză, din comuna Arcani, raionul Târgu-Jiu. Bălcescu răspândise, în cursul lunii august 1952, mai multe bilete de ameninţare cu destinatar subînţeles (comuniştii din sat) şi pe care le semnase cu numele său. Pentru a descoperi locul unde se ascundeau cei doi, Securitatea recrutase câte doi informatori „de calitate" care aveau posibilitatea de a pătrunde în jurul familiilor şi rudelor fugarilor[52].

Din mărturisirile unui fost sublocotenent de Miliţie, cândva, la începutul anilor '50, în zona Cetăţeni acţiona „un anume Roşca Ion", despre care existau rapoarte că era „foarte periculos". Acest fugar a fost găsit într-o ascunzătoare din propria casă: „sub o plită, acolo unde se băgau lemnele la uscat, am văzut că era pământ proaspăt. Şi şeful de post a dat pământul de-o parte şi-a văzut că era scândură şi că scândura suna a gol. Am adus o rangă şi am izbit cu ea în scândură". Încolţit, fugarul s-a predat. În urma percheziţiei s-au descoperit o maşină de scris Erika şi un pistol Mauser. Fugarul şi obiectele au ajuns în mâinile Securităţii, dat fiind că Miliţia nu avea voie să facă cercetări în astfel de cazuri[53].

---

[47] *Ibidem*, dos. 2168, f. 347; idem, Fond P, dos. 64409, vol. 19, f. 332.
[48] Idem, Fond D, dos. 2168, f. 347.
[49] *Ibidem*, f. 321.
[50] *Ibidem*, f. 309.
[51] *Ibidem*, f. 266.
[52] *Ibidem*, ff. 186, 153-154.
[53] O. S., *Noi doar dublam Securitatea...*, în „22", nr. 25, 28 iunie-4 iulie 1991, p. 8.

Unul dintre fugarii izolați din nordul Olteniei a fost Tudorică Suciu din satul Vladimir, județul Gorj. Incomod pentru noile autorități locale, Suciu s-a simțit în pericol și a devenit fugar. Pentru a-l izola, autoritățile au lansat zvonul că era „dezertor", „hoț de drumul mare", „delapidator" și „criminal", deși nu omorâse pe nimeni, cu atât mai puțin securiști. S-a găsit cineva care să-l denunțe în cele din urmă. În august 1955, a fost înconjurat de oamenii de „ordine" și ciuruit fără somație, împreună cu sora lui. Chiar și după aceea trupurile lor au fost zdrobite cu paturile armelor[54].

13. Concluzii

La sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 ai secolului trecut, în Oltenia s-au înregistrat mai multe formațiuni anticomuniste „minore": organizațiile „Tineretul Regalist Român"/„Tineretul Revoluționar Regalist", „Frăția Libertății", grupurile „Izverna" (cunoscut după numele zonei unde a activat), Mihai Morănescu, Grigore Brâncuș, Sâmzian Popa, Cănuci, David Petrescu zis Lungană, Vasile Luță, Marin Dumitrescu (potrivit numelui liderilor) etc. De asemenea, în aceeași regiune din sud-vestul României au existat mai mulți fugari anticomuniști izolați. Deși nu au ridicat probleme deosebite pentru autoritățile comuniste, principala lor preocupare fiind supraviețuirea, aceste organizații și/sau grupuri anticomuniste, dar și fugarii izolați, au reprezentat în permanență un motiv de iritare pentru autoritățile locale. Intervenția Securității și a Miliției a fost brutală, cei mai mulți dintre anticomuniști fiind capturați, închiși și condamnați sau uciși.

[54] M. Făget, *Tudorică Suciu din Vladimir – Gorj*, în „Memento", nr. 13 (37), septembrie 1994, p. 4.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LUCREȚIU MIHAILESCU-BÎRLIBA

Un bilan historiographique concernant la migration dans l'Antiquité – reflections sur l'historiographie de la migration en Dacie

La migration dans l'Antiquité a été un sujet moins exploité dans l'historiographie moderne, puisqu'il était impossible de le quantifier. Pourtant, comme l'affirme récemment W. Scheidel, il doit être pris en considération[1]. Les estimations du volume de la migration dans les villes romaines, dit Scheidel, se retrouvent dans une fonction mathématique supposant les taux de la croissance urbaine et de décroissance naturelle, donc une fonction composée par deux variables qu'on ne paut pas connaître[2]. N. Morley, dans uné étude consacrée à la relation entre Rome et l'économie italienne[3], pense que le taux de la migration à Rome a été, à partir de 225, très intense, puisque le taux de la décroissance naturelle était élevée et la population a augmenté d'une manière significative en deux siècles. E. Lo Cascio pense, au contraire, que la population de Rome était moins élevée à la fin du Ier siècle av. J.-C. et que, par conséquent, la migration n'était pas si intense comme Morley le croyait[4]. De toute façon, Scheidel semble avoir raison car les deux modèles proposés par Morley et par Lo Cascio partent de certaines paramètres impossible à calculer. Il faut aussi mentionner l'ouvrage de L. Wierschowski sur la migration dans la Gaule romaine, où il analyse surtout la mobilité des élites et des marchands: il conclut que les élites était plus

[1] W. Scheidel, *Progress and Problems in Roman demography*, dans W. Scheidel (éd.), *Debating Roman demography*, Leyde, 2001, p. 46.
[2] *Ibidem*, p. 47.
[3] N. Morley, *Metropolis and hinterland: the city of Rome and the Italian economy 200 B.C.-A.D. 200*, Cambridge, 1996, p. 50.
[4] E. Lo Cascio, *Recruitment and the Size of Roman populatiom from the third to the first century A.D.*, dans W. Scheidel (éd.), *Debating Roman demography*, Leyde, 2001, p. 115.

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

mobiles[5], mais les sources concernant la population plus humble sont beaucoup moins nombreuses et donc, une comparaison de la mobilité de ces deux segments de population est difficile à faire. Wierschowski ne prend pas en considération les sources archéologiques, qui peuvent fournir des informations importantes. D'ailleurs, W. Scheidel pense que l'archéologie, l'anthropogie et l'analyse biomoléculaires des squelettes offriront dans l'avenir des données précieuses sur l'origine des anciens[6]. D. Noy a étudié l'immigration à Rome sous le Haut-Empire et au début du Bas-Empire, en observant les modalités d'intégration des étrangers. Il constate que la plupart les nouveaux établis dans la capitale de l'Empire fait un effort d'intégration, même si ces étrangers essayent à conserver leurs cultes, leurs rites funéraires et leurs langues. Pourtant, le groupe qui réussit quasi-complètement à garder son identité est celui des Juifs[7].

Le problème de l'immigration dans la province romaine de Dacie n'a pas été étudiée d'une manière systématique. Il y a beaucoup d'études sur les étrangers en Dacie romaine. Le premier savant qui a essayé d'avoir un tableau sur l'origine des marchands dans l'Empire romain, y compris la Dacie, a été V. Pârvan[8]. En Dacie, malheureusement, les sources fournissent peu d'informations dans ce sens. Pourtant, les historiens ont consacré beaucoup de pages aux autres catégories sociales ou professionelles en ce qui concerne leur origine.

Il y a trois catégories d'ouvrages, d'études et d'articles qui traitent les sujets des étrangers en Dacie romaine:

1) La première catégorie est constituée par les travaux qui s'occupent de l'ensemble de l'immigration en Dacie, mais qui sont assez rares. Il faut mentionner ici l'étude d'A. Paki sur la colonisation[9], qui représente une synthèse de ses articles sur la population étrangère de plusieurs villes de Dacie (sur lesquels je discuterai plus tard). Sauf cette étude, l'immigration a été traitée dans des ouvrages généraux ou spéciaux sur la colonisation et surtout sur le problème de l'extermination des Daces. La colonisation de la Dacie romaine est admise comme une colonisation massive, mais une analyse approfondie des sources manque.

---

[5] L. Wierschowski, *Die regionale Mobilität in Gallien nach den Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr. Quantitative Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des römischen Reiches*, Stuttgart, 1995, p. 271.

[6] W. Scheidel, *op. cit.*, p. 48.

[7] D. Noy, *Foreigners at Rome. Citizens and strangers*, Londres, 2002, p. 287.

[8] V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Reich*, Breslau, 1909.

[9] A. Paki, *La colonisation de la Dacie romaine*, dans R. Frei-Stolba, H. Herzig, (éds.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain. IIème-IVème siècles après J.-C. Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993*, Berne, 1995, pp. 19-37.

2) La deuxième catégorie est representée par les ouvrages et les articles où on étudie une catégorie d'immigrants (d'habitude, selon leur *origo*, moins souvent selon leur profession). Cette catégorie d'études est plus consistente du point de vue quantitatif. Même s'il y a plusieurs études qui mentionnent les Italiens dans le cadre général de la colonisation ou dans les villes de la Dacie romaine[10], un seul article et un seul livre leur sont consacrés. L'article qui porte sur les inscriptions funéraires des Italiens en Dacie, où l'auteur suit en principe les critères d'A. Paki pour identifier les Italiens, mais il ne fait pas, comme A. Paki, une critique des sources[11]. Le livre traite les Italiens surtout comme les descendents des vétérans, sans que l'auteur fasse une vraie prosopographie[12]. Ainsi, une image des Italiens dans les épitaphes de la Dacie n'est pas réalisé, même si A. Stănescu affirme qu'ils jouissaient d'une grande estime[13] (c'est vrai, mais les épitaphes sont en général favorables aux défunts!).

Les Celtes et, parmi eux, ceux provenant de Norique et de Pannonie ont été mieux étudiés que les Italiens. Il faut rappeler d'abord les ouvrages d'A. Husar, qui fait une analyse des sources épigraphiques et archéologiques attestant les immigrants d'origine celte en Dacie romaine[14]. Il n'insiste sur la chronologie de leur présence dans cette province, mais ses études et ses articles offrent finalement une image de la migration celte en Dacie. Sur la présence de l'élément celte dans la province trajane parlent aussi V. Vasiliev[15], S. Sanie[16], A. Paki[17], M. Bărbulescu[18] etc.

---

[10] D. Protase, *O familie de origine italică de la Apulum*, „Apulum", 9, 1971, pp. 353-357; A. Paki, *op. cit.*, pp. 19-37; C. Pop, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa: colons, religions, lieux de culte*, dans R. Frei-Stolba, H. Herzig, (éds.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain. IIème-IVème siècles après J.-C. Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993*, Berne, 1995, pp. 107-118 (la variante en roumain, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi teritoriul ei: colonişti, religii, locaşuri de cult*, EphNap, 4, 1994, pp. 61-73).

[11] A. Stănescu, *Italicii*, dans M. Bărbulescu (éd.), *Funeraria Daco-romana*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 343-349.

[12] N. Branga, *Italicii şi veteranii în Dacia. Mărturii epigrafice şi arheologice*, Timişoara, 1986.

[13] *Ibidem*, p. 349.

[14] A. Husar, *Celts and Germans in Dacia. Celto-German ethnocultural elements in the Trajanic province*, AMN, 7, 1970, pp. 131-143; idem, *The Celtic Gods in Dacia*, AMN, 32, 1994, p. 85-94; idem, *Celţi şi germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1999; idem, *Norico-pannonii*, dans M. Bărbulescu (éd.), *Funeraria Daco-romana*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 350-393.

[15] V. Vasiliev, *O piesă sculpturală de factură celtică*, AMN, 6, 1969, pp. 451-457.

[16] S. Sanie, *Ein inschriftenloser Altar mit Reliefs von Sucidava*, „Germania", 65, 1987, pp. 215-221.

[17] A. Paki, *op. cit.*, pp. 31-34.

[18] M. Bărbulescu, *La colonisation à Potaissa et ses effets sur le développement de la cité*, dans R. Frei-Stolba, H. Herzig, (éds.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain.*

Les Illyriens ont fait l'objet de plusieurs études, étant donné leur activité dans les districts miniers. La synthèse d'I. I. Russu concernant les Illyriens aborde les problèmes linguistiques et la romanisation des Illyriens[19]. Sur la présence des Illyriens en Dacie, en analysant les sources épigraphiques et archéologiques ont écrit C. Daicoviciu[20], D. Tudor et C. M. Vlădescu[21], V. Moga et C. Mesaroş[22], V. Wollmann[23], A. Rusu[24], A. Paki[25], C. Pop[26], M. Bărbulescu[27], R. Ardevan[28], R. Ciobanu[29]. Tous les chercheurs cités sont d'accord que les Illyriens sont arrivés dans la province trajane pour l'exploitation des mines d'or. Il faut pourtant remarquer que les tablettes cirées d'Alburnus Maior et les inscriptions trouvées dans le district minier mentionnent également des personnes d'origine hellénophone. Le problème du peuplement de cette zone n'a pas été étudié dans son ensemble (sauf peut-être l'ouvrage de V. Wollmann[30]) et du point de vue de la chronologie de cette exploitation. Les recherches archéologiques récentes des nécropoles d'Alburnus Maior ont le destin de fournir de nouvelles données concernant surtout ces problèmes[31].

Enfin, beaucoup d'études ont été consacrées aux orientaux et aux hellénophones, étant donné la quantité impressionante d'attestations

---

IIème-IVème siècles après J.-C. Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993, Berne, 1995, p. 124.

[19] I. I. Russu, *Illirii. Limba şi populaţia – romanizarea*, Bucarest, 1969.

[20] C. Daicoviciu, *Les „castella delmatarum" de Dacie*, „Dacia", *N. S.*, 2, 1958, p. 259-266.

[21] D. Tudor, C. M. Vlădescu, *Dardanii la Romula-Malva*, „Apulum", 10, 1972, p. 183-190.

[22] V. Moga, C. Mesaroş, *Cercetările arheologice de la Abrud (jud. Alba)*, „Apulum", 18, 1981, pp. 141-149.

[23] V. Wollmann, *Un lucus la Alburnus Maior*, AIIAC, 27, 1985-1986, p. 263-395; idem, *Mineritul metalifer, extragerea sării li carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 158 *sqq.*

[24] A. Rusu, *Cercetări în necropola Muncelu-Brad*, MCA, 13, 1979, pp. 219-223; eadem, *Necropola romană de la Muncelu-Brad*, MCA, 17, 1993, pp. 291-294; eadem, *Les Illyriens en Dacie*, „Sargetia", 35, 1992-1994, p. 137-152; eadem, *Les Illyriens en Dacie*, dans R. Frei-Stolba, H. Herzig, (éds.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain. IIème-IVème siècles après J.-C. Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993*, Berne, 1995, pp. 145-156.

[25] A. Paki, *op. cit.*, p. 27.

[26] C. Pop, *op. cit.*, p. 109.

[27] M. Bărbulescu, *op. cit.*, pp. 126-127.

[28] R. Ardevan, *Viaţa municipală în Dacia romană*, Timişoara, 1998, pp. 84, 293-294.

[29] R. Ciobanu, *Les Illyriens en Dacie*, „Apulum", 36, 1999, pp. 199-214.

[30] V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996.

[31] P. Damian (éd.), *Alburnus Maior I*, Bucarest, 2003, *passim*; M. Simion, V. Apostol, D. Vleja, *Alburnus Maior II. Monumentul funerar circular*, Bucarest, 2004, *passim*.

épigraphiques. C. C. Petolescu a fait une analyse pertinente de ces sources, en réalisant un répertoire des gens provenant d'Asie Mineure en Dacie[32]. Il faut également mentionner les articles d'I. I. Russu sur les Syriens en Dacie Supérieure, où il effectue surtout une démarche du point de vue onomastique, de D. Tudor sur les Syriens en Dacie Inférieure et de L. Balla sur les Syriens dans les régions danubiennes[33]. Ed. Németh[34], A. Paki[35], C. Pop[36], M. Bărbulescu[37] ont mentionné dans leurs articles la présences des orientaux dans la province, mais ils n'ont pas effectué une analyse approfondie des sources. Les ouvrages les plus consistants ont été écrits dans ce domaine par S. Sanie. Il a entrepris une analyse des sources concernant les religions orientales dans la Dacie romaine, en identifiant aussi l'*origo* des dédicants[38]. En plus, S. Sanie a consacré beaucoup d'articles à l'onomastique des orientaux en Dacie, en réalisant un tableau suggestif des orientaux et des africains dans cette province[39].

3) Enfin, la troisième catégorie est formée par les travaux qui traite le phénomène de l'immigration dans une région ou dans une cité. Ce type d'études est assez peu représenté. Pour Ulpia Traiana Sarmizegetusa, A. Paki a consacré plusieurs articles concernant la population. Elle a essayé d'établir l'*origo* de la plupart des habitants de Sarmizegetusa selon les sources épigraphiques, en utilisant une analyse surtout onomastique (selon le gentilice et le surnom)[40]. Ses articles sont rédigés d'une manière sérieuse, mais certaines de ses approches onomastiques sont à critiquer. Je le ferai d'une façon concrète dans un chapitre

---

[32] C.C. Petolescu, *Les colons d'Asie Mineure dans la Dacie romaine*, „Dacia", *N. S.*, 22, 1978, pp. 213-218.

[33] L. Balla, *Le Syriens et le culte de Iuppiter Dolichenus dans la région du Danube*, dans L. Balla, *Studia Dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, pp. 103-113; idem, *Contribution aux problèmes de l'histoire des Syriens et de leurs cultes dans la région danubienne*, dans idem, *Studia Dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 187-193.

[34] Ed. Németh, *Die Numeri im römischen Heer Dakiens*, EphNap, 7, 1997, pp. 102-105; idem, *Palmirienii şi sirienii*, dans M. Bărbulescu (éd.), *Funeraria Daco-romana*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 440-446; idem, *Maurii*, dans M. Bărbulescu (éd.), *Funeraria Daco-romana*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 447-449.

[35] A. Paki, *op. cit.*, pp. 31-34.

[36] C. Pop, *op. cit.*, pp. 111-112, 114-117.

[37] M. Bărbulescu, *op. cit.*, pp. 125, 127.

[38] S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană. I. Cultele siriene şi palmiriene*, Bucarest, 1981.

[39] Je cite seulement quelques articles: S. Sanie, *Onomastica orientală în Dacia romană*, AMN, 10, 1973, pp. 151-170; idem, *L'onomastique orientale de la Dacie romaine*, „Dacia", N. S., 14, 1970, pp. 233-241; idem, *Africanii în Dacia romană (I)*, CI, 12-13, 1981-1982, pp. 299-305;

[40] A. Paki, *Populaţia Ulpiei Traiana Sarmizegetusa (I)*, SCIVA, 39, 1988, 355-368; eadem, *Populaţia Ulpiei Traiana Sarmizegetusa (II)*, SCIVA, 41, 1990, pp. 149-163.

suivant. D'ailleurs, une critque indirecte a été faite par I. Piso, dans une étude concernant la population d'Ulpia Traiana Sarmizegetusa et d'Apulum[41], où il remarquait que l'onomastique est souvent trompeuse en ce qui concerne l'origine et le statut social des personnes impliquées. Les autres articles sur la population d'une cités représentent un état de question où les auteurs mentionnent les sources, sans faire leur critique proprement-dite: il s'agit des études de C. Luca et Z. Milea[42], C. Pop[43], M. Bărbulescu[44]. Il faut également mentionner les études où les auteurs essayent de suivre l'origine de certaines familles à Ulpia Traiana Sarmizegetusa, comme celles de L. Mrozewicz[45], R. Ardevan[46], I. Rîmniceanu[47].

Par conséquent, les études concernant les étrangers dans la Dacie romaines et les problèmes de l'immigration dans cette province sont assez rares et peu d'entre elles apportent vraiment de choses nouvelles. Même les auteurs qui ont traité d'une manière sérieuse ce sujet (S. Sanie, A. Paki, I. Piso) ont réalisé surtout une approche épigraphique, sans faire appel aux informations archéologiques et sans les cooreler aux renseignements fournis par les inscriptions.

---

[41] I. Piso, *Die soziale und die e thnische Zusammensetzung der Bevölkerung in Sarmizegetusa und Apulum*, dans W. Eck (éd.), *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeiten der kaiserzeitlichen Prosopographie. Kolloquium Köln 1991, Cologne-Vienne-Weimar*, 1993, pp. 307-336.

[42] C. Luca, Z. Milea, *Onomastica inscripţiilor de la Potaissa*, AMN, 15, 1978, pp. 189-194.

[43] C. Pop, *op. cit.*

[44] M. Bărbulescu, *op. cit.*

[45] L. Mrozewicz, *Laurentes Lavinates und die Provinz Dakien (Ein Beitrag zur Geschichte der Romanisierung*, dans L. Mrozewicz, K. Ilski (éds.), *Prosopographica*, Poznan, 1993, pp. 217-225.

[46] R. Ardevan, *Die Cominii von Sarmizegetusa – ein prosopographisches und ein chronologisches Problem*, dans dans L. Mrozewicz, K. Ilski (éds.), *Prosopographica*, Poznan, 1993, pp. 227-236; idem, *Viaţa municipală în Dacia romană*, Timişoara, 1998, pp. 235-239.

[47] I. Rîmniceanu, *La famille des Procilii à Sarmizegetusa*, SAA, 7, 2000, pp. 407-410.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CRISTIAN PLOSCARU

Despre memoriul boierilor munteni refugiați la Brașov în 1802 și numirea lui Constantin Ipsilanti ca domn al Țării Românești

Un punct nodal în desfășurarea „politicii boierești" la cumpăna dintre veacuri, sub incidența competiției franco-ruseşti pentru influență politică în Orient și a noului limbaj politic răspândit în Europa după Revoluția Franceză, l-a reprezentat criza din 1802, încheiată cu emiterea „hatișerifului de la Gülhane". Episodul în sine a căpătat o mare încărcătură simbolică în istoria „partidei naționale" din Principate, mai ales după ce istoricul Emil Vîrtosu l-a pus în legătură directă cu coagularea unei „partide naționale" profranceze, cuprinzând boieri din ambele Principate, care ar fi trimis mai multe memorii politice lui Napoleon I și ar fi elaborat un proiect modern de „constituție", prin reprezentantul său, Dimitrie Sturdza[1].

Episodul vizitei lui Nicolae Dudescu la Paris, trimis de boierii zişi ai „partidei naționale" din Țara Românească (1802), povestit cu savoare de Ion Ghica în scrisoarea *Bălțărețu* către Vasile Alecsandri, a căpătat o anumită notorietate istorică și a întărit convingerea istoricilor plecați pe urmele evenimentului că ceva important s-a petrecut atunci, „numele eroului de la Marengo" (Napoleon Bonaparte) îndemnându-i pe boierii munteni să apeleze la „protecțiunea Franței"[2]. Ion Ghica auzise în familie că inițiativa aparținuse banului Dimitrie Ghica „bătrânul", fiului său, Scarlat, împreună cu cumnații săi, Dudescu și Văcărescu[3], cu spătarul Grigore Ghica, vornicul Scarlat Câmpineanu,

---

[1] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristo-democraticeşti" în Moldova, la 1802*, București, 1947, pp. 3-22.

[2] Ion Ghica, *Bălțărețu*, în idem, *Scrisori către V. Alecsandri*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 247.

[3] Fata lui Nicolae Văcărescu, Maria (Marița), fusese măritată cu Constantin Dimitrie Ghica, fiul banului Dimitrie Ghica, din a treia căsătorie a acestuia, cu Maria Razu (Stănuța Crețu,

vornicul Ştirbei[4], logofătul Grigore Băleanu[5], boieri înrudiţi, făcând parte din „taraful" Ghiculeştilor şi Brâncovenilor[6]. Conform tradiţiei semnalate de Ion Ghica (nepot de fiu al lui Scarlat Ghica), respectivii mari boieri, „cu toţii într-un gând, erau de părere să ducă păsurile ţării la cunoştinţa întâiului consul", chiar dacă erau îngrijoraţi „la ce era să zică de dânşii împăratul Alexandru al Rusiei şi împăratul Leopold al Austriei când or afla că au trimis soli la desculţii de francezi"[7].

Sursele documentare transmit altă „istorie" a evenimentului, fără a contrazice cu totul varianta povestită de Ion Ghica (ce îl lega astfel pe bunicul său de întemeierea „partidei" boierilor patrioţi şi filofrancezi din Ţara Românească). Într-un raport diplomatic francez apare informaţia că unul dintre capii protipendadei pământene din Ţara Românească, anume Costache Ghica, „a formulat anul trecut (1802) un proiect de a-şi muta familia şi soarta în Franţa şi de a se stabili aici. *Mai mulţi boieri împărtăşesc acest sentiment* şi ei au adresat în acest scop lui Champagny *o scrisoare către primul consul*" (s.n.). Motivele acestei curioase iniţiative erau dezvăluite de Brune, care preciza că respectivii boieri solicitaseră ajutorul oficialilor ruşi şi austrieci, „ca Poarta să le permită să-şi vândă toate bunurile şi să părăsească ţara". Emiterea hatişerifului din 1802 „a făcut complet uitată" această „afacere", „întârziată, tergiversată de ambasadorul rus Tomara"[8].

Veridicitatea acestei variante, contestată de Emil Vîrtosu, este întărită de un raport rus din decembrie 1803, în care se menţiona că acelaşi Costache Ghica a

---

Nicolae Văcărescu, în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, pp. 895-896.

[4] Constantin (Badea) Ştirbei Drăgănescu era căsătorit cu Aniţa, fiica banului Dimitrie Ghica (*Istoria Românilor*, VII_1, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator acad. Dan Berindei, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 942).

[5] Grigore Băleanu (1770-1842) era ginerele lui Emanoil Brâncoveanu şi văr primar după mamă (Aniţa Constantin Ştirbei) cu vornicul Badea Ştirbei (Emanoil Hagi-Moscu, *Bucureşti. Amintirile unui oraş. Ziduri vechi. Fiinţe dispărute*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995, p. 34).

[6] Izvoarele narative interne de la începutul secolului al XIX-lea denumesc grupurile politice boiereşti cu termenul *tarafuri*, formate din fiii, rubedeniile şi apropiaţii marilor boieri, aparţinând familiilor de frunte ale protipendadei pământene. Forţa politică a acestor „tarafuri" decurgea din specificul solidarităţilor pe baza cărora se constituiau, cuprinzând mai multe încrengături ale „marilor neamuri", alte familii de boieri mari înrudite şi „oamenii de casă" aflaţi sub protecţia acestor „neamuri".

[7] Ion Ghica, *loc. cit.*

[8] *Documente privitoare la istoria României*, colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, supl. I_2, *1781-1814*, culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de Al.I. Odobescu, Bucureşti, 1885, p. 289 (Terapia, 23 octombrie 1803, Brune către Talleyrand).

luat din nou legătura cu Saint-Luce, amintindu-i de cererea din anul anterior[9]. Importanţa acestei chestiuni se datorează faptului că, imediat după stabilirea în refugiul de la Braşov, mitropolitul Dositei Filitti, cei trei episcopi şi câţiva mari boieri munteni (banii Dimitrie Ghica, Emanoil Brâncoveanu, Dimitrie Racoviţă, Scarlat Ghica, vistiernicii Costache Ghica, Constantin <Dinu> Filipescu, Scarlat Câmpineanu, Radu Golescu, Barbu Văcărescu şi vornicii Isac Ralet, Grigore Ghica şi Grigore Brâncoveanu), toţi din „ceata"[10] Ghiculeştilor şi Brâncovenilor, au expediat în mare taină o scrisoare ambasadorului francez de la Viena, Champagny, trimiţând şi un „pachet" cu o enigmatică epistolă către primul-consul Bonaparte, despre al cărei conţinut şi destinatar curierul ce o dusese nu avea cunoştinţă, pentru a fi păstrat cel mai „mare secret" asupra întregului demers[11]. Aici trebuie spus că ideea trecerii sub supuşenia unei Mari Puteri, venită din partea unui mare boier supărat pe ocârmuire din diverse motive devenise un obicei în ambele Principate, funcţionând ca o ameninţare, eficientă într-o societate în care acei cu „ştiinţă şi praxis de oblăduire" şi cu prestigiu de „părinţi ai patriei" nu erau foarte mulţi[12].

Acelaşi grup de boieri expedia un nou act primului-consul, tot prin Champagny, document al cărui conţinut îl cunoaştem. Pe lângă frazeologia de circumstanţă, ce lăuda calităţile de „mare om" ale lui Napoleon Bonaparte, „eroul veacului nostru", „protectorul celor oprimaţi", boierii formulau şi o idee foarte preţioasă din punct de vedere politic: „vă cerem să binevoiţi a ne acorda înalta voastră protecţie, *în caz că nu este posibil să ne eliberăm complet de tiranie*" (s.n.)[13], element ce readucea în prim plan mai vechea idee a „dublei protecţii", vehiculată şi în memoriul de la Siştov (1791).

---

[9] *Ibidem*, serie nouă, IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974, p. 546 (4 decembrie 1803, A.A. Gervais către A. R. Voronţov).

[10] Termenul de *„ceată" boierească*, sinonim cu acela de „taraf" boieresc în limbajul epocii, apare doar în izvoare provenind din Ţara Românească.

[11] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 29 (31 mai/ 12 iunie 1802, *Boierii refugiaţi la Braşov scriu lui Champagny*).

[12] Costache Ghica a vehiculat ideea stabilirii definitive în Austria la 1809 şi chiar s-a stabilit pentru câteva luni în Rusia la 1812, într-un context expus în continuare; Constantin Bălăceanu a solicitat guvernului austriac acelaşi lucru în 1812, fără a-i da curs (Hurmuzaki, *Documente*, s.n., II, *Rapoarte consulare austriece (1812-1823)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 11; Bucureşti, 18 martie 1812, Fleischhackl către Metternich); iar moldoveanul Dumitrache Ghica (fiul hatmanului Costache Ghica) a cerut supuşenia austriacă, fără a-şi pune în aplicare intenţia (*ibidem*, IV, pp. 776-777; Cernăuţi, 8 decembrie 1821, Dimitrie Ghica către Metternich).

[13] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769-1830. Répertoire et textes inédits*, Bucarest, 1970, pp. 44-45 (Braşov, 24 iunie/ 6 iulie 1802).

Desluşirea obiectivelor politice pe care le-a avut marea boierime pământeană în timpul crizei din vara anului 1802 nu se poate face prin simpla lectură a memoriilor adresate Franţei, Austriei şi Rusiei, întocmite de aceiaşi boieri, foarte asemănătoare în conţinut şi destul de confuze în privinţa revendicărilor concrete. De obicei, cuprinsul acestor petiţii rezuma într-un limbaj stereotip câteva informaţii despre starea nenorocită a Principatelor, explicată mai mereu prin încălcarea tratatelor ruso-turce în vigoare de către Poartă şi domnii fanarioţi, prin numirea excesivă a „grecilor" în slujbele domneşti, prin măsurile punitive şi de strictă observaţie folosite de domni pentru a împiedica boierimea pământeană să reacţioneze în apărarea intereselor ţării, mai ales în ceea ce priveşte cuantumul şi strângerea dărilor. Delimitarea motivaţiilor concrete, ţinând de desfăşurarea crizei din 1802, şi identificarea anumitor interese ale semnatarilor petiţiilor respective pot conduce la înţelegerea scopurilor politice vizate de marea boierime pământeană şi la încadrarea lor în contextul de interese şi acţiuni ale Marilor Puteri, cu precădere ale Rusiei[14].

La izbucnirea crizei din 1802, boierii pământeni din ambele Principate au profitat de amploarea incursiunilor cârjaliilor şi pasvangiilor în Ţara Românească, de climatul de insecuritate accentuat de bejenirea masivă a muntenilor în Transilvania[15] şi de incapacitatea turcilor de a restabili situaţia, pentru a repune în discuţie statutul politic al Principatelor şi al obligaţiilor faţă de suzeran[16]. Marea boierime munteană, refugiindu-se la Braşov, pe urmele consulului rus Kirico şi ale domnului Mihail Suţu, primul plecat din Bucureşti la 15 mai[17], iar celălalt în noaptea de 19/20 mai[18], avea ca obiectiv imediat disculparea faţă de Poartă. Decizia marilor boieri de a se bejeni apărea în ochii Porţii ca un act de trădare, pentru că ei aleseseră să-i urmeze pe domn şi pe

---

[14] În ce măsură obiectivele acestor suplici boiereşti şi argumentaţia folosită se încadrează unei *politici naţionale*, rămâne a se desprinde din contextul faptelor petrecute şi al ideilor vehiculate de către semnatarii lor. Pentru o justă evaluare, trebuie precizat faptul că o *politică naţională*, fie şi într-o formă incipientă (preliminară) de manifestare, este condiţionată de capacitatea unei elite de a prezenta drepturile şi interesele statului ca decurgând din individualitatea etnică şi istorică a poporului.

[15] La sfârşitul lunii iunie 1802 erau înregistraţi de către autorităţile austriece 3.408 refugiaţi munteni la Braşov şi 2.375 în satele din împrejurimi (Hurmuzaki, *Documente*, XIX$_2$, *Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare austriace (1798-1812)*, publicate de Ion I. Nistor, Cernăuţi, 1938, pp. 133-134; Braşov, 24 iunie/6 iulie 1802, Merkelius către Colloredo).

[16] Marian Stroia, *Promulgarea de către Poartă a hatişerifurilor din septembrie 1802 şi acţiunea Rusiei*, în *RI*, serie nouă, V, 1994, nr. 7-8, pp. 711-714.

[17] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 376 (Braşov, 21 mai 1802, L. Kirico către V.F. Malinovski).

[18] *Ibidem*, p. 377.

consulul Rusiei la Brașov, în loc să-i ajute pe pașii turci intrați cu oști în țară (Hassan Paşa şi Tersenikoglu) la restabilirea ordinii. De altfel, Pasvantoglu își încetase incursiunile în urma presiunilor Rusiei şi, înainte de 1 iunie 1802, trimitea la Petersburg o scrisoare, dându-şi acordul pentru medierea de către ruşi a neînțelegerilor sale cu Înaltul Devlet[19]. Poarta luase deja primele măsuri, acordase „provizoriu guvernarea Valahiei domnului Moldovei", Alexandru Suțu, şi căzuse de acord ca Rusia să îl trimită mediator la Vidin pe un anume M. Neboda, aprobând instrucțiunile primite de acesta de la V.S. Tomara[20].

În aceste condiții, la Constantinopol fuga lui Mihail Suțu fusese considerată nejustificată şi, implicit, un act de trădare, iar răspunderea se răsfrângea asupra tuturor celor refugiați, care aveau toate motivele a se teme de „furia Porții"[21]. Alexandru Suțu, abia sosit la București, trimisese boierilor refugiați o scrisoare, în care îi ruga să se întoarcă în țară[22], dar „aceştia se opriră de a veni", crezând că „îndată ce ar veni, domnul şi cu Tersenikli Paşa i-ar sili ca să plătească datoriile lui Mihai vodă către oştirile împărăteşti [de fapt, către gărzile sale de arnăuți – n.n.]". De asemenea, Dionisie Fotino amintește că boierii refugiați „aveau idee cum că domnul avea [...] să osândească pe câțiva din boieri pentru fuga lor, cu scop să desculpe pe unchiul său", Mihail Suțu[23]. Confruntați cu aceste amenințări, marii boieri munteni îl înştiințau imediat pe consulul general rus V.F. Malinovski despre starea dramatică a situației, probabil prin intermediul lui Luca Kirico, şi încercau să justifice oportunitatea unei intervenții militare ruseşti în Țara Românească, afirmând că ar fi conformă tratatelor şi în interesul Porții, deoarece „puterea turcească are multă treabă dincolo de Dunăre"[24]. Şi majoritatea marilor boieri moldoveni, adversară lui Alexandru Suțu, îl conjura pe Malinovski să transmită țarului „rugămintea" lor, făcută în numele „întregului norod", de intervenție a armatelor ruse în Moldova[25]. Solidaritatea politică a marilor boieri moldoveni nu era deplină nici de data aceasta, domnul fanariot

---

[19] *Ibidem*, p. 381 (Iaşi, 1 iunie 1802, V.F. Malinovski către V.P. Kociubei).

[20] *Ibidem*, pp. 383-384 (Büyükdere, 3 iunie 1802, V.S Tomara către V. F. Malinovski). La 4 iunie începuse retragerea trupelor lui Pasvantoglu din Țara Românească şi acesta se angajase ca pe viitor să nu mai întreprindă raiduri de pradă la nord de Dunăre şi să nu mai ceară zaharele domnilor de la București (*ibidem*, p. 384; Vidin, 4 iunie 1802, Arhiepiscopul Calinic către V. F. Malinovski).

[21] *Ibidem*, pp. 382-383 (Constantinopol, 2 iunie 1802, *Informații date ambasadei ruse de beizadeaua Alecu Suțu cu privire la evenimentele din Țara Românească*).

[22] *Ibidem*, p. 387 (Iaşi, 10 iunie 1802, L. Kirico către A.R. Voronțov).

[23] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Munteneşti şi a Moldovei*, II, Traducere de George Sion, București, Imprimeria Națională, 1859, p. 210.

[24] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, pp. 375-376 (Iaşi, 29 mai 1802, V.F. Malinovski către V.P. Kociubei).

[25] *Ibidem*, p. 375.

fiind susținut, din interes, de câțiva mari dregători pământeni, cinci boieri evgheniști, care întocmiseră un memoriu, trimis tot lui Malinovski. Ei îl apărau pe Alexandru Suțu, lăudându-i politica, stârnind comentariile de „rușine și ironie" ale celorlalți mari boieri moldoveni, care „au refuzat să semneze" respectiva suplică[26].

Marii boieri munteni refugiați la Brașov, imediat ce au aflat despre o nouă scrisoare, de data aceasta a lui Hassan Pașa, în care comandantul turc îi soma să se întoarcă în țară, în caz contrar urmând a-și pierde rangurile și proprietățile[27], s-au gândit să apeleze la protecția Austriei, Franței și Rusiei, speriați de amenințările venite dinspre București. Aflați pe teritoriul Austriei, boierii au solicitat protecția împăratului Francisc al II-lea și permisiunea de a-și prelungi exilul, trimițând la Viena două scrisori, una către cancelarul Coblentz și cealaltă către împărat, ambele datate 11 iunie 1802, texte în care se autointitulau „reprezentanți ai națiunii valahe"[28]. Motivele pentru care Vlad Georgescu a atribuit acestor scrisori calitatea de memorii politice nu rezultă cu claritate din conținutul lor[29]. Boierii îi aminteau împăratului de vremea când Țara Românească „s-a scuturat sub auspiciile vulturului austriac de jugul apăsător al grecilor protejați de Poarta otomană", cu prilejul ocupației din vremea ultimului război (1789-1792), și solicitau protecția și medierea sa pentru ca Hassan Pașa să fie împiedicat de a-și pune în aplicare amenințările. Scrisoarea, nesemnată și înmânată de mitropolit comandantului militar al Ardealului[30], abordează două aspecte, ambele circumscrise unei încercări de justificare a refugierii la Brașov și a motivelor pentru care, independent de voința lor, boierii nu se puteau întoarce în țară. Tulburările petrecute în ultimii ani în Țara Românească erau puse de boieri pe seama „bandelor de briganzi" aflate în slujba lui Pasvantoglu și a „grecilor protejați de Poarta otomană", care, în loc să apere țara cu arnăuții pe care i-au recrutat și i-au plătit din banii Vistieriei, „au trădat", lăsând „liberă

---

[26] *Ibidem*, p. 379 (Iași, 1 iunie 1802, V.F. Malinovski către V.P. Kociubei). Probabil că aceștia erau Iordache și Constantin Balș, Iordache Roset Roznovanu, Costache Ghica și Iordache Cantacuzino Pașcanu, care îl sprijineau pe vodă Suțu în schimbul obținerii prin intermediul lui a unui firman de la Poartă, care să autorizeze cumpărarea moșiilor Fondului bisericesc bucovinean, scoase la vânzare de statul austriac (*ibidem*, XIX_2, p. 126; 6/18 iunie 1802, Alexandru Suțu către Colloredo). Faptul că respectivii boieri erau potențialii cumpărători și tot ei cei supărați că baronul Musteață tărăgăna întreaga „afacere" rezultă dintr-un raport anterior (*ibidem*, XIX_2, p.13; Iași, 15 mai 1798, Schilling către Thugut).

[27] *Ibidem*, XIX_2, pp. 126-127 (Brașov, 7/19 iunie 1802, Merkelius către Colloredo).

[28] *Ibidem*, XIX_2, pp. 127-128 (Brașov, 11/23 iunie 1802, *Reprezentanții națiunii valahe, boierii refugiați la Brașov, către Coblentz*); pp. 128-129.

[29] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 12, nr. 45.

[30] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX_2, p. 129 (Sibiu, 13/25 iunie 1802, *Comandantul militar al Ardealului către Consiliul aulic de război*).

trecere bandiţilor [...] în judeţele de dincoace de Olt". „Ultimul nostru domn", Mihail Suţu, în loc să cheme trupele la ordine, a fugit „ca un laş şi nedemn" cu banii adunaţi din jafurile sale, lăsând ţara la cheremul cârjaliilor şi pasvangiilor. În aceste condiţii, boierii nu se puteau întoarce, ţara neavând resurse să se apere, iar responsabilitatea întreagă era lăsată de boieri pe umerii domnului şi ai „grecilor săi". Dincolo de frazele cu efect retoric, privind solicitarea protecţiei împăratului, pentru a se curma „calamităţile şi suferinţele unui întreg popor", boierii nu făceau altceva decât să arate motivele pentru care întârziau să se întoarcă în ţară, cerând prelungirea „azilului acordat" de autorităţile austriece de la Braşov şi Sibiu[31]. Un mesaj politic având un sens mai cuprinzător şi, eventual, naţional nu poate fi desluşit din cuprinsul acestor scrisori, în care boierii „nu doriau nimic atât de mult ca închezăşluirea pe viitor a vieţii şi a avutului lor"[32].

În scrisorile către Coblentz şi Francisc al II-lea nu apărea numele lui Hassan paşa şi nici nu ar fi putut să apară, pentru că autorii s-ar fi expus pericolului deconspirării. Scopul scrisorii este însă evident, strict legat de spaima provocată de ameninţările comandantului turc şi de dorinţa lor de a rămâne în continuare la Braşov. Boierii se aflau de trei săptămâni aici şi, cu toate că ţara nu avea domn, fiind invadată de trupe turceşti, ei nu întreprinseseră nici un fel de demers către autorităţile austriece, aşteptând să vadă ce se întâmplă în ţară. Coroborând informaţiile date de Dionisie Fotino cu textul scrisorii către Francisc al II-lea şi cu faptul că boierii redactau cele două scrisori şi le expediau la Viena după doar patru zile de la data la care Merkelius (aflat şi el la Braşov) înştiinţase curtea vieneză despre ameninţările lui Hassan paşa[33], se poate deduce că scopul demersului boieresc către curtea vieneză era limitat din punct de vedere politic, vizând prelungirea exilului în Transilvania, eventual provocarea unei reacţii habsburgice în favoarea lor la Constantinopol[34]. De altfel, Merkelius îi promisese lui Luca Kirico, aflat la Braşov şi pe picior de plecare spre Iaşi, că îl va ruga pe Stürmer, internunţiu la Poartă, să apere în faţa Înaltului Devlet interesele negustorilor ruşi şi ale boierilor munteni refugiaţi la Braşov[35].

Cu o zi înainte, la 10 iunie, boierii munteni întocmiseră altă scrisoare, tot sub titulatura de „reprezentanţi ai naţiunii valahe", destinată ţarului Alexandru I, fiind lipsită şi ea de atributele unui memoriu în toată regula. Textul, foarte asemănător cu cel al scrisorii către Francisc al II-lea, rememora vremea când „Majestatea Sa Împărăteasa, bunica Voastră [Ecaterina a II-a – n.n.] de glorioasă

---

[31] *Ibidem*, XIX$_2$, pp. 128-129.

[32] Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806-1812*, I, *Cauzele războiului. Începutul ocupaţiei*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXI, 1908, p. 372.

[33] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX$_2$, p. 129.

[34] Vezi şi textul scrisorii către Coblentz (*ibidem*, XIX$_2$, pp. 127-128).

[35] *Ibidem*, serie nouă, IV, pp. 386-387 (Iaşi, 10/23 iunie 1802, L. Kirico către A.R. Voronţov).

amintire, deținea drepturi pe care triumful armatelor sale i le dăduse asupra Valahiei", drepturi de „înaltă protecție". Invocând acest precedent, boierii îl rugau pe Alexandru I să fie „eliberatorul nostru" și să-i pună „sub auspiciile vulturului imperial", adică, în termeni concreți, să-i ajute „la recuperarea bunurilor și căminelor noastre" prădate de turci și amenințate de confiscare, să salveze „viața nefericiților noștri compatrioți" printr-o intervenție energică la Constantinopol. Printre frazele pompoase proprii exprimării politice boierești, autorii strecurau și motivele pentru care nu se puteau întoarce în țară, deoarece „bandiții [pasvangii – n.n.] s-au întărit în cele cinci județe de dincolo de Olt", ajutați „de retragerea și înțelegerea pe care o au cu trupele otomane angajate împotriva lor"[36].

Aceeași scrisoare a fost publicată de Vlad Georgescu după o copie contemporană, purtând data de 18 iunie 1802[37]. Marian Stroia, studiind suplicile anului 1802, a considerat textul publicat de Vlad Georgescu drept un alt memoriu, adresat țarului, ulterior scrisorii din 10 iunie[38]. Textele sunt însă identice, fără nici o deosebire, diferența de datare putând rezulta dintr-o greșeală de transcriere, fie a celui care a făcut copia publicată de Vlad Georgescu, fie a editorului însuși.

Vlad Georgescu amintea și de o scrisoare a boierilor munteni către Kociubei, datată tot 10 iunie, fără a o fi publicat[39]. Kociubei era cancelar al consiliului imperial rus, funcție echivalentă cu aceea a austriacului Coblentz, fapt din care se poate deduce că boierii au urmat același tipic pentru ambele demersuri politice, către Rusia și Austria, despărțite ca dată de o singură zi, 10 iunie, respectiv 11 iunie. De asemenea, obiectivele urmărite erau similare, vizând disculparea pentru bejenirea lor la Brașov, expunerea motivelor prelungirii exilului și solicitarea unei intervenții la Constantinopol, care să-i ferească de amenințările pașalelor turcești. Nici unul dintre aceste texte nu cuprinde revendicări politice concrete și nu abordează probleme legate de viitorul statut și regim politic al țării, fiind mai degrabă niște scrisori colective decât memorii politice. Deocamdată, boierii se limitau la acuzații generale și voalate la adresa Porții, îndreptând tirul reproșurilor asupra lui Mihail Suțu, a „grecilor" săi și a „răzvrătiților" lui Pasvantoglu. Situația neclară din principat, presiunile făcute de la București pentru întoarcerea lor în țară, atitudinea confuză față de Pasvantoglu și poziția de expectativă a Marilor Puteri față de întreaga criză îi îndemnau pe boieri la prudență, în așteptarea unor informații precise și a

[36] *Ibidem*, pp. 385-386.
[37] Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 43-44.
[38] Marian Stroia, *op. cit.*, p. 715.
[39] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 44.

reacţiei Rusiei, Franţei şi Austriei la Constantinopol. Confirmarea faptului că acestea le erau intenţiile vine dintr-o scrisoare a lui Alexandru I către V.S. Tomara, în care îi poruncea să-i apere pe boierii din Ţara Românească, dacă aceştia aveau să fie persecutaţi de Poarta otomană[40]. De altfel, toate speranţele politice ale marii boierimi muntene refugiate, ca şi ale celei moldovene se legau de intervenţia Rusiei, nu a Austriei sau a Franţei.

Această concluzie se desprinde din faptul că primul text politic aparţinând boierimii muntene aferent crizei din 1802 este un memoriu adresat Rusiei, nerepertoriat de Vlad Georgescu, memoriu despre care Marian Stroia afirmă că a fost întocmit la 13 mai şi expediat tot atunci ţarului Alexandru[41]. Această suplică, datată cu precizie, pare a fi anterioară atât *arz-magzarului* (arz colectiv) către Poartă, amintit de Dionisie Fotino, dar al cărui conţinut nu este cunoscut istoricilor, cât şi altui arz, adresat de boieri lui V.S. Tomara, nedatat în original, text în care oficialul rus era rugat să înmâneze sultanului *arz-magzarul* boierilor din Ţara Românească.

Vlad Georgescu a datat *arz-magzarul* către sultan la 23 mai 1802, fără a aduce vreo probă în acest sens[42], ipoteză confirmată de Marian Stroia, care

---

[40] *Внешняя Политика России XIX и начала века*, серия первая, *1801-1815*, I, *1801-1804*, Москва, Политической Литературы, 1960, p. 244 (14/26 iulie 1802, Alexandru I către V.S. Tomara).

[41] Marian Stroia, *op.cit.*, p. 715. Textul, publicat în *Внешняя Политика России*, volumul I, cuprinde două părţi. Prima face referire la un *arz-magzar* deja „adresat Sublimei Porţi" de către boierii şi arhiereii Ţării Româneşti, care „*ne-am retras* la Braşov" (s.n.), „pentru a-i face cunoscută trista noastră situaţie", trimis spre Constantinopol prin intermediul unei „excelenţe", rugată „insistent să facă tot posibilul ca documentul să ajungă la destinaţie", adică la sultan. A doua parte reproduce „o menţiune dintr-un document din 13/25 mai 1802, care prezintă apelul preoţimii şi funcţionarilor laici către Alexandru I" (*Внешняя Политика России*, I, p. 710, n. 136). Documentul ce conţinea menţiunea respectivă ar putea fi un raport al lui Luca Kirico către ţar sau către un membru al consiliului imperial, probabil A.R. Voronţov, cel căruia îi scria de obicei consulul rus de la Bucureşti. Pe de altă parte, fragmentul referitor la un arz trimis Porţii prin intermediul unei „excelenţe" este identic cu un document publicat în *Documente privitoare la istoria României*, serie nouă, volumul al IV-lea, sub titlul *Mitropolitul şi boierii Ţării Româneşti roagă pe V.S. Tomara să remită Porţii arzul anexat*. La începutul acestui document apar câteva cuvinte care lipsesc în varianta publicată în *Внешняя Политика России*, unde înaintea primului cuvânt, „Voastre", apar trei puncte de suspensie. Cuvintele lipsă sunt: „Traducerea unui *arz-magzar* adresat Excelenţei Sale domnul însărcinat [V.S. Tomara – n.n.] de mitropolitul Valahiei, trei episcopi şi doisprezece boieri ai ţării, şi extrase din câteva scrisori particulare [care nu sunt publicate – n.n.]. Cunoscând întreaga bunăvoinţă şi milostenia creştină a Excelenţei Voastre ..." (s.n.) (Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 396; Braşov, iunie 1802).

[42] Plasând data arzului între bare, Vlad Georgescu recunoştea că nu era sigur de datarea propusă (*loc. cit.*).

apelează la aceeaşi datare, în temeiul unei afirmaţii cuprinsă într-un raport al lui Luca Kirico[43]. În adresa respectivă către consulul Malinovski, Kirico preciza că deţinea o copie după un arz al boierilor munteni către Poartă, urmând a o expedia ţarului. Menţiunea era făcută în contextul relatării unor evenimente din 24 mai, data sosirii lui Mihail Suţu la Braşov, dar nici un indiciu lămuritor nu confirmă întocmirea *arz-magzarului* către Poartă la 23 mai[44].

Redactarea *arz-magzarului* către Poartă în ziua sosirii boierilor munteni la Braşov (23 mai) este neplauzibilă. Boierii au plecat spre Braşov după 20 mai şi au ajuns în oraş *începând* cu 23 mai, căutându-şi loc de şedere pe măsură ce soseau[45]. Este improbabil ca în aceste condiţii ei să fi redactat un memoriu aşa de important şi, mai ales, să se poată aduna semnăturile trebuincioase[46]. În plus, mitropolitul Dositei Filitti, semnatar al acestui *arz-magzar* către Poartă, plecase înspre Sibiu şi îi era *imposibil* să semneze la Braşov un text presupus a fi întocmit la 23 mai 1802[47]. Pentru clarificarea acestei chestiuni este importantă o precizare din scrisoarea boierilor către ţar (13 mai), în care se spunea explicit că „am scris amănunţit despre necazurile noastre ministrului Alteţei Voastre [V.S. Tomara], cerîndu-i să vă aducă la cunoştinţă situaţia noastră"[48]. Boierii nu-i puteau scrie lui V.S. Tomara, rugându-l să expedieze sultanului un *arz-magzar* ce nu fusese încă întocmit, şi nici să-i scrie de la Braşov înainte de 23 mai, aşa cum spun în arzul către ministrul rus la Constantinopol, deja amintit[49]. Foarte probabil, ei au întocmit *arz-magzarul* către Poartă tot la 13 mai 1802 şi l-au expediat la Constantinopol printr-un curier al consulatului rus, mai ales că ştim despre prezenţa lui Barozzi la Bucureşti în jurul datei de 15 mai 1802. Acesta nu rata nici un prilej pentru a-i îndemna pe domn şi boieri să se refugieze la Braşov

---

[43] Marian Stroia, *op. cit.*, p. 715, n. 11, 719.

[44] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 380 (Braşov, 28 mai/10 iunie 1802, Kirico către V.F. Malinovski).

[45] Dionisie Fotino a fost martor ocular al „rătăcirii boierilor prin păduri" în drum spre Braşov, blocaţi în drum la Vălenii de Munte de puzderia mulţimii bejenite, ajungând abia după trei zile în oraşul transilvan (*op. cit.*, II, pp. 203-294). Vezi şi Zilot Românul (Ştefan Fănuţă), *Opere complete*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii şi indici de Marcel-Dumitru Ciucă, Bucureşti, Editura Minerva, 1996, pp. 68-72.

[46] Din relatarea lui Dionisie Fotino rezultă că arzul către Poartă era semnat de mitropolit, episcopi şi câţiva mari boieri munteni, cărora le dădea şi numele (Dionisie Fotino, *op. cit.*, II, p. 210).

[47] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX_2, pp. 120-121 (Braşov, 27 mai/ 9 iunie 1802, *Două scrieri asupra situaţiei din Braşov şi Sibiu*). Se precizează la începutul documentelor că sunt copii, originalele fiind datate 23 mai/5 iunie 1802.

[48] *Внешняя Политика Россиu*, I, p. 710, n. 136.

[49] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 396.

din faţa pasvangiilor[50]. Boierii, o dată ajunşi la Braşov, au aflat de la Luca Kirico că trebuia să-i trimită o împuternicire ministrului rus, un nou arz prin care să-l mandateze oficial cu remiterea *arz-magzarului* lor către sultan, pentru a evita eventualele obiecţii din partea lui Reis Efendi. La 23 mai, boierii ajunşi la Braşov au redactat arzul cerut de V.S. Tomara, în numele tutoror semnatarilor, inclusiv al celor aflaţi încă pe drum şi al mitropolitului. Aceasta ipoteză explică succesiunea cronologică a faptelor, exprimarea din memoriul către V.S. Tomara („ne-am retras la Braşov") şi lipsa semnăturilor pe acest arz, suplinite prin formula „mitropolitul, trei episcopi şi doisprezece boieri ai ţării".

Agenţii Rusiei în Principate, Luca Kirico în primul rând, au validat conduita şi argumentele boierilor munteni refugiaţi „în azilul lor momentan de la Braşov", punându-le pe seama incapacităţii lor de a face faţă „nevoilor de alimente, muniţii şi bani pentru întreţinerea miliţiei turceşti" a domnului[51]. Întreaga responsabilitate era pasată în dreptul lui Mihail Suţu, a politicii sale fiscale „frauduloase, [...] a neglijenţei şi dezordinii în plata trupelor sale, [...] a slăbiciunii şi incapacităţii miniştrilor săi", care „au ruinat ţara şi au epuizat-o de toate resursele"[52]. Tot consulul Kirico, plecat de la Braşov la Iaşi şi ajuns în capitala Moldovei la 8 iunie, într-o notă din 10 iunie, justifica refuzul boierilor munteni de a se întoarce în ţară, „până la primirea unui răspuns asigurator la solicitările lor formale", punându-şi speranţele în eficacitatea intervenţiei Rusiei la Constantinopol. Acelaşi Kirico mai preciza că Barozzi, aflat încă la Braşov, era permanent în contact cu boierii, alături de care „împarte nefericirea" exilului[53]. În raportul din ziua următoare, 11 iunie, Kirico îl înştiinţa pe Voronţov despre o altă „suplică, adresată *din nou* prin intermediul domnului Barozzi" (s.n.), cerând „apărarea prerogativelor şi privilegiilor stipulate" de tratate pentru Principate[54]. De altfel, la 22 iunie 1802, mitropolitul Dositei Filitti îi trimitea o epistolă lui Luca Kirico, aflat la Iaşi, mulţumindu-i în numele său şi al lui Emanoil Brâncoveanu pentru scrisoarea pe care le-o trimisese şi îl asigura de

---

[50] Dionisie Fotino, *op. cit.*, II, p. 199, n. 1. De asemenea, într-un raport saxon apărea informaţia că Barozzi, „numit de mai mult de şase luni consul al Rusiei la Veneţia, rămăsese în continuare la Bucureşti" şi „îl sfătuia pe principe [Mihail Suţu – n.n.] să se retragă în Rusia" (N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei şi Moruzeştii*, Bucureşti, 1910, p. 157).

[51] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 387 (Iaşi, 10 iunie 1802, L. Kirico către A.R. Voronţov).

[52] *Ibidem*, p. 386.

[53] *Ibidem*, p. 387.

[54] *Ibidem*, p. 389 (Iaşi, 11/23 iunie 1802, L. Kirico către A.R. Voronţov).

„înalta stimă şi considerație" pe care i-o purta[55]. Aceste menţiuni arată că o *a treia suplică* luase drumul Constantinopolului, fiind întocmită de boieri la Braşov în primele zile ale lunii iunie.

Ţarul luase cunoştinţă despre detaliile evenimentelor din Principate abia la 16 iunie[56], trimiţând în aceeaşi zi instrucţiuni ministrului V.S. Tomara, prin care îl autoriza să negocieze cu Poarta de pe poziţii ferme, să identifice soluţii de rezolvare a crizei din Principate şi să obţină o reducere a dărilor percepute de la populaţie[57]. V.S. Tomara fusese avertizat în prealabil de Kirico despre faptul că boierii refugiaţi „au recurs în acelaşi timp în mod direct la Majestatea Sa" Alexandru I. El îi comunica lui Kociubei că, în situaţia dată, era nevoit să aştepte noi dispoziţii ale ţarului, înainte de a-i expune lui Reis Efendi propunerile sale relative la Principate[58]. Pe linia acestor afirmaţii, rezultă că V.S. Tomara era deja la curent cu revendicările boierilor munteni dinainte de 10 iunie 1802, primind „solicitările lor formale", arzul care îi era adresat, ajuns la Constantinopol la puţin timp după *arz-magzarul* boierilor către Poartă, şi, apoi, îi parvenise *a treia suplică*, aceea amintită în epistola lui Luca Kirico din 11 iunie 1802. Totuşi, V.S. Tomara nu expediase încă Devletului otoman *arz-magzarul* boierilor munteni, cum ar fi fost normal, ci acesta a rămas în posesia sa, până când oficialul rus a considerat util să-l prezinte lui Reis Efendi, ca argument în favoarea protestelor şi solicitărilor sale privind Principatele, *ca un mijloc de presiune asupra Porţii.*

Cu toate acestea, după doar câteva zile, înainte de 24 iunie, V.S. Tomara remitea lui Reis Efendi copia franceză a arzului adresat lui de către boierii munteni (nu al *arz-magzarului* iniţial), cel din 23 mai[59], într-un cadru oficial, „în conferinţa de acum câteva zile", fără să mai aştepte instrucţiuni de la ţar[60]. În

---

[55] *Ibidem*, supl. I_4, p. 295 (Braşov, 22 iunie 1802, Dositei Filitti către Luca Kirico).

[56] *Ibidem*, p. 390 (Moghilev, 16 iunie 1802, V.P. Kociubei către V.F. Malinovski).

[57] *Внешняя Политика России*, I, pp. 232-233 (Moghilev, 16/28 iunie 1802, Alexandru I către V.S. Tomara).

[58] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 391 (Büyükdere, 16/28 iunie 1802, V.S. Tomara către V.P. Kociubei).

[59] *Ibidem*, p. 396.

[60] *Внешняя Политика России*, I, p. 238 (24 iunie/5 iulie 1802, V.S. Tomara către Alexandru I). O variantă de epocă în limba franceză a fost publicată în volumul IV (serie nouă) al colecţiei Hurmuzaki, textul fiind identic cu cel al variantei în ruseşte, citată iniţial (Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 396). *Arz-magzarul* adresat direct Porţii, din 13 mai, era tăinuit de V.S. Tomara în continuare, după cum rezultă din notiţa însoţitoare a variantei arzului boierilor către V.S. Tomara, publicată în *Внешняя Политика России* („Politica externă a Rusiei"), unde se arată explicit că ministrul rus a înmânat lui Reis Efendi acest memoriu şi nu *arz-magzarul* iniţial către Poartă (*Внешняя Политика России*, I, p. 710, n. 136).

schimbul de note cu oficialii turci, Tomara îi numea pe semnatarii arzului „reprezentanţii valahilor", iar Poarta, recunoscând justeţea doleanţelor „clerului şi boierilor Valahiei", accepta, în temeiul prevederilor *senedului* din 1783, demararea discuţiilor privind statutul şi durata domniei principilor fanarioţi[61]. Boierii nu îndrăzneră să ceară fixarea unei durate a mandatului, dar precizau că „potopul calamităţilor şi nefericirilor care au încercat ţara noastră se datora mutării frecvente a principilor", trei domni fiind schimbaţi în patru ani şi jumătate: Constantin Hangerli, Alexandru Moruzi şi Mihail Suţu, acuzaţi că au prădat ţara de „48 de mii pungi" de piaştri[62].

Iniţiativa aparent intempestivă a ambasadorului rus, demarată înainte de a primi dispoziţiile lui Alexandru I, pare curioasă şi inexplicabilă, date fiind importanţa problemei şi faptul că însuşi V.S. Tomara îi comunicase anterior lui Kociubei că aşteaptă instrucţiuni. El mai primise o scrisoare de la marii boieri munteni refugiaţi, datată „iunie 1802", acea *„nouă suplică"* amintită în raportul lui Kirico din 11 iunie, a treia în şirul memoriilor expediate de boierii munteni ambasadorului rus, de la debutul crizei din vara anului 1802. Din conţinutul acestei suplici rezultă cu claritate că *arz-magzarul* iniţial (acela din 13 mai) avea şapte „ponturi", deoarece era pomenit acum un al optulea punct, care completa *arz-magzarul* boierilor către sultan. Aceste completări priveau, în primul rând, numirea „persoanei principelui" pe care îl „doreau", şi anume „Constantin Ipsilanti, fost domn al Moldovei, căruia îi cunoaşteţi meritele personale şi rarele calităţi la fel ca şi noi" şi, în al doilea rând, scutirea ţării de dări pe timp de un an[63].

Această strategie a oficialului rus, de tăinuire a *arz-magzarului* iniţial, avea în vedere pregătirea „candidaturii" lui Constantin Ipsilanti la scaunul domnesc al Ţării Româneşti şi există serioase motive să se presupună că boierii refugiaţi erau profund nemulţumiţi de presiunile pe care le-au făcut Luca Kirico şi Barozzi asupra lor pentru a întocmi această „nouă suplică", precizând în clar numele lui Constantin Ipsilanti. Aceste presiuni s-au exercitat între 23 mai (arzul către Tomara, în care nu se numea vreun „candidat" fanariot la domnie) şi 11 iunie (ceva mai înainte, două-trei zile), dată la care Kirico îl anunţa cu nedisimulată satisfacţie de la Iaşi pe Voronţov că „noua suplică" fusese făcută de către boieri, precizându-se expres numele lui Constantin Ipsilanti. Insistenţa Rusiei în a-l susţine pe Constantin Ipsilanti se pare că *i-a iritat şi i-a motivat pe boieri să reacţioneze, trimiţând acel prim text către Napoleon Bonaparte*, datat la 31 mai 1802.

---

[61] *Внешняя Политика России*, I, pp. 238-239.
[62] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 396.
[63] *Ibidem*, pp. 394-395 (Braşov, iunie 1802, Boierii Ţării Româneşti către V.S. Tomara).

Ambele revendicări din scrisoarea datată „iunie 1802" (numită de Kirico „a doua suplică") erau incluse de Dionisie Fotino în cuprinsul unui arz mai amplu, care avea şapte puncte. După cum rezultă din documentele studiate, Dionisie Fotino a contopit două texte într-unul singur: *arz-magzarul* din 13 mai şi suplica din „iunie 1802". Cu toate că există importante diferenţe de conţinut între arzul descris de Dionisie Fotino şi textul întocmit de boierii munteni pentru V.S. Tomara la 23 mai, atât Vlad Georgescu, cât şi Marian Stroia au considerat că este vorba de un singur document, pe care l-au datat 23 mai 1802[64]. Doleanţele exprimate de boierii din Ţara Românească, cheia înţelegerii întregii acţiuni politice a protipendadei muntene, erau rezumate de Dionisie Fotino în *Istoria generală a Daciei*, unde se spunea că boierii munteni refugiaţi, refuzând să se întoarcă în ţară, „au trimis arz-magzar către Înalta Poartă; şi arătându-i durerile şi nenorocirile carele le sufere ţeara în *opt ani neîntrerupţi* [s.n.], au cerut ca să le dea domn pe junele Ipsilante Constantin vodă" şi „se rugară ca să fie scutită ţeara pe un an de tribut"[65]. În fapt, Dionisie Fotino a descris pe scurt ponturile din mai multe suplici boiereşti, surprinzând esenţialul, mai ales că nu avea cunoştinţă de presiunile pe care Rusia le-a făcut asupra evgheniştilor refugiaţi pentru a-l „cere" domn pe Constantin Ipsilanti.

Una dintre diferenţele relevante dintre descrierea făcută de Dionisie Fotino şi arzul trimis de boieri lui V.S. Tomara era aceea că în primul caz se făcea referire la „opt ani neîntrerupţi" de dureri şi nenorociri ale ţării, fiind amintit numele lui Constantin Ipsilanti, iar în celălalt doar de „patru ani şi jumătate", fără a se vehicula vreun nume de candidat la domnie. Dionisie Fotino amintea în continuare că „suplica aceasta [arzul boierilor – n.n.]" s-a înfăţişat Devletului otoman „după stăruinţele ambasadorului Rusiei şi ale bătrânului Alessandru Ipsilanti", tatăl lui Constantin Ipsilanti[66].

În virtutea corelării datelor expuse până acum, demersul rusesc la Constantinopol pare să fi urmat un scenariu destul de riguros, care nu a stat sub semnul improvizaţiei, ci al premeditării bine cumpănite. Sub supravegherea lui Luca Kirico şi Barozzi, boierii au întocmit scrisoarea către Alexandru I din 13 mai 1802, în care expuneau situaţia gravă creată de incursiunile pasvangiilor, cereau ajutor şi protecţie, justificându-se faţă de posibila lor refugiere din ţară[67].

---

[64] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 11, nr. 40; Marian Stroia, *op. cit.*, p. 715.

[65] Dionisie Fotino, *op. cit.*, II, p. 210.

[66] *Ibidem.* Ipoteza enunţată de Marian Stroia „că acest pas [remiterea arzului către Reis Efendi – n.n.] a fost o măsură iniţiată de V.S. Tomara însuşi", fără acordul ţarului, este greu de acceptat, mai probabilă fiind varianta că ministrul rus primise instrucţiuni de la membrii consiliului imperial, de la Voronţov sau de la Kociubei, dar care nu sunt cunoscute pe baza izvoarelor accesibile cercetării (Marian Stroia, *op. cit.*, p. 719).

[67] *Внешняя Политика России*, I, p. 710, n. 136.

Veridicitatea acestei presupuneri este întărită de o altă informaţie, potrivit căreia Barozzi „stăruieşte din răsputeri pe lângă boieri şi mitropolit, pentru ca *ei să-i încredinţeze o jalbă către împărat, în care cereau ocrotirea lui spre binele ţării*" (s.n.)[68]. În aceeaşi zi, boierii au redactat *arz-magzarul* către Poartă, în şapte puncte, act care nu conţinea vreo referinţă la candidatura lui Constantin Ipsilanti. Suplica a fost expediată imediat la Constantinopol, prin grija consulului rus Luca Kirico. Ulterior, V.S. Tomara a solicitat de la boieri o „împuternicire", pentru a putea vorbi în numele lor la Constantinopol. Acest act, numit „arz" de boieri şi redactat la Braşov la 23-24 mai, a fost expediat ambasadorului rus, dar conţinutul său i-a nemulţumit pe oficialii ruşi, deoarece nu era menţionată expres „dorinţa" boierilor de a-i fi acordată domnia lui Constantin Ipsilanti. În consecinţă, după repetate presiuni ruseşti, boierii a fost nevoiţi să întocmească o nouă suplică, un fel de „act adiţional" la *arz-magzarul* în şapte puncte către Poartă, în care îl „cereau" domn pe Constantin Ipsilanti. În acest interval de timp, nemulţumiţi de insistenţa agenţilor ruşi în favoarea lui Constantin Ipsilanti, boierii au încercat să apeleze la ajutorul Franţei, expediind către primul-consul acele acte, rămase fără răspuns[69].

Eşecul demersului lor către Franţa i-a silit pe boieri să cedeze presiunilor ruseşti, aşa cum rezultă dintr-o scrisoare trimisă de ei lui V.S. Tomara la începutul lunii iulie 1802, precizând că se conformaseră sugestiilor lui Luca Kirico şi întocmiseră „o notă particulară, scrisă în greacă", privind dorinţa lor de a avea domn „persoana numită", adică pe Constantin Ipsilanti[70]. Luca Kirico, scriindu-le la 17/29 iulie, îi anunţa că i-a înmânat lui V.S. Tomara ultima lor „notă particuară", dar, pentru a justifica tergiversarea negocierilor (necesare Rusiei pentru a „pregăti" la Poartă numirea lui Ipsilanti), îi anunţa că apăruse o problemă cu „autentificarea semnăturilor" de la sfârşitul textului[71].

---

[68] Informaţia a fost preluată de Radu Rosetti dintr-un raport al „informatorului secret" care nu apare în Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, raport în care autorul spunea că „în primăvara anului 1802, unul din boierii de frunte ai Ţării Româneşti scrie unei rude din Moldova" despre presiunile lui Barozzi (*op. cit.*, I, p. 370).

[69] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 31 (9/21 august 1802, Champagny către Talleyrand). Iritat de demersul boierilor către Franţa, de care se aflase la Constantinopol, Luca Kirico a încetat să mai corespondeze cu boierii refugiaţi până la jumătatea lunii iulie 1802.

[70] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 412 (Braşov, 5/17 iulie 1802, boierii Ţării Româneşti către V.S. Tomara)

[71] Kirico şi-a permis să rezolve singur acest neajuns şi a completat arzul boierilor cu câteva „observaţii exacte" referitoare la persoanele ce se aflau în spatele formulării „reprezentanţii naţiunii valahe", folosindu-se de cunoştinţele unui serdar Michie, căruia îi lăuda „zelul pentru fericirea Valahiei" (*ibidem*, supl. I_4, *1802-1849*, documente adunate, coordonate şi publicate de D.A. Sturdza, D.C. Sturdza şi Octavian Lugoşianu, Bucureşti, 1891, p. 298; Bucureşti, 17/29 iulie 1802, Luca Kirico către mitropolit şi boierii refugiaţi la Braşov).

Cu toate acestea, *arz-magzarul* către sultan şi „actul adiţional" care îl nominaliza pe Constantin Ipsilanti erau în continuare păstrate în secret de V.S. Tomara, în aşteptarea momentului potrivit pentru a le face publice, după ce avea să primească şi acordul ţarului. În schimb, Tomara i-a înmânat lui Reis Efendi „împuternicirea" boierilor munteni refugiaţi adresată lui însuşi, în care îl rugau să aducă la cunoştinţa Devletului „plângerile" şi „rugămintile" lor. Ţarul primise „jalba" boierilor din 13 mai pe filiera lui Barozzi şi cunoştea textul „împuternicirii" făcută de boieri şi înaintată de V.S. Tomara lui Reis Efendi, după copia aflată în posesia lui Kirico, amintită în raportul acestuia din 28 mai, motiv pentru care documentul publicat în *Внешняя Политика России* este în limba rusă. În pofida faptului că ministrul rus aştepta instrucţiuni noi, mărturiile citate indică o strategie a pregătirii candidaturii lui Constantin Ipsilanti, încă din momentul demersul lui V.S. Tomara către Reis Efendi, prezentat ţarului în nota din 24 iunie. Amestecul lui Alexandru Ipsilanti în întreaga „afacere" se deduce destul de uşor, el fiind într-o corespondenţă permanentă cu Barozzi, care a ştiut să-i „convingă" pe boieri să-l ceară domn pe fiul său[72].

Una dintre inadvertenţele existente între relatarea lui Dionisie Fotino şi textul arzului („împuternicirii") adresat de boierii refugiaţi lui V.S. Tomara capătă o anumită semnificaţie, legată de pregătirea candidaturii lui Constantin Ipsilanti. În descrierea făcută de Dionisie Fotino *arz-magzarului* boierilor refugiaţi la Braşov se vorbea de „opt ani neîntrerupţi" de „dureri şi nenorociri", incluzând toate domniile de la Alexandru Moruzi (1793-1796) până la Mihail Suţu, între care şi domnia lui Alexandru Ipsilanti (1796-1797). În textul „împuternicirii" adresate lui Tomara de boierii refugiaţi se restrângea perioada de referinţă la „patru ani şi jumătate" de „calamităţi şi nefericiri", începând cu domnia succesorului lui Alexandru Ipsilanti, Constantin Hangerli (1797-1799). Corectura nu era întâmplătoare, mai ales că „bătrânul Alessandru Ipsilanti" a participat nemijlocit la pregătirea protestului remis Înaltului Devlet de V.S. Tomara, conform relatării lui Dionisie Fotino. Astfel, Alexandru Ipsilanti nu mai era trecut în rândul domnilor acuzaţi de abuzuri fiscale grave, pentru ca acest fapt să nu dăuneze candidaturii fiului său, cu toate că boierii aveau toate motivele a-l inculpa, alături de ceilalţi domni ce percepuseră taxe apăsătoare şi „nelegale". Alexandru Ipsilanti, în scurta sa domnie, „nevoit ca să-şi plătească datoriile ce făcuse pentru ca să capete domnia, a trebuit să înmulţească dările în ţară"[73].

Singura explicaţie logică este aceea că textul iniţial al *arz-magzarului* către Poartă a fost „completat" la Constantinopol, în aşa fel încât să se potrivească

[72] *Ibidem*, supl. I_2, p. 204 (iulie 1802, Brune către Talleyrand).
[73] Dionisie Fotino, *op. cit.*, II, p. 183; Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 60.

intereselor ruseşti de promovare a lui Constantin Ipsilanti la domnia Valahiei. Presupunerea este întărită circumstanţial de afirmaţiile boierilor munteni refugiaţi la Braşov, cuprinse în scrisoarea către V.S. Tomara din 5 iulie 1802. După ce au ajuns la Braşov, Luca Kirico înmânase boierilor „copia scrisorii" pe care V.S. Tomara i-o trimisese, privind „interesele noastre", deci între 23 mai, data sosirii în oraş, şi 8 iunie, ziua plecării lui Kirico spre Iaşi. Urmând sugestiile lui V.S. Tomara, boierii întocmiseră acea „notă particulară, scrisă în limba greacă", care corespundea „cererilor pozitive" ale ambasadorului rus şi, mai ales, dorinţei acestuia de a se numi explicit persoana de care o „doreau" pe scaunul princiar al ţării, Constantin Ipsilanti, persoană ce le fusese impusă de către oficialii ruşi. Boierii socoteau această nominalizare ca al „optulea capitol din nota noastră în greacă", confirmând iarăşi faptul că *arz-magzarul* iniţial avusese şapte „capitole"[74]. Aceste precizări dovedesc încă o dată că *arz-magzarul* boierilor către Poartă (13 mai) era mult mai amplu decât varianta înaintată de V.S. Tomara lui Reis Efendi, înainte de 24 iunie. În absenţa unor mărturii directe, se poate presupune că printre cele şapte puncte iniţiale era unul care se referea la problema numirii „grecilor" în dregătoriile ţării, fiind greu de crezut că boierii neglijaseră această spinoasă şi vitală chestiune în memoriul lor. Probabil că din acest motiv boierii nu obţinuseră o confirmare explicită de la oficialii ruşi că cererile lor aveau să fie susţinute. Ei se arătau „consternaţi" că nu primiseră nici un răspuns la scrisorile lor către Alexandru I, trimise la Moghilev prin intermediul lui Barozzi[75]. Despre dezamăgirea boierilor că se vor „procopsi" cu un nou domn fanariot „vorbeşte" al doilea lor memoriu către Franţa, din 24 iunie, când deja rolul lor în „problema domniei" încetase şi se amăgeau cu ideea „dublei protecţii", franco-rusă, poate ştiind câte ceva despre condiţiile negocierii păcii franco-turce, mijlocită de Rusia[76].

În preajma datei protestului ambasadorului rus relatat în raportul său din 24 iunie, climatul politic din Principate, ca şi cel de la Constantinopol erau încordate, în aşteptarea unor schimbări importante. Între altele, Reis Efendi, pentru a domoli aplombul ministrului rus, lansa „ştirea", ajunsă la cunoştinţa Devletului, că Austria ar pregăti o intervenţie militară în Ţara Românească, având acordul Rusiei şi complicitatea boierilor munteni emigraţi[77]. La rândul lor, marii boieri moldoveni aflaseră de la Malinovski despre iminenţa intervenţiei lui V.S. Tomara pe lângă Înaltul Devlet şi, la rugămintea lor, consulul îi trimitea o scrisoare ambasadorului rus, la 22 iunie, anunţându-l că boierii nu doreau

---

[74] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 412.
[75] *Ibidem*, p. 412.
[76] Al. Vianu, *Iluministul rus V.F. Malinovski în Ţările Române*, în „Studii", 1960, nr. 2, p. 174.
[77] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, pp. 391-392.

„continuarea domniei greceşti" în Moldova[78]. Afirmaţia, formulată în termeni generali, îl viza în subsidiar pe Constantin Ipsilanti, singurul dintre fanarioţi care îndrăznise să întreprindă demersuri pentru dobândirea domniei[79], în pofida conjuncturii politice volatile, plină de primejdii din partea Porţii pentru candidaţii fanarioţi[80]. Acesta, prevalându-se de memoriile trimise la Petersburg de „stâlpii ţării" din Moldova în 1801, în care era lăudat şi cerut domn în locul lui Alexandru Suţu, pretindea să se insereze în nota rusă pe care V.S. Tomara urma să o înainteze Porţii, faptul că boierii moldoveni, alături de cei munteni, „cer cu voce puternică reabilitarea prinţului Ipsilanti, iubit şi regretat de toţi locuitorii acestei ţări"[81]. Ambasadorul rus nu a făcut acest lucru din lipsă de instrucţiuni, evitând în schimb cu bună ştiinţă să facă vreo referire la Moldova în noua sa notă către Reis Efendi, fie şi pentru faptul că Moldova avea încă un domn legiuit, pe Alexandru Suţu şi Rusia nu dorea să fie cumva confirmat în virtutea reglementării pe care ambasadorul rus o cerea Devletului şi care urma a fi valabilă pentru ambele Principate[82].

V.S. Tomara avea să revină cu o nouă notă către Înaltul Devlet la 4 iulie, după ce „un curier *ad hoc* i-a adus" instrucţiunile ţarului. Reiterând abuzurile şi neorânduielile abătute asupra Principatelor, ambasadorul prezenta Devletului un document conţinând referiri la „starea taxelor, a impozitelor de tot felul şi a inovaţiilor pe care şi le-au permis [domnii fanarioţi – n.n.] în ultimii *zece ani*" (s.n.) în Moldova[83]. Intervalul de timp era mult mai întins decât cel menţionat în arzul boierilor munteni adresat lui V.S. Tomara, dar foarte apropiat de acela amintit de Dionisie Fotino, „opt ani neîntrerupţi". Această potrivire, deloc întâmplătoare, se explică prin faptul că Rusia voia ca actele emise de la boieri să nu conţină acuze referitoare la Ipsilănteşti[84]. Pentru prima oară, reprezentantul rus făcea publică ideea emiterii unui „*act explicativ* [al tratatului de la Iaşi (1791) – n.n.] asupra duratei guvernământului domnilor" (s.n.), solicitat Porţii ca o dovadă a „sistemului de amiciţie şi încredere reciprocă" dintre Imperiul

---

[78] Malinovski primise o copie după instrucţiunile împăratului, „onorata scrisoare de la Moghilev", şi îi înştiinţase pe boieri despre conţinutul ei (*Внешняя Политика Россиu*, I, pp. 237-238; Iaşi, 22 iunie/3 iulie 1802, V.F. Malinovski către V.S. Tomara).

[79] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 395 (Constantinopol, iunie 1802, *Constantin Ipsilanti propune să se insereze în nota ce urmează a fi remisă Porţii că şi moldovenii îl cer domn*).

[80] Despre suspiciunile Porţii asupra domnilor fanarioţi, acuzaţi voalat de Reis Efendi că nu şi-ar respecta obligaţiile supunerii faţă de suzeran, vezi *ibidem*, p. 391.

[81] *Ibidem*, p. 395.

[82] *Ibidem*, serie nouă, IV, p. 402 (Büyükdere, 1/13 iulie 1802, V.S. Tomara către V.P. Kociubei).

[83] *Внешняя Политика Россиu*, I, p. 241 (4/16 iulie 1802, V.S. Tomara către guvernul turc).

[84] Ultima domnie a lui Alexandru Ipsilanti în Moldova s-a întins între 1787-1788 (Dionisie Fotino, *op. cit.*, III, p. 123).

otoman şi Rusia[85]. Un proiect de „act explicativ" fusese pregătit dinainte de V.S. Tomara, o copie a lui în limba rusă, *„en russe dans le manuscrit"*, ajungând, probabil pe căi ilicite, la capuchehaiaua lui Alexandru Suţu, care l-a tradus pentru uzul stăpânului său, inserând câteva comentarii lămuritoare[86]. Datarea de către editori a traducerii respective în „iunie 1802" este contrazisă de mai multe detalii din text: „ministrul Rusiei a prezentat Sublimei Porţi din ordinul împăratului, suveranul său, o notă oficială" (4 iulie) şi „Sublima Poartă a promis ca aceste condiţii să fie permanent menţinute şi observate" (14 iulie)[87]. Şi ştersătura din text, „durata domniei hospodarilor va fi fixată la ... ani"[88] are justificarea sa, deoarece V.S. Tomara propusese şapte ani[89], iar Poarta patru ani[90], traducerea capuchehaialei fiind cu siguranţă ulterioară datei de 14 iulie, când Poarta răspunsese propunerilor făcute de V.S. Tomara la 4 iulie 1802. Ştersătura făcută de cel care a tradus proiectul de „act explicativ" dovedeşte că cifra de pe actul original, „şapte ani", fusese înlăturată deoarece nu corespundea situaţiei de la data realizării traducerii, atunci când problema duratei domniei rămăsese în suspensie.

Cu toate că traducerea se făcuse cu siguranţă în luna iulie, presupunerea că proiectul de „act explicativ" fusese întocmit ceva mai devreme, înainte de 4 iulie, fiind ţinut secret de Tomara, în aşteptarea răspunsului Porţii, se întemeiază pe faptul că acesta nu făcea nici o referire la Constantin Ipsilanti, susţinut în schimb în mod explicit în nota următoare datei de 14 iulie, înaintată de V.S. Tomara către Devlet la 21 iulie 1802[91]. De asemenea, datarea proiectului de „act explicativ" în intervalul 4-14 iulie este exclusă, neavând nici un sens ca el să fie întocmit înainte de primirea unui răspuns al Devletului la nota din 4 iulie. Cele cinci puncte ale proiectului aveau în vedere două aspecte. Punctele 1-3 şi 5 se refereau la scăderea dărilor către Poartă în conformitate cu prevederile *senedului*

---

[85] *Внешняя Политика Россиu*, I, p. 242.

[86] Vezi Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, pp. 393-394 (Constantinopol, iunie 1802, *Écrit composé par l'agent de Moldavie. Traduit du turc, en russe dans le manuscrit*). Motivele pentru care editorii documentului au pus pe seama capuchehaialei întocmirea „proiectului" nu rezultă din conţinutul traducerii publicate. O asemenea reglementare era în totală discordanţă cu interesele lui Alexandru Suţu, care, pe deasupra, începea pe la sfârşitul lunii iunie 1802 să-i şicaneze pe supuşii ruşi din Moldova, ameninţându-i cu expulzarea (*ibidem*, serie nouă, IV, p. 400; Büyükdere, 1/13 iulie 1802, V.S. Tomara către V.O. Kociubei, p. 401; Büyükdere, 1/13 iulie 1802, V.S. Tomara către Al. Suţu).

[87] *Внешняя Политика Россиu*, I, p. 246 (16/28 iulie 1802, V.S. Tomara către Alexandru I).

[88] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 394.

[89] *Внешняя Политика Россиu*, I, p. 241.

[90] *Ibidem*, p. 246.

[91] *Ibidem*, p. 254 (21 iulie/2 august 1802, V.S. Tomara către guvernul turc).

din 1783 şi a taxelor interne până la nivelul „dinainte de războaie", adică anterior războiului ruso-turc din 1768-1774, fiind interzisă perceperea impozitelor introduse ulterior şi „izvodirea" altora. În fine, punctul 4 avea drept obiect stabilirea duratei domniei în Principate. Rezumându-se la aceste aspecte, proiectul nu preciza nimic despre principala dorinţă politică a boierilor pământeni din ambele Principate, şi anume limitarea numărului „grecilor" acceptaţi în dregătoriile ţării[92]. Este posibil ca proiectul de „act explicativ" să corespundă în linii mari *arz-magzarului* boierilor munteni către sultan, în şapte puncte, fiind eliminată însă orice referire la excluderea „grecilor" din dregătoriile ţării. Presupunerea este întărită de informaţiile conţinute într-un raport al ambasadorului francez la Poartă, Ruffin, care, aflând unele detalii despre conţinutul *arz-magzarului*, abia la sfârşitul lunii august 1803, preciza că în acesta se cerea limitarea tributului, „listă civilă" pentru domn (echivalente punctelor 1-3 şi 5 din „actul explicativ"), domnia pe viaţă (punctul 4) şi „să se alcătuiască o oaste a ţării de 10.000 de oameni"[93]. *Aceste puncte, alăturate punctului şapte, privind înlăturarea „grecilor" din dregătorii, compuneau magzarul boierilor munteni către Poartă din 13 mai, la care s-a adăugat ulterior punctul „adiţional", în care era cerut domn Constantin Ipsilanti.*

Acest studiu întreprins asupra memoriilor boierimii muntene din vara anului 1802 a avut ca principal obiectiv reconstituirea cât mai exactă a conţinutului *arz-magzarului* semnalat de Dionisie Fotino în *Istoria generală a Daciei*. Vlad Georgescu, istoricul care s-a ocupat îndeaproape de suplicile boiereşti ale epocii, a ajuns la concluzia că acest *arz-magzar* este, de fapt, documentul datat 23 mai 1802, publicat în mai multe colecţii de documente, citate deja. Text politic de maximă importanţă, *magzarul* respectiv, destinat Porţii, a fost mult mai amplu decât arzul trimis de boierii refugiaţi la Braşov lui V.S. Tomara, după cum ne-am străduit să arătăm. Semnificaţia sa politică rezidă în faptul că reitera principalele revendicări ale marilor familii boiereşti pământene: stabilitatea domniei (eventual, domnia pe viaţă) şi limitarea drastică a prezenţei „grecilor" în dregătoriile importante. Pe de altă parte, s-a putut constata faptul că boierii refugiaţi au iniţiat cunoscutul demers către Franţa cu scopul de a submina (fără succes) intenţia Rusiei de a-l impune pe Constantin Ipsilanti la domnia Ţării Româneşti, trebuind în cele din urmă să se supună presiunilor ruseşti. Într-un plan mai general, acest episod de unire a evgheniştilor munteni în jurul unor

[92] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, IV, p. 394.
[93] *Ibidem*, supl. I_2, p. 228 (Pera, 16/28 august 1802, Ruffin către Talleyrand).

obiective politice comune reflectă tendinţa constituirii unei „partide politice" boiereşti, cu obiective „naţionale", legate de întărirea (recuperarea) autonomiei interne, de stabilitatea politică a ţării şi de prioritatea absolută a pământenilor în administraţiei. Nu în ultimul rând, evaluarea semnificaţiei „naţionale" a acţiunii boierilor munteni refugiaţi la Braşov (inclusiv apelul la protecţia Franţei) trebuie să ia în considerare faptul că acest tip de politică a fost lipsit de continuitate, după ce criza avea să fie depăşită. De asemenea, absenţa unui „discurs politic" de legitimare „naţională" a „cererilor" boiereşti, care să formuleze *principii* şi să adopte o *retorică etnicistă* (precum *Supplex Libbelus Valachorum* în Transilvania), a menţinut demersurile petiţionare boiereşti în orizontul unei tradiţii politice premoderne, a cărei sursă o constituia experienţa trecutului, fără a se întrezări în substanţa petiţiilor boiereşti germenii unui proiect „naţional" de emancipare.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VASILICA SÂRBU

Woodrow Wilson şi Comitetul Nobel

1. Comitetul Nobel în economia Premiilor pentru Pace

În funcţie de diferitele definiţii date păcii, există probabil mai mult de o sută de premii de acest fel în lume. Comitetului Nobel[1] îi place să creadă că foarte puţine, dacă nu nici unul, nu sunt atât de prestigioase şi respectate ca Premiul Nobel pentru Pace. Principala temă din istoria Premiului Nobel pentru Pace a fost dorinţa pentru o lume mai paşnică şi mai bine organizată.

Se poate spune că Alfred Nobel însuşi n-a avut nici un rol în iniţierea mişcărilor pentru pace. Dinamita şi pacea au prea puţin de a face una cu cealaltă. La un moment dat[2], el considera că dinamita, marea sa invenţie, poate contribui la prevenirea războiului mai mult decât orice mişcare pentru pace. Însă pentru a înţelege cum s-au pus bazele acestui premiu, trebuie să ne referim la prietenia sa cu baroana Bertha von Suttner[3], care a fost autorul moral al acestui demers. Ea l-a informat pe Nobel în legătură cu mişcările internaţionale de prevenire a războiului care începuseră să se formeze în Europa, încă din 1890. Membrii acestora subliniau pericolul cursei înarmărilor şi necesitatea arbitrajului internaţional, ca şi a existenţei unui tribunal de arbitraj care să contribuie la rezolvarea paşnică a

---

[1] Peter van den Dungen, *The Nobel Peace Prize and the global proliferation of Peace Prizes in the 20th Century*, în „Det Norske Nobelinstitutts Skriftserie", vol. 1, Nr. 6, Oslo, 2000, p. 35.

[2] Irwin Abrams, *Reflections on the first century of the Nobel Peace Prize*, în „Det Norske Nobelinstitutts Skriftserie", Vol. 1, No. 5, Oslo, 2000, p. 5. Cu referire la o scrisoare adresată baroanei Bertha von Suttner în care îi spune: „Fabricile mele de muniţie probabil că vor pune capăt războaielor mai repede decât Congresele tale. În ziua în care două armate vor putea să se anihileze reciproc într-o secundă, naţiunile civilizate vor da înapoi în faţa războiului şi îşi vor desfiinţa armatele".

[3] Bertha von Suttner (1843-1914) devine, în 1876, secretara lui Nobel la Paris. Din 1885 se implică în mai multe mişcări şi asociaţii pentru pace care militau pentru reducerea înarmărilor. Pentru mai multe informaţii în legătură cu raporturile dintre Bertha von Suttner şi Alfred Nobel vezi: Irwin Abrams, *Bertha von Suttner and the Nobel Peace Prize*, în *Journal of Central European Affairs*, Vol. 22, No. 3, October, 1962.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

conflictelor. Nobel s-a arătat interesat de aceste acțiuni și chiar a sprijinit financiar Societatea Austriacă pentru Pace fondată de baroana von Suttner. La invitația acesteia se deplasează la Berna, în 1892, unde avea loc un Congres al organizațiilor care militau pentru pace. După Congres se declară impresionat și își exprimă dorința de a contribui mai mult la cauza păcii[4]. Ca o consecință, el elaborează, la 27 noiembrie 1895, vestitul Testament[5] prin care își lăsa o parte a imensei sale averi acumulată, după descoperirea dinamitei, într-un fond care să-i omagieze, în fiecare an, pe cei care *„au adus cele mai mari beneficii umanității (...) și au muncit cel mai mult pentru fraternitatea dintre națiuni, pentru reducerea și desființarea armatelor și pentru menținerea și promovarea păcii"*.[6]

Nobel, suedez de origine, și-a petrecut o mare parte din viață în Rusia, Franța și Statele Unite, fiind, ceea ce se numește, un spirit universalist. A fost însă o surpriză pentru cei apropiați lui să descopere instituirea acestui Premiu în testament după moartea sa, la 10 decembrie 1896. Au loc mai multe controverse atât la nivel personal, între familia lui Nobel și executorii testamentari, cât și la nivel politic, unde ideea lui Nobel de a încredința acordarea premiului pentru pace unui Comitet norvegian stârnește nemulțumirea suedezilor. Conservatorii suedezi se temeau că acest Comitet al Parlamentului norvegian ar putea utiliza premiul pentru a câștiga sprijin din afară pentru cauza independenței. Opoziția acestora devine cu atât mai profundă cu cât președinte al Comitetului Nobel al parlamentului norvegian a fost numit poetul naționalist Bjørnstjerne Bjørnson, care atacase în nenumărate rânduri Suedia. O explicație posibilă[7] a acestui fapt este că Nobel a dorit ca astfel să-i includă și pe norvegieni. Norvegienii împărțeau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, același rege cu suedezii, iar această uniune nu era privită cu ochi buni de o mare parte dintre aceștia. Uniunea cu Suedia va fi dizolvată pașnic în 1905, Norvegia dobândindu-și independența. O altă opinie, susținută mai ales de norvegieni, care nu s-au remarcat prin acțiuni culturale de anvergură de-a lungul istoriei lor, a fost admirația lui Nobel față de poetul Bjørnstjerne Bjørnson[8], câștigător el însuși al Premiului Nobel pentru

---

[4] H. Schück & R. Sohlman, *Nobel, The man and his Prizes*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam, 1962, p. 513.

[5] Vezi *Testamentul* lui Alfred Nobel, în www.nobel.se

[6] www.nobel.no, *Alfred Nobel and his will.*

[7] Geir Lundestad, *Nobel's will and the Peace Prize*, în *The Nobel Prize: The first 100 years*, Imperial College Press and World Scientific Publishing Co.Pte. Ltd., London, 2001, pp. 12-13.

[8] Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910), laureat al Premiului Nobel pentru Literatură pentru activitățile sale de scriitor, dramaturg și jurnalist. Militează pentru toleranța și înlăturarea ipocriziei din societatea norvegiană. Contemporan și coleg al lui Ibsen.

Literatură, în 1903[9]. Premiile lui Nobel aveau o arie mare de acoperire şi, pe lângă cel pentru pace, mai existau: premiile pentru fizică şi chimie acordate de Academia Suedeză de Ştiinţe, cel pentru psihologie şi medicină, de Karolinska Institut[10] din Stockholm, iar cel pentru literatură, de Academia Suedeză[11].

Responsabilitatea acordării Premiului Nobel pentru Pace[12] unuia sau altuia dintre candidaţi revenea unui Comitet independent format din cinci membri aleşi de Parlamentul norvegian sau *Storting*. În conformitate cu regulile instituite de Parlament, membrii Comitetului erau aleşi pe o perioadă de şase ani, putând fi realeşi pentru mai multe mandate. În ultimii ani[13], această perioadă a fost restrânsă la numai două mandate. Compoziţia Comitetului reflecta de obicei partidul aflat la putere în *Storting*. Deşi aceasta nu a fost o cerinţă principală, toţi membrii Comitetului au fost cetăţeni norvegieni. Membrii Comitetului îşi aleg apoi dintre ei un preşedinte. Astăzi, directorul Institutului Nobel îndeplineşte funcţia de preşedinte al Comitetului.

Pe parcursul istoriei acestui Premiu au intervenit mai multe schimbări[14] provocate de situaţia politică de la un moment dat. Un exemplu este anul 1936, când au avut loc discuţii în legătură cu acordarea Premiului pentru Pace jurnalistului antinazist Carl von Ossietzky, decizie ce putea afecta politic Norvegia. De atunci nici un membru al guvernului nu a mai fost ales în cadrul Comitetului, pentru a sugera neimplicarea. În 1977, a fost elaborată o lege prin care membrilor Parlamentului li se interzice să fie aleşi membri ai Comitetului al cărui nume a fost schimbat din Comitetul Nobel al Parlamentului Norvegian în Comitetul Nobel Norvegian[15]. Acest Comitet este complet independent deoarece nu primeşte nici un fel de directive în evaluarea şi alegerea laureaţilor, nici chiar din partea organizaţiei-„mamă" de la Stockholm. În conformitate cu Statutul Fundaţiei Nobel discuţiile cu privire la evaluarea candidaţilor trebuie să fie

---

[9] Anne Berit Morrow, *The ignoble*, p. 54.

[10] Karolinska Institute a luat fiinţă în 1810 ca spital militar pentru armata suedeză aflată în războaie frecvente cu Danemarca şi Rusia.

[11] Academia Suedeză a fost fondată, în 1886, de regele Gustav al III-lea pentru promovarea limbii şi culturii suedeze. Pentru mai multe informaţii vezi: www. svenskaakademien.se.

[12] Ivar Libæk, *Utenlandsk innflytelse eller nasjonal kontroll? Noen siden ved det norske nobelsystemet 1897-2003*, în „Det Norske Nobelinstitutts Skrifteserie", Vol.3, No. 1, Oslo, 2002, p. 5.

[13] Karl Holl & Anne C. Kjelling (editori), *The Nobel Peace Prize and the Laureates*, Peter Lang Publishers, Frankfurt am Main, 1994, p. 8.

[14] Burton Feldman, *The Nobel Prize, A History of Genius, Controversy and Prestige*, Arcade Publishing, New York, 2000, p. 290.

[15] Inger Inadomi, *Nobels Fredspris-en studie i norsk provinsialisme?* în „Kirke og kultur", 7/1971, p. 400.

secrete şi nici un fel de informaţii nu trebuie să fie divulgate într-un fel sau altul. Din acest motiv membrii Comitetului nu iau parte la nici un fel de dezbateri publice care urmează după anunţarea laureatului[16]. În cursul anilor, Comitetul a fost atât de abil în a-şi păstra secretele, încât unul dintre preşedinţii acestuia, Jakob Sverdrup,[17] remarca dificultatea de a obţine informaţii cu privire la diverse situaţii anterioare alegerii sale. Toate propunerile trebuiau să fie trimise Institutului Nobel din Oslo, care acţionează ca un element administrativ al Comitetului. Cei din interiorul Institutului Nobel sunt plătiţi de Fundaţia Nobel şi au obligaţia de a ajuta/consilia Comitetul Nobel în luarea deciziilor şi furnizarea de informaţii cu privire la candidaţi[18].

În primele decade după instituirea Premiului Nobel pentru Pace, deşi se bucura de un anumit prestigiu, acesta nu a fost perceput ca o instituţie ce contribuia efectiv la cauza păcii[19]. Cum poate fi integrat Premiul Nobel în istoria instituţiilor internaţionale pentru pace? Se poate considera că există o relaţie de simbioză între acestea, în sensul în care Premiul Nobel, prin întregul proces prin care erau nominalizaţi candidaţii, discuţiile, comentariile, a acţionat ca un fel de filtru al mişcărilor internaţionale pentru pace. Statutul remarcabil pe care l-a deţinut şi îl deţine se datorează mai multor factori. Unul dintre aceştia este că, prin comparaţie cu alte premii iniţiate sau acordate în secolele al XIX-lea sau al XX-lea, premiul Nobel se dorea unul permanent şi nu era acordat pentru eseuri sau alte lucrări literare ce tratau tema păcii. Un alt factor îl reprezintă suma considerabilă acordată câştigătorului, iar apoi, nu în ultimul rând, atenţia acordată de mass-media. În fiecare an premiul simbolizează, acum ca şi atunci, un mesaj către lume. Prin simpla acordare a Premiului unul sau altul dintre cei nominalizaţi poate deveni celebritate şi se poate alătura panteonului laureaţilor precedenţi. Premiul Nobel pentru Pace îi conferă laureatului respectiv aura tradiţiei şi îi legitimizează abordarea faţă de conflictele internaţionale. Cu cât candidatul selectat este mai faimos, cu atât alegerea acestuia se va răsfrânge şi asupra notorietăţii premiului în sine, a Comitetului Nobel şi a Norvegiei, în general. Efectul este cu atât mai profund datorită mixturii de secrete şi publicitate care înconjoară deciziile Comitetului încă de la instituirea acestui Premiu[20].

---

[16] www.nobel.no, The Norwegian Nobel Committee.

[17] Jakob Sverdrup, preşedinte al Institutului Nobel şi secretar al Comitetului între 1972 şi 1984.

[18] Anne Berit Morrow, *The ignoble*, p. 56.

[19] Patrick Salmon, *The ambiguities of peace: The Nobel Peace Prize and International Relations Between the Wars*, „Det Norske Nobelinstitutts Skrifteserie", vol. 2, No. 2, pp. 9-10.

[20] *Ibidem*, p. 17.

Deşi au trecut mai bine de 100 de ani de la acordarea primului Premiu pentru Pace, în 1901, acesta va continua să suscite atenţia pe plan internaţional (dacă nu şi pacea), iar intenţia dedusă din atitudinea Comitetului Nobel este exact aceea subliniată în testamentul mai sus prezentat: valorizarea celor care aduc beneficii umanităţii.

2. Argumentele candidaturii lui Wilson

Primele scrisori de nominalizare ale lui Wilson pentru obţinerea Premiului Nobel pentru Pace au început să sosească pe adresa Institutului Nobel încă de la începutul anului 1918, când lumea asista la ultimele confruntări pe scena războiului. Pe măsura evoluţiei situaţiei conflictuale şi mai ales după prezentarea celor *14 Puncte,* în 1918, meritele preşedintelui Statelor Unite nu puteau fi trecute cu vederea de o seamă de politicieni, profesori din diverse medii universitare, membri ai unor institute de drept şi arbitraj internaţional. Cu toate acestea, numărul propunerilor pentru Wilson, în anul 1918, nu sunt prea numeroase. Unul dintre primii care-l recomandă pe Wilson, încă din ianuarie 1918, este Theodore Ruyssen, profesor de filosofie la Universitatea din Bordeaux, pentru că acesta *„exprimă într-o manieră clară şi energică idealul comun al pacifiştilor din lumea întreagă. Prin mesajul său de pace dl. Wilson a afirmat legitimitatea şi necesitatea războiului dreptului"*[21]. Mesajul profesorului Ruyssen va fi consolidat de o nouă recomandare trimisă de Charles de Boeck, profesor de drept internaţional la aceeaşi Universitate din Bordeaux[22].

Acuzele de a nu fi fost capabil să-şi promoveze opiniile în propria ţară par să se confirme dacă luăm în considerare singura scrisoare de recomandare sosită pe adresa Institutului Nobel, în ianuarie 1918, din partea profesorului Gisle Bothne, şeful departamentului de limbi scandinave[23] de la Universitatea din Minessota.

Pentru anul 1919 numărul recomandărilor pentru obţinerea Premiului Nobel pentru Pace de către preşedintele american sporeşte ca urmare a noii conjucturi internaţionale. În decembrie 1918 (când sosesc primele scrisori), aveau loc primele negocieri între învingători şi învinşi menite să conducă (cel puţin în viziunea unora dintre participanţii la Conferinţa de Pace de la Paris) spre o pace durabilă. Seria propunerilor începe chiar din interiorul ţării care acordă premiul,

[21] Arhivele Institutului Nobel, dosarele 1918-1920.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem.*

cu cea a primului-ministru norvegian Gunnar Knudsen[24], şi continuă cu cea a lui Richard Kleen, ministru şi membru al Institutului de Drept Internaţional de la Stockholm, şi Bernhard Hansen, în calitate de fondator al Asociaţiei Norvegiene pentru pace şi membru al Parlamentului. Grupul celor care-l susţin pe Wilson pentru obţinerea statutului de laureat este divers: mai mulţi profesori din cadrul Facultăţii de Drept şi rectorul Universităţii din Neapole, profesori ai Universităţii din Bologna, un membru al Camerei Deputaţilor din Italia, Edoardo Giretti, şi acelaşi Theodore Ruyssen care-l susţinuse pe Wilson şi în anul precedent. O opinie oarecum diferită are profesorul Oppenheim de la Cambridge, care, în prima parte a scrisorii sale, susţine candidatura lui Wilson pentru motivele deja cunoscute: cele *14 Puncte* şi Societatea Naţiunilor, iar în a doua parte vine cu sugestii pentru folosirea fondurilor premiului în cazul în care Comitetul Nobel decide să nu-l acorde nimănui în acel an. Însă una din cele mai prestigioase recomandări vine din partea lui Leon Bourgeois[25], el însuşi pe lista candidaţilor[26], care într-o scurtă scrisoare îşi prezintă propunerea menţionând că nu mai este nevoie să prezinte motivele pentru care Wilson ar trebui să obţină premiul. Recomandarea venită din partea lui Bourgeois este cu atât mai valoroasă, cu cât erau cunoscute divergenţele dintre cei doi oameni politici, divergenţe ce căpătaseră o formă acută în timpul Conferinţei de Pace şi al discuţiilor cu privire la Liga Naţiunilor.

De asemenea, se înregistrează o schimbare de atitudine şi din partea Statelor Unite întrucât există mai multe nominalizări pentru Wilson pentru acest an. Prima dintre ele aparţine lui Fannie Fern Andrews[27], scriitoare şi jurnalistă care a participat la Conferinţa de Pace de la Paris. Următoarea şi una dintre cele mai documentate nominalizări aparţine lui Samuel Dutton, în calitate de membru al Biroului Internaţional pentru Pace de la New York[28], care subliniază: „*I will*

---

[24] Aanon Gunerius Knudsen (1848-1928), lider al Partidului Liberal şi prim-ministru între 1913 şi 1920. Arhivele Institutului Nobel, dosar nominalizări pentru anul 1919.

[25] Léon Bourgeois (1851-1925), considerat „părintele spiritual" al Ligii Naţiunilor şi laureat al Premiului Nobel pentru Pace, în 1920. Remarcabil om politic, a deţinut aproape toate funcţiile importante din cadrul guvernului celei de a treia Republici Franceze. I s-a propus să candideze, în două rânduri, pentru funcţia de preşedinte, dar a refuzat. A fost ales în 1920 drept primul preşedinte al Consiliului Ligii Naţiunilor. Din cauza sănătăţii precare nu s-a putut deplasa la Oslo pentru a-şi primi premiul.

[26] *Ibidem*, nr. 19.

[27] Fannie Fern Andrews (1867-1950), scriitoare americană, membră a Biroului Internaţional pentru Pace de la Berna. A reprezenatat Biroul pentru Educaţie al Statelor Unite în timpul Conferinţei de Pace.

[28] *Ibidem*, nr. 28.

assume that the various papers and addreses issued by Dr. Wilson since the beginning of the war to the present times are most familiar to your Committee. My belief is that these addresses have greatly elevated the tone of international thinking and have done much to arouse the moral sentiment of the world and to prepare the way for some plans on the part of the Peace Conference of preventing future wars. If a League of Nations is formed, I believe that it will be to a good extent a result of Dr. Wilson's effort and that the character of that League in its organisation and arrangements will favor good will and co-operation rather than the employment of military forces to compel peace". Ultima nominalizare sosită din America pentru anul 1919 este semnată de Lucia Ames Mead, soţia lui Edwin D. Mead[29], şi este trimisă în numele acestuia, dar nu din partea unei organizaţii americane, ci în calitatea acestuia de membru al Biroului Internaţional pentru Pace de la Berna.

În 1919 Comitetul Nobel decide să nu acorde Premiul pentru Pace, iar situaţia nominalizărilor lui Wilson se repetă în 1920, deşi nu cu aceeaşi intensitate ca în anul precedent. Theodor Ruyssen, pe care l-am întâlnit anterior, probabil nedumerit de deciziile Comitetului Nobel, îşi menţine propunerea, deşi o completează cu alte instituţii care, pe lângă Wilson, ar trebui să fie luate în considerare. Seria recomandărilor lui Wilson continuă cu un grup de profesori de la Universitatea din Zagreb. Pentru prima oară se înregistrează şi opiniile unor senatori mexicani, ceea ce reprezintă o surpriză având în vedere relaţiile dintre Statele Unite şi Mexic. O altă recomandare vine din partea Grupului Interpârlamentar Suedez, care însă îl propune prin aceeaşi scrisoare şi pe Christian Lous Lange[30]. Otto Blehr[31], ministrul de justiţie norvegian, se înscrie şi el pe lista celor care-l susţin pe preşedintele american, ca şi laureatul premiului Nobel pentru anul 1908, danezul Fredrik Bajer[32]. Nu există nici o recomandare pentru Woodrow Wilson pentru anul 1920 trimisă din Statele Unite.

---

[29] Edwin D. Mead (1849-1937), pacifist şi scriitor implicat în mişcările internaţionale pentru pace. Este director al Fundaţiei Internaţionale pentru Pace între 1902 şi 1914. Din cauza bolii se afla în incapacitatea de a scrie, nominalizarea fiind scrisă şi semnată de soţia sa.

[30] Christian Lous Lange (1869-1938), secretar al Uniunii Interparlamentare Europene cu sediul la Bruxelles, iar apoi la Geneva. Va deveni membru al Comitetului Nobel între 1934 şi 1938. Este laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1921.

[31] Otto Blehr (1847-1927), politician liberal, fost prim-ministru al Norvegiei între 1902 şi 1903 şi între 1921 şi 1923.

[32] Fredrik Bajer (1837-1922), fondator al primei Societăţi Daneze pentru Pace şi al Grupului Interparlamentar Danez, care vor sta la baza formării Uniunii Interparlamentare Scandinave în 1908. Adept convins al arbitrajului în relaţiile internaţionale şi ca metodă eficientă de prevenire a războiului.

3. Luptele din interiorul Comitetului Nobel – între politica națională și relațiile internaționale

În 1920, Comitetul Nobel a acordat Premiul pentru Pace, pentru anul 1919, președintelui Woodrow Wilson. În spatele acestui Premiu se ascundea o luptă permanentă între membrii[33] Comitetului, iar Wilson a fost cauza acestor neînțelegeri. Nominalizările pentru Wilson sosiseră în anii 1918 și 1919, dar nu a existat și o campanie susținută pentru candidatura sa. În orice caz, cel puțin unul dintre membrii Comitetului Nobel la momentul respectiv, Bernhard Hanssen[34], membru al Partidului Liberal, s-a numărat printre susținători. În 1919, Ragnvald Moe[35] a scris un raport despre Wilson. Raportul său a fost gata înainte de votul Congresului american asupra integrării Statelor Unite în Liga Națiunilor. Acest raport nu a fost în întregime pozitiv, dar a subliniat meritele lui Wilson în inițierea politicii de abandonare a izolaționismului. El sugera membrilor Comitetului să ia în considerare, în examinarea documentelor, în ce măsură motivele acțiunilor lui Wilson se bazaseră pe promovarea păcii și în ce măsură serviseră interesului național[36]. Când Comitetul Nobel a început deliberările cu privire la candidatura lui Wilson, negocierile de la Versailles se apropiau de final. Era evident că Statele Unite nu vor adera la Liga Națiunilor și că Germania fusese tratată mult mai dur decât era necesar pentru a se clădi o pace durabilă în Europa[37]. Atitudinea membrilor Comitetului Nobel era influențată de relațiile extrem de bune dintre cele două țări germanice. Ideea unei „păci fără învinși" promovată de Wilson în celebrele sale *Puncte* dăduse greș, iar reputația președintelui american avea de suferit atât acasă, cât și în străinătate.

Opoziția unora dintre membrii Comitetului Nobel a fost atât de puternică în legatură cu Wilson, încât unii dintre ei, cum e cazul lui Francis Hagerup[38], au

---

[33] *Nobelstiftelsens Kalender, 1918-1920*, Kungl.Boktrykkeriet, p.a. Norstedt & Soner, Stockholm, pentru componența membrilor Comitetului Nobel în această perioadă.

[34] Cornelius Bernhard Hanssen (1864-1939), membru al Partidului Liberal și al Parlamentului între 1900 și 1915 și între 1919 și 1921: Din 1895, fondator al Asociației Norvegiene pentru Pace (Norges Fredsforening); a fost implicat în înființarea Uniunii Nordice pentru Pace, în 1917. A activat ca membru în Comitetul Nobel între 1913 și 1939. Vezi și *Redegjørelser*, 1919.

[35] Ragnvald Moe (1873-1965), director al Institutului Nobel și secretar al Comitetului Nobel până în 1946. A scris o lucrare despre Premiul Nobel pentru Pace și istoricul Institutului Nobel.

[36] *Redegjørelser*, *Reports* 1919:72.

[37] Asle Sveen, *The Nobel Peace Prize: Some aspects of the decision making process, 1919-1931*, în „Det Norske Nobelinstitutts Skriftserie", Vol. 1, No. 3, Oslo, 2000.

[38] George Francis Hagerup (1853-1921), membru de bază al Partidului Conservator. A fost ministru al Justiției între 1893 și 1895 și prim-ministru între 1895 și 1898 și din nou între 1903 și 1905. În 1920 a fost liderul delegației norvegiene la prima întrunire a Ligii Națiunilor

ameninţat că îşi dau demisia din cadrul Comitetului dacă premiul va fi acordat iniţiatorului Ligii Naţiunilor. Se putea vorbi despre o situaţie generală de frustrare după Versailles, care afecta şi Comitetul Nobel. În conformitate cu însemnările lui Halvdan Koht[39], un alt membru al Comitetului, Jørgen Løvland[40], a venit cu sugestia de a se amâna cu un an decizia cu privire la acordarea premiului lui Wilson. Koht se afla de asemenea de partea celor care se opuneau alegerii lui Wilson, ceea ce a asigurat majoritatea cu privire la propunerea lui Løvland. Singurii susţinători ai preşedintelui american rămăseseră Hans Jacob Horst[41] şi Bernhard Hansen, membri ai Partidului Liberal, dintre care ultimul se număra printre cei care-l propuseseră pe Wilson. Refuzul Comitetului nu a fost bine primit de guvernul liberal aflat la putere în Norvegia, dar demonstrează independenţa acestuia în luarea deciziilor. Chiar pe 10 decembrie, ziua când premiul ar fi trebuit decernat în Oslo, primul-ministru Gunnar Knudsen a scris Comitetului Nobel propunându-l pe Woodrow Wilson drept candidat pentru 1920. Scrisoarea sa manifesta oarecare iritare: *„Nu cunosc nici o altă persoană care să merite Premiul Nobel pentru Pace mai mult decât preşedintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, care în opinia mea ar fi trebuit să fie laureatul din*

---

de la Geneva. A fost membru al Comitetului Nobel între 1906 şi 1920. Atitudinea lui Francis Hagerup faţă de Wilson este menţionată de Halvdan Koht în celebrul său *Jurnal*. Însemnările aparţin şedinţei din 3 decembrie 1919.

[39] Halvdan Koht, *Arbeidsdagbok*, Det Norske Nobelinstitutts Bibliotek, 923/Koh 754. Halvdan Koht (1873-1965) aparţine iniţial Partidului Liberal, dar va cocheta cu socialiştii devenind, din 1911, membru al Partidului Laburist. Este ministru al afacerilor externe între 1935 şi 1941. S-a angajat în mişcările pentru pace încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, a participat la mai multe Conferinţe internaţionale pentru pace, iar din 1913 a devenit membru al Institutului Internaţional pentru Pace. Koht a fost consilier permanent al Comitetului Nobel între 1904 şi 1913 şi membru al Comitetului Nobel între 1918 şi 1936. A ţinut un *Jurnal* personal unde a comentat diversele întâmplări, discuţii sau decizii ale Comitetului Nobel.

[40] Jørgen Gunnarsson Løvland (1848-1922), membru al Partidului Liberal şi al Parlamentului între 1886 şi 1888, 1892 şi 1897 şi între 1913 şi 1915. Din 1895 a devenit membru al guvernului în calitate de ministru al muncii, iar apoi ca membru al cabinetului de la Stockholm între 1899 şi 1900. Jørgen Løvland a fost reprezentantul norvegian la Conferinţa de la Karlstad ce a condus la dizolvarea uniunii suedezo-norvegiene. Løvland a fost primul ministru de externe al Norvegiei libere între 1905 şi 1908 şi prim-ministru între 1907 şi 1908. Membru al Comitetului Nobel între anii 1901 şi 1921, a activat ca preşedinte al acestui organism.

[41] Hans Jacob Horst (1848-1931), membru al Partidului Liberal şi al Parlamentului între 1889 şi 1903 şi între 1906 şi 1909. A fost membru al Curţii de Arbitraj de la Haga între 1906 şi 1929 şi al Comitetului Nobel între 1903 şi 1931.

acest an. Având în vedere ca n-a fost ales în acest an, propun să fie selectat în anul urmator, dacă este încă în viață"[42].

În 1920 au existat mai multe nominalizări internaționale pentru Wilson, dar, așa cum am subliniat anterior, nici una din Statele Unite, ceea ce poate ilustra pe de o parte lipsa de interes a americanilor față de acest premiu, iar pe de altă parte disprețul față de nereușita lui Wilson de a-și integra statul în Liga Națiunilor[43]. În paralel se discuta și candidatura lui Léon Bourgeois, primul președinte al Ligii Națiunilor. Bourgeois era considerat cel mai important arhitect european al Ligii.

Ragnvald Moe a redactat din nou raportul despre Wilson. Deși îl susținea pe Wilson, în atitudinea sa față de „*americanii doctrinari și supusi tradiției*", raportul acestuia concluziona faptul că Wilson a dat greș în politicile sale atât interne, cât și internaționale[44].

Când Comitetul Nobel s-a întrunit din nou în toamna anului 1920, președintele acestuia, Jørgen Løvland, a propus să fie onorată Liga Națiunilor prin acordarea Premiului pentru Pace atât lui Wilson cât și lui Bourgeois[45]. Løvland încerca astfel să diminueze opoziția unora dintre membrii Comitetului față de Wilson, susținând că premiul nu-l onora ca atare pe Wilson, cât Liga Națiunilor ca instituție ce milita pentru pace. Însă membrii Comitetului care se opuseseră și în anul precedent acordării premiului lui Wilson rămân intransigenți. De exemplu, Koht se opune în continuare lui Wilson, dar și Ligii Națiunilor, iar Hagerup amenință din nou cu demisia dacă Wilson primește Premiul pentru Pace[46]. Au fost necesare încă două întâlniri între membrii Comitetului înainte de a se lua o decizie. Soluția de compromis a fost ca Hagerup să fie înlocuit cu un alt membru în Comitet, și anume Wollert Konow[47]. În cele din urmă, Løvland, Horst și Hanssen au votat în favoarea lui Wilson pentru obținerea Premiului pentru anul 1919, iar Bourgeois pentru 1920. Konow

---

[42] Arhivele Institutului Nobel, dosar nominalizări 1919.
[43] Arhivele Institutului Nobel, dosarul pentru 1920.
[44] Arhivele Institutului Nobel, Rapoarte, anul 1920.
[45] *Jurnalul* lui Koht.
[46] Idem, Koht menționează în *Jurnalul* său că Hagerup vorbește despre „trădarea" lui Wilson. Nu este clar la ce se referea politicianul norvegian, dar probabil era vorba despre tratamentul inuman aplicat Germaniei la Versailles în comparație cu „pacea între egali" promovată de Wilson pe parcursul războiului.
[47] Wollert Konow (1845-1924), unul dintre veteranii Partidului Liberal. A aparținut inițial aripii radicale, dar în 1909 a fondat Dreapta Liberală (Frisinnede Venstre). A funcționat ca prim-ministru pentru o scurtă perioadă într-un guvern de coaliție cu Conservatorii, dar în 1912 s-a retras din politică activând numai în cadrul Comitetului Nobel.

a votat pentru Bourgeois, iar Koht împotriva ambilor. Liberalii din cadrul Comitetului Nobel obţinuseră o victorie.

4. Decizia Comitetului Nobel şi implicaţiile sale

Încă o dată Comitetul Nobel a căutat să-şi promoveze şi să-şi afirme adeziunea faţă de cooperarea internaţională, dar şi să sublinieze interesele Norvegiei ca stat, incluzând aici relaţiile de bună vecinătate cu Germania pe care majoritatea opiniei publice norvegiene o vedea defavorizată de pacea de la Versailles. De aici controversele cu privire la acordarea premiului Nobel preşedintelui american. Oamenii politici norvegieni, reprezentaţi în cadrul Comitetului Nobel, se străduiau să menţină un echilibru între naţional şi internaţional, între ceea ce era etic şi util din punctul de vedere al instituţiei pe care o conduceau. Depăşindu-şi interesele de ordin naţional, în anii dintre cele două războaie mondiale cel puţin opt[48] dintre laureaţii premiului Nobel pentru Pace vor fi conectaţi într-un fel sau altul cu Liga Naţiunilor, deşi organismul ca atare n-a primit niciodată premiul.

În contextul critic de la sfârşitul războiului, Comitetul Nobel şi-a asumat o răspundere deosebită în acordarea premiului pentru pace lui Wilson, provocând discuţii şi controverse pe plan intern. Unii dintre membrii Comitetului Nobel, cum ar fi Christian Lange[49], erau în favoarea aderării Norvegiei la Liga Naţiunilor, prin opoziţie cu alţii, precum Johan Mowinckel[50], care promova reîntoarcerea la neutralitate. Imaginea Comitetului Nobel era că, deşi-susţinut pe plan european, Wilson devenise o *persona non grata* în propria ţară, unde eforturile sale în promovarea păcii şi a instituţiei menite să o asigure, Societatea Naţiunilor, rămăseseră fără rezultat. Acest fapt se evidenţiază încă de la primul contact cu documentele. Discuţiile aprinse din cadrul Comitetului Nobel, şirul de demisii şi compromisuri făcute până la urmă demonstrează că propunerile venite în sprijinul preşedintelui Wilson nu au întrunit unanimitatea, iar percepţia asupra meritelor acestuia era variabilă. Privit din perspectivă norvegiană şi nu numai, lumea era încă divizată. Ca urmare a acţiunilor lui Wilson, Europa de după Versailles fusese aşezată pe baze fragile deoarece nu era rezultatul unui consens

---

[48] *Redegjørelser*, perioada 1918-1939.

[49] Christian Lous Lange (1869-1938), istoric şi iniţiator al mişcărilor pentru pace în Norvegia şi membru al delegaţiei acesteia la Liga Naţiunilor, în 1920. Împarte Premiul Nobel pentru Pace al anului 1921 cu prim-ministrul suedez, Hjalmar Branting.

[50] Johan Ludwig Mowinckel (1870-1943), membru al Partidului Liberal şi al Parlamentului norvegian. În ciuda opoziţiei iniţiale faţă de Liga Naţiunilor va deveni preşedinte al acesteia.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

între învinşi şi învingători, iar Comitetul Nobel nu se simţea confortabil cu acordarea premiului preşedintelui american. Prin comparaţie, nu au existat comentarii cu privire la acordarea premiului lui Léon Bourgeois[51]. O mare parte a membrilor Comitetului Nobel considerau că tratatele de pace de după război trebuiau să aibă o cu totul altă consistenţă, în conformitate cu cele *14 Puncte* de la care se pornise. Acceptarea de către Wilson a ideilor englezilor şi francezilor cu privire la tratamentul statelor învinse aduseseră prejudicii statutului său de om al păcii. *Pacea între egali* propusă de Wilson în 1918 fusese transformată şi deturnată, după părerea Comitetului, într-o acţiune de pedepsire drastică a Germaniei ca principal vinovat de izbucnirea războiului. Sentimentul tuturor era că pacea impusă de învingători învinşilor era una nedreaptă, ce purta germenii revizuirilor şi conflictelor viitoare, iar unii dintre membrii Comitetului Nobel îl văzuseră pe Wilson drept principalul responsabil al acestui eşec.

Alegerea făcută de membrii Comitetului Nobel se încadrează în contextul momentului şi ia în considerare toţi factorii care ar fi putut afecta micul stat nordic prin alegerea preşedintelui american. Se poate pune întrebarea dacă alegerea ar fi fost aceeaşi în condiţiile în care membrii Comitetului ar fi fost alţii sau dacă la putere ar fi fost conservatorii. Ar fi avut Wilson parte de atâtea controverse, sau alegerea sa s-ar fi desfăşurat în condiţii mai paşnice? Nu pot fi emise decât ipoteze cu privire la acest subiect.

5. Wilson – laureat al Premiului Nobel pentru Pace

Wilson este informat că a obţinut Premiul Nobel pentru Pace în decembrie 1920. Pe fundalul situaţiei tensionate la care fusese supus preşedintele în Statele Unite, obţinerea acestui premiu venea ca o consolare şi ca o recunoaştere a meritelor sale pe plan internaţional. Totuşi, nu a fost încântat să constate că a obţinut premiul împreună cu Léon Bourgeois, apreciat de Comitetul Nobel ca fiind creatorul european al Ligii Naţiunilor. Nu va lua parte la ceremonia de decernare a premiului, din 10 decembrie 1920, de la Oslo. Mesajul[52] său a fost transmis de ambasadorul american, Albert G. Schmedeman. Absenţa preşedintelui american de la festivităţile din Oslo era pe deplin justificată din mai multe motive. Problemele sale de sănătate se agravaseră pe fundalul crizei politice cu care se confrunta în urma refuzului membrilor Congresului de a vota aderarea Statelor Unite la Liga Naţiunilor. După ce făcuse din crearea acestei

[52] Vezi Discursul lui Wilson pe: www. nobel.no., Acceptance Speech.htm.

organizaţii o luptă personală, Wilson nu dorea să se declare înfrânt. Acesta este motivul pentru care îşi declanşează programul de conferinţe în diverse oraşe ale ţării cu intenţia de a-i convinge pe americani de justeţea cauzei sale şi de necesitatea implicării în cadrul organismului de menţinere a păcii. Din păcate, viziunea preşedintelui despre ţelurile americane a fost destul de abstractă pentru americanul de rând, iar profesorul Wilson a eşuat în educarea poporului său pentru a-l pregăti să câştige şi pacea, nu numai războiul. Un alt motiv subliniat de unii autori[53] este acela că Wilson a primit cu o oarecare umilinţă informaţia despre decernarea premiului, fără a-şi face iluzii asupra limitelor contribuţiei sale. El era convins că Liga Naţiunilor putea constitui un răspuns la problemele cu care se confrunta lumea, dar era conştient şi de dificultăţile cu care acest organism se va confrunta.

Ca o compensaţie, ideile lui Wilson promovate printr-o propagandă eficientă şi abilă se vor răspândi pretutindeni, fiind împărtăşite de o mare parte a opiniei publice europene. Aceste idei vor constitui un impuls în lupta popoarelor din centrul şi estul Europei pentru realizarea obiectivelor lor naţionale. Wilson devine una din cele mai mari personalităţi ale Statelor Unite care a dorit să aplice în viaţa politică americană şi internaţională standardele sale morale ridicate, chiar cu riscul de a deveni impopular sau, mai grav, cu riscul sănătăţii personale. El este privit, alături de Theodore Roosevelt, drept creator al preşedinţiei moderne americane; nu doar preşedinte al unui partid, dar şi reprezentant al intereselor naţiunii, indiferent de partidul de proveniență şi de Congres. Va fi onorat de propriii săi concetăţeni prin crearea unui premiu pentru pace numit Woodrow Wilson. Premiul a fost instituit de *Fundaţia Woodrow Wilson*, care a luat fiinţă la New York în 1920. Iniţiatoarele au fost 23 de femei din înalta societate care considerau că munca lui Wilson merită să fie continuată, iar premiul urma să răsplătească indivizi sau grupuri care „şi-au adus contribuţia în domeniul democraţiei, bunăstării publice, gândirii liberale şi păcii prin intermediul justiţiei", teme cărora preşedintele american le fusese devotat toată viaţa. Din punct de vedere cronologic, se pare că acordarea premiului Nobel pentru Pace lui Wilson, în 1920, pentru anul anterior, nu a fost sursă de inspiraţie pentru instituirea noului premiu, chiar dacă e posibil ca dezamăgirea unora dintre susţinătorii acestuia pentru neacordarea premiului lui Wilson, în 1918 ori

[53] Tony Gray, *Champions of Peace, The story of Alfred Nobel, the Peace Prize and the Laureates*, Paddington Press Ltd., London, 1976, p. 10.

1919 când a fost nominalizat, să fi avut un impact. Premiul Woodrow Wilson pentru Pace a fost acordat pentru prima oară în 1924 lordului Cecil[54], iar în 1925 lui Gustav Stresemann[55], care l-a refuzat pe motivul că nu poate accepta un premiu din partea unei țări care a fost inamicul Germaniei în Primul Război Mondial. În 1929, Premiul Wilson a fost acordat chiar Ligii Națiunilor. Fundația a existat numai până în 1964, când a fost desființată. A reapărut în 1993 sub numele de *Woodrow Wilson Statemanship Award*[56].

[54] Edgar Algernon Robert Cecil (1864-1958), membru al Parlamentului britanic, unul dintre arhitecții Ligii Națiunilor.

[55] Gustav Stresemann (1878-1929), om politic, creator al Partidului Popular German. Devine cancelar al unui guvern de coaliție pentru o scurtă perioadă în 1923. Cunoscut mai ales ca urmare a acțiunilor sale de politică externă.

[56] Peter van den Dungen, *The Nobel Peace Prize and the Global Proliferation of Peace Prizes in the 20th Century*, în „Det Norske Nobelinstitutts Skriftserie", Vol. 1, No. 6, Oslo, 2000, p. 13.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MIHAELA HENDREŞ

Instituţia prezidenţială în timpul lui Wilson

Cu peste două sute de ani în urmă, Părinţii Fondatori ai Statelor Unite alcătuiau actul fundamental al tinerei republici nord-americane, Constituţia. Propunând lumii o nouă idee politică, separarea puterilor în stat, văzută ca o garanţie a libertăţii, Părinţii Fondatori au creat trei ramuri distincte de guvernare, dintre care una nouă, preşedinţia. Crearea instituţiei prezidenţiale a constituit o inovaţie politică semnificativă şi, chiar dacă în 1787 nu se putea prevedea ce va deveni preşedinţia în secolele următoare, baza dezvoltării sale a fost pusă prin deciziile îndrăzneţe ale creatorilor săi.

În secolul al XX-lea, instituţia prezidenţială americană a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă, ceea ce i-a atras diferite etichetări: de la „potenţială salvare" (Clinton Rossiter, Richard E. Neustadt), la „imperială" (Arthur Schlesinger) sau „o combinaţie a funcţiilor unui cezar şi ale unui papă" (J.E. Kallenbach)[1]. În dezvoltarea sa, preşedinţia a cunoscut două perioade: cea tradiţională (secolul al XIX-lea) şi cea modernă (de la Franklin D. Roosevelt încoace). În perioada preşedinţiei tradiţionale, rolul executivului era redus, Congresul fiind iniţiatorul acţiunilor politice, atât pe plan intern, cât şi pe plan extern. Mulţi dintre preşedinţii secolului al XIX-lea erau oameni obişnuiţi sau, chiar dacă erau personalităţi ale perioadei, nu s-au distins ca preşedinţi (de pildă John Adams). Au existat şi câteva excepţii, precum Washington, Jackson sau Lincoln.

Schimbarea în ceea ce priveşte instituţia prezidenţială s-a produs la începutul secolului al XX-lea şi are legătură cu afirmarea Statelor Unite ca putere de prim rang, mai ales din punct de vedere economic. Doi preşedinţi s-au remarcat în această privinţă: Theodore Roosevelt şi Woodrow Wilson, ambii aflându-se, după părerea americanilor din zilele noastre, printre cei mai buni

[1] J.E. Kallenbach, *The Presidency and the Constitution. A Look Ahead*, în *Law and Contemporary Problems*, nr. 35, 1970, p. 447.

BCU "MIHAIL KOGĂLNICEANU" UNIVERSITY LIBRARY

preşedinţi. Ce a însemnat Woodrow Wilson pentru preşedinţia americană este o întrebare la care vom răspunde în continuare, luând în considerare: personalitatea omului din spatele funcţiei, perioada în care a trăit şi cum a influenţat-o, filozofia sa asupra puterii prezidenţiale, cum şi-a organizat administraţia şi pe cine a avut în jurul său.

Despre preşedintele Wilson s-a scris mult şi contradictoriu. Dacă multe dintre deciziile sale au fost aspru criticate şi sunt şi astăzi controversate, toţi istoricii i-au admirat principiile morale, cinstea şi fermitatea, sacrificiul pentru o idee. Numai un caracter puternic poate accepta asemenea responsabilităţi, căci, după cum scria însuşi Wilson în 1879, „oameni cu un fizic şi o judecată obişnuite nu pot şi să fie preşedinţi, şi să trăiască..."[2].

Fire bolnăvicioasă încă de copil şi răsfăţat de părinţi, Wilson a dobândit acel caracter puternic, autoritar, chiar dictatorial după părerea unora. Fiu al unui pastor prezbiterian sudist, Wilson a fost format în spiritul unei înalte moralităţi şi al austerităţii, dar a preluat şi din prejudecăţile epocii şi locului său de origine, Sudul frământat de războiul civil şi de reconstrucţie. J.M. Keynes, după Conferinţa de pace de la Paris, l-a caracterizat pe Wilson ca fiind un predicator nonconformist, ale cărui gândire şi temperament erau în esenţă teologice, nu intelectuale, „cu toată puterea şi slăbiciunea acelei maniere de a gândi, simţi şi exprima"[3]. Wilson a crezut cu tărie că fiecare om trebuie să-şi stabilească un standard moral pe care trebuie să-l menţină, indiferent de opiniile celor din jur, ceea ce l-a făcut pe Clemenceau (recunoscut pentru cinismul său) să-i mărturisească lui House că „a vorbi cu Wilson e asemănător cu a vorbi cu Isus Hristos"[4]. Ideea impunerii unor standarde morale în politică reprezintă o contribuţie wilsoniană semnificativă.

Wilson a beneficiat de o educaţie universitară (între 1875 şi 1879 a studiat istoria şi dreptul la Princeton, iar între 1883 şi 1885 şi-a făcut doctoratul la Universitatea „Johns Hopkins" din Baltimore) şi de o carieră în domeniul ştiinţelor politice, pregătirea sa teoretică fiind remarcabilă pentru un preşedinte. Experienţa sa practică era însă destul de redusă, dar compensată de hotărâre, ambiţie şi fermitate. Nu era prea sociabil şi nu ştia să judece oamenii. Poate de aceea nu ştia să-şi aleagă prietenii şi a preferat mai degrabă subordonaţi decât colaboratori. Dispunea însă de o mare putere, aceea de a simţi pulsul mulţimii, dorinţele oamenilor de rând. În plus, ştia să transpună în cuvinte dorinţele

---

[2] *Apud* Arthur M. Schlesinger, jr., *The Imperial Presidency*, Popular Library, New York, 1974, p. 363.

[3] *Apud* Frances Farmer, *The Wilson Reader*, Docket Series, an Ocean Publication, New York, 1956, p. 76.

[4] Daniel M. Smith, *War and Depression. America, 1914-1939*, Forum Press, St. Louis, 1972, p. 55.

acestora. A fost un orator strălucit, multe dintre discursurile sale fiind acum date ca exemplu.

Wilson a devenit una dintre cele mai mari personalități ale Statelor Unite și ale lumii, care a dorit să aducă o schimbare în viața țării sale și a avut tăria să o facă, chiar cu prețul sănătății și al impopularității temporare. Toate acestea s-au datorat intensității cu care și-a trăit viața: „Ca persoană, Wilson a fost un mănunchi de paradoxuri. Rece și amenințător pe dinafară, trăia de fapt cu o intensitate extraordinară"[5].

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea americanii doreau o schimbare. Această perioadă, dar mai ales începutul de secol XX (1900-1917), reprezintă în istoria americană „era progresistă" sau „epoca de aur a reformei", o adevărată cruciadă pentru reformă, pornită de la diferite niveluri și în direcții diferite, dar destinată să lărgească democrația pe plan politic, să facă viața economică mai cinstită, mai competitivă și să aducă în viața socială mai multă moralitate și dreptate.

1. Progresismul și influența sa asupra lui Wilson

Cauzele dezvoltării mișcării progresiste rezidă în însăși evoluția rapidă a societății americane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când, după încheierea expansiunii interne (extinderea până la Pacific), Statele Unite au devenit prima putere economică a lumii. Sursele progresismului sunt creștinismul social, care susținea că salvarea individului este strâns legată de salvarea societății, și filozofia americană a sfârșitului de secol al XIX-lea, reprezentată mai ales de William James și John Dewey [6]. De altminteri, originile conceptuale ale reformei la americani sunt profund legate de tradiția iudeo-creștină, de ideea de mântuire, evanghelizare, înviere și regenerare spirituală. În acest sens, unul dintre cei care au influențat profund mișcarea progresistă, Herbert Croly, scria că „reforma nu înseamnă în principiu nimic altceva decât purificare morală și politică"[7]. Croly, care a fost un apropiat al lui Theodore Roosevelt, dar l-a influențat și pe Wilson după 1915, a format în jurul lui, în 1914, un cerc de jurnaliști, istorici și economiști, ale căror lucrări au avut un succes remarcabil. Între ei erau Walter Lippmann, Charles A. Beard, John Dewey. De un mare succes s-au bucurat și lucrările lui Louis Brandeis (cel care va avea o influență decisivă în conturarea programului economic al lui Wilson):

---

[5] Richard Hofstadter, W. Miller, Daniel Aron, *The United States. The History of a Republic*, 2-nd ed., Prentice Hall, Inc., Englewood Cliff, New York, 1961, p. 661.

[6] *Ibidem*, p. 649. Vezi și Henry Steele Commager, *Spiritul american. O interpretare a gândirii și caracterului american începând din anii 1880*, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 100-115.

[7] Herbert Croly, *The Promise of American Life*, MacMillan, New York, 1909, p. 144.

Trustul banilor (*Money Trust*) şi *Banii altor oameni* (*Other People's Money*), care prezintă necesitatea reformării societăţii americane.

Deşi soluţiile preconizate pentru problemele americanilor nu au fost întotdeauna aceleaşi, există patru mari direcţii de acţiune progresistă. Prima direcţie a constituit-o *democratizarea vieţii politice*. Progresiştii au impus votul direct în alegerile preliminare (prin care candidaţii să fie desemnaţi prin votul tuturor membrilor de partid), scurtarea listelor electorale şi propunerea, transformată în amendamentul al XVII-lea la Constituţie, de alegere a senatorilor direct de către popor[8].

O a doua direcţie o constituie *eficientizarea*. Ea s-a aplicat atât în economie, cât şi în administraţie, impunând promovarea unor specialişti competenţi. În domeniul guvernării, s-au reorganizat organe de conducere, cu scopul de a evita paralelismele, de a stabili sferele de autoritate şi de a fixa responsabilităţile. În administraţia locală s-au impus noi modalităţi de organizare a conducerii oraşelor.

Realizarea dreptăţii sociale presupunea un nivel al iniţiativei locale (acţiuni filantropice, campanii de diverse genuri), care însă s-a dovedit insuficient, şi unul statal şi federal, prin intervenţie guvernamentală. Această activitate s-a concretizat într-o serie de legi importante, cum ar fi cele de sprijinire a învăţământului sau de ocrotire a copiilor, dar şi într-un amendament constituţional celebru şi total nepotrivit cu actul din care făcea parte – amendamentul al XVIII-lea, al prohibiţiei.

Direcţia economică a fost una dintre cele mai dezbătute de către americani la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor. Existau mai multe probleme importante, şi anume rezolvarea crizelor în economie, contrastul progres-sărăcie, controlul afacerilor şi drepturile lucrătorilor etc., care necesitau soluţii urgente. După 1880, un grup de tineri economişti, la care s-a alăturat şi Woodrow Wilson, s-au întâlnit la Saratoga Springs şi a organizat *Asociaţia Economică Americană,* care a promovat principiul intervenţiei statului în procesul economic. Gradul de intervenţie a statului, mai ales în privinţa trusturilor, a dus la o oarecare scindare în rândul progresiştilor, unii dorind dizolvarea, alţii controlul acestora.

Influenţa progresistă s-a făcut simţită în programele celor doi preşedinţi reprezentativi ai perioadei: Theodore Roosevelt (cu programul său *Noul Naţionalism – The New Nationalism*) şi Woodrow Wilson (cu *Noua Libertate – The New Freedom*). Theodore Roosevelt, deşi a pus în aplicare idei progresiste,

[8] David P. Currie, *Constituţia Statelor Unite ale Americii. Comentarii*, Editura „Nord-Est" S.R.L., Iaşi, 1992, pp. 103-104.

a fost prudent în adoptarea reformelor, ba chiar a fost considerat un oportunist care, însă, a apreciat înțelesul și semnificația mișcării, contribuția sa la cauza reformei fiind doar publicitatea[9]. El a evitat extremele și s-a opus desființării arbitrare a trusturilor. A susținut aplicarea fermă a legii Sherman[10], deși se îndoia că ar fi foarte eficientă. A susținut, de asemenea, controlul monopolurilor, mai potrivit, în viziunea sa, decât restaurarea competiției. *Noul Naționalism* promova justiția socială prin lărgirea autorității guvernului federal și, mai ales, a puterii președintelui, văzut ca un „slujitor al bunăstării publice"[11].

Wilson a împărtășit ideile progresiste ceva mai greu, fiind considerat de către colegii săi din Partidul Democrat, la începutul carierei, un conservator. Concepția sa politică s-a cristalizat în perioada universitară, când Wilson a scris mai multe lucrări consacrate problemelor de politică. Practica politică îi va modifica, uneori, sau întări, alteori, aceste idei.

2. Concepția politică wilsoniană

Concepția politică a lui Wilson a fost influențată de perioada și locul în care s-a format – Sudul frământat de războiul civil și de reconstrucție –, de studiile sale universitare și de ideile politice de sfârșit de secol XIX și început de secol XX. Wilson a fost printre puținii președinți care a studiat istoria și științele politice la, pe atunci tânăra, Universitate „Johns Hopkins" din Baltimore. Nici un alt președinte american nu a elaborat o teorie atât de închegată în ceea ce privește rolul instituției prezidențiale în sistemul politic american, încă înainte de preluarea funcției.

Wilson a recunoscut impactul evoluționismului asupra politicii, împărtășind ideile darwiniste ale epocii sale, în detrimentul celor newtoniene ale Părinților Fondatori ai Constituției americane. După părerea sa, guvernul nu este o mașină, ci un organism viu, supus legilor mediului și modelat de presiunile interioare și exterioare[12]. El a aplicat această teorie celor trei domenii de interpretare care

---

[9] Arthur S. Link, *Woodrow Wilson and The Progressive Era, 1910-1917*, Harper and Row, New York, 1963, p. 2.

[10] *Legea antitrust* (legea Sherman) din 1890 și-a luat numele de la senatorul John Sherman, deși este mai mult rodul Comitetului Judiciar al Senatului, mai ales al lui George Hoar și George Edmunds. Legea declara ilegale contractele și combinațiile care luau forma trusturilor. Multe dintre prevederi au trebuit ulterior clarificate și, datorită acestui lucru, a fost folosită rar în deceniul următor, iar trusturile au continuat să înflorească.

[11] Richard D. Heffner, *A Documentary History of the United States*, New American Library, New York, 1965, p. 224.

[12] Woodrow Wilson, *Constitutional Government in the United States*, New York, 1908, pp. 56-57.

interesau generaţia sa: structura guvernului, funcţiile şi puterile guvernului, natura sistemului federal.

Într-un eseu scris probabil în 1878, când studia la Princeton (*The College of New Jersey*), Wilson sublinia necesitatea reintroducerii dezbaterii de idei în Congres, acesta fiind mijlocul de a pregăti politicienii pentru funcţii de conducere şi de a reduce influenţa grupurilor şi facţiunilor, îmbunătăţind mediul politic[13].

Un an mai târziu, în *Guvernarea tip cabinet în Statele Unite* (*Cabinet Government in the United States,* 1879[14]), Wilson îşi exprima îngrijorarea faţă de viitorul instituţiilor americane. Cauza era deteriorarea separării puterilor în stat, „absorbţia întregii puteri de către un legislativ care nu este, practic, responsabil de actele sale"[15]. Preşedintele, afirma Wilson, nu se poate remarca drept lider, fiind doar un simplu executor al dorinţelor Congresului, iar membrii cabinetului nu sunt mai mult decât superintendenţi ai departamentelor guvernamentale[16]. Rezolvarea problemei consta în accentuarea puterii executive coordonatoare, adică încurajarea conducerii prezidenţiale. Funcţia Congresului trebuia să fie aceea de a dezbate, apoi de a respinge sau aproba propunerile guvernului. Sistemul american ar trebui să se inspire din cel englez, permiţând numirea miniştrilor dintre membrii parlamentului şi prezenţa lor în dezbaterile parlamentare.

Wilson a fost un admirator al sistemului politic englez, considerând că preşedintele trebuie să se poarte ca un prim-ministru în relaţiile sale cu puterea legislativă. El a propus, din nou, într-un articol din ianuarie 1884, *Guvernarea prin comitete sau tip cabinet (Committee or Cabinet Government)*[17], ca membrii cabinetului să facă parte din Congres şi să poată propune legi, ca şi cei britanici. Sistemul de guvernare american al epocii nu poate funcţiona din cauza faptului că părţile sale componente sunt, în oarecare măsură, antagonice. Problema constituţională ridicată printr-o eventuală schimbare putea fi uşor rezolvată prin adăugarea, la articolul I, secţiunea 6 din Constituţie, a cuvintelor „alta decât în

---

[13] Articolul se intitulează *Some Thoughts on the Present State of Public Affairs*, publicat, probabil, în ianuarie 1878 sub pseudonimul Junius.

[14] Articolul a apărut în numărul din august al revistei *International Review*, editată de cel care va deveni rivalul înverşunat al lui Wilson, Henry Cabot Lodge. Acesta a fost primul triumf publicistic al studentului Wilson, fiind admirat pentru independenţa în gândire şi fermitatea ideilor sale. Vezi Arthur Walsworth, *Woodrow Wilson: American Prophet*, Longman, New York, 1958, p. 22.

[15] *Cabinet Government in the United States*, în Ray S. Baker, W. E. Dodd, eds., *The Public Papers of Woodrow Wilson*, vol. 1, Harper & Bros, New York, 1925-1927, p. 20.

[16] *Ibidem*, p. 36.

[17] Vezi articolul în *The Public Papers...*, pp. 95-129.

Cabinet", textul devenind „nicio persoană care deține o funcție oficială în Statele Unite, **alta decât în Cabinet**, nu va putea fi membră a vreunei Camere, câtă vreme își exercită funcția"[18]. În viziunea sa, un cabinet cu responsabilități ministeriale era de preferat unui sistem de comitete ale Congresului, haotic și iresponsabil. Din această cauză, a deficiențelor de organizare, rolul președintelui devine cu atât mai semnificativ și necesar.

Wilson și-a format concepția politică într-o perioadă în care, după războiul civil, se instaurase „guvernarea Congresului" – care este și titlul lucrării sale de doctorat, publicată în 1885 și reluată apoi în mai multe ediții.

Lucrarea reia multe dintre ideile exprimate cu șase ani în urmă, îmbunătățite de lecturile din cel care i-a devenit un model, scriitorul englez Bagehot, cu a sa lucrare *Constituția engleză* (*The English Constitution*). Rezultatul a fost „un mai mare realism prin observație detașată"[19]. Pornind de la ideile lui Bagehot, Wilson și-a centrat cartea pe două probleme: unde rezidă, de fapt, puterea și cum poate fi puterea exercitată în mod cât mai eficient, pentru a satisface așteptările electoratului.

Pornind de la această bază, el critică difuzia de putere în sistemul politic american. Sistemul de comitete, precum și practicile de culise i-au îndepărtat pe parlamentari de cei care i-au ales. Acest fenomen este vizibil mai ales în perioada de după războiul civil, când problemele legate de crearea și, apoi, păstrarea Uniunii au încetat[20].

Pentru rezolvarea problemelor, Wilson susține, din nou, dezbaterea în plen și o fuziune limitată a unor puteri ale legislativului cu executivul. Aceasta este necesară datorită problemelor noi apărute pe plan social și economic ca urmare a industrializării, care necesită centralizarea sporită[21]. „În modalitatea în care este astăzi alcătuit, guvernului federal îi lipsește tăria, deoarece puterile sale sunt împărțite, îi lipsește promptitudinea datorită multiplicării autorității..., îi lipsește eficiența deoarece responsabilitatea sa nu este distinctă, iar acțiunea sa nu are o direcție competentă"[22]. Rezolvarea este „o centralizare a principalelor puteri ale

---

[18] *Ibidem*, p. 113.

[19] John Milton Cooper, Jr., *The Warrior and the Priest. Woodrow Wilson and Theodore Roosevelt*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge & London, 1983, p. 49.

[20] Woodrow Wilson, *Congressional Government. A Study in American Politics*, Houghton, Mifflin and Co., Boston, 1901, pp. 44-57.

[21] *Ibidem*, pp. 316-317. Wilson este printre puținii care au prevăzut, la vremea respectivă, impactul deosebit al transformărilor economice și ale impresionantului proces de imigrare pentru Statele Unite.

[22] *Ibidem*, p. 318.

guvernării în mâinile autorităţilor federale", puteri pe care Congresul şi le-a arogat treptat pentru sine[23].

În analizarea puterii executive, mai ales a preşedinţiei, Wilson porneşte de la alegerea preşedintelui, continuând comparaţia cu sistemul englez.

Lincoln demonstrase că, în momente de criză, preşedintele poate beneficia de puteri extraordinar de mari, dar cei care i-au urmat au fost dominaţi total de către Congres. Wilson arată în lucrarea sa că, în primii ani ai Republicii, rolul preşedintelui a fost important, dar apoi comitetele Congresului i-au luat locul. Al doilea factor în declinul preşedinţiei a fost schimbarea metodei de nominalizare, în cadrul convenţiilor naţionale (1824). Părerea lui Wilson este că o convenţie naţională nu poate controla activitatea ulterioară a candidatului, aşa cum se face ea în Marea Britanie. Dacă în sistemul britanic, un prim-ministru este selectat dintre miniştri, nu acelaşi lucru se întâmplă în Statele Unite. După cum afirmă Wilson, „un prim-ministru trebuie să păstreze în permanenţă susţinerea majorităţii, un preşedinte trebuie doar să se menţină în viaţă"[24]! De la reprezentantul vocii poporului, preşedintele a ajuns doar un clopoţel în mâinile convenţiei partidului său[25].

Concluzia ar fi că preşedintele trebuie ales dintre foştii guvernatori, nu dintre foştii membri ai Congresului. Atunci când este nominalizat un preşedinte, alegerea nu se face în funcţie de experienţa sa politică de *congressman*. De aceea este firească tendinţa ultimilor ani de a propune foşti guvernatori, deoarece această funcţie este ca o „mică preşedinţie", iar atribuţiile de guvernator îl pregătesc pe un viitor preşedinte mult mai bine[26], mai ales că, din păcate, în sistemul american, „un preşedinte îşi termină mandatul tocmai când a învăţat îndatoririle oficiului său"[27].

În ceea ce priveşte activitatea propriu-zisă a executivului, Wilson se referă şi la „locotenenţii" preşedintelui, membrii de cabinet. Caracterul şi pregătirea acestora, consideră Wilson, sunt aproape la fel de importante ca ale preşedintelui. Unitatea cabinetului rezidă în tactul de care dă dovadă preşedintele[28]. Probleme apar din faptul că secretarii sunt oameni din partid, pe care preşedintele i-a agreat, dar pe care partidul nu se poate baza întotdeauna. O altă problemă este faptul că, uneori, preşedintele şi cabinetul său nu mai pot conta pe susţinerea în Congres sau Senat (sau poate amândouă). „Ceea ce

[23] *Ibidem*, p. 315.
[24] *Ibidem*, p. 249.
[25] *Ibidem*, p. 250.
[26] *Ibidem*, pp. 252-254.
[27] *Ibidem*, p. 255.
[28] *Ibidem*, p. 259.

complică atât de mult sistemul nostru de guvernare de partid este această posibilitate constantă a diferenței de partid între Executiv și Congres"[29], a concluzionat Wilson, subliniind încă o dată superioritatea sistemului englez.

Colaborarea dintre președinte, cabinetul său și puterea legislativă este și ea analizată, mai ales relațiile cu Senatul. Deși parte a puterii legislative, Senatul se comportă ca un consiliu executiv consultativ în relațiile sale cu executivul. Deși ar trebui să fie două părți care colaborează, Senatul se comportă ca un stăpân față de slujitorul său, executivul. Acest lucru este vizibil mai ales în ceea ce privește relațiile externe, iar Wilson se va confrunta cu aceste probleme când va deveni președinte.

După 1900, o parte a ideilor politice wilsoniene se modifică. Schimbările se datorează experienței celui de-al doilea mandat al lui Cleveland, creșterii rolului prezidențial în timpul războiului cu Spania, inițiativelor lui Theodore Roosevelt și, probabil, posibilității alegerii lui Wilson pentru nominalizarea la candidatura prezidențială.

Tranziția s-a făcut prin două lucrări dedicate istoriei Statelor Unite, *Dezbinare și reunificare, -1829-1889* (*Division and Reunion, 1829-1889*), publicată în 1893, și *O istorie a poporului american* (*A History of the American People*), publicată în 1901. Calitatea lor, privită din punctul de vedere al istoricului, lasă mult de dorit, dar lucrările conțin câteva elemente care ne permit analiza concepției wilsoniene despre președinție.

Contemporanii lui Wilson au văzut în aceste lucrări o susținere a președinției populare, dar trebuie notat avertismentul lui Wilson: președinții trebuie să aibă îndrăzneala de a-și susține programele, deși există pericolul demagogiei și al subminării instituțiilor statului. De aici, criticile aduse președinției lui Jefferson, mult prea influențat de ideile revoluției franceze. Ceea ce l-a salvat pe Jefferson, crede Wilson, a fost temperamentul său de patrician, care i-a arătat calea spre modalitatea conducerii prin persuasiune și a făcut posibilă transformarea unei mișcări radicale democratice într-un partid politic capabil să guverneze. Deși l-a admirat pe Andrew Jackson (căruia i-a acordat mai mult credit decât merita), Wilson a criticat lipsa sa de răbdare, de îndemânare și de maturitate în a discerne dacă națiunea este pregătită pentru schimbare sau nu. Concluzia ar fi că, deși Wilson este de acord cu extinderea puterii prezidențiale, el respinge o conducere influențată de impulsuri populiste necontrolate și pasionale (dându-l ca exemplu negativ pe Bryan, cu care va colabora în timpul primului mandat).

---

[29] *Ibidem*, p. 267

Într-o altă lucrare binecunoscută a sa, *Guvernarea Constituțională în Statele Unite* (*Constitutional Government in the United States,* 1908), găsim o serie de elemente noi. Wilson este acum de părere că președintele devine automat lider al partidului prin selectarea sa pentru nominalizare. Apoi afirmă că funcția de președinte nu cere atât experiență, cât „calități ale minții și caracterului", care pot fi găsite și în afara cercului politicienilor[30]. Un candidat ales devine un simbol al partidului său și, ajuns președinte, el este lider național: „...el este singurul candidat al partidului pentru care votează întreaga națiune"[31]. El trebuie să-și exercite rolul de conducător în Congres prin persuasiune și apel la opinia publică. Așadar, președintele poate controla Congresul și altfel decât prin dreptul de veto.

O altă schimbare apare în ceea ce privește componența cabinetului. Anterior, Wilson era de acord că în executiv trebuie să intre membri marcanți ai partidului. Urmărind administrațiile Cleveland și Roosevelt, Wilson este acum de părere că trebuie promovați oameni cu simț practic, deoarece președintele trebuie să se concentreze asupra conducerii politice a partidului, a Congresului și a națiunii. De asemenea, președintele trebuie să direcționeze fiecare pas al politicii externe, al negocierilor diplomatice, dar într-un mod cu care guvernul și Senatul să fie de acord.

Ar părea că ideile exprimate de Wilson după 1900 sunt „contradictorii, chiar antagonice"[32] față de cele din primele scrieri. Diferența s-ar putea explica prin modificările politice la care Wilson a asistat. Ideea centrală a conducerii prezidențiale, prezentă și în scrierile anterioare, nu se modifică. După cum afirma un cercetător al perioadei wilsoniene, „cu cât mai mult pare să se schimbe teoria lui Wilson asupra președinției, cu atât mai mult continuă să fie aceeași"[33].

---

[30] *Constitutional Government...*, p. 65.

[31] *Ibidem*, p. 67.

[32] Daniel Petrescu, *Woodrow Wilson's Views on the Role of the President As Expressed in Congressional Government and Constitutional Government in the United States*, în *www.bridgewater. edu/philo/ philo96/ petrescu.html*, p. 5.

[33] A.J. Wan, *The Development of Woodrow Wilson's Theory of the Presidency: Continuity and Change*, în Earl Latham, ed., *The Philosophy and Policies of Woodrow Wilson*, The University of Chicago Press, Chicago, 1958, p. 66. O părere asemănătoare o au și Terri Bimes și Stephen Skowronek în *Woodrow Wilson's Critique of Popular Leadership: Reassessing the Modern-Traditional Divide in Presidential History*, în Richard J. Ellis, ed., *Speaking to the People: The Rhetorical Presidency in Historical Perspective*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1998. Autorii consideră că cea mai viguroasă contribuție a lui Wilson în domeniul teoriei puterii prezidențiale este cea a dezvoltării bifurcate. El a articulat o nouă doctrină pentru o epocă nouă, care a reașezat dinamica de bază a Constituției în jurul noului rol al președintelui ca lider al poporului. Transformarea impusă de Wilson are două

3. Practica politică wilsoniană

Trecerea de la teoria wilsoniană la practica politică s-a realizat tot prin intermediul mediului universitar, Wilson devenind președinte al Universității Princeton, în 1902[34]. Aici, el a aplicat un sistem îndrăzneț de reforme, în spirit democratic, deoarece, afirma el, „am dedicat întreaga mea putere introducerii în universitate a regenerării absolute a spiritului democratic"[35]. Spiritul său activ și dorința de schimbare s-au manifestat încă de la început. „Rostul nostru în lume nu este să cunoaștem și să stăm liniștiți. Noi suntem în lume pentru a acționa"[36], spunea el în discursul inaugural, în concordanță cu ideile progresiste ale timpului.

În aceeași perioadă se impune și în Partidul Democrat, dar în aripa conservatoare[37], dușman al ideilor lui Bryan, al intervenției guvernamentale și al practicilor restrictive ale sindicatelor.

Practica politică începe odată cu nominalizarea la funcția de guvernator de New Jersey, din partea democraților (în septembrie 1910), la propunerea lui George Harvey[38]. James Smith jr., unul dintre liderii democrați de frunte, a fost convins de Harvey că Wilson putea fi de folos în stoparea curentului progresist, care câștiga teren în New Jersey. Dar Wilson a dovedit curând că poate lua în considerare problemele reale ale epocii, iar ideile sale nu erau atât de rigide, așa că programul său a devenit progresist. La câteva săptămâni după alegerea sa, a rupt legăturile cu foștii susținători, refuzând să-l ajute pe Smith în campania pentru Senat. Apoi a preluat controlul politic asupra democraților din New Jersey și și-a impus programul de reforme[39].

---

fețe: ideea originară a guvernării împletită cu cea modernă; președinția constituțională împletită cu cea de lider de opinie, modelate de experiența secolului al XIX-lea și de provocările dezvoltării moderne.

[34] Wilson era profesor de științe politice la această universitate, din 1890.

[35] Henry Thomas, *Istoria biografică a Statelor Unite*, Editura Pro-Pace, București, pp. 377-378.

[36] George Brown Tindall, David E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol. 2, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 649.

[37] Despre conservatorismul lui Wilson, exprimat mai ales în gândirea politică, vezi interesantul eseu scris de Emile Lester, *The Conservatism of Woodrow Wilson and the Rhetorical Presidency*, în *www.woodrowwilson.org/symp2000_theconservatism.html*. Autorul arată că reformele propuse de Wilson în domeniul constituțional au o bază conservatoare și este de acord cu afirmația lui Link că multe dintre acțiunile legislative ale președintelui Wilsdon sunt mai conservatoare decât cele propuse de alți politicieni ai perioadei.

[38] Harvey încercase în 1906 și 1907 să îl impună pe Wilson ca viitorul nominalizat la președinție pentru alegerile din 1908 sau 1912.

[39] Programul cuprindea: sistem de vot direct în alegerile primare, legislație contra corupției, compensații pentru muncitori, controlul strict al statului asupra căilor ferate și sectoarelor publice.

Datorită măsurilor luate, Wilson şi-a câştigat simpatii în rândul liderilor progresişti din ţară, mulţi dintre ei originari din Sud, dar stabiliţi în Nord, ca şi dânsul – William F. McCombs, William G. McAdoo, Walter H. Page şi alţii. Aceştia au început organizarea campaniei pentru nominalizarea lui Wilson la preşedinţie în primăvara lui 1911. Programul său cuprindea idei generale[40] şi se părea că nu va avea probleme în obţinerea candidaturii, mai ales că nu exista un contracandidat serios. La convenţia democraţilor însă, Wilson a avut o înfruntare serioasă cu Champ Clark, *speaker* al Camerei Reprezentanţilor. Clark făcea parte din aripa conservatoare şi reuşise să-i atragă de partea sa pe vechii democraţi. Până la urmă, Wilson a reuşit să devină candidatul democrat, la 2 iulie 1912 convenţia de la Baltimore alegându-l după nu mai puţin de 46 de tururi de scrutin.

La începutul campaniei electorale, Wilson nu avea un program bine definit, ci doar câteva idei generale: folosirea puterii federale pentru înlăturarea privilegiilor şi barierelor artificiale în favoarea individului, reinstaurarea spiritului competitiv în afaceri. Era, deci, un program de nuanţă *jeffersoniană*[41].

Wilson a încercat să-şi axeze campania pe problema tarifelor vamale, care nu avea un ecou prea mare. În acel moment, Wilson l-a întâlnit pe Louis Brandeis, susţinător al competiţiei controlate şi al libertăţii economice pentru micii întreprinzători. Cu ajutorul lui Brandeis, care a modelat gândirea lui Wilson aşa cum a făcut Croly cu Theodore Roosevelt, Wilson şi-a clarificat ideile. Brandeis i-a trimis, la 30 august 1912, un memorandum asupra problemei trusturilor, iar tema centrală a discursurilor sale a devenit necesitatea găsirii unor mijloace de înlăturare a monopolurilor şi privilegiilor. În viziunea sa, guvernul federal este chemat să restabilească concurenţa şi nu să reglementeze monopolurile, ceea ce stimulează dezvoltarea tuturor factorilor economici. Era necesară reducerea taxelor vamale de import şi desfiinţarea centrului de afaceri din Wall Street. De asemenea, statele trebuiau consultate la elaborarea programelor sociale, la fel ca şi marile oraşe. Concluzia era că sporirea autorităţii federale nu trebuie să devină o permanenţă, ci este determinată de condiţiile de moment.

Combătându-l pe Theodore Roosevelt, care susţinea că monopolurile sunt adesea cele mai eficiente întreprinderi industriale, Wilson sublinia, într-un

---

[40] Programul său includea: guvernarea de către popor, controlul trusturilor, reforma bancară şi tarifară, înlăturarea legilor care acordă privilegii speciale.

[41] Herbert Croly îi împărţea pe gânditorii americani care s-au aplecat asupra federalismului în *hamiltonieni* – care sunt pentru intervenţia directă pentru reglarea sau înlocuirea relaţiilor economice defectuoase – şi *jeffersonieni* – care consideră că guvernul trebuie să adopte o politică de *laissez-faire* în domeniul economic.

discurs la Buffalo (2 septembrie 1912), că metoda pentru îndreptarea situației este distrugerea monopolurilor: „putem să prevenim aceste procese printr-o legislație corectivă și astfel să limităm folosirea greșită a competiției, încât folosirea ei corectă va distruge monopolul"[42]. Wilson dorea ca toți participanții la viața economică să aibă o șansă: „În ceea ce mă privește, vreau ca pigmeul să aibă o șansă să se arate"[43]. Pericolul nu este numai economic, ci și politic, deoarece marile trusturi vor acapara, cu timpul, conducerea țării în întregul ei[44].

Wilson a atacat și propunerea lui Th. Roosevelt pentru elaborarea unei legislații în domeniul asistenței sociale, legislație care îi făcea pe muncitori dependenți de guvern. Programul lui Th. Roosevelt putea fi binevoitor față de oameni, dar nu era potrivit pentru niște oameni liberi, afirma candidatul democrat. Treptat, Wilson a transformat bătălia pentru fotoliul prezidențial într-o luptă între libertate și sclavie: „Aceasta este o a doua luptă pentru emancipare... Dacă America nu va avea libera inițiativă, atunci nu va avea niciun fel de libertate"[45].

Prin ideile prezentate în a doua parte a campaniei sale electorale, Wilson a reușit să-și atragă progresiștii de partea sa, întrecându-l în preferințele electorale pe Theodore Roosevelt. Un lucru poate și mai important, atragerea progresiștilor a împiedicat formarea unui nou pol politic – *Partidul Progresist*. Alegerea lui Wilson în 1912, cu aproximativ 42% din votul popular și 435 de voturi ale electorilor, a fost privită ca o „revoluție politică", asemănătoare cu alegerea lui Jefferson în 1800, deoarece a însemnat revenirea Sudului în decizia politică a națiunii după o jumătate de secol și impunerea lui Wilson ca lider democrat național, după o perioadă destul de lungă de frământări. El nu era legat de niciun aranjament politic sau economic, așa încât era liber să-și pună în aplicare ideile din timpul campaniei electorale, fără a fi nevoit să facă vreun compromis.

Imediat după alegeri, Wilson era gata să-și întocmească programul de guvernare, în vederea căruia a purtat convorbiri cu liderii democrați din Congres, la Princeton și Trenton, sfătuindu-se în problema tarifelor vamale și a reformei financiare. Într-o serie de discursuri (la New York, Stanton-Virginia, Trenton și Chicago), el și-a anunțat programul de reforme, avertizându-i pe marii industriași și bancheri să nu i se opună. Ideile sale au căpătat și mai mulți

[42] Arthur S. Link, *Woodrow Wilson...*, p. 21.
[43] W. Wilson, *The New Freedom*, în Richard Hofstadter, *op. cit.*, p. 293.
[44] *Ibidem*, p. 297.
[45] Discursul de la Denver din 7 octombrie 1912, în Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 23.

susţinători după publicarea raportului Comitetului Pujo, la 28 februarie 1913[46], care a stabilit că, într-adevăr, concentrarea financiară era în creştere.

Tot în această perioadă, îşi exprimă încă o dată ideile asupra rolului preşedintelui, într-o scrisoare publică adresată lui A. Mitchell Palmer[47], legată de propunerea pentru un amendament care să fixeze durata mandatului prezidenţial la 6 ani, preşedinţilor interzicându-li-se să mai candideze la încă un mandat. Woodrow Wilson s-a pronunţat ferm împotriva acestei propuneri. Motivele acestui refuz sunt variate. În primul rând, opinia publică nu este interesată de o asemenea schimbare. Apoi, nu este corect să limitezi mandatul unui preşedinte care doreşte să îşi pună în practică un program bine închegat. Şase ani ar putea să pară mult, dar în acelaşi timp pot fi puţini. Poporul, al cărui reprezentant este preşedintele, poate sancţiona la următoarele alegeri un lider care nu şi-a îndeplinit promisiunile. El reia aici o parte din ideile referitoare la poziţia oarecum anormală a preşedintelui în sistemul american şi necesitatea unei schimbări pornind de la modelul britanic[48].

La 4 martie 1913, Woodrow Wilson, primul preşedinte democrat după o lungă perioadă, îşi rostea discursul inaugural, considerat unul dintre cele mai reuşite de acest gen. Era pentru prima oară de la John Adams încoace când un preşedinte american făcea acest lucru. Ca lector la Columbia, Wilson afirmase că „mesajele prezidenţiale erau fără nici o semnificaţie practică, documente formale pe care puţine persoane, cu excepţia editorilor de ziare, se oboseau să le citească". Dar dacă preşedintele are forţă personală şi vrea să şi-o exercite, o poate face prin mesajele sale, aşa încât „întreaga ţară le citeşte şi simte că cel care le-a scris vorbeşte cu autoritatea şi responsabilitatea pe care oamenii înşişi i le-au dat"[49].

Scopul discursului inaugural era, după expresia lui Wilson, ca membrii Congresului să înţeleagă că preşedintele este o persoană reală, nu un departament al guvernului, cu care ei trebuie să conlucreze în efortul de a adopta legislaţia de reformă. La 8 aprilie 1913, preşedintele apărea în faţa Congresului pentru a explica măsurile preconizate în domeniul tarifelor vamale[50]. Era o

---

[46] *Comitetul Pujo*, condus de Arsene Pujo din Louisiana, era un subcomitet al Comisiei pentru Bănci şi Monedă, creat în februarie 1912, pentru a cerceta concentrarea resurselor şi a puterii financiare în Statele Unite. Vezi textul raportului în Richard Hofstadter, *op. cit.*, pp. 299-301.

[47] Vezi textul scrisorii în Henry Jones Fork, *Woodrow Wilson: The Man and His Work*, D. Appleton and Co., New York, 1916, pp. 319-326.

[48] *Ibidem*, pp. 323-324.

[49] Janet Podell, Steven Anzovin, eds., *Speeches of the American Presidents*, The H.W. Wilson Co., New York, 1988, p. 380.

[50] *Ibidem*, pp. 380-382.

premieră în ultimul secol, căci de la Jefferson încoace, nici unul dintre președinți nu mai făcuse acest lucru. Jefferson abandonase această practică pe motiv că seamănă prea mult cu mesajul tronului adresat de regii englezi, acest lucru devenind un fel de lege nescrisă. Anunțul Casei Albe, din 6 aprilie 1913, că președintele va apărea în fața Congresului i-a făcut pe mulți congresmani, chiar și democrați, să respingă ceea ce ei considerau o imitație ieftină a monarhiei britanice. Președintele a ținut însă să distrugă zidul dintre puterea legislativă și cea executivă, precizând că este singura modalitate demnă pentru un președinte de a se adresa Congresului la începutul unei sesiuni parlamentare.

În ziua următoare discursului, la 9 aprilie 1913, președintele a avut întâia conferință cu liderii democrați, făcând primul pas pentru impunerea sa ca lider al partidului și focalizând atenția opiniei publice asupra Congresului.

În realizarea programului său de reformă, anunțat în discursul inaugural și în cel al tarifelor din 8 aprilie 1913, Wilson s-a folosit de toate mijloacele aflate la îndemâna unui președinte, pe care mulți dintre predecesorii săi le ignoraseră. De exemplu, atunci când au apărut probleme la legea Underwood[51], a făcut un pas îndrăzneț, trimițând scrisori ferme, dar împăciuitoare celor care se îndoiau și ținând conferințe particulare cu senatorii care își exprimaseră îndoieli în legătură cu legea. Wilson nu se putea baza pe voturile republicanilor progresiști, care ar fi votat-o dacă președintele nu ar fi transformat legea în una strict de partid. Apoi le-a reamintit colegilor săi care se opuneau legii de îndatoririle pe care le au față de propriul partid. Când aceste metode nu au mai fost de ajuns, din cauza intereselor în joc, Wilson a apelat și la opinia publică, denunțând, la 26 mai 1913, grupurile de presiune – *lobby*-urile, ale căror interese nu coincid cu cele ale națiunii. Curajul și fermitatea președintelui au dat roade, iar poziția lui s-a consolidat. Partidul Democrat a reușit să-și strângă rândurile, iar Wilson s-a impus ferm ca lider de partid.

Poziția lui Wilson s-a consolidat după adoptarea legilor ulterioare, deși misiunea sa nu a fost ușoară. Propunerea legii de reformă a sistemului bancar (*Federal Reserve Act*) a făcut necesară o nouă apariție în fața Congresului, la 23 iunie 1913, și o nouă intervenție pentru unitatea partidului său (democrații din sud considerau că legea ar trebui să fie mai radicală). În acest moment critic pentru partid, Wilson a dat dovadă de moderație și abilitate. Deși trei dintre

[51] Numele provine de la senatorul Oscar W. Underwood, o autoritate în materie de tarife vamale și susținător al reducerii acestora. Legea reducea rata medie a tarifelor și plasa o serie de produse importate pe liste de scutire. Reducerea era importantă în comparație cu legea Payne-Aldrich din 1909.

democraţii proeminenţi ai Senatului, James O'Gorman, Gilbert Hitchcock şi James Reed, au refuzat semnarea legii, Wilson a apelat la colegii democraţi din Senat să îi convingă pe insurgenţi. Ziarele au afirmat chiar că Wilson era gata să îi înlăture pe cei trei din partid şi să întreprindă un turneu în statele lor de proveniență. Wilson a dezmințit afirmaţiile ziariştilor şi a continuat negocierile până ce i-a convins pe dizidenţi[52]. La rândul ei, legea antitrust (legea Clayton[53]) a determinat a cincea prezență în fața camerelor reunite (preşedintele explicând extrem de detaliat programul său), ca şi o serie de conferinţe cu liderii democraţi pentru a le obține sprijinul.

Wilson a reuşit să se impună ca lider indiscutabil datorită îndrăznelii sale şi calităţilor personale, dar şi datorită altor factori. Nu a existat, cel puţin în primul mandat, o forță coerentă de opoziție în Congres, mai ales datorită dezbinării din rândul republicanilor. Wilson a reuşit să îi păstreze de partea sa cel puţin pe unii dintre „rebelii" republicani. Impunerea sa în propriul partid s-a datorat şi faptului că mulţi dintre congresmani pur şi simplu depindeau de forța preşedintelui pentru supraviețuirea lor politică, chiar şi dintre veterani. După cum s-a exprimat Arthur S. Link, „de obicei, ei nu aveau altă alternativă decât să îl urmeze pe preşedinte, chiar şi atunci când acesta insista asupra unei politici pe care o considerau catastrofică"[54].

Apelul la opinia publică a fost o armă pe care Wilson a folosit-o des, dar cu măsură. Chiar dacă unii politologi tind să plaseze începuturile preşedinţiei retorice în timpul lui Wilson, mandatele sale ne arată că, deşi a considerat că preşedintele este reprezentantul naţiunii şi că apelul la opinia publică este o armă pe care preşedintele poate şi trebuie să o folosească, Wilson a folosit cu prudenţă această modalitate, după ce epuizase calea conlucrării cu reprezentanţii politici

---

[52] Despre negocierile lui Wilson din această perioadă, Joseph Tumulty afirmă: „domnul Wilson a condus conferinţele pe această problemă, cu prietenii ca şi cu duşmanii, cu o superioritate liniştită şi un calm diametral contrare unor păreri... că era autocratic şi refuza cooperarea cu membrii Senatului şi Camerei într-un efort de a adopta o legislaţie de care era interesată întreaga ţară". Joseph Tumulty, *Woodrow Wilson As I Know Him*, A.M.S. Press, New York, 1970, p. 174. Vezi şi pp. 174-180 pentru atmosfera politică a perioadei.

[53] Programul antitrust cuprindea iniţial trei legi, comprimate apoi în una care a primit numele lui Henry D. Clayton, preşedintele Comitetului Judiciar din Camera Reprezentanţilor, şi care a fost adoptată la 15 octombrie 1914. Legea a marcat încheierea fazei antitrust din programul „Noua libertate", Wilson acceptând, în fapt, de acum încolo, soluţiile lui Roosevelt din programul „Noul naţionalism" – reglarea prin comisii comerciale puternice.

[54] Arthur S. Link, *Woodrow Wilson: The Philosophy, Methods and Impact of Leadership*, în Arthur P. Dudden, *Woodrow Wilson and the World Of Today*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1957, p. 18.

din Washington. Punerea în practică a programului său, *Noua libertate,* în 1913 și 1914, și campania pentru sporirea capacităților militare americane din 1915 și 1916 sunt o dovadă în acest sens.

În 1916, profitând și de faptul că era în plină campanie electorală, a apelat la sprijinul popular pentru legea de reorganizare a armatei, pentru legea Adamson și pentru legea Keating-Owen[55]. De altminteri, anul 1916 marchează a doua mare etapă, și ultima, a programului său de reformă, axată pe domeniul agricol și al muncii salariate, cu legi pe care până acum Wilson le refuzase. Necesitățile campaniei electorale și războiul din Europa au impulsionat punerea lor în prim-plan, deoarece opinia publică era extrem de favorabilă. Cel puțin în ceea ce privește legea de reorganizare a armatei, apelul la opinia publică, după explicarea programului unor personalități ale vremii (discursul din 4 noiembrie de la Manhattan Club în New York) și congresmanilor (adresa anuală către Congres din decembrie 1915) a dat rezultate peste așteptări, chiar dacă a dus la demisia lui Garrison (în locul căruia a venit Newton D. Baker). Senatul a sporit numărul armatei regulate și sumele alocate acesteia.

Dacă în primul mandat și în prima parte a celui de-al doilea, apelul la opinia publică a dat rezultatele scontate, lucrurile s-au schimbat ulterior. Apelul de la sfârșitul lunii octombrie 1918 pentru alegerea unui Congres democrat a fost prost inspirat. Americanii erau acum interesați de problema inflației și a refacerii postbelice și nu de preocuparea lui Wilson pentru politica externă. Pe lângă faptul că președintele nu a câștigat simpatizanți, a declanșat și conflictul cu Congresul republican, periclitându-și și poziția sa la Conferința de Pace de la Paris.

Războiul mondial a avut consecințe și asupra funcționării puterii executive. În timpul administrației Wilson, mai precis în anii de război, are loc o importantă sporire a rolului guvernului, atât în viața economică, cât și în alte sectoare ale societății americane, fenomen care a fost prezent și în alte state beligerante. După cum s-a afirmat adeseori, „complexul militaro-industrial" dezvoltat în timpul Războiului Rece își are originea în cooperarea dintre guvern si oamenii de afaceri din timpul Primului Război Mondial. Deciziile economice au devenit tot mai centralizate și necesitățile efortului de război au impus noi metode de conducere. Wilson s-a opus tuturor cerințelor republicanilor pentru crearea unui

[55] *Legea Adamson,* din 3 septembrie 1916, reglementa numărul de ore lucrate și modalitățile de plată, suspendarea grevelor și folosirea căilor ferate pentru scopuri militare. *Legea Keating-Owen,* adoptată la 1 septembrie 1916, rezolva în parte problema muncii copiilor. Legea interzicea comerțul interstatal de bunuri fabricate parțial sau total de către copiii sub 16 ani, angajați mai mult de 8 ore pe zi. În 1918, Curtea Supremă, în cazul *Hammer vs. Dagenhart,* a declarat legea neconstituțională, deoarece reglementarea era de competența statelor.

cabinet de coaliţie sau pentru înfiinţarea unui *Comitet Reunit al Congresului pentru Război* (*Joint Committee on the Conduct of War*), de genul celui din timpul Războiului Civil. El a ales să întărească puterea guvernului pentru ca acesta să facă faţă cu succes cerinţelor epocii, mai ales că aceasta corespundea şi concepţiilor sale anterior exprimate. „În timp de război", a spus el, „este datoria preşedintelui să conducă, să conducă permanent. Nu mă voi sustrage îndatoririi mele"[56].

Perioada războiului s-a caracterizat nu numai prin creşterea semnificativă a puterilor preşedintelui, dar şi prin implicarea sa în administraţie şi sporirea iniţiativei prezidenţiale. În timp de pace, Congresul legifera în detaliu crearea şi funcţionarea birourilor şi agenţiilor administrative guvernamentale şi le acorda fondurile necesare, astfel că, în fapt, unele dintre sectoarele guvernului răspundeau mai mult în faţa Congresului decât a preşedintelui. În condiţii de război, acest sistem nu putea funcţiona. Dacă multe dintre agenţii au fost create în concordanţă cu acte ale Congresului sau derivau din puterile legale ale preşedintelui, altele au fost create fără o autorizare specifică a Congresului.

În agenţiile şi comitetele create, Wilson a încercat să numească atât democraţi, cât şi republicani, dar a fost aspru criticat de către aceştia din urmă, mai ales că s-a ajuns şi la unele scandaluri legate de funcţionarea lor – lucru inevitabil pe timp de război.

Doctrina progresistă a eficienţei nu s-a aplicat doar în economie şi administraţie, ci şi în mobilizarea opiniei publice. Datorită condiţiilor de război, aceasta a însemnat de multe ori control şi chiar abuzuri. Wilson era conştient de pericol, declarând chiar că „odată ce-i împingi pe aceşti oameni în război, ei vor uita că a existat vreodată ceea ce se cheamă toleranţă"[57]. S-a creat o adevărată isterie a spionilor şi apoi a pericolului bolşevic.

Imediat după declararea războiului, la 14 aprilie 1917, a fost creat *Comitetul de Informare Publică*, în fruntea căruia s-a aflat George Creel, reporter din Denver, a cărui activitate a fost remarcabilă. *Legea spionajului* (*Espionage Act*) din 1917, şi *Legea împotriva subversiunii* (*Sedition Act*) din 1918 declarau ilegală critica la adresa guvernului şi a tacticilor de război. Legea spionajului prevedea amenzi până la 10.000 de dolari şi 20 de ani de închisoare, iar *Legea împotriva subversiunii* avea aceleaşi prevederi pentru cei care împiedică vânzarea de certificate, incită la insubordonare, descurajează recrutarea sau „emit, tipăresc, scriu sau publică voit, într-un limbaj neloial, profan, injurios sau abuziv" despre forma de guvernământ, steag, constituţie, uniformă sau „susţin

[56] *Apud* Eric F. Goldman, *Woodrow Wilson: The Test of War*, în Arthur P. Dudden, *op. cit*, p. 48.
[57] George Brown-Tindall, *op. cit.*, p. 679.

orice reducere a producției... sau a orice este necesar sau esențial purtării războiului"[58]. Aceste legi au dus la cazuri celebre – *Schenck vs. United States*, *Abrams vs. United States* din 1919, care au stat la baza definirii libertății de exprimare de către Curtea Supremă[59]. Un alt caz celebru este cel al liderului socialist Eugene Debs, condamnat la zece ani de închisoare pentru un discurs antirăzboinic, în care i-a îndemnat pe americani să se opună recrutării.

Creşterea rolului executivului în viața politică şi economică americană a avut şi părți negative, deoarece lupta pentru democrație pe plan extern a însemnat încălcări ale acesteia pe plan intern. Nimeni nu putea pune la îndoială necesitatea protejării de sabotaje şi propagandă ostilă, însă noile legi au părut multora îndreptate mai degrabă împotriva celor care criticau aspru administrația Wilson (de aceea *Legea Smith*, adoptată de către Congres în 1940, nu interzicea critica la adresa guvernului, ci doar propaganda pentru înlăturarea lui prin forță). Legile federale şi o parte a legilor din state au permis învinuirea şi condamnarea unor radicali, pacifişti sau eretici.

Pe baza acestor legi au fost făcute 877 de condamnări din totalul de 1956 de procese începute în 1919 şi 1920. De la cuvintele lui Wilson din discursul de ziua drapelului din 1917, „Vai celui sau celor care caută să ne stea în cale în această zi de mare dârzenie"[60], s-a ajuns la o adevărată vânătoare de vrăjitoare şi la acte de nebunie colectivă[61].

„Spaima roşie" a contribuit şi ea la o serie de acțiuni antidemocratice. Procurorul general, Alex. Mitchell Palmer, cunoscut xenofob, a declanşat vânătoarea de bolşevici[62]. În 1919, Departamentul Justiției a hotărât deportarea străinilor cu vederi radicale. J. Edgar Hoover, numit în fruntea noii Secții de

---

[58] Richard Hofstadter, *op. cit.*, p. 678; *Understanding American Government*, West Publishing Co., St. Paul, 1993, p. 404.

[59] În cazul Schenck, unul dintre liderii socialişti de frunte a fost pus sub acuzare şi condamnat pentru instigare la rezistență în fața ordinii constituționale. Jacob Adams şi alții au fost condamnați deoarece împărțeau pamflete care criticau administrația Wilson pentru trimiterea de trupe în Rusia în vara anului 1918. Cu toate că nu se putea dovedi că pamfletele periclitaseră în mod real operațiunile militare, ei au fost condamnați pentru că „ar fi putut" să le pericliteze. În ambele cazuri, s-a făcut uz de criteriul formulat de judecătorul Oliver Wendell Holmes, al „pericolului clar şi iminent". Vezi Daniel P. Currie, *op. cit.*, p. 67; Melvin J. Urofsky, *Texte fundamentale ale democrației americane*, Teora, 1995, pp. 268-273.

[60] James Brown Scott, *op. cit.*, pp. 316-317. Ziua drapelului este aniversată la 14 iunie, dată la care, în 1777, a fost adoptat steagul Statelor Unite.

[61] Astfel, în Butte, Montana, un handicapat a fost luat din patul său şi spânzurat; mulți germano-americani au suferit abuzuri şi persecuții.

[62] El a sperat că va putea folosi lupta împotriva radicalilor în campania pentru obținerea președinției.

Informaţii Generale din Departamentul Justiţiei, a început întocmirea unui dosar cu date despre radicali. Au fost organizate raiduri, în urma cărora s-au făcut arestări şi percheziţii fără mandat şi s-a hotărât deportarea fără proces. Aceste raiduri au început în noiembrie 1919, când au fost arestate 250 de persoane din unsprezece oraşe, şi a atins punctul culminant la 2 ianuarie 1920, când au fost întreprinse raiduri în 33 de oraşe. La nivel naţional au fost arestaţi 4000 de presupuşi comunişti. „Spaima roşie" a încetat în vara anului 1920, dar a lăsat urme în restricţiile asupra imigrării, stigmatizarea sindicatelor şi în acţiunile pentru „americanism 100%".

Wilson nu a reacţionat pentru contracararea acestor acte. De altminteri, în 1919, era preocupat de politica externă şi, o perioadă, plecat în Europa. Aparent, preşedintele a dorit promovarea unităţii naţionale, nutrind credinţa că, după război, lucrurile vor reveni la normal, ceea ce s-a întâmplat după 1920. Este posibil să fi fost mulţumit chiar de încetarea criticilor mai radicale la adresa administraţiei, iar misiunea mesianică a Statelor Unite nu trebuia oprită şi justifica, oricum, unele „scăpări". Chiar şi după încetarea războiului, Wilson a refuzat eliberarea lui Debs şi a altora din închisoare.

Legat de aceste lucruri, este semnificativă declaraţia lui Wilson din 1922: „Este o responsabilitate teribilă să conduci o democraţie într-un război care se poartă pentru un ideal. Este cel mai probabil că democraţia va câştiga războiul şi îşi va pierde sufletul"[63].

Au existat şi alte limitări ale democraţiei în timpul preşedinţiei wilsoniene, fără legătură cu războiul, în ceea ce priveşte drepturile negrilor şi dreptul de vot pentru femei.

Wilson, deşi democrat convins, a împărtăşit ideile epocii sale cu privire la segregaţia rasială. Născut în Sudul confruntat cu problemele Războiului Civil, a fost crescut într-o atmosferă în care negrii erau trataţi în manieră paternalistă. În perioada în care a deţinut preşedinţia la Princeton, el a interzis accesul negrilor în universitate, de teamă că prezenţa lor ar putea tulbura ordinea socială.

Problema rasială nu a fost un subiect în campania electorală din 1912 şi nici nu putea fi la vremea respectivă. Oricum, părerile candidaţilor prezidenţiali coincideau: negrii sunt inferiori albilor. În apelul făcut către „concetăţenii mei de culoare", Wilson îşi exprima dorinţa de a vedea justiţia pusă în practică şi îi asigura pe americanii de culoare că va face orice este posibil pentru interesele negrilor[64]. Deşi numărul voturilor negrilor nu era semnificativ, Wilson nu putea

[63] *Apud* în Arthur P. Dudden, *op. cit.*, p. 66.

[64] Theodore C. DeLaney, *History Written With Lightning: Woodrow Wilson and the Problem of Race*, *www.woodrowwilson.org/symp2000_historywrittenwithlightning.html*, p. 2.

să lase nimic la voia întâmplării, așa că a făcut tot posibilul să obțină chiar și câteva voturi, fără a-i înstrăina pe simpatizanții albi din Sud. În timpul campaniei prezidențiale din 1912, el a apelat la sprijinul negrilor și a fost susținut de lideri de-ai lor precum: Oswald Garrison Villard, William E.B. DuBois sau William Monroe Trotter. DuBois l-a susținut inițial pe liderul socialist Eugene V. Debs, dar apoi a trecut de partea lui Wilson, susținând că diploma universitară a acestuia îl va împiedica să îi trateze nedrept pe negri (era el însuși un istoric, absolvent de Harvard).

Imediat după învestirea lui Wilson ca președinte, Oswald Garrison Villard (care, deși alb, era unul dintre fondatorii *Asociației Naționale Pentru Progresul Populației de Culoare, National Association for the Advancement of Colored People* sau *NAACP*) a prezentat la Casa Albă un plan pentru înființarea unei comisii naționale care să analizeze întreaga problematică rasială din Statele Unite – *Comisia Rasială Națională* (*Racial National Commission*). Wilson, la început interesat, a respins propunerea, motivând că situația politică delicată nu permitea acest lucru, iar înființarea comisiei ar stârni resentimentele sudiștilor, ale căror voturi erau necesare pentru votarea programului legislativ de reformă. În Congres se remarca, de asemenea, o ascendență a ideilor rasiale sudiste. Se propunea segregarea în guvern și în serviciile publice și demiterea sau retrogradarea negrilor. Deși Wilson nu împărtășea aceste opinii, probabil că și el, ca și întregul cabinet, credea în ideea de segregare. Așa că, atunci când Albert S. Burleson a sugerat segregarea în serviciile federale, Wilson nu s-a opus. Măsura s-a bucurat de simpatia majorității membrilor de cabinet, ca și a soției lui Wilson.

Segregarea existase și înainte, dar fusese neoficială și, în plus, acum cei care s-au opus măsurii au fost demiși. Din această cauză, Wilson a fost atacat în presă, ziaristul William Monroe Trotter scriind: „Ca cetățeni egali și în virtutea promisiunilor publice ale dumneavoastră, suntem îndreptățiți prin legământul dumneavoastră la eliminarea discriminării, restricțiilor, imputațiilor și insultelor în guvern. Aveți o «nouă libertate» pentru albii americani și o «nouă sclavie» pentru cetățenii afro-americani?"[65]. Răspunsul lui Wilson a fost că segregarea era în interesul negrilor, dar protestele au determinat stoparea ei (cel puțin oficial). Wilson, în ciuda protestelor vehemente ale unor congresmani, a păstrat în funcție trei înalți funcționari de culoare: Ch.W. Anderson, judecătorul Robert H. Terrell și James A. Cobb (care erau republicani, dar de o înaltă ținută

[65] Patricia and Frederick Mekissack, *The Civil Right Movement in America from 1895 to Present*, 2-nd ed., Children's Press, Chicago, 1991, p. 109.

profesională)[66]. Cu toate acestea, până în 1916, administrația Wilson şi-a pierdut aproape complet electoratul negru, ca urmare a măsurilor discriminatorii. Legăturile cu liderii de culoare, tensionate după vizitele delegațiilor conduse de William Monroe Trotter la Casa Albă din 1913 şi 1914, au fost reluate după intrarea Statelor Unite în război.

După aprilie 1917, aproximativ 400.000 de negri au fost chemați la arme, dar au avut de suferit de pe urma discriminării. Taberele de instrucție erau segregate, iar trei din patru soldați negri prestau activități de intendență sau diverse munci. Ofițerii negri erau şi ei discriminați.

Problemele rasiale s-au înmulțit mai ales după încheierea războiului. În ultimii ani ai celui de-al doilea mandat wilsonian s-au semnalat 25 de conflicte majore între albi şi negri, care s-au soldat cu victime (cele mai importante fiind la Longview, Washington, Chicago, Elaine-Arkansas).

O altă problemă care frământa societatea americană în domeniul lărgirii democrației era acordarea dreptului de vot pentru femei. Wilson, deşi a aprobat acțiunile statelor în favoarea dreptului de vot pentru femei, a refuzat sprijinul prezidențial pentru un amendament privitor la acesta, motivând că nici platforma partidului său nu-l susține[67]. Deşi susținuse acordarea dreptului de vot în statul în care a fost guvernator, Wilson le-a spus sufragetelor (după cum se intitulau militantele pentru acordarea dreptului de vot pentru femei), în 1916, „să mai aştepte"[68].

După izbucnirea războiului mondial, sufragetele au hotărât că trebuie să îşi intensifice eforturile. Motivul era logic: dacă Statele Unite luptă pentru democrație în afară, trebuie să o respecte şi să o susțină şi în interior. Un grup de sufragete condus de Alice Paul a început pichetarea Casei Albe, spre amuzamentul lui Wilson, care îşi ridica pălăria şi le zâmbea când trecea pe lângă ele (ba chiar le-a invitat la cafea). Şi-a schimbat curând părerea despre „santinelele tăcute" (după cum s-au intitulat femeile), aşa că la sfârşitul lui iunie 1917, şase au fost arestate, la 4 iulie, altele 11, iar zece zile mai târziu, restul. Au fost acuzate şi condamnate pentru „obstrucționarea traficului". Protestul a reînceput în august. De această dată, femeile au avut de suferit de pe urma agresiunii mulțimii, poliția refuzând să intervină.

---

[66] Vezi Louis R. Harlan, Raymond W. Smock, eds., *Booker T. Washington Papers*, vol. 12, 1912-1914, University of Illinois Press, 1982, scrisoarea lui B.T. Washington către preşedinte, p. 451, şi răspunsul lui Wilson, p. 465; vol. 13, 1914-1915, publicat în 1984, p. 108, despre numirea lui Cobb.

[67] Programul electoral democrat din 1916 recomanda doar ca statele să acorde femeilor drept de vot.

[68] Discursul din Atlantic City, vezi Albert Shaw, *op. cit.*, vol. 1, p. 327.

Un alt grup de sufragete, condus de Carrie Chapman Catt, a ales o altă cale. Ele au intuit că războiul le oferă o oportunitate, conducătoarea lor adresând o cerere personală președintelui să susțină amendamentul introdus în dezbatere. Wilson a intuit și el că femeile care primesc drept de vot pot reprezenta un important segment de susținere a războiului, fiind jumătate din populația Statelor Unite. Ca și în cazul segregației, părerile sale fuseseră mai degrabă conservatoare și caracteristic sudiste, dar, spre deosebire de problema negrilor, Wilson și-a schimbat opinia, influențat și de cea de-a doua sa soție, ca și de fiica sa. Drept urmare, adresându-se Senatului, Wilson a susținut dreptul de vot pentru femei. Senatul a respins propunerea, dar în 1920 va intra în vigoare amendamentul al XIX-lea la Constituție, care acorda drept de vot femeilor.

Administrația wilsoniană a mai ridicat două probleme: preluarea succesiunii și cea a incapacității de a conduce. Ambele existaseră și mai înainte și nici până astăzi nu există reguli precise pentru transferul puterii, dar al XX-lea amendament la Constituție a înjumătățit perioada de *interregnum*, devansând data inaugurării de la 4 martie la 20 ianuarie.

Preluarea succesiunii a devenit acută în condițiile crizei determinate de Primul Război Mondial. Wilson era de părere că președintele trebuie să-și preia funcția imediat după alegeri, așa cum fac premierii într-un sistem parlamentar. Cooperarea între președintele în funcție și președintele ales era cu atât mai necesară cu cât linia politică externă trebuia să se mențină în aceleași coordonate. De aceea, el propunea ca, în eventualitatea pierderii alegerilor, Charles Evans Hughes, contracandidatul său, să devină Secretar de Stat, apoi președintele și vicepreședintele să demisioneze, „deschizând astfel domnului Hughes succesiunea imediată la președinție"[69]. Soluția aceasta fusese sugerată și de colonelul House cu două săptămâni înainte. Nu a fost însă cazul, deoarece Wilson a câștigat alegerile.

Problema inabilității, a incapacității de a conduce, a fost mult mai gravă. Ea a provocat probleme mai mari nu numai pentru că a durat mult, ci și pentru că a avut loc în timpul controversei asupra Ligii Națiunilor, de la 25 septembrie 1919 până la 3 martie 1920. 28 de acte au devenit legi pentru că președintele nu le-a putut semna în termen de 10 zile (conform Constituției, dacă președintele nu acționează în acest termen, legea este ratificată fără aprobarea sa). Opt luni de zile, Wilson nu s-a întâlnit cu membrii săi de cabinet, *Comitetul Senatului pentru Relații Externe* nu s-a putut consulta cu președintele asupra problemei Shantungului, Wilson nu i-a putut primi pe reprezentanții străini (ambasadorul

[69] Arthur S. Schlesinger, *The Cycles of American History*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1986, p. 322.

Marii Britanii, Grey, a stat patru luni la Washington fără a fi primit de preşedinte). Senatorului Gilbert M. Hitchcock, liderul democratic din Senat, nu i-a fost permis să discute cu Wilson, deşi credea că a găsit o cale de compromis în privinţa tratatului de la Versailles. Multe dintre documentele de stat ajungeau la soţia preşedintelui, care le dădea lui D. Houston sau altora în care avea încredere, dacă ea sau doctorul credeau că nu pot fi văzute de Wilson.

Situaţia a stârnit nemulţumiri fireşti, aşa încât la 1 martie 1920, *Comitetul pentru Probleme Judiciare al Camerei Reprezentanţilor* a început audierile pentru adoptarea a trei propuneri de legi şi a unui amendament pentru declararea incapacităţii preşedintelui. Rezultatul a fost nul ca urmare a problemelor constituţionale ridicate.

Apoi, *Comitetul pentru Relaţii Externe al Senatului* i-a delegat pe senatorii Albert Fall şi Gilbert Hitchcock pentru o întâlnire cu preşedintele în care să stabilească dacă Wilson se află în deplinătatea facultăţilor mintale şi fizice. După o întrevedere de 40 de minute, ei au ajuns la concluzia că, deşi imobilizat la pat, Wilson este perfect normal din punct de vedere mintal. Problema rămânea nesoluţionată, mai ales că ideea membrilor de cabinet ca vicepreşedintele să acţioneze ca preşedinte a fost respinsă (după cum se ştie, propunerea lui Lansing în acest sens, respinsă categoric de Joseph Tumulty, a dus la demisia forţată a Secretarului de Stat). Dacă în cazul preşedintelui Garfield (1881), problema s-a „rezolvat" prin moartea sa, Wilson a trăit până la sfârşitul mandatului (şi trei ani după aceea). De-abia după al Doilea Război Mondial şi asasinarea lui Kennedy s-a luat o decizie fermă în acest sens[70].

Boala lui Wilson a afectat şi candidaturile democraţilor în alegerile prezidenţiale. Wilson a fost tentat de o a treia candidatură, lucru care i-a alarmat pe unii dintre fruntaşii democraţi. Tumulty i-a scris o scrisoare soţiei lui Wilson, cerând o retragere „demnă"[71]. Au fost ţinute discursuri acide în Congres împotriva unei eventuale candidaturi, dar sondajele arătau că preşedintele încă se mai bucura de popularitate. Posibilitatea ca Wilson să candideze pentru încă un mandat a avut o influenţă negativă asupra candidaturilor altor lideri, precum William Gibbs McAdoo, A. Mitchell Palmer sau Herbert Hoover, şi a bulversat convenţia democratică.

---

[70] În 1947 s-a adoptat *Actul de succesiune prezidenţială* (*Presidential Succession Act*); în 1967, al XXV-lea amendament reglementa problema vicepreşedintelui.

[71] Wesley M. Bagby, *Woodrow Wilson, a Third Term, and the Solemn Referendum*, *American Historical Review*, vol LX, no. 3, April 1955, p. 571.

*

Una dintre cele mai semnificative modificări aduse instituției prezidențiale de către Wilson a fost implicarea în relațiile internaționale. Deși preocupat înainte de a deveni președinte mai mult de politica internă, Wilson și-a adus una dintre cele mai importante contribuții în domeniul politicii externe.

Conform Constituției, președintele are puteri destul de mari în acest domeniu, mai ales în ceea ce privește războiul, dar, ca și în celelalte cazuri, aceste prerogative sunt contrabalansate de Congres. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu unele excepții remarcabile – Washington, Jefferson și Lincoln, puterea prezidențială în domeniul extern a fost redusă. Ascensiunea prezidențială s-a produs concomitent cu o creștere economică accentuată. În 1827, Curtea Supremă a hotărât că „autoritatea de a decide dacă a apărut o stare de necesitate aparține exclusiv președintelui" (cazul *Martin vs. Mott*, 1827)[72], ceea ce a constituit una dintre direcțiile pe care se va extinde puterea prezidențială. În plus, în 1890, Curtea Supremă a elaborat doctrina puterii prezidențiale inerente de a apăra pacea Statelor Unite. Aceasta poate fi folosită pentru a apăra o oficialitate de un atentat sau pentru a justifica intervenția în conflictele de muncă (cum a făcut Wilson, în 1916).

De aici s-a inspirat Theodore Roosevelt în a sa „teorie a slujirii", pe care a aplicat-o și în politica externă, dar și pe plan intern: „...ocazional apar mari crize naționale care cer o acțiune imediată și viguroasă a executivului și, în asemenea cazuri, este de datoria președintelui să acționeze pe baza teoriei că el este în slujba poporului"[73]. Cam în aceeași perioadă, Wilson se apleca și el asupra prerogativelor prezidențiale

În *Guvernarea congresului*, referirile la politica externă sunt trecătoare. Câțiva ani mai târziu, într-o altă lucrare a sa, *Statul* (*The State*), o abordare de pionierat a studiului comparativ al guvernării, el dedică ceva mai mult de o pagină relațiilor internaționale, dar din punctul de vedere al legislației. Interesul începe să crească la sfârșitul lui 1890 și începutul lui 1900, această schimbare fiind determinată de modificările internaționale, care au avut un impact semnificativ asupra gândirii politice americane, în special legat de rolul Statelor Unite în lume. Controversele din Venezulela, războiul cu Spania, problemele din Extremul Orient și apetitul crescut pentru colonii au fost hotărâtoare. În consecință, Wilson a sprijinit poziția președintelui Cleveland despre dreptul

[72] Arthur M. Schlesinger, *The Imperial Presidency*..., p. 48.
[73] *Ibidem*, p. 90.

Statelor Unite de a interveni în arbitrarea disputelor teritoriale din emisfera vestică[74].

După războiul hispano-american, Wilson a conchis că acesta este urmarea firească a creşterii puterii americane, mai ales pe plan industrial, iar Statele Unite sunt datoare să ocupe Filipinele, pentru a-i învăţa pe filipinezi ordinea şi autoguvernarea, chiar cu preţul folosirii forţei. În *Istoria poporului american* (*A History of the American People*), Wilson afirma că Statele Unite trebuie să achiziţioneze pieţe şi colonii peste hotare, ideile sale fiind în concordanţă cu altele exprimate în perioadă, exemplul cel mai cunoscut fiind Alfred T. Mahan. Acest război înseamnă sfârşitul izolaţionismului tradiţional, este un punct de turnură de la dezvoltarea pe baza propriilor resurse către cucerirea pieţelor lumii[75]. Aceste idei sunt reluate într-un eseu din 1901. Acum, spune Wilson, noile circumstanţe pun în primejdie tradiţia de autosuficienţă şi securitate prin izolare. Poporul american nu mai poate face faţă provocărilor prin izolare, fiind necesară o reorientare a politicii externe[76].

Tot în 1901, în a cincisprezecea ediţie a lucrării sale *Guvernarea Congresului,* el atrăgea atenţia asupra „puterii mult crescute... date preşedintelui de implicarea în politica internaţională"; în politica externă, executivul „trebuie să fie în mod necesar ghidul: trebuie să furnizeze informaţiile pe baza cărora să se acţioneze şi, în mare măsură, să controleze conducerea acesteia"[77].

În 1908, Wilson recunoaşte şi primejdiile controlului prezidenţial absolut în politica externă: „una dintre cele mai mari puteri ale preşedintelui este controlul său absolut, asupra relaţiilor externe, pe care preşedintele îl posedă fără nicio restricţie şi care este virtual puterea de a controla totul"[78]. De aceea este necesară conlucrarea cu puterea executivă, preşedintele trebuind să acţioneze „în adevăratul spirit al Constituţiei..., păstrându-se în legătură confidenţială cu

---

[74] Venezuela şi Guyana Britanică au ajuns la un conflict de frontieră pe care Marea Britanie a refuzat să îl soluţioneze pe calea arbitrajului, începând din 1886 să ocupe teritoriul disputat. Drept urmare, printr-o notă diplomatică adresată de Secretarul de Stat Olney, în deplin consens cu preşedintele, se cerea acceptarea arbitrajului şi recunoaşterea suveranităţii americane în emisfera vestică. Nota lui Olney a fost inclusă în mesajul către Congres, din 17 decembrie 1895, al preşedintelui Cleveland. Marea Britanie a acceptat în final arbitrajul, care i-a fost favorabil.

[75] Woodrow Wison, *History of the American People*, vol. V., New York, 1902, pp. 294-296.

[76] Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist. A Look at his Major Foreign Policies*, Quadrangle Book, Chicago, 1963, pp. 7-8.

[77] Woodrow Wilson, introducere la ediţia din 1901 a *Congressional Government*, Boston, 1901, pp. XI-XII.

[78] Arthur M. Schlesinger, *op. cit*, p. 98.

liderii Senatului când planurile sale sunt în desfășurare, când sfatul lor îi va servi și informațiile sale le vor servi lor"[79].

Putem astfel afirma, așa cum a făcut-o și Arthur S. Link, că Wilson a venit la Casa Albă cu „un sistem filozofic coerent despre natura și finalitatea guvernării"[80], care putea fi ușor translat către politica externă. Un avantaj al său a fost și faptul că era conștient de schimbările din plan diplomatic și de impactul lor asupra instituțiilor politice. În timpul primului mandat și la începutul celui de-al doilea, Wilson a pus în practică cele afirmate în lucrările sale. Situația s-a schimbat dramatic însă în anii următori.

Una dintre prerogativele prezidențiale pe care Wilson a pus-o în practică des a fost cea a intervenției armate. La început, el a cerut acordul Congresului, chiar în cazuri în care acesta nu era absolut necesar. Așa a procedat după incidentul de la Tampico, subliniind că, deși Constituția îi permite intervenția, nu dorește „să acționeze într-o problemă cu consecințe atât de grave decât în strânsă consultare și colaborare, atât cu Senatul, cât și cu Camera Reprezentanților"[81]. În 1916, Wilson a cerut din nou acordul de a interveni în Mexic, deși acțiunea sa era perfect justificată de faptul că se contracara o invazie pe teritoriul american.

În schimb, în 1918, când a trimis trupele americane în Siberia, nu a apelat la Congres. Când a primit cererea secretă din partea Marii Britanii de a trimite trupe americane care să ocupe porturile din nordul Rusiei, Wilson a discutat cu Robert Lansing, cu Newton Baker și generalul Peyton C. March. Hotărârea lui Wilson, care nu avea o bază bine consolidată, nu a schimbat lucrurile în ceea ce privește situația din Rusia, trupele fiind retrase din nordul Rusiei, în 1919, și din Siberia, la începutul anului 1920[82]. Intervenția a avut însă consecințe importante în planul relațiilor internaționale și în raporturile sovieto-americane[83].

La începutul războiului mondial, Wilson s-a bazat mai mult pe autorizarea acțiunilor sale de către Congres, probabil datorită concepției sale despre președinte ca un prim-ministru. Când a cerut autorizația de a înarma vasele comerciale, Wilson, ca și în cazul intervenției în Mexic, sublinia că are deja autoritatea de a o face, dar dorește să știe că „autoritatea și puterea Congresului sunt în spatele meu în orice ar putea deveni necesar să fac. Suntem doar în slujba

---

[79] Woodrow Wilson, *Constitutional Government*..., p. 77.

[80] Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 10.

[81] Discursul din 20 aprilie 1914, în Arthur M. Schlesinger, *op. cit.*, p. 98.

[82] Detalii în Mihaela Puiu, *Woodrow Wilson și problemele Extremului Orient*, în A.Ș.U.I., tom XLVIII-XLIX, 2002-2003, pp. 108-111.

[83] Resentimentele sovietice au persistat ani buni, în 1959, Nikita Hruşciov reamintindu-le americanilor de intervenția pe care aceștia o dăduseră uitării de mult timp.

poporului şi trebuie să acţionăm împreună"[84]. Şi în acest caz, situaţia s-a modificat spre sfârşitul războiului. Wilson nu a consultat nici un membru al Congresului când a elaborat cele „Paisprezece puncte" şi nici nu a cerut aprobarea acestora, deşi aveau o importanţă deosebită pentru desfăşurarea războiului.

Ceea ce a deteriorat definitiv raporturile cu legislativul a fost o altă decizie a lui Wilson: la 18 noiembrie 1918, el a anunţat că se va deplasa la Paris în fruntea delegaţiei americane. Oponenţii săi au subliniat că niciun alt preşedinte nu mai mersese în Europa, că problemele interne erau cel puţin la fel de importante, că suferă de „complexul de Mesia" şi că, oricum, nu reprezintă poporul american de vreme ce democraţii pierduseră recentele alegeri parţiale pentru Senat. Fără să ia în seamă aceste lucruri şi fără să ceară vreo părere, Wilson a anunţat, la 29 noiembrie, Comisia care urma să-l însoţească, din care făcea parte doar un republican, şi acela nu prea cunoscut (Henry White, diplomat de carieră). Mai mult, preşedintele nu i-a consultat pe senatori asupra prevederilor viitorului tratat de pace, deşi era conştient că acestea trebuie aprobate de către Senat. Ajuns la Paris, Wilson s-a izolat chiar şi de cei pe care îi alesese să-l însoţească. În continuare, el s-a arătat puţin dispus să negocieze şi să facă vreun compromis cu oponenţii, rezultatul fiind refuzul Senatului american de a ratifica tratatul de la Versailles, cu toate consecinţele binecunoscute.

Nu putem să nu precizăm şi minusurile gândirii şi practicii politice wilsoniene în ceea ce priveşte politica externă. Fără a fi de acord cu viziunea revizionistă despre catastrofa pe care ar fi însemnat-o Wilson pentru relaţiile internaţionale ale Statelor Unite, există şi câteva puncte slabe, unele dintre ele decurgând din contextul intern şi extern pe care preşedintele nu îl putea controla, altele din slăbiciunile sale proprii sau ale colaboratorilor săi.

Wilson nu a înţeles complexitatea şi dificultăţile politicii externe, manifestând dezinteres faţă de problemele noi ale perioadei antebelice şi faţă de tensiunile din Europa. Naivitatea sa, după cum a fost interpretată de mulţi, s-a manifestat în încrederea în bunătatea şi raţiunea omului, în energia democraţiei de a trece obstacolele şi în viziunea sa asupra relaţiilor internaţionale ca legături între *gentlemeni*, controlaţi de o opinie publică luminată (idee care nu era străină multor americani în epocă). De aceea a judecat greşit unele situaţii, dând soluţii „de Don Quijote sau nepractice"[85].

La aceasta se adaugă şi unele dintre trăsăturile sale de caracter, mai ales tipul său dominator şi convingerea în misiunea sa de instrument al divinităţii. De

[84] Discursul din 20 aprilie 1914, in Henry Steele Commager, *Documents...*, p. 92.
[85] Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist...*, p. 17.

asemenea, dorința de a prelua controlul absolut al domeniilor pe care le considera vitale, trecând peste Departamentul de Stat și peste profesioniștii de aici, pe care îi considera în bună parte fie incompetenți, fie produsul vechii școli diplomatice. Este drept că mulți dintre ei chiar erau incompetenți, de exemplu Bryan sau Gerard. Wilson a încercat să schimbe sistemul numirilor în funcțiile diplomatice, dar s-a lovit de tradiția prea puternică, pe care a fost nevoit în final să o accepte (exemplul clasic în acest sens fiind Gerard, pe care îl disprețuia, dar pe care l-a numit datorită serviciilor aduse partidului).

În concluzie, putem spune că inițiativele prezidențiale în politica externă, ca și extinderea folosirii puterilor garantate de Constituție sau de practica politică, au făcut din președinția wilsoniană punctul de răscruce în modificarea raportului executiv-legislativ. Deși în 1920 se părea că situația s-a întors la „normal", evoluția ulterioară a Statelor Unite a arătat clar necesitatea unui lider puternic pentru cea mai puternică națiune democratică a lumii. Wilson a impus o nouă linie politică externă, o nouă modalitate de a o pune în aplicare, o nouă moralitate, care vor supraviețui creatorului lor.

4. Anturajul lui Wilson

Un rol important în analizarea activității unui președinte îl are anturajul său, care îl ajută în luarea hotărârilor și îi pune în aplicare ideile. În prim plan apar membrii cabinetului. Imediat după câștigarea alegerilor, problema esențială pentru Wilson era alcătuirea cabinetului său. Datorită numeroaselor cereri, Wilson l-a însărcinat pe colonelul House cu alcătuirea unui proiect al structurii executivului (el retrăgându-se, la 16 noiembrie, cu familia, în Insulele Bermude). A anunțat însă oficial că numirile se vor face după inaugurare. După discuții, negocieri și modificări, structura guvernului a fost definitivată.

Pentru locul al doilea în ierarhia guvernamentală a fost ales William Jennings Bryan din Nebraska, datorită influenței sale în Partidul Democrat, al cărui conducător fusese după războiul hispano-american. Wilson îi era dator lui Bryan pe plan politic, în plus având nevoie de unitatea partidului său. Liderul democrat, pierzând șansa de a deveni președinte, și-a dorit cu ardoare acest post. Bryan, de profesie avocat și editor de ziar, fusese de trei ori nominalizat pentru președinție, în 1896, 1900 și 1908[86]. Ales în Congres, în 1890, ca reprezentant al statului său natal – unde republicanii erau, tradițional, favoriți – și reales în 1892, s-a evidențiat prin ideile sale progresiste, în special în domeniul tarifelor.

Bryan nu era un diplomat, nu avea cunoștințe de politică externă și deseori a făcut numiri care nu aveau nimic de a face cu profesionalismul. Multe dintre

[86] Daniel M. Smith, *War and Depression...*, p. 11.

opiniile sale nu erau convergente cu cele ale lui Wilson. Relaţiile dintre cei doi s-au deteriorat tot mai mult la începutul anului 1915, iar în iunie 1915, Bryan a demisionat.

Locul lui Bryan a fost luat, la 23 iunie 1915, de către Robert Lansing, fost consilier al lui Bryan, specialist în legislaţia internaţională (a fost de mai multe ori consilier sau agent al tribunalului de arbitraj între 1892 şi 1914 şi a ajutat la fondarea *Societăţii Americane pentru Legislaţie Internaţională – American Society of International Law* – în 1906). Multă vreme, Lansing a fost privit doar ca un simplu funcţionar al lui Wilson. Nu se manifesta în public, nici în şedinţele de cabinet. Avea însă convingeri puternice şi dacă adopta o poziţie, cu greu o abandona. Datorită acestor convingeri puternice, a intrat deseori în contradicţie cu preşedintele, dar a fost un colaborator loial. După ce Lansing a sugerat, în timpul bolii lui Wilson, ca vicepreşedintele Marshall să acţioneze ca preşedinte, relaţiile cu Wilson s-au deteriorat şi Lansing a fost forţat să-şi dea demisia. Locul său a fost luat de Frank Lyon Polk, Secretar de Stat *ad-interim* până la 23 martie 1920, când a fost numit Bainbridge Colby.

Ca Secretar la Trezorerie a fost ales William G. McAdoo, originar din statul Georgia, stabilit în New York, care avusese un rol important în campania dinainte de convenţie şi care va deveni ginerele lui Wilson, căsătorindu-se cu fiica acestuia, Eleonor. McAdoo a fost considerat cel mai ambiţios, agresiv şi dominator membru al cabinetului şi, poate, cel mai capabil, iar House îl credea dornic să devină preşedinte. McAdoo a fost înlocuit, spre sfârşitul celui de-al doilea mandat, la 2 februarie 1920, cu David Franklin Houston.

În privinţa titularului funcţiei de Procuror General, Wilson s-a gândit la Louis Brandeis, strălucit avocat evreu şi prieten al preşedintelui. Acesta nu era însă agreat de House şi nici de alţi democraţi, motiv pentru care a fost numit avocatul James C. McReynolds. Era o fire dificilă, neprietenos şi puţin comunicativ, antisemitismul său fiind notoriu (de aceea, când a ajuns judecător la Curtea Supremă, colaborarea sa cu Louis Brandeis şi Benjamin Cardizo a fost extrem de dificilă). Din cauza faptului că nu a colaborat prea bine cu ceilalţi membri ai cabinetului, a fost înlocuit cu texanul Thomas W. Gregory, la 3 septembrie 1914. În al doilea mandat, de la 5 martie 1919, acesta a fost înlocuit cu Alexander Mitchell Palmer, care împărtăşea ideile antibolşevice ale lui Wilson.

Judecătorul Lindley M. Garrison a fost ales ca ministru de război. El era un apropiat al preşedintelui încă de când acesta era guvernator. A fost un adept al pregătirii Statelor Unite pentru un eventual război, propunând crearea unei forţe federale de rezervă, pe lângă armata regulată (datorită acestui fapt intrând în conflict cu Wilson şi cu ceilalţi susţinători ai neutralităţii). Bun administrator,

loial lui Wilson, dar incapabil de dialoga cu politicienii, Garrison a fost schimbat la 12 februarie 1916 (după ce demisionase cu două zile mai devreme), generalul Hugh Lennox Scott deținând provizoriu funcția până la 8 martie 1916. A fost înlocuit cu Newton Diehl Baker. Acesta fusese secretar al lui William B. Wilson după ce, ca primar al Clevelandului pentru două mandate, se evidențiase datorită programului său de reforme. Ca ministru de război, a ieșit în evidență după aprilie 1917, dar a fost criticat de militarii de carieră (a fost supus unei anchete a Congresului la sfârșitul anului 1917). A fost apropiat de președintele Wilson, fiindu-i unul dintre confesori. Își va menține funcția și în al doilea mandat al lui Wilson. Baker a fost un susținător al prezenței Statelor Unite în Liga Națiunilor, chiar și după înfrângerea lui Wilson în Senat.

Josephus Daniels, editor al ziarului *News and Observer* din Raleigh, a fost unul dintre cei mai mari admiratori ai lui Wilson. Ca membru al Comitetului Executiv Democrat, a susținut candidatura la președinție a lui Wilson, fiind un sprijin activ în campania sa electorală prin ziarul pe care l-a condus. El a deținut Secretariatul Marinei în ambele mandate. A avut printre subordonații săi pe viitorul președinte democrat Franklin Delano Roosevelt (pe care l-a susținut la președinție, primind în schimb postul de ambasador în Mexic).

O figură interesantă a fost Secretarul de Interne, Franklin K. Lane, democrat din California, de nuanță mai degrabă conservatoare, spiritual, dar considerat bârfitorul cabinetului (de aceea Wilson prefera să nu discute problemele importante în ședințele de cabinet, pentru ca să nu ajungă în presă[87]). Candidat fără succes la funcția de guvernator al Californiei și de primar de San Francisco, Lane a făcut parte, între 1905 și 1913, din *Comisia de Comerț Interstatal*. În timpul mandatului său, s-a preocupat de dezvoltarea Alaskăi și a pledat pentru o politică mai liberală față de indieni.

În fruntea Departamentului pentru Agricultură a fost ales un economist, președinte al Universității „Washington" din Saint Louis și prieten al lui House, David Franklin Houston. De origine modestă, și-a croit cariera prin muncă asiduă. El l-a întâlnit pe Wilson în decembrie 1911 și a redactat pentru campania acestuia un memorandum asupra tarifelor protecționiste. Bun administrator, și-a lăsat amprenta asupra multor legi din domeniu, care întăreau controlul federal[88]. Din 2 februarie 1920 a fost înlocuit de Edwin Th. Meredith, el trecând în locul lui McAdoo.

Pentru Departamentul Comerțului, alegerea a căzut, la început, asupra lui Brandeis. Din nou, ca urmare a opoziției lui House, a politicienilor irlandezi din

[87] *Ibidem*, p. 29.
[88] *Ibidem*, p. 30.

Boston care nu doreau un evreu şi a purtătorilor de cuvânt ai marii finanţe, a fost aleasă o figură ştearsă, William Cox Redfield, *congressman* de mâna a doua. În al doilea mandat, din 16 decembrie 1919, el a fost înlocuit de Joshua Willis Alexander.

Wilson a fost primul preşedinte care a numit un Secretar al Muncii, în persoana lui William Banchop Wilson (nu există nicio legătură de rudenie cu preşedintele), care a organizat acest departament şi a avut drept prim-asistent un susţinător al sindicatelor, Louis F. Post. Pornit de jos (a lucrat în mină de la o vârstă fragedă), dar cu certe calităţi de conducător, a ajuns reprezentantul în Congres al democraţilor din Pennsylvania, devenind conducătorul Comitetului pentru Muncă al Camerei Reprezentanţilor. A fost Secretar al Muncii în ambele mandate ale preşedintelui.

Deşi nu deţinea o poziţie înaltă în ierarhia ministerială, şeful Poştei, Albert S. Burleson, mai degrabă conservator, dar eficient, i-a fost de mare ajutor lui Wilson. Loial preşedintelui şi politician versat, l-a convins că este mai important să beneficieze de sprijinul Congresului, decât ca progresiştii să obţină controlul partidului. Şi el a stat alături de Wilson până la sfârşit.

În ambele mandate, Wilson l-a avut ca vicepreşedinte pe judecătorul şi scriitorul Thomas Riley Marshall, care, ca şi ceilalţi vicepreşedinţi de până la al Doilea Război Mondial, a avut o prezenţă insignifiantă. Puterile garantate de Constituţie pentru vicepreşedinte sunt, oricum, reduse. Wilson însuşi scrisese despre vicepreşedinte că „importanţa sa constă în faptul că el poate înceta să fie vicepreşedinte”[89]. Însuşi Thomas R. Marshall scria despre funcţia sa că „singura treabă a vicepreşedintelui este să sune la Casa Albă în fiecare dimineaţă şi să întrebe de starea de sănătate a preşedintelui”[90].

Democrat loial (spunea că „democraţii, ca şi poeţii, sunt născuţi, nu făcuţi”[91]) a susţinut ani la rând Partidul Democrat fără a cere vreun post în schimb. În 1908, a fost ales guvernator de Indiana, aplicând un program progresist în domeniul social şi al muncii. Ca preşedinte al Senatului (conform Constituţiei, vicepreşedintele Statelor Unite este preşedinte al Senatului, fără drept de vot), şi-a pus influenţa sa personală şi tactul renumit în slujba adoptării multor măsuri ale administraţiei Wilson. Marshall a prezidat întrunirile cabinetului când Wilson s-a aflat la Versailles, dar, deoarece se considera membru al puterii legislative, a avut dubii în legătură cu legalitatea acestei prezenţe şi le-a explicat membrilor de cabinet că „se supune unei cereri” şi „într-un mod neoficial,

[89] Woodrow Wilson, *Congressional* ..., p. 240.
[90] Thomas R. Marshall, *Recollections of Th. R. Marshall*, A Hoover Salad, 1925, p. 368.
[91] *Concise Dictionary of American Biography*, Ch. Scribner's Son, New York, 1964, p. 645.

neformal"[92]. Să se afle permanent în umbra unui mare președinte a fost, fără îndoială, frustrant pentru Marshall.

Secretarul lui Wilson, Joseph P. Tumulty, deși nu a îndeplinit o calitate oficială, a avut și el un rol, e drept, mai mic, mai ales în primul mandat al președintelui, după ce îi fusese consilier de un real ajutor în luptele politice ale lui Wilson când acesta era guvernator de New Jersey.

Deși nu era un membru al cabinetului, Edward Mandell House a jucat un rol esențial în deciziile lui Wilson. House a fost pentru Wilson un prieten apropiat, un confident și un intermediar la nivelul relațiilor politice interne și diplomatice. De origine texană, House s-a afirmat politic în statul său natal între 1892 și 1902, ca manager de campanie și consilier pentru guvernatorul James S. Hogg și succesorii săi. Dotat intelectual și cu tărie de caracter, loial, House înțelegea temperamentul lui Wilson, așa că îi putea face față fără a-și compromite propria integritate. Prietenia lor s-a încheiat la fel de brusc cum a început, în 1919, datorită divergențelor asupra negocierilor de pace. House l-a ajutat pe Wilson să-și aleagă membrii de cabinet, dar sugestiile sale cele mai numeroase au fost în domeniul politicii externe, mai ales în ceea ce privește războiul mondial și relațiile cu puterile europene.

În afară de Tumulty și House, o altă persoană a avut o influență asupra președintelui – a doua sa soție, Edith Bolling Wilson. Treptat, ea l-a înlocuit pe House drept confident, iar Wilson i-a acordat o încredere deplină, învățând-o codul secret de comunicare cu House și cu trimișii săi în Europa. Era convinsă de necesitatea viitoare a participării americane în războiul mondial și de aceea a susținut îndepărtarea lui Bryan, pacifist convins. În timpul bolii lui Wilson, ea a fost cea care hotăra ce acte și ce documente pot fi prezentate președintelui, de aceea senatorul Albert Fall a declarat că „doamna Wilson este președintele"[93].

Colaborarea dintre Wilson și apropiații săi sau membrii cabinetului nu a fost dintre cele mai liniștite sau ușoare. Cabinetul lui Wilson din primul mandat a fost „probabil cel mai bun din materialul la îndemână"[94], al doilea fiind construit pe aceeași structură (dar cu schimbări neinspirate în 1919-1920). Membrii săi au fost aleși în funcție de prestațiile lor anterioare – marea lor majoritate dețineseră funcții importante și se remarcaseră ca progresiști moderați – și de capacitatea de a colabora cu Wilson. Din acest punct de vedere, misiunea lor era foarte grea. Wilson, după părerea celor care l-au cunoscut, nu avea puterea de a lua decizii

---

[92] Arthur M Schlesinger, *The Imperial...*, p. 475.

[93] David Wallenchinsky, Irving Wallace, *The People's Almanac*, Doubleday & Co., New York, 1975, p. 294.

[94] Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 26.

BCU ASE LIBRARY

rapide, nu lua în seamă sfaturile, era extrem de sensibil la critică şi încăpăţânat, cabinetul său fiind „un guvern al unui singur om", după expresia lui Charles Seymour. Tot Seymour este de părere că guvernul a fost compus din subordonaţi, mai degrabă, decât din consilieri, mai ales în cel de-al doilea mandat, când s-a confruntat cu problemele legate de război[95].

Colaborarea sa cu membrii cabinetului a avut deseori de suferit datorită faptului că Wilson nu accepta sfaturile decât dacă erau în concordanţă cu propriile sale idei şi convingeri[96], datorită faptului că nu era un judecător prea bun al oamenilor şi că punea, mai presus de logică şi francheţe, loialitatea şi lauda[97]. De aici au apărut şi rupturile cu Bryan, Lansing şi chiar House, cel mai apropiat confident al său. Wilson nu a fost capabil să stabilească relaţii apropiate, personale, cu membrii cabinetului său, aşa cum au făcut alţi preşedinţi[98], nici nu a avut un cerc de consilieri experimentaţi. S-a bazat pe munca sa, având formaţia de profesor universitar. Îşi petrecea mult timp studiind, redactând declaraţii, discursuri, mesaje diplomatice, memorandumuri, scrisori. Deşi nu citea presa şi nu avea contacte directe prea dese cu politicienii, se putea baza, în limitele evidente ale subiectivismului, pe secretarul său, Tumulty, care îi punea la dispoziţie extracte şi rezumate din presă şi era versat în relaţiile politice.

Cu toate problemele, fără fermitate şi fără coeziunea cabinetului Wilson nu ar fi putut realiza programul de reforme şi, mai ales, nu ar fi putut conduce Statele Unite în vreme de război. Poate că metodele nu au fost întotdeauna bune, dar rezultatele au fost uimitoare.

*

Wilson a inaugurat un nou sistem de conducere prezidenţială. Dacă în tinereţe credea că lipsa de responsabilitate în sistemul american poate fi înlăturată prin adoptarea sistemului britanic, administraţia Theodore Roosevelt l-a convins că preşedintele are destule puteri, dar acestea nu sunt folosite la capacitatea lor. În 1907, Wilson scria că preşedintele „este... liderul politic al naţiunii. Naţiunea în întregul ei l-a ales şi este conştientă că nu are alt purtător politic de cuvânt. A lui este singura voce naţională în afaceri. Să-l lăsăm odată să câştige admiraţia şi

[95] Charles Seymour, *Woodrow Wilson and the World War. A Chronicle of our Times*, Yale University Press, New Haven, 1921, p. 13.

[96] *Ibidem*, pp. 11-12.

[97] Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 32.

[98] Charles Seymour consideră că probabil cea mai mare slăbiciune politică de care a adat dovadă Wilson a fost incapacitatea sa de a stabili contacte umane. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, pp. 17-18.

încrederea națiunii și nicio altă forță nu o să-l întreacă, nicio altă combinație de forțe nu îl va întrece cu ușurință în putere"[99].

Wilson a impus o nouă relație președinte – Congres, de la el încoace președinții fiind judecați și în funcție de succesul în a conduce Congresul. În fața Congresului, Wilson a adus primul program legislativ închegat. Pentru punerea în practică a acestui program, Congresul a fost ținut în sesiune parlamentară pentru un an și jumătate, practică nemaiîntâlnită până atunci, nici chiar în perioada Războiului Civil. Unul dintre istoricii care au analizat această problemă, Lawrence H. Chamberlain, sublinia că „Woodrow Wilson a fost primul președinte care a dezvoltat sistematic puterile legislative ale funcției sale. Într-o perioadă de pace și prosperitate, primul său mandat a oferit un climat neobișnuit de favorabil pentru testarea teoriei sintezei prezidențiale, iar el era echipat prin pregătire, experiență și scop să-și dezvolte concepțiile sale asupra funcției la cel mai înalt grad"[100].

Sintetizând, putem distinge câteva trăsături principale în acest domeniu. Wilson și-a folosit influența legislativă selectiv și și-a promovat măsurile una câte una, susținându-le constant. Acțiunea sa legislativă s-a bazat pe colaborarea cu Congresul. Contactele cu membrii Congresului erau dese și variate. Aceștia erau fie primiți la Casa Albă, fie se întâlneau cu președintele la Capitoliu sau comunicau prin telefon. Pentru aceasta a obținut chiar o cameră la Senat unde să se întâlnească cu senatorii[101], a instalat un telefon la Casa Albă cu o linie directă cu Senatul.

Acțiunea sa legislativă s-a desfășurat prin intermediul partidului, considerat reprezentantul dorințelor populare. La sfaturile lui Daniels și Burleson, Wilson a decis să se bazeze pe propriul partid și nu pe o coaliție de progresiști. În această direcție, Wilson a conlucrat cu liderii și cu organismele constituite ale partidului. Astfel, l-a acceptat pe senatorul Simmons ca șef al Comitetului de Finanțe al Senatului sau pe Claude Kitchin ca lider al democraților în Camera Reprezentanților, deși ideile lor erau divergente. S-a folosit de sistemul comitetelor de partid – *caucus*-urile, sprijinind formarea unui *caucus* democrat în Senat.

---

[99] Clinton Rossiter, *The American Presidency*, The New American Library, 1956, p. 22.

[100] Citat în Arthur W. Macmahon, *Woodrow Wilson: Political Leader and Administrator*, în Earl Laham, *The Philosophy and Policies of Woodrow Wilson*, The University of Chicago Press, Chicago, 1958, p. 106.

[101] Ideea de a avea o cameră la Senat unde să se poată întâlni cu aleșii națiunii i-a venit lui Wilson după alegerea sa. Când și-a comunicat dorința, colegii săi de cabinet și senatorii nu au agreat-o, dar după succesul mesajului Tarifelor, a fost pusă în practică.

Preşedintele s-a arătat totdeauna pregătit să lupte pentru propunerile sale legislative, apelând şi la apariţii publice, dar a ales să-şi utilizeze influenţa selectiv, apărând doar punctele esenţiale şi recurgând la compromisuri când era cazul. Astfel, a luptat pentru legea privind dezvoltarea flotei comerciale timp de opt luni, dar a fost deschis pentru compromisuri în alte cazuri, mai ales în ceea ce priveşte schimbările de formulare în legi, fără a altera mesajul lor esenţial.

Wilson s-a implicat şi în problemele strict administrative. El scrisese în 1887 un studiu despre problemele administraţiei[102], în care sublinia rolul de coordonator al şefului administraţiei şi nevoia de implicare activă a şefilor de departament în problemele conducerii. El abordează trei teme de discuţie: dihotomia politică-administraţie, administraţia-domeniu de afaceri şi rolul şi poziţia funcţionarului public faţă de superiorii săi politici şi faţă de populaţie în general. Administraţia este văzută ca o expresie a puterii executive care dă contur legii şi o pune în practică. Wilson nu crede că există vreun pericol în a încredinţa puterea administratorilor, atâta vreme cât aceştia sunt responsabili. Ei trebuie să fie înţelepţi, activi, să asculte de cerinţele celor pe care îi slujesc, dar să nu le fie frică să ia o decizie. În timpul mandatelor sale, Wilson a încercat să pună în practică ceea ce gândise. Colaboratorii săi i-au admirat discreţia şi faptul că discuta problemele departamentelor doar cu titularii acestora, nu şi cu alţi miniştri[103].

Preşedintele a stopat creşterea artificială a numărului de funcţionari guvernamentali, apelând, în continuare, la comitetele reorganizate ale Congresului. Creşterea aparatului administrativ s-a datorat necesităţilor de război. În afara perioadei războiului, Wilson nu a reorganizat administraţia, dar o măsură în acest sens a fost luată de Congres în 1920, fără aprobarea preşedintelui.

Wilson a deschis noi canale de comunicare cu legislativul şi cu opinia publică: mesaje prezidenţiale, conferinţe de presă, discursuri. Relaţiile sale cu presa au fost destul de bune în perioada când a îndeplinit funcţia de guvernator şi în timpul campaniei prezidenţiale. Când a ajuns la Casa Albă, a instituit, pentru prima oară, conferinţe de presă periodice. Săptămânal sau de două ori pe săptămână, la începutul mandatului, Wilson se întâlnea cu ziariştii în mod neformal, prestaţia sa fiind bună. Aceasta nu înseamnă că îi şi plăceau aceste

---

[102] „The Study of Administration", publicat în *Political Science Quarterly*. Vezi textul în Richard J. Stillman, *Public Adiministration. Concepts and Cases*, Houghton Mifflin Co., Boston, pp. 6-17.

[103] În legătură cu acest studiu, vezi şi Jos C.N. Raadschelders, *Woodrow Wilson on Public Office As A Public Trust*, *www.bush.tamu.edu/pubman/papers/2002/raadschelder.pdf* şi Arthur Macmahon, *op. cit.*, pp. 112-121.

BCU WWW.LIBRARY

întâlniri şi cu proxima ocazie le-a rărit. Prilejul i-a fost oferit de problemele legate de război, aşa că în iulie 1915, acestea au fost rărite, iar apoi, după intrarea în război, au încetat definitiv. În comunicarea ideilor sale, Wilson s-a folosit şi de mijloacele moderne de comunicații, adică de radio.

În consens cu ideea progresistă a unei lumi interdependente, în care mijloacele de comunicație trebuie folosite nu numai pentru simpla comunicare, ci şi pentru influențarea opiniilor, Wilson şi-a făcut cunoscute ideile sale despre o nouă diplomație lumii întregi. La scurt timp după declararea războiului, Marina a trecut sub controlul său toate stațiile comerciale de emisie, ca şi noul transmițător, extrem de puternic, al General Electric Co. din New Jersey. Folosindu-se de acesta, mesajele prezidențiale au fost trimise peste Atlantic. „Cele 14 puncte" au fost astfel transmise în toate colțurile pământului, în statele Triplei Alianțe şi în Rusia bolşevică. Acesta este unul dintre motivele succesului enorm de care s-a bucurat Wilson în rândul opiniei publice europene, chiar şi în statele cu care americanii se aflau în conflict. Din păcate, Wilson nu a fost atât de abil în comunicarea cu propria opinie publică, la sfârşitul conflictului.

În rândul ziariştilor, Wilson a inspirat respect, dar nu a fost o figură privită cu căldură. Bineînțeles că ziariştii au fost nemulțumiți de încăpățânarea cu care Wilson şi-a protejat viața privată, dorind discreție totală în ceea ce îi priveşte pe membrii familiei sale. Deşi în acele vremuri conceptul de *paparazzi* nu exista încă, americanilor le-ar fi plăcut să citească despre un preşedinte care spune glume şi avea cunoştințe de baseball!

Un plus al administrației Wilson a fost democratizarea, în limitele timpului, a aparatului de guvernare. Wilson a numit primul evreu la Curtea Supremă, Louis Brandeis, şi prima femeie în guvern, Annette Abbott Adams, ca procuror general adjunct. A implicat activ preşedinția în politica externă şi a trasat direcțiile politicii globale a Statelor Unite prin susținerea libertății comerțului, a democrației liberale şi a supremației Statelor Unite în organizațiile internaționale. Wilson a impus, de asemenea, principiul moralității în guvernare, pe plan intern şi extern, de aceea s-a considerat că a adus preşedinția americană la o culme morală şi politică şi că „forța zilelor sale poate fi măsurată prin slăbiciunea celor ce l-au urmat"[104].

O problemă îndelung disputată astăzi printre politologii şi istoricii americani este dacă Wilson a fost punctul de plecare al preşedinției retorice şi, bineînțeles, în ce măsură această evoluție a puterii executive este un lucru bun pentru democrația americană. Vizibil influențați de mediul politic actual, de preşedințiile Nixon, Reagan şi, mai recent, Clinton, susținătorii ideii eroziunii

[104] Clinton Rossiter, *op. cit.*, p. 77.

sistemului constituţional american, aşa cum a fost el gândit de Părinţii Fondatori, blamează concepţia şi practica politică wilsoniană pentru impunerea preşedinţiei retorice[105]. Jeffrey Tulis[106], cel mai cunocut dintre aceştia, porneşte de la temerile Părinţilor Fondatori legate de executiv: pericolul *demagogiei* (adesea s-a pus semnul de egalitate, în epocă, între demagog şi lider popular); restrângerea *reprezentativităţii* (erau conşienţi că o legislaţie impusă de majoritate nu este totdeauna o legislaţie bună, de aceea preşedintele trebuie să dispună de libertate în a face faţă schimbărilor de opinie); ameninţarea la adresa *independenţei executivului* (legislativul este reprezentantul opiniei publice, de aceea preşedintele trebuie să fie independent de Congres, pentru a contracara greşelile temporare ale opiniei generale); deteriorarea *separării puterilor în stat* (preşedintele are ca principală îndatorire securitatea naţională, voinţa populară fiind ultima dintre preocupările sale). Schimbarea a început să se facă simţită în secolul al XIX-lea, cu Andrew Jackson, a continuat la începutul secolului al XX-lea cu Th. Roosevelt şi a căpătat formele sale cunoscute în timpul lui Woodrow Wilson.

Deşi suntem de acord că Wilson a schimbat semnificativ instituţia prezidenţială, concepţia şi practica sa politică nu justifică rolul acordat de Tulis şi susţinătorii săi. După cum am arătat, Wilson a fost conştient de pericolul *demagogiei*, privită prin natura apelului prezidenţial şi prin caracterul liderului. Wilson este însă convins că poporul poate distinge un lider de un demagog prin recunoaşterea carenţelor de caracter şi prin conservatorismul inerent americanilor, care pot fi convinşi doar când circumstanţele o impun[107]. Pericolul demagogiei este permanent, dar este mai mic decât o conducere lipsită de energie şi eficienţă. În plus, preşedintele se află în contact permanent cu opinia publică, îi află părerea şi apoi acţionează.

În ceea ce priveşte *reprezentativitatea*, Wilson a gândit şi a acţionat ca un interpret al opiniei publice, nu ca un formator al acesteia.

---

[105] Conceptul de *preşedinţie retorică* este şi el mult dezbătut de politologi. Sensul pe care îl utilizăm este cel larg, de bază, adică folosirea retoricii pentru îndeplinirea unor obiective politice. Aspectul negativ dat preşedinţiei retorice vine de la pierderea credibilităţii la care s-a ajuns şi de la fisurarea întregului proces deliberativ, în ambele circumstanţe fiind vizată relaţia executiv-legislativ.

[106] Jeffrey Tulis, *The Rhetorical Presidency*, Princeton University Press, Princeton, 1987. Vezi şi J.W. Ceasar, G.E. Thurow, J. Tulis, J. Bessette, *The Rise of Rhetorical Presidency*, *Presidential Studies Quarterly*, no. 11, 1981, pp. 158-171.

[107] Părerea sa este întărită de succesul programului legislativ din primul mandat şi de insuccesul ratificării tratatului de la Versailles.

Referitor la *independența executivului*, rolul liderului este de a găsi opinia majoritară adevărată și de a o explica poporului într-un mod ușor de înțeles, cu care acesta să ajungă la un acord.

În sfârșit, în ceea ce privește *separarea puterilor în stat*, Wilson a respins interpretarea newtoniană asupra guvernării, înlocuind-o cu cea darwinistă: președinția este asemeni unui organism viu, în permanentă mișcare și adaptare.

Este evident faptul că Wilson s-a îndepărtat de concepția Părinților Fondatori referitoare la executiv și la relațiile acestuia cu celelalte puteri în stat. Dar, după cum am mai arătat, schimbările interne și externe au modificat substanțial mediul cunoscut de cei care au redactat Constituția. Wilson s-a detașat prin faptul că a știut să combine retorica prezidențială cu dorința de consens și capacitatea de compromis. Îndepărtarea de această linie a însemnat eșecul, după cum o probează finalul mandatului său.

Arhitect al unei noi civilizații pentru unii, dictator pentru alții, Wilson rămâne una dintre cele mai fascinante figuri ale secolului al XX-lea, care a influențat decisiv președinția americană și relațiile Statelor Unite cu restul lumii. Dacă președintele american este astăzi una dintre cele mai cunoscute personalități ale planetei, aceasta se datorează, în bună măsură, și lui Woodrow Wilson.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SORIN IFTIMI

Biserica Toma Cozma din Iaşi

Biserica în a cărei parohie este amplasată Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi nu a beneficiat până acum de o atenţie deosebită din partea istoricilor, deşi de trecutul ei se leagă multe fapte ce merită a fi cunoscute. Lăcaşul de cult la care se raporta „breasla universitarilor" era, îndeobşte, Sf. Nicolae din vârful Copoului, numită şi „Biserica ateilor", din pricina ideilor socialiste ce găsiseră o bună primire în mediul universitarilor ieşeni.

Biserica construită la Iaşi, în Mahalaua Păcurari („Muntenimea de Sus"), de banul Toma Cozma şi soţia sa a avut, încă de la început, două hramuri, Sf. Apostol Toma şi Sf. Ecaterina, corespunzătoare prenumelor celor doi soţi. Monumentul a fost datat de N.A. Bogdan în 1807[1], după o însemnare de pe catapeteasmă[2]. Pe icoana patronului principal al lăcaşului, Sf. Toma, aflată astăzi în dreapta intrării, pe peretele de sud al pronaosului, se află o inscripţie în care ultima cifră a anului se citeşte cu dificultate (probabil „4")[3]. Ctitorul, Toma Cozma, este denumit *paharnic*, ceea ce datează icoana oricum înainte de 1806, când acesta a fost înălţat la rangul de *ban*. Aceste observaţii coboară datarea bisericii înainte de 1804. Comandarea icoanelor făcând parte din faza finală a construirii unei biserici, putem presupune că zidirea lăcaşului a început cu 2-3 ani mai devreme.

---

[1] Pisania din 1847 a bisericii menţionează tot anul 1807 ca dată a primei zidiri, dar acest an a fost stabilit retroactiv, probabil tot pe baza inscripţiei de pe catapeteasmă.

[2] Pentru însemnări şi inscripţii privitoare la această biserică, vezi N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. II, Bucureşti, 1905, p. 117; idem, *Inscripţii şi însemnări din bisericile Iaşului*, Bucureşti, 1907, p. 5; Gh. Ghibănescu, în „T. Codrescu", II, nr. 7, 1933, p. 110; vezi şi colecţia de inscripţii a lui C. Bobolescu, rămasă din păcate în manuscris, aflată la Biblioteca Academiei Române, Arhiva A, ff. 325-326, 523 şi 879-893).

[3] Credem că aceasta este aceeaşi cu icoana care s-a aflat cândva în catapeteasmă şi care a servit anterior pentru datarea bisericii.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ctitorul a închinat biserica metoh la mănăstirea Ivir[4], aşezământul georgian de la Muntele Athos (Grecia). Astfel, biserica a dobândit statutul de mănăstire, având în frunte un egumen. Este posibil ca în arhiva marii mănăstiri athonite să se găsească documente privitoare la istoria bisericii ieşene, inclusiv actul de închinare. În acelaşi timp, biserica „Toma Cozma" era cunoscută şi ca biserică a *breslei olarilor*[5].

Planul trilobat al bisericii presupune existenţa iniţială a unei turle deasupra naosului, turlă care astăzi lipseşte. Biserica a cunoscut reparaţii radicale în 1847. Cu acest prilej, Maria Anastasiu Chetreanca a adăugat turnul-clopotniţă de peste tinda bisericii şi a înconjurat biserica cu un zid de piatră. În 1924 s-a prăbuşit o parte din bolta pronaosului. În anii 1931-1932 a avut loc, potrivit actelor bisericii, o „îndrăzneaţă refacere totală"[6], care a costat, la acea vreme, peste 1,6 milioane de lei. Biserica neavând venituri proprii, suma a fost obţinută prin împrumuturi bancare, restituite cu sume adunate de la enoriaşi în următorul deceniu. Atunci, sub păstorirea preotului Emilian Vasilovschi, s-a reconstruit turnul de cărămidă, s-au zidit masivii contraforţi pentru susţinerea pereţilor bisericii şi s-a amenajat cafasul din pronaos, ce servea pentru cor. Din lista cheltuielilor făcute cu această ocazie, se ştie că cel care a pictat catapeteasma, pentru 28.000 lei, este profesorul de pictură A.D. Atanasiu[7].

În timpul celui de-al doilea război mondial, fiind amplasată în zona de încartiruire a trupelor germane, biserica a fost serios avariată de bombardamente, la 20 august 1944, când s-a prăbuşit şi acoperişul în zona altarului. Refacerea şi consolidarea lăcaşului au avut loc sub păstorirea preotului Nicolae Todicescu. Între 1980 şi 1982 a fost consolidat din nou turnul-clopotniţă. Biserica „Toma Cozma" figurează pe lista monumentelor istorice la nr. 24 B 0385[8]. În prezent biserica necesită o consolidare serioasă, potrivit diagnosticului specialiştilor[9].

---

[4] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, Ed. Litera, 1974, p. 476.

[5] Pentru bisericile ieşene şi relaţiile lorcu breslele vezi: Scarlat Pastia, *Breslele de meseriaşi*, în „Ecoul Moldovei", Iaşi, IV, 1894, nr. 5; Gh. Dimache, *Breslele şi bisericile din Iaşi*, „Ecoul Moldovei", Iaşi, IV, nr. 8-22; N.A. Bogdan, *Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales al celui ieşean*, Iaşi, 1925, p. 177 şi urm.; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, pp. 408-409. Această listă este însă destul de discutabilă. În cazul bisericii Sf. Toma, nu mai găsim şi alte mărturii documentare care să arate legătura sa cu breasla olarilor.

[6] Vezi însemnarea lui N. Ghica-Budeşti, *Raport de activitate pe anul 1931*, în BCMI, XXVI, 1933, p. 189 (reparaţii generale).

[7] Arhiva bisericii Toma Cozma, *Situaţia de la 22 iunie 1938.*

[8] Vezi dosarul bisericii Toma Cozma în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, nr. 2013 (ani extremi: 1926-1946; corespondenţă, cercetare, transformări radicale în 1847. Parohia cere

I. Ctitorii. Încă din 1930, Gh. Ghibănescu a dedicat un studiu special celui care a zidit această biserică[10]. Ctitorul, Toma Cozma, a urcat pe rând treptele boierilor, fiind amintit în documente cu rangurile de *şetrar* (1786), fost *medelnicer* (1790), *paharnic* (1794) şi *ban* (1806). După cum observa şi autorul amintit, cu toate că numeroase documente vorbesc despre Toma Cozma, este greu de răspuns la întrebările: cine a fost el?, din ce neam s-a tras? şi care au fost înaintaşii săi? Se ştie doar că Toma Cozma a ctitorit şi schitul Dobruşa, din Basarabia, pe la 1787[11]. A fost pus pe seama sa, credem că fără temei, şi schitul Lipova, localizat vag, atât în zona Bacăului, cât şi în zona Tecuciului[12].

Episcopul Melchisedec, în monografia dedicată Episcopiei Romanului, atribuia ctitorului o obscură origine ţigănească, idee care a prins în posteritate, dar pentru care chiar Ghibănescu manifesta o rezervă. În favoarea acestei ipoteze venea, indirect, faptul că nu i se cunoştea o ascendenţă clară[13]. Cauza pentru care i s-a imaginat o asemenea origine este, credem, rangul de *şetrar* (1784-1786), pe care îl amintesc documentele vremii. Aceasta nu are însă nici o legătură cu şatra, şi nici cu ţiganii. În veacul XVII, marele şetrar era „intendentul" armatei, având în grija sa corturile oştirii şi artileria[14]. În timpul lui Toma Cozma însă, şetrăria nu mai era o funcţie, ci doar un rang onorific, deţinut de o întreagă categorie de boieri. Şetrar a fost şi presupusul său tată, Vasile Cozma, amintit în sama Vistieriei Moldovei de la 1763, când era scutit de dări

---

declasificarea din rândul monumentelor istorice, dar Comisia nu acceptă; deviz de restaurare 1931. Semnatari: Sever Zotta, Horia Teodoru, N. Ghica-Budeşti; 19 file). RMI, 1999, nr. 1-2, p. 106 (*Inventarul Arhivei Comisiei Monumentelor Istorice*).

[9] Vezi Doina Smaranda Nour, Eugen Vieru, Petru Mihai, *Diagnoză şi intervenţie asupra bisericii Toma Cozma din Iaşi*, Lucrările Simpozionului Naţional „Monumentul – Tradiţie şi viitor", în „Monumentul", Iaşi, 2006, pp. 417-428.

[10] Gh. Ghibănescu, *Banul Toma Cozma*, extras din RSIAB, XX, 1930.

[11] *Cf.* Voica Puşcaşu, *Actul ctitoricesc în Ţara Românească şi Moldova, în secolele XV-XVIII*, Bucureşti, 2001, p. 307. Monumentul este trecut în categoria celor ai căror ctitori nu sunt cunoscuţi.

[12] *Cf.* N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 538. La 10 iunie 1764, Despa serdăreasa, soţia unui Cozma, închina schitul Lipova de la ţinutul Tutova către mănăstirile Neamţ şi Secu. C. Sion amintea de serdarul Ilie Tudori care, fiind căsătorit cu „o fată Cozmuleasă de la ţinutul Tutovei, de pe care a avut moşia Călimăneşti", a avut cu ea trei fii (Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. de Rodica Rotaru. Prefaţă Mircea Angelescu. Postfaţă şi note istorice de Ştefan S. Gorovei, Bucureşti, 1973, p. 281). Această jupâneasă este diferită de Ecaterina, soţia lui Toma Cozma.

[13] În mod firesc, pomelnicul bisericii, atunci când se păstrează, indică cel puţin prenumele părinţilor ctitorului, dacă nu şi pe cele ale bunicilor.

[14] Ţiganii Curţii domneşti se aflau sub ascultarea altui dregător: marele armaş.

pentru 100 de stupi, ca şi ceilalţi 22 de şetrari cuprinşi în acelaşi document[15]. Soţia acestui Vasile Cozma era Safta Caraiman. O soră a lui Toma Cozma a fost a doua soţie a lui Iordache Aslan[16].

Toma Cozma a stăpânit mai multe moşii: satul Vlădeni, de pe Jijia, la ţinutul Hârlăului, jumătate din satul Băscăceni, pe Prut, în ţinutul Dorohoiului, ambele de cumpărătură de la cumnatul său, Iordache Aslan fost vătaf de copii[17]. O altă parte din Băscăceni o avea de moştenire şi de schimbătură de la Safta Cozmuleasa, după cum arăta şi testamentul ei[18]. Această parte de sat o va schimba la 1790, pentru a obţine moşia Şerbeşti de pe Soloneţ, din ţinutul Sorocii, care era fără sat, doar cu loc de păscut pentru vite. Toma Cozma a mai stăpânit şi moşia Modvalul, de pe Botna, la Orhei, care avea să fie lăsată schitului de la Dobruşa, din acelaşi ţinut. Testamentul banului mai amintea şi 20 de pogoane de vie, aflate în podgoria Odobeşti[19]. În privinţa înrudirilor, documentele nu sunt prea clare, dar oferă anumite indicii, care nu au fost suficient explorate.

*

Identitatea soţiei lui Toma Cozma, Ecaterina, nu se lasă surprinsă cu uşurinţă[20]. Prenumele său a dat cel de-al doilea hram al bisericii: Sfânta Ecaterina. O icoană din altarul bisericii, datată 30 august 1807 (?), poartă numele comanditarei: „Ecaterina păhărniceasa"[21].

Se cunoaşte o notiţă de la 1813, în care Gheorghe Balş arăta cum l-a poftit „dumneaei mătuşa Ecaterina ca să o iscălesc, neştiind ea a scrie"[22]. Gh.

---

[15] Gh. Ghibănescu, *Banul Toma Cozma*, p. 7.

[16] Mihail Dim. Sturdza, *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, vol. I, Ed. Simetria, Bucureşti, 2004, p. 143 (spiţa genealogică a familiei Aslan).

[17] Iordache aparţinea familiei Aslan prin mama sa, iar tatăl, medelnicerul Dumitraşco Pârâ, a preluat numele soţiei („zis Aslan"). A doua soţie a lui Iordache Aslan a fost Ilinca, fiica lui Vasile Cozma, deci sora lui Toma Cozma (*ibidem*, p. 143).

[18] *Ibidem*, p. 5 (vezi şi spiţa familiei Aslan, p. 6).

[19] Menţiune în documentul din 24 ianuarie 1824 (ANI, Documente, XII/38).

[20] În amintitul pachet de documente de la Arhivele ieşene s-au păstrat un număr însemnat de acte privitoare la monahia Elisabeta Cozmuleasa (nr. 38-59).

[21] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, Bucureşti, 1905, p. 117; idem, *Inscripţii şi însemnări din bisericile Iaşului*, Bucureşti, 1907, p. 5. Şi aici credem ca anul a fost citit incorect, din motivul arătat. La 1807, Toma Cozma nu mai era paharnic, deci nici soţia sa nu se putea intitula „păhărniceasă".

[22] Gh. Ghibănescu, *Banul Toma Cozma*, p. 9. Totuşi, testamentul ei din 1825 se încheie cu formula: „şi spre încredinţare urmează a mea iscălitură şi cu punere de pecete", deşi a fost

Ghibănescu se întreba, în studiul din 1910, dacă Ecaterina era cumva din familia Balş, păstrând o îndoială, sprijinită pe neştiinţa de carte a acesteia. Cred că ipoteza poate fi exclusă prin confruntarea cu arborele genealogic al familiei Balş[23], întocmit chiar la 1813, unde nu figurează nici o persoană cu numele Ecaterina ale cărei date să se potrivească cu cele cunoscute despre soţia lui Toma Cozma. Gh. Ghibănescu promitea să trateze problema identităţii Ecaterinei (călugărită Elisabeta) Cozmuleasa într-un studiu special, ceea ce, din câte ştim, nu a mai realizat. A revenit însă asupra personajului în studiul său din 1933, dedicat familiei Kogălniceanu[24]. Ecaterina însăşi îl numea pe stolnicul Costandin Kogălniceanu „răposatul părintele meu", la începutul unui act din 21 martie 1810, privitor la moşia Buzeni[25]. Acesta a avut două soţii, amândouă cu numele de *Safta*. Mama Caterinei Cozmuleasa a fost cea de-a doua soţie a stolnicului, fiica lui Ioniţă Arbure al doilea medelnicer[26].

Documentele oferă însă şi o altă variantă. Banul Gheorghe Carp, în testamentul din 1802, arată că fiica sa, purtând acelaşi nume, *Catrina*, a fost căsătorită cu paharnicul Toma Cozma[27]. Textul diatei sale este generos în detalii: „căci eu când am măritat pe fiica me Catrina, mama nepoatelor mele Catrina şi Ruxandra, eram întru toată starea şi agonisita, şi am înzestrat-o cu moşie, cu bani gata, cu odoare, stâni, boi, iepe şi vii la Odobeşti, după cum la acea vreme nime n-a dat zestre la nime. Un sălaş de ţigani herari a rămas să-i dau, dar a fost şi dumnealui paharnicul Toma Cozma să-mi dea 450 de lei cheltuiala nunţii, şi nici dumnealui nu mi-au dat banii, nici eu nu i-am dat ţiganii, iar un ţigan bucătar, fecior lui Mitachi, ce i l-am dat, este la dumnealui". Potrivit acestui document, Ecaterina era sora marelui agă Ion Carp, cel care a construit conacul de la Ţibăneşti; acesta era tatăl lui Petre Carp şi bunicul politicianului junimist Petre P. Carp[28].

---

scris de Grigore Iogofăt, registrator al guberniei Basarabia (*cf.* Lovin Glicherie, *Acte de la Mănăstirea Dobruşa (jud. Soroca)*, în „Arhivele Basarabiei", 1929, nr. 4, p. 99).

[23] Maria Dogaru, *Un armorial românesc de la 1813. Spiţa de neam a familiei Balş*, Bucureşti, 1981, p. 85, 92.

[24] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, 1932, pp. CLXXVIII-CLXXX. Majoritatea documentelor despre Elisabeta monahia folosite aici sunt dintre actele satului Buzeni, din ţinutul Botoşanilor. Fişele genealogice ale lui Ion Tanoviceanu se bazau pe aceleaşi informaţii.

[25] Pentru Constantin Kogălniceanu, vezi datele oferite de Ghibănescu în acelaşi studiu (*ibidem*, pp. CXVIII-CXXVIII); vezi şi p. 121.

[26] *Ibidem*, pp. CXXXI, CLIX.

[27] *Cf.* N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, Bucureşti, 1904, p. 112 (*apud* Gh. Ghibănescu, care dă şi spiţa familiei Carp, la p. CLXXIX).

[28] Vezi C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I, Bucureşti, 1936, pp. 64-65. Fiii agăi Ion Carp de la Ţibăneşti, nepoţi de frate ai Elisabetei monahia, adică spătarul

Soluția propusă de Ghibănescu este următoarea: „pentru lămurirea acestor nepotriviri, e sigur că banul Toma Cozma a avut două femei, pe Catrina Carp şi pe Catrina C. Kogălniceanu". Autorul arăta, pe baza celor citite printre rânduri, în amintita jalbă de la 1810, că prima soție a lui Toma Cozma a fost Catrina, fiica banului Gheorghe Carp, cu care a fost căsătorit între anii 1760-1780 şi care i-a dăruit două fiice, Catrina şi Ruxandra. Cea de-a doua soție a lui Toma Cozma a fost Catrina, fiica stolnicului Costandin Kogălniceanu şi a jupânesei sale, Safta, cu care Toma Cozma s-a căsătorit în 1782 şi cu care nu a avut copii[29].

Cea de-a doua soție a lui Toma Cozma, Ecaterina Carp, s-a călugărit la câțiva ani după moartea acestuia[30] sub numele de Elisabeta, probabil în 1817. Anul este gravat pe sigiliul său, aplicat în fum, pe un document din 1824[31].

Se cunoaşte şi locuința din Iaşi a banului, aflată pe Ulița Mare, în Tălpălărie (deci lângă biserica Talpalari, astăzi în zona cinematografului „Victoria", din Piața Unirii), având în spate, dinspre Bahlui, „locul calicilor". Această casă, construită de starostele breslei Talpalarilor, Ioan Papajemnă, a fost cumpărată de Toma Cozma în 1797. Documentele o descriu ca fiind o casă „şindrilită, cu pivniță de piatră supt dânsa, şi cu grajd şi cu bordei de făcut bucate în ogradă", având şi o crâşmă acoperită cu stuf, de vândut vin, toate acestea fiind îngrădite de jur împrejur[32].

După retragerea la mănăstire, Ecaterina-Elisabeta a continuat să beneficieze de venitul acestei gospodării, la care se adaugă şi o gospodărie alăturată; numărul dughenelor de pe Ulița Mare, intrate în zestrea bisericii Sf. Toma, a sporit la nouă. Acestea au fost luate spre exploatare de spătarul Iancu (Ioan)

Petrachi Carp (tatăl politicianului junimist) şi spătarul Neculai Carp, aveau case bune pe teritoriul parohiei bisericii Toma Cozma, primul pe Podul Verde (Bd. Copou), iar al doilea pe ulița numită pe atunci Păcurarii de Sus (*Ulițele, casele şi dughenele capitalei Iaşi 1853*, ed. G. Crăciun, A. Pricop, Iaşi, Ed. Nöel, 2000, p. 17, nr. 5, 11).

[29] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. CLXXXV.

[30] Toma Cozma a murit în intervalul 1808-1812, după cum reiese din documente (vezi Gh. Ghibănescu, *Banul Toma Cozma*, p. 17, nota 1).

[31] ANI, Documente, XII/53. Sigiliul oval are dimensiunile 25x20 mm; în câmpul sigiliului se poate citi inscripția „Elisabeta monahia. 1817", iar în exergă se află un motiv decorativ vegetal, reprezentat de două ramuri înfrunzite, întrerupte la partea superioară de o cruce cu brațe egale.

[32] Gh. Ghibănescu, *Banul Toma Cozma*, p. 10. Casele au intrat mai târziu în proprietatea lui Alexandru Negruzzi. O altă casă a sa este semnalată pe ulița Hagioaiei (Bd. Independenței de astăzi), în dreptul blocului ce adăpostește Alimentara „Unic". Documentele arată că doar o uliță îngustă despărțea locul acestei case de clădirea Consulatului Rusiei (a cărei curte cuprindea şi terenul pe care este amplasat Cinematograful „Republica"). Ghibănescu mai semnalează şi un alt loc de casă cumpărat de Toma Cozma în Mahalaua Căcainei, în 1798, cu 136 de lei, de la Măriuța, văduva lui Lupu Moimescu (*op. cit.*, p. 18).

Ralet[33], care îl numea pe banul Toma Cozma „moşul meu", fiind nepotul de fiică al acestuia. Între 1824 şi 1828, el a încheiat mai multe contracte, prin care se obliga, în faţa vechilului măicuţei, medelnicerul Ştefan Tâmpovici, ca „pe toată viaţa maicei, cât va trăi, să aibă a plăti chirie pe fieştecare an câte 2.400 lei. Obligaţiile asumate nu au fost însă respectate, aşa că urmează un şir de procese, ce continuau încă în octombrie 1834[34].

A fost publicat şi testamentul monahiei Elisabeta Cozmuleasa, redactat la 4 februarie 1825[35]. La acea dată ea locuia în Basarabia şi îşi manifesta dorinţa de a fi înmormântată la mănăstirea Dobruşa (ţinutul Soroca). Prin acest act lăsa mai multe sume de bani rudelor: nepoatelor Catinca şi Marghioala Bontăş[36], altor nepoate, fiicele lui Iordache Başotă[37], nepoţilor Tudoreşti (probabil din familia Tuduri[38]) şi verilor săi Dumitrache şi Constantin Enescu, precum şi surorii acestora, Soltana, „ce o ţine Ilie Lăţescu", la care se adaugă şi alţi veri Enescu: Ilie, Manolache şi Ştefan. Este amintită între moştenitori şi Safta Isăcescu, „ce o

---

[33] Acesta trebuia să moştenească de la amintitul ban cârciuma din Uliţa Mare, împreună cu trei dughene aflate tot acolo, în dosul cârciumei, împreună cu o altă cârciumă din Tălpălărie (ANI, Documente, XII/38).

[34] *Ibidem*, XII/59.

[35] Lovin Glicherie, *Acte de la Mănăstirea Dobruşa*, în AB, 1929, nr. 4, p. 95-99.

[36] Ştefan S. Gorovei arăta că documentele confundă adeseori familiile *Bontăş* şi *Bantăş*, ceea ce îndreptăţeşte ipoteza că avem de-a face cu ramuri diferite ale aceleiaşi familii. Unii reprezentanţi ai familiei Bantăş, rude dinspre mamă ale principelui Dimitrie Cantemir, au plecat în Rusia; cei stabiliţi acolo au format familia Bantăş-Kamenschi. În jurul genealogiei familiei Bantăş s-a purtat o aprinsă polemică între N. Iorga şi I. Tanoviceanu (Costandin Sion, *op. cit.*, pp. 34-35, nota 19). O spiţă de neam a familiei Bontăş a fost publicată în revista TC, III, p. 175. Vezi şi Ştefan S. Gorovei, *Cantemireştii. Eseu genealogic*, în RA, 3, 1973, pp. 481-512.

[37] Gh. Ghibănescu a dedicat un studiu amplu Băşoteştilor, în care face şi genealogia acestei familii. Despre Iordache Başotă, invocat aici, nu se ştia mai nimic, nici dacă a fost căsătorit, considerându-se că a murit fără urmaşi. Se arată doar că era fiul banului Constantin Başotă, mama sa provenind din familia Macri. Acest Iordache era unchi al logofătului Anastasie Başotă, ctitorul şcolii de la Pomârla, ţinutul Dorohoi (*Başoteştii şi Pomârla* (în *Surete şi izvoade*), vol. XXIII, Iaşi, 1929, p. 26). Pentru înrudirea dintre familiile Başotă şi Bantăş, în prima jumătate a veacului XIX reţinem că Ecaterina (m. 1846), fiica slugerului Ioan Başotă, a fost măritată cu stolnicul Ioan Bantăş (m. 1839) (Mihai D. Sturdza, *op. cit.*, p. 377).

[38] Costandin Sion, *op. cit.*, p. 281. Aceştia erau rude prin alianţă cu Elisabeta monahia, din partea soţului ei, Toma Cozma. Serdarul Ilie Tuduri, din ţinutul Putnei, de origine arnăut (albanez), a fost căsătorit „cu o fată Cozmuleasă, de la ţinutul Tutovei, de pe care a avut moşia Călimăneşti". Nepoţii Tudoreşti la care se face referire erau, după Sion: spătarul Alecu Tudori din târgul Bârladului, căminarul Costin Tudori din Iaşi şi mezinul, Matachi, ce-i „poliţar în Focşani".

ține Leontie Radu", personaj cu o anumită faimă în epocă[39]. Poate astfel se explică faptul că în biserică se păstra o piatră de mormânt de la 1831, amintind de membri ai familiei Radu, care trebuie sa fi avut legături genealogice cu ctitorii, pentru a putea fi înhumați chiar în sfântul lăcaș: „Aice odihnește robii lui Dumnezău Ioan Vasiliu soț (?) lui Radu Bogdan, 1815, și Ne(a)gul, fiul lui Radu, 1831"[40].

Se arată însă că neamurile cele mai apropiate ale Elisabetei monahia erau Kogălnicenii. Ea lăsa o sumă de bani pentru Ilie, Iancu și Sultana Kogălniceanu, „fiindcă celorlalți frați și surori le-a dat îndestul mai înainte". Ilie este tatăl istoricului Mihail Kogălniceanu. Urmărind spița de neam a acestei familii, întocmită de Gh. Ghibănescu, putem constata faptul că Elisabeta monahia era soră cu postelnicul Ion Kogălniceanu, bunicul lui Mihail Kogălniceanu. În vecinătatea bisericii Toma Cozma se află casa în care a locuit o soră a lui Mihail Kogălniceanu[41].

Călugărița a lăsat o sumă de bani și postelnicului Alexandru Pancovici, care „multe slujbe mi-au slujit, mai vârtos în vremea bejeniilor, când au venit turcii la Eș(i)[42]". Tot sprijinul și nădejdea Ecaterinei monahia erau în medelnicerul Ștefan Pancovici, căruia ea îi botezase și un băiat, numit Costache. Ștefan Pancovici, pe care îl numește și executor testamentar, trebuia să recupereze suma de 60.000 lei de la banul Dumitru Râșcanu, împrumutați de Ecaterina, iar cu

---

[39] Această înrudire vine din căsătoria unei mătuși a monahiei Elisabeta (soră a stolnicului Constantin Kogălniceanu) cu șetrarul T. Isăcescu. Arborele genealogic al Kogălnicenilor reține doar numele a doi fii ai acestuia, Constantin și Ștefan Isăcescu (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXV, anexă la studiul introductiv). După cum arată Sion, Leontie Radu, venit din Basarabia, a fost făcut comis de Ioan Sandu Sturdza (1822-1828) și s-a însurat cu o fată a căminarului Gavril Eni (Enescu?), de la Văleni, din ținutul Neamț. După instaurarea regimului regulamentar, logofătul Costache Sturdza l-a făcut „prezident" la Logofeția Dreptății pentru ținutul Neamț. Datorită mișcării revoluționare pe care intenționa să o pună la cale a fost expulzat din Moldova de către Mihail vodă Sturdza, la 1842 (Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, p 230).

[40] Gh. Ghibănescu, în TC, II, nr. 7, 1933, p. 110. Inscripția publicată conține mai multe greșeli.

[41] Idee susținută cândva de Gh. Băileanu și preluată de Ion Mitican: „Aici, în casa asta de pe coastă, în cotul străzii Păcurari și Toma Cozma, venea adesea conu Mihalache Kogălniceanu, la sora lui" (*Cu Mihai Eminescu și Ion Creangă prin Târgul Ieșilor*, București, 1990, p. 130). Mihail Kogălniceanu a fost legat de biserica „Bunavestire" din Iași, aflată lângă locuința moștenită de la tatăl său.

[42] Referirea este la anul 1822, când turcii au pătruns în Moldova pentru a înăbuși mișcarea eteristă. Probabil că monahia Ecaterina s-a refugiat atunci, așa cum a procedat majoritatea boierimii moldovenești, peste Prut, în Basarabia aflată sub administrație rusească. Pentru mulți, această „bejenire" s-a prelungit până la sfârșitul domniei lui Ioan Sandu Sturdza, în 1828.

aceştia să cumpere o moşie, pe care să zidească o biserică. Pentru acest scop, testatoarea mai lăsa încă 3.000 de lei. Pe ginere, spătarul Ralet, prezent în testament cu afaceri băneşti, nici nu îl menţionează ca rudă. Ecaterina arăta că „rudeniile mele nici unul nu m-au căutat cât de puţin, nici la vreun fel de nevoie şi supărare ce am avut, ci mai vârtos de cele mai aproape rudenii, adică Kogălnicenii, am fost supărată, scârbită şi categorisită precum mai sus am arătat". Cu tot tratamentul de care a avut parte în ultimii ani de viaţă, ea nu s-a gândit să-şi îndepărteze de la moştenire aceste rudenii, dovedind o gândire superioară şi o mare generozitate creştinească.

Deşi şi-a redactat testamentul în 1825, Ecaterina monahia a mai trăit încă mulţi ani, până prin 1837. Într-o notă finală, autorul articolului, stareţ al mănăstirii Dobruşa, arăta că nu se ştie unde a fost înmormântată Ecaterina Cozmuleasa, deoarece în ctitoria sa basarabeană nu i s-a găsit mormântul. El arată că locul de veci al acesteia ar trebui căutat la biserica Toma Cozma din Iaşi. Cu banii recuperaţi de la familia Râşcanu (destinaţi iniţial unei noi ctitorii), după un lung proces desfăşurat la Petersburg, s-a clădit stăreţia şi biserica de iarnă de la Dobruşa[43].

---

[43] Lovin Glicherie, *Acte de la Mănăstirea Dobruşa*, p. 99. La 1812, soborul mănăstirii Dobruşa a rânduit pe monahul Gherontie ca „purtător de grijă asupra bisericii de piatră ce din nou se zideşte" la schit. După aşezarea graniţei pe Prut, amintitul călugăr solicita un paşaport din partea Mitropoliei de la Chişinău, „având trebuinţă a merge totdeauna la Eş(i), la cucoana răposatului ctitor Toma Cozma, pentru cheltuieli şi pentru altele ce sunt trebuitoare" (N.C. Tomescu, *Diferite ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial Chişinău*, în AB, 1932, p. 286). La 13 noiembrie 1820, arhimandritul Irineu, stareţul mănăstirii Sf. Nicolae de la Dobruşa, într-un raport întocmit pentru Dicasteria Exarhatului Chişinău, oferă numeroase detalii privitoare la această ctitorie. Astfel, el arată că mănăstirea se afla pe atunci în ţinutul Orheiului, la 9 ceasuri de Orhei şi la 17 ceasuri (sau 85 „vrăste") de Chişinău, pe pârâul Dobruşa, de la care şi-a luat şi numele; aşezământul a fost fondat de ieromonahul Iosaf, venit de la mănăstirea Probota, ce era închinată la Sf. Mormânt (adică Patriarhiei de Ierusalim); prima biserică de aici a fost sfinţită la 1775, fiind din lemn, tencuită pe dinafară şi pe dinăuntru şi acoperită cu şindrilă; obştea avea 80 de călugări. Se arată că banul Toma Cozma a plănuit înălţarea, pe loc potrivit, a unei noi biserici, din piatră, unde avea să se mute şi mănăstirea; acest gând, care a început să se înfăptuiască, a fost curmat odată cu moartea banului, la 1812; soţia răposatului, monahia Elisabeta, continuă însă această lucrare; ea este arătată ca fiind călugăriţă la mănăstirea Coşelauca. Acest schit destinat femeilor, fusese fondat pe la 1790, de către monahia Mitrofana, în satul Cotiujeni, pe pârâul Ciorna (la întâlnirea hotarelor ţinuturilor Hotin, Iaşi şi Soroca). Mănăstirea şi-a luat numele de Coşelauca după cel al pădurii de aici. Lăcaşul la care s-a retras Elisabeta Cozmuleasa erau unul modest, având o obşte de 22 de călugăriţe, biserică din împletitură de nuiele, lipită cu lut şi nişte chilii vechi, de lemn, acoperite cu trestie (AB, an II, 1930, nr. 3, pp. 261-262).

*

Toma Cozma nu a avut urmaşi pe linie masculină, ci doar două fiice, dintre care una se ştie că a fost măritată cu vornicul Dimitrie Ralet. Neamul său era stins la 1859. Familia Ralet a moştenit astfel epitropia asupra bisericii Sf. Toma, devenind administratorii acestei ctitorii. Paharnicul Costandin Sion, bun cunoscător al chestiunii, fiind înrudit cu banul Toma Cozma, explică întreaga situaţie[44]. Un Dimitrie Ralet a venit la Iaşi ca grămătic de cancelarie în domnia lui Alexandru Moruzi. Pe acesta l-a luat ginere „unchiul meu, Toma Cozma, ce au avut mulţime de avere şi numai o singură fată şi l-au făcut Moruzi vodă (1802-1806) spătar de Divan. La domnul Scarlat Callimachi (1812-1819) l-au făcut vornic şi domnul Ioan Sandu Sturdza (1822-1828) logofăt de Ţara de Sus"[45]. Acesta a avut numai un fiu, pe nume Iancu, şi două fiice, dar amândouă au murit fără urmaşi. Astfel, toată averea rămasă i-a revenit lui Iancu Ralet.

Iancu Ralet a fost, în mai multe rânduri, ispravnic, agă al capitalei Moldovei (şeful poliţiei) şi membru al Divanul Domnesc[46]. Mihai vodă Sturdza (1834-1849) l-a făcut vornic[47]. În planul ulițelor Iaşului de la 1844, întocmit de inginerul german Ioseph Rascheck, uliţa Păcurari era „şoseluită, de la casele dumisale vornicului Iancu Ralet până la rohatca (bariera) Păcurarilor"[48]. Iancu Ralet a avut mulţi urmaşi.

Privitor la biserica din mahalaua Păcurarilor, „ci iaste zidită de răposat moşul meu", s-a păstrat o interesantă jalbă a spătarului Iancu Ralet, către

---

[44] Costandin Sion, *op. cit.*, p. 225. Autorul arată că altă ramură a familiei Ralet este fondată de spătarul Alecu, fratele lui Dimitrie, care a venit cu feciori şi fete de la Constantinopol, aşezându-se la Botoşani. Scriitorul Dimitrie Ralet (1816-1858) a aparţinut acestei ramuri botoşănene a familiei, fiind văr cu Iancu Ralet, ginerele lui Toma Cozma.

[45] Nu ştim în ce fel Toma Cozma îi era unchi paharnicului Sion; el era fiul baş-ceauşului Iordache Sion (m. 1812); mama paharnicului, Ecaterina, era fiica lui Toader Danu şi a Mariei, fiica lui Simion Tăutu (Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, p. 267-273).

[46] Documente privitoare la activitatea obştească (din perioada 1821-1849) a lui Iancu Ralet se află la ANI, Documente, DCCCXLVII/f. 1-15.

[47] *Ibidem.* Vezi şi *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", 1997, p. 238. Aici se arată că spătarul Iancu Ralet este făcut vel agă al oraşului Iaşi, cu rangul de vornic, la 30 octombrie 1840, în domnia lui Mihail Sturdza. La 1853, este amintită o casă a sa, de categoria I, pe Uliţa Mare (stradă care se prelungea, la acea vreme, pe traseul străzii Lăpuşneanu, până la poalele Copoului; casa lui Iancu Ralet se afla, astfel, chiar în capătul Uliţei Mari, la intersecţia cu strada Păcurari). Un alt Iancu Ralet, fost profesor de matematică, mort în 1916, este evocat de N. Iorga, în *Oameni care au fost*, vol. II, Bucureşti, 1967, pp. 58-59.

[48] N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială ilustrată*, Iaşi, Ed. Tehnopress, 1997, p. 87, nr. II. 20.

mitropolitul Veniamin Costachi, scrisă la 8 februarie 1827[49]. Jeluitorul arată că Toma Cozma, zidind ctitoria sa, a dorit-o mănăstire, aşezând ca egumen pe părintele Meletie Ocneanu, „cu scrisori întăritoare, care au egumenit până la moarte". Ralet arăta că biserica se afla în stare proastă, „încât nici preoţii slujitori nu au chip a se iconomisi întocmai precum li s-ar cuveni, şi eu întâmpin cheltuielile bisericii, cu unt-de-lemn, tămâie, lumânări şi altele, neavând chip a plăti lefile slujitorilor, rămânând ei numai cu venitul de la poporăni; în care puţin venit intra şi lua parte şi egumenul". Din cauza acestei stări de lucruri, Iancu Ralet roagă pe mitropolit să nu mai rânduiască nici un egumen, ci să rămână administrarea veniturilor bisericii în mâna unui slujitor, „precum acuma este însemnat cu aceasta părintele bătrânul Ioan iconomul, ca să poată slujitorii bisericii a se înlesni din veniturile ei cu cele de trebuinţă".

Răspunsul mitropolitului, redactat la 13 februarie 1827, a fost publicat pe aceeaşi pagină şi arată următoarele: „Fiindcă la biserica Sf. Apostol Toma, de aice din oraşul Iaşii, mahalaua Păcurari am fost orânduit proestos pe arhimandritul Meletie Ocneanul, sub îndatorire ca de la sine să facă zid de piatră împrejurul bisericii, odăi pentru şederea slujitorilor bisericii şi alte înfrumuseţări şi podoabe înlăuntrul bisericii, care nu numai că nici una dintre acestea nu au împlinit, dar încă şi din venitul bisericii ce se putea aduna de la poporăni lua în trebuinţă pentru sine; aşadar fiindcă această sfântă biserică nu are nici un fel de venit altul decât numai cu ajutorul poporănilor şi ceia ce să proarisesc a da, dintru aceasta să întâmpina atât cheltuiala bisericii, cât şi a slujitorilor ei. Drept aceea, hotărâm ca de astăzi înainte mai mult egumen şi proestos la această biserică să nu se mai rânduiască de nimene, ce să rămâie biserică de mir, precum şi alte sfinte biserici cu asemenea stare să găsesc aicea în oraş (...). Aceasta hotărâm a se urma şi a se păzi cu nestrămutare". În încheierea documentului, mitropolitul face apel şi la urmaşii săi în scaun să respecte acest statut, „măcar orice scrisoare ar arăta călugării, moştenitorii răposatului arhimandrit, de vreme ce nici el făgăduinţa nu au plinit".

Pe o icoană a Maicii Domnului se află un adevărat pomelnic al familiei, care ne indică şi legătura cu familia Beldiman[50]: „Pomeneşte Prea Sfântă Fecioară,

---

[49] Gh. Ghibănescu, *Varia*, în IN, Iaşi, IX, 1930, p. 169. Interpretând greşit acest document, într-o notă a *Repertoriului* său, N. Stoicescu lăsa să se înţeleagă că sintagma „răposatul moşul meu" se referă la mitropolitul Veniamin Costachi, făcându-l astfel epitrop al bisericii şi rudă a banului Toma Cozma, ceea ce nu reiese din citirea atentă a documentului; această însemnare s-a dovedit a fi doar o sursă de confuzii (*op. cit.*, p. 522, nota 176).

[50] Pentru genealogia acestei familii, vezi Mihai Sorin Rădulescu, Radu Beldiman, *Familia Beldiman. Schiţă genealogică şi istorică*, în ArhGen, 1994, Iaşi, 1-2, pp. 197-203. Vezi şi Mihai D. Sturdza, *op. cit.*, pp. 404-415.

Născătoare de Dumnezeu, pre robii tăi, Ioan Ralet vornic, cu soția sa, Safta, și pe fiii lor Pulheria, cu soțul ei, Gheorghe Beldiman vornic, Dumitru, Ralu, Zoe, Costandin, Ioan și tot neamul lor. 1848 ghenar(ie) 27"[51]. Potirul de argint aurit, cu reprezentarea celor patru Apostoli, a fost „prefăcut" la 1848, de vornicul Iancu Ralet și „soția sa Ana", potrivit inscripției. Cunoaștem astfel cel puțin prenumele soției lui Iancu Ralet.

*

Un personaj feminin ce s-a adăugat ctitorilor acestui lăcaș este Mărioara Apostol Anastasiu Chetreanca. Ea era văduva unui Apostol Anastasiu. Acesta este cunoscut prin donația de 1.000 de groși făcută în 1831, pentru construirea unei locuințe și pentru leafa dascălului, „ce îi învață pe copii carte moldovenească", la biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț[52]. Apelativul „Chetreanca" indică, deci, legătura familiei donatoarei cu orașul Piatra Neamț.

Potrivit inscripției de la intrarea în biserică, datând din anul 1847, se știe că Mărioara acceptase să se repare lăcașul pe cheltuiala sa și, în plus, să se zidească o clopotniță și un zid împrejmuitor. Tot pe cheltuiala ei a fost turnat și clopotul bisericii, la 1843, potrivit inscripției de pe acesta[53]. În 1853, este amintită „casa dumneaei Maria Chetreanca", încadrată în categoria a treia valorică, aflată lângă dughenele din fața bisericii, pe ulița numită atunci Păcurarii de Sus (actuala stradă Toma Cozma)[54]. După moartea ei, casa a intrat în proprietatea bisericii Sf. Toma, asigurând un anumit venit acesteia, prin închiriere.

II. Clerul bisericii. Putem estima că biserica Sf. Toma a fost înălțată pe la 1804, după cum am văzut. Din jalba adresată de Iancu Ralet, la 1827,

---

[51] Gh. Ghibănescu, în TC, II, nr. 7, 1933, p. 110. Pulheria Ralet a fost a doua soție a lui Iordache Beldiman (înmormântat în necropola familiei Beldiman, la biserica Talpalari din Iași). Ei au avut împreună șase copii. Primii trei născuți: Smaranda, Zoe și George, au decedat la vârste fragede. Un alt fiu, George, a avut ca a treia soție pe Lucia, fiica lui Mihail Kogălniceanu. O fiică ce purta numele mamei, Pulheria, a fost soția lui Teodor Rosetti-Solescu, fratele doamnei Elena Cuza. Ultima fiica, Polixenia, a fost măritată cu Pavel Șubin, nepot de soră al lui Grigore Alexandru Ghica vodă (Mihai D. Sturdza, *op. cit.*, p. 405).

[52] Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, nota 32 (ANB, Documente moldovenești, XIII/ 63).

[53] Gh. Ghibănescu, în TC, II, 1933, p. 110. Tot aici au fost publicate și câteva însemnări de pe cărți de la biserica Toma Cozma.

[54] *Ulițele, casele și dughenele capitalei Iași (1853)*, Iași, Ed. Noël, 2000, p. 25. Pentru pavarea ulițelor Iașilor, casele din categoria a treia (din cinci), precum aceasta, aveau obligația de a plăti suma de 300 lei, ceea ce reprezenta a o sumă însemnată. Casele din prima categorie trebuiau să contribuie cu câte 1.200 lei, iar cele din categoria a doua cu 500 lei.

Mitropoliei aflăm că intenţia ctitorului a fost aceea de a funda o mănăstire, nu o biserică parohială. Toma Cozma a numit chiar şi un egumen, în persoana ieromonahului grec Meletie Ocneanul. Veniamin Costachi arăta că el a dat binecuvântarea pentru ca Meletie să devină „proestos" (egumen) al mănăstirii Sf. Apostol Toma. Mitropolitul menţionează şi rangul înalt, de arhimandrit, deţinut de Meletie. Acest rang s-ar fi cuvenit cuiva care păstorea un aşezământ mai însemnat decât noua ctitorie. El poate fi identificat cu arhimandritul Meletie de la *Mănăstirea Răducanu* (Bunavestire) din Tg. Ocna, sub păstorirea căruia s-a realizat pictura acelei biserici, în anul 1811[55]. Iancu Ralet arăta că Meletie „a egumenit până la moarte" la Sf. Apostol Toma. Trecerea egumenului la cele veşnice trebuie să se fi întâmplat înainte de 1821, când clerul grec al mănăstirilor închinate va fi nevoit să se retragă din Moldova, până după 1828.

În ciuda celor arătate, documentele statistice înregistrează, pentru anul 1808, pe următorii slujitori ai bisericii Toma Cozma: preotul Paladi cu soţia sa, Maria, cu fiul lor, dascălul Tanasă, şi cu o fiică; preotul Ioan, cu soţia sa, Maria şi cu trei fii; diaconul Ioan de la biserica Sf. Apostol Toma, cu soţia sa, Maria, ce aveau patru copii[56]. Precum vedem, nu este vorba de o obşte călugărească, ci de preoţi de mir, capi de familie. Aceasta sugerează că în primii ani de la ctitorire, Sf. Toma a fost, totuşi, biserică de mir, dobândind mai târziu statutul de mănăstire.

O altă evidenţă de acest fel, chiar mai detaliată, există pentru anul 1828, după ce mitropolitul Veniamin decisese ca aşezământul să rămână biserică de mir[57]. Este amintit epitropul bisericii Sf. Toma, spătarul Iancu Ralet, precum şi o serie de alte persoane care locuiau în incintă. Iconomul Ioan, bătrân, în vârstă de 62 de ani, „şade în odăile bisericii", împreună cu fiul său, Vasile, de 10 ani, şi cu „poslușnica" (slujitoarea) Casandra, în vârstă de 40 de ani. Iconomul Mihail, în vârstă de 52 de ani, „şade în casa sa de lemn, cu două odăi", împreună cu prezbitera Maria (soţia sa), de 38 de ani şi copii lor, Gavril (20 ani), Grigore (18 ani), Manole (16 ani), Constantin (12 ani) şi Ruxandra (9 ani); ei aveau ca „poslușnici" pe Simion (30 ani) şi Paraschiva (18 ani). Preotul Simion, în vârstă de 30 de ani, „şade în odăile bisericii", împreună cu prezbitera Safta, de 15 ani. Preotul Grigore, de 26 de ani, şi prezbitera Ecaterina, de 18 ani, împreună cu fiul

---

[55] N. Stoicescu, *Repertoriul localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 863 (cu o bogată bibliografie).

[56] *Condica scrierii sufletelor şi a familiilor şi a stării de jos din Târgul Ieşii, 1808 iulie 15*, în *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, editate de Ioan Caproşu şi Mihai Răzvan Ungureanu, vol. I (1775-1820), Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1997, p. 266.

[57] *Ibidem, Catagrafiile pentru monastirile şi bisericile şi pentru toţi slujitorii, acareturi, precum se arată mai gios* (1828), vol. II, pp. 529-530.

lor, Ioan (de un an), locuiau, de asemenea, în casele bisericii. Mai este menționat ierodiaconul Alexandru, în vârstă de 30 ani, împreună cu soția sa, Eufrosina, în vârstă de 13 ani. Alți slujitori ai bisericii erau: dascălul Dimitrie (17 ani), pălimarul Gheorghe (18 ani), Grigore Aramă staroste (65 ani), cu soția sa, Ecaterina (40 ani), și Ioana „poslușnica" (14 ani). Tot aici sunt amintite patru odăi din ograda bisericii, în care ședeau slujitorii, o crâșmă cu două odăi la uliță și o casă cu beci de piatră în mahala. Din aceasta înțelegem de ce scria Iancu Ralet că din venitul modest al bisericii, provenit doar de la enoriași, nu se puteau întreține cum se cuvine nici slujitorii bisericii; nu era vorba doar de un preot sau doi, cu familiile lor, ci de cel puțin 24 de persoane! Faptul că la Sf. Toma nu sunt semnalați monahi, ci preoți cu familii, se datora probabil și faptului că în anii 1821-1828, clerul mănăstirilor grecești a fost silit să se retragă din Moldova, lăcașurile respective putând să fie astfel ocupate, pentru câțiva ani, de clerul autohton.

În 1853, cu ocazia fixării taxei pentru „păvăluirea" străzilor Iașilor, este menționată și casa preotului Emanoil de la biserica Toma Cozma, aflată pe Ulița Podului Verde, Bulevardul Copou de mai târziu[58]. Clădirea fiind încadrată în categoria a patra, stăpânul ei trebuia să contribuie cu 100 lei pentru finanțarea acestui proiect public. Cel de-al doilea preot al bisericii, Alexandru, locuia mai modest, având o casă clasificată în categoria a cincea, situată tot pe Podul Verde, pentru care trebuia să plătească o taxă de 20 lei[59].

Statistica din acest an dezvăluie faptul că biserica Toma Cozma avea și o altă sursă de venit în afară de contribuțiile „poporănilor" din parohie. Este vorba de venitul a șase dughene modeste, de clasa a cincea, situate pe Ulița Păcurarilor, probabil chiar în imediata apropiere[60].

În rapoartele parohiale către Protoieria Capitalei sunt arătați ca slujitori ai acestui altar preotul Costachi Popovici, iconomul D. Teodor și sachelarul Mihail Mânăscurtă[61]. Despre acesta din urmă se cunosc mai multe date. El trebuie să fie fiul „răposatului iconom Mânăscurtă", amintit la 1853, a cărui casă, de clasa a cincea, era tot pe Podul Verde (Bd. Copou)[62]. Memorialistul Rudolf Suțu

---

[58] *Ulițele, casele și dughenele capitalei Iași (1853)*, p. 35.

[59] *Ibidem*, p. 54, nr. 6. La poziția 17 este amintită și o altă casă a preotului Alexandru, încadrată la aceeași clasă, ce se afla tot pe Podul Verde (Copou).

[60] *Ibidem*, p. 109, nr. 9, 29.

[61] ANI, Mitropolia Moldovei. Protoieria, Dosar 60/1860, 27/1862, 74/1861. Un Lupu Mânăscurtă, vechil al marelui vornic Lascarache Ruset, este amintit, la 1786, fiind prezent la cercetarea hotarelor moșiei Slobozia Bălților, de pe valea Răutului (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI/2, pp. 32-34).

[62] *Ulițele, casele și dughenele capitalei Iași (1853)*, p. 54.

amintea că preotul Mihail Mânăscurtă era şi duhovnicul scapeţilor şi că, în timpul său, principalul preot al bisericii era Gheorghe Andreescu, care preda şi ore la şcoala din incinta bisericii Toma Cozma[63].

În raportul din 9 decembrie 1860, se arată că Ecaterina, fiica sachelarului Mihai Mânăscurtă preot, a murit la vârsta de patru ani, de boala copiilor[64]. Peste mai puţin de doi ani Maria, soţia preotului Mihai Mânăscurtă, a născut, la 10 aprilie 1862, un fiu, botezat Ioan (la 17 aprilie)[65].

La 21 octombrie 1860, este raportat decesul unei copile de doi ani, Maria, fiica lui Ion Gheorghiu psalt, „de strânsul cel mare şi de treapăd"[66]. Acelaşi document aminteşte şi moartea lui Paisie monah (ianuarie-februarie 1862), român, de 80 de ani, stins „de slăbiciunea bătrâneţii". Slujba de înmormântare s-a făcut la „Toma Cozma" şi este probabil ca înmormântarea să se fi făcut tot aici.

*

Dintre slujitori mai noi ai bisericii se cuvine a fi amintit preotul Emilian Vasilovschi, licenţiat în teologie, care a slujit aici mai bine de două decenii (1920-1940). În 1920, acesta era numit şi în postul de revizor eclesiastic. Din anul următor, acesta a devenit membru în Spiritualul Consistoriului Mitropolitan (1921-1927). Informaţii care reflectă contribuţia sa la buna administrare a bisericii Sf. Toma se regăsesc în procesul verbal nr. 23, din 6 aprilie 1941[67]. Acest document, prin care se făcea predarea parohiei către preotul N. Todicescu, oferă o privire sintetică asupra întregii activităţi a părintelui ec. Emilian Vasilovschi. În timpul păstoririi acestuia s-a reparat în mai multe rânduri biserica parohială, „culminând cu acea îndrăzneaţă refacere totală din anii 1931-1932", precum şi clădirile cu destinaţie de locuinţă din incintă, „unele dintre ele fiind scoase din completa ruină" şi aducătoare de venituri, prin închirieri. Totodată, s-a întemeiat o bună gospodărie parohială în jurul caselor şi al bisericii (cu pivniţe noi, magazii, ceardac, grădini, plantaţii, pavaje); s-a făcut o temeinică împrejmuire a întregii proprietăţi şi a porţilor celor mari de la intrarea în curtea bisericii. Toate aceste realizări au necesitat sume mari de bani, totalizând peste un milion şi jumătate de lei; împrumuturile au fost angajate la mai multe bănci şi

[63] Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, vol. II, 1928, p. 219.
[64] ANI, Mitropolia Moldovei. Protoieria, Dosar 60/1860, f. 15.
[65] Idem, Dosar 27/1862, f. 29 v.
[66] Idem, Dosar 60/1860, f. 17.
[67] Document din Arhiva Parohiei Toma Cozma.

au fost restituite aproape în întregime[68]. Părintele Vasilovschi renunța și la suma de 100.000 lei provenită din împrumuturi făcute în nume personal și cheltuite cu reparațiile bisericii, întrucât aceasta se găsea într-o situație grea după cutremurul din 1940. A făcut această jertfă conștient de faptul că parohia nu dispunea de venituri suficiente pentru a acoperi aceste investiții. La acea dată, epitropi ai bisericii erau: M. Grumăzescu, Grigore Moțoc, Gh. Leahu, Th. A. Bădărău și C. Andriescu. Mai este amintit și consilierul parohial col. M. Dobrovici.

În același proces verbal, din 1941, se lua act „cu plăcere de modul cum fostul paroh a primit pe părintele refugiat Pavel Mihailovici din Chișinău, preot cu frumoasă reputație pastorală și cărturărească și suntem bucuroși că i s-a pus la dispoziție locuința cuvenită pentru familia sa, aprobând cu drag ca pe tot timpul cât va fi detașat la această biserică să beneficieze permanent și nestingherit de o locuință de două-trei camere și o bucătărie (plus acces la pivniță, la magazia de lemne etc.) în cuprinsul corpului principal al caselor parohiale, și înțelegând că suntem datori a ne împlini cu drag această datorie față de un distins preot refugiat și față de familia sa".

Părintele Paul Mihail (Mihailovici)[69] a fost găzduit la „Toma Cozma" în 1940. Printr-o întâmplare, el a fost repartizat apoi ca preot la acest lăcaș, datorită protopopului Gheorghe Niculea[70]. Pe 15 septembrie 1940, preotul Vasilovschi, aflat la o vârstă înaintată, și-a prezentat demisia, parohia devenind astfel vacantă. Părintele Mihail a făcut cerere pentru a fi numit titular, anexând și un memoriu de studii, activitate pastorală și culturală[71]. În ciuda cărții sale de vizită impresionante, a fost informat că șansele de succes erau minime. La 10 octombrie, un grup de enoriași a înaintat un memoriu către Mitropolie pentru ca părintele să fie titularizat la această biserică. Nu a avut însă sprijinul tuturor epitropilor și al membrilor consiliului parohial[72].

Din 1941, titular al parohiei a fost numit preotul Nicolae Todicescu, cel care avea să preia dificila sarcină a refacerii bisericii după avariile provocate de bombardamentele din 1944.

---

[68] Procesul-verbal amintit detaliază împrumuturile: 300.000 lei de la Banca Românească, 70.000 de la Banca Em. Moscovici, 40.000 lei de la Banca Moses Jurist, 230.000 lei de la Banca Credit și Industrie, 40.000 de la Prima Societate de Economie, 60.000 lei de la Banca Moldova, 26.000 lei de la Creditul Moldova. Rămânea de lichidat doar împrumutul de la CEC București, pentru care s-a pus gaj un teren („grădinița din spatele casei parohiale").

[69] Pentru personalitatea părintelui, vezi recentul volum *Născut în Cornova. Omagiu lui Paul Mihail*, coord. Vasile Șoimaru, Chișinău, Ed. Prometeu, 2006, 287 p.

[70] Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944)*, București, Ed. Paideia, 1999, p. 14.

[71] *Ibidem*, p. 19.

[72] *Ibidem*. În decembrie 1940, părintele Mihail se resemnase deja, astfel că se făceau demersuri pentru a fi numit paroh la biserica Ziua Crucii din Iași (p. 24).

O altă personalitate bisericească ce a slujit acest altar a fost Scarlat Porcescu, descendent al unei străvechi familii din Porceştii Neamţului. El a fost preot paroh la biserica Toma Cozma între anii 1958-1977. Fusese transferat aici de la biserica Barnovschi, unde slujise între 1952-1958. Părintele Porcescu a fost consilier administrativ-cultural al Arhiepiscopiei Iaşilor (1952-1969), vicar cultural a aceleiaşi Arhiepiscopii (1969-1977), iar între anii 1954 şi 1977 a fost redactorul revistei „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", căreia i-a asigurat o înaltă ţinută. Cărturar foarte apreciat, Scarlat Porcescu a lăsat în urmă o valoroasă operă de istoric al Bisericii[73].

III. „Poporenii" bisericii Toma Cozma. Soarta vitregă a acestui lăcaş a făcut să se păstreze foarte puţin din fosta arhivă a parohiei. Biserica a fost grav avariată de bombardamente în 1944. Fondul Mitropolia Moldovei de la Arhivele Naţionale Iaşi conservă însă câte ceva din documentele privitoare la biserica Sf. Toma. De un deosebit interes este un volum de mitrici, care acoperă perioada 1845-1851, în care sunt consemnate informaţii despre cei botezaţi, căsătoriţi sau înmormântaţi la această biserică[74]. Din păcate, starea sa de conservare nu permite foiletarea acestei condici, filele sale fiind fragilizate şi lipite între ele. Doar un proces de restaurare ar putea recupera acest preţios document. Am putut totuşi cerceta o serie de documente similare, datând din perioada imediat următoare. Nu am reuşit să parcurgem nici registrele Stării Civile, în care sunt presărate numeroase informaţii privitoare mai ales la căsătoriile oficiate aici. Explorând sursele indicate, viitorii cercetători, poate mai norocoşi, vor avea posibilitatea de a întregi, cu mai puţină osteneală, cele scrise de noi aici.

Cei mai mulţi „poporeni" ai bisericii Toma Cozma erau oameni simpli, despre care nu se pot scrie lucruri spectaculoase. În privinţa naţionalităţii se arată că marea majoritate erau „pământeni", iar ca ocupaţii sunt menţionate cele de: vătaf, rândaş, vizitiu, droşcar, muncitor, spălătoriţă şi chiar cerşetoare. Întâlnim între enoriaşi şi câţiva funcţionari, sub denumirea de „amploaiat": Grigore, fiul doctorului Iasinschi, Ion Cavarov, Costache Botez[75].

Bolile, de care sfârşesc cei mai mulţi enoriaşi, indică şi ele precaritatea traiului pe care îl duceau: oftică, dropică, pneumonie, naştere grea, friguri, reumatism, „durere de chept şi de picioare", „tuse şi giunghiu", „atac",

---

[73] Mircea Păcuraru, *Dicţionarul teologilor români*, ed. II, Bucureşti, 2002, pp. 397-398. Vezi şi necrologul său apărut în „Teologie şi Viaţă", an I, 1991, nr. 9-12, pp. 218-220.

[74] *Îndrumător în Arhivele Statului Iaşi*, vol. III, Bucureşti, 1959, p. 150.

[75] ANI, Mitropolia Moldovei, Protoieria Iaşi, Dosar 60/1860, ff. 6, 10, 12.

„spazmos", „năduşală", „boala copiilor", „strânsul cel mare". În foarte puţine cazuri se consemnează drept cauză a decesului „de slăbiciunea bătrâneţii".

Deşi este consemnată ca „biserică a breslei olarilor", documentele păstrate nu amintesc de practicanţi ai acestui meşteşug pe teritoriul parohiei. În schimb, mulţi dintre enoriaşii ce ţineau de biserica Toma Cozma au avut ca ocupaţie droşcăritul. Poate că spre 1900 scapeţii ruşi să fi dominat această activitate. În deceniile anterioare însă, potrivit scriptelor bisericii, localnicii par a fi majoritari în exercitarea acestei îndeletniciri. Nu avem documente care să ne ofere întreaga listă de nume, dar la 1860, în rapoartele parohiei sunt amintiţi ca „vezetei, români": Ioan Gheorghiu, Neculai Morărașu, un alt Ioniță, de 30 de ani, Iacob Focşăneanu, Teodor Bogdan „de 90 de ani"[76]. În 1862 a decedat „Nastasia vezătiță, de 50 de ani", care era deci văduva unui vizitiu[77]. Ca droşcari[78] români figurează Gheorghe Măslină, Neculai Ion, Dumitru Chisiletru (?). În afară de românii şi ruşii care aveau o asemenea ocupaţie, printre locuitorii parohiei este amintit şi un ungur, Ianoşi Şandor droşcar, care îşi îngropa aici un prunc decedat la doar câteva luni, în noiembrie 1860[79].

*

Între familiile legate de această parohie întâlnim şi câteva neamuri boiereşti cunoscute sau familii de cărturari, care au lăsat urme în istoria Iaşilor şi a Moldovei. Relaţia lor cu biserica Toma Cozma este, practic, necunoscută. Era însă de aşteptat ca într-o parohie situată pe Dealul Copoului să întâlnim numeroase asemenea exemple. Unele nume au fost culese din registrele bisericii, iar altele din diverse alte surse. Din păcate, cimitirul din jurul bisericii fiind dezafectat, nu se păstrează pietre de mormânt ale căror inscripţii să ofere date privitoare la aceste personaje.

Asachi. Se ştie că Gheorghe Asachi şi soţia sa au fost înmormântaţi la biserica „40 de Sfinţi" din Copou, în a cărei parohie se afla locuinţa lor. Fiul său cel mai mare, Dimitrie Asachi (n. 1819), a fost înhumat însă la biserica Toma Cozma, la 16 decembrie 1852[80]. Acesta a studiat la Academia Mihăileană din Iaşi, iar apoi la München şi Paris. A fost o inteligenţă precoce, publicând, la

[76] *Ibidem*, ff. 6, 6 v, 12, 20.
[77] *Ibidem*, Dosar 27/1862, f. 14.
[78] *Ibidem*, Dosar 60/1860, ff. 8, 10, 12.
[79] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 21.
[80] ANI, Mitrici. Biserica Toma Cozma, morţi, 1852. Tot despre el în „Buletinul Oficial al Moldovei", 12 septembrie 1848 (*apud* Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, pp. 140, 635).

vârsta de 20 de ani, în 1841, la München, o lucrare intitulată *Asupra inversiunii seriilor*, care îl legitimează ca primul matematician român. El a servit ca ofiţer în armata imperială rusă (1846) şi ca aghiotant al prinţului Grigore Sturdza. Cu această ocazie a scris o carte intitulată *Impresii de călătorie prin ţările Caucazului, prin Basarabia şi Crimeea* (cu stampe executate de maiorul Alexandru Asachi), publicată în 1858.

Dimitrie Asachi a fost autorul câtorva proiecte de clădiri care au înfrumuseţat Iaşii veacului XIX. El este autorul primei cărţi de topografie în limba română; s-a mai reţinut pe seama sa şi faptul că ar fi anticipat istoria cu trei sferturi de secol, imaginând impozitul pe „burlăcărit" (de care Ion Creangă făcea atâta haz)[81].

Bosie. Se ştie că această familie este legată de biserica ieşeană Sf. Spiridon, între ai cărei primi ctitori îl întâlnim pe Ştefan Bosie, trăitor în veacul XVIII. Mitricile bisericii Sf. Toma înregistrează însă, pentru anul 1862, pe Vasile Bosie jitnicer, trecut ca „fără profesie", decedat acum, la vârsta de 60 de ani, de oftică (boală de plămâni)[82]. El era un urmaş al lui Neculai Bosie, cel trimis de Ioniţă Sandu Sturdza, primul domn pământean, la 1822, ca baş-capuchehaie (şeful reprezentanţei moldoveneşti) la Constantinopol. Acesta a fost însurat cu o grecoaică din capitala Imperiului otoman, iar fiii lor au crescut şi au învăţat carte în acel mediu. De aceea, paharnicul Sion arăta că, odată reveniţi la Iaşi, tinerele vlăstare nu ştiau româneşte, iar peste ani vorbeau foarte stricat limba română[83]. Membrii acestei familii par a fi oameni ataşaţi de casa Sturdzeştilor[84].

Vasile Bosie este amintit în arhondologii cu rangul de comis, la 1835; pentru slujbe, a fost înălţat spătar, la 1843, de către Mihail Sturdza, iar la 1849 a fost făcut agă[85]. *Lista caselor şi dughenelor* de la 1853 indică faptul că aga Vasile Bosie locuia într-o casă de clasa a doua, pe Uliţa Păcurarii de Sus, deci pe

---

[81] Ilie Popa, *Un ieşean uitat: Dimitrie Asachi*, în „Însemnări ieşene", IV, 1939, vol. IX, pp. 264 - 267.

[82] ANI, Mitropolia Moldovei. Protoieria, Dosar 27/1962, f. 15v. Tot aici este menţionat şi Cristea, pruncul Iuliei Bosie, în vârstă de 10 luni, decedat în anul amintit, slujba de înmormântare făcându-se la biserica „Toma Cozma".

[83] Costandin Sion, *op. cit.*, p. 24.

[84] Arhivele ieşene păstrează documente privitoare la familia Bosie, de pe la 1783 (ANI, Documente, CDXXXIII/30). Mihai şi Costache Bosie erau, la 1850, în dispută pentru avere (ANI, Tr. 1788, op. 2035, dosar 6328). Un dosar în două volume, din 1862, se referă la tutela lui Costache Bosie (ANI, Tr. 1788, op. 2036, dosar 5834). Eleonora Bosie, fiica căminarului Constantin Bosie şi a soţiei sale, Maria, este trecută în mitrici ca decedată, la 1855 (ANI, Mitropolia Moldovei, Mitrici, 1855, f. 88).

[85] *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, p. 35.

teritoriul parohiei „Toma Cozma"[86]. Tot de acolo aflăm şi despre cele 14 dughene de clasa a cincea pe care le avea aga Vasile Bosie, pe Uliţa Păcurarilor[87]. Actele isprăvniciei ţinutului Iaşi îl arată pe spătarul Vasile Bosie, prin anii 1842-1843, ca stăpân al moşiei Sârca, dinspre Târgu Frumos[88].

Vasile Bosie era fiul căminarului Iordachi Bosie şi al Anastasiei Şendrea[89]. El era căsătorit cu Elena Krupenski, fiica agăi Răducanu Crupenschi-Mălinescu şi a Ruxandrei Rosetti-Tescanu[90]. Fiul acestora a fost Vasile V. Bossy, membru al Societăţii literare „Junimea", cel care publica la Paris, în 1889, apreciatul volum de versuri *Feuilles mortes* (*Frunze moarte*). El a studiat la Paris şi Bruxelles, fiind licenţiat în Drept. A făcut şi carieră politică, urmând linia conservatoare a junimiştilor, ajungând parlamentar (1884-1890). Din octombrie 1892, a fost secretar general la Ministerul Justiţiei, în guvernul Lascăr Catargi, când ministru de resort era Alexandru Marghiloman. Ca jurist, a promovat până la funcţia de consilier la Înalta Curte de Casaţie (1905). În calitate de publicist, a colaborat la „Convorbiri literare", precum şi la ziarele „Timpul" şi „Bucarest". Vasile V. Bossy a fost căsătorit cu Olimpia, fiica lui Ştefan Borănescu. Cei doi au domiciliat în Bucureşti, într-o casă din bulevardul Colţea, 74, mobilată cu multe obiecte de artă, care alcătuiau o valoroasă colecţie. Ambii soţi au decedat în acelaşi an, 1939. Ei au fost părinţii distinsului diplomat Raoul Bossy, care şi-a desfăşurat activitatea la Roma, Viena, Berlin, Stockholm, Helsinki. Acesta a publicat mai multe studii consistente privitoare la istoria relaţiilor diplomatice ale României. A fost căsătorit cu Senta, fiica lui N. Cantacuzino (fiul „Nababului") şi al Georgetei Ghica. Raoul Bossy a murit în 1975 la Saaen, Elveţia, unde i se află mormântul. Un alt fiu a fost Robert Bossy, ajuns ofiţer de

---

[86] *Uliţele, casele şi dughenele capitalei Iaşi (1853)*, p. 17, nr. 9.

[87] *Ibidem*, p. 107, nr. 31, 35.

[88] *Isprăvnicia ţinutului Iaşi (1828-1860). Inventar Arhivistic*, Bucureşti, 1984, nr. 4222, 4268, 4421. Ultimul document vorbeşte despre un atac tâlhăresc în dreptul satului Uricani (lângă Iaşi), asupra unui evreu care a fost prădat de o sumă de bani şi bijuterii ce aparţineau spătarului Vasile Bosie.

[89] S-a pretins că, prin mama sa, el descindea din spătarul Şendrea, dregător şi rudă a lui Ştefan cel Mare. De la acesta familia moştenise câteva sate pe malul Nistrului (Bohotin şi Niportovo). Hatmanul Şendrea, era căsătorit cu Maria, sora lui Ştefan cel Mare; el este ctitorul bisericii de la Dolheşti (N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, pp. 286-287). Înrudirea aceasta nu a fost încă demonstrată printr-o investigaţie genealogică.

[90] Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică*, cu un studiu introductiv de Stelian Neagoe, I, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1993, p. 5.

Stat Major în primul război mondial, general în cel de-al doilea război mondial şi adjutant regal al ultimului suveran al României. A murit în exil, în Brazilia[91].

Crupenschi. Privitor la genealogia acestei familii rămâne de referinţă vechiul studiu al lui G. Bezviconi[92]. La 1853, este amintită casa agăi Costachi Crupenschi, de pe Uliţa Păcurarii de Sus, aflată lângă dughenele bisericii Toma Cozma[93].

Din rapoartele parohiale către Protoierie se vede că Sandu Crupenschi era căsătorit cu Ruxandra Bosie[94]. Aceasta era probabil fiica lui Vasile Bosie, amintit mai sus. Ea a dat naştere, în ianuarie 1862, unei fetiţe, botezate Elena[95]. Un Alexandru Crupenski figurează printre absolvenţii primei serii a Facultăţii Juridice din Iaşi (1857-1860), înainte de întemeierea Universităţii[96].

Iasinschi. În septembrie 1860 este consemnată căsătoria lui „Grigore, holtei, amploaiat (funcţionar), de 28 de ani, fecior doctorului Iasinschi", cu Ruxandra Rizu[97]. Pentru prima jumătate a secolului XIX, este amintit la Iaşi doctorul St. Iassinski, polonez[98]. Este vorba despre Stanislau Iasinschi, care „pentru îndatorirea sa de doctor" a primit rangul de spătar, la 1845[99]. Paharnicul Sion îl aminteşte în cartea sa: „Iasinski. Leah, de credinţă papistaş; încă pe vremea domnului Ioan vodă Sturza au venit în Moldova doctor şi s-au aşezat la Huşi; după ce s-au suit la scaunul Mitropoliei episcopul de Huşi Sofronie

---

[91] *Ibidem*, p. 6.

[92] G. Bezviconi, *Familia Krupenski*, în revista „Din trecutul nostru", VII, octombrie 1939, pp. 5-54. Asupra acestei familii, vezi şi *Însemnări de veniturile şi cheltuielile casei Krupenski (1845-1846)*, ANI, Manuscrise, nr. 71.

[93] *Uliţele, casele şi dughenele capitalei Iaşi (1853)*, p. 25, nr. 14. Un Constantin Crupenschi dintr-o generaţie mai nouă este reprezentat într-o fotografie, alături de soţia sa, Lucia (ANI, Stampe şi fotografii, nr. 1331/28).

[94] Remarcăm totuşi că în privinţa vornicului Sandu Crupenschi din documentele Isprăvniciei există o nepotrivire de generaţie.

[95] ANI, Mitropolia Moldovei. Protoieria, Dosar 27/1962, f. 16 v.

[96] N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. II, Iaşi, Ed. Tehnopress, 1997, p. 259. Printre solicitanţii de burse pentru studii în străinătate, oferite de Universitatea din Iaşi, întâlnim, la 1864-1865, pe Alexandru, Grigore şi Petru Crupenschi (*cf. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Rectoratul (1860-1944). Inventar arhivistic*, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 35, nr. 30; vezi şi indicele volumului).

[97] ANI, Mitropolia Moldovei, Protoieria Iaşi, Dosar 60/1860, f. 6. Un preceptor cu numele de Iasinschi, ce locuia în nişte case modeste, în capătul de jos al Străzii Romane (Lascăr Catargi), este amintit şi de Rudolf Suţu (*Iaşii de odinioară*, vol. II, Iaşi, 1928, p. 164).

[98] N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, pp. 45, 482. Printre actorii tineri ai Iaşului, la 1879, este amintită şi o Natalia Iasinski (p. 301).

[99] *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, p. 156.

Miclescu l-au adus pe Iasinski în Iaşi, şi domnii Mihail Sturza şi Grigore (Ghica) l-au făcut boier mare moldovenesc, ca pe toţi doctorii, măcar de orice credinţă"[100]. Căsătoria amintită s-a făcut în sânul clasei boiereşti, între doi soţi ce se bucurau de acelaşi statut social.

Pavli. Pe icoana Sfintei Ecaterina (cel de-al doilea hram al bisericii), în medalion, se află o inscripţie care arată că aceasta a fost făcută şi ferecată de Eufrosina Pavli, la 29 octombrie 1874, pentru pomenirea sa şi a neamului său. Începătorul acestei familii greceşti, la Iaşi, a fost cunoscutul bancher Andrei Pavli, cel silit de eterişti, la 1821, să facă o mare donaţie în bani pentru cauza revoluţiei greceşti. În amintirile unui contemporan, Andrei Pavli îşi avea locuinţa în incinta mănăstirii Golia. „Era un om de statură mică, cu mare stare, foarte iconomu, bancheru vestit în tot oraşul, foarte smeritu şi sgulitu către toţi cu plecăciune. Toată petrecerea lui era cu călugării de la Golia. Toţi boierii îl vizitau, având interes de banii lui. Neavând clironomi, au înfiat pe sluga sa favorită, vestitul căminar Spiru"[101]. Andrei Pavli a fost lipsit de descendenţi direcţi, cei care vor fi purtătorii acestui nume, la Iaşi, fiind, probabil, urmaşii lui Spiru.

Praja. Un raport săptămânal al parohiei către Protoieria Iaşi aminteşte naşterea unei fiice, Elena (11 aprilie 1863), botezată pe 16 aprilie, părinţi fiind Ion Praja şi Eufrosina Praja[102]. Credem că este vorba despre Ioan Praja care a obţinut rangul de serdar, pentru slujbe, la 29 mai 1853, de la Grigore Alexandru Ghica vodă[103].

Familia Praja a dat Iaşilor câţiva cărturari. Unul dintre ei a fost Ioan V.D. Praja, bursier al Universităţii din Iaşi, absolvent al acesteia în 1882, ce a făcut o carieră universitară în domeniul matematicii. Ca fost bursier, el a făcut o importantă donaţie testamentară către Universitatea ieşeană, oferind un imobil pentru destinaţia de cămin studenţesc (1922)[104].

---

[100] Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, p. 327.

[101] *Amintirile unui contemporan despre personajele din „Tragedia Moldovei"* (consemnate pe la 1861 şi aflate în arhiva B.P. Hasdeu), la Victor Papacostea, în volumul *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 338.

[102] ANI, Mitropolia Moldovei. Protoieria, Dosar 27/1962, f. 29v.

[103] *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, p. 233. Tot aici este menţionat şi un Vasile Praja, făcut sulger la 1852.

[104] *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Rectoratul, 1860-1944. Inventar arhivistic*, vol. I, Bucureşti, 1985, nr. 1000, 1214. Pe I. V. Praja îl întâlnim la 1861, ca membru al Consiliului Şcoalelor, apoi ca bursier al Universităţii din Iaşi (1878-1880); în 1881, se prezenta la concurs pentru ocuparea catedrei vacante de matematică la Institutul „Vasile

Această familie este cunoscută ca având legătură cu zona Păcurarilor, unde se află biserica. Astfel, în timpul refugiului din 1917, se ştie că I.G. Duca a locuit într-o cameră din casa lui Iancu Praja, clădire care există şi astăzi (Str. Păcurari nr. 23)[105]. S-a scris că fratele lui Iancu, gazetarul Constantin Praja[106] (1864-1942), era căsătorit cu o soră a liderului liberal amintit. Informaţia este contestată însă de genealogistul Mihail Dimitrie Sturdza. Duca avea amenajat, în acelaşi imobil, şi un mic birou de lucru. La aceeaşi adresă a locuit o vreme, în timpul refugiului, muzicianul George Enescu, înainte de a se muta la Vila Sadoveanu din vârful Copoului.

C.V. Praja s-a interesat de originile familiei sale, publicând un articol asupra acestui subiect, în care se întâlnesc şi multe idei fanteziste[107]. Dincolo de discutabila origine italiană (de la portul Praja, de lângă Neapole), nu se poate admite nici afirmaţia autorului potrivit căreia marea familie Prăjescu, ale cărei ramuri genealogice străbat întreaga istorie veche a Moldovei, înrudindu-se cu cele mai alese familii, inclusiv domneşti, s-ar trage din şi mai vechea familie... Praja, aflată în legătură cu comuna Praja, din judeţul Galaţi. Această notiţă de istorie familială a prilejuit replica lui I.C. Miclescu-Prăjescu, care a dat un consistent studiu asupra istoriei familiei Prăjescu, rămas de referinţă până astăzi[108].

Racoviţă. Familia Racoviţă-Cehan este legată de biserica Sf. Lazăr din Iaşi, construită de Mihai vodă Racoviţă lângă Vamă, spre Curtea domnească. Cu toate acestea, un vlăstar al acestui neam a ajuns să fie înmormântat la biserica lui Toma Cozma. Costache, fiul cel mai mic al beizadelei Mihai M. Racoviţă şi al Anastasiei Rosetti, nu a fost căsătorit şi nu a avut urmaşi. După moartea tatălui său, la Constantinopol, a venit în Moldova, împreună cu fratele său, Ion. A trecut

---

Lupu" din Iaşi; în 1882, solicita eliberarea diplomei de licenţă. În 1884, participa la un concurs organizat de Universitate pentru studiul astronomiei şi doctoratul în matematici.

[105] I.G. Duca, *Memorii*, vol. III, Bucureşti, Ed. Machiaveli, 1994, p. 155, 172.

[106] Constantin Praja a fost profesor, istoric şi ziarist (ANI, Stampe şi fotografii, nr. 1332/4). A făcut studiile secundare la Institutele Unite din Iaşi, fiind apoi licenţiat al Facultăţii de Litere a Universităţii ieşene. A studiat apoi în străinătate, urmând cursuri de istorie la Şcoala de Înalte Studii din Paris, apoi la Leipzig, Weimar, Jena. A fost profesor la Bacău, apoi în Iaşi, la Şcoala Fiilor de Militari şi la Seminarul Veniamin Costachi (1894-1930), precum şi la Seminarul Pedagogic Universitar. A fost inspector şcolar general (1906-1907) şi director al învăţământului primar (1908-1911). A publicat numeroase articole pe teme pedagogice. Este înmormântat la cimitirul „Eternitatea" din Iaşi (Parcela 4/1, rând 10, locul 2). Vezi lucrarea Olga Rusu, C. Ostap şi Adrian Pricop, *Cimitirul Eternitatea Iaşi*, Iaşi, 1995, p. 176.

[107] Vezi revista „Însemnări ieşene", nr. 3, din 1 martie 1940.

[108] I.C. Miclescu-Prăjescu, *Obârşia unei familii din Moldova*, în RIR, X, 1940, p. 175-209.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

prin diferite ranguri boiereşti, îndeplinind diverse funcţii, inclusiv în Divan. În 1807, era încă socotit ca boier grec (grecizat), dar în 1817 a obţinut, de la Scarlat Calllimachi vodă, recunoaşterea drepturilor de pământean. A murit la 24 noiembrie 1829, fiind înmormântat în cimitirul bisericii Sf. Toma din Iaşi[109].

Rizu. Aceleaşi rapoarte parohiale din 1860, amintesc pe „Ruxandra, văduvă, de 24 de ani, fiica răposatului Grigorie Rizu"[110], ce încheia acum cea de-a doua căsătorie a sa, cu Grigore Iasinschi. Costandin Sion consemnează şi începuturile acestei familii greceşti, stabilită în Moldova sub Scarlat vodă Callimachi[111]. Arhondologiile Moldovei amintesc trei persoane cu numele de Grigore Rizu, care au obţinut ranguri boiereşti în urma slujbelor la Vistierie sau la Departamentul de Finanţe[112].

Rosetti. Nu se ştie, deocamdată, care a fost legătura boierilor Rosetti cu ctitoria Sf. Apostol Toma din Iaşi. În cunoscuta monografie a acestei familii se arată că un Iordachi Ruset comis s-a născut pe la 1787 la Orăşa (Bacău)[113] şi a decedat cândva între 1828 şi 1834, fiind înmormântat în biserica Toma Cozma din Iaşi[114]. El era fiul lui Ştefan Ruset şi al Mariei Crupenschi, bunicii săi paterni fiind Ioan Ruset şi Smaranda Sion. Despre acest Iordachi Ruset se ştie doar că a fost ispravnic al ţinutului Bacău (1814, 1822). Moşiile sale erau amplasate în acelaşi ţinut: Filipenii, Orăşa, unde şi-a clădit conacul şi o biserică, precum şi o parte din satul Verşăşti. El a fost căsătorit cu Zamfira Donici, cu care a avut mai mulţi copii: Raluca, Ruxandra, Lascarachi, Costin şi Grigore.

Sion. La această biserică a fost înmormântat şi paharnicul Costache Sion, cel care a lăsat scrisă, pe filele unui *Ceaslov*, o adevărată cronică a epocii în care a trăit, cu multe detalii autobiografice. El nu trebuie confundat cu fratele său

---

[109] M. Racoviţă-Cehan, *Familia Racoviţă-Cehan*, Bucureşti, 1942, p. 33.
[110] ANI, Mitropolia Moldovei, Protoieria Iaşi, Dosar 60/1860, f. 6.
[111] Costandin Sion, *op. cit.*, pp. 233-234.
[112] *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, p. 240. La 1832-1833, Vistieria Moldovei achita banii necesari pentru lucrările de întreţinere a unor poduri de pe „drumul oştienesc", necesar deplasării armatei ruse. Lucrările amintite au fost executate sub îndrumarea directă a porunicului Singurov şi a spătarului Grigore Rizu (*Isprăvnicia ţinutului Iaşi, 1828-1860. Inventar arhivistic*, Bucureşti, 1984, p. 103, nr. 515). Acesta nu este cel care ne interesează, putând fi identificat cu cel despre care *Arhondologia* arată că a murit la 1843. Tot el trebuie să fi fost ispravnicul de Botoşani pus de eterişti şi înlăturat la 1821, fiind înlocuit cu un Vârnav (*cf.* Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani, până în zilele noastre*. ed. II, îngrijită de Constantin Mihăescu-Gruiu, Bucureşti, 1999, vol. I, p. 262).
[113] Gen. R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. 39.
[114] *Ibidem*, vol. I, Bucureşti, 1938, pp. 156-157.

omonim, Costandin Sion, autorul vestitei *Arhondologii a Moldovei*, care a avut şi el rangul de paharnic. O fiică a sa a notat decesul tatălui; la 4 decembrie 1876, adăugând: „săvârşindu-se din viaţă, îndată l-am transportat la biserica Toma Cozma, unde l-am şi îngropat, după spusa părintelui duhovnic, că cea de pe urmă dorinţă a lui a fost să fie îngropat lângă fiul său, Ioan, în ziua de Sf. Neculai"[115]. Am văzut că banul Toma Cozma era numit *unchi* al fraţilor Sioneşti.

Xenopol. Mitricile bisericii consemnează, pentru luna iunie 1845, că în acest lăcaş a avut loc ceremonia de căsătorie a lui Dimitrie Xenopol, profesor, cu Maria Vasiliu[116]. Pe la 1854, acesta a fost angajat ca pedagog în casa lui Grigore Ruset, de la moşia Filipeni-Bacău[117]. D. Xenopol a avut cu soţia sa, Sevastiţa Luca, nu mai puţin de 14 copii, dintre care au atins vârsta maturităţii doar jumătate.

La scurtă vreme după amintita căsătorie, în 26 martie 1847, s-a născut Alexandru D. Xenopol, primul copil al familiei, ceremonia botezului fiind săvârşită tot la biserica Toma Cozma[118]. În 1886 a fost ales ca membru al Academiei Române (având şi recomandarea lui G. Sion). Statuia sa, opera

---

[115] Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu şi documente*, Iaşi, 1936, pp. 63-64. Acest Costache Sion, căsătorit cu Casandra, fiica stolnicesei Catrina Mitrea, a avut nu mai puţin de 15 copii: Eufrosina, Ioan, Gheorghe, Margheoliţa, Neculai, Ruxandra, Manolache, Ecaterina, Iorgu, Catinca, Zoiţa, Alexandru, Elisaveta, Elena şi Mihai.

[116] ANI, Mitropolia Moldovei, Mitrici. Biserica Toma Cozma, 1845 iunie. D. Xenopol (n. 1802) a fost numit, la 1842, dragoman (translator) la Consulatul Prusiei din Iaşi, funcţie din care a demisionat în anul următor. La 12 iunie 1845, s-a căsătorit cu Maria Vasiliu (n. pe la 1824), fiica unui fabricant de ţiglă din Păcurari. În 1847, D. Xenopol alcătuia o „tovărăşie de cherestea de tot feliul", asociindu-se cu postelnicul Vasile Pogor (tatăl). De formaţie pedagogică, D. Xenopol a condus un pension, la care avea să înveţe şi fiul său, fiind coleg cu V.A. Urechia. D. Xenopol a fost numit, în 1861, în funcţia de director al Penitenciarului din Iaşi, pe care o va ocupa vreme de aproape douăzeci de ani. A murit la 21 noiembrie 1874, în vârstă de 72 ani; soţia sa, Maria, avea să-l urmeze mulţi ani mai târziu, la 7 iunie 1912 (Al. Zub, *A.D. Xenopol. Biobibliografie*, Bucureşti, 1973, p. 31). Pentru tatăl istoricului, vezi şi Ştefan S. Gorovei, *Două scrisori ieşene din 1859 (Dimitrie Xenopol şi Paul Burguet)*, în IN, I, 1995, pp. 103-105.

[117] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 159. În casa lui Grigore Ruset a fost profesor D. Xenopol, şi nu în aceea a fratelui său, Iordache Ruset, cum s-a mai scris (Al. Zub, *op. cit.*, p. 31).

[118] ANI, Mitropolia Moldovei, Mitrici, nr. 1911/1847 (Biserica Toma Cozma), fila 463, nr. 3. Prima căsătorie a lui A.D. Xenopol a fost contractată la 7 mai 1877, cu Eliza Galu, în vârstă de 19 ani; cea de-a doua căsătorie a istoricului a avut loc la 16 aprilie 1908, cu Coralia Gatovscki, născută Biberi (cunoscută sub pseudonimul ei de poetă: *Riria*) (Al. Zub, *op. cit.*, pp. 34, 50).

sculptorului C. Baraschi (1912), a fost amplasată în fața Universității, nu întâmplător, pe teritoriul parohiei Toma Cozma. Istoricul a decedat la 27 februarie 1920, fiind înmormântat în cimitirul Bellu, din București, lângă capelă[119]. În același an, o parte a străzii Păcurari din Iași fusese numită „A.D. Xenopol". La 10 iunie 1967, Institutul de Istorie din Iași (înființat în 1943) își ia numele de „A.D. Xenopol".

*

Scapeții ruși. Aceștia reprezentau o categorie aparte în rândul enoriașilor bisericii Sf. Toma[120]. Există surse documentare pentru o mai bună cunoaștere a lor. N.A. Bogdan nota, în monografia sa dedicată orașului Iași (1913), că la această biserică mai veneau la slujbe și *rușii scapeți* ce locuiau în Mahalaua Păcurarilor, neavând vreo biserică sau vreun preot special pentru ei[121]. Ieromonahul rus Partenie, un lipovean revenit la „dreapta credință", care a viețuit și în Moldova, la jumătatea veacului XIX, scria în memoriile sale că scapeții au fost alungați din Rusia, Ucraina și Cherson în vremea împăratului Alexandru I (1801-1825), datorită practicilor lor religioase, considerate schismatice de biserica oficială[122]. Cei refugiați la Iași au fost luați sub protecție de mitropolitul Veniamin Costachi, pe care l-au încredințat că ei sunt creștini ortodocși, alungați din patria lor doar pentru că s-au scopit. Mitropolitul i-a primit, stabilind câteva condiții: aceștia să frecventeze biserica Mitropoliei (Stratenia) și să fie socotiți „ca niște slugi mitropolitane"[123]; să se împărtășească de trei ori pe an cu Sfintele Taine; să nu facă prozelitism („pe nimenea să nu scopească, mai ales dintre moldoveni"). Ei s-au bucurat de înalta protecție vreo

---

[119] Al. Zub, *A.D. Xenopol. Bibliografie*, București, 1973, p. 58.

[120] Pentru acest subiect, vezi Melchisedec, *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii ruseşti, dupre autori ruși și izvoare naționale române*, București, Imprimeria Națională, 1871 (cap. XII. II, *Scopeții sau castrații*, pp. 351-400; cap. XIII. *Sectele mistice ruseşti în România. I. Scopeții*, pp. 514-564. Vezi și Sorin Iftimi, *Izvoare statistice privitoare la scapeții ruși din Iași (1841, 1863)*, în RIS, X-XI, 2005-2006 (sub tipar).

[121] N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 235. Vezi și notița din Rudolf Suțu, *Secta scopiților*, în cartea sa, *Iașii de odinioară*, vol. I, Iași, 1923, pp. 44-45. Autorul arată că un ucaz împărătesc le-a interzis activitatea, mulți dintre ei fiind expulzați în Siberia. Scapeții, în sânul cărora se aflau și dezertori din armata țaristă, „nu mâncau carne, nu beau nici un fel de alcool și nu fumau. Mâncarea lor se compunea exclusiv din pește și ceai".

[122] *Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea veacului XIX*, traducere de arhim. Visarion Puiu, Vălenii de Munte, 1910, pp. 16-18.

[123] De fapt, erau ca niște supuși aflați în serviciul Mitropoliei, bucurându-se, în schimb, de protecția acestei instituții.

20 de ani, deşi au continuat să adune adepţi, însă numai dintre ruşi. Lipovenii ruşi („rascolnicii"), priviţi adesea ca nişte eretici, se simţeau nedreptăţiţi de regimul de favoare aplicat scapeţilor. Fiind de aceeaşi limbă şi lucrând adesea pe la scapeţi, ei au denunţat mitropolitului faptul că aceştia continuau vechile practici. Înaltul ierarh i-a pus la încercare invitându-i la masă, unde bucatele erau gătite din carne. Scapeţii au refuzat să se atingă de ele, deoarece contraveneau credinţei lor. Scandalizaţi de insistenţe, ei s-au revoltat chiar împotriva mitropolitului Veniamin, iar acesta i-a declarat eretici, denunţându-i autorităţilor civile. Divanul Moldovei a hotărât alungarea lor din ţară[124]. Potrivit lui Partenie, scapeţii fără case au fugit în Ţara Românească, dar domnitorul muntean a refuzat să-i primească, astfel încât aceştia s-au refugiat pe teritoriul Imperiului otoman. Cei rămaşi la Iaşi s-au pus sub protecţia Consulatului Rusiei, care le-a impus mai multe condiţii, printre care şi eliminarea prozelitismului.

Scapeţii sunt amintiţi mai înainte, la 1853[125], ca „supuşi ruseşti", locuind compact pe Ulita Păcurari: Anton Macava, Ivan Nistarov, Teodor Buimăcov, Gavril Ivanov, Nistor Radivor, Nichifor Zamaca, Ivan Ivanovschi, Andrei Ivanov, Chiril Nichifor, Finaghei Caşilev[126], Iacob Niculai, Ivan Sirghev, Ivan Vasiliu, Andrei Cuzin, Ivan Costinca, Evdochim Galiano, Andrei Ivanov, Ifrim Catarov, Andrei Stefanov, Pimon Hlibov, Ivan Iliev, Ivan Ivanov, Copiton Ivanov, Gavril Ivanov, Egor Evstanov.

Mitricile parohiei oferă diverse informaţii despre enoriaşii scapeţi.

În 1860 era consemnată moartea unui anume Zosim Manoli, pietrar, rus, mort de „rană la picioare". Următorul deces consemnat este cel al Nastasiei Lebedeva, văduvă, droşcăriţă scapetă, la vârsta de 70 de ani, la cauza morţii fiind trecut reumatismul[127]. În noiembrie 1860 era înregistrată căsătoria unui Dimitrie Botezatu vizitiu, de 20 de ani, care se căsătorea, cu Elena Botoşeneanca, de 17 ani, fiica văduvei Maria Botoşeneanca. Se aminteşte că tatăl acestuia, Botezatu, fusese „de religie lipovan"[128]. În 25 ianuarie 1862 este consemnat botezul Nataliei, fiica unui Neculai Ivanovici şi a Zoei, iar la 11 februarie, căsătoria

---

[124] După Partenie, scapeţii scandalizaţi erau cât pe ce să îl linşeze pe mitropolit, iar Divanul ar fi decis chiar ca aceştia „să fie scoşi la câmp şi ucişi cu tunul". Este celebru însă episodul de la 1848, când armata moldovenească dispunea de un singur tun, şi acela fără muniţie; acesta a fost plimbat pe ulitele capitalei, pentru intimidarea revoluţionarilor.

[125] *Ulitele, casele şi dughenele capitalei Iaşi (1853)*, pp. 35-37.

[126] ANI, Mitropolia Moldovei, Protoieria Iaşi, Dosar 27/1862, f. 17 v. În raportul săptămânal al parohiei Sf. Toma către Protoierie se arată că Fenaghei Kaşalev, scapet, a murit în 1862, la vârsta de 58 de ani, de oftică.

[127] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 6 v.

[128] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 21.

dintre Iancu Neculaevici, de 30 de ani, cu Maria Ivanovici, de 16 ani. După nume, se poate presupune că ei aparţineau comunităţii scapeţilor[129]. Surprizele nu sunt excluse însă: o anume Antonia Ustapovici, decedată acum, la vârsta de 28 de ani, este arătată ca „romîncă"[130].

Se ştie că scapeţii aveau ca ocupaţie de bază birjăritul. Se spunea chiar că ei ar fi deţinut, în capitala Moldovei, aproape un monopol în privinţa trăsurilor pentru transport urban, pe la 1890. Prin ocupaţia lor, ei sunt „strămoşii" taximetriştilor de astăzi. După introducerea *Regulamentului Organic* brişcarii şi droşcarii din Iaşi alcătuiau o singură breaslă, care cuprindea atât pe scapeţi, cât şi pe moldoveni[131]. La 1841, a fost ales staroste un scapet, Lazăr Caşalov, care a pretins plată pentru ostenelile sale în slujba breslei, câte 12 lei pe an de la fiecare membru. Doar droşcarii scapeţi[132] au fost de acord cu această obligaţie, pe când cei moldoveni nu. Din această cauză, după 1843, droşcarii moldoveni vor fi nevoiţi să se organizeze într-o breaslă separată, în condiţiile agreate de ei.

Recent, despre Mahalaua droşcarilor şi locuitorii ei a scris câteva pagini Ion Mitican, pasionat cercetător al istoriei ieşene[133]. Rudolf Suţu consemna că în manualele de geografie franţuzeşti, vorbindu-se despre Iaşii de altădată, se zicea că oraşul era renumit pentru eleganţa trăsurilor sale, cum nu găseai nici la Bucureşti. El arată că toţi droşcarii (birjarii) erau scapeţi[134], posesori ai unor trăsuri fabricate la Viena (mărcile *Victoria* sau *Lorenz*) şi se angajau la cei cu dare de mână pentru suma da 600 de lei lunar. Pentru 5-6 lei, se putea face o plimbare în cupeu, tras de doi cai, până în vârful Copoului. O cursă obişnuită costa un leu, iar pentru o zi întreagă, chiria birjei era de 20 lei[135]. Autorul enumeră câţiva dintre cei mai vestiţi droşcari din vechea capitală a Moldovei.

---

[129] *Ibidem*, Dosar 27/ 1862, ff. 11, 15 v.

[130] *Ibidem*, Dosar 27/1862, f. 26 v.

[131] Pentru aceasta, vezi Eugen Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 227-229.

[132] Cu acest prilej aflăm şi numele droşcarilor scapeţi, care s-au iscălit pe documentul prin care erau de acord cu plata taxei către staroste: Archiulai Cavaliev, Grigori Antonov, Afanasie Iliev, Piman Siucabov, Climai Barisov, Iacob Vasiliev, Iacob Saşonoi, Finacei Cişalov, Carp Caraviv, Grigori Bocicov, Dimitri Pavlov, S. Scicaturov, E. Camaşnicov.

[133] Ion Mitican, *Mahalaua droşcarilor*, în Constantin Ostap, Ion Mitican, *„Cu Iaşii mână-n mână..."*, vol. III, Iaşi, pp. 152-158 (cu o fotografie a unui grup de scapeţi din Păcurari).

[134] Radu Rosetti scria, în *Iaşul decadenţei*, că „birjari speciali ai boierimii şi ai îmbogăţiţilor, al căror număr creştea, încet, dar în chip stăruitor, erau toţi lipoveni (ruşi) de secta scapeţilor. Un cuconaş care se respecta nu ar fi tocmit niciodată un birjar moldovean sau evreu, oricât de elegantă ar fi trăsura lui. De aceea birjarii moldoveni sau evrei aveau, aproape toţi, cai proşti şi trăsuri în proastă stare (în vol. *Amintiri din prima tinereţe*, Bucureşti, 1927, pp. 204-206).

[135] Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, vol. II, 1928, pp. 355-358 (foto cu birjarii Vasca şi Carpo).

Vasca, pus în serviciul domnişoarelor Cheşcu, nepoatele Smărăndiţei Roznovanu, surorile fostei regine Natalia a Serbiei; el conducea şi landoul pus la dispoziţia regelui Carol I, atunci când acesta venea în vizită la Iaşi (birjarul primise chiar şi o decoraţie din partea suveranului). Droşcarul Feodor era angajat cu luna de către Misica Paladi; Martin era birjarul lui Costică Suţu; fratele acestuia, Alexa, era birjarul Mariei Catargi; Egor Ivanof a slujit pe prinţesa Olga Sturdza, fiica beizadelei Grigore Sturdza; *Piciu* era birjarul angajat de Alexandru Ghica-Brigadir; Mişa umbla cu Iancu Paladi şi Nicu Nanu; pe vremuri condusese şi el cupeurile regilor Carol I şi Ferdinand I, în vizitele acestora la Iaşi. Cel mai vestit dintre ei, asupra cărora Suţu se opreşte în mod deosebit, a fost Carpo, ce se aflase în slujba prefectului de poliţie Iorgu Lăţescu.

Scapeţii deţineau numeroase case de închiriat pe Uliţa Păcurarilor, ce se întindeau până aproape de Piaţa Păcurari. Ei cultivau şi legume, pe care le vindeau chiriaşilor sau cumpărătorilor din piaţă. Lor li se atribuie şi introducerea în Iaşi a cosumului semînţelor de bostan şi floarea-soarelui[136]. Dintre scapeţi s-au ridicat comercianţi de primă mână, precum familiile Ermacov şi Smirnov, ce aveau magazine în centrul oraşului, pe strada Lăpuşneanu. Potrivit *Arhondologiei* paharnicului Costandin Sion, familia Kuparencu provenea dintre scapeţi.

Ţiganii dezrobiţi. În mod tradiţional, mănăstirile erau înzestrate de ctitorii lor sau de diverşi donatori, încă din veacul XV, cu sălaşe de ţigani robi, care erau folosiţi la diferite munci, mai ales gospodăreşti. Nu cunoaştem actul de fundaţie a aşezământului religios din Păcurari şi nici testamentul lui Toma Cozma, dar în aceste documente probabil că se vorbea şi de o danie de ţigani, mai ales că el a intenţionat să fundeze o mănăstire, nu o simplă biserică.

Actele târzii ale bisericii amintesc mai multe persoane care la rubrica privitoare la naţionalitate au trecută precizarea „dezrobit". Nu ştim dacă ei provin dintre foştii robi ai bisericii, ai boierilor din zonă, sau ţin de această parohie doar pentru că s-au stabilit mai târziu, întâmplător, în mahala. Oricum, în această perioadă ei erau deja acceptaţi în rând cu ceilalţi „poporeni" care alcătuiau parohia.

În rapoartele parohiei către Protoieria Iaşi din 1860 întâlnim mai multe asemenea exemple de *dezrobiţi*. În privinţa botezurilor săvârşite în acest an sunt consemnaţi: Ecaterina, având ca părinţi pe Costache Chifu cu nevasta lui Elena; Neculai, fiul lui Teodor Kozop (?), şi al Iozefinei; Ştefan, fiul lui Andrei pietraru şi al Ioanei; Ioana, fiica lui Grigore Anisăi croitor, dezrobit, şi al femeii sale

[136] Rodica Weidner-Ciurea, *Iaşul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Ed. Eurocarpatica, 2002, pp. 139-143.

Paraschiva; Constantin, copilul lui Nicolai Burcă, bucătar, dezrobit şi al Varvarei; Alexandru, copilul lui Ştefan Curea bucătar şi al Smarandei[137].

Între căsătoriile din acest an este consemnară şi aceea a lui Gheorghe Ţole (Giole?) „holteiu, bucătar, dezrobit", de 26 de ani, fiul lui Teodor Ţole, ce se însura acum cu Maria, văduva răposatului Panaite Ciorbă, în vârstă de 24 de ani[138].

La decese întâlnim pe Savastiţa, femeia lui Gheorghe Stoica bucătar, dezrobit[139]. Credem că tot ţigan era şi Costache Sdreanţă lăutar, al cărui copil, Ion, în vârstă de 12 luni, murea în acest an[140]. Probabil că tot ţigan era şi Ştefan Curea bucătar, ce se stingea la 45 de ani, „de chept"[141].

IV. Patrimoniul bisericii. În inventarul sfântului lăcaş din Păcurari se află mai multe obiecte de cult care pot fi încadrate ca bunuri ale patrimoniului cultural.

Icoana Sfântului Toma, cu o frumoasă lucrătură, a făcut probabil parte din prima catapeteasmă, fiind iniţial aşezată la locul destinat icoanelor de hram. La partea sa inferioară se află o inscripţie în limba română, cu litere chirilice, în care este menţionat şi anul, probabil 1804 şi nu 1807, cum se credea. În această însemnare, Toma Cozma este numit paharnic, rang pe care l-a deţinut între anii 1794-1804.

Icoana Sfintei Ecaterina, aflată şi ea la locul rezervat icoanei de hram, a fost ferecată în argint, la 1874, de către Elena Pavli, pentru pomenirea mamei sale, Ecaterina Pavli. Potrivit lui Gh. Ghibănescu, podoabele pictate pe frunte şi la gâtul Sfintei, precum şi stilul de pictură de şevalet (îndepărtat de stilul postbizantin al icoanelor), sunt detalii care sugerează faptul că la început această pictură a fost un portret ctitoricesc şi a devenit mai târziu icoană a Sf. Ecaterina. El presupunea că avem în faţă, de fapt, chipul soţiei banului Toma Cozma, Ecaterina Carp, călugărită apoi sub numele de Elisabeta. După cum se poate vedea dintr-o fotografie veche aflată în colecţia bisericii, sub ferecătură, personajul feminin este înfăţişat ţinând în mâini semnele martirajului, o cruce şi o ramură de finic. Nu este exclus ca aceste detalii să reprezinte o pictură suprapusă alteia mai vechi, tehnica ei fiind mai stângace şi neputându-se compara cu fineţea aceleia în care se vede că este zugrăvit chipul personajului.

---

[137] ANI, Mitropolia Moldovei, Protoieria Iaşi, Dosar 60/1860, ff. 2, 5, 6, 22.
[138] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 17.
[139] *Ibidem*, Dosar 60/1860, ff. 5, 10.
[140] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 10.
[141] *Ibidem*, Dosar 60/1860, f. 15.

Trebuie să remarcăm, totuşi, că Sf. Ecaterina, ca fiică de împărat, era înfăţişată în icoane, în mod curent, cu asemenea podoabe.

Icoana Sfinţilor Nicolae şi Andrei, aflată în stânga naosului, lângă catapeteasmă, a fost ferecată în anul 1877, de Andrei Ivanov, probabil un reprezentant mai înstărit al scapeţilor din această mahala.

Deosebit de interesante sunt opt icoane, de mari dimensiuni, pictate pe la 1840, în stil neoclasic. Acestea sunt opera pictorului italian Giovanni Schiavoni (1777-1858), fiul cel mai mic al celebrului Natale Schiavonni din Veneţia. El nu a fost un simplu trecător prin capitala Moldovei, ci a locuit în Iaşi între 1837 şi 1844, unde a funcţionat ca profesor la Academia de Arte Frumoase. În acest interval a pictat numeroase portrete, comandate de moldovenii cu dare de mână, câteva dintre ele păstrându-se în colecţiile Muzeului de Artă din Iaşi. Deşi cel mai puţin celebru pictor din familie, Giovanni a fost cel mai talentat pictor care exista în Moldova la acea vreme. De aceea, în timpul domniei lui Mihail Sturdza, când mitropolitul Veniamin Costachi a început să construiască marea catedrală mitropolitană de astăzi, i-a încredinţat lui Schiavoni pictarea icoanelor destinate acestui monumental aşezământ. Dimensiunile viitorului edificiu explică şi mărimea neobişnuită a icoanelor. În 1842, odată cu retragerea din scaun a mitropolitului Veniamin, lucrările la noua catedrală au fost abandonate *sine die*. Nu ştim cum, când şi de ce au ajuns acele icoane în biserica Sf. Apostol Toma[142]. Catapeteasma bisericii a fost pictată pe la 1938, de prof. A.D. Atanasiu[143], pentru suma de 28.000 lei.

N.A. Bogdan a consemnat în monografia sa dedicată oraşului Iaşi că, în 1913, se păstrau pe pesfânta masă din altarul bisericii Toma Cozma, închise într-o cutie de metal cu geam de sticlă, mai multe relicve care, „după inscripţia ce au, în limba germană, ar data mai bine de zece veacuri ... Între acestea se menţionează o bucată de stofă din rochia Maicii Domnului şi alta din scutecele lui Iisus Hristos"[144]. Acest relicvar se află şi astăzi în patrimoniul bisericii. Între odoarele aceluiaşi lăcaş se mai află un potir şi un disc a căror inscripţii arată că

---

[142] Având în vedere sugestia greşită privitoare la faptul că mitropolitul Veniamin Costachi s-ar fi înrudit cu Toma Cozma, moştenind astfel drepturi ctitoriceşti asupra bisericii, am presupus (la începuturile acestei cercetări) că icoanele au ajuns aici din vechime, pe această filieră. Icoanele fuseseră comandate pentru noua Catedrală Mitropolitană de către Veniamin. După prăbuşirea cupolei acestei construcţii, lucrările fiind întrerupte, mi se părea logică presupunerea că mitropolitul le-a adăpostit temporar într-o biserică a familiei sale. Am arătat însă mai sus că documentul pe care se baza legătura mitropolitului Veniamin cu biserica Toma Cozma a fost interpretat greşit.

[143] Coincidenţa de nume între pictor şi ctitora de la 1832, Maria Anastasiu Apostol, ar putea sugera o înrudire între artist şi amintita familie ctitoricească, fapt ce trebuie verificat.

[144] N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 235.

ele au fost donate bisericii de către Iancu Ralet, ginerele lui Toma Cozma. O dveră brodată la 1834, expusă pe peretele de nord al pronaosului, are de asemenea o inscripție chirilică în care se arată că a fost donată bisericii de Anastasia și mama sa, Elena. Credem că este vorba de Anastasia Chetreanca, la care ne-am referit în prima parte a studiului.

Gh. Ghibănescu a publicat câteva însemnări păstrate pe unele cărți de cult din inventarul bisericii Toma Cozma[145]. Pe un *Chiriacodromicon*, tipărit la mănăstirea Neamț (1811), stătea scris: „Această carte este a sfintei mănăstiri a banului Toma Cozma și cine a îndepărta-o să fie neiertat de Domnul Dumnezeul nostru. 1813 martie 18. Arhimandrit Ivirit Ocneanu". Pe un *Minei* al lunii Mai, tipărit tot la Neamț (1831), era următoarea însemnare: „Acest *Minei* s-au cumpărat de dumneaei kk. (cucoana) Zmaranda Negelu și s-au dăruit la sfânta biserică a lui Toma Cozma din Păcurari, 1835 febr(uarie) 15"[146]. Pe un *Orologhion*, în limba greacă (1760), avem însemnarea: „La 1838 ghenar(ie) 11, la 4 ceasuri din noapte, s-au cutremurat pământul și a ținut mai bine de trei minute. Ioan Diculescu". Nu se știe unde se află astăzi aceste cărți. Este posibil ca ele să se păstreze în depozitul Mitropoliei Moldovei de la mănăstirea Golia.

V. Activitate culturală și obștească. Se știe că între anii 1839 și 1846 a funcționat la biserica „Toma Cozma" o apreciată școală particulară de cântăreți bisericești, patronată de psaltul Ioan Popovici[147].

Într-o clădire din incinta bisericii Toma Cozma a funcționat statornic Școala Păcurari nr. 1, încă din 1877, având ca director pe I. Baican, iar din 1880 pe Gh. Hrisoscoleu[148]. Din 1891 direcția este ocupată de L.S. Mătăsaru[149], care, la 1897 a mutat școala în localul propriu (la acea vreme str. Toma Cozma nr. 6), construit de Primăria comunei Iași, numindu-se Școala Primară de băieți nr. 2 „Carol I".

---

[145] Gh. Ghibănescu, *Notițe de pe cărți*, în TC, II, 1916-1934, fasc. 7, Iași, 1934, p. 109.

[146] Smaranda Negel făcea parte din familia Costache (Negel), din ramura căreia aparținea și mitropolitul Veniamin.

[147] Iustin Neagu, *Psalți vestiți la Mitropolia Moldovei (1386-1986)*, în *Credință și cultură în Moldova*, vol. III, Iași, Ed. Trinitas, 1995, p. 86. Vezi și *Lista de pensioanele și șhoalile particularnice aflate în Moldova*, în IN, VI, 1926-1927, p. 129. La 1939, școala avea 15 elevi.

[148] *Cf. Cel mai nou ghid al Iașului*, de N.A. Bogdan și C.I. Eremia, Iași, 1932, pp. 108-110. Această școală se înființase în 1884, primul învățător al ei fiind I. Praja. În primii ani a funcționat într-o casă particulară de pe Strada Toma Cozma.

[149] L. S. Mătăsaru a fost director până în anul 1930, când a ieșit la pensie. În procesul verbal nr. 24, din 6 aprilie 1941, se amintește faptul că biserica moștenise două titluri de renta împroprietăririi, în valoare de 20.000 lei, ce fuseseră donate de Lascăr Mătăsaru (Arhiva bisericii Toma Cozma).

Tot în casele din incinta bisericii Toma Cozma funcţiona, din când în când, în intervalul mutării de la un local la altul, şi Şcoala Păcurari nr. 2, cea la care era învăţător scriitorul Ion Creangă[150].

În incinta bisericii a funcţionat Ateneul „Toma Cozma", instituţie ce a desfăşurat o bogată activitate, existând aici şi o „sală parohială" pentru şezători şi întruniri culturale. Ateneul a editat şi revista culturală „Daruri", ce apărea „prin colaborarea unui grup de distinşi intelectuali ieşeni". Din păcate numerele revistei nu se regăsesc în colecţiile publice. Biblioteca parohială, distrusă în timpul ultimului război, conţinea un nucleu de cărţi donate de N. Iorga, pentru Ateneu. Pe sigiliul acestei biblioteci se afla inscripţia „Casa românească de citire pentru popor, Iaşi"[151].

Activitatea culturală a fost extinsă şi în afara parohiei, iar din iniţiativa părintelui s-a înfiinţat şi secţia cultural-religioasă de la Manufactura de Tutun (Fabrica de Ţigarete) din Păcurari, cuprinzând o bibliotecă, cu sală de lectură, de jocuri instructive şi educative, cu şezători, grup coral, trupă de teatru, toate acestea fiind destinate personalului fabricii amintite.

Părintele Vasilovschi instituise obiceiul ca în fiecare an, un număr de 40-50 de copii din cadrul parohiei, ce aveau un fizic mai fragil, să fie trimişi, cu sprijinul bisericii, în staţiunea Agigea, pentru tratament. Tot el întemeiase, într-o clădire din incinta bisericii Cooperativa de Credit „Propăşirea".

Dar cea mai de seamă înfăptuire a Ateneului „Toma Cozma" a fost iniţiativa ridicării monumentului lui Mihai Eminescu. Lucrarea, încredinţată sculptorului bucureştean Johann Schmidt-Faur, a fost instalată iniţial, la 1929, pe teritoriul parohiei, adică în faţa Universităţii, pe locul în care se află astăzi statuia lui A.D. Xenopol. Mutarea sa la poalele Copoului, lângă Biblioteca Universităţii, s-a făcut abia în 1957.

*

Deşi depăşeşte cadrul acestui studiu, considerăm folositoare adăugarea unor notiţe privitoare la diverse personalităţi care au locuit şi au creat în preajma

---

[150] Vezi Ion Mitican, *Cu Mihai Eminescu şi Ion Creangă prin târgul Ieşilor*, Bucureşti, 1990, p. 128. La 1877, Şcoala Păcurari, nr. 2, s-a mutat în strada Gându nr. 6, colţ cu Uliţa Calicilor (Str. Petru Rareş) (p. 137); în 1881, şcoala s-a mutat pe Strada Săulescu, nr. 10, în casele Adelinei Poncet (pp. 139-140); în 1887, se mută pe aceeaşi stradă, la nr. 8, în casele lui Iosif Herdina; în 1893, şcoala funcţiona lângă Hală, iar în 1894 revine pe Strada Săulescu, dar la nr. 6, în casele lui Grigore Suţu; în 1896, s-a instalat definitiv în noua clădire ridicată pe Strada Negruzzi, nr. 2, fiind botezată acum Şcoala Primară de Băieţi „Gheorghe Asachi" (p. 142).

[151] *Îndrumător în Arhivele Statului Iaşi*, vol. III, Bucureşti, 1959, 150.

bisericii Toma Cozma, pentru întregirea geografiei spirituale a acestei zone a Iaşilor.

Într-una din casele aflate în incinta bisercii Toma Cozma a copilărit, Anton Diaconu, unul din componenţii faimosului cvartet ieşean *Voces*.

Într-un *Ghid al Iaşilor*, publicat în 1997 de Olga şi Liviu Rusu, sunt mai multe însemnări demne de interes. Astfel, se arată că în imediata vecinătate a bisericii, spre vest, se afla modesta casă în care a locuit George Călinescu, între anii 1936-1944 (Stradela Ionescu, nr. 4). Faptul este marcat şi de o inscripţie pe marmură, ce se păstrează încă pe peretele clădirii. Aici a scris opera sa de capătâi, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* şi a redactat *Jurnalul literar*. Ceea ce *Ghidul* nu reţine este că din 1958 a locuit în aceeaşi casă şi cunoscutul preot cărturar basarabean Paul Mihail, cu fiica sa[152]. În această perioadă, părintele slujea la biserica Banu, care a fost lipsită, la un moment dat, de casa parohială. Zamfira Mihail a continuat preocupările părintelui său, remarcându-se prin cercetările sale în domeniul istoriei culturii.

În apropierea bisericii a locuit tipograful şi editorul Alexandru Ionescu, cel care a semnat, alături de Ion Creangă, mai multe manuale şcolare (Str. Toma Cozma, nr. 20). O altă casă din zonă, construită pe la 1896, a aparţinut familiei boiereşti Miclescu (Str. Toma Cozma, nr. 16). Prin căsătorirea cu Lucia Miclescu, proprietar al imobilului a devenit generalul Mihai Negruzzi. Acesta era fiul lui Leon Negruzzi şi nepot al lui C. Negruzzi. Alături, la nr. 21, se află casa în care a locuit geologul şi geochimistul Mircea Ion Sacul (1895-1964), profesor la Universitatea din Iaşi şi membru al Academiei Române.

---

[152] Paul Mihail s-a mutat aici după ce a fost demolata casa parohială a bisericii Banu, de pe Str. Banu, nr. 9, (pe unde trece acum tramvaiul din Piaţa Unirii spre Copou), unde locuise anterior.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Odoare româneşti regăsite la Liov

În fundamentalul său studiu, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, apărut în 1929, P.P. Panaitescu scria că, în tezaurul Stavropighiei din Liov, se găsea, la acea vreme, „o Evanghelie slavonă (217 pp., iniţiale şi ornamente roşii), scrisă de popa Ivan ot Stăneşti supt «voievodul Moldovei Iliaş» (Rareş)". Istoricul român nu văzuse manuscrisul, pe care îl semnala după B. Ianusz, autorul unui articol despre urmele istorice moldoveneşti la Lemberg, publicat cu câţiva ani mai înainte, în limba polonă[1]. Într-o notă, Panaitescu remarca faptul că Ianusz „ceteşte şi datele «de la 1550 la 1558», ceea ce nu se potriveşte cu domnia lui Ilie vodă"[2].

Ulterior, în 1965, Emil Turdeanu avea să menţioneze, la rândul său, manuscrisul de la Liov, pe care, neputându-l vedea, l-a descris după P.P. Panaitescu. În noua semnalare, apar numele copistului, sub forma „popa Ivan din satul Stăneşti", şi numele lui Iliaş vodă, în a cărui domnie fusese scrisă cartea[3]. Ţinând seama de observaţia lui Panaitescu privitoare la datarea *Tetraevanghelului*, Emil Turdeanu l-a aşezat în răstimpul 1546-1551, corespunzător domniei lui Iliaş, fiul lui Petru Rareş.

Călătoria efectuată în Galiţia în vara anului 2006 a prilejuit regăsirea urmelor *Evangheliei* moldoveneşti. Cartea se află astăzi la Muzeul Istoric din Liov[4], unde este înregistrată sub nr. 016284[5]. Este un manuscris de 218 file, pe

---

[1] P.P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXII, 1929, 59, pp. 7-8.

[2] *Ibidem*, p. 8, nota 1.

[3] Emil Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie, de 1504 à 1552*, în RER, IX–X, 1965, p. 138, nr. XXXVII; reluat în idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 202, nr. XXXVII.

[4] Oksana Jasinovska, *Каталог кириличних рукописних Євангелій XV–XVIII століть зі збірки Львівського історичного музею*, Liov, 1996, pp. 61-62, nr. 23.

[5] *Ibidem*, p. 113.

hârtie cu filigrane de tipul „mână" şi „coroană cu rădăcină". Ornamentele şi iniţialele sunt simple, în cerneală roşie. Manuscrisul cuprinde: *Evanghelia de la Matei* (capitolele, predoslovia arhiepiscopului Theofilact al Bulgariei şi textul), *Evanghelia de la Marcu* (capitolele, predoslovia şi textul), *Evanghelia de la Luca* (capitolele, predoslovia şi textul), *Evanghelia de la Ioan* (capitolele, predoslovia şi textul), urmate de obişnuitele indicaţii tipiconale privitoare la citirea *Evangheliilor* în diferite zile de sărbătoare.

La fila 216, se găseşte însemnarea copistului, redactată în limba slavonă:

„Исписа съ Стлъп Іѡ(ан), попь Іѡаннъ ѡт Станилещ(и) по лѣтѣх ҂зн҃и, въ д(ь)ни Ілїѧш воевод, г(о)сп(о)д(а)рѧ Земли Мѡлдавскои. И съвръш(и) с(ѣ) ф(е)в(рꙋарїе) г҃ї д(ь)ни".

„A scris acest *Stâlp Ioan*, popa Ioan de la Stănileşti în anii 7058 (1550), în zilele lui Iliaş voievod, domn al Ţării Moldovei. Şi s-a sfârşit februarie 13 zile".

Textul însemnării îndreaptă greşelile şi înlătură confuziile de până acum, îngăduind şi unele observaţii suplimentare. Copistul manuscrisului se numea Ioan, nu Ivan, şi era din satul Stănileşti, nu Stăneşti. Cartea fusese scrisă cu adevărat în zilele lui Iliaş voievod, fiul lui Petru Rareş, dar nu „de la 1550 la 1558", cum citise B. Ianusz, ci în văleatul 7058, adică în anul 1550. În chip inexplicabil, într-un catalog al *Evangheliilor* manuscrise din Muzeul Istoric de la Liov, văleatul 7058 este transpus în milesimul 1558[6]. Numele popii Ioan nu îmi este cunoscut deocamdată din alte surse. Scrisul său îngrijit şi elegant îl arată a fi fost un mânuitor priceput al condeiului. Mai mult ca sigur, *Tetraevanghelul* de la Liov nu a fost singura carte copiată de el. Exemplele de preoţi de mir din Moldova, copişti de manuscrise, sunt foarte puţine. Mai la îndemână îmi este cazul „sărmanului popă Simeon" din satul Frăţineşti, care, nu cu mulţi ani înaintea popii Ioan, adică în 1532, termina de scris tot un *Tetraevanghel*, început şi neisprăvit de Ivanco diacul[7]. În ceea ce priveşte satul Stănileşti, se cuvine spus că aşezări cu acest nume au fost mai multe în Moldova, dar mai însemnată pare

---

[6] *Ibidem*, pp. 61, 62, 99 (aici, dintr-o evidentă greşeală de tipar apare anul 1958), 132.

[7] Emil Turdeanu, *Oameni şi cărţi de altădată*, I, ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, 1997, pp. 276-281. Astăzi, manuscrisul se află în Biblioteca Patriarhiei de la Ierusalim (Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, II, Bucureşti, 1998, pp. 152-153, nr. 193).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să fi fost cea din ținutul Hotinului, aflată în stăpânirea lui Iațco Hudici și apoi a urmașilor acestuia din familia Movilă[8]. La 1586, satul Stănilești a fost dăruit Mănăstirii Sucevița de mitropolitul Gheorghe Movilă[9], pentru ca, trei ani mai târziu, el să constituie obiectul unui schimb între același mitropolit și stolnicul Nicula, schimb efectuat tot în folosul Suceviței[10]. Cum *Tetraevanghelul* popii Ioan a ajuns la Stavropighia din Liov – așezământ care i-a numărat printre ctitorii săi cei mai de frunte pe reprezentanții familiei Movilă –, sunt îndemnată să cred că satul Stănilești menționat în însemnarea manuscrisului este unul și același cu moșia Movileștilor de la ținutul Hotinului.

*

În cursul aceleiași expediții în Galiția, vizita la Muzeul Național din Liov a constituit prilejul unei alte surprize. În expoziția de artă religioasă, într-o vitrină fără etichetă sau plăcuță cu explicații (întâmplător sau nu, singura de acest fel din întregul muzeu!) era expus un felon (**Fig. 1**). Veșmântul este confecționat dintr-o țesătură în fir de aur pe suport de mătase roșie, decorată cu medalioane conținând reprezentarea Mântuitorului ca arhiereu și cu cruci dispuse în spațiul rămas liber între medalioane. Felonul nu avea inscripții brodate și nici un alt element folositor pentru identificarea locului său de proveniență. Singură, doar țesătura putea oferi unele indicii primare.

Dintr-un material asemănător – singura deosebire fiind aceea că mătasea utilizată ca suport este albastră și nu roșie – a fost croit un felon, păstrat în tezaurul Mănăstirii Putna[11] (**Fig. 2**). Inscripția sa, brodată pe partea exterioară a gulerului, spune, în traducere: „Acest felon l-a făcut binecinstitorul domn Io Ștefan voievod Tomșovici, pentru sufletul său, și al părinților săi și al copiilor săi, în anul 7122 (1614), martie 18". În vechiul inventar de odoare ale Mănăstirii Putna, redactat la 1796, felonul lui Ștefan Tomșa este încadrat în categoria celor aparținând „mănăstirilor râdicate", adică mănăstirilor închise de austrieci după ocuparea Bucovinei[12]. Fără îndoială, felonul provine de la ctitoria lui Ștefan

[8] DIR, A. Moldova, XVI/3, p. 182, nr. 235.
[9] *Ibidem*, p. 304, nr. 371.
[10] *Ibidem*, p. 430, nr. 519.
[11] Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 109, nr. 13; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, pp. 323-324, nr. 47.
[12] Monah Alexie Cojocaru, *Inventarul de odoare și obiecte ale Mănăstirii Putna (1796)*, în AP, II, 2006, 1–2, p. 48, nr. 19.1.

Tomşa al II-lea, Mănăstirea Solca[13]. În descrierea veşmântului, cuprinsă în inventarul amintit, se menţionează „la spate, pe o rotiţă rătundă, iarăşi chipul Mântuitoriului H[risto]s, cu fiir galbăn şi alb cosut", în schimb nu există nici o precizare cu privire la bucata diferită de material care astăzi formează partea superioară a felonului[14]. Observaţiile acestea susţin ipoteza profesorului Petre Ş. Năsturel, anume că partea de sus a felonului de la Putna a fost adăugată mai târziu[15], şi le completează, în sensul că operaţiunea s-a făcut după 1796 – anul întocmirii inventarului –, cârpirea făcând să dispară de pe spate medalionul brodat cu chipul Mântuitorului. Pentru felul cum va fi arătat acest medalion stă mărturie o piesă similară, din tezaurul Mănăstirii Sucevița[16] (**Fig. 3**). Ca şi felonul de la Putna, cel de la Sucevița are inscripţia de danie pe guler şi, ceva mai jos, un medalion înfăţişându-l pe Iisus Hristos arhiereu (**Fig. 4**). Inscripţia slavă este aproape identică aceleia de pe felonul de la Putna: „Acest felon l-a făcut binecinstitorul domn Io Ştefan voievod Tomşovici, pentru sufletul său, şi al părinţilor săi şi al copiilor săi, în anul 7122 (1614), martie 18". Cum ambele feloane poartă data de 18 martie 1614, este de presupus că amândouă au aparţinut Mănăstirii Solca şi că, după închiderea acesteia, unul a ajuns la Putna şi celălalt la Sucevița.

Analogiile merg mai departe. În acelaşi tezaur al Suceviței mai există o piesă cu data de 18 martie 1614. Este vorba despre un stihar, închinat foarte probabil tot Solcăi de Ştefan Tomşa al II-lea[17] (**Fig. 5**). Elementul demn de semnalat aici este acela că partea superioară a stiharului este croită din aceeaşi ţesătură ca şi felonul de la Putna. Altfel spus, la 18 martie 1614, Ştefan Tomşa al II-lea a dăruit Mănăstirii Solca mai multe veşminte, între care două feloane şi un

---

[13] Erast Costea, *Ctitoria voievodului Ştefan Tomşa al II-lea de la Solca (1613–1785–1938)*, Cernăuţi, 1939, p. 152.

[14] Monah Alexie Cojocaru, *op. cit.*

[15] Petre Ş. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la Mănăstirea Putna*, II, în Rsl, IV, 1960, p. 281, nr. 116 („... am ajuns la părerea că numai jumătatea de jos a felonului (pe care de nenumărate ori se vede chipul lui Hristos arhiereu) este veche, precum şi inscripţia gulerului. Cred însă că jumătatea de sus a fost înnoită").

[16] Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița cu anexe de documente ale Suceviței şi Schitului celui Mare*, Bucureşti, 1923, p. 71, nr. 2; Erast Costea, *op. cit.*, p. 154; O. Tafrali, *Le Monastère de Sucevița. Architecture. Peinture. Trésor*, reluat în vol. *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, I, *„Casa noastră Movilească"*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 205, nr. 10.

[17] Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 71, nr. 1; Erast Costea, *op. cit.*, p. 153; O. Tafrali, *op. cit.*, p. 205, nr. 13.

stihar. Unul dintre feloane şi o parte a stiharului au fost croite din aceeaşi mătase ţesută cu fir de aur, împodobită cu medalioane, ca şi felonul de la Liov. În concluzie, cercetarea materialului îngăduie datarea felonului de la Liov în primele decenii ale veacului al XVII-lea. Dar precizări suplimentare nu se pot face, în lipsa unei inscripţii.

Numai că, la acelaşi Muzeu Naţional din Liov, alături de vitrina cu felonul, se mai afla una, în care, printre diverse fragmente de veşminte liturgice deteriorate, se număra un medalion brodat, cu reprezentarea Arhanghelului Mihail, ţinând în mâna dreaptă sabia ridicată deasupra capului şi în mâna stângă, teaca (**Fig. 6**). De jur împrejurul imaginii, o inscripţie slavă are următorul conţinut:

„Съи фелонь сътвори Іѡ Стефанъ воевода, с(ы)нъ Томьшовичь, въ лѣто ҂зр҃кв".

„Acest felon l-a făcut Io Ştefan voievod, fiul lui Tomşovici, în anul 7122 (1613–1614)".

Văleatul este acelaşi cu al feloanelor şi al stiharului de la Putna şi Suceviţa, iar reprezentarea Arhanghelului Mihail este foarte asemănătoare aceleia a Mântuitorului din medalionul aplicat pe felonul de la Suceviţa. Din inventarul de la 1796, ştim că şi felonul de la Putna a avut un asemenea medalion, dispărut, însă, în cursul operaţiunii de reparare a veşmântului. În mod cu totul surprinzător, felonul de la Liov nu are nici un medalion cusut pe spate şi nici inscripţie de danie brodată pe guler. Dar, cum ţesătura sa este identică aceleia din care a fost confecţionat felonul de la Putna şi o parte a stiharului de la Suceviţa, cred că nu este riscant a afirma că medalionul cu inscripţie din muzeul de la Liov a fost desprins de pe felonul expus în vitrina de alături. Mergând mai departe, aş spune că şi acest felon a fost făcut tot la 18 martie 1614, dar spaţiul limitat consacrat inscripţiei nu a îngăduit decât brodarea văleatului, fără lună şi zi. Foarte probabil, felonul de la Liov a făcut parte tot din zestrea de odoare a Mănăstirii Solca. Desfiinţarea acesteia şi împrăştierea tezaurului ei[18] pot explica felul în care felonul a ajuns în ţară străină.

---

[18] Imediat după închiderea mănăstirii, odoarele ei şi chiar catapeteasma au fost transportate şi depuse în biserica de la Arbure (Erast Costea, *op. cit.*, pp. 148-149; Ion I. Solcanu, † Pr. D. Lucan, *Biserica Solca*, Iaşi, 1977, p. 15). Cărţi, argintărie şi veşminte bisericeşti au ajuns la mănăstirile Dragomirna, Putna şi Suceviţa.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Timpul pe care l-am petrecut la Liov (suficient şi neîndestulător în egală măsură) nu a îngăduit o cercetare mai aprofundată a *Tetraevanghelului* popii Ioan şi nici căutarea unor indicii referitoare la locul de unde Muzeul Naţional din Liov a preluat felonul lui Ştefan Tomşa al II-lea. Însă faptul că aceste obiecte au fost regăsite în colecţiile unor muzee constituie un temei al speranţei că ele nu vor dispărea în răstimpul următor şi că reveniri viitoare vor aduce şi informaţia care acum lipseşte.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Fig. 1. Felon (Muzeul Național din Liov)

BCU IAȘI/CE Y LIBRARY

Fig. 2. Felon (Muzeul Mănăstirii Putna)

BCU IAȘI/CLUJ LIBRARY

Fig. 3. Felon (Muzeul Mănăstirii Sucevița)

Fig. 4. Medalion brodat cu reprezentarea lui Iisus Hristos (Muzeul Mănăstirii Sucevița)

BCU IAȘI LIBRARY

Fig. 5. Stihar (Muzeul Mănăstirii Sucevița)

BCU IASI/CE

Fig. 6. Medalion brodat cu reprezentarea Arhanghelului Mihail (Muzeul Național din Liov)

BCU IASI/CENTRAL LIBRARY

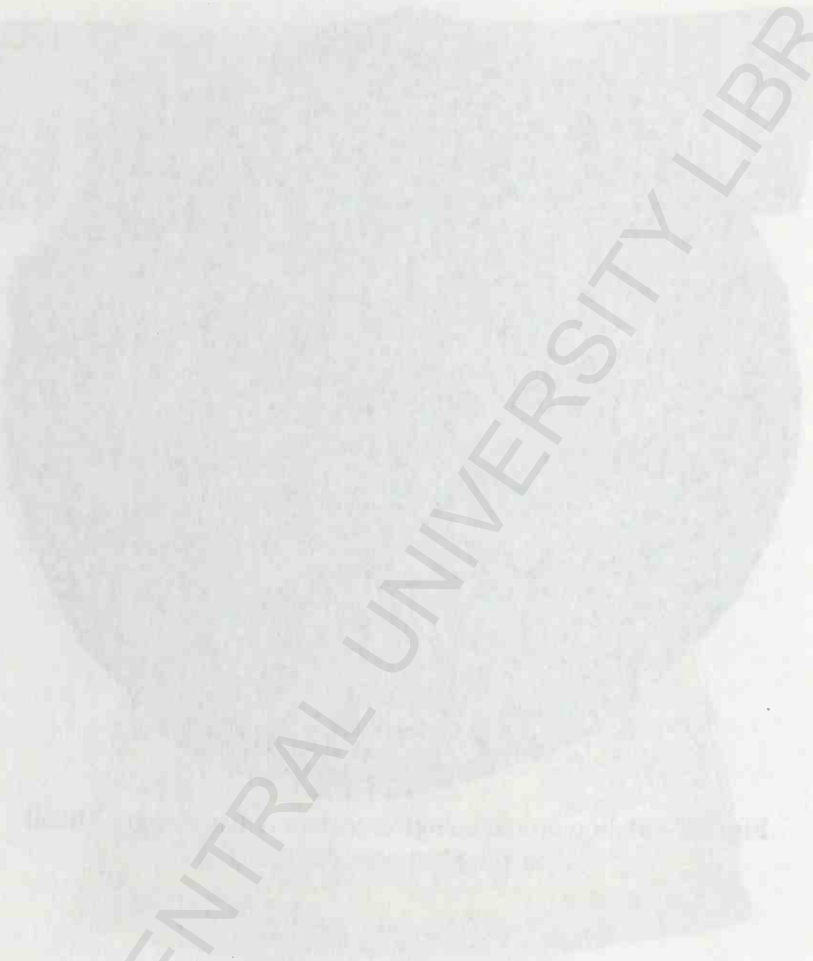

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PETRONEL ZAHARIUC

„În mijlocul străinătății". Două hrisoave de danie pentru mănăstirea Lipnic din Bulgaria

Aflați de o parte și de alta a Dunării, bulgarii și românii au avut, în parte, aceleași rădăcini, datorate tradiției ecleziastice, politice și culturale bizantine, și au evoluat aproape la fel, din pricina stăpânirii otomane, pe care au îndurat-o câteva veacuri. Din punct de vedere politic legăturile româno-bulgare s-au manifestat mai ales la începutul statalității românești, în veacul al XIV-lea, și la începuturile statului modern bulgar, în veacul al XIX-lea. Pentru cele patru veacuri care mai rămân (XV-XVIII), legăturile dintre cele două popoare au fost mai cu seamă ecleziastice și culturale. Chiar sub atent control otoman, românii, aflați într-o situație politică mult mai bună, au ajutat constant mănăstirile ortodoxe din Bulgaria[1].

Printre ajutoarele hărăzite de români creștinilor ortodocși din Bulgaria se găsesc și cele pe care le prezint mai jos, îndreptate spre mănăstirea, astăzi după știința noastră dispărută, aflată pe malul drept al Dunării, numită Lipnic, cu hramul Sfântul Nicolae. Dar până a ajunge la aceste hrisoave de danie, credem că sunt necesare câteva cuvinte despre legăturile politice și culturale[2] mai vechi ale românilor cu bulgarii. Aceste legături sunt mult mai diverse și adânci în cazul principatului românesc de la sud de Carpați, pentru că, încă de la începuturi, dinastia Basarabilor s-a înrudit cu țarii bulgari[3], iar mitropolitul Antim Critopol și Sfântul Nicodim de la Tismana vor întreține o ziditoare

[1] Vezi Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), Ed. Enciclopedică, București, 1991, pp. 137-204.

[2] P. Constantinescu-Iași, *Din relațiile artistice româno- bulgare*, Chișinău, 1928, 88 p.; despre arta veche bulgară, vezi și André Protitch, *L'architecture religieuse bulgare*, Sofia, 1924, p. 72.

[3] N. Iorga, *Sârbi, bulgari și români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*. Extras din AARMSI, s. II, t. XXXVIII, memoriile secțiunii istorice, București, 1915, pp. 18-20.

BCU ASTRA LIBRARY

corespondență cu marele învățat, Sfântul Eftimie, patriarh de Târnovo. După prăbușirea țaratelor bulgare în fața ofensivei otomane, legăturile nu se vor rupe, ci se vor menține, pentru multe veacuri, mai ales la nivel cultural și duhovnicesc. Multe urme ale schimbului cultural româno-bulgar s-au pierdut ori stau încă ascunse, altele n-au apucat să fie însemnate, pentru că potopul otoman i-a cuprins, la puțină vreme, și pe români.

Începând cu sfârșitul veacului al XVI-lea, legăturile ecleziastice au renăscut, astfel că îi vedem pe domnii și ierarhii Bisericii de la nord de Dunăre zidind sau rezidind biserici și mănăstiri din Bulgaria: Radu cel Mare a fost, înainte de 1493, ctitor la mănăstirea Kremikovski, unde și-a înmormântat și doi copii; Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, în virtutea înrudirii cu dinastia Basarabilor, a dăruit mănăstirii Rila două acoperăminte pentru sfânta masă, la 10 martie 1511, fiind urmat de mitropolitul Grigore Roșca, care a dăruit mănăstirii tot un acoperământ pentru sfânta masă, și de episcopul Isaia al Rădăuților, care i-a dăruit un *Tetraevanghel*. Darurile românești vor fi înveșnicite în piatra turnului de intrare în mănăstire, unde se găsește dăltuită stema Moldovei. La această însemnată mănăstire bulgară vor mai ajunge pe căi știute, adică prin danii, sau neștiute și câteva frumoase manuscrise moldovenești din veacul al XVI-lea; unul dintre acestea este un *Tetraevanghel* scris și împodobit la Putna de ieromonahul Macarie, în 1529, la porunca portarului de Suceava, Barbovschi, pentru biserica Adormirea Maicii Domnului din Suceava, care a ajuns la Rila pe drumuri ocolitoare și înceţoşate; drumul acestor manuscrise a fost luminat prin studiile profesorului Emil Turdeanu[4].

Un moment de răscruce în istoria relațiilor româno-bulgare a fost domnia lui Matei Basarab. Ampla activitate ctitoricească a marelui domn s-a răsfrânt din plin și asupra spațiului sud-slav, asupra bulgarilor și sârbilor, și aceasta și din pricina unei atitudini mai reci față de Muntele Athos, în comparație cu atitudinea vecinului și rivalului său din Moldova, Vasile Lupu. Astfel, la Sviștov, domnul muntean a ridicat, împreună cu soția sa, Elina, în 1644, luându-l, poate, ca model pe Mihai Viteazul, care ridicase aici biserica Sfântul Dumitru, biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel, unde se păstrează și tabloul votiv al ctitorilor[5]. La Vidin, Matei vodă a ridicat biserica Sf. Paraschiva (Sv. Petca), păstrându-se și aici

---

[4] *Oameni și cărți de altădată*, I, Ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely. Note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 266-267.

[5] Constantin C. Giurescu, *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria*, în RIR, XI-XII, 1941-1942, pp. 390-391.

tabloul votiv al ctitorului[6]. Exemplul domnului a fost preluat şi de boierii de la curtea sa: Stroe mare vistier şi soţia lui, Vişa, dăruiesc unei biserici din împrejurimile Sviştovului o preţioasă cruce de altar, Hrizea mare ban şi jupaniţa lui, Gherghina, dăruiesc, în 1635-1636, unei alte biserici o nedeberniţă cu fir de aur şi perle, iar mănăstirea Bacicovo a fost refăcută de boierii munteni, de obârşie epirotă, Gheorghe sulger şi fiul său, Constantin postelnic[7] (în biserica mănăstirii se păstrează şi tabloul votiv al acestora, alături de broderii liturgice din veacul al XVII-lea). Spre sfârşitul veacului al XVII-lea, în 1692, mănăstirea Bacicovo a primit ajutor pentru a fi reparată şi din partea unui domn moldovean, probabil Constantin Cantemir[8]. Un alt episod însemnat din istoria relaţiilor culturale româno-bulgare a fost şi tipărirea în 1651, la Roma, de către episcopul catolic al bulgarilor, Filip Stanislavov, a cărţii numite *Avgar*[9], în epilogul căreia se spune că a fost tipărită „pe vremea cinstitului Matei Basarab al Ţării Româneşti şi a iubitorului de pace Lupul, numit Vasilie voievod"[10].

Primul hrisov, din mica serie pe care o înfăţişăm acum, aparţine domnului Ţării Româneşti Grigore Ghica, fiind redactat în limba slavonă. Astfel, la 10 iunie 1663, din Bucureşti, Grigorie Ghica voievod, „fiul marelui şi preabunului, Ghiorghie Ghica voievod", dăruieşte mănăstirii Lipnicul, de lângă Dunăre, cu hramul Sfântul Nicolae, şi episcopului Dionisie „Arhidonschi", „pentru că a înţeles [...] că această mănăstire este în mijlocul străinilor şi nu are nici un venit din nici o parte", stăpânirea asupra sloboziei Băneasa, din judeţul Vlaşca, unde urmau „să strângă oameni străini: sârbi, greci, arbănaşi, moldoveni, ungureni, oameni fără bir şi fără tulburare, să se aşeze pe acea moşie mai sus zisă", iar dinspre domnie urmau să fie scutiţi de toate dările care se luau în acea vreme din ţară. De asemenea, domnul dăruieşte mănăstirii un „obroc de sare" de la ocna Telega, 100 de bolovani, pe care călugării „să aibă a-i lua de la gura ocnei cu carele lor şi să o ducă oamenii sfintei mănăstiri, şi unde le va fi voia ori la ce vad să o vândă sau să o treacă şi să aibă bună pace de vamă şi de ghiumrucul de sare dinspre toţi vameşii". Actul este însoţit de un mare şi înfricoşător blestem şi de

---

[6] Ilie Bărbulescu, *O biserică a lui Matei Basarab la Vidin*, în „Arhiva", an. XXXI, 1924, nr. 2, p. 124; V.C. Hriscu, *Câteva ctitorii româneşti în Bulgaria*, în „Boabe de grâu", an. III, nr. 3-4, 1932, p. 94. Biserica a fost închisă la sfârşitul secolului al XVIII-lea de temutul paşă Pasvantoglu şi transformată în fierărie, rămânând aşa până la 1877 (*ibidem*, p. 95).

[7] Ovidiu Marina, *Însemnări din Bulgaria*, Bucureşti, 1954, p. 350;

[8] Constantin N. Velichi, *Documentele istoriei bulgare*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia", an. I, 1941, nr. 2, 1942, p. 598.

[9] Violeta Barbu, *De la zvon la informaţie: naşterea opiniei publice în ţările române*, în RIS, VIII-IX, 2003-2004, pp. 132-135.

[10] Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 124.

mărturia Sfatului ţării, în frunte cu marele ban al Craiovei Gheorghe Băleanul, avându-i pomeniţi şi pe doi dintre fiii postelnicului Constantin Cantacuzino: pe Drăghici ca mare paharnic şi pe Şerban ca logofăt al doilea şi ispravnic de act.

Din cuprinsul actului se vede că mănăstirea se afla lângă Dunăre. Lipnicul a fost multă vreme o localitate la sud-est de Ruse (Rusciuk)[11], într-o zonă bogată în păduri de tei (după cum îi spune numele), iar mănăstirea a dispărut, cândva la cumpăna dintre veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea, astfel că, pe la 1880, un călător german a scris că, din depărtare, se vedea doar minaretul moscheii, strălucind în soare[12]. În această zonă trăiau şi români şi poate că şi unii dintre ei îşi găsiseră adăpost şi mângâiere între zidurile mănăstirii. Astăzi, lângă Ruse se găseşte un parc naţional, numit Lipnik, unde se află o vilă de înalt protocol a fostului lider comunist, Todor Jivkov, vilă la care a fost construită, lucru nemaipomenit în relaţiile internaţionale, o aripă pentru Nicolae Ceauşescu (informaţie preluată din ziarul „România liberă", din 13 iunie 2005). Chiar dacă se afla lângă Dunăre, nu departe de hotarul Ţării Româneşti, domnul spune că mănăstirea se afla „în mijlocul străinilor", adică al necredincioşilor musulmani, şi de aceea avea mare nevoie de ajutor. Nu ar fi exclus ca şi înaintaşii la tron ai lui Grigore Ghica, poate chiar Matei Basarab, să fi fost amestecaţi în zidirea acestei mănăstiri sau să-i fi dat însemnate daruri pentru a putea face faţă „păgânilor".

De asemenea, se poate ca darul domnesc să fi fost obţinut de episcopul Ohridei („Arhidonschi", în text; în alte locuri episcopii Ohridei sunt numiţi patriarhi), Dionisie, ajuns egumen al acestei mănăstiri şi aflat la nordul Dunării în pribegie sau în căutare de ajutoare. Nu este locul aici pentru a relua povestea dependenţei Mitropoliei Moldovei de Arhiepiscopia Ohridei, dar trebuie să amintesc că mulţi ierarhi ai acestei eparhii au bântuit prin Moldova şi Muntenia în veacul al XVII-lea. Listele de patriarhi ai Ohridei, întocmite pentru veacul al XVII-lea, ce cuprind destule locuri albe[13], îl pomenesc, „în jurul anului 1653",

---

[11] F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische reisestudien aus den Jahren 1860-1879*, III, Leipzig, 1880, p. 324 (şi harta de la sfârşitul volumului); vezi Karl Peucker, *Königreich Bulgaren und die zentralen Balkanländer zwischen Adrianopol u. Poretus aussere Grenzen d. Londoner Frieden*, iunie 1913, şi *Harta*, conform Tratatului de la Neuilly, făcută după hărţile Statului Major austriac (Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu", Iaşi, h. 697).

[12] F. Kanitz, *op. cit.*, p. 324.

[13] Ştefan S. Gorovei, *Moldova şi Arhiepiscopia de Ohrida*, în AIIX, XXXI, 1994, p. 115.

pe Dionisie[14], care după ce a ieşit din episcopat a ajuns egumen la mănăstirea Sfântul Nicolae de la Lipnic. În 1665, arhiepiscop de Ohrida era Theofan[15].

Slobozia dăruită mănăstirii era aşezată chiar peste Dunăre în judeţul Vlaşca, alături de hotarul raialei otomane Giurgiu, fiindu-le uşor călugărilor să-şi ridice venitul, în cazul în care turcii din cetate nu-l strângeau înainte de vreme. Însă ceea ce dă măsura faptului că mănăstirea era populată cu un număr însemnat de călugări sunt cei 100 de bolovani de sare, pe care aceştia puteau să-i ia de la ocna Telega cu carele proprii. Din aceasta se vede că obştea, destul de numeroasă pentru acele vremuri, a obţinut un venit frumos de la domnul Ţării Româneşti.

Şi această danie vine să confirme constatarea, făcută de Gheorghe Lazăr, că în perioada 1661-1662, Grigore Ghica a arătat o „atenţie specială acelor mănăstiri printre ai căror ctitori se afla şi Matei Basarab"[16]. De numele lui se leagă şi ctitorirea bisericii fostei Mitropolii din Silistra (Drâstor), în intervalul 1660-1670. În aceeaşi vreme şi tot la nivelul legăturilor ecleziastice, în 1665, domnii şi boierii Ţării Româneşti acceptă ca Biserica catolică din ţară să se supună arhiepiscopului catolic din Sofia[17].

Hrisovul lui Grigore vodă Ghica a fost întărit de domnii următori: de Radu vodă Leon, fiul lui Leon Tomşa, şi de Şerban Cantacuzino, fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, cel ucis fără prea multă socoteală de Grigore Ghica, din care pricină viaţa politică a Ţării Româneşti s-a dezbinat adânc. Chiar dacă în cele politice Şerban Cantacuzino a fost un duşman neadormit al lui Grigore Ghica, în actele ctitoriceşti l-a continuat, pentru că politica ecleziatică panortodoxă a domniei era o constantă de la care nici un domn nu putea abdica, mai ales dacă îl chema Cantacuzino.

Hrisoavele de întărire date de Grigore Ghica, Radu Leon şi Şerban Cantacuzino au fost rezumate în marele hrisov emis la Bucureşti de Constantin Basarab Brâncoveanu, nepotul lui Şerban vodă, la 8 iunie 1696, în al optulea an de domnie. Data de 8 iunie arată că monahii de la Lipnic au venit să-şi ia bolovanii de sare, la vremea pomenită în actul de danie de la Grigore Ghica, având şi dorinţa de a primi o întărire a daniei de la Constantin Brâncoveanu.

---

[14] Р.М. Каролевъ, *История Българската Черкова*, Пловдивъ, 1887, p. 74.

[15] *Ibidem.*

[16] *Contribuţii privind relaţiile româno-sârbe pe baza unor documente de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în SMIM, XIV, 1996, p. 136.

[17] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Bucureşti, 1928, p. 414.

Astfel că, la 10 iunie 1796, „Costandin Basarab voievod" a întărit mănăstirii Lipnicul, de peste Dunăre, cu hramul Sfântul Nicolae, egumenului (de această dată nu-i este pomenit numele) şi tuturor călugărilor, pentru că „a înţeles că mănăstirea este în mijlocul străinătăţii şi fără nici un venit din nici o parte", stăpânirea peste slobozia Băneasa, din judeţul Vlaşca, unde urmau să strângă „oameni străini: sârbi, greci, arbănaşi, moldoveni, ungureni", pe care să-i aşeze pe această moşie a mănăstirii; este probabil că oamenii adunaţi cu o generaţie în urmă să fi părăsit aşezarea, din pricina faptului că raialele otomane îi prădau deseori. Oamenii străini vor fi scutiţi de aceleaşi dări ca şi cele menţionate în hrisovul lui Grigore Ghica, la care sunt adăugate scutiri pentru dările apărute între timp sau omise în precedentele hrisoave. Domnul adaugă încă 50 de bolovani de sare, la obrocul anual, făcându-se astfel 150 de bolovani, ce urmau a fi luaţi de călugări cu carele lor de gura ocnei Telega şi duşi pentru negoţ unde vor voi, fiind scutiţi de vamă la toate vadurile şi de „ghiumrucul pentru sare". La acest act blestemul lipseşte, dar nu lipseşte încuviinţarea Sfatului domnesc, şi de această dată întesat cu Cantacuzini: Mihai Cantacuzino mare spătar, Şerban Cantacuzino mare comis, Toma Cantacuzino al doilea logofăt.

Constantin Brâncoveanu, urmaş al lui Matei vodă Basarab, a urmat îndeaproape politica ecleziastică a înaintaşului său, de aceea şi-a deschis larg baierele pungii pentru monahii din sudul Dunării care-i cereau ajutorul. Pe lângă acest act de întărire pentru mănăstirea Lipnic, se păstrează şi altele, alături de o foarte probabilă ctitorie, cu hramul Sfinţii Arhangheli, la Arbănaşi, lângă Târnovo, acolo unde a fost înmormântat strănepotul său omonim, Constantin, la 15 iunie 1790, şi Mărioara, strănepoata sfetnicului său, Ienăchiţă Văcărescu, şi fiica poetului cu acelaşi nume[18]. De asemenea, Constantin Brâncoveanu a dăruit o însemnată sumă de bani şi mănăstirii Sfântul Nicolae de la Kapinovo, lângă Târnovo, la 12 aprilie 1694[19].

Actul de danie către mănăstirea Lipnic a avut parte şi de întărirea domnilor următori în scaun, dar din păcate nu avem ştiinţă decât de întărirea dată de urmaşul de sânge al primilor Ghiculeşti, Scarlat Ghica, care în 1765, ocupând tronul strămoşilor săi, întăreşte mănăstirii Sfântul Nicolae moşia Băneasa, din judeţul Vlaşca; în rezumatul actului, păstrat la Biblioteca Naţională Chiril şi Metodiu din Sofia nu se pomeneşte de bolovanii de sare din ocna de la Telega,

---

[18] V.C. Hriscu, *op. cit.*, p. 95.

[19] Pavlina Bojčeva, *Un document de Constantin Brâncoveanu relatif au monastère de Kapinovo (Saint-Nicolas) près de Târnovo*, în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, coordonator Paul H. Sthal, Bucureşti, 2002, pp. 97-107.

dar se spune că pe spatele hrisovului sunt copiate pisaniile caselor domnești din Târgoviște și a bisericii doamnei[20].

Aceste două documente, necunoscute până acum, se adaugă altui șir lung de danii și de întăriri făcut de domnii munteni de la Radu cel Mare până la Constantin Brâncoveanu și alți domni ai veacului al XVII-lea către mănăstirea Sfânta Treime de lângă Târnovo[21], confirmând o dată în plus faptul că domnii munteni au sprijinit ortodoxia sud-dunăreană. În acest fel, deși cufundați în „mijlocul străinătății", bulgarii s-au bucurat de ajutor măcar „dintr-o parte" – de la nordul Dunării, din partea românilor.

ANEXE

1. 1663 (7171) iunie 10, București

† Въ Х(рист)а Б(о)га бл(а)гѡвѣрныї и бл(а)гоч(и)стивыї и Христолюбивыї и самодръжавныї, Иѡ Глїгорїе воевода, с(ы)нъ великаго и прѣдобраго Иѡ Геѡргїе Гика воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю и съ Б(о)жїѡм дарованїем ѡблад(а)ищом и г(о)п(одст)вꙋещоми въсое Земле Ꙋгровлахїиское, ещеж(е) и запланинским страна Алмаш и Фъгъраш херцег, бл(а)гопроизволих г(о)сп(о)дств(а) ми и своим бл(а)гым произволенїем, ч(и)стим и св(ѧ)тлим ср(ъ)дц(е)м г(о)сп(о)дст(ва) ми, ꙗко прославытїе прославашаго ме Б(о)га и а прѧстолѣ родителю г(о)сп(о)дств(а) ми и съ славою възнесшаго ме, еж(е) въспомѣнъ и г(о)сп(о)дств(а) ми ꙗко мноѕи ꙋбо ц(а)рїе въ ц(а)рствїе са веселѣше с(ѧ), нъ м(а)ли н(е)б(е)снаг(о) ц(а)рствїе наслѣдоваш, тъщи бо се и аз нетъчꙋю се ц(а)рствѡ исправыти, нъ и ѡтпр(и)снїи своих съматрѧти еж(е) сꙋт пр(и)снї их истини и правовѣрних много послꙋживше и нивъ ничтоже неизверише се и иже врагом моим даше плещи своих и ꙋ кр(ъ)в своих непощидѣше излиати, радї г(о)сп(о)ств(а) ми, ꙗко ѡт бл(а)гокорене ч(и)стѣиши и садовнїи плод принесе.

---

[20] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 158.

[21] C. Velichi, *Documente și cărți vechi din Bulgaria*, în RI, XXII, 1936, pp. 112-121; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 203.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Тѧм ради, даровах и г(о)сп(о)дств(а) ми съи въсѣхч(и)стнїи и бл(а)го ѡбразнїе и прѣпоч(и)танїе, иж(е) над въсѧми ч(и)стими дарѡв, настоѧщи сїю хрисовꙋл г(о)с(по)дств(а) ми, с(вѧ)тѧ и б(о)ж(е)ствнїи монастир, нарицаецѧ Лпиникꙋл, ѡт през Дꙋнав, и гдѣже ест храм С(вѧ)т(о)го и чꙋдотвотца Некола Мирликїиски, и ѡт(ь)цꙋ еп(и)скꙋпа Диѡнесїе Архидонскїе и въсѣ иноцѣм жевощїю въ ѡбытелю тое, ꙗкож(е) да ест с(вѧ)тѧи монастир слобозїѧ, нарїцаецѣ Бънѣса, ѡт сꙋд(ство) Блаш(ка), да събирает ч(и)л(о)в(ѣ)ци тꙋжди: сърби, греч(и), арбънаш(и), молдовѣни, ꙋнгꙋрѣни, ч(и)л(о)вѣци без бир и без мъсво, да сѧдит по сїѧ дѣдино с(вѧ)тѧи моноастир виш(е) речено, а ѡткъ г(о)сп(о)дств(а) ми да ест кꙋкеве их и въсѧх коматовѧ их въ мирно за бир, за талер(и), и за мед, и за восок, <и за>[1] къблꙋ, и за син, и за семърїе, и за сꙋха ѡвца, <и за талери за>[1] бир за харач(и), и за кони за ѡлак, и за ꙋзаинство, и за кони г(о)сп(о)дски, и за работ г(о)сп(о)дскꙋ, и за т҃ ѡлнеч[2], и за фꙋм(ъ)рїиѥ, за конач(е) <и за>[1] въсѧх ижеденїе колице се сꙋт приз лѣто въ земле г(о)сп(о)дств(а) ми, ѡткъ нихто бантованїе да не имат въ д(ь)ни и въ жеботѧ г(о)сп(о)дств(а) ми, а дижма за пчелим и за сфинном да възимати калꙋгерїи по разлога с(вѧ)тѧи монастир, ꙗкоже да ест с(вѧ)тѧи монастир въ ꙋкрѣпленїе и калꙋгером за помощꙋ и за пищꙋ и за ѡт траб(а).

Такождере, пак да ест с(вѧ)тѧи монастир выш(е) реч(е)ни ѡброк за сол ѡт на ѡкна нареч(е) се что семовыт Телега, бол(овани) р҃, да имат възети ѡт на ꙋста ѡкнев със кола их и да донести ч(и)л(о)в(ѣ)цїи с(вѧ)тѧи монастир, и гдѣже быте волѣ их вари начто брод да продает или да проидꙋт и да имꙋт добромирно за вам(ъ) и за гюмрꙋкꙋл за сол ѡткъ въси вамъшїи ѡткъ нихто валовал да не имꙋт.

Понеже, разꙋмѣвал г(о)сп(о)дств(а) ми за сїѧ с(вѧ)та монастирꙋ, како ест въ междо за тꙋжди и безъ не една приидꙋт ѡт не една странна, г(о)сп(о)дств(а) ми съм ꙋм(и)л(о)стївихом и помиловахом и приложехом на с(вѧ)та монастир више реч(е)на със сїѧ слобозїе и със съи ѡброк за сол выш(е) реч(е)на да възимает на врѧм(ѣ) къда ест

възимал и дрꙋзи монастири, ꙗкож(е) да ест с(вѧ)тѣи монастир за ꙋтвръжденїе и за помощꙋ, а г(о)сп(о)ств(а) ми и родителю г(о)сп(о)дств(а) ми вѣчное въспоминанїе.
Єщиж(е) и закленанїе пост(а)влѣим г(о)сп(о)дсктв(а) ми въслѣд наше, комꙋ върꙋчит Г(оспод)ъ Б(о)гъ быти г(о)сп(о)д(а)ръ и вл(а)дател Блашкое Земле, или ѡт сърoдник наше или ѡт ино плѣменик, да аще почтет и тврьдит и поновит сїю хрисовꙋл г(о)сп(о)дств(а) ми, тог(о) Г(оспод)ъ Б(о)гъ да почтет и ꙋтвръдит въ г(о)сп(о)д(ство)вѣ его, а аще ли непочтет и неꙋтвръдит и непоновит и ꙋразорит и поперет и пострамит сїю хрисовꙋл г(о)сп(о)дств(а) ми, тог(о) Г(оспод)ъ Б(о)гъ да непочтет и несъхранит въ г(о)сп(о)д(ство)вѣ его и да ꙋбїет зде тѣло и въ бъдище вѣцѣ д(ꙋ)ша его ї да ест треклет и анаѳима и афꙋрисан ѡт тиї С(вѧ)ти Ѡт(ь)ци иж(е) въ Некїе и да имат част със Иꙋда и със Арїѧ на един мѧсто, амин.
Сеж(е) сведѣтелї поставлѣим г(о)сп(о)дств(а) ми: Герге Бълѣнꙋл вел бан Кралевскїи, Строе вел вор(ник), Радоу вел лѡг(офет), Дꙋмитрашко вел вист(ѧрник), Тоадер вел спа(тар), Дръгич(и) вел пех(арник), Преда в(е)л стол(ник), Костандин вел комис, Костѣ вел пост(ѧлник). И исправник Шербан твораг(о) лѡг(о)фет.

И написах аз, Дꙋмитрашко лог(офет), ꙋ Бꙋкꙋрещи, м(ѣ)с(ѧ)ца юнїе, ї д(ы)ни, и ѡт Адам в(ъ) лѣт(о) ҂зроа.

† Иѡ Глїгорїе воевода, м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)сп(о)динь.

Иѡ Глигѡри Гика воевода <m. p.>.

† În Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpânitorul, Io Gligorie Ghica voievod, fiul marelui şi preabunului Io Gheorghie Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpân şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, încă şi al părţilor de peste munte, herţeg al Almaşului şi Făgăraşului, am binevoit domnia mea şi cu a noastră bunăvoie, cu inima curată şi luminată a domniei mele, ca să proslăvesc pe Dumnezeu cel ce m-a proslăvit pe mine şi în scaunul părintelui domniei mele cu slavă m-a înălţat, încă amintindu-şi domnia mea că

mulți dintre împărați în împărăție s-au veselit și puțini au moștenit în împărăția cerească, de aceea, dar și eu m-am nevoit nu numai a cârmui această împărăție, ci și a câștiga înțelepciunea lor, care este totdeauna a adevăraților drept credincioși, care mult au slujit și pe pământ nimic din aceasta nu s-a cunoscut, iar care dușman al meu va lua pe umerii săi și în ființa sa cu asprime va fi izgonit de domnia mea, pentru că din cinstită și bună rădăcină a răsărit sămânța sădită.

Pentru aceea, a dăruit și domnia mea acest atot cinstit și cu frumoasă față și preacinstit, care este deasupra tuturor cinstitelor danii, acest hrisov de față al domniei mele, sfintei și dumnezeeștii mănăstiri, numită Lipnicul, de peste Dunăre, și unde este hramul Sfântul și de minuni făcătorul Nicolae din Mira Liciei, și părintelui episcop Dionesie Arhidonschi și tuturor călugărilor viețuitori în lăcașul acela, precum ca să fie sfintei mănăstiri slobozia, numită Băneasa, din județul Vlașca, să strângă oameni străini: sârbi, greci, arbănași, moldoveni, ungureni, oameni fără bir și fără tulburare, să se așeze pe acea moșie mai sus zisă, iar dinspre domnia mea să fie casele lor lor și toate bucatele lor în pace de bir, de taleri, și de miere, și de ceară, <și de>[1] găleată, și de fân, și de semănături, și de oaie seacă, și de taleri de[1] bir pentru haraci, și de cai de olac, și de împrumută, și de cai domnești, și de muncă domnească, și de 300 ...[2], și de fumărie, și de conace <și de>[1] toate câte vor ieși peste an în țara domniei mele, de la nimeni să nu aibă tulburare în zilele și în viața domniei mele, iar dijma de stupi și de porci să o ia călugării pe seama sfintei mănăstiri, pentru ca să fie sfintei mănăstiri de întărire și călugărilor de ajutor și de hrană și de treabă.

De asemenea, iarăși să fie sfintei mănăstiri mai sus spuse obroc de sare de la ocna ce se numește acum Telega, 100 bolovani, să aibă a-i lua de la gura ocnei cu carele lor și să o ducă oamenii sfintei mănăstiri, și unde le va fi voia ori la ce vad să o vândă sau să o treacă și să aibă bună pace de vamă și de ghiumrucul de sare dinspre toți vameșii, dinspre nimeni să nu aibă învăluială.

Pentru că, înțelegând domnia mea pentru această sfântă mănăstire, precum este în mijloc de străinătate și fără nici un venit din nici o parte, însuși domnia mea m-am milostivit și am miluit și am adăugat la sfânta mănăstire mai sus scrisă cu această slobozie și cu acest obroc de sare mai sus spus să-l ia la vremea când îl iau și alte

mănăstiri, pentru că este sfintei mănăstiri de întărire şi de ajutor, iar domniei mele şi părinţilor domniei mele veşnică pomenire.
Încă şi blestem am pus domnia mea urmaşului nostru, pe care îl va alege Domnul Dumnezeu să fie domn şi stăpân al Ţării Româneşti sau din neamul nostru sau din alt neam, dacă va încredinţa şi va întări şi va înnoi acest hrisov al domniei mele, la fel Domnul Dumnezeu să-l încredinţeze şi să-l întărească în domnia lui, iar dacă nu va încredinţa şi nu va întări şi nu va înnoi şi va strica şi va călca şi va ruşina acest hrisov al domniei mele, acelaşi Domn Dumnezeu să nu-l încredinţeze şi să nu-l păzească în domnia lui şi să ucidă aici trupul şi în viaţa ce va să fie sufletul lui şi să fie treclet şi anathema şi afurisit de 318 Sfinţi Părinţi care sunt în Niceia şi să aibă parte cu Iuda şi cu Arie în acelaşi loc, amin.
Iată şi martori am pus domnia mea: Gherghe Băleanul fost mare ban al Craiovei, Stroe mare vornic, Radu mare logofăt, Dumitraşco mare vistiernic, Toader mare spătar, Drăghici mare paharnic, Preda mare ˙stolnic, Costandin mare comis, Costea mare postelnic. Şi ispravnic Şerban al doilea logofăt.
Şi am scris eu, Dumitraşco logofăt, în Bucureşti, luna iunie, 10 zile, şi de la Adam, în anul 7171 <1663>.
† Io Gligorie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.
Io Gligorie Ghica voievod <m. p.>.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia), nr. 307. Original, pergament (54 x 38,3 cm), cerneală neagră, invocaţia simbolică, iniţiala, cuvinte, majuscule, puncte în text, stema şi monograma ornate în auriu şi chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, deasupra stema Ţării Româneşti: într-un cerc, acvila cruciată, cu capul conturnat şi zborul deschis, flancată de două ramuri; pe verso, rezumat grecesc.

EDIŢII: D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Manoutios, Athenes, 1987, p. 307, nr. 73 (scurt rezumat).

[1] Rupt.
[2] Neclar.

2. 7204 – 1696 ianuarie 8, Bucureşti

† М(и)л(о)стїею Б(о)жїею, Їѡ Костандин Бъсърабъ воєвода и г(о)сп(о)д(а)ръ в(ъ)сеє Земле Оугровлахїискоє. Дабат г(о)сп(о)дств(а) ми сїю повѣлениїе г(о)сп(о)дств(а) ми[1] sf(i)ntii şi d(u)mn(e)zeeştii mănăstiri, ce să cheamă Lipnicul, dă preste Dunăre, unde să cinsteşte hramul Sfântului şi de ciudese făcătoriu S(vea)ti Neculae Mirlichischi, şi părintelui ...[2] egumenul şi tutoror călugărilor câţ(i) vor fi lăcuitori la acest sf(â)ntu lăcaş, ca să fie sf(i)ntii mănăstiri sl(o)boziia, ce să cheamă Băneasa, от сѹд(ствѡ)[3] Vlaşca, de să strângă oameni streini: sârbi, greci, arbănaş(i), moldovéni, unguréni, oameni făr(ă) de bir şi făr(ă) de gâlceav(ă), să-i aşaze pre această moşie a sf(i)ntii mănăstiri, însă ...[4] iară de către domniia mea vor fi în paace casele şi toate bucatel(e) lor ce vor avea de bir, de talere, de miiare cu ceară, de găleată şi de fân, de oaie seacă, de sulgiu, şi de bir de haraci, şi de cai de olac, şi de împrumută, şi de tutunărie, şi de cai domneşti, şi de lucru domnescu, şi de fumărie, şi de către toţ(i) stolnicii dupre balta lor, şi de podvoade, de mertice, de conace şi de toate dăjdile şi mâncăturile câte vor fi preste an în ţara domnii méle, de nici unile nici un val şi nici o bântuial(ă) să n-aib(ă), iară dijma de stupi şi de râm(ă)tori şi oeritul să aibă a luaré călug(ă)rii pre séama sf(i)ntii mănăstiri, iar dijmarii şi oerii să n-aib(ă) tréab(ă), ca s(ă) fie sf(i)ntii mănăstiri, care mai sus să numéşte, de-ntărire şi vieţuitorilor călugări de hrană şi de înbrăcăminte.

Aşijdire, iar să fie sf(i)ntii mănăstiri să ia mertic de sare de la ocna Telega, bolovani o sută şi cinzeci, să aibă a luaré călugării de la gura ocnii cu car(e)le lor şi să o ducă unde le va fi voia lor, măcar veri la ce vad, veri să o vânză veri să o tréacă, şi să aibă bună pace de vama şi de ghiubrucul de sare şi de toată cheltuiala ce are sarea de către toţ(i) vameşii de către toţi, şi nimic val sau bântuial(ă) să n-aibă.

Pentru că, înţelegându domniia mea de această sf(â)ntă mănăstire cum iaste într-un mijloc de streinătate şi făr(ă) de nici un venit de nici o parte, d(o)mniia mea m-am m(i)l(o)stivit de am miluit şi am întărit şi am adaos la această sf(â)ntă mănăstire cu această slob(o)zie şi cu acest mertic de sare ce scrie mai sus să ia călugării la vréme cându iau şi alte mănăstiri, pentru că au fost miluit şi

adaos această sf(â)ntă mănăstire cu această slob(o)zie şi cu acest mertic de sare şi de alţi domni <bă>[5]trâni, precum am văzut domniia mea şi hrisovul lui Gligorie vod(ă), şi a<l>[5] Radului vod(ă) Leon şi al răposatului unchiului domniei mel(e), Şerban voievod …[4] cărţi domneşti pre această milă aceştii sf(i)ntii mănăstiri …[4], iară domniia mea încă am înnoit şi am întărit mila aceasta cu acest hri<s>[5]o<v>[5] al domniei mél(e) ca s(ă) fie sf(i)ntii mănăstiri de agiutoriu şi de întărire şi d(u)mn(e)zeeştilor călugări de hrană şi de îmbrăcăminte, iar domnii méle şi răposaţilor părinţilor domnii mél(e) vécinică pomenire.

Aşijdiré şi glasul nostru cel de rugă celor ce după noi vor fi de D(u)mn(e)zeu aleşi stăpânitori cu deadinsul întindem ca fieştecare den voi în vrémea stăpânirii sale den avuţiia cea de D(u)mn(e)zeu voao dată să nu fie sf(â)nta mănăstire aceasta lipsită, ci sau după orânduita sumă sau şi mai multu, precum vă va f(i) în…[3]ul, să vă înduraţi ca şi Domnul D(u)mn(e)zeu ce iaste în Troiţă slăvit să-l cinstească şi să-l miluiască într-a sa stăpânire cu lină paace şi încă la veac(ul) ce va să să fie la răpaosul vécinic sufletul să-i fie.

Şi întărim acest hrisov cu tot Svatul nostru, cu credincioşii boiarii noştrii: pan Cornea Brăiloiul v(e)l ban Cralevschi, i pan …[2] v(e)l vornic, i pan Diicul Rudeanul v(e)l log(ofăt), i pan Mihai Cantacuzino v(e)l spătariu, i pan Şerban Greceanul v(e)l vistieriu, i pan Costandin Ciorogârleanul v(e)l cliucériu, i pan Dumitrache Caramalâul v(e)l postélnic, i pan Vergo v(e)l păharnic, i pan Radul Izvoranul v(e)l stolnic, i pan Şerban Cantacuzino v(e)l com(i)s, i pan Iorga v(e)l slugériu i pan Costandin Corbeanul v(e)l pitariu. Şi ispravnic Toma Cantacuzino vt(ori) log(ofăt).

Şi s-au scris acest hrisov în cetatea scaunului nostru, în Bucureşti, într-al optule an din domniia noastră, de Isar log(ofăt).

Пис(а) [м(ѣ)с(ѧ)ца] la luna lui iunie, 8 zile, а ѡт Адама даж(е) до нинѣ теченїе лѣтом ҂зсд и ѡт Р(ожде)ство Х(ри)с(то)во л(ѣто) ҂ахчѕ.

Їѡ Костандин воевода, Б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)динь.

Їѡ Костандин воевода <m. p.>[6].

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia), nr. 457. Original, pergament (56x38,5 cm), cerneală neagră, invocația simbolică, inițiala, cuvinte, majuscule, puncte în text, stema și monograma ornate în auriu și chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, deasupra stema Țării Românești: într-un cerc din frunze, acvila cruciată, cu capul conturnat și zborul deschis, flancată de două ramuri; pe verso, rezumat grecesc.

EDIȚII: D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Manoutios, Athenes, 1987, p. 98, nr. 457 (scurt rezumat).

---

[1] „† Din mila lui Dumnezeu, Io Costandin voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele"

[2] Omis.

[3] „din județul".

[4] Rupt și înnegrit.

[5] Rupt.

[6] „S-a scris [luna] la luna lui iunie, 8 zile, de la Adam până acum cursul anilor 7204 și de la Nașterea lui Hrisots anul 1696.

Io Costandin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Costandin voievod <m. p.>".

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DAN LAZĂR

România şi Iugoslavia[1] în context sud-est-european (1919-1929)

Dispariţia la sfârşitul primului război mondial a celor trei imperii, urmată, aproape concomitent, de crearea statelor naţionale din centrul şi sud-estul Europei s-au constituit în fenomene cu semnificaţie majoră în istoria politică a secolului al XX-lea.

Modificarea radicală a vechilor raporturi de forţe, precum şi apariţia unui nou sistem de relaţii internaţionale – bazat pe relativa „democratizare" a acestora – au părut a crea premisele unei construcţii europene mai stabile şi mai tolerante. Nu întâmplător, întregul sistem politic şi juridic creat la Conferinţa de Pace a fost astfel conceput încât vechile animozităţi istorice de pe continent să fie, pe viitor, diminuate sau controlate. „Statele naţionale" puteau reprezenta aspiraţia către împlinirea acestor ţeluri, în timp ce guvernele acestora erau „determinate" să aplice politici de bună vecinătate, vizibile şi eficiente.

În general, la sfârşitul anului 1918 majoritatea europenilor au privit cu optimism viitorul ţărilor lor. Naţiunile din Europa Centrală şi din Peninsula Balcanică, cu unele excepţii,[2] pot fi, la rândul lor, circumscrise aceluiaşi curent de opinie.

În ceea ce priveşte România, aceasta era „unul dintre statele cele mai interesate la menţinerea păcii şi la întărirea situaţiei politice statornicite prin tratatele de pace existente"[3], aspect confirmat de activitatea diplomatică a

---

[1] Din considerente „pragmatice", istoriografia occidentală foloseşte termenul „Iugoslavia" şi pentru perioada anilor 1918-1929, atunci când statul s-a numit „Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor". Formularea nu este neapărat greşită, întrucât ea acoperă, în linii mari, aceleaşi realităţi interbelice.

[2] Maghiarii şi bulgarii aveau, din punctul lor de vedere, motive suficiente de a privi cu neîncredere viitorul ţărilor lor în prefigurata construcţie europeană postbelică.

[3] Ion I.C. Brătianu, *Activitatea Corpurilor Legiuitoare şi a Guvernului de la 1 ianuarie 1922 până la 27 martie 1926*, Bucureşti, 1926.

BCU CLUJ / UNIVERSITY LIBRARY

Bucureştiului din deceniul al treilea. În fapt, România s-a afirmat ca factor important în politica sud-est-europeană imediat după încheierea războaielor balcanice, fiind „chemată", apoi, „a decide şi asupra raporturilor de politică generală a Occidentului, prin participarea la războiul mondial"[4]. Din acest punct de vedere, „România se prezenta la sfârşitul anului 1919 în concertul european ca un element valoros, atât prin puterea sa militară, cât şi prin situaţia sa geografică excepţională"[5].

Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor a fost perceput – din noua perspectivă europeană –, prin potenţialul uman[6] şi întinderea geografică, drept principala forţă în regiunea balcanică. De aceea, guvernele de la Belgrad au intuit şi valorizat importanţa acestui argument, căutând, în principiu, să cultive „o relaţie specială" cu România şi care să fie definitorie pentru ambele ţări, atât prin legăturile bilaterale, cât şi prin cele regionale.

Hebdomadarul *Samouprava* – oficiosul Partidului Radical Sârb condus de Nikola Pašić, omul politic cel mai important al anilor de război – aprecia cu temei că, deşi rezultatele conflictului mondial nu au înlăturat total divizarea politică a Europei de Sud-Est, ele au modificat, din punctul de vedere al poziţiei internaţionale, statutul ţărilor din Balcani: „Altădată, Balcanii erau divizaţi de sferele de interese ale celor două puteri, Rusia şi Austro-Ungaria, ale căror influenţe se contrabalansau, evitând însă contradicţii grave [...]. Războiul a făcut să dispară aceste două puteri şi a recunoscut popoarelor din Balcani dreptul lor la autodeterminare, în limitele intereselor comune ale Europei"[7].

*

Necesitatea unei „stabilizări postbelice" a zonei Balcanilor a fost gândită atât în majoritatea capitalelor din regiune, cât şi în cancelariile puterilor învingătoare. Soluţia aleasă a fost aceea de parafare a „alianţelor regionale", menite să întărească colaborarea dintre state şi să înlăture suspiciunile şi „clişeele", încă prezente în viziunea tuturor cancelariilor diplomatice din regiunea sud-est-europeană.

---

[4] George Lesken, *Mica Antantă şi politica noastră externă*, în „Democraţia", IX, nr. 10, 1921, p. 478.

[5] *Ibidem*.

[6] Statul slavilor de sud avea o suprafaţă de 248.987 kmp şi o populaţie estimată la 12.017.000 locuitori, fiind cea mai întinsă şi populată ţară sud-est europeană. Ivan T. Berend, György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Century*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1977, *passim*.

[7] *Apud* „Revue des Balkans", tom I, 1926, p. 41.

Pe termen scurt, această nouă „filozofie" de abordare a relaţiilor inter-regionale a fost puternic afectată de neînţelegerile sârbo-române generate de disputa teritorială asupra Banatului, folosită ca argument „retoric" atât de guvernul Brătianu, cât şi de cabinetele prim-miniştrilor iugoslavi Pašić, Protić şi Davidović.

La 19 martie 1919 ministrul Franţei la Belgrad, Fontenay, transmitea la Paris o depeşă care indica faptul că neînţelegerile pe tema Banatului au drept „cauză a răului" însuşi tratatul semnat cu România în 1916, extrem de generos în ceea ce priveşte „oferta teritorială" pe seama celuilalt aliat, Serbia[8]. Franţa ajunge să deplângă aceste neînţelegeri, Parisul fiind partizanul unei cât mai grabnice reconcilieri româno-sârbe, necesară pentru o viitoare „axă" politică şi militară pro-franceză în Europa de Sud-Est. Fontenay era de părere că România va alege, totuşi, o altă cale decât aceea a „intransigenţei" lui Brătianu, exprimându-şi, totodată, părerea de rău că tendinţa imprimată de către Take Ionescu nu a reuşit să dea rezultatele scontate: „Este regretabil că eforturile lui Take Ionescu nu au reuşit. Acest om de stat, cu o frumoasă deschidere a opiniilor, ar fi dorit ca micii aliaţi balcanici să se prezinte la conferinţa păcii fără a avea de reclamat marilor aliaţi reglementarea nici unui diferend dintre ele"[9].

De asemenea, la Belgrad, anumite indicii lăsau, de asemenea, să se întrevadă posibilitatea reconcilierii depline cu România, în pofida dificultăţior generate de „dosarul bănăţean". Acelaşi Fontenay semnalează intenţiile guvernului condus de Stojan Protić, dar şi ale prinţului-regent Alexandru Karadjordjević, de ameliorare a raporturilor bilaterale româno-sârbe. Aceştia erau „în întregime convinşi de interesul celor două ţări, ca şi al aliaţilor lor, ca Iugoslavia să se înţeleagă cu România"[10].

La 30 aprilie 1919, mediile de informare britanice prezente în capitala României relatau despre vizita la Belgrad a reginei Maria. Acestea au scos în evidenţă, cu acest prilej, impresia deosebită pe care prinţul-regent Alexandru şi regina Maria şi-au lăsat-o unul altuia, ambele „capete încoronate" fiind de acord cu necesitatea unor relaţii cordiale între cele două ţări.[11] Conform relatărilor de la faţa locului, regina României „şi-a exprimat convingerea faţă de prinţul-regent că cele două ţări trebuie să stabilească relaţii apropiate, spunându-i că ea nu

---

[8] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), *Fond Microfilme Franţa,* MAE, Archives Diplomatiques, r. 0227, c. 729. Legaţia Franţei în Serbia; telegrama către Pichon, la Quay d'Orsay.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem,* c. 737; telegrama de la Belgrad către MAE al Franţei din 14 aprilie 1919.

[11] Cordialitatea întâlnirii trebuie pusă şi pe seama subiectivismului generat de proiectata căsătorie a lui Alexandru cu principesa Marioara, fiica reginei Maria şi a regelui Ferdinand.

simte amărăciune pentru Torontal "[12]. În opinia lui Frank Rattigan, autorul informației, „punctul de vedere al reginei despre Torontal nu este împărtășit de majoritatea populației (din România, n.n.), chiar dacă se manifestă un acord general asupra necesității prieteniei cu Serbia"[13].

Opinia indusă britanicilor potrivit căreia românii nu se situau pe aceeași „lungime de undă" cu părerea reginei Maria nu capătă aceeași rezonanță și la Ministerul francez de externe. În iunie 1919, cu puțin timp înainte de comunicarea de către Comisia Teritorială a „liniei de demarcație" din Banat, contele de Saint Aulaire remarca, oarecum malițios, că „problema Banatului nu pasionează pe nimeni altcineva în România și ea nu a declanșat nici o animozitate împotriva Serbiei. Ocuparea acestei provincii de sârbi a făcut să se creadă în opinia publică că această problemă a fost tranșată în favoarea sârbilor"[14]. Opinia lui Saint Aulaire este, în cea mai mare parte a sa, greșită. Orice ocupație militară creează „animozități" și „resentimente", atât la nivelul percepției publice, cât și la nivel guvernamental, aceasta fiind direct proporțională cu abuzurile comise în teritoriul ocupat. În România, mediile politice, presa și opinia publică au luat atitudine tranșantă față de ocuparea militară de către sârbi a Banatului, în „totală contradicție" cu prevederile tratatului din 1916. Ulterior, Saint Aulaire avea să admită existența unei „stări de efervescență" pe teritoriul Banatului, „ea fiind alimentată de actele de violență, adevărate sau presupuse, care sunt imputate trupelor de ocupație"[15].

La nivel inter-guvernamental, pașii timizi, dar siguri, către o reconciliere între București și Belgrad încep să fie din ce în ce mai vizibili. Stau mărturie atât declarațiile unor înalte oficialități române și sârbe (iugoslave), cât și unele acțiuni concrete îndreptate în această direcție.

La sfârșitul anului 1919 se manifestă intenția guvernului de la Belgrad de a pune în libertate un număr important de români bănățeni, arestați pe parcursul lunii decembrie a anului 1918 pentru organizarea de acțiuni publice în favoarea unirii Banatului cu România. Totodată, încep și demersurile de clarificare a situației românilor expulzați de la domiciliul lor de către autoritățile militare sârbești. În ceea ce privește restituirea vaselor rechiziționate de sârbi de pe Dunăre și de pe Canalul Bega, a materialului rulant confiscat de la atelierele de cale ferată din Orșova și Timișoara, a arhivelor – transportate la Pančevo și Novi Sad –, redeschiderea bisericilor și școlilor românești din Torontal, precum și

[12] ANIC, *Fond Microfilme Anglia,* r. 392, c. 208. Telegrama lui Frank Rattigan către Curzon, București, 30 aprilie 1919.
[13] *Ibidem.*
[14] Idem, *Fond Microfilme Franța,* r. 0227, c. 751. Telegrama MAE al Franței către ministrul de la Belgrad, 4 iunie 1919.
[15] *Ibidem.*

eliberarea tuturor prizonierilor români încarceraţi în închisorile sârbeşti, situaţia continua să treneze[16].

La începutul anului 1920, Biroul de Contrainformaţii al Marelui Cartier General al armatei române înainta o „Notă informativă" către Preşedinţia Consiliului de Miniştri cu privire la starea de lucruri din Serbia, insistându-se pe atitudinea autorităţilor de la Belgrad în privinţa minorităţilor. Informaţiile culese confirmau radicalismul manifestărilor guvernului iugoslav faţă de noile minorităţi naţionale existente pe teritoriul statului, precum şi intenţiile de „sârbizare" forţată a acestora, prin programe de deznaţionalizare.

Se arată în Raport[17] că populaţia vechii Serbii doreşte cu insistenţă realizarea „Serbiei Mari" şi „pentru aceasta încearcă să-şi impună dominaţia ei peste Croaţia şi Slovenia, ducând astfel la neînţelegeri şi tulburări"[18]. De asemenea, guvernul pune mare accent pe reorganizarea armatei şi completarea acesteia cu toate specialităţile. În acest scop, „pentru a grăbi asimilarea şi a-şi asigura dominaţia, ei (sârbii, n.n.) amestecă recruţii şi îi trimit în provincii depărtate mult de origine. Pe bănăţeni i-au strâns în Divizia I - Morava, iar pe românii de pe Valea Timocului îi duc în Croaţia"[19]. Dezertorii de origine română erau puţini, iar cei care erau prinşi erau încarceraţi în regim dur de detenţie în fortăreaţa Kragujevac.

În opinia alcătuitorilor „Notei informative", românii bănăţeni sunt în mod intenţionat şicanaţi de sârbi, ei fiind taxaţi ca „iredentişti". Lor „li se fac tot felul de mizerii, în special celor care se întorc din America şi sunt obligaţi a trece pe la ei, unde li se fură bagajele şi actele"[20].

Totuşi, dată fiind situaţia din Ungaria, păstrarea unor relaţii bune cu statul sârb (iugoslav) trebuia să rămână *o prioritate* a guvernului român. Atunci când s-a pus problema repatrierii prizonierilor transilvăneni de pe frontul italian, ministrul de război, generalul I. Răşcanu, a solicitat ca ei să tranziteze Iugoslavia, pentru a evita teritoriul Ungariei. Se avea în vedere şi ca aceştia „să nu fie supuşi influenţei propagandei antiromâneşti, ce se face atât de intens de agenţii unguri"[21]. Ministrul Răşcanu mai solicita şi acordul ca vasele Societăţii Sârbe de Navigaţie să primească permisiunea de acostare în porturile Orşova şi Turnu Severin, „prin aceasta contribuindu-se în mare măsură şi la strângerea

---

[16] *Ibidem*, c. 795. Telegrama către MAE al Franţei de la Legaţia din Belgrad, 29 decembrie 1919.

[17] ANIC, *Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri*. Nota Marelui Cartier General, Biroul de Contrainformaţii, despre situaţia din Serbia – 23 ianuarie 1920.

[18] *Ibidem*, dosar 88/1920, f. 2.

[19] *Ibidem*.

[20] *Ibidem*.

[21] *Ibidem*, f. 7. Adresa Ministerului de Război nr 996/19 aprilie 1920 către Secretariatul General al guvernului României.

legăturilor noastre economice cu Serbia"[22]. Primul-ministru Alexandru Averescu a răspuns favorabil acestei cereri.

Ministerul de Război a mai solicitat ca Ministerul Afacerilor Externe să înceapă cât mai repede tratative cu Belgradul, pentru ca activele Şantierului Naval din Orşova – confiscate de către armata sârbă în decembrie 1918 – să fie retrocedate statului român. La 30 aprilie 1920 Secretariatul General al guvernului a înaintat către MAE această cerere[23].

Preluarea, la 13 iunie 1920, a portofoliului afacerilor externe de către Take Ionescu a dus la înmulţirea gesturilor de „bunăvoinţă" ale României faţă de statul iugoslav, fără ca acest lucru să se bazeze, implicit, pe reciprocitate. Astfel, chiar din primele zile ale ocupării fotoliului diplomaţiei româneşti, Take Ionescu i-a notificat şefului Legaţiei României la Belgrad, Langa Răşcanu, să exprime poziţia oficială a României privitoare la „litigiul"cu Serbia, în sensul că „nu mai există o problemă a Banatului"[24]. Take Ionescu îşi făcea cunoscută, totodată, disponibilitatea unei întâlniri cu primul-ministru iugoslav Milenko Vesnić.

De partea cealaltă, mediile politice belgrădene îşi exprimau, la rândul lor, „satisfacţia" potrivit căreia ameliorarea relaţiilor sârbo-(iugoslavo)-române se datorează, în cea mai mare parte, retragerii lui Ionel Brătianu din fruntea guvernului de la Bucureşti. „Odată plecat, nu mai rămâne nimic din această agitaţie artificial creată şi bunele raporturi de vecinătate vor fi reluate"[25], sugerau politicienii sârbi.

Dincolo de aceste bune intenţii ale diplomaţiei române, Ministerul de Război a reînnoit cererea de rezolvare a unor probleme cu partea sârbă, rămase în suspensie. Începând cu luna august 1920, Take Ionescu este solicitat să facă diligenţele necesare la Belgrad pentru demararea procedurilor în vederea restituirii tehnicii militare sustrase de armata sârbă din Banat, precum şi a efectelor personale ale ofiţerilor români, confiscate în perioada ocupaţiei. Acestea vor fi retrocedate parţial şi cu întârziere, fiind necesară intervenţia oficială a primului-ministru Alexandru Averescu.

Acordul româno-iugoslav din 12 septembrie 1920 s-a constituit într-un pas necesar şi important pe calea normalizării relaţiilor bilaterale, mai ales în condiţiile în care acesta conţinea şi unele proiecte de viitor, nu lipsite de anvergură regională.

---

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem,* f. 20. Adresa nr. 1723/27 aprilie 1920 către Secretariatul General al guvernului.

[24] ANIC, *Fond Microfilme Franţa,* Archives diplomatiques, r. 0227, c. 814.

[25] *Ibidem.* În discursul ţinut la banchetul organizaţiei Timiş -Torontal a PNL, la 14 iunie 1921, I.I.C. Brătianu a precizat că, în relaţia sa cu Serbia, „a fost departe de mine intenţiunea ca să împing după acest lung război la noi conflicte războinice". *Apud* Gh.I. Brătianu, *Intransigenţă şi transacţie în politica externă a României,* 1932, p. 16.

Erau prevăzute facilităţi în circulaţia transfrontalieră, în condiţiile în care vechea reţea unitară de căi de comunicaţii din Banat fusese grav afectată de trasarea graniţei. A fost avută în vedere circulaţia pe calea ferată Timişoara – Vârşeţ – Baziaş, parte a magistralei feroviare Oradea – Arad – Baziaş, întreruptă prin intrări şi ieşiri succesive în şi din România / Serbia şi care urma să beneficieze de un regim vamal mai „relaxat". Era avută în vedere reluarea transportului naval de marfă şi pasageri pe Canalul Bega, închis pe perioada războiului şi care necesita lucrări comune de întreţinere a şenalului navigabil, precum şi a sistemului de ecluze. Era preconizată construirea căii ferate transdanubiene Craiova – Prahovo – Negotin – Požarevac – Belgrad, precum şi inaugurarea unei linii aeriene spre Belgrad[26].

În toamna anului 1920, Ministerul de Interne a fost abilitat de guvern să înfiinţeze „Comisia pentru naţionalizarea numelor de localităţi din Transilvania, Banat şi părţile ungureşti". Membri marcanţi ai comisiei au fost, printre alţii, Simion Mehedinţi, I. Ursu, V. Onciul, O. Densuşianu şi Vasile Lepădatu. Iniţiativa era una necesară, dacă se are în vedere, spre exemplu, că la masa tratativelor Conferinţei de Pace Comisia Teritorială lucrase exclusiv cu hărţi care conţineau numai toponime în limba maghiară[27]. Printre cele mai importante atribuţii ale Comisiei figurau:

- *o nouă delimitare a circumscripţiilor judeţene;*
- *românizarea numelor de localităţi şi unităţi geografice;*
- *stabilirea noilor steme ale judeţelor şi comunelor urbane*[28].

La 9 iunie 1921, într-un discurs ţinut la Camera Deputaţilor, Take Ionescu a realizat o sinteză a stadiului şi nivelului relaţiilor dintre România şi statul iugoslav. Conform celor afirmate de la tribuna Camerei, era în plină derulare programul de marcare a graniţei terestre româno-sârbe, realizat de o comisie mixtă de cartografi şi ingineri topografi, în condiţiile în care „până în prezent [...] ea a rămas în aer"[29]. De asemenea, era reamintit faptul că din studiile şi rapoartele Marelui Stat Major rezulta că administraţia Belgradului asupra „Banatului sârbesc" nu corespundea cu traseul frontierei comune indicat de Comisia Teritorială. Din acest motiv, se avea în vedere posibilitatea unui schimb

---

[26] Linia ferată transdanubiană – un proiect ambiţios – viza facilitarea legăturilor cu românii de pe Valea Timocului. Pentru aceasta, era nevoie de construcţia unui pod peste Dunăre. Proiectul a fost abandonat repede, nefiind finalizat vreodată. ANIC, *Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, dosar 59/1920, f. 2.

[27] *Ibidem*, dosar 60/1921, f. 2.

[28] *Ibidem*, f. 4. Cu acest prilej este înfiinţat şi Cercul de studii „Torontalul Superior".

[29] MAE, *La politique étrangère de la Roumanie*. Discours prononcé par M. Take Ionesco, 9 juillet 1921, Bucarest, 1921, p. 13.

de comune. „Dacă aş reuşi să readuc câteva mii de români de sub dominaţia străină la sânul patriei, m-aş simţi un om fericit"[30], a subliniat Take Ionescu.

În acelaşi timp, o altă comisie mixtă urma să se ocupe de reglementarea regimului şcolilor şi bisericilor româneşti din „Banatul sârbesc", precum şi a celui şcolar şi ecleziastic sârb din „Banatul românesc", „pe baza unei complete reciprocităţi". S-au căutat soluţii de realizare a unor noi căi de comunicaţii spre Europa prin Belgrad, pentru a se evita, pe cât posibil, tranzitarea teritoriului maghiar[31].

Un aspect important în consolidarea relaţiilor dintre cele două ţări l-a constituit semnarea, în ianuarie 1922, a Acordului militar româno-iugoslav. Cu această ocazie, ziarul belgrădean *Novosti* semnala faptul că acest acord prezintă un „caracter defensiv" şi are drept scop principal garantarea securităţii celor două state în faţa unei posibile ameninţări militare venită dinspre Budapesta. Ungaria se manifesta cu „dezinvoltură" ca un stat tipic revizionist, percepţia generală fiind aceea că aceasta „va continua să fie, pentru o bună bucată de timp, teatrul comploturilor politice prin care tratatele de pace vor fi ameninţate"[32].

Relaţiile cu Bulgaria au făcut, la rândul lor, obiectul acordului militar. În textul acestuia au fost inserate anumite prevederi care aveau în vedere contracararea atitudinii revizioniste a guvernelor de la Sofia faţă de România şi, mai ales, faţă de statul iugoslav. Documentul a îmbrăcat, astfel, şi un pronunţat caracter politic, vizibil în unitatea de vederi a celor două părţi asupra situaţiei potenţial conflictuale din Balcani şi pe care prevederile tratatelor de pace nu reuşiseră să o înlăture în totalitate[33].

La 20 februarie 1922, regele Alexandru al Iugoslaviei soseşte la Bucureşti. Vizita a fost prilejuită de ceremonia logodirii sale cu principesa Marioara a României, un act cu semnificaţii politice majore pentru relaţiile dintre cele două ţări. Conform comunicatului Mareşalatului Curţii, protocolul a fost întocmit pentru o vizită la cel mai înalt nivel: oficierea logodnei la mănăstirea Sinaia, *Te Deum* la Mitropolie, vizită la unitatea Regimentului 9 Vânători – care va fi botezat, cu acest prilej, Regimentul „Regele Alexandru" şi decorat cu cea mai

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem*, p. 14.

[32] Opinia ziarului „Novosti", preluată de „Argus", nr. 2648 / 16 februarie 1922.

[33] În viziunea Belgradului, Bulgaria reprezenta o ameninţare potenţială la adresa securităţii statului iugoslav atât din cauza contestării de către Sofia a aparteneţei la Serbia a regiunilor Strumica, Tzaribrod şi Bosilegrad, cât, mai ales, din cauza incursiunilor armate repetate ale grupării teroriste ORIM – Organizaţia Revoluţionară Internă Macedoneană – în zonele de graniţă dintre cele două ţări. Acordul de la Niš, semnat în 1923, a atenuat, parţial, aceste temeri.

înaltă distincţie, Ordinul Karadjordjević –, vizitarea Muzeului militar şi dineu de gală la Palatul Regal[34].

Cu prilejul dineului oferit de regele Ferdinand, suveranul român a ţinut să insiste asupra simbolisticii momentului, conform practicii – obişnuite în epocă – potrivit căreia mariajele între membri ai dinastiilor domnitoare duc, de cele mai multe ori, la relaţii mai strânse între statele reprezentate de aceste dinastii. Logodna celor doi era, astfel, privită ca „începutul unei legături fericite ce se stabileşte între familia Mea şi Majestatea Voastră [...]. Legăturile de amiciţie dintre ţările noastre se vor completa reciproc şi se vor strânge încă mai mult prin legături de rudenie [...]. Ţările noastre trebuie să meargă mână în mână. Interesele comune cer această colaborare strânsă"[35].

La rândul său, regele Alexandru a ţinut să accentueze, protocolar, tradiţia de „amiciţie istorică" dintre români şi sârbi: „Această alianţă vine să pecetluiască o prietenie veche, seculară, a doi vecini. Amândoi au fost mânaţi în trecut de aceeaşi idee, de a asigura, într-o pace solid stabilită, libertatea şi dezvoltarea deplină a tuturor forţelor vii ale unor naţiuni conştiente de drepturile şi vitalitatea lor"[36].

Cu ocazia vizitei regelui Alexandru în România a avut loc şi întrevederea premierului Ionel Brătianu şi a ministrului de externe I.G. Duca, cu omologii lor Nikola Pašić şi, respectiv, Momčilo Ninčić. În comunicatul oficial remis cu acest prilej se arăta că guvernele României, Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, precum şi cele ale Ceho-Slovaciei şi Poloniei şi-au armonizat punctele de vedere în direcţia unei acţiuni „solidare" la preconizata Conferinţă de la Genova, în vederea elaborării unor principii comune de acţiune.

Prezenţa la Bucureşti a lui Nikola Pašić a prilejuit întâlniri ale acestuia cu reprezentanţii presei. În interviurile acordate, el a trecut sub tăcere vechile probleme cauzate de Serbia statului român în „dosarul bănăţean", insistând asupra situaţiei prezente: „Am semnat cu dumneavoastră tratate de alianţă, am semnat şi toate acordurile necesare pentru navigaţie, telegraf, trafic de mărfuri şi călători"[37]. În opinia lui Pašić, construirea unui pod peste Dunăre era prioritară. Astfel, un pod transdanubian, prevăzut cu şosea şi cale ferată, urma să scurteze semnificativ drumul de la Bucureşti la Belgrad şi, de aici, spre Italia şi Franţa, ceea ce ar fi asigurat României reale avantaje. „Rapiditatea transporturilor, buna lor funcţionare şi economia de timp sunt condiţiuni primordiale pentru

[34] ANIC, *Fond Casa Regală*, dosar 33/1922, f.4.
[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem.*
[37] „Argus", nr. 2655/24 februarie 1922.

dezvoltarea economică a popoarelor chemate să muncească pentru ca să refacă tot ce a distrus războiul"[38], a conchis primul-ministru Nikola Pašić.

Aşa cum fusese hotărât la Bucureşti, în perioada 9-12 martie 1922 s-au desfăşurat la Belgrad lucrările conferinţei experţilor din România şi Iugoslavia în domeniile diplomatic şi economic. Obiectivele prioritare ale întâlnirii au fost cele care vizau stabilirea unui statut consular reciproc avantajos, protecţia proprietăţii industriale, literare şi artistice pe baza convenţiilor în vigoare, precum şi simplificarea formalităţilor vamale şi de acordare a vizelor de călătorie pentru cetăţenii cele două ţări[39].

La 8 iunie 1922, conform programului stabilit la vizita din februarie, s-a celebrat la Belgrad căsătoria regelui Alexandru cu principesa Marioara. Familia regală a plecat din Bucureşti la 4 iunie, cu trenul, spre Orşova. De la Orşova oaspeţii s-au îmbarcat pe vasul „Ştefan cel Mare", acesta fiind escortat de vedeta militară iugoslavă „Ţarul Duşan". Din portul Baziaş, de la frontieră, vasul regal a fost escortat de monitoarele „Drava" şi „Vardar", care au însoţit convoiul până la Belgrad. În capitala iugoslavă oaspeţii au fost întâmpinaţi cu 101 salve de artilerie, trase de pe colina cetăţii medievale Kalemegdan[40].

Ceremoniile de la Belgrad au fost dublate de discuţii diplomatice bilaterale. Miniştrii de externe Momčilo Ninčić şi I.G. Duca au convenit, cu această ocazie, ca întâlnirile delegaţiilor Micii Antante să capete un caracter „de periodicitate", propunere la care a subscris şi Edvard Beneš, invitat special al guvernului iugoslav. În fapt, ceremonia căsătoriei regale s-a constituit într-o oportunitate de reconfirmare a „soliditătii" alianţei româno-iugoslavo-cehoslovace, mesajul fiind adresat, în special, Ungariei şi Bulgariei.

La 7 iulie 1923 România şi Iugoslavia au reînnoit tratatul bilateral din iunie 1921, miniştrii de externe Duca şi Čolak Antić convenind asupra prelungirii acestuia cu încă trei ani. În discursul rostit în Camera Deputaţilor, cu prilejul ratificării, I.G. Duca a apreciat drept pozitiv acest demers comun: „Noi am spus neîncetat: din ziua când graniţa a fost trasă, chestiunea aparţine istoriei. De acum înainte, în mod sincer, vom face politică de prietenie cu sârbii, pentru că aceasta este dictată de interesele superioare ale neamului şi ale statului"[41].

Unitatea de opinii în politica regională a celor două ţări s-a reliefat, începând cu anul 1925, şi în ceea ce priveşte atitudinea României şi a Iugoslaviei

---

[38] *Ibidem.*

[39] Florin Codresco, *La Petite Entente,* vol. I, Bossuet, Paris, 1936, pp. 247-248.

[40] ANIC, *Fond casa Regală,* dosar 33/1922, f. 10.

[41] I.G. Duca, *Chestiunea graniţei Banatului,* expozeu făcut în şedinţa Adunării Deputaţilor din 27 decembrie 1923, Bucureşti, 1924, p. 7.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cu privire la evoluţiile interne din Bulgaria. Afectată, ca şi Ungaria, de sindromul „statului înfrânt", dar percepută într-o mai mică măsură în cancelariile europene drept o *ameninţare potenţială* la adresa stabilităţii din zona balcanică, Bulgaria era privită „în tuşe realiste" atât de la Belgrad, cât şi de la Bucureşti. În plus, prezenţa activă pe teritoriul statului a grupărilor paramilitare ale ORIM – tolerate tacit de autorităţi şi percepute la Belgrad ca un pericol la adresa stabilităţii externe a Iugoslaviei – a fost de natură să întărească preocuparea faţă de statul vecin[42].

La 16 aprilie 1925, regele Boris al III-lea a fost victima unui atentat eşuat, petrecut în Catedrala „Aleksandar Nevski" din Sofia. Evenimentul s-a constituit într-o ocazie favorabilă pentru guvernul Tzankov de a solicita permisiunea creşterii efectivelor militare ale Bulgariei cu 10.000 de oameni peste limita prevăzută de prevederile Tratatului de la Neuilly, în scopul asigurării „securităţii interne" a statului. Cererea a fost aprobată pe o perioadă strict limitată – până la 1 iunie – de către Conferinţa Ambasadorilor.

Din „perspectivă balcanică", evenimentele din Bulgaria au fost privite cu reală îngrijorare. Ele au constituit, de altfel, subiectul principal de dezbatere la reuniunea Micii Înţelegeri de la Bucureşti, desfăşurată între 9 şi 11 mai 1925. La conferinţă a fost prezent şi deputatul bulgar Nikola Vasiliev, sosit în capitala României pentru a „testa" reacţia membrilor alianţei faţă de o posibilă solicitare a Sofiei de prelungire a termenului care permitea creşterea temporară a efectivelor militare ale Bulgariei. Cu această ocazie, ministrul de externe iugoslav Momčilo Ninčić a declarat că ţara sa găseşte „nejustificată" cererea bulgarilor, „care posedă suficiente mijloace pentru a combate terorismul"[43] şi consideră orice tentativă de prelungire a termenului acordat ca „periculoasă"[44]. Opinia iugoslavă a fost însuşită şi de guvernele României şi Ceho-Slovaciei. Conferinţa Ambasadorilor nu a mai dat curs solicitărilor bulgare.

Succesul diplomatic al Micii Antante a ocazionat, cu precădere, aprecieri pozitive la adresa politicii externe a Iugoslaviei. Conform influentei reviste *Révue des Balkans,* „azi (1925, n.n.), Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor joacă în concertul european rolul unei mari puteri. Ochii Europei stau aţintiţi

---

[42] Pe lângă ORIM, pe teritoriul bulgar acţiona şi ORID – Organizaţia Revoluţionară Internă Dobrogeană, înfiinţată la Babadag în 1918 şi care avea drept obiectiv alipirea Dobrogei la statul bulgar.

[43] Florin Codresco, *op. cit.,* p. 325.

[44] *Ibidem.*

spre Belgrad. Regatul Sârbo-Croato-Sloven se numără astăzi printre statele cele mai puternice şi disciplinate din Europa"[45].

„Criza bulgară" a grăbit şi reevaluarea vechiului acord militar româno-iugoslav din 1921. Acesta a fost reînnoit la 28 mai 1925 şi a fost urmat, la 3 iunie, de semnarea convenţiei bilaterale asupra comunicaţiilor militare şi civile[46] dintre cele două state. La Belgrad au mai fost semnate convenţiile privind legăturile feroviare transfrontaliere, convenindu-se şi asupra necesităţii deschiderii unor noi puncte de trecere a graniţei. O comisie mixtă urma, de asemenea, să stabilească termenii comuni ai utilizării şi întreţinerii defileului Dunării de la Porţile de Fier / Djerdap, pentru ca navigaţia pe acest sector să se desfăşoare în deplină siguranţă[47].

Un nou punct „sensibil" de pe agenda relaţiilor bilaterale l-a constituit îngrijorarea României faţă de intenţia Belgradului de a stabili legături diplomatice cu URSS. În esenţă un atribut inalienabil al suveranităţii Iugoslaviei, această dorinţă nu putea trece „uşor" peste sensibilităţile Bucureştiului, capitala unui stat căruia Sovietele îi cauzaseră serioase probleme de securitate, cu puţină vreme în urmă: incidentele violente de la Tatarbunar, infiltrările agenţilor bolşevici în Basarabia, forţarea repetată a graniţei de pe Nistru de către grupuri înarmate comuniste. Din aceste motive, intenţia diplomaţiei iugoslave nu putea fi privită decât cu reticenţă la Bucureşti. Conform depeşei ataşatului militar al României la Varşovia către Marele Stat Major, din 15 octombrie 1925, „relaţiile iugoslavo-sovietice se îmbunătăţesc vizibil. Guvernul iugoslav a decis recunoaşterea *de jure* a guvernului sovietic şi reluarea relaţiilor diplomatice cu sovieticii. Cicerin a discutat la Berlin cu ministrul iugoslav Baludžić"[48]. În 1926, aceste relaţii au fost restabilite, fără a se consemna o degradare vizibilă a cooperării dintre România şi Iugoslavia în punctele majore ale păstrării echilibrului balcanic sau în ceea ce priveşte colaborarea bilaterală.

La începutul lunii martie 1927 s-a desfăşurat vizita în România a regelui Alexandru, însoţit de regina Maria. Protocolul a fost unul deosebit şi a dorit să marcheze amiciţia dintre cele două state. În cadrul ceremoniilor de la Bucureşti au participat personalităţi de prim rang ale vieţii politice şi culturale din

[45] „Révue des Balkans", tom I, ianuarie 1926, p. 47. Revista face abstracţie, totuşi, de gravele dispute politice interne dintre sârbi şi croaţi pe tema descentralizării şi federalizării Iugoslaviei, insistent cerută de aceştia din urmă.

[46] ANIC, *Fond Casa Regală,* dosar 27/1925, f. 53. Telegrama 1184/27 mai de la Legaţia României din Belgrad către MAE.

[47] Albert Mousset, *Le Royaume Serbe, Croate, Slovène,* Bossard, Paris, 1929, p. 151.

[48] ANIC, *Fond Casa Regală,* dosar 32/1927, f. 8.

România, precum P.P. Negulescu – preşedintele Camerei Deputaţilor, Constantin Coandă – preşedintele Senatului, Constantin Garoflid, Vasile Goldiş, Ion Petrovici, Mihai Mitilineu, Ioan Lupaş, Mihail Manoilescu şi alţii. Emoţionată de revenirea în ţara natală, regina a decis să-şi prelungească şederea încă o săptămână[49], ea plecând spre Serbia la 23 martie 1927.

În iunie 1928, aflat la Belgrad în vizită oficială, ministrul de externe Titulescu declara presei iugoslave că, după zece ani, „raporturile româno-iugoslave sunt marcate de o prietenie tradiţională, pe care conferinţele comune au consacrat-o o dată în plus"[50]. Menţionând şi rolul pozitiv al Micii Antante ca organizaţie defensivă regională, Titulescu a mai precizat că axa politicii externe a celor două ţări consta în „păstrarea păcii în cadrul tratatelor [...]. De aceea, intangibilitatea tratatelor nu este pentru noi o doctrină pornită din egoism naţional, din orbire sau încăpăţânare [...]. Ea este condiţia *sine qua non* a menţinerii păcii"[51]. Despre deznaţionalizarea etnicilor români rămaşi din 1918 pe teritoriul iugoslav, Titulescu, ca şi predecesorii săi Take Ionescu şi Duca, nu a amintit deloc. Pentru ministerul român de externe politica de „bună vecinătate" era superioară oricărui alt tip de abordare a relaţiilor cu Iugoslavia, atât în contextul fragil al situaţiei din Europa Centrală şi de Sud-Est, cât şi în cel al existenţei celor trei state vecine cu care România avea relaţii dificile şi încordate: URSS, Ungaria şi Bulgaria.

Cu ocazia împlinirii a zece ani de la unirea Banatului şi Transilvaniei cu România, Secretariatul General al Guvernului a trimis la 27 noiembrie 1928 spre publicare în *Monitorul Oficial* Programul serbărilor unirii. Guvernul Iuliu Maniu, instalat la 10 noiembrie, a dispus amânarea manifestărilor: „Din cauza lipsei de timp, a desfăşurării alegerilor şi a faptului că nu s-au făcut în timp util până la schimbarea guvernului pregătirile necesare, serbările jubiliare ale unirii Ardealului şi Banatului care trebuiau să aibă loc la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie se vor fixa pentru o dată ulterioară, 10 sau 19 mai 1929"[52].

Erau proiectate, pentru serbările jubiliare, următoarele acţiuni:

1. Realizarea unei mari lucrări istorice care să cuprindă cinci capitole:
   Străduinţele politice din trecut ale Ardealului şi Banatului;
   Străduinţele culturale din trecut ale Ardealului şi Banatului;
   Legăturile acestora cu „ţara mamă";

---

[49] *Ibidem*, f. 107.

[50] Idem, *Fond Microfilme Belgia*, r. 0057A, c. 245.

[51] Nicolae Titulescu, *Mica Înţelegere şi stabilitatea condiţiilor actuale*, în *Discursuri*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1967, pp. 298-299, *passim*.

[52] ANIC, *Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, dosar 30/1928, f. 35.

Evenimentele din 1916-1919;
Viața românilor din provinciile unite în ultimii zece ani;

2. Înființarea Ordinului Ferdinand I, care să fie acordat înfăptuitorilor operei unității naționale;

3. Punerea pietrei de temelie la Catedrala Neamului;

4. Inițierea unei subscripții publice pentru ridicarea la București a statuilor domnitorului Al.I. Cuza și a regelui Ferdinand;

5. Amnistie generală[53];

Aniversarea unirii Banatului cu România, prilej de sărbătoare pentru românii bănățeni rămași în granițele statului român, a fost interzisă în localitățile „Banatului sârbesc". Aici au fost organizate manifestări care marcau zece ani de existență ai statului iugoslav și, implicit, a unirii părții de vest a Banatului cu Serbia. Organizațiile culturale românești au fost șicanate și intimidate de autoritățile de la Belgrad, îngreunându-se în mod deliberat comunicarea cu România. A fost obstrucționată și intrarea cărților românești în Banat, precum și a diverselor ajutoare materiale pentru românii de aici. Preoților români li s-a „sugerat" să pomenească la slujbe persoana regelui Alexandru, școlilor românești, să abordeze steagul iugoslav, iar elevilor de etnie română, să vorbească numai în „limba statului"[54]. Autoritățile de la București au avut tot timpul la cunoștință informații despre aceste practici, fără a face însă vreo presiune asupra guvernului de la Belgrad.

De altfel, prăbușirea politică internă a statului multinațional al sârbilor, croaților și slovenilor, cauzată de radicalizarea disputelor sârbo-croate survenite în urma asasinării în parlament a lui Stjepan Radić, președintele Partidului Țărănesc Croat, a dus la abolirea sistemului pluripartidist. La 29 ianuarie 1929, Iugoslavia inaugurează experimentul politic al dictaturii, orice manifestare în afara noilor norme fiind drastic pedepsită.

În România, evenimentele din țara vecină nu au produs prea multă îngrijorare, atât timp cât angajamentele externe ale Iugoslaviei continuau a fi respectate. Astfel, pe parcursul anului 1929 continuă cu succes atât colaborarea bilaterală în cadrul Micii Înțelegeri, cât și aceea legată de aspectele politice și economice transfrontaliere. De altfel, în 1929 s-au semnat mai multe acorduri, printre care cel al ameliorării navigației pe Dunăre și pe canalul Bega, precum și cel de organizare a poliției fluviale.

---

[53] *Ibidem.*

[54] Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav,* Ed. De Vest, Timișoara, 1996, *passim.*

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

GHEORGHE IUTIŞ

Manuale de istorie a românilor (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea). Perspective metodice

În istoriografia română o investigaţie asupra conţinutului de idei şi fapte istorice din manualele şcolare de istorie s-a realizat extrem de superficial, deşi operele didactice ilustrează, în mare măsură, etapele de dezvoltare a istoriografiei, alături de obiectivele educative urmărite de societate. Cărţile didactice au fost, vreme destul de îndelungată, singurele expuneri sistematice ale istoriei românilor, consemnând în paginile lor viaţa poporului din toate provinciile şi din toate epocile istorice.

Stabilirea criteriilor de analiză a unui manual nu este o întreprindere facilă. De-a lungul timpului s-au elaborat diverse grile de cercetare şi analiză a cărţii şcolare, nereuşindu-se conturarea unui punct de vedere unanim acceptabil. Unii autori au accentuat, în analizele lor, chestiunile de conţinut ştiinţific (inclusiv concordanţa cu programa şcolară), alţii au urmărit, în mod deosebit, elementele de ordin pedagogic (instrumentele de evaluare, activităţile de învăţare propuse, anexele etc.), iar unii autori au considerat imagistica manualelor ca fiind extrem de importantă în procesul didactic.

În demersul nostru ne-am confruntat, aşadar, cu o problemă deosebit de spinoasă: identificarea principalelor criterii de analiză a manualelor de istorie din perioada avută în vedere, pornind, însă, de la principiile ştiinţifice şi pedagogice enunţate în epocă şi pe care autorii de cărţi şcolare au încercat să le respecte. Întrucât investigaţia întreprinsă asupra programelor, manualelor propriu-zise, precum şi a altor materiale didactice nu ne-a oferit răspunsuri suficient de concludente (şi aceasta pentru că nu întotdeauna criteriile urmărite de autori au fost formulate în termeni suficient de clari), am fost nevoiţi să apelăm, pentru

sugestii şi modele, şi la bibliografia consacrată analizei cărţilor didactice dintr-o perioadă mai recentă, situaţie care ne-a clarificat o multitudine de aspecte.

Aspecte teoretice

În *Precuvântare* la *Gramatica română*, apărută la Braşov, în 1860, profesorul Gavril Munteanu afirma că „sistema după care se scrie o carte scolastică e condiţionată de scopul care i se prefige [...]. Este un precept didactic ca într-o carte scolastică să nu se pună, de regulă, din câte se află sub dezbatere"[1]. La rândul lui, George Radu Melidon, director al Şcolii Normale din Bucureşti, observa, în rapoartele sale trimise Ministerului, faptul că manualele de istorie (atâtea câte erau la vremea respectivă) cuprind „istorii prea amănunţite, prea erudite [...], în general nepotrivite cu vârsta şi posibilităţile copiilor"[2], în vreme ce Alexandru Odobescu considera că „materialul cuprins în carte trebuie să fie explicit, bine coordonat, într-o limbă frumoasă, înţeleasă de copii"[3].

Titu Maiorescu sublinia că „şcoala va da rezultatele aşteptate numai atunci când şcolarul va avea cadre didactice şi cărţi ce corespund trebuinţelor statului şi preceptelor pedagogice"[4] şi propunea ca o comisie formată din persoane competente să realizeze un control exigent asupra conţinutului manualelor[5]. Aceasta, mai ales întrucât un manual ca cel al lui A.T. Laurian, foarte utilizat în şcoala românească a deceniilor 6-8 ale secolului al XIX-lea, era scris „într-o limbă artificială, latinizantă" şi, pentru a fi înţeles de către elevi, „era necesar să i se adauge la sfârşit un glosar"[6]. Cunoscutul om de litere Gheorghe Bogdan-Duică se pronunţa pentru alcătuirea unor cărţi didactice cu caracter realist, care să prezinte materialul ştiinţific într-o formă corectă şi frumoasă, să dispună de o scriere şi ilustraţii de calitate şi să opereze cu principiul intuiţiei, pentru a nu

---

[1] A. Manolache, Gh. T. Dumitrescu, Gh. Pârnuţă, *Gândirea pedagogică a generaţiei de la 1848*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1968, p. 177.

[2] Gh. Pârnuţă, *Liceul Pedagogic din Câmpulung-Muscel la 100 de ani de existenţă (1867-1967)*, în „Revista de Pedagogie", Nr. 10, 1967, p. 86.

[3] A. Manolache, Gh. Pârnuţă, *Istoria învăţământului din România*, vol. II (1821-1918), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1993, p. 338.

[4] Octavian Ionescu, *Prezenţa lui Titu Maiorescu în istoria şcolii româneşti*, în „Revista de Pedagogie", Nr. 6, 1967, p. 63.

[5] *Ibidem*, p. 64.

[6] J. Benditer, D. Berlescu, C. Cihodaru, M. Petrescu-Dâmboviţa, V. Popovici, *Dezvoltarea ştiinţelor istorice*, în vol. *Contribuţii la istoria Universităţii din Iaşi. 1860-1960*, vol. II, Bucureşti, 1960, p. 197.

provoca anumite confuzii în mintea elevilor[7]. În fond, principiul fundamental de alcătuire a unui manual este acela ca elevul să poată învăța, cu ajutorul lui, cât mai ușor și pe drumul cel mai scurt.

În *Raportul* său înaintat Ministerului în 1884, Spiru Haret (pe atunci inspector general al învățământului) remarca „lipsa de metodă, expunerea greoaie, nepotrivirea cu inteligența copiilor", dar și „erori de fapte și teorii învechite" la manualele editate până atunci[8]. La 1 aprilie 1899 au intrat în vigoare noile programe școlare în învățământul secundar, care puneau un mare accent pe predarea intuitivă, cuprinzând, de asemenea, și „observațiuni și instrucțiuni generale" asupra scopului și metodei fiecărui obiect de studiu[9].

Comisia pentru examinarea cărților didactice, instituită în decembrie 1902 (pentru disciplina istorie erau desemnați Ioan Bogdan, Dimitre Onciul, Anghel Demetriescu și Marin Dumitrescu), își propunea să „cerceteze" manualele după următoarele norme :

„1) Cărțile didactice să reprezinte ideile științifice curente, să nu cuprindă erori, imoralități;

2) Să fie scrise într-o limbă românească îngrijită și potrivită înțelegerii elevilor cărora li se adresează;

3) Să fie conforme cu programele în vigoare, anume: să cuprindă numai cestiunile prevăzute în programe, cu însemnătatea și legătura ce li se dă acolo, fără desvoltări sau omiteri; în tratare, să se respecte strict metodele impuse de programă"[10].

N. Iorga, aflat într-o acerbă dispută cu reprezentanții „vechii școli de istorie", era de părere că manualele scrise de un Urechia, Laurian, Tocilescu, constituiau „o batjocură a realității și poeziei", unele dintre cele mai însemnate aspecte care îl interesau la o carte de istorie fiind aspectul grafic (ilustrațiile) și stilul autorului respectiv[11]. Onisifor Ghibu, marele învățat transilvănean, concluziona – în urma unei anchete întreprinse asupra manualelor utilizate în școlile secundare din spațiul intracarpatic – asupra faptului că ar fi necesară

---

[7] Camelia Roșculeț, *Gheorghe Bogdan-Duică, profesor și cercetător în probleme de educație și învățământ*, în „Revista de Pedagogie", Nr. 1, 1966, p. 48.

[8] Spiru Haret, *Raport general asupra învățământului prezentat d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice și cultelor*, 1884 , p. 152.

[9] D.C. Nădejde, *Dintr-o campanie pedagogică*, în vol. *Omagiu. Lui Constantin Dumitrescu-Iași*, 1904, pp. 550-553.

[10] *Ibidem*, pp. 561-562.

[11] N. Iorga, *Spre școală prin natură*, în „Neamul românesc literar", Nr. 42 (II), 17 octombrie 1910, p. 658.

„impunerea unei uniformităţi şi stabilităţi" în elaborarea cărţilor de şcoală şi, de asemenea, solicita ca „frazele unui manual să nu fie meşteşugite, incolore, improprii", exemple „nenumărate" găsindu-se chiar în manualele de istorie şi geografie[12].

Constantin Kiriţescu, autor de manuale şi membru în Comisia de aprobare a manualelor pe la 1930, rememora faptul că unele cărţi pe care învăţase erau redactate neglijent (pline de greşeli şi cu figuri urâte), dar altele excelau prin îngrijirea tiparului, realizat pe hârtie bună, dispunând şi de ilustraţii bogate şi bine executate, în vreme ce stilul era unul „concis şi precis", dar neatrăgător[13]. Într-un articol din „Buletinul manualelor didactice", un autor care se semnează V.T. observa că „manualul nu este tocmai uşor de înfăptuit, dat fiind că programa analitică prevede, uneori, anumite restricţii, nelăsând profesorului autor libertatea de acţiune. O carte bună trebuie să îndeplinească anumite condiţii"[14]. Una dintre acestea era „introducerea, în cursul manualului, a ilustraţiunilor", deoarece „cu ajutorul acestor ilustraţiuni se cultivă, de obicei, şi simţul artistic al elevilor... Noile manuale şi-au dat seama de importanţa acestui factor, înţelegând să dispenseze pe elev, de atlas, prin carte". În ceea ce priveşte stilul de expunere, acesta trebuia să fie „un model de claritate"[15].

Şi cunoscuta pedagogă Ana Conta-Kernbach observa, în lucrările sale, câteva din defectele manualelor vremii sale: acestea erau sterile, un fel de „înşiruiri de vorbe goale", în care autorii scriau „cugetări kilometrice".[16] Pe lângă conţinut, autoarea menţionată semnala şi valoarea educativă scăzută a cărţilor didactice, lipsa de sistematizare şi de adecvare la vârsta şi cerinţele specifice ale elevilor, solicitând, în mod imperativ, folosirea „cuvintelor adevărat româneşti" în construcţii simple, fireşti şi accesibile copiilor[17].

Am trecut în revistă câteva din opiniile exprimate în legătură cu modul în care „oamenii epocii"– istorici, pedagogi, literaţi, au înţeles să elaboreze şi să evalueze manualele de istorie, respectând anumite criterii şi obiective didactice. S-a putut observa că unele aspecte sunt menţionate mai frecvent (chestiuni de conţinut, elemente de imagistică, aspectul educativ al cărţii de şcoală etc.), în

---

[12] Onisifor Ghibu, *Chestiunea manualelor în şcoalele noastre secundare*, în „Transilvania", Sibiu, 1913, p. 42.

[13] Constantin Kiriţescu, *O viaţă, o lume, o epocă. Memorii*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1979, p. 64.

[14] V.T., *Manuale de istorie, de S. Lambrino, Gh. Lazăr şi V. Arbore*, în „Buletinul manualelor didactice", I, Nr. 3, 20 august 1935, p.1.

[15] *Ibidem.*

[16] A. Predescu, M. Ioniţă, *Ana Conta-Kernbach*, în „Revista de Pedagogie", Nr. 4, 1967, p. 65.

[17] *Ibidem*, p. 66.

timp ce altele – aspectul motivațional, originalitatea manualului, aspectele metodice și pedagogice pe care le infuzează – sunt mult mai rar invocate de către oamenii de școală.

În prezent, teoria despre manualul școlar este una foarte bogată. La Braunschweig, în Germania, funcționează un institut special de cercetare a cărților de școală – Georg Eckert Institute for International Textbook Research, iar diferite organizații ale profesorilor de istorie (precum EUROCLIO – Asociația Profesorilor de Istorie din Europa) au, între obiectivele lor prioritare, identificarea celor mai valide criterii în legatură cu „folosirea și scrierea de manuale de istorie în Europa"[18].

Trecând peste avertismentul conform căruia este „destul de periculos să stabilești criteriile unui bun manual" (deoarece este vorba de etape istorice, țări, medii școlare etc. diferite), experiența specialiștilor în domeniu a condus la concluzia că „un manual de istorie bun pare a fi un amestec de criterii obiective și experiențe subiective"[19]. Cercetarea semnalată se oprește, fără a le dezvolta prea mult, la zece criterii pe care o carte didactică ar trebui să le îndeplinească în vederea obținerii aprobării de a fi folosită la clasă :

1. să stimuleze interesul elevului;
2. să determine activizarea și creativitatea elevului;
3. să fie racordată la noutățile științifice ale domeniului, precum și la cele pedagogice;
4. să ofere o perspectivă multiplă;
5. să fie corespunzătoare grupului de vârstă și abilităților elevilor cărora li se adresează;
6. să dispună de un limbaj adecvat;
7. să corespundă cerințelor programei școlare;
8. să fie atractivă;
9. să trimită și la alte materiale care ar putea ajuta elevul în înțelegerea lecției;
10. să dispună de sugestii pentru interdisciplinaritate[20].

---

[18] Robert Stradling, *Cum se face un manual de istorie bun? Reflecții despre folosirea și scrierea de manuale de istorie în Europa*, Material al EUROCLIO, 2000, p. 1.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem*, pp. 15-16. În „EUROCLIO Bulletin", Nr. 14, 2001, p. 40, președinta Asociației, Joke van der Leeuw-Roord, oferă amănunte și argumente suplimentare în legătură cu cele zece criterii menționate.

Robert Stradling, profesor la Universitatea din Edinburgh şi cunoscut specialist în teoria manualului şcolar, conchide că întrebările pe care ni le putem pune în legătură cu cărţile didactice pot fi grupate în trei categorii, şi anume :

1. întrebări cu scopul de a evalua conţinutul şi pedagogia manualului;
2. întrebări legate de calităţile intrinseci ale manualului (aşadar universal-valabile, referitoare la gradul de adaptare a cărţii de şcoală la vârsta şi aptitudinile elevilor);
3. întrebări referitoare la calităţile extrinseci ale manualului (calităţi care influenţează procesul de elaborare, publicare şi utilizare a cărţilor didactice: data apariţiei, obiectivele autorului, calitatea designului, preţul, influenţele politice exercitate asupra procesului de aprobare a cărţilor de şcoală, durabilitatea pe „piaţa" manualelor etc.)[21].

Profesorul Constantin Cucoş, preluând sugestii venite dinspre didactica franceză, dar adaptându-le contextului şcolar românesc, expune o grilă de evaluare a manualelor, axată pe patru mari componente :

1. conţinutul manualului;
2. prelucrarea pedagogică;
3. forma de redactare a manualului (incluzând aici organizarea materialului, stilul, limbajul etc.);
4. ilustrarea manualului[22].

O contribuţie foarte recentă, apărută în vara acestui an (Sergiu Musteaţă, *Cum să elaborăm şi analizăm manualele şcolare*, Chişinău, Ed. Cartdidact, 2006), valorificând o substanţială bibliografie şi sintetizând numeroasele puncte de vedere exprimate în domeniu, propune, la rându-i, o grilă de analiză a cărţilor şcolare, care cuprinde nouă segmente :

1. criterii formale (profesionalismul autorilor, experienţa editurii, ediţia manualului etc.);
2. conceptul tematic al manualului (concordanţa cu programa şcolară, racordarea la noutăţile ştiinţifice ale domeniului);
3. conţinutul manualului (structură adecvată nivelului de clasă, să propună abordări multiperspectivale, să dispună de o varietate de surse etc.);
4. analiza cantitativă (frecvenţa cu care apare un subiect, o regiune, o ţară, o minoritate etc. în textul manualului);

---

[21] Robert Stradling, *Evaluarea manualelor de istorie: o listă de întrebări posibile*, Material al EUROCLIO, 2001, pp. 1-2.

[22] Constantin Cucoş, *Pedagogie*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, pp. 246-255.

BCU "MIHAI EMINESCU" IAŞI LIBRARY

5. analiza calitativă (adecvarea la valorile democratice, forma expunerii, interdisciplinaritatea etc.);
6. accesibilitatea lingvistică a manualului (coerența ideilor și argumentarea lor, dimensiunea frazelor, frecvența cuvintelor academice etc.);
7. calitatea tehnică a manualului (formatul, proporția text-imagine, calitatea hârtiei, a copertei și a ilustrațiilor);
8. ilustrarea manualului (diversitatea ilustrativă – hărți, desene, tabele, diagrame, fotografii, tipologia și semnificația imaginilor);
9. analiza didacticii manualului (studii de caz, formularea clară a sarcinilor pentru elev, stimularea lucrului individual, dezvoltarea gândirii critice)[23].

Diversitatea și, mai ales, multitudinea punctelor de vedere exprimate ne determină să concentrăm elementele cu adevărat semnificative în analiza unui manual. În consecință, optăm – asumându-ne această alegere – asupra următoarelor aspecte, pe care le vom avea în atenție pe parcursul investigației propuse :

1. aspecte referitoare la conținutul științific al manualului;
2. aspecte care privesc didactica manualului, modul în care autorii au „infuzat" preceptele pedagogice curente;
3. aspecte referitoare la componenta grafică a manualului;
4. factori extrinseci care au influențat viața manualului (la cei enumerați anterior, mai adăugăm selecția eronată a autorilor, avizarea unor manuale depășite din punct de vedere științific etc.).

Acestea fiind intențiile, supunem manualele din perioada 1840-1948 acestei grile de analiză.

Analiza manualelor de istorie a românilor din perioada 1840-1948

1. Aspecte referitoare la conținutul științific al manualelor

Până la Legea Instrucțiunii Publice din 1864, cărțile didactice s-au elaborat conform unor programe alcătuite de către organismele școlare ale timpului (Epitropii, Eforii), dar chiar și de către profesorii școlilor respective. Odată cu uniformizarea sistemului de învățământ, realizată după Mica Unire, s-au elaborat

[23] Sergiu Musteață, *Cum să elaborăm și analizăm manualele școlare*, Ed. Cartdidact, Chișinău, 2006, pp. 97-100.

programe (ce conţineau vagi indicaţii metodice pentru autorii de manuale, ca şi pentru profesori) în anii 1865, 1876 şi 1881. La 1893 şi 1896 au intrat în vigoare noi legi ale învăţământului primar, iar la 1898, legea pentru învăţământul secundar, astfel reuşindu-se şi alcătuirea primelor programe analitice, introduse începând cu 1 aprilie 1899. Periodic, până la 1948, s-au conceput şi au intrat în vigoare noi programe (de exemplu, cele din anii 1903, 1920, 1925, 1936 etc.), aceste documente şcolare constituind, de fapt, „martorii" în procesul de elaborare a manualelor şcolare.

Căpătând o structură mai fixă şi mai clară, programele vor influenţa, într-adevăr, scriitura manualelor, autorii respectând succesiunea domniilor propusă, dar adăugând, uneori, şi alte personaje ori chiar bucăţi literare pentru mai buna înţelegere a lecţiei[24]. Se cunoaşte faptul că, până spre anul 1900 (când suflul înnoitor al „triadei critice" a început să-şi pună pecetea asupra evoluţiei istoriografiei româneşti, inclusiv asupra elaborării manualelor şcolare), cărţile didactice de istorie au fost, de cele mai multe ori, „colecţii de domnii puse cap la cap în mod cronologic"[25], lipsite de referiri la aspecte precum cel social, economic, instituţional etc. şi suferind de un „schematism deconcertant"[26].

Totuşi, A.D. Xenopol atrăsese atenţia, în *Prefaţa* unuia din manualele sale, că „programul cere, şi cu drept cuvânt, ca manualele pentru istoria începătoare să conţină elemente biografice. A se înţelege această condiţie în sensul că manualul să se reducă la un şir de biografii ale oamenilor mari ar fi cu totul greşit; căci istoria este numai în parte lucrarea marilor personalităţi şi acestea nu ar putea izbuti la nimic fără curentele mari poporane în care ele intervin"[27].

Treptat, manualele de istorie au început să părăsească linia narativ-descriptivă („manuale de text"), câştigând şi din punct de vedere estetic, această evoluţie datorându-se şi reverberaţiilor aşa-numitului „scandal al manualelor" din jurul anului 1900, ale cărui resorturi ştiinţifice, didactice, ideologice le-am abordat cu altă ocazie[28]. Elementele de conţinut ale manualelor de istorie românească erau, în perioada de până la Marea Unire, grevate şi de

[24] Mirela-Luminiţa Murgescu, *Galeria naţională de personaje istorice în manualele de istorie din şcoala primară (1859-1900)*, în vol. *Mituri istorice româneşti* (sub direcţia lui Lucian Boia), Ed. Universităţii Bucureşti, 1995, p. 34.

[25] *Ibidem*, p. 33.

[26] Al. Zub, *Istoriografia română la vârsta sintezei: A.D. Xenopol*, Institutul European, Iaşi, 2004, p. 48.

[27] A.D. Xenopol, *Noţiuni de istorie universală*, vol. II, Iaşi, 1909, p. II.

[28] Gheorghe Iutiş, *Istorici – autori de manuale şcolare*, în „Analele Universităţii «Al.I. Cuza»"-Iaşi, Tom LI, 2005, pp. 397-400.

comandamentele naționale ale timpului: „istoria națională trebuie să figureze între obiectele cele mai principale din școlile primare... A-i învăța pe copii istoria neamului lor este a-i face buni Români", dându-se, astfel, țării „bărbați morali, iubitori de dreptate și de adevăr și, mai presus de toate, buni patrioți"[29]. Sau, într-o altă formulare, istoria neamului era menită „să trezească în copii dragostea de patrie prin cunoașterea faptelor strămoșești, pentru păstrarea și ridicarea acestei patrii"[30].

Totuși, exista destulă reținere în ceea ce privește „parada" de erudiție, elevilor nefiindu-le necesare manuale prolixe, stufoase. O spune chiar unul dintre autori, Basiliu Dragoșiescu: „este inutil a încărca memoria copiilor cu o nomenclatură a atâtor Domni, despre care istoria n-are a înregistra decât întronarea și căderea lor, plus câte-o intrigă sau vreo răzbunare sângeroasă"[31]. O eroare de acest gen a înfăptuit, însă, I. Heliade Rădulescu, prin manualul său din 1869, intitulat *Elemente de istoria românilor*. Aplecat spre conservatorism și misticism în a doua parte a carierei și vieții sale, Heliade a „politizat" manualele, acestea suferind „de grave deficiențe ideologice și științifice". Folosind o ortografie etimologică pedantă, o limbă artificială latinizantă și italienizată, suprasaturând textul cu numeroase paranteze având conținut ideologic, I. Heliade Rădulescu a eșuat în această direcție, ultimele lui manuale (nu numai de istorie!) nefiind accesibile unui elev de școală primară[32].

De altfel, în analiza lui, Ioan C. Filitti recunoștea excesele unei istoriografii aflate încă în zodia romantismului : „Eliade, Bărnuțiu, Laurian, Urechia și chiar tânărul, pe atunci, Tocilescu, nu se sfiau pe deoparte să ascunză, să denatureze sau chiar să falsifice adevărul când nu ne era favorabil, iar pe de altă parte nu stăteau la îndoială să facă afirmări nedocumentate și construcții imaginare"[33]. Clarificări necesare adusese Marin Dimitrescu, membru în Comisia de aprobare a manualelor didactice constituită de Minister (1902), care afirma, pe bună dreptate, că „începutul înțelepciunii pentru un autor didactic stă în a se feri să

---

[29] Constantin Gallin, *Lecțiuni din istoria Românilor pentru școlile primare*, ediția a III-a, Botoșani, 1893, pp. I-II.

[30] *Programa analitică a învățământului primar*, București, 1925, p. 39.

[31] Basiliu Dragoșiescu, *Extractu din Istoria Românilor pentru usul școlilor primare de ambe-sexe*, Ploiești, 1874, p. 4.

[32] Radu Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu – om de școală*, în vol. *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă* (ediție îngrijită de Vasile Vetișanu), Ed. Minerva, București, 1976, pp. 156-157.

[33] Ioan C. Filitti, *Istoria națională în revista "Convorbiri Literare"*, în „Convorbiri Literare", ian.-apr. 1927, p. 80.

spună totul într-o carte de şcoală. O asemenea carte trebuie să servească numai de călăuză, după care trebuie să se orienteze şcolarii, rămânând profesorului să însufleţească fiecare lecţie"[34].

Membru al aceleiaşi comisii, mult mai cunoscutul Ioan Bogdan conchidea: „un manual de şcoală, ca să fie bun, trebuie să împlinească două condiţiuni de căpetenie: întâi să fie expresiunea adevărată a rezultatelor la care a ajuns ştiinţa respectivă în momentul apariţiunii manualului, al doilea să expună aceste rezultate într-un mod potrivit cu mintea şcolarilor cărora le este destinat. Prima condiţie o pune ştiinţa, a doua pedagogia"[35].

În ceea ce priveşte relaţia dintre manual şi programă s-a constatat că „în istoria învăţământului nostru a dominat străduinţa de respectare a programelor şcolare şi de perfecţionare continuă a acestora"[36], lucru evidenţiat de numeroase mărturii. Astfel, în manualul lui Th.Avr. Aguletti, „obiect" al disputelor între reprezentanţii „noii şcoli de istorie" (Iorga, Bogdan) şi Gr.G. Tocilescu, se constata că „orânduirea materiei nu se depărtează întru nimic de programa oficială şi se simte peste tot tendinţa de a ţinea samă de rezultatele la care a ajuns istoriografia noastră mai nouă"[37]. La rândul lui, Orest Tafrali susţinea că a respectat „punct cu punct cerinţele programei actuale din 1935, adăugând şi numeroase bucăţi de lectură" (pentru mai buna înţelegere a lecţiilor)[38]. În mod aproape firesc, manualul lui Tocilescu era aspru criticat (uneori, însă, exagerându-se), între defectele identificate fiind şi „nepotrivirea cu o programă (1899) ceva mai inteligent făcută decât cele până acum"[39]. Ioan Bogdan remarca şi el faptul că manualul lui Tocilescu „are prea multe amănunte şi cuprinde lucruri ce nu se cer în program... În schimb, lipsesc lucruri care ar trebui să se găsească şi care sunt cerute anume de program, ca de pildă organizarea primitivă a Ţărilor Române". În concluzie, „manualul d-lui Tocilescu nu ţine cont de

---

[34] Marin Dimitrescu, *Nevoile învăţământului istoric în şcoalele secundare*, în vol. *Omagiu. Lui Constantin Dimitrescu-Iaşi*, 1904, p. 139-140.

[35] Ioan Bogdan, *„Istoria română pentru clasele primare şi secundare" de Gr. G. Tocilescu, Partea I, Ediţia I, Bucureşti, 1885*, în „Convorbiri Literare", Nr. 12, 1886, p. 1062.

[36] Emil Bâldescu, *Cartea şcolară, între tradiţie şi inovaţie*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1981, p. 81.

[37] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 1058.

[38] O. Tafrali, *Istoria Românilor pentru clasa VIII-a secundară de băeţi şi fete*, Ed. ziarului „Universul", Bucureşti, 1935, p. 3.

[39] N. Iorga, *Contra tânguirilor d-lui Tocilescu*, în „Sămănătorul", Nr. 45, 9 nov. 1903, p. 720.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

principiile esențiale ale programei de clasa IV și deci nu poate fi aprobat pentru această clasă"[40].

Este însă de reținut o constatare interesantă, căreia îi acordăm credit: „în acea perioadă (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) nu exista un curent pedagogic care să conteste caracterul normativ al programei. Relația programă – manual a existat într-un singur sens: dinspre programă spre manual"[41]. Se cunoaște, însă, faptul că „o programă analitică cuprinde un minim de cunoștințe și nu o cantitate maximă. Astfel, un manual didactic, chiar dacă cuprinde o mai mare bogăție de cunoștințe, e mai prețios decât altul care cuprinde numai litera programei"[42].

2. Aspecte referitoare la didactica manualelor

Componentă foarte importantă în procesul de elaborare a unui manual, partea metodică a fost abordată și explicată de autori ori de către cei care au întocmit programele școlare.

Astfel, autorul B.B. Secăreanu preciza că manualul său „s-a scris într-un stil simplu și înțeles de copii, înlăturându-se grămădirea de date, de locuri și nume proprii... S-au descris biografiile Domnilor prevăzuți în programa școlilor primare, împărțindu-se în lecțiuni conform cerințelor pedagogice... Pe lângă acestea s-au mai adăugat la urmă notițe explicative, despre instituțiile țerilor noastre în deosebite epoce. Rămâne la înțeleapta chibzuire a institutorului sau a profesorului să ia dintr-însele ceea ce s-ar putea preda copiilor, precum și alegerea formei celei mai bune sub care elevii să poată înțelege"[43].

I.H. Rădulescu atrăsese și el atenția, într-o *Însemnare* de la sfârșitul manualului său din 1869, că „sommarul de la fiecare capitol va putea servi nu numai școlarilor spre ținerea de minte, ci și însuși profesorilor atât la prelecție cât și la cercetarea ce va face elevilor săi"[44], iar A.T. Laurian oferea în manualele sale, chiar din primele pagini, *Instrucțiuni pentru propunerea istoriei*, enumerând etapele lecției și dând sfaturi pedagogice pentru profesori. Xenopol

---

[40] Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 1060-1061.

[41] Emil Bâldescu, *op. cit.*, p. 83.

[42] N.C. Enescu, *Istoria pedagogiei*, Prefață la ediția a II-a, Ed. autorului, Dorohoi, 1933, p. 5.

[43] B.B. Secăreanu, *Prescurtare din istoria Românilor lucratu pentru elevii școlilor primare de ambe sexe*, ediția a X-a, Stabilimentul Grafic „I.V. Socecu", București, 1893, pp. I-II.

[44] I. Heliade Rădulescu, *Elemente de istoria românilor sau Dacia și România*, ediția a II-a, Tipografia Statului, București, 1869, p. 270.

simţise şi el nevoia să lămurească mai bine unele aspecte din cărţile sale de şcoală incluzând, la fel ca predecesorii, „note pentru profesori" (explicaţii şi bibliografie suplimentară la aproape toate cele 83 paragrafe ale manualului său din 1879). V.A. Urechia introdusese în manualele sale metoda catehetică (profesorul întreabă, elevul răspunde) şi pe cea dialogică (elevul întreabă, profesorul răspunde), la care un Grigorie Cristescu adăuga metoda învăţării după *Cursul narativ* (un rezumat general la sfârşitul manualului). Un alt autor, Serafim Ionescu, în manualele sale de şcoală primară, includea câte o poezie semnificativă după fiecare biografie de domn, astfel realizându-se mai uşor „trăirea" de către elevi a glorioaselor momente din istoria patriei, în vreme ce Tocilescu adăuga în cărţile sale „repetitorii chronologice", precum şi numeroase tabele, pentru facilitarea înţelegerii lecţiilor de către elevi. Tot cu acest scop, Victor Lazăr recomanda elevilor „să scrie numărul anului pe o faţă, iar evenimentul respectiv pe cealaltă faţă a unor fişe" în vederea „uşurării memorizării"[45].

Principiul pedagogic conform căruia manualele nu trebuie să cuprindă constatări noi, ci numai rezultate în general admise, era respectat de autorii din epocă. Ioan Slavici subliniase şi el faptul că originalitatea unui manual „poate consta în modul de a expune materia, de a vedea unele lucruri, însă manualul rămâne o lucrare de compilaţie, o adunare de date făcute de alţii"[46]. Idei asemănătoare exprimase şi Th.Avr. Aguletti, apărându-şi manualul în faţa acuzelor proferate de Tocilescu: „o carte didactică nu poate fi decât prelucrată. Pentru alcătuirea ei, materialul se culege de oriunde, originalitatea autorului neconstând decât în modul cum îl prezintă şcolarilor"[47]. Referindu-se la manualul lui Gr.G. Tocilescu, respins de către Comisia de aprobare a cărţilor de şcoală, Ioan Bogdan sublinia un mare adevăr: „un manual de şcoală... nu trebuie să cuprindă decât ceea ce se poate învăţa în clasa pentru care e destinat. A tipări 570 p. pentru o clasă în care au să se înveţe numai 172 din ele e nepedagogic şi e absurd din toate punctele de vedere. Comisia a stabilit ca principiu că fiecare clasă trebuie să-şi aibă manualul său, deoarece e un lucru elementar în pedagogie

[45] Victor Lazăr, *Istoria românilor pentru şcoalele normale şi secundare, de stat şi minoritare*, Ed. Institutului de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1924, p. 192.

[46] Ioan Slavici, *Istoria universală. Manual pentru învăţământul secundar*, Ed. Librăriei „Socecu", Bucureşti, 1891, p. V.

[47] Th. Avr. Aguletti, *Scrisoare publică adresată domnului Gr.G. Tocilescu*, Tipografia „Minerva", 1903, p. 7.

că nu se poate scrie un manual care să fie deopotrivă de bun pentru clasa IV gimnazială ca şi pentru clasa VIII liceală"[48].

Deşi atât de criticate, manualele lui Tocilescu aveau şi părţi pozitive, între care faptul că existau lecturi istorice, fiecare lecţie se încheia cu o recapitulare a informaţiilor sub formă de rezumat, iar la final de capitol erau adresate întrebări recapitulative elevilor. Menţionam mai sus că, la 1 aprilie 1899, au intrat în vigoare noile programe pentru învăţământul secundar, care aveau ca scop principal introducerea învăţării intuitive, euristice, înlăturându-se excesiva teoretizare şi formalismul. Constantin Kiriţescu sublinia importanţa acestui fapt: „aplicarea principiului intuitiv e necesară pentru a putea ilustra lecţiunile din şcoală, satisfăcând postulatul pedagogic de a da lecţiei un colorit vioi, o formă activă, a vorbi ochilor cu graiul atât de elocvent al lucrului real, a stabili legătura concretă cu acea viaţă cu care e familiarizat şcolarul în mediul său obişnuit şi în vederea căreia se pregăteşte ca factor de acţiune şi de propăşire[49]". Pe această linie mergea şi Ioan Lupaş atunci când elabora o culegere de lecturi istorice, menită să ajute la aprofundarea disciplinei în şcoala secundară românească. Autorul menţiona că lecturile „sunt de neapărată trebuinţă deoarece profesorul poate împărtăşi elevilor o cunoştinţă mai documentată a împrejurărilor contemporane cu evenimentele şi personalităţile de care se ocupă în lecţiunile sale... Aceasta întrucât elevul mai înaintat nu mai poate primi orbeşte tot ce-i spune profesorul sau puţinul cât îi oferă manualul. El aşteaptă să fie mai bine documentată oricare afirmaţiune a profesorului şi setea de ştiinţă îi trezeşte adeseori dorinţa să cunoască mai mult decât îi poate da cuprinsul rezumativ al manualului. Această dorinţă o pot îndeplini lecturile istorice, oferind profesorilor şi elevilor mijloace auxiliare de utilitate netăgăduită nu numai sub raport didactic, ci şi educativ"[50]. Adăugăm faptul, deloc lipsit de însemnătate, că I. Lupaş era un elogiat autor de manuale, din acestea nelipsind „nici un fapt important"; capitolele sale erau scurte, „cu detalii tipice şi cazuri particulare bine

---

[48] Ioan Bogdan, *Răspuns la „Întâmpinarea" D-lui Gr.G. Tocilescu*, în „Convorbiri Literare", Nr. 1, 1 ian. 1904, p. 117.

[49] Constantin Kiriţescu, *Momente din campania metodelor în istorie*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, Bucureşti, 1943, p. 417.

[50] Ioan Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Ed. „Cartea Românească", Bucureşti, 1928, pp. III-V.

alese", ceea ce a condus la „un simț al proporției fără precedent în manualele noastre"[51].

Încheiem prin apelul la opinia unui cunoscut pedagog din perioada interbelică, G.G. Antonescu, acesta considerând că manualele nu ar trebui să se întocmească „după imaginația capricioasă a fiecărui autor, ci după cele mai bune criterii pedagogice". Și aceasta întrucât „manualul didactic e în funcție de metodă, adică el slujește ca un instrument prețios pus în serviciul realizărilor metodice. Iată de ce – conchide autorul citat – directiva dată autorilor de cărți didactice trebuie să fie în perfectă armonie cu normele metodice pe care le sugerăm profesorilor"[52].

3. Aspecte referitoare la componenta grafică a manualului

În ceea ce privește acest aspect, evoluția manualelor de istorie românească a fost una deosebită. Dacă primele cărți de școală erau doar „manuale de text", foarte dense, încărcate cu informații și amănunte, dar lipsite de orice adaptare la vârsta celor cărora le era destinate (dăm ca exemple manualele lui A.T. Laurian – care aveau ilustrații doar pe copertă!, V.A. Urechia – la care descrierea morții lui Mihai Viteazul este pusă în chenar negru!, Grigore G. Buțureanu, chiar A.D. Xenopol), treptat autorii vor introduce, cu scopul susținerii afirmațiilor din text, ca și pentru mai buna conturare a mesajului transmis prin intermediul cărții de școală, tot mai multe ilustrații, hărți, scheme ale bătăliilor etc.

Astfel, Gr.G. Tocilescu dispunea de o bogată și variată iconografie în manualul său reeditat la 1900 (peste 200 de imagini), fapt ce îl determina să considere că a dat la iveală „prima istorie ilustrată a românilor"[53]. Cu toate acestea, N. Iorga semnala și în această privință deficiențele cărții lui Tocilescu: „e obiceiul să se spuie, totdeauna când se dau ilustrații autentice, proveniența lor. În graba caracteristică și în absoluta lipsă de îngrijire cu care d-l Tocilescu și-a pregătit noua ediție din Manual, această regulă de bună cuviință științifică n-a fost observată"[54]. Manuale care au excelat din punct de vedere grafic au fost și

---

[51] Idem, *Istoria unui manual de istorie*, Ed. Librăriei „Socec &Co.", București, 1932, p.7.

[52] G.G. Antonescu, *Educație și cultură*, ediție Ion Gh. Stanciu, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1972, pp. 176-177.

[53] Paul Grigoriu, *Grigore Tocilescu – un clasic al literaturii didactice românești*, în „Revista de Pedagogie", Nr. 1, 1990, p. 58.

[54] N. Iorga, *Cum face d-l Gr. G. Tocilescu „ediția a doua" a operelor sale. Reflecții vesele ale unui cumpărător decepționat*, Ed. „Nouei Reviste Române", București, 1900, p. 5.

cele ale lui Th.Avr. Aguletti, B.B. Secăreanu (ilustrat cu 48 de gravuri), N.A. Constantinescu (22 hărți), Victor Lazăr, D.D. Patrașcanu (avea 16 hărți, din care 10 colorate, și multe ilustrații reprezentând portrete ale voievozilor, biserici, mănăstiri, toate cu bogate și inspirate explicații), N. Iorga etc.

Desigur, de-a lungul acestei perioade s-au semnalat în cuprinsul manualelor (la majoritatea disciplinelor școlare, nu numai la istorie) destule probleme majore legate de aspectul grafic, între acestea fiind și „lipsurile de ordin tehnic: hârtie inferioară, literă prea mică, greșeli de tipar, ilustrații lipsite de estetică și claritate"[55]. Oricum, ilustrarea cărții școlare rămâne o problemă însemnată de concepție, ea presupunând o îmbinare a criteriilor pedagogic, estetic și economic într-o unitate de cerințe[56]. Deschisă rămâne și chestiunea proporției dintre text și ilustrații, în unele manuale aceasta tinzând să ajungă la peste 50 la sută ilustrații și, implicit, sub 50 la sută text. Considerăm că este necesar un echilibru în această privință, autorul având întreaga responsabilitate în ceea ce privește „dozajul" corect, în așa fel încât elevul să aibă în față un manual frumos, eficient și valid sub raport științific.

4. Factori extrinseci care au influențat viața manualului

Dintre numeroasele aspecte sau situații care se circumscriu acestui criteriu, am ales doar câteva, cu o relevanță, credem, destul de mare. Astfel, uneori respingerea unui manual nu s-a datorat unei judecăți obiective, corecte, ci au intrat în joc interesele personale ale unor oameni influenți ai timpului respectiv. Din octombrie 1855 Ioan Maiorescu era directorul Eforiei Școalelor din Țara Românească, demnitate din care însă nu a colaborat deloc cu I. Heliade Rădulescu, la vremea aceea un important editor de carte școlară, ba mai mult, cei doi s-au sabotat reciproc. Aprobarea manualelor lui Heliade a fost obstrucționată de Maiorescu o vreme, declanșându-se și un penibil scandal public, dar în cele din urmă demisia de la Eforie a ultimului personaj menționat a pus capăt acestei situații[57]. De asemenea, respingerea manualului lui Gr.G. Tocilescu, deși determinată de cauze obiective (conținut științific depășit, inadecvare la cerințele specifice vârstei elevilor etc.), nu poate fi, totuși, desprinsă de faptul că între cei doi istorici (I. Bogdan, Gr.G. Tocilescu) era și o rivalitate pe linie științifică, universitară. Tocilescu deținea numeroase demnități în peisajul istoriografic

[55] G.G. Antonescu, *op. cit.*, p. 175.
[56] Emil Bâldescu, *op. cit.*, p. 50.
[57] Radu Tomoioagă, *op. cit.*, p. 147.

românesc al timpului, fapt ce-i deranja evident pe reprezentanţii „noii şcoli de istorie"; în anul 1898 Ioan Bogdan devine decanul Facultăţii de Litere (având şi secţie de istorie) din Bucureşti, iar „scandalul manualelor" ajunge la apogeu.

În acest context, Tocilescu îl acuză pe Bogdan de faptul că a avizat manualul lui Aguletti din raţiuni personale, autorul respectiv fiind un „protejat" al lui Ioan Bogdan (în treacăt menţionăm faptul că, atunci când Aguletti va solicita „sprijin" pentru obţinerea unei burse în străinătate, va fi respins de către cunoscutul slavist!). I. Bogdan, acuzat de „indulgenţă până la parţialitate", oferă o probă a onestităţii sale, susţinând că „de orice natură vor fi fost relaţiile sale personale cu Tocilescu, acestea n-ar fi putut influenţa niciodată, nici în bine, nici în rău, părerile lui asupra unor publicaţiuni ştiinţifice sau didactice"[58].

Chestiuni de ordin ideologic şi politic pot influenţa negativ „viaţa" unui manual. Situaţia a fost în atenţia celor în drept să decidă aprobarea cărţilor de şcoală, întrucât Ioan Bogdan solicita, la un moment dat, ca în paragrafele privitoare la istoria contemporană „să se evite orice apreciere ce ar putea să aibă culoare de partid. Este indiferent pentru nişte elevi de clasa a IV-a secundară dacă anumite fapte au fost săvârşite de guvernele conservatoare sau de cele liberale; important pentru ei este să le cunoască şi să le înţeleagă"[59]. Mult mai grave au fost situaţiile când presiunile factorului politic erau de natură să obstrucţioneze întreaga viaţă a şcolii. Astfel, în 1945 Ministerul Învăţământului solicita ca, în urma lucrărilor Comisiei de revizie a manualelor, directorii de şcoli să ia măsuri pentru ca „fiecare manual să fie epurat prin ştergerea cu tuş a textului şi pasagiilor ce contravin spiritului vremii şi Convenţiei de armistiţiu". Imediat după această „sinistră" operaţiune, în prima săptămână după deschiderea cursurilor „se vor aduna de la elevi toate manualele de Limba română, Istorie şi Geografie vechi; se vor inventaria aceste cărţi şi apoi se vor arde. Se va întocmi un proces-verbal, arătându-se câţi elevi au predat cărţile şi câţi nu le-au predat"[60].

Alteori, întreaga activitate a Comisiei de cercetare a cărţilor de şcoală era pusă sub semnul întrebării, acuzaţiile fiind deosebit de grave: „la modul cum e alcătuită şi cum lucrează Comisia... nu prezintă nici o garanţie de seriozitate şi

---

[58] Ioan Bogdan, *Răspuns la "Întâmpinarea"...*, p. 124.

[59] Idem, *Th.Avr. Aguletti, «Manual de istoria Românilor pentru clasa a IV-a secundară»*, Bucureşti, 1902, p. 1162.

[60] I. Agrigoroaiei, Gh. Iacob, Gh. Iutiş, *Istoria Liceului Internat „C. Negruzzi" Iaşi (1895-1995)*, Ed. Polirom, Iaşi, 1995, pp. 135-136.

de imparțialitate. Favoritismul, abuzurile, uneori incompetența și reaua credință relevate de presă și susținute cu dovezi... desigur ar face necesară schimbarea Comisiei, dacă n-ar fi o soluție și mai rațională care se impune, anume: desființarea ei, ca cel puțin inutilă, în starea de lucruri și în faza actuală a învățământului nostru public"[61]. Au existat și situații în care critica unui manual nu a avut, decât tangențial, temeiuri științifice și pedagogice; altele erau, se pare, adevăratele resorturi ale acțiunilor respective. Astfel s-au întâmplat lucrurile la 1903, când manualul lui Tocilescu a fost respins, iar cel al lui Aguletti a primit aviz favorabil. Acest din urmă autor considera că „mobilul condamnabilei d-v. atitudini (referindu-se la Tocilescu) e altul... E marele neajuns moral ce vă stăpânește, lăcomia de bani, care v-a făcut o tristă reputație între toți... Ați avut durerea de a fi pierdut, prin respingerea de Minister a manualului d-v., venitul ce de 18 ani vi-l servia populația școlară. Deposedat de acest privilegiu ați cășunat asupra aceluia care a avut norocul să vă înlocuiască... Și astfel ați transformat o chestie didactică într-o afacere de tarabă"[62].

În ceea ce privește prețul cărților școlare, în acest stadiu al documentării nu putem să formulăm decât unele aprecieri secvențiale, întrucât nu s-a realizat vreo investigație temeinică asupra acestui subiect. Autoritățile școlare au avut, adeseori, în atenție faptul că prețul manualelor trebuia să fie accesibil tuturor elevilor, iar ministrul de resort Spiru Haret a introdus, pentru o vreme, un monopol asupra cărților de școală, cel dintâi vizat fiind, pe bună dreptate, Abecedarul. Prețul manualelor a fost, însă, destul de ridicat, dovadă fiind faptul că elevii cei mai săraci din școli primeau aceste cărți în mod gratuit. Deși găsise suficiente lipsuri manualului lui Gr.G. Tocilescu din anul 1900, Ioan Bogdan îl aprecia în privința prețului: „un mare avantaj prezintă cartea prin ieftinătatea ei; deși are 36 coli de tipar, ea costă numai 3 lei, cam 50 la sută mai puțin decât manualul d-lui Xenopol"[63].

Manualul, instrument de educație foarte eficient, foarte răspândit și foarte citit, pe lângă faptul că oferă suficiente indicii despre intențiile autorului, orientează spre setul de valori al societății. Deși, aparent, manualul pare o operă închisă, purtătoare de certitudini și căreia nu ar trebui să-i adresăm întrebări, el este, de fapt, un „vehicul de transport" al unei ideologii, al unei memorii, al unei

---

[61] *Note. Ecouri. Diverse*, articol nesemnat în „Cultura română", Nr. 6, 15 aprilie 1905, pp. 159-160.
[62] Th.Avr. Aguletti, *op. cit.*, p. 35.
[63] Ioan Bogdan, *Recensiune. Gr. G. Tocilescu, „Manual de istoria Românilor pentru școalele secundare de ambe sexe"*, București, 1900, p. 1070.

identități naționale. Manualul nu există independent și în sine, el este un produs social, care propune o ofertă de informație fără a oferi garanții cu privire la eficacitatea sa educativă. În general, se consideră că manualul transmite versiunea uniformă, acceptată, chiar oficială despre ceea ce tinerii ar trebui să știe în legătură cu istoria neamului din care fac parte, ceea ce, în bună măsură, se confirmă în urma analizării cărților de școală din perioada avută în vedere[64].

[64] Mirela-Luminița Murgescu, *Istoria din ghiozdan. Memorie și manuale școlare în România anilor 1990*, Ed. Do-Minor, București, 2004, *passim*. Vezi și Laura Căpiță, Carol Căpiță, *Tendințe în didactica istoriei*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2005, pp. 50-66.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NELU ZUGRAVU

Germanicii şi Roma. Noi abordări istoriografice[1]

Raporturile dintre lumea germanică şi lumea romană au o vechime istoriografică respectabilă. Problematica lor, cantonată cândva în domeniul exclusiv al confruntării dintre cele două civilizaţii, s-a adâncit continuu, unghiurile investigative s-au diversificat iar interpretarea s-a nuanţat neîntrerupt. Modul de abordare tradiţional, dualist, asimetric ca perspectivă şi conţinut, întrucât priveşte fenomenul doar dinspre germanici spre Imperiu şi urmăreşte în mod deosebit ideea rolului dizolvant jucat de barbari în epilogul lumii antice, a avut şi are încă numeroşi susţinători, printre care pot fi amintiţi André Piganiol, A. Graf Schenk von Stauffenberg, Ernest Stein, Ludwig Schmidt, Wilhelm Enßlin, Eugen Ewig, Karl Hauck, Heinz Löwe, Johannes Straub, Karl Friedrich Stroheker ş.a.[2] Din anii '60 ai veacului trecut, în diferite medii istoriografice (austriac, german, francez, italian, britanic, canadian, american), s-a afirmat o nouă generaţie de cercetători, care, pe fondul mai general al înnoirii studiilor dedicate Antichităţii târzii[3], a deplasat accentul dinspre analiza stării de tensiune (latentă sau vizibilă) dintre germanici şi romani pe ideea reconcilierii dintre aceştia, pe interacţiunea, bazată pe mecanismele aculturaţiei, dintre cele două civilizaţii – în sfârşit, pe principiile care, favorizând depistarea identităţilor etnice, dar şi osmoza dintre cele două lumi, au finalizat cel mai important proces

---

[1] În acest text, în afara abrevierilor inventariate în *L'Année Philologique*, am utilizat următoarele prescurtări: *SP – Stratum plus*, Sankt-Peterburg-Chişinău-Odessa; *ArhMold – Arheologia Moldovei*, Iaşi. Privitor la problematica discutată, n-am făcut referire la contribuţiile româneşti decât în mod excepţional.

[2] *Cf.* E. Chrysos, *Conclusion: de foederatis iterum*, în *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, edited by W. Pohl, Leiden-New York-Köln, 1997, pp. 185-186.

[3] Vezi A. Rouselle, *Jeunesse de l'Antiquité tardive. Les leçons de Peter Brown*, în *AÉSC*, 40, 1985, pp. 521-528; N. Zugravu, *Antichitatea târzie*, traduceri inedite din latină şi greacă de C. Tărnăuceanu şi M. Paraschiv, Iaşi, 2005, pp. 10-13, cu bibliografie.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

al integrării romano-barbare, anume emergența popoarelor postantice[4]. Acest demers novator a îmbrăcat forme instituționalizate, concretizate în catedre și cursuri universitare, proiecte de cercetare, reuniuni științifice, volume tematice, revuistică de specialitate ș.a. Vom oferi câteva exemple.

Revista *Romanobarbarica*. Începând din anul 1976, la Roma, a început să fie editată o revistă intitulată semnificativ *Romanobarbarica. Contributi alla studio dei rapporti culturali tra mondo latino e mondo barbarico*, din care până în 2002 văzuseră lumina tiparului 17 tomuri. Ea apare sub coordonarea unuia dintre cei mai mari specialiști în ceea ce istoriografia peninsulară numește „età romanobarbarica" (perioada cuprinsă între secolele V-VIII din istoria Europei occidentale), respectiv Bruno Luiselli, profesor de literatură latină la Universitatea „La Sapienza" și docent la Istituto patristico „Augustinianum" din Roma[5]. Titlul anuarului e unul programatic; el dă seama de o întreagă orientare epistemologică, preocupată de surprinderea articulațiilor care au jalonat sinteza romano-barbară. De altfel, în numeroase centre universitare din spațiul italian (Roma, Bari, Siena, Udine, Torino, Macerata ș.a.), au fost promovate direcții de cercetare, au fost create forme de pregătire didactică și au fost organizate reuniuni științifice[6] axate pe studiul aspectelor culturale, instituționale și spirituale (limbă, literatură, circulația cărților, structuri urbane, evanghelizare etc.) ale perioadei romano-barbare și pe cel al mecanismelor care au facilitat simbioza de valori de tradiție greco-romană cu cele de sorginte evanghelică și barbară. Rezultatele s-au materializat în numeroase contribuții[7], dintre care un loc aparte ocupă cele apărute la Editura *Herder* din Roma sub egida unei colecții intitulate la fel de semnificativ *Biblioteca di cultura romanobarbarica* (BROBA). În cadrul ei au fost editate importante surse ale „limbii și literaturii

---

[4] W. Pohl, *Aux origines d'une Europe ethnique. Transformations d'identités entre Antiquité et Moyen Âge*, în *Annales HSS*, 1, 2005, pp. 183-208.

[5] Autor, printre altele, al unei importante sinteze, intitulate *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico*, Roma, 1992.

[6] Un exemplu în acest sens îl constituie ciclul de cursuri organizat la Monte Sant'Angelo între 6-11 octombrie 2003 de Dipartimento di Studi Classici e Cristiani de la Università degli Studi di Bari sub titlul *Trasformazioni istituzionali e culturali in età tardoantica e romanobarbarica.*

[7] Am aminti aici volumul cuprinzând actele unui congres desfășurat la Benevento (Italia), intitulat *Società multiculturali nei secoli V-IX: scontri, convivenza, integrazione nel Mediterraneo occidentale: atti delle 7. Giornate di studio sull'età romanobarbarica, Benevento, 31 maggio-2 giugno 1999*, a cura di M. Rotili, Napoli, 2001.

romano-barbare"[8] şi au fost publicate valoroase exegeze privitoare la perioada istorică amintită[9].

Revenind la primul număr al revistei *Romanobarbarica*, să menţionăm faptul că între coperţile lui se găsea, printre altele, un interesant studiu semnat de Barbara şi Piergiuseppe Scardigli, intitulat *I rapporti fra Goti e Romani nel III e IV secolo* (pp. 261-295), în care erau analizate, în complexitatea lor (factori, forme, specific, consecinţe etc.), „naşterea şi dezvoltarea" raporturilor romano-germanice – temă care a devenit în ultimele decenii o prioritate a istoriografiei occidentale. Într-adevăr, la sfârşitul anilor '80, Deutsche Forschungsgemeinschaft (Consiliul Cercetării Germanice) a iniţiat o aplicaţie majoră intitulată *Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen. Archäologische und naturswissenschaftliche Forschungen zum Kulturwandel unter der Einwirkung Roms in den Jahrhunderten und Christi Geburt,* din cadrul căreia făcea parte şi **„proiectul romanizarea"**. Acesta îşi propunea studierea romanizării spaţiului germanic din perspectiva aculturaţiei; cercetarea a fost finalizată prin editarea unui volum de studii intitulat *Roman Germany. Studies in Cultural Interaction*, editat de J.D. Creighton şi R.J.A. Wilson, Portsmouth, 1999 (*Journal of Roman Archaeology*. Supplementary series 32). Dintre contribuţiile incluse în această lucrare colectivă, se remarcă studiul Angelikăi Wigg, *Confrontation and interaction: Celts, Germans and Roman in the Central German Highlands* (pp. 35-53), care analizează elementele ce au contribuit la romanizarea teritoriului din dreapta Rhinului (extraimperial) cuprins între Rhin (N) – Werra (E) – Main (S) şi Lahn (N), aşadar o arie măsurând aprox. 200 x 150 km. De altfel, **romanizarea spaţiului germanic *extra fines*** se bucură de un interes deosebit în istoriografia europeană, autoarea amintită aducând contribuţii semnificative în domeniu[10]. În egală măsură,

---

[8] *Origo gentis Longobardorum*, introduzione, testo critico, commento e cura di A. Bracciotti, Roma, 1998 (BRORA 2); Martini Bracarensis *Pro castigatione rusticorum*, introduzione, testo critico, traduzione e cura di G. Lopez, Roma, 1998 (BROBA 3); *Il Liber epistolarum della cancelleria austrasica (sec. V-VI)*, a cura di E. Malaspina, Roma, 2001 (BRORA 4); Magno Felice Ennodio, *Panegirico del clementissimo re Teodorico*, I, a cura di S. Rota, Roma, 2002 (BROBA 6).

[9] *Le isole britanniche e Roma in età romanobarbarica*, a cura di A.M. Luiselli Fadda e É.Ó. Carragáin, Roma, 1998 (BRORA 1); *Evangelizzazione dell'Occidente del terzo all'ottavo secolo. Lingua e linguaggi. Dibattito teologico.* Saggi raccolti ed editi da I. Mazzini e L. Bacci, Roma, 2001 (BRORA 5).

[10] *Im Schatten des Wetteraulimes. Neueste Forschungen im Lahntal*, în *Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies*, edited by

studiile lui Colin M. Wells[11], W. Groenman-van Waateringe[12], Aleksander Bursche[13], Jerzy Kolendo[14], Jerzy Wielowiejski[15], Jaroslav Tejral[16], K. Kuzmová[17], T. Kolník[18] ş.a.[19] au confirmat o idee surprinsă încă din Antichitate

---

W. Groenman-van Waateringe, B.L. van Beek, W.J.H. Willems, S.L. Wynia, Oxford, 1997, pp. 217-223.

[11] *The impact of the Augustan Campaigns on Germany*, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, réunis et présentés par D.M. Pippidi, Bucureşti-Paris, 1976, pp. 421-431.

[12] *Changes in the agrarian economy from the Iron Age to the Early Medieval period in continental NW Europe. A summary*, în *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 September 1991*, 3, Bratislava, 1993, pp. 360-363.

[13] *Later Roman barbarian contacts in central Europe. Spätrömische Münzfunde aus Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Rom und dem Barbaricum im 3. und 4. Jh. n. Chr.*, Berlin 1996.

[14] *Les influences de Rome sur les peuples de l'Europe centrale loin des frontières de l'Empire*, în *Klio*, 63, 1981, 2, pp. 453-472; idem, *Eksport niewolników pochodzących z Europy barbarzyńskiej na teren Cesarstwa Rzymskiego*, în *Światowit*, N. S., 2 (43), 2000, B, pp. 112-127.

[15] *Die Frage der Annahme von römischen Trinkgelage-Gebräuchen bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas und Osteuropas*, în *Actes du XIIe Congrès...*, pp. 371-379.

[16] *The Roman military impact and the natives north of middle Danube during the 1st centuries A.D.*, în *Roman Frontier Studies 1995...*, pp. 531-536; idem, *Die römischen Militäraktionen und Romanisierungsprozesse im Vorfeld der norisch-pannonischen Donaugrenze im Spiegel des neuen archäologischen Befundes*, în *Novae and the Romans on Rhine, Danube, Black Sea and beyond the frontiers on the Empire. Conference Wykno, Poland, 18–22. November 1995*, Hrsg. P. Dyczek, Warszawa, 1998, pp. 135–170.

[17] *Die Verbreitung der Sigillaten im Vorfeld des Nordpannonischen Limes und Ihre sozial-ökonomischen Aspekte*, în *Roman Frontier Studies 1995...*, pp. 237-239.

[18] *Sulla questione dei contatti commerciali tra il* ***Barbaricum*** *mediodanubiano e l'Italia settentrionale nel I sec. d.C.*, în *Lungo la via dell'Ambra. Apporti altoadiatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (1 sec. a.C. – 1 sec. d.C.). Atti del Convegno di Studio (Udine-Aquileia 16-17 settembre 1994)*, a cura di M. Buora, Udine, 1996, pp. 281-294; idem, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, I-II, Warszawa, 1998.

[19] P. Donat, *Zum römischen Einfluß auf das Siedlungswesen der Germanen im 1. bis 5. Jh. u. Z.*, în *Klio*, 70, 1988, 2, pp. 486-493; S. Berke, *Zum Export mittelgallischer und früher Rheinzaberner* ***Terra Sigillata*** *in das* ***Barbaricum*** *nördlich der mittleren Donau*, în *MBAH*, 7, 1988, 1, pp. 46-61; J. Kunow, *Kontaktströme zwischen dem* ***Imperium Romanum*** *und der* ***Germania libera***, în *MBAH*, 8, 1989, 1, pp. 56-72; H. Kalex, *Überlegungen zu den Wirtschaftsbeziehungen zwischen römischer Provinz und Barbaricum an der mittleren Donau*, în *Klio*, 71, 1989, 1, pp. 146-157; R. Wolters, *Zum Waren- und Dientsleistungsaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem Freien Germanien in der Zeit der Prinzipats. Eine Bestandsaufnahme (I)*, în *MBAH*, 9, 1990, 1, pp. 14-44; *(II)*, în *MBAH*, 10,

de Tacitus prin dihotomia făcută între germanici „*proximi ripae*" şi germanici „*interiores* (*ulteriores*)"[20], anume existenţa în Europa transrhenană şi transdanubiană a unor zone de romanizare gradată, cele mai puternic marcate de fenomenul aculturaţiei fiind situate la nordul Rhinului şi al Dunării Superioare şi Mijlocii. Un alt proiect ştiinţific recent, la fel de interesant, iniţiat, de asemenea, de Deutsche Forschungsgemeinschaft şi coordonat de Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt a.M. având ca obiectiv inventarierea tuturor descoperirilor romane ajunse pe diferite căi (comerţ, daruri diplomatice, raiduri de jaf etc.) în *Germania Magna* şi în alte teritorii de migraţie germanică – ***Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*** –, materializat deja în valoroase *corpora* întocmite în Germania[21], Cehia, Slovacia[22], Polonia[23] şi România[24], vine să întregească imaginea asupra penetraţiei diferenţiate a romanismului în mediul barbar. Complementar, seria de simpozioane organizate de Institut für Ur- und Frühgeschichte al Universităţii din Viena sub genericul ***Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet*** a evidenţiat noi aspecte ale complexelor raporturi dintre Imperiu şi

---

1991, 1, pp. 78-132; K. Pieta, *Römischer Import der Spälatènezeit in der Slowakei*, în *AArchSlov*, 47, 1996, pp. 183-195; U. Lund Hansen, *South Scandinavia – Limes – the Roman provinces. Problems in 3rd century Europe*, în *Acta ad Archaeologicum et Atrium Historiam Pertinentia*, Institutum Romanum Norvegiae, Roma, 9, 1997, pp. 185-208; E. Krekovič, *The Structure of Roman Import in Slovakia*, în *Roman Frontier Studies 1995...*, pp. 233-236; T.M. Lucchelli, *Riflessi della politica di Roma nel* ***Barbaricum****: i denari romani oltre la frontiera delle'Impero*, în *RIN*, 99, 1998, pp. 213-238; V. Koulakov, *Les contacts entre la côte sud de la Baltique et Rome à l'époque de Néron*, în *Les sites archéologiques en Crimée et au Caucase durant l'Antiquité tardive et le Haut Moyen-Age*, textes réunies et présentés par M. Kazanski et V. Soupault, Leiden-Boston-Köln, 2000, pp. 29-35; B. Kontny, *Römische Militaria aus der jüngeren römischen Kaiserzeit in Norwegen - "Export" römischer negotiatores oder "Import" germanischer principes?*, în *MBAH*, 19, 2000, 2, pp. 40-61.

[20] Tac., *Germ.*, V, 3; XV, 2; XVII, 1; XXIII.

[21] *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum, Deutschland*, Bonn, 1, *Brandenburg und Berlin* (1994); 2, *Freistaat Sachsen* (1995); 3, *Mecklenburg-Vorpommern* (1998); 4, *Bremen und Niedersachsen* (2002); 5, *Hamburg und Schleswig-Holstein* (2004).

[22] E. Droberjar, *Terra Sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten*, Brno, 1991; K. Kuzmová, *Terra Sigillata im Vorfeld des Nordpannonischen Limes (Südwestslowakei)*, Nitra, 1997.

[23] P. Kaczanowski, *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków, 1992; L. Tyszler, *Terra sigillata z cimentarzyska cultury przeworskieg w Konopnicy, województwo sieradzkie*, în *Folia Archaeologica*, Łódź, 21, 1997, pp. 71-112.

[24] I. Ioniţă, *Römische Einflüsse im Verbreitungsgebiet der Sântana de Mureş–Černjachov-Kultur*, în *ArhMold*, 17, 1994, pp. 109-116.

neamurile germanice în intervalul anterior aşezării celor din urmă pe solul imperial[25].

Cercetările arheologice, în special cele de pe *limes*-ul britannic, germanic, raetic, pannonic, dar şi din spaţiul barbar (Rusia, Ucraina, Polonia, România, Moldova) au adus noi contribuţii privitoare la geneza, cronologia şi conţinutul culturilor din aria de etnogeneză şi migraţie germanică sau referitoare la osmoza romano-barbară. Unele dintre rezultatele investigaţiilor de teren au fost reunite între coperţile unor valoroase volume apărute în cadrul a două proiecte ştiinţifice ambiţioase, respectiv ***Peregrinatio Gothica. Geschichte und Archäologie der Wanderungen und Ethnogenesen der gotischen Gentes. Einiger Anteil: die Geschichte der gotische Gentes***, derulat sub coordonarea lui Andreas Schwarcz de la Institut für Österreichische Geschichtsforschung din Viena[26], şi ***Studia Gothica***, gestionat de Catedra de arheologie de la Universitatea Marie-Curie Skłodowska din Lublin[27]. Un suflu înnoitor, mai ales din punct de vedere metodologic, deşi nu lipsit de divergenţe notabile în interpretarea artefactelor, au adus, de exemplu, contribuţiile lui Joachim Werner[28], Volker Bierbrauer[29], Rolf

---

[25] Până în 2004 se desfăşuraseră 17 ediţii ale acestor simpozioane, actele fiind publicate în mai multe volume; au fost consultate de noi *Markomannenkriege – Ursache und Wirkungen. VI. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet", Wien 23.-26. November 1993*, Hrsg. H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, Brno, 1994; *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet. Vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. 7. Internat. Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet", Malé Vozokany, 13.–16. Dezember 1994*, Hrsg. K. Pieta, J. Rajtár, J. Tejral, Brno-Nitra, 1995; *Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Materialien des 10. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet", Xanten vom 2.–6. Dezember 1997*, Hrsg. Th. Fischer, G. Precht, J. Tejral, Köln-Brno, 1999; *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Materialien des XI. Internat. Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet". Kravsko, 1998*, Hrsg J. Tejral, Brno, 2002.

[26] Cunoaştem următoarele volume din *Peregrinatio Gothica*: I, Łodź, 1986; II, Łodź, 1989; III, Oslo, 1992; V, Brno, 1998.

[27] Din această colecţie, am consultat volumele I (1996) şi II (1998).

[28] *Die Longobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der longobardischen Bodenfunde vor 568*, München, 1962; *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. Aktuelle Probleme in historischer und archäologischer Sicht*, Sigmaringen, 1979.

[29] *De ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*, Spoleto, 1975; *Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Hrsg. von H. Wolfram und F. Daim, Wien, 1980; *Die Goten vom 1.-7. Jahrhundert n. Chr. Siedlungsgebiete und Wanderungsbewegungen aufgrund*

Hachmann[30], Horst Wolfgang Böhme[31] şi Max Martin[32] din Germania, Michel Kazanski din Franţa[33], Kazimir Godłowski din Polonia[34], Oleg V. Scharov[35] şi Mark B. Schukin[36] din Rusia, Boris Magomedov din Ucraina[37] ş.a. Prin studiul materialelor arheologice s-au abordat şi probleme de mai mare fineţe, cum ar fi:

– ierarhia socială şi politică (*chefferie*; *chiefdom*) a comunităţilor germanice timpurii din proximitatea *limes*-ului norico-pannonic, a celor din aria *Sântana de Mureş-Černjahov* sau a altor uniuni barbare polietnice din veacurile IV-V, dovedită de existenţa unor aşezări bogate, cu edificii de inspiraţie romană (de exemplu, cele din Austria de la Oberleisenberg, Niederleis şi Stillfield, cele din Slovacia de la Cífer-Pác, Milanovce, Bratislava-Devín, Bratislava-Devínska Nová Ves, Zohor, Bratislava-Dúbravka, Stupava, cele din nord-vestul Pontului Euxin de la Sobari şi Cimişeni)[38], de bogate morminte „princiare" – de exemplu, la Untersiebenbrunn (Austria), Mušov, Smolín, Blučina-Cezary şi Podolí-Žuráň (Cehia), Stráže, Kostolná, Sládkovičovo, Abrahám, Levice, Bešeňov şi Komárno

---

archäologischer Quellen, în *Peregrinatio Gothica*, III , pp. 9-39; *Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert*, în *FMS*, 28, 1994, pp. 51-171.

[30] *Die Goten und Skandinaveien*, Berlin, 1970.

[31] *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire. Studien zur Chronologie und Bevöolkerungsgeschichte*, I-II, München, 1974.

[32] *Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernering*, Basel-Mainz, 1976.

[33] *Les Goths (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)*, Paris, 1991.

[34] *Germanische Wanderungen im 3. Jh. v.Chr. 6. Jh. n.Chr. und ihre Widerspiegelung in den historischen und archäologischen Quellen*, în *Peregrinatio Gothica*, III, pp. 53-75; *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, în *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Marburger Kolloquium 1994*, Marburg-Lublin, 1994, pp. 169-178; *Die Synchronisierung der Chronologie des germanischen Funstoffes zur Zeit der Markomannenkriege*, în *Markomannenkriege...*, pp. 115-128.

[35] *About the time of appearance of T-shape hinge fibulas in the Northern Black Sea region*, în *SP*, 3, 1999, pp. 189-206 (în rusă, cu rezumat englez); O. V. Sharov, I.A. Bažan, *Chernyakhov Etudes*, în *SP*, 4, 1999, pp. 19-65 (în rusă, cu rezumat englez).

[36] *Chernyakhov Culture Phenomenon in the Epoch of Constantinus the Great – Constantius II (or what is Chernyakhov Culture?)*, în *SP*, 4, 1999, pp. 66-101 (în rusă, cu rezumat englez).

[37] *The Cernyakhov cemeteries Kurniki on South Boug*, în *SP*, 4, 1999, pp. 102-120 (în rusă, cu rezumat englez).

[38] J. Tejral, *Die Verbündeten Roms nördlich des pannonischen Limes und ihre Nobilität während der Spätantike*, în *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*, texte réunis par F. Vallet et M. Kazanski, Condé-sur-Noireau, 1995, pp. 141-142; K. Elschek, *Römisch-Germanische Villae Rusticae im Limesvorfeld von Carnuntum? Ergebnisse systematischer Grabung und Prospektion*, în *Roman Frontier Studies 1995...*, pp. 225-232; I. Niculiţă, A. Popa, *Prezenţa romană în zona nord-vest pontică*, Chişinău, 2000, pp. 66-71.

(Slovacia), Jakuszowice (Polonia), Apahida I, II, III (România) ş.a.[39] – sau amenajate într-o tehnică deosebită şi cu inventar bogat (precum cele din aria *Sântana de Mureş* de la Dănceni, Bârlad-Valea Seacă, Mălăeşti etc.)[40] şi de tezaure din obiecte de metal preţios, dintre care unele sunt în mod cert însemne de autoritate (precum la Pietroasele, Someşeni, Şimleul Silvaniei, Şeica Mică, Chiojd în România, Chirileni în Moldova etc.)[41] etc.;

– polietnicismul şi elementele identităţii etnice pe baze arheologice, o contribuţie esenţială în acest sens având şcoala anglo-saxonă, care, sprijinindu-se pe principiile antropologiei culturale, a încercat să desluşească mecanismele care au stat la baza formării şi funcţionării ansamblurilor polietnice ale Europei barbare a veacurilor IV-V[42]. Iată aspectele generale ale acestora, rezumate după o remarcabilă contribuţie a Lindei Ellis privitoare chiar la spaţiul extracarpatic[43]: diferite culturi pot coexista paşnic în aceeaşi regiune, menţinându-şi identitatea,

---

[39] J. Tejral, *op. cit.*, pp. 139-144; K. Elschek, *op. cit.*; K. Godłowski, *Das «Fürstengrab» des 5 Jhs. Und der «Fürstensitz» in Jakuszowice in Südpolen*, în *La noblesse romaine...*, pp. 155-179; A. Kiss, *Die «barbarischen» Könige des 4.-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als Verbünddeten des Römischen bzw. Byzantinischen Reiches*, în *ibidem*, p. 182-183; M. Kazanski, *Les tombes des chefs alano-sarmates au IVe siècle dans les steppes pontiques*, în *ibidem*, pp. 189-205.

[40] B. Magomedov, *La stratification sociale de la population de la culture de Černahov*, în *La noblesse romaine...*, pp. 133-137, care valorifică şi descoperirile de la Dănceni (M169 şi 224 cu cameră funerară de lemn), Budeşti (M243), Bârlad-Valea Seacă (M507 de mari dimensiuni – 5 m^2 şi 3,3 m adâncime), Mălăeşti (M10 fără mobilier, dar cu urme ale unei camere de lemn) şi Hansca-*Lutărie* (M14 de incineraţie).

[41] A. Kiss, *op. cit.*, p. 181-188; M. Schmauder, *Imperial representation or barbaric imitation? The imperial brooches (Kaiserfibeln)*, în *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, edited by W. Pohl with H. Reimitz, Leiden-Boston-Köln, 1998, pp. 281-296: valorifică şi descoperirile de la Şimleul Silvaniei II (pp. 284-288) şi Pietroasa (pp. 288-289); M. Hardt, *Royal treasures and representation in the early middle ages*, în *ibidem*, p. 255-280; M. Kazanski, *Le royaumme de Vinitharius: le récit de Jordanès et les données archéologiques*, în *ibidem*, pp. 221-240: identifică şi unele „regate" de perioadă hunică de pe teritoriul României: unul în Transilvania, incluzând şi Transcarpatica şi partea estică a câmpiei ungare, ilustrat de bogatele descoperiri de la Şimleul Silvaniei – un grup sarmat cu puternică prezenţă germanică; unul în Muntenia, ilustrat prin tezaurele de la Pietroasele şi Chiojd; altul în Moldova, corespunzător mormântului princiar de la Conceşti şi unor tezaure monetare de aur de la Chirileni, Cremenciuk, Malcoci şi Chişinău II; vezi şi *infra*.

[42] M. Kazanski, *Les Goths et les Huns. A propos des relations entre les Barbares sédentaires et les Nomades*, în *Archéologie médievale*, 22, 1992, pp. 191-230; *Strategies of Distinction...*

[43] L. Ellis, *Dacians, Sarmatians, and Goths on the Roman-Carpathian Frontier: Second-Fourth Centuries*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, edited by R.W. Mathisen and H.S. Shivan, Variorum, 1996, pp. 105-125, în special pp. 116-117.

dacă între ele nu intervine o competiţie tensionată pentru resurse de subzistenţă, fiecare ocupând zone ecologice sau exploatând resurse diferite din acelaşi teritoriu; acest fapt determină în plan economic un anumit echilibru, care îngăduie dezvoltarea unor activităţi specifice pentru unele comunităţi şi schimburile, iar în plan cultural un „pluralism stabilizat", care permite culturilor aflate în contact păstrarea caracteristicilor identitare; transformările survenite în plan cultural nu sunt doar rezultatul fenomenelor de aculturaţie sau de hegemonie politică şi culturală, ci trebuie explicate tocmai prin resorturile acestor întâlniri şi ale unor „progressive adjustments", întrucât „fiecare sistem cultural autonom se află într-un continuu proces de schimbare", aceasta din urmă nereprezentând trecerea de la un „stadiu static la unul activ", ci de la o formă de schimbare la alta; unele comunităţi etnice fără rol istoric major pot coexista paşnic, într-un „pluralism cultural", cu alte neamuri şi pot supravieţui timp îndelungat în grupuri restrânse sub dominaţia politică a altor formaţiuni etnice, fără a-şi pierde „sensul solidarităţii, coeziunii şi identităţii", dacă îşi conservă „semnele" identităţii şi ale distincţiei de acestea – tradiţii comunitare specifice (nuclee elitare închise, mariaje endogene, forme ceremoniale particulare – de exemplu, riturile şi ritualurile funerare), obiecte cu valoare de simbol, tipuri de aşezări şi morminte, categorii ceramice, artefacte şi „stiluri" specifice etc.[44]

[44] Pentru acest aspect vezi în mod special W. Hensel, *Problèmes d'une qualification ethnique des sources archéologiques*, în *Szkice wczesnodziejowe*, Warszawa, 9, 1971, pp. 1-61; P. Périn, *À propos de publications étrangères récentes concernant le peuplement en Gaule à l'époque mérovingienne: la »question franque«*, în *Francia*, 8 (1980), 1981, pp. 537-552; G. Halsall, *The origins of the Reihengräberzivilisation: forty years on*, în *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, edited by J. Drinkwater and H. Elton, Cambridge, 1992, pp. 196-207; A. Demandt, *Die westgermanischen Stammesbünde*, în *Klio*, 75, 1993, pp. 387-406; *Archaeological Approches to Cultural Identity*, edited by S. Shennan, London, 1994; O. J. Heather, *The Goths*, Oxford-Cambridge, 1996; P. Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy, 489-554*, New York, 1997; L. Ellis, *op. cit.*, pp. 105-125; P. J. Heather, *Disappearing and reappearing tribes*, în *Strategies of Distinction...*, pp. 95-111, de unde provin cuvintele dintre ghilimele: autorul analizează două cazuri tipice – cel al herulilor şi al rugilor; G. Ripoll López, *Symbolic Life and Signs of Identity in Visigothic Times*, în *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective*, edited by P. Heather, San Marino, 1999, p. 403-431; *On Barbarian identity. Critical approaches to ethnogenesis theory*, edied by A. Gillett, Turnhout, 2002; J. Kleemann, *Quelques réflexions sur l'interprétation qthnique des sépultures habillées considérées comme vandales*, în *AntTard*, 10 (2002), 2003, pp. 123-129; P. von Rummel, *Habitatus Vandalorum? zur Frage nach einer gruppen-spezifischen Kleidung der Vandalen in Nordafrica*, în *AntTard*, 10 (2002), 2003, pp. 131-141; W. Pohl, *op. cit.*, în *Annales HSS*, 1, 2005, p. 76; vezi şi *infra*.

BCU "M. EMINESCU" IAŞI

Realizări importante în domeniul despre care vorbim s-au obținut și în alte medii istoriografice[45].

Un program științific novator, inițiat în ultimul deceniu al secolului trecut de European Science Foundation, este ***The Transformation of the Roman World***, care, așa cum o arată și denumirea, își propune să ofere – metodologic, informativ și interpretativ – o nouă perspectivă asupra trecerii de la Antichitate la Evul Mediu; cele 13 tomuri de studii consistente apărute până în 2003, semnate de învățați proveniți din diverse medii academice și universitare europene sau transatlantice, o dovedesc pe deplin. Primul volum al acestei serii a fost dedicat – nu întâmplător, credem – fenomenului integrării barbarilor și se intitulează semnificativ *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity* (edited by Walter Pohl, Leiden-New York-Köln, 1997). El vine, într-un anumit fel, în prelungirea unor realizări similare anterioare, precum volumele *Anerkennung und Integration. Zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Völkerwanderungszeit (400-600)* (Herausgegeben von Henrich Wolfram und Andreas Schwarcz, Wien, 1988) și *Das Reich und die Barbaren* (Herausgegeben von Evangelos K. Chrysos und Andreas Scwarcz, Wien-Köln, 1989), care au redeschis dosarul relațiilor romano-germanice, schimbând optica despre ceea ce André Piganiol numea cândva „asasinarea" Imperiului roman de către invadatorii germanici. În acest sens, paralel cu analiza diferitelor paradigme propuse de la Edward Gibbon și până la nivelul anilor '90 pentru căderea Imperiului roman și pentru integrarea barbarilor[46], cei convocați să subscrie la realizarea volumelor respective, ca și alte contribuții – individuale sau colective – cu tematică apropiată[47], au propus puncte de vedere noi privitoare la

---

[45] Vezi A.V. Gudkova, *The I-IV centuries A.D. in the Northwest Pontic region: the culture of sedentary population*, în *SP*, 4, 1999, pp. 235-404; V. Yu. Yurochkin, *Crimea in the Epoch of the Great Migrations: Problems of Ethnos and Culture*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest, Iași, 2005*, edited by V. Cojocaru, Iași, 2005, pp. 385-415 (în rusă, cu rezumat englez).

[46] Vezi W. Pohl, *Die Völkerwanderung: Eroberung und Integration*, Stuttgart-Berlin-Köln, 2002; idem, *Introduction: The Empire and the integration of barbarians*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 1-11; E. Chrysos, *Conclusion: de foederatis iterum*, în *ibidem*, p. 185-206.

[47] Menționăm aici lucrările lui Herwig Wolfram (*Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par F. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990; *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antiken und Mittelalter*[4], Berlin, 1999), Peter J. Heather (*Goths and Romans 332-489*, Oxford, 1991), Adolf Lippold (*Konstantin und die Barbaren (Konfrontation? Integration? Koexistenz?)*, în *SIFC*, 3, 1992, 10, pp. 371-391), Ian N. Wood (*The*

raporturile juridice dintre Imperiu şi germanici (*deditio*, *deditio in fidem*, *ius inter gentes*, *de iure bellis ac pacis*)[48], la „conceptele legale", aspectele politice, sociale şi financiare ale acomodării barbarilor pe solul imperial" (*foedera pacis*, *amicitia*, *societas*, *hospites* etc.)[49], la principiile ideologice şi instituţionale ale

---

Merovingian kingdoms, 450-475, London-New York, 1994), Walter Pohl (*Die Germanen*, München, 2000) şi volumul *Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Later Empire* (Oxford, 2004) editat de Simon Swain şi Mark Edwards. De asemenea, amintim conferinţa *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World* desfăşurată la University of Illinois – Urbana / Champaign între 17-20 martie 2005 sub egida Societăţii pentru Antichitatea Târzie (The Society for Late Antiquity) în cadrul programului *Shifting frontiers in Late Antiquity – cf.* http://www.sc.edu/ltanstsoc/sf6reg.htm (03.12.2006).

[48] Pot fi menţionate aici contribuţiile lui Evangelos K. Chrysos (*Gothia Romana: zur Rechtsgrundlage des Föderatenstandes der Westgoten im vierten Jahrhundert*, în *Dacoromania*, 1, 1973, pp. 52-64, în care este analizat conţinutul *foedus*-ului dintre Constantinus I şi goţi din 332; *Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*, în *BJ*, 192, 1992, pp. 175-191, unde explică părăsirea Daciei de către Aurelianus prin aplicarea principiului juridic numit *derelictio*; *Räumung und Aufgabe von Reichsterritorien. Der Vertrag von 363*, în *BJ*, 193, 1993, pp. 165-202), Gerhard Wirth (*Rome and its Germanic partners in the fourth century*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 13-55), Everett L. Wheeler (*Constantine's Gothic Treaty of 332: A Reconsideration of Eusebius VC 4.5-6*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th centuries. The second International Symposium (Murighil/Halmyris, 18-24 August 1997)*, Bucharest, 1998, pp. 81-94), Bruno Paradisi, Wolfgand Preiser, Karl-Heinz Ziegler ş.a. (vezi E. Chrysos, *op. cit.*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 189-190, cu trimiteri).

[49] Se remarcă studiile lui Evangelos K. Chrysos (*Legal Conceps and Patterns for the Barbarians' Settlements on Roman Soil*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 13-23), Peter J. Heather (*Foedera and foederati of the fourth century*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 57-74), Wolfgand Liebenschuetz (*Cities, taxes and the accomodation of the barbarians: the theories of Durliat and Goffart*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 135-151), Ian N. Wood (*The Barbarian Invasions and First Settlements*, în *The Cambridge Ancient History*, XIII, *The Late Empire*, by A. Cameron and P. Garnsey, Cambridge, 1998, pp. 516-537), Walter Goffart (*Barbarians and Romans (A.D. 418-584). The Techniques of Accomodation*, Princeton, 1980; *The barbarians in Late Antiquity and how they were accomodated in the West*, în *Debating the Middle Ages. Issues and readings*, edited by L.K. Little and B.H. Rosenwein, Oxford, 1998, pp. 25-44), Hagith S. Sivan (*Why Not Marry a Barbarian? Marital Frontiers in Late Antiquity (The Example of CTh 3.14.1)*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, pp. 136-145; *The appropriation of Roman law in barbarian hand: „Roman-barbarian" marriage in Visigothic Gaul and Spain*, în *Strategies of Distinction...*, pp. 189-203; ***Peregrini, Barbari, and Cives Romani**: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, în *The American Historical Studies*, 111, 2006, 4, pp. 1011-1040), Jean Durliat (*Cité, impôt et intégration des barbares*, în *Kingdoms of the Empire...*, pp. 153-179), Patrick Geary (*Before France and Germany. The Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York and Oxford, 1988), Rommel Krieger (*Untersuchungen und*

statutului diferitelor regalități germanice față de împăratul roman (titlurile de *magister* și *patricius*, *foedus*, *adoptio in arma*, „die Familie der Könige") și *insignia* (*symbola*) acordate prinților barbari[50], la tipologia formelor de angajament militar practicate de autoritățile romane față de barbari (*laeti* – coloni militari în orașe; *foederati* – străini acționând în trupele imperiale plătite; *gentiles* – țărani barbari; *bucellarii* – soldați privați ai unui magnat militar sau civil) și la rațiunile care le-au determinat pe acestea să recruteze barbari[51], la pârghiile osmozei aristocrației romane tardive și a celei germanice[52] etc.

Hypothesen zur Ansiedlung der Westgoten, Burgunder und Ostgoten, Bern, 1992) ș.a. (*cf.* E. Chrysos, *op. cit.*, în *Kingdoms of the Empire...*, p. 188).

[50] Amintim contribuțiile lui Herwig Wolfram (*Intitulatio. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*, Wien, I (1967), II (1973)), Dietrich Claude (*Zur Begründung familiärer Beziehungen zwischen dem Kaiser und barbarischen Herrschern*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 25-56), Stefan Krauschick (*Die Familie der Könige in Spätantike und Frühmittelalter*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 109-142), Michael McCormick (*Clovis at Tours, Byzantine Public Ritual and the Origins of Medieval Ruler Symbolism*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 155-180), Michael Schmauder (*op. cit.*), Coriolan Horațiu Opreanu (C. H. Opreanu, *Childeric și Omahar. Doi regi barbari federați ai Imperiului roman târziu*, în *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, coordonatori: Z.K. Pinter, I.M. Țiplic, M.E. Țiplic, București, 2005, pp. 9-17).

[51] Vezi O. Schmitt (*Die **Bucellarii**. Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike*, în *Tyche*, 9, 1994, p. 147-174), T.S. Burns (*Barbarians within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375-425 A.D.*, Bloomington-Indianapolis, 1994), J. Szidat, *Laetensiedlungen in Gallien im 4. und 5. Jahrhundert*, în *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain IIème – IVème siècles après J.-C. Actes du IIe colloque roumano-suisse Berne, 12-19 septembre 1993*, édités par R. Frei-Stolba et H. E. Herzig, Berne-Berlin-Frankfurt a.M.-New York-Paris-Wien, 1995, pp. 283-293), P. J. Heather (*op. cit.*, pp. 57-66), G. Wirth (*op. cit.*, pp. 15-39), David F. Graf (*Foederati on the Northern and Eastern Frontiers: A Comparative Analysis*, în *The Roman Frontier...*, pp. 17-21), J.H.W.G. Liebeschuetz (*Generals, Federates and Buccelarii in Roman Armies around AD 400*, în *The Defence of the Roman and Byzantine East*, edited by P. Freeman and D. Kennedy, Oxford, 1986, pp. 483-474; *Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 2001).

[52] Menționăm studiile lui S. Teillet (*Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Paris, 1984), R. Günther și A.R. Korsunskij (*Germanen erobern Rom. Der Untergang der Weströmischen Reiches und die Entstehung germanischer Königreiche biz zur Mitte des 6. Jahrhunderts*, Berlin, 1988), Alexander Demant (*The Osmosis of Late Roman and Germanic Aristocracies*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 75-86), Frank M. Clover (*The Symbiosis of Romans and Vandals in Africa*, în *Das Reich und die Barbaren*, pp. 57-73), Ralph W. Mathisen (*Roman Aristocrats in Barbarian Gaul. Strategies for Survival in an Age of Transition*, Austin, 1993).

. Toate aceste proiecte şi realizări, alături de care ar putea fi menţionate altele, printre care cel privind etnogeneza germanicilor şi a popoarelor neogermanice şi neolatine[53], demonstrează deosebita mobilitate a istoriografiei occidentale şi interesul aparte pe care-l ocupă în acest context problematica raporturilor dintre Imperiul roman şi translimitaneii de neam germanic.

[53] Vezi, în acest sens, N. Zugravu, *op. cit.*, pp. 28-32.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VALENTIN CIORBEA

Cu privire la evoluția frontierei dobrogene româno-bulgare

Reunirea Dobrogei (județele Constanța, Tulcea și Insula Șerpilor), dorită de populația dintre Dunăre și Marea Neagră, de oameni politici români, acceptată de reprezentanții Marilor Puteri ale Europei la Congresul de la Berlin, desfășurat între 1/13 iunie – 1/13 iulie 1878, a constituit un moment geopolitic extrem de important pentru România. La nivelul mentalului intelectual și politic românesc exprimat în epocă de Grigore Cobălcescu, Mihai Eminescu și Ion C. Brătianu dreptul istoric al românilor asupra Dobrogei era indubitabil și de necontestat[1]. În consecință, statul roman se aștepta să primească Dobrogea în configurația ei geografică. Limitele în care a fost retrocedată provincia transdunăreană a depins de poziția Marilor Puteri cu putere de decizie în problemele Europei.

Modalitatea în care s-a trasat frontiera dobrogeană româno-bulgară a fost percepută de români ca dezavantajoasă și nemeritată, ca o altă nedreptate facută țării după răpirea sudului Basarabiei de către Rusia[2]. S-a deschis astfel, în toamna anului 1878, „dosarul" dobrogean, care „cu multiplele sale aspecte a atârnat greu în evoluția raporturilor bilaterale" dintre România și Bulgaria[3]. Maniera în care s-au soluționat problemele Dobrogei în 1878, au stat, după cum observă un reputat istoric francez, „à l'origine de l'antagonisme bulgaro-roumain, qui est ancore agravé lorsque, par le traité du Bucarest du 10 août

---

[1] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Românilor dintre Dunăre și Marea Neagră. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 279; Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947), vol.I (1878-1916)*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 1999, pp. 73 și urm.

[2] Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Ediția a II-a refăcută în întregime și mult adăugită în 3 vol., vol. 1, Editura Casei Școalelor, București, f.a., p. 95.

[3] Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud-estul European: probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, Editura All Educational, București, 1999, p. 39.

1913"[4]. Astfel, filele „dosarului" dobrogean s-au mărit cu numeroase aspecte în perioada următoare între care şi cele referitoare la frontiera româno-bulgară.

Pentru prima dată, delimitarea frontierei dintre Dobrogea şi Marele Principat al Bulgariei s-a discutat în cadrul tratativelor de la San Stefano. Tratatul de pace, semnat la 19 februarie/3 martie 1878, a stabilit ca linia frontierei să fie delimitată de localităţile Mangalia şi Rasova[5].

Luând cunoştinţă de toate prevederile tratatului, îndeosebi de drepturile pe care şi le asumase Rusia, care prelua sangeacul Tulcea, Delta Dunării şi Insula Şerpilor şi putea să le schimbe cu sudul Basarabiei, precum şi dreptul trupelor dislocate în Bulgaria de a trece timp de doi ani pe teritoriul românesc, Guvernul şi Parlamentul României au acuzat Imperiul Rus şi au declarat „nul şi neavenit" Tratatul de la San Stefano[6]. Asigurându-şi protectoratul asupra Bulgariei, prezenţa trupelor şi accesul la Strâmtori, Rusia a înclinat în favoarea sa echilibrul geopolitic dintre Marile Puteri ale Europei. S-a ajuns, după mai multe demersuri diplomatice, la deschiderea, la 1/13 iunie 1878, a Congresului de Pace de la Berlin.

Problema fixării frontierei dobrogene, în 1878, a făcut obiectul unor confruntări internaţionale între Rusia şi Franţa, încă de pe timpul desfăşurării lucrărilor de la Berlin. Nemulţumită de refuzul României de a primi Dobrogea ca pe un schimb la raptul judeţelor din sudul Basarabiei, punct de vedere exprimat de unii parlamentari români, Rusia a propus Congresului de la Berlin să se fixeze frontiera româno-bulgară pe „o linie ce trecea puţin la sudul căii ferate Cernavodă-Constanţa". Reprezentantul Franţei a respins propunerea şi a avansat ideea mutării liniei de frontieră spre sud, astfel încât să fie incluse Silistra şi Mangalia, punct de vedere la care s-au raliat şi reprezentanţii Italiei şi Austro-Ungariei. România a prezentat două memorii comisiei de la Berlin, insistând pe necesitatea încadrării Silistrei, singurul loc propriu pentru construirea unui pod care să lege cele două ţărmuri"[7]. Deşi România a insistat şi a fost susţinută de reprezentanţii unor Mari Puteri, Silistra a revenit Bulgariei.

---

[4] Jean Nouzille, *La frontière bulgaro-roumaine en Dobroudja*, in „Revue Romaine d'Histoire", XXXV, nr. 1-2, 1996, p. 27.

[5] Prof.dr. A.P. Alessi şi prof. Massimu Popu, *Resbelulu Orientalu Ilustratu*, Graz, 1878, p. 646.

[6] Sorin Liviu Damean, *România şi Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, Editura „Mica Valahie", Bucureşti, 2004, p. 57.

[7] Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995, p. 196.

Conform articolului 46 al actului final, semnat de reprezentanții Marilor Puteri prezenți la Berlin, linia frontierei româno-bulgare trebuia să plece de la Silistra și să se întindă până la sud de Mangalia[8]. O comisie tehnică urma să țărușeze în teren linia frontierei, „cât mai posibil dreaptă și să nu fie strategică pentru bulgari" (sic)[9].

Comisia tehnică pentru trasarea în teren a graniței a fost constituită din ofițeri reprezentanți ai Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei, Rusiei și Turciei. În cadrul ședinței desfășurate, la 21 octombrie 1878, la Constantinopol s-a decis ca, la 2 noiembrie 1878, membrii comisiei să se reunească la Silistra. S-a solicitat României „să trimită câțiva ofițeri care s-o însoțească să execute lucrările topografice socotite trebuincioase"[10]. Guvernul României a delegat pe deputatul M. Pherekyde și coloneii Slăniceanu, Arion și Fălcoianu, cunoscători ai situației Dobrogei.

În cadrul discuțiilor care au avut loc la Silistra, reprezentantul Rusiei, colonelul Bogoliubov, a opinat că punctul de plecare al frontierei pe țărmul drept al Dunării să fie fixat în vecinătatea satului Pârjoaia, traseul îndreptându-se spre localitățile Coslugea, lăsată României, și Lipnița, dată Bulgariei. O astfel de frontieră dezavantaja România, contravenea prevederilor Tratatului de la Berlin, motiv pentru care ceilalți membri ai Comisiei au respins-o. Bunăoară, reprezentantul Franței a respins propunerea Rusiei și a atras atenția că la Berlin s-a stabilit că linia de frontieră trebuie să pornească de la Silistra, unde, conform protocolului nr. 15 al Congresului de la Berlin, se preconiza construirea podului peste Dunăre.

Delegația României și-a formulat opiniile într-un nou memoriu în care a combătut opiniile reprezentantului Rusiei și a cerut ca punctul de trasare a frontierei să fie fixat la câteva sute de metri de împrejurimile Silistrei[11]. Continuând politica de boicotare a activității Comisiei Tehnice, Rusia a prezentat hărți și crochiuri „incomplete și întocmite la o scară mică pentru a fi în mod util întrebuințate"[12]. Cu toată opoziția Rusiei, Comisia Tehnică pentru

---

[8] *Documente privind Istoria României. Războiul pentru independență*, vol. 9, București, 1955, p. 377.

[9] Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 98.

[10] *Apud* Căpitanul M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia, Matematică, Fisică, Politică, Economică și Militară*, București, 1904, p. 31.

[11] *Ibidem*, p. 32.

[12] Căpitan-comandor Ion Ionescu, *Scurtă analiză istorico-juridică privind modul de soluționare a diferendului de frontieră din sudul Dobrogei, urmare a viciului de formulare a articolului 46 al Tratatului de la Berlin – 1878*, în „Analele Dobrogei", seria nouă, an V, nr. 1, p. 69.

fixarea frontierei româno-bulgare şi-a încheiat lucrările la 11 noiembrie 1879. Conform articolului 1 al procesului-verbal, „punctul de plecare al noii frontiere dinspre est de Silistra este fixat pe ţărmul drept al fluviului, în faţa de Diermen-Tiabasi, la 800 m de bastionul nord-estic al oraşului (Ltch-Tchenguel-Tobiasi)". Punctul terminus (articolul 3) era demarcat prin movila cea mai înaltă de la 1300 m sud de moara Ilanlik, aflată la miazăzi de Mangalia[13]. Traseul definitiv lasă Bulgariei Silistra cu două din forturile sale: Medgidia-Tabia şi Orda-Tabia. Cel de-al treilea, Arab-Tabia, a făcut obiectul unui conflict cu Rusia, soluţionat în aprilie 1880, prin atribuirea lui României. În ianuarie 1879, Guvernul de la Bucureşti a ordonat ocuparea de către un detaşamant militar a punctului strategic de la Arabia-Tabia", bizuindu-se pe decizia adoptată cu majoritate de voturi, a comisiei europene de delimitare[14]. Sub presiunea internaţională şi a celor 10000 de soldaţi ruşi care au fost trimişi de la Silistra spre Arabia-Tabia, trupele române au fost retrase, iar militarii ruşi au ocupat fortul.

Disputele în legătură cu traseul frontierei de la Arab-Tabia au fost soluţionate la intervenţia Austro-Ungariei, care a propus „ca frontiera să treacă de la est de Silistra, lăsând însă României localitatea Arab-Tabia. Marile Puteri europene au acceptat soluţia, iar Sultanul a ratificat-o în iulie 1881. În 1886, România a semnat cu Bulgaria şase protocoale pentru delimitarea frontierei dobrogene. Pentru România, Silistra a devenit „simbolul unei nedreptăţi comise de la început de Europa şi al unei ameninţări făcute în urmă de Bulgaria"[15], cu atât mai mult cu cât construise noi fortificaţii în zona Medgidia-Tabia.

Fortificaţiile de la Silistra, cele două intrânduri de la Cranova şi Pădureni ale frontierei spre teritoriul românesc au fost percepute în România ca o ameninţare la siguranţa ţării, întrucât punctul cel mai nordic apropia graniţa la 35 km de linia ferată Cernavodă-Constanţa[16].

Pentru „modul artificial şi defavorabil ei în care s-a stabilit graniţa dobrogeană nordică", România a respins în anii următori prin memorii, note şi alte documente traseul fixat şi a solicitat rectificarea ei pe cale paşnică[17].

În cadrul tratativelor româno-bulgare determinate de criza balcanică, guvernul de la Sofia a consimţit, la 2/15 februarie 1913, la rectificarea frontierei

---

[13] Căpitanul M.D. Ionescu, *op. cit.*, p. 37.
[14] Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 82.
[15] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 196.
[16] Sorin Liviu Damean, *op cit.*, p. 82.
[17] Gheorghe Zbuchea, *România şi războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999, p. 151.

bulgaro-române, acceptând să cedeze României, fortul Medgidia-Tabia, intrândurile din teritoriul românesc și triunghiul având drept bază coasta Mării Negre. După mai multe negocieri, la 26 aprilie/9 mai 1913, delegațiile României și Bulgariei au semnat un protocol prin care Silistra era încorporată în teritoriul românesc iar frontiera „româno-bulgară pornea dintr-un punct pe Dunăre ca la 3 kilometri, spre apus de periferia Silistrei, va tăia drumul Șumlei, după aceea drumul Varnei, tot la 3 kilometri de periferia orașului și va ajunge drept la frontiera actuală"[18].

În urma încheierii celui de-al doilea război balcanic și a semnării, la 10 august 1913, a Tratatului de Pace de la București, județele Durostor și Caliacra au revenit României. Conform articolului 2, „noua graniță va porni de la Dunăre, din sus de Turtucaia ca să ajungă la Marea Neagră la miazăzi de Ekrene". Între punctele extreme, linia frontierei urma traseul indicat în două hărți întocmite de Statul Major al armatei române, lăsând României localitățile: Turtuksmil, Stanova, Hadisfaclar, Kovandislar, Mezim Mahle, Kara Mehmetter, Salihmer, Kioze Abdi, Kanipe, Al Serman, Ova Serman, Omurdsa, Taslimah, Rahman Asiklar, Ibraim Mahla, Cireka, Kara Kadilav, Kilikadi, Trubcular, Ehisce, Vladimirova, Serdimen, Kadiieva, Nova Botino, Saridsa, Balidsa, Kuiudsuc, Mustafa, Bziler, Causkioi, Ekrene[19]. O comisie mixtă trebuia să fixeze, în timp de 15 zile, bornele frontierei conform precizărilor de mai sus[20].

O nouă rectificare a frontierei dobrogene s-a produs prin Tratatul de la Buftea-București, din 1918. Conform articolului 10, România trebuia să cedeze teritoriul preluat în 1913, ceea ce însemna revenirea pe vechea frontieră. Zona Dobrogei de la nord de această graniță trebuia cedată Puterilor Centrale, României asigurându-i-se ieșire la Marea Neagră pe o fâșie ce mergea de la Cernavodă la Constanța. Capitularea Germaniei, la 11 noiembrie 1918, a făcut caduc Tratatul de la Buftea-București. Înfrângerea Puterilor Centrale n-a potolit pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei. România a trebuit să ducă o adevărată bătălie diplomatică și științifică susținută de intelectuali și specialiști, români și străini, pentru apărarea intereselor statului român între Dunăre și Marea Neagră și recuperarea Dobrogei în integralitatea sa[21]. Prin articolul 27, punctul 5 al

---

[18] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 207; Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 176.

[19] Titu Maiorescu, *op. cit.*, pp. 238-239.

[20] *Le Traité de Bucarest*, 1913, p. 16; Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 41.

[21] Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între anii 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Editura „Ex Ponto", Constanța, 2005, pp. 60 și urm.

Tratatului de la Neuilly sur Seine, s-a reconfirmat frontiera româno-bulgară conform liniei fixate prin Tratatul de la Bucureşti din 10 august 1913. Convenţia de demarcare a frontierei româno-bulgare a fost semnată la Bucureşti, la 26 august 1920.

Începând cu anul 1919 şi până în 1940, frontiera dobrogeană a României cu Bulgaria a fost frecvent încălcată de grupurile bulgare de comitagii, constituite de asociaţiile naţionaliste şi extremiste cu sprijinul autorităţilor din ţara vecină şi care au desfăşurat în judeţele Durostor şi Caliacra o activitate teroristă şi iredentistă, jefuind şi asasinând cetăţeni paşnici, funcţionari şi militari români, dar şi etnici bulgari acuzaţi de colaborationism cu autorităţile române[22].

Problema fortificării frontierei româno-bulgare şi a zonei din apropierea fâşiei a stat în atenţia autorităţilor statale ale României. Astfel, pe lângă măsurile de întărire a pichetelor de grăniceri, s-au introdus restricţii locale (starea de asediu, limitarea şi controlul circulaţiei, defrişări ş.a.), au fost colonizaţi aromânii în zona de frontieră, fiind sprijiniţi să-şi întemeieze aşezări, să-şi facă gospodării, au fost înarmaţi şi li s-a cerut să acţioneze împotriva bandelor teroriste.

În condiţiile accentuării politicii revizioniste bulgare şi ale presiunilor internaţionale din preajma celui de-al Doilea Război Mondial s-a pus şi problema, de către Bulgaria, a retrocedării zonei sudice a Dobrogei. Au apărut astfel numeroase probleme tehnice care au fost luate în discuţie la „Conferinţa" de la Craiova, ale cărei lucrări s-au deschis la 19 august 1940[23]. Chestiunea

---

[22] *Ibidem*, pp. 450-451; Dan Cătănuş, *Cadrilaterul. Ideologie şi iredentism bulgar (1919-1940)*, Institutul Naţional pentru Studierea Totalitarismului, Bucureşti, 2001, *passim*.

[23] Pentru cititorul interesat de problematica sudului Dobrogei, a tratativelor de la Craiova şi a Tratatului româno-bulgar, semnat la 7 septembrie 1940, recomandăm: Stoica Lascu, *Din Istoria Dobrogei de sud în cadrul României întregite (1913-1940)*, în „Revista Istorică", seria nouă, tom VI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1995, pp. 957-975; Adrian Trifan, *Chestiunea retrocedării şi a schimbului de populaţie din anul 1940*, în *Demistificarea istoriei. Materialele Dezbaterilor Naţionale, 26-28 aprilie 1999*, Editura Pontos, Chişinău, pp. 102-110; idem, *Un episod din tragicul an 1940: Tratatul de la Craiova*, în *Romanitate şi românitate la nord de Balcani*, Chişinău, 2000, pp. 161-165; Gheorghe Zbuchea, *România şi războaiele balcanice în 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Bucureşti, 1999, pp. 146-189; idem, *Cadrilater 1940*, în „Studii şi articole de istorie", an LXV, 2000, pp. 151-154; Alberto Basciani, *Un conflito balcanico. La contesta fra Bulgaria e Romania in Dobrogea de sud 1918-1940*, Roma, 2000; Felicia Dobre, Vasilica Manea, Lenuţa Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente*, volumul 3, Editura Nova, Bucureşti, 2000; Ion Giurca, *Anul 1940. Drama României Mari*, Editura Pro Transilvania, Bucureşti, 2000; Aurel Preda Mătăsăreanu, *Tratatul dintre România şi Bulgaria, semnat la*

retrasării frontierei româno-bulgare din 1913 a fost ridicată de generalul Gheorghe Potopeanu, expert al delegației României. În cadrul primei întâlniri pe care a avut-o, la 21 august 1940, cu generalul Papof, expert al delegației Bulgariei, generalul Potopeanu l-a rugat pe interlocutorul său, în interesul instaurării unor relații trainice și durabile între cele două state, să dea „curs sentimentului ce s-a născut în mine acum câteva zile, când am aflat că guvernul bulgar face din restabilirea vechii frontiere o condiție prealabilă *sine qua non*"[24].

Generalul Potopeanu aprecia că revenirea pe vechea graniță din 1913, „la toate punctele și sinuozitățile, pentru a nu mai spune capriciile acelei frontiere", nu va putea fi interpretată de viitoarele generații românești decât ca un dictat[25]. În opinia expertului român, celor două intrânduri înspre teritoriul românesc de la Cranova și Pădureni „nu li se poate da decât o singură interpretare – o rezervă mentală a actualului guvern (bulgar, n.n.) de a crea pentru generațiile viitoare condițiile favorabile de atac. Primul, dominând cu tunul de câmp pe tot spațiul până la Oltina, punând armata română în imposibilitatea absolută de a disputa spațiul de 600 km² cuprins între Ostrov-Oltina-Cranova; iar al doilea intrând ține sub bătaia focurilor sale de artilerie poziția de la Cocargea, bine cunoscută din războiul de la 1916. Potopeanu a subliniat că, dacă guvernul bulgar dorește instaurarea unor raporturi trainice între Bulgaria și România, noua frontieră trebuie fixată la sud de cele două intrânduri, răspunzând astfel la «măreția gestului» statului român de a renunța la sudul Dobrogei și cedării celor 6-7 sate cuprinse între Cranova și Pădureni"[26].

Înainte de a aborda chestiuni legate de mandatul primit, generalul Potopeanu a ținut să precizeze omologului său că solicitarile sale sunt făcute din proprie inițiativă, fiind destinate „a servi în primul rând intereselor de ordin moral ale guvernului bulgar"[27]. Generalul Popof l-a asigurat pe Potopeanu că îl va informa pe superiorul său, șeful delegației bulgare, Gh. Pomenov.

Secția 3 operațiuni din cadrul Marelui Stat Major a întocmit, în cursul lunii august, un document intitulat *Memoriu asupra noii frontiere a Dobrogei de sud,* în care propune noul traseu a frontierei româno-bulgare ce trebuia obținut pornind de la considerente etnografice, istorice, economico-geografice și

---

Craiova la 7 septembrie 1940 – Trecut și prezent, Editura Lumina Lex, București, 2004; Valentin Ciorbea, *op. cit.* pp. 449-480.

[24] Felicia Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *op. cit.*, pp. 129.

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem*, p. 130.

[27] *Ibidem.*

militare. Traseul separa două zone, una la sud, în care populația bulgară avea oarecare „consistență", de cea de la nord, „în care elementul românesc este caracteristic dominant", admițând schimbul de populație între cele două zone „ca pe o operațiune perfect echilibrată"[28]. Autorii memoriului recunoșteau că prin trasarea noii frontiere „călcăm peste evidența istorică", ce demonstrează prezența românească în sudul Dobrogei, iar renunțarea la Silistra și Balcic „este imposibilă"[29]. Traseul frontierei propus de Marele Stat Major admitea separarea unității geografice a Dobrogei, dar asigura Silistrei hinterlandul necesar vieții economice, trasa linia graniței la limita de nord a Deli-Ormanului, respecta zona economică a Bazargicului. Considerentele militare care au stat la baza alegerii traseului au urmărit „să facă puțin posibile incidentele de frontieră atât de des provocate de bulgari". Traseul propus evita zonele împădurite de unde acționau comitagiii, urma cursul văilor permițând o precisă demarcare și scotea trecerea Călărași-Silistra de sub amenințarea surprinderii în bătaia medie a artileriei bulgare în eventualitatea unui conflict[30].

La 7 septembrie 1940, Al. Cretzianu și H.G. Meitani, din partea României, S. Pomenov și T. Papazoff, în numele Bulgariei, au semnat, la Craiova, Tratatul dintre România și Bulgaria[31]. Conform articolului 1, „în sectorul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, frontiera între Bulgaria și România va fi pe viitor stabilită astfel încât să urmeze traseul arătat în Protocolul anexat articolului de față (Anexa A). Acest protocol face parte integrantă din prezentul Tratat". Modalitățile de punere în aplicare a acestui articol formau obiectul unei addende speciale între Înaltele Părți Contractuale (Anexa B)[32]. Protocolul la articolul 1 stabilea că „noua frontieră va începe de la Dunăre, imediat în aval de Silistra, pentru a ajunge la Marea Neagră, la aproximativ 8 km sud de Mangalia".

Între aceste puncte extreme ea urma o linie convențională, lăsând (harta 1:200000), de o parte, Bulgariei, satele: Kolipetrovo, Kara-Orman-Kranova, Kadi-Keui (Cadiul), Tera-Cardu (Ters-Cindu), Ketehi-Deresi (Pârâul Caprei), Delyusuf Kuyssu (Pădureni), Hassautchi (Asănești), Dourassy Enidje (Enigea-Haidar), Hissarlik, Tehifut-Kuyssu, Murfatche (Predeal), Husseinche (Vicea) și Akandji (Vâltoarea); de altă parte, României, satele: Almaly, Essekeny, Karvan

[28] *Ibidem*, p. 176.
[29] *Ibidem*, p. 177.
[30] *Ibidem*, p. 178.
[31] *Tratat între România și Bulgaria semnat la Craiova*, 7 septembrie 1940, Monitorul Oficial, Imprimeria Statului, 1940.
[32] *Ibidem*.

Mic, Karvan Mare, Velikeni, Kalaidji (Făurei), Redjebkuyssu (Tudor Vladimirescu), Téké Dérési (Valea Țapului), Dobomir (Dobomir din Deal), Hissarlik (Cetatea), Haisankeni (Dumbrăveni), Dokusagatch (Măgura), Dere-Keni (Cerchezu), Doulikeni (Darabani), Valaly (Valcelele), Kadikeni (Coroana) și Ilanlik (Vama Veche)"[33].

Părțile contractante declarau, după cum se preciza în articolul II, „în mod solemn, frontiera stabilită între ele ca fiind perpetuă" și se angajau „în consecință să nu mai formuleze niciodată vreo pretenție de ordin teritorial împotriva celeilalte Înalte Părți Contractante"[34].

O comisie mixtă româno-bulgară „în număr egal de ambele părți va începe să fixeze pe teren (traseul n.n.) chiar a doua zi după schimbul instrumentelor de ratificare ale Tratatului de față"[35].

La 14 septembrie 1940, Marele Stat Major cerea Institutului Geografic al Armatei să constituie componența delegației române în comisia mixtă pentru delimitarea frontierei cu Bulgaria. Aceasta trebuia să aibă în structura sa un colonel, un locotenent-colonel, 16 ofițeri topografi, soldați și mijloacele de transport necesare. Misiunea comisiei era de a proceda, împreună cu delegația bulgară, la trasarea și țăruşarea noii frontiere, operațiune ce trebuia finalizată la încheierea evacuării populației, autorităților și armatei din sudul Dobrogei cedat. Frontiera urma să fie trasată conform textelor și crochiurilor acordului de la Mangalia, din 5 septembrie 1902[36]. Institutul Geografic al Armatei s-a conformat ordinului și a numit în comisie ofițerii ceruți, incluzând și un expert al Ministerului Afacerilor Străine.

Comisia Mixtă, pentru delimitarea frontierei româno-bulgare, s-a întrunit la Silistra în zilele de 17-20 septembrie 1940. Dintr-un raport al colonelului Gabriel Gheorghiu, șeful delegației române, datat 26 septembrie 1940, reiese că în urma discuțiilor avute cu omologul său bulgar, colonelul Trifonov, s-a conchis că delegația bulgară a cerut rectificarea frontierei la Silistra, iar partea română a solicitat modificarea traseului la Cranova și Saragea.

Partea bulgară a solicitat ca punctul terminus de la Silistra să fie mutat la 3,5 km spre est, în dreptul limitei de est a insulei Pastramagiu, „pentru a îngloba teritoriului bulgar izvoarele de unde Silistra se alimentează cu apă", cedând în

---

[33] *Ibidem*, p. 6.
[34] *Ibidem*, p. 3.
[35] *Ibidem*, p. 6; Felicia Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *op. cit.*, pp. 209-210.
[36] *Ibidem*, pp. 240-241; Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 477.

schimb la Cranova şi Saragea o suprafaţă egală[37]. Ţinând cont de necesitatea asigurării navigaţiei pe Dunăre în zona ostrovului Pastramagiul Mic, colonelul Gheorghiu a separat eventualele rectificări de frontieră cu cedări de la Silistra de cele de la Cranova şi Saragea. Gheorghiu era îngrijorat de faptul că propunerile bulgare vizau obţinerea înălţimii de la Arab-Tabia, care domina Silistra. În consecinţă, s-a pronunţat pentru menţinerea în poziţia iniţială a punctului terminus de la Silistra, astfel ca izvoarele cu alimentare cu apă să rămână în teritoriul românesc. Pentru cedările de pe şoseaua Silistra-Bazargic şi din comuna Carol al II-lea, astfel încât să fie scoase din zona neutră, şeful delegaţiei române a solicitat o suprafaţă egală tot în zona Silistra. Neputând obţine cedarea pur şi simplu a intrândurilor de la Cranova şi Saragea, colonelul Gheorghiu a propus un schimb local prin care se ameliora traseul frontierei pe o direcţie ce ar fi dus la obţinerea comunelor Iusuf Cuius şi Hasan şi s-ar fi cedat localitatea Teke Deressi între cele două intrânduri. Frontiera lua astfel direcţia generală nord-vest Cranova-Saragea, sud-vest Bairamchioi[38]. Partea bulgară nu a acceptat propunerile şi soluţiile delegaţiei române pentru rectificarea liniei frontierei[39].

Conform articolului III al Tratatului de la Craiova în termen de trei luni de la schimbul instrumentelor de ratificare trebuia să se procedeze „la schimbul obligatoriu dintre supuşii români de origine etnică bulgară din judeţele Tulcea şi Constanţa (acestea din urmă în delimitarea dinainte de 14 iunie 1925) şi supuşii români de origine etnică română din judeţele Durostor şi Caliacra". Pentru celelalte regiuni ale Bulgariei şi României imigrarea „în ţara lor de afinitate etnică rămâne facultativă"[40].

Prin realizarea schimbului de populaţie, semnatarii Tratatului de la Craiova au urmărit crearea unei frontiere etnice, realitate confirmată şi de Tratatul de la Paris din 10 februarie 1947[41] şi acceptată de autorităţile comuniste de la Bucureşti.

---

[37] Felicia Dobre, Vasilica Manea, Lenuţa Nicolescu, *op. cit.*, p. 280.
[38] *Ibidem*, p. 281.
[39] Aurel Preda Mătăsăreanu, *op. cit.*, p. 94.
[40] *Tratatul între România şi Bulgaria*, p. 4; Valentin Ciorbea, *op. cit.*, pp. 266-267.
[41] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 16.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

Denigrarea prin corp ca expresie a diferenței. *Cazul alterității iudaice cu un exemplu românesc de transfer simbolic*

Cum bine se știe, construcția *identității* – fie ea individuală sau colectivă – se afirmă, mai întâi, ca o *diferență*. *Sinele* se precizează, întotdeauna, ca efect al percepției *celuilalt*. La nivel colectiv, această percepție nu numai că înlesnește omogenizarea grupului, prin diminuarea deosebirilor dintre membrii săi, dar îl și valorizează, adesea prin devalorizarea celorlalți. De regulă, elementele alese pentru elaborarea identității colective scot în evidență o deosebire foarte netă. Nu este de ajuns ca *celălalt* să fie perceput, pur și simplu, ca diferit. Cel mai adesea, este necesar ca el să fie văzut ca fiind *complet* diferit. Este și motivul pentru care, aidoma indivizilor, colectivitățile aleg, pentru a-și construi identitățile, trăsăturile culturale și psihologice cele mai atrăgătoare, atribuindu-le pe cele mai puțin favorabile celorlalți.

Cel mai adesea, imaginile identitare sunt foarte simple, fiind compuse din câteva stereotipuri culturale considerate decisive în marcarea alterității. Dar, atunci când partenerul colectiv cu care se stabilește contactul este perceput ca o amenințare pentru coeziunea grupului, amprenta diferenței devine indelebilă, fiind transpusă în termenii unei opoziții ireductibile. *Celălalt* devine *dușmanul* care trebuie doborât.

Ceea ce frapează în orice enunț radical al alterității este natura sa preponderent *corporală*. Aparent și în mod ciudat, trăsăturile corpului sunt apreciate ca fiind cele mai semnificative pentru a arăta nu orice diferență, ci *diferența*, în tot ceea ce are ea mai ireductibil. Din acest punct de vedere, alteritatea față de evrei este, poate, cea mai grăitoare, întrucât este elaborată, aproape în întregime, pornind de la stereotipuri corporale. Dacă cele mai timpurii expresii ale deosebirilor de ordin etnic în Europa (secolele XIV-XVI) s-au

autodefinit, cel mai adesea, prin enunțarea unor particularități religioase, politice sau lingvistice[1], alteritatea evreiască a fost, aproape invariabil, descrisă prin particularități ale *corpului*, transmutate și în trăsături de caracter.

Ce semnificație are acest lucru?

Voi încerca să răspund la această întrebare

1) recapitulând, mai întâi, pe scurt, inventarul particularităților corporale (și al semnificațiilor lor) asociate evreilor în imaginarul european din Evul Mediu până astăzi și

2) evidențiindu-le suprinzătoarea apariție în disputele politice din România interbelică, dar nu în cele care opuneau extrema dreaptă partidelor democratice, ci – fapt curios – în confruntarea dintre Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, cum se observă într-o serie de caricaturi de gazetă.

1) Alteritatea corporală față de evrei este, în primul rând (și, aș fi tentat să adaug, în mod precumpănitor) *fizionomică*. Ea se construiește pornind de la față și păr, adică de la elementele exterioare ale corpului care ies cel mai mult în evidență[2]. În afară de nasul coroiat, proeminența diformă a buzei inferioare, ochii exoftalmici și (câteodată) tenul măsliniu, ceea ce se consideră ca fiind alte două mărci distinctive ale fizionomiei evreului sunt *pilozitatea* excesivă[3] și *pistruii*, asociați, de regulă, cu *roșul* părului[4].

---

[1] Ca, bunăoară, „sanctitatea", noblețea, „puritatea sângelui" (la unii autori francezi de la începutul secolului al XIV-lea, care laudă virtuțile monarhilor capețieni) sau „vitejia", „frumusețea", „perseverența" (puse de Pierre Dubois, într-un tratat faimos, datând din aceeași epocă – *De Recuperatione Terrae Sanctae* – pe seama „conaționalilor" săi) (*v.* Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton University Press, 1957, pp. 249-258; C. Leon Tipton (editor), *Nationalism in the Middle Ages*, Holt, Rinehart and Winston, 1972, pp. 65-69). O excepție de la această regulă, care constă în sublinierea anumitor trăsături de caracter, este stilul mai multor texte din spațiul ceh din secolele XIV-XV, care îi zugrăvesc pe germani cu ajutorul simbolurilor animaliere (fie ca „lupi", fie ca „șerpi", „câini" etc.; pentru aceste exemple și altele, *v.* Hervé Martin, *Mentalités médiévales, XIe – XVe siècle*, Paris. P.U.F., 1996, pp. 441-443 și Ioan Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, pp. 81 *sqq.*).

[2] *Cf.* George L. Mosse, *L'image de l'homme. L'invention de la virilité moderne*. Traduit de l'anglais par Michèle Hechter, Paris, Éditions Abbeville, 1997, p. 69.

[3] Datorată, probabil, bărbii și celor două șuvițe de păr, care încadrau fața, purtate, în mod ritual, de evreii așkenazi din Europa Centrală și de Răsărit.

[4] Această percepție negativă a evreilor „cu păr mult" este foarte veche, judecând după câteva interdicții care li s-au aplicat, de-a lungul timpului, precum aceea consemnată într-o ordonanță castiliană din 1412, de a nu-și rade bărbile pentru a fi mai ușor de deosebit de

În culturile premoderne, simbolul capilar și, în general, al pilozității este, cum bine se știe, foarte puternic și, adesea, ambivalent. La vechile triburi germanice, de exemplu, părul lung avea o semnificație magică, pierderea sa conducând la deprecierea virilității și a forței războinice. Acest înțeles pare a fi rămas intact și în Evul Mediu, până în epoca noastră, mai cu seamă în folclor[5], cum ne-o sugerează, ca probă *a contrario*, conotația negativă a pilozității reduse, considerată drept indiciul unui temperament flegmatic – așadar, feminin – sau al unei capacități sexuale mediocre. Potrivit medicinei secolului al XVI-lea, lipsa sau raritatea părului erau un semn al castrării. Aceeași semnificație pare, de altfel, asociată și tonsurii ecleziastice: simbol al umilinței și purificării, ea poate fi interpretată și ca o renunțare voluntară la virilitate sau ca o *castrare simbolică*[6] (sens împrumutat, aproape cu certitudine, din sursele vetero-testamentare[7]).

Devalorizarea pilozității excesive (concepută ca rezultat al unei temperaturi corporale în exces) decurgea, după toate probabilitățile, din apropierea acesteia de animalitate, dar ea nu li se aplica numai evreilor, ci, cum ne-o arată tradițiile folclorice și imaginarul inter-etnic din Europa Centrală și Peninsula Balcanică, și

creștini (ceea ce, de altfel, rima cu prescripțiile religioase ale evreilor înșiși, consemnate în *Levitic*, 19:27) (*cf.* Maurice Kriegel, *Les Juifs à la fin du Moyen Âge dans l'Europe méditerranéenne*, Paris, Hachette, 1979, p. 55).

[5] În poveștile populare românești, de exemplu, personajul imberb – spânul –, asociat cu viclenia și șiretenia, este, întotdeauna, cel de care eroul trebuie să se ferească.

[6] *V.* Sébastien Jehan, *Les renaissances du corps en Occident (1450-1650)*, Paris, Belin, 2004, pp. 33-35. Potrivit exegezei medievale, Calvarul însuși (traducerea latină a Golgotei) avea înțelesul unei „renunțări", ca derivat al adj. „calvus" (= „chel"), provenit, la rândul său, din substantivul „calva" (= „craniu"). Ascensiunea lui Isus pe Golgota a fost, uneori, interpretată ca o tundere simbolică a părului, semnificând separarea de cei care îl persecutau („mulți ca firele de păr"). Un bun exemplu în acest sens este tratatul lui Gerhoh von Reichersberg, *De aedificio Dei*, unde tonsura monastică („corona monachii") este asociată „calviției" lui Isus (pentru acest aspect, *v.* Ioan Pânzaru, *„Caput mystice". Fonctions symboliques de la tête chez les exégètes de la seconde moitié du XIIe siècle*, „Le Moyen Âge", Tome CVII, N°s 3-4, 2001, p.444). La fel, obiceiul infamant – curent, până într-o epocă destul de recentă – de a rade capul delincvenților și persoanelor cu deficiențe mentale era considerat un mijloc (mutilant) de a le tempera agresivitatea și un simbol al pierderii virilității (Sébastien Jehan *op. cit.*, *passim*, dar și Augustin Redondo, *Mutilations et marques corporelles d'infamie dans la Castille du XVIe siècle* în *Le corps dans la société espagnole des XVIe et XVIIe siècles*. Études réunies par Augustin Redondo, Publications de la Sorbonne, 1990, pp. 192-193). Pentru simbolismul sexual al părului la autorii creștini precum Grigore cel Mare, Petrus Lombardus sau Aelred de Rievaulx, *v.* și Ioan Pânzaru, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 447.

[7] Cum ne-o sugerează, în chip semnificativ, pasajele referitoare la Samson (Judecătorii 13-16).

altor populații[8]. În cazul evreilor, însă, abundența capilară pare a fi fost investită cu un sens încă și mai pronunțat negativ, prin considerarea ei drept un atribut diabolic. Sinonimia dintre evreu și Diavol datează, după toate aparențele, de la finele Evului Mediu, când „Prințul acestei lumi" a devenit un personaj central al imaginarului european. Este posibil ca această corelație să fi fost concomitentă cu o alta, încă și mai devalorizantă, dintre evrei și vrăjitorie – o noțiune care, începând din secolele XIV-XV, a desemnat, tot mai sistematic, devianța religioasă extremă. Nu întâmplător, ziua sfântă a evreilor – sâmbăta – a devenit, în aceeași epocă, numele generic al adunărilor nocturne ale vrăjitoarelor (*sabatul*), numeroasele reglementări împotriva acestei practici ajungând, foarte repede, să conțină și restricții sau interdicții privitoare la evrei[9].

În afara însușirilor fizice repugnante ale acestui personaj, diabolizarea evreilor includea încă un atribut, nu mai puțin semnificativ: *incontinența sexuală*, prin care erau „explicate" alte două particularități somatice fundamentale: *părul roșcat* și *pistruii*. Considerate drept stigmatele unui viciu conceptiv (copularea în timpul menstruației), cele două atribute erau asociate, pe de o parte, cu lubricitatea (ceea ce explică semnul de egalitate așezat, în imaginarul medieval și modern, între femeia roșcată, prostituată și evreul proxenet), dar și cu violența, percepția lor fiind profund negativă în toate credințele populare. În folclorul românesc, de pildă, roșcatul este culoarea ghinionului[10], în timp ce, în comunitățile rurale din regiunea Pirineilor francezi și spanioli, aceeași particularitate capilară și epidermică îi apropia pe evrei de porci sau, mai exact, de scroafe[11], ceea ce constituia o dublă ofensă, ținând cont de interdicția religioasă iudaică de a atinge sau consuma carnea acestor animale.

---

[8] Pentru mai multe exemple, privitoare la români, maghiar și bulgari, *v.* Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București, Humanitas, 2001, p. 49.

[9] Leon Poliakov, *Istoria antisemitismului*. T. I, București, Editura Hasefer, 1999, p. 133; Carol Iancu, *Les mythes fondateurs de l'antisémitisme. De l'Antiquité à nos jours*, Toulouse, Éditions Privat, 2003, p. 47 (*v.* și ediția în limba română, *Miturile fondatoare ale antisemitismului. Din Antichitate până în zilele noastre*. Traducere de Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2005).

[10] Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 61.

[11] În unele documente iconografice, evreii sunt alăptați de scroafe sau copulând cu ele (*cf.* Claudine Fabre-Vassas, *La bête singulière. Les Juifs, les Chrétiens et le cochon*, Paris, Gallimard, 1994, p. 123-125). De asemenea, numele colectiv atribuit evreilor în Spania medievală era *marranos*, cuvânt care are o dublă etimologie: *marrano* (= „porc", în dialectul castilian) și *mahran*, cuvânt arab care înseamnă „interdicție" (*v.* Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 320).

Pretinsa capilaritate roșcată a evreilor a dat naștere, în imaginarul creștin, altor două trăsături, deopotrivă fizice și morale: *mirosul respingător* și *menstruația masculină*.

Particularitate, prin excelență, diabolică[12], „duhoarea" evreilor (*fœtor judaicus*) – pusă, mai târziu, pe seama unui consum exagerat de usturoi – era interpretată ca o emanație a *murdăriei* „inerente" membrilor acestei etnii (produsă de unele maladii specifice – ale sângelui și pielii – și, de asemenea, de scurgerile menstruale). În contrast cu delicatețea parfumului emanat de trupul sfinților, duhoarea pestilențială a evreilor a ajuns, treptat, să fie asimilată unei trăsături rasiale, intrând în discursurile cele mai radicale ale excluderii, construite – ca în Germania nazistă – pe imaginarul *alterării*, al *contaminării*, *purificării* și *curățeniei*[13].

Evreul nu a fost singurul condamnat să poarte stigmatul unui miros nesănătos. Minoritățile etnice, religioase și sexuale sau grupurile marginale au fost, de asemenea (și încă mai sunt), percepute ca „murdare" și „rău mirositoare"[14]. În această privință, totuși, evreul a rămas singular prin corelația complexă care lega mirosul său „specific" de anumite fenomene, precum maladia, sau de anumite trăsături fiziologice considerate a-l particulariza în cel mai înalt grad, ca, bunăoară, *menstruația* (amintită mai sus), menită a sugera caracterul său efeminat, lipsa de virilitate și, până la urmă, o natură coruptă[15].

Lepra nu era, nici ea, absentă din panoplia atributelor evreității. Maladie a corpului, ea era, în același timp, considerată și una a spiritului, fiind semnul înscris în trup al coruptiei sufletului. Acest lucru explică de ce lepra nu constituia o disfuncție oarecare, ci maladia prin excelență, o afecțiune patologică totală, întrucât simboliza tot ceea ce era mai respingător în ființa umană: desfrânarea, datorată unui apetit sexual necontrolat, cu atât mai grav și reprobabil, cu cât nu respecta nici o interdicție de ordin religios (abstinența în timpul sărbătorilor și în zilele de duminică) sau fiziologic (menstruația)[16]. Pe plan spiritual, ea penaliza viclenia și minciuna, care făceau parte din categoria

---

[12] În imaginarul creștin medieval, mirosul (asociat, de regulă, cu tăcerea sau, dimpotrivă, cu vacarmul) constituia unul din semnele principale ale opoziției dintre Paradis și Infern, construită, la nivel senzorial, pe contrastul dintre parfum și miasmă (Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, București, Editura Nemira, 1994, p. 223).

[13] Andrei Oișteanu, *op. cit.*, pp. 69-71.

[14] Mai multe exemple in *Ibidem*, p. 82.

[15] Pentru circumstanțele apariției acestui mit și semnificațiile sale, *v.* Willis Johnson, *The myth of Jewish male menses*, „Journal of Medieval History", Vol. 24, N° 3, 1998, pp. 273-295.

[16] Opinia comună în Evul Mediu era că leproșii fuseseră concepuți în timpul ciclului menstrual.

păcatelor capitale. Nu este câtuşi de puţin paradoxal că, printre maladiile considerate ca fiind o pângărire, lepra era cea mai *vizibilă* dintre toate: atacând însăşi integritatea corpului, ea îl *des-figura* în sensul literal al cuvântului, ca pentru a arăta, în toată limpezimea lor, viciile pe care le pedepsea[17].

Înainte de a încheia această primă parte, se cuvin subliniate, în chip de concluzii preliminare, câteva trăsături de ansamblu ale tuturor acestor particularităţi corporale şi, în primul rând, *coerenţa* lor *discursivă*. Luată în sine, ruptă de context, interpretarea singulară a fiecărei „specificităţi" fiziognomice şi fiziologice evreieşti este, de bună seamă, neverosimilă şi, bineînţeles, absurdă. Înlănţuite, însă, în logica discursului de excludere a evreităţii, care se cristalizează începând din Evul Mediu, amintitele însuşiri au cumulat o forţă de persuasiune, cu atât mai greu de subminat, cu cât, la nivel fantasmatic, ele au fost dublate, pas cu pas, de imagini deosebit de expresive, ale căror contururi, la început vagi şi mişcătoare, s-au fixat, foarte repede, în sterotipuri de neclintit.

Această caracteristică a discursului antiiudaic de a fi, în acelaşi timp, logic şi „imagologic" explică, fără îndoială – iar aceasta este a doua concluzie – de ce el pare a scoate cel mai mult în relief tot ceea ce, în corpul evreului, este cel mai *proeminent* şi, în acelaşi timp *respingător*: *faţa*, cu tenul mat şi trăsături „specifice" (nas coroiat, barbă, pistrui etc.) şi, pe de altă parte, *mirosul pestilenţial*.

Rolul principal al feţei în definiţia alterităţii evreului nu este fructul întâmplării. Ca *„loc al sensului, prin excelenţă"* – cum au caracterizat-o antropologii[18] –, graţie atât conformaţiei sale, cât şi poziţiei preeminente în corp sau, potrivit aceloraşi opinii, ca semn ce *„traduce, într-o formă vie şi enigmatică, absolutul specificităţii individuale"*[19], faţa constituie, tocmai ca urmare a acestor virtuţi, locul privilegiat al violenţei simbolice prin care alteritatea este negată, exclusă sau marginalizată. Cum a remarcat, în mod pertinent, David Le Breton, *„întrucât este marca [cea mai caracteristică a] fiinţei umane, şi expresia celei mai înalte valori pe care aceasta o încarnează, dispreţul faţă de om se traduce prin animalizarea sau înjosirea chipului său... Ura faţă de celălalt conduce la desfigurarea lui"*[20].

---

[17] Pentru încărcătura spirituală negativă a leprei (identificată, către sfârşitul secolului al XVI-lea, cu sifilisul), *v.* şi Rainer Guldin, *Körpermetaphern. Zum Verhältnis von Politik und Medizin*, Würzburg, Könighausen & Neumann, 1999, pp. 191-192.

[18] *V.* David Le Breton, *Des visages. Essai d'anthropologie*, Éditions Métailié, Paris, 2003, p. 105.

[19] *Ibidem*, pp. 10-11.

[20] *Ibid.*, p. 13.

Judecând după datele de care dispunem, celelalte defecte fizice curente – precum diformitatea membrelor, cocoașa sau nanismul – par absente dintre stereotipurile anatomice evreiești sau, în orice caz, sunt mult mai puțin menționate. O excepție notabilă există, totuși, iar ea se cuvine semnalată: *piciorul* (corelat cu *șchiopătatul intermitent*) care, după cum ne previne Sander Gilman, trebuie inclus, de asemenea, printre particularitățile „tipic" evreiești[21].

Accentul pe aceste pretinse defecte fizice apare cu atât mai puternic din punct de vedere simbolic, cu cât a coincis, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu afirmarea noului ideal al frumuseții masculine, calchiat după modelul antic grec al corpului frumos, conceput ca sumă a unor virtuți deopotrivă fizice și psihice. Atent studiate de George L. Mosse, într-o carte deosebit de instructivă[22], corespondențele dintre *corp* și *suflet* (foarte vechi în religia creștină și, apoi, în cultura europeană) și, pe de altă parte, dintre corp și idealul virilității au jucat un rol deloc neglijabil în deprecierea simbolică a evreilor, agravând-o și mai mult prin contribuția adusă, în aceeași epocă, la nașterea noilor „științe" ale corpului, precum fiziognomia[23] și antropometria,

---

[21] Stereotipul „piciorului evreiesc" – corelat cu un prezumat „șchiopătat intermitent" – decurge din identitatea stabilită (încă din Evul Mediu) dintre evreu și Diavol, al cărui semn distinctiv era, printre altele, copita despicată. În cel de-al XIX-lea veac, picioarele „deformate" ale evreilor au devenit marca patologică a unui pretins „deficit civic" (considerat, și el, ca tipic evreiesc), anume, a incapacității lor de a-și îndeplini serviciul militar și, pe cale de consecință, de a fi „buni" cetățeni, în condițiile în care armata era considerată, în secolul al XIX-lea, un foarte puternic instrument de integrare socială și, nu mai puțin, un simbol al solidarității cetățenești și devotamentului patriotic (*v.* Sander Gilman, *Le pied juif : appendice au corps juif*, in idem, *L'Autre et le Moi. Stéréotypes occidentaux de la Race, de la Sexualité et de la Maladie*. Traduit de l'anglais par Camille Cantoni-Fort, Paris, Presses Universitaires de France, 1996, pp. 163-183. Versiunea în limba engleză a acestui studiu, al cărui titlu este un joc de cuvinte (*The Jewish Foot. A Foot-Note to the Jewish Body*), a fost tipărită in idem, *The Jew's Body*, Routledge, New York and London, 1991, pp. 38-60. Îi mulțumesc d-lui Leon Volovici, profesor la Universitatea Ebraică din Ierusalim, pentru a mi-o fi semnalat și pus, cu amabilitate, la dispoziție).

[22] *V.* n. 2.

[23] Fondată de medicul elvețian Johann Kasper Lavater în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, fiziognomia stabilea o nouă metodă de observație a persoanelor, pe temeiul trăsăturilor fizice și, îndeosebi, ale feței (forma nasului, culoarea ochilor, conformația corpului etc.), din care erau deduse anumite însușiri morale. Potrivit definiției lui Lavater însuși, fizionomia era *„cunoașterea raportului dintre exterior și interior, dintre suprafața vizibilă și aceea invizibilă [a corpului]"* sau, mai succint, *„a trăsăturilor feței și a semnificațiilor lor"* (*cf.* David Le Breton, *op. cit.*, pp. 62-63, 72; George L. Mosse, *op. cit.*, pp. 11-12, 13 *sqq*; *v.* și Johann Chapoutot, *De la pierre à la chair: la fabrication du corp aryen* in *Anthropologie*

care, în primele decenii ale secolului XX au devenit, cum se ştie, componentele esenţiale ale rasismului şi antisemitismului. În acest mod, excluderea evreilor pe temeiul unor pretinse particularităţi corporale (şi, implicit, sufleteşti) s-a preschimbat într-o politică de stat, cu urmările tragice pe care le cunoaştem.

A treia concluzie pe care doresc să o formulez în încheierea acestei prime părţi este aceea că trăsăturile urâte[24] ale corpului evreiesc – cu atât mai respingătoare din punct de vedere simbolic, cu cât agresau simţurile principale: *văzul* şi *mirosul* – nu au fost creditate numai cu semnificaţii morale corespondente. Ele au devenit încă şi mai detestabile prin aluzia explicită la contactul impur cu unele materii, organe şi fiinţe, precum *sângele*, *sexul* şi *porcul*, considerate tabu-uri foarte puternice, deopotrivă în credinţa creştină şi în aceea iudaică. În acest mod, „vinovăţia" evreilor nu s-a definit numai în raport cu simbolurile şi practicile religioase creştine. Evreii au fost consideraţi culpabili şi faţă de Legea lor proprie, întrucât îi încălcau, sistematic, interdicţiile[25].

Elaborată pornind de la pretinse tare fizice, imaginea profund negativă a evreului apare, astfel, intim legată de triada *impuritate-maculare-contaminare*, ceea ce, neîndoielnic, reprezintă expresia cea mai radicală a oricărei devalorizări şi excluderi simbolice. Adevărat pentru epocile mai vechi, precum Evul Mediu, acest triplu stigmat a devenit, în epoca modernă, cu atât mai credibil, cu cât a fost „confirmat" din punct de vedere ştiinţific de medicina şi igiena secolului al XIX-lea, care au „demonstrat" că „particularităţile" fizice ale evreilor constituie tot atâtea semne nu numai ale unei stări maladive, ci – cum am spus, deja – şi ale unei „murdării" „tipic" evreieşti. Acesta este contextul în care expresia „evreu murdar" a dobândit un triplu sens, în acelaşi timp somatic şi moral: urâţenie, boală şi corupţie sufletească[26].

2) Discursul antiiudaic sau antisemit al epocii contemporane nu a adăugat nimic cu adevărat nou imaginarului corporal el evreului. Temele, profund

---

historique du corps. Sous la direction de Frédéric Duhart, avec la collaboration de Abdelhakim Charif et Yannick Le Pape, Paris, L'Harmattan, 2006, p. 19).

[24] Ca semnificant global al particularităţilor fizice evreieşti, *urâţenia* era cu atât mai stigmatizantă, cu cât se situa la antipodul mai sus menţionatului ideal al frumuseţii masculine. Raportul dintre urâţenie şi frumuseţe era simetric: dacă ultima era considerată drept expresia armoniei şi a ordinii corpului, prima – prin excelenţă disarmonică – figura agitaţia şi dezordinea, deopotrivă exterioară şi interioară (*cf.* George L. Mosse, *op. cit.*, pp. 64-66).

[25] *V.* Leviticul 15, 17, 18 (pentru interdicţiile privitoare la sânge, la sex în timpul menstruaţiei şi la incest).

[26] George L. Mosse, *op. cit.*, pp. 69-72.

insultante, au rămas aceleași, însă caracterul lor stereotip le-a făcut, uneori, să alunece dincolo de limitele paradigmei care le era specifică și în raport cu care aveau sens, pentru a se asocia altor contexte și altor personaje.

Un exemplu din acest punct de vedere îl constituie, după părerea mea, și documentele jurnalistice menționate la început. Este vorba – reamintesc – de mai multe caricaturi publicate în ziarul țărănist „Dreptatea" în lunile premergătoare alegerilor din decembrie 1927 – dar, un timp, și după aceea – care îl au, invariabil, ca protagonist pe Vintilă Brătianu.

Nu este cazul să insist aici asupra împrejurărilor politice din acel moment. Ele sunt prea bine și de multă vreme cunoscute. Reamintind doar că rivalitatea dintre țărăniști și liberali atinsese, în epocă, un nivel aproape paroxistic, aș remarca, pentru început, că desenele în cauză[27], aveau o funcție propagandistică evidentă, ilustrând schematic ceea ce, potrivit redacției ziarului (și, bineînțeles, partidului ale cărui opinii le apăra) constituiau neajunsurile guvernării liberale și defectele șefului P.N.L. Nesemnate, dar realizate, după cum o sugerează stilul, de aceeași mână, caricaturile au fost publicate, întotdeauna, pe prima pagină a ziarului, alături de editorialul semnat de unul din redactori. În toate cazurile, ele respectă regula de bază a genului, care constă în două operațiuni principale: „îngroșarea" anumitor particularități fizice pentru a face să reiasă mai bine prezumatele trăsături de caracter ale personajului pe care îl zugrăvesc[28] și crearea (sau evidențierea) unor stereotipuri semnificante cât mai lizibile, de natură să facă imediat recognoscibilă realitatea din arier-planul lor, perpetuându-i amintirea printre cititori[29].

---

[27] Îi mulțumesc dlui Ovidiu Ștefan Buruiană, colegul meu, nu numai pentru a-mi fi semnalat aceste caricaturi, dar și pentru a-mi fi atras atenția asupra naturii lor insolite.

[28] Aceasta este definiția obișnuită a caricaturii și, în același timp, cea mai veche, judecând atât după descrierea pe care i-o face Baldinucci în *Dictionnaire des termes artistiques*, 1681 (*„La caricature correspond, chez les peintres et les sculpteurs, à une méthode consistant à faire un portret le plus ressemblant possible, mais aussi à augmenter et à accentuer exagérément les défauts des traits qu'ils copient..."*), cât și după definiția din *Enciclopedia* din 1751 (*„[La caricature] c'est la représentation...d'une personne, d'une action, ou, plus généralement, d'un sujet dans laquelle la vérité et al ressemblance exacte ne sont altérées que par l'excès de ridicule. L'art consiste à démêler le vice réel ou d'opinion qui était déjà dans quelque partie, et à le porter par l'expression jusqu'à ce point d'exagération où l'on reconnai encore la chose at audelà duquel on ne la reconnaîtra plus..."*) (*v.* Annie Duprat, Pascal Dupuy, *Introduction* in „Cahiers d'Histoire. Revue d'histoire critique", n° 75, 1999 (număr tematic : « La caricature entre subversion et réaction »), p. 4).

[29] *Ibidem*, *Introduction*, p. 7.

Frapante în aproape toate aceste desene sunt, după opinia mea, câteva din *trăsăturile prezumate ca fiind ale evreului*, care ilustrează portretul pe care i-l fac lui Vintilă Brătianu, mai cu seamă *pilozitatea excesivă* (**fotografiile 2, 3 şi 4**[30]) – mult mai abundentă decât aceea a personajului real (**v. fotografia A**) – şi *fizionomia diabolică* (**fotografiile 1**[31], **7**[32] **şi 8**[33]).

Deosebit de semnificativă este, după aceea, identitatea caricaturală stabilită între omul politic liberal şi stereotipul *evreului rătăcitor* (**fotografia 6**[34]) – unde diformitatea picioarelor este scoasă puternic în evidenţă, aluzie transparentă la aşa-numitul „picior plat" (platfus) al evreilor, malformaţie asociată şchiopătatului intermitent (sugerat de baston), considerat şi el, după cum am spus, ca o „particularitate" evreiască – şi, pe de altă parte, identificarea lui cu *şoarecele* sau *şobolanul* (**fotografia 5**[35]), potrivit unei modalităţi de a-i zoomorfiza pe evrei, care datează din Evul Mediu.

Se prea poate ca intenţia acestui din urmă stereotip să fie aceea de a evoca, metaforic, mediocra vizibilitate publică a lui Vintilă Brătianu şi, la limită, preferinţa sa pentru acţiunile solitare şi ascunse, ferite de privirile scrutătoare ale adversarilor politici. De altfel, cognomenul însuşi al personajului („Şobolanul"), folosit nu numai de ţărănişti, pare a confirma această interpretare[36]. Totuşi, impresia că acest motiv animalier ar putea trimite, deopotrivă, şi la evreitate – fiind, aşadar, ambivalent – este întărită de coroborarea caricaturii menţionate cu un desen oarecum asemănător (**fotografia 11**[37]), unde, sub legenda „Reflectoarele adevărului şi patriotismul liberal", putem vedea cum şobolanii şi viermii devorează o bucată mare de caşcaval, simbolizând, de bună seamă, avuţia naţională.

Sub aceleaşi trăsături atribuite evreităţii pare a fi caricaturizat şi un alt personaj politic liberal, Istrate Micescu (**fotografiile 9 şi 10**[38]), numai că natura

---

[30] *Dreptatea*, an II, nr. 257 (22 august 1928), nr. 270 (7 septembrie 1928), nr. 296 (7 octombrie 1928).

[31] *Dreptatea*, an II, nr. 252 (17 august 1928).

[32] *Dreptatea*, an II, nr. 350 (9 decembrie 1928). Semnificativ este şi faptul că legenda acestei caricaturi se intitulează „Geniul răului").

[33] *Dreptatea*, an II, nr. 261 (27 august 1928).

[34] *Dreptatea*, an II, nr. 324 (9 noiembrie 1928).

[35] *Dreptatea*, an II, nr. 132 (23 martie 1928).

[36] Această informaţie, ca şi sugestia care o precede, mi-au fost oferite de d-nul Ovidiu Ştefan Buruiană, căruia îi mulţumesc din nou.

[37] *Dreptatea*, an II, nr. 85 (28 ianuarie 1928).

[38] *Dreptatea*, an II, nr. 305 (18 octombrie 1928).

vădit diabolică a chipului său desenat ar putea constitui și proiecția stereotipă a aceleiași însușiri, pusă de contemporani pe seama inteligenței sale deosebite.

Cât despre liderii politici țărăniști, aceștia erau, fără excepție, arătați în paginile „Dreptății" prin fotografii, ceea ce nu s-a întâmplat niciodată cu Vintilă Brătianu și ceilalți notabili liberali.

Cu o singură excepție[39], în exemplarele ziarului utilizate pentru sondajul pe care l-am întreprins nu există nici un text cu caracter explicit sau implicit antisemit, de natură să sugereze vreo analogie oarecare între liberali și evrei (cum se întâmplă, de exemplu, în publicațiile extremei drepte, unde acest gen de apropieri – care, fapt semnificativ, nu îi vizează atât pe liberali, cât pe membrii Partidului Național Țărănesc, acuzați că sprijină interesele economice ale evreilor – constituie, cum se spune, o monedă curentă). Acest lucru face cu atât mai curioasă maniera în care a fost caricaturizat șeful P.N.L. în lunile care au precedat alegerile din 1927.

Cum ne-o putem explica?

Ipoteza care îmi pare, cel puțin provizoriu, drept cea mai verosimilă este că avem de a face aici cu un efect de „glisare" a imaginilor sau, mai precis spus, de contaminare mentală. „Dreptatea" nu era un ziar antisemit – departe de asta – și, cu atât mai puțin partidul ale cărui vederi le exprima. Criticând, însă, ceea ce, potrivit echipei redacționale, constituiau tarele politicii liberale (corupția, parazitismul și clientelismul), ziarul se înscria, fără a urmări, bineînțeles, în mod deliberat acest lucru, într-o veche „paradigmă" lingvistică și imagologică, datând, în România, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care stabilea o corelație aproape automată între aceste vicii și evrei. Faptul că autorul caricaturilor din „Dreptatea" nu a găsit un mijloc, aparent, mai sugestiv pentru a le ilustra decât pretinsele particularități *fizice* evreiești este, după părerea mea, semnificativ pentru prejudecățile latente pe care societatea românească a epocii, aidoma celorlalte societăți europene, le nutrea față de această etnie.

Aceste prejudecăți erau, pretutindeni în Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și a primelor decenii ale secolului XX adevărate referințe implicite, apărând spontan, ici și colo, într-o multitudine de contexte și ipostaze, câtuși de puțin antievreiești sau antisemite. Laolaltă, ele constituiau o componentă *banală* a imaginarului social al epocii[40], ceea ce le explică

---

[39] Și anume, articolul intitulat „Corabia șobolanilor", apărut în „Dreptatea", an II, nr. 142 (4 aprilie 1928), p. 1.

[40] Expresia îi aparține Mariei-Anne Matard-Bonucci, dans *Antisémythes. L'image des Juifs entre culture et politique (1848-1939)*. Sous la direction de Marie-Anne Matard-Bonucci, Nouveau Monde Éditions, 2005, p. 16.

ubicuitatea şi lizibilitatea imediată de către un public pe cât de larg, pe atât de divers.

Nu numai acest fapt explică, însă, natura caricaturilor din „Dreptatea". În ziarele conservatoare sau aparţinând stângii politice de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului XX – dar şi în studiile mult mai elaborate – critica – inclusiv prin caricaturi – a burgheziei, „plutocraţiei" capitaliste şi presupuselor sale malformaţii de caracter (egoism, cinism, lăcomie etc.) era, în mod sistematic, construită ca ripostă la o alteritate eterogenă şi dizolvantă. În publicistica de acest gen, „burghezii" erau, mereu, „ceilalţi", străinii veniţi din altă parte, „infiltraţi" în „corpul" sănătos al naţiunii[41]. Adesea, aceste personaje erau „iudaizate", adică zugrăvite prin prisma „particularităţilor" fizice evreieşti, cum ne-o arată numeroasele desene şi caricaturi din presa europeană a primelor decenii ale veacului trecut[42].

Trebuie însă subliniat că această contaminare între capitalism (sau burghezie) şi iudeitate – întărită, după toate aparenţele, printre altele, şi de o îndelungată tradiţie a gândirii sociologice, al cărei fondator a fost Werner Sombart – nu are neapărat un specific antisemit. Mai cuând, ea se cuvine interpretată ca forma de manifestare a unui imaginar larg împărtăşit în toate societăţile europene, în centrul căruia trăsăturile fizice considerate ca fiind specifice evreilor jucau rolul – am mai spus-o – de simboluri implicite. Cu alte cuvinte – şi în termenii folosiţi de Laurent Martin – *„ceea noi interpretăm [astăzi] drept atitudini potenţial antisemite nu avea, numaidecât, în opinia contemporanilor, acest caracter"*[43].

Acest lucru nu face, însă, ca referinţele la alteritatea evreiască să fie mai puţin semnificative. Centralitatea lor în cadrul imaginarului social european de la finele secolului al XIX-lea şi prima jumătate a veacului următor ne arată singularitatea poziţiei acestei minorităţi în toate (sau în majoritatea) societăţilor epocii: o poziţie, aşa-zicând, mediană, obiect fie al incriminărilor venite din partea extremei drepte, fie al analogiilor şi stereotipurilor spontane, enunţate de partidele democratice.

---

[41] *V.* în acest sens şi publicistica politică eminesciană.

[42] *Cf.* Laurent Martin, *L'image du Juif et du bourgeois dans la presse de gauche des années trente* in *Antisémythes*..., pp. 177-179.

[43] *Ibidem*, p. 181.

A

(http://www.mapn.ro/fotodb/ministrii/33_G)

1

2

3

4

5

BCU IAȘI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6

7

8

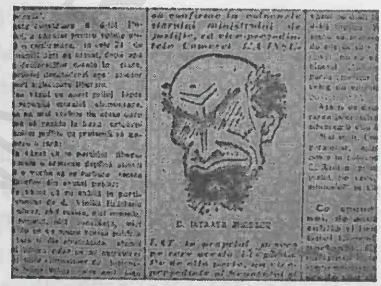

9

10

11

BCU IAȘI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MIHAI COJOCARIU

Alexandru Ioan Cuza: câteva aspecte privind alegerea şi primele zece zile de domnie

Prezentarea noastră se referă la intervalul 5-15 ianuarie 1859, adică de la alegerea colonelului Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei (5 ianuarie) şi pînă la desemnarea, prin Decretul Domnesc nr. 3, din 15 ianuarie[1], a primului guvern al Moldovei, prezidat de către Vasile Sturdza. Mărturisim că intervenţia noastră se sprijină pe o anumită insatisfacţie: în adevăr, cei mai buni cunoscători ai perioadei s-au limitat să prezinte valul de entuziasm ce cuprinsese românimea (ce s-a prelungit şi după alegerea de la Bucureşti) sau să enumere problemele (dificultăţile) aparent insurmontabile cu care s-a confruntat, încă din prima zi, noul regim. Sunt, însă, şi alte aspecte, mai „concrete" – dar la fel de importante, asupra cărora ar merita să zăbovim; este şi ceea ce ne propunem în rândurile de faţă.

În primul rând, unii diplomaţi, încă buimăciţi de efectul „loviturii de trăsnet" a alegerii de la Iaşi şi insuficient informaţi asupra circumstanţelor în care s-a realizat, au fost tentaţi să-i conteste legalitatea. Astfel, la 6 ianuarie 1859, H.L. Bulwer, ambasadorul britanic la Istanbul, îi comunica ministrului său de externe că, la o primă impresie, alegerea lui Cuza (prezentat, nu întâmplător, ca „jucător de cărţi şi conducător al revoluţiei de la 1848") îi părea nelegală[2]. Acelaşi diplomat ştia, la 8 ianuarie, că Poarta considera alegerea lui Cuza „ilegală" şi ar dori o conferinţă asupra acestei chestiuni, *care să se ţină la*

[1] Menţionăm că datele calendaristice sunt pe stilul vechi; pentru simplificare, vom folosi acelaşi stil şi pentru corespondenţa diplomatică, pe care, eventual, o vom cita.

[2] H.L. Bulwer c. Lord Malmesbury, Constantinopol, 6/18 ian. 1859, în *Documente privind unirea Principatelor* (în continuare, se va cita DUP), VII, *Corespondenţă diplomatică engleză (1856-1859)*, Bucureşti, 1984, p. 870.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Londra[3]. În Moldova, susținea englezul, Căimăcămia de trei a avut tendința de a acționa fără „predispoziția de a primi vreo instrucțiune sau sugestie"; au fost schimbați prefecții în aproape toate ținuturile și în locul lor au fost desemnați „ofițeri aflați sub autoritatea persoanei care tocmai a fost aleasă ca domn" (aspect inexact: Cuza, chiar hatman al oștirii, nu avea căderea să desemneze prefecții); la alegerea din 5 ianuarie, majoritatea de ¾ nu s-a întrunit (au fost prezenți 49 deputați; ¾ din numărul total de 67 – prevăzut de Convenția de la Paris – înseamnă 50!); lui Cuza i s-au conferit „puterile domnului" fără a se aștepta, în prealabil, aprobarea Porții. Există, pe de altă parte, „multe argumente" ca o eventuală conferință să se întrunească „în altă parte decît la Paris", pentru că ar fi „neconvenabil de a lăsa lumea să privească în mod constant spre Paris ca spre centrul de unde pornesc toate hotărârile europene"[4]. Lordul Bulwer sugera – nici mai mult, nici mai puțin – că ar fi oportun *să fie separată Franța de chestiunea Principatelor* sau măcar să fie slăbită poziția ei, prin convocarea, ca un prim pas, a conferinței reprezentanților puterilor garante la Londra – dar, atenționa diplomatul, într-o a doua depeșă, din aceeași zi (9 ianuarie), această intenție a Porții să rămână „confidențială" (să nu fie cunoscută de francezi!), până ce guvernul englez nu se va decide să o sprijine[5]. În fine, la 14 ianuarie, într-un raport ceva mai analitic, Bulwer își făcea *mea culpa*: alegerea din 5 ianuarie nu s-a făcut înainte de a noua zi de la întrunirea Adunării Elective (ci *chiar în a noua zi*!) și, deci, conform Convenției, prezența a ¾ din numărul total al deputaților nu mai era necesară. Apare, însă, un element nou: Cuza, după o informație provenită de la H.A. Churchill, consulul britanic de la Iași, nu ar accepta să se prezinte la Constantinopol pentru învestitură, decât dacă „*toți*

[3] Bulwer c. Malmesbury, Constantinopol, 8/20 ian. 1859, DUP, VII, p. 874.

[4] Bulwer c. Malmesbury, Constantinopol, 9/21 ian. 1859, DUP, VII, pp. 876-877. Vezi și *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, I, *Documente externe*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 309-310.

[5] Bulwer c. Malmesbury, Constantinopol, 9/21 ian. 1859, DUP, VII, p. 878. Derutat, Malmesbury l-ar fi întrebat pe Rudolf von Apponyi, trimisul Austriei la Londra, ce se știe despre alegerea lui Cuza, pentru că, de la Constantinopol, Bulwer îi spune că nu a obținut decât 48 de voturi din 60, pe când, de la Paris, „i se scrie" că a fost ales cu unanimitatea voturilor (Apponyi c. K.F. Buol von Schauenstein, Londra, 10/22 ian. 1859, în *Românii la 1859*, p. 312. Pe de altă parte, ambasadorul Turciei la Londra, Constantin Mussurus (căsătorit cu o soră a lui Nicolae Conachi Vogoride), nu primise încă instrucțiuni de la guvernul său referitor la alegerea de la Iași, dar opinia lui personală era că, dacă în Țara Românească se va alege un unionist, „mai cunoscut", Cuza, „un om de paie", își va da demisia în favoarea valahului. Ignoranță, iluzionare, întreținere de ape tulburi? Greu de răspuns; caracterizări apropiate, ca semnificație, ale alesului Moldovei, le aflăm în unele texte „gregoriene" (*ibidem*).

reprezentanții [Puterilor], *în unanimitate*"(s.n.), ar insista în acest sens. „Această declarație arată", conchidea Bulwer, un om cumpănit și pătrunzător, „spiritul în care, dacă rămâne la putere, va continua guvernarea sa"[6]. Este, acesta, am adăuga noi, unul dintre primele exemple ale așa-numitei *politici a faptului împlinit* !

Dacă „insinuările" englezilor pot fi înțelese, în măsura în care le raportăm la interesele lor de un ordin mai general, nu la fel stau lucrurile în cazul agenților Franței. Victor Place, consulul de la Iași și partizanul interesat al beizadelei Grigorie M. Sturdza, a resimțit ca o înfrângere personală alegerea lui Cuza, deși s-a străduit să o prezinte drept „triumful cel mai eclatant al politicii franceze"[7]. Reaua lui credință sau, în cel mai bun caz, lipsa de informație (nu mai era „ciceronele" de altădată al Partidei naționale!) par a fi responsabile, de exemplu, de ezitările unui A. de Lallemand, însărcinatul cu afaceri al Franței la Constantinopol. Într-adevăr, acesta din urmă, după ce consemnează că „bomba" alegerii lui Cuza s-a aflat la Poartă, la 6 ianuarie dimineața, are îndoieli cu privire la venitul de 3.000 ducați cerut de legea electorală anexată Convenției (argument al „gregorienilor", în mod cert „transmis" de Place, dar fără nici o acoperire) drept condiție a eligibilității, după cum „regretă" hotărârea Adunării Elective de a remite puterea noului domn, fără a se aștepta cuvenita învestitură[8]. Ni se pare clar faptul că Lallemand era fie prost informat (vezi raportul din 9 ianuarie[9]), fie chiar rău intenționat[10].

---

[6] Bulwer c. Malmesbury, Constantinopol, 14/26 ian. 1859, DUP, VII, p. 882.

[7] V. Place c. Ed. Thouvenel, Iași, 13/25 ian. 1859, în DUP, VI, *Corespondență diplomatică franceză (1856-1859)*, București, 1980, pp. 175-176.

[8] A. de Lallemand c. Al. Walewski, Pera, 7/19 ian. 1858, DUP, VI, pp. 434-435. La Istanbul, pe de altă parte, oamenii politici erau vădit în contra dorințelor românești. Era interzisă, de exemplu, utilizarea, de către presa turcească, a denumirii de „Principatele Unite" („inspirație" austriacă!), deși Poarta își pusese semnătura pe Convenție (vezi Walewski c. Lallemand, Paris, 9/21 ian. 1859, DUP, VI, p. 436).

[9] Lallemand c. Walewski, Pera, 9/21 ian. 1859, DUP, VI, p. 437. Lallemand nu se putea decide asupra numărului deputaților din Electiva Moldovei, deși acesta era prevăzut expres în Convenție! Fără îndoială, Victor Place, „gregorian" notoriu, era în mare dificultate. Nu i-a transmis lui Lallemand, corect, „mișcările" din Electiva Moldovei, deși era perfect informat asupra lor. Despre „conspirația" lui Grigorie Sturdza nu a suflat o vorbă, fapt care-l determină pe Lallemand să aprecieze că „mișcarea nu e atât de alarmantă (Lallemand c. Walewski, Pera, 20 ian./1 febr. 1859, DUP, VI, p. 442). Cu patru zile înainte, același Lallemand vorbea de „o conspirație revoluționară", după formula „alarmiștilor" (Lallemand c. Walewski, 16/28 ian. 1859, DUP, VI, p. 440). Victor Place, inimosul de altădată, devenise un mărunt vânător de galbeni, pe care i-a căutat cel puțin la două uși.

De fapt, cum s-a mai sugerat, din Iaşi nu s-a dorit transmiterea unor informaţii *corecte şi complete*. Numărul deputaţilor din Electiva Moldovei s-a fixat, după invalidări succesive şi perfect justificate, la 55. Dintre aceştia, au fost prezenţi, la şedinţa alegerii, 49; trei au absentat pe motiv de boală (Şt. Catargiu, P. Rosetti Bălănescu şi beizadea N. Suţu, ultimul chiar bolnav) şi trei „nu au venit" (Panait Balş, N. Istrati, Gr. M. Sturdza)[11]. Predarea „frânelor puterii" către domnul ales s-a produs tot pe 5 ianuarie, prin decizia unanimă a Adunării Elective (vezi *Instrucţiile pentru alegerea Domnului* din 4/16 ianuarie 1859), în temeiul că textul Convenţiei nu condiţiona exercitarea puterii de aşteptarea momentului învestiturii[12]. Nu a fost, categoric, o „greşeală", deşi întârzierea acordării învestiturii le-a produs nu puţine necazuri lui Cuza şi oamenilor săi, prelungind o situaţie de provizorat, întărind impresia lipsei de legitimitate şi, deci, subminând autoritatea puterii princiare. Tergiversarea acordării învestiturii, complicată, în plus, şi de alegerea de la Bucureşti, nu s-a datorat, însă, în mod exclusiv Porţii sau presiunilor unor ambasadori de la Constantinopol, ci şi unor solicitări exprese *româneşti*. După o sursă indirectă, de exemplu, imediat după alegerea lui Cuza la Iaşi (la 5 ianuarie 1859, pe la orele 16-17), partizanii lui Grigorie Sturdza s-au adunat la reşedinţa acestuia (beizadeaua stătea în casa părintească de pe Str. Lozonschi, pe când Mihail vodă era găzduit în palatul Roznovanu), fiind asiguraţi de către prinţ că nădejdea nu e pierdută: „Dar lasă că

---

[10] Lallemand c. Walewski, Pera, 14/26 ian. 1859, DUP, VI, pp. 438-439.

[11] N. Suţu, într-adevăr, era bolnav de câteva zile bune, fapt care l-a împiedicat să participe şi la întrunirea istorică de la „Elefant". Ceilalţi au lipsit, în mod cert, cu premeditare. Ca separatişti, nu au dorit să semneze moţiunea Adunării Elective (5 ian. 1859, orele 11), prin care se declara că Moldova doreşte tot unire cu prinţ străin. La fel de plauzibil este să admitem că nu doreau să-şi dea votul lui Cuza şi să presteze jurământul de credinţă, atâta vreme cât considerau că lupta lor nu era cu desăvârşire pierdută. Să fi boicotat alegerea de domn în nădejdea că nu se va întruni cvorumul cerut de Convenţie? O atare intenţie ar fi putut exista (şi un argument indirect ar fi confuzia diplomaţilor străini în legătură cu acest aspect), atunci, însă, ar fi trebuit să vedem un absenteism solidar al „mihăilenilor", mai cu seamă, pentru că beizadea Grigorie Sturdza avea, deja, o altă strategie, ce trebuie analizată separat. Ca fapt divers, să observăm că Petrache Rosetti Bălănescu (a nu fi confundat cu vărul omonim, poreclit Lungu), decanul de vârstă al Electivei, s-a dat bolnav, pe când fiul său, Nicu, cel mai tânăr deputat, a fost prezent. Panait Balş, castelanul de la Iveşti, era categoric „omul" Austriei; îl vom vedea, în continuare, complotând împotriva lui Cuza. Cât despre Nicolae Istrati, „ideologul" separatist, casa lui era „ornată" cu perdele negre. Puţin mai târziu, dezvelea, la Rotopăneşti, statuia Moldovei îndurerate.

[12] Vezi *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Dimitrie A. Sturdza şi J.J. Skupiewski (în continuare, se va cita AD), VIII, Bucuresci, 1900, p. 319.

nu domneşte Cuza, că n-o să-l întărească [învestească] Poarta! Am scris [deja!] doar eu la prietenii mei din Constantinopol. Nu degeaba am fost Miohlis (sic!) – Paşa !"[13]

Era, am putea zice, ultimul gest de forţă al Căimăcămiei de trei a Moldovei (Anastasie Panu, V. Sturdza, I.A. Cantacuzino-Zizin), primul guvernământ românesc care, după spusa lui Kogălniceanu, după mai bine de un secol şi jumătate, nu doar s-a mulţumit să afirme autonomia, ci a şi consacrat-o prin exercitare efectivă. Aşa se şi explică demnitatea, de ton şi de limbaj, a „instrucţiilor de păzit" primite de cei trimişi la Constantinopol pentru obţinerea învestiturii (C. Negri, Nicu Catargiu, col. Mavrichi), în 9 ianuarie 1859, din partea miniştrilor de finanţe şi de externe (Manolache Costachi Epureanu şi V. Alecsandri)[14].

Dar, este drept să recunoaştem, predarea „frânelor puterii" către domnul ales de către cei trei caimacami a determinat efectul nedorit al unui evident *vid de putere*, care a durat cel puţin până la 15 ianuarie 1859, când a fost instalat Guvernul V. Sturdza. Cuza nu avea învestitura, iar miniştrii guvernului interimar se aflau în funcţie, deşi caimacamii, şefii lor, îşi încetaseră mandatul. Domnul şi-a intrat în atribuţii încă din după-amiaza zilei de 5 ianuarie (audienţe, rapoarte

---

[13] Informaţia provine de la V.A. Urechia, fiind „lansată" într-un discurs rostit la 24 ian. 1901. Şi chiar dacă ar obţine învestitura, ar fi adăugat beizadea Grigorie, „am eu ac de cojocul lui Cuza": „cu Inge al meu (un fost tutungiu din Iaşi), adun câţiva vagabonzi, îi înarmez, dau iuruşi la palatul lui musu Cuza şi mi-l umflu de i-o trece pofta de domnie!" (Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, I, Iaşi, 1923, p. 160).

[14] *Instrucţiile* în DUP, III, *Corespondenţă politică (1855-1859)*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1963, p. 474. Vezi şi documentul următor (pp. 474-475), prin care Alecsandri îi cere lui Negri să prezinte Porţii şi „copie legalizată" de pe adresa de mulţumiri şi recunoştinţă către Puteri, adoptată de Electiva Moldovei în şedinţa istorică din 5 ianuarie (pe aceeaşi hârtie, Negri a notat: „Nu l-au priimit turcii"!). În *Instrucţii* se preciza că delegaţia va solicita acordarea învestiturii, „potrivit capitulaţiilor şi Convenţiei" (de la Paris), în termen de o lună (art. 1). Dacă Poarta s-ar întâmpla să aibă rezerve sau observaţii „asupra modului" de a da învestitura *precum sunteţi îndatoraţi a o cere*, apoi cei trei să se retragă şi să motiveze formal retragerea, atât faţă de guvernul otoman, cât şi faţă de ambasadorii puterilor garante (art. 2, s.n.). Dacă învestitura se va da „potrivit art. 1" (*singura manieră acceptabilă* la Iaşi !) şi „dacă ar trebui niscaiva neapărate subalterne cheltuieli", apoi delegaţia e autorizată să contracteze un credit „de la cinci sute până la una mie galbeni" (art. 3). Suma, insignifiantă, nu era destinată „ungerii" unor demnitari otomani; pentru o asemenea „operaţiune" erau necesare zeci, dacă nu sute de mii de galbeni (cam acesta a fost nivelul „cheltuielilor" făcute la Istanbul, spre 1859, de către, între alţii, Theodor N. Balş, Lascăr Cantacuzino Paşcanu, Nicolae Conachi Vogoride, Mihail Sturdza, Grigorie M. Sturdza).

etc.[15]), dar activitatea sa, chiar ţinând cont de necesara acomodare, pare puţin intensă, cel puţin dacă ne referim la hârtiile oficiale: *Manifestul către ţară*[16], patru „înalte ordine de zi" către oaste (numirea col. Milicescu în postul de hatman interimar, „prefacerea caschetelor la toate armele", cu semnele lor distinctive, deviza „Onor şi Patrie" pentru oştire[17]) şi trei decrete domneşti (primul, din 9 ianuarie, se referă la înaintarea la gradul de general, fapt fără precedent, a col. Milicescu, al doilea nu ne este cunoscut, al treilea, din 15 ianuarie, anunţă componenţa primului guvern al domniei lui Cuza[18]). Cam puţin, am spune, dacă adăugăm şi faptul că Electiva a intrat, de nevoie, în aşteptarea formării guvernului, într-o vacanţă prelungită, până la 20 ianuarie 1859. În şedinţa din acea zi, Kogălniceanu observa, cu dreptate, că decretele domneşti nu au fost contrasemnate de către miniştrii de resort, aşa cum prevedea Convenţia, în baza principiului responsabilităţii ministeriale[19]. Nu ştim ce explicaţie a primit Kogălniceanu, *după şedinţă*, de la titularul Dreptăţii (Manolache Costachi Epureanu), dar e limpede că *vidul de putere* era o realitate. Anumite trăsături ale domniei lui Cuza (vădit caracter interimar, resimţirea, dureroasă, a *lipsei unei legitimităţii recunoscute*, tirania mandatului imperativ, instabilitatea guvernamentală, problemele financiare, cele sociale etc.) pot fi sesizate încă din aceste zile, în ciuda entuziasmului consumat în sindrofii de tot felul. În plus, s-ar putea admite că „începuturile" viitoarei *camarile* sunt şi ele, deja, vizibile. Maiorul Nicolae Pisoschi, care, cel mai plauzibil, a propus candidatura lui Cuza la tronul Moldovei, în noaptea de 3 spre 4 ianuarie 1859, la „Elefant", îl însoţea ca o umbră – şi contemporanii nu aveau o părere prea bună asupra caracterului său[20]. Iancu Alecsandri, aflat la Paris şi bine informat de către fratele Vasile

---

[15] Astfel, rapoartele lui V. Alecsandri şi P. Donici, miniştrii de la Externe şi Lucrări Publice, din chiar ziua de 5 ianuarie 1859 (Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1970, pp. 87-88), apoi cele prezentate de Al. Beldiman, administratorul ţinutului Iaşi, şi col. Manu, şeful poliţiei Capitalei. Raportul celui din urmă se referea la starea sănătăţii locuitorilor din Iaşi, cu date statistice, la persoanele intrate şi ieşite din oraş, cele aflate în arestul poliţiei, numărul slugilor din Iaşi, corpul pompierilor, organigrama poliţiei (*ibidem*, p. 88 şi n. 3).

[16] AD, VIII, pp. 353-354. Este documentul cu enigmatica formulă „fratele nostru, domnul din Valahia"!

[17] AD, VIII, pp. 356, 374, 425-426.

[18] AD, VIII, pp. 403, 475-476.

[19] Vezi *Procesul-verbal no. 7*, din 20 ian./1 febr. 1859, AD, VIII, p. 506.

[20] Vodă Grigorie Al. Ghica l-ar fi făcut ispravnic de Dorohoi, după Constandin Sion, „nu doar că hărnicia sau neînteresateţa l-au chemat la acel post, ce linguşirea la care-i desăvârşit"

(ministru de externe atât în guvernul interimar, cât şi în primul guvern al lui Cuza; pe deasupra, ulcerat de năruirea propriei şanse la domnie), îi telegrafia imediat, felicitându-l pentru alegere pe noul domn (alegere pe care presa franceză o considera un „eveniment european")[21]. Lui vodă îi sunt alături, agasându-l cu informaţii veninoase (prea multe pentru a le aminti în acest context), fraţii Iancu şi Nicolae Docan, verii săi drepţi. Primul i-a sprijinit, ca „lider" al aşa-numitei „Bande negre", în tentativa de a fi desemnaţi drept candidaţi ai Partidei naţionale la tronul Moldovei, în ordine, pe Costache Negri şi Vasile Alecsandri. Alături îi este şi cel mai bun (şi adevărat!) prieten, Iordache Lambrino, pe care, personal, credem că ar fi nedrept să-l plasăm între membrii camarilei. Acest senior de ţară (căsătorit cu Zoe, soră cu Elena Doamna, dar Zoe a murit în 1858), a preferat o viaţă simplă tentaţiei „marii politici" şi, ce este mai concludent, a murit sărac. Profitor s-a dovedit, în schimb, vărul primar al lui Iordache, Scarlat Lambrino, numit, în ziua de 19 ianuarie 1859, administrator (ispravnic) de Fălciu[22]. În fine, după o informaţie pe care, deocamdată, nu o putem corobora cu alte surse, vestitul, între toţi, Cezar Liebrecht, a fost „înscris în controalele armatei" în ziua în care Al.I. Cuza a fost ales domn la Iaşi![23]

Constituirea primului guvern Cuza a fost o întreprindere pe cât de anevoioasă, pe atât de penibilă. Pe rând, Anastasie Panu, Lascăr Rosetti, Manolache Costache Epureanu, Alecsandri, Kogălniceanu au eşuat în tentativa de a forma o echipă ministerială ori au declinat oferta domnitorului. Partida naţională se spărsese, cumva, în coterii personale, fapt evident încă din perioada confruntărilor în perspectiva desemnării candidatului ei la domnie. Componenţa Guvernului V. Sturdza, instalat, aşa cum am mai precizat, la 15 ianuarie (prezidentul era şi titular la Interne, Manolache Costache Epureanu – Dreptate, Lascăr Rosetti – Finanţe, Costache Rolla – Culte şi Instrucţiune Publică, Vasile Alecsandri – Trebile din Afară, Dim. Sc. Miclescu – Lucrări Publice, gen. Costache Milicescu – Război) ni se pare echilibrată, fiecare ministru fiind recunoscut pentru capacitate (poate cu excepţia lui Miclescu) şi probitate (poate

---

(Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contimporane. Boierii moldoveni*, Bucureşti, 1973, p. 206).

[21] Constantin C. Giurescu, *op.cit.*, p. 51, n. 1.

[22] Vezi *Decretul No. 9 al Domnitorului Moldovei*, 19/31 ian. 1859, AD, VIII, p. 501. Între cei zece ispravnici nou numiţi, aflăm şi alţi „amici" ai lui Cuza: Vasile Romalo (Tecuci), Costache Costăchescu (la rigoare, Constantin Costachi!) (Tutova), Al. Stăjescu (Vaslui), Mihăiţă Jora (Neamţ).

[23] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice 1848-1903*, Traducere din limba franceză, introducere, note şi comentarii de Georgeta Filitti, Bucureşti, 2002, p. 100.

cu excepția lui Rolla). Cu toții, însă, făceau parte din cercul amicilor lui Cuza, fapt de natură să alimenteze, cum s-a întâmplat îndată, bârfa politică.

Într-adevăr, prezidentul, Vasile Sturdza, era considerat de mulți contemporani un veritabil oportunist[24], fără a-i lipsi, în același timp, intențiile bune; un om mai curând înclinat spre munca tăcută, fie și întru împlinirea propriilor ambiții, și, implicit, prea puțin atras spre elocvența de tribună. Cumnat cu Negri și Vogoride (prin soția de-a doua, Zulnia, născută Negri), l-ar fi sprijinit pe primul, în perspectiva tronului: dar nu cu suficientă convingere, înțelegem noi, întrucât se visa pe el însuși în fruntea Moldovei – acesta este și motivul pentru care nu s-a retras de pe *lista oficială* a candidaților la tron, așa cum au procedat, benevol, ca să dăm doar exemple din Partida națională, Kogălniceanu, I.A. Cantacuzino-Zizin sau beizadea Constantin Gr. Ghica. Nu a fost, însă, un caz singular: alți trei miniștri (Manolache Costachi Epureanu, Vasile Alecsandri și Lascăr Rosetti) au procedat în mod similar, mizând, cu alte cuvinte, pe noroc, pînă în ultima clipă. Lascăr Rosetti, cel puțin, departe de a se fi retras din cursa electorală (pe motiv că i s-ar fi părut caraghios ca Moldova să aibă un domn Lascăr I, cum i-ar fi mărturisit nepotului de frate, istoricul Radu Rosetti), a participat la ultimele balotaje de la „Elefant" – și neizbânda, bănuim, l-a acrit definitiv. Ciudat, el și demisionează din Guvernul V. Sturdza, după numai opt zile, pentru că, după nepotul istoric, nu se putea împăca „cu domnia vorbelor goale și a poftelor personale"![25].

Un caz interesant, pe lista miniștrilor, este acela al lui Dimitrie Scarlat Miclescu, nu atât pentru că fusese un „gregorian" militant (într-un posibil Guvern Anastasie Panu, primul încercat de Cuza, în chiar după-amiaza zilei de 5 ianuarie 1859, era să intre și Constantin Hurmuzachi, principalul „ideolog gregorian"[26]) sau pentru că tatăl său fusese separatist notoriu, deputat în

---

[24] Sunt și caracterizări cu mult mai aspre. Pentru Jean Alexandre Vaillant, „gregorian", Vasile Sturdza era un „semiretrograd și semiprogresist"; altfel spus, fără idei clare și fără curajul „convicțiilor". V. Sturdza ar fi lucrat pentru el, dar pe sub mână. Fără îndoială, Vaillant îl judeca prin comparație cu Anastasie Panu, omul „fatal" al momentului. Vezi *Raportul confidențial* adresat contelui Walewski, Iași, 5 martie 1859, AD, IX, p. 294.

[25] Din acest moment, adaugă Radu Rosetti, „văzu numai abuzurile și corupția, fără a voi să ia în privire pasurile urieșe făcute de țară pe fiecare zi" (*Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti, foști proprietari ai moșiei Bohotinul*, Extras din AARMSI, seria II, tom. XXVIII, București, 1906, p. 34).

[26] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, revăzută de autor, XIII, *Domnia lui Cuza Vodă 1859-1866*, partea întâia, București, 1930, p. 24. Potrivit lui Xenopol,

Adunarea ad-hoc, conform rezultatului primelor alegeri anulate, ci pentru firea lui directă, cam din topor (era şi poreclit Miclescu-Topor, pentru că folosea, în chip de baston, unealta amintită).

Să mai notăm, în fine, că Guvernul V. Sturdza conţinea doi cumnaţi (V. Alecsandri şi C. Rolla, chiar dacă sora primului, Catinca, murise în 1857), un văduv (Rolla) şi, dacă nu greşim, trei holtei (Alecsandri, Rosetti şi Miclescu).

Concomitent, ca principal redactor al „Stelei Dunării. Zimbrul şi Vulturul", Kogălniceanu a fost, în acele zile, foarte activ (şi ciudat de bine informat). În afară de răfuiala cu învinşii „gregorieni" şi „mihăileni", publica, număr de număr, analize politice de mare ţinută, în care încăpeau, nu-i vorbă, şi propriile-i ambiţii. „Patria", foaia „mihăilenilor", deja muribundă, a ieşit, totuşi, cu un număr special, chiar ziua de 5 ianuarie, în care anunţa (şi *celebra*!) alegerea lui Cuza! De altfel, nu puţini separatişti notorii s-au grăbit, fără ruşine, să-şi prezinte „omagiile" lui vodă, în nădejdea, desigur, primirii unei sinecuri oarecare. Aşa, arhiereul Vladimir Suhopan, egumen, în acel moment, la Dolješti, îl felicita pe domn şi îi ura ca, prin faptele sale, să fie comparat cu Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare[27]. Acest ambiţios vlădică (nu a fost singurul; el poate fi pus alături de nefericitul episcop al Huşilor, Meletie Istrati, mort de inimă rea în 1857; de Nectarie Hermeziu Sotiriopoleos, locotenetul de episcop de Roman, cel care a votat contra unirii în Adunarea ad-hoc; de Meletie Racoviţă Sardeon, veşnic vânător al scaunului mitropolitan şi „deschis" oricărei „tranzacţii" pentru realizarea acestui obiectiv) ar fi meritat, pentru faptele sale („săparea" consecventă şi profund oneroasă a episcopului Filaret Scriban, pentru adjudecarea postului aceluia, de director al Seminarului de la Socola; nesupunerea, până la obrăznicie, faţă de chiriarhul Sofronie Miclescu etc.), în alte vremuri, caterisirea bisericească şi pedeapsa puterii seculare. Alt lider separatist, Gheorghe Asachi, îi trimite lui Cuza, la 20 ianuarie 1859, o scrisoare şi o *compunere*![28] Măcar Asachi este consecvent: l-a adulat pe Mihail Sturdza, pe Grigorie Al. Ghica, pe cei doi caimacami separatişti, Balş şi Vogoride; i-a „cântat" pe turci, pe ruşi, pe austrieci – şi nu s-ar da în lături să-i cânte pe chinezi, dacă ar veni ocazia, după spusa lui Kogălniceanu. Încă şi mai „curios" este cazul lui Ştefan Catargiu: acest „bătrân sinistru", având, totuşi, un caracter de o labilitate puţin obişnuită, după tot ce făcuse în toamna anului 1858, în

---

Guvernul Panu, în afară de Constantin Hurmuzachi, era să fie compus din Al. Cantacuzino (romancierul), Leon Sturdza, Leon Ghica şi generalul Costache Milicescu.

[27] Constantin C. Giurescu, *op.cit.*, p. 51, n. 1.

[28] *Ibidem.*

calitate de caimacam (trădarea Partidei naționale, colaborarea cu trimisul extraordinar turcesc Afif Bei, solicitarea intervenției armate străine), reclama, senin, după ce nici n-a voit să-l aleagă pe Cuza, vicepreşedinția Adunării Elective a Moldovei (de fapt, conducerea efectivă, pentru că mitropolitul, ca preşedinte de drept, era mai mult *pro forma*)![29]. Suntem de părere că nu doar amnezia foştilor separatişti poate fi o explicație, ci şi „toleranța" lui vodă Cuza, ca să nu mai vorbim de lipsa cronică de concepție a bărbaților noştri politici.

Pe acest fond, de bucurie, amestecată cu anxietatea provocată de aşteptarea înfrigurată a alegerii de la Bucureşti, a izbucnit, aparent din senin, ca o lovitură de trăsnet, scandalul „complotului polonez", orchestrat din umbră de beizadea Grigorie M. Sturdza, ce urmărea răsturnarea lui Cuza şi adjudecarea tronului, inclusiv prin lichidarea principalilor lui colaboratori (între cei vizați, Kogălniceanu şi Costachi Epureanu). Complotiştii, deconspirați în dimineața zilei de 10 ianuarie, au fost arestați cu zecile, mai puțin Gr. Sturdza (Cuza nu avea nevoie de martiri!), care a avut tupeul să se disculpe, într-o scrisoare publicată, în virtutea dreptului la replică, în coloanele „Stelei Dunării". Procesul intentat complotiştilor, ce s-a târât mai bine de un an de zile, judecat de cea mai înaltă instanță, Divanul Domnesc (ulterior Curtea Princiară), a fost suficient de bine prezentat de Gheorghe Duzinchevici[30], aşa încît ni se pare fără folos să mai insistăm, în acest cadru, asupra lui. Totuşi, un anumit fapt merită să fie evidențiat: după cum am mai menționat, Grigorie M. Sturdza nu s-a prezentat la şedința Adunării Elective din 5 ianuarie 1859, în care Al.I. Cuza a fost ales şi proclamat domn al Moldovei; el nu a dorit, aşadar, să se lege prin jurământ public față de acela pe care, indiferent cine ar fi fost ca persoană, avea de gând să-l răstoarne şi să-l suprime fără cruțare. „Complotul polonez" a fost urmat de altele (în februarie-martie 1859, a fost anihilat, la Bucureşti, complotul „maşinii infernale" al celor şapte supuşi austrieci etc.), el părând a deschide o altă trăsătură a domniei lui Cuza Vodă, ce poate fi adăugată la cele deja menționate.

---

[29] „Steaua Dunării", nr. 13, 20 ian. 1859 şi AD, VIII, pp. 535-536.

[30] Gheorghe Duzinchevici, *Beizadea Grigore Sturdza şi polonii (legături polono-române în anii 1858-1859)*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1941, p. 29 şi urm. Autorului i-a scăpat, totuşi, un dosar, aflător la arhivele din Iaşi: acela al *judecării recursului* cerut de complotişti. Pentru această afacere, vezi AD, VIII, pp. 469-470, 486-487, 490-491; DUP, VI, pp. 439-440, 441-442; DUP, VII, pp. 887-890, 927-928, 943-944; *Ducumente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, I, (*1859-1861*), Ed. Academiei, [Bucureşti], 1989, p. 5 şi nota 1 de la subsol.

GHEORGHE CLIVETI

De la dreptul natural şi al ginţilor la dreptul internaţional. Comentarii din perspectiva istoriei tratatelor

Studiul relaţiilor internaţionale din epoca modernă s-a exprimat, mai întâi, ca *istorie a tratatelor*. Denumirea acesteia a venit de la principalele *surse documentare* utilizate în scrierea ei. O *istorie* ce a început să prindă contur încă din primele secole ale epocii moderne. Atunci au survenit, cum se ştie, mutaţii profunde în concepţia juridică despre relaţiile între state. Mai exact spus, atunci a fost fondat *dreptul internaţional public modern* prin contribuţiile unor Jean Bodin, Alberico Gentili, Hugo Grotius, Samuel Puffendorf etc.[1] *Noul* drept promova, între altele, *principiul raţiunii de stat*, în virtutea căruia entităţile statale suverane urmau să intre ca „persoane juridice" în raporturi mutuale. Voinţa monarhilor nu mai putea face, ea singură, legea în „afacerile externe", chiar dacă pe planul vieţii publice interne „capetele încoronate" mai aveau încă prerogative absolutiste. În planul „afacerilor externe" monarhii nu mai erau priviţi ca „proprietari", ci ca „uzufructuari" ai atribuţiilor în stat[2]. Ei continuau să decidă (să semneze sau să sancţioneze) acte contractuale externe (tratate, convenţii etc.), însă făceau aşa ceva *întru* servirea *raţiunii de stat*, Pacea din Westphalia de la 1648 confirmând din plin acest fapt[3]. Treptat, sub impactul revoluţiilor, voinţa monarhică avea să înceteze a mai fi *sursa legii* şi în viaţa internă a statelor, încât şi aceasta din urmă să fie consonantă cursului *legal* al vieţii internaţionale.

---

[1] Robert Redslob, *Histoire des grands principes du droit des gens depuis l'antiquité jusqu'à la veille de la Grande Guerre*, Paris, 1923, pp. 51 şi urm.

[2] Heinz Duchhardt, *Friedenkongresse im Zeitalter des Absolutismus. – Gestaltung und Strukturen*, in *Rapports* (XV-e Congrès international des Sciences historiques, Bucarest, 10-17 août 1980), vol. I, Bucureşti, 1980, pp. 204-208.

[3] *Ibidem*.

BCU "MIHAI EMINESCU" UNIVERSITY LIBRARY

Pe bazele *noului drept*, viața internațională s-a exprimat ca *sistem de state*[4], în cuprinsul căruia respectul mutual al „proprietăților" (teritoriilor) presupunea asigurarea „echilibrului de forțe". În cazul când un stat puternic anexa sau anunța că anexează „provincii" ale altuia, de regulă mai slab, surveneau războaie implicând, pe lângă cele două „părți beligerante", și altele, războaie a căror încheiere se constituia „într-o reașezare a echilibrului" prin practica „compensațiilor teritoriale"[5]. Totul părea să se subsumeze unui *sistem* ale cărui fundamente erau *tratatele*. Acestea determinau, în fond, cadrul juridic al raporturilor interstatale, cadru a cărui devenire s-a constituit în obiectul (domeniul) *istoriei tratatelor*. Frecventul recurs la actele contractuale între state a și făcut necesară publicarea de „colecții de tratate" încă din ultima parte a secolului XVI, urmând ca în secolele XVII-XVIII o asemenea activitate să atingă „culminația"[6]. Publicarea sau editarea „colecțiilor" s-a făcut la început sub „patronajul" exclusiv al suveranilor, urmând ca spre finele secolului XVIII să-și intre „în deplin rol" mediile academice, merite cu totul deosebite revenind Universității din Göttingen[7]. Iar la publicarea sau editarea *surselor* s-a conectat strâns evoluția *istoriei tratatelor*, care, fiind ilustrată de „spirite erudite"[8], s-a exprimat într-un veritabil „torent de volume" pe timpul secolelor XVII-XVIII și în prima parte a secolului XIX. *Surse* pentru o anumită *istorie*, *tratatele* reprezentau, în același timp, principala *sursă* a dreptului internațional[9]. Afirmarea acestui drept a presupus, cu necesitate, atât clarificarea resorturilor de principiu și de fapt ale tratatelor, cât și devenirea formală în timp a acestora din urmă. *Istoria tratatelor*, constata Mario Toscano, a tins, de la începuturile ei, să dea expresie unei anumite părți a dreptului internațional, bazată pe actele contractuale între state, însă, prin însuși spiritul său, prin însești normele sale

---

[4] Pentru detalii, v. G. Zeller, *Les temps modernes*, 2-e partie: *De Louis XIV à 1789*, vol. III din *Histoire des relations internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, Paris, 1954, *passim*; René Remond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, I. *L'Ancien Régime et la Révolution, 1750-1815*, Paris, 1974, pp. 119-122.

[5] Charles Dupuis, *Le principe d'équilibre et le concert européen de la paix de Westphalie à l'acte d'Algésiras (1909)*, Paris, 1909, *passim*.

[6] Gh. Cliveti, *Un capitol aparte al documentaristicii moderne: editarea „marilor colecții de tratate internaționale" (secolele XVII-XVIII)*, în AIIAI, t. XXXIII, Iași, 1996, pp. 303-318.

[7] *Ibidem*, pp. 316 și urm.

[8] Denys Peter Myers, *Manual of Collections of Treaties and of Collections Relating to Treaties*, Cambridge-Mass. și Londra, 1922, pp. 17 și urm., 577-604.

[9] Charles de Visscher, *Contribution à l'étude des sources du droit international*, în „Revue de droit international et de législation comparée", 3-e série, vol. XIV, Paris, 1933, pp. 395-420.

metodologice, ea, aceeaşi *istorie*, a „valorificat" actele de genul menţionat atât în sensul lor juridic, cât, mai ales, ca documente istorice (*„History of treaties or, more precisely, the history of that part of international law based on treaties, it is a history that considers treaties not only in their legal sense but rather as historical documents*")[10].

Pentru o cât mai nuanţată înţelegere a ceva ce a exprimat o parte de rezistenţă a unui întreg, se impune ca tocmai întregul, *dreptul internaţional*, să fie în prealabil explicat, la parametrii fundamentării şi afirmării lui în „amurgul Evului Mediu" şi începuturile Modernităţii. Altfel, s-ar putea crede că *istoria tratatelor* ar fi urmat să privească doar succesiunea în timp de acte contractuale, reduse axiologic la sinea lor, după cât şi cum au urmat anumite criterii de formă şi de conţinut. Privind, însă, acele acte nu doar „în sensul lor juridic", ci şi ca „documente-mărturii despre trecut", *istoria tratatelor* a tins mereu să dea o expresie concentrată, intens relevantă, *dreptului internaţional*. Prin chiar obiectul ei imediat şi explicit de analiză, *istoria tratatelor* s-a conectat strâns, ca într-un biotop, la devenirea *dreptului internaţional*. Întruchipând un atare obiect, *tratatele*, surse principale ale dreptului internaţional, au decurs, la rândul lor, din acel drept, mereu preexistent, încă de pe când el ţinea doar de cutume şi, desigur, tot mai evident după ce devenirea lui avea să fie marcată de norme scrise. Încă din Antichitate, cu deosebire din „faza ei clasică", greco-romană, s-au păstrat mărturii despre tratate, chiar texte ale acestora din urmă, înscrisuri pe piatră sau pe pergament, ca şi mărturii despre norme de drept observate de statele acelor vremuri[11]. Au rămas şi mărturii, mai numeroase, se înţelege, despre tratate,

---

[10] Mario Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, Baltimore, 1966, p. 1.

[11] Dintre lucrările considerate „clasice", vezi Robert Ward, *An Enquiry into the Foundation and History of the Law of Nations, in Europe, from the Time of the Greeks and Romans to the Age of Grotius*, 2 vol., Londra, 1795; K.A. Weiske, *Considérations historiques et diplomatiques sur les ambassades des Romains, comparées aux modernes*, Zwickau, 1834; E. Egger, *Etudes historiques sur les traités publics chez les Grecs et les Romains depuis les temps les plus anciens jusqu'aux premiers siècles de l'ére chrétienne*, Paris, 1866; A. Larivière, *Des traités conclus par Rome avec les rois étrangers*, f. l., 1892; Vande Velde, *Les traités internationaux à Rome*, Rennes, 1893; R.V. Scala, *Die Staatsverträge des Alterthums*, 2 vol., Leipzig, 1898; Coleman Philipson, *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome*, 2 vol., Londra, 1911; P. Cloché, *La politique étrangère d'Athens de 404 à 338 avant J.-C.*, Paris, 1934; V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des cités (VIe-IVe siècles avant J.-C.)*, Paris, 1940; F. Dessi, *La guerra di Troia. Storia diplomatica e militare*, Corrente, 1942; J. Wercoutter, *Essai sur les relations entre Egyptiens et Préhelenes*, Paris, 1954; etc. De mai bine de jumătate de secol încoace studiile relative la „epoca clasică"

despre principiile şi normele de drept între statele „princiare", antrenate de raporturi suzerano-vasalice, din Evul Mediu[12]. I-a fost dat gândirii moderne să aşeze dreptul internaţional în termenii săi definitorii. O aşezare care a fost însă posibilă pe seama recunoaşterii rădăcinilor acelui drept ca fiind adânc înfipte în vremurile antice şi medievale. Au fost recunoscute asemenea rădăcini în morală şi filosofie, în precepte religioase şi în „experienţe ale istoriei". A fost, peste toate, de recunoscut că dreptul internaţional, numit până prin secolele XVIII-XIX *dreptul ginţilor* sau, conform unei „tradiţii legate de gândirea medievală târzie", *dreptul natural şi al ginţilor*, nu a semnificat, „pentru primul său timp", decât „aplicarea legii naturale ori a legii divine [...] la raporturile între state", urmând ca „de spirit modern să devină principiile şi normele dispuse sistematic, după rigorile ştiinţei"[13]. Rădăcinile adânci au condus sevă naturală în trunchiul dreptului ginţilor şi, concomitent, au condensat datele incipiente ale tratatelor, acte care, alimentând acelaşi trunchi de arbore al gândirii juridice, aveau să străbată până şi ramurile acestuia, spre a da miez fructelor lui şi a-i rotunji coroana de semnificaţii tari şi durabile[14].

În cuprinsul gândirii moderne, potenţată de Renaştere şi Umanism, temele *dreptului ginţilor* aveau să devină tot mai prezente, mai pline de conţinut, într-o dinamică mereu accelerată de expresii. Asemenea teme încetau să mai fie strict raportate la morala creştină, cu extragerea *dreptului natural* din versetele Creaţiei, din Decalog şi din preceptele Mântuirii. Ele se vedeau raportate mai ales la „semne" ce anunţau *o nouă politică*, în capacitate de a se revendica,

---

s-au subsumat mai curând *istoriei civilizaţiilor* decât istoriei raporturilor între comunităţile organizate politico-teritorial (*i.e.* statele) lumii vechi.

[12] Vezi, cu deosebire, David Jayne Hill, *A History of Diplomacy in the International Development of Europe*, vol. I. *The Struggle for Universal Empire*, Londra ş.a., 1911, pp. 156-364; vezi şi A. Baschet, *Les Archives de Venise. Histoire de la chancellarie secrète*, Paris, 1870; J. Friedbender, *Die papstlicheri Legaten im Deutschland und Italien am Ende de XII Jahrhunderis (1181-1198)*, f. l., 1928; S.N. Fischer, *The Foreign Relations of Turkei (1481-1512)*, Urbana, 1948; F. Dölger, *Byzanz und europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, f. l., 1953; F.L. Ganshof, *Le Moyen Age*, vol. I din *Histoire des relations internationales*, publ. sous la direction de Pierre Renouvin, Paris, 1953; D. Vanghan, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool, 1954. Pentru epoca medievală par să fi contat, din perspectiva raporturilor între entităţile statale suverane, mai curând misiunile diplomatice decât actele contractuale (tratatele).

[13] Ch. Vergé, *Le droit des gens avant et depuis 1789*, studiu introductiv la G.F. de Martens, *Précis de droit des gens moderne de l'Europe*, ed. S. Pinheiro-Ferreira şi Ch.Vergé, vol. I, Paris, pp. I şi urm.

[14] Charles de Visscher, *op.cit.*, în *loc.cit.*, pp. 395 şi urm.

principial, din idealul creştin, însă şi de a supune normativ, condiţia umană şi menirea statului unei tensionate „secularizări". În privinţa statului, recursul direct, nu prin „interpretarea sfânt-augustină"[15], la textul lui Aristotel şi reevaluarea legilor romane sau, măcar cu referire la Orientul creştin, bizantine aveau să confere un solid suport intelectual interesului pentru „adecvarea edificiului politico-instituţional la mersul vremurilor". Un model „explorabil" era Imperiul, care, prin forţa „învăţămintelor Istoriei", exercita o reală fascinaţie asupra „spiritelor noi", însă le inocula acestora şi multă circumspecţie sub implicaţiile „crizelor" provocate de „veleităţile romano-germanice de stat universal", de supunere a „destinelor lumii creştine", a eterogenului *orbis terrarum*, unei puteri laice unice. Un alt model era Cetatea, în înţelesul de spaţiu public clar delimitat, unde „oamenii natural liberi" să delibereze asupra „problemelor comune". Şi tot un model era Biserica (*Ecclesia Christiana*), considerată, nu doar prin voci din *Sacer dotium*, o *Respublica*, dar care continua să producă „tulburări", din cauza ambiţiilor Papilor de a deţine asupra lumii „deplină putere" (*plenitudo potestas*)[16]. Imperiul se dovedea prea vast, Cetatea prea „limitată", iar Biserica prea „depărtată de administrarea problemelor curente ale vieţii" ca să corespundă devenirii structurilor sociale şi politico-instituţionale ale Modernităţii. Corespunzătoare, un timp, cel puţin până în secolul XVIII, devenirii „noilor structuri" avea să se dovedească *monarhia absolutistă*, considerată, însă, cum observa Pierre Manent, nu ca *regim*, ci ca *proces politico-instituţional*[17]. Monarhia semnifica uniunea „tradiţională" dintre Tron şi Altar, dar răspundea şi tendinţelor „noi" de independenţă, de determinare prin sine, a corpului politic modern. Ea confirma posibilitatea sau perspectiva împlinirii „statului naţional", ca alternativă la cel „universal" ori la cel „supra"/multi-naţional.

Devenirea monarhiei a răspuns exigenţelor noi, dinamice, ale praxisului politico-instituţional, ale teoriei statului, axată, aceasta din urmă, de principiul suveranităţii. Pe la începutul secolului XIV, Dante Alighieri, în *De Monarchia*, şi Marsilio Padovano, în *Defensor Pacis*, situau încă acel rost „cu totul sub graţia divină"[18]. Era, pe atunci, încă de unanimă recunoaştere, între creştini, monarhia de drept divin, ca întruchipare a vrerii divine, încât statul nici nu putea

---

[15] Henri-Irénée Marrou, avec la collaboration de A.-M. La Bonnardière, *St. Augustin et l'augustinisme*, Paris, 1955.

[16] Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Bucureşti, 1992, pp. 15-19.

[17] *Ibidem*, pp. 23-26.

[18] *Ibidem*.

reprezenta altceva decât „un bun patrimonial al țiitorului Tronului" ori „o expresie a deciziilor capului încoronat, uns al lui Dumnezeu". Avea să survină, de aceea, o veritabilă revoluție în gândirea politică prin considerarea primatului *rațiunii de stat* în raport cu monarhia de drept divin. I-a revenit lui Niccolo Machiavelli (*Il Principe*, 1513) marele merit de a regândi *politica*[19], admițând, precum Aristotel în timpurile antice, *binele* ca finalitate a ei, dar și probând, sub unghiul „noilor experiențe publice", oportunitatea instrumentării *răului* (*i.e.* violenței) întru apropierea aceleiași finalități. Prin relevarea „fecundității răului în materie politică", a sustras exercițiul puterii în stat normelor „celeste" ale moralei. „Scopul rațional", dictat de respectivul exercițiu și asumat de Principe, era *binele statului*, scop în numele căruia „se cuveneau" și mijloace nu neapărat acoperite de „morala creștină" („*Scopul scuză mijloacele!*")[20]. Sub sceptrul Principelui (*i.e.* monarhului), *statul suveran* se constituia într-un imperativ *sine qua non* al noii politici. Era ceea ce avea să preconizeze și Jean Bodin în celebrele sale „cărți despre Republică" (*Les six livres de la Republique*, 1576). Apoi, și mai conectat încă la cursul *noii politici*, Thomas Hobbes (*Elementa philosophica de cive*, 1647; *Leviathan*, 1651) avea să considere *suveranitatea de stat*, întruchipată „leviathanic", ca „un dat în afara oricărei discuții", deplin justificabil „în virtutea legii naturale a puterii". Avea să prindă contur tot mai clar „noua filosofie a puterii", confirmată, în planul raporturilor interstatale, de urmarea rațiunii celui mai înalt interes („*la raison d'Etat*"). Un curs *nou* de idei în viața statelor, în raporturile dintre acestea, ce avea să fie cu cea mai mare intensitate reflectat de fundamentarea/afirmarea *dreptului modern al ginților*.

Pentru fundamentarea efectivă a *dreptului nou al ginților* s-a pornit de la recunoașterea *legii naturale* nu numai „ca dat divin", ci și „ca realizare lumească". Reforma și războaiele religioase din secolele XVI-XVII au accelerat procesul „dublei recunoașteri a legii naturale". Aceleași fenomene („experiențe") istorice au adâncit, totodată, scindarea „lumii creștine". O „scindare" ce s-a adâncit mai mult decât schisma între catolicism și ortodoxie și a presupus dispute mai aprinse decât cele pentru Învestitură între Papalitate și Imperiu. Acum, „scindarea" se producea între Biserica Catolică și bisericile „naționale" cu miza implicită a afirmării entităților statale deplin suverane. Aproape fiecare dintre entități își revendica suveranitatea în temeiul *legii naturale*, „dublu

---

[19] Elvira Sorohan, *Machiavelli după Machiavelli*, prefață la Niccolo Machiavelli, *Măștile puterii*, Institutul European, Iași, 1996, pp. 7-33.

[20] Pierre Manent, *op.cit.*, pp. 27-40 (*Machiavelli și fecunditatea răului*).

recunoscută, ca dat divin şi ca realizare lumească", *lege* pe care suveranii înclinau deja să o invoce „între ei, reciproc". Norma teologică a „organizării lumii" impunea, desigur, aceloraşi suverani să se conformeze, măcar principial, primatului puterii spirituale faţă de cea laică (tot mai plurală, aceasta) în problemele păcii şi ale războiului. În numele unei atare conformări s-au pronunţat sau au pledat, un timp, jurişti din „şcoala spaniolă", din ţara „regelui prea-catolic", consideraţi între „pionierii dreptului modern al gînţilor"[21]. Un Francesco de Vittoria, spre exemplu, teolog dominican şi adept al „filosofiei tomiste", considera, în lucrările sale (*De Indis et jure belli*; *Relaciones XII Theologicae*, 1557), *Ecclesia* ca matrice a integrării morale a omenirii, admiţând, numai sub acea considerare, şi „drepturi naturale" pentru suverani, precum dreptul de apărare, dreptul de represalii, dreptul de război. Admitea fiinţarea unui „drept comun (natural!) între suverani", numit de el, pentru prima dată, se pare, *jus inter gentes*[22]. Un drept pe care iezuitul Francesco Suarez aşeza „însăşi comunitatea între state", cu obligaţii reciproce „între suverani", cu obligaţia, peste toate, de a fi recunoscut reciproc de aceiaşi suverani caracterul inalienabil al suveranităţii, singurele „excepţii de la imperioasa obligaţie" putându-le constitui pierderea de patrimoniu dinastic şi, interesant, degenerarea prerogativelor suverane în tiranie[23]. Pentru Suarez (*De legibus ac Deo legislatore*, 1613), ca şi pentru contemporanul său, Francesco Arias (*De bello et ejus justitia*, 1615), era important „să se recunoască/să se observe între suverani" că în „organizarea lumii", tutelată, dacă nu chiar întruchipată sublim de Biserică, statele se bucurau de „drepturi naturale". Problema ce se putea pune „între state", între acestea şi Biserică, era aceea a responsabilităţilor directe pentru pace sau pentru cazurile de război. Şi fiindcă Biserica lui Hristos nu putea fi făcută „omeneşte" (*i.e.* raţional) responsabilă, a devenit necesară o construcţie juridică „între state" (*i.e. inter gentes*), cu drepturi şi obligaţii mutual asumate şi respectate de acestea. O construcţie a cărei fundamentare avea să fie încercată de Alberico Gentili, emigrant italian, pe considerente religioase, în Anglia, unde

---

[21] J.B. Scott, *The Spanish Origin of International Law*, Oxford, 1934; vezi şi Vl. Hanga, *Hugo Grotius şi epoca sa*, studiu introductiv la Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, Bucureşti, 1968, p. 42.

[22] Camilo Barcis y Trelles, *Francesco de Vittoria et l'Ecole moderne de droit international* („Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye", 2), 1927, pp. 113-342; vezi şi Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 40.

[23] Camilo Barcis y Trelles, *Francesco Suarez* („Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye", 1), 1933, pp. 389-551; vezi şi Vl. Hanga, *op.cit.*, pp. 40 şi urm.

s-a remarcat ca profesor la Universitatea din Oxford. În lucrarea sa referință, *De jure belli*, cu anul de apariție 1587, importantă nu mai apărea urmarea de către state a preceptelor religioase (*Silente theologi in mundo alieno!*), ci recunoașterea de către aceleași state, „între ele", a unor norme juridice comune, „decurse din legea naturală măsurată de raționalitatea umană" și consacrate prin „concepții pozitive", încât „organizarea lumii" să nu includă doar „buni creștini", ci și „eretici", chiar „păgâni"[24]. O lucrare, completată de dizertații precum *De jure maris*, *De legationibus*, care a deschis perspectiva pentru *instituții* de drept „între state". Și a deschis-o larg, sub presiunea unui flux intelectual „marcat" și de alți „pionieri ai noului drept", între care: Martin Garat, profesor la Pavia, prin dizertațiile *De bello*, *De confoederatione, pace et conventionibus principium*, *De legatiis*; Johann Oldendorf, profesor la Marburg, prin *Isagoge juris naturae, gentium et civilis* (1539); Nicolaus Hemmingius, profesor la Copenhaga, prin *Apodictica methodus de lege naturae* (1562), și, „cu mai multă faimă", Balthazar Ayala, erudit spaniol, emigrat în Provinciile Unite, prin dizertația publicată întâia dată la 1583, *De jure belli et officiis belli*[25].

Contribuția decisivă la fundamentarea *dreptului nou al ginților* a avut-o Hugo Grotius. Acesta, pe numele său „de baștină" Huig van Groot, latinizat Grotius, a fost, după o regulă sau „modă" printre erudiții vremii sale, polivalent, sub raport intelectual, remarcându-se ca jurist, dar și ca filosof, istoric, teolog, filolog, diplomat. A studiat la Universitatea din Leyda, căreia tatăl său, *doctor juris utriusque*, i-a fost curator, și la Universitatea din Orléans, unde și-a luat doctoratul în drept, la 5 mai 1598, când avea doar 15 ani![26]. După o interesantă dizertație *De jure praedae comentarius* (1604-1605), cu un capitol intitulat *Mare liberum*, și după eseul *De imperio summarum potestatum circa sacra* (1614), s-a consacrat cărții care l-a făcut celebru, *De jure belli ac pacis*, publicată în 1625, la Paris[27]. O carte prin care și-a apropiat renumele de „adevărat părinte al dreptului internațional". Dincolo de unele controverse privind paternitatea temei cărții, pusă și în seama astronomului Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, „un

[24] Ch. Vergé, *op.cit.*, pp. XIV și urm.; vezi și E. Nys, *Le droit de la guerre et les précurseurs de Grotius*, f. l., 1882, pp. 37-63.

[25] *Apud* Ch. Vergé, *op.cit.*, în *loc.cit.*, pp. XIV și urm.; vezi și E. Nys, *op.cit.*, *passim*.

[26] Vl. Hanga, *op.cit.*, p. 19.

[27] Hugonis Grotii, *De jure belli ac pacis. Libri tres. In quibus jus naturae et gentium: item juris publici praecipua explicantur*, Parisiis, Cum privilegio Regis, M.DC. XXV; *apud* Vl. Hanga, *op.cit.* pp. 14 și urm.

Mecena" la „curtea" Franţei regelui Ludovic al XIII-lea[28], dincolo de surprinderea unor idei ce ar fi fost anterior formulate de Alberico Gentili, a rămas, prin confruntări de date şi analize de text, mai presus de orice îndoială originalitatea contribuţiilor lui Grotius la fundamentarea *dreptului modern al ginţilor*[29]. Originală a rămas „tranşarea modernă" a teoriei *dreptului natural*. „Învăţămintele" istoriei antice şi spiritul de observaţie asupra problemelor „timpului său" – unui tânăr ce l-a rugat să-i recomande o carte din care să înţeleagă politica i-ar fi sugerat: *„Ia un tom cu foi albe şi mergi în lume, notează-ţi atent evenimentele publice şi citeşte, pe deasupra, istorie veche!"*[30] – i-au întărit „marelui jurist olandez" convingerea că *sursa legii este natura raţională a omului*. Admiţând, precum Aristotel, că omul este „animal politic" (*zoon politikon*), acelaşi „mare jurist" a avut şi „meritul nou" de „a pune în mers" ideea conform căreia tot omul este „mişcat de instinct social" (*appetitus societatis*), ce-i impune a vieţui „legal" cu semenii săi, „instinct" aflat la originea *dreptului natural*, „mama" acestuia fiind însăşi „firea omenească" („Dintre însuşirile proprii omului face parte şi instinctul social, adică o anumită înclinare de a vieţui laolaltă cu semenii săi, dar nu într-o comunitate oarecare, ci într-una paşnică şi rânduită pe măsura minţii sale [...] Căci mama dreptului natural este însăşi firea omenească, care, chiar dacă n-am avea trebuinţă de nimic, ne-ar face să ne îndreptăm spre o societate care să-şi aibă temeiul în legăturile unora cu alţii. Iar mama legilor civile este chiar îndatorirea pe care ne-am impus-o prin propriul consimţământ; şi cum aceasta îşi trage puterea din dreptul natural, se poate spune că natura este ca o străbunică a legilor civile")[31]. Ideea că tot ceea ce este conform cu natura raţională a omului aparţine *dreptului natural*, că tot ce decurge din „instinctul social" (*appetitus societatis*) şi corespunde raţiunii umane este *de drept natural*, marca o revoluţie pentru gândirea juridică, în raport cu ceea ce anticii au înţeles prin amintitul *drept* – fie „un motiv literar sau retoric", fie „o idee eternă", la Platon, fie „o lege universală", la stoici, fie „o lege primordială, valabilă tuturor vieţuitoarelor", la romani –, precum şi în raport

---

[28] Paternitate atribuită lui Peiresc, de Em. Henriot, într-un articol din „Le Temps", cu data de 1 septembrie 1925; *apud* Vl. Hanga, *op.cit.*, în loc.cit., p. 23.

[29] J. Basdevant, *Les fondateurs du droit international, leurs oeuvres, leurs doctrines*, Paris, 1904, pp. 125-267 (*Hugo Grotius*); H. Vreeland, *Hugo Grotius, the Father of the Modern Science of International Law*, New York, 1917, *passim*.

[30] *Apud* Vl. Hanga, *op.cit.*, p. 29.

[31] Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, ed. Vl. Hanga, pp. 83 şi 86 (*Prolegomene*, 6 şi 16).

cu „credința medievală că legea naturală releva vrerea divină"[32]. *Dreptul natural*, nota Grotius, „*constă în reguli ale dreptei rațiuni, care arată că o acțiune este din punct de vedere moral corectă sau incorectă după cum corespunde cu însăși natura rațională*"; asemenea „reguli" fac, în fond, ca „dreptul natural să fie imuabil" („*Dreptul natural este într-o asemenea măsură imuabil, încât nici Dumnezeu nu-l poate schimba*")[33]. În mod rațional, nu eretic, el venera pe Dumnezeul – Creator al Universului, ca auspiciu suprem al *dreptului* („*Asemenea acțiuni sunt prescrise sau oprite de Creatorul naturii, Dumnezeu*")[34].

Înțelesul dat de Grotius *dreptului natural* a suscitat realizarea *dreptului ginților* ca unul eminamente *rațional*[35]. O realizare ce s-a „închegat" la același Grotius, într-un curs magnific de idei, între care acelea că „dreptul natural este independent de voința divină", dar numai până la a nu fi pusă în cauză „egidarea lui de divinitate"; că principiile dreptului natural sunt caracteristice doar societății umane și nu tuturor ființelor vii, altfel spus, „numai ființa care se folosește în mod firesc de precepte generale are însușirea de a fi subiect de drept"[36]; că aceleași principii, precum și normele dreptului natural, sunt imuabile; că, după natură, „dreptul este voința celui mai tare ..., fiind lipsit de urmare vădită dacă nu are forța în slujba sa"[37]; că „se distinge dreptul, sancționat prin forță, de morală, sancționată de conștiință"[38]; că „dreptul ginților se statornicește între cârmuitorii unor state, fie el întemeiat pe natura însăși sau pe legile divine, fie statornicit prin cutume și printr-o înțelegere tacită"[39]; că același „drept al ginților, căpătând putere de nestrămutat prin voința tuturor neamurilor (*i.e.* ginților) sau a mai multora dintre ele ..., este *natural* și, totodată, *convențional*"[40]; că, pe când dreptul natural este imuabil, cel al ginților variază în

---

[32] Ch. Vergé, *op.cit.*, p. VII-XI.

[33] Hugo Grotius, *op.cit.*, ed.cit., pp. 108 și urm. (Cartea întâi, Capitolul I. *Ce este războiul? Ce este dreptul ?*).

[34] *Ibidem.*

[35] Ediția din 1663 a capodoperei lui Grotius, *De jure belli ac pacis*, ediție produsă la Amsterdam de Johann Blaeu, prezenta, pe foaia de titlu, mențiunea că se compunea din „trei cărți în care se deslușește dreptul natural al ginților, asemenea și temeiurile cele mai de seamă ale dreptului public"; este ediția al cărei text a fost tradus în română și publicat, cu un studiu introductiv de Vl. Hanga, în 1968, la București.

[36] Hugo Grotius, *op.cit.*, ed. Vl. Hanga, p. 110 (Cartea I, Capitolul I).

[37] *Ibidem*, p. 88 (*Prolegomene*, 19).

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem*, p. 80 (*Prolegomene*, 1).

[40] *Ibidem*, p. 113 (Cartea I, Capitolul I).

timp, după împrejurări, deoarece „suferă mereu o schimbare lucrul (*i.e.* viaţa ginţilor) cu privire la care legea statorniceşte ceva"[41]; că „dreptul convenţional îşi trage obârşia din voinţă", fiind „uman şi divin"; că „dreptul voluntar uman se împarte în legi civile, într-un drept mai strâmt decât legile civile şi într-unul mai cuprinzător decât acestea"; că „legile civile sunt acelea care emană de la puterea civilă ..., cea care conduce statul"; că „dreptul mai strâmt decât legile civile ..., drept cuprinzând preceptele paterne, dominicale şi altele asemenea ..., nu emană de la puterea civilă, deşi este subordonat acesteia"; că *„dreptul într-un înţeles mai cuprinzător decât legile civile este dreptul ginţilor"*[42]; că „dreptul voluntar divin" nu este totuna cu dreptul natural, ci este străbătut de „o *lege* hărăzită neamului omenesc în trei rânduri: o dată numaidecât după facerea lumii, a doua oară la reînvierea neamului omenesc, după potop, iar ultima oară după reînvierea lui mai slăvită prin Hristos"[43]. Din aceasta rezultă, întâi, situarea *statului suveran*, ca „unire deplină de oameni liberi" conformă „apetitului social" şi pe bază de „pact voluntar" (*corpus voluntate contractum*)[44], în centrul desfăşurărilor dreptului ginţilor, statul fiind, de altfel, *subiectul* de un atare *drept*, iar apoi, admiterea, cu prioritate, a ceea ce însemna „lumea creştină" sub raza „dreptului voluntar divin", acoperitor, „cu subînţelegere", acesta, „şi altor neamuri", între care cel evreu, căruia „Dumnezeu a binevoit să-i hărăzească (şi lui) legi, dar într-un chip deosebit"[45]. La „chipul" ce l-au avut „de urmat" creştinii apare raportată construcţia modernă a dreptului ginţilor. O construcţie în cuprinderea căreia *tratatele şi acordurile între state*, la modul real, sau *între suverani*, la modul nominal, se relevau ca acte „între cei de adevărată religie", pe când actele încheiate „cu cei care nu aveau adevărata religie" puteau fi „licite numai după dreptul natural"[46]. Era omagiată, astfel, nu doar simplu recunoscută, invocarea *Sfintei şi Indivizibilei Trinităţi*, ca supratitrare a tratatelor între entităţile statale ale „lumii creştine", la a cărei dimensiune a căpătat formă şi conţinut *De jure belli ac pacis*!

Printr-un demers intelectual exemplar, Hugo Grotius a fundamentat *dreptul modern al ginţilor*. Codificarea aceluiaşi drept avea să semnifice însă un relativ

---

[41] *Ibidem*, p. 109.
[42] *Ibidem*, p. 113.
[43] *Ibidem*, p. 114.
[44] *Ibidem*, pp. 406 şi urm. (Cartea II, Capitolul XIV. *Despre promisiunile, contractele şi jurămintele celor care au suveranitatea*).
[45] *Ibidem*, p. 114 (Cartea I, Capitolul I).
[46] *Ibidem*, pp. 414 şi urm. (Cartea II, Capitolul XV. *Despre tratate şi acorduri*).

îndelungat proces teoretic şi practic. Un proces în decursul căruia aveau să se clarifice şi reperele de formă şi de conţinut ale „actelor juridice între state" (*i.e.* ale tratatelor). Problema-cheie cu care amintitul proces s-a confruntat chiar de la începuturile lui a fost aceea a raportului dintre *dreptul natural* şi *morală* sau, mai strâns spus, dintre *drept* şi *morală*. Niccolo Machiavelli provocase „tăios", în spirit modern, raportul dintre *politică* şi *morală*, pe când Hugo Grotius, poate prea evlavios, sub impresia războaielor religioase din timpul său, s-a conformat *bunei-credinţe* despre presupunerea *actului juridic* de *morală*, ţinând să şi invoce, spre a fi mai convingător, „aforismul clasic", exprimat de Cicero, că „temeiul" oricărui act între oameni – şi între state! – rămâne *cuvântul dat*[47]. *De jure belli ac pacis* nu se dezicea de *textul biblic*, ci se plia acestuia, *moralei creştine*, în fond. Capodopera lui Grotius a şi servit, spre finele Războiului de 30 de ani, ca „îndreptar deopotrivă juridic şi moral", ca *vade-mecum* pentru suverani, un Gustav Adolf al Suediei făcându-şi din ea, precum, în Antichitate, Alexandru Macedon din *Iliada* lui Homer, „cartea sa de căpătâi"[48]. A servit, aceeaşi capodoperă, „ca justificare moral-creştină", şi politicii franceze a cardinalului Richelieu, străbătută, aceasta, de „*la raison d'Etat*", dar şi confundată, precum la Jean Bodin, „cu însuşi dreptul" („... *Jean Bodin, la care politica e totuna cu dreptul*")[49]. În retorica politicii, ca şi în textul „erudiţilor epocii", *dreptul*, fundamental *natural*, continuă să fie suprapus *moralei*. Era, în felul acesta, întărit respectul „spiritelor noi" faţă de „ideea clasică de drept natural" şi, totodată, se confirma urmarea de aceleaşi „spirite" a *moralei creştine*. Se admitea, între „erudiţi", că *dreptul*, până la a fi codificat, semnifica obligaţii invariabile, principii inspirate de divinitate; că „în dreptul primordial (*i.e.* natural) se oglindea dimensiunea morală a dreptului codificat". Nu întâmplător, *dreptul natural* avea să rămână, timp de aproape două secole după „momentul Grotius", tema predilectă între jurişti, cu deosebire între cei aplecaţi asupra *dreptului gînţilor*. Avea să persiste, între aceiaşi jurişti, convingerea că *dreptul convenţional* (*i.e.* codificat, observat) nu făcea decât „să aducă, să pună în termeni omeneşti" ceea ce, la modul absolut, releva *dreptul natural*, inspirat, acesta, de divinitate. Ca urmare, *dreptul gînţilor*, în înţelesul de *drept natural* aplicat raporturilor între state, nu avea cum să treacă, principial şi normativ, de orizontul creştinătăţii. Un orizont căruia i s-a conformat Samuel Puffendorf („*le*

[47] *Ibidem*, pp. 414-428, cu deosebire p. 428 (Cartea II, Capitolul XV. *Despre tratate şi acorduri*).
[48] Vl. Hanga, *Prefaţă* la Hugo Grotius, *op. cit.*, p. 5.
[49] Hugo Grotius, *op.cit.*, p. 99 (*Prolegomene*, 57).

plus célèbre disciple de Grotius")[50]. „Clasicul jurist german" a căutat să aşeze dreptul natural „pe baze ştiinţifice", la interferenţele matematicii cu filosofia, prin „cartea sa de tinereţe" *Elementa juris naturae me hodo mathematica*, publicată în 1660, la Leyda. „Cartea sa de maturitate" avea să fie *Jus naturae et gentium*, ce l-a şi propulsat, după apariţia ei şi sub prestigiul „personal" de profesor la Heidelberg, pe postul de consilier privat al electorului de Brandenburg. O *carte* ce a asigurat autorului o deosebită notoritate între specialiştii ce aveau să se recunoască, mai ales după el, ca fiind în *dreptul natural şi al ginţilor*, poate şi din cauza reuşitei traduceri franceze, realizate de Jean Barbeyrac[51], a „textului puffendorfian". Cartea „principală" a lui Puffendorf s-a constituit, pe de o parte, într-o culminaţie a dizertaţiilor pe tema *dreptului natural şi al ginţilor*, întreprinderi intelectuale tot mai numeroase spre finele secolului XVII, când, pentru „eruditi", a prevalat, cu mult peste ceea ce preconizase Grotius, considerarea respectivului *drept* ca fiind de inspiraţie divină[52], şi, pe de altă parte, într-o anticipaţie a aprofundării raţionalităţii aceluiaşi *drept* în decursul „secolului Luminilor". O anticipaţie ce şi-a aflat o puternică confirmare la chiar „intrarea în marele secol", prin dizertaţiile unor Gottfried Wilhelm Leibniz[53], renumit filosof şi matematician german, şi Christian Thomasius[54], profesor la Halle, ambii cu „noul merit" de a fi realizat

---

[50] Ch. Vergé, *Note* la G.F. de Martens, *op.cit.*, ed.cit., vol. I, p. 45.

[51] Samuel Puffendorf, *De jure naturae et gentium libri VIII*, Londini Scanor, 1674; traducerea în franceză de Jean Barbeyrac, cu titlul: *Le droit naturel et des gens*, 2 vol., Amsterdam, 1706.

[52] J.-C. Zouchleus, *Juris et judiciis fecialis, seu juris inter gentes, et questionum de eo explicatio*, Oxford, 1650; J. Klanck, *Institutiones juris naturalis*, Amsterdam, 1665; Richard Cumberland, *De legibus naturalibus comentatio, in quâ simul refutantur Elementa Hobbesii*, Londra, 1672; J.J. Zentgravius, *Specimen doctrinae juris naturalis saecundum disciplinam christianorum*, Argentorati, 1678; Idem, *Disquisitio de origine, veritate et obligatione juris gentium*, Argentorati, 1684; A. Alberti, *Compendium juris naturae, orthodoxa theologia confirmatum*, Leipzig, 1678; J. Wolfgang Textor, *Synopsis juris gentium*, Basel, 1680; J.J.A. Ryssel, *De jure naturae et gentium Libri duo*, Leipzig, 1689; J.-C. Becmann, *Grotius, cum notis variorum*, Frankfurt, 1691, etc. Asemenea dizertaţii, produse într-o latină greoaie, le-am aflat, nu puţine cu file încă „lipite", în fonduri de „cărţi rare" la biblioteci din ţară sau din Germania şi S.U.A. Arareori şi cu „şansa" traducerilor în limbile moderne, ele, dizertaţiile de genul celor citate, mai suscită interes din partea specialiştilor.

[53] Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz, *Codex juris gentium diplomaticus* ..., Hanovra, 1693, cu un *adendum*, în 1700, *Mantissa codici juris gentium diplomatici*.

[54] Christian Thomasius, *Institutiones jurisprudentiae divinae*, Halle-Magdeburg, 1694-1702; idem, *Fundamenta juris naturae et gentium*, Halle, 1705.

„în mod ştiinţific" instituţii, principii şi norme *de drept*, asimilabile legilor universale.

În secolul XVIII, unul „al intelectualilor", cum l-a supranumit Paul Hazard[55], cunoaşterea „stiinţifică", cu metodă, prin raţionament logic, prin calcul, experiment sau observaţie[56], avea „să ţintească" întreaga diversitate de fenomene ale naturii şi societăţii. Una dintre „ţinte", deja anticipată încă din secolul XVII, o reprezenta *dreptul public*, fie în viaţa internă a statelor, fie în raporturile dintre acestea (*i.e. inter gentes*). „Linia Leibniz" avea să fie continuată („popularizată", în opinia lui Charles-Olivier Carbonell)[57] de Christian Wolf[58]. În mod inerent, „tonul ştiinţific", întru aprofundarea *dreptului natural şi al ginţilor*, suscita „specializarea" teoriei şi practicii tratatelor. Editarea „marilor colecţii de tratate" se înscria pe un curs deja ascendent, prin contribuţiile unor Jacques Bernard[59], Thomas Rymer[60], Jean Dumont[61] şi Jean Rousset[62]. Pe baza „marilor colecţii" au putut fi elaborate *istorii larg*

---

[55] Paul Hazard, *La pensée européenne aux XVIII-e siècle. De Montesquieu à Lessing*, t. I-II, Paris, 1946, *passim*; vezi şi J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

[56] Ernest Cassirer, *La philosophie des Lumières*, Paris, 1966, *passim*; vezi şi *The Enlightenment. A Comprehensive Anthology*, ed. by Peter Gay, New York, 1973, *passim*.

[57] Charles-Olivier Carbonell, *Istoriografia*, trad. în română de Ileana Littera, Bucureşti, 2006, p. 91.

[58] Christian Wolf, *Jus naturae methodo scientifica pertractatum*, 8 vol., Halle, 1741-1749; idem, *Institutiones juris naturae et gentium*, Halle, 1750; ediţie germană: *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts*, Halle, 1754; traducere în franceză: *Institutions du droit de la nature et des gens*, cu *Notes* de Ilie Lusac, Leyda, 1772.

[59] Jacques Bernard, *Recueil des traités de paix, de trêve, de neutralité, de suspension d'armes, de confédération, d'alliances, de commerce, de garantie, et d'autres actes publics ...* («*Grand Recueil*»), 4 vol., Amsterdam-Haga, 1700.

[60] Thomas Rymer, *Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis, acta publica, inter regis Angliae, et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, princeps, vel communitates, ab ineunte saeculo duodecimo, viz. ab anno 1101, ad nostra tempora, habita aut tractata*, 17 vol., Londra, 1704-1717.

[61] Jean Dumont, *Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection et de garantie, de toutes les conventions,. transactions, pactes, concordats et autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'Empereur Charlemagne jusques à présent*, 8 vol., Amsterdam-Haga, 1726-1731.

[62] Jean Rousset, *Supplément au Corps universel diplomatique du droit des gens ...*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1739; Idem, *Recueil historique d'actes, négociations, mémoires, traités, depuis la paix d'Utrecht jusqu'à second Congrès de Cambrai/... jusqu'à celle d'Aix-la-Chapelle*, 23 vol., Amsterdam-Haga-Leipzig, 1728-1755.

cuprinzătoare ale tratatelor[63]. Asemenea *istorii*, precum „marile colecţii", au căutat să se raporteze la cât mai mult, dacă nu chiar la întregul trecut al omenirii, pentru ca, pe parcursul secolului XVIII, cu deosebire spre finele acestuia, să fie luate „puncte de plecare" sau „începuturi" acte ori foruri de pace din „epoca nouă". În privinţa principalelor acte juridice între state, *ştiinţa dreptului* tindea să impună evaluări după tot mai riguroase criterii de formă şi de conţinut. Se tindea spre a fi realizate „teoretic şi practic" fundamentele/bazele juridice ale *sistemului modern de state*, ale unui *mereu nou drept al ginţilor*, căruia i se aplica, cu raportare strictă la acel *sistem*, apelativul de *pozitiv*. Iar asemenea tendinţe la nivelul *dreptului ginţilor* aveau să reverbereze firesc şi în maniera de elaborare a *istoriilor tratatelor*, atât dreptul, cât şi *istoria* subsumându-se *ştiinţei noi*. *Dreptul ginţilor*, ca *drept pozitiv*, zis şi *real*[64], avea să suscite, precumpănitor, interesul juriştilor şi al istoricilor, „specializaţi în domeniul fundamentelor contractuale ale raporturilor interstatale"[65]. Acelaşi *drept al ginţilor*, ca *drept teoretic* sau *speculativ*, avea să suscite, pe timpul secolului XVIII şi la începutul celui următor, mai mult ca niciodată, vocaţia sublimă a filosofilor. Avea să survină, ca urmare, o anumită disociere a *ştiinţei dreptului* de *filosofia* acestuia. Demersurile ştiinţifice aprofundau valoarea practică, criteriile codificării dreptului, specificul strict disciplinal al acestuia, pe când filosofii asimilau *dreptul* concepţiei conform căreia fenomenele naturii şi ale societăţii se constituiau într-un unic *întreg*, guvernat de legi universale[66] şi imaginat de Leibniz (*Monadologie*, 1714) ca „unitate în diversitatea componentelor lui". Din perspectiva filosofiei Luminilor, fenomenele naturii şi ale societăţii se contopeau într-o atotcuprinzătoare *istorie a naturii* sau, conform viziunii lui Paul Henri Dietrich d'Holbach, într-un *Système de la nature* (1770). *Dreptul natural*, pe care Grotius îl raportase exclusiv la *natura umană*, se vedea asimilat *stării naturii*, de la a cărei „armonie primordială", plusa Jean-Jacques Rousseau în celebrele sale *discursuri*, solicitate de *Académie de Dijon* (*Discours sur les sciences et les arts*, 1750; *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité*

---

[63] Jean Barbeyrac, *Histoire des anciens traités depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'empereur Charlemagne*, 2 vol., Amsterdam, f.a. (*Histoire ...* continuată şi inclusă de Jean Rousset în *Supplément au Corps universel diplomatique du droit des gens ... de Jean Dumont*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1739); Jean-Yves de Saint-Priest, *Histoire des traités de paix et autres négociations du dix-huitième siècle, depuis la paix de Vervins jusqu'à la paix de Nimègue (1597-1679)*, 2 vol., Amsterdam, 1735.

[64] Th. Funck-Brentano şi Albert Sorel, *Précis du droit des gens*, Paris, 1877, pp. 2 şi urm.

[65] Denys Peter Myers, *op.cit.*, pp. 596 şi urm. (*The Publication of Treaties, Appendix*).

[66] Ernest Cassirer, *op.cit.*, *passim*.

parmi les hommes, 1755), societatea umană s-ar fi „pe nedrept îndepărtat", încât numai prin resuscitarea „reperelor ei naturale" şi-ar mai putea afla „reazemul contractual firesc şi fericit" (*Du contrat social*, 1762). Se persevera în cultul pentru *starea naturală*, ca „stare a fericirii", cum avea să o considere şi Louis Bonald (*Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social*, 4-e édition, 1841; *Législation primitive considérée dans les derniers temps par les seuls lumières de la raison*, 5-e édition, 1850). *Binele social* nu prea mai era înţeles decât prin corespondentul său *natural*. Nu prea părea să mai conteze, la filosofii Luminilor, „demonstraţia" lui Hobbes, din secolul XVII, că distincţia între *bine* şi *rău*, între *just* şi *injust*, depindea de „calificarea" dată actelor omeneşti prin *legi civile*, pe baza cărora, cum aveau să „teoretizeze" John Locke (*Treatise on Civil Government*, 1692) şi Montesquieu (*Esprit des lois*, 1748), rezida însuşi *guvernământul civil/reprezentativ*. Din perspectivă filosofică, însă, nu legile civile, ci legile naturale reflectau înţelesul primordial al lumii. Tema *dreptului natural* fascina, nu întâmplător, mai mult decât oricare alta, pe intelectuali, pe militanţii, deja, în numele unor cauze politice, sociale, chiar naţionale[67]. *Dreptul natural* era cu tot mai multă „fervoare speculativă" aşezat la temelia raporturilor interumane, ca şi, în expresia *dreptului ginţilor*, la temelia raporturilor interstatale. Era „voga" simbiozei dreptului şi a moralei[68]. Dizertaţiile referitoare la *dreptul natural şi al ginţilor* atingeau recordul între publicaţiile vremii, un Martin Lipenius iniţiind, la Leipzig, o *Bibliotheca juris naturali et gentium*[69]. Au prevalat, un timp, dizertaţiile în limba latină[70], apoi, pentru o mai largă-şi „certă"

---

[67] P. Schramm şi T.S. Silver, *Natural Right and Political Right*, Carolina Academic Press, 1984, pp. 169-196.

[68] Chr. Beyer, *Deliniatio juris divini, naturali et positivi universalis*, f. l., 1712; Fr. d'Aube, *Essai sur les principes du droit et de la morale*, Paris, 1743; M.J.G.H. Feder, *Dissertatio philosophica: Homo natura non ferus*, Erlangen, 1765 etc.

[69] Martin Lipenius, *Bibliotheca juris naturali et gentium*, ed. a patra, 2 vol., Leipzig, 1757; vezi şi G.F.K. Meisteri, *Bibliotheca juris naturae et gentium*, 3 vol., Göttingen, 1749-1756, 1757.

[70] N. Hier. Gundling, *Jus naturae et gentium, connexa ratione novaque methodo elaboratum. Via ad veritatem*, Halle-Magdeburg, 1714, 1728; J. Batt. Wernher, *Elementa juris naturae et gentium*, Wittemberg, 1720; M.-H. Gribner, *Principia jurisprudentiae naturalis*, Wittemberg, 1723; C. of Bynkershoeck, *Questionum juris publici libri duo*, Haga-Londra, 1737; Fr. Buddeus, *Historia juris naturalis*, Lausanne, 1745; J.G. Wagner, *Fundamenta juris naturae et gentium*, Halle, 1750; G.-C. Gebauer, *Nova juris naturalis historia*, Wetzbar, 1774; G. Achenwall, *Elementa juris naturae*, Göttingen, 1774; Idem, *Juris gentium Europaearum practici primae linae*, Göttingen, 1775; C. Lampredi, *Juris publici universalis, sive juris naturae et gentium theoremata*, Livorno, 1776; Joannis Fr. Finetti, *De principiis juris*

audienţă, s-a impus publicarea lor în limbi moderne, situaţie nutrind emergenţa „şcolilor naţionale de drept natural"[71].

La o evaluare de ansamblu a dizertaţiilor de felul menţionat, ar fi de observat/de constatat că, prin plusarea caracterului universal al „legilor de la temelia şi întru fiinţa stării naturale" – stare primordială, între altele, a *dreptului natural şi al ginţilor* –, filosofia Luminilor a intersectat într-un punct foarte sensibil ideea creştină despre om şi lume. Din perspectivă teologico-juridică[72], era de la sine înţeleasă primordialitatea *dreptului natural*, ca expresie a unităţii lumii, „aşezată", aceasta, pe norme şi principii universal valabile, prin graţie divină, nu însă, sub nici un chip, şi prin „demers secular" (*i.e.* raţional). Tentativa lui Voltaire (*Lettres philosophiques*, 1734; *Essai sur les moeurs*, 1756) de a „împăca" proiecţia raţională cu cea spirituală, divină, asupra lumii, a „ofensat" Biserica şi a eşuat, la probă, asumată „prin dialog" cu Bossuet, de identificare a posibilităţilor reunirii Bisericilor Catolică şi Reformată, probă, până la urmă, relevantă pentru sensibilitatea punctului unde filosofia intersecta teologia. O filosofie „orgolioasă", ce ţinea să străbată construcţia instituţională a

---

naturae et gentium adversus Hobbesium, Puffendorfium, Thomasium, Wolfium et alios, Veneţia, 1777; etc.

[71] Dintre „şcoli", s-au conturat, mai bine, cea franceză, prin forţa de expresie a „limbii lui Voltaire", şi cea germană, prin „prestigiul universităţilor"; *în franceză*: J.-J. Burlamaqui (originar din Lucca), *Principes du droit naturel et du droit politique*, 1747, 1751; Idem, *Principes du droit de la nature et des gens*, 8 vol., Yverdon, 1766-1768; Martin Hubner, *Essai sur l'histoire du droit naturel*, Londra, 1757; Ch. Fr. de Maillardière, *Précis du droit des gens, de la guerre, de la paix et des ambassades*, Paris, 1775; M. de Chambrier, *Essai sur le droit des gens*, Paris, 1795, etc.; *în germană*: A.Fr. Glafey, *Vollständige Geschichte des Rechts des Vernuft nebst einer Bibliotheca juris naturae et gentium*, 2 vol., Frankfurt, 1746; G.St. Wiesand's Kurzer, *Entwur einer Histoire des Natur und Völkerrechts*, Leipzig, 1759; D.H.L. van Ompteda, *Litteratur des gesammten, so wohl naturlichen als positiven, Völkerrechts*, 2 vol., Regensburg, 1785; K.G. Gunther, *Europäisches Völkerrecht in Friedenszeiten, nach Vernuft, Verträgen, Herkommen*, 2 vol., Altenburg, 1787-1792; C.H. Römer, *Völkerrecht der Deutschen*, Halle, 1789; E.F. Hagemeister, *Beitrage zum europäischen Völkerrecht*, Stralsund, 1790; P.F. Koehler, *Einleitung in das proktische europäische Völkerrecht*, Mainz, 1790; J.C.L. Zechnin, *Abhandlungen über das europäische Völker-Kriegs-und Friedensrecht, nach systematischer Ordnung entworfen*, Halle, 1794; v., cu deosebire, şi *în engleză*: Robert Ward, *Inquiry into the foundation and History of the Law of Nations in Europe, from the Time of the Greeks and Romans to the Age of Grotius*, 2 vol., Londra, 1795.

[72] Samuel Cocceius, *Systema novum justitiae naturalis, sive jura Dei in Homines*, Halle, 1748; v. şi Idem, *Elementa jurisprudentiae naturalis et romanae*, Berolini, 1740; C. Poln, *De juris divini et naturali origine*, Britiae, 1750.

vieții publice, „mișcată", aceasta din urmă, mai curând de raționalitatea condiției umane, decât de impulsuri date de „raportarea speculativă la starea naturală"[73]. O atare „stare", cu subînțelegerea unor legități primordiale, justificatorii ale contopirii „apetitului pentru putere politică, dreptului și moralei", a servit „curților suverane" spre a-și consolida pozițiile față de „propriii supuși" și spre a-și disputa, între ele, teritorii și populații, sub invocarea „pretențioasă", de principiu, a „echilibrului de forțe" și în căutarea, de fapt, a hegemoniei[74]. Mai fiecăreia dintre acele „curți" le-a și venit „la îndemână", pe la mijlocul secolului XVIII, o „carte-tratat" de Em. Vattel, ce dădea „gir intelectual" echivalenței *dreptului ginților* cu *principiile legii naturale aplicate conduitei și afacerilor națiunilor (statelor) și suveranilor*[75]. *Legea naturală*, „inspirată de divinitate", presupunea moralitatea recursului la forță și labiliza cumva constrângerile textului juridic scris pentru raporturile interstatale (*„La loi naturelle des Etats ..., c'est ce que l'on appelle droit des gens"*)[76]. „Credința" într-o asemenea lege făcea ca „marile colecții de tratate" și, prin consecință, *istoriile tratatelor* să mai fie orientate un timp spre relevarea „drepturilor vechi", „naturale și istorice", decât spre sublinierea valabilității „drepturilor și obligațiilor curente", preconizate de „acte semnate între state și suverani". Se căuta „măreția drepturilor din trecut" fiindcă în prezentul dat era dificil a se susține „drepturi" sub atuul forței și, totodată, sub pretenția de a fi și morale. Simbioza dreptului și moralei, „măreața cununie de norme și principii", cum o vedeau interpreții *legii naturale universale*, se tensiona la confruntarea cu adevărurile „vieții statelor", mai ales în planul raporturilor între acestea din urmă. Se releva, acea simbioză,

---

[73] J.L. Fleischer, *Institutiones juris naturae et gentium*, Halle, 1730; Bielfeld, baron de, *Institutions politiques*, Haga, 1740; P. Reinh. Vitrarius, *Institutiones juris naturae et gentium ad methodum Hugonis Grotii*, Lausanne, 1745; Joseph G. Daries, *Institutiones jurisprudentiae universalis naturae et gentium*, Jena, 1751; Ignat. Schwartz, *Institutiones juris naturae et gentium*, 4 vol., Veneția, 1760; U.C.D. Eggers, *Institutiones juris civilis publici et gentium universalis*, Hafniae, 1769; Chr.von Beck, *Versuch einer Staatspraxis und Kanzleiübung aus der Politik der Staaten und Völker*, Viena, 1773; Ludwig C. Schröder, *Elementa juris naturae, socialis et gentium*, Gröningen, 1775; Condorcet (Marie-Jean-Antoine Caritat), *Bibliothèque de l'homme publique, ou Analyse raisonnée des principaux ouvrages de la politique en général, françaises et étrangers*, 28 vol., Paris, 1790-1792; etc.

[74] Charles Dupuis, *op.cit., passim.*

[75] Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliquées à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, 2 vol., Neuchâtel-Leyda, 1758; cea mai bună ediție, în 3 vol., „îngrijită" de P. Pradier-Fodéré și publicată, în 1863, la Paris.

[76] *Ibidem*, ed. P. Pradier-Fodéré, vol. I, pp. 51 și urm.

precum şi întregul edificiu politic-instituţional al Vechiului Regim, ca „o măreţie inhibată" („*a inhibited stateliness*")[77].

O veritabilă revoluţie în gândirea juridică avea să survină spre finele secolului XVIII şi pe timpul primelor decenii ale secolului următor. O revoluţie ce s-a cuprins într-un fenomen intelectual mai larg decât ea şi exprimat ca „mai nouă concepţie generală despre lume", cu suscitarea prevalenţei *temei istoriei* prin raport cu *tema naturii*. Timpul şi spaţiul, „categorii fundamentale ale istoriei"[78], s-au impus, la o cotă de nemaiatins a conceptualizării, ca „apriorice sensibilităţii subiectului cunoaşterii", la Kant[79], ori ca dimensiuni presupuse raţional ale *ideii universale*, la Hegel[80]; într-atât de profund, de necesar presupuse, încât *ideea* să releve „procesul evolutiv şi adevărata devenire a spiritului ..., adevărata *teodicee*, justificarea lui Dumnezeu în istorie"[81]. Prindea „aripi", astfel, *marea noutate*, care, cum remarca recent Pierre Chaunu, avea să poarte cu ea, prin secolele XIX şi XX, o răsturnare în ordinea cunoaşterii, universul nemaifiind imaginat în afara istoriei, ci în orizontul acesteia[82]. Deplin edificat asupra sensului respectivei răsturnări, Lucien Febvre avea să considere, pe la mijlocul secolului XX, că „veritabila istorie ... este ştiinţa omului în timp" („*La véritable histoire n'est pas la science des faits historiques, c'est la science de l'homme dans le temps*")[83], pentru Hegel, cu mai bine de un secol înainte, *istoria universală* nefiind altceva decât „înfăţişarea spiritului în timp"[84]. Nu însă într-un timp reprezentând o coordonată exterioară („*le temps-coordonnée*")[85] mersului istoriei, ci o dimensiune existenţială, căreia atât simţul comun, cât şi cea mai înaltă demonstraţie ştiinţifică îi confirmă înţelesul că orice fenomen istoric şi-a avut timpul său, într-un spaţiu afin lui[86]. Numai în timp şi în spaţiu,

---

[77] E.N. Williams, *The Ancient Regime in Europe. Government and Society in the Major States, 1648-1789*, Penguin Books, 1984, p. 20.

[78] A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, ed. Al. Zub, Bucureşti, 1997, p. 7; vezi Alfred Cordoliani, *Le temps et le lieu*, în *L'histoire et ses méthodes*, sous la direction de Charles Saraman, Paris, 1961, pp. 37-51.

[79] A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 7.

[80] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, trad. din germană de Petru Drăghici şi Radu Stoichiţă, Bucureşti, 1997, pp. 12 şi urm., 70.

[81] *Ibidem*, p. 417.

[82] Pierre Chaunu, *Istorie şi decadenţă*, Cluj-Napoca, 1995, p. 11.

[83] *Apud* Guy Beaujouan, *Le temps historique*, în *L'histoire et ses méthodes*, p. 52.

[84] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *op.cit.*, p. 70.

[85] Guy Beaujouan, *op.cit.*, în loc.cit., pp. 52-67.

[86] *Ibidem*; v. şi Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivităţii istorice*, trad. din franceză de Horia Gănescu, Bucureşti, 1996, pp. 55-60.

aviza Kant, poate fi cunoscut un *phenomenon*, dincolo de cele două categorii ale sensibilității umane orice lucru în sine (*noumenon*) rămânând incognoscibil. În filosofia modernă, cu deosebire în epicentrul german al acesteia, se realiza, din chiar *noua* perspectivă atotcuprinzătoare asupra lumii, cu mai clare nuanțe decât la antici și cu mai multă aplecare spre „secular" decât la medievali sau la modernii „timpurii", distincția între *legile societății umane*, raționale, deci istorice, și *legile naturii*. I-a și fost dat, nu întâmplător, lui Kant, să facă distincția între *dreptul înnăscut* (*inné*), de care omul ține prin natura sa, și *dreptul dobândit* (*acquis*), impus omului prin acte exterioare ființei lui, întru solicitarea vocației lui societale. Simbioza dintre *drept* și *morală* devenea, în planul gândirii și, prin efect necesar, în planul acțiunii practice umane, superfluă („*Kant a ouvert à la science une voie nouvelle en précisant la distinction entre le droit et la morale*")[87]. Avea să și fie închinată Templului Rațiunii acțiunea de „transformare radicală a societății", Revoluția, în expresia dată de francezi la 1789-1794. Spiritele speculative și spiritele practice urmau să se aplece, cu o tot mai mare ardoare, asupra temei *noii justificări*, după legi consacrate prin voință publică, a actelor de putere atât „în viața internă a statelor", cât și „între state". Sub impactul inflamat al Revoluției și al Imperiului Întâi, zis și „napoleonian", impact resimțit la scară europeană, chiar mondială, tema justificării sau a responsabilităților actelor de război și de pace avea să semnifice, la rigoare, o refundamentare teoretică și practică a „dreptului între state", a *dreptului ginților*, numit, tot mai frecvent, pe viitor, și *internațional*, relevat de norme sinalagmatice (*i.e.* de tratate).

Un „nume" de referință între specialiștii în *dreptul ginților*, între cei cu aplecare predilectă spre editarea și comentarea tratatelor, l-a constituit Georg Friedrich von Martens. Un „nume" ce s-a făcut celebru prin inițierea unui veritabil program de editare a celei mai ample și mai valoroase „colecții de tratate"[88], la Universitatea din Göttingen, acolo unde un G. Achenwall crease

---

[87] Ch. Vergé, *Note* la G.F. de Martens, *op.cit.*, în loc.cit., p. 34; juristul francez făcea referire la „dizertația kantiană" *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, Königsberg, 1797, mai exact la ediția franceză a „celebrei dizertații", *Elements métaphisiques de la doctrine du droit*, „îngrijită" de Jules Barni și publicată la Paris, în 1853. Între „dizertațiile germane", ce au marcat revoluția în gândirea juridică, s-au regăsit, din plin, cea a lui J.G. Fichte, Grundlage des Naturrechts nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre, Jena, 1790, și cea a lui G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Berlin, 1820.

[88] G.F. de Martens, *Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'echange etc., conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et états dans d'autres parties du monde depuis 1761 jusqu'à présent*,

„şcoală de teoria şi practica dreptului ginţilor", iar un G.F.K. Meisteri „coordona" *Bibliotheca juris naturae et gentium*[89]. Bine edificat asupra „noilor tendinţe în teoria şi practica dreptului", Martens nu a mai „programat" un „corpus universal de tratate ..., acoperitor al întregii istorii", ci o „colecţie de acte contractate şi observate între state", cu referire temporală la *sistemul* fondat în 1648, prin Pacea din Westphalia, şi „mereu reajustat", după cursul evenimentelor, până spre anii 1800. Un *sistem* care a suportat mutaţii profunde, până la a fi complet „bulversat", sub impactul Revoluţiei şi al „războaielor napoleoniene". I-a fost dat lui Martens să asiste la crepusculul sistemului westphalic de state şi la răsăritul *sistemului politic european*, asumat, acesta, de marile puteri, la 1814-1815. A constatat, cu discernământ, faptul că la fundamentarea şi în devenirea unui *sistem internaţional* contau nu atât principiile „generoase", nu „legea naturală", cât normele pozitive, reale, asumate contractual-sinalagmatic de state. A căutat, ca nimeni altcineva până la el, cel puţin, să realizeze „greutatea"/„portanţa" fiecărui tip de acte contractuale (tratate, convenţii, acorduri etc.)[90] şi să surprindă diferitele grade de angajare a statelor, viabilitatea/„forţa" sau labilitatea celor convenite de acestea din urmă la temelia stărilor de pace, spre „bunul mers al afacerilor de interes general ori regional". Iar de la cunoaşterea nuanţată a „actelor între state", a *surselor*, i-a fost cu putinţă să ajungă, *metodic*, la limpezirea unor probleme esenţiale de *dreptul ginţilor*. A consacrat unor atare probleme un îndelung şi consistent demers de specialitate, a cărui primă „ipostază" l-a constituit, în 1785, o dizertaţie în latină, lucrare dedicată „alteţelor regale britanice Ernest August, August Frederic şi Adolph Frederic"[91]. O dizertaţie pe care a reeditat-o, cu completări de fond („*en prenant le terme de droit des gens dans sa rigueur*"), în 1788 şi în franceză, „limbă devenită aproape universală" („*J'ai cru qu'il était assez naturel de parler des droits des nations dans la langue qui depuis longtemps est devenue presque universelle en Europe, surtout pour les affaires*

---

7 vol., Göttingen, 1791-1801; v. şi idem, *Supplément au Recueil des principaux traités ...*, 4 vol., Göttingen, 1802-1808; Idem, *Recueil des principaux traités ...*, nouvelle édition, 8 vol., Göttingen, 1817-1835; „colecţie" continuată, între alţii, de Friedrich Wilhelm August Murhard şi de Heinrich Triepel, cu ediţii până în 1942; v. şi Gh. Cliveti, *op.cit.*, în loc.cit., *passim*.

[89] G. Achenwall, *Juris gentium europaearum practici primae linae*; G.F.K. Meisteri, *op.cit.*, vol. I, *passim*.

[90] G.F. de Martens, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé şi S. Pinheiro-Ferreira, vol. II, pp. 154-191 (*Des Traités*).

[91] Idem, *Primae linae juris gentium europaearum*, Göttingen, 1785.

étrangères")[92]. Această „nouă", atunci, ediție, tradusă și în engleză[93], produsă și în germană[94], i-a atras „înalte recunoașteri" nu doar din partea specialiștilor, ci și din aceea a oamenilor de stat ai vremii.

Din dublă perspectivă, teoretică și practică, urmată și în „lecțiile" ce le-a ținut la Universitatea göttingeneză („*Depuis plusieurs années j'ai commencé à faire succéder aux leçons sur la théorie du droit des gens moderne... des leçons pratiques du droit des gens, aux quelles j'ai voué deux heures par semaine dans chaque semestre. Chacune de ces heures formant un cours séparé, l'une sert à enseigner à travailler en allemand, l'autre en français, sur toutes sortes de matières du droit des gens, et à dresser différents genres d'écrits dont on peut être chargé en entrant dans la carrière politique*")[95], Martens a recunoscut/a admis valoarea *dreptului natural* doar ca fundament de principiu, afin moralei, chiar religiei, al *dreptului ginților*[96]; a situat, cu argumente amintind de cele formulate de Grotius, *dreptul ginților* pe coordonatele *dreptului public*[97]; a observat că „în litera și în spiritul tratatelor" rezidă nu „un drept pozitiv universal" al ginților, ci „un drept pozitiv al Europei"[98]; a scrutat posibilitatea extinderii *dreptului pozitiv al ginților* și asupra „altor continente", cu condiția, însă, ca și „statele de acolo" să asume angajamente mutuale raționale, din „surse deopotrivă raționale"[99]; a semnalat „riscul mare" la care putea fi supus *dreptul pozitiv al ginților* de „noile tendințe" vizând ridicarea la parametri de „cod obligatoriu în viața Europei" a principiilor de legitimitate, de felul celor cuprinse de proiectul de *Déclaration du droit des peuples*, supus de „deputatul Grégoire",

---

[92] Idem, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé și S. Pinheiro-Ferreira, vol. I, pp. 6 și 8 (*Extrait de la Préface de l'édition de 1788*).

[93] Idem, *Summary of the Law of Nations*, transl. from the French by William Cobbet, Philadelphia, 1795.

[94] Idem, *Einleitung in das positive europäische Völkerrecht auf Verträge und Herkommen gegründet*, Göttingen, 1796.

[95] Idem, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé și S. Pinheiro-Ferreira, vol. I, pp. 6 și urm. (*Extrait de la Préface de l'édition de 1788*).

[96] *Ibidem*, pp. 31-36 (*Introduction – 1. Du Droit naturel et de la Morale*).

[97] *Ibidem*, pp. 36-38 (*Introduction – 2. Droit public, droit des gens*).

[98] *Ibidem*, pp. 48-56, 57-59 (*Introduction – 7. Idée qu'on doit se former du Droit des gens général et positif de l'Europe*; 8. *Qu'il n'existe point de Droit des gens positif universel*).

[99] *Ibidem*, p. 59-62 (*Introduction – 11. Sources de l'histoire du droit des gens positif*); vezi și idem, *Cours diplomatique ou Tableau des relations extérieurs des puissances de l'Europe, tant entre elles, qu'avec d'autres Etats dans les diverses parties du globe*, Berlin, 3 vol., 1801.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

la 1795, avizului Convenţiei Naţionale a Franţei Revoluţiei[100]; a căutat, în ediţia din 1820 a dizertaţiei sale, relative la *dreptul pozitiv al ginţilor*[101], să evalueze repercusiunile Revoluţiei, Imperiului Întâi şi ale Restauraţiei asupra „sistemului de angajamente contractuale între state". Nu ar putea, de aceea, să fie prin nimic pus la îndoială rolul covârşitor ce l-a avut Martens în realizarea unui *proces de nouă sinteză*[102], la cumpăna secolelor XVIII şi XIX, pentru *dreptul ginţilor*. Merite, nu mici, în acea realizare, au avut şi alte „nume", unele din „şcoala juridică germană", invocate apreciativ de însuşi Martens, „nume" precum J.J. Schmaus[103], F. Saalfeld[104], Th. Schmalz[105], C.A. Kamptz[106], J. Schmelzing[107] şi, mai ales, J.-L. Klüber[108]. După cum, merite au avut şi exponenţi ai altor „şcoli". Pentru cea franceză, „la chiar epicentrul marelui seism al istoriei", un C.L.S. Michel a încercat „noi consideraţii asupra dreptului în general, şi asupra dreptului natural şi al ginţilor, în particular"[109], iar un Joseph Mathias Gérard de Rayneval, „aristocratic şi raţional", a sondat fundamentele contractuale şi resorturile politice ale aceluiaşi *drept*, *nou*, de asemenea, *considerat*[110]; un *drept* de a cărui menire *nouă* J.G.B. Gondon d'Assoni lega „posibilitatea unei păci generale şi perpetue"[111]. Pentru „şcoala engleză", mai consecventă cu „linia

---

[100] Idem, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé şi S. Pinheiro-Ferreira, vol. I, pp. 9-21 (*Extrait de la Préface de l'édition allemande*, 1796).

[101] Ediţie „îngrijită", cu *Notes*, la 1864, de Ch. Vergé şi S. Pinheiro-Ferreira.

[102] G.F. von Martens, *Erzählungen merkwürdiger Fälle des neuern europäischen Völkerrechts*, 2 vol., Göttingen, 1800-1802.

[103] J.J. Schmauss, *Das Recht der Natur*, Königsberg, 1795.

[104] F. Saalfeld, *Grundriss eines System des europäischen Völkerrechts*, Göttingen, 1809; idem, *Handbuch des positiven Völkerrechts*, Tübingen, 1833.

[105] Th. Schmalz, *Das europäische Völkerrecht*, Berlin, 1817; lucrare tradusă în franceză de contele Bohm, sub titlul *Le droit des gens européen*, Paris, 1823.

[106] C.A. Kamptz, *Neue Litteratur des Völkerrechts seit dem Jahre 1784 als Ergänzung und Fortsetzung des Werks des Gestandten von Ompteda*, Berlin, 1817.

[107] J. Schmelzing, *Systematischer Grundriss des europäischen Völkerrechts*, Altenburg, 1821.

[108] J.-L. Klüber, *Le droit des gens moderne de l'Europe*, 2 vol., Stuttgart, 1819; lucrare şi în germană: *Das europäische Völkerrecht*, Stuttgart, 1821.

[109] C.L.S. Michel, *Considérations nouvelles sur le droit en général et particulièrement sur le droit de la nature et des gens*, Paris, 1813.

[110] J.M.G. de Rayneval, *Institutions du droit de la nature et des gens*, 2 vol., Paris, 1803; mai cunoscută, o ediţie din 1851.

[111] J.G.B. Gondon d'Assoni, *Du droit public et du droit des gens, ou principes d'association civile et politique, suivis d'un projet de paix générale et perpetuelle*, 3 vol., Paris, 1808.

Grotius"[112], de referință aveau să rămână dizertațiile unor James Mackintosh[113] și Jeremy Bentham[114], și nu numai prin sondarea „temeiurilor juridice", după repere strâns raționale, ci și prin impunerea expresiei moderne de *drept internațional*, în locul celei de *drept natural și al ginților*, traducerea expresiei latine *jus inter gentes* în engleză, *Law inter Nations*, permițând expresia *International Law*[115]. Or, *noua expresie*, adecvată, prin traduceri, mai fiecăreia dintre limbile moderne, avea să indice cu tot mai multă claritate mutațiile de formă și de conținut ale *dreptului* prevalent așezat pe sau decurs din actele contractuale între state.

Noua sinteză, sub titlul *de la dreptul natural și dreptul ginților la dreptul internațional*, s-a relevat, cu intensitate, din perspectiva *istoriei tratatelor. Istorie* ce se vădea, ea însăși, *nouă*, răspunzând unor tot mai ridicate exigențe conceptuale și metodologice. De tentația realizării *noii istorii a tratatelor* a fost încercat și G.F. von Martens[116]. Un *tonus* nou se resimțea „pe la 1800" în chiar studiul actelor de drept asumate contractual de statele suverane. În domeniul *dreptului*, noii specialiști se detașau tot mai evident de „stilul Vattel" („*Un style difus, en rendant la lecture pénible*")[117], încât a fost firesc să se facă simțită și în domeniul *istoriei tratatelor* o detașare față de *istoriile* pe care un Jean Rousset, un Jean Yves de Saint Prest sau un Jean Barbeyrac le-au realizat „ca suplimente la un mereu întors spre trecutul prea îndepărtat *Corps universel* de Jean Dumont"[118]. Pentru ambele tendințe de detașare principalul „semn" îl reprezenta considerarea *tratatelor ca surse de drept eminamente pozitiv*. Spre o atare considerare „au înclinat ..., pe la 1760-1780", aprecia G.F. von Martens, *introducerea în știința statului* de Johann J. Smauss[119] și *scurta istorie a*

---

[112] T. Rutherforth, *Institutes of Natural Law, being the Substance of a Course of Lectures on Grotius de Jure belli ac pacis*, Londra, 1754; Robert Ward, *op.cit.*, vol. I și II, *passim*.

[113] James Mackintosh, *Discourse on the Study of the Law of Nature and Nations*, Londra, 1800.

[114] Jeremy Bentham, *Principles of International Law*, Londra, 1837.

[115] Vezi, spre edificare, Henri Wheaton, *Elements of International Law*, 2 vol., Londra, 1836; mai cunoscută, o ediție din 1852; vezi și Ch. Vergé, *Note* la G.F. de Martens, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé și S. Pinheiro-Ferreira, vol. I, p. 41.

[116] G.F. von Martens, *Grundriss einer diplomatischen Geschichte der europäischen Staatshändel und Friedensschlusse, seit dem 15.ten Jahrhunderts bis zu dem Frieden von Amiens (1477-1802)*, Berlin, 1807.

[117] Ch. de Martens, *Guide diplomatique*, vol. I, Leipzig, 1832, p. 6.

[118] G.F. von Martens, *op.cit.*, pp. 9 și urm.

[119] J.J. Schmauss, *Einleitung zu der Staatswissenschaft und Erläuterung des Corpus juris gentium academici und aller anderer seit mehr als zwei seculis geschlossenen Bündnisse, Friedens- und Commercientractate*, 2 vol., Leipzig, 1760.

tratatelor de Charles-François de Maillardière[120]. „Pe la 1800", însă, acea considerare avea să fie urmată „cu mai multă fermitate ..., în istorii aspirante la a fi modele"[121], de Christophe-Guillaume de Koch[122] şi de Christian D. Voss[123]. *Istoria* „alsacianului Koch" relativă la tratatele ce au fundamentat, începând cu Pacea din Westphalia, *sistemul modern de state*, a fost „continuată ..., adusă la momentul tratatelor semnate în 1815", de Frédéric Schoel/Friedrich Schöll[124]. Acestuia din urmă i-a fost „acuzată" de oficiali ai marilor puteri „celeritatea" cu care a făcut *commerce de librairie*, publicând fără notificări de rigoare tratatele şi protocoalele reuniunilor diplomatice din 1814-1815 de la Paris[125]. *Istoria* sa, în cincisprezece volume, numită, „cu prea multă scrupulozitate", compendiu (*Histoire abrégé* ...), a atins condiţia de *model*, punctul de culminaţie între cele privind tratatele"[126]. Noile istorii relevau din plin şi nuanţat normele şi principiile *dreptului pozitiv între state* (*i.e.* ale *dreptului internaţional*); confirmau criteriile după care erau evaluate actele contractuale între state, criterii aplicabile, „după caz, fiecărui tip de acte" (tratate, convenţii, acorduri etc.); rezervau „fiecărui act" un scurt comentariu; prezentau nu doar „actele în sine", ci şi împrejurările adoptării lor, fie prin „negocieri separate sau bilaterale între state", fie prin deliberările unor foruri diplomatice (congrese, conferinţe), deliberări înregistrate de „protocoale de şedinţe"[127]. Nu întâmplător, de la „punctul" atins de *istoriile* unor Christophe-Guillaume de Koch şi Frédéric

---

[120] Ch.-Fr. de Maillardière, *Abrégé des principaux traités conclus depuis le commencement du quatorzième siècle jusqu'à présent, entre les différentes puissances de l'Europe, disposé par l'ordre chronologique*, 2 vol., Paris, 1778.

[121] Ch. de Martens, *op.cit.*, vol. I, pp. 330 şi urm.

[122] Christian-Guillaume de Koch, *Abrégé d'histoire des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie*, 4 vol., Basel, 1796-1797; Idem, *Tables des traités de paix, d'alliance, de commerce, entre la France et les puissances étrangères depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jours*, Paris-Basel, 1801-1802.

[123] C.D. Voss, *Geist der merkwürdigsten Bundnisse und Friedensschlusse des 18.ten Jahrhunderts*, 5 vol., Gera, 1801-1804; Idem, *Geist der merkwürdigsten Bundnisse und Friedensschlusse des 19.ten Jahrhunderts*, 2 vol., Gera, 1803-1804.

[124] Fr. Schoel, *Histoire abrégé des traités de paix, entre les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie; ouvrage entièrement refondu, augmenté et continué jusqu'au Congrès de Vienne et aux traités de Paris de 1815*, 15 vol., Paris, 1817-1818.

[125] *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo, ambassadeur de Russie en France, et du comte de Nesselorode, depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la-Chapelle*, publ. par le comte Charles Pozzo di Borgo, vol. II, Paris, 1890, pp. 211 şi urm. (Pozzo di Borgo c. Lieven, Paris, 8/20 septembrie 1817).

[126] G.F. de Martens, *Précis de droit des gens*, ed. Ch. Vergé şi S. Pinheiro-Ferreira, vol. II, p. 420.

[127] Ch. de Martens, *op.cit.*, vol. I, p. 331.

Schoel se putea deja observa cum „mai vechile colecții și istorii de tratate", precum și „marea partea a dizertațiilor de drept natural și al ginților", cu puține excepții, între care „textele principale" ale unor Grotius, Puffendorf, Thomasius, „se afundau în rafturi tot mai obscure de biblioteci" sau, prin „mai bună șansă", se vedeau „tezaurizate", servind „emfazei ceremonialului diplomatic"[128]. Pentru specialiști, pentru oamenii de stat, „pentru fiecare dintre cei interesați de mersul marilor afaceri internaționale", contau *istoriile de spirit nou*, a căror tendință avea să privească „nu universalitatea, ca în epoca Dumont", ci *sinteza*[129], dar și „răspunsuri la exigențe practice, fie la nivelul general al raporturilor interstatale[130], fie la nivelul „intereselor oricăruia dintre state"[131].

Tendinței de creștere, până spre mijlocul secolului XIX, a preocupărilor de realizare a *marii sinteze de istoria tratatelor*, nu i-a „corespuns însă o perpetuare a „deplinei armonii între principii și norme", pe care, credea G.-F. von Martens[132], o atinsese *dreptul ginților* „la 1800". Acea stare, „contemporană" filosofiei kantiene și consonantă dezideratului „unității de timp, de loc și de act" pentru demersurile intelectuale și creațiile artistice *clasice*, a suscitat, printre juriști, ca și printre „miniștrii suveranilor", convingerea că devenirea „cadrului" de drept" (*i.e.* a stărilor *de jure*) echivala cu devenirea însuși conținutului raporturilor între state, sub rigoarea respectului condiției fiecărei entități suverane/statale de *subiect de drept internațional*. Din acea convingere a și venit

---

[128] Deplin relevant, în sensul celor menționate, apărea cazul „colecției Rymer" (Thomas Rymer, *Foedera, conventiones... inter reges Angliae et alios quosdam Imperatores, reges ...*), „colecție" a cărei primă ediție, în 20 de volume, din anii 1701-1717, a ajuns „una foarte rară"; o a doua ediție, în 17 volume, „îngrijită" de Georges Holmes la 1727-1735, și o a treia, în 10 volume, produsă la Haga prin anii 1739-1745, nu au prea avut „ecou public"; o ediție, cu *Supplément*, în 57 volume, „a fost supusă regimului de conservare, la British Museum", iar o ultimă ediție, produsă, „la ordinele din 17 iulie 1800" ale regelui George al III-lea al Marii Britanii, de „*Clarke and Colebrooke*", a fost reținută „pentru protocol", nemaiintrând „în librării"; vezi Ch. Vergé, *Note* la G.F. de Martens, *Précis de droit des gens,* vol. II, p. 420.

[129] Guillaume Lorent de Garden, *Histoire générale des traités de paix et autres transactions principales entre toutes les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie, ouvrage comprenant les travaux de Koch, Schoell, etc., entièrement refondus et continués jusqu'à ce jour*, 20 vol., Paris, 1848-1853; 1887.

[130] F.G. Ghillany, *Manuel diplomatique, recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et autres documents relatifs à la politique internationale depuis le traité (sic!) de Westphalie jusqu'à ces derniers temps*, 2 vol., Paris-Bruxelles, 1856.

[131] M. Furneaux, *Abriged History of the Principal Treaties of Peace with Reference to the Question of the Neutral Flag Protecting the Propriety of the Enemy*, Londra, 1837.

[132] G.F. de Martens, *Précis de droit des gens*, vol. I, pp. 36-39.

impulsul principal pentru realizarea *marii sinteze de istoria tratatelor*, înţeleasă, aceasta, şi ca *sinteză istorică a raporturilor între statele suverane*. O convingere care, sub impactul Revoluţiei şi al războaielor „napoleoniene", avea să facă loc unei alteia, de mai lungă durată, anume, că dinamica *politicii internaţionale*, a raporturilor de putere, o devansa pe cea a normelor juridice. Fundamentarea şi asigurarea *ordinii europene* de la 1814-1815 avea să şi stea sub semnul „noii convingeri"[133]. După cum avea să stea şi sub semnul admiterii ascendentului unor principii, precum cel de referinţă istorică al legitimismului monarhic, faţă de normele asumate contractual, sinalagmatic, între state. Or, printr-o atare admitere, s-a dat girul cel mai înalt posibil „acţiunii unor factori de erodare a armoniei între principiile şi normele dreptului clasic al gînţilor". Despre riscul erodării acelei armonii, prin proclamarea de Revoluţia Franceză a „principiului naţiunii unice şi indivizibile ca reper dinamic al unui nou drept al popoarelor", avertizase, încă de la 1796, G.-F. von Martens[134]. Respectivul „nou drept", în expresia *principiului naţionalităţilor*, avea să şi cunoască o deosebită afirmare pe întreg parcursul secolului XIX, zis acesta, nu întâmplător, „secolul naţionalităţilor", şi în prima parte a secolului XX. Până spre mijlocul secolului XIX, principiul naţionalităţilor avea să fie afirmat (consacrat!) „în efuziuni romantice" şi în radicală opoziţie cu principiul legitimismului monarhic. De atare „efuziuni" aveau să se încarce, se ştie, care mai de care, „şcolile naţionale de drept", cu deosebiri, de atunci înainte, nu doar de limbă, ci şi de spirit, marcat, acesta, de la caz la caz, de „specifice experienţe istorice şi aspiraţii culturale sau politice". La „o analiză a ciclului romantic al şcolilor de drept", Charles Vergé, în mediul intelectual francez[135], şi Johann C. Bluntschli, în mediul german[136], observau, sub clamate „rigori ale criticii juridice" (*i.e.* ale unui *nou drept pozitiv*), cum promovarea legitimismului monarhic, pe de o parte, şi „politica faptului împlinit", suscitat de principiul naţionalităţilor, dar şi de ambiţiile de putere ale unor state, pe de altă parte, au subminat „armonia clasică între principiile şi normele dreptului gînţilor". Charles Vergé nega, de altfel,

---

[133] Vezi, pe larg, Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relaţiile internaţionale din secolul XIX*, Bucureşti, 2006, pp. 109-129.

[134] G.F. von Martens, *Précis de droit des gens*, vol. I, pp. 9-21 (*Extrait de la Préface de l'édition allemande*).

[135] Ch. Vergé, *Le droit des gens avant et depuis 1789*, studiu introductiv la G.F. de Martens, *Précis de droit des gens*, vol. I, pp. XIX-XXIII.

[136] J.-C. Bluntschli, *Allgemeines Staatsrecht*, Zweite Auflage, vol. I, München, 1857, pp. 20 şi urm.

valoarea de principii de drept „legitimității din grație divină" și „fervoarei faptului împlinit", el considerându-le „pure teorii", deopotrivă „vicioase". În aprecierile juristului francez, împărtășite și de Bluntschli[137], „teoria legitimității era vicioasă, fiindcă pretindea „să reprezinte sub raport politic elementul spiritual, invariabil, al dreptului", cum tot „vicioasă" era și „teoria faptului împlinit", ce se preta cu succes schimbărilor", însă cu prețul „subminării normelor dreptului pozitiv". În aceleași aprecieri, „teoria legitimiății" era anacronică, „întoarsă mereu spre trecut", fiindcă, sub „acoperământul unui misticism teocratic", asumat de monarhi absolutiști, presupunea „legitimarea întregului cortegiu de privilegii și de abuzuri din timpul Vechiului Regim" (*Si la doctrine du droit divin avait la portée que ses partisans lui attribuent, on ne voit pas pourquoi le régime des castes, l'esclavage, l'omnipotence du chef de famille, les exemptions d'impôt accordées à des privilegiés, le despotisme gouvernamental, la domination temporelle des clergés, la limitation des professions, la justice arbitraire auraient cessé d'exister*")[138], iar „teoria faptului împlinit", deși „orientată spre viitor", semnifica „un perpetuu delict", o sfidare a dreptului pozitiv, prin „livrarea acestuia materialității politicii"[139].

Sub presiunea transformărilor politice din interiorul statelor și în raporturile dintre acestea, *dreptul ginților* se vedea mereu înnoit, mereu deschis spre asimilarea de noi teorii și principii, până la limita de rezistență a fundamentelor sale *clasice*. Asemenea fundamente ajungeau să fie tot mai serios provocate de construcțiile statale moderne, insuflate, acestea, de credința promotorilor fiecăreia dintre ele în „forța geniului național". Situația făcea ca, pe lângă „un înțeles general valabil, determinabil rațional", mereu noul drept al ginților să fie „tot mai atins de nuanțele școlilor naționale". Dintre acestea, „școala engleză", mai puțin marcată de „vertijul naționalismului romantic", a căutat, sub impulsurile intereselor „maritime" ale Regatului Unit, să răspundă convingător, prin Henri Wheaton[140], dar și prin alți specialiști de renume[141], exigențelor

---

[137] *Ibidem*.

[138] Ch. Vergé, *op.cit.*, p. XXII.

[139] *Ibidem*, pp. XIX-XXIII.

[140] Henri Wheaton, *op.cit.*, *passim*; Idem, *Histoire du progrès du droit des gens en Europe et en Amérique, depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jour*, 2 vol., Leipzig, 1846-1853; poate cel mai valoros, mai riguros, până atunci, „compendiu" de dreptul ginților/dreptul internațional.

[141] Mathew Tindall, *An Essay Concerning the Law of Nations, and the Rigts of Sovereigns*, Londra, f.a.; Jeremy Bentham, *op.cit.*; W. Oke Manning, *Commentaries on the Law of Nations*, Londra, 1839; A. Polson, *Principles of the Law of Nations*, Londra, 1848; R.

atributului de *internaţional* pentru dreptul pozitiv, public sau privat, întemeiat pe acte contractuale între state. „Şcoala franceză" a promovat cu consecvenţă *raţionalitatea legii ca expensie a voinţei publice*, la parametrii societăţii civile şi mai ales la cei ai unui *„plébiscite de chaque jour"*, după celebra definiţie dată naţiunii de Ernest Renan[142]; „o mare şi într-un fel aparte şcoală ..., de răsunet european", pentru care a contat, mai presus de orice, *raţionalitatea legii*, fie cu „trimiteri" la dreptul clasic al gînţilor[143], fie în perspectiva devenirii ordinii sociale[144], fie în orizontul crezului naţional[145] sau în cel al idealului „umanitar"[146], sub exigenţele *spiritului critic*, relevate din plin de S. Pinheiro-Ferreira[147], P. Pradier-Fodéré[148], E. Chauveau[149], Th. Funck-Brentano şi Albert-Sorel[150], Charles Dupuis[151]. Şi tot un fel pronunţat aparte, „cu mare răsunet european", de interpretare a *legii între state*, l-a etalat „şcoala germană", care, de la „respectul textului clasic", cultivat de catedre universitare[152], de la pledoaria

---

Wildman, *Institutes of International Law*, Londra, 1850; J. Reddie, *Inquieries in International Law, Public and Private*, Edinburg, 1851; R. Philimore, *Commentaries upon International Law*, Londra, 1854; W.E. Hall, *International Law*, Oxford, 1880; J. Westlake, *International Law*, Cambridge, 1913; etc.

[142] Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, în *Discours et conférences*, Paris, 1887, p. 27; *apud* D. Gusti, *Problema naţiunii*, în *Opere*, ed. Ovidiu Bădina şi Octavian Neamţu, vol. IV, Bucureşti, 1970, p. 20.

[143] F.A. Isambert, *Tableau historique des progrès du droit public et du droit des gens jusqu'au dix-neuvième siècle*, Paris, 1832.

[144] J.-P. Maffioli, *Principes du droit naturel appliqués à l'ordre social*, Paris, 1803; F. Massabiau, *De l'esprit des institutions publiques*, 2 vol., Paris, 1837.

[145] *Justice et liberté, le Code des nations par Solimène*, Paris, 1837.

[146] Fr. Laurent, *Histoire du droit des gens et des relations internationales. Etudes sur l'histoire de l'humanité*, 18 vol., Paris, 1850-1856; M. de Bouvet, *Introduction à l'établissement d'un droit public européen de la guerre et de la civilisation*, Gand-Bruxelles-Paris, 1856.

[147] S. Pinheiro-Ferreira, *Cours de droit public interne et externe*, Paris, 1830; idem, *Principes du droit public, constitutionnel, administratif et des gens*, 3 vol., Paris, 1834; idem, *Précis du droit public interne et externe*, Paris, 1841.

[148] Lui P. Pradier-Fodéré se datorează ediţia critică a dizertaţiei lui Vattel, *Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle ...*, 3 vol., Paris, 1863-1864; vezi şi P. Pradier-Fodéré, *Précis de droit international ou droit des gens*, 2 vol., Paris, 1894; idem, *Traité de droit international public, européen et américain*, 2 vol., Paris, 1895-1896.

[149] E. Chauveau, *Introduction au droit des gens*, Paris, 1891.

[150] Th. Funck-Brentano şi A. Sorel, *op.cit.*

[151] Charles Dupuis, *Le droit des gens et les rapports des grandes puissances avec les autres Etats, avant le Pacte de la Société de Nations*, Paris, 1921.

[152] C.-H. Heydenreich, *System des Naturrechts nach kritischen Prinzipien*, Leipzig, 1801; J. Chr. Hoffbauer, *Das Allgemeines oder Naturrecht und die Moral in ihrer gegenseitigen*

făcută de un Charles de Martens pentru „marile cauze (clasice!) ale dreptului ginților"[153] la „vizionarismul romantic"[154] și „acribia criticii"[155], a urmat, constant, orientarea spre aprofundarea „geniului juridic germanic". Un caz interesant, chiar spectaculos, l-a constituit „școala italiană", care, pe lângă explorarea asiduă a valențelor *dreptului clasic*[156], a reușit, în spirit de Risorgimento[157], să impună *il principio della nazionalita come fondamento del diritto delle genti*[158]. „Școlile spaniolă și portugheză" etalau, la rându-le, „note

---

Abhängigkeit und Unabhängigkeit von einander dargestellt, Halle, 1816; idem, *Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt*, Halle, 1825; K.H.L. Pölitz, *Praktisches Völkerrecht*, Leipzig, 1828; K. Putter, *Beitrage zur Völkerrechtsgeschichte und Wissenschaft*, Leipzig, 1843; H.B. Oppenheim, *System des Völkerrechts*, Frankfurt, 1845.

[153] Ch. de Martens, *Causes célèbres du droit desgens*, 2 vol., Leipzig, 1827; idem, *Nouvelles causes célèbres du droit des gens*, 2 vol., Leipzig, 1844.

[154] F.J. Stahl, *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlichen Ansicht*, 3 vol., Heidelberg, 1830-1847; K.S. Zacharle, *Deutsches-Staats-und Bundesrecht*, Göttingen, 1841; B. Jauffroy, *Catéchisme de droit naturel*, Berlin, 1841; C.M. Kahle, *Die speculative Staatslehre, oder Philosophie des Rechts*, Berlin, 1846; H.F.W. Hinrichs, *Geschichte des Natur-und Völkerrechts*, Leipzig, 1848; V.O. Krug, *Das international Recht des Deutschen*, Leipzig, 1851.

[155] G. von Struve, *Uber das positive Rechtgesetz in seiner Beziehung auf räumliche Verhältnisse*, Karlsrube, 1834; H.-C. Gagern, *Kritik des Völkerrechts mit praktischer Anwendung auf unsere Zeit*, Leipzig, 1840; Carl von Kaltenborn, *Kritik des Völkerrechts nach dem jetzigen Standpunkte der Wissenschaft*, Leipzig, 1847; Idem, *Zur Geschichte des Natur-und Völkerrechts so wie der Politik*, Leipzig, 1848; L. Pfeiffer, *Das Princip des internationallen Privatrechts*, Tübingen, 1851; J. Pözl, *Grundriss zu Vorlesungen über europäischen Völkerrecht*, München, 1852; A.G. Heffter, *Le droit international public de l'Europe* (trad. en français par Jules Bergson), Berlin-Paris, 1857; J.C. Bluntschli, *op.cit.*; F. von Holtzendorf, *Geschichte der internationallen Rechts und Staatsbeziehungen bis zum Westphalischen Frieden*, 2 vol., Berlin, 1885; L. Neumann, *Eléments de droit des gens moderne européen*, Viena, 1886; H. Triepel, *Völkerrecht und Landsrecht*, Leipzig, 1899; Th. Bertram, *Die Aufhebung des völkerrechtlichen Verträge*, Leipzig, 1915.

[156] C. Lampredi, *Diritto publico universale*, 4 vol., Pavia, 1818; J.P. Romagnosi, *Assunto primo della scienza del diritto naturale*, Milano, 1820; A. de Simoni, *Saggio critico, storico e filosofico sul diritto di natura e delle genti e sul successive legi, instituti e governi politici*, 4 vol., Milano, 1822; P. Baroli, *Diritto naturale privato i publico*, 6 vol., Cremona, 1837 (vol. 5 și 6 privesc *diritto delle genti*); L. Taparelli, *Saggio teoretico di diritto naturale*, 5 vol., Palermo, 1840-1841.

[157] G. Tolomei, *Corso elementario di diritto naturale o razionale*, Padova, 1848; Andrisio Guglielmo, *Juris naturalis et gentium fundamenta*, Neapole, 1856.

[158] *Della nazionalita come fondamento del diritto delle genti*, titlul unei celebre prelegeri ținute de Pasquale Stanislao Mancini la Univerzitatea din Torino, în 1851, prelegere inclusă de autor în cursul de *Diritto internazionale*, publicat la Neapole, în 1878; *apud* D. Gusti, *op.cit.*, p. 14;

specifice", după reperele istorice şi geografice ale Iberiei şi Americii Latine[159]. Cum „note specifice" vădea şi „şcoala nord-americană", mai „proaspătă", orientată spre a impune principii, cu prevalenţă „umanitare", ca fundamente ale dreptului public[160]. În Ţările de Jos şi de Nord ale Europei „se respecta linia Grotius"[161]. În Rusia, un moment de afirmare „a unui anumit specific juridic" l-a constituit „colecţia de tratate şi comentariile adiacente acestora" realizate de Feodor F. Martens[162]. În România, a prins „miez" preocuparea de a fi lămurite „vechi tratate", mai ales „capitulaţiile Principatelor cu Poarta Otomană"[163]. Fiecare „şcoală naţională" se distingea prin „note particulare"/„specifice" de relevare a principiilor şi chiar a normelor unui *drept* numit tot mai frecvent *internaţional*. „Note" care, reflectând „căi sau modalităţi diferite de definire a principiului naţional"[164], au alimentat şi tensiuni între unele „mari şcoli de drept", cu deosebire între „şcolile germană şi franceză"[165]. Un atare curs al „particularismelor" a şi făcut ca, după anii '50 ai secolului XIX, „voga" marii *sinteze de istoria tratatelor* să ţină de domeniul trecutului.

Nu au avut însă cum, se înţelege, să înceteze cu totul preocupările de *istoria tratatelor*, fie în expresia cercetărilor de specialitate, fie în expresia cursurilor

---

v. şi Pasquale Fiore, *Nuovo diritto internazionale publico secondo i bisogni della civilita moderna*, Milano, 1865.

159 V. de Santarem, *Quadro elementa das relaçoes politicas e diplomaticas de Portugal*, Lisabona, 1842; Jose Maria Pando, *Elementos del derecho internacional*, Madrid, 1843; A. Bello, *Principios del derecho di gentes*, Madrid, 1844; Estev. de Ferrater, *Codigo del derecho internacional*, 2 vol., Barcelona, 1846-1847; A. Riquelme, *Elementos del derecho publico internacional espagnol*, Madrid, 1849.

160 J. Kent, *Commentaries on American Law*, New York, 1844; W. Wieland, *De necessitate et usu juris gentium*, Philadelphia, 1849; J.B. Moore, *Digest of International Law*, 8 vol., Washington, 1906.

161 H. von Hogendorf, *Commentario de juris gentium studio in patria nostra post H. Grotius*, Amsterdam, 1856.

162 F.F. Martens, *Sobranie traktatov i konventsii, zakljuchennyh Rossiei s inostrannymi deržavami*, 15 vol., Petersburg, 1874-1902 (în trad. franceză: *Recueil de traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*, 15 vol., Petersburg, 1874-1909).

163 M. Mitilineu, *Colecţiune de tratatele şi convenţiunile României cu puterile străine de la anul 1368 până în zilele noastre*, Bucureşti, 1874; Trandafir Djuvara, *Traités, conventions et arrangements internationaux de la Roumanie actuellement en vigueur.... précédés d'une Introduction à l'étude du droit conventionnel de la Roumanie*, Bucureşti-Paris, 1888.

164 M.L. Jolly, *Du principe des nationalités*, Paris, 1863; Alfred Kirchoff, *Was ist national*, Halle, 1902; René Johannet, *Le principe des nationalités*, Paris, 1918.

165 M. Combescure, *Des déformations du droit des gens en Allemagne avant la guerre*, Paris, 1918.

universitare[166]. Statutul de disciplină de învățământ al respectivei *istorii*, interesul de specializare în domeniul ei aveau să suporte mutații profunde, provocate de un anumit, intens și necesar, proces de clarificare a resorturilor/bazelor și menirii *dreptului internațional*. Pentru a fi asimilate noi principii și norme, suscitate de tendințele „umanitare", de procesul constituirii organismelor internaționale[167] sau de cel al *mondializării sistemului de state*, cu presupunerea atenuării „particularismelor juridice naționale și regionale"[168], a fost necesar să fie reconsiderate fundamentele raționale ale acelui drept[169]. Sub exigențele în creștere ale unei atare reconsiderări, s-a și pus problema plusului de adecvare al denumirii de *drept internațional* față de denumirea de *dreptul ginților*[170]. Încă de pe la mijlocul secolului XIX se prevăzuse[171], iar la începutul de secol XX se confirmase din plin că *dreptul ginților* sau, *in extenso* denumit, *dreptul natural și al ginților* se preta mai curând demersurilor istoriografice[172] și reflecțiilor filosofice[173] decât *teoriei și practicii noului drept internațional*, altfel spus, *științei dreptului internațional*. Pentru această „mereu înnoită știință"[174] conta, cu prioritate, atât din perspectiva *teoriei*, cât și sub rigorile *practicii*, ceea ce juridicește se dovedea a fi *activ*, *real*, între state. Și numai în subsidiar, aproape ca exercițiu intelectual în sine, mai puteau conta „experiențele trecute" („istorice") sau „relevațiile speculative" („filosofice"). La un tot mai riguros pozitivism juridic s-a racordat și *știința* (teoria și practica) *tratatelor*[175]. Contau,

---

[166] M. Levieux, *Essai sur l'évolution du droit international et sur l'histoire des traités*, Paris, 1892; Scipione Gemma, *Storia dei trattati nel secolo XIX*, Florența, 1895; Walter G.F. Philimore, *Three Centuries of Treaties of Peace, and their Teaching*, Londra, 1917; M. Toscano, *op.cit.*, vol. I-II, *passim*.

[167] Léon Bourgeois, *Pour la Société des Nations*, Paris, 1910; A. Wigniolle, *La Société des Nations et la révision des traités*, Paris, 1932.

[168] Karl Strupp, *Eléments du droit international public universel, européen et américain*, 3 vol., Paris, 1930.

[169] D. Josephus Jitta, *La rénovation du droit international*, Haga, 1919.

[170] E. Chauveau, *Le droit des gens ou droit international public?*, Paris, 1892.

[171] L. Lewi, *The Law of Natur and Nations affected by Divine Law*, Londra, 1855; Benedetto d'Acquitto, *Corso di diritto naturale, o Filosofia del diritto*, Palermo, f.a.

[172] Robert Redslob, *op.cit.*, *passim*; Georges Scelle, *Précis de droit des gens, principes et système matique*, 2 vol., Paris, 1932-1934.

[173] Roscoe Pound, *Philosophical Theory and International Law*, Londra, 1923; Georges Chklaver, *Le droit international dans ses rapports avec la philosophie du droit*, Paris, 1929.

[174] D. Josephus Jitta, *op.cit.*, pp. 19 și urm.

[175] A.-F. Frangulis, *Téorie et pratique des traités internationaux* (Académie diplomatique internationale), Paris, f.a., *passim*.

pentru această ştiinţă – ramură a *ştiinţei generale a dreptului* –, tratatele *active*, regăsibile între fundamentale unui fiinţând (în vigoare) *sistem internaţional*. Întru elucidarea unor asemenea fundamente era de avut în vedere faptul că, încă din secolul XIX, statele, mai întâi cele erijându-se ca mari puteri, apoi şi altele, au recurs la *publicaţii curente de tratate*[176]. Un gen de publicaţii ce se mula pe preocupările fiecărui stat de a-şi elabora „propria (particulara) colecţie istorică de tratate". Continuarea „colecţiei generale Martens" reprezenta, de aceea, un caz grandios, dar singular. Utilitatea ei avea să şi fie obnubilată de „practica înregistărilor tratatelor" la Societatea Naţiunilor[177], „practică" reluată şi amplificată, se ştie, sub egida Organizaţiei Naţiunilor Unite[178]. Tot mai puţin de întâlnit în expresia unei *istorii generale*, *studiul tratatelor* s-a orientat, cu fermitate, pe direcţii vizând: natura juridică a respectivelor *acte*, negocierea şi redactarea lor, încheierea şi ratificarea lor, rezervele conţinute de ele, înregistrarea lor, valoarea lor obligatorie şi validitatea lor constituţională[179], interpretarea lor, încetarea, caducitatea/obsolescenţa lor[180], sub referiri speciale la clauza *rebus sic standibus*[181], revizuirea şi sancţiunile lor[182]. Un studiu intens şi tot mai diversificat, cum îl atestau, după 1919, un impresionant *Recueil des Cours de l'Académie de Droit international de la Haye* şi publicaţiile girate de faimoasa *Académie Diplomatique Internationale*. Cât despre *istoria tratatelor*,

---

[176] *State Papers* (*British and Foreign State Papers ... From A.D. 1801*, Londra, 1801 ...; *Archives diplomatiques. Recueil mensuel de diplomatie, d'histoire et de droit international*, Paris, 1861 ...; *Staatsarchiv*, Berlin, 1861 ...; *Treaties Series. Government Printing Office*, Washington, 1908 ..., etc.

[177] *Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations*, 205 vol., Geneva, 1920-1946.

[178] *United Nations Treaties Series. Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, New York, 1946.

[179] V. Mola, *Il principio giuridico della forza obligatoria dei trattati*, Neapole, 1914; S.-B. Crandall, *Treaties, their Making and Enforcement*, Washington, 1916; Marc Noël, *De l'autorité des traités comparée à celle des lois*, Paris, 1921; J.-L. Brierly, *Le fondement du caractère obligatoire du droit international* (Recueil des Cours de l'Académie de Droit international de la Haye, 23), 1928.

[180] J.-L. Brierly, *Some Considerations on the Obsolescence of Treaties* (Transactions of the Grotius Society, 11), Londra, 1926; Alcide Ebray, *Chiffons de papier*, Paris, 1926; H.-J. Tobin, *The Termination of Multilateral Treaties*, New York, 1933; etc.

[181] E. Kaufmann, *Das Wiesen des Völkerrechts und die Clausula Rebus sic standibus*, Tübingen, 1911; Bojidar Pouritch, *De la clause „rebus sic standibus" en droit international public*, Paris, 1918; John P. Bullington, *International Treaties and the Clause „rebus sic standibus"*, în „University of Pennsylvania Law Review", vol. 76, 1977, pp. 153-177.

[182] A.-F. Frangulis, *op.cit.*, *passim*.

aceasta urma, cum bine sesiza Mario Toscano pe seama „şcolii italiene"[183], să se subsumeze mersului disciplinelor de *drept internaţional* sau de *diplomaţie*. La nivelul respectivei „şcoli", ca şi la al mai fiecărei alteia din „spaţiul euro-atlantic" cel puţin, preocupările de *istoria tratatelor* aveau să se raporteze tot mai strâns la „colecţiile particulare (pe ţări) de tratate"[184], cu merite verificabile prevalent în sensul relevării statutului juridic al entităţilor statale, al relevării principiilor, normelor şi instituţiilor „istorice". Timpul *istoriei generale de tratate*, ca istorie a devenirii „cadrului juridic al raporturilor interstatale", devenire înţeleasă şi ca una de ansamblu a respectivelor raporturi, ţinea de trecut. „Voga" *istoriei generale a tratatelor* se stinsese încă prin anii '50 ai secolului XIX, ca urmare a mutaţiilor cunoscute de *dreptul natural şi al ginţilor*, căruia era pe cale de a i se plia cu mai multă acurateţe atributul de *internaţional*. Un atribut ce răspundea, în fond, creşterii accelerate a complexităţii fenomenelor din planul antrenând cel mai intens viaţa statelor şi a indivizilor de sub suveranitatea lor. O complexitate a cărei nuanţată relevare nu mai putea rămâne în orizontul *istoriei tratatelor*. Mai „în putinţă" pentru o atare relevare aveau să se dovedească *istoria diplomatică* şi, mai nou, *istoria relaţiilor internaţionale*.

[183] În 1875, la Universitatea din Florenţa, pentru catedra de *Diritto internazionale*, marchizul Cesare Alfieri di Sostegno a iniţiat *Lezioni sulla Storia dei trattati*. Exemplul florentin a fost urmat de universităţile din Genova, Padua, Neapole, Pavia, Sassari, precum şi de *Università Catholica di Milano*; Giuseppe Vedovato, *La Storia dei trattati nelle Università italiane*, în „Rivista di studi politici internazionali", XV/2, 1948, pp. 286-290; vezi şi Mario Toscano, *op.cit.*, vol. I, pp. 2 şi urm. În sensul asimilării *istoriei tratatelor* de disciplinele de *drept internaţional* şi de *diplomaţie*, vezi R. Schiattarella, *Propedeutica al diritto internazionale. Lezioni sulla Storia dei tratatti professate nella Università di Siena*, Florenţa, 1881; Scipione Gemma, *op.cit.*; Andrea Rapisardi-Mirabelli, *Storia dei tratatti e delle relazioni internazionali*, Milano, 1940, 1945; Anton Maria Bettanini, *Introduzione allo studio della Storia dei trattati*, Padua, 1944; *apud* Mario Toscano, *op.cit.*, vol. I, pp. 3-7.

[184] Denys Peter Myers, *op.cit.*, pp. 68 şi urm.; Mario Toscano, *op.cit.*, vol. I, pp. 104 şi urm.

PETRE OTU

România în Pactul de la Varşovia. De la „invazia frăţească" la doctrina luptei întregului popor (1968-1972)

Procesul reformist din Cehoslovacia din prima parte a anului 1968, cunoscut sub sintagma „Primăvara de la Praga", şi „invazia frăţească" din noaptea de 20/21 august acelaşi an au evidenţiat poziţia distinctă a României în Pactul de la Varşovia, alianţă politică şi militară multilaterală, creată la iniţiativa şi sub hegemonia Uniunii Sovietice, la începutul lunii mai 1955, în capitala poloneză.

În primii şase-şapte ani de existenţă a Pactului de la Varşovia, România a fost un aliat model şi fidel, autorităţile de la Bucureşti acceptând fără rezerve directivele venite de la Moscova. De la începutul anilor '60, regimul de la Bucureşti a declanşat un proces de distanţare faţă de Uniunea Sovietică, încercând să dobândească un grad mai mare de autonomie în cadrul alianţei.

Acest nou curs al politicii externe româneşti şi-a găsit o expresie sintetică în „Declaraţia din aprilie 1964", supranumită, fără temei real, „Declaraţia de independenţă"[1].

În anii următori, România s-a opus constant liniei politice promovate de Moscova în cadrul celor două organizaţii pe care aceasta le controla – CAER şi Pactul de la Varşovia – şi a dezvoltat colaborarea cu SUA şi celelalte ţări occidentale[2]. Între gesturile spectaculoase ale Bucureştilor amintim stabilirea de

[1] Între cele mai importante contribuţii la studierea acestei probleme amintim: Alexandru Oşca, Vasile Popa, *România – o fereastră în Cortina de Fier*, Editura Vrantop, Focşani, 1997; Florian Banu, Liviu Ţăranu, *Aprilie 1964. Primăvara de la Bucureşti. Cum s-a adoptat „Declaraţia de independenţă a României?"*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

[2] Pentru această problematică, a se vedea, între altele, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iaşi, 2001; Mircea Răceanu, *Cronologie*

relații cu Republica Federală Germania (31 ianuarie 1967), refuzul de a condamna Israelul și de a rupe relațiile cu acesta ca urmare a războiului de șapte zile (iunie 1967).

Antecedentele de „rebel" al României în blocul comunist est-european au fost confirmate în timpul „Primăverii de la Praga"[3]. Chiar dacă regimul de la București rămânea stalinist în esența sa, el s-a declarat favorabil procesului reformist din Cehoslovacia, ceea ce a reprezentat un nou și serios motiv de divergență cu Uniunea Sovietică. În primăvara și vara anului 1968, România a fost în postura de aliat „exclus" și până la un punct „autoexclus" din Pactul de la Varșovia.

Ea n-a fost invitată și nu a participat la reuniunile care au pregătit intervenția armată, iar Nicolae Ceaușescu a condamnat-o în termeni extrem de duri. Celebra „scenă a balconului" i-a adus liderului de la București o popularitate deosebită pe plan intern și extern, pe baza căreia s-a clădit apoi cultul personalității sale[4].

Invazia forțelor militare ale Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia a generat o gravă criză în raporturile româno-sovietice, existând temerea că următoarea țintă a Moscovei va fi România. Ea a fost depășită, deopotrivă prin reținerile Moscovei și moderarea discursului antihegemonic al Bucureștiului.

România și reforma militară a Pactului de la Varșovia în perioada post-invazie

Reforma militară a Pactului de la Varșovia a fost lansată oficial de către autoritățile de la Moscova în ianuarie 1966, cu scopul de a asigura aliantei mai multă soliditate și eficiență în confruntarea cu blocul advers – NATO. Între anii

---

comentată a relațiilor româno-americane. De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România, 1989, Editura Silex, București, 2005.

[3] Între contribuțiile însemnate la această problematică reținem: Mihai Retegan, *1968. Din primăvară până în toamnă*, Editura Rao, București, 1968; Ion Pătroiu (coordonator), Alexandru Oșca, Vasile Popa, *Îngheț în plină vară. Praga – august 1968*, Editura Paideea, București, 1968; *Sovietization in Romania and Czechoslovakia, History, Analogies, Consequence*, edited by Alexandru Zub and Flavius Solomon in cooperation with Oldrich Toma and Jiri Jindra, Editura Polirom, Iași, 2003, pp.112-118; *România și Primăvara de la Praga*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Dan Cătănuș, Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului, București, 2005 etc.

[4] Petre Otu, *Romania and the Invasion of the Invasion Czechoslovakia by Warsaw Pact*, în „Historical Yearbook", vol. II/2005, pp. 29-38 (Romanian Academy, „Nicolae Iorga" History Institute).

1966 şi 1968 s-a desfăşurat aşa-numita „bătălie a statutelor", România opunându-se constant tendinţelor Uniunii Sovietice de a-şi spori controlul asupra aliaţilor mai mici[5].

La ultima reuniune dinaintea invaziei, cea de la Sofia (6-7 martie 1968) a Comitetului Politic Consultativ, s-a decis ca miniştrii apărării să analizeze şi să prezinte, în termen de şase luni, propuneri privind reforma Comandamentului Unit, a Statului Major, precum şi crearea Consiliului Militar şi a Comitetului Tehnic.

La 25 mai 1968, mareşalul sovietic I.I. Iakubovski, Comandantul suprem al Forţelor Armate Unite (FAU), a trimis autorităţilor de la Bucureşti o scrisoare, însoţită de proiectele a trei statute referitoare la Forţele Armate Unite, Consiliul Militar şi sistemul unic de apărare antiaeriană. Experţii militari români au evaluat proiectul şi au ajuns la concluzia că multe din prevederile la care sovieticii renunţaseră în anii anteriori se regăseau în noile documente. Astfel, se atribuiau prerogative foarte largi Comitetului Politic Consultativ, care nu erau conforme cu rolul său de organ consultativ stabilit iniţial, iar proiectul de Statut al Comandamentului Unit avea stipulaţii care se situau *„în contradicţie cu principiile colaborării şi asistenţei mutuale pe baza respectării suveranităţii şi independenţei naţionale, a neamestecului în treburile interne, prevăzute în Tratat"* şi afectau *„atributele esenţiale ale guvernelor statelor participante"*.

De asemenea, statutul Consiliului Militar al Forţelor Armate Unite prevedea ca recomandările şi propunerile sale să fie adoptate pe baza majorităţii simple, fapt care era respins de experţii români deoarece acest principiu *„nu poate fi aplicat în relaţiile între partide şi state. Aplicarea lui în relaţiile internaţionale nu este acceptabilă"*. Cât priveşte Statutul sistemului unic de apărare antiaeriană, acesta *„ar duce practic la subordonarea lor* (a sistemelor naţionale de apărare antiaeriană – n.n.) *Comandantului Trupelor de apărare antiaeriană a statelor participante la Tratatul de la Varşovia"*.

Concluzia pe care o desprindeau experţii români era clară : *„Reţine în mod deosebit atenţia că se revine la unele prevederi din actualul statut al Comandamentului Unit cum ar fi cele referitoare la dreptul Comandamentului Suprem de a comanda, controla şi a da dispoziţii trupelor din compunerea Forţelor Armate Unite, prevederi la care se renunţase şi nu mai fuseseră incluse*

[5] Detalii în: general-colonel (r) dr. Constantin Olteanu, colonel (r) dr. Alesandru Duţu, general-maior (r) Constantin Antip, *România şi Tratatul de la Varşovia. Istorie. Mărturii. Documente. Cronologie*, Editura Pro Historia, Bucureşti, 2005, pp. 45-49.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

în proiectul de statut din mai 1966. Ori, acum se propune să se creeze un organism al cărui comandant să aibă dreptul de comandă şi control şi nicidecum doar drepturi de coordonare şi cooperare, de studiu şi recomandări, aşa cum au propus delegaţiile Ministerului Forţelor Armate la toate consfătuirile desfăşurate până în prezent"[6].

Ministrul forţelor armate, generalul-colonel Ion Ioniţă, solicita ca partea română să susţină, în continuare, punctul de vedere elaborat în 1966 şi să aprobe proiectul de statut al Consiliului Militar, cu observaţia ca toate recomandările şi propunerile acestui organism să fie adoptate în unanimitate. Demnitarul român era sceptic în ceea ce priveşte soarta propunerilor româneşti, deoarece „*este foarte posibil ca punctul de vedere al delegaţiei Ministerului Forţelor Armate să nu fie acceptat*". În acest caz se propunea să se consemneze într-un protocol poziţia diferită a delegaţiei române, „*declarând că* (România – n.n.) */.../ nu va lucra după prevederile*" documentelor adoptate „*deoarece ele încalcă principiile egalităţii între statele alianţei, ale independenţei şi suveranităţii naţionale şi ale neamestecului în treburile interne şi fac din Comitetul Politic Consultativ şi Comandamentul Unit organe suprastatale*"[7].

Evenimentele din vara anului 1968, respectiv invazia în Cehoslovacia coroborată cu temerea producerii unor acţiuni similare asupra României, au determinat o reconsiderare de substanţă a poziţiei autorităţilor de la Bucureşti. Acest fapt a devenit vizibil în timpul tratativelor româno-sovietice prilejuite de vizita Comandantului Suprem şi şefului de stat major al Forţelor Armate Unite, mareşalul I.I. Iakubovski, respectiv a generalului de armată S.M. Ştemenko (sfârşitul lunii septembrie 1968)[8]. România a acceptat multe din propunerile sovietice, între care şi înfiinţarea Comitetului Militar, compus din miniştrii apărării, pe lângă Comitetul Politic Consultativ şi nu pe lângă Comandamentul Forţelor Armate Unite, aşa cum fusese propunerea iniţială. Dar Bucureştiul a căutat să-şi păstreze şi anumite supape de siguranţă pentru a preveni controlul total al sovieticilor. Aşa se explică solicitarea lui Nicolae Ceauşescu potrivit căreia reprezentanţii Comandamentului Suprem „*se pot găsi în armatele statelor participante la Tratat, la cererea sau cu acordul guvernelor respective*"[9]. De asemenea, la Bucureşti, nu s-a cedat nici în ceea ce priveşte dreptul Comandamentului Suprem de a disloca trupe pe teritoriul statelor membre,

---

[6] Arhivele Militare Române, Bucureşti (în continuare: AMRB), Fond V2, vol. 3, dosar 9/62 f. 4.
[7] *Ibidem*, f. 38
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, f. 41.

rămânând la poziţia că o asemenea decizie este apanajul conducerii ţării respective.

Consfătuirea miniştrilor apărării de la Moscova (29-30 octombrie 1968) sancţiona aceste înţelegeri, definitiva şi adopta proiectele de statute ale Comitetului Miniştrilor Apărării, Forţelor Armate Unite şi Comandamentului Unificat, Consiliului Militar al Forţelor Armate Unite, sistemului unic al apărării antiaeriene, Statului Major şi Comitetului Tehnic al Forţelor Armate Unite. Partea română îşi rezerva, în comunicatul final, dreptul de a reflecta în continuare asupra modalităţilor de dislocare a trupelor Tratatului pe teritoriul statelor membre[10].

Discuţiile au fost reluate la începutul anului 1969, linia politică a autorităţilor de la Bucureşti oscilând între compromis şi rezistenţă faţă de propunerile sovietice.

Vizita în România a mareşalului I.I. Iakubovski, însoţit de Vasili Kuznețov, adjunct al ministrului afacerilor externe (19 februarie 1969), a fost un nou prilej pentru conducerea de la Bucureşti de a susţine principiul unanimităţii în adoptarea deciziilor militare. De această dată însă în cauză a fost introducerea în cuprinsul articolului 12 al Statutului Comandamentului Forţelor Armate Unite a cuvântului „toate", cu referire la guvernele statelor membre, în problema evaluării stării de pericol la adresa Pactului. La primirea de către Nicolae Ceauşescu şi Ion Gheorghe Maurer, Iakubovski s-a ridicat împotriva acestei prevederi care ar fi introdus, după opinia sa, dreptul de veto. Ion Gheorghe Maurer a răspuns tranşant: *„Problema este clară. Prin urmare, să găsim formularea care să dea dreptul celor care apreciază existenţa unei stări de pericol să o declare, iar Comandantul Suprem să aibă dreptul să opereze în aceste ţări. Ţara care nu a făcut sau nu a fost de acord cu o asemenea apreciere nu va putea să se subordoneze indicaţiilor date de Comandantul Suprem"*[11]. Nicolae Ceauşescu a adăugat întărind afirmaţiile lui Maurer: *„au fost întâlniri la care România nu a fost nici chemată, nici consultată. Noi nu vrem să fim puşi în situaţia să participăm la anumite acţiuni, fără să fi fost consultaţi. Prin acest cuvânt – «toate» – noi subliniem, de altfel, prevederea din Tratat că toate ţările trebuie să acţioneze pe baza unei hotărâri luate de comun acord"*[12].

---

[10] *Ibidem*, f.53.
[11] *Ibidem*, dosar 3/C, f.13.
[12] *Ibidem*, f.17.

Cum discuția continua, demnitarii sovietici având serioase rezerve față de aprecierile preopinenților, Nicolae Ceaușescu a declarat tranșant: *„Să vă fie clar! Noi vrem să fim parte activă la Tratat, și la bine, și la rău. Dacă trebuie să participăm cu forțele noastre armate, vrem să știm pentru ce; vrem să știm pentru ce să trimitem oamenii noștri să moară. Noi ne-am pus semnătura pe tratat. Ne vom pune semnătura și pe acest document numai dacă se acceptă și propunerea noastră (...). Noi vrem să semnăm un document care să fie obligatoriu pentru toți. Să aibă formulări clare. Noi nu ținem la formularea noastră, ținem la fondul problemei"*[13].

Documentele discutate la ședința Comitetului Miniștrilor Apărării de la Moscova au fost aprobate de Comitetul Politic Consultativ din 17 martie 1969, de la Budapesta. Comunicatul dat în urma acestei reuniuni a consemnat faptul că au fost examinate și adoptate în unanimitate statutele Comitetului Miniștrilor Apărării, Forțelor Armate Unite și Comandamentului Unit precum *„și alte documente având ca scop perfecționarea în continuare a structurii și a organelor de conducere a organizației defensive a Tratatului de la Varșovia"*[14].

În primăvara anului 1969, s-a încheiat astfel o etapă foarte importantă a reformei militare a Pactului de la Varșovia, cunoscută în istoriografie și sub numele de *„bătălia statutelor"*. În tot acest timp, România a făcut figură aparte, opunându-se consecvent acelor măsuri care asigurau liderului alianței, Uniunea Sovietică, dreptul de ingerință în problemele militare interne.

Noi tensiuni în alianță. „Limitele" răbdării sovieticilor

După compromisul realizat în ultima parte a anului 1968 și primele luni ale anului 1969, o nouă problemă a creat tensiuni în raporturile româno-sovietice și în cadrul alianței – aplicațiile tactice pe teritoriul românesc.

Ea a apărut pe agenda relațiilor bilaterale datorită faptului că, în 1969, fusese planificată pe teritoriul României o aplicație cu trupe ale Tratatului. Ea a fost însă amânată la cererea Bucureștiului. Pentru reglementarea tuturor aspectelor, o delegație militară română, condusă de generalul colonel Ion Gheorghe, Șeful Marelui Stat Major, a efectuat, în perioada 3-4 martie 1970, o vizită la Moscova. Delegația era împuternicită să discute încheierea unei convenții între guvernele român și sovietic în perspectiva desfășurării aplicației.

---

[13] *Ibidem.*

[14] *Organizația Tratatului de la Varșovia 1955-1980. Documente,* Editura Politică, București, 1981, p. 242.

În discuţiile purtate cu mareşalul I.I. Iakubovski şi generalul S.M. Ştemenko, membrii delegaţiei au arătat că România este de acord cu organizarea doar a aplicaţiilor de comandament pe hartă. Dar şi pentru acest caz era necesară încheierea unor convenţii cu ţările implicate care, în cazul românesc, trebuiau aprobate de forul legislativ suprem – Marea Adunare Naţională.

Reacţia sovieticilor a fost promptă, generalul Ştemenko, şeful Statului Major al Forţelor Armate Unite, declarând că decizia României va determina speculaţii şi comentarii care vor induce ideea *„că în cadrul Pactului de la Varşovia au existat fisuri serioase"*[15].

Discuţiile între cele două delegaţii au fost foarte dure. Oficialii sovietici au arătat că în practica de până atunci, pentru desfăşurarea unor aplicaţii comune, nu s-au încheiat niciodată convenţii. Acest lucru nu fusese cerut nici de România până atunci. De asemenea, documentele după care îşi desfăşura activitatea Statul Major al Forţelor Armate Unite, adoptate în martie 1969, la Budapesta, nu stipulau necesitatea unor asemenea convenţii. În Uniunea Sovietică nu exista o lege care să prevadă încheierea unor asemenea convenţii, astfel că *„nici Ştemenko, nici Iakubovski, nici Greciko nu pot propune guvernului sovietic să-i împuternicească pentru a o încheia"*[16].

Generalul S.M. Ştemenko a făcut un adevărat rechizitoriu la adresa României reproşându-i acesteia poziţia negativă în cadrul Pactului, materializată într-o serie de cazuri, cum ar fi: neparticiparea la aplicaţia din luna iulie 1969, care s-a desfăşurat în Ungaria; lipsa de interes faţă de proiectul de statut al reprezentanţilor Comandantului Suprem; respingerea ideii elaborării unor instrucţiuni privind păstrarea secretului; necomunicarea datelor referitoare la încheierea protocolului de dezvoltare a forţelor armate în perioada 1971-1975 etc. În aceste condiţii, mareşalul I.I. Iakubovski a arătat că *„nici nu poate fi vorba de încheierea unei convenţii între guverne"*[17]. În cele din urmă s-a ajuns la soluţia, acceptată şi de Moscova, ca pe teritoriul României să se desfăşoare numai aplicaţii de comandament şi de stat major, fără trupe, situaţiile rezolvându-se numai pe hartă. La aplicaţiile şi exerciţiile organizate de către Tratat pe teritoriul altor state, armata română nu participa cu trupe, ci numai cu grupe de ofiţeri. Această situaţie s-a menţinut până la desfiinţarea Tratatului, în anul 1991.

---

[15] AMRB, Fond V2, vol. 3, dosar 15/ f.n., f. 81.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem*, f. 84.

O atitudine distinctă a fost adoptată şi faţă de o altă problemă – atribuţiile reprezentantului Comandantului Suprem în fiecare ţară a Pactului. El trebuia să-şi desfăşoare activitatea după un statut special, pus de acord cu miniştrii apărării naţionale şi putea avea ajutoare pe categorii de forţe etc. Statutul din 1962 stabilea că reprezentantul Comandantului Suprem avea ca sarcină principală acordarea de ajutor conducerii armatelor ţărilor membre ale alianţei în problemele legate de capacitatea operativă a trupelor şi flotelor care intrau în compunerea Forţelor Armate Unite. De asemenea, printre atribuţiile sale era şi aceea de a asigura legătura între Comandantul Suprem şi miniştrii apărării, precum şi între Statul Major al Forţelor Armate Unite şi marile state majore ale armatelor ţărilor participante la Tratat[18].

Noul statut, promovat de sovietici, menţinea şi lărgea atribuţiile acestor reprezentanţi ai Comandantului Suprem (şef), care în toate cazurile au fost generali şi ofiţeri sovietici. În şedinţa din 2-3 martie 1971, Comitetul Miniştrilor Apărării a aprobat documentul fără ca reprezentantul român să îl semneze.

Deşi s-a pronunţat împotriva existenţei acestor reprezentanţi ai Comandantului Suprem, România a fost nevoită să-i accepte. De fiecare dată când se cerea acordul pentru numirea unuia, guvernul român reamintea că nu considera utilă prezenţa lor, dar, în final, accepta propunerea.

Autorităţile române asigurau condiţii de lucru, dar nu în sediul Ministerului Apărării Naţionale, ci într-o clădire din altă zonă a oraşului. Reprezentantul Comandantului Suprem avea un aparat redus de lucru şi era invitat la unele activităţi protocolare, la unele exerciţii demonstrative, expoziţii de tehnică militară etc. El era primit de ministrul apărării sau adjuncţii lui.

În celelalte ţări membre ale Tratatului de la Varşovia, aparatul reprezentantului Comandantului Suprem era mai numeros, iar el se implica mult mai activ în activităţile de pregătire de luptă a marilor unităţi incluse în Forţele Armate Unite.

Măsurile de reorganizare adoptate în toamna anului 1968 şi aprobate de Comitetul Politic Consultativ, din martie 1969, de la Budapesta, au completat structurile militare ale Pactului de la Varşovia. Astfel, a fost creat Comitetul Miniştrilor Apărării, care şi-a ţinut prima şedinţă în zilele de 22-23 decembrie 1969, la Moscova. În perioada ulterioară, el s-a întâlnit, de regulă, o dată pe an, în capitalele statelor membre, în ordinea alfabetului chirilic. În total, în perioada

[18] *Cf.* general-colonel (r) dr. Constantin Olteanu, colonel (r) dr. Alesandru Duţu, general-maior (r) Constantin Antip, *op. cit.*, p. 78.

1969-1990, Comitetul a ţinut 25 de reuniuni. În anul 1975, au avut loc două întruniri, iar în 1983 şi 1988 câte trei. Pe lângă miniştrii Apărării, la reuniuni participau Comandantul Suprem al Forţelor Armate Unite şi şeful Statului Major al Comandamentului Unit.

Printre atribuţiile Comitetului Miniştrilor Apărării se numărau: analiza problemelor principale ale organizării, pregătirii tactice, operative şi strategice, starea de operativitate şi de mobilizare a trupelor şi comandamentelor cuprinse în Forţele Armate Unite; analiza situaţiei politico-militare pe continentul european şi în întreaga lume, cu accent pe evoluţiile din blocul advers; stabilirea planurilor de operaţii şi dezvoltarea infrastructurii; organizarea de aplicaţii; dotarea cu armament şi tehnică militară etc. Potrivit statutului Forţelor Armate Unite, hotărârile adoptate prin consens erau sancţionate apoi de guvernele ţărilor membre ale Tratatului.

O altă structură creată prin hotărârea Comitetului Politic Consultativ din martie 1969, de la Budapesta, a fost *Consiliul Militar al Forţelor Armate Unite.* Reuniunea de constituire a avut loc la Moscova, în perioada 9-10 decembrie 1969. În componenţa lui au intrat Comandantul Suprem al Forţelor Armate Unite, ca preşedinte, iar ca membri – şeful de Stat Major al Forţelor Armate Unite; locţiitorii Comandantului Suprem, adjuncţi ai miniştrilor apărării sau şefi ai marilor state majore ale armatelor ţărilor participante la Tratat; locţiitorii Comandantului Suprem pentru forţele aeriene militare şi pentru flota militară, şeful Comitetului Tehnic al Forţelor Armate Unite. Consiliul Militar examina, în principal, probleme ale capacităţii de luptă şi ale stării de operativitate ale Forţelor Armate Unite, ale dotării cu armament şi tehnică de luptă. Activitatea lui avea un caracter consultativ, hotărârile fiind facultative.

În sfârşit, *Comitetul Tehnic* era un organ care funcţiona pe lângă Comandamentul Forţelor Armate Unite. Şeful acestui organism era locţiitorul tehnic al Comandantului Suprem al Forţelor Armate Unite. Aşa cum arăta şi denumirea lui, Comitetul avea ca principală sarcină elaborarea de recomandări privind tehnica şi armamentul ce intrau în dotarea armatelor statelor din alianţă, inclusiv activitatea de standardizare. Activitatea Comitetului Tehnic şi a altor organe din cadrul Comandamentului Unit a fost reglementată printr-o convenţie specială între statele din alianţă, încheiată în 1973.

După câţiva ani de dezbateri şi confruntări nu o dată aprinse, Pactul de la Varşovia şi-a completat structurile militare care aveau scopul să asigure o eficienţă mai mare alianţei. În toată această perioadă, România a avut o poziţie distinctă, refuzând o parte din ideile şi formulele avansate de Moscova. Multe

reuniuni s-au caracterizat prin disputa româno-sovietică, Moscova fiind sprijinită mai întotdeauna de aliații mai mici. „*Lecția*" cehoslovacă a fost plină de învățăminte, astfel că liderii de la București au recurs la compromisuri acceptând cele mai multe dintre soluțiile avansate de Moscova.

Dar tensiunile dintre România și Uniunea Sovietică au persistat, ele fiind alimentate de unele dintre inițiativele de politică externă ale liderilor de la București. Cel mai spectaculos dintre ele a fost vizita în România a președintelui Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon (2-3 august 1969)[19]. Prima vizită a unui președinte american într-o țară comunistă trebuie privită în contextul raporturilor dintre cele două superputeri, aflate în acel moment într-o perioadă de „îngheț". Departamentul de stat nu a fost de acord cu desfășurarea vizitei, deoarece aceasta ar fi putut submina negocierile sovieto-americane pentru limitarea armelor strategice (SALT).

Pentru a permite desfășurarea vizitei, Nicolae Ceaușescu a amânat Congresul al X-lea al partidului, programat chiar în zilele de 2-3 august 1969, pentru care se trimiseseră invitațiile de participare. Prezența președintelui american la București și amânarea Congresului, care s-a desfășurat în perioada 6-12 august 1969, au provocat mânia lui Leonid Brejnev, care a refuzat să mai facă deplasarea în capitala României.

Așa cum arăta Henry Kissinger, în acel moment consilierul pentru securitate națională, vizita lui Nixon la București a oferit posibilitatea Statelor Unite să exercite o anumită influență în estul Europei, mai ales în contextul atitudinii pasive manifestate în timpul invaziei în Cehoslovacia. Vizita a stimulat raporturile bilaterale româno-americane și a corespuns cu dorința României de a diminua dependența economică față de URSS[20].

Primirea președintelui american, rolul de intermediar al Bucureștiului între Washington și Beijing și între Washington și Hanoi, refuzul de a accepta aplicații cu trupe pe propriul teritoriu și de a participa la asemenea activități în afara granițelor țării etc. au indispus conducerea de la Kremlin.

La 19 mai 1970, în timpul vizitei unei delegații române, conduse de Nicolae Ceaușescu, la Moscova, liderii de la Kremlin au adus acuze extrem de grave Bucureștiului, discuțiile fiind extrem de dure. Nicolae Ceaușescu s-a plâns de

---

[19] Pentru acest episod a se vedea: Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relațiile româno-americane 1940-1940*, Institutul European, Iași, 2002, pp. 272-288; Dan Cătănuș, *O săptămână fără precedent în istoria relațiilor româno-americare, 4-11 august 1963*, în SMIC, anul II, serie nouă, vol. II/2003, pp. 255-282.

[20] Mircea Răceanu, *op. cit.*, Silex, București, 2005, pp. 209-210.

participarea necorespunzătoare a sovieticilor la Congresul al X-lea şi la aniversarea zilei de 23 august, de campania negativă dusă de presa sovietică împotriva României, de atitudinea necooperantă a aliaţilor din Pactul de la Varşovia în unele organisme internaţionale cum ar fi Federaţia Sindicală Mondială etc.

Leonid Brejnev a acuzat conducerea de la Bucureşti că a *„întreprins demonstrativi paşi pe arena internaţională împotriva acţiunilor comune ale ţărilor socialiste"*[21]. Între aceste acţiuni, liderul sovietic a menţionat: stabilirea relaţiilor cu Republica Federală Germană; poziţia adoptată în conflictul arabo-israelian din 1967; ridicarea misiunii diplomatice române din Israel la nivel de ambasadă; criticarea acţiunilor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia; acţiuni separate în perspectiva Conferinţei europene de securitate, România nefiind de acord cu întâlnirile miniştrilor ţărilor socialiste pentru pregătirea acestei reuniuni etc.

Leonid Brejnev se întreba dacă în aceste condiţii România mai face sau nu parte din Tratatul de la Varşovia *„Dacă România*, continua liderul de la Kremlin, *manifestă tendinţă de a nu participa la Tratatul de la Varşovia, poate spune aceasta mai deschis. La această întâlnire tovărăşească, sinceră, vă spunem că vom promova linia de întărire a forţelor armate şi vom întări apărarea. Armata noastră va fi menţinută în stare de apărare. Aceasta ne învaţă lecţiile celui de-al doilea război mondial. Dorim ca şi tovarăşul Ceauşescu, ca şi România să ia măsuri pentru sporirea participării la Tratatul de la Varşovia"*[22]. Leonid Brejnev a dat clar de înţeles că răbdarea sovieticilor pentru asemenea conduită era pusă la încercare: *„Dorim ca tovarăşii români*, preciza liderul de la Kremlin, *să aprecieze bunăvoinţa şi reţinerea de care dă dovadă Uniunea Sovietică, dorinţa noastră de a întări relaţiile de prietenie pe baza marxism-leninismului şi internaţionalismului proletar"*[23].

Nicolae Ceauşescu a respins categoric criticile aduse de partea sovietică, apreciind că afirmaţia potrivit căreia România s-ar orienta către Occident nu corespunde adevărului. Însăşi exprimarea îndoielii apartenenţei României la Tratatul de la Varşovia era necorespunzătoare şi vădea, după opinia liderului de la Bucureşti, neînţelegerea politicii promovate de România. El a arătat că statul român rămânea ferm ataşat Tratatului de la Varşovia şi a dat asigurări că îşi va îndeplini obligaţiile asumate. Deşi a fost categoric în declaraţiile sale care apărau

[21] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond CC al PCR Cancelarie, dosar nr. 59/1970, f. 2.
[22] *Ibidem*, f. 5.
[23] *Ibidem*, ff. 6-7.

poziția adoptată până atunci de România, Nicolae Ceauşescu a lăsat uşa deschisă către compromis, afirmând că *„nu e vorba de a pune pe primul plan injuriile şi insultele, nici de a fi Isus Christos, ci de a acționa cu răbdare pentru destindere"*[24].

Deşi a încercat să liniştească aprehensiunile sovieticilor, Nicolae Ceauşescu a continuat acțiunile care iritau Moscova. În decembrie 1970, el a vizitat Statele Unite ale Americii, iar în iulie 1971, China şi Coreea de Nord, fiind primul lider comunist est-european, în afara lui Enver Hodja, care a ajuns la Beijing după spectaculosul divorț sovieto-chinez. Sovieticii au fost extrem de nemulțumiți de aceste inițiative, încât au organizat, în toamna anului 1971, manevre ale Pactului de la Varşovia la granițele României.[25]

În aceste condiții, Nicolae Ceauşescu, fără a renunța la politica sa externă, a pus capăt modestului proces al liberalizării inaugurat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, la începutul anilor '60, şi continuat după venirea sa în fruntea partidului. În iulie şi noiembrie 1971, s-a adoptat un program ideologic care a întărit fizionomia neostalinistă a regimului de la București. Se pare că prin această decizie, Nicolae Ceauşescu a încercat să domolească temerile Uniunii Sovietice, neliniştită de conduita generală a României. Cum pe plan extern era greu să se producă schimbări spectaculoase fără a se şubrezi semnificativ credibilitatea regimului, Ceauşescu a ales soluția strângerii şurubului pe plan intern, prin soluția apărării consecvente a *„cuceririlor socialismului"*. Sovieticii aveau dovada că bazele construcției socialiste nu erau amenințate, ca în Cehoslovacia. Prin urmare, nu existau premise ca Moscova să intervină, fie pe calea armelor, caz puțin probabil, fie prin alte modalități, pentru schimbarea conducerii de la București. Pe plan extern, beneficiile politicii de sfidare a Moscovei au fost însemnate. România a fost primită în GATT (1971), Banca Mondială şi FMI (1972), fiind primul stat est-european care a avut acces în acest ultim organism. Cât priveşte *„clauza națiunii celei mai favorizate"* din partea Statelor Unite ale Americii, obiectiv prioritar al regimului Ceauşescu, ea a fost obținută în anul 1975.

La cumpăna anilor '60-'70, după experiența cehoslovacă, Nicolae Ceauşescu şi echipa sa au adoptat, în cadrul Pactului de la Varşovia, o conduită care a îmbinat rezistența în fața liderului alianței cu compromisul față de acesta.

---

[24] *Ibidem*, f. 18.

[25] R.J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea... şi după*, Curtea Veche, București, 2002, p. 387.

Se constată, de asemenea, o mare discrepanţă între politica externă şi cea internă a regimului Ceauşescu. Dacă în relaţiile externe, România a strâns colaborarea cu statele occidentale, dintre care se detaşează SUA, pe plan intern avem de-a face cu o restalinizare a regimului, concretizat în programul ideologic adoptat în anul 1971.

Doctrina militară naţională

Pe plan militar, noul curs al politicii regimului de la Bucureşti s-a concretizat în „renaţionalizarea" apărării prin adoptarea unei doctrine militare proprii.

După cel de-al Doilea Război Mondial, în condiţiile integrării României în sfera de influenţă a Moscovei, s-a procedat la implementarea „modelului" sovietic în construcţia militară. Organismul militar românesc a fost restructurat profund în toate domeniile – selecţionarea şi formarea corpului ofiţeresc; recrutarea şi instruirea trupei; dotarea cu armament şi tehnică etc.[26] În acelaşi timp, armata a fost subordonată strict Partidului Comunist, o serie de activişti de frunte, printre care şi Nicolae Ceauşescu, fiind încadraţi, la începutul anilor '50, în funcţii-cheie din aparatul militar.

Sub aspect teoretic, sovieticii au găsit o soluţie comodă de a-şi promova propriile concepţii militare şi de a determina acceptarea lor de către partenerii de alianţă. Ei au emis şi impus ideea existenţei unei „ştiinţe militare sovietice", a cărei superioritate a fost confirmată de experienţa victorioasă a celui de-al Doilea Război Mondial. În anii '50, la Moscova, a fost editată lucrarea *Despre ştiinţa militară sovietică*, tradusă şi publicată în toate ţările membre ale Tratatului de Varşovia[27]. Ea a devenit lucrarea cea mai importantă în materie de doctrină militară, stând la baza pregătirii teoretice a tuturor armatelor ţărilor socialiste. În acelaşi timp, în cadrul procesului de reformă a Pactului de la Varşovia, nu s-a pus problema adoptării unei doctrine militare a alianţei, actorii mai mici din compunerea Pactului acceptând ideile şi principiile doctrinare ale liderului, respectiv ale Uniunii Sovietice.

Pe fondul eforturilor de desprindere de sub tutela Moscovei, regimul politic de la Bucureşti a luat în calcul posibilitatea sporirii autonomiei în domeniul

---

[26] Florin Sperlea, *De la armată regală la armată populară. Sovietizarea armatei române (1948-1955)*, Editura Ziua, 2003.

[27] General-maior M.V. Smirnov, colonel I.S. Baz, colonel S.N. Kozlov, colonel P.A. Sidorov, *Despre ştiinţa militară sovietică*, redactor ştiinţific general-maior I.I. Zubkov, traducere din limba rusă de D. Răutu şi I. Stutman, Editura Militară, Bucureşti, 1962.

militar, prin elaborarea unei doctrine militare proprii. Scopul a fost păstrarea controlului deplin asupra forțelor militare și, pe cale de consecință, consolidarea (conservarea) puterii, în fața eventualelor tentative ale Moscovei de schimbare a echipei conducătoare de la București.

După „*Declarația de independență*" (aprilie 1964), semnele dezghețului pe linie militară, vizibile după plecarea trupelor sovietice din România (1958), s-au înmulțit. În 1967, au apărut câteva lucrări care marcau o deschidere evidentă față de anii '50. Colonelul Corneliu Soare a readus în atenție, după aproape trei decenii, conceptul de doctrină militară care ținea seama de particularitățile fiecărei armate[28]. De asemenea, volumul *Pagini din gândirea militară românească*, o culegere de texte din lucrări apărute în perioada interbelică, demonstra că există și o tradiție autohtonă în spațiul gândirii militare[29].

Un alt moment semnificativ l-a constituit decizia de creare a unei industrii proprii de armament, adoptată la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, din 22-25 aprilie 1968. Ulterior, s-a elaborat un Program unitar de dezvoltare a industriei de apărare defalcat pe diferite tipuri de armament și tehnică de luptă ce urmau a fi realizate în țară. Planurile autorităților de la București prevedeau ca, într-o perioadă de 15-20 ani, să se ajungă la un nivel de dezvoltare care să asigure 75-80% din necesar din producție proprie, iar restul să provină din import.

În 1968, la nivelul Ministerului Apărării Naționale, s-a creat Consiliul de Înzestrare, condus de șeful Marelui Stat Major, care avea scopul să coordoneze activitățile tuturor sectoarelor militare și civile, cu responsabilități în domeniu.

Treptat, industria de armament a României și-a diversificat profilul, ea reușind să producă o gamă relativ largă de produse, între care amintim: întregul armament de infanterie; o parte din materialul de artilerie (obuzierul de 100 mm în două variante – cu auto- și hipotracțiune; tunul antitanc de 100 mm pentru artileria divizionară; aruncătoarele de proiectile reactive în cinci variante; tunul automat a-a de 30 mm; obuzierul de 152 mm, model 1981; tunul de 130 mm model 1982); tancul TR 85; avioanele de luptă IAR-93 și IAR-99; elicopterele IAR-316 B (sub licență franceză Alouette) etc.

În legătură cu industria militară proprie a României creată în timpul regimului comunist se impun câteva sublinieri. În primul rând, nivelul tehnic al

---

[28] Colonel Corneliu Soare, *Cu privire la izvoarele tăriei forțelor armate*, Editura Militară, București, 1967, p. 173.

[29] *Pagini din gândirea militară românească*, vol. 1, Editura Militară, București, 1967. Al doilea volum, cuprinzând texte din perioada 1821-1916, a apărut la aceeași editură, în anul 1969.

acesteia a fost relativ modest, astfel că membrii Tratatului de la Varşovia au fost puţin interesaţi de produsele româneşti. Majoritatea dintre ei au fost dependenţi de importul provenit din Uniunea Sovietică. În al doilea rând, regimul de la Bucureşti a dezvoltat industria militară cu mult peste nevoile proprii, astfel că România a devenit un important exportator de armament, fluxul fiind îndreptat în special spre ţările lumii a treia sau spre Orientul Mijlociu. Acest lucru venea în contradicţie cu principiile doctrinei militare care proclama scopuri strict defensive.

Impulsul decisiv pentru elaborarea unei doctrine proprii a venit, însă, din „*experienţa cehoslovacă*". În zilele următoare invaziei care a pus capăt „*Primăverii de la Praga*", au fost organizate gărzile patriotice şi detaşamentele de pregătire militară a tineretului, măsură care a concretizat principiul teoretizat ulterior al „participării întregului popor la lupta de apărare".

În cadrul sesiunii Marii Adunări Naţionale, din perioada 12-14 martie 1969, s-a înfiinţat Consiliul Apărării ca organ suprem de conducere în problemele militare. El avea sarcina de a examina, coordona şi soluţiona principalele probleme în domeniul apărării şi asigurării securităţii statului, atât în timp de pace, cât şi în timp de război. Printre atribuţiile Consiliului Apărării amintim: stabilirea concepţiei fundamentale a sistemului de apărare a ţării; stabilirea structurii organizatorice a forţelor armate; adoptarea planurilor de înzestrare, instruire şi modernizare a armatei etc. Legea preciza că acest organism răspundea în faţa Comitetului Central al Partidului Comunist şi a Marii Adunări Naţionale. Preşedinţia Consiliului Apărării a fost exercitată, în perioada 1969-1989, de Nicolae Ceauşescu, secretar general al PCR şi preşedinte (din 1974) al ţării.

În proiectarea noii doctrine, o puternică influenţă a avut experienţa iugoslavă. Pentru studierea acesteia, o delegaţie a Ministerului Forţelor Armate, condusă de primul-adjunct şi şef al Marelui Stat Major, generalul-colonel Ion Gheorghe, a efectuat, în perioada 2-7 iulie 1969, o vizită în ţara vecină. Delegaţia s-a interesat de principiile şi modul de organizare a forţelor care participă la „apărarea generalizată", raporturile dintre trupele teritoriale şi cele permanente, de înzestrarea lor cu armament şi tehnică militară. La întoarcerea în ţară, delegaţia a propus, între altele, elaborarea unei legi speciale care să stipuleze obligaţiile tuturor cetăţenilor ţării de a participa la apărarea ţării,

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

studierea luptei de rezistență pe teritoriul vremelnic ocupat, organizarea unei infrastructuri adecvate etc.[30]

Autoritățile de la București și-au însușit propunerile și au trecut la elaborarea unui act normativ care să reprezinte cadrul conceptual și acțional al noii doctrine. Proiectul de lege privind organizarea apărării naționale a fost discutat și aprobat de Comitetul Executiv al CC al PCR la 23 octombrie 1972[31]. Două luni mai târziu, respectiv în sesiunea din 27-28 decembrie 1972, Marea Adunare Națională a adoptat Legea privind organizarea apărării naționale, cunoscută sub numele de Legea 14/1972.

Documentul a stabilit orientările generale de ordin politic și social, principiile organizării și funcționării sistemului apărării naționale, forțele și mijloacele destinate, atribuțiile ce reveneau tuturor organelor de stat în privința apărării[32]. De asemenea, se sublinia necesitatea întăririi permanente a capacității combative a țării pentru a respinge *„orice agresiune armată"*[33].

În preambul se definea scopul și caracterul războiului pe care România, la nevoie, l-ar fi dus. Se amintea de faptul că într-un război antiimperialist de apărare, victoria se putea obține prin *„lupta generală a întregului popor"*[34]. Prin urmare, toți cetățenii țării erau obligați să lupte, ei fiind încadrați în structuri militare și paramilitare. De altfel, legea, la capitolul „Pregătirea populației pentru apărare", stabilea un sistem care avea ambiția să înglobeze majoritatea cetățenilor valizi. El cuprindea forțele armate; gărzile patriotice; apărarea civilă; formațiunile de pregătire militară ale tineretului și alte organe și organizații ce urmau să se creeze prin lege. De asemenea, actul normativ mai avea prevederi referitoare la pregătirea teritoriului și a economiei pentru apărare.

La o analiză atentă, legea opera cu termeni destul de ambigui, special aleși pentru a găsi un echilibru între poziția României, ca membră a Pactului de la Varșovia, și dorința de a avea controlul asupra forțelor armate. Se amintea de existența „imperialismului, a forțelor reacționare care promovează o politică agresivă, ostilă socialismului"[35]. Prin aceasta se satisfăcea criteriul ideologic, dar

---

[30] ANIC, Fond CC al PCR. Cancelarie, dosar nr. 57/1969, ff. 108-115.

[31] *Ibidem*, dosar nr. 119/1972, ff. 30-41.

[32] Pentru contextul și conținutul doctrinei a se vedea: General de corp de armată (r) Ion Gheorghe, General de brigadă (r) Corneliu Soare, *Doctrina militară românească. 1968-1989*, Editura Militară, București, 1999.

[33] *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România*, București, 1973, p. 4.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, p. 3.

sintagma „război antiimperialist de apărare": era suficient de largă pentru a cuprinde şi imperialismul sovietic, termen imposibil de folosit la acea dată. De altfel, apelul la cetăţeni şi implicarea lor masivă în efortul militar era de natură să compenseze, să echilibreze un raport de forţe nefavorabil. România nu putea fi obiectul unei agresiuni a blocului advers deoarece era ţară de linia a doua, ea neavând graniţă comună cu vreun membru NATO. Se subînţelegea, astfel, că agresorul putea fi o mare putere, dar nu putea fi NATO, organizaţie care nu era nominalizată în documentele oficiale, ci doar Uniunea Sovietică, ţară care avea o lungă frontieră cu România.

Autorităţile de la Bucureşti şi-au mai luat o măsură de prevedere în faţa eventualelor observaţii critice ale partenerilor de alianţă. Au invocat drept izvoare ale acestui demers scrierile lui Karl Marx, Friederich Engels şi chiar Vladimir Ilici Lenin, care ar fi teoretizat *„războiul popular"*[36].

La fel de adevărat este că, în elaborarea doctrinei, regimul de la Bucureşti, pe lângă experienţa iugoslavă a *„apărării generalizate"*, s-a inspirat şi din cea chineză a „războiului revoluţionar". De altfel, Mao Tze Dong a fost autorul sintagmei *„Unu la cinci în strategie; cinci la unu în tactică"*.

Întrucât doctrina era „naţională", s-au căutat fundamentele acesteia şi în istoria românească. Au fost alese episoade, evenimente şi perioade în care masele au fost participante la efortul militar. Pe această bază s-a acreditat ideea, nereală de altminteri, că întreaga evoluţie militară a românilor a stat sub semnul „războiului popular"[37].

Doctrina militară a României apare, aşadar, ca un mijloc de descurajare a unei eventuale agresiuni sovietice, devenită tot mai improbabilă după momentul de cumpănă 1968, cu scopul conservării puterii de către echipa conducătoare de la Bucureşti.

Prin structurarea forţelor participante la efortul de apărare, doctrina militară urmărea acelaşi lucru şi pe plan intern. Iată, de pildă, gărzile patriotice erau definite ca unităţi de luptă înarmate ale „oamenilor muncii" de la oraşe şi sate, principala lor misiune fiind apărarea localităţilor de reşedinţă. La război, ele intrau în subordinea comandanţilor militari care operau în zona respectivă, fără a putea fi integrate în efortul general de apărare deoarece participarea era doar locală.

---

[36] A se vedea colonel Mihai Arsântescu, general maior dr. Gheorghe Găinuşe, colonel dr. Oliver Lustig, *Componente ale doctrinei militare naţionale. Reflecţii*, Editura Militară, Bucureşti, 1985, pp. 87-96.

[37] *Cf. Permanente istorice în doctrina militară românească*, Editura Militară, Bucureşti, 1988.

Gărzile patriotice aveau o structură paralelă cu cele ale armatei, iar în timp de pace ele erau subordonate, la nivel local, organelor de partid, iar la nivel național, Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Aici există o structură cu rol coordonator – Statul Major al gărzilor patriotice. Acest mod de organizare relevă intenția liderilor de la București de a dispune de o forță militară separată de armată, care să poată fi folosită în caz de nevoie.

În concluzie, elaborarea unei doctrine proprii s-a încadrat în politica de autonomie promovată de regimul de la București în cadrul blocului sovietic. Ea a fost îndreptată cu precădere împotriva liderului alianței, Uniunea Sovietică, și a urmărit consolidarea puterii de către echipa conducătoare. În același timp, doctrina militară românească a fost și o contrapondere la strategia militară sovietică, acceptată tacit la nivelul Pactului de la Varșovia. Aceasta avea un caracter global, reflectând interesele de acest gen ale Uniunii Sovietice, aflată în competiție cu blocul advers și, în special, cu SUA. De asemenea, o altă caracteristică a strategiei militare a Moscovei a fost caracterul ei ofensiv. Ambele trăsături veneau în contradicție cu aspirațiile și interesele celorlalți membri ai Pactului de la Varșovia, puteri minore, puțin interesate de confruntarea globală. Era și cazul României, a cărei doctrină a proclamat țeluri exclusiv defensive.

Concluzii

În anii care au urmat „invaziei frățești" din Cehoslovacia, România și-a reconfirmat statutul de „aliat rebel" în Pactul de la Varșovia, acțiunile sale înscriindu-se pe linia oficializată de „Declarația din aprilie" (1964). Totuși, după momentul de criză din august 1968, care a arătat vulnerabilitatea și izolarea regimului în lumea comunistă, cel puțin echipa conducătoare de la București și-a nuanțat tonul discursului și și-a moderat comportamentul. România a fost nevoită să cedeze în unele domenii, cum ar fi de pildă, structura organizatorică politică și militară a alianței. Pe această bază s-a putut definitiva, în anul 1969, eșafodajul instituțional care a funcționat până la sfârșitul „Războiului Rece".

Pornind de la „lecția cehoslovacă", liderii de la București au refuzat să accepte desfășurarea de aplicații ale Pactului de la Varșovia pe propriul teritoriu sau să participe în afara granițelor la asemenea activități.

Pe timpul evenimentelor din Cehoslovacia ei au constatat, de asemenea, că pozițiile pe care le dețin sunt dependente de bunăvoința Moscovei și de modul cum răspund intereselor acesteia. Prin urmare, s-a recurs la elaborarea și implementarea „doctrinei militare naționale", care avea la bază ideea

„participării întregului popor la apărarea țării". Deşi regimul a încercat să dea o conotație ideologică, de luptă împotriva taberei adverse, respectiv NATO, era cât se poate de evident că adoptarea doctrinei era îndreptată împotriva unei eventuale agresiuni a liderului alianței, Uniunea Sovietică, a încercării acesteia de a schimba echipa conducătoare de la București.

Acțiunile regimului de la București au trezit aprehensiuni puternice la Kremlin, acuzațiile aduse de Brejnev lui Nicolae Ceauşescu, în mai 1970, fiind cât se poate de edificatoare. Prudent, liderul român a bătut în retragere şi a procedat la o restalinizare a regimului politic intern. Programul ideologic din 1971 poate fi interpretat, până la un punct, ca o garanție dată de echipa conducătoare de la București că, în România, destinele socialismului sunt în mâini sigure şi că nu se va ajunge la o situație similară celei din Cehoslovacia. Cu alte cuvinte, prețul dizidenței românești în Pactul de la Varşovia a fost accentuarea trăsăturilor dictatoriale ale regimului politic intern şi a cultului lui Nicolae Ceauşescu.

Nici în această perioadă România nu a cerut şi nu şi-a manifestat intenția de a părăsi Pactul de la Varşovia, deşi această intenție a fost atribuită de către liderii sovietici, în frunte cu Leonid Brejnev.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GHEORGHE IACOB

Consecințele răscoalei de la 1907 asupra unei noi reforme agrare în România

În perioada domniei lui Carol I, problema agrară s-a aflat în centrul dezbaterilor asupra modernizării țării, a căilor și mai ales a ritmului acestei modernizări. Raportarea la problema agrară îi apropia, dar îi și diferența pe liberali și conservatori în spectrul politic al epocii.

În prezentarea și explicarea soluțiilor oferite de partidele politice – între care și o nouă reformă agrară –, o primă orientare ne este oferită de maniera în care acestea formulau *cauzele* problemei agrare. În acest sens, pentru liberali, un prim moment de referință îl reprezintă răscoala țărănească de la 1888. *Manifestul partidului către alegători*, din 11 septembrie, deși recunoștea necesitatea continuării preocupărilor pentru îmbunătățirea sorții sătenilor, considera că răscoalele nu erau urmarea „existenței și cerințelor imperioase a unei chestiuni sociale", ci a unor uneltiri dinăuntrul și din afara țării, având la origine interese politice[1]. „Tema" agitatorilor – socialiști, ai partidului din opoziție sau străini – va constitui o permanență în arsenalul liberal[2], dar și conservator în explicarea cauzelor ridicării la luptă a țărănimii. Un laitmotiv al dezbaterilor asupra cauzelor va fi precizarea că nu lipsa de pământ determina nemulțumirile și răscoalele țăranilor, ci lăcomia „unora" împotriva țăranilor și slaba administrație[3]. Cu un an înainte de marea răscoală de la 1907 se scria că la

[1] *P.N.L. Manifestul către alegători, 11 septembrie 1888*, în D.A. Sturdza, *Partidul Național Liberal de la 1876 la 1888*, pp. 75-76.

[2] Vezi, spre exemplu, discursul lui M. Pherekyde, ministru de Interne, în Adunarea Deputaților, la 21 ian. 1899, publicat în „Voința Națională", XVI, nr. 4199, 23 ian./4 feb. 1899.

[3] *Chestiunea țărănească*, în „Voința Națională", XVI, nr. 4212, 10/22 feb. 1899.

BCU IASI UNIVERSITY LIBRARY

originea nemulțumirilor se află nepotrivirea de interese dintre proprietari (arendași) și țărani; problema agrară, „departe de a fi o chestie de pământ", era de fapt o problemă de reglementare a muncii pe baze moderne[4].

Există însă și intervenții ale unor lideri ai partidului care încearcă să explice cu o paletă mai largă de argumente cauzele chestiunii agrare. M.G. Orleanu, în discursul său în Senat, la 14 decembrie 1905, aprecia că între cauzele situației din agricultură se aflau fărâmițarea pământului primit de țărani prin reformă, arenzile mari (raportul cerere-ofertă defavoriza pe țărani), politica de spoliere a trusturilor arendășești, corupția administrației[5]. Și Vintilă I. Brătianu, într-un articol publicat în ziarul „Tribuna" și reluat în „Voința Națională", încearcă să ofere explicații mai complexe: reducerea treptată a terenurilor cultivate de săteni și a pășunilor pe care le foloseau aceștia, lipsa înlesnirilor de credit, inferioritatea mijloacelor de cultură, creșterea chiriei pentru pământ, sporirea impozitelor, cămătăria, spolierea practicată de proprietari și arendași, insuficientele posibilități ale industriei de a oferi mijloace de trai celor plecați de la sate[6].

Marea răscoală de la 1907 a obligat oamenii politici să abordeze problema agrară sub toate aspectele ei. Sintetizând opiniile liberalilor asupra cauzelor chestiunii agrare, constatăm ca prioritare, dar și statistic, următoarele cauze: abuzurile trusturilor arendășești[7] și mai ales cele ale străinilor[8]; regimul nedrept al învoielilor agricole[9]; lipsa de preocupare și abuzurile administrației, care au dus la cristalizarea ideii în conștiința țăranilor că nu pot căpăta dreptate „față de

---

[4] *Liberali și bizantini*, în „Voința Națională", XXIII, nr. 6239, 25 aug./2 sept. 1906.

[5] Supliment la „Voința Națională", XXIII, nr. 6204, 13/26 ian. 1906.

[6] Vintilă I. Brătianu, *art. cit.*; v. și D.A. Sturdza, *Discurs în Senat*, ședința din 17 martie 1905, în *Trei cuvântări rostite în Senat...*, p. 6.

[7] Vezi în acest sens: *În chestia trusturilor din Moldova de Sus*, în „Voința Națională", XXIV, nr. 6534, 6/19 martie 1907; *Răscoala și guvernul*, *loc. cit.*, nr. 6537, 9/22 martie 1907; *Tulburările din Moldova*, *loc. cit.*; *Pedeapsa noastră*, *loc. cit.*, nr. 6538, 10/23 martie 1907.

[8] Vezi D.A. Sturdza, *Discurs în Senat*, 20 febr. 1907, în *Patru cuvântări din 1907...*, p. 65; idem, *Memoriu asupra legilor agrare din România*, București, 1914, p. 106; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 3 martie 1907, în *Discursurile lui I.I.C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. II, București, 1933, pp. 436-437; *Pregătiri de măcel*, în „Voința Națională", XXIV, 27 feb./2 martie 1907; *Mișelia lui Calman Fischer*, *loc. cit.*, nr. 6540, 13/26 martie 1907.

[9] G.D. Creangă, *Considerațiuni generale asupra reformelor agrare și asupra exproprierei*, București, 1913, p. 20; I.G. Duca, *Discurs rostit la Legea pentru învoieli agricole*, 12 dec. 1907, București, 1908, p. 7.

cel mai tare"[10]; fiscalitatea excesivă[11]; lipsa de credite ieftine, de islazuri, defectuosul drept de moştenire, lipsa de cultură a ţăranilor[12]. Într-o serie de intervenţii, se vorbeşte şi despre cauzele „adânci" ale chestiunii agrare, ce decurgeau din felul cum se realizase legea de la 1864[13], din structura proprietăţii, care opunea latifundiile unei proprietăţi mici, fărâmiţate[14]. Lipsa pământului nu apare menţionată ca o cauză importantă, faptul demonstrând limitele în care îşi permiteau liberalii să propună soluţii, chiar şi după înăbuşirea răscoalei de la 1907.

Partidul Conservator nu recunoştea existenţa unei chestiuni agrare în România[15]. Prin prisma intereselor marilor proprietari, cauzele răscoalelor ţărăneşti, ale sărăciei ţărănimii erau circumscrise în sfera efectelor, a fenomenelor secundare sau se nega pur şi simplu – chiar după 1907 – existenţa unor probleme social-economice acute la sate. Situaţia proprietăţii îşi avea originea într-un trecut îndepărtat – căci, „la noi ţăranul bogat a fost întotdeauna o excepţie"[16] –, iar deosebirile dintre proprietăţi au fost lăsate de la creator (!), la

---

[10] Vintilă I. Brătianu, *Învăţăminte. Politica externă şi reformele liberale*, Bucureşti, 1914, pp. 84-85.

[11] *D.S. Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 406.

[12] Vintilă I. Brătianu, *Crize de stat. 1901-1907-1913*, Bucureşti, 1913, p. 13; G.D. Creangă, *Consideraţiuni...*, p. 12.

[13] G.D. Creangă, *Consideraţiuni...*, p. 7; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 12 iunie 1907, în *Discursurile...*, II, p. 456.

[14] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 14 decembrie 1907, în *Discursurile...*, 1933, p. 477; Th.C. Aslan considera că principala cauză a situaţiei grele a ţărănimii era fărâmiţarea proprietăţii (Th.C. Aslan, *Politica agrară în România*, Bucureşti, 1909, p. 192).

[15] Problema este, evident, deosebit de complexă şi interesantă, în acelaşi timp; nu a fost în intenţia noastră de a o dezvolta. Notăm, totuşi, două opinii edificatoare asupra atitudinii conservatorilor. Al. Lahovari, ministrul Domeniilor în anul răscoalei de la 1888, declara în Adunarea Deputaţilor, la 2 decembrie acelaşi an, că „la noi chestiunea agrară nu există, deşi îmi pare rău să mă cert cu socialiştii, dar aşa este, această chestiune a fost sfârşită prin importanta lege de la 1864" (Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, vol. II, Bucureşti, 1915, p. 26); iar Virgil Arion, raportorul proiectului de buget pe anul bugetar 1906/1907, declara că „... nu se poate zice că există la noi o chestiune ţărănească. O chestiune ţărănească presupune o situaţiune excepţională a ţăranului, care ar fi exclus de la unele drepturi de stat, cum era înainte de 1864. O astfel de stare nu există în România..." (*Discursurile...*, 1905/1906, 20 feb. 1906, p. 920, *apud* M. Iosa, Tr. Lungu, *Viaţa politică în România, 1899-1910*, Bucureşti, 1977, p. 156).

[16] C.C. Arion, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 4 mai 1893, în *Dezbaterile Adunării Deputaţilor* (în continuare: *D.A.D.*), 1892/1893, p. 1356, *apud Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare în România până la 1918*, Bucureşti, 1983, p. 289.

care erau trimişi cei care solicitau dreptate[17]. Dovada cea mai bună că problemele de la sate nu pot fi rezolvate prin distribuirea de pământ o constituia legea de la 1864, „care a împroprietărit pe toţi ţăranii şi n-a îmbogăţit pe niciunul. Din contra, par azi (erau, de fapt – n.n.) mai săraci decât oricând"[18]. La baza relelor din agricultură se afla mentalitatea ţăranilor – cultivată de liberali – că trebuie să primească pământ, devenind „cerşetori", când umili, când ameninţători[19].

În arsenalul de explicaţii al conservatorilor pentru starea de lucruri de la sate, mai întâlnim: slăbiciunile şi abuzurile administraţiei[20]; instigaţiile şi agitaţiile liberalilor sau socialiştilor[21]; existenţa intermediarilor, arendaşi şi cămătari[22]; impozitele mari determinate de cheltuielile exagerate ale statului[23]; lipsa de cultură a ţăranilor[24]; inalienabilitatea loturilor ţărăneşti[25]; lipsa unei industrii dezvoltate, care să „înghită" surplusul de forţă de muncă din agricultură[26].

Marea răscoală de la 1907 nu a determinat schimbări notabile în viziunea conservatorilor asupra cauzelor chestiunii agrare. S-ar putea spune că se manifestă o constantă şi mai aprigă îndărătnicie în negarea unor cauze reale, în eludarea lor. P.P. Carp, cel mai vivace apărător al latifundiarilor, persista în a „găsi" cauzele relelor din agricultură în slăbiciunile şi abuzurile administraţiei[27].

---

[17] *Cf.* Al. Lahovari, *Discurs în Adunarea Depuaţilor*, 17 feb. 1899, în *Discursurile...*, II, p. 77.

[18] Em.N. Lahovary, *Liberalii şi chestia agrară*, articole publicate în „Timpul" şi „Conservatorul" (1896-1907), Bucureşti, 1907, p. 10.

[19] Şi Em.N. Lahovary continua astfel ideea: „La oraşe cer funcţii, adică lefuri, pensii, burse, cantine şcolare şi se învaţă încă de pe băncile şcolii să iasă pe străzi ca să le obţie mai repede...; la ţară, cer pământ şi acolo iese la drumul mare" (Em.N. Lahovary, *op. cit.*, p. 65).

[20] Vezi Th. Rosetti, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 1 aprilie 1888, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 373; I. Iancovescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 7 decembrie 1888, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 280.

[21] Em.N. Lahovary, *Liberalism*, în „Timpul", 17 feb. 1899; Al. Marghiloman, *Discurs în Senat*, 16 dec. 1894, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1916, p. 518.

[22] N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 28 noiembrie 1894, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1912, pp. 124-125; idem, *Opinii de răspândit. Culegere de articole* în *„Epoca"*, 1898, pp. 59-61.

[23] N. Popp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 29 martie 1888, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 337.

[24] P.P. Carp, *Discurs la o întrunire a partidului*, 22 mai 1906, în C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, 1936, Bucureşti, p. 329.

[25] Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare şi revizuirea Constituţiei*, discurs rostit în Senat, 12 martie 1914, Bucureşti, 1914, p. 5.

[26] *Ibidem*, p. 6.

[27] P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 10 martie 1907, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 338; idem, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 14 dec. 1907, în C. Gane, *op. cit.*, p. 361.

Se ştie, ca şef al opoziţiei conservatoare, el a adus în Parlament contraproiecte la proiectele de legi propuse de liberali. Sunt negate cauzele economice ale răscoalei, căci ea a izbucnit „într-o epocă dintre cele mai înfloritoare pe care le-au înregistrat analele ţării" (referire la jubileul din 1906 – n.n.) şi, ca urmare, scria I.N. Lahovari, fost ministru al Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor, „trebuie să căutăm aiurea decât în mizeria ţăranului cauza funestelor evenimente"[28]. Liderul conservator susţine această idee şi în Adunarea Deputaţilor, la 12 decembrie 1907, cu prilejul dezbaterii proiectului de lege al învoielilor agricole, apreciind că adevăratele cauzele sunt de ordin moral, mentalitatea ţăranilor că pot obţine pământ pe calea răscoalelor[29]. Întâlnim, în continuare, la conservatori încercări de a explica criza din agricultură prin rolul instigatorilor[30], prin defectele de caracter ale ţăranilor (nepăsare, lipsă de iniţiativă, neprevedere)[31]. În analiza întreprinsă asupra problemei agrare, C. Garoflid, de pe poziţia moşierimii, ajungea la concluzia, „cu riscul de a fi taxat paradoxal", că factorul principal al „chestiei ţărăneşti" este „reaua organizare economică, care face ca munca agricolă să lucreze în pagubă, fapt care se datoreşte existenţei unui prea mic sector de... mică proprietate"[32]. „Nu faptul că sunt 200 sau 300.000 ţărani capi de familie care nu posedă pământ e îngrijorător, ci faptul că cei 920.000 care posedă ½ din suprafaţa agricolă a ţării o au în bucăţele nesatisfăcătoare. Avem prea mulţi ţărani proprietari pe întinderi prea mici de pământ"[33].

*

Stăruind în continuare asupra orientărilor liberale privind *soluţionarea problemei agrare*, notăm mai întâi că P.N.L. s-a declarat permanent apărător al proprietăţii[34]; ca urmare, până la 1907, principala soluţie formulată de liberali,

---

[28] I.N. Lahovari, *Chestia agrară...*, pp. 9-11.
[29] *D.A.D.*, 1907/1908, pp. 131-135.
[30] I.C. Grădişteanu, *Discurs în Senat*, 18 iunie 1914, în *D.S. Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 76.
[31] Em.N. Lahovary, în „Ordinea", I, II, III; „Conservatorul", 18, 20, 21 nov. 1907, în *Liberalii şi chestia agrară...*, p. 71.
[32] C. Garoflid, *Problema agrară şi deslegarea ei*, Iaşi, 1917, p. 3.
[33] Idem, *Păreri în chestia agrară...*, p. 6.
[34] Vezi V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 25 febr. 1897, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1912, p. 298; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 18 martie 1905, în *Discursurile...*, II, p. 137; Vintilă I. Brătianu, *Primejdii* (II), în „Voinţa Naţională", 6002/28 aprilie/11 mai 1905, în *Scrieri şi cuvântări*, I, Bucureşti, 1937, p. 212.

privind problema agrară, este cea a vânzării de pământuri din domeniile statului[35], țăranii urmând a fi susținuți de către stat mai ales prin credite. Casa rurală va constitui obiectivul principal al liberalilor în opera de sprijinire a țărănimii pentru a cumpăra pământ[36]. Cu prilejul discutării în Adunarea Deputaților, la 12 martie 1903, a legii băncilor populare, Vintilă I. Brătianu aprecia că, atunci când țăranul va avea credit la dispoziția lui și îl va întrebuința bine, problema țărănească va fi rezolvată[37]. Creditele oferite țăranilor trebuiau să aibă ca efect întărirea micii proprietăți, lărgirea acestui sector în raport cu marea proprietate. Trebuie să remarcăm, totodată, un alt aspect semnificativ; liberalii, ei înșiși mari sau mijlocii proprietari, apărau marea proprietate, însă o proprietate exploatată într-un mod capitalist și nu cu mijloacele proprii fostului boier, devenit acum moșier, care arendează, nu investește și trăiește numai din intensificarea muncii țăranului. Latifundiile exploatate astfel erau privite ca un pericol pentru stat. Dar, „acolo unde, dimpotrivă, proprietarul are o așezare trainică, unde exploatează singur, în mod cuminte și cumpătat (!), unde nu e împovărat de datorii, unde are la îndemână sumele necesare pentru exploatare și pentru îmbunătățirile continui ce se cer, acolo desigur rolul său social și economic e binefăcător și poate, așa fiind, să continue mai departe a și-l îndeplini"[38]. Aceste rânduri fiind scrise în ianuarie 1907, sunt sugestive pentru poziția liberalilor, pentru nivelul la care se aflau aceștia în privința soluționării problemei agrare.

Și Spiru Haret, în cunoscuta sa lucrare[39], considera că o nouă împroprietărire nu era posibilă, deoarece proprietarii ar fi protestat „justificat", întrucât o asemenea soluție nu ar fi rezolvat problema decât pentru 15-20 de ani și ar fi întărit convingerea țăranului că, de câte ori nu ajunge pământul, vor fi sacrificate moșiile proprietarilor[40]; și el opta pentru cumpărarea de pământuri, prin intermediul Casei rurale, pentru modificarea legii învoielilor agricole[41]. Un

---

[35] * * * *Istoricul P.N.L. de la 1848 până azi*, București, 1923, pp. 163-164.

[36] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, pp. 49-51; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 4 martie 1905, în *Discursurile...*, II, p. 124; idem, *Discurs la o întrunire liberală*, 26 ian. 1905, în *Discursurile...*, II, p. 86.

[37] Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări...*, I, p. 123.

[38] Ștefan Meitani, *Procesul morcelării proprietății*, în „Voința Națională", XXIV, nr. 6496/18/31 ian. 1907.

[39] Spiru Haret, *Chestia țărănească*, București, 1905.

[40] Vezi și Discursul lui M.G. Orleanu din Senat, la 14 dec. 1905, în *Supliment* la „Voința Națională", XXIII, 6204/13/26 ian. 1906.

[41] Spiru Haret, *op. cit.*, pp. 7-10, 26, 50, 79.

program mai complet de măsuri, dar cu nimic mai radical propunea Vasile M. Kogălniceanu[42]. În şedinţa Adunării Deputaţilor din 28 noiembrie 1894, deputatul C.I. Nicolescu propunea o nouă reformă agrară, declarându-se şi adept al votului universal; era de preferat să se împroprietărească obştea, întrucât mica proprietate nu avea şanse – economice – să reziste[43].

Manifestul către alegători, din 1 septembrie 1888, care, deşi venea după o răscoală de amploare, nu prevedea reforme noi, ci doar dezvoltarea şi îmbunătăţirea vechilor măsuri, adică: vânzarea de loturi mici din moşiile statului; cumpărarea în continuare de către stat a unor pământuri vândute de marii proprietari, pentru a fi revândute ţăranilor; îmbunătăţirea legii învoielilor agricole; credite agricole; şcoli regionale pentru învăţământul agricol; măsuri de perfecţionare a administraţiei la sate[44]. Nici *Programul* liberal din 1892 nu aduce lucruri noi în această privinţă. Un accent deosebit se punea doar pe necesitatea înfiinţării şi dezvoltării instituţiilor de credit, ce urmau să vină în ajutorul ţăranilor[45], prevedere care – aşa cum am subliniat mai sus – va ocupa în continuare locul principal în propaganda partidului privind chestiunea agrară. Ca dovadă, în *Programul P.N.L.* din decembrie 1905 se vorbea despre „aplicarea legilor în toată întregimea lor", stabilirea de relaţii „de încredere reciprocă şi colaborare prietenească" între ţărani şi proprietari, înfiinţarea Casei rurale, ajutorul dat ţăranilor de către biserică şi şcoală[46] etc.; nimic despre pământ.

În materie de *legislaţie*, singura măsură[47] care s-ar putea menţiona până la sfârşitul secolului este întocmirea unui proiect de lege privind înfiinţarea Casei rurale, în timpul guvernului P.S. Aurelian[48]. În aceeaşi direcţie vor fi îndreptate preocupările guvernului liberal din perioada 1901-1904; acum a fost votată şi aplicată *Legea băncilor populare* (1903), al cărei efect în lumea rurală a fost sporit prin înfiinţarea obştilor săteşti. Deşi cele două instituţii au contribuit, în primul rând, la întărirea burgheziei săteşti, este de necontestat că ele au facilitat

---

[42] Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea ţărănească*, Bucureşti, 1906, p. 109.
[43] *D.A.D.*, 1894/1895, 22 nov. 1894, pp. 177-178, *apud Istoria Parlamentului...*, p. 295.
[44] P.N.L., *Manifestul către alegători*, 11 sept. 1888, *op. cit.*, pp. 75-77,
[45] * * * *Programul Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, 1892, pp. 33-36.
[46] * * * *Programul P.N.L. din decembrie 1906*, în *Istoricul P.N.L. ...*, pp. 183 şi urm.
[47] În afara legilor de vânzare a bunurilor statului şi a modificării legii învoielilor agricole din 1883 (v. C. Corbu, *Ţărănimea din România între 1864 şi 1888*, Bucureşti, 1974, p. 30; Gh. Cristea, *op. cit.*, pp. 150 şi urm.).
[48] Tr. Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea (1888-1899)*, Bucureşti, 1967, p. 224.

BCU "M. EMINESCU" IAŞI

– acolo unde au fost înființate – rezolvarea unora dintre problemele economice ale țărănimii.

Cum s-au repercutat tragicele evenimente din 1907 asupra doctrinei și activității P.N.L.? În planul gândirii politice, nu se remarcă, până la 1913, modificări de esență. Deși liderul partidului, I.I.C. Brătianu, era conștient că „nu se poate concepe o burghezie sănătoasă [...] într-o țară în care țărănimea ar fi sărăcită și mizerabilă" și „prin nimic asigura mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale și morale, decât prin îmbunătățirea stării țăranilor, căci în raport cu această îmbunătățire creștem sfera de activitate a burgheziei noastre"[49], în luările sale de poziție, ca și ale altor fruntași ai partidului, regăsim aceleași principii enunțate și până la 1907: apărarea proprietății mari[50], dar și susținerea micii proprietăți[51]; creșterea rolului statului în ajutorarea țăranilor[52]; îmbunătățirea sistemului învoielilor agricole[53]; întărirea instituțiilor de credit pentru țărănime[54]; ridicarea nivelului cultural al țăranilor[55].

Reformele legiferate sub guvernarea liberală după înăbușirea răscoalei din 1907 sunt bine cunoscute. Nu insistăm asupra lor. Încercăm, însă, să răspundem la următoarea întrebare: de ce liberalii nu au propus după 1907 o nouă reformă agrară și care au fost factorii care i-au determinat să o facă în 1913? De altfel, s-ar putea încerca o lărgire a sferei problemei: de ce nu au propus chiar înainte de 1907 o nouă reformă? Ar fi fost în interesul întăririi burgheziei, după cum declara și I.I.C. Brătianu.

*

La explicarea faptului că P.N.L. a propus o nouă reformă agrară *abia* la 1913 trebuie să avem în vedere următorii factori:

– Perioada cuprinsă între 1878 și 1913 este relativ scurtă, pentru a fi permis „coacerea" condițiilor pentru o nouă reformă agrară, mai ales în contextul istoric

---

[49] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 15 dec. 1908, în *Discursurile...*, II, p. 660.

[50] Vezi C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III, p. 155; Th.C. Aslan, *op. cit.*, p. 247.

[51] Vezi I.G. Duca, *Discurs rostit la legea pentru învoieli agricole...*, 12 dec. 1907, București, 1908, p. 26.

[52] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 28 nov. 1910, în *Discursurile...*, III, p. 306.

[53] Vezi *Raportul asupra legii învoielilor agricole*, prezentat de Al. Djuvara în Adunarea Deputaților la 11 dec. 1907, în *D.A.D.*, 1907/1908, pp. 89-90.

[54] Vezi *Raportul asupra legii pentru înființarea Casei rurale*, prezentat de Vintilă I. Brătianu în Adunarea Deputaților la 1 febr. 1908, în *D.A.D.*, 1907/1908, pp. 433-434.

[55] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 21 dec. 1907, în *Discursurile...*, II, p. 519; Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, III, p. 182.

dat; trebuie avut în vedere și numărul mare de probleme, rapiditatea apariției unor noi necesități, care s-au aflat în fața forțelor guvernante în aceste decenii[56].

– La fel, contextul extern nu a favorizat măsuri mai radicale; Rusia țaristă și Austro-Ungaria nu vedeau deloc cu ochi buni ritmul modernizării României și mai ales acele transformări pe care le caracterizau drept „revoluționare"[57].

– Așa cum am mai subliniat, chestiunea agrară era indisolubil legată de cea a democratizării societății[58]; rezolvarea trebuia să fie comună, iar democratizarea a înregistrat același ritm lent, nefavorizând soluții mai radicale nici pentru problema agrară.

– Raportul de forțe dintre burghezie și moșierime a evoluat într-un ritm moderat în favoarea burgheziei; abia în primul deceniu și, mai ales, în preajma Primului Război Mondial, poziția burgheziei – economică și politică – îi permitea forțarea unei noi revizuiri a Constituției, pentru propunerea celor două reforme[59].

– Burghezia, am arătat mai sus, a cumpărat pământ, s-a teritorializat[60]. Este drept, ea exploata aceste proprietăți în chip burghez, dar sentimentul de proprietate era puternic. „Aripa moșierească" – termenul nu ni se pare corect, dar este consacrat – a partidului, în frunte cu D.A. Sturdza, era puternică, dominând partidul până la 1908[61]. Așa se explică și poziția partidului față de votul universal în acești ani. Take Ionescu – într-un discurs în Adunarea Deputaților, la 24 noiembrie 1887 – avertiza cu satisfacție conducerea P.N.L. că nu va putea realiza reforme democratice, întrucât burghezia, care susținuse o astfel de direcție în politică, își schimbase poziția, „căci de altădată și până azi ea a devenit marea proprietară în această țară. Burghezia v-a susținut, burghezia v-a adus la putere. Dar dacă ați cerca să vă bazați tot pe dânsa ca să împingeți la reforme radicale, v-ați prăvăli într-o clipă"[62]. Abia când noul val, al „tinerilor liberali", a reușit treptat să se impună, definitiv după 1908, partidul s-a situat pe o poziție mai realistă față de problema agrară, a avut forța să propună o nouă reformă. Acest fapt explică de ce nu s-a propus reforma la 1907. Se adaugă și

---

[56] Vezi Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, I, p. 323.
[57] D.A. Sturdza, *P.N.L. de la 1876 la 1888*, București, 1888, p. 52.
[58] Vezi Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, III, p. 87.
[59] Idem, Vintilă I. Brătianu, *Învățăminte. Politica externă și reformele liberale*, București, 1914, p. 79.
[60] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 5 martie 1914, în *Discursurile...*, IV, pp. 207, 219.
[61] D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 10.
[62] *D.A.D.*, 1887/1888, p. 93.

contextul extern extrem de nefavorabil; Austro-Ungaria şi Rusia ţaristă se oferiseră cu ajutoare. Pe de altă parte, moşierimea era atunci animată de sentimente de răzbunare[63], opunându-se cu vehemenţă chiar şi unor măsuri moderate. După câţiva ani, I.I.C. Brătianu – răspunzând unui atac venit din partea lui N. Titulescu – spunea: „Întrebaţi pe şeful D-voastră (Take Ionescu – n.n.) dacă la 1907 nu am examinat dacă nu era posibilă exproprierea, şi numai când am constatat că situaţia politică generală era astfel încât nu se putea concepe exproprierea, am ajuns la cealaltă soluţie"[64].

Prin urmare, anunţarea celor două reforme, la 1913, a fost urmarea unei lungi evoluţii a chestiunii agrare; o soluţie radicală, o nouă reformă, însoţită de o lărgire a dreptului la vot, nu mai putea fi amânată fără riscuri mari pentru statul român. Factorii care au influenţat direct asupra stabilirii acestui moment au fost următorii:

– Eficienţa slabă a legislaţiei agrare adoptate după înăbuşirea răscoalei de la 1907. Din cauza limitelor în care fusese concepută această legislaţie – combătând mai mult efectele –, a manierei în care a fost aplicată (lipsurile administraţiei, abuzurile proprietarilor şi arendaşilor), ea nu putea rămâne mult timp ultima soluţie oferită ţăranilor[65].

– Un alt factor care grăbea şi impunea luarea unor măsuri radicale era agravarea situaţiei ţărănimii, acutizarea „chestiunii" ţărăneşti; teama de o nouă revoltă era împărtăşită atât de liberali, cât şi de conservatori. Situaţia ţăranilor după 1907 se îmbunătăţise mult prea puţin în raport cu necesităţile şi jertfele de sânge făcute pentru pământ, pentru o viaţă mai bună.

– Ca urmare, are loc o intensificare a luptei ţărănimii pentru satisfacerea justelor ei revendicări. În faţa acestei ofensive, Partidul Naţional-Liberal nu mai putea amâna înscrierea în *Program* a celor două reforme, fără a-şi periclita poziţia politică[66].

– O atenţie aparte se impune pentru contextul internaţional în care s-au anunţat cele două reforme, în toamna anului 1913. Nu suntem de acord cu

---

[63] * * * *Istoria Parlamentului...*, p. 393.

[64] N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 131; v. şi I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914, în *D.S. Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 95; * * * *Istoricul Partidului Naţional Liberal*, Chişinău, 1918, p. 33.

[65] M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, pp. 186 şi urm.; Ecaterina Negruzzi, *Războaiele balcanice şi problema agrară în România*, în „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» din Iaşi", XVII, 1980, p. 444.

[66] Vintilă I. Brătianu, *Crize de stat...*, p. 53; Al. Marghiloman, *Note politice*, Bucureşti, 1927, I, p. 147.

părerea, acceptată de o parte a istoriografiei, conform căreia războiul din 1913 a dus „şi la apariţia unei noi faze în evoluţia problemei agrare"[67]; o nouă fază deschisese 1907; faptul nu mai trebuie demonstrat. Pornind de la opiniile exprimate de Ecaterina Negruzzi[68], credem că rolul factorului extern în luarea deciziei de către conducerea P.N.L. trebuie abordat într-o perspectivă mai largă. Conflictul balcanic şi viitoarele posibile conflicte, în oarecare măsură previzibile datorită situaţiei internaţionale încordate, impuneau României consolidarea situaţiei interne, care însemna, în primul rând, rezolvarea problemei agrare, pentru a putea promova o politică externă activă, în conformitate cu interesele naţionale[69]. Semnificative, în acest sens, ni se par cuvintele lui I.G. Duca, cel care, într-o conferinţă susţinută în anul 1913, înainte de izbucnirea celui de al doilea război balcanic, spunea că o bună politică externă se bazează pe o puternică situaţie internă; şi, continua omul politic, „cât timp vom avea o ţărănime săracă, lipsită de lumină şi fără drepturi politice, adică fără legătura de interese şi de solidaritate cu clasa ocârmuitoare, nu vom putea avea o politică externă într-adevăr bună"[70]. În acelaşi timp, trebuie să avem în vedere şi efectele campaniei militare din Bulgaria asupra stării de spirit a ţăranilor, care au putut vedea că ţăranii bulgari au o situaţie materială şi politică superioare. Pe fondul unei stări de nemulţumire generate de abuzurile administraţiei la sate – în urma mobilizării şi rechiziţiilor –, se constată în toamna anului 1913 o creştere a încordării şi frământării în lumea satelor[71].

– În acest context poate fi înţeles mai exact şi raportul dintre social şi naţional, efectul acestuia în stabilirea momentului reformei. Împlinirea idealului naţional impunea soluţionarea grabnică a problemei agrare; ţăranii din Regat nu mai puteau rămâne în situaţia de a fi compătimiţi de către fraţii lor din provinciile-surori, după cum remarca C. Stere[72]. Se impuneau măsuri urgente pentru îmbunătăţirea situaţiei social-economice a ţărănimii din Regat. Aşa cum scria I.G. Duca, exproprierea „era necesară nu atât (nu numai – n.n.) pentru cei din Vechiul Regat (firește, aprecierea poate fi discutată şi combătută – n.n.), cât pentru fraţii din Ardeal şi Bucovina, pentru ca să ştie că intră într-o Românie

---

[67] * * * *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România (1908-1921)*, Bucureşti, 1967, p. 151.
[68] Ecaterina Negruzzi, *op. cit.*
[69] M. Iosa, *Relaţiile agrare din România...*, p. 220.
[70] I.G. Duca, *Politica noastră externă*, Bucureşti, 1913, p. 32.
[71] *Cf.* Al.I. Teodorescu, *I.C. Brătianu şi Fiii săi, Ionel şi Vintilă*, Bucureşti, 1938, p. 46.
[72] C. Stere, *Cauzele mişcărilor agrare*, în *op. cit.*, p. 435.

democratică potrivit idealurilor care-i stăpâneau, nu într-o Românie reacționară..."[73].

Dar exista și un alt aspect. Statele vecine, și mai ales imperiile, aveau între mijloacele politicii lor externe privind România pe cel al speculării situației grave din lumea satelor. După cum este bine cunoscut, la 1907, imperiile vecine s-au oferit cu multă „bunăvoință" să intervină pentru a ajuta la înăbușirea răscoalei[74]. S-ar părea, de asemenea, că Bulgaria, după declanșarea celui de al doilea război balcanic, nu a concentrat trupe la Dunăre nu numai datorită asigurărilor date de Austria[75], ci și faptului că s-a bizuit pe posibilele dificultăți ale României în cazul unei mobilizări[76]; 1913 dovedea, încă o dată, că existența și viitorul națiunii române erau indisolubil legate de soarta țărănimii; în acest context, o nouă reformă agrară reprezenta singura soluție viabilă.

* *

Pentru Partidul Conservator, 1907 nu a reprezentat un motiv de a-și schimba soluțiile propuse pentru rezolvarea problemei agrare. Ca urmare, nu surprinde faptul că, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului trecut, „arsenalul" ideologic al conservatorilor în această privință se caracterizează prin uniformitate și consecvență. Transformările survenite în viața politică, mișcările țărănești nu vor schimba optica moșierimii și Partidului Conservator asupra problemei agrare; doar o vor completa și nuanța; o astfel de atitudine reprezintă o elocventă probă a faptului că moșierimea își apăra cu strășnicie propriile interese; ea nu se opunea noului, dar urmărea realizarea lui fără reforme structurale, care i-ar fi periclitat pozițiile economice și politice.

Sintetizând opiniile exprimate de oamenii politici conservatori în privința soluționării problemei agrare – de fapt, a îmbunătățirii situației țărănimii, căci moșierii nu recunoșteau existența unei astfel de probleme – constatăm o mai mare insistență de argumentare pentru următoarele mijloace: vânzarea de pământ

---

[73] I.G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1981, p. 141.

[74] Vezi în acest sens: Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 62; Vintilă I. Brătianu, *Crize de stat...*, pp. 20-21; * * * *Ce a făcut și ce va face P.N.L. Dare de seamă către alegătorii colegiului II – Ilfov*, 1908, p. 4; I.I.C. Brătianu, *Discurs la Craiova*, 13 mai 1907, în *Discursurile...*, II, p. 447; *Anarhia în România*, articol din ziarul „Pester Lloyd", reprodus în „Voința Națională", nr. 6546, 20 martie/2 aprilie 1907.

[75] Ecaterina Negruzzi, *op. cit.*, p. 448.

[76] *Ibidem.*

din domeniile statului la ţărani[77] sau obştilor săteşti[78]; inalienabilitatea pământurilor ţărăneşti[79]; îmbunătăţirea administraţiei[80], mai ales prin depolitizarea ei[81]; măsuri generale pentru ridicarea nivelului cultural al ţărănimii[82]; crearea unor posibilităţi de acordare de credite ţăranilor[83], deşi mult timp acest mijloc a fost combătut[84]. În viziunea conservatorilor, ţărănimea urma să-şi îmbunătăţească situaţia social-economică „încetul cu încetul... prin muncă"[85].

În susţinerea acestor mijloace se aduceau argumente de ordin economic; în acest sens, fărâmiţarea latifundiilor era considerată o cale care periclita menţinerea nivelului producţiei de cereale, a capacităţii de export, a prestigiului României pe piaţa internaţională; marea proprietate era singura capabilă să evite aceste riscuri[86]. Faptul se baza pe o realitate economică; mica proprietate nu avea forţa organizatorică, financiară şi tehnică pentru a practica o cultură intensivă. Însă, realizarea unor producţii mari pentru export pe seama exploatării a 80% din populaţia ţării reprezenta o nedreptate mult prea gravă pentru a mai putea continua, fără a risca efecte imprevizibile.

---

[77] Vezi *D.A.D.*, 1888/1889, 15 febr. 1889 (este *Expunerea de motive a legii de vânzare a bunurilor statului*), p. 813; G. Taşcă, *Politica economico-socială a lui P.P. Carp*, Bucureşti, 1938, pp. 43-44; I. Iancovescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 7 dec. 1888, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 281; I.N. Lahovari, *Chestia agrară...*, p. 69.

[78] Gh.Gr. Cantacuzino, *Discursul... rostit la discuţia adresei din Cameră*, 18 martie 1911, Bucureşti, 1911, p. 33; Take Ionescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 2 martie 1899, în *Discursuri politice*, III, Bucureşti, 1897-1904, p. 357.

[79] *Cf.* C. Gane, *op. cit.*, I, p. 234.

[80] N. Filipescu, *Opinii de răspândit...*, pp. 29, 63; P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 10 martie 1907 şi 14 dec. 1907, în C. Gane, *op. cit.*, II, pp. 338 şi 361.

[81] C. Gane, *op. cit.*, I, p. 381.

[82] P.P. Carp, *Discurs la o întrunire politică*, 22 mai 1906, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 329; exista, însă, şi opinia că nu trebuie ridicat prea mult nivelul cultural al ţăranului, *fapt ce ar fi putut duce la tulburări în societate* (*s.n.*) (I. Lahovari, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 4 febr. 1900, p. 589).

[83] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare*, discurs rostit în Cameră, 12 dec. 1908, Bucureşti, 1909, p. 6.

[84] N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 12 mai 1892, în *Discursuri politice*, I, p. 23; v. şi * * * *Istoria Parlamentului...*, p. 285; Em.N. Lahovary, *Liberalii şi chestia agrară...*, p. 10.

[85] P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 10 martie 1907, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 342.

[86] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare...*, p. 18; C. Garoflid, *Păreri...*, p. 38; C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate şi exproprierea*, Bucureşti, 1913, pp. 4, 22 şi urm.; *Concepţii ridicole*, în „Epoca", XX, nr. 30, 1 febr. 1914.

Aceste componente ale opticii conservatoare în privința soluționării problemei agrare se regăsesc în *documentele programatice* ale partidului. Un prim moment de referință este anul 1881, ideile incluse acum în *Programul* cunoscut sub numele de „Era nouă" fiind reluate, într-o formă sau alta, în următoarele trei decenii. *Programul* prevedea: asigurarea proprietății mici a țăranilor (în sensul opririi divizării sale – n.n.); o nouă organizare a comunelor pentru a realiza o mai bună administrație; modificarea legii tocmelilor agricole[87]. Principiile acestui *Program* vor fi reafirmate în Adunarea Deputaților, la 28 martie 1888, de către P.P. Carp, acum membru al guvernului conservator. Cu acest prilej, pentru țărani se promitea extinderea proprietății mici și o nouă lege comunală[88]. Apoi, în toamna aceluiași an, cu prilejul alegerilor, guvernul junimist a lansat un *apel* către alegători[89], în care se promiteau înlesniri pentru împroprietărirea țăranilor, o reorganizare a administrației, care să-i protejeze de abuzurile „birocrației inferioare", introducerea unei mai mari „echități" în raporturile țărani-proprietari. Obiectivul guvernului era de a „stârpi și a preveni proletariatul la sate și orașe"[90]. După venirea la conducerea partidului a lui Gh.Gr. Cantacuzino, acesta expune la Iași, în ziua de 14 mai 1899, *Programul Partidului Conservator*. Pentru țărănime se aveau în vedere: aplicarea mai departe a legii de vânzare a bunurilor statului; sporirea efectivelor jandarmeriei (!); organizarea unei anchete economice, agricole și industriale[91]. Aceleași principii vor fi afirmate și cu prilejul campaniei electorale de la începutul anului 1905. În *Programul* publicat acum se promitea luarea unor măsuri de reînnoire a fondului de moșii și păduri ale statului, care să fie apoi vândute prin licitație țăranilor și alocarea de fonduri pentru organizarea sanitară a satelor; era, însă, combătută Casa rurală, organizată de guvernul liberal[92].

După 1907, opoziția conservatorilor față de legislația propusă de liberali s-a concretizat în șase contraproiecte de lege, prezentate de P.P. Carp. Argumentele conservatorilor își trăgeau seva din vechiul „arsenal" ideologic, sintetizat la 1881; ei continuă să susțină că reformele făcute de liberali erau exagerate, că nu

---

[87] P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, pp. 66-67; G. Tașcă, *op. cit.*, p. 8; C. Gane, *op. cit.*, I, p. 241.
[88] P.P. Carp, *Era nouă...*, pp. 295-296.
[89] C. Gane, *op. cit.*, I, p. 381.
[90] *Ibidem.*
[91] „Voința Națională", XVI, nr. 4293 din 21 mai/2 iunie 1889.
[92] *Programul Partidului Conservator*, în „Conservatorul", V, nr. 12 din 18/31 ian. 1905, *apud* M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 128; P.P. Carp, *Discurs la o întrunire a partidului*, 22 mai 1906, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 329.

vor da roade și că rezolvarea problemei agrare se afla în măsuri de natură administrativă și culturală[93]. În concepția conservatorilor, „proprietatea nu poate fi decât rodul priceperii și strădaniilor muncitorului pătruns de gândul unui destin moral în viață. Iar acest destin nu-i poate fi arătat decât prin organele de cultură ale poporului: biserică, școală și oștire"[94]. Până în toamna anului 1913, mai trebuie notat *Programul* publicat de P.P. Carp înaintea deschiderii sesiunii parlamentare din anul 1911, care prevedea pentru sate: exproprierea bunurilor de mână moartă; scăderea taxelor vamale, îndeosebi pentru articolele agricole țărănești și pentru făină; scutirea de impozite financiare pentru țăranii care aveau mai puțin de 6 ha de pământ; o lege pentru încurajarea proprietății mijlocii; modificarea legii cârciumilor[95].

De la 1888 la 1912, parte din prevederile programatice s-au concretizat în *proiecte de legi*, unele în *legi*. Din legislația guvernării junimiste, menționăm *Legea pentru înstrăinarea unei părți din bunurile statului* (1889), care, cu toate limitele de conținut și lipsurile provenite din aplicare, a favorizat trecerea în proprietatea țăranilor, până la 1906, a unei suprafețe de 526.233 ha[96]. Deși fusese anunțată și modificarea Legii învoielilor agricole, întocmindu-se și câteva proiecte, aceasta se va înfăptui în timpul „marii guvernări conservatoare". Însă, modificările aduse acestei legi – în 1882, de către P.N.L. și în 1893, de către conservatori –, deși erau favorabile țăranilor, deveneau aproape nule în practică, din cauza introducerii în contracte, de către proprietari și arendași, a unor prevederi arbitrare[97]. Din legislația „marii guvernări" mai trebuie notate: *Legea asupra maximului și contribuțiilor comunale* și *Legea jandarmeriei comunale*, care au ca efect creșterea sarcinilor financiare suportate de țărănime (și păturile sărace de la orașe, în privința primei legi). Politica de sporire a impozitelor este caracteristică și guvernării dintre anii 1889 și 1901, efectele crizei economice fiind suportate în cea mai mare măsură de masa contribuabililor de la sate[98]. Din legislația următoarei guvernări conservatoare (1904-1907), nu poate fi reținut decât Proiectul de lege privind înființarea unei Case de asigurări țărănești, care

---

[93] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare...*, pp. 5-7; Em.N. Lahovary, *Liberalii și chestia agrară...*, pp. 65, 68, 71; C. Gane, *op. cit.*, I, p. 361.

[94] N. Filipescu, *Discursul-program rostit la Adunarea generală de la 15 mai 1913*, București, 1913, p. 7.

[95] C. Gane, *op. cit.*, II, pp. 411-412.

[96] Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 85.

[97] Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 174.

[98] M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, pp. 55-56.

urma să-i protejeze pe țărani în caz de secetă. Iar dintre reformele pe care le anunța P.P. Carp în 1911 s-a legiferat doar vânzarea în loturi a moșiilor de mână moartă, prin care se preconiza trecerea în proprietatea țăranilor a 250.000 ha; deși votată, legea nu a fost aplicată[99].

Față de reformele anunțate de P.N.L. în toamna anului 1913, Partidul Conservator și-a precizat poziția, între altele, printr-un amplu *Program* dezbătut și aprobat de către comitetul său executiv, în ședința din zilele de 11-14 decembrie 1913. Din expunere, se afirmau două principii – vechi de cel puțin trei decenii –, și anume: că Partidul Conservator va sprijini orice reformă care nu va atinge dreptul de proprietate, „punct fundamental în Constituțiune și în starea noastră socială", și că „respinge ca o utopie primejdioasă formula că orice sătean, muncitor de pământ, trebuie să fie înzestrat cu pământ"[100]. Utopie, pentru că nu ar fi ajuns pământul la toți țăranii, dar mai ales din punct de vedere economic, căci o astfel de măsură ar fi dus la scăderea cantitativă și calitativă a producției și, implicit, la scăderea creditului țării. Normal era, continua expunerea *Programului*, să se desprindă „pe cale de evoluțiune" o parte din proprietatea mare, care în loturi mari să revină țăranilor harnici, selecționați de la sine[101]. Sursa acestor pământuri, care urmau să revină proprietății mici, consta din: moșii aparținând statului sau cele de mână moartă; pământuri vândute „voluntar" de marii proprietari; unele pământuri pe care proprietarii lor le-ar vinde „voios" țăranilor, dacă ar exista un institut de credit pentru a garanta plățile. Se propunea ca această garanție să fie asigurată de către „Casa Centrală a Băncilor Populare", ale cărei obligațiuni ar fi fost garantate de către stat. După indicarea căilor de procurare a pământului, *Programul* cuprindea două teze tradiționale ale doctrinei conservatoare: ridicarea stării culturale a țăranilor și îmbunătățirea administrației la sate, prin depolitizarea ei[102].

Cu acest *Program* s-au prezentat conservatorii în alegerile pentru Constituantă. În *Manifestul electoral* publicat acum, ei avertizau alegătorii că, votând pentru P.N.L. și, deci, pentru reformă, vor fi lipsiți de o parte din averile ce le posedă. Partidul Conservator protesta cu „ultima energie" împotriva revizuirii Constituției prin introducerea principiului exproprierii[103]. Opoziția

---

[99] Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910-1914*, București, 1972, p. 93.

[100] * * * *Programul Partidului Conservator*, București, 1913, pp. 6-9; vezi și Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs rostit în ședința Camerei*, 12 dec. 1913, pp. 20-33.

[101] * * * *Programul Partidului Conservator*, București, 1913, pp. 6 și urm.

[102] *Ibidem*.

[103] * * * *Partidul Conservator; către alegătorii Colegiului I și II*, București, 1914, p. 19.

conservatorilor faţă de cele două reforme a luat, în continuare, o mare amploare, prin discursurile din Parlament, campaniile de presă[104], întrunirile publice etc. P.P. Carp, cel mai vajnic apărător al marii proprietăţi, a dezvoltat în Adunarea Deputaţilor concepţia partidului faţă de problema agrară. Exproprierea marii proprietăţi însemna – aprecia el – un mare rău, care se făcea ţăranilor, lucrătorilor, orăşenilor, într-un cuvânt, „un rău foarte mare acestei ţări"[105]. Reluând prevederile *Programului* conservator, aprecia încă o dată – a câta oară? – că întotdeauna cele mai bune rezultate au fost date de „măsurile acele lente ce vin în ajutorul muncii latente, care fără zgomot măresc avuţia naţională"[106]. Şi Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole (formată din mari proprietari) se pronunţa pentru o soluţie evolutivă, fiind împotriva exproprierii, caracterizată ca „remediu brutal", „revoluţionar" şi „inutil"[107]. Moţiunea votată de Uniune anunţa hotărârea marilor proprietari de a se opune cu orice mijloace[108] unei astfel de măsuri. „Ne declarăm cu totul solidari spre a lupta pe toate căile şi prin toate mijloacele împotriva ştirbirii inviolabilităţii proprietăţii, aşa cum este prevăzută în Constituţia ţării, prin exproprierea pe care unele partide politice o preconizează. Căci exproprierea pentru alte cauze decât cele de utilitate publică constituie o mare primejdie pentru organizaţia noastră de stat, întrucât de la desfiinţarea dreptului de proprietate şi până la prăpastia anarhiei nu-i decât un pas"[109]. Aceste cuvinte arătau consecvenţa unui partid care, de la intrarea în viaţa politică şi până în momentul dispariţiei sale nu a adus aproape nimic nou în privinţa soluţionării problemei agrare. Era o dovadă elocventă a epuizării resurselor de adaptabilitate ale Partidului Conservator la necesităţile de dezvoltare ale ţării. Partidul Conservator devenise anacronic şi, ca urmare, existenţa sa nu mai era posibilă.

---

[104] Vezi *Reformele liberale*, în „Epoca", XX, nr. 27, 29 ian. 1914; *Profiturile Băncii Naţionale...*, în „Epoca", XX, nr. 118, 2 mai 1914; *O teorie comunistă asupra proprietăţii*, în „Epoca", XX, nr. 8, 8 ian. 1914; *Exproprierea în oraşe*, în „Epoca", XX, nr. 15, 17 ian. 1914.

[105] P.P. Carp, *Exproprierea marii proprietăţi*, p. 13.

[106] *Ibidem*, p. 53; v. şi C. Argetoianu, *op. cit.*, pp. 4-15, 22-28.

[107] *Memoriul Sindicatelor Agricole*, în „Epoca", XX, nr. 19, 20 ian. 1914.

[108] ANIC, Fond Spiru Haret, dosar nr. 12, f. 26.

[109] *Memoriul Sindicatelor Agricole*, , în „Epoca", XX, nr. 19, 20 ian. 1914.

*

Soluțiile propuse de către liberali și conservatori pentru rezolvarea problemei agrare sunt consecința unui complex de factori social-economici și politici; atitudinea față de problema agrară semnifica poziția față de direcțiile, căile și ritmul dezvoltării țării. S-a putut observa că liberalii, deși recunoșteau gravitatea situației din agricultură, nu au promovat soluții reale decât la sfârșitul perioadei; putem vorbi – în cazul liberalilor – de o inconsecvență între principii și practica politică. Au propus o nouă reformă abia atunci când burghezia și-a consolidat poziția, când condițiile interne și externe au impus-o la modul imperativ.

Conservatorii au demonstrat consecvență în a nega existența unei probleme agrare, în a ocoli cauzele reale și, de aici, necesitatea unor soluții constructive. Nu facem abstracție de măsurile luate de Partidul Conservator pentru ameliorarea situației din lumea satelor; această atitudine semnifică eforturile de adaptare ale conservatorilor la noile – sau vechile, devenite acute – cerințe ale societății, eforturi care nu au putut depăși, însă, bariera intereselor economice și politice ale marilor proprietari.

În ultimă instanță, trebuie să răspundem la întrebarea dacă o nouă reformă agrară a fost impusă de răscoala de la 1907? Răspunsul este: DA și NU.

DA, pentru că răscoala a grăbit reforma. NU, pentru că fără ceilalți factori – interni și externi – o nouă reformă agrară s-ar mai fi amânat.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRIGORE ȚUGUI

Imaginea lui Ștefan cel Mare și a epocii sale în proza lui B.P. Hasdeu

Venit în țară la o vârstă care mai era, încă, una a adolescenței, Hasdeu avea să-și uimească în curând contemporanii prin mulțimea, anvergura și temeritatea nonconformistă a inițiativelor sale. Chiar și când au fost înfăptuite doar parțial, marile sale proiecte creatoare lăsau să li se întrevadă proporțiile amețitoare atât pe orizontală, cât și pe verticală. Dimensiunile spiritului său creator, de o radicalitate romantică analoagă celei eminesciene, se proiectează în două dintre elaborările lui enciclopediste: dicționarul universal al limbii române, *Etymologicum Magnum Romaniae* și *Istoria critică a românilor*. Hasdeu a împărtășit soarta multora dintre creatorii romantici cărora puterile omenești limitate nu le-au permis să înfăptuiască decât fragmentar ceea ce elanul lor titanic concepea la scară gigantică.

De același spirit romantic ține și îmbinarea deliberată a demersului intelectual riguros al omului de știință cu intuiția proprie artistului. În 1865, în prefața monografiei *Ion Vodă cel Cumplit*, Hasdeu vedea în istoric „un uvrier și un artist totodată"[1]. Cinci ani mai târziu, el consemna o viziune care ar putea fi pusă pe seama oricărui romantic din secolul al XIX-lea privitor la relațiile dintre știința pozitivă și intuiția poetică: „Știința înregistrează numai ce știe; poezia ghicește ceea ce nu știe; și se poate întâmpla ca știința să vină mult în urmă spre a constata prin fapte ceea ce poezia descoperise deja prin inspirațiune"[2].

În opera lui Hasdeu, imaginația se află adesea în tandem cu investigația de tip documentar, rezultatul fiind, nu o dată, un hibrid care poate încânta prin ușurința cu care este depășit impasul produs cercetătorului de precaritatea

[1] B.P. Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, București, Ed. Minerva, 1978, p. 9.
[2] *Apud* Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hasdeu*, Iași, Ed. Junimea, 1987, pp. 69-70.

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

probelor, dar trezeşte suspiciuni când este vorba de temeinicia afirmaţiilor. Dintr-o asemenea „colaborare" s-au născut câteva din scrierile hasdeiene care au, într-un fel sau altul, legături cu istoria.

Interesul pentru trecut a nutrit puternic şi creaţia literară a lui Hasdeu. În anii 1862-1867, interval de cea mai mare concentrare a eforturilor creatoare în plan artistic, el a publicat un fragment de roman, *Ursita* (1864, prima variantă), o monografie istorică, *Ion Vodă cel Cumplit* (1865) şi capodopera sa artistică, drama *Răzvan şi Vidra* (1867, varianta întâi). În viziunea lui asupra trecutului se disting, în această perioadă, cel puţin două nuanţe. Prima dintre ele lasă a se întrevedea tendinţa de a aduce în prim-plan personalităţi istorice fie lăsate în umbră, fie rău înţelese. Drama *Răzvan şi Vidra* induce ideea demofilului (ori a antiaristocratului ce se afirmă, acum, cu oarecare zgomot) că meritul e mai presus de categoria socială căreia îi aparţine individul. O atitudine similară se poate desprinde şi din evocarea lui Ion vodă. Proiectarea unei lumini hiperbolizante asupra acestuia se explică, măcar în parte, prin admiraţia faţă de politica antiaristocratică a eroului de la Roşcani şi cu siguranţă faţă de încercarea acestuia de a-şi scoate ţara de sub împilarea otomană. Precumpănirea entuziasmului romantic în faţa rigorii documentare a făcut din Ion vodă mai curând un personaj de roman scris în tonalitate ditirambică, encomiastică, imaginea personalităţii istorice fiind nu o dată deformată. Scriitorul considera o asemenea viziune ca o pecete a tinereţii sale pe care refuză s-o modifice. La reeditarea, în 1894, a monografiei, el face o mărturisire semnificativă în acest sens: „Eram tânăr şi scriam aşa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi; dar tocmai de aceea [...] o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinereţea..."[3].

Proză cu adevărat de ficţiune este *Ursita*. Prima variantă, din 1864, era publicată ca întâiul episod al unui vast roman istoric. Cea de a doua este cu doisprezece ani mai târzie şi nu diferă de cea dintâi prin viziune, ci doar prin unele modificări în compoziţie, în numele unor personaje şi mai ales prin adăugarea capitolului despre alegerea succesorului lui Ştefan cel Mare la tronul Moldovei, ceea ce indică o creştere a predispoziţiei scriitorului pentru o privire ironică şi satirică asupra trecutului. Şi faţă de această scriere, Hasdeu pare a manifesta aceeaşi grijă de a nu-i altera „tinereţea". Juvenil este, în primul rând, spiritul ce se lasă întrevăzut în maniera de a evoca trecutul.

În structura profundă a personalităţii lui Hasdeu, antinomiile par a conviețui într-o complementaritate *sui-generis*. Coexistă, astfel, „sublimul cu mistifi-

[3] B.P. Hasdeu, *op.cit.*, p. 7.

carea"[4], spiritul rigorii cu cel fantast, prețuirea solemnă a valorilor consacrate cu (mai ales în tinerețe) predispoziția pentru ludic manifestată în atitudini persiflante şi chiar sarcastice față de ceea ce era, pentru unii, obiect de adulație necondiționată.

În prefața la ediția Hasdeu din 1937, Mircea Eliade observa că, în manifestările scriitorului de care se ocupa, nu se întrevede nici un complex de inferioritate. Orgoliul întemeiat pe conştiința valorii proprii se întâlnea, la el, cu un inconformism structural. Dar spiritul lui Hasdeu n-a devenit niciodată în întregime iconoclast şi cu atât mai puțin nihilist. În fața valorilor consacrate, acest spirit îşi manifesta, însă, dimensiunea iscoditoare, pornirea de a le supune examenului propriu. Tentat el însuşi, uneori, să hiperbolizeze, demonul contestatar îl ispitea mai ales în fața valorilor ce lăsau impresia de monolit, convins că, dacă stabilitatea lor are temeiuri solide, o privire mai critică nu le-o poate periclita. O atare perspectivă pare să fie cea din *Ursita* asupra lui Ştefan cel Mare şi a epocii sale. Lipsa complexelor îi induce şi o timpurie pornire de a trata istoria cu o detaşare ce nu exclude umorul. Într-o însemnare de jurnal, adolescentul nota că istoria, întrucât are în vedere pe om, nu e incompatibilă cu întristarea, dar nici cu râsul. „Numai monotonia nu e în conformitate cu demnitatea istoriei, iar diversitatea e în natura lucrurilor"[5]. Un asemenea mod de a vedea este, în esență, unul modern, decrispat, prin excelență compatibil cu maniera artistică de a înfățişa lumea.

În *Ursita*, epoca de sfârşit al domniei lui Ştefan cel Mare şi anii imediat următori morții lui reprezintă fundalul pe care este proiectat începutul evoluției personajului principal – celebrul boier Moțoc; un fundal care concurează în expresivitate şi semnificație episoadele ce înfățişează copilăria aventuroasă a viitorului intrigant. Mai ales acest fundal conferă scrierii trăsăturile unei opere de evocare istorică, de o valoare care o situează în proximitatea celebrei nuvele a lui C. Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanul*.

În conturarea imaginii Moldovei de la începutul secolului al XVI-lea, Hasdeu recurge destul de frecvent şi, se pare, deliberat la o îmbinare între admirație, ironie şi criticism – explicit. Aparent, lui Hasdeu îi place să vadă Moldova acelui timp ca pe o țară, cum spune G. Călinescu, „coaptă de cultură,

---

[4] G. Călinescu, *B.P. Hasdeu*, în vol. *Ulysse*. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 78.

[5] E. Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu*, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă, 1936, pp. 245-246.

lux şi bune instituţii, cum nu se mai află nicăieri"[6]. În 1504, Suceava evocată în *Ursita* era o capitală „măreaţă" care „număra în sânul său 400 de biserici şi bisericuţe", băi publice, animată de forfota a „una sută mii de făpturi umane"[7]. Palatul domnesc e „colosal", cu „cascade" sub ferestre. Curtea postelnicului Şarpe, ca şi acelea ale altor „aristocraţi", o „maimuţează" pe cea domnească: palatul e o construcţie gotică, cu vitralii; capela e demnă de reşedinţa unui nobil din Occidentul renascentist: are pereţii împodobiţi cu arabescuri „sculptate în relief aurit pe marmură neagră", cu coloane „subţiri de marmură trandafirie" susţinând un amvon „poleit cu aur" ş.a. Desigur, curţii domneşti şi celor boiereşti nu le va fi lipsit, pe la 1500, fastul şi strălucirea. Cu o cultură istorică foarte întinsă, scriitorul cunoştea, fără îndoială, realităţile epocii. Dar descrierile de tipul celor menţionate lasă impresia „adesea de bizarerie fiindcă Hasdeu forţează nota"[8]. Un alt comentator al operei vede în somptuosul feudal evocat „în decoruri baroce" rafinate şi opulente intenţia scriitorului de a face din imaginea „utopică, paradigmatică" a Moldovei un „spaţiu ideal pentru o idee filosofică, nu o reconstituire «arheologică»"[9].

Ceea ce a fost pus mai puţin în evidenţă este intenţia ironică a scriitorului care vizează nu măreţia ca atare a personalităţii şi epocii lui Ştefan cel Mare, ci tendinţa unora de a le supradimensiona, plasându-le în fabulos. Ironia are, cel mai adesea, în *Ursita*, o tonalitate umoristică şi se concretizează cu deosebire în parodie. Intenţia parodică se vădeşte în unele portrete. Cel al postelnicului Şarpe, de la începutul scrierii, ţinteşte spre cei tentaţi să proiecteze în gigantesc tot ce aparţine vremurilor eroice, înlocuind verosimilul, la care e obligată oarecum proza cultă, cu fabulosul ce se află la locul lui doar în basm. Portretul amintit e un amestec de note veridice şi comentarii umoristic-parodice: „Postelnicul era un om de vreo treizeci şi cinci de ani, foarte scurt la stat, dar atât de spătos, încât pe umerii lui lesne s-ar fi putut aşeza două capete şi, mai ştii! ar mai fi rămas loc, poate, pentru un al treilea; iar în voluminosul său piept ar fi încăput nouă suflete, după vorba poporului". Un alt portret, cel al fiicei lui Ştefan, Elena, este pus sub semnul parodiei chiar prin titlul capitolului (primul din partea a doua) din care face parte şi care persiflează stilul unui junimist minor. Partea epică, cea

---

[6] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Minerva, 1985, p. 378.

[7] B.P. Hasdeu, *Ursita*, în *Opere*, III. Ediţie critică de Stanciu Ilin şi I. Oprişan, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978, p. 119. Toate referirile noastre au la bază această ediţie.

[8] G. Călinescu, *Istoria...*, ed.cit., p. 378.

[9] Mircea Zaciu, *Postfaţă*, la B.P. Hasdeu, *Sarcasm şi ideal*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1975, p. 256.

mai întinsă, încheagă povestea tragică a fiicei domnitorului, căsătorită, din raţiuni politice, cu fiul ţarului Rusiei şi devenită victimă a intrigilor generate de succesiunea la tron. Dar capitolul debutează cu portretul Elenei care, prin utilizarea, mai ales, a unor comparaţii ce ţintesc sublimul dar sfârşesc într-un pompos ilariant, autorul persiflează maniera idealizantă şi idilizantă la modul naiv a romantismului minor. Această îmbinare de naraţiune gravă şi parodie zeflemitoare probează, la autorul *Ursitei*, disponibilităţi concomitente pentru stilul „înalt" şi pentru ludicul zburdalnic. De sfera acestuia din urmă ţine şi plasarea, în descrierea curţii palatului domnesc, ca detaliu, a unui „stâlp de fier cu trei inele": de aur, de argint şi de aramă de care erau legaţi caii după rangul stăpânilor!

Scriitorul rămâne însă grav când se referă la contrastele sociale de la sfârşitul domniei lui Ştefan. Ca mai toţi romanticii, el priveşte realitatea cu ochii demofilului, fiind, pe deasupra, şi un mare iubitor de antiteze. În viziunea sa, pe la 1500, „clasa de jos" ajunsese într-o stare de sărăcie provocată de prea desele războaie şi de împilarea boierilor pe care domnitorul îi „cruţa foarte mult". Una din consecinţe era creşterea fabuloasă a numărului de haiduci: o singură ceată număra „nu mai puţin de zece mii de haiduci!" Asemenea exagerări surprind cu atât mai mult cu cât ele vin din partea scriitorului, fiind făcute în nume propriu în maniera istoricului care furnizează date. (În *Ursita* există mai multe dizertaţii ce aparţin evident dezbaterii de tip ştiinţific şi nu prozei artistice.) Cum va fi relaţionat *istoricul* Hasdeu cifra de rebeli pe care o avansează cu realităţile Moldovei care număra, pe atunci, în jur de 500.000 de locuitori şi al cărei domnitor, strateg renumit şi cu certă vocaţie eroică, nu putea mobiliza o oştire cu mult peste 30.000 de luptători? Explicaţia plauzibilă, dincolo de dispensele pe care le putea revendica din postura de prozator, ţine, credem, de intenţia de a construi o imagine care se vrea la antipodul idilicului, chiar demitizantă, implicit polemică faţă de tendinţa contrarie.

Într-o măsură importantă, moravurile politice de la începutul secolului al XVI-lea sunt o proiectare în trecut a politicianismului epocii scriitorului. Aceasta se realizează, în *Ursita*, mai ales prin punerea în evidenţă a demagogiei, combinată cu politica de intimidare practicată în maniera despotică a medievalităţii orientale. Capitolul cel mai reprezentativ în acest sens este cel al alegerii succesorului lui Ştefan la tronul Moldovei. Titlul capitolului dezvăluie fără echivoc intenţiile scriitorului: *În care se demonstră „libertatea electorală", aşa după cum s-a practicat în toţi timpii.* Într-o dizertaţie inclusă în *Ursita*, care aparţine în mai mare măsură istoricului decât prozatorului artist, Hasdeu,

referindu-se la factorii implicaţi în alegerea domnitorului la începutul „sutei a şaisprezecea", conchidea ironic: „Mai pe scurt, domnii aveau o mare influinţă ocultă în numirea urmaşilor, aristocraţii aveau o mare latitudine facultativă". Simţindu-şi sfârşitul aproape, Ştefan face cunoscută boierilor şi mitropolitului dorinţa ca fiul său Bogdan să-i urmeze în scaun. Dar breslele şi gloatele – „o democraţie desculţă" – nu-l vor pe Bogdan fiindcă e „însemnat" (are ochii încrucişaţi), ci îl preferă pe adolescentul Rareş, bastard al lui Ştefan. Pe acesta îl sprijină şi o parte dintre boieri, doritori de o domnie mai puţin autoritară. Gloatele ies în stradă, iar „în câmpul Dreptăţii" balanţa înclină în favoarea lui Rareş. Pus la curent cu situaţia de fapt, Ştefan, aflat pe patul de suferinţă, porunceşte să fie dus în faţa alegătorilor însoţit de doi călăi. Aici, el hotărăşte executarea a trei boieri opozanţi: pe unul pentru că a pierdut steagul într-o bătălie, pe al doilea îl acuză că ar fi scris „cărţi viclene" contra sa; pe cel de al treilea îl iartă întrucât lipseşte instrumentul necesar decapitării. Apoi se adresează adunării: „«N-am venit aici ca să vă împiedic de a vă alege domn pe cine vă place. Alegerea este slobodă, de tot slobodă. Fiind însă că, din mila cerească, mai am câteva ceasuri de viaţă, am voit să-mi împlinesc cea din urmă datorie, pedepsind pe doi trădători. Acum doresc să puneţi îndată un alt stăpân în locul meu. Pe cine voiţi?» Toţi, toţi fără excepţiune, au strigat: «Să trăiască Bogdan Vodă!»".

Procedeu firesc în procesul de transformare a unei personalităţi istorice reale în personaj de operă de ficţiune, scriitorul construieşte situaţii care încheagă imaginea lui Ştefan în circumstanţe mai aproape de obişnuitul existenţei sale. Aflat la vârsta senectuţii, personajul poartă aureola unei domnii îndelungate şi glorioase. Dar Hasdeu îl proiectează, discret, la dimensiuni umane care îl fac nu doar mai verosimil, ci chiar (câteodată) pitoresc. El trăieşte bucuria naşterii unui nepot (fiul lui Bogdan) şi mai puţin durerea pierderii, în aceste împrejurări, a nurorii: „Cu o muiere mai puţin, cu un voinic mai mult", exclamă Ştefan, dezvăluind misoginismul războinicului dar şi al bărbatului bătrân „a cărui patimă pentru femei se stinsese sub greutatea anilor şi a podagrei". Preocuparea pentru destinul nepotului reprezintă unul din nodurile conflictului din *Ursita*. Ştefan ar vrea să cunoască prezicerile unui „zodiar" despre care ştie că nu sunt tolerate de creştinism. „Pe de o parte, curiozitatea şi iubirea îl împingeau a afla viitorul nepotului său, pe de altă parte, machiavelismul îi impunea necesitatea de a părea religios până la fanatism." Dilema e rezolvată printr-un raţionament nu în totalitate străin de sofistică: vor fi fiind „solomoniile" lucruri drăceşti, dar Dumnezeu însuşi le-ar trece cu vederea dacă ar fi folosite pentru o faptă bună,

înşelând, astfel, „pe Bată-l Crucea". Cei din jur nu au răspuns „la puternica argumentaţie a domnului, care tăia cu sabia greutăţile teologice". Bătrân, vodă e adesea cusurgiu, îi place să-i şicaneze pe cei din jur, nu admite contrazicerile. Măsurile pe care le ia sunt, nu o dată, discreţionare: pe postelnicul Şarpe vrea să-l închidă în urma interpretării arbitrare a prezicerilor „zodiarului"; pe viteazul hatman Arbure îl bagă în temniţă pentru că şi-a salvat prietenul (pe Şarpe) de urgia domnească, dar îl scoate de acolo pentru a-l trimite să oprească o invazie a tătarilor. Dimensiunile moderne ale viziunii hasdeiene n-au scăpat exegezei mai noi. Pentru Paul Cornea – excelent cunoscător şi interpret al literaturii române a vremii – prin „caracterul demitizat al imaginii lui Ştefan", scriitorul îl „smulge" pe domnitor „chenarului encomiastic în care-l încadrase epoca, fără a-i şterbi totuşi aura excepţională. Ştefan ne apare la scară umană, implicat în istoria reală, [...] mai credibil ca personaj şi, într-un fel, mai impresionant decât în mitologia eroică a paşoptiştilor"[10].

Mărturia, poate, cea mai convingătoare că Hasdeu n-a urmărit coborârea în obişnuit a imaginii lui Ştefan o constituie scena din *Ursita* în care domnul, aflat în preajma morţii, îşi împărtăşeşte testamentul politic printr-un discurs emoţionant: „Tu, fiule Bogdane, şi voi, credincioşilor mei boieri şi tovarăşi [...], iată-mă plătind datoria de obşte a firii omeneşti [...] Ceea ce mă îngrijeşte, ceea ce-mi sfâşie cugetul este că vă ameninţă ghearele nemilostivului păgân însetat de sânge creştinesc [...] Credeţi, oare, că el va cruţa sărmana Moldovă, aceea care este ca o poartă a împărăţiei sale, aceea care a cutezat să-l despreţuiască şi în a cărui inimă a răzbătut el totuşi, luându-ne Cetatea Albă şi Chilia? [...] Aşadar, ascultaţi sfatul ce vă dă bătrânul vostru domn şi părinte [...] Cercaţi a îmblânzi sălbateca fiară prin o supunere de bunăvoie: liniştita apă stinge urgia focului [...] Cereţi să vă lase a vă cârmui după legile voastre, a trăi cu obiceiele voastre, a vorbi în limba voastră [...] Cereţi să nu se atingă de credinţele şi slobozeniile ţării... Cereţi să vă apere împotriva duşmanilor voştri... Pentru toate acestea, plătiţi-i o dare pe an şi ajutaţi-l în războaiele lui... Dar dacă, ferească Dumnezeu, păgânul nu va primi o aşa tocmeală, dacă el va voi cumva să vă calce sfintele drepturi strămoşeşti, atunci... Atunci mai bine să muriţi cu sabia în mână, decât să primiţi robia Moldovei!...". Este gândul din urmă al unui domn lucid care mărturiseşte, însă, până în ultima clipă religia libertăţii şi a demnităţii.

---

[10] Paul Cornea, *Aproapele şi departele*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1990, p. 279.

Ca orice artist care îşi propune să reînvie trecutul, Hasdeu a fost preocupat de surprinderea culorii locale. Proiectarea în vremuri trecute a unor tare ale prezentului nu duce la deformarea esenţei specificului acelei epoci. Scriitorul este, fără îndoială, un nonconformist. În viziunea asupra istoriei naţionale nu ezită să-i contrazică pe cronicari, proiectând asupra trecutului o lumină proprie în care encomionul alternează cu sarcasmul, gravitatea cu detaşarea umoristică şi ironică. În genere, asemenea disponibilităţi sunt de bun augur pentru un prozator, reprezentând jaloane ale unui spirit modern. Hasdeu a înţeles (chiar a simţit instinctiv) că misiunea lui fundamentală de creator de literatură de inspiraţie istorică este aceea de a insufla viaţă epocii evocate, de a-i conferi acesteia dimensiunile umanului în care coexistă caracterele mari, actele sublime cu părtinirile, excesul de putere, carierismul, demagogia şi atâtea altele.

Proză de inspiraţie istorică de factură romantică (dar un romantism cu amprentă hasdeiană), *Ursita* se încadrează în faza de început a literaturii române de acest gen, pe care o fortifică. Pentru autor, este şi o scriere de tinereţe. Dar faptul că a doua variantă, cu doisprezece ani mai târzie decât cea dintâi, nu aduce schimbări esenţiale dovedeşte că imaginea lumii româneşti de la începutul secolului al XVI-lea prinsese contururi stabile în conştiinţa lui.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ION AGRIGOROAIEI

Date referitoare la cultele din Basarabia în perioada 1918-1940. Starea Bisericii Ortodoxe

Constituția României din 29 martie 1923 consfințea caracterul național unitar și indivizibil al Regatului și consacra regimul democrației parlamentare, prevăzând un capitol larg de drepturi și libertăți cetățenești. „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie – se preciza în art. 5 –, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate drepturile și libertățile stabilite prin legi". Și în alte articole se sublinia că „deosebirea de credințe religioase și de confesiuni, de origine etnică și de limbă nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita" (art. 7), după cum „toți românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, sunt egali înaintea legii și datori a contribui fără osebire la dările și sarcinile publice" (art. 8).

Articolul 22 reafirma: „Libertatea conștiinței este absolută", precizând: „Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului". Se stabilea că cele două biserici, creștină ortodoxă și greco-catolică, sunt biserici românești. „Biserica ortodoxă română fiind religia marii majorități a românilor este biserică dominantă în statul român, iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte". O lege urma să statornicească principiile organizării unitare a Bisericii creștine ortodoxe, iar o altă lege să stabilească raporturile dintre diferite culte și stat.

După 1918, aproape toate cultele își puneau problema organizării lor la nivelul întregii țări; trebuia să se țină seama de tradițiile existente, dar și de cerințele noii organizări statale. A fost o operă dificilă care a cerut timp, mai ales că tabloul cultelor era deosebit de complex; numai în puține cazuri populația de

acelaşi neam aparţinea uneia şi aceleaşi religii. Deosebirile se explică printr-o serie de factori istorici cu o existenţă mai mult sau mai puţin îndelungată, din spaţiul românesc sau aparţinând zonelor învecinate.

În conformitate cu datele recensământului din 1930, procentul ortodocşilor, raportat la numărul locuitorilor din provincie, era în Basarabia de 87,6, mai mic decât în Oltenia (99,0), în Muntenia (94,8) şi în Moldova (88,2), dar mai mare decât cel din Dobrogea (72,2), Bucovina (71,9) şi din Banat (56,1), ca să nu mai vorbim de Crişana-Maramureş (36,8) şi Transilvania propriu-zisă (27,7), cu procente mari de greco-catolici (25,2, respectiv, 31,1).

Observaţii utile pot fi formulate prin compararea procentelor referitoare la cultele din Basarabia cu procentele la nivelul întregii ţări, ţinând seama atât de numărul total al locuitorilor, cât şi de repartizarea pe cele două medii: urban şi rural, pe baza datelor din acelaşi recensământ (procentele de sub 0,1 sunt marcate de *)[1].

În Basarabia, după procentul mare de ortodocşi, se plasau: mozaicii, cu un procent mai mare decât media pe ţară, evanghelicii-luterani, cu o uşoară depăşire a procentului pe ţară, lipovenii şi baptiştii (peste media pe ţară), romano-catolicii (cu un procent redus) şi alte culte însumând 0,1%. Repartizarea cultelor pe cele două medii era, de cele mai multe ori, inegală, scoţând în evidenţă, o dată în plus, structura eterogenă a oraşelor basarabene.

În satele provinciei procentul ortodocşilor era covârşitor. În acest mediu, numărul luteranilor şi al baptiştilor era mult mai mare decât al credincioşilor respectivi din mediul urban. Pentru romano-catolici şi lipoveni, dar în mod deosebit pentru mozaici, procentul era mult mai mare în mediul urban.

Existau şi culte care nu întruneau 0,1% pe medii întrunite, dar îl depăşeau în mediul urban: greco-catolicii, calvinii şi armeano-gregorienii. La categoria de alte culte, cu 0,1% pe ansamblu, procentul se dubla în mediul urban, iar la religii nedeclarate, procentul de 0,1 era atins numai în populaţia acestui mediu.

Este evident că tabloul cultelor din Basarabia prezenta anumite particularităţi, izvorâte şi din politica regimului ţarist de colonizare, din atitudinea adoptată faţă de anumite culte sau rituri etc. Rusificarea bisericii ortodoxe a creat, de asemenea, probleme specifice în ce priveşte unificarea Bisericii ortodoxe române. „Toleranţa guvernului român – va scrie Ştefan Ciobanu – a avut drept rezultat înflorirea diverselor secte religioase creştine, cea mai mare parte dintre ele fiind considerate clandestine sub regimul rus". El se referea la baptişti şi adventişti, precum şi la duhobori şi molocani, mai puţin numeroşi[2].

---

[1] Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 154.

[2] Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populaţia, istoria, cultura*, Chişinău, 1992, p. 84.

	România	Urban	Rural	Basarabia	Urban	Rural
Ortodocşi	72,6	60	75,6	87,6	67,1	90,6
Greco-catolici	7,9	4,6	8,7	x	0,2	x
Romano-catolică	6,8	10,4	5,9	0,5	1,3	0,3
Reformaţi calvini	3,9	4,9	3,7	x	0,2	x
Evanghelici-luterani	2,2	2,6	2,1	2,6	0,5	2,9
Unitarieni	0,4	0,3	0,4	x	x	x
Armeano-gregorieni	x	0,3	x	x	0,3	x
Armeano-catolici	x	x	x	x	x	x
Lipoveni	0,3	0,3	0,3	1,1	2,9	0,8
Adventişti	x	x	x	x	x	x
Baptişti	0,3	0,1	0,4	0,7	0,2	0,7
Mozaici	4,2	14,3	1,6	7,2	27,0	4,3
Mahomedani	1,0	1,0	1,0	x	x	x
Alte religii	x	x	x	0,1	0,2	x
Fără religie, liberi cugetători	x	x	x	x	x	x
Religie nedeclarată	x	x	x	x	0,1	x
Nr. total	**18.053.000**	**3.832.000**	**14.421.000**	**2.864.000**	**370.000**	**2.494.000**

Dezbaterile referitoare la regimul cultelor s-au prelungit, fiind deosebit de dificil să se găsească o soluţie menită să mulţumească un spectru larg într-o exprimare juridică de aplicat într-un stat naţional unitar. „Odată cu înfăptuirea României întregite – se arăta în *Raportul* la proiectul de lege – s-au schimbat lucrurile în ce priveşte cultele. Deşi din întreaga populaţie aproape 12 milioane (în realitate erau peste 13 milioane, n.n.) sunt creştini ortodocşi, prin urmare marea majoritate, mai avem însă Biserica naţională a fraţilor uniţi cu Papa de la Roma; avem catolici, luterani, calvini, unitari şi baptişti [...]. Şi avem cultul mozaic şi cultul mahomedan sau musulman. Toate aceste culte au avut un trecut sub dominaţiuni străine şi organizaţii diferite, fie în Transilvania, Banat,

Maramureş, Bucovina şi chiar Basarabia"[3]. Sesizând specificul fiecărei părţi din întregul numit România, ministrul Cultelor şi Artelor, Al. Lapedatu, explica, în *Expunerea de motive*, raţiunea noii măsuri: „Această caleidoscopică variaţie de regimuri nu mai poate fi menţinută pentru că este incompatibilă cu caracterul unitar al statului, care trebuie să fie condus şi administrat după legi unitare, aceleaşi pretutindeni şi pentru toţi"[4].

Legea pentru regimul general al cultelor (22 aprilie 1928) prelua prevederile din Constituţie referitoare la libertatea conştiinţei şi garantarea de către stat a deopotrivei libertăţi şi protecţiei tuturor cultelor, în condiţiile stabilite de lege[5]. Autonomia acordată cultelor trebuia să fie exercitată în cadrul statului, „căci o jurisdicţie bisericească în afară sau din afară de frontierele politice ar atinge suveranitatea naţională, care trebuie să rămână deplină, ea singură fiind generatoare de drepturi pe teritoriul său". Era admisă o singură excepţie, în favoarea cultului catolic, „determinată de faptul că şeful lui spiritual îşi are sediul în străinătate"[6].

Legea clasifica cultele în *culte istorice*, *culte noi* şi *asociaţii religioase*, ultimele două fiind supuse unor condiţii speciale de recunoaştere. Erau vizate ceea ce se numeau secte, „care după război s-au sporit în chip neobişnuit, provocând prin acţiunea lor clandestină stări de spirit adânc păgubitoare liniştii şi intereselor permanente ale statului [...]. A fost nevoie să se ia măsuri severe contra lor, spre a le paraliza acţiunea subversivă"[7].

Într-un profund spirit democratic, erau considerate culte istorice acele culte ce aveau o tradiţie istorică, cu un anumit rol de-a lungul anilor, indiferent de numărul credincioşilor în momentul adoptării legii: cultul ortodox, cultul greco-catolic (unit), cultul catolic (de rit latin, grec-rutean şi armean), cultul reformat

---

[3] *Dezbaterile parlamentare. Senatul*, şedinţa din 17 martie 1928, în „Monitorul Oficial", partea a II-a, nr. 443, 28 aprilie 1928, p. 980.

[4] *Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, şedinţa din 4 aprilie 1928, în „Monitorul Oficial", partea a III-a, nr. 94, 21 iunie 1928, pp. 3032 şi urm.

[5] Proiectul de lege a fost adoptat cu o majoritate zdrobitoare: în Senat, la 31 martie 1928, cu 140 voturi pentru şi 8 contra, iar în Adunarea Deputaţilor, la 6 aprilie 1928, cu 126 voturi pentru şi 4 contra. Legea a fost publicată în „Monitorul Oficial", partea I, nr. 89, 22 aprilie 1928, pp. 3607-3613.

[6] Situaţia a fost reglementată prin *Concordatul* cu Vaticanul, încheiat în mai 1927, dar ratificat doi ani mai târziu, după adoptarea legii pentru regimul general al cultelor.

[7] În Basarabia s-a manifestat, mai puternic în anii '20, o sectă a inochentiştilor, un „postinochentism practicant şi agresiv", autorităţile intervenind pentru a stopa „ritualuri de Ev Mediu" (Boris Buzilă, *Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (1812-1944)*, Bucureşti-Chişinău, 1996, pp. 209-216).

(calvin), cultul evanghelic-luteran, cultul unitarian, cultul armeano-gregorian, cultul mozaic (cu diferitele sale rituri), cultul mahomedan. Se recunoşteau drepturile comunităţii baptiste, acordate printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri din 21 noiembrie 1927.

Toate cultele, cu excepţia celui romano-catolic, erau autocefale; această neatârnare se întemeia prin principiile lor fundamentale, dogmatice şi canonice. Legea intervenea pentru a împiedica anumite legături cu autorităţi din afară, ce aduceau atingere suveranităţii naţionale. „Teritoriile eparhiilor din România trebuie să se termine acolo unde se termină şi hotarele ţării, iar cetăţenii români nu pot fi supuşi jurisdicţiei, nici chiar bisericeşti, a arhiereilor cetăţeni străini, care îşi au reşedinţa pe teritoriul altor state".

Şefii cultelor, aleşi sau numiţi în conformitate cu statutele lor de organizare, erau recunoscuţi după aprobarea Regelui, dată pe baza recomandării Ministerului şi după depunerea jurământului de fidelitate către Suveran şi de supunere faţă de Constituţie şi legile ţării.

Imediat după adoptarea proiectului de lege pentru regimul general al cultelor de către Senat, primul-ministru, Vintilă I.C. Brătianu, a mulţumit pentru larga participare la discuţie şi pentru votul final, „care cred că este un pas înainte pentru liniştita dezvoltare şi pentru formarea educaţiunii sufleteşti a poporului acesta". El îşi exprima încrederea că legea, „făcută într-un spirit larg, corespunzând cu firea îngăduitoare şi liberală a poporului românesc [...], va fi o chezăşie pentru traiul liniştit şi paşnic al diferiţilor cetăţeni din ţara noastră"[8]. *Legea pentru regimul general al cultelor* a reprezentat o piatră de temelie în opera de consolidare, pe baze democratice, a României întregite.

Volumul al II-lea al *Enciclopediei României*, apărut la Bucureşti în anul 1938, cuprinde scurte monografii ale judeţelor ţării şi ale oraşelor reşedinţă de judeţ. Fiecare monografie conţine date şi prezentări referitoare la: stemă, cadrul natural (geografie), istorie, populaţie, economie, cultură, religie, administraţie, principalele aşezări, localităţile judeţene, paragrafe ce se regăsesc (fără ultimele două) şi la oraşele reşedinţă. Fără a cuprinde întreaga perioadă interbelică (volumul a fost depus spre tipărire la începutul anului 1936), conţinutul acestor monografii prezintă semnificaţii multiple, izvorâte din concepţia şi cercetările sociologice ale şcolii româneşti de sociologie, condusă de Dimitrie Gusti. Pentru cele nouă judeţe ale Basarabiei, am extras datele din paragraful *Religie*; chiar

[8] *Dezbaterile parlamentare. Senat*, şedinţa din 31 martie 1928, în „Monitorul Oficial", partea a III-a, nr. 55, 6 iulie 1928, p. 1365.

dacă datele referitoare la oraşul de reşedinţă sunt incluse (poate cu unele scăpări) în cele referitoare la judeţ, am considerat util să le reluăm din monografia separată, deoarece ele completează şi particularizează imaginea judeţelor şi a Basarabiei, în ansamblul lor.

Judeţul Bălţi avea în 1930 o populaţie de 386 476 locuitori, din care 89,3% erau ortodocşi (şi pentru celelalte judeţe şi oraşe se folosesc rezultatele provizorii oferite de recensământul din 29 decembrie 1930). *Lăcaşuri de cult*: 159 biserici ortodoxe, 1 schit de călugări la Bocancea, 1 biserică romano-catolică, 2 biserici protestante, 1 biserică armenească, 4 biserici lipoveneşti, 9 case de rugăciuni baptiste şi 46 de sinagogi. Judeţul cuprinde 5 protopopiate ortodoxe.

Municipiul Bălţi număra 30 667 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 1 catedrală şi 6 biserici ortodoxe, 1 biserică romano-catolică, 1 biserică armenească, 1 biserică lipovenească, 1 casă de rugăciune baptistă, 18 sinagogi. Reşedinţa Episcopiei ortodoxe a Hotinului şi reşedinţa unui protopopiat ortodox.

Judeţul Cahul – 194 631 locuitori, 92,1% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 67 biserici ortodoxe, 1 lipovenească, 14 case de rugăciune luterane, 27 baptiste, 1 adventistă, 9 sinagogi. Protopopiate ortodoxe la Cahul, Leova şi Colita, sub jurisdicţia Episcopiei ortodoxe a Cetăţii Albe şi Ismailului.

Oraşul Cahul – 10 437 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 2 biserici ortodoxe, 1 lipovenească, 2 case de rugăciune baptiste, 2 sinagogi.

Judeţul Cetatea Albă – 340 459 locuitori, 79% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 95 biserici şi 5 capele ortodoxe, 2 biserici romano-catolice, 29 luterane, 1 reformată, 1 armeano-gregoriană, 7 case de rugăciune baptiste şi 1 adventistă de ziua a 7-a, 4 sinagogi.

Municipiul Cetatea Albă – 33 495 locuitori. Lăcaşuri de cult: 5 biserici şi 2 capele ortodoxe, 1 biserică armenească, 1 capelă romano-catolică, 1 capelă luterană, 1 casă de rugăciuni baptistă, 1 casă de rugăciuni molocană, 4 sinagogi. Reşedinţa protopopiatului ortodox.

Judeţul Hotin – 395 345 locuitori, 87,0% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 155 biserici ortodoxe, 4 lipoveneşti, 1 romano-catolică, 1 armeană, 44 case de rugăciuni baptiste, 25 adventiste, 67 sinagogi şi case de rugăciune evreieşti. Mănăstirea Galiţa în satul Neporotova. Protopopiatele ortodoxe de la Hotin şi Edineţ-Tg., în eparhia Hotinului, Mitropolia Bucovinei.

Oraşul Hotin – 15 287 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 3 biserici ortodoxe, 1 biserică romano-catolice, 2 biserici lipoveneşti, 1 biserică armenească, 1 casă de rugăciune baptistă şi 17 sinagogi. Protopopiatul ortodox.

Judeţul Ismail – 224 029 locuitori, 87,9% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 75 biserici ortodoxe (1 grecească), 1 romano-catolică, 1 armenească, 3 luterane, 13 case de rugăciuni lipoveneşti, 27 baptiste, 2 ale creştinilor după Evanghelie, 1 molocană, 10 sinagogi. Şase mănăstiri ortodoxe: 2 la Ismail şi câte una la Vîlcov, Borisauca, Murovleanca şi Satu-Nou. Reşedinţa Episcopiei şi trei protopopiate: Ismail, Chilia-Nouă şi Cuza-Vodă.

Oraşul Ismail – 20 123 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 8 biserici ortodoxe (1 grecească), 2 mănăstiri ortodoxe, 1 biserică romano-catolică, 1 armeană, 2 lipoveneşti, 3 baptiste, 4 sinagogi. Reşedinţa Episcopiei Cetăţii Albe şi a Ismailului, Consistoriu eparhial, protopopiat ortodox.

Judeţul Lăpuşna – 421 857 locuitori, 86,1% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 108 biserici ortodoxe, 1 biserică romano-catolică, 2 biserici şi 3 case de rugăciuni luterane, 1 biserică armenească, 1 biserică lipovenească, 1 casă de rugăciune molocană, 1 casă de rugăciune a sectei „fără popă", 7 case de rugăciune baptiste, 65 sinagogi şi 6 case de rugăciune evreieşti. Şapte mănăstiri ortodoxe: Hîncu, Căpriana, Vănzăreşti, Condriţa, Hîrjăuca, Suruceni, Răciula. Mitropolia şi 4 protopopiate ortodoxe.

Municipiul Chişinău – 117 016 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: Catedrala Mitropolitană, 32 biserici ortodoxe (1 grecească), 1 biserică armenească, 1 biserică romano-catolică, 1 biserică evanghelico-luterană, 1 biserică lipovenească, 1 casă de rugăciune a sectei „fără popă", 1 casă de rugăciune baptistă, 1 casă de rugăciune molocană, 65 de sinagogi şi 6 case de rugăciune evreieşti. Mitropolia Basarabiei, Arhiepiscopia Chişinăului, protopopiat ortodox.

Judeţul Orhei – 277 009 locuitori, 92,3% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 147 biserici şi 9 mănăstiri ortodoxe, dintre care 6 de călugări (Curchi, Ţigăneşti, Frumoasa, Hîrbovăţ, Ţipova şi Pripiceni-Curchi) şi 3 de maici (Saharna, Hirova şi Tabora); 1 biserică romano-catolică, 1 biserică armenească, 3 biserici lipoveneşti, 28 sinagogi şi 20 case de rugăciune evreieşti, 7 case de rugăciune baptiste. Judeţul se afla în eparhia Episcopiei Chişinăului.

BCU "ION CREANGĂ" LIBRARY

Oraşul Orhei – 14 805 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 2 biserici ortodoxe în oraş şi 3 în suburbii, 1 biserică romano-catolică, 1 biserică armenească, 1 lipovenească, 14 sinagogi.

Judeţul Soroca – 315 774 locuitori, 88,6% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 161 biserici ortodoxe, 5 mănăstiri ortodoxe (2 de călugări şi 3 de maici), 1 mănăstire de maici de credinţa veche; 1 capelă romano-catolică, 1 biserică protestantă, 2 biserici de credinţă, 8 case de rugăciune baptiste, 1 adventistă de ziua a 7-a, 1 a creştinilor după Evanghelie şi 65 sinagogi şi case de rugăciune evreieşti. Judeţul avea 4 protopopiate ortodoxe, în eparhia Episcopiei Hotinului (Mitropolia Bucovinei).

Oraşul Soroca – 14 661 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 5 biserici ortodoxe, 1 romano-catolică, 1 sinagogă şi 17 case de rugăciuni evreieşti. Protopopiat ortodox.

Judeţul Tighina – 307 629 locuitori, 89,5% ortodocşi. *Lăcaşuri de cult*: 96 biserici ortodoxe, 1 mănăstiri (Chiţcani) şi 3 schituri ortodoxe, 5 biserici romano-catolice, 16 evanghelice-luterane, 4 lipoveneşti, 32 case de rugăciuni ale creştinilor evanghelişti-baptişti, 1 casă de rugăciune molocană, 35 sinagogi şi case de rugăciune evreieşti. Trei protopopiate ortodoxe în eparhia Arhiepiscopiei Chişinăului.

Oraşul Tighina – 31 698 locuitori. *Lăcaşuri de cult*: 6 biserici ortodoxe, 2 lipoveneşti, 1 romano-catolică, 1 capelă evanghelico-luterană, 1 casă de rugăciuni molocană, 1 casă de rugăciune baptistă, 18 sinagogi. Protopopiat ortodox.

La o populaţie ortodoxă atât de numeroasă era firesc să funcţioneze un număr mare de biserici – în jurul a 1 060 (din care 2 greceşti) – şi de mănăstiri (29 mănăstiri şi 4 schituri). Ordinea judeţelor după numărul bisericilor se prezenta astfel: Soroca –161, Bălţi – 159, Hotin – 155, Orhei – 145, Lăpuşna – 108, Tighina – 96, Cetatea Albă – 95, Ismail – 75, Cahul – 65. Cele mai multe mănăstiri se aflau în judeţele Orhei – 9, Lăpuşna – 7, Ismail – 6 şi Soroca – 5. Cultul romano-catolic dispunea de 13 biserici, iar cel luteran, de 50 biserici şi 17 case de rugăciune, cele mai multe în judeţul Cetatea Albă (29 biserici), în legătură cu populaţia de origine germană colonizată aici. Mai sunt menţionate, fără alte precizări: 3 biserici protestante (2 la Bălţi şi 1 Soroca) şi 1 biserică reformată (calvină?) la Cetatea Albă.

Biserica lipovenească avea 17 lăcaşuri de cult, cele mai multe în judeţul Ismail (13), cu numeroşi locuitori pescari lipoveni. În oraşele Bălţi, Cetatea Albă, Hotin, Ismail, Chişinău şi Orhei funcţiona câte o biserică armenească. Cultul baptist se bucura de o oarecare răspândire, dacă avem în vedere 168 case de rugăciune, repartizate inegal în judeţele Basarabiei: Hotin – 44, Tighina – 32, Cahul şi Ismail – câte 27, Bălţi – 9, Soroca – 8, Cetatea Albă, Lăpuşna şi Orhei – câte 7. Adventiştii dispuneau în total de 28 case de rugăciune, cele mai multe în judeţul Hotin – 25 şi câte una în judeţele Cahul, Cetatea Albă şi Soroca. Molocanii aveau câte o casă de rugăciune în judeţele Cetatea Albă, Ismail, Lăpuşna şi Tighina. Creştinii după Evanghelie aveau 3 case de rugăciune (2 în judeţul Ismail şi 1 în judeţul Soroca), mai funcţionau 2 „biserici de credinţă" (Soroca) şi 1 casă de rugăciune „fără popă" (Lăpuşna)[9].

În ce priveşte lăcaşurile de cult evreieşti, pentru cele mai multe judeţe datele cuprind (în aceeaşi cifră) şi sinagogile şi casele de rugăciune, în altele se dau numai sinagogile; numai pentru două judeţe se specifică separat numărul sinagogilor şi cel al caselor de rugăciune. Dintr-un total de 355 de sinagogi şi case de rugăciune, cele mai multe erau în judeţele Lăpuşna – 71, Hotin – 67, Soroca – 65, Bălţi – 46, iar cele mai puţine în judeţele Cahul – 9 şi Cetatea Albă – 4. În două judeţe, toate sinagogile şi casele de rugăciune erau concentrate în localităţile reşedinţă de judeţ: Chişinău (65 sinagogi şi 6 case de rugăciune) şi Cetatea Albă (4 sinagogi). Municipiul Chişinău avea, în 1930, 114 896 locuitori, din care 48 456 români, 41 065 evrei, 11 631 ruşi, 1 436 polonezi etc. În schimb, în judeţul Soroca, din cele 65 de sinagogi şi case de rugăciune, în oraşul reşedinţă, Soroca, se aflau numai 1 sinagogă şi 17 case de rugăciune. Este cunoscut faptul că în Basarabia procentul evreilor depăşea cu mult media pe ţară; din punctul de vedere al cultelor, cultul mozaic se situa pe locul al doilea, cu 7,2%, având în populaţia urbană a provinciei un procent de 27,0, iar în cea rurală – 4,3.

Constituţia din martie 1923, precizând – aşa cum s-a arătat – că Biserica ortodoxă română, fiind religia marii majorităţi a românilor, este biserică dominantă în statul român, prevăzuse ca o lege specială să statornicească principiile fundamentale ale organizării ei unitare, cu participarea elementelor constitutive, clerici şi mireni. Crescând, după 1918, numărul de credincioşi la

[9] Precizăm că folosim, cu mici modificări, terminologia din micro-monografiile respective. S-ar putea ca în statistica vremii sau în a noastră să se fi strecurat unele greşeli; ne interesează aici tabloul general cu semnificaţiile lui şi mai puţin exactitatea cifrelor.

peste 13 milioane, s-a impus ridicarea Bisericii ortodoxe române la cea mai înaltă treaptă ierarhică. În februarie 1925 a fost adoptată *Legea pentru ridicarea Scaunului Arhiepiscopal şi Mitropolitan al Ungro-Vlahiei, ca Primat al României, la rangul de Scaun Patriarhal*[10]. Mitropolitul primat Miron Cristea a devenit patriarh al B.O.R. S-a subliniat că statul unit din punct de vedere naţional trebuie să meargă mână în mână cu Biserica şi „înălţându-se statul politic să se înalţe şi Biserica la rangul de Patriarhie. Este, cum s-ar spune, complementarea unei stări de politici interne, care îşi află legalitatea şi semnificaţia deplină la ridicarea morală şi religioasă a Bisericii noastre naţionale"[11].

După adoptarea de către Senat şi Adunarea Deputaţilor, la 6 mai 1925 a fost publicată *Legea pentru organizarea Bisericii ortodoxe române* (cu 46 articole), împreună cu amplul *Statut de organizare* (cu 178 de articole)[12]. „Proiectul – preciza Al. Lapedatu, ministrul Cultelor şi Artelor – nu este altceva, atât în ce priveşte spiritul cât şi cea mai mare parte a dispoziţiunilor sale, decât statutul zis şagunian, adaptat împrejurărilor actuale, pe baza situaţiei schimbate a Bisericii noastre, a experienţei câştigate de la 1868 încoace şi a necesităţii de armonizare a principiului constituţional cu cel ierarhic"[13]. Legea afirma încă o dată caracterul de Biserică dominantă în stat, stabilea principiile unificării şi proclama caracterul de biserică autocefală, „adică neatârnată de orice chiriarchie din afară, păstrându-şi însă, în privinţa dogmelor, unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului".

Părţile constitutive ale Bisericii erau: parohiile, protopopiatele, mănăstirile, episcopiile şi arhiepiscopiile, mitropoliile (ca instituţii canonice şi istorice). Sub raportul orânduirii canonice şi administrative, Biserica ortodoxă română cuprindea cinci mitropolii, fiecare cu mai multe eparhii, episcopii sufragane. De-a lungul perioadei interbelice au intervenit unele modificări, dar, în cea mai mare parte a timpului, organizarea canonic-administrativă a Bisericii Ortodoxe Române a cuprins cinci mitropolii, cu episcopiile sufragane respective: Mitropolia Ungro-Vlahiei, Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Mitropolia Ardealului, Banatului, Crişanei şi Maramureşului, Mitropolia Bucovinei şi Mitropolia Basarabiei.

---

[10] „Monitorul Oficial", nr. 24, 25 februarie 1925; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, Bucureşti, 1981, p. 394.

[11] *Dezbaterile parlamentare. Senatul*, şedinţa din 4 noiembrie 1925, în „Monitorul oficial", nr. 9, 14 noiembrie 1925, pp. 52-53.

[12] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XI-XII, pp. 496-525.

[13] *Expunere de motive*, în „Monitorul Oficial", nr. 87, 19 mai 1925, p. 2239.

Mitropolia Basarabiei, cu cele două eparhii: Arhiepiscopia Chişinăului şi Episcopia Cetăţii Albe–Ismail (cu reşedinţa la Ismail), exista, *de jure*, din 1925, dar *de facto* abia din 1928, atunci când, în ziua de 28 aprilie, arhiepiscopul Chişinăului, Gurie Grosu, a fost înălţat la rangul de mitropolit[14]. (Episcopia Hotinului, cu reşedinţa la Bălţi, şi Arhiepiscopia Cernăuţilor erau cele două episcopii sufragane ale Mitropoliei Bucovinei.) Până atunci, integrarea Bisericii ortodoxe din Basarabia în cadrul României, în cadrul Bisericii ortodoxe române avusese de depăşit o serie de obstacole.

Dacă introducerea limbii române în serviciul religios s-a generalizat relativ repede, în ciuda rezistenţei unor elemente ruseşti şi ucrainene (în localităţile cu populaţie amestecată, slujba urma să se facă şi în slavonă şi în română), probleme mai dificile au apărut ca urmare a tendinţei separatiste în favoarea aşa-zisei autonomii a bisericii basarabene. Un grup de ierarhi ruşi, în frunte cu Arhiepiscopul Anastasie, nu a recunoscut situaţia creată de drept şi de fapt prin Unire *inclusiv* în *materie de biserică*, socotind Unirea ca o chestiune fără urmări pentru situaţia bisericească. După tratative care n-au dus la nici un rezultat, ca urmare a atitudinii proruse a lui Anastasie şi a unei infime părţi a clerului basarabean, Sf. Sinod l-a considerat pe acesta demisionat şi a hotărât ca Episcopul Nicodim al Huşilor să fie delegat cu Arhiepiscopia Chişinăului, până la alegerea titularului. Acesta a fost „un vrednic ierarh, care a introdus pace sufletească, ordine şi exactitate în conducerea trebilor bisericeşti, destul de complicate şi încurcate pe timpul revoluţiei în Basarabia, şi a naţionalizat toate serviciile administative bisericeşti"[15]. Noul episcop a procedat la organizarea centrului eparhial, la introducerea limbii române în Seminarul teologic din Chişinău şi în multe biserici. În decembrie 1919, Nicodim s-a întors să conducă Episcopia Huşilor, iar la începutul anului următor devenea episcop al Chişinăului Gurie Grosu Botoşăneanu. În martie 1923, pe teritoriul Basarabiei s-au creat două eparhii noi: Cetatea Albă – Ismail (cu reşedinţa la Ismail) şi Hotinul (cu reşedinţa la Bălţi)[16].

---

[14] „S-a dorit ca acest eveniment să coincidă cu serbările naţionale prilejuite de împlinirea unui deceniu de la Unirea Basarabiei cu Ţara şi cu dezvelirea statuii lui Ştefan cel Mare de la Chişinău. Totuşi, ne vine greu să credem că s-ar fi aşteptat, timp de trei ani, această fericită coincidenţă, motivele amânării putând fi [şi] de altă natură" (B. Buzilă, *op.cit.*, p. 161).

[15] Petre Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut şi Nistru*, Chişinău, 1928, pp. 263 şi urm.

[16] Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii şi a neamului românesc*, Iaşi, 1993, p. 111.

Imediat după Unire s-a pus problema unificării calendaristice, prin trecerea la noul stil, gregorian, fapt ce corespundea unor necesități interne și externe, reprezentând o condiție a modernizării în plan național și european. Introducerea lui nu s-a realizat, cel puțin în plan religios, pe întreg teritoriul țării și în toate păturile societății. Numeroase greutăți s-au manifestat în Basarabia, o parte însemnată a populației refuzând să admită „calendarul îndreptat". Trecerea la noul calendar s-a făcut cu oarecare grabă, fără o cunoaștere profundă a realităților din Basarabia. S-au manifestat inconsecvențe și chiar atitudini diferite în cadrul organelor de stat și al instituțiilor bisericești[17]. Nu s-a realizat o propagandă catihetică inteligentă, iar unii preoți s-au erijat în conducători de mișcări stiliste, având aderență printre credincioșii fanatici, în ochii cărora stilul nou reprezenta o cedare și chiar o trădare în favoarea Apusului papistășesc. De această situație s-au folosit dușmanii românilor și ai ortodoxiei, fiindcă tulburările „stiliste" serveau ideii, intens vehiculate peste Nistru, că în România este „un regim de ocupație" și că o „eliberare" ar aduce liniștea, restabilind ordinea din timpul „Slobodei" și, bineînțeles, stilul vechi. Au fost și cazuri când au intrat clandestin în Basarabia ierarhi ruși din emigrație, susținând pe „stiliști" nu doar moralmente, ci săvârșind chiar hirotonii. De-a lungul anilor, stilul nou a fost adoptat de majoritatea credincioșilor. „Din nefericire, atunci când Stalin a ocupat Basarabia, în 1940 și apoi în 1944, a revenit în atenția credincioșilor de aici și problema «stilului», mai întâi ca un instrument de propagandă în favoarea regimului – «puterea sovietică» v-a redat stilul vechi! – iar apoi ca unul de diversiune politică și de separatism «provincialist», așa cum a rămas până astăzi"[18].

Pe lângă „românizarea" scaunului arhiepiscopal de la Chișinău și crearea celor două eparhii, în anii 1920-1925 delegați ai preoțimii din Basarabia au făcut parte din comisiile de redactare a Legii și Statutului de organizare a Bisericii ortodoxe din România întregită. „De acum înainte, Biserica din Basarabia s-a orientat în organizarea ei – la centrele eparhiale, protopopiate, mănăstiri și parohii – după principiile înscrise în acest Statut, în vederea consolidării unității noastre bisericești"[19].

În cadrul României întregite, viața religioasă ortodoxă din Basarabia s-a dezvoltat, chiar dacă reforma agrară din 1920 a lăsat fiecărei instituții bisericești

---

[17] Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chișinău, 1993, pp. 103-104.
[18] B. Buzilă, *op.cit.*, pp. 220-221.
[19] M. Păcurariu, *Basarabia* ..., pp. 113.

numai 50 de hectare, determinând restrângeri materiale. S-au renovat numeroase biserici, s-au zidit peste 100 de biserici, din care pot fi menționate: Catedrala de la Bălți și încă patru biserici din același oraș, bisericile din Ismail, Lipnic-Soroca, Sociteni-Lăpușna. În unele mănăstiri s-au înființat școli pentru pregătirea personalului monahal sau de cântăreți. A fost reorganizat Seminarul teologic „Mitropolitul Gavriil Bănulescu" și s-au înființat alte două seminarii, la Ismail și Edineț. Arhiepiscopia Chișinăului patrona un liceu eparhial de fete și o școală normală de fete, ambele la Chișinău[20].

Înființarea Facultății de Teologie la Chișinău, în septembrie 1926, ca facultate a Universității din Iași, a fost un fapt de o deosebită importanță pentru viața spirituală a provinciei și a țării. S-a constituit aici un corp profesoral cu personalități de prestigiu, provenite din vechiul Regat și din Basarabia, care au asigurat un proces didactic de ținută și au elaborat lucrări valoroase în specialitățile respective. În *Darea de seamă pe anul universitar 1933/1934*, prezentată la deschiderea cursurilor anului 1934/1935, Rectorul Universității, prof. Traian Bratu, ținea să precizeze rațiunea înființării Facultății de Teologie la Chișinău, răspunzând într-un fel celor care încercau să o aducă la Iași:

„*Facultatea de Teologie* își are sediul la Chișinău, tocmai prin legea de înființare a ei. Căci inițiatorul ei, colegul nostru Ion Petrovici, pe atunci ministru al Instrucțiunii și al Cultelor, a socotit – și eu cred că a chibzuit bine și ca ministru al culturii românești și ca patriot – că e bine să se creeze în inima Basarabiei un post înaintat al culturii românești, ca exponentă a culturii europene, cum există ea în statele burgheze în deosebire de organizația de stat de dincolo de Nistru, și să dea Basarabiei pravoslavnice, dacă mi-e permis s-o spun așa, mai pravoslavnică decât toate celelalte provincii, tocmai o Facultate de teologie ortodoxă [...]. Pentru a se da viața culturală românească acestei capitale de provincie și pentru a se stabili și în felul acesta unirea, această Facultate nouă a fost alipită Universității noastre"[21]. În anul 1934/1935, pe băncile Facultății se aflau 412 persoane, din care 10 studente. Frecventau cursurile tineri din toate

[20] *Ibidem*, pp. 114-15; Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 84; Romeo Ciomârtan, *Cazul Mitropoliei Basarabiei: interferențe politice și religioase*, Chișinău, 2004, p. 28. Ca Episcop în 1923-1935, „Visarion Puiu avea să lase în urmă, la plecarea din Bălți, o Catedrală monumentală, estimată atunci la 20 milioane lei [...], o somptuoasă reședință episcopală, un domeniu în suprafață de aproape 30 ha teren, cu pomi fructiferi, grădină de zarzavat, vie, stupină, pepinieră pentru pomi selecționați. Alte patru biserici, în afară de Catedrală, au mai fost construite la Bălți" (B. Buzilă, *op.cit.*, p. 137).

[21] „Anuarul Universității Mihăilene din Iași 1930-1935", Iași, 1936, pp. 19-20.

provinciile româneşti şi câţiva studenţi străini: doi bulgari, un sârb şi un sirian. Până în 1935, numărul licenţiaţilor a ajuns la 380[22].

Datele referitoare la cultele din Basarabia, prezentate de noi în aceste pagini, ne oferă o imagine parţială a tabloului general, cu accent pe aspecte cantitative. Complexitatea problemei ne fereşte de concluzii, fie chiar parţiale, dar ne incită la o cunoaştere şi înţelegere, cât mai apropiată de realitatea epocii, a unei provincii româneşti încadrate, cu particularităţile sale, în statul naţional unitar România.

[22] N. Popescu-Prahova, *Mersul Facultăţii de Teologie şi al Internatului teologic în anii 1930-1935*, în „Anuarul Universităţii ...", p. 289; ANI, Fond Universitatea „Al.I. Cuza". Rectoratul, dosar 1537/1935, vol. I, f. 546.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ION I. SOLCANU

I.D. Ştefănescu: repere biografice privind activitatea didactică şi social-culturală

Contribuţia ştiinţifică a lui I.D. Ştefănescu în domeniul istoriei artei medievale româneşti a constituit deja subiectul mai multor referinţe, cele mai multe dintre acestea conţinute în volumul *I.D. Ştefănescu, 1886-1981*[1]. Eforturi s-au făcut şi pentru cunoaşterea activităţii sale didactice şi social-culturale. Informaţiile sunt însă lacunare şi nu permit umplerea multor goluri biografice, îndeosebi din perioada 1909-1921. Cunoaştem, doar pe temeiul mărturiilor proprii sau ale altor personalităţi din epocă, despre prezenţa lui I.D. Ştefănescu ca profesor la liceele „Matei Basarab" şi „Gheorghe Lazăr" din Bucureşti, la liceul elevilor refugiaţi din Iaşi, în timpul primului război mondial, la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti sau la Liceul din Brăila. Ar fi important de ştiut pe ce durată a funcţionat la fiecare liceu, ce discipline anume a predat, dar mai ales temeiurile în baza cărora a ocupat respectivele funcţii didactice (prin concurs, suplinire, detaşare, etc).

I. Activitatea didactică, liceală şi universitară

Câteva lămuriri la întrebările de mai sus aflăm din „Memoriul cu titlurile şi lucrările în baza cărora solicit catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti de la Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi, cu sediul la Chişinău"[2], cum şi-l intitulează I.D. Ştefănescu.

Documentul ne informează că I.D. Ştefănescu este „licenţiat în litere la Universitatea din Bucureşti, literaturi şi limbi romanice", că a fost „profesor

[1] *I.D. Ştefănescu. 1881-1981*, volum îngrijit de Al. Zub şi Flavius Solomon, vol. 4 din seria „Restitutio historiographica", Fundaţia academică „A.D. Xenopol", Iaşi, 1997.

[2] ANI, Fond. Rectorat, Universitatea „Al.I. Cuza", dosar 1686/1937, f. 9.

BCU "ION CREANGĂ" UNIVERSITY LIBRARY

de limba şi literatura franceză la liceul „Mihai Viteazul" din Bucureşti şi profesor timp de 11 ani, 1908-1919, de Istoria artei, la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti"[3]. Tot aici citim că a fost „conferenţiar de istoria artei în Basarabia (1918-1919)", perioadă care se suprapune ultimilor doi ani cât a funcţionat la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti, formulare extrem de vagă care credem că nu poate fi înţeleasă în sens de grad didactic, ci ca prezenţă culturală, aceea de a ţine conferinţe publice pe teme de istoria artei.

Dacă în privinţa carierei didactice preuniversitare nu dispunem încă de informaţii mulţumitoare, pentru cariera didactică universitară mărturiile documentare sunt mai numeroase. În acelaşi dosar „al chemării d-lui I.D. Ştefănescu ca profesor titular la catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti" de la Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi, cu sediul la Chişinău, aflăm, între altele, copia diplomei de doctor în litere, acordată la data de 10 martie 1928 şi eliberată la 7 mai 1929 „d-lui Ştefănescu Dimitrie Jean, născut la Preajba, în România, la 12 iulie 1886", diplomă echivalată în România la 11 aprilie 1935, de Consiliul Facultăţii de Filosofie şi Litere sub semnătura decanului facultăţii, profesorul C. Rădulescu-Motru[4].

Un alt document, eliberat de rectorul Universităţii catolice din Paris, cardinalul Alfred Jean Baudrillart, autentificat de Legaţia română de la Paris, ne lămureşte asupra activităţii didactice depuse de I.D. Ştefănescu în perioada anilor 1928-1937. Pe durata a nouă ani şcolari, începând cu 1928-1929 şi încheind cu 1936-1937, sunt precizate subiectele tratate de I.D. Ştefănescu în faţa studenţilor de la respectiva Universitate, pentru fiecare an şcolar, astfel:

Année 1928-29 – *La peinture réligieuse en Roumanie du XIVe au XVIIe siècle.*

Année 1929-30 – *L'étude et l'histoire du portrait dans l'art byzantin.*

Année 1930-31 – *L'illustration de la liturgie dans l'art ancien de Byzance et d'Orient.*

Année 1931-32 – *Les sanctuaires de Rome: les mosaiques et les peintures du Ier au XIIIe siècle. Les monuments de Ravenne.*

Année 1932-33 – *L'art chrétien d'Orient: les monuments decorés des origines à la Renaissance macédonienne (IVe -IXe siècle).*

Année 1933-34 – *L'art chrétien de Byzance et d'Orient.*

Année 1934-35 – *Le décor des monuments chrétiens de Byzance et d'Orient du IXe au XIVe siècle.*

---

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, f. 17.

Année 1935-36 – *L'évolution de l'art chrétien du XIIe au XIVe siècle: Roma, Byzance et l'Orient.*

Année 1936-37 – *La Renaissance de l'art chrétien à Byzance et en Orient*[5].

Documentul este iarăşi autentificat de Legaţia României, printr-o notare imprimată „copie conformă cu originalul, Paris, 25 mai 1937".

În martie 1937 devenise vacantă catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti de pe lângă Facultatea de Teologie din Chişinău[6] a Universităţii Mihăilene („Al.I. Cuza") din Iaşi. În temeiul vacantării catedrei de Arheologie creştină, un număr de 11 profesori titulari (Pr. Cicerone Iordăchescu, N. Popescu-Prahova, Arhim. Scriban, Pr. V. Radu, Pr. Gr. Pişculescu, Şt. Ciobanu, Const. N. Tomescu, C. Fedeleş, Ioan Gh. Savin, Econ. D. Popescu-Moşoaia şi Alexandru Boldur) propuneau Facultăţii de Teologie din Chişinău „ca Ioan D. Ştefănescu, profesor la Institutul catolic din Paris să fie chemat cu gradul de profesor titular pe ziua de 1 octombrie 1937, la catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti la Facultatea noastră"[7]. Consiliul profesoral al respectivei facultăţi, întrunit în şedinţa specială din 19 mai 1937, sub conducerea decanului, profesorul N. Popescu-Prahova, cu participarea profesorilor titulari P.C. Arhim. Iuliu Scriban, Prea Cucernicii Părinţi profesori Cicerone Iordăchescu, D. Popescu-Moşoaia, Grigore Pişculescu (Gala Galaction, n.n.), Vasile Radu şi profesorii Ioan Gh. Savin, Şt. Ciobanu, Constantin N. Tomescu şi Alexandru Boldur, îşi însuşeşte cu votul secret al tuturor celor prezenţi propunerea făcută de cei 11 profesori titulari ai Facultăţii de Teologie, pronunţându-se „pentru chemarea d-lui Ioan D. Ştefănescu ca profesor titular, pe ziua de 1 octombrie 1937 la catedra de «Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti»"[8].

Propunerea celor 11 profesori titulari ai Facultăţii de Teologie era motivată de faptul că „Ioan D. Ştefănescu posedă titlul de conferenţiar definitiv la Universitatea catolică din Paris şi dacă D-sa ar fi renunţat la calitatea de cetăţean român şi la confesiunea sa ortodoxă ar fi fost sigur numit profesor titular"[9]. Autorii fac trimitere la titlul de doctor obţinut de I.D. Ştefănescu la Facultatea de Litere a Universităţii din Paris (nr. 16/14 iunie 1929) şi enumeră contribuţia ştiinţifică din ţară (studiile asupra problemelor tehnice ale

[5] *Ibidem*, ff. 12 şi 13.
[6] „Monitorul Oficial", nr. 52, partea a II-a din 4 martie 1947, p. 2041.
[7] ANI, Fond Rectorat, f. 7.
[8] *Ibidem*, f. 8.
[9] *Ibidem*, f. 7.

picturii murale şi icoanelor, publicate în revistele „Convorbiri literare" şi „Cuget românesc" în anii 1912-1916 şi 1919-1923) şi din străinătate, volumele publicate la Paris şi Bruxelles între 1929 şi 1936 despre pictura murală din Bucovina, Moldova, Valahia şi Transilvania etc.

Interesant de remarcat este că dosarul conţine un *Memoriu* tipărit al activităţii didactice şi ştiinţifice desfăşurate de I.D. Ştefănescu, datat „Paris, 8 iulie 1927", prin subiscălitul care solicita „catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti de la Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi, cu sediul la Chişinău"[10], într-un moment în care încă nu avea doctoratul luat şi nici lucrările ştiinţifice „de greutate" publicate (cele de la Paris şi Bruxelles!).

La dosar este anexată o scrisoare-adresă a Institutului de Filologie şi de Istorie Orientală al Universităţii Libere din Bruxelles, datată 15 iunie 1935, către Ministrul Educaţiei din România (probabil) şi autentificată la 25 mai 1937 de către Legaţia României de la Paris, care preciza *„J'ai d'honneur de vous faire savoir que le Professeur J.D. Ştefănescu, docteur ès Lettres, est invité par l'Institut Oriental de Bruxelles à faire, dans le cadre de cet Institut, au printemps de l'année 1936, à Bruxelles, une série de Conférences sur l'art byzantin.*

C'est la troisième fois que la science et le talent de Monsieur J.D. Ştefănescu m'engagent à lui adresser pareille invitation.

J'espère, Monsieur le Ministre, que dans l'intérêt du «rayonnement» de la science roumaine, vous voulez bien accorder à mon savant collègue, Monsieur Ştefănescu, les congés, autorisations et facilités necessaires à son déplacement à l'époque susdite"[11]. Adresa este semnată de Henri Gregoire. Faptul că scrisoarea este adresată „ministrului" stârneşte oarecare mirare pentru că nu avem ştire ca în acel an, 1935, I.D. Ştefănescu să fi fost încadrat ca profesor titular sau suplinitor în învăţământul gimnazial sau liceal sau în alt chip, în cel universitar. Şi atunci ce sens avea respectiva scrisoare-adresă? Ce autorizări şi facilităţi trebuia să-i procure ministerul (şi, totuşi, care ministru?!) lui I.D. Ştefănescu? Sunt întrebări legitime generate de lipsa oricăror informaţii privind exercitarea vreunei obligaţii didactice sau de altă natură de care I.D. Ştefănescu în anul 1935. Sperăm ca viitorul să ne lămurească în această privinţă.

În şedinţa Senatului Universităţii Mihăilene din Iaşi, care a avut loc în ziua de 11 iunie 1937, cu participarea profesorilor P. Bogdan, P. Dragomirescu, dr. Şt. Gracoski, Pr. Valeriu Iordăchescu, Traian Ionaşcu, Andrei Oţetea, Orest Tafrali şi Haralambie Vasiliu, se hotărăşte, în unanimitatea membrilor prezenţi, ca dosarul

[10] *Ibidem*, f. 9.
[11] *Ibidem*, f. 14.

să fie înaintat ministerului cu rugămintea de a-i da cursul legal „pentru numirea, prin chemare, ca profesor titular la catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti" de la Facultatea de Teologie din Chişinău a Universităţii Mihăilene din Iaşi, a d-lui Ioan D. Ştefănescu, doctor în litere de la Paris, conferenţiar la Universitatea catolică din Paris[12].

Hotărârea Senatului Universităţii era luată ca urmare a propunerii Consiliului profesoral (din ziua de 19 mai 1937) al Facultăţii de Teologie şi a actelor conţinute de dosarul în cauză. Ministerul era rugat să accepte chemarea lui I.D. Ştefănescu, conferenţiar la Universitatea Catolică din Paris şi la Universitatea Liberă din Bruxelles, pe postul de profesor titular, lucru posibil doar printr-o mai largă interpretare a legii pentru organizarea învăţământului universitar, articolele 21 şi 27 alin. a, b *care permiteau chemarea ca profesor titular numai la Facultăţile de medicină*[13].

Senatul Universităţii din Iaşi „găseşte că este cu atât mai legitim să se întindă pe cale de legiferare printr-un Decret lege interpretativ aceste dispoziţiuni ale articolelor sus enunţate şi în favoarea D-lui I.D. Ştefănescu care funcţionează într-o Universitate străină, făcând cursuri şi conferinţe, iar în plus este o personalitate de mare valoare ştiinţifică, recunoscută atât în ţară cât şi în străinătate"[14]. În consecinţă, Senatul Universităţii „roagă Ministerul Educaţiei Naţionale să facă formele necesare – dacă vede lucrurile în acelaşi fel – ca pe cale de legiferare *Decret-lege interpretativ* a art. 21 şi 27, alin. a şi b din Legea pentru organizarea învăţământului universitar, [aceste articole] să fie extinse la toate facultăţile universitare din ţară, prevăzându-se şi cei ce au lucrat ori lucrează în străinătate, ca: maiştri de conferinţe, maiştri de cercetări, şefi de lucrări însărcinaţi de a face cursuri, în numărul acelora care, în actuala lege se bucură de sus arătatele drepturi"[15].

I.D. Ştefănescu devine astfel profesor titular în învăţământul universitar, funcţionând ca atare cu începere din octombrie 1937 la

---

[12] *Ibidem*, dosar 1686/1937, ff. 16 şi 17.

[13] Respectivele articole din Legea de organizare a învăţământului universitar permiteau chemarea ca profesor titular numai la Facultăţile de medicină a „medicilor români, foşti sau actuali prim-asistenţi de clinică, sau şefi de clinică, sau şefi de laborator, din clinicile universitare oficiale din străinătate, medicilor români foşti sau actuali şefi de laborator în institute medicale străine, care fără a face parte din Universităţi se bucură totuşi de o bine stabilită şi neîndoielnică reputaţie ştiinţifică" (*ibidem*, f. 17).

[14] *Ibidem*, f. 17.

[15] *Ibidem*.

Chişinău şi, din următorul an universitar, 1938-1939, la Cernăuţi[16], iar din 1940 la Universitatea din Bucureşti[17].

II. Activitatea social-culturală

Interesantă pentru activitatea profesorului I.D. Ştefănescu este perioada anilor 1945-1948, aceea de instaurare în România a regimului comunist. În acei ani, I.D. Ştefănescu deţinea postul de profesor titular la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, fiind, în acelaşi timp, director al Şcolii de pictură bisericească de pe lângă Patriarhie[18] şi membru al Comitetului de conducere a Institutului Biblic. Pentru această din urmă funcţie ar fi fost salarizat cu 300.000 lei lunar[19]. Autorul *însemnărilor zilnice*, Dudu Velicu, crede că Şcoala de pictură bisericească de pe lângă Patriarhie a fost înfiinţată la iniţiativa profesorului I.D. Ştefănescu[20]. Cele din urmă două funcţii erau deţinute graţie Patriarhului Nicodim, de care profesorul I.D. Ştefănescu se apropiase de pe vremea când acesta era Mitropolit al Moldovei şi publicaseră împreună *Biblia ilustrată*. Mai mult chiar, la susţinerea cursului inaugural de la Facultatea de Teologie din Chişinău de către I.D. Ştefănescu, după ce devenise profesor titular la catedra de Arheologie creştină şi Istoria artei bisericeşti (octombrie, 1937), a participat însuşi mitropolitul Moldovei, Nicodim Munteanu, fapt semnificativ pentru relaţiile dintre cei doi.

Poziţia care a provocat însă invidie în epocă, pricinuindu-i profesorului I.D. Ştefănescu multe neplăceri, a fost aceea de consilier personal al Patriarhului Nicodim, fapt pentru care dispunea şi de locuinţă personală chiar în palatul patriarhal. Influenţa lui I.D. Ştefănescu pe lângă Patriarhul Nicodim îi atrăsese diverse epitete, precum „cerber al palatului patriarhal", „umbra Patriarhului", „geheimnisserat-ul Patriarhului" (= consilierul de taină al Patriarhului), „consilier intim" şi „consilier şi confident" al Patriarhului[21].

---

[16] Vladimir Trebici, *I.D. Ştefănescu la Universitatea din Cernăuţi*, în volumul: *I.D. Ştefănescu: 1886-1981*, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", Iaşi, 1997, pp. 193-195.

[17] Paula Constantinescu, *Despre cursurile lui I.D. Ştefănescu la Universitatea din Bucureşti*, în volumul: *I.D. Ştefănescu: 1886-1981*, pp. 197-200.

[18] Dudu Velicu, *Biserica ortodoxă în perioada sovietizării României. Însemnări zilnice. Vol. I, 1945-1947*, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 2004, p. 145.

[19] *Ibidem*, p. 153.

[20] *Ibidem*, p. 145.

[21] *Ibidem*, pp. 134, 137, 140, 167, 182 şi 221.

Opozant deschis al noilor autorităţi comuniste de la Bucureşti, instalate prin largul concurs al Moscovei şi al trupelor sovietice, I.D. Ştefănescu va fi în permanenţă urmărit şi hărţuit. Doar atitudinea fermă şi sprijinul protectorului său, Patriarhul Nicodim, au făcut ca I.D. Ştefănescu să nu fie chiar şi arestat. Conflictul a debutat cu refuzul Guvernului Petru Groza de a include pe profesorul I.D. Ştefănescu în delegaţia oficială a Patriarhului Nicodim care se deplasa la Moscova la invitaţia Patriarhului Alexei al Rusiei. „Patriarhul este nemulţumit pentru că din delegaţie nu poate să facă parte şi profesorul I.D. Ştefănescu, consilierul şi confidentul său, deoarece nu este acceptat şi agreat de Guvern"[22], scria în jurnalul său Dudu Velicu. Deplasarea era programată în primăvara anului 1946, dar Patriarhul Nicodim a tot amânat-o în speranţa anulării, fapt care a iritat pe oficialii români. „Profesorul P. Constantinescu-Iaşi, ministrul Informaţiilor, a afirmat că, dacă Patriarhul Nicodim nu va pleca la Moscova până la 28 octombrie, va fi demis fără întârziere"[23], nota acelaşi autor, Dudu Velicu, în caietul său de însemnări zilnice.

Atitudinea potrivnică a lui I.D. Ştefănescu în raport cu noile realităţi politice din România se concretizasè, între altele, în afirmaţia făcută în scris în Introducerea la volumul omagial *Prinos*, dedicat Patriarhului la aniversarea a 80 de ani de viaţă, în care profesorul arăta „că vremurile actuale nu permit să se scoată în evidenţă personalitatea Patriarhului Nicodim"[24]. Volumul fusese sustras din tipografia Institutului Biblic al Patriarhiei române şi pus la dispoziţia lui Petru Groza, care a dispus ca o delegaţie constituită din Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Maurer să solicite Patriarhului „demisia precum şi arestarea profesorului I.D. Ştefănescu"[25].

Zvonurile despre o iminentă arestare a profesorului I.D. Ştefănescu de către autorităţile comuniste au circulat în epocă, debutând chiar cu incidentul amintit mai sus, la începutul lunii mai 1946, când Patriarhul Nicodim l-a trimis pe episcopul Iosif Gafton al Argeşului la „Ana Pauker şi la alţi fruntaşi comunişti să le ceară sprijinul", dispunând, în acelaşi timp, „să scoată din cele 600 de exemplare *Prinos* patru pagini suspecte şi să le înlocuiască"[26]. Probabil că aşa s-au petrecut lucrurile, de vreme ce, în forma publicată a omagiului semnat de I.D. Ştefănescu în *Prinos* pot fi citite următoarele: „După 23 august 1944, probleme

[22] *Ibidem*, p. 182.
[23] *Ibidem*, p. 183.
[24] *Ibidem*, p. 142.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.

gingaşe şi-au cerut deslegarea. Patriarhul s-a bucurat... de legăturile pe care a ştiut să le facă prieteneşti şi strânse cu Biserica rusească. Orientările noi în politica socială au găsit cel mai cald ecou în inima lui, de multă vreme, deschisă şi dăruită mulţimii care suferă"[27]. Ultimele două fraze par să fi înlocuit observaţiile critice ale profesorului I.D. Ştefănescu, spre a calma furia fruntaşilor comunişti despre care amintea Dudu Velicu. Persistenţa zvonurilor privind iminenta arestare a profesorului I.D. Ştefănescu îl determină pe Patriarh să ameninţe cu demisia sa din fruntea Bisericii dacă arestarea consilierului său se va produce[28].

Presiunea asupra Patriarhului Nicodim pentru a se dispensa de serviciile profesorului I.D. Ştefăneseu creşte în primăvara anului 1947, devenind de notorietate publică. Astfel, în şedinţa de plen a Adunării Deputaţilor din martie 1947, profesorul I.D. Ştefănescu face obiectul unor întrebări ale deputatului Vasile Modoran, adresate Ministrului Cultelor. I.D. Ştefănescu era acuzat de acesta că a fost om de casă al lui Antonescu şi că desfăşoară o activitate „în sfera de conducere a Sfintei Patriarhii de natură să tulbure atmosfera de înaltă spiritualitate şi moralitate"[29]. În aceeaşi intervenţie, deputatul Vasile Modoran solicita ministrului să-i pună la dispoziţie „dosarul neregulilor de la Mănăstirea Agapia din anul 1943", unde I.D. Ştefănescu s-ar face vinovat „de abuzuri şi însuşiri de bani şi obiecte... constatate de către o comisie de anchetă prezidată de inspectorul Dr. Olimp Căciulă, abuzuri şi însuşiri stabilite că ar fi în sarcina profesorului I.D. Ştefănescu"[30]. Curios este faptul că deputatul Vasile Modoran nu aparţinea grupurilor parlamentare de stânga din Adunarea Deputaţilor, precum Partidul Comunist Român (cu 65 de deputaţi), Frontul Popular (cu 70 de deputaţi) sau Partidul Social Democrat (cu 79 de deputaţi), ci Partidului Naţional Ţărănesc, care intrase cu 56 de deputaţi, partid dizolvat la 29 iulie 1947, după înscenarea evenimentelor de la Tămădău.

În următoarea şedinţă de plen a Adunării Deputaţilor din 2 aprilie 1947, prezidată de Mihail Sadoveanu, ministrul cultelor, Radu Roşculeţ,

---

[27] *Prinos închinat Înalt Prea Sfinţitului Nicodim, Patriarhul României, cu prilejul împlinirii a optzeci ani de vârstă, cincizeci ani de preoţie şi şapte ani de patriarhat*, Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1946, p. XXVII.

[28] *Ibidem*, p. 147.

[29] „Monitorul Oficial", partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 61, din 3 iunie 1947, p. 903.

[30] *Ibidem*.

din partea PNL, răspunde întrebărilor puse de deputatul Vasile Modoran. Profesorului I.D. Ştefănescu i se recunosc calităţile profesionale: „un emerit profesor universitar, cu catedră în ţară şi la Paris, de cultura artei bisericeşti, aspect sub care merită recunoştinţa neamului", dar care intră, „prin activitatea pe care o desfăşoară ca îndrumător... al forurilor conducătoare (ale Patriarhiei, n.n.), în probleme care câteodată vin în contrazicere cu interesele Guvernului, care reprezintă interesele neamului"[31].

Ministrul Cultelor, liberalul Radu Roşculeţ, informează Adunarea Deputaţilor că „d-l Ştefănescu şi-a început activitatea în domeniul cultului în 1927..., prin crearea unui muzeu bisericesc la Mănăstirea Agapia, prin înfiinţarea unui atelier de ţesătorie şi de artă decorativă bisericească, prin apariţia în 1932 în calitate de ctitor al unui schit Agapia din Deal"[32]. Cercetând stadiul anchetei „întreprinsă de inspectorul Olimp Căciulă, doctor în teologie şi eminent profesor", ministrul cultelor constată că „acest registru de anchetă, care oglindeşte activitatea domnului profesor I.D. Ştefănescu la mănăstirea Agapia, a fost însuşit de către ministrul de pe vremuri al Culturii Naţionale şi al Cultelor, prof. Petrovici[33], şi a fost înaintat pentru soluţionarea definitivă Mitropolitului Irineu al Moldovei. Şi Mitropolitul Irineu al Moldovei, prin adresa nr. 397 din 9 februarie 1944, răspunde: „Am distinsa onoare a vă comunica că Mitropolia Moldovei şi-a însuşit în întregime concluziile cuprinse în referatul de anchetă făcut la Muzeul Agapia..."[34]. Informându-se asupra consecinţelor anchetei înaltului ierarh al Moldovei, ministrul liberal din guvernul Petru Groza constată „că fostul mareşal Antonescu, în temeiul unor interveniri foarte asidui pe lângă d-sa, a găsit cu cale să ceară acest dosar şi un referat nou asupra activităţii de la Agapia a profesorului Ştefănescu. Fostul secretar general de atunci al departamentului Cultelor, Augustin Popa, dacă nu mă înşel, a fost sever admonestat de fostul vice-preşedinte al Consiliului de Miniştri, Ică Antonescu şi, culmea, d-l profesor Ştefănescu iese din această afacere cu o scrisoare elogioasă de activitatea prodigioasă desfăşurată la mănăstirea Agapia de la 1927 până la 1944, şi cu aceasta problema Agapia este o

[31] *Ibidem*, nr. 64, din 6 iunie 1947, p. 952.
[32] *Ibidem*.
[33] Profesorul Ion Petrovici a deţinut portofoliul Ministerului Culturii Naţionale şi Cultelor între 4 decembrie 1941 şi 23 august 1944; vezi: Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi-1859 până în zilele noastre-1995*, Bucureşti, Ed. Machiavelli, 1995, pp. 144-149.
[34] „Monitorul Oficial", partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 64, din 6 iunie 1947, p. 953.

problemă închisă. Cărui fapt se datorește că d-l profesor Ștefănescu a captat benevolența fostului mareșal, rămâne să se vadă. Se pare totuși că ea este conjugată cu anumite aspecte petrecute, mi se pare în Elveția, în legătură cu mareșalul Antonescu, cu baterea unor monede comemorative"[35]. Firește că toate aceste atacuri la adresa profesorului I.D. Ștefănescu venite din partea deputatului Vasile Modoran, aparținând PNȚ, trebuie apreciate ca fiind stimulate de comuniști, de vreme ce după dizolvarea PNȚ din iulie 1946, 40 de deputați aparținând PNȚ, gruparea Maniu, sunt înlăturați din Parlament, iar alți 20, între care și Vasile Modoran, deputat de Vlașca, intrați cu toții pe listele PNȚ, sunt menținuți[36]. Mai mult, pe același Vasile Modoran îl întâlnim ca subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe în guvernul lui Petru Groza și Gh. Tătărăscu, cu începere din 5 noiembrie 1947 și până la 15 aprilie 1948[37], neîndoielnic, în calitatea sa de „tovarăș de drum" al comuniștilor. Atitudinea deputatului țărănist Vasile Modoran, de acuzare a profesorului I.D. Ștefănescu privind „rolul jucat... în propaganda războiului hitlerist, rol care a culminat în decorarea lui Antonescu cu Crucea de Aur, consacrându-l campionul creștinătății împotriva întunericului bolșevic"[38], nu poate fi disociată de aceea a conducerii PNȚ din anii 1941-1944 și îndeosebi de după ieșirea României din război privind procesul răspunderii celor care s-au făcut vinovați de războiul purtat de armata română dincolo de Nistru, idee prezentă în mai toate volumele din *Jurnalul politic* al celui care a fost secretarul general adjunct al PNȚ, profesorul Ion Hudiță, ministru al agriculturii în cel de-al doilea guvern al generalului Sănătescu și, din decembrie 1946, deputat al aceluiași partid în circumscripția electorală a județului Baia. În ultimul volum al *Jurnalului* revine cu insistență ideea procesului răspunderilor pentru toți acei oameni politici care

---

[35] *Ibidem.*

[36] În arhivele Camerei Deputaților am consultat listele deputaților aleși ca urmare a scrutinului din noiembrie 1946, din legislatura începută la 1.XII.1946 și încheiată la 24.II.1948, prin dizolvarea Adunării Deputaților. Numele deputaților PNȚ din „gruparea Maniu", conform însemnărilor cu cerneală neagră, au fost tăiate cu aceeași cerneală. Cei 20 de deputați PNȚ păstrați în Adunarea Deputaților sunt: Tomuș Sabin – Arad; Mâță Alex. și Simionescu Teo – Argeș; Ioan D. Ioan – circumscripția București; Marinescu Mircea – Constanța; Ciorănescu Nicolae și Lungu Ion – Dolj; Șerban Cornilă Gh. – Făgăraș; Isac D. Ion – Gorj; Mirto Eduard – Ialomița; Niculescu Mircea – Ilfov; Totir Dumitru – Mehedinți; Timofte Ion – Neamț; Simion Ion – Râmnicu Sărat; Mazilescu Șt. G. – Romanați; dr. Gheție Ioan – Sălaj; Constantinescu Stan – Teleorman; Apostolescu Nicolae – Timiș, Torontal; Potop Aurel – Vaslui; Modoran Vasile – Vlașca.

[37] Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp. 159 și 164.

[38] „Monitorul Oficial", partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 61, din 3 iunie 1947, p. 903.

au slujit dictaturile lui Carol al II-lea şi Antonescu. Ion Hudiţă a fost un fervent promotor al acestei idei împărtăşite şi de ceilalţi lideri marcanţi ai PNŢ: Iuliu Maniu, Ghiţă Pop, secretar general adjunct, Popovici Mihai etc. Rezerve faţă de aceasta manifesta grupul dr. Lupu şi Ion Mihalache. Problema a fost discutată inclusiv cu reprezentanţii Partidului Comunist la întâlnirile care au urmat actului de la 23 august 1944[39].

Chiar şi numai din informaţiile întâlnite în paginile *însemnărilor zilnice*, datorate fostului teolog şi şef de cabinet al directorului Serviciului Special de Informaţii, Eugen Cristescu (11 februarie 1943 – 23 august 1944), sau din dezbaterile parlamentare rezultă că profesorul I.D. Ştefănescu a trezit multă invidie în rândul contemporanilor săi, îndeosebi în perioada în care a fost consilier personal al Patriarhului Nicodim. Personalitate proeminentă a ştiinţei şi culturii româneşti a secolului trecut – cercetător al artei medievale româneşti, profesor de liceu şi universitar, publicist, animator al culturii naţionale, întemeietor de instituţii, colaborator şi sfătuitor apropiat al Patriarhului Nicodim – I.D. Ştefănescu s-a bucurat de notorietate în lumea ştiinţifică europeană începând cu deceniul al treilea al secolului trecut.

În 1948, prin aşa-zisa reformă a învăţământului superior promovată de regimul comunist, catedra sa este desfiinţată şi profesorul I.D. Ştefănescu este îndepărtat brutal din învăţământul universitar, la doar 62 de ani. Abia în 1962 va fi acceptat ca profesor consultant în cadrul Institutului de Arte plastice „N. Grigorescu", din Bucureşti. Mai mult decât atât, profesorul I.D. Ştefănescu a ţinut şi prelegeri în cadrul respectivului Institut, unde l-am audiat personal în lunile mai-iunie ale anului 1968. În 1972, la invitaţia d-lui Răzvan Theodorescu, profesorul a susţinut în cadrul Institutului de Istoria Artei al Academiei, cu sediul în Bucureşti, o serie de conferinţe privind arta medievală a României. Noi investigaţii de arhivă vor lumina mai bine zonele de umbră din viaţa celui care a fost omul, cercetătorul artei medievale româneşti şi profesorul I.D. Ştefănescu.

---

[39] Ion Hudiţă, *Jurnal politic (25 august-3 noiembrie 1944)*, Ed. Paralela 45, 2006, pp. 169, 260-264.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NICOLAE URSULESCU

Bazele neolitice ale civilizației moderne

Oricât de mare ar părea, la prima vedere, distanța care separă perioada neolitică (mileniile VII-IV) de societatea modernă a ultimelor două secole, totuși o analiză atentă a elementelor fundamentale de civilizație ne oferă ocazia de a reflecta asupra unor posibile rădăcini ancestrale ale omului modern și ale creației sale – rădăcini care au cunoscut un lung proces cumulativ de evoluție, până în vremurile noastre.

Deși multe din argumentele pe care le vom aduce în sprijinul ideii mai sus enunțate sunt, desigur, bine cunoscute specialiștilor și chiar unei părți a publicului larg, le vom prezenta, totuși, aici, într-o structurare subsumată unui scop anume – acela al sublinierii rolului pe care societatea neolitică l-a jucat în alcătuirea repertoriului de bază al patrimoniului și comportamentului lumii moderne.

De asemenea, subliniem că nu avem în vedere acele elemente ale vieții neolitice care s-au păstrat, într-o formă aproape nealterată, în cadrul unor societăți-relicte (studiate etnologic), ci pe cele din perioada neolitică, studiate de arheologie și care, prin evoluție, se regăsesc la baza unor manifestări ale civilizației contemporane.

Considerăm că orice discuție pe această temă trebuie să pornească de la impactul pe care descoperirea treptată a componentelor de bază ale vieții neolitice (cultivarea plantelor, creșterea animalelor, stabilizarea într-un anumit teritoriu, sub forma așezărilor cu locuințe de durată) l-a avut asupra comportamentului uman în relația sa cu mediul natural. Practic, acum, în cele câteva milenii (aproximativ XII-VIII) de trecere de la paleolitic la neolitic, se creează un nou tip de om, cu un comportament fundamental schimbat față de cel care, timp de mai bine de două milioane de ani, se străduise mai mult să profite de ceea ce îi oferea natura (așa-numita „economie prădalnică"), fără să intervină,

conştient şi decisiv, în procesul de împrospătare controlată a resurselor de subzistenţă. Schimbarea strategiei omului faţă de natură i-a conferit acestuia trăsătura fundamentală a comportamentului, cea de *producător*, care a stat la baza făuririi întregii civilizaţii ulterioare. Începând din această perioadă a trecerii spre neolitic, omul şi-a dezvoltat continuu această calitate fundamentală, cea de inventator şi producător al tuturor bunurilor de ordin material şi spiritual, a căror necesitate a resimţit-o la un moment dat. În ultimă instanţă, întreg progresul civilizaţiei umane s-a bazat pe perfecţionarea acestui comportament, dobândit de om la începuturile neoliticului.

De aceea, pe bună dreptate, descoperirea noului mod de viaţă a fost considerată o adevărată „revoluţie". Chiar dacă expresia „revoluţie neolitică" (introdus de V.G. Childe) a întâmpinat, în ultima vreme, unele obiecţii, pornindu-se de la faptul că, în cele mai multe cazuri, n-a fost vorba de o schimbare bruscă a modului de viaţă, ci de un lung şir de acumulări, petrecut pe parcursul mileniilor care au precedat naşterea neoliticului propriu-zis, totuşi, privind lucrurile în ansamblul istoriei omenirii, se poate afirma că, atunci, s-a produs cea mai importantă schimbare a comportamentului uman în relaţia cu mediul[1] şi s-au născut elemente fundamentale ale civilizaţiilor ulterioare.

Avem în vedere, în primul rând, faptul că agricultura (cu diversele sale ramuri) a rămas, de-a lungul timpului, până în prezent, ocupaţia fundamentală care asigură necesarul de hrană al omenirii. Tot ceea ce s-a petrecut, de la simpla cultivare a plantelor pe mici loturi, cu ajutorul unui simplu plantator de lemn şi până la agricultura mecanizată, chimizată şi genetică a zilelor noastre, nu au fost decât etape fireşti ale unei evoluţii, corespunzând necesităţilor mereu sporite ale omenirii, dar ale cărei baze se regăsesc la începuturile neoliticului.

Strâns legată de descoperirea agriculturii a fost apariţia tipului fundamental de aşezare umană – satul, cu tot ceea ce înseamnă civilizaţia rurală. Necesitatea perpetuării, de la un an la altul, a ciclului agrar a condus în mod firesc, în paralel cu diminuarea rolului vânătorii în asigurarea resurselor de hrană, la sedentarizarea grupurilor umane, în cadrul unor aşezări stabile. Satul neolitic a născocit, pentru prima dată în istorie, principalele tipuri de locuinţe (adâncită, parţial adâncită şi de suprafaţă), amenajate de oameni în funcţie de diverşi factori obiectivi sau subiectivi: experienţa dobândită şi perfecţionarea ei, inventivitatea, durata de utilizare (sălaş, locuire îndelungată etc.), materialele

[1] Pentru discuţiile în legătură cu termenul de „revoluţie neolitică", vezi N. Ursulescu, *Problema neolitizării*, în: Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. I (coord. M. Petrescu-Dîmboviţa, Al. Vulpe), Bucureşti, 2001, pp. 112-114.

existente în zonă, nivelul de dezvoltare a uneltelor ş.a. Şi astăzi încă, în zonele cu un accentuat caracter tradiționalist, întâlnim tipuri străvechi de construcții (inclusiv locuințe adâncite) şi de tehnici constructive (mai ales case cu schelet lemnos, în tehnica paiantei, acoperit cu lut, dar şi case ridicate în tehnica vălătucilor, a ceamurului sau în cea a cărămizilor uscate la soare – chirpicii), a căror existență este atestată de descoperirile arheologice încă din neolitic. Pe lângă aceste tehnici, utilizate la construirea locuințelor obişnuite, omul neolitic a dat dovadă de o mare putere de adaptare la condițiile concrete de mediu, ridicând şi construcții de un caracter special, precum cele cu platforme înălțate pe piloni (în zonele mlăştinoase sau lacustre) sau cele realizate din bârne dispuse orizontal (mai ales în zone montane) – tipuri care se întâlnesc şi astăzi, în locuri cu probleme deosebite din punctul de vedere al terenului.

Totodată, creşterea demografică spectaculoasă petrecută în neolitic, datorată îmbunătățirii radicale a condițiilor de trai, sporirea evidentă a schimburilor intercomunitare, care dobândesc uneori caracter de permanență, cu rute de circulație devenite tradiționale, delimitarea unor teritorii gentilice şi tribale, necesitând o cooordonare şi conducere microzonală – toate acestea au ridicat în prim plan unele aşezări, care, treptat, au început să dobândească funcții ale unor adevărate centre urbane, pentru o anumită zonă. Chiar dacă asemenea aşezări nu se încadrează decât foarte vag (sau parțial) în concepția actuală despre ceea ce înseamnă o aşezare urbană, totuşi ele se deosebesc clar de aşezările rurale din preajmă, prin mărime, planimetrie, tipuri de construcții, obiecte de un caracter aparte (cărora li se pot atribui funcții de cult sau de prestigiu), ceea ce ne îndreptățeşte să afirmăm că ele jucau – în epocă – un anume rol administrativ, militar (prin fortificațiile care le delimitau), economic (centre comerciale, meşteşugăreşti) şi, nu în ultimul rând, religios, aşa cum o atestă existența unor adevărate sanctuare/temple (servind întreaga colectivitate gentilică/tribală, deci şi aşezări învecinate), care se deosebesc clar de amenajările de cult cu caracter casnic[2].

[2] R.J. Braidwood, Gordon Willey (eds.), *Courses toward Urban Life*, New York, 1962; David Clarke, *Town in Development of Early Civilization*, în: *Analitical Archaeology* (ed. D.L. Clarke), London, 1979, pp. 435-445; J, Hermann, *Stadtenstehung im historischen Vergleich. Zu einigen Ergebnissen und Fragenstellungen*, în: *Frühgeschichte der europäischen Stadt. Voraussetzungen und Grundlagen*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 44, Berlin, 1991, pp. 317-325; K. Narr, *Frühe staadtartige Siedlungen. Fragen der Begriffsbestimmung*, în: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, Neumünster, 1968, pp. 373-379; M. Sitterding, *Fragen zur Entstehung der Stadtkulturen in West-Asien und Südost.Europa*, în: *Praehistorische Zeitschrift*, XXXIX, 1961, pp. 1-108; Ruth Thringham, *Introduction: Settlements paterns and urbanization*, în: *Man, Settlement and Urbanism* (eds. P.J. Ucko,

Descoperirea unor centre cu un caracter distinct, precum Ierihon în Palestina[3] (cu fortificaţiile sale de piatră, datând încă din neoliticul aceramic) sau Catal Hüyük în Anatolia[4] (cu numeroasele sale sanctuare, denotând o complexă viaţă religioasă), Dimini şi Sesklo în Grecia[5], Varna în Bulgaria[6], Parţa în Banat[7], Petreni în Basarabia[8], Talianki, Dobrovody, Maidaneţ (aşezări gigant, în Ucraina)[9] ş.a., a provocat o schimbare fundamentală în concepţia tradiţională despre apariţia oraşului[10], permiţând plasarea acestui moment încă de la începuturile vieţii neolitice în Orientul Apropiat.

Desigur, termenul de „oraş neolitic" presupune acceptarea unei definiţii mai cuprinzătoare a acestui tip de aşezare, în care accentul trebuie să cadă pe deosebirea faţă de aşezările cu caracter rural. În concepţia noastră, *oraşul este o aşezare care, prin aspect, funcţii şi serviciile pe care le asigură, ocupă o poziţie proeminentă în cadrul unui teritoriu (hinterland), format mai ales din aşezări rurale.* Privind lucrurile în acest fel, putem afirma că tendinţele spre urbanism sau chiar primele împliniri de tip urban aparţin de asemenea neoliticului[11] – perioadă în care se puseseră şi bazele vieţii de tip rural. Existenţa lumii rurale necesită, deci, în mod logic, apariţia unor centre cu funcţii urbane.

Viaţa agricolă de tip neolitic a fost cadrul care a permis comunităţilor umane o mai bună gestionare a timpului şi a eforturilor pentru asigurarea

---

Ruth Thringham, G.W. Dimblely), London, 1972, pp. XIX-XXVIII; J. Alexander, *The beginnings of urban life in Europe*, în: *Man, Settlement and Urbanism* (eds. P.J. Ucko, Ruth Thringham, G.W. Dimblely), London, 1972, pp. 843-850; D. Grove, *The function and feature of urban centers*, în: *Man, Settlement and Urbanism* (eds. P.J. Ucko, Ruth Thringham, G.W. Dimblely), London, 1972, pp. 559-567.

[3] K. Kenyon, *Digging up Jericho*, London, 1957.

[4] J. Mellaart, *Catal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*, London, 1967.

[5] Ch. Tsountas, *Ai proistorikai akropoleis Diminiou kai Sesklou*, Athinai, 1908; D. Theocharis (ed.), *Neolithic Greece*, Athinai, 1973.

[6] I.S. Ivanov, *Sakroviščata na Varnenskija chalkoliten nekropol*, Sofia, 1978; J. Lichardus (ed.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken, 1988.

[7] Gh. Lazarovici, Florin Draşovean, Zoia Maxim, *Parţa. Monografie arheologică*, Timişoara, 2001.

[8] E. Stern, *Die prämykenische Kultur in Süd-Russland: die Ausgrabungen in Petreny, im Bielzer Kreise des Gouvernements Bessarabien, 1902 und 1903*, Moscova, 1906.

[9] *Tripolian Settlements-Giants. The international symposium materials* (eds. O.G. Korvin-Piotrovskij, V.O. Kruţ, S.M. Rižov), Kiev, 2003.

[10] V. G. Childe vorbea de „revoluţia urbană" abia în epoca bronzului (*Făurirea civilizaţiei*, Bucureşti, 1966, pp. 148-187).

[11] N. Ursulescu, *Prémises du phénomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, în: *Studia Antiqua et Archaeologica*, II, Iaşi, 1995, pp. 75-78.

mijloacelor de subzistență, mai ales datorită faptului că ritmicitatea ciclurilor agrare înlătura, în mare măsură, hazardul activităților, atât la nivel cotidian, cât și anual. S-au creat astfel premisele necesare pentru alocarea unei părți a energiei umane în efectuarea altor activități decât cele direct legate de prepararea hranei (preocupare care acaparase cea mai mare parte a timpului pentru omul paleoliticului). Diversificarea activităților, atât pe plan material, cât și spiritual, a dus la specializări în anumite domenii. Procesul acesta, început în neolitic (prin apariția unor meșteșuguri și a unor specializări în domeniul magico-religios), a continuat și s-a adâncit în epocile care au urmat, stând la baza tuturor descoperirilor importante ale omenirii și a progresului gradual al civilizației umane. Este suficient să ne gândim că meșteșuguri tradiționale, practicate și astăzi, își au începuturile pe parcursul neoliticului (olăritul, prelucrarea lemnului, construcțiile, torsul, țesutul, măcinatul ș.a.)[12]. Iar începuturile unei vieți religioase organizate își găsesc începuturile în existența unor personaje înzestrate cu calități de șamani/vrăjitori, practicanți ai magiei și ai ceremoniilor de cult, legate de celebrarea unor credințe comune, precum cea în Marea Zeiță – Mamă a Pământului, în zeitățile masculine ale cerului[13], în magia numerelor[14] ș.a.

Tot în neolitic apare și ideea separării așezărilor de locurile special destinate celor decedați (necropole/cimitire), iar pe plan social se conturează începutul unei ierarhizări în cadrul comunităților, așa cum indică semnele de prestigiu relevate de descoperirile arheologice (sceptre de piatră sau metal, morminte cu un inventar deosebit de bogat, diferențieri în arhitectura și inventarul locuințelor etc.). Aceste diferențieri se vor accentua pe parcursul istoriei, ducând la formarea unor clase și categorii sociale, formate, în unele cazuri, chiar pe baza specializărilor profesionale.

Cele câteva date trecute aici în revistă doresc să sublinieze faptul că neoliticul, departe de a fi doar o simplă epocă a trecutului „preistoric", a reprezentat o etapă cu rol esențial pentru întreaga istorie a omenirii. Credem că putem afirma, fără a greși, că omul, în devenirea sa, a cunoscut două ipostaze fundamentale și diametral opuse: cea de simplu *prădător/profitor* al naturii (caracteristică perioadei paleolitice) și cea de *producător*, ultima avându-și

---

[12] E. Comșa, *Viața din spațiul carpato-danubiano-pontic în mileniile 7-4 î.Chr.*, București, 1997.

[13] Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997; N. Ursulescu, *Les premières représentations masculines dans le Néo-Énéolithique de la Roumanie*, în: „Studia Antiqua et Archaeologica", VII, 2000, pp. 207-219.

[14] N. Ursulescu, *La valeur sacrée des nombres dans l'Énéolithique de Roumanie*, in: *Actes du XIVème Congrès UISPP, Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001, Section 9 – Section 10*, BAR International Series 1303, Oxford, 2004, pp. 325-331.

începutul în neolitic şi continuând până în prezent. În timp ce prima ipostază aparţine procesului antropogenetic, cea de a doua este caracteristică omului modern (*Homo sapiens sapiens*), care şi-a perfecţionat mereu statutul de producător, lărgindu-şi, prin noi şi noi descoperiri, paleta preocupărilor, activităţilor şi specializărilor, ceea ce a asigurat progresul omenirii în ansamblul său.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MIHAI IACOBESCU

Martha Bibescu (1886-1973)

I. Preliminarii

Ne lipseşte o istorie a oamenilor celebri, care s-au aflat, au creat şi s-au remarcat mai mult în străinătate decât în ţară, dar au lucrat deopotrivă atât pentru întreaga comunitate internaţională, cât şi pentru cea românească, pe care au ilustrat-o şi onorat-o prin creaţii pregnante, unice, durabile, capabile să proiecteze şi să eternizeze sub diverse ipostaze geniul creator al acestui popor. Alături de cei ce s-au numit Dimitrie Cantemir, Nicolae Milescu-Spătaru, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Henry Coandă, Mircea Eliade, George Emil Palade – şi salba lor e departe de-a se încheia –, Martha Bibescu ocupă un loc aparte în spiritualitatea universală. Iar difuzarea, valorificarea, cunoaşterea operei sale în spaţiul românesc este încă mult prea fragmentară, insuficientă, de dată relativ recentă, de-abia de numai un deceniu[1].

Dintre numele celebre amintite mai sus, cel al Marthei Bibescu poate fi alăturat şi comparat mai ales cu cel al lui Palade. Atât Martha Bibescu, cât şi „dinastia" Palade aparţin, într-un anumit fel, la origine, unei simbioze între lumea greacă şi cea românească. Înaintaşii lor provin din acei „peregrini" care, părăsindu-şi patria natală, încorsetată, ocupată, sugrumată de osmanlâi, au venit în ţările române, vasale Porţii Otomane, dar autonome. S-au împământenit, şi-au primenit sângele în spaţiul românesc, integrându-se şi identificându-se cu aspiraţiile şi vibraţiile celor ce i-au găzduit şi primit între ai lor, încât prin

[1] În anul 1998 apărea în România – la 12 ani de la tipărirea ei în Franţa – monografia semnată de Ghislain de Diesbach, *Prinţesa Bibescu (1886-1973). Ultima orhidee*, traducere şi note de Constantin Popescu, Editura Vivaldi, Bucureşti, 1998; în anul 2004 intra în librării cea de-a doua lucrare a Christinei Sutherland, *Fascinanta Martha Bibescu şi lumea ei*, în româneşte, după originalul în limba engleză, apărut în 1996, simultan, în Canada şi SUA, tradusă de Elena Giurcă, la aceeaşi Editură Vivaldi, Bucureşti, 2004.

BCU "LUCIAN BLAGA" UNIVERSITY LIBRARY

creațiile lor culturale sau științifice au devenit partizani și artizani ai eliberării și emancipării omului în general, ai progresului, în special. Așa, de pildă, familia Palade[2] era originară din Thesalonic. Înaintașii acesteia au venit și s-au stabilit la noi, în vremea domnitorului Radu Mihnea (1508-1510), supranumit Cel Mare, fiindcă a introdus, primul, tipografia. Sub Vasile Lupu, un Palade a ajuns mare vistiernic al țării. Membrii familiei Palade s-au perpetuat în societatea medievală și modernă românească, neîntrerupt, vreme de peste cinci secole, dând, în zilele noastre, cel puțin două nume ilustre. Unul e pictorul Theodor Palady (1871-1956)[3], născut la Iași, cu studii temeinice în țară și străinătate, la Iași, Dresda și Paris, coleg și prieten cu cel ce a devenit apoi celebrul Henri Matisse. El ne-a lăsat o operă artistică valoroasă, originală, caracterizată prin finețea și acuratețea observației, prin ingeniozitatea și rigoarea îmbinării între elementele cromatice și cele grafice, prin armonia ansamblului. Cel de-al doilea membru al acestei „dinastii", George Emil Palade, s-a născut tot în „dulcele târg al Ieșilor" la 1912; a absolvit cu rezultate strălucite Facultatea de Medicină la București. Și-a susținut și trecut cu mult succes un doctorat la școala medicală românească, în 1940. S-a căsătorit cu Irina, fiica marelui industriaș Nicolae Malaxa. În 1946 – văzând și detestând abuzurile ocupanților sovietici și ale slugilor din țară, intuind și neagreînd alunecarea regimului spre modelul stalinist și totalitarist – tânărul medic George Emil Palade a plecat în SUA, stabilindu-se inițial la Universitatea din New York, unde a lucrat și a colaborat cu savantul belgian Albert Claude. Pasionat și erudit, a descoperit și explicat mecanismul celular și secreția de proteine. A inițiat și coordonat cea mai importantă revistă științifică în domeniul biologiei celulare – *Journal of biophysical and biochemical cytology*. În 1961 devine membru de onoare al Academiei Române. În 1973 ține cursuri la Universitatea din Yale. În 1974 i se acordă Premiul Nobel pentru elucidarea și prezentarea științifică a mecanismului biologic de prelucrare a proteinelor celulare[4].

Martha Bibescu, prin origine, formare, consacrare, prin complexitatea și unicitatea personalității, ca și prin simțire și operă, se leagă deopotrivă, ca și familia Palade, de lumea greacă, dar și de cea românească, iar creațiile sale literare, atitudinile sale politice, mesajul concepțiilor și acțiunile ei formează un capitol luminos al lumii contemporane, în general, al spiritualității franceze și al

---

[2] Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, Teză de doctorat în mss. la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași, 2005.
[3] *Ibidem*, pp. 247-250.
[4] *Ibidem*, pp. 251-253.

celei româneşti, în special, cum se va putea afla şi evalua din rândurile ce urmează.

II. Un posibil orizont bibliografic

Spre a cerceta şi elucida cele mai semnificative elemente şi componente ale vieţii şi activităţii Marthei Bibescu, istoricul are astăzi la dispoziţie un material documentar, informativ, principal şi auxiliar în cea mai mare parte identificat, semnalat şi parţial analizat, foarte bogat, dar şi dispersat, puţin ordonat şi încă nefavorabil investigaţiilor complete, exhaustive, decisive.

În ordinea importanţei lor, ca surse documentare, cu un anumit grad de subiectivitate se înscriu 65 de volume de jurnale, poate cea mai amplă lucrare de acest gen, aparţinând unei singure persoane. Sub raport cronologic, aceste jurnale se referă la intervalul dintre anii 1908 şi 1973, adică 65 din cei 87 de ani cât a trăit Martha Bibescu, deşi însemnările din aceşti ani nu exclud unele referiri la evenimente şi fapte anterioare. Transcrise citeţ şi legate de Claudia Verschen, jurnalele au rămas în manuscris; împreună cu o impresionantă colecţie de scrisori, însemnări şi diverse alte materiale informative, ele se află în proprietatea urmaşilor, a familiei Ghica, la Londra[5]. Restul documentelor, o a doua parte ca pondere şi însemnătate, cuprinzând manuscrisele lucrărilor Marthei Bibescu, se găsesc la Biblioteca Naţională din Paris. O a treia parte din materialul arhivistic necesar reconstituirii vieţii, activităţii, personalităţii Marthei Bibescu se află la Harry Ransom Humanities Research Center, de la Universitatea din Austin, Texas, SUA[6].

Christine Sutherland – autoarea monografiei *Fascinanta Martha Bibescu şi lumea ei*, apărută simultan, în 1996, în Canada şi SUA, iar la noi tradusă în anul 2004 – adaugă arhivelor din Londra, Paris, Austin şi pe cele de la Bucureşti; ea citează şi evaluează însemnătatea şi complementaritatea acestora, într-o notă de la începutul lucrării sale, oferind, totodată, la sfârşit, şi o listă bibliografică în care autoarea a selectat cărţi şi studii apărute exclusiv la Paris, Londra, New York, exceptând un singur articol în româneşte, cel al Magdei Teodorescu, *Prinţesa Bibescu în Texas*, publicat în „România Literară" (1994)[7].

Explicându-şi şi mărturisindu-ne demersul ştiinţific întreprins, Christine Sutherland relevă că două au fost mobilurile care au îndemnat-o şi mobilizat-o

[5] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 8.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, pp. 7-8 şi 473-475.

să exploreze şi să înfăţişeze „viaţa acestei inteligente, talentate şi frumoase române, această Egeria – Nimfa cu care se sfătuia legendarul împărat roman Numai Pompiliu – Egerie a oamenilor de stat şi a politicienilor de vază, care s-a devotat ideii de Uniune Europeană cu mult înainte de Monnet şi de Piaţa Comună": pe de o parte, când se afla încă la Paris şi era „foarte tânără", căzându-i în mână cartea Marthei Bibescu, *Catherine-Paris*, a fost pur şi simplu cucerită, robită, uluită, fiindcă n-a mai găsit niciodată „altă carte, care să redea atât de viu şi într-o proză atât de fermecătoare frumuseţea acelei părţi a Parisului, iar pe de altă parte, mai târziu, când a întâlnit-o, a fost cucerită de Martha Bibescu „în paginile corespondenţei lui Proust şi în memoriile diferitelor personalităţi literare şi politice din perioada interbelică"[8].

Adăugând la aceste două şi un al treilea motiv, aflat chiar în explicaţiile Christinei Sutherland, şi anume faptul că „acestei inteligente, talentate şi frumoase române", Martha Bibescu, „cămin i-a fost, în copilărie, un palat în stil bizantino-venetian, aflat la câţiva kilometri de Bucureşti, Mogoşoaia" – de unde, mai târziu, a fost nevoită să fugă, având ca bagaj doar câteva lucrări personale şi jurnalele intime, cu care „a ajuns la Paris, căminul său spiritual, unde a trăit până la moartea sa, în noiembrie 1973" –, noi, românii, avem bucuria şi mândria să mai aflăm că în căutările ei meticuloase şi riguroase, autoarea monografiei mai sus menţionate a ajuns şi la Bucureşti, „la Centrul Naţional al Arhivelor Statului", unde a găsit „cutii întregi de documente confiscate din casa ei (de la Mogoşoaia, n.n.) nedeschise din 1945; erau scrisori, fotografii, evidenţe contabile ale cheltuielilor pentru restaurarea casei de la Mogoşoaia, o mulţime de documente, dar numai puţine jurnale"[9].

La aceste indicaţii preţioase ale Christinei Sutherland se adaugă şi precizările şi completările lui Dumitru Hâncu. Analizând şi evaluând cea de-a doua monografie închinată de Ghislain de Diesbach vieţii şi activităţii Marthei Bibescu – lucrare pe care o consideră „cuprinzătoare şi extrem de bine documentată" –, Dumitru Hâncu face observaţia că autoarea „n-a acordat şi n-a putut acorda decât un spaţiu foarte restrâns" unui moment dureros din viaţa Marthei Bibescu, cel de după primul război mondial, când s-au stârnit „ranchiunuri, invidii, îndeosebi feminine", care „au fost hărăzite – culmea! – mai ales de către cele două verişoare ale Marthei, Anne de Noailles şi Elena Văcărescu, dar şi din partea reginei Maria, geloasă pe slăbiciunea pentru Martha

[8] *Ibidem*, p. 7.
[9] *Ibidem*, p. 8.

a regelui Ferdinand, ca şi de către o sumă de alte doamne „din lumea bună" a Bucureştiului de odinioară, iar pretextul care le-a prilejuit a fost atitudinea scriitoarei sub ocupaţia germană a teritoriului românesc"[10]. Or, arată Dumitru Hâncu „autorul francez, Ghislain de Diesbach, s-a bizuit cu precădere pe *Documentele Bibescu*, aflate la păstrare în Bibliotheque Nationale din Paris", şi nu putea bănui că Martha Bibescu, „după plecarea ei grăbită din ţară, odată cu instaurarea ocupaţiei sovietice şi cu consecinţele pe care le putea prea bine întrezări", „a lăsat în urmă-i o extrem de bogată arhivă, care, din fericire, nu s-a pierdut, este bine conservată în marile noastre biblioteci – îndeosebi la Biblioteca Naţională din Bucureşti – şi aşteaptă încă să fie cercetată în toată amănunţimea ei"[11].

Pe lângă fondurile arhivistice – de la Londra, Paris, Austin, Bucureşti – o a doua sursă primară pentru reconstituirea vieţii şi activităţii, ca şi pentru definirea personalităţii Marthei Bibescu o constituie opera sa complexă, foarte diferită ca gen literar, semnată fie cu propriul ei nume, fie cu pseudonimul Lucile Decaux – operă evaluată sub raport cantitativ de către unii la „peste 30 de volume"[12], iar de către alţii, mai exacţi, la 31 de cărţi[13]. În realitate, opera ei – romane autobiografice sau cu caracter istoric, note de călătorie, biografii, evocări, poeme, proză, profesiuni de credinţă, meditaţii, corespondenţă etc. – este mult mai bogată, comparată şi elogiată de către doi istorici români, Cristian Popişteanu şi Nicolae Minei, ca având, sub raportul succesului la public, acelaşi răsunet ca şi scrierile lui Stefan Zweig, fiindcă autoarea „a avut posibilitatea şi bucuria de-a întruni aprecieri măgulitoare din partea unor personalităţi cu nume sonor în istoria literaturii universale", între care Marcel Proust, Paul Valery, Paul Claudel, Jean Cocteau, Anatol France etc.[14]

Pentru români, interesul faţă de opera şi personalitatea Marthei Bibescu are motivaţii foarte numeroase şi extrem de serioase. Ele au fost sesizate şi exprimate de „titanul prozei româneşti", Mihail Sadoveanu, în cel de-al doilea deceniu din ajunul celui de-al doilea război mondial[15], de cel mai mare istoric şi

---

[10] Dumitru Hâncu, *Martha Bibescu: intrigă fără iubire, piesă jucată în culise*, Editura Vivaldi, Bucureşti, 2002, p. 6.

[11] *Ibidem*, p. 7.

[12] Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice*, vol. II, 1939, Editura Scripta, Bucureşti, 1997, p. 389.

[13] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *Martha Bibescu. Jurnal politic*, 1939-1941, Editura Garamond, Bucureşti, 2004, p. 11.

[14] *Ibidem*, pp. 12-13.

[15] *Ibidem*, pp. 5, 13-14

filosof al religiilor din toate timpurile, Mircea Eliade – care propunea viitorilor istorici să realizeze „o admirabilă biografie" pe tema *Martha Bibescu et ses Contemporaines*[16], de însuşi regele Carol al II-lea, pentru serviciile aduse patriei sale la începutul celei de-a doua conflagraţii mondiale[17], de cea dintâi teză de doctorat scrisă la noi în 1972 de Maria Brăescu, *Istoria ţării în opera Marthei Bibescu*, publicată în 1983 într-o originală şi magistrală sinteză, mai ales din perspectiva semnificaţiei operei sale pentru spiritualitatea românească[18].

Interesul specialiştilor şi al publicului larg din România pentru opera Marthei Bibescu s-a putut exprima şi concretiza aproape exhaustiv după Revoluţia din decembrie 1989, prin traducerea celor două monografii semnate de Ghislain de Diesbach (1996) şi Christine Sutherland (2004), dar mai ales prin apariţia în versiune românească a lucrărilor sale: *Corespondenţă cu Paul Claudel* (1992), *O fiică necunoscută a lui Napoleon Bonaparte* (1993), *Izvor. Ţara sălciilor* (1994) – cartea cea mai reprezentativă, care îi fixează Marthei Bibescu în mod decisiv şi definitiv apartenenţa la spiritualitatea şi specificitatea lumii româneşti. Din aceeaşi perspectivă, anul 2004 a fost cel mai rodnic, aducând în librăriile româneşti alte trei cărţi ale Marthei Bibescu – *Cele 8 raiuri*, *Destinul lordului Thompson* şi *La bal cu Marcel Proust*[19].

În sfârşit, o altă categorie de informaţii indispensabile pentru reconstituirea şi definirea personalităţii Marthei Bibescu o reprezintă relatările, aprecierile contemporanilor din publicaţiile vremii – din România, Franţa, Marea Britanie, SUA, Belgia etc., de peste tot unde viaţa şi activitatea ei au trezit ecouri. Simpla identificare şi ordonare a acestor ecouri într-o listă bibliografică este o acţiune dificilă, migăloasă, de durată, care nici nu s-a încercat până la această dată.

III. O radiografie microsociologică

Din cercetările întreprinse până la această dată, chiar dacă ele nu sunt exhaustive, se poate contura şi prezenta o imagine în care se regăsesc principalele elemente ale unei radiografii sociologice. Se pot descifra originea, familia, cadrul intim formativ, copilăria, şcoala, biserica, exemplul şi influenţele bunicilor şi părinţilor, precum şi ale prietenilor apropiaţi, trăsăturile de caracter,

---

[16] Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. II, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 253.
[17] Carol al II-lea, Regele României, *op. cit.*, p. 253.
[18] „Magazin istoric", Bucureşti, nr. 6/1977, p. 54; Maria Brăescu, *Interferenţe româneşti în opera Marthei Bibescu*, Editura Minerva, 1983.
[19] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, pp. 10-11.

opțiunile și pasiunile observate și manifestate de timpuriu, care lasă urme adânci ce se completează și se consolidează cu trecerea anilor.

Înaintașii dinspre tată ai Marthei Bibescu, cei din familia Lahovari, erau originari din lumea greacă; veneau din Asia Mică, din Antiohia, oraș întemeiat odinioară, în secolul IV î.H., de către greci. După ce-au trăit o vreme în capitala Siriei, grecii din această familie au migrat și s-au instalat în Capitala Imperiului Otoman. Un Petrache Lahovari e identificat în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, inițial ca simplu numărător, apoi ca intendent la monetăria sultanului, ca director în ministerul de finanțe și inspector general al Bisericii Ortodoxe din Imperiul Otoman[20]. Acest Petrache Lahovari era un mare admirator al Europei Occidentale, prieten cu contele Choiseul Gouffrier, ambasadorul Franței la Constantinopol.

Membrii familiei Lahovari vin în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se stabilesc și se împământenesc în Moldova. Prin căsătorii cu odraslele boierești locale, ca și prin cumpărarea unor moșii, ei ajung să aibă o stare materială prosperă.

La 1786, Petrache Lahovari și fiul său Manolache sunt învinuiți și acuzați de conspirație împotriva statului otoman; amândoi sunt închiși, li se confiscă averile, li se dărâmă casele și sunt condamnați la moarte prin decapitare. Fiul este iertat de vizir, fiind închis o vreme apoi exilat la Rodos. Reîntors după ispășirea pedepsei, Manolache Lahovari își câștigă existența dând lecții de limbi străine. Când un văr al său, Alexandru Șuțu, ajunge domn al Moldovei, îl promovează pe Manolache Lahovari paharnic, apoi secretar al Cancelariei, iar în 1808 membru în Divanul Domnesc. Când moare, în 1912, acesta lasă în urmă doi fii: pe Manolache și Nicolae Lahovari. Fiul acestuia din urmă, Ion Lahovari, este tatăl Marthei[21].

Ion N. Lahovary (1848-1915) este trimis de familie, la vârsta de 11 ani să studieze la Paris, la celebrul liceu Louis le Grand; poreclit de colegii francezi „turcul", tânărul Lahovari s-a dovedit un elev strălucit, reușind să câștige premiul întâi pe țară la o competiție generală, la nivelul întregii Franțe. Foarte prețuit de autoritățile franceze, a fost ademenit să rămână în Franța. Însă a refuzat. S-a reîntors în țară, odată cu venirea pe tronul României a prințului Carol I de Hohenzollern.

---

[20] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 29; Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 23-24.
[21] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 30-32.

Animat de idealul eliberării şi emancipării popoarelor oprimate de turci, cutremurat de amintirea decapitării înaintaşului său de sânge, având, drept pildă, şi activitatea temeritatea tatălui său, Alexandru – care participase şi se remarcase ca unul dintre conducătorii luptei de eliberare naţională a grecilor în războiul de independenţă din anii 1822-1826, când în braţele sale căzuse eroic poetul romantic Byron, în 1824, la Missolonghi[22] –, Ion Lahovary s-a înrolat voluntar în războiul ruso-româno-turc din 1877-1878, pentru cucerirea independenţei de stat a României. S-a acoperit de glorie în bătălia crâncenă de la Plevna. A fost decorat de statul român. După război intră în viaţa politică. Devine, rând pe rând, deputat în Parlament, preşedinte al Senatului României, ministrul ţării la Paris şi ministru de externe. Un frate al său, Alexandru Lahovary, este ministru de justiţie, ministru al agriculturii şi domeniilor, ministru de externe în guvernele conservatoare, iar un alt frate, generalul Iacob Lahovari, este şi el de patru ori ministru de război şi o dată ministru de externe al ţării, între anii 1904-1907, înfruntând cu curaj protestele Rusiei cu prilejul conflictului diplomatic româno-rus, generat de acordarea de azil politic şi generoasă ospitalitate marinarilor de pe Crucişătorul „Potemkin", răsculaţi în 1905[23].

Martha avea să moştenească de la tatăl său firea dârză, dar, mai ales, capacitatea de-a intui şi descifra exact sensul şi direcţia de evoluţie a evenimentelor, inteligenţa de-a afla şi voinţa de-a acţiona întotdeauna în tabăra care putea şi trebuia în final să câştige. Poate tot de la el va moşteni şi discernământul de-a desluşi, cu perspicacitate rară şi vizionară, cele mai imprevizibile şi posibile mişcări şi schimbări, în ajunul, în timpul şi după cele două conflagraţii mondiale – iar acest fapt îi va conferi prinţesei privilegiul de-a fi căutată, curtată, admirată de un impresionant şirag de personalităţi contemporane.

Înaintaşii dinspre mamă coborau dintr-o salbă de mari şi străvechi familii greceşti, între care Mavrocordaţii erau consideraţi – de M. D. Sturdza, de pildă – cea mai celebră dintre toate[24]. La vârsta când împlinise 35 de ani, în 1880, tatăl Marthei se căsătorise cu Emma Mavrocordat – strănepoata lui Constantin Mavrocordat (1711-1769), domnul iluminist, cunoscut reformator, care ocupase succesiv tronurile ambelor Principate. Om foarte cult şi erudit, acesta moştenise, de la mai multe generaţii de înaintaşi, una dintre cele mai mari biblioteci din

[22] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 26.
[23] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 67.
[24] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 37.

Europa, supranumită *Splendissima Consolatrix*, de care auziseră şi râvniseră s-o cumpere şi regele George al II-lea al Angliei, şi suveranul Franţei, Ludovic al XV-lea, şi papa de la Roma, Clement al XII-lea, dar, din nefericire, în timpul invadării Principatelor de către ruşi, în 1768-1771, aceştia i-au dat foc[25].

Mavrocordaţii – un Mavrocordat negociase şi semnase pacea de la Carlowitz (1699), iar un altul fusese spânzurat[26] la 1821 – se stabiliseră şi se împământeniseră de timpuriu în Principatele Române; pe linie feminină ei aveau legături de sânge care coborau – atât în cadrul dinastiei Muşatine din Moldova, cât şi prin Maria Voichiţa – spre cea a Basarabenilor din Muntenia[27].

Membrii familiei Mavrocordat aveau ca emblemă pasărea Phoenix, însemnul renaşterii permanente din cenuşă. Martha era mândră de acest blazon şi repeta frecvent un dicton al lui Constantin Mavrocordat, care i se potrivea de minune ei înseşi: „Învăţând să-i cunosc pe cei mari, am ales, îi prefer pe cei umili, aceasta va fi constanta domniei mele pământeşti şi gândul credincios al neamului meu: dragostea pentru poporul de jos, **prostimea**, poreclă dată plebei, care ţinea piept, simulând prostia, de către cei ce vlăguiau poporul, cei înavuţiţi, cei corupţi"[28].

Martha s-a născut în anul 1886, se pare la Paris[29], însă a crescut, s-a format şi educat „la umbra unui dens, străvechi şi glorios arbore genealogic"[30], amplificat şi consolidat prin căsătorie.

În formarea, instruirea, educarea Marthei au contribuit o sumă de factori extrem de diverşi şi aparent contradictorii, care, însă, în mod paradoxal, s-au completat, s-au armonizat şi au generat o fiinţă complexă, unică, având deopotrivă o structură sufletească ambivalentă: un spirit european, universal, captivant şi, totodată, un altul local, românesc, ancorat şi axat pe matricea elementelor profunde ale imaginarului etnologiei acestui popor, aspect tot atât de pregnant ca şi primul.

Cum a fost posibilă o astfel de dualitate?

---

[25] Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Editura Militară, Bucureşti, 1985, pp. 166-167. Vezi şi Maria Brăescu, *Interferenţe româneşti în opera Marthei Bibescu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 83.

[26] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 37-39.

[27] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 7

[28] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 54; Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 14.

[29] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 38

[30] *Ibidem*, pp. 122 şi 134; Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, pp. 5-6.

În primul rând – constată biografii ei – Martha dispunea de o zestre genetică, nativă aparte, de o salbă bogată de calități: inteligență, frumusețe, curaj, sensibilitate, voință, memorie admirabile. Prin bunicul ei, Alexandru Lahovari – pe măsură ce lua zilnic lecții de limbă franceză, dar și engleză și germană –, Martha pătrundea adânc și temeinic pe „tărâmul de basm al culturii franceze". „Portița" fermecată prin care a intrat în universul spiritual al țării, care la acea dată deținea primatul vieții intelectuale, au fost poveștile lui Perrault. A continuat apoi cu operele lui Ronsard, Corneille, Racine, Chateaubriand[31]. De la clasicii francezi a trecut la Spinoza, la filosofie, la mitologie, la cărțile de factură religioasă[32]. Cunoașterea principalelor limbi de circulație europeană, cunoștințele și relațiile numeroase pe care le aveau și întrețineau părinții și rudele sale – și pe care le-a diversificat, amplificat și consolidat ea însăși mai mult decât toți înaintașii laolaltă – i-au favorizat și asigurat Marthei o largă deschidere spre valorile spirituale europene și universale, un dialog cu numeroși dintre creatorii culturali ai epocii sale contemporane.

În același timp, o înrâurire puternică au avut-o anii petrecuți în România – începând cu primii ani ai vârstei fragede și continuând cu frecventele reveniri și șederi periodice, ani de popas și de taifas intim cu membrii familiei și cu diverși cunoscuți și prieteni, din țară sau de peste hotare. Martha a preferat de-a lungul vieții sale să locuiască fie la Balotești, unde era căminul părinților săi, fie, după căsătorie, la Posada și Mogoșoaia. Palatul Mogoșoaia, pe care l-a primit în dar de la soțul ei, i-a plăcut mai mult decât oricare „cuib intim". L-a refăcut, l-a restaurat, l-a decorat, investind în acest scop eforturi uriașe, bani, dragoste, pricepere, gust, aducând și finanțând arhitecți, sculptori, decoratori de la Veneția, care au lucrat în total vreo 17-18 ani. Dar, mai presus de toate acestea, Martha a avut din copilărie două dădace înțelepte, ispititoare, miraculoase, cuceritoare prin bunătatea, simplitatea și generozitatea lor, Anica și Maria, cărora li s-a adăugat și acea numită de dânsa „biata babă Uța", de la Izvor, o slujnică pe cât de credincioasă, pe atât de atoateștiutoare, erudită, o enciclopedie ambulantă, cu vorbă domoală și vrăjită. Toate trei împreună au introdus-o și condus-o în lumea mirifică a cutumelor, datinilor, obiceiurilor, poveștilor, legendelor, filozofiei și religiei populare românești. În acest fel, pe lângă vastele sale cunoștințe din literatura și cultura europeană, Martha a avut privilegiul unic de-a adăuga și de-a acumula și valorifica și cea de-a doua componentă la

[31] Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 35-36.
[32] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 270.

formația sa intelectuală: ea a descoperit și prețuit „o foarte veche civilizație rurală, cu rădăcinile în neolitic, dar îmbogățită de aporturi culturale ulterioare – încât, așa cum constata și declara Mircea Eliade în 1977 în fața celui mai înalt forum cultural, Academia Regală din Belgia – descoperind această moștenire a preistoriei, descifrând zi de zi viața profundă și secretă a țăranilor români, Martha Bibescu nu se mai îndoiește de capacitățile sale creatoare; în acest fel – continua cel mai mare istoric al religiilor din toate timpurile – prințesa Bibescu a anticipat unele descoperiri ale istoriografiei contemporane, îndeosebi valoarea neprețuită a culturilor populare și funcția dătătoare de viață a istoriografiei europene, în sensul că orice cercetare istorică adevărată ajunge la conștiința unității culturale și spirituale a Europei"[33].

În acest fel, una din cărțile sale – *Izvor: țara sălciilor* – se înscrie simbolic, așa cum s-a relevat în istoriografia noastră, drept „o veritabilă odă închinată deopotrivă pământului natal și țăranului român, înțelepciunii și destoiniciei legendare a acestuia, răbdării, aleanului și umorului său, cântecului, jocului și celorlalte multe arte și meșteșuguri, transmise din generație în generație"[34].

Căsătoria Marthei cu prințul George Valentin Bibescu – eveniment ce a avut loc la 29 iunie 1902 în biserica Domnița Bălașa din București[35] – a avut, de asemenea, consecințe numeroase și importante în viața Marthei.

Prințul George Valentin Bibescu era nepotul domnitorului din Țara Românească, detronat în timpul revoluției de la 1848. Era cu aproape 7 ani mai mare decât Martha. Avea un fizic superb. Strălucea de frumusețe și stârnea furori în cercurile mondene din București, Paris și Viena. Era putred de bogat. Moștenise, între altele, moșia și palatul de la Mogoșoaia, fabrica de ciment de la Comarnic și un vechi conac boieresc la Posada, „în cadrul magnific al Carpaților"; ambele locuri, și Posada, și Mogoșoaia, vor deveni două din reședințele predilecte ale Marthei – și mai ales vechiul palat brâncovenesc va deveni, de-a lungul vieții, unul din punctele cele mai des frecventate de numeroșii cunoscuți, prieteni și admiratori ai Marthei. Însă, prințul avea „o fire ciudată și tiranică"; manifesta „o totală lipsă de interes pentru plăcerile spiritului"; iubea, în schimb, „plăcerile materiale și pe cele senzuale, în stare brută"; prefera sportul, mașinile, calculul matematic, știința; visa de mic copil să

[33] *Académie Royale de Langue et de Litérature Française, séance publique de 19 fevrier.* Réception de Mircea Eliade, Bruxelles, 1977, p. 19. Vezi și Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 20.

[34] Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 5.

[35] Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 52-53; Maria Brăescu dă anul 1905 (*op. cit.* p. 7.)

zboare şi, în acest scop, şi-a construit – când era doar un ţânc – o paraşută din umbrele, cu care a efectuat primul zbor din podul casei. La 18 ani, prinţul avea şi conducea un Mercedes şi cunoştea „o lungă serie de amante"[36].

Dezamăgită, poate chiar scârbită – de o animalică voluptate, brutalitate, violenţă cu care prinţul George Valentin Bibescu s-a aruncat în prima noapte asupra preafrumoasei, plăpândei şi candidei sale mirese minore, de-abia de 15 ani, spre a-şi proba şi demonstra întreaga-i experienţă acumulată în cei şapte ani pe care îi avea în plus – Martha va resimţi toată viaţa o repulsie fiziologică faţă de actul sexual, în special, dar şi faţă de căsătorie, în general, încât nu va ezita să noteze în jurnalul ei: „căsătoria este, foarte exact, o crimă... Cine a pomenit ca o fecioară să fie dată pe mâna unui bărbat, întocmai ca o vioară Stradivarius lăsată spre joacă unei maimuţe" sau „nu merită să cauţi fericirea în căsătorie unde poţi fi sigur că nu o vei găsi" ori, aşa cum scria în 1911 prinţului de Beauvau, „aş putea, dacă aţi fi cu mine, să mă ofer din punct de vedere intelectual, ceea ce este înainte de orice, adevărata mea pasiune"[37].

Dar Martha s-a dovedit cea mai puternică; extrem de inteligentă şi foarte perspicace, ea s-a adaptat realităţii complexe fără a abdica o clipă de la independenţa şi omnipotenţa eului său propriu; ea a ştiut să păstreze neclintit cuplul căsătoriei, să selecteze, să stimuleze, să utilizeze ceea ce avea bun, viabil, ba chiar de mari perspective, acest partener care-i oferea, din abundenţă, avere, titlu, palat princiar, posibilităţi nebănuite de-a călători, de-a închega şi multiplica relaţii, cunoştinţe, de-a întâlni o mare diversitate de personalităţi contemporane. În acelaşi timp, l-a tolerat pe soţ să adauge la şirul amantelor sale noi cuceriri; ea, în schimb, s-a refugiat în lectură, în scris, în cunoaşterea şi înţelegerea realităţii şi a oamenilor din preajmă într-un univers cu precădere imaginar şi de predilecţie imens şi nebănuit de fascinant spiritual, având convingerea, care-a însufleţit-o şi n-a părăsit-o până în ultima clipă a vieţii, că „pentru a păstra intactă fericirea, trebuie să munceşti zilnic, continuu, fără zăbavă" sau că „e nevoie de o muncă veşnic reluată; nimic nu este un punct obţinut pentru totdeauna!"[38]

Există în scrierile dedicate Marthei Bibescu o bogată galerie de portrete, despre trăsăturile fizice, intelectuale şi morale ale acesteia. Despre înfăţişarea ei, Ghislain de Diesbach scrie că „Martha a moştenit de la familia Lahovari ochi

[36] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 111-134.
[37] *Ibidem*, pp. 124, 265, 280.
[38] *Ibidem*, p. 261.

imenşi şi languroşi, de-o culoare incertă, trecând de la cenuşiu la căprui, înconjuraţi de gene lungi şi negre şi un ten curat, pe care cea mai mică emoţie îl făcea să roşească"; ea „mai poseda şi o talie subţire, o siluetă flexibilă, o linie de corp făcut pentru marii desenatori de modă"[39]. Alfred Fabré-Luce, stăruind asupra aceluiaşi farmec exterior care se impunea şi te cucerea din prima clipă, nota: „Cum să redai farmecul Marthei Bibescu în anii '20...? O trăsătură caracteristică a personalităţii sale era aceea de a căuta intens să facă plăcere ca prietenă, în timp ce în dragoste nu se folosea de cochetărie... Martha e mai întâi o viziune, o capodoperă de graţie, mândră şi de lux naiv, aşa cum cele mai preţioase bijuterii, cele mai somptuoase stofe, cele mai rare blănuri i-ar fi menite de-o eternitate"[40]. Scriitorul Michel Robida o vedea „împodobită cu trei daruri esenţiale: talentul, eleganţa şi frumuseţea", în vreme ce Angélique d'Oultremont atrăgea atenţia şi asupra ochilor ei deosebiţi: „eleganţa era pentru ea ca o garanţie a vieţii; totul, în această linie ondulată, suplă şi maiestuoasă era menit să seducă, fără a mai pomeni de privirea magnifică, despre care spunea fără modestie: «n-am ochi ca să văd, am ochi să fie văzuţi»; şi ziaristul Robert de Saint Jean considera privirea ochilor o dominantă a farmecului ei exterior, alături de accesoriile vestimentare şi mişcările pline de farmec: „exista în faimoasa ei privire, în acelaşi timp insistentă, şi o ceaţă misterioasă, ochii te captau şi te reţineau în apele lor, te simţeai în întregime prins; cu capul complet degajat şi aşezat pe un gât de căprioară, cu brăţări ce îi zvâcneau pe braţe, prinţesa Bibescu se mişca cu mult farmec, întorcând cu graţie umerii a căror armonioasă curbă fusese surprinsă de creionul lui Boldini"[41]. Abatele Mugnier – cu care s-a aflat într-o intimă şi prodigioasă corespondenţă vreme de peste trei decenii – se simţea ispitit şi cucerit, însă, mai ales de farmecul sincerităţii şi spontaneităţii dialogului intelectual: „am fost fermecat de această tânără romăncă (scria el în 1912) cu o înfăţişare atât de plăcută şi a cărei conversaţie a fost pentru mine proaspătă şi strălucitoare, delicată şi înflăcărată"[42].

În *Amintirile unei europene* – Ferdinand Bac o aprecia a fi „singura europeană" – un alt contemporan, Louisse Weiss o vedea în toată complexitatea şi deplinătatea personalităţii ei ca pe o fiinţă „ageră, graţioasă, informată, la fel de liberă ca muzele şi la fel de înzestrată ca şi ele", încât „Martha se plasa atât de sus, că putea, de pe culmea Acropolelui ei personal, să străpungă cu săgeţile pe

[39] *Ibidem*, p. 115.
[40] *Ibidem*, p. 467.
[41] *Ibidem*, p. 468
[42] *Ibidem*, p. 274.

cei geloşi care îi invidiau gloria şi frumuseţea" şi „admirabilă prin ambiţia, gustul şi munca ei, Martha curta geniul, noblețea sau doar succesul", însă „voinţa Marthei Bibescu este îndreptată nu spre un singur scop, ci spre mai multe, de interes egal în ochii ei; să fie marele scriitor al secolului, să scrie istoria oamenilor de seamă ai timpului, iar apoi, deoarece epoca iubirilor frumoase era pe trecute, să le scrie povestea la care contribuise. Pe scurt, ca şi Victor Hugo, Martha visează să fie Chateaubriand, deşi n-a spus niciodată «Chateaubriand sau nimic»"[43].

Regina Maria – soţia lui Ferdinand – o descrie şi ea admirativ: „creşcută printre bărbaţi celebri, îi plăcea puterea, personalităţile, artiştii talentaţi, politicienii de succes, regii, prinţii" sau că „era o tânără cu ochi imenşi, verzi, păr roşcat, magnific" şi „ca toţi cei din familia Lahovary, era o adevărată enciclopedie, căreia nu-i scăpa nimic"[44].

... La 27 august 1903 tânăra soţie Martha Bibescu a născut o fetiţă, căreia i-a pus numele Valentina, spre încântarea şi satisfacţia soţului ei, Valentin. Cei din preajma ei mărturisesc însă că Martha nu era prea bucuroasă de-a fi devenit mămică atât de tânără[45]. Cele două dădace, Anica şi Maria, i-au fost însă de mare ajutor, aşa cum îi fuseseră ei înşişi – despre a cărei educaţie avea să spună că „a fost începută de femei fără educaţie", dar care aveau educaţia, instrucţia şi filozofia sănătoasă şi viguroasă a vieţii[46].

Pe de altă parte – dacă mama Marthei, Emma Lahovary, s-a dovedit rezervată, s-a menţinut departe de ea, fiind nu atât orgolioasă, cât, mai ales geloasă, invidioasă pentru frumuseţea şi succesele fiicei sale în lumea mondenă[47] – prinţesa avea să declare, în schimb „două femei m-au adoptat drept fiica lor, Marie-Nicole, născută Bibescu, şi Eliza Brătianu, născută Ştirbei, una a pariat pe mine, iar cealaltă m-a iubit mult şi cu adevărat. Ambele au fost femei-bărbat", nota ea la 19 martie 1973, în al său Jurnal intim. Eliza se căsătorise iniţial cu Alexandru Marghiloman, liderul Conservatorilor, de care divorţase şi declarase la plecare că „totul era fals în acea casă, mai puţin argintăria", apoi se recăsătorise cu Ionel I.C. Brătianu, şeful Partidului Liberal, care a subordonat chiar pe regele Ferdinand, a devenit „a doua dinastie" şi a dominat viaţa politică din România în primul deceniu de după primul război mondial.

---

[43] *Ibidem*, pp. 469-470.
[44] Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, f.a., vol. III, pp. 200-201.
[45] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 129.
[46] *Ibidem*, p. 47 şi Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 30.
[47] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 41.

Vizitând-o des la Posada, Eliza Brătianu – despre care Ghislain de Diesbach scrie că „era o femeie remarcabilă, de o inteligență și cultură uimitoare" – îi scria, în 1903, lui Antoine Bibescu: „Admir (la Martha, n.n.) mai ales o capacitate de concentrare, care mi se pare foarte rară" și „e o ființă inteligentă, consecventă, concentrată, care îmi place mult și cu care mă înțeleg de minune"[48].

Până în 1945, când s-a stabilit definitiv la Paris, Martha s-a legat și identificat cu istoria României, petrecându-și o bună parte din anii copilăriei la Balotești, în apropierea Capitalei, unde era conacul părinților ei, apoi, după căsătorie, la Posada și Mogoșoaia – aici ea va restaura și moderniza palatul și întreg ansamblul brâncovenesc, de câteva ori, aducând în acest scop pe arhitectul venețian Domenico Rupolo și pe celebrul decorator Fortuny[49]; prin numărul mare de vizitatori, politicieni, oameni de cultură și știință, care poposesc temporar, fie la Posada, fie mai ales la Mogoșoaia, cele două reședințe ale Marthei devin – așa cum apreciază și demonstrează cu un șir impresionant de exemple cea dintâi biografă română a sa, Maria Brăescu – „adevărate centre culturale și chiar politice, cunoscute în întreaga lume"[50].

Soțul Marthei, George Valentin Bibescu, i-a acordat, într-un anume fel, întreaga libertate și ocrotire; el i-a potențat, i-a diversificat legăturile și călătoriile în cele patru continente, Europa, Asia, Africa și America. În 1909, la Pau, în Franța, a primit brevetul de pilot, unul dintre primele acordate unui român. În anii primului război mondial, George Valentin Bibescu conduce două escadroane de aviație românești, străbate curajos liniile inamice și aviatorii români din subordinea lui sunt elogiați și supranumiți de misiunea franceză a generalului Berthelot „veselii maniaci ai sinuciderii"[51]; la cererea guvernului englez, care trimite în România pe ofițerul Thomson, soțul ei conduce un Comando al Forțelor Române, care în timpul record de numai două zile distruge câmpurile petrolifere și rafinăriile din zona Ploiești spre a nu cădea în mâinile inamicului german. Pentru operațiunea extrem de dificilă, executată cu mult curaj și succes, căpitanul George Valentin Bibescu este decorat în 1917 de guvernul britanic cu cea mai înaltă decorație engleză, „Ordinul Merite Deosebite în Serviciu", primind, totodată, și înalte distincții din partea României, Franței și Rusiei[52], iar trimisul oficial al Marii Britanii este un oaspete frecvent al

[48] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 148-149 și 189-190.
[49] Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 141, 143.
[50] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 7-8, 12.
[51] Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 9.
[52] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 189-190; Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 363-364.

Mogoşoaiei, un prieten şi mare admirator al Marthei, precum şi unul din eroii uneia din cărţile acesteia.

George Valentin Bibescu ajunge în 1931 preşedintele Federaţiei Aeronautice Internaţionale. Vizitează aproape toate ţările de pe continentul european – Marea Britanie, Franţa, Spania, Italia, Grecia, Turcia, Elveţia, Iugoslavia, Bulgaria, Belgia, Suedia, Norvegia –, dar şi Egiptul, Siria şi Israelul, URSS, India, Saigon, SUA – unde întreprinde un zbor între Philadelphia şi Washington. Reuşeşte să grupeze laolaltă 42 de aerocluburi din Europa, Asia, Africa, America. În timpul unui curajos raid la Saigon, în 1931, pe când se afla deasupra Indiei, un vultur i-a acroşat nava aeriană, blocându-i comenzile; aparatul pe care-l pilota ia foc şi cade într-o orezărie, între canalele de irigaţii; George suferă răni şi arsuri, care îl chinuie câţiva ani în şir. Martha se comportă exemplar: ca o mamă, ca o amantă, ca o soţie ideală, ca o soră; îl îngrijeşte şi îl ocroteşte până în ultima clipă, în 1941.

IV. Dimensiuni macrosociologice: relaţii, cunoştinţe, prieteni, admiratori, la nivel naţional, european, mondial

La Posada, dar mai cu seamă la Mogoşoaia – ca şi la reşedinţa definitivă de la Paris, de după 1945 – Martha Bibescu s-a preocupat, a cultivat şi dezvoltat relaţii cu oameni simpli, din satele româneşti din preajmă, dar şi cu miniştri, şefi de state, scriitori, poeţi, ziarişti, personalităţi dintre cele mai diverse – într-o manieră şi amploare fără precedent în istoria lumii contemporane. Au stimulat şi asigurat o astfel de dimensiune a vieţii şi activităţii ei nevoia intimă de dialog, farmecul ei personal, cultura enciclopedică pe care o poseda, arta de-a iniţia, de-a organiza şi dezvolta o conversaţie întotdeauna ademenitoare şi cuceritoare, sensibilitatea şi capacitatea de a-i provoca şi asculta pe interlocutori, averea şi banii pe care i-a avut, pe care a ştiut să-i gospodărească şi să-i folosească în pofida vicisitudinilor vieţii sale, până aproape în ultimii ani.

Astfel, dintre contemporanii din ţară i-au fost oaspeţi la Posada ori la Mogoşoaia Carmen Sylva – regina Elisabeta, regele Ferdinand şi regina Maria, Cella Delavrancea, Dinu Lipatti, Alexandru Rosetti, Vasile Pârvan, mareşalul Prezen şi generalul Averescu, I.G. Duca, Armand Călinescu, Barbu Ştirbei[53].

Care au fost mobilurile intime şi dimensiunile umane ale acestor întâlniri şi convorbiri? Marthei îi plăcea să „citească" realitatea ca pe o carte captivantă şi

[53] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 92-94, 346; Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 15-18; Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 44-45, 89, 387.

fascinantă. O filozofie a bunătății, o morală creștină receptată și asimilată cu întreaga ei ființă sensibilă din pruncie, de la cele două dădace și de la acea înțeleaptă și atoateștiutoare „babă Uța" i-au format și dezvoltat o atitudine afectivă și constructivă față de toți cei din preajmă – pe care-i considera și trata mai mult sau mai puțin ca pe egalii ei, indiferent de starea socială și poziția ierarhică pe care se aflau vremelnic.

Față de țărani, de pildă – ființe aflate în necontenite zbateri, nevoi, umilințe, suferințe, practici ancestrale, datini și credințe milenare, oameni de o înțelepciune și vitalitate ieșite din comun –, Martha vibra și acționa nu ca o boieroaică trufașă, bogată, distantă, înclinată spre acte filantropice ocazionale și formale, ci se considera, după propria-i convingere, „intermediarul ales de divinitate pentru a împarte oamenilor bunurile acestei lumi". Astfel, nota ea: „dacă unul a rămas fără cal, iar altul fără vacă, inima mea, inima mea cea milostivă va fi așa fel ca ei să și-i recapete". Deținea o salbă de moșii: Izvor, Imoasa, Codru, Balta, Merimani; țăranii de pe aceste moșii îi trimiteau sute de plângeri an de an; toate, scrie ea, „conțineau îndemnul limpede al lui Hristos, atunci când ne cere să-l urmăm: «Vinde tot avutul tău și împarte-l la săraci!»". Dar acțiunea ei de „zână bună" era limitată de o amenințare din partea Consiliului Judiciar, fiindcă „într-un singur an – scrie ea – împărțisem oamenilor de pe moșia Merimani, unde nu sunt păduri, mai mult lemn decât îngăduia legea silvică să se taie", încât, încheie Martha, „milostenia mea nemărginită, inspirată din cea a lui Dumnezeu, împlinește dorințele unora dar nu și pe ale altora, ceea ce întreține deopotrivă în toți speranța și invidia, două patimi care-i țin pe oameni în viață"[54].

Martha îi vizitează pe cei bolnavi ori pe cei sărmani, încercând să-i asculte și să-i ajute și pe unii, și pe alții. Ea înțelege că are de-a face cu „locuitori ai unui pământ amenințat fără încetare de năvălitori, veniți val după val", cu nevoi și suferințe provocate și de faptul că pământul e în mâinile boierilor, și nu se sfiiește să noteze ceea ce-i declară țăranii: că „iarba pășunilor este verde doar acolo unde paznicii boierilor nu ne lasă să ducem turmele la păscut; că piatra de var e albă doar acolo unde slugile lor ne împiedică să ne ducem cu carele, că brazii nu sunt drepți decât acolo unde nu-i putem tăia; că turmele ne sunt slabe, casele nevăruite, podelele găurite și nici sicriele nu ni se vor închide ca lumea,

[54] Martha Bibescu, *Izvor. Țara sălciilor*, traducere de Anca-Maria Christodoreanu, Editura Compania, 2000, pp. 22-24.

pentru că pajiştea, râul şi pădurea sunt ale lor (ale boierilor, n.n.), pentru că pământul din care ies iarba, piatra şi copacul nu-i al nostru"[55].

Din acest dialog permanent cu reprezentanţii lumii rurale, Martha înţelege şi notează că: „între ei şi noi (boierii, n.n.) există o prăpastie fără fund", că „azi-mâine, ne vom pierde moşiile", pentru că „prea marele belşug ne-a dăunat; clasă stăpânitoare fiind, am stăpânit prost, pentru că stăpâneam prea mult"[56].

Dialogând cu oamenii simpli, cu ţăranii de pe moşiile ei – sau citindu-le jalbele, ori trecându-le pragul casei, întrebându-i, ascultându-i şi, adesea, ajutându-i la nevoie – Martha îi compară pe români, sub raportul culturii şi civilizaţiei populare, a datinilor şi credinţelor milenare, cu grecii, romanii, francezii, englezii şi germanii, negăsindu-i nici o clipă inferiori acestora, din perspectiva vechimii şi vitalităţii lor; uneori i se pare că se plimbă „printre contemporanii lui Enea", fiindcă obiceiurile lumii rurale nu înseamnă, cum cred unii dintre administratorii ei străini şi superficiali, „barbarie", ci „sunt obiceiurile unei civilizaţii străvechi"; ea conchide – şi o scrie pentru a spune aceste adevăruri şi celor care nu le-au înţeles – că „poporul acesta n-are nevoie de exemplul nostru. El îşi serveşte sieşi drept model şi exemplu încă de foarte multă vreme. Educaţia lui morală este încheiată; ea formează un tot, iar pe acest tot se grefează, mai mult sau mai puţin stângaci, instituţiile străine recente, de care el nu se sinchiseşte, dar care sunt chemate să aibă un ascendent asupra lui"; comentând modul cum se împodobeşte de Paşti sau cum se comportă o fată din sat când iese la horă, Martha scrie: „orice fată de aici, se crede, în adâncul inimii ei, egala a tot ce e mai măreţ pe lume. Este o forţă a naturii, aşa a învăţat-o instinctul: de unde şi mândria. În casa părintească, îndeletnicirile ei sunt cele ale prinţeselor din vremuri străvechi. Mânuieşte lâna, fusul şi suveica, precum Elena din Troia sau regina Berta (mama împăratului Carol cel Mare, n. trad.). La sărbători, îşi pune fir de aur pe veşminte, aidoma fetelor de împărat, se gândeşte numai la dansuri, iar când va veni ziua să se mărite, ştie că în biserică va purta cunună de împărătească"[57].

Uneori, la Mogoşoaia, ea îndrăzneşte să adune pe majoritatea participanţilor unui congres internaţional. Astfel, în 1931, când în octombrie România găzduia în Capitală două întruniri mondiale – Congresul interparlamentar, care era şi un triumf al juristului român Vespasian V. Pella, un strălucit ctitor alături de

[55] *Ibidem*, pp. 85, 94.
[56] *Ibidem*, pp. 125, 128.
[57] *Ibidem*, pp. 92, 102, 112.

Titulescu, al dreptului păcii, elaborat şi difuzat sub egida Societăţii Naţiunilor[58], şi, totodată, Congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, al cărei preşedinte era soţul Marthei, George Valentin Bibescu, iar organizarea în România era considerată un triumf al acestuia din urmă[59] – tânărul om politic Grigore Gafencu, impresionat de participarea unui număr mare de miniştri ai aerului, nota în jurnalul său: „A doua sărbătoare internaţională s-a desfăşurat la Mogoşoaia. Balbo, Dumensil, von Hollpner erau oaspeţii prinţului şi prinţesei Bibescu. În Capitală fusese distribuit participanţilor un program cu stema Bibeştilor. S-au organizat apoi – notează Gafencu – „Dejun la Mogoşoaia. Ceai la Mogoşoaia. Recepţie la Mogoşoaia. Vânătoare, masă, bal. Palatul prinţesei Martha e o minune". Consemnând şi clevetirile celor invidioşi, acelaşi „cronicar" al evenimentelor scria în continuare: „Se zice că Georges Valentin a făcut apel cu succes la tezaurul public, pentru a finanţa recepţia lui princiară. Întreitul scop al acestui congres era: 1) să aducă pe rege la Mogoşoaia; 2) să procure Marthei Legiunea de Onoare; 3) să facă din Georges Valentin un ministru al aerului". Faţă de aceste presupuse intenţii ale organizatorilor, Gafencu adăuga: „Fiasco desăvârşit pe toată linia. Regele n-a venit la Mogoşoaia. A poftit, în schimb, toată compania la Scroviştea. Georges Valentin nu va fi ministru. Se opune prinţul Nicolae, inspectorul aviaţiei, care ar rămâne fără comandă efectivă. Se opune şi ministrul de finanţe, care n-are bani. Martha nu va primi panglica roşie". Dincolo de aceste „eşecuri", Gafencu găsea totuşi unele „rezultate pozitive: la vânătoarea regală, Balbo a primit alice în şezut; von Holppner un alice lângă ochi. Autorul? Regele... Aviatorii Apusului au plecat mulţumiţi. În schimb au fost nemulţumite cercurile diplomatice şi militare ale Micii Antante şi ale Poloniei pentru acest ciudat Congres... între mari puteri. Nemulţumiţi, de asemenea, ziariştii de la «Ordinea» care, cu obişnuita lor mojicie au vărsat asupra bietului Bibescu un hârdău de lături"[60].

Mărturia de mai sus – pe care am redat-o aproape integral, spre a se înţelege şi reacţiile adeseori nefavorabile, ce aveau loc în unele cercuri, faţă de aceste extravagante şi galante întâlniri de la Mogoşoaia – este, credem, întrucâtva, nedreaptă, fiindcă Martha a continuat toată viaţa să organizeze întâlniri şi convorbiri mai restrânse sau, uneori, tot atât de ample, fără să pretindă onoruri, distincţii, vreun fel de răsplată, decât simpla ei satisfacţie

---

[58] Mihai Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor 1919-1929*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1988, pp. 11, 16, 129, 146, 162-164, 192-194, 226, 272.

[59] Grigore Gafencu, *Însemnări zilnice, 1929-1939*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 260.

[60] *Ibidem*, p. 261.

morală pentru astfel de întâlniri care-i erau necesare ca apa şi aerul. Şi soţul Marthei, George Valentin Bibescu, a continuat să rămână preşedinte al Federaţiei Aeronautice Internaţionale, chiar dacă n-a fost numit ministru al aerului. Ambii au continuat să invite la Mogoşoaia reprezentanţi politici sau oameni de cultură din ambele tabere ostile care se conturau în deceniul premergător celei de-a doua conflagraţii mondiale, deşi ambii au avut prieteni mai ales în rândul aliaţilor tradiţionali; ambii soţi detestă ideologiile fascistă, stalinistă, nazistă, slujesc democraţia şi progresul, iar „ideea patriei – recunosc contemporanii – era profund ancorată în inima lor"[61].

Comportându-se adesea ca o veritabilă mesageră a intereselor naţionale româneşti în mediile politice, diplomatice şi culturale europene, Martha îşi slujeşte patria în momente istorice critice. Aşa, bunăoară, în septembrie 1939, îi aduce regelui Carol al II-lea informaţii şi o scrisoare de la Lloyd George; în octombrie 1939 suveranul României o invită la Cotroceni, fiindcă venea de la Atena, de unde „aducea ştiri foarte interesante"; ea îi aducea şi o scrisoare de la Vansittart, consilier britanic care – nota regele – „urăşte de moarte regimul nazist", ca şi Churchill, „care vizează Frontul Oriental". La masă regele o întreabă: „Ce vor englezii? Ce fac englezii? Ce au de gând? Care sunt proiectele lor?"[62]. Era în plină epocă a războiului „ciudat" şi întrebările erau justificate.

Martha întreţine relaţii foarte strânse şi amicale cu istoricul Vasile Pârvan. Acesta îi scrie, o invită la Editura Cultura Naţională şi îi solicită cărţile sale pentru Biblioteca Şcolii Române din Roma. În 1925 o invită împreună cu Henry de Jouvenal la o prelegere a savantului Nicolae Iorga la Sorbona. Pârvan o vizitează de mai multe ori la Mogoşoaia, iar când se află la Paris îi scrie despre ecoul cărţilor sale în lumea culturală[63].

Impresionante sunt – prin numărul, locul şi rolul ce-l ocupă în viaţa politică sau cea culturală a epocii – relaţiile Marthei cu personalităţile de peste hotare.

Astfel, în 1913, în timpul războaielor balcanice, o vizitează la Mogoşoaia liderii politici greci Venizelos şi Politis. În anul următor, 1914, primea la aceeaşi reşedinţă pe marchizul de Breteuil, care fusese trimis de Delcassé, ministrul

---

[61] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 11.

[62] Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice*, vol. II, 1939, Editura Scripta, Bucureşti, 1997, pp. 208, 238-239; Martha Bibescu, *Jurnal politic, 1939-1941*, Studiu introductiv, selecţie, note, traducere: Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, Editura Garamond, Bucureşti, 2004, p. 105.

[63] Vasile Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, Editura Minerva, 1973, pp. 234, 255-256; Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 15-16.

afacerilor externe al Franței, spre a sonda terenul în legătură cu o eventuală intrare a României în război alături de Franța[64]. În 1915, Martha are întâlniri în același scop nemărturisit și cu contele Czernin, venit din partea Austro-Ungariei; în același an se întâlnea și cu colonelul britanic Christopher Birdwood Thomson, prim atașat al legației engleze la București; acesta din urmă o vizitează de mai multe ori la Mogoșoaia și Posada, rămâne fascinat de prietenia cu Martha, încât la sfârșitul lunii noiembrie 1916, în ajunul ocupării Capitalei, transferă la Posada, spre a nu cădea în mâinile invadatorilor, o bună parte din documentele legației britanice de la București; însă ele ard în incendiul care a cuprins la scurtă vreme conacul de la Posada. Între Martha și Thomson se încheagă și se dezvoltă o dragoste reciprocă. În 1918, în timp ce Martha își elabora și definitiva în exil una din lucrările sale de mare succes, *Izvor. Țara sălciilor*, Thomson finaliza cartea sa despre urmările primului război mondial, *Sinuciderea vechii Europe*. Thomson va sfârși tragic într-un accident de avion, iar Martha îi va dedica acestuia două cărți, între care volumul *Le Destin de lord Thomson of Caridington* (1932)[65].

Încercând să urmărim și să stabilim ponderea întâlnirilor și convorbirilor Marthei cu diverse personalități din țările europene, pe primul loc se află, negreșit, cele din Franța. De altfel, e și explicabil, își elaborează toate lucrările în limba franceză.

Astfel, în 1909 ea îl cunoaște și se împrietenește cu prințul Beauvau-Craon, ultimul descendent al familiei princiare de Anjou, care o va cere, fără succes, și în căsătorie. La Posada o primește, în același an, pe contesa Lucien Murat, fiica ducesei de Rohen; îl primește, de asemenea, pe celebrul aviator Louis Bleriot – care, la 25 iulie 1909, traversa pentru prima oară cu avionul Canalul Mânecii; el i-a fost profesor într-ale aeronauticii lui George Valentin Bibescu și la 30 octombrie 1904 a zburat deasupra hipodromului de la București și i-a fost oaspete Marthei Bibescu la Mogoșoaia[66]. Ferdinand de Montesquiou venea frecvent la Posada să discute literatură cu Martha Bibescu și „să vadă vaca cu lapte în grajd"[67]. În același timp îl cunoaște pe abatele Mugnier – la Posada, Veneția și Paris – stabilind cea mai statornică și amplă corespondență cu dânsul între anii 1908-1944[68]. La Mogoșoaia îi mai sunt oaspeți literați ca Antoine de

---

[64] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 308, 323; Vezi și Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 12.
[65] *Ibidem*, pp. 336-337, 437 și Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 35.
[66] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 257-258 și Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 13.
[67] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 155.
[68] *Ibidem*, pp. 206-207.

Saint-Exupery, Robert de Flers, Jerôme Tharaud, Georges Duhamel, sau oameni politici, precum Paul Boncour, Paul Reynaud, Louis Barthou[69], iar la Paris se întâlneşte cu Aristide Briand, ori discută literatură cu Henry Bernstein, unul dintre autorii dramatici de mare succes, cu Bertrand de Fénelon, cu ducele de Guische, cu contele Antoine Appony, cu Marcel Proust şi Paul Claudel; îi cunoaşte, de asemenea, şi se întreţine cu Gustave le Bon, Paul Cambon, Maurice Paleologu, René Blum, André Gide[70], Jules Vigny, André-François Poncet[71], iar dintre marile personalităţi de după cel de-al II-lea război mondial, este invitată la diverse întruniri la Elysée de generalul Charles de Gaulle şi corespondează cu dânsul, bucurându-se de prietenia şi preţuirea acestuia[72].

Relaţiile cu personalităţile din lumea britanică au o dublă conotaţie: de unele se leagă pe cale familială – Antoine Bibescu se căsătoreşte în anul 1919 la Londra cu Elisabeth Asquith, fiica liderului partidului liberal, care o va vizita de multe ori pe Martha în palatul ei, şi nu întâmplător mormântul Elisabethei Bibescu se găseşte la Mogoşoaia – dar cele mai multe întâlniri şi prietenii au mobiluri izvorâte din afinităţi politice şi spirituale. Astfel, invitaţi de bancherul Philip Sassoon la Lympne, aproape de Dover, Martha Bibescu îl cunoaşte şi se împrieteneşte cu Winston Churchill – rămânând în bune şi amicale relaţii cu marele om politic şi închinându-i chiar una din monografiile sale, iar pe nepoata sa Clarisa Churchill o găzduieşte de mai multe ori la Posada[73]. Îl cunoaşte, de asemenea, pe Anthony Eden, pe jurnalistul şi analistul Harold Nicolson, pe premierul Ramsay Mac Donald, pe regele Eduard al VII-lea, pe Neville Chamberlain, ultimul prim-ministru britanic înaintea celui de-al doilea război mondial, pe John Reed, Sir Samuel Hoare, unii dintre aceştia fiindu-i oaspeţi în palatul Mogoşoaia; în 1945 Martha face cunoştinţă şi se împrieteneşte cu Donald Stevenson, viceamiral de aviaţie, şeful Misiunii Militare Britanice la Bucureşti – care la 7 martie 1945, ca un „înger păzitor", o ajută să plece din infernul ce aveau să-l creeze ocupanţii sovietici în ţară, cu un avion englez în Italia, apoi la Paris, dată după care nu va mai vedea niciodată România[74].

Martha Bibescu are relaţii şi cu însemnate personalităţi din lumea germană. Una dintre cele mai interesante legături este cu prinţul moştenitor al Germaniei,

---

[69] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 11.
[70] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 218, 221, 352, 354, 357.
[71] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 13, 42.
[72] Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 467-468.
[73] *Ibidem*, pp. 446-447; Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 12.
[74] *Ibidem*, pp. 296, 312, 389 şi Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 10-11.

Rupprecht; acesta vine la Bucureşti în ajunul primului război mondial, spre a-i aduce regelui Carol I bastonul de Feldmareşal al Prusiei, în speranţa că acesta va intra cu ţara în război de partea Puterilor Centrale; Martha intră în relaţii amicale cu acesta, primeşte de la el 6 scrisori şi 14 telegrame[75]. Martha va rămâne în capitală după invadarea şi ocuparea acesteia de către trupele Puterilor Centrale, îngrijind ca infirmieră voluntarii răniţi de război, de la Spitalul 118 din Bucureşti şi bucurându-se, oarecum, de respectul şi protecţia comandamentului german şi datorită legăturilor sale amicale cu prinţul moştenitor; când se va decide să părăsească ţara, la sfârşitul lunii aprilie şi începutul lui mai 1917, va fi ajutată de contele Czernin şi va primi şi avizul lui Ludendorff, reuşind să ajungă în Elveţia, unde se aflau mama şi fiica ei. La plecare – în timp ce traversa Viena şi era aşteptată de însuşi contele Czernin, care timp de 2 ani îi adusese veşti la Mogoşoaia de la prinţul moştenitor al Germaniei – Martha află din gura acestui atotputernic cancelar al Austro-Ungariei că ţara sa, România, urmează să fie împărţită: „jumătate de ţară Rusiei, o altă parte Bulgariei, iar restul, nouă, adică Austro-Ungariei – iar românii – preciza Czernin – ar trebui să vină să-l roage pe împăratul nostru (al Austro-Ungariei, n.n.) să primească coroana". Amintindu-şi de anii în care rămăsese ca infirmieră voluntară în Bucureştiul ocupat, Martha nota în jurnalul său, în Elveţia: „n-am fost niciodată atât de fericită ca la Spitalul 118, în 1916-1917 când trăiam într-o comunitate religioasă – visul meu din copilărie – şi eram cu fii de muncitori şi de ţărani, trăind împreună cu ei, în durere"[76].

Trăind, până la sfârşitul războiului, departe de ţară, în exil, la hotelul elveţian Beaurivage, care, prin mozaicul multietnic de refugiaţi, devenise „o Societate a Naţiunilor înainte de formarea ei", Martha a început să lucreze – întocmai ca şi Ovidiu exilat odinioară la Tomis – la noua ei carte, *Izvor. Ţara sălciilor*, considerată pe drept cuvânt de Ghislain de Diesbach „fără îndoială, capodopera ei" – carte ce îi „absoarbe" tot timpul şi o scrie trăind „nostalgia acestei Dacii fericite..., dulce pentru ea"[77].

În perioada interbelică, Martha i-a mai cunoscut, în 1938, la Berlin, pe Goering, ministrul aerului, pe care l-a detestat pentru arhicunoscuta şi cinica sa butadă (cum că, atunci când aude vorbindu-se de spirit, îi vine să scoată revolverul, la care Martha replica: „are dreptate din punctul lui de vedere, căci şi

[75] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 228-229, 240, 252.
[76] *Ibidem*, pp. 383 şi 391-392.
[77] *Ibidem*, pp. 396, 410, 417.

de data aceasta spiritul va fi cel care-i va învinge pe hitlerişti"), iar la Roma, în acelaşi an, pe Adolf Hitler, exprimându-şi deschis şi precis ostilitatea faţă de nazism[78]; după cea de-a doua conflagraţie mondială – prin intermediul generalului Charles de Gaulle – l-a întâlnit pe cancelarul Konrad Adenauer[79], pledând ea însăşi, cu toată convingerea, pentru o apropiere franco-germană şi realizarea şi consolidarea unităţii europene, fapt ce relevă încă o dată aprecierea ei realistă, progresistă, vizionară.

Relaţiile Marthei cu personalităţi politice şi literare din lumea rusă şi cea sovietică sunt mai restrânse, mai puţine, dar nu lipsite de semnificaţie. Astfel, în 1914, după ce cu un an înainte ambasadorul Rusiei, Izvolski, o întâlnise la familia Ganay, la Courance şi îi încredinţase secretul intenţiei guvernului de la Petersburg de-a despărţi România de Tripla Alianţă şi de-a acţiona pe lângă Ferdinand şi Regina Maria pentru o eventuală legătură matrimonială între Carol al II-lea şi una dintre cele două mari ducese, Olga sau Tatiana, Martha se află în anturajul intim al familiei regale şi participă la ceremonia vizitei ţarului Nicolae al II-lea la Constanţa[80].

Când îl însoţeşte pe soţul ei în misiune oficială în Persia, în aprilie 1905, Martha, împreună cu Claude Anet, îl vizitează şi dialoghează, în Crimeea, cu Maxim Gorki, prilej cu care, discutând despre Tolstoi, ea apreciază că acest aristocrat „n-are nici un drept să vorbească în numele poporului"[81].

În 1935, cu prilejul aderării URSS la Federaţia Aeronautică Internaţională, Martha Bibescu oferea o generoasă şi prietenească recepţie delegaţiei aeronautice sovietice în palatul ei de la Mogoşoaia[82]. Însă, opinia ei despre regimul stalinist transpare limpede, bunăoară, din scrisorile trimise de la Mogoşoaia şi Posada lui Paul Claudel: comentând, de pildă, agresiunea sovietică asupra Finlandei, la 22 decembrie 1939, ea scrie: „iată-i pe finlandezi, care-i spun monstrului rus: «Pleacă de aici că te strivim!»" sau, explicându-i poetului şi dramaturgului francez entuziasmul cu care românii s-au alăturat campaniei antisovietice, precizează la 12 octombrie 1941, din Posada, că „Fiara pentru cei de aici (din România, n.n.) se numeşte Stalin. Ciobanii şi plugarii, care alcătuiesc armata noastră au văzut în Basarabia şi în Ucraina bisericile profanate, turlele lor în formă de bulbi (care le servesc drept clopotniţe) distruse de-a

[78] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 11.
[79] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 467.
[80] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 316-317.
[81] *Ibidem*, p. 162.
[82] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 12.

lungul şi de-a latul ţării; ei cred că luptă împotriva Necuratului şi pentru Cruce şi, într-adevăr luptă!... Puţin le pasă celor care se războiesc cine va câştiga războiul. Acestea sunt speculaţii îndepărtate, fără sens. Să loveşti duşmanul potrivit, bine definit şi pe care îl consideri ca atare, iată gestul destul ca să fii fericit. Ieri am stat de vorbă cu primul orb de război din sat. A văzut tot. Alaltăieri, cu un grădinar rănit de două ori – foarte uşor – şi care – cum spun pompierii ziarelor amatoare de incendii, «cere să se întoarcă pe front». Acesta mi-a spus, cu aerul cel mai naiv din lume şi cu limbajul lui pe care îl traduce: «N-o să ne oprim până n-o să dăm cu nasul de Siberia»"[83].

La şirul inimaginabil de lung al cunoştinţelor Marthei Bibescu mai sunt, totuşi, de adăugat regele Victor Emanuel al III-lea al Italiei, ducele Mussolini – care nu i-a făcut o impresie prea bună Marthei, mareşalul Balbo, ministru italian al aeronauticii, aflat în dezacord cu şeful guvernului său, dar bun prieten cu George Valentin Bibescu, Marconi, inventatorul telefonului fără fir, Charles Chaplin, celebrul cineast, creatorul faimosului personaj Charlot[84]; apoi, Martha îl vizitează la Roma pe Papa Pius al XII-lea[85]; este invitată, în 1934, la Casa Albă de Franklin Roosevelt, unde se întreţine cu preşedintele SUA şi cu prima doamnă a Americii[86]; îl cunoaşte bine şi discută cu regele Spaniei, Alfonso al XIII-lea, „unul dintre cei mai fermecători şi cultivaţi bărbaţi ai epocii interbelice"[87], face cunoştinţă şi cu sultanul din Zanzibar, care, uluit şi cucerit de ea, îi oferă un coş cu trandafiri, o brăţară cu rubine şi diamante şi-i solicită o fotografie[88]. Martha câştigă peste tot prieteni şi admiratori, însă, oricât de izolaţi, nu lipsesc cei invidioşi, ostili, clevetitori.

În toată această multitudine de cunoştinţe nu lipsesc nici unele personalităţi răuvoitoare, clevetitoare – fiindcă, vorba zicalei populare: „Femeia fără duşmani / e ca punga fără bani / şi stâna fără ciobani"; însă, „surprinzător este – notează Christine Sutherland – că veninul cel mai puternic a ţâşnit de la două compatrioate: poeta Anna de Noailles şi Elena Văcărescu, fosta amantă a prinţului moştenitor, Ferdinand"[89]. Cu ele Martha devenise verişoară în urma

---

[83] Principesa Martha Bibescu, *Corespondenţa cu Paul Claudel*, Editura Albatros, Bucureşti, 1992, pp. 147 şi 151-152.
[84] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 11, 14.
[85] Christine Sutherland, *op. cit.*, pp. 389-390.
[86] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 9.
[87] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 296.
[88] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 219-220.
[89] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 107.

căsătoriei sale cu George Valentin Bibescu. Anna de Noailles era fiica prințului român Grigore Brâncoveanu și a Rachelei, odrasla unui diplomat turc; Anna nu știa o boabă românește, se credea cea mai mare poetă și regina frumuseții și a urât-o și a bârfit-o pe Martha până la moarte[90]. Elena Văcărescu era „geloasă ca o nebună pe Martha": „mică, urâtă, dar poetă talentată, ale cărei antene în societate și inteligență vicleană, combinate cu un obraz foarte gros îi asiguraseră o oarecare poziție în cercurile intelectuale, artistice și politice din Paris"[91]. Ghislain de Diesbach o considera pe Elena Văcărescu „un adevărat căpcăun", care nu se remarca atât prin calitatea scrisului, cât prin „maniera de-a vorbi despre aceasta" și care se plânsese însuși papei pentru situația ei de „logodnică nefericită" iar papa o catalogase drept „Nebună! Nebună!" și ea se comporta ca un adevărat „balaur feminin"[92].

În corespondența sa cu Paul Claudel, Martha o numea în mod frecvent pe Elena Văcărescu „scrofița" și explica faptul că rămânerea ei ca infirmieră în fruntea Spitalului 118 al Crucii Roșii din București în anii ocupației germane din 1916-1917 a fost interpretată mai ales de cele două verișoare ale ei „drept o colaborare cu inamicul de către bârfa răspândită în câteva saloane pariziene și mai târziu făcută publică prin grija acestora în câteva mici ziare de șantaj", îndeosebi preciza în 1932 Martha, „Scrofița" era cea „care bârfea la Paris de vreo cincizeci de ani, înșelându-i pe mulți din toate mediile, inclusiv pe oameni politici ai celei de-a Treia Republici, se duse să-i declare Marelui Cancelar al legiunii de Onoare, că ea își restituie decorația dacă panglica roșie a Legiunii îmi era acordată"[93].

De aceste acuzații neîntemeiate și de altele, în care a fost angrenată și regina Maria, o disculpă Dumitru Hâncu, pe baza unor documente incontestabile, aflate în arhiva Bibliotecii Naționale Române[94].

O altă dimensiune a macrosociologiei „eroinei" noastre – care explică de fapt imensitatea și diversitatea relațiilor Marthei Bibescu – o reprezintă mulțimea călătoriilor sale, pe toate cele patru continente. În 1901, de pildă, într-un automobil marca Buick, parcurge împreună cu logodnicul George Valentin Bibescu în numai 73 de ore, cu o viteză medie de 25 km pe oră – record mondial pentru rețelele de șosele de-atunci – distanța între București și Geneva; la 11 aprilie

[90] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 210.
[91] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 109.
[92] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp.211-213.
[93] Principesa Martha Bibescu, *op. cit.*, pp. 75, 77-78.
[94] Dumitru Hâncu, *op. cit.*, pp. 9-154.

1905 pleacă cu maşina cu soţul ei, trimis în misiune oficială în Persia; în 1908 porneşte de la Posada pe ruta Veneţia-Paris. După ce în 1909 George Valentin Bibescu primea în Franţa unul dintre cele dintâi brevete de pilot acordate vreunui român, călătoriile sale cu avionul sunt tot mai frecvente. Astfel, în acelaşi an, vizitează Florenţa; în 1911 – Bulgaria, apoi mănăstirea Carmelită din Alger, unde era stareţă Jeane Bibescu; apoi merge la Paris şi Roma, iar în 1914 în Spania. Dintre călătoriile numeroase din perioada interbelică menţionăm, în 1932, zborurile de la Bucureşti la Marea Neagră şi apoi de la Bucureşti la Rotterdam şi Londra, iar în 1933 – de la Bucureşti la Paris şi în SUA – de la Philadelphia la Washington; vizitează, totodată: Marea Britanie, SUA, Italia, Franţa, Suedia, Grecia, Turcia, Egiptul, Israelul, Iugoslavia[95].

Aceste numeroase călătorii şi cunoştinţe noi, prieteni, întâlniri şi convorbiri înseamnă mai mult decât trei-patru cicluri de studii universitare: ceea ce vede, simte, ascultă o provoacă şi o obligă direct sau indirect să-şi formuleze şi să-şi fundamenteze opinii proprii, îi întreţine şi menţine spiritul într-o activitate permanentă, iar scrisul e în bună parte o expresie a acestei stări de efervescenţă interioară.

V. Creaţiile literare.

Este greu – cel puţin în actualul stadiu al cercetărilor – să răspundem la întrebarea de ce şi pentru ce a scris Martha Bibescu? A fost foarte frumoasă! Foarte admirată! Foarte bogată! Foarte înzestrată cu toate calităţile care rar se întâlnesc într-o singură fiinţă: inteligenţă, curaj, memorie, voinţă, capacitate de creaţie, perfecţiune fizică, sensibilitate, echilibru intern, bunătate, erudiţie, onestitate, altruism. A avut o origine nobiliară. A dispus de titlul de prinţesă. I s-au deschis oricând şi oriunde, deopotrivă, uşile lumii mondene, ca şi cele ale oamenilor sărmani, umiliţi şi obidiţi. A fost nefericită în căsătorie? Ea însăşi scrie că „toate femeile nefericite sunt poete lirice, chiar şi acelea care scriu versuri"[96]. Dar această explicaţie este total insuficientă şi unilaterală: fiindcă nu toate femeile nefericite au talent să scrie; fiindcă în cazul ei dezamăgirea în relaţiile conjugale i-a fost compensată din abundenţă cu averea şi titlul, cu posibilităţile nebănuite de-a călători şi de-a se întâlni cu alţii, oferite de soţ, cu libertatea cvasitotală acceptată şi acordată Marthei în relaţiile cu semenii. Atunci? Scrisul a fost pentru ea un mod de a-şi însemna, exprima şi evalua ea însăşi viaţa! N-a

[95] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 155, 162, 203, 259, 272, 281; Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 15-18.
[96] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, p. 147.

fost niciodată obsedată de a scrie zilnic un număr de pagini, de-a scrie spre a nu se plictisi, de-a se răzbuna pe cineva, ori de-a scrie, poate, din teama de moarte, ori de-a scrie spre a mări sau preamări pe altcineva, considerat nedreptățit, nici de-a proiecta pentru lumea de mâine ceva mai bun decât cea de azi. Nu! Nimic din toate acestea! A scris, negreşit, ceea ce-a simțit, ce-a gândit liber, ce-a vrut, ce-a putut. Cel puțin aceasta e senzația, convingerea noastră. Scrisul ei poartă, deci, amprenta sensibilității, sincerității, onestității – fie că-i vorba de note de călătorie, evocări istorice, scrisori către prieteni sau admiratori, pagini închinate unor şefi ori suverani de state – Churchill, Ferdinand – sau lucrări auto-biografice.

Fără a ne propune exegeze – fiindcă nici n-ar fi cu putință – o prezentare exhaustivă, cu analize, evaluări sentențioase, definitive, riguroase, încercăm doar să semnalăm, să rezumăm ceea ce s-ar putea spune esențial despre opera sa, folosind, sintetizând în acest scop mai ales ceea ce considerăm că s-a exprimat justificat până la această dată.

Creațiile sale literare nu sunt nici lineare, nici unitare sub raport tematic sau din perspectiva genurilor literare, ci, dimpotrivă, caleidoscopice – cuprinzând, cum bine s-a observat şi concluzionat: romane autobiografice sau istorice, biografii, note de călătorie, monografii, poeme în proză, corespondență, meditații; profesiuni de credință, sinteze de cultură şi civilizație rurală, jurnale etc.

Aşadar, în ordine cronologică, iată câteva din creațiile literare:

Cele opt paradisuri (titlul exprimă erudiția autoarei, care pleacă de la o legendă din lumea musulmană) – prima lucrare în ordine cronologică , apărută în 1908, scrisă, ca toate cele ce au urmat, exclusiv în limba franceză[97] – cuprinde impresii de călătorie, legende şi credințe persane, descrieri prilejuite de călătoria efectuată în aprilie 1905, împreună cu soțul ei, George Valentin Bibescu, cu maşina în misiune oficială, în Persia; autoarea face popasuri la Ispahan, Sevastopol, Odesa, Yalta, Batum, Baku, Teheran, Livadia – de unde îl vizitează pe Maxim Gorki – şi Kazan[98]. Terminată în 1907 şi publicată la mai puțin de un an, cartea stârneşte interesul, aprecierile şi admirația câtorva ziarişti şi scriitori de seamă ai lumii pariziene. Un amic al Bibeştilor, Alfred Mézieres, academician, îi trimite cartea directorului editurii Hachette. Cartea câştigă mai întâi aprobarea lui Barrès şi entuziasmul lui Robert de Montesquiou, care îi

---

[97] *Les Huit Paradis*, Paris, Hachette et Cie, 1908 (trad.rom. Tudor Niculescu, *Cele opt raiuri*, Editura Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1946).

[98] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 158-169.

consacră un articol în ziarul „Figaro". Urmărind şi relevând cu detalii semnificative destinul acestei prime cărţi, Ghislain de Diesbach notează că „lumea bună de la Paris e mirată că o femeie din înalta societate a fost în stare să scrie un astfel de volum şi că „văzând-o atât de tânără, încât unii o numesc «domnişoara», atât de frumoasă şi atât de elegantă, nu-ţi vine să crezi că o astfel de femeie îşi pierde timpul înnegrind hârtia! Martha stârnea aceeaşi nedumerire şi uimire în 1909 când vizita Academia Română şi era întâmpinată cu exclamaţia: „nimeni din familiile noastre n-a avut curiozitatea să viziteze Academia având vârsta şi chipul dumneavoastră!"[99].

Martha era doar la vârsta majoratului. Ea îi va mărturisi, ulterior, lui Emmanuel Bibescu – vorbind despre o nouă şi vulgară aventură a soţului ei – că „transformările pe care trebuie să le înfăptuiesc în mine, pentru a putea trăi fără jigniri perpetue, reprezintă o muncă gigantică"[100].

Prin intermediul lui Emmanuel Bibescu, cartea ajunge în mâinile lui Marcel Proust, care apreciază că în această carte sunt reuniţi laolaltă „un scriitor, un parfumeor, un decorator, un muzician, un sculptor, un poet"[101]. Aprecieri elogioase a primit prima sa carte şi din partea lui Anatole France, Remy de Gourmont, Jean Moréas, Henri Bidou, Guilaume Apollinaire. Acesta din urmă, de pildă, releva că „notele de călătorie ale principesei Bibescu ne-au adus despre această ţară, o imagine şi colorată şi curată", aşezându-i lucrarea printre „cărţile celebre", care a şi fost distinsă cu premiul Academiei Franceze[102].

Peste patru ani, Martha publica la aceeaşi cunoscută şi prestigioasă editură pariziană o carte dedicată lui Alexandru cel Mare[103]. Ea şi-a elaborat şi definitivat noua carte – după ce s-a documentat îndelung în Biblioteca Naţională din Paris – într-o căsuţă de vară „tipic românească, fără etaj şi cu acoperiş din stuf", ridicată din banii obţinuţi de pe prima carte, unde avea deasupra biroului, pusă pe perete, una din cugetările lui Blaise Pascal: „Pasiunea poate fi vindecată numai cu înlocuirea ei printr-o altă mare pasiune!"[104]. Să fi fost o aluzie la dezamăgirea ei pentru pasiunea erotică faţă de George Valentin Bibescu?

---

[99] *Ibidem*, pp. 200-202.
[100] *Ibidem*, p. 198.
[101] *La vie d'une amitié, ma correspondence avec l'Abbé Mugnier*, Paris, 1950, t. II, p. 34; Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 22.
[102] Cristian Popişteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 12; Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 23.
[103] Principesse Bibesco, *Alexandre Asiatique*, Paris, Hachette, 1912.
[104] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 104.

Față de tot ce se scrisese până la dânsa despre Alexandru Macedon, Martha creează, proiectează, înfățișează un împărat sătul, blazat de gelozie, care, căutând și întrebând unde, cum, în ce fel poate găsi fericirea, ajunge la concluzia că singura fericire rămâne speranța, cea pe care Voltaire o socotise „al doilea suflet al nefericiților"; adică, omul e fericit câtă vreme nu-și pierde nădejdea în mai bine. Marcel Proust o elogiază pentru portretul complex, frumos al lui Alexandru Macedon, dar nu și pentru viziunea filozofică pe care o pune pe seama eroului său: „ceea ce scrieți nu e decât o mică parte din ceea ce gândiți". Emmanuel Bibescu aprecia cartea ca „un fel de psaltire, de breviar sau de imitație", în vreme ce abatele Mugnier îl compara pe Alexandru Macedon construit de autoare cu „un Chateaubriand al spadei, iar tânărul cuceritor și bătrânul scriitor poartă în ei același abis, care îi devoră"; în sfârșit, concluzia generală a biografului Ghislain de Diesbach e aceea că „Alexandru asiatic e mai mult o suită de viniete pentru a ilustra istoria lui Alexandru cel Mare" și mai ales „viziunile unei femei tinere, îndrăgostită de modelul ei, și care a consultat mai degrabă poeții, decât istoricii"[105]. Dincolo de aceste observații, cartea s-a bucurat de succes și acest roman a deschis seria celor în care autoarea și-a probat și continuat pasiunea pentru istorie[106].

În 1921, când se împlinea un veac de la trecerea lui Napoleon în eternitate, apare lucrarea *O fiică a lui Napoleon*[107], retipărită în 1935 sub titlul ușor modificat, *O fiică necunoscută a lui Napoleon*. Autoarea pornește de la relatările soacrei sale – Valentine de Riquet, contesă de Caraman-Chimay, prințesă Bibescu, care primise în dar, la nunta sa, trei obiecte care îi aparținuseră lui Napoleon, un ceas, o brățară de aur, un diamant – reconstituind crâmpeie din viața acestei fiice naturale a lui Napoleon, Émilie Pellapra, a cărei fiică se căsătorise cu prințul George Bibescu, iar din această căsătorie se născuse soțul autoarei, George Valentin Bibescu. Scheletul de fapte reale, care are la bază informații inedite din arhivele familiei, din castelele Menars, Chimay și Noissel, precum și memoriile prințesei de Chimay, îi permite autoarei să construiască o istorie palpitantă, captivantă, plină de dinamism și romantism, în care Napoleon apare drept exponentul cel mai ilustru al idealurilor Franței de la începutul epocii

[105] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 300-301.
[106] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 23-24.
[107] Princese Bibesco, *Une fille de Napoleon*, Paris, Edition de la Sirene, 1921; lucrarea a fost retipărită în 1935 sub titlul *Une fille inconnue de Napoleon*, iar la noi a apărut astfel: Prințesa Bibescu, *O fiică necunoscută a lui Napoleon*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Ion Grecescu, traducere și note de Andreea Gheorghițoiu, Editura Rum Irina, București, 1993.

moderne. Nu atât victoriile dobândite şi geniul de strateg, tactician, militar al împăratului constituie axul lucrării, cât, mai ales, spiritul său de organizator, concepţiile înaintate şi talentul inegalabil de practician, de făuritor, de creator de instituţii moderne, viabile, durabile, pe tărâm economic, politic, social, administrativ, juridic, cultural. Şi – pare să ne spună în final autoarea – dacă Franţa lui Napoleon s-a prăbuşit, în principal datorită dezbinării continentale, neputinţei de-a se realiza şi păstra o unitate de vederi şi de acţiune, între Franţa, pe de o parte, şi două dintre marile puteri conservatoare şi egoiste, pe de altă parte, Albionul, Marea Britanie, stăpâna mărilor şi oceanelor, şi Rusia ţaristă, colosul cu picioarele de lut, protejat de imensitatea spaţiului geografic şi de generalul Iarnă, care-şi are culcuşul în Siberia, testamentul acestei epoci napoleoniene conţine o foarte simplă şi unică învăţătură: numai într-o Europă unită vor putea coexista şi triumfa ideile şi practicile geniului uman. Acest mesaj apare destul de explicit într-o ultimă conversaţie dintre prinţul de Chimay şi Napoleon al III-lea, care – prin pana autoarei – spune: „Avem nevoie de altceva decât de o alianţă de o zi. Doresc sincer acest lucru!" sau în previziunea lui Chateaubriand, contemporanul gloriei napoleoniene, care scria: „Lumea îi aparţine lui Napoleon Bonaparte, ceea ce pustiitorul nu a putut să cucerească până la urmă, renumele său va uzurpa; în viaţă nu a cucerit lumea, mort o posedă"[108].

Cea de-a treia lucrare tipărită şi semnată de prinţesa Bibescu, în 1923, *Izvor. Ţara sălciilor*[109], este „cea mai importantă carte închinată pământului şi sufletului românesc", cum avea să scrie şi să argumenteze în mod temeinic Maria Brăescu, în 1983, în monografia ei[110].

Întrucât această carte priveşte direct România – iar însemnătatea şi actualitatea ei unice au fost descoperite, analizate şi evaluate relativ târziu –, încercăm să stăruim pe un spaţiu mai larg asupra ei.

Mai întâi e necesară o precizare: cartea are un caracter aparte, foarte complex şi original, încât nu se încadrează în nici un gen literar cunoscut. Ea este o emoţionantă şi captivantă frescă a satului românesc şi s-a bucurat de la început de o caldă primire în mediile culturale franceze. Maria Brăescu, citând diverse ecouri din presa vremii, relevă că: criticul Paul Souday elogiază deopotrivă şi autoarea şi poporul înfăţişat în carte; Paul Gaultier semnalează

---

[108] Prinţesa Bibescu, *O fiică necunoscută a lui Napoleon*, ed.cit., pp. 135 şi 137.

[109] Princesse Bibesco, *Izvor, le pays des saules*, Paris, Plon, 1923; în româneşte: Martha Bibescu, *Izvor. Ţara sălciilor*, traducere de Anca-Maria Christodorescu, Editura Compania, 1994.

[110] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 25.

faptul că lucrarea are îndeosebi o valoare documentară, subliniind că România, viața românească – tipuri, moravuri, tradiții, peisaje – sunt înfățișate pentru prima oară într-o limbă străină, într-o mantie literară superioară, de o mare valoare artistică; Jacques Boulanger scrie și el că lucrarea nu este un roman, ci mai degrabă o culegere de peisagii, de anecdote, de portrete, de note, de folclor, de legende, de amintiri și reflecții, din care se naște o imagine plină de viață, un tablou veridic al unui popor armonios de țărani. Dintre multe alte caracterizări, cea mai veridică și mai elogioasă ni se pare aprecierea lui Jean de Pierrefen: aceea de adevărată epopee, comparabilă cu celebra *Eneidă* a lui Vergilius[111].

Ghislain de Diesbach, apreciind lucrarea ca fiind „fără îndoială, capodopera" Marthei, precizează că ea a primit în 1917, din țară, o scrisoare de la regele Ferdinand și în 1918 o carte despre România de Eugen Pittard. Regele, care în ajunul eroicelor lupte de la Mărăști-Mărășești-Oituz coborâse în tranșeele ostașilor și le promitea țăranilor pământ, îi scria Marthei: „Când vezi cum omul din popor, țăranul nostru, își suportă soarta, nu mai ai dreptul să te plângi ... Cel mai bun element la noi este țăranul... Regenerarea întregii noastre vieți sociale va porni de jos. În această pătură needucată, dar inteligentă, există mai multă forță sănătoasă decât am crezut că vor avea cei mai mulți dintre noi"[112] – scrisoare pe care Martha o reproducea în jurnalul ei. Christine Sutherland, în schimb, transcrie în monografia sa reacția regelui Ferdinand, după ce-a citit cartea *Izvor. Țara sălciilor*, în scrisoarea lui din 7 mai 1923: „cartea Dumitale e o încântare... *Izvor* m-a însoțit permanent în cele trei săptămâni de vacanță de Paști, petrecute la Scroviștea. Superbă exprimare și înțelegere a oamenilor noștri de la țară – această ciudată combinație de copilărie și filozofie profundă, de resemnare și permanentă speranță în luptă a subconștientului între superstiții și creștinismul atât de prost definit și așa de greu de înțeles pentru ei!"[113].

Ce cuprinde această formidabilă carte?

Cartea se deschide cu o dedicație „Elisei Brătianu" semnată cu inițiale, M.B.; urmează pe reversul primei pagini patru versuri din Egloga 1 de Vergiliu și, în loc de Cuvânt înainte sau Introducere din partea autoarei, *Scrisoarea lui Emilian către Maria*, datată Paris, 3 martie (cu care se deschide cartea) – scrisoare care împreună cu *Scrisoarea Mariei către Emilian* (din 23 mai), cu care se încheie cartea – pare să conțină și „cheia" cărții: în vreme ce Emilian o

[111] *Ibidem*, pp. 25-27.
[112] Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 410, 417, 418.
[113] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 250.

acuză pe Maria că „o ființă omenească rămâne singurul domeniu în care cineva își poate investi sufletul" și că ea trăia „exact ca Proserpina, jumătate de an pe pământ, jumătatea cealaltă – sub pământ", adică „șase luni pe an la Paris, unde te puteam vedea, și șase luni – pe meleaguri unde nici măcar nu pot să te închipui", Maria, în schimb, îi răspunde: „nu voi mai părăsi niciodată această țară", fiindcă „dacă-i iubesc pe oamenii de la Izvor și pe cei care le seamănă, e pentru că-i consider ca pe niște ființe înzestrate cu darul de a-mi fi dragi, așa cum drag îmi este pomul cu fructe de la marginea drumului: nu-i al meu, și totuși, îi doresc să înflorească"[114].

Între cele două scrisori se construiește arhitectura lucrării, pe cât de ingenioasă, pe atât de armonioasă, după o filozofie a naturii, care – după cum ar spune Mircea Eliade – urmează ciclul vieții: **Primăvara**, **Vara**, **Toamna**, **Iarna**, **Reînvierea**, care sunt titluri ale celor cinci părți ale cărții.

În acest univers nebănuit de bogat, de complex, de variat al satului românesc din jurul anului 1900 și de până în ajunul primului război mondial, Martha se lasă supusă și condusă de „Uța, draga mea Uța, băbuță dragă și mărunțică, negricioasă ca pământul", care o ajută să pătrundă încetișor în miezul lucrurilor, să se reîntoarcă „la marea tradiție umană", să nu-i rămână nimic „neștiut despre cei ce-au trăit în timpurile străvechi și care mai trăiesc și azi în valea asta adâncă", unde „sub fiecare sărbătoare creștină o simți răzbătând pe cea păgână" unde „nimic nu e simplu în natură și în universul primitiv al oamenilor care o cunosc"[115].

Cartea aceasta este o imensă arhivă etnologică a unui popor de păstori și țărani, cu o cultură și civilizație milenare, cu datini, credințe, cutume, rituri și mituri proprii, elaborate într-o antichitate adâncă și modelate de-o istorie plină de dificultăți, de vicisitudini, de adversități și calamități nenumărate și neașteptate, încât, „trăitori printre dușmani reali, poporul acesta, mai degrabă sceptic decât credul, s-a atașat de prieteni imaginari; pentru a nu fi trădat, el care de atâtea ori a fost trădat, și-a plasat încrederea undeva, în depărtări și nu și-a găsit un popor frate decât dincolo de marginile lumii vizibile"[116]. Obiceiurile de Paști și de Crăciun, de Florii și de Bobotează, doinele și horele, focul morților și strigarea peste sat, cultivarea și cultul grâului, „cinstea mesei" și cea a porumbului, „hrana casei", noțiunea exactă a timpului și vocația ctitorilor de

[114] Martha Bibescu, *op. cit.*, pp. 13-15 și 334-335.
[115] *Ibidem*, pp. 160-161 și 167.
[116] *Ibidem*, p. 139.

biserici în spațiul românesc, cele două feluri de strigoi, văzuți și nevăzuți, mitul învierii și reînvierii, descântecul și bocetul, săptămâna femeilor mironosițe și sărbătoarea prieteniei, lumea rurală și cea urbană – care, pe la 1900, arăta „pretutindeni, la periferie", tot „ca un sat, un sat enorm", atitudinea țăranului față de lege și școală, „darul vorbirii, pe care acest popor îl posedă mai presus de oricare alt dar", substratul păgân al sărbătorilor creștine, transhumanța și Sângeorgiul vacilor, purificarea prin foc și conlucrarea cu Împăratul Furnicilor, semnificații ale morții și ale bogăției, armindenul și cultul morților, Ropotinul și Adonisul, ce 19 nume ale Răului Nenumit, Miercurea Cenușii și cele Șapte Rugăciuni pentru a cere ploaia, Paparudele și Ielele, ghicitorile și ursitoarele, farmecele și iertatul, ghioceii și povestea florii de cicoare etc. sunt doar câteva din titlurile unor teme ale cărții și, totodată, „cărările" intime spre acei numeroși și loiali „prieteni imaginari și serioși de dincolo de marginile lumii vizibile".

Nu e o simplă întâmplare că Mircea Eliade descoperea în Martha Bibescu „o excelentă scriitoare", iar cartea sa, *Izvor. Țara sălciilor* era, după opinia lui, „una din cele mai interesante prezentări ale civilizației țărănești", încât, în discursul oficial prilejuit de alegerea sa în Academia Regală de Limbă și Literatură Franceză din Bruxelles, tocmai pe fotoliul ce-l ocupase până atunci Martha Bibescu, el declara: „de câtva timp, citesc tot ce găsesc de autoarea acelui admirabil *Izvor. Țara sălciilor*"[117]. O admirație similară pentru această lucrare exprima, la mai bine de un an după publicarea cărții, și unul dintre cei mai mari poeți lirici germanofoni, austriacul Rainer Maria Rilke, într-o scrisoare către Ion Pilat: „Cum să nu iubești România, după ce ai citit *Izvor*? A fost lectura mea preferată de-a lungul unui an întreg și cu siguranță că o voi relua totdeauna cu aceeași încântare și duioșie!"[118].

Cartea aceasta a trezit însă același interes, aceeași admirație și în rândul unor mari oameni politici. Generalul Charles de Gaulle, președintele Franței, vizitând România în 1968, îi scria Marthei Bibescu că a citit mai întâi această carte și „datorită ei, am văzut multe lucruri pe care, altfel, nu le-aș fi observat în scurta perioadă petrecută în țara Dumneavoastră"[119].

O altă carte – care interesa și atunci, și astăzi România și, totodată, o proiecta și prezenta cât mai exact, cu dragoste și înțelegere, în cercurile pariziene

---

[117] Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. II, Editura Humanitas, București, 1993, pp. 253-254.
[118] Tudor Ionescu, *Prefață*, la volumul Marthei Bibescu, *La bal cu Marcel Proust*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 13 și Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *op. cit.*, p. 5.
[119] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 467.

şi în lumea interbelică – a fost *Un sacrificiu regal*[120]. Fără a insista asupra analizei literare şi întregului conţinut al lucrării, vom concluziona doar că dintre multele portrete pe care contemporanii i le-au făcut lui Ferdinand, cel al Marthei Bibescu este cel mai profund, mai complex şi mai obiectiv; autoarea l-a cunoscut direct pe prinţul moştenitor şi apoi pe suveran, aproape ca un membru al propriei sale familii. La 4 ani i-a auzit prima oară numele când tatăl ei tocmai fusese numit ministru al ţării la Paris; l-a cunoscut din copilărie, când se juca într-un loc „care se cheamă şi azi «Poiana Prinţului Ferdinand», aflat în parcul regal din Sinaia, un parc fără paznici, deschis tuturor, situat la mică distanţă de Peleş, unde trăia el atunci, alături de unchiul său, regele Carol şi de mătuşa sa, Carmen Sylva"; l-a cunoscut mai întâi atunci „când prinţul Ferdinand era încă un tânăr foarte chipeş"; dar l-a cunoscut şi „câţiva ani mai târziu", când „în urma unei boli grave", febră tifoidă, „va suferi o malformaţie neobişnuită, rămânând cu totul lipsit de har", fiindcă „boala avea să facă din el alt om", un tânăr „palid, înfricoşător, asemenea unui bătrân", care era „de o timiditate extraordinară", avea „spaimă de oameni" şi „suferea de hidoşenia sentimentelor pe care le provoca" şi „nu era născut pentru a fi rege", şi, mai ales, avea un defect neobişnuit la români: urechile mari, dezlipite de cap", încât „lumea bună, răutăcioasă" se gândea, văzându-l, „la regele Midas, cel cu urechi de măgar"; şi mai avea „obrajii scobiţi, iar ochii albaştri, obosiţi, barba nu era frumoasă; mustăţile îngălbenite de tutun, atârnau în jos, mersul şi gesturile lui erau sacadate; şoldurile prea mari, purtau un trunchi scurt; bustul scund şi picioarele lungi îl făceau să pară mic atunci când stătea la masă, pe cal, în trăsură sau în lojă"; şi – faţă de toate aceste defecte fizice – avea, totuşi, o compensaţie: „avea cele mai frumoase mâini din lume, lungi, spiritualizate, legate – ca nişte flori de tulpină – de o încheietură îngustă"[121].

De la latura înfăţişării fizice ale cărei note dramatice le-am rezumat, autoarea trece la descifrarea şi conturarea universului psihic, intern.

Prezentând familia de Hohenzollern, pe tatăl său, germanul Leopold, şi pe mama sa, Antonia, infantă a Portugaliei, autoarea se întreabă: de ce şi cum a ajuns Ferdinand, născut la 24 august 1865, la Sigmaringen, să fie trimis „prinţ moştenitor al României? „Poate – zice autoarea – pentru că tatăl candidase şi

---

[120] Principesse Bibesco, *Une victime royale*, Paris, Champion, 1928, tradusă şi la noi – şi din care vom cita: Martha Bibescu, *Un sacrificiu regal, Ferdinand al României, urmat de cuvântări şi documente ale regelui Ferdinand*, traducere de Maria Brăescu, Editura Compania, Bucureşti, 2000, 122 p.

[121] Martha Bibescu, *Un sacrificiu regal, Ferdinand al României...*, pp. 11-14; 18-27.

eşuase să ocupe tronul Spaniei, iar familia mamei sale, Braganţa, pierduse Imperiul Braziliei. Or, decizia familiei de a-l îndepărta de-acasă şi destina să ocupe în viitor tocmai tronul României s-a luat şi definitivat când Ferdinand era „trecut de 20 de ani" şi când „formarea lui morală era încheiată". El era „atât de instruit" încât fusese „destinat vieţii paşnice dintr-un domeniu seniorial"; era „un mare amator de plimbări lungi, pasionat de botanică, iubitor de autori greci şi latini, preţuia înainte de toate plăcerile liniştite ale unor lecturi neîntrerupte" şi, fiind trimis în România, „s-a pomenit în cea mai stranie situaţie cu putinţă: aceea de a fi rege într-o ţară străină. El, căruia i s-ar fi potrivit atât de bine cuvintele Sfântului Ioan «El este credincios şi drept», va trebui să se prefacă, să mintă, să pretindă lucruri în care nu crede, iar această falsitate, atât de necesară, îl va însoţi în toate faptele vieţii până la moarte. El va trebui să pretindă că nu e câtuşi de puţin german, ci român; el, un catolic fervent, va trebui să se pretindă protectorul unei Biserici schismatice; va trebui, mai ales, să pretindă că e altceva decât un om, iar dintre toate prefăcătoriile, aceasta va fi cel mai greu de îndurat"; or, „Ferdinand va fi rege al României fără să fi fost vreodată prinţ al României, altfel decât cu numele. Aici se află de fapt – consideră Martha – una din sursele dramei: această patrie, căreia îi va jertfi tot ce-i este mai drag, toată fiinţa sa", când, în realitate „patria înseamnă copilăria: omul, până în ultima clipă a vieţii, nu e legat decât de amintirea primelor sale zile"; de aceea, cum România nu-i era patria sa, continuă autoarea, l-am văzut nu o dată pe regele Ferdinand la pomul tradiţional de Crăciun, în mijlocul familiei sale – ochii i se umpleau de lacrimi atunci când se deschideau uşile şi se vedea bradul împodobit; era pentru el cea mai înduioşătoare clipă din an, cea în care sărbătorea neştiut geniul pământului său natal, păstrând în suflet vechiul cântec al copilăriei germanice: O Tannenbaum! O Tannenbaum! Wie grün sind deine Blätter!"[122].

Acest Ferdinand iubea grădinăritul, flora alpină; „cunoştinţele sale depăşeau ştiinţa obişnuită a unui profesor de botanică, ele se apropiau de erudiţie"; ştia – adaugă autoarea – limbile ebraică şi greacă, încât, vizitându-l pe Vasile Pârvan pe şantierul de la Histria, „s-a lăsat antrenat în a descifra finalul unei inscripţii"; el „îi citea pe Tolstoi şi pe Dostoievski în rusă"; putea distinge şi explica „meritele poeziei lirice japoneze, în comparaţie cu poezia lirică chineză"; iar prinţesa Maria, soţia sa, „cu siguranţă cea mai frumoasă prinţesă şi poate cea mai frumoasă femeie din Europa, era făcută să eclipseze", încât „a fi soţul reginei era un rol greu, chiar şi atunci când este rege", ceea ce explică şi o altă faţetă a

[122] *Ibidem*, pp. 10, 21, 31-32.

dramei sale: „în mijlocul unei familii numeroase, compuse dintr-o soție protestantă (și, adăugăm noi, amanta lui Barbu Știrbei și, în general, mereu infidelă!) și copii ortodocși, el va trăi într-o cumplită singurătate"[123].

Urcând pe tron la 11 octombrie 1914 „cu condiția de a lupta contra Germaniei", părinții l-au șters din Marele Catastif al Hohenzollernilor, au arborat la Sigmaringen „doliul, ca și cum ar fi murit", a fost declarat „trădător de neam și de arme", i s-a retras „ordinul Casei sale, ceea ce echivala cu moartea civilă", iar când a semnat decretul de mobilizare, în 1916, și consilierul de stat, germanofilul Petre Carp, a încercat să-l determine să se răzgândească, declarându-i: „Sire, nu-i putem învinge pe Hohenzollerni!" Ferdinand i-a replicat spontan și curajos: „Vă înșelați, domnule Carp, am învins deja unul...", care era el, care s-a învins pe sine, iar doi ani mai târziu era „singurul Hohenzollern, care va mai domni...". Comentând acest fapt cu argumentările unui mare istoric și, totodată, ardent patriot, autoarea scrie: „În cei doi ani până la victoria Aliaților, regele Ferdinand îndură înfrângerea cu o măreție sufletească ce nu-i putea veni decât de la o forță supranaturală. Această forță l-a dus din tortură în tortură până la cea mai uimitoare izbândă pământească. Timp de 1000 de ani, poporul român a visat o unitate națională imposibilă. Românii din Transilvania, în 1914, înrolați cu forța în armata austro-ungară, mureau pentru o cauză care nu era a lor, iar în armata rusă, care lupta împotriva lor, alți români, frații lor din Basarabia, mureau ca și ei. Pentru ca această oroare să înceteze, românii din Regat ar fi trebuit să se războiască în același timp cu Puterile Centrale și cu Rusia. Optând pentru soluția inspirată de voința populară, dar care avea să-l coste cel mai scump, regele Ferdinand a reușit să încline balanța cerească în favoarea poporului român. În 1918, acest rege, care nu domnise decât patru ani, a unit sub sceptrul său nu numai populațiile eliberate din Transilvania, Bucovina, Banat, pentru a căror libertate intrase în război, ci și pe cea din Basarabia nesperată. Se împlinise cel mai mare miracol politic. Aliat al Antantei, Ferdinand triumfa cu Antanta, fără Rusia, ceea ce îi permitea să realizeze dintr-o dată visul milenar și contradictoriu al unității naționale"[124].

Însă, drama lui Ferdinand ca rege – apreciază cu mult temei și curaj autoarea – s-a continuat prin comportamentul irresponsabil și dezonorant al fiului său, Carol: încă nu se sfârșise războiul când „prințul își părăsise în mod fraudulos comandamentul, pe când armata nu era încă demobilizată, că se

[123] *Ibidem*, pp. 23, 27, 29, 36.
[124] *Ibidem*, pp. 40, 46, 47-48.

revoltase împotriva legilor țării, împotriva legilor și mai sfinte ale onoarei militare și împotriva autorității părinteşti"; apoi, ulterior, „tragedia avea să devină publică" fiindcă „de trei ori fiul său cel mare, prințul Carol, va renunța la Coroană, punând în primejdie stabilitatea tronului în numele schimbătoarelor sale iubiri"[125], iar suveranul s-a văzut obligat să-l dezmoștenească, să-i retragă public drepturile și prerogativele de prinț moștenitor, acceptând și promulgând prin lege plecarea sa din țară, chiar sub alt nume, acela de Carol Caraiman, în vreme ce, în 1927, se sfârșea, însingurat și îndurerat, cu fotografia fiului său pe birou și cu acceptarea ca succesor a minorului Mihai I, fiul aventurierului și amorezului incurabil rămas în străinătate.

Dintre biografii români ai Marthei Bibescu, s-a găsit în chip fericit o femeie pasionată, riguroasă, talentată, Maria Brăescu[126], care i-a analizat, evaluat și prezentat opera, atât din perspectivele ei europene, cât, mai ales, din cele ale legăturilor sale multiple și durabile cu spațiul geografic, istoria și spiritualitatea românească.

Din perspectivă istorică, reanalizând și regândind semnificația creațiilor sale, uimește astăzi diversitatea și complexitatea operei, cutezanța de a-și exprima și apăra opiniile, spontaneitatea scrisului, noutatea îmbinării și armonizării unor forme literare tradiționale cu altele novatoare, de multe ori la hotarul dintre genurile literare de până atunci. *Le Perroquet vert* (*Papagalul verde*, 1924)[127], de pildă, se încadrează la hotarul dintre memorialistică, autobiografie, confesiune și roman, oferindu-ne un caleidoscop de scene din lumea interbelică, în general, și din drama refugiaților ruși, în special, hălăduind prin centrele politice – Constantinopol, Veneția, Madrid, Cannes –, lucrare tradusă în engleză, germană, suedeză și prima dintre creațiile ecranizate în 1929, într-un film de succes[128]. *Catherine-Paris* (1927)[129], socotit de Albert Thibaudet „unul din marile romane ale Parisului", are ca eroină pe Catherina Romulescu, o româncă dintr-o familie boierească, îndrăgostită de Paris, căsătorită cu un conte polonez, cunoscând în detaliu și înfățișând cu talent societatea din capitala spirituală a Europei din ajunul primului război mondial și legăturile

[125] *Ibidem*, pp. 49-53.
[126] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 1-178.
[127] Princesse Bibesco, *Le Perroquet vert*, Paris, Grasset, 1924.
[128] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 30.
[129] Princesse Bibesco, *Catherine-Paris*, Paris, Grasset, 1927; Principesa Bibescu, *Catherine-Paris*, roman, traducere de Maria Brăescu și Gheorghe Lăzărescu, Editura Albatros, București, 1996.

indestructibile dintre cele două țări de obârșie latină, România și Franța. Tradusă în mai multe limbi, cartea s-a bucurat de un mare succes, atât în Franța, cât și în numeroase alte țări, între care Marea Britanie și SUA – unde s-a aflat în topul celor mai bune 12 cărți ale anului 1914[130] – și este cea de-a doua lucrare ecranizată din opera ei.

Un loc aparte în cadrul creațiilor ei literare îl ocupă corespondența. Adevărate oglinzi cuceritoare și strălucitoare ale minții și inimii sale, pline de vibrație și încântare, scrisorile Marthei Bibescu trimise unor contemporani, personalități ale vieții literare, culturale sau politice au fost și sunt „documente" de epocă, de aceeași adâncă respirație și fascinație umană. Așa, de pildă, volumul *La bal cu Marcel Proust*[131] oferă, atât istoricului literar, cât și iubitorului de mărturii inedite, un bogat material de epocă, scrisori de la Martha Bibescu, Antoine și Emmanuel Bibescu, dar și de la celebrul autor al nu mai puțin celebrei cărți *În căutarea timpului pierdut*. Corespondența sa cu Paul Claudel[132], marele poet și dramaturg francez, conține informații și mărturii prețioase despre „vechea casă a strămoșilor săi de la Mogoșoaia", pe care a restaurat-o „vreme de șaptesprezece ani", despre „violarea domiciliului de la Mogoșoaia", la 23 noiembrie 1940, când „oameni înarmați au pătruns – scrie ea, informând astfel lumea parizianăși pe cea europeană – în palatul a cărui restaurare a fost rodul ostenelilor mele timp de 17 ani", fiind vorba de „brute înarmate, îmbrăcate în cămăși verzi, fabricate la Berlin, au pătruns în casa Principelui Martir, simbol al națiunii, strămoșul nostru Basarab Brâncoveanu, decapitat la Constantinopol împreună cu cei patru fii ai săi, pentru vina de a-și fi mărturisit credința în Hristos și în națiune până la eșafod"; or, „de la 7 dimineața, până la 7 seara, tâlharii și-au făcut de cap, așa cum li se ceruse: goleau cuferele, clasoarele, dulapurile, birourile și birouașele, coșurile cu vechile daruri de nuntă și marile biblioteci, unde se aflau, între pilaștri, sertarele conținând corespondența veche și nouă"[133]; la rândul lui, Paul Claudel face aprecieri esențiale despre lucrările sale – *Catherine-Paris*, *La bal cu Marcel*

---

[130] Principesa Martha Bibescu, *Corespondența cu Paul Claudel*, Scrisorile noastre inedite, în românește de Maria Brăescu și Gheorghe Lăzărescu, Editura Albatross, București, 1992, p. 144.

[131] Principesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust*, Paris, Gallimard, 1928; în românește: *La bal cu Marcel Proust*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, traducere de Tudor Ionescu.

[132] Idem, *Échanges avec Paul Claudel*, Paris, Mercure de France, 1972; în românește în 1992, vezi nota 130.

[133] Principesa Martha Bibescu, *Corespondența cu Paul Claudel*, pp. 17-18 și 21-22.

Proust, *Cruciadă pentru anemone*, *Imagini din Epital* etc.[134] În scrisorile ei, Martha îl informează că i-a trimis cărticica *Pagini din Bucovina şi Transilvania*, că a vizitat, în decembrie 1933, Vaticanul şi pe Papa Pius al XI-lea, care formează, prin lumea ce se adună acolo, „adevărata Ligă a Naţiunilor, singura dezarmare, unica organizaţie pacifistă, care funcţionează de la sine"; emoţionante prin sinceritatea şi veridicitatea lor sunt şi paginile prin care, din Posada, în octombrie 1941, Martha îi relatează prietenului ei („Marelui meu Prieten", scrie ea) despre entuziasmul şi adeziunea cu care românii, oamenii simpli, „ciobanii şi plugarii, care alcătuiesc armata noastră", s-au înrolat în lupta pentru a elibera brazda strămoşească a lui Ştefan cel Mare de sub „fiara care pentru cei de aici se numeşte Stalin"[135].

Corespondenţa cu abatele Mugnier[136], unul dintre prietenii şi confesorii ei cei mai statornici, vreme de 34 de ani, sub oblăduirea şi binecuvântarea căruia Martha s-a convertit la catolicism, în capela Saint-Joseph din Cluny, formează, de asemenea, o amplă „cronică a vieţii sociale şi literare a Parisului"[137].

O nesfârşită galerie de alte creaţii literare – conţinând portrete ale duceselor de Guermantes şi de Chevigne, ale scriitorilor Anatole France şi Jean Cocteau, Paul Valéry şi Maurice Baring, ale regilor Albert al Belgiei, Eduard al VIII-lea şi George al VI-lea ai Marii Britanii, ale mareşalului Lyautey şi marelui cineast Charlie Chaplin, ale prim-miniştrilor Neville Chamberlain şi Winston Churchill (cartea dedicată acestuia se intitulează *Churchill sau curajul*), ori al ofiţerului britanic Thomson etc., ca şi notele şi impresiile de călătorie din Persia, Egipt, Spania, Bucovina şi Transilvania[138], dar şi ample lucrări de memorialistică şi de evocare istorică, între care *Nimfa Europei*, cu o obsedantă şi debordantă explorare a istoriei strămoşilor, într-o labirintică „pădure de genealogii, care îşi aveau începutul în Bizanţ şi se terminau în Grecia (antică, n.n.) şi în fosta Dacie"[139], cu alte două tomuri voluminoase şi stufoase rămase în proiect, *O familie transeuropeană* şi *În Dacia norocoasă*, cu o altă mult visată şi proiectată lucrare despre *vieţile ei anterioare*, în care se includea şi o bună parte din istoria

---

[134] *Ibidem*, pp. 44, 50, 56, 73, 88-91.
[135] *Ibidem*, pp. 130, 151-152.
[136] Principesse Bibesco, *La vie d'une amitié, ma correspondence avec l'Abbé Mugnier*, Paris, t. I, 1951, t. II, 1955, t. III, 1957.
[137] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 445.
[138] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 34-36.
[139] Christine Sutherland, *op. cit.*, p. 461.

românilor[140] – Martha Bibescu este cea care, mai mult decât orice reprezentant al spiritualității noastre, prin prolificitatea, vastitatea, complexitatea creației sale literare ne duce cu gândul – păstrând totuși proporțiile – la Nicolae Iorga, fără egal între istoricii români și străini, prin bogăția creațiilor sale istorice.

Și, înainte de-a încheia aceste referiri rezumative la creațiile literare ale Marthei Bibescu, să reținem, totuși, faptul că, din cele 65 de volume de jurnale, rămase în manuscris, care se referă la perioada 1908-1973, la noi s-a tradus selectiv doar un fragment – ianuarie 1939-ianuarie 1941 – sub titlul *Jurnal politic*[141]. Acest fragment conține el însuși aceleași calități și trăsături esențiale ale operei sale în ansamblul ei: sinceritate, curaj, onestitate, viziune istorică izvorâtă dintr-o vastă cultură și din dragoste pentru destinul patriei sale și progresul omenirii, intuiție și discernământ în desfășurarea și evaluarea evenimentelor și faptelor istorice, capacitate de-a analiza și decela, de-a lumina și elogia binele și condamna și reproba răul. Astfel, autoarea surprinde exact, realist, obiectiv, atmosfera internațională din anul declanșării celei de-a doua conflagrații mondiale; comentând vizita întreprinsă de primul-ministru englez la Roma, în ianuarie 1939, ea notează: „Italia cere (Franței) Corsica, Tunisia și Djibouti"; dar „Ce poate face Chamberlain? Să vindece Italia de nebunie? E ca și cum ai vrea să oprești dansul fluturilor", fiindcă, scrie autoarea, „pretutindeni s-a strecurat sentimentul inevitabilului"[142]. La sfârșitul aceleiași luni ea notează că „Italia lunecă în jos pe pantă. Mussolini e obsedat de ispita căreia îi sucumbă neputincios. Își spune, zi și noapte: «Prada e atât de frumoasă!». Dar, adaugă autoarea profetic: „Dacă Franța ar fi singură, da. Dar există și Anglia, cu Statele Unite alături. Italienii uită de englezi și de americani". Ei uită și de faptul că „Roosevelt ar fi declarat: «Frontierele Americii se găsesc în Franța!»"[143].

Când Franța – a cărei aviație este „primejdios de slabă" – cumpără în Statele Unite 615 avioane, autoarea comentează cu înțelepciune: „când vrei să câștigi un meci de box, e mai bine să te antrenezi, decât să-ți cumperi mușchi falși. Atunci când produci avioane, produci, totodată, și oameni corespunzători – muncitori buni și piloți buni"[144]. La 14 martie 1939, autoarea constată cu îngrijorare că „va fi greu de înviat Antanta Cordială", că, deși Anglia manifestă „dorința unei

---

[140] Maria Brăescu, *op. cit.*, pp. 36-37.

[141] Martha Bibescu, *Jurnal politic*, ianuarie 1939-ianuarie 1941, Studiu introductiv, selecție, note și traducere, Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, Editura Garamond, București, 2004.

[142] *Ibidem*, pp. 34-35.

[143] *Ibidem*, pp. 39, 41.

[144] *Ibidem*, pp. 38 și 43-44.

apropieri rapide şi cu orice preţ, Franţa este atonă, amorfă, amorţită", iar a doua zi, la 15 martie 1939, „Hitler intră în Praga, ocupă bastionul, castelul Hrad, Uzinele Skoda, banii Angliei, banii uzinelor Creuzot, toate la un loc au fost slănină din capcana în care a intrat şoarecele. Îmi închipui senzaţia stârnită la Londra, unde voi ajunge diseară"; ea continuă – gândind ca un admirabil om cu mult simţ politic – când ajunge la Londra, la 17 martie 1939: „Veşti proaste. Nemţii ne oferă (nouă, României, n.n.) o bucată de Rutenia (subcarpatică). E un măr otrăvit"[145].

Intrarea nemţilor în Praga se produce tocmai în ajunul zilei în care premierul britanic Neville Chamberlain împlinea... 70 de ani şi autoarea notează în jurnal: „Sărmanul Chamberlain... Ce tort de aniversare!". Dar, cu mult mai îngrijorătoare, mai potopitoare i se par ştirile despre implicaţiile grave ce privesc direct soarta patriei sale: „Am veşti groaznice din Transilvania – scrie ea la 17 martie 1939: nemţii sunt la graniţa noastră"; ea este informată exact ca un excelent diplomat despre intenţiile Germaniei de-a concentra trupe la frontiera României şi de-a ne şantaja să acceptăm un dictat economic: „Nemţii ne pretind: «Renunţaţi la industrie şi rămâneţi un stat agrar. În acest caz, vă garantăm frontierele!»... La Bucureşti sunt înnebuniţi cu toţii. Tot armamentul nostru, comandat la Uzinele Skoda, a căzut în mâinile nemţilor – era încă în Cehoslovacia. Suntem pierduţi. Ne-au curăţat!". Pe de altă parte, reprezentantul diplomatic al ţării la Londra, Viorel Tilea, „se îngrozea la gândul că – în Transilvania – vor reveni grofii, de care ne descotorosisem în 1919"; în acest context, Tilea lansează informaţia – care s-a dovedit exagerată, despre „ultimatumul economic al Germaniei, cu cele 22 de divizii, care ameninţă să invadeze ţara cu silniciile nemţeşti"; şi atunci când Bucureştiul dezminte ultimatumul, autoarea nu ezită să noteze în jurnal: e vorba de o „dezmințire tragică", fiindcă „un ultimatum economic este la fel de grav ca unul politic" şi, în fapt, şantajându-ne să încheiem tratatul din 22 martie 1939, ea e convinsă – ceea ce viitorul avea să şi confirme – că „Hitler ne hărăzeşte exclusiv agriculturii"[146]. Apoi, participând la festivităţile ce au loc la Londra, la dejunul oferit de directorul general al artelor, bancherul Philip Sasson, în preajma lui W. Churchill, la 22 martie 1939, Martha notează: „România a semnat acordul economic" şi „festivităţile de aici au loc după ocuparea Pragăi, după anexarea Memelului, după înrobirea economică a României şi în ajunul căderii

[145] *Ibidem*, p. 46.
[146] *Ibidem*, pp. 47-49.

Madridului" (în mâinile rebelilor lui Franco, n.n.), încât Churchill îi declară autoarei jurnalului: „Vom avea război! Praf şi pulbere se va alege de Imperiul britanic. Iar eu simt că am întinerit cu 20 de ani" – pentru că va prelua conducerea guvernului şi îşi va mobiliza toate energiile fiinţei sale în război – şi Martha înţelege exact acest lucru şi scrie: „englezii nu vor capitula în faţa naziştilor, preferând să se mute într-o bună dimineaţă în Canada, cu flota militară, cu familia regală, cu Banca Angliei şi celelalte bănci, cu toţi copiii şi cu toţi caii de rasă"[147].

Când, la începutul lui aprilie 1939, problema poloneză devine nodul gordian al stopării sau declanşării războiului, autoarea notează iarăşi foarte exact atitudinea duplicitară a Albionului: „Anglia garantează independenţa Poloniei, dar nu şi a frontierelor ei"; pe de altă parte, ceea ce va face Anglia, ezitările ei sunt şi mai nuanţat explicate Marthei la Paris, la 5 aprilie 1939, la dejunul pe care-l ia cu ambasadorul SUA Bullit şi academicianul Louis Gillet, care îi „suflă la ureche" o apreciere extrem de sugestivă, fără de care n-am putea înţelege comportarea ezitantă a Angliei în timpul „războiului ciudat": „Anglia este o insulă guvernată din afară de către nişte state extraeuropene: Canada, Australia... Ea depinde de ceea ce va face, în acest război, domnul de la Washington, oraş care poartă numele unuia dintre coloniştii englezi răsculaţi..." Unii diplomaţi francezi nuanţează şi mai mult înţelegerea situaţiei dramatice pe care o trăia lumea în aprilie 1939, când democraţiile occidentale ezitau între cele două primejdii: a URSS şi a Germaniei naziste; „între o victorie evreiască (a se înţelege *a URSS*, n.n.) şi o victorie hitleristă, pe care o preferaţi? – o întreabă un ataşat al presei franceze, în trenul care o aduce pe autoare la Bucureşti – „Eu, îi zice francezul, optez pentru victoria lui Hitler"; Claudel era şi el de părerea – pe care Martha o reproduce în jurnal – că „Hitler trebuia lăsat să se umfle, să ia Austria, să ia Cehoslovacia, să ia Polonia, să se umfle, să se umfle din ce în ce... până va plesni"; pe de altă parte, dintr-o convorbire cu Grigore Gafencu, la 13 mai 1939, la Mogoşoaia, Martha îşi înseamnă şi o altă precizare: „Dacă Anglia vrea război – declară Hitler – îl va avea. Şi va fi cumplit, catastrofal, sfârşitul Europei etc., etc.", de aceea „Hitler este de acord să împartă lumea cu Anglia, dar aceasta nu consimte să împartă lumea cu el"[148] – şi, adăugăm noi, Churchill va împărţi lumea la sfârşitul războiului... cu Stalin.

---

[147] *Ibidem*, pp. 56, 59.
[148] *Ibidem*, pp. 60, 63, 65.

Astfel de informații interesante, captivante aflăm din acest fragment de jurnal și despre tărăgănarea tratativelor anglo-franco-sovietice, care „trenează și, trenând, se golesc de conținut, conținutul menit să țină Germania la respect", despre instruirea comitagiilor bulgari în Italia fascistă pentru a-l asasina pe Carol al II-lea și „pe șeful cel chior", Armand Călinescu, „instalat pe elefantul Argetoianu"[149], despre primele simptome ale unei înțelegeri între Hitler și Stalin, încă din 17 iulie 1939, despre o revenire la „politica lui Bismarck: nici o dispută cu Rusia"[150], asasinarea lui Armand Călinescu, pe care autoarea știe că „l-au ucis legionarii", în timp ce „posturile de radio germane pretind că asasinarea a fost pusă la cale de englezi", pentru a crea, astfel, o pistă falsă a urii populare – fiindcă „asasinarea lui Călinescu este dezavuată de poporul român"; legionarii așteptau un moment prielnic „să-l asasineze și pe Carol al II-lea – ceea ce ar fi constituit „actul II al dramei" din România după ce se consumase actul I: asasinarea lui I.G. Duca, în gara Sinaia"; astfel de asasinate mai aveau loc la Belgrad și Sofia și – scrie autoarea – „asasinatul devine un eveniment banal"; pe de altă parte, dacă „sub domnia lui Carol al II-lea au fost asasinați doi președinți ai Consiliului de Miniștri", I.G. Duca și Armand Călinescu, în cazul în care legionarii „îl omoară și pe Carol al II-lea sau îl silesc să plece din țară, cred că noi (ca și familia ei) nu vom putea trăi în România", fiindcă „verzii, legionarii vor face prăpăd în biata noastră țară"[151].

Întreg acest jurnal este plin de informații și observații extrem de valoroase și utile istoricului, ca și omului de rând. Erudiția autoarei, bunul simț, intuiția ei îi spun mereu că pentru a doua oară în timpul vieții sale, războiul a fost declanșat și purtat de nemți, care și de această dată „vor face totul praf și pulbere și în cele din urmă, tot ei vor trebui să achite nota de plată"[152], fiindcă vor pierde războiul.

Cât despre situația din țară, când Anton Bibescu îi spune că „tot tineretul și întreaga armată au trecut de partea legionarilor", ea se întreba: „cine îi furnizează asemenea informații năzdrăvane?", pentru ca apoi să constate cu realism: „mișcarea legionară nu trezește nici un ecou în rândul țăranilor. Al țăranilor care formează 80% din populația țării. Satele urăsc mișcarea legionară"[153].

---

[149] *Ibidem*, pp. 73, 75, 77.
[150] *Ibidem*, p. 80.
[151] *Ibidem*, pp. 96-98.
[152] *Ibidem*, p. 121.
[153] *Ibidem*, pp. 122 și 213.

Dar, din cele 65 de volume de jurnal, nu avem la dispoziție, deocamdată, decât fragmentul dintre ianuarie 1939 și ianuarie 1941. Când vom putea afla astfel de informații și observații despre întreg șiragul anilor 1908-1973?

VI. În loc de concluzii: câteva gânduri pentru contemporani și urmași

O astfel de personalitate unică, sensibilă, complexă, erudită – descinzând din înalți demnitari români și greci, cu rădăcini în istoria seculară a mai multor state, având și purtând ea însăși titlul de prințesă, dar preferând să nu-și etaleze, ba chiar să-și abandoneze ifosele, aroganța, trufia și mentalitatea de clasă, în schimbul modestiei, calităților fizice, morale și intelectuale, al locului în care te așează preocupările, strădaniile, realizările și meritele tale proprii, dispunând de câteva moșii, ale căror venituri i-au permis să trăiască după placul inimii, măsurat, cumpătat, dar mai ales să călătorească poate mai mult decât alții în șapte vieți, știind să citească realitatea înconjurătoare, ca pe o uriașă carte, cu bune și cu rele, intuind calea pe care s-o urmeze ca să-și păstreze nealterat îndemnul interior, curat al ființei sale, reușind să învețe în familie, în societate, în dialog cu semenii, să-și formeze o vastă cultură, să închege și să întrețină relații amicale, utile, durabile cu o imensă mulțime de contemporani din cele mai diferite medii, rurale sau urbane și categorii sociale foarte eterogene, de la simpli țărani din satul Izvor sau din cele de lângă Posada sau Mogoșoaia și până la cele mai numeroase personalități ale literaturii, culturii, artei, vieții politice și diplomatice, inclusiv o pleiadă de suverani și, totodată, să lase o atât de bogată și diversă operă cu valoare literară, artistică, istorică – o asemenea ființă are, negreșit, de mărturisit pentru semeni și urmași gânduri persistente, benefice, elocvente, din care încercăm să selectăm câteva, în loc de concluzii.

Crezul care-i rezumă viața, strădaniile, activitatea și-i definește poate cel mai exact personalitatea ni se pare acesta: „pentru a păstra intactă fericirea, trebuie să muncești zilnic, continuu, fără zăbavă!".

O anumită puritate și curiozitate, specifice vârstei de aur, a copilăriei, au fost două din trăsăturile date, păstrate, educate, dominante – captivante și pentru cei din jur – care-au însoțit-o și însuflețit-o de-a lungul întregii sale vieți, oriunde și oricând. De aceea, într-o scrisoare către Paul Claudel elogiază și ilustrează acel om unic, rar, ideal, care să aibă „la toate vârstele acel dar al copilăriei", fiindcă, parafrazând unul dintre preceptele biblice, într-o altă depeșă de suflet către același ilustru mesager al culturii franceze, își exprima, mai în glumă, mai

în serios, îndemnul aforistic: „dacă nu deveniți asemenea copiilor, nu veți pătrunde în împărăția cerurilor"[154].

Dragostea este o altă coordonată a vieții și activității sale, o cheie inegalabilă și implacabilă spre cunoaștere: „nu ajungi să cunoști pământul pe care trăiești decât după ce ai ajuns să îndrăgești tot ce viețuiește prin el"[155]. Ca să obținem dragostea celor din jur este necesar să-i iubim pe toți, fiindcă numai „a fi iubită de toți înseamnă să alegi; a fi iubită de unul singur înseamnă să fii aleasă"[156]. Sora cea bună a dragostei este înțelegerea: experiența de-o viață a dus-o la concluzia că: „nu există femeie neînțeleasă; există cele care nu înțeleg sau nu știu să se facă înțelese"[157].

A iubit oamenii, în general, și pe cei sărmani, în special. Descifrând și învățând să cunoască și să iubească acea cultură și civilizație milenară din satul Izvor, simțea că-i „tot umblă prin minte, ca un refren, o frază: oamenii aceștia sunt florile mele, o să scot într-o zi o carte frumoasă despre ei". Și cartea aceasta – care pentru noi se află deasupra tuturor – este *Izvor. Țara sălciilor*. La oamenii din *Izvor*, ea descoperă „printre plăsmuirile lor religioase, un fermecător zeu al prieteniei", pe care îl și descrie: „el se înfățișează primăvara, sub chipul unui adolescent plin de grație, despre care oamenii își închipuie că ar fi fratele Paștelui"; iar cei care în numele acestui zeu se prind frați „mănâncă din aceeași pâine și beau din același pahar, rostind cuvintele sacre:

Eu ți-s frate
Până la moarte
M-oi lăsa de pâine
Și de sare mai bine
Decât să mă las de tine"[158].

Deși are posibilitatea să viziteze și să dialogheze în cele mai moderne saloane ale Parisului, nu învață de nicăieri arta conversației și nu întâlnește nicăieri darul vorbirii ca la „acest popor" de la Izvor, care „îl posedă mai presus de ori care dar"; acești țărani simpli „nu-ți fac o greșeală de gramatică, nici măcar una de sintaxă", iar în privința dragostei „aici, la țară, orice mamă își

[154] Principesa Martha Bibescu, *Corespondență cu Paul Claudel...*, p. 31.
[155] Martha Bibescu, *Izvor. Țara sălciilor...*, p. 53.
[156] *Ibidem*, p. 100.
[157] *Ibidem*, p. 155.
[158] *Ibidem*, pp. 151-153.

cheamă copilul cu acelaşi nume pe care i-l dă copilul ei: «maică», adică mamă. Iată o semnificativă uzuanţă verbală, care realizează confuzia voită între ceea ce iubim şi ceea ce suntem" şi „a-i iubi pe ceilalţi ca pe tine însuţi înseamnă a atinge de la început starea de perfecţiune"[159].

De aceea, între multele mesaje ale cărţilor Marthei Bibescu, unul mi se pare fundamental şi vital pentru scriitor şi opera sa: dragostea nețărmurită pentru români şi încrederea în destinul, în viitorul poporului român: „Va veni o vreme când i se va acorda atenţie acestui popor, de care nu s-a ţinut seama până acum. Din ţara trecută în tăcere se vor înălţa cântări şi muzici. Acest neam se va naşte, după o existenţă milenară şi lumea se va mira ca de-o minune, aflând tot ce-a ştiut el despre conştiinţa universală. Bucuriile lui au rămas tăinuite. Durerile lui nu i-au fost proslăvite. Nimeni n-a scris cărţi despre mitologia lui... Şi, totuşi, oamenii lui au avut – mai mult decât alţii, poate – geniul mitului... dar ei n-au avut niciodată posibilitatea să-şi înveşmânteze frumoasele idei în forme sensibile, aşa cum au făcut-o fericiţii greci şi fericiţii francezi".

[159] *Ibidem*, pp. 147, 150.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ION CERNAT

Câteva considerații privind categoria socială a răzeşilor bucovineni

Avalanşa de cereri privind retrocedarea unor vechi proprietăți poate fi privită cu detaşare şi îngăduință, însă atunci când pe lângă proprietăți este revendicat statutul social de răzeş, care reprezenta, într-o perioadă de mult apusă, ceva mai mult decât situația unui țăran obişnuit, fiind apropiat de categoria boierilor mici, revendicarea poate fi cenzurată şi amendată.

Recuperarea statutului social de răzeş poate ridica numeroase semne de întrebare, cu atât mai mult cu cât este revendicat de comunități săteşti care, în trecut, au făcut parte din categoria țăranilor dependenți, lucrând pe moşii mănăstireşti, boiereşti sau chiar răzeşeşti. Această situație ar putea fi explicată, cel puțin pentru unele comunități săteşti din Bucovina, prin aceea că revoluția din 1848-1849, eliberându-i pe țărani de povara servituților feudale, a pus în discuție şi despăgubirea celor care „au lucrat la boieresc", prin acordarea „dreptului de servitut" asupra unor suprafețe de pădure şi a islazurilor, care au fost cedate obştilor săteşti, cu stăpânire în indiviziune.

În definirea unei clase sau a unei categorii sociale este nevoie să pornim de la forma de proprietate şi de la modul în care se raportează membrii societății la acea formă de proprietate specifică şi determinată într-o epocă istorică dată.

O clarificare în acest sens o evidențiază boierii mari din Divanul Moldovei, care au definit cu claritate categoria socială a răzeşilor, pornind tocmai de la forma de proprietate şi de la poziția fiecăruia şi la toți împreună față de acea proprietate: „Stăpânire răzeşească este aceia unde o bucată de loc înconjurată de hotare o stăpânesc mulți obrazi împreună stăpânitori cu toții, însă fără să fie parte nimărui despărțită cu hotară, nici locul cunoscut unde este partea fiecăruia,

ci stăpânesc toți toată acea moșie împreună, având ei în de ei știința numai câtă parte i se cuvine fiștecăruia dintr-acea moșie stăpânită de toți împreună"[1].

Caracteristica principală pentru răzeși este proprietatea comună, aflată în indiviziune, a cărei bază a fost pusă de moșii întemeietori încă din prestatalitate. Urmașii acelor moși cu caracter mitic, pătrunși în calendarul creștin ortodox alături de sfinți și primind pomeni la moșii de iarnă și de vară, asemenea unor zei ai casei, protectori, ca la romani, au format acele celule latinofone care au dat, până la urmă, caracter românesc unui areal foarte larg numit moșie și țară[2]. Existența acestor celule latinofone răspândite de la Carpații Orientali și până la Nistru și din nord, din Galiția și până la Marea Neagră, organizate în ocoale, țări și codri, explică întinderea statului, de la munte la mare, într-un timp scurt și care pot fi identificate etnic după o inscripție din insula Gotland, din secolul al XI-lea, cu vlahii din Moldova[3].

Răzeșii, proprietari devălmași, locuiesc în sate, sate răzețești care au păstrat un timp îndelungat „structura nuclear genealogică caracteristică, în general, satelor moșnenești și răzețești"[4].

Se impun, chiar de la început, câteva precizări în legătură cu moșia răzețească și satul răzețesc, care nu se identifică decât parțial. Dacă la începuturile acestei forme de stăpânire, moșia răzețească era suprapusă pe un sat de răzeși, considerându-se că răzeșii sunt proprietari devălmași care-și lucrează singuri pământul, mai târziu, fără să se poată preciza timpul, satul, fost răzețesc, este compus din urmașii răzeșilor, care știu pe câți moși și bătrâni merg, și cei așezați pe moșia răzețească, chemați să lucreze moșia, atunci când s-a trecut de la creșterea exclusivă a vitelor la cultura plantelor. Sunt moșii răzețești de sute și mii de ha care n-au putut fi lucrate de sau numai de răzeși.

S-a afirmat cu suficient temei că răzeșii, din punct de vedere etnic, sunt, în exclusivitate, români; nu se cunosc cazuri de răzeși străini de neam și nici de sate răzețești care să fi avut în fruntea lor un cneaz sau jude. Ar însemna să admitem, și trebuie să admitem, că au fost mai multe categorii de sate; într-o

---

[1] P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova,* Editura Academiei, 1964, p. 103.

[2] Ion Cernat, *Momente din istoria Romaniei Orientale*, Editura PIM, Iași, 2003, pp. 110 și urm.

[3] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pp. 77-78.

[4] Vladimir Trebici, Ion Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 313-314. Vezi C. Cihodaru, *Judecia și Cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor*, în AȘUI, serie nouă, secțiunea III, a. istorie, tom. XI, anul 1965, pp. 34-35.

primă împărțire au fost sate prestatale cu structură gentilică, satele răzeșești, rămase în vechea lor stare și organizare, greu de detectat, și satele „cnejești" care au o altfel de subordonare față de autoritatea centrală. După ce satele „cnejești" au fost date boierilor și mănăstirilor „pentru dreaptă și credincioasă slujbă", pentru pomenirea domnilor și urmașilor lor, apar satele boierești și mănăstirești, dependente, locuite de țărani vecini, români sau de alte etnii.

O mențiune aparte se cuvine satelor zise libere, din ocolul domnesc sau domeniul boieresc, așa cum sunt satele din fostele ocoale ale Câmpulungului și Vrancei sau Codrii Tigheciului, care au fost confundate cu satele răzeșești (celor din Vrancea chiar recunoscându-li-se această condiție socială, râvnită atunci ca și acum), așa cum au fost satele din partea de nord a Moldovei, considerate răzeșești[5].

Pornind de la relatările lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*, Al. Gonța a putut trage concluzia că în alcătuirea și subordonarea satelor românești din epoca medievală, sate răzeșești sau cu răzeși nu există: „Mult trâmbițatele enclave de obști teritoriale libere, locuite de răzeși, așa cum li s-a părut unora dintre istoricii de până acum, ori căutate de unii prezenți cunoscutele pagini despre cele trei republici din *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir, nu există"[6].

Spre deosebire de alte categorii de sate, satele răzeșești nu au făcut obiectul daniei domnești către diverși beneficiari de urice cu tot venitul, în veci, dar nici nu cunoaștem documentar ridicarea la rangul de răzeși a unor slujitori domnești, așa cum știm despre curteni, călărași, darabani, mazili și alte categorii de slujitori, vitejii de exemplu, ridicați la o asemenea demnitate militară pe câmpul de luptă, în cadrul unor ceremonii militare, după cum se spune în cronici și letopisețe[7].

De asemenea, pentru satele răzeșești, spre deosebire de cele moșnenești din Țara Românească, nu întâlnim fenomenul de cnejire sau judecire, de recăpătare, prin răscumpărare, a statutului social moșnenesc, avut înainte de a se „rumâni",

---

[5] Pare că nu toate satele cnejești, cum susține istoricul ieșean C. Cihodaru, au făcut obiectul daniei domnești. Un asemenea caz îl reprezintă satul Oțeleși din comuna Izvorul Berheciului, jud. Bacău, considerat sat răzeșesc în documente, perceput ca atare de locuitorii satului și de cei din jur, dar care a avut în sec. al XV-lea un cneaz, jude sau vătăman, pe Laloș, care ar putea fi sau este un nume secuio-maghiar. Numele satului vine, după cum spun bătrânii, de la vornicul Oțel, personaj real, prins în Sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare! În aceeași situație cu satul Oțelești este satul Nănești, jud. Bacău, unde a fost jude Oancea.

[6] Al. Gonța, *Studii de istorie medievală*, Editura Dosoftei, Iași, 1998, p. 58.

[7] Anton Balotă, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în SAI, IX, 1967. Pentru această problemă, vezi: „Raporturile sociale și de proprietate în spațiul etnic românesc" la Ion Cernat, *op. cit.*, pp. 167-185.

de a se vinde unui proprietar boier. Sunt numeroase cazurile de înstrăinare, prin vânzare, a părților de moșie „atât cât se va alege" în cadrul moșiei și satului răzeșesc, dar nu se întâlnește fenomenul de „răzeșire", de revenire prin răscumpărare la statutul social anterior. Aceste cazuri de vindere a moșiei sunt foarte numeroase și se înmulțesc pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, prin fenomenul numit „înfrățirea de moșie", prin care puteau pătrunde în obștea răzeșească alte categorii sociale, boieri în special, încălcându-se dreptul de protimisis[8], păstrat din dreptul gentilic.

Din punct de vedere social, răzeșii au fost trecuți în rândurile boierimii, proveniți din boierimea prestatală, din cneji și juzi, fie în rândurile țărănimii libere, cu care au fost adesea confundați, ca apoi să nu mai fie amintiți ca făcând parte din structura socială a Moldovei.

Radu Rosetti, recunoscând existența „clasei" răzeșilor, „părtașii la stăpânirea unei judecii erau desemnați prin denumirea de răzeși", este de părere că numele le-ar veni de la cuvântul unguresc „reszes" = părtaș, de la „resz" = parte. „În ultimele două veacuri (sec. XVIII – XIX, n.n.) desemna pe țăranii cu stăpânire proprie; mai înainte desemna pe părtașii aceleiași stăpâniri". Răzeșii nu pot fi scoși din structura socială a Țării Moldovei; nu numai că stăpânesc părți de moșie foarte întinse, nu numai că plătesc, începând cu secolul al XVII-lea, dări la fel ca țăranii, dar îi găsim în documentele care reglementează raporturile dintre proprietari și țărani din secolul al XVIII-lea; Așezământul pentru boieresc al lui Grigore Ghica al III-lea din 1766 și Așezământul din 3 ianuarie 1805 al lui Alexandru Constantin Moruzi asupra pontului boieresc: „sătenii ce șed pe moșia răzeșească, să dea dijma după obicei, pe care răzeșii s-o împartă după analogul părților de moșie ... Cei fără împărtășire de moșie să dea câte 2 lei și obișnuita dijmă, pe care răzeșii s-o împartă între ei cum vor socoti"[9].

Este posibil ca termenul „răzeș" să poarte în sine o foarte veche concepție solară, transpusă din sfera religioasă a Soarelui Neînvins în sfera socială, prin analogie între astrul dătător de viață și moșul întemeietor mitizat, care-și transmite „razele" de urmași – bătrânii – purtători ai spiritelor de neam. Termenul răzeș, de la rază, poate fi un cuvânt creat pe terenul limbii române, exprimând ideea de apartenență la un strămoș unic, recunoscut de descendenții dintr-un sat-moșie.

---

[8] Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, pp. 48 și urm. și notele nr. 139, 144, 146, unde se face precizarea: „Rudeniile până la a șasea spiță și între ele acele se protimisesc, acel ce este răzeș (împreună părtaș)".

[9] Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tom I, *De la origini până la 1864*, București, 1907, pp. 168, 289, 329, 351.

De asemenea, în limba română au existat de la început, din fondul latin, cuvintele „a împărți", și „parte", cu toate derivatele, și nu era nevoie de un împrumut târziu din maghiară.

Pornindu-se de la componenta socială și militară a oștilor marilor voievozi ai Moldovei, în special a oștii lui Ștefan cel Mare, s-a spus că răzeșii formau o parte însemnată a oștii chemate pe câmpul de luptă, fără să fie specificate în documente obligațiile militare ale răzeșilor, nici modul lor de luptă[10]. Am fost de părere că răzeșii, ca proprietari devălmași, cu și fără acte eliberate de cancelaria domnească, deși este recunoscută existența unor acte numite „uricul satului", formau cavaleria ușoară, capabilă să disperseze unitățile dușmane de pedeștri, să se deplaseze rapid în orice zonă a frontului și să urmărească unitățile în retragere, învinse în luptă[11].

Dacă răzeșii sunt boieri (mica boierime), ar fi trebuit să aibă îndatoriri militare înscrise în acte de confirmare și întărire, așa cum sunt pentru cnejii și boierii Moldovei din secolele XIV și XV[12].

Dacă nu au asemenea înscrisuri cu obligații precise, înseamnă că erau datori să se prezinte individual, având cal, arme și merinde, la chemarea voievodului; nu plăteau un înlocuitor, așa cum procedau cnejii români din sudul Poloniei.

Potrivit dreptului românesc, interpretat de I. Bogdan ca drept moldovenesc, cei care primeau un beneficiu, o moșie, cu tot ce este pe ea, inclusiv „stupii din arbori" pe care să-și facă sat, erau datori „seniorului" cu participarea în caz de război „cu trei sulițași", „cu o lance și doi arcași" etc., obligații datorate de românii înzestrați cu beneficii în partea de sud a regatului medieval polonez[13]. Despre răzeși nu avem asemenea documente, nici externe, nici interne, știm doar că participau individual la luptele de apărare. Sub acest aspect, răzeșii sunt asemenea cnejilor și boierilor, cu obligații militare asumate și păstrate din perioada prestatală. Inițial, *răzeșia trebuie să fi fost o demnitate militară*, reieșită din condiția de om liber, dar pentru că statul trebuia susținut material, răzeșii au

---

[10] Ion Cernat, *A fost bătălia de la Vaslui câștigată cu oameni luați de la plug?*, în *op. cit.*, pp. 191-206, completată cu câteva considerații despre participarea la luptele de apărare a câmpulungenilor, despre care Teodor Bălan spune că *„de bună seamă slujeau în oaste ca și răzeși"* (*Din istoricului Câmpulungului Moldovenesc*, Editura Științifică, 1960, p. 30). Vezi: * * *, *Jumătate de mileniu întru învecinicirea lui Ștefan cel Mare*, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Bucovina, 2003, pp. 70-80.

[11] *Ibidem.*

[12] I. Bogdan, *Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, prezentate în ședința din 27 martie 1907 a Academiei Române (AARMSI, tom. XXIX, 1907).

[13] *Ibidem*, pp. 614-616.

fost impuşi la dări la fel ca ţăranii dar şi ca boierii, fiind impuşi la gorştina oilor şi porcilor şi desetina stupilor. Dacă avem în vedere că o lungă perioadă de timp răzeşii au format principala parte a oştilor Moldovei, că au susţinut statul prin impuneri şi dări, *putem afirma că, pentru perioada medievală, răzeşii au format clasa „de mijloc"*. Decăderea acestei categorii socio-militare a început odată cu scăderea capacităţii de rezistenţă în faţa ofensivei otomane şi s-a accentuat atunci când funcţia de apărare a ţării a fost preluată de Poarta otomană.

Când a încetat funcţia militară a răzeşilor (ultima manifestare războinică o socotim a fi lupta de la Stănileşti din 1711 dintre românii moldoveni şi ruşii lui Petru cel Mare contra turcilor), a început minarea din interior a proprietăţii răzeşeşti de către marii boieri, prin înşelăciune, intimidare, crimă, act de danie în loc de act de vânzare (*protimisis* eludat) pentru a intra în spiţa răzeşească, invocându-se sărăcia, slăbiciunea donatorului (îşi dădea ocina pentru a fi îngrijit la bătrâneţe)[14].

Procesul de însuşire a proprietăţilor mici de către marii proprietari – boieri, nobili – poate fi urmărit şi este identic cu cel petrecut în Anglia şi Prusia, iar documentele o confirmă. Pentru anul 1803, „Condica liuzilor", un recensământ al satelor, făcut la porunca domnului Alexandru Moruzi, arată categoria satelor existente în Moldova fără partea de nord-vest, acaparată de Imperiul habsburgic, şi cine stăpâneşte satele. Numărul total al satelor: 1.713, din care:

- sate domneşti – 25 (le-am numit sate libere din domeniul domnesc);
- sate mănăstireşti – 215;
- sate răzeşeşti – 546;
- sate boiereşti – 927.

Din cele 927 de sate boiereşti, 470 erau stăpânite de 28 de familii boiereşti[15].

Satele libere din domeniul domnesc, şi am amintit deja despre satele din fostul ocol al Câmpulungului, nu pot fi considerate răzeşeşti, nu numai pentru că Dimitrie Cantemir nu introduce în categoria de răzeşi pe locuitorii ocolului, dar şi pentru că fostul ispravnic al ţinutului Suceava şi al ocolului Câmulung, Ilie Cârstea, ca unul care cunoştea direct situaţia locuitorilor din ocol, într-o jalbă către administraţia militară, ia apărarea câmpulungenilor şi a altora din satele fostului ocol, spunând că *„s-au aşezat în locuri domneşti", n-au ogoare, ară pe locuri boiereşti, mănăstireşti şi răzeşeşti* şi o fac „cu mare şi multă osteneală"[16].

---

[14] Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 299-304.
[15] *Ibidem*, p. 313.
[16] Teodor Bălan, *op. cit.*, pp. 144-145.

Acele „locuri domnești" au devenit, după anexarea părții de nord-vest a Moldovei la Imperiul habsburgic, loc împărătesc și, sub această denumire, după vechile practici prestatale și statale, „sătenii din Vatra Câmpulungului Moldovenesc dau lui Vasile Olariul din Câmpulung o bucățică de loc *din locul împărătesc*, precum s-a dat și altor locuitori, la 10 iulie 1784[17].

Unii locuitori din Câmpulung se considerau răzeși și chiar semnau în acte hotarnice cu nume, prenume și calitatea de răzeș (Petre sin Ion Țâmpău, răzeș, cu Simion brat – frate cu Petre – răzeș, în 14 iulie 1792; altul, Simeon Burduhosul, face danie, la 1 mai 1772, fiului său Ion, „o parte din moșia sa părintească și *răzeșească*")[18].

Câmpulungenii s-au prevalat de condiția socială de „răzeși" cu mult timp înainte de stăpânirea habsburgică. Astfel, într-o carte domnească de la Grigore Ghica vodă, din 12 martie 1737, dată lui Ion și Petre Grămadă ca să se apere de Costan, fiul lui Miron, serdar din Dărmănești, care zicea că ei sunt vecini (țărani dependenți), pe când ei susțineau *că sunt răzeși* de baștină din Câmpulung. Documentul însă spune: „că nu sunt vecini, ce sântu câmpulungeni de baștină", nu vorbește de răzeși, și reflectă o stare de fapt, un caz tipic de încercare de a transforma în vecini niște oameni liberi[19].

Cât privește pe vecinii câmpulungenilor din Vama, dependenți de mănăstirea Moldovița, din Frumosu, asemenea și din Slătioara, dependentă de mănăstirea Voroneț, aceștia dau, la 5 februarie 1843, mărturie prin care recunosc pe câmpulungeni drept răzeși, cu drepturi de vânat, pescuit, vânzarea băuturilor (propinația), pășunatul, pădurile, fânațurile ... singuri stăpânitori, și semnează vornicul satului Vama, Toader Toma, care pune pecetea, și Ion Hurjui, paroh[20], fără să se știe că aceste drepturi sunt concedate de domnie, făcând parte din categoria *drepturi regaliene*.

După cum se observă din documentele câmpulungene, condiția de răzeș era râvnită, iar Radu Rosetti, caracterizându-i, explică și din ce cauză erau răzeșii invidiați de alți locuitori:

– răzeșii, țărani proprietari, deși supuși la biruri și la brutalitățile dregătorilor;

---

[17] I.V. Stefanelli, Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc, București, 1915, p. 224.

[18] *Ibidem*, pp. 224-225.

[19] *Ibidem*, p. 35.

[20] *Ibidem*, pp. 419-421; vezi și T.V. Stefanelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1911.

– deveneau adesea oameni domneşti: aprozi, fustaşi, armăşei, postelnici, panţiri, călăraşi, seimeni etc.;
– fiii de răzeşi, care ştiau carte, puteau aspira la una din boierimile mici;
– aveau conştiinţa că se trag din neam ales;
– ceilalţi săteni erau inferiori, „oameni proşti";
– căsătoriile între răzeşi şi ţărani erau rare [21].

Cu siguranţă, unele dintre aceste caracteristici le-au putut avea şi ţăranii liberi din zona Dornei, motiv considerat suficient pentru a fi numiţi „răzeşi dorneni"[22].

Confuzia dintre moşia răzeşească şi satul răzeşesc, dintre satul răzeşesc şi satul liber din domeniul domnesc a dat naştere la aprecieri greşite despre zone întregi populate cu răzeşi sau foste răzeşii. Dacă s-a făcut confuzie între răzeşi şi ţăranii liberi (cu obligaţii minime către domnie, în schimbul unor servicii de pază a graniţei ca străjeri, plăieşi), tot atât de lesne s-a făcut confuzie între răzeşi şi mazili şi ruptaşi. Confuzia a fost generată de interpretarea unilaterală, din punctul de vedere al posesiunii sau stăpânirii depline, cu titlul de proprietate, conferit de autoritatea domnească, admiţându-se că oricine are o situaţie materială, cel puţin de nivel mediu, dar nu are un titlu de boierie, trebuie, în mod necesar, să fie răzeş. Ar însemna, ţinând seama numai de avere, ca multor ţărani dependenţi (podani, vecini), cu o certă situaţie materială înfloritoare, mult peste ce posedă un răzeş, ruptaş şi chiar mazil, să li se confere calitatea de răzeş[23].

Trebuie să se observe că dintotdeauna răzeşul a fost proprietar copărtaş şi a avut o altă evoluţie istorică, deşi paralelă, cu a ţăranilor vecini, dependenţi de boieri sau mănăstiri. Ţăranul dependent, deşi are în posesie, chiar ereditară, casa, grădina, plantaţia de vie, livada, are, cum se spune, o delniţă (parte din moşie, iniţial loc de fânaţ, apoi de arătură), nu are libertate deplină şi, în afara zeciuielii din toate produsele, mai ales din fân, şi clacă, nu poate pleca de pe o moşie pe alta (cel puţin teoretic; practic poate pleca, dar poate fi vândut împreună cu moşia). Secolul al XVIII-lea abundă în reglementări ale raporturilor dintre sătenii clăcaşi, numiţi aşa după aşezământul lui Constantin Mavrocordat, şi deţinătorii de titluri de proprietate (mănăstiri, boieri, răzeşi)[24].

Dreptul de a se muta de pe o moşie pe alta vine, pentru ţăranul din obştea aservită, din practica ancestrală a agriculturii „itinerante" şi a retragerii în faţa

[21] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 375.
[22] Nichita Adăniloaiei, *Suferinţele dornenilor în primul război mondial*, în „Ţara Fagilor", serie nouă, anul XI, nr.1 (42), ianuarie-martie 2003, p. 20.
[23] Teodor Bălan, *Împământenirea ţăranilor din Bucovina în anul 1848*, în CL, nr.2, 1944.
[24] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 327-337. Sunt nu mai puţin de 11 „aşezăminte" de la 1742 la 1828.

migratorilor. Mutatul în sine nu ridica pentru țăran obstacole așa de mari încât să renunțe. Dimpotrivă, abandona locul și coliba și pleca în hotarul aceleiași obști sau în afara acesteia. La sfârșitul secolului al XVIII-lea s-a ajuns în Moldova la stratificarea țărănimii, care după boierul Vasile Balș ar cuprinde 3 „clase", în funcție de impozitul anual de 35, 25 și 15 guldeni[25], ceea ce ar corespunde cu țăranii fruntași, mijlocași și codași din analiza stării sociale a țărănimii dependente din Bucovina, făcută de N. Grămadă, dar care recunoaște și o a patra categorie – colibașii[26].

Pe lângă această parte mobilă a societății românești, menținută din prestatalitate și până la împroprietărirea clăcașilor, a existat și o parte „fixă", legată de proprietatea indiviză – care sunt tocmai răzeșii, care au dat stabilitate țării; acesta cred că a fost marele lor rol social, militar și politic în istoria Țării Moldovei. Că din rândurile răzeșilor s-au ridicat familii de mari boieri, nu încape nici o îndoială, dar boierii și boieriile vin și trec, rămânând doar urmașii – mazili și neamuri – care, la fel ca și răzeșii, vor fi supuși unui proces de uzură economică și socială.

Acest proces de uzură se observă din două documente de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pentru partea din Moldova anexată de Imperiul habsburgic: recensământul populației îndrumat de generalul von Splény, guvernatorul militar al noii achiziții teritoriale, din anul 1776, care înregistrează capii de familie, condiția socială și parțial etnică[27]:

– 197 boieri și mazili
– 149 ruptași
– 415 preoți
– 86 dascăli
– 466 călugări
– 88 călugărițe
– 285 impiegați inferiori
– 45 negutători
– 14.992 țărani
– 58 armeni
– 526 jidovi

---

[25] Radu Grigorovici, *Memoriile lui Vasile Balș. „Descrierea Bucovinei" din 1780*, în „Analele Bucovinei", anul III, 1/1996, București, 1996, p. 228, cu comentariul autorului de la p. 2.

[26] N. Grămadă, *Sătenii și stăpânii în Bucovina, 1775-1848*, în Anuarul Muzeului Bucovina, „Codrul Cosminului", seria a II-a, anul 1-2, Cernăuți, 1944.

[27] După Calendariu pe anul bisect 1876 editat de „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", anul III, Cernăuți, pp. 89-90.

– 294 ţigani .

Această statistică nu recunoaşte existenţa în Bucovina a categoriei sociale a răzeşilor, dar îi recunoaşte pe ruptaşi, care social şi etnic (o parte) sunt deosebiţi de răzeşi.

Unde ar putea fi incluşi răzeşii din Bucovina „după censul îndrumat de baronul Splény"? Poate că răzeşii Bucovinei n-au vrut să-şi declare condiţia socială şi s-au înscris la boieri, mazili şi ruptaşi, dar trebuie să avem în vedere că în comisia de recenzare trebuie să fi intrat şi oameni ai locului, cunoscători ai situaţiei reale. În lipsa unei situaţii clare, trebuie să admitem că unii răzeşi, mai bogaţi, s-au înscris la mazili, pe cei mai mulţi însă îi găsim în rândurile ţăranilor, dar şi la preoţi, impiegaţi şi chiar negustori.

Nici memoriul lui Vasile Balş[28], *Descrierea Bucovinei*, din 1780, adresat Curţii din Viena, nu-i menţionează pe răzeşi, iar despre mazili are cuvinte de ocară. Pentru Vasile Balş răzeşii ar putea fi ţăranii care plătesc impozit de 30 de guldeni[29], adică nişte ţărani mai înstăriţi sau chiar bogaţi.

„Împărţeala stărilor" de Vasile Balş arată că boierii sunt de trei categorii, „ranguri"; primele două se bucură de privilegii, iar a treia „este determinată numai de favoarea principelui sau prin protecţie ilicită, mituire şi alte asemenea ... Din această categorie se recrutează adeseori negustori, mazili şi servitori ai boierilor"[30].

Mazilii, care au altă descendenţă decât cea indicată de Vasile Balş, sunt desemnaţi de acesta ca „semnând abuziv ca boieri" şi „erau întotdeauna obligaţi să achite contribuţiile şi nu se aseamănă nicicum cu boierii, ei fiind folosiţi fără plată ca supraveghetori la lucrări domneşti sau ale ţării şi li se pot aplica în caz de vină pedepse severe, lucru pe care sunt autorizaţi să-l facă chiar boierii"[31].

În afară de dispreţul marelui boier faţă de cei inferiori lui ca rang şi pregătire, nu putem să nu constatăm o stare de decădere, de pierdere a identităţii la boierii de rang inferior, provenită nu atât din secătuirea averii şi bararea drumului către funcţii, cât din starea de înapoiere culturală, din incapacitatea de a pune în lucrare verbul a face şi de a se desprinde din situaţia de slugă cu slugi străine de neam, care-i vor aduce pieirea. Decăderea mazililor a fost, după Vasile Balş, accentuată în mai puţin de 50 de ani de la regulamentul lui Constantin

---

[28] Despre Vasile Balş, vezi: Mihai-Ştefan Ceauşu, *Vasile Balş, un iosefinist bucovinean*, în „Anuarul Muzeului Bucovina", vol. XVII-XIX, Suceava, 1990/1992, pp. 407-418; Mihai Iacobescu, *30 de zile în Siberia, căutând Arhivele Bucovinei*, Editura Junimea, Iaşi, 2003.

[29] Radu Grigorovici, *op. cit.*, pp. 227-228.

[30] *Ibidem*, p. 221.

[31] *Ibidem*, p. 222.

Mavrocordat, care stabilește trei categorii de boieri – boierii cu dregătorie, fiii acestora – neamurile (categorie stabilită prin actul din 1734) și mazilii – din care făceau parte numai cei de neam de boieri, dovedită prin martori și adeverită de o comisie de mari boieri[32].

Alte mărturii și documente din secolul al XVIII-lea ni-i arată pe răzeși ca fiind o categorie activă, răspândită prin sate, îndeplinind anumite funcții, fiind martori la procese, mai cu deosebire în cele de stabilire a hotarelor moșiilor. Dimitrie Cantemir nu-i ocolește, îi vede mai degrabă ca țărani liberi decât ca boieri și nu uită să-i amintească pe „răzeșii care și-au înstrăinat moșia lor strămoșească din pricina sărăciei și care asemenea au fost siliți cu strâmbătate să-și pună grumazul în jugul șerbiei"[33].

Dacă nu sunt înregistrați de von Splény și de Vasile Balș ca o categorie socială distinctă, din necunoașterea structurii sociale din Moldova, lucru de care ne putem îndoi, răzeșii nu sunt amintiți cu acest nume ca participanți la Sfatul mare de obște în Moldova, unde se discutau chestiuni care-i priveau direct. În 1628 a avut loc la Iași, sub domnia lui Miron Barnovschi, o adunare a toată țara, dar în „țară" nu sunt cuprinși și răzeșii; poate că intrau la categoria a treia de boieri. Când, sub Constantin Racoviță, în 1756, la Iași a avut loc „legarea văcăritului" (dare la care au fost impuși și boierii și mănăstirile, „văcăriturile mari și grele, 2 lei și 10 parale") într-o adunare la care au luat parte „câte 7 mazili și ruptași din fiecare ținut, câte 7 țărani din fiecare district, toată boierimea și mazilii, clerul..., răzeșii tot nu sunt amintiți"[34].

Locul și rolul avut de răzeși în istoria Moldovei, implicit al Bucovinei, îl putem afla și stabili din mulțimea de documente adunate, traduse și comentate de Teodor Bălan[35]. Dacă pe Costin de Lențești îl găsim la grea cumpănă cu omor asupra unei slugi boierești, la 8 august 1629, și dă moșia ca să scape[36] (modalitate păstrată în vechiul drept românesc de a scăpa de pedeapsa capitală, comparabil cu vechiul drept germanic Wehrgeld și dreptul roman al răzbunării – *res est bonare* – a face din nou lucru bun, a răscumpăra), pe Măricuța, fata lui Crăciun Dănici o găsim, la 14 iunie 1657, vânzând fraților Lastiuca partea ei de moșie din satul Cabesti, „moștenită de la tatăl meu, cât mi se va alege

---

[32] Mircea Pahomi, *Boierii și mazilii – nobili bucovineni*, în „Analele Bucovinei", IX, I, București, 2002, pp. 64-65.

[33] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Tineretului, București, 1961, pp. 159-160.

[34] Alexandru V. Boldur, *Sfatul mare de obște în istoria Moldovei și Țării Românești*, în „Geopolitica", Editura Glasul Bucovinei, Iași, 1994, pp. 281-283.

[35] Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I-V, Cernăuți, 1933-1939.

[36] *Ibidem*, vol.I, p. 202.

(partea)"[37], iar pe răzeşii din Zamostie, din ţinutul Cernăuţi, îi aflăm făcând danie mănăstirii Zamostea, la 14 mai 1722[38].

Documentele referitoare la răzeşi îi descriu pe aceştia ca participanţi activi la viaţa socială, sunt martori în procese şi depun mărturie, se judecă între ei pentru părţi de moşie, îşi apără drepturile şi proprietăţile în faţa marilor boieri, împresoară moşiile mănăstirilor, îndeplinesc funcţii nu lipsite de importanţă, stabilind hotarele moşiilor şi aplanând conflicte, atât sub stăpânirea domnilor Moldovei, cât şi sub noul regim al administraţiei habsburgice. Dintre răzeşii cu funcţii şi ranguri inferioare boiereşti, amintim pe Petru Cheşco şi Ilie Cârste, şetrari, trimişi să „hotărască" moşiile Caşvana, Botoşana şi Hrinceşti, împresurate de vecini şi să adune „oameni bătrâni, răzeşi şi alţi împrejurași", la 18 iulie 1767[39]. În document întâlnim formula „ce se răzeşesc", însemnând „se învecinează cu", expresie pătrunsă în limbajul documentelor, din realitatea social-economică.

Într-un document din 16 august 1762, dat de domnul Grigore Callimachi, se întăreşte lui Mihalache Cheşco stăpânirea asupra moşiei Berhomete, ţinutul Suceava, împresurată de Tăuteleşti şi alţi răzeşi din Vijniţa[40]. Se observă că familia de răzeşi Cheşco a urcat în ierarhia socială, nu mai stăpânesc părţi (delniţe) în moşia indiviză, ci sunt proprietari de moşii. Şi familia Tăutu, găsită şi în alte mărturii documentare, aspiră la un statut social pe care l-a avut pe vremea lui Ştefan cel Mare. Ilie Cârste poseda satul Stroieşti, iar înainte de ocupaţia rusească din 1768-1774 luase şi jumătate din satul Săsciori (documentul din 24 decembrie 1781)[41].

---

[37] *Ibidem*, vol. II, p. 157; cu siguranţă, Măricuţa este fată de răzeş care beneficiază de dreptul cutumiar românesc de a concura la moştenire cu fraţii şi, cu siguranţă, la vânzare a anunţat mai întâi rudele şi pe cei din obşte, înaintea altora, respectând dreptul de preempţiune (protimisis). Cel care cumpăra, nefiind rudă, putea fi întors de la cumpărare, deoarece nu ţinea seama de „dreptul de răscumpărare patrimonială şi de cumpărare preferenţială". Vezi în acest sens: Florea Şapcă, *Particularităţile stăpânirii pământului conform dreptului de preemţiune în Moldova şi reflectarea lui în documente referitoare la Bucovina*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuţi-Bucureşti, nr. 4/1995, anul II, nr. 8, pp. 16-21.

[38] *Ibidem*, vol. IV, p. 157.

[39] *Din tezaurul documentar sucevean (1393-1849)*, Bucureşti, 1983, p. 379.

[40] *Ibidem*, p. 348.

[41] *Ibidem*, p. 493.

Într-un proces de hotarnică, îi găsim martori pe răzeșii din Românești: Andrei și Mihalache Cuparenco, Ștefan Mălinescu, răzeși[42], pe răzeșii din Mihalcea în conflict cu Ioniță Murguleț, paharnic, stăpânul moșiei Camneii[43], pe răzeșii din jurul moșiei Satu-Mare a mănăstirii Sfântu Ilie, la 25 august 1781[44] și mulți alții care se luptă să-și mențină sau să-și rotunjească moșiile, profitând și de lipsa unui cadastru precis.

Răzeșii se deosebesc nu numai de țărănimea dependentă, de vecinii clăcași de pe moșii boierești, mănăstirești și răzeșești, dar chiar și de unele categorii de slujbași care se bucură de scutiri și avantaje. Într-un document din 5 iulie 1749 de la Constantin Mavrocordat se reclamă, de către Iacov episcop de Rădăuți, *călărașii* de pe moșia Coțmani, ținutul Cernăuți, care, fiind slujitori (slujbași domnești) nu se supun la lucru după obicei. Domnul poruncește starostelui de Cernăuți și marelui căpitan să-i oblige să lucreze 12 zile pe an la trebile Episcopiei și să dea și dijma după obicei[45]. A fost nevoie de o nouă intervenție în 29 mai 1750, repetată în 1754 de domnul Matei Ghica, care întărește Episcopiei de Rădăuți stăpânirea asupra moșiei Coțmani, precizând: „Călărașii pentru slujba lor au scuteală de bir [...] alte mile de apărare lor și sunt obligați să slujească 12 zile pe an sau să dea 2 lei de fiecare casă"[46] (și dijma din toate după obicei, n.n.).

Tot ca proprietari și ctitori de biserici îi prezintă N. Iorga pe răzeșii din Vilavcea, de lângă Vijnița, din neamul Țintă, pe Isac Cocoranu și pe alții care par a fi de alt statut social, deși înscrie ca răzeși pe Tănase Țintă, pe Gheorghiță Onciuł, Gafencu, Costea, Cuparencu și Herescu[47]. Lui Tănasă Tăutu și Andronache Frunză le scrie starostele Ilie Herescu: „ce să luați osteneala să le împărțiți amândoura (lui Gh. Țintă și Ioan Liancă) acea parte (de moșie, n.n.) în doi, cu pomete și cu lazuri și cu țărani, cum și la câmp, să le faceți părți cu dreptate, dându-le și scrisoare la amândoura părțile ca să nu aibă pricină între dânșii"[48].

---

[42] *Ibidem*, p. 372; Dragoș Cuseac, *Din istoricul unei străvechi așezări sucevene. Satul Românești, com. Grăniceşti*, în „Anuarul Muzeului Județean", VI-VII, 1979-1980, Suceava, pp. 211-227.

[43] *Ibidem*, p. 494.

[44] *Ibidem*, p. 444.

[45] *Ibidem*, p. 277.

[46] *Ibidem*, p. 295.

[47] N. Iorga, *Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia, în cele dintâi decenii după anexare*, Academia Română, București, 1912, p. 3.

[48] *Ibidem*, p. 5. O mențiune aparte pentru familia Frunză, înnobilată, ca multe altele, de stăpânirea habsburgică, care are un descendent trăitor în Vama, în mâna căruia se află un act de

Expresia „şi cu ţărani" este edificatoare pentru statutul răzeşului proprietar şi pentru stabilirea deosebirilor, nu numai de nuanţă, dintre sat răzeşesc şi sat cu răzeşi, cu răzeşi proprietari, pe părţi din moşie, şi cu ţăranii dependenţi, în mare parte de altă etnie, în principal, rusini-ruteni.

Un sat răzeşesc a fost şi a rămas, cel puţin până la 1940, când nordul Bucovinei a fost anexat împreună cu Basarabia şi Ţinutul Herţa de U.R.S.S., satul Igeşti, apreciat a fi „unul din puţinele comune răzeşeşti ale Bucovinei, care au rămas româneşti până în zilele noastre, în ciuda valurilor străinismului..."[49].

Cu trecerea timpului, categoriile sociale ale mazililor, răzeşilor şi ruptaşilor s-au amestecat prin rudenii, căsătorii, vânzări şi cumpărări de părţi de moşii, unii, puţini, ajungând în situaţii materiale înfloritoare, alţii, cei mai mulţi, pierzând părţile de moşie şi intrând în rândul ţăranilor dependenţi şi supuşi ai stăpânirii străine[50].

Cei aşezaţi pe moşiile mazililor, ruptaşilor şi răzeşilor, chemaţi de proprietari sau veniţi din imbold propriu, de regulă rutenii din Galiţia, în urma prefacerilor social-politice din Bucovina, care au făcut din fiecare lucrător al pământului un proprietar (Patenta imperială din 1787 de împărţire a pământurilor în domeniale şi rusticale, Patenta din 1835 prin care ţăranii deveneau proprietari ai pământurilor rusticale şi Legea de desfiinţare a boieresculul de la 1848), au cotropit elementul românesc, şi-au impus limba şi, prin nivelare, acolo unde au fost marile moşii româneşti, cu proprietari, ctitori de biserici, s-a întins atotbiruitor rutenismul[51].

A fost nevoie de numai o sută de ani ca nordul Bucovinei să se transforme etnic, chiar şi în zonele şi satele cu tradiţie românească seculară, numite sate răzeşeşti, corect sate cu proprietăţi răzeşeşti. Cum s-a ajuns la această situaţie? Este mai simplu decât îndeobşte se spune, cu şi fără îndreptăţire. Este de notorietate că proprietarii români pe mici parcele rămase în urma împroprietăririlor succesive nu-şi lucrau pământurile, se ruşinau să fie ţărani, şi atunci a venit din nord, din Galiţia, forţă de muncă ieftină, care, destul de repede, le-a luat şi pământurile şi neamul. Nu a existat un plan de aducere a rutenilor şi chiar sunt luate măsuri să nu fie primiţi pe moşii şi prin sate: „Se interzice preoţilor a primi în slujbă ca argaţi, a ocroti şi tăinui oameni străini, venetici din

---

înnobilare scris în limba latină. Într-un contract din 25 aprilie 1794, Ioan Frunză este numit mazil şi răzeş.

[49] Simion Reli, *Din Bucovina vremurilor grele. Schiţe istorice (Satul Igeşti în vremuri vechi şi noi)*, Cernăuţi, 1926, p. 1.

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem.*

alte provincii și *cei mulți din Galiția* fără pasporturi, care pășire este cu totul împotriva înaltelor presupusuri de strafuri și de toată pedeapsa vrednică, când vor veni să se roage să fie primiți, să meargă cu ei la stăpânirea locală să le cerceteze actele și dacă sunt învoiți, să rămână, au pozvolenie!"[52].

Cu toate aceste interdicții, rutenii din Galiția au fost primiți. Cauza o aflăm dintr-un alt Circular-poruncă a Consistoriului care glăsuiește: „S-au plâns unii (boieri) că țăranii nu au voit să facă cele 3 zile pe săptămână (3 zile într-o săptămână, din cele 12 stabilite pe an!) [...] să fie siliți la vremea facerii fânului și la vremea secerișului a lucra stăpânului de moșie de va avea trebuință, însă stăpânul (să) dea țăranilor (lucru peste) acele 3 zile ce vor lucra peste datoria lor (să le plătească, n.n.). Această dreaptă rânduială nu a fost respectată, țăranii (românii adică, la ei se referă documentul, n.n.) n-au vrut să lucreze și multă pagubă au avut stăpânii...". S-a stabilit și un program în 8 puncte („să se plătească zilele ce sunt mai mult decât obiceiul țării!"), combinate cu amenințări și pedepse, dar totul a fost în zadar[53].

Nici la 1848, până la „desrădicarea" boierescului, țăranii n-au vrut să mai lucreze pe moșiile boierilor[54], făcându-se apel la aceiași galițieni. În mod oficial, prin documente domnești, proprietarii, boierii, mazili, răzeși, aveau dreptul la „scutelnici", aduși din țări străine, de regulă din sudul Poloniei, adică tot din Galiția, care să nu fie înscriși la birul țării. Aceștі scutelnici lucrau în folosul proprietarului, fără nici o obligație materială și financiară față de domnie (documentul dat de Alexandru Ioan Mavrocodat, domn al Moldovei, în anul 1786)[55].

N. Iorga admite că „numai după 1830 prefacerea națională s-a făcut aici (nordul Bucovinei, n.n.). Ea nu fusese pregătită prin nimic [...]. Deznaționalizarea nu s-a făcut deci printr-o infiltrație lentă, ci altfel: prin înecarea elementului aborigen, numeros, curat și mândru, de potopul galițian"[56],

---

[52] Arhiva bisericii din Mitocul Dragomirnei. Porunci, Inventar 11, Porunca nr. 1914, din 8 august 1827, f. 85.

[53] Idem, Registru porunci, Inventar nr. 9, Circular din 1788, f. 32-33. Să reținem că suntem la un an de la măsura imperială de împărțire și despărțire a pământurilor în domeniale și rusticale, prin care țăranii intrau în posesia loturilor pe care le lucrau și le puteau lăsa moștenire. Măsura fusese propusă de Vasile Balș.

[54] Ionuț Dârdală, *Desființarea boierescului în ținutul Sucevei*, în AIIAI, tom. IX, Iași, 1972, pp. 230 și urm.

[55] *Din scrierile lui Dimitrie Dan*, Cernăuți, 1902, pp. 62-67 (*Documente istorice. Documente și acte privitoare la istoria răzeșilor și mazililor din Bucovina*, publicate în „Revista politică", nr. 15, 1887).

[56] N. Iorga, *op. cit.*, p. 31 (19).

afirmație care, chiar dacă este a marelui Iorga, trebuie privită cu rezerve. Elementul aborigen, românesc nu era numeros, dar mândru da – „fudulia" răzeșească de care s-a vorbit. Este dureros pentru noi, românii, să admitem printre cauzele deznaționalizării românilor din nordul Bucovinei și lenea, lenea de a-ți lucra pământul, de-a învăța, de-a scrie un act, combinată cu ținutul într-o petrecere, ca șleahticii polonezi, indiferența lățită și cuprinzătoare care te împiedică să vorbești românește, indiferența care ne-a făcut să rămânem în urmă, înscrisă în psihologia poporului român[57]. Lenea și nepăsarea au făcut mai mult rău decât oricare altă stăpânire străină, decât toate valurile rutenismului, pentru că acestea vin din interior, este răul făcut cu mâna proprie, de care au profitat străinii.

Dacă răzeșii din Igești și-au păstrat naționalitatea, portul și limba, obiceiurile și datinile, în condițiile cunoscute ca vitrege, înseamnă că au fost și excepții, că etnia și limba le-au fost mai scumpe decât orice altceva. Și în Igești s-au așezat străini, „meseriași de obârșie galițiană, în cursul stăpânirii austriace. Aceste familii de meseriași străini cu timpul s-au amestecat cu răzeșii români și s-au românizat, trecând în ceata răzeșilor"[58]. Alți străini așezați în Igești au alcătuit categoria „ruptașilor", numiți așa pentru că „făceau ruptoare cu visteria", încheiau o învoială cu stăpânirea moldovenească, plătind birul ca mazilii[59], nu ca țăranii, în sistemul cislei.

Câteva aprecieri despre rolul, locul și soarta răzeșilor și mazililor din Bucovina, cu accent asupra celor din Carapciu și Ceremuș, datorate lui Leon Țopa[60], întregite cu cercetarea lui Dimitrie Țopa[61], asupra satelor Bărbești, Zeleneu, Hlinița, Stănești, Dubăuți și altele, lasă să se întrevadă că s-a mai păstrat și se mai păstrează vechiul filon românesc. O anumită îndoială și unele semne de întrebare se desprind din scrierea, e drept, pe bază de amintiri, a profesorului Leon Țopa în legătură cu aprecierile despre mazili: „Este cunoscut că starea socială de „mazil" („mazilime") înseamnă acei boieri care au pierdut

---

[57] Dimitrie Cantemir, *op.cit.*; aprecieri cu privire la caracterul și însușirile românilor; aprecierile lui Vasile Balș, la Radu Grigorovici, *op. cit.*, pp. 227-229. Despre starea țărănimii, vezi D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, 1996; câteva considerații pe această temă la Ion Cernat, *Cu Iorgu G. Toma despre naționalism și verticalitate*, Editura PIM, Iași, 2004, pp. 21 și urm, cap. I – *Un român într-un Das Volkekonglomerat. Discurs pe scurt de „răutatea străinilor"*.

[58] Simion Reli, *op. cit.*, p. 60.

[59] *Ibidem.*

[60] Leon Țopa, *Răzeșii și mazilii din Bucovina*, Suceava, Septentrion, nr. 6-7, 1992-1993, pp. 15-16.

[61] Dimitrie Țopa, *Românismul dintre Prut și Nistru din fosta Austrie*, Editura Casa Școalelor, 1928.

calitatea politică de a face parte din curtea voievodului și că aceștia se regăsesc ca boieri „maziliți", aflați, în general, în satele răzeșilor unde puteau găsi mai multă libertate și posibilitate de a se reabilita prin fapte de vitejie. Boierul mazilit pierdea drepturile sale de curtean, dar putea să se bucure de libertate în satele răzeșești..."[62].

Ar însemna – după afirmația lui Leon Țopa – că boierii scoși din funcții și demnități – adică maziliți – erau trimiși sau căutau ei a intra în sate răzeșești. Trebuie făcută precizarea că, într-o perioadă mai veche, în secolele XVII-XVIII, intrarea în satele răzeșești, și mai precis pe moșia răzeșească stăpânită în indiviziune, era grea, chiar imposibil de realizat. Satul răzeșesc vechi era o comunitate de rude, străinilor le era anevoie să intre și numai după îndelungate negocieri și preparative o puteau face. Dreptul de protimisis, de care am amintit, putea fi eludat, dar tot era riscant să intri în moșia răzeșească. Astfel, marele boier Iordachi Cantacuzino, nefiind răzeș, a cumpărat părți din moșia răzeșească Ivancăuți „de la unii răzeși ai acestui sat", dar a fost silit să restituie cumpărătura după intervenția celor care aveau drept de cumpărare, după cum aflăm dintr-un document din 26 mai 1757[63].

Boierii mazili aveau moșiile și satele lor, iar dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea îi găsim amestecați cu răzeșii și cu ruptașii, este rezultatul înrudirilor prin căsătorii, prin încuscriri. Au fost cazuri când și boierii stăpâneau moșia în indiviziune, ceea ce a facilitat contopirea dintre cele două categorii sociale.

Mult mai ușor pătrundeau în satele răzeșești cei care căutau de lucru, așezându-se cu casă și masă pe moșia și în satul răzeșesc. „Satele de răzeși, obștile s-au completat cu *nemernici*, cei care au nimerit în sat (de unde și numele, n.n.), cei care au venit din alt sat sau din străini"[64], numiți cu alt termen, venetici.

Caracterizat prin mai mare precizie, recensământul zis rusesc, din 1774, ordonat de mareșalul rus Rumianțev și realizat de dregători români, de ispravnicii ținuturilor și slujbașii acestora, urmărea, în primul rând, numărul birnicilor, pentru a stabili pe ce venituri poate conta Împărăția Rusiei într-o proiectată ocupare și anexare a Moldovei și Țării Românești, ca urmare a războiului ruso-turc dintre anii 1768-1774[65].

---

[62] Leon Țopa, *op.cit.*, p. 16.

[63] Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. V, p. 167.

[64] P.P. Panaitescu, op.cit., p. 179.

[65] Dimitriev și Sovetov, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. III, tom I și II, Academia de Științe a R.S.S. Moldovenească, Chișinău, 1975. Lucrarea cumulează rezultatele recensămintelor din

Autoritățile românești din partea de nord a Moldovei, de la Cernăuți, cunoscând mai exact situația social-economică, au înregistrat satul, felul moșiei și pe stăpânii moșiei. Ei nu folosesc denumirea de sat răzeșesc, ci de moșie răzeșească, știind că satul era locuit de boieri, mazili, ruptași, șleahtici și răzeși, la care se adaugă țăranii dependenți[66]. În ocolul târgului Cernăuți, cu 15 sate și moșii, se află satul Cotul lui Baenschi, unde se află moșia lui Flondor și alți răzeși, cu 17 case, sat mic în comparație cu altele, dar trebuie avut în vedere că este o parte de sat, un cot și, tocmai datorită alcătuirii lui, se poate afirma că e sat răzeșesc, cu stăpânirea în indiviziune, cu părți din părți de sat, care pot fi lucrate chiar de proprietari. Aceeași situație pare să aibă moșia răzeșească din satul Țopeni, cu 16 case, stăpânită de urmașii lui Țopa, care sunt trecuți la categoria ruptași, ceea ce este explicabil, dacă avem în vedere că recensământul urmărea scopuri fiscale.

Ocolul Nistrului cu 11 sate și moșii reține atenția prin satul Horăsăuți, „moșia postelnicului Turculeț și răzeșii, cu 49 de case din care 17 pustii". În satul Cuciurul Mic, „cu moșia dumisale vistiernicul Constantin Sturza și răzeșească, cu 64 case", întâlnim „4 răzeși cu salvovardie (scutiți de bir, fiind înscriși în „garda" organizată de mareșalul Rumiantev, n.n.) și șleahtici (țineau mai mult de mica nobilime poloneză sau română care-i imita pe poloni la îmbrăcăminte) alături de câțiva mazili"[67].

Am arătat deja că ceea ce definește categoria socială a răzeșilor este structura nuclear-genealogică și copărtășia. Răzeșia nu este o funcție, nici titlu dobândit de la domni și voievozi pentru merite militare. Deși au reprezentat o bună perioadă de timp forța militară combatantă a armatelor Moldovei, nu aveau în timp de pace funcția de pază a graniței, cum se susține: „este firesc să se recunoască faptul că voievozii au așezat pe și la aceste hotare (nordul Moldovei – n.a.) populație credincioasă, acordându-i drepturi și numindu-i răzeși"[68]. Pentru paza granițelor, domnii și voievozii Moldovei au creat corpuri speciale de călărași (vezi: *supra*), de străjeri, așa cum sunt recunoscuți în documente locuitorii din ocolul Câmpulungului Moldovenesc sau așa cum, în partea de sud, înspre Buceacul tătărăsc, erau Codrenii.

---

anii 1772-1773 și 1774 pentru toată Țara Moldovei, nu numai pentru partea dintre Prut și Nistru. Știm că dincolo de Prut au fost și sunt „gânditori" pentru o „Moldovă Mare".

[66] Pentru o mai bună cunoaștere a situației social-economice, dar și etnice din zona Cernăuți – dintre Siret- Prut și Nistru – pe care o numesc Bucovina prea ușor cedată, poate fi consultată lucrarea lui Ștefan Bucevschi, *Răzeși, răzeșie în nordul Bucovinei*, în „Almanahul cultural-literar «Țara Fagilor»", 1993, pp. 16-25.

[67] După situația prezentată de Ștefan Bucevschi, *op. cit.*, pp. 20-21.

[68] *Ibidem*, p. 17.

În procesul prefacerilor sociale și al pulverizării vechilor stăpâniri a moșiilor răzeșești, dar și boierești, s-a ajuns la amestecul dintre mazili și răzeși, dar nu se poate susține că „răzeșii care slujeau pe domn ca ostași sau erau numiți în slujbe locale, au fost denumiți mai târziu mazili, adică răzeși cu uric, cu acte de numire și întărire"[69]. După cum îndeobște se recunoaște, mazilii sunt urmașii marilor boieri (cei cu dregătorii), rămași fără funcții, dar cu proprietăți recunoscute pe documente. Este adevărat că termenul mazil s-a generalizat, în sensul că i-a inclus pe toți cei care au fost scoși din rangul sau funcția avută un timp[70].

Cu puține excepții, tot ce însemna „nobilime" românească în Bucovina a depus jurământul de credință față de Împăratul habsburgic: 369 familii de „nobili" din care 142 erau șleahtici, nu neapărat străini, adică poloni, armeni, ucraineni [71]. Alte surse indică 394 de „nobili", în care intră și 11 preoți care au depus omagiul împărătesc, repartizându-i pe categorii sociale [72].

În total au depus omagiul împărătesc:

		în persoană	prin delegat	absenți
din Bucovina dintre	10 preoți	9	1	-
din Moldova dintre	8 preoți	-	1	7
din Bucovina dintre	26 boieri	23	3	-
din Moldova dintre	36 boieri	2	1	33
din Bucovina dintre	92 mazili	88	4	-
din Moldova dintre	16 mazili	10	1	5
din Bucovina dintre	109 răzeși	109	-	-
din Moldova dintre	142 răzeși	142	-	-
Total	**439**	**383**	**11**	**45**

[69] *Ibidem.*

[70] În oiconimul Frunteștii Răzeșești, înscris astfel în 1859, ca sat în comuna Filipeni, jud. Bacău, pe care-l cunosc destul de bine, se află satul Fruntești, ceea ce arată o situație socială deosebită de a satelor din jur, care-i numesc pe răzeșii din Fruntești – mazili. Asemenea sate cu determinativul „Răzeși", „Răzeșești", „Răzeșească", erau (sunt) în Centrul Moldovei: Zahorna Răzeșească – jud. Iași, Rusenii-Răzeși, jud. Bacău, care contrazice originea exclusiv românească a răzeșilor, și Ruseți, cătun al satului Fruntești amintit. Vezi: *Tezaurul toponimic al României*, vol. I, partea I, Editura Academiei Române, București, 1992, p. 434. N. Iorga vorbește de răzeși romașcani, iar Gh. T. Kirileanu de răzeșii din Gârlești în luptă cu logofătul Costache Conachi.

[71] Ștefan Purici, *Elitele sociale din Bucovina (sfârșitul secolului al XVIII.lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 189.

[72] Iancu Cuparencu, *Omagiul Bucovinei*, în „Gazeta mazililor și răzeșilor", Cernăuți, anul I, aprilie 1911, nr. 9, pp. 65-66.

Se observă că lipseşte categoria ruptaşilor şi că elementul răzeşesc include şi pe toţi şleahticii, care, conform tradiţiei, nu puteau fi răzeşi. Unii dintre ei puteau fi români pe cale de a fi deznaţionalizaţi, nu dintr-o „obligaţie", cât din „maimuţăreală". Sunt, de asemenea, evidenţiaţi preoţii şi boierii care au refuzat să depună jurământul de credinţă; au preferat să-şi menţină proprietăţile în Bucovina dar să locuiască în Moldova.

Paralel cu procesul de deznaţionalizare a „nobilimii" româneşti din nordul Bucovinei are loc şi procesul de transfer al proprietăţilor, care, prin vânzare, trec de la boierii români la evrei, polonezi şi armeni[73].

Răzeşii nu apar nici în statistica lui T.V. Stefanelli, alcătuită după surse germane, folosită de Ştefan Bucevschi, din care aflăm că, în partea de nord a Bucovinei, au depus omagiul 224 persoane, din care 67 mazili, 88 ruptaşi şi 69 şleahtici[74].

După aplicarea decretului imperial din 14 martie 1787, care desfiinţa vechile ranguri şi titluri boiereşti avute în Moldova, înlocuindu-le cu titlul de cavaler, baron şi conte, „nobilimea" românească fiind asimilată nobilimii din Galiţia, din vechii mazili, ruptaşi şi şleahtici s-au ales 165 de cavaleri, 6 familii de boieri au primit baronia şi numai una titlul de conte[75]. Vor mai obţine diplome de nobilitate, după ce şi-au descoperit acte doveditoare, şi alţi răzeşi, ruptaşi şi şleahtici, ceea ce face ca, oficial, toţi cei admişi de comisia Lwov să alcătuiască nobilimea, vechile denumiri căzând în desuetudine[76].

La începutul secolului al XIX-lea, „nobilimea" românească din Bucovina era bine reprezentată de boieri şi alţi nobili cu pământ puţin, după cum aflăm din lista moşiilor şi a proprietarilor acestor moşii alcătuită în cadrul Direcţiei guberniale galiţiene din Lwov în chestiunile Bucovinei (Bucovina era al 19-lea cerc administrativ al Galiţiei). Sunt înscrise 266 de localităţi cu proprietarii care sunt persoane fizice sau juridice (Fondul bisericesc, domeniile oraşelor Câmpulung, Rădăuţi, proprietăţile fostelor oraşe domneşti Siret, Suceava şi Cernăuţi). Prin cele 184 titluri de proprietate, fără să fie evidenţiaţi răzeşii, se

---

[73] Ştefan Purici, *op. cit.*; Mihai Iacobescu, *Bucovina şi mitul habsburgic*, în „Codrul Cosminului", Analele Universităţii „Ştefan cel Mare" Suceava, serie nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 193.

[74] Vezi la Ştefan Bucevschi, *op. cit.*, p. 23.

[75] Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească din Bucovina între anii 1775-1861*, Editura Hurmuzachi, Suceava, 1998, p. 67.

[76] Mircea Pahomi, *Boieri şi mazili, nobili bucovineni*, în „Analele Bucovinei", IX, I, Bucureşti, 2002, pp. 70-71.

demonstrează că marea majoritate a proprietarilor mari, mici și mijlocii erau români[77].

Datele înscrise în „Tablou" la rubricile: nume și prenume, boier, mazil, ruptaș, arendaș, moșia (întreagă, 2/3, 1/2, 1/6, 1/8 etc.), locul de trai al proprietarului, pot fi coroborate cu recensământul rusesc și cu cei care au depus omagiul la 1777. Toate concluziile converg spre un singur punct: Bucovina și nordul acestei bucăți de țară a fost românească și, din punct de vedere istoric, nu avem dreptul să renunțăm la acea parte de țară.

Răzeșii din partea de nord a Bucovinei își continuă decăderea lentă, își pierd cu totul vechea importanță militară – Bucovina a beneficiat de 144 de ani de pace –, sunt tot mai mult asemănați țăranilor și, mai grav, satele cu răzeși se rutenizează.

Dacă la 9 iunie 1809 se face apel, prin proclamație imperială, către vitejii și credincioșii locuitori ai Bucovinei, nobili și stăpâni de moșii, *mazili și răzeși, pentru a participa la oastea imperială* în lupta împotriva lui Napoleon[78], după această dată îi întâlnim în calitate de cultivatori ai pământului, lângă țărani.

După ce administrația habsburgică a introdus cultura cartofului, obligând pe cultivatori să semene cel puțin 40 de prăjini de „barabule", aceeași administrație intervine, prin intermediul Consistoriului ortodox de la Cernăuți, pentru aplicarea planului de cultură: „aici în Bucovina și mai ales la locurile cele de munți apropiate, papușoi nu totdeauna rodesc, au trebuit să îndemne *pe locuitori și pe răzeși*, o parte din pământurile lor cu barabule să semene [...] să-și siguriseasc hrana"[79].

Sub pedeapsă „să-l ștrefuiască cu 2 lei care trec la lada săracilor", preoții erau obligați: „când moare un *nobil, mazil sau răzeș*, îndată preotul locului să facă raport la Forum Nobilium de aici și cei din partea Sucevei la judecătoria Districtului de acolo și la Consistoriu"[80].

Și, ca să se confunde tot mai mult cu țărănimea în mijlocul cărora trăiau, răzeșii, cu sprijinul deputaților din Dieta locală, de la Cernăuți (ședința din 31 martie 1864) sunt scutiți de legea recrutației: „comitetul s-a încredințat din cercetările făcute mai înainte, că răzeșii și proprietarii de părți de moșii sunt puși

---

[77] Dumitru Covalciuc, *Boierii, mazilii, ruptașii și alți proprietari de pământ în Bucovina la 1802*, în „Țara Fagilor", Almanah cultural-literar, VIII/1999, pp. 10 și urm. Autorul pune la dispoziția celor interesați un document de primă importanță.

[78] Arhiva parohiei Mitocul Dragomirnei, Registru Inventar 15, Porunci, nr. 137, din martie 1813, ff. 135-137.

[79] *Ibidem*, Porunca nr. 1508, din 25 iunie 1829, f. 130.

[80] *Ibidem*.

într-adevăr în urma tuturor străinilor şi veneticilor [...], că s-a făcut începutul a-i trata în sfârşit pe răzeşi şi proprietarii de părţi de moşii ca oameni" [81].

Căderea răzeşilor, mazililor şi ruptaşilor în valurile slavismului şi rutenismului s-a făcut în tot secolul al XIX-lea, cu toate că „unii dintre dânşii [...] au drepturi nobiliare şi se trag din familii ilustre româneşti, care au jucat un rol însemnat în timpurile trecute în ţările locuite de români"; „o parte mare, însă, din mazilii noştri nu-s de viţă română [...] se trag din familii polone, refugiate în Bucovina"[82].

Adoptarea „hainelor nemţeşti", atitudinea îndeobşte cunoscută în mediile intelectuale din Bucovina – „la cei mai mulţi dintr-înşii te izbeşti de ignoranţă totală împreunată cu o mulţime de defecte, ce rezultă din necultură"[83] –, dar şi lenea şi nepăsarea au dus, în final, la pierderea naţionalităţii.

Analiza lucidă, izvorâtă din cunoaşterea realităţii, a răzeşilor şi mazililor, făcută de analiştii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lasă să se vadă că „s-a dus baba cu colacii", când lucrează altul pentru tine. „Nu-ţi convine agricultura,- dă-te la meserii, şi de nu-ţi convine nici asta, dă-te pe teren intelectual, numai nu sta la umbră, ori tăvălindu-te pe ulişe, oferind trecătorilor un obiect de hulă şi dispreţ"[84].

Constatând cu durere decăderea morală şi materială a răzeşilor, un grup de intelectuali din Bucovina au pus bazele Societăţii mazililor şi răzeşilor, în 1890, cu scopul de a scăpa aceste categorii de români de primejdia înstrăinării. Deşi încercarea lor de redeşteptare a unei conştiinţe amorţite vine târziu, efortul şi rezultatele Societăţii merită toată atenţia. Societatea a avut, începând cu 18 noiembrie 1910, o publicaţie proprie, „Gazeta mazililor şi răzeşilor", în care Dionisie Bejan, consilier şi deputat în Dieta ţării (Bucovina), autorul cărţii „Românii din Bucovina", scrisă cu ocazia Expoziţiunii generale române din 1906, face istoricul „Societăţii mazililor şi răzeşilor din Bucovina". Aflăm din acest „istoric" că „între valea Siretului, Ceremuşului şi a Prutului până la Nistru sunt 52 de sate cu 25.000 suflete de mazili şi răzeşi. Străbunii lor formau odinioară călărimea cea vitează, iar în 1808 au format un corp de miliţie voluntară sub comanda mazilului Mihalache de Calmuţchi, încă mai sunt

---

[81] *Din scrierile lui Dimitrie Dan*, Cernăuţi, 1902, p. 65 (*Documente istorice, Documente şi acte privitoare la istoria răzeşilor şi mazililor din Bucovina*).
[82] Vindex, *Mazilii noştri*, în „Revista politică", nr. 2/1887, p. 2.
[83] *Ibidem*.
[84] *Ibidem*, p. 3.

proprietari și patroni de biserici"[85]. Unii dintre ei, conștienți de propria decădere, voiau școli românești „ca să scăpăm copiii noștri de atâta rusie"[86].

La începutul secolului al XX-lea, răzeși și mazili se mai găseau în trei categorii de sate-comune:

a) comune curat românești: Mușenița, Bănceşti, Botușenița, Gropana, Igești, Ropcea, Bănila Moldovenească, Budeniț, Broscăuțul vechi, Cireș, Davideni și Noua Sulița;

b) comune mixte, răzeși români și țărani ruteni: Mihalcea, Călinești lui Cuparencu, Cernăuți, Țureni, Gogolina și Leucenii Tăutului;

c) comune cu răzeșime rutenizată, dar pe cale de a se deștepta la conștiința originii ei românești: Banila rusească, Ispas, Milie, Vijnița, Zamostie, Carapciu pe Ceremuș, Vileanca, Voloca pe Ceremuș, Văşcăuț pe Ceremuș, Stănești de Jos pe Ceremuș, Stănești de Sus pe Ceremuș, Barbești, Costești, Cabești, Comarăști, Pancea, Jadova, Nepolcăuți, Pedicăuți, Revocăuț, Berhomet pe Prut, Ivancăuți, Hlinița, Valeva, Cuciuru Mic, Verbăuț, Horoșnăuț, Boienciuc, Babin, Vasileu, Sarmușin, Cicău, Culeuț și Repujineț [87].

Alți răzeși trăiau dispersați în sate rutenești, în care trebuie să recunoaștem pe vechii proprietari de părți de moșii și pe rutenii aduși să lucreze moșiile.

În perioada interbelică s-au făcut încercări de a-i trezi la viață națională românească, poate chiar în forță, prin oficiile de românizare și comisarii de românizare. Totul s-a pierdut după 1940 și 1944; parte din românii din Bucovina prea ușor cedată au venit în țară, ca refugiați, urmăriți de ruși, cea mai mare parte a rămas să înfrunte deportările, lagărele, închisorile, desconsiderarea, înjosirea și, în final, deznaționalizarea[88].

Mai sunt răzeși și mazili în regiunea Cernăuți – Ucraina? Și, dacă mai sunt, ce facem pentru ei? Facem suficient, ținând seama de mediul și condițiile în care trăiesc?

---

[85] „Gazeta mazililor și răzeșilor", anul I, nr. 1, 18 noiembrie 1910, pp. 4-5.
[86] *Ibidem*, p. 7.
[87] *Ibidem*, p. 4.
[88] Pentru martiriul Bucovinei în perioada 1940-1944, vezi: Mihai Aurelian Căruntu, *Bucovina în al doilea război mondial*, Editura Junimea, Iași, 2004.

Summary

The research paper entitled „Some thoughts on the social category of *răzeşi* in Bucovina" discusses the social-economic evolution of the *răzeşi* from Bucovina, the north-western part of the Romanian state of Moldova, occupied by the Habsburg Empire in the autumn of 1774.

During the Romanian Mediaeval Ages, the *răzeşi*, considered free peasants or lower rank nobles by the specialised literature, gave the military strength to the state of Moldova. They were present on every battlefield and they were honoured as the most courageous men of the king (*viteji*) in military ceremonies. They were part of the king's cavalry and they were the ones who established the big noble families.

The main feature of this social class – a „middle class" of the Medieval Ages – was the common property right over the land. They all had rights and nobody knew who owned what piece of land. The *răzeşi* lived in villages and they generally worked the land by themselves, but there were many cases when the work was done by dependent peasants (neighbours) living in the same village. This is the reason why we learned about villages entirely inhabited by *răzeşi*, all related, descendants of some elders who established the village, and villages inhabited both by *răzeşi* and peasants who worked the land.

The *răzeşi* paid, like the peasants, all the taxes, having no „noblemen's rights". However, through their economic position and military duties assumed or imposed by the ruler, they were closed to the noble class. They were mentioned in the documents rather late in history, when the dissolution of their property started as result of the contestation of the nobles who eluded the pre-emption right when buying the land. We find them in the second half of the 18th century and the first half of the 19th century occupying some positions as administrators, clerks, priests and witnesses in the trials for establishing the boundaries between the properties.

In Bucovina this social class of *răzeşi* is not recognized. They are considered „mazili", „ruptaşi" or „şleahnici" and they lived nearby the Prut and Nistru rivers. In northern Bucovina, taken over by the USSR in 1940 and now part of Ukraine, there were 50 villages inhabited by the *răzeşi*, according to some historians. Many of these villages became Ukrainian at the beginning of the 20th century.

Many of those considered „mazili", „ruptaşi" or „şleahnici" who were descendants of the *răzeşi* or resulted from a mixing process with the *răzeşi* received, according to the Habsburg laws, the title of knights or a nobility diploma. These titles were worthless considering that they had already lost their properties. The descendants of these „noblemen" were condemned, deported and de-nationalised after the Soviet occupation. Now there we can find only a memory of belonging to the Romanian ethnicity and to a special social class.

YVES DENÉCHÈRE

La France, le Conseil de l'Europe et la Roumanie (1989-1993)

Les relations déjà anciennes que les historiens de l'Université de Iasi et de l'Université d'Angers ont à cœur de poursuivre et développer constituent une première raison de participer à ce volume en l'honneur du Professeur Ioan Ciupercă. Une autre raison est la co-tutelle de thèse de doctorat que nous assurons auprès de Dan Constantin Mâţă qui travaille sur les relations entre la France et la Roumanie dans les années 1960. La compétence reconnue du Professeur Ioan Ciupercă dans le domaine de l'histoire des relations internationales et de l'Europe me pousse à évoquer un thème qui pourra retenir son attention à propos de la période charnière de l'ancrage européen de la Roumanie.

Introduction

Elu président de la République Française en 1981, François Mitterrand s'intéresse surtout à l'Europe à partir des années 1983-1984, années de son grand virage européen. Les événements qui se produisent à partir de 1989 en Europe de l'Est puis en Russie bouleversent la diplomatie française. La chute du mur de Berlin, comme celle du régime de Ceausescu en Roumanie, oblige la France à redéfinir sa politique en Europe centrale et orientale. Après la réélection de Mitterrand en 1988, les principaux protagonistes de la politique européenne de la France sont Roland Dumas, un fidèle du président, ministre des Affaires étrangères et deux femmes au ministère des Affaires européennes : Edith Cresson (1988-1990, avant de devenir Premier ministre en 1991) et Elisabeth Guigou (1990-1993). Cette dernière est depuis 1985 une conseillère écoutée à l'Elysée pour tout ce qui touche aux les questions européennes, notamment pendant la présidence française de la Communauté européenne au second semestre de 1989. Mais d'autres Français, en poste dans les institutions internationales, participent au grand jeu européen du début des années 1990. Jacques Delors, président de la Commission européenne depuis 1985, est

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

reconduit dans ses fonctions en 1989. La même année, une Française est élue Secrétaire général du Conseil de l'Europe : il s'agit de Catherine Lalumière. De Strasbourg, où siège la plus vieille institution européenne (créée en 1949), elle est parfaitement placée pour observer les changements qui affectent l'est du continent. Le Conseil de l'Europe – qui retrouve soudain un regain d'intérêt – apparaît en effet comme un sas pouvant permettre aux Etats qui sortent du communisme de se rapprocher de l'Ouest. La Roumanie, un des pays les plus éloignés de la Communauté, doit emprunter cette voie pour espérer s'arrimer à l'Europe. Il est intéressant de revenir sur l'attitude de la France à son égard dans la période décisive qui va de 1989 à 1993, date de l'adhésion de la Roumanie au Conseil de l'Europe.

S'agissant d'une question d'histoire diplomatique du temps très présent, le recours aux sources classiques de l'historien est difficile, le délai de communication excluant tout accès aux archives publiques nationales ou européennes. Impossible de recourir, par exemple, aux archives du ministère français des Affaires étrangères. En revanche, des dérogations ciblées et argumentées ont permis d'accéder au fonds de la Présidence de la République, notamment aux papiers des conseillers de François Mitterrand. Archives passionnantes qui recèlent de très nombreux indices de la politique européenne de la France. La presse écrite et audiovisuelle est également une source intéressante puisqu'il y a bien entendu une dimension d'histoire des représentations lorsque l'on étudie les relations de la France avec les pays d'Europe de l'est. En plus des ouvrages de mémoires et de souvenirs laissés par les protagonistes[1], nous avons également utiliser un corpus d'archives orales créé *ex nihilo* pour une autre étude[2], en particulier le témoignage inédit de Catherine Lalumière.

I. Une Française à la tête du Conseil de l'Europe

Le 10 mai 1989, l'Assemblée du Conseil de l'Europe élit son nouveau secrétaire général. Pour la Française Catherine Lalumière, l'élection est une

---

* Professeur d'histoire contemporaine. Directeur du Département d'histoire, Université d'Angers – France.

[1] Entre autres : Jacques Attali, *Verbatim*, tome 3 : *1988-1991*, Paris, Fayard, 1995 ; Hubert Védrine, *Les mondes de François Mitterrand. A l'Elysée 1981-1995*, Paris, Fayard, 1996 ; Elisabeth Guigou, *Une femme au cœur de l'Etat*, Paris, Fayard, 2000 ; Jacques Delors, *Mémoires*, Paris, Plon, 2004.

[2] Yves Denéchère, *Ces Françaises qui ont fait l'Europe*, Paris, Audibert, 2007, 287 p.

BCU STRASBOURG

formalité. Seule candidate, elle recueille 104 voix sur 121 votants et devient le neuvième secrétaire général de l'institution. C'est la première fois qu'une femme accède à cette fonction et jamais auparavant un Français n'a occupé ce poste. Pour la presse, la politique européenne de la France trouve là un point d'appui important : certains évoquent même un « verrouillage français » sur les institutions européennes : le socialiste Jacques Delors à la tête de la Commission de Bruxelles et Catherine Lalumière, présentée comme « une fidèle du Président », à Strasbourg. « L'Europe, une dépendance de l'Elysée ? », interroge le quotidien *Libération*[3].

Après des études de science politique et un doctorat de droit public, Catherine Lalumière (née en 1935) entame une carrière universitaire. Arrivée au militantisme politique avec son mari, en 1973 elle adhère au tout jeune parti socialiste issu du Congrès d'Epinay (1971), situant son socialisme, « dans la lignée de Jaurès et de Blum. Et de Mitterrand ». Lors de la campagne présidentielle de 1981, François Mitterrand lui confie un poste de conseiller. Jusqu'à cette date, comme beaucoup de socialistes, elle ne porte pas d'attention particulière à l'Europe : « ni ma formation, ni ma carrière d'enseignante ne me prédisposait à m'intéresser à l'Europe. Jusqu'en 1981, je n'ai eu aucun contact avec les affaires européennes. Je ne m'y intéressais qu'en simple citoyenne, pas davantage »[4].

Dans les premiers gouvernements socialistes de 1981 elle est chargée de la Consommation, comme secrétaire d'Etat puis ministre. C'est là que Catherine Lalumière découvre vraiment l'Europe en représentant la France au Conseil pour le marché intérieur : « Au sein du gouvernement, personne ne se précipite pour représenter la France dans ce conseil. Cela n'intéresse pas le ministre des Relations extérieures Claude Cheysson, ni le ministre délégué aux Affaires européennes André Chandernagor. On pense donc à la ministre de la Consommation, dont les attributions sont très flexibles... »[5] Cela en dit long sur l'intérêt que l'on peut porter à l'Europe au Quai d'Orsay... Pourtant, en mai 1984, dans un grand discours prononcé au Parlement européen juste avant les élections européennes, François Mitterrand avait clairement exprimé qu'il entendait faire de la construction européenne une de ses priorités[6]. Sans doute, le

---

[3] *Libération*, 10 mai 1989, « Catherine Lalumière » ; *Le Monde*, 12 mai 1989, « Conseil de l'Europe. Mme Catherine Lalumière succède à M. Marcelino Oreja au secrétariat général ».

[4] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.

[5] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.

[6] Bino Olivi, *L'Europe difficile*, Paris, Folio Histoire, 2001, pp.288-293.

ministère des Affaires étrangères a-t-il besoin de davantage de temps pour se mettre en mouvement.

Ce désintérêt pour le Conseil du marché intérieur laisse un champ libre dans le domaine de la politique européenne de la France que Catherine Lalumière va désormais occuper bien que cela ne relève pas initialement de ses compétences : « Mon intérêt est immédiat. Chaque conseil est un psychodrame, un jeu d'échecs, un jeu de billard… Il y a incontestablement un côté ludique – alors que l'on traite de choses très sérieuses – qui me plait. Cet épisode me permet d'avoir une expérience supplémentaire et j'acquiers également une certaine réputation au sein des administrations européennes »[7]. Au début août 1984 la situation de Catherine Lalumière est régularisée : elle devient secrétaire d'Etat auprès du ministre des Relations extérieures.

Pour la presse, il apparaît qu'après la présidence française de la Communauté (second semestre 1984), la politique européenne de la France entre dans une ère moins excitante. Catherine Lalumière devra « affronter les problèmes de budget, de quotas et d'excédents viticoles dont le détail passionne moins M. Mitterrand que la réforme des institutions »[8]. Simple secrétaire d'Etat, Catherine Lalumière doit d'abord se faire accepter des services du Quai d'Orsay et des chancelleries européennes : « Il y a vingt ans, il n'y avait pas beaucoup de femmes sur la scène politique européenne. Au début, on me regardait avec méfiance, avec interrogation, avec suspicion même. Mais après cette sorte d'examen de passage, je n'ai pas eu de problème »[9]. Le facteur humain de la diplomatie, que ne renient pas les historiens des relations internationales sensibles à cette dimension « durosellienne »[10], est considéré par Catherine Lalumière comme une de ses composantes fondamentales.

La consultation des archives de la présidence de François Mitterrand montre que Catherine Lalumière a tout à la fois alerter, suppléer et négocier. Elle a alerté le principal décideur de la politique européenne de la France sur les questions essentielles qui ressortaient de ses analyses. Elle a négocié au nom de

---

[7] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.

[8] *Le Monde*, 9-10 décembre 1984, « Mme Lalumière : la mise au net du code de la consommation », « Succession mouvementée au Quai d'Orsay ». Roland Dumas succède alors à Claude Cheysson comme ministre des Relations extérieures.

[9] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.

[10] Robert Frank, « Penser historiquement les relations internationales », *Annuaire Français de Relations Internationales*, 2003, volume 4, p.48.

la France dans deux dossiers de première importance pour la construction européenne : l'élargissement à l'Espagne et au Portugal et l'Acte unique[11].

Après avoir quitté le Quai d'Orsay lors de l'alternance politique de mars 1986, Catherine Lalumière continue à s'intéresser à l'Europe. Elle est en effet vice-présidente de la délégation de l'Assemblée nationale pour les Communautés européennes et en 1987, elle intègre l'Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe. C'est donc à Strasbourg que s'offre à elle une nouvelle opportunité. Le président du groupe socialiste, Karl Ahrens, la convoque un jour dans son bureau et lui parle de la prochaine élection du secrétaire général, qui, compte tenu des rotations entre les groupes politiques, doit revenir à un socialiste. Il la considère la mieux placée pour ce poste en raison de son expérience européenne. « Tout d'abord, je suis plutôt hostile à cette éventualité », raconte-t-elle. « Plusieurs mois après il revient donc à la charge. Cette fois, sur les conseils de mon mari, j'accepte »[12].

Ainsi, au début du mois d'octobre 1988, Catherine Lalumière est désignée comme la candidate des socialistes européens pour le poste de secrétaire général. Pour la presse, la candidature Lalumière « semble inspirée directement par l'Elysée » ou a reçu la « bénédiction de l'Elysée ». La perspective de l'ouverture vers l'Est et la présidence française de la communauté au second semestre 1989 sont présentées comme les raisons de l'engagement de l'exécutif français dans cette affaire. Hubert Védrine – qui est resté aux côtés de François Mitterrand à l'Elysée pendant 14 ans – écrit que pour le président, la France devait assumer un certain nombre de responsabilités internationales ; il cite le secrétariat général du Conseil de l'Europe pour Catherine Lalumière[13]. S'il semble évident que François Mitterrand a eu à donner son approbation, le témoignage de Catherine Lalumière laisse penser que l'idée de sa candidature est plutôt venue des socialistes européens.

Le 5 mai 1989, le Conseil de l'Europe fête ses quarante ans d'existence. Alors que la CEE compte 12 membres et n'envisage pas à court terme d'autres élargissements, le Conseil de l'Europe, avec ses 23 membres[14], apparaît de plus en plus comme une institution permettant d'offrir des mécanismes de compensation. Pour Mitterrand, qui s'adresse à l'Assemblée à Strasbourg : « le

---

[11] Voir : Yves Denéchère, *Ces Françaises... op. cit.*, pp.107-116.

[12] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.

[13] Hubert Védrine, *Les mondes de François Mitterrand... op. cit.*, pp.752-753.

[14] Outre les Douze de la CEE : Autriche, Chypre, Finlande, Islande, Liechtenstein, Malte, Norvège, San Marin, Suède, Suisse et Turquie.

moment est venu d'établir entre les deux Europe, hors de toute définition préalable, des liens plus forts et nouveaux ; c'est devenu possible par une évolution qui va dans le sens de la liberté, voulue par les créateurs de votre institution »[15]. Pour ce faire, est créée une instance de coopération entre l'Europe des Douze et celle des Vingt-trois. Quelques jours plus tard, Catherine Lalumière est élue secrétaire général.

En terme de pouvoirs, le secrétaire général du Conseil de l'Europe dispose d'une marge de manœuvre très limitée. Jean-Louis Burban identifie deux conceptions possibles de cette fonction : une conception restrictive dans laquelle le secrétaire général n'a qu'un rôle administratif ; une conception extensive dans laquelle il est un homme – une femme – politique qui prend des initiatives, qui peut offrir ses bons offices, se fait le porte-parole de l'organisation, etc.[16] Lorsqu'elle évoque la possibilité de « donner des impulsions », c'est bien à cette seconde conception que se réfère Catherine Lalumière : être à l'échelle de l'Europe ce que peut être le secrétaire général de l'ONU à l'échelle du monde. Son expérience gouvernementale et parlementaire et sa connaissance des arcanes européens sont ses meilleurs atouts. Le contexte de la *perestroïka* et de la *glasnost* soviétiques des années Gorbatchev est aussi un élément favorable à une nouvelle dimension, à un nouveau rôle de la vieille institution.

II. Le soleil se lève à l'est : le renouveau du Conseil de l'Europe

En ce mois anniversaire de mai 1989, le Conseil de l'Europe affirme plus que jamais que les droits humains constituent l'identité européenne. Le jour même de l'élection de Catherine Lalumière, Lech Walesa, le chef de l'opposition polonaise, vient recevoir le prix européen des Droits de l'homme. Dans son discours, la secrétaire générale indique nettement sa position : « Quand il s'agit des droits de l'homme, je n'aime pas l'eau tiède »[17]. Le Conseil, qui ne s'occupe ni d'économie, ni de coopération politique, mais plutôt des domaines culturels et sociaux, est une référence en matière de droits humains et entend le rester. Les pays membres sont tenus de respecter les règles démocratiques et les libertés individuelles placées sous le contrôle de la Commission et de la Cour européenne des Droits de l'homme rattachées au Conseil.

---

[15] Discours de François Mitterrand du 5 mai 1989 au Conseil de l'Europe, Strasbourg.
[16] Jean-Louis Burban, *Le Conseil de l'Europe*, Paris, PUF, 1993, pp.48-49.
[17] Discours de Catherine Lalumière du 10 mai 1989 au Conseil de l'Europe.

BCU LAUSANNE UNIL LIBRARY

Mais un autre dossier va s'imposer à la nouvelle secrétaire générale très vite : « La période qui va de 1989 à 1994 va me permettre de voir de très près et de participer aux bouleversements qui transforment le visage de l'Europe : chute du mur de Berlin, réunification allemande, transitions dans les pays de l'Est, fin de l'URSS, etc. »[18]. Déjà depuis 1988, la Hongrie et la Pologne demandent à adhérer au Conseil de l'Europe. Celui-ci doit donc se préparer, sinon à les accueillir en tant que membres, du moins à s'ouvrir à ces pays. Après une année de négociation, le Conseil leur propose un statut d'invités permanents (ou invités spéciaux) à Strasbourg, qui leur donne droit de parole à l'Assemblée. Tous ces pays, très demandeurs de consultations juridiques au moment où ils refondent leurs législations, souhaitent également adhérer à des conventions internationales qui lient les membres du Conseil en matière d'environnement, de lutte contre le SIDA, de dopage des sportifs, etc. Par ailleurs, Gorbatchev exprime l'idée d'une « maison commune » européenne. Ce n'est pas pour rien s'il a choisi l'Assemblée du Conseil de l'Europe pour s'exprimer à Strasbourg le 6 juillet 1989 plutôt que le Parlement européen qui l'avait également invité. Pour Catherine Lalumière, le Conseil de l'Europe a un rôle spécifique à jouer dans le rapprochement Est-Ouest : « La Communauté européenne ne peut avoir qu'une action économique. Je ne sous-estime pas son rôle, mais l'essentiel n'est pas l'économie. L'évolution dans les pays de l'Est dépend d'abord d'une bataille d'idées. Pour cela, le Conseil de l'Europe, qui s'occupe de droits de l'homme, de culture, de démocratie, est l'interlocuteur indispensable »[19].

Pourtant, la Communauté, qui est dans une phase très active de préparation du grand marché, entend bien participer à ce rapprochement. Quelques jours après la visite de Gorbatchev, la nouvelle instance de coopération entre la Communauté et le Conseil de l'Europe se réunit pour la première fois à Paris. Il regroupe le président du Conseil des ministres du Conseil de l'Europe, M. Stoltenberg, la secrétaire générale, Catherine Lalumière, le président de la Commission européenne, Jacques Delors et le ministre des Affaires étrangères de la France qui préside la communauté, Roland Dumas[20]. Trois Français donc pour évoquer les relations avec l'Est de l'Europe. Selon Jacques Delors, Catherine Lalumière « a fait un très bon travail et méritoire dans des conditions difficiles alors que la Communauté avec les grands traités était en pleine

[18] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.
[19] *Le Monde*, 7 juillet 1989, « L'étape européenne de M. Gorbatchev à Strasbourg ».
[20] *Le Monde*, 13 juillet 1989, « Les Douze renforcent leurs contacts avec l'Est ».

progression. Chaque année, nous tenions une réunion commune avec le Conseil de l'Europe qu'elle préparait très bien, dans les domaines qui étaient les siens »[21].

La comparaison du Conseil de l'Europe avec la CEE puis l'UE est un élément qui complique la tâche de la secrétaire générale. Sans argent, le Conseil de l'Europe est bien désarmé. Son image se brouille avec celle de la Communauté : pour évoquer une réunion des parlementaires du Conseil de l'Europe ou une session du parlement de la CEE, la télévision française présente les mêmes images ! Il faut dire qu'à Strasbourg, le bâtiment du Conseil de l'Europe héberge une fois par mois le Parlement européen pour ses séances plénières... Mais la complémentarité entre les deux Europe est de plus en plus forte. La secrétaire générale envisage le Conseil comme « une sorte de sas de dépressurisation entre les pays de la CEE et les autres pays européens, de l'Ouest comme de l'Est »[22].

En revanche le contexte de l'ouverture à l'Est favorise l'action de la secrétaire générale. « J'ai d'autant plus de liberté et d'indépendance pour agir », explique-t-elle, « que les gouvernements nationaux, et notamment celui de la France, sont assez déboussolés par tout ce qui se passe »[23]. En accueillant les pays « invités spéciaux » lors de la rentrée 1989, elle définit l'objectif du Conseil ainsi : « Dépasser le cadre actuel des démocraties occidentales et aller vers l'est, au fur et à mesure de l'évolution politique. Le dégel à l'Est est à la fois un défi et une chance pour le Conseil. Je souhaiterais que durant mon mandat l'un de ces pays entre dans notre organisation. Cela constituerait un virage historique »[24].

Mais pour la France, le Conseil de l'Europe ne semble pas un élément déterminant de sa politique européenne. Lorsqu'il lance son idée d'une confédération européenne à la fin de l'année 1989, François Mitterrand oublie le Conseil de l'Europe. Deux ans plus tard, Catherine Lalumière estime que peu à peu – grâce à ses efforts peut-être – le Président français revient vers la vieille institution : « Pendant plusieurs mois il est vrai que la France a semblé considérer qu'il fallait imaginer une organisation nouvelle pour répondre aux besoins des pays d'Europe centrale et orientale. [...] J'observe que récemment le Président de la République a un peu évolué, il a dit qu'on avait besoin d'un

[21] Témoignage de Jacques Delors, entretien avec l'auteur, 1er février 2005.
[22] *Le Monde*, 13 juillet 1989, « Les Douze renforcent leurs contacts avec l'Est ».
[23] Témoignage de Catherine Lalumière, entretien avec l'auteur, 5 avril 2003.
[24] *Libération*, 8 septembre 1989, « Lalumière ouvre ses portes à l'Est ».

Conseil de l'Europe aux compétences élargies qui serait le creuset, le mot est important, de la future confédération européenne »[25].

Effectivement, quand il vient inaugurer le palais des Droits de l'homme à Strasbourg en mai 1992, François Mitterrand semble redécouvrir le Conseil de l'Europe, mais il précise que toutes les institutions existantes doivent avoir leur mot à dire sur le concept de confédération : le Conseil de l'Europe n'est donc pas privilégié[26]. On ne peut s'empêcher de penser qu'il y a là comme une occasion manquée. Pourquoi ne pas « profiter » de la présence d'une Française au secrétariat général pour « utiliser » au mieux le Conseil de l'Europe ? Lorsqu'en novembre 1992, Boris Eltsine indique à Catherine Lalumière qu'il souhaite l'adhésion de la Russie au Conseil de l'Europe, aussitôt la secrétaire générale prévient François Mitterrand, via Elisabeth Guigou, de cette « candidature » encore confidentielle[27]. Voilà une preuve supplémentaire de l'intérêt pour la France d'avoir une Française à Strasbourg.

Lorsqu'en 1993, se pose la question de la candidature de Catherine Lalumière à un second mandat au secrétariat général, le Président de la République et le gouvernement de cohabitation dirigé par Edouard Balladur apportent leur soutien. Alors que Jacques Delors termine sa troisième et dernière présidence de la Commission européenne, la conservation de ce poste européen pour une Française revêt une certaine importance. De l'avis général, elle a été une bonne secrétaire générale à un moment décisif pour le Conseil de l'Europe. Dans tous nos entretiens réalisés auprès de femmes et d'hommes politiques français, chaque fois qu'est évoqué le nom de Catherine Lalumière, c'est toujours d'une manière très positive. Pierre Pflimlin, qui fut président de l'Assemblée consultative du Conseil de l'Europe de 1963 à 1966, indique : « Il a fallu attendre les bouleversements survenus en Europe centrale et orientale en 1989 et 1990 pour que le Conseil de l'Europe s'inscrive de nouveau en avant-garde dans le cours de l'histoire. Son secrétaire général, Catherine Lalumière, sut saisir les opportunités qui s'offraient en pratiquant une politique d'ouverture à l'Est »[28].

---

[25] *Le Monde*, 26 novembre 1991, « Un entretien avec Mme Lalumière : "le Conseil de l'Europe doit acquérir un poids politique" ».

[26] Discours de François Mitterrand pour l'inauguration du palais des Droits de l'homme, Strasbourg, 4 mai 1992.

[27] AN (Archives Nationales) 5 AG 4 / 12384, note d'Elisabeth Guigou au président Mitterrand, 12 novembre 1992.

[28] Pierre Pflimlin, *Mémoires d'un Européen*, Paris, 1991, pp.325-326.

Le résultat du vote à bulletins secrets, le 12 avril 1994, est très serré. Catherine Lalumière obtient 109 voix, mais 113 se sont portées sur le candidat libéral suédois Daniel Tarschys. La majorité étant fixée à 112, celui-ci est donc élu. A première vue, les choses sont claires. C'est sans compter les divisions des Français. Plusieurs représentants de la majorité gouvernementale, ont fait défection, refusant de voter en faveur d'une socialiste, en dépit des consignes venues de Paris : « C'est le comble de la stupidité d'avoir ainsi privé la France d'un poste international important pour des questions de politique interne… »[29].

III. La politique roumaine de la France autour de la visite officielle de François Mitterrand en Roumanie (avril 1991)

Il ne semble pas utile de revenir ici en détails sur l'effet de la révolution roumaine de 1989 sur les Français. On sait qu'ils (re)découvrent alors une Roumanie francophone qu'ils avaient oubliée. De même des études ont montré de quelle manière s'est recomposée l'image de la Roumanie en France à travers les reportages de télévision montrant les orphelinats roumains, la détresse économique du pays, etc.[30] Dans l'euphorie immédiate provoquée en France par la chute de Ceausescu, le ministre français des Affaires étrangères, Roland Dumas, est le premier chef d'une diplomatie occidentale à se rendre en visite à Bucarest (décembre 1989). Ensuite, l'évolution des relations diplomatiques entre les deux Etats au début des années 1990 est sujette aux soubresauts de la politique intérieure roumaine et une certaine prudence est de mise du côté français. L'année 1991 est à cet égard une année charnière que les archives de la Présidence de la République française permettent d'éclairer. Là encore, le Conseil de l'Europe joue un rôle important de sas pour la Roumanie dans son rapprochement vers l'Ouest.

Le 1er février 1991, la Roumanie obtient le statut d'invité spécial au Conseil de l'Europe, après un premier refus au mois d'octobre 1990. Il faut dire que les événements qui se sont déroulés du 13 au 15 juin 1990 – appelés « descente des mineurs à Bucarest » - ont laissé en France et plus généralement en Europe, une très mauvaise impression sur la capacité de la Roumanie à installer une véritable

---

[29] *Libération*, 13 avril 1994, « Echec de Lalumière au Conseil de l'Europe » ; *Le Monde*, 13 avril 1994, « M. Tarschys remplace Mme Lalumière comme secrétaire général du Conseil de l'Europe ».

[30] Voir notamment Lucian Boia, *La Roumanie, un pays à la frontière de l'Europe*, Paris, Belles Lettres, 2003 et Ion-Mihnea-Tudor Dinu, *Les relations de la Roumanie avec les pays voisins après 1989*, Paris, L'Harmattan, 2000.

démocratie. Que ces événements soient considérés comme une tentative de coup d'Etat de certains opposants contrée avec de regrettables bavures par la population (thèse officielle) ou comme une brutale répression de l'opposition organisée par le pouvoir en place, la presse française insiste sur l'instabilité de la Roumanie et préconise de prendre de grandes précautions dans les rapports à établir avec elle[31]. Le 7 février 1991, la secrétaire générale du Conseil de l'Europe, Catherine Lalumière, est à Bucarest. Elle estime que « depuis le mois de juin [1990], la Roumanie a fait beaucoup de progrès et que le processus de démocratisation a repris. Beaucoup de choses se sont éclaircies ». Pour autant, l'adhésion de la Roumanie au Conseil de l'Europe n'est pas acquise : elle devra « organiser des élections locales, législatives et élaborer une constitution », le pays doit donc faire « d'autres progrès pour devenir membre à part entière du Conseil de l'Europe »[32].

A Paris, le ministère des Affaires étrangères s'occupe des relations nouvelles à établir avec la Roumanie. L'Europe qu'envisage la ministre déléguée aux Affaires européennes, Elisabeth Guigou, n'est pas cadenassée à Douze Etats membres et l'évolution politique dans l'Est du continent offre de nouvelles dimensions. Mais il semble y avoir une nette différence d'appréciation entre les diplomates du Quai d'Orsay et la ministre, notamment à propos d'un projet de traité bilatéral entre les deux Etats. La préparation de la visite officielle du président Mitterrand en Roumanie en avril 1991 montre l'étendue du désaccord.

Dans une longue note, Elisabeth Guigou défend ses positions contre celles des services diplomatiques français[33]. Démontant point par point les arguments hostiles de la direction d'Europe du Quai d'Orsay qui lui paraissent peu convaincants, elle plaide pour la Roumanie. Quand les diplomates soulignent que « la Roumanie a signé un traité avec l'URSS en premier », Elisabeth Guigou n'y voit rien de contradictoire avec un traité français : « Est-ce infamant ? Quand on a vu le traité germano-russe ! ». Elle rejette également l'idée selon laquelle un traité franco-roumain pourrait « vexer la Tchécoslovaquie avec qui on négocie un traité », en proposant de signer au plus vite avec Prague. Enfin, la ministre répond au principal argument des diplomates français : « le contenu du projet est mauvais ». Même si c'est le cas, cela peut ne pas être un obstacle puisque « hier, le ministre roumain [Adrian Nastase] m'a dit *qu'il acceptait tout ce que nous*

---

[31] *Le Monde*, « Roumanie : deux rapports sur les événements de juin », 31 janvier 1991.
[32] *AFP*, 8 février 1991, « Roumanie : visite de Mme Catherine Lalumière ».
[33] AN 5 AG 4 / 6619, note d'Elisabeth Guigou à Jean-Louis Bianco, 10 avril 1991.

voulions sur le contenu et *qu'il était prêt à envoyer à Paris des négociateurs pour boucler en deux jours* (sic) ». Elisabeth Guigou préconise de le prendre aux mots : « donnons-leur un projet analogue au traité franco-polonais et nous verrons bien. S'ils l'acceptent sans discuter, je ne vois pas ce qui nous empêche de boucler d'ici la visite [de Mitterrand en Roumanie] ». La conclusion de la ministre résume le différend qui existent entre les politiques et les diplomates français et y voit une résurgence du passé : « Bref, de mes conversations avec la direction d'Europe, je retire le sentiment que c'est plutôt la vieille réticence à l'égard des Roumains (qui sont encore communistes !) qui ressort. Bref, on en ferait trop pour eux ». Selon la ministre il faut rectifier l'attitude de la diplomatie française car le Président Mitterrand n'est pas sur cette ligne ; dans quelques jours, il sera à Bucarest et « on ne peut pas opposer au Roumains seulement un refus de principe à huit jours de la visite du Président »[34]. Ce document montre bien la différence d'approche entre les responsables politiques français et les diplomates d'un Quai d'Orsay qui apparaît comme sclérosé, prisonnier de ses schémas antérieurs et ayant des difficultés à suivre le mouvement initié à l'est du continent.

La visite officielle de François Mitterrand en Roumanie se déroule les 18 et 19 avril 1991. Le président de la République Française est le premier chef d'Etat occidental à entreprendre une telle visite dont les nombreuses ambiguïtés sont relevées par les observateurs. Les questions posées sont les suivantes : comment rappeler les dirigeants roumains à leur devoir démocratique sans jouer au donneur de leçon ? Comment exprimer son soutien à la Roumanie sans paraître cautionner la politique de l'équipe au pouvoir ?[35] Les médias relatent l'accueil reçu par le président et notamment les manifestations des opposants au régime et l'absence de liesse populaire[36]. Il faut toute l'habileté politique et diplomatique de Mitterrand pour faire passer le message d'une nécessaire démocratisation : « Il faut hâter la démarche démocratique, chasser loin de nous les autoritarismes, la domination d'un parti sur les autres ». Seul le quotidien communiste *L'Humanité* fait entendre un son un peu différent en insistant sur le caractère

[34] AN 5 AG 4 / 6619, note d'Elisabeth Guigou à Jean-Louis Bianco, 10 avril 1991.
[35] *Le Monde*, « M. François Mitterrand à Bucarest les 18 et 19 avril. Les ambiguïtés d'une visite présidentielle », 18 avril 1991 ; « Accueilli par des manifestants de l'opposition, M. François Mitterrand demande à M. Iliescu de hâter la démarche démocratique », 20 avril 1991.
[36] *FR3* 19/20, 19 avril 1991.

démocratique des élections qui ont porté au pouvoir Ion Iliescu et le Front de Salut National[37].

En ce qui concerne l'Europe, Mitterrand est très clair : « nous sommes attachés, nous Français, à rétablir une évidence, la Roumanie est en Europe et nulle part ailleurs ». Il s'engage à soutenir la conclusion d'un accord d'association entre Bucarest et la CEE et à faciliter l'intégration de la Roumanie dans la future confédération européenne qu'il appelle de ses vœux. D'ores et déjà, il est acquis qu'un consulat roumain s'installera à Strasbourg, siège du Conseil de l'Europe ; que la Roumanie participera pour la première fois au sommet (le 4e) de la francophonie de Paris en octobre. Sur le plan diplomatique, le résultat le plus tangible de cette visite est l'échange de lettres d'intention entre Roland Dumas et Adrian Nastase qui officialise la volonté des deux Etats d'entamer des discussions pour la conclusion d'un traité d'amitié, de solidarité et de coopération. Par ailleurs, plusieurs accords, notamment sur des échanges de jeunes, la création d'un institut franco-roumain de gestion... Le 19 avril, à Iasi, François Mitterrand et Ion Iliescu inaugurent symboliquement le centre culturel français qui doit s'installer dans la villa Racovita, à proximité de l'université Alexandru Ioan Cuza.

Le « traité d'entente amicale et de coopération » est signé le 20 novembre 1991, à l'occasion du quatrième sommet de la francophonie (19-21 novembre) au cours duquel François Mitterrand salue l'arrivée de la Bulgarie et de la Roumanie dans le cercle francophone. Les journaux télévisés français insistent sur cette nouveauté : Dan Haulica, ambassadeur de Roumanie en France indique qu'après une « longue attente », la Roumanie va pouvoir trouver des structures d'entraide et s'arrimer davantage à l'ouest grâce au monde francophone[38]. Ion Iliescu et Adrian Nastase, présents à Paris, signent le traité avec François Mitterrand, Edith Cresson (premier ministre) et Roland Dumas. Les circonstances mêmes de cette signature (pas de visite tout exprès du président roumain) indiquent la volonté de la France de ne pas s'engager trop avant avec la Roumanie, malgré les dénégations du porte-parole de l'Elysée. En effet, le traité n'est pas comparable à ceux signés antérieurement avec la Pologne, la Hongrie et la Tchécoslovaquie qui prévoyaient de favoriser l'accès de ces pays à la CEE. Vis-à-vis de la Roumanie, la France s'engage seulement à appuyer la conclusion d'un accord d'association entre Bucarest et la Communauté.

---

[37] *L'Humanité*, « Démocratie sans modèle », 20 avril 1991.
[38] *A2* midi 2 et *FR3* 19/20 du 19 novembre 1991.

L'impression la plus répandue est celle d'une France qui souhaite ménager la Roumanie, l'ancrer à l'Europe mais qui attend toujours une évolution significative du pouvoir exercé par Ion Iliescu[39]. La spécificité roumaine est mise en lumière quelques jours plus tard lorsque la Pologne, après la Hongrie et la Tchécoslovaquie, devient membre du Conseil de l'Europe. Le « contrat » de Catherine Lalumière portant sur l'adhésion d'un pays d'Europe de l'est avant la fin de son mandat est donc largement dépassé.

Le lendemain de la signature du traité franco-roumain, une nouvelle constitution est présentée à Bucarest. Elle est approuvée par référendum par le peuple roumain le 8 décembre 1991. Il s'agit là d'un pas décisif vers une plus grande reconnaissance internationale et une normalisation des relations entre la Roumanie et les autres Etats européens ; évolution confirmée lors des élections de 1992. Peu à peu, mais très lentement, l'image de la Roumanie change. Selon Elisabeth Guigou, il est normal que la France fasse en sorte que la Roumanie ne soit pas oubliée par la Communauté européenne. La position des politiques l'emporte sur les considérations traditionnelles des diplomates du Quai d'Orsay. Ceux-ci d'ailleurs semblent également évoluer. L'ambassadeur de France à Bucarest, Renaud Vignal, estime que les tâtonnements démocratiques de la Roumanie sont à relativiser au regard des soubresauts révolutionnaires et politiques connus par la France pendant deux cents ans[40]. Il rejoint en cela des mots prononcés par Mitterrand lors de son voyage à Bucarest en avril 1991.

Epilogue

Après sa ratification par le Parlement français le 1er juillet 1992, le 21 octobre suivant, le traité d'entente amicale et de coopération signé en novembre 1991 entre en vigueur[41]. Alors que des Etats récemment créés ou recréés deviennent membres à part entière du Conseil de l'Europe, en 1992, en 1993 la Roumanie doit encore patienter... Selon Adrian Nastase, devenu président de la Chambre des députés, la Roumanie doit encore offrir des preuves de sa bonne volonté pour être reçue dans les organismes européens : elles doit « mériter sa

---

[39] *Le Monde*, « La signature d'un accord de coopération entre Paris et Bucarest : un traité pas comme les autres... », 22 novembre 1991.

[40] Cité par Florence Deloche, « La France et l'élargissement à l'Est de l'Union européenne », *Les Etudes du CERI*, n°46, octobre 1998, p. 30.

[41] Décret n°92-1214 du 12 novembre 1992 portant publication du traité d'entente amicale et de coopération entre la République Française et la Roumanie, signé à Paris le 20 novembre 1991.

place en Europe ». Il faut attendre le 28 septembre 1993 pour que l'Assemblée du Conseil de l'Europe se prononce en faveur de l'adhésion de la Roumanie, en motivant ainsi sa position : « le Conseil de l'Europe sera plus efficace pour obtenir des améliorations en Roumanie si ce pays est membre de l'organisation »[42].

[42] *Le Monde*, « Afin de favoriser le processus de démocratisation, le Conseil de l'Europe accepte l'adhésion de la Roumanie ».

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ION CERNAT

Sic erat in fatis!

Acum, când îl omagiem pe Profesorul Ciupercă, omagierile fiind, între altele, clipe de bilanț, îmi amintesc cu plăcere că am fost martor la o discuție între Domnia-Sa și colegii mai tineri, care, cu oarecare nedumerire admirativă, firește, măsurau ritmul alert de elaborare a unor lucrări de referință din domeniul de cercetare al maestrului, căruia i se adresau în totală și nedisimulată deferență cu formula „Coane Iancu", ca unui boier venit la Iași să-l vadă pe Vodă. Profesorul, gustând din paharul cu „Frâncușă", niciodată refuzat, rar depășit, privit ca motiv de discuție, de dezlegare a gândurilor, jovial, destins, înclinat spre șiretenie, făcea remarca, ca să se știe, că omul până la 60 de ani acumulează, după care vine vârsta marilor elaborări, încheieri și sinteze. N-am vrut să tulbur măreția clipei care putea căpăta, vorba lui Topârceanu, „măreție de simbol", continuând acum gândul ce m-a stăpânit atunci: Profesorul Ciupercă, prietenul meu, a fost condamnat, în mod fatal, să reușească, deoarece el, asemenea altora, face parte din stirpea învingătorilor, a celor care au primit de la înaintași un „Testament" care trebuia îndeplinit, prin răzbunarea unor lungi secole de stagnare, de neputințe, de jigniri și înfrângeri.

Cine, asemenea Profesorului Ciupercă, a învățat din pruncie „blestemul biblic, cu sudoarea frunții" – și câți, Doamne, or fi fost ocoliți de această experiență? – având drept pavăză și scut „universala boltă albastră", acela decantează și-n somn durerile lumii, duce poverile înaintașilor, receptând cu ochiul interior bucuria devenirii, fără să fi uitat foșnetul salcâmului din fața casei și, în toamnele domoale, mai aude cum se coace via-n coastă.

Oare te poți considera un norocos dacă te-ai desprins din lumea mirifică a satului cu nostalgii și veșnicie, evocată de scriitori și istorici, din rândurile acelei clase țărănești, care măsura lumea după mereu neîndestulătorul ei pământ, invocată în discursuri politice, elogiată la Academie, neîntrebată și nechemată

decât rar şi de nevoie la treburile Ţării, căreia i-a dat şi sânge şi nume? În măsura în care nu mai suntem idilici şi acceptăm un tradiţionalism naţional, în locul celui agresiv şi păgubos, se poate răspunde afirmativ, chiar dacă desprinderea de lumea satului s-a făcut, ca în orice facere nouă, în chinuri.

Generaţia născută în război, în foamete şi frică, supusă unui nou experiment, a monopolizat, alături de cei veniţi de pe front schilodiţi, mutilaţi, radicalizaţi (aşteptau o schimbare ca după marile evenimente!), suferinţa lângă care s-au adăugat speranţa şi promisiunile, altfel suferinţa s-ar fi transformat în disperare.

Ieşirea din universul satului, şi Bălueşa Coloneştilor din judeţul Bacău nu face excepţie, nu se putea face decât prin şcoală – era o credinţă adânc înrădăcinată – , când se deschisese calea şi pentru alte profesii în afara celei de învăţător ori preot. Adolescentul Ioan Ciupercă se angajează pe un alt culoar al devenirii, în condiţiile în care ofiţerimea nu mai constituia o castă. Era nevoie, în plin război rece, de un corp ofiţeresc pregătit în licee şi şcoli militare, moment ce marchează renunţarea la a-i îmbrăca în uniforma militară numai pe cei care ştiau să execute. Nu era o noutate: într-o lume cazonă, de comandă, uniforma militară era atractivă, era altceva decât „pufoaica", şi nu era de mirare că acum cincizeci de ani, lumea întorcea capul după noile uniforme care nu mai semănau leit cu cele ruseşti.

Regimul reuşise să creeze două lumi paralele: o lume a tăcerii, a închisorilor, a lagărelor, a Canalului, a pedepselor nepedepsite, a execuţiilor, a delaţiunii şi trădării, o lume a duşmanului de clasă real sau potenţial, şi o lume a politrucilor, securiştilor, a propagandei, a îndoctrinării, a vigilenţei revoluţionare, care te putea trimite, sub acuzaţia gravă de atentat la ordinea de drept, ca duşman al regimului democrat-popular, pentru o perioadă nedeterminată, în lumea celor fără de speranţă.

Maşina reprimării l-a prins între roţile sale şi pe prietenul Ioan Ciupercă, înainte cu două luni care mai rămăseseră până la absolvirea Şcolii Militare de la Sibiu, când urma să fie avansat locotenent. Cum s-a putut întâmpla? Atunci, în anul 1960, se putea întâmpla, chiar dacă, instinctiv, lumea se adaptase la sistem, prin disimulare şi din spirit de conservare, prin dezvoltarea unei vigilenţe a tăcerii, prin controlul gesturilor şi vorbelor. Dar nu era suficient. Răutatea, ranchiuna, invidia, josnicia, ascunse sub masca apărării purităţii de clasă şi a vigilenţei revoluţionare, de fapt o răzbunare pe neputinţa propriilor progenituri, l-au făcut pe un oarecare să trimită, acolo unde trebuie, o reclamaţie bine ticluită, şi tot ce plănuise Ioan Ciupercă prin sacrificiu, disciplină şi învăţătură s-a năruit ca un castel de nisip. Cei care au făcut cercetarea, vigilenţi şi ei cu duşmanul, n-au ştiut că ţăranul român n-a avut timp de politică; dacă nu era la plug, era la război!

Că putea fi atras de ideea de a avea un pogon de pământ în plus, nu încape îndoială, dar de aici până la a face din fiecare țăran un legionar, e cale lungă.

Mecanismul reprimării dușmanului de clasă, a celui care a vrut să adoarmă vigilența clasei muncitoare, nu se limita la a te da afară pur și simplu. Erai demascat în fața colegilor, prietenilor, profesorilor, superiorilor, erai umilit, terfelit, declarat dușman, degradat, dezbrăcat de uniformă și trimis acasă. Iată de ce am fost foarte surprins să-l văd în cadrul ușii de la cămăruța sărăcăcioasă, în care îmi pregăteam bacalaureatul, pe prietenul Ciupercă într-un trening și cu tenișii. Din privirea lui am înțeles toată tragedia: nu mai merita uniforma nici cât să vină până acasă, noroc de echipamentul sportiv, câștigat la un concurs de gimnastică. Apropo, mai poate Profesorul Ciupercă să facă echerul stând în mâini pe bancă?! Un lucru e sigur: vigilența revoluționară a lipsit armata română de un ofițer superior înzestrat cu inteligență, clarviziune, cunoștințe, gândire limpede și logică, capabil să stabilească prioritățile și să urmărească scopurile în condițiile eliminării nesemnificativului, fără ignorarea amănuntelor. Cu siguranță, a avut un model atunci când și-a făcut planul de a fi ofițer în cadrul Marelui Stat Major.

Mi-l amintesc, stând la masa plină cu cărți de școală, că era îngrijorat, deprimat, rușinat, dar nu învins. La 20 de ani nu poți fi un învins: o poți lua de la început, dacă se consideră că ai ajuns la un capăt. Cred că l-a speriat mai mult, pe moment, nedumerirea mea, concretizată în întrebarea, altfel firească: „Nelu, ce-i cu tine?". Știam, din experiența altor reprimați, că nu se încheie calvarul cu umilința, cu închisoarea, cu datul afară, cu demascarea, rămâneai mereu în vizor, și am stabilit împreună că cel mai bine, în situația dată, era să-ți pierzi urma, să te dai la fund, să nu se mai audă de tine, să faci o muncă „de jos", la deratizare, asemenea profesorului Petrini, pentru ca cei de sus să poată fi împăcați și cu orgoliul satisfăcut. Îmi amintesc că i-am spus ca, înainte de a intra în anonimat, să treacă pe la tatăl meu, învățătorul Virgil Cernat, pentru un sfat bun; deși școala, ca profesor necalificat, nu era o soluție, pentru că te punea în ochii lumii.

După o matură chibzuință a ales drumul Banatului, unde, la Gătaia, avea un unchi, om așezat, fără copii. S-a angajat poștaș și într-un an a ajuns diriginte de poștă la Deta și, dacă n-ar fi fost alte chemări, justificate și îndreptățite, ar fi rămas funcționar de poștă, cu casă și gospodărie, cu o mătușă pe post de soacră. Ar fi fost prea puțin pentru un tânăr înzestrat și cu posibilități intelectuale, cu ambiții justificate și cu dorința de învățătură. Mai mult, voia să-și demonstreze sieși și, cu deosebire, celor care i-au barat drumul ales, că este capabil de mai mult, că se poate realiza în altă direcție, alegând, în acest sens, Facultatea de Istorie a Universității ieșene. Când apucase să învețe pentru severul examen de

admitere? În tren, făcând naveta Deta-Gătaia, atunci când nu era prins cu ajutorul în gospodărie, noaptea, rupând din orele de somn.

Ca student bursier (nu putea conta pe sprijin material de la părinți, sprijin care a încetat cu totul după moartea prea timpurie a tatălui) s-a angajat într-un proces de acumulări și clarificări, fiind o prezență activă la seminarii, s-a remarcat ca om de bibliotecă, se informa, nota, își folosea timpul pentru studiu și, în vacanțe, cât era vara de lungă, lucra la Poșta Centrală din Iași, ca să poată supraviețui.

Angajat pe culoarul lung al istoriei, străjuit de personalități marcante, pe care le înconjoară cu respect și recunoștință, își desăvârșește pregătirea prin aprofundare și diversificare și se relevă lumii academice ca translatând devenirea de la speranță la certitudine. Ca cercetător la Institutul „A.D. Xenopol", decodifică sensurile majore ale istoriei contemporane, este prezent în revistele de specialitate, urcă treaptă cu treaptă în ierarhia didactică universitară până ajunge în Statul Major al Muzei Clio, rămânând mereu dator acelei „substanța etnice purtătoare de istorie", cum metaforic se exprimă Petre Țuțea, care n-a dispărut și nici n-a putut fi împiedicată „să iasă glorios în lumina istoriei universale".

Ca și cum n-ar fi fost suficiente încercările prin care a trecut, soarta îl lovește nemilos, în mod repetat, nu-l ocolește până când Profesorul își însușește „arta" administrării suferinței, devenită prezență zilnică, insistentă ca un drog, purtată în suflet, fără însă să-i ucidă surâsul și optimismul.

Se pare că fiecare dintre muritori își poartă cu sine propria-i Golgotă: unii o deplâng zgomotos, transformând suferința în ură, alții, nu știu dacă puțini, suferind în tăcere, știu să facă din durere cântec. Cine n-a fost cuprins, în anumite momente, de disperare (Emil Cioran ajunge chiar „Pe culmile disperării"), de lehamite? Cine nu s-a lăsat cuprins de amăgiri, gândind lumea în alți parametri? Prietenul meu, care a urcat pe scara măririlor, știe cel mai bine ce înseamnă „puntea suspinelor", care poate fi depășită prin îndemânare și tehnică; dar dacă ești pus să urci în mâini, o frânghie, cu noduri gordiene, la distanțe egale? Nu poți proceda ca Alexandru Macedon; nodurile trebuie desfăcute urcând! Dar a dezlega nodurile înseamnă „a dezlega teama de propriul tău destin" și „a-ți fi margine ție", să te mărginești cu tine însuți, adică să fii nemărginit în cunoaștere.

Omagiind o personalitate marcantă a Școlii istorice ieșene, Profesorul Ciupercă vorbea de un zid real care ne înconjoară și ne obturează vederea. Era zidit din „cărămizi" ideologice, din cutume politice, din renunțări, frustrări, din frică și spaimă. Fiecare aplică, pentru a ieși din încorsetare, una din soluțiile cunoscute: escaladează zidul, îl ocolește sau îi sapă la temelie până se surpă, însă

toate sunt obositoare, cu cheltuială de energie, şi riscante. Totdeauna mai rămâne o soluţie care se dovedeşte a fi salvatoare: detaşarea câtorva cărămizi din zid, cât să poţi face o fereastră! O fereastră a fost pentru Profesorul Ciupercă ieşirea, ca profesor asociat, la Universitatea din Nebraska – SUA, unde a susţinut un curs de relaţii sud-est-europene. Ferestre sunt pentru sine şi pentru alţii cărţile scrise, abordările curajoase ale unor probleme stringente ale totalitarismului şi Holocaustului. Nu mai vorbesc de munca la catedră, de conducerea doctoratelor, de inspecţii şi de manuale şcolare. Toate ni-l arată ca pe o personalitate bine conturată şi angrenată în mecanismul culturii istorice.

Mărturisesc că ori de câte ori l-am avut oaspete, sufletul mi s-a umplut de bucurie şi casa de lumină. Sper să avem parte de îngăduinţa de-a ne întâlni cât mai des, pentru discuţii domoale despre oameni şi proiecte, despre lumea pe care, dacă n-o putem face mai bună, cel puţin s-o înţelegem.

Ce păcat că, atunci când ajungem la înţelepciune, auzim distinct cum se comprimă timpul.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MIHAI IACOBESCU

Colegul nostru din grupa 708

Au trecut – vai, când anume, oare poate fi adevărat? – patru decenii de la sfârşitul studiilor universitare! E pur şi simplu uluitor! De necrezut! Parcă ieri a fost totul! Acel iulie 1967! Cu examenul de licenţă! Cu nerăbdarea şi emoţiile prezentării în faţa Comisiei de Stat pentru Repartizarea Absolvenţilor! Cu „zborul" fiecăruia din „dulcele târg al Ieşilor" spre tuspatru zări ale spaţiului românesc! Cu despărţirea de profesorii noştri, de acel mediu intensiv şi decisiv al atmosferei şi familiei universitare, în care ne-am zămislit şi croit pentru tot ce avea să urmeze în viaţă! Adică, de fapt, ne-am născut şi făcut a doua oară ca oameni, cu o zestre spirituală, cu deprinderi şi convingeri noi de muncă pentru profesia de-o viaţă, oameni titraţi, mai puternici, mai bogaţi, altfel decât eram iniţial, după naşterea pur şi simplu fizică!

Şi, iată, sunt 40 de ani de-atunci! Sunt 1461 de zile! Ceea ce ar însemna aproximativ 23376 de ore de la răsăritul la apusul soarelui şi circa 10888 de ore de noapte! Într-un fel e puţin, foarte puţin din infinitul dinaintea noastră şi din cel de după noi. Dar în acelaşi timp e mult, chiar foarte mult înseamnă această lumină dintre cele două veşnicii: o uriaşă avere la dispoziţia fiecăruia, o mină de aur dată spre a fi explorată sau, în caz contrar, să rămână închisă, neştiută, virgină, necunoscută, străină!...

... Prin ceaţa anilor mă reîntorc cu gândul în acel univers unic al studenţiei. Îl revăd în faţa ochilor pe colegul meu, Nelu, Nelu Ciupercă din grupa 708, de la profilul de istorie universală.

Nelu era – spre deosebire de majoritatea covârşitoare a colegilor – un băiat care întrerupsese între liceu şi facultate vreo patru-cinci ani. Începuse şi făcuse aproape trei ani o şcoală de ofiţeri, din care, după întortocheate şi ciudate verificări şi căutări cu lumânarea stalinistă, a fost exmatriculat în pragul absolvirii, sub pretextul că o rudă de-a sa avea ceva neclar la dosar. Intrase apoi

şi lucrase vreo doi ani ca diriginte de poştă. Căpătase, astfel, o anumită experienţă de viaţă. Seara, uneori – cât am stat împreună în primul an, într-o sală cu vreo 20 de paturi laolaltă, în Căminul „Iustin Georgescu" de lângă biblioteca universitară – ne povestea, cu destulă zgârcenie, crâmpeie din „câmpul muncii".

Era un băiat de statură mijlocie, bine închegat, proporţionat, atletic, vioi; avea faţa ovală, curată, deschisă, ochi căprui, iscoditori, luminoşi, meditativi, prietenoşi, un păr castaniu, des, frumos, bogat. Faţă de colegii noştri veniţi direct de pe băncile liceului, Nelu era uşor maturizat, mai liniştit, mai tăcut, introvertit. Avea un mers energic, sprinten. Vorbea scurt, sacadat, convingător, dând cuvintelor tonalităţi, sublinieri, vibraţii diferite. Uneori şedea tăcut, îngândurat, retras în el însuşi. Alteori îi plăcea să intervină în diverse dispute, controverse, litigii ideatice; se străduia şi reuşea să-şi expună părerea, să-şi formuleze şi să-şi ordoneze argumentele într-un mod logic, ritos, sentenţios, ca un mic avocat experimentat.

Aveam senzaţia că pentru timpul care trecuse, pentru toţi anii pe care, aparent, îi pierduse – ca fost elev la şcoala de ofiţeri ori ca diriginte de poştă –, acum încerca să se replieze din mers, să compenseze, să recupereze totul, prin efort şi intensitate, cu lăcomie şi acribie. După orele de curs şi seminarii îl întâlneam frecvent la bibliotecă. Citea într-un colţ. Studia. Consemna. Aduna. Confrunta. Completa. Se întreba. Îşi formula răspunsuri posibile, credibile. Discuta cu colegii ori cu profesorii. Se bucura de orice gând limpezit. Rămânea mâhnit pentru lucrurile care-i erau încă neclare. Avea un fel propriu de-a citi şi urmări ideile, argumentele din cărţi; făcea, cu un vârf de creion, unele semne-simbol, pe marginea textului, stabilind o anumită ierarhie şi însemnătate a informaţiilor, pe care urma să şi le extragă în caiet. Când citea şi întâlnea vreo concluzie care-i părea vulnerabilă – şi pe care o putea anihila –, jubila, îşi freca palmele, zâmbea ori chicotea încet, ca şi când îl prinsese deja pe picior greşit pe autor şi se pregătea să se ia la trântă cu dânsul, convins că-l va răpune.

La cursuri lua notiţe, filtrând şi rezumând el însuşi ideile, argumentele profesorului cu propriile-i cuvinte, dar urmărea îndeaproape să nu-i scape parantezele, comentariile, divagaţiile, care de cele mai multe ori concentrau, ilustrau matricea, esenţa personalităţii, scânteia originalităţii acestuia. Odată, profesorul de pedagogie, Ioan Roman, a cerut într-o pauză să-i aducem şi să-i împrumutăm pentru câtăva vreme cursurile sale, pe care ni le predase cu un an în urmă; la înapoierea lor a constatat şi ne-a relatat că, dincolo de ideile oficiale, comune, generale – ce ar fi putut fi întâlnite şi citite conform programei analitice în orice curs de pedagogie, într-o formă aproape identică –, studentul Ciupercă

era unul dintre puținii care surprinsese, scrisese în caiet și ceea ce reprezenta gândurile spontane, elementele personale ale dascălului, fapt care, zicea el, „nu e puțin lucru".

Onest și modest, silitor și cinstit, exigent cu sine, respectuos și înțelegător cu cei din preajmă, altruist și generos cu cei aflați în fața unor dificultăți și adversități mai mari decât ale sale, croit parcă dintr-o fibră țărănească, răzeșească, durabilă și capabilă să suporte cu stoicism și să înfrunte lipsuri, mizerie, umilințe, dureri, vitregii diverse, de care nu a fost scutit și ocolit nici în studenție, dar mai ales după aceea, Nelu s-a remarcat și a fost dominat încă din anii de studiu prin câteva componente ale personalității sale în formare și afirmare: o ambiție și o voință formate și educate încet, care, strunite cu grijă, au fost în stare să-l propulseze în vârful elitei generației sale, fără să-l deformeze sau să-i denatureze omenia, bunătatea, blândețea, demnitatea.

Dacă încă de-atunci, din studenție, mi-am format și mi-am păstrat convingerea că pentru a-și lua și înălța zborul spre înălțimile care să-i aducă împlinirea și să-i consacre menirea, fiecare tânăr e aidoma unei păsări cu două aripi – în cazul omului, una e profesia care trebuie exersată și onorată, cealaltă e familia, care să-i aducă liniștea și tihna trebuitoare să zboare – el, Nelu, îmi apare azi, după cei 40 de ani, drept un erou, care a știut, s-a priceput, a îndrăznit și a izbândit, grație calităților sale, să-și depășească un destin extrem de hain; fiindcă lui în două rânduri soarta i-a frânt tocmai ce avea mai sfânt, cea de-a doua aripă, familia, răpindu-i neașteptat de timpuriu, pe nemeritat, cu mult prea nemiloasă brutalitate, prima și cea de-a doua soție, firească și necesara lui jumătate! Câți în locul său ar fi reușit să nu se prăbușească în hăul deznădejdii, să nu-și piardă ori să-și clatine echilibrul? Ba, încă, să crească, să formeze, să educe, să modeleze singur și doi copii iubiți, care azi sunt ei înșiși oameni formați, împliniți, grație strădaniilor și capacității sale de-a veghea, de-a încerca – și de-a putea, când a fost nevoie – să înlocuiască, să suplinească locul și dragostea celei care-i unică și aproape imposibil de înlocuit, mama!

Care-ar putea fi azi bilanțul celor patru decenii!

Patru decenii, adică 1461 de zile, cu 23376 de ore, de la răsăritul până la apusul soarelui, dăruite cu generozitate și demnitate învățământului universitar în cea mai veche și glorioasă cetate a științei și culturii românești – în cadrul Facultății de Istorie, pe care a condus-o, în calitate de decan, în două legislaturi consecutive – patru decenii închinate cercetării și descifrării adevărului istoric, 40 de ani în care a scris și publicat peste 300 de studii, articole, recenzii, însemnări, note, dar mai ales cinci cărți valoroase, riguroase, de istorie

contemporană, care, negreşit, împreună cu atâtea generaţii de profesori de istorie, formaţi şi angajaţi azi în aproape toate judeţele ţării, formează o operă bogată, meticuloasă, benedictină, trainică, plină de lumină, de mare trebuinţă, care, suntem siguri, rămâne şi pentru mâine, o operă de referinţă în istoria acestei venerabile Alma Mater Iasiensis.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CARMEN COZMA

Ioan Ciupercă, universitarul suveranității de caracter

Şansă şi risc, deopotrivă, stăruie în umbra gândului-rostire ce se vrea a fi semn – firește, mult prea modest – al recunoștinței față de unul dintre cei mai îndrăgiți dascăli ai noștri: domnul prof.univ.dr. Ioan Ciupercă.

Încercând a valorifica particula de timp kairic ce îmi este dată, realizez şansa de a putea exprima un cum se cade cuvânt de mulțumire celui care se înscrie, emblematic, în ordinea admirabilelor decisive întâlniri ale unui tânăr în perioada formării sale universitare; şansă înlesnită, iată, de inițiativa de toată lauda a colegilor de la Facultatea de Istorie din Iaşi de a edita acest volum omagial. Nu mai puțin, iau bine seama la riscul – acut conştientizat – de a uza de un limbaj verbal ce limitează, pe nedrept, intenția zicerii, în cea mai potrivită formă, a ceea ce s-ar cuveni; persistând temerea negăsirii 'cuvântului care să spună adevărul'.

Şi totuşi, mizând pe o minimă învățătură sapiențială, de luare în stăpânire şi de activare a potențialului unei armonizări a trăirii bipolarizate, de 'depărtare-apropiere' şi de aşezare în zona 'perfecțiunilor mijlocii', caut a nu rata favoarea momentului şi a da curs dorului de gratitudine datorată domnului Profesor.

Fac parte dintre acei privilegiați ai Universității „Al.I. Cuza" din Iaşi care şi-au apropriat determinantele realizării-de-sine şi grație *cercetătorului în domeniul istoriei şi pedagogului de excepție Ioan Ciupercă.*

Titular al cursului şi seminarului de Istorie universală contemporană, în răstimpul 1983-1984, ultimul an al studenției noastre, domnia-sa venea parcă să desăvârşească o semnificativă buclă, în ondulatoriul ariei curriculare din acea vreme, a unor cu totul extraordinari profesori-istorici pe care i-am avut: Ioan Toderaşcu şi Vasile Cristian, care ne-au dăruit imaginea la superlativ a eleganței academice, a elevatei calități ştiințifice şi umane; totodată, foarte tinerii, pe atunci, asistenți absolut remarcabili Gheorghe Pungă, Mihai Cojocaru, Gheorghe Cliveti, care, cu o ştiință şi cu un talent aparte izbuteau a face din orele de

seminar dezbateri tematice de neuitat... Unii dintre ei au trecut mult prea devreme vămile acestei lumi, lăsând un gol imens în cei care i-au cunoscut. Fie-le numele cel bun etern încrustat în memoria amfiteatrelor!

În anul universitar final al nostru, domnul profesor Ioan Ciupercă era aşteptat cu reală emoţie; colegii căminişti, mereu cu informaţii suplimentare de la seriile mai mari, nu-şi ascundeau nerăbdarea de a începe orele cu domnia-sa; aşteptarea febrilă a tuturor, până la urmă, a fost din plin onorată de imensa satisfacţie a lucrului efectiv cu domnul Profesor, începând cu primul curs desfăşurat în Amfiteatrul II 7. Cu totul impresionant! Aşa cum toate orele petrecute împreună s-au dovedit a fi.

Preabunul nostru Profesor avea o manieră unică prin care reuşea să ne conducă în miezul înţelegerii evenimentelor istorice, derulând excelente interpretări la care ne provoca, permanent, şi pe noi. Cred că şi cei care nu prea aveau drag de istorie, ahtiaţi fiind de scriitura filosofică (eram secţia de Filosofie-Istorie), nu au mai putut rămâne doar la stadiul de a învăţa un obiect între altele.

Domnul Profesor ştia – şi o făcea cu simplitatea pe care doar spiritele rafinate şi-o îngăduie – a trezi în noi interes şi chiar pasiune întru deslușirea fenomenului istoric într-o comprehensivitate specială; parcă toate căpătau sens, date şi nume se legau într-o ordine ce nu ne presa defel la memorări greoaie, procesul transmiterii-receptării unei cunoaşteri bogate şi complexe fiind modulat în termenii unei hermeneutici totale, integratoare. Lucrurile se petreceau, firesc, atât la orele de curs, cât şi la cele de seminar.

Aparent, o ciudăţenie din partea noastră – sesizată, de altminteri şi de către domnul Profesor, printr-o remarcă uşor glumeaţă lăsată a se auzi cu grijă, după câteva întâlniri –, dar care spunea mult despre atitudinea noastră de adânc respect pe care domnia-sa ne-o impunea: dacă la cursuri, pentru a nu pierde ceva din prezentarea Profesorului făcută pe un ton moderat dar mereu nuanţat, ne aşezam cât mai aproape de catedră, la seminarii, ca teleghidaţii, ne mutam câteva rânduri mai în spate; era, într-un fel, şi un gest al recunoaşterii din partea noastră a suficienţei epistemice în tărâmul disciplinei – deşi căutam a ne pregăti continuu, de dragul, dar şi de sfiala resimţită înaintea Profesorului. Acesta, cu o delicateţe particulară, ştergea distanţa pe care noi o luam, venind cât mai aproape de cei 'din linia întâi' şi urnind întotdeauna un dialog ce căpăta tot mai mult vitalitate, în care ne prindeam aproape toţi, într-un fel socratic-maieutic, atenuând semnificativ din jena noastră de a nu şti destul, încurajându-ne, ridicându-ne cumva în chiar stima de sine.

Cu câtă răbdare ne asculta nedumeririle, comentariile; şi cu câtă atenţie construia răspunsurile la întrebările noastre care, nu de puţine ori, involuntar, dădeau naştere la situaţii nu tocmai comode. Câteodată, probabil din necunoaştere sau din neputinţa noastră de a pricepe complicatele mecanisme ale faptului istoric, formulam interogaţii dintre cele mai naive; am făcut-o personal, îmi amintesc, la un seminar axat pe contextul primilor ani ai celui de-al doilea război mondial, exprimând uimire vizavi de atacarea U.R.S.S. de către Germania, în condiţiile în care aveau semnat un Tratat (cel din august 1939). Cu cât tact domnul Profesor ne-a explicat situaţia în cauză, dându-ne şi alte exemple din istoria mai veche ori mai recentă a omenirii, aducându-ne cu picioarele pe pământ în legătură cu funcţionarea diplomaţiei, a strategiilor folosite etc.

Prin tonalitatea imprimată de domnul Profesor, orele de Istorie universală contemporană au constituit, fără îndoială, un cadru important de modelare a noastră în ideea participării responsabile, a cooperării creative, a respectului mutual, a practicii dialogului bazat pe argumente, a creşterii încrederii în capacităţile proprii de analiză, de explicare şi interpretare, de înţelegere, simţindu-ne permanent susţinuţi în strădaniile noastre de către domnia-sa. Fericite vremuri!

Dar, în iarna lui 1983-1984, un zvon a început a bântui prin Facultate: cum că domnul Profesor era invitat să ţină cursuri la o Universitate din S.U.A. Firește, curiozitatea noastră dădea în clocot, dar nu ne permiteam să întrebăm (pur şi simplu). Totuşi, un coleg mai îndrăzneţ, care cocheta cu publicistica, la un seminar a făcut auzit ceea ce ne frământa pe toţi: „- Este adevărat, domnule profesor, plecaţi să predaţi în State?" La care, răspunsul fu vădit realist, cu uşoară notă de ironie, dar şi cu delicateţea în stil propriu: „- Până nu decolează avionul, nu ştiu dacă plec".

În perioada care a urmat, am experimentat din plin atât de românească stare de 'râsu-plânsu', trecând printr-un nedefinit amestec de bucurie şi mândrie, pe de o parte, datorită faptului că Profesorul *nostru* – de parcă noi făcuserăm vreo ispravă! – beneficia de meritata recunoaştere şi preţuire nu numai acasă, dar, iată, şi peste Ocean; iar pe de altă parte, de tristeţe şi amar sufletesc generate de faptul că domnul Profesor ne părăseşte şi, în consecinţă, vom fi lipsiţi de orele atât de frumoase cu domnia-sa.

Pe la mijlocul lunii martie 1984 – dacă nu mă înşeală memoria –, a intervenit dureroasa, pentru noi, despărţire. Dar ea s-a petrecut doar la modul fizic, întrucât legătura s-a păstrat, altfel; nu numai prin desele aduceri în discuţie ale numelui Profesorului, dar şi printr-un gest, poate mic, despre care, peste ani, domnia-sa mi-a spus că i-a prilejuit o emoţie de neuitat: invitaţia la cursul nostru

festiv, pe care a primit-o în Omaha, Nebraska; era primul mesaj ajuns din țară, și care l-a făcut să se simtă pentru câteva clipe mai aproape de 'acasă'. Merită să amintesc de unitatea grupei noastre, atunci când, în toiul pregătirilor pentru absolvirea facultății, un coleg a spus: „- Bine, dar ce facem cu domnul profesor Ciupercă?" Am găsit de cuviință, cu toții, că trebuie să aflăm adresa din S.U.A. la care să-i trimitem invitația. Ceea ce am și făcut. Iar în scrisoarea cu pricina, cunoscându-i simțul umorului, am recurs, cu tot respectul, la a contrazice un aforism din înțelepciunea poporului, și am semnat cu numărul grupei „intrate în istoria contemporană a relațiilor internaționale".

Privind dincolo de crâmpeie adunânde ca într-un joc de puzzle care prinde contururi tot mai clare pentru imaginea ce o port domnului Profesor, m-aș încumeta a observa că, în activitatea universitară, domnia-sa pare să se fi ghidat după câteva precepte universale, exploatându-le în miezul adevărului conținut și aplicându-le variat funcție de context. Mi se revelează, astfel, ceva din delfica sentință a 'autocunoașterii', extinsă – tocmai prin atare înrădăcinare – la adecvata cunoaștere și înțelegere a celuilalt; ceva din maxima temperanței, a 'justei măsuri în toate', ca și din 'imperativul categoric' al acțiunii din datorie, cu respect pentru sine și pentru celălalt, prin abordarea umanității din fiecare persoană-'scop în sine'; totul, pe fondul unei veritabile 'iubiri etice', iradiind din prea-plinul unui *caracter al libertății spiritului și al demnității comportamentale*, luminând *o ființare cu sens*, întru darea la iveală și dezvoltarea a ceea ce, generic, înseamnă *umanul din om*.

Activând permanent proiecția 'dinăuntru-în afară', domnul Profesor știe a transmite *un model al trăirii în orizontul excelenței umane*. Cu naturalețe, domnia-sa manifestă acea rară *suveranitate de caracter* ce îl face atât de admirat de către toți aceia capabili a prețui valoarea sa de Om și Profesor; în primul rând, cei care i-am fost studenți.

Ce personalitate! Ce *caracter*, al unui *veritabil aristocrat* în ordinea plinătății eticului, probând aproape har în a cataliza în noi, în sens benefic și eficace, resurse ale 'creației-de-sine' despre care, altfel, probabil nici nu am fi avut habar! De câte ori, în pauze, nu ne împărtășeam admirația și respectul pentru domnul Profesor, nu rareori afirmând că așa, precum domnia-sa, am vrea să fim și noi cînd vom ajunge la catedră... În ceea ce mă privește, mărturisesc faptul de a fi găsit în felul de a fi al domnului profesor Ioan Ciupercă un adevărat *model de universitar-formator de vocație*. De câte ori, după absolvirea facultății, nu am apelat, mental, la chipul, mereu în lumină, al domniei-sale? De câte ori nu m-am întrebat, în momente mai dificile: „Oare domnul Profesor cum ar proceda?" De câte ori frânturi din orele de Istorie universală contemporană nu

mi-au revenit în amintire, aducând un plus de limpezime atunci când priceperea mea se poticnea? Iar lucrurile continuă a se petrece și acum. Și, cu siguranță, nu sunt un caz izolat, constatând, și peste ani, la foști colegi o nedisimulată bucurie atunci când numele Profesorului este rostit... Într-adevăr, domnul prof.univ.dr. Ioan Ciupercă este parte majoră a avuției noastre spirituale; este imaginea cuprinzătoare pentru *modelele de viață specific umană* – acelea care stârnesc aprecierea, îndeamnă, dar parcă și poruncesc a le urma.

Întruchipând mult din idealul întru care avem a ne orienta și de care avem, mai ales, atâta nevoie spre a ne automotiva în investirea valorică a existenței – cu toate că știu că nu agreează a-i pomeni o astfel de versiune, preferând atitudinea modestiei; dar una a celui care a ajuns la *o înțelepciune a vieții*! –, domnul Profesor și-a cucerit în sufletele multora dintre noi statutul *universitarului deplin*, prin încărcătura de profundă *umanitate* cultivată și degajată continuu.

Impresionant *caracter*, al echilibrului, în care se întâlnesc fermitate și bună dispoziție, cumpătare și umor, rigoare și empatie, simț al valorii, luciditate, dar și generozitate, toleranță, responsabilitate și dăruire, sursă de inspirație și de îndrumare în devenirea personală a tuturor celor care îi sunt aproape – astfel îl percep pe preabunul nostru Profesor, mereu angajat în împlinirea unei misiuni însuflețitoare.

Parafrazând spusa neo-testamentară, îmi îngădui – în loc de încheiere – a rosti doar: „Să dăm Profesorului ce-i al Profesorului!" – Omul de excepție Ioan Ciupercă. Mă plec, dar, și îi doresc numai bine, pe măsura nobilului caracter al domniei-sale, dimpreună cu toată mulțumirea pentru ceea ce *este*.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Opera ştiinţifică a lui Ioan Ciupercă

I. Volume

Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1994.

Ascensiunea nazismului (1919-1936), Editura Junimea, Iaşi, 1995 (în colaborare).

Totalitarismul – fenomen al secolului XX, (I), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1995.

România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1996.

Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relaţiilor internaţionale, Iaşi, 2001.

Totalitarismul – fenomen al secolului XX. Repere, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2006.

Istorie. Manual pentru clasa a XI-a, Editura Corint, 2000.

Istorie. Manual pentru clasa a XI-a, Editura Corint, 2006.

II. STUDII

Relaţii româno-germane în perioada 1928-1932, în AIIAI; t. VIII, 1971, pp. 317-330.

Atitudinea opoziţiei faţă de politica economică a guvernului liberal. Legea comercializării 1924, în AIIAI, t. XII, 1975, pp. 115-132.

Formarea Partidului National Ţărănesc (I), în AIIAI, t. XIV, 1978, pp. 245-260.

Precizări relative la formarea Partidului Naţional, în AŞUI, t. XXIV, 1978, pp. 77-90.

Formarea Partidului Naţional Ţărănesc (II), în AIIAI, t. XVI, 1979, pp. 385-403.

Formarea Partidului Naţional Ţărănesc (III), în AIIAI, t. XVII, 1980, pp. 385-403.

The Great Powers and the Central and South-East european Countries (1919-1925), în „Nouvelles Etudes d'Histoire", vol. 2, Editura Academiei, pp. 301-319.

BCU "CAROL I" - UNIVERSITY LIBRARY

Marile puteri şi ţările Europei Centrale şi de Sud-Est după primul război mondial. Probleme economice, în AŞUI, t. XXVI, 1980, pp. 115-143.
Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial, în AIIAI, t. XVIII, 1981, pp. 353-369.
Din activitatea partidelor politice din România la sfârşitul guvernării liberale (1972-1928), în CI, Iaşi, t. XL, 1980, pp. 513-520.
Nicolae Titulescu şi rolul puterilor mici în viaţa internaţională, contemporană, în *Titulescu şi strategia păcii*, Editura Junimea, Iaşi, 1982, pp. 133-157.
Împrejurările elaborării Constituţiei din 1923, în volumul *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, pp. 212-237.
Gheorghe I. Brătianu şi succesiunea Uriaşului. Repere, în *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gh.I. Brătianu*, coordonator Victor Spinei, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1988, pp. 221-240.
Gheorghe I. Brătianu în lumina propriei corespondenţe, în volumul *Profesorului Constantin Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iaşi, 1987.
Dincolo de „faţada impunătoare" a Conferinţei de pace de la Versailles, în *Românii în istoria universală*, II/1, Iaşi, 1987, pp. 606-620.
Romania Facing Recognition of its National Unity, în AIIAI, t. XXV/2, 1988, pp. 24-57.
Din istoria contemporană a unei idei: Confederaţia economică danubiană, în *Românii în istoria universală*, III/1, Iaşi, 1988, pp. 667 şi urm.
Locarno Oriental. Semnificaţia unui eşec (1925-1937) (1), în AIIAI, t. XXIV/2, 1987, pp. 207-226.
Momente ale relaţiilor româno-italiene (1924-1937), în AŞUI, istorie, t. XXIII, 1987, pp. 53-65.
Regimul naţional socialist – regim totalitar (I), în AŞUI, istorie, t. XXXV, 1990, pp. 77-85.
De la discuţiile tripartite la Pactul Ribbentrop-Molotov, în AŞUI, t. XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, pp. 59-67.
Şansa scrierii istoriei contemporane, în AŞUI, t. XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, p. 245.
Totalitarisme. Din problemele unei analize comparate, în AŞUI, t. XXXIX, 1993, pp. 153-170.
Adolf Hitler şi planificarea războiului, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1994.
Capitularea necondiţionată – problemă controversată a celui de-al doilea război mondial, Iaşi, 1996.

BCU CONTRAST LIBRARY

Vasile Cristian – o prezenţă cu secvenţe fermecătoare, în *Istoria – o meditaţie asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare*, Iaşi, 2001, pp. 9-16.

O dimensiune tragică a angrenării României în Marele Război: ocupaţia germană (1916-1918), în *Istoria – o meditaţie asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare*, Iaşi, 2001, pp. 365-382.

The Great Powers and Central and South-Eastern Europe after ww I, in *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident,* Colloque de la Comission d'Historiens Roumaines et Polonais Bucarest 25-26 seplembre 2001, sous la redaction de l'acad. Gheoghe Platon et de Veniamin Ciobanu, Presses Universitaires de Cluj, 2002.

Planuri de organizare a Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial, în *Naţional şi Social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1996-1997.

Observaţii asupra revizionismului ca provocare pentru România interbelică, în *In honorem loan Caproşu. Studii de istorie*, vol. îngrjit de Lucian Leuştean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Editura Polirom, Iaşi, 2002.

Organizarea Europei în viziunea lui Cari Goerdeler, în AŞUI, istorie, t. XLII-XLIII, 1996-1997.

Origini controversate ale celui de-al doilea război mondial, Postfaţă la A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial,* Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Războiul rece sau lumea între o pace Cotată şi un război nedeclarat (1945-1990), Studiu introductiv la Martin MacConley, *Rusia, America şi războiul rece*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Relaţii româno-franceze între 1936 şi 1940, în *Istorie şi conştiinţă, Profesorului I. Agrigoroaiei la 65 de ani*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001.

Balcanii: zonă de interes pentru istorie. Postfaţă la Barbara Jelavici, *Istoria Balcanilor*, I-II, Editura „Institutul European", Iaşi, 2000.

Momente ale relaţiilor româno-italiene în perioada interbelică, în volumul consacrat Colocviului româno-italian din octombrie 2002.

Autodeterminarea – trăsătura fundamentală a istoriei Europei la sfârşitul primului război mondial, în *Marea Unire din 1918 în context european,* coordonator Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2003, pp. 25-70.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Geneza propagandei politice moderne, în „Codrul Cosminului", *In honorem Mihai Iacobescu*, Editura Universităţii din Suceava, 2004.

Contribuţia propagandei la legitimarea regimului bolşevic, în *Istorie şi societate în spaţiul est-carpatic (secolele XIII-XX). Omagiu Profesorului Alexandru Zub*, volum editat de Dumitru Ivănescu şi Marius Chelcu, Junimea, Iaşi, 2005.

Comunicări susţinute în România, Statele Unite ale Americii şi Italia.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
700511 Iași, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947
Format: 70×100/16
Coli tipo: 47,625
Apărut: 2008
Comanda: 162

Informații și comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2383/08

Nu știu dacă Ioan Ciupercă a visat dintotdeauna să fie dascăl. Probabil că nu, dar în mod evident a fost dăruit în acest sens și a știut să valorizeze și să potențeze aceste daruri. Nefiind dintre cei capabili sau doritori să divagheze la nesfârșit pe orice temă, nici dintre cei care dispun doar de capacitatea de a dicta niște informații preluate cu toptanul din operele altora, profesorul Ioan Ciupercă a găsit acea cale de mijloc, acea dreaptă cumpănă, care, în cazul Domniei Sale, nu e calea mediocrității, ci aceea a echilibrului și profesionalismului.

Lucian Leuștean

9 789737 032874
www.editura.uaic.ro

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI